Lion Feuchtwanger

Vulpile în vie

LION FEUCHTWANGER

Vulpile în vie

sau

arme pentru America

În romînește de P. și Ł. NĂVODARU

1959

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

Coperta de *Val Munteanu*

LION FEUCHTWANGER

Die Füchse im Weinberg

Aufbau - Verlag Berlin 1952

CUVINT INAINTE

Născut în 1884, în Germania, la München, decedat în 1958 în Statele Unite, Lion Feuchtwanger a fost unul dintre cei mai de seamă scriitori progresişti ai epocii noastre.

Preocupat de marile probleme politice şi culturale ale timpului său, Feuchtwanger a luat atitudine faţă de ele, le-a dezbătut în numeroase eseuri, şi întreaga sa creaţie literară stă mărturie pentru intensa participare a scriitorului la frămîntările vieţii contemporane.

Eseist, poet, dramaturg şi romancier, Lion Feuchtwanger şi-a dobîndit celebritatea mai cu seamă prin romanele sale istorice, în care descriind oameni şi fapte din epoci apuse, dezbate de fapt probleme ale epocii noastre.

Drumul parcurs de Feuchtwanger în cele aproape cinci decenii de rodnică activitate literară atestă o evoluţie complexă de la progresismul individualist burghez, oglindit în primele sale creaţii, pînă la înţelegerea rolului maselor populare în făurirea istoriei, pînă la înţelegerea importanţei revoluţiei socialiste, a rolului Uniunii Sovietice.

In romanele sale istorice apărute între cele două războaie Lion Feuchtwanger caută să redea „conflictul dintre individ şi societate, răzvrătirea individului evoluat împotriva orînduirii sociale care devine tot mai absurdă". Personajele sale centrale sînt „eroi", personalităţi excepţionale, oameni ce au depăşit prin înţelegere societatea şi clasa din care fac parte. Ele duc, în numele raţiunii şi omeniei, lupta împotriva forţelor întunericului şi reacţiunii, luptă de cele mai multe ori sortită, în împrejurările istorice în care trăiesc, înfrîngerii.

După o serie de romane inspirate din trecutul istoric, alarmat de catastrofa spre care e împinsă Germania după primul război mondial de către forţele reacţiunii militare şi clericale, regrupate şi puse în slujba marelui

capital ce încuraja noua mişcare profund reacţionară — hitlerismul — Feuchtwanger îşi alege temele din contemporaneitate şi devine un cronicar combatant al timpului său.

In 1929 apare *Erfolg* (Succesul), primul mare roman antihitlerist al literaturii mondiale, cu patru ani înainte de aducerea lui Hitler la putere. I-au urmat în 1933 *Geschwister Oppermann* (Fraţii Oppermann) şi în 1939, după izbucnirea războiului, *Exil*. Romanele acestea — întreg ciclul se numeşte *Wartesaal* (Sala de aşteptare) — trebuiesc socotite de fapt şi ele romane istorice, într-un sens mai larg al cuvîntului, deoarece autorul descrie evenimentele şi cadrul lor social, cultural şi politic după tehnica „romanului istoric serios" (expresia este a lui Lion Feuchtwanger). Simularea unui obiectivism de cronicar, crearea unui sentiment de distanţă şi înstrăinare faţă de evenimentele contemporane în care cititorul — şi nu numai cel german! — este cumva amestecat, trebuia să-l îndemne pe cititor să reflecteze asupra unor situaţii care, prin cotidianul lor, riscă să-i apară ca firesti, inevitabile, indiscutabile. Acest procedeu literar, „efectul de înstrăinare", a fost dus pînă la ultimele sale consecinţe artistice şi propagandistice de teatrul lui Bertold Brecht, cu care Feuchtwanger a fost legat printr-o rodnică prietenie literară şi politică.

Şi în ciclul *Wartesaal* eroii pozitivi sînt intelectuali izolaţi, care detestă şi disprefuiesc reacţiunea şi încearcă s-o combată numai cu mijloacele propagandei; dar în perioada cînd scrie *Exil*, Lion Feuchtwanger ajunsese la concluzia necesităţii ca intelectualii antihitlerişti să se încadreze în largul front de luptă antihitlerist condus de comunişti.

Eroul principal din *Exil*, compozitorul Sepp Trautwein, care a părăsit Münchenul dintr-o profundă repulsie morală faţă de Hitler, şi nu pentru că ar fi fost orientat politiceşte, devine în emigraţie publicist antihitlerist, sacrificînd posibilităţile sale de creaţie artistică pentru a se putea dedica activităţii politice, pe care o socoteşte mai importantă. Lupta politică îl maturizează însă şi-i potenţează forţa creatoare. Faptul că devine simpatizant al comunismului îi redă optimismul şi astfel Sepp Trautwein reuşeşte să compună marea sa operă, simfonia denumită în mod semnificativ „Sala de aşteptare", care descrie suferinţele, frămîntările, lupta unei omeniri chinuite în aşteptarea trenului spre un viitor luminos. Fiul lui Sepp, Hans, tînăr comunist, care învăţase multe din calea sinuoasă a tatălui său, din şcoala emigraţiei antifasciste, pleacă să studieze în Uniunea Sovietică, dornic să contribuie la construirea lumii noi.

Aici e de amintit că în perioada cînd scria *Exil*, Feuchtwanger a făcut o călătorie în Uniunea Sovietică, despre care a şi scris un volum, intitulat *Moscova 1937*.

Al patrulea volum, *Intoarcerea,* care urma să încheie ciclul romanelor antihitleriste, Feuchtwanger nu l-a mai scris, probabil pentru că n-a mai apucat să se repatrieze, deşi şi-a manifestat în repetate rînduri şi în mod public — între altele şi printr-o scrisoare adresată tovarăşului Wilhelm Pieck — dorinţa de a se întoarce în Germania democrată, care l-a onorat dealtfel cu Premiul naţional pentru literatură.

În timpul războiului, Feuchtwanger continuă să scrie şi alte romane antifasciste, inspirate din mişcarea de rezistenţă a poporului francez.

Înfrîngerea hitlerismului îi permite să se întoarcă îmbogăţit de experienţă, maturizat politiceşte, la romanul istoric propriu-zis.

Principalele opere din această ultimă şi foarte rodnică perioadă a vieţii lui sînt romanele *Vulpile în vie* (1948), *Goya* (1952), *Înţelepciune de nebun sau moartea şi transfigurarea lui Jean Jacques Rousseau* (1953), *Evreica din Toledo* (1956), *Jefta şi fiica lui* (1957).

Tot în această perioadă scrie piesa de teatru *Judecarea Mariei Antoinette* precum şi numeroase studii şi esseuri cultural-politice. Principalele personaje ale romanelor acestei perioade nu mai sînt eroi însinguraţi, care găsesc puţin ecou şi înţelegere în societatea lor, ci dimpotrivă corifei care, exprimînd „spiritul timpului", tendinţele cele mai progresiste ale maselor populare, le antrenează în lupta împotriva vechiului şi sînt totodată purtaţi, ridicaţi de valul aprobării populare.

Acest lucru se simte limpede în *Goya* care a şi fost prezentat publicului nostru cititor, se simte şi în *Vulpile în vie,* al doilea mare roman postbelic al lui Feuchtwanger ce apare în limba romînă.

Despre unele probleme pe care le ridică Feuchtwanger în acest roman şi în postfaţa sa — şi felul cum le rezolvă — simţim nevoia să spunem cîteva cuvinte, pentru a preveni, sau a risipi, eventualele nedumeriri ale cititorului.

Deşi puternic influenţat de marxism — într-un esseu apărut în revista *Aufbau* în 1953 scria „istoria, atît în trecut cît şi în prezent, nu poate fi înţeleasă fără cheia pe care ne-a dat-o Karl Marx"... în numeroase domenii Lion Feuchtwanger nu a reuşit să depăşească poziţii progresist-burgheze.

Caracteristică în această privinţă este poziţia lui Feuchtwanger faţă de genul său preferat, romanul istoric, mai precis faţă de raportul dintre „romanul istoric serios" şi istoriografie. Citatul din Aristotel[1], unul dintre cele patru folosite ca *motto* pentru romanul *Vulpile în vie,* este fără îndoială

[1] Reprezentarea artistică a istoriei este mai ştiinţifică şi mai serioasă decît istoriografia exactă. Într-adevăr, poezia prinde simburele şi esenţa, iar relatarea exactă înşiră doar amănunte.

valabil nu numai pentru istoria scrisă în timpul lui Aristotel, ci şi pentru toată istoriografia, pînă în zilele noastre, cu excepţia istoriografiei marxiste.

Intr-adevăr, istoriografia marxistă combate din principiu factologia — acumularea faptelor de dragul faptelor, înşirarea amănuntelor de dragul amănuntelor şi, înarmată cu marile principii ale materialismului istoric, desghioacă miezul şi esenţa evenimentelor de care se ocupă. Aşadar, sîntem îndreptăţiţi să socotim că afirmaţia lui Lion Feuchtwanger din postfaţă, privitoare la capacitatea mai mare a literaturii decît a ştiinţei — istoriografiei — de a reda istoria, şi aici se referă din nou la Aristotel, este valabilă numai pentru istoriografia premarxistă. Un roman istoric oricît de reuşit — atît datorită justei înţelegeri de către autor a desfăşurării procesului istoric, cît şi a talentului său scriitoricesc — nu poate da o înţelegere mai justă a evenimentelor descrise decît o lucrare istorică marxistă.

Justificarea „romanului istoric serios" nu stă deci în aceea că redă mai bine miezul şi esenţa evenimentelor trecute, ci în aceea că ajută pe cititorul nespecializat să le cunoască şi, mai mult decît atît, să tragă din ele învăţături pentru perioada în care trăieşte. Bineînţeles că cititorul nu trebuie să uite că citeşte un roman şi nu un tratat de istorie.

Autorul romanului istoric nu redă toate detaliile perioadei descrise, ci o imagine artistică a epocii. El are dreptul să selecteze personajele şi evenimentele, să pună în lumină ce va socoti esenţial, cu condiţia să nu păcătuiască împotriva „miezului şi esenţei", să nu prezinte într-o lumină falsă marile adevăruri ale istoriei. Îi sînt permise chiar şi mici încălcări ale „adevărului istoric", cu condiţia ca marile adevăruri ale istoriei să nu fie încălcate.

Criticii au subliniat extraordinara documentare pe care o mărturisesc toate romanele lui Feuchtwanger. De aceea nu puţini au fost cei care s-au mirat de cutezanţa autorului, cînd a înfăţişat pe Ludovic al XVI-lea, în opoziţie cu toţi sfetnicii săi, ca pe un om în stare să înţeleagă prăbuşirea sa şi a orînduirii pe care o reprezenta, aşa cum nu atestează istoria.

A fost un procedeu literar al lui Feuchtwanger? Fără îndoială că da. El a exprimat astfel adevărul că o clasă condamnată la pieire nu-şi vede moartea cu ochii, iar dacă unul dintre conducătorii ei o întrezăreşte cumva, luciditatea lui nu poate împiedica pieirea acelei clase şi nici nu-l poate salva pe el însuşi de ridicol.

Nu este esenţial pentru înţelegerea perioadei ce a premers revoluţiei franceze dacă neputinciosul Ludovic al XVI-lea ştia sau nu încotro îl împinge în mod necesar progresul economic şi cultural al burgheziei în ascensiune, pe atunci stegarul progresului social. Esenţial este drumul pe care

societatea omenească este împinsă de necesitatea istorică, și Feuchtwanger îl cunoaște și ni-l arată.

Nu putem decît să regretăm că autorul nu aduce în mai mare măsură pe prim plan burghezia, cu toate contradicțiile, dar Beaumarchais este un reprezentat strălucit al ei.

Nu sînt esențiale pentru înțelegerea revoluției americane intrigile dintre membrii ambasadei americane la Paris, dar prin intermediul lor și al informațiilor pe care personajele romanului le aduc din tinerele State Unite se vede măreția, dar se văd și limitele istorice ale unei revoluții burgheze, după cum se poate prevedea și evoluția acestei republici, încăpută pe mîna unor negustori rapaci și mărginiți.

Cît de emoționante sînt pasagiile în care Beaumarchais citește textul sobru și de o înaltă ținută umană a „Declarației drepturilor omului", în care Franklin reflectează la ceea ce înseamnă pentru progresul omenirii *Enciclopedia* franceză sau se bucură scriind pamfletul împotriva ducelui de Hessa, negustor de mercenari, ori pasajul care-l descrie pe Beaumarchais creînd celebrul monolog acuzator al lui Figaro. Feuchtwanger ne face să înțelegem continuitatea luptei pentru progresul politic și social, rolul literaturii în această luptă, ne prezintă pe reprezentanții ei de frunte și ne face să-i iubim.

În postfață, autorul face o paralelă între epoca premergătoare revoluției franceze și zilele noastre, găsind că elanul progresului istoric este și astăzi la fel de irezistibil ca atunci.

Hotărît lucru: marile adevăruri ale istoriei nu sînt încălcate în romanul acesta.

PETRU NAVODARU

CUVÎNT ÎNAINTE

Aici începe romanul Vulpile în vie, *denumit și* Arme pentru America.

Se povestește în roman despre nerozia isteață, despre prostia șireată și despre corupția suprarafinată a unei societăți în descompunere.

Veți întîlni aici femei amabile și bărbați scînteietori, dar superficiali, oameni de spirit cu inimi sterpe, alții generoși, dar nepricepuți,

Și un om mare înconjurat de netoți,

Și teatru, și politică, și dușmănie, și cupiditate, și prietenie, și amoruri, și afaceri, și dragoste,

Și eternul identic în desfășurarea lui etern schimbătoare.

Veți mai întîlni în această carte bărbați care cred în posibilitatea cunoașterii tot mai adînci a legilor devenirii,

Ca și în posibilitatea de a se adapta acestor legi și de a construi astfel o lume însuflețită de tot mai multă umanitate.

Romanul mai vorbește apoi și de lupta oamenilor, cuvintelor și ideilor în jurul unei revoluții economice.

Și nu uită romanul nici să arate orbirea oamenilor în fața mersului înainte al istoriei,

Și legătura indisolubilă, dar văzută de puțini, a tuturor oamenilor între ei,

Și credința într-o înceată, înceată, dar sigură creștere a rațiunii umane, între ultima glaciațiune și cea următoare.

AUTORUL

Destin? Această noțiune este mistică, este nonsens.

STALIN

Trebuie să preluăm din trecut focul, nu cenușa.

JEAN JAURÈS

Nu-mi vorbiți de „destin".
Politica este destinul.

NAPOLEON

Reprezentarea artistică a istoriei este mai științifică și mai serioasă decît istoriografia exactă. Într-adevăr, poezia prinde sîmburele și esența, iar relatarea exactă înșiră doar amănunte.

ARISTOTEL

PARTEA ÎNTÎI

ARME PENTRU AMERICA

CAPITOLUL I

BEAUMARCHAIS

Drumul de la Versailles la Paris duce printr-o regiune plăcută, înverzită. Plouase înainte de amiază, dar acum soarele răzbătea printre norii răsfirați, și Pierre se bucura de răcoarea jilavă a frumoasei zile de mai.

Ieri, întorcîndu-se de la Londra, mai fusese plin de îndoieli dacă nu cumva, prin schimbarea cabinetului, nu eșuase pentru totdeauna toată combinația pusă la cale de el cu atîta stăruință și ingeniozitate. I se mai întîmplase asemenea ghinion. De astă dată însă, lucrurile se aranjau. În lunga, sincera convorbire cu ministrul, se vădise că Versailles-ul era foarte interesat de propunerile lui. Contele Vergennes manifesta față de planurile lui mult mai mult interes decît lăsaseră să se bănuiască prudentele sale scrisori. Promisiunile făcute azi de guvernul de la Versailles depășeau cu mult tot ce sperase ; marea afacere era ca și încheiată.

Caleașca lui Pierre ajunsese la răscrucea de la care pornea șoseaua spre Clamart. Pierre îi ceru vizitiului să mîne mai încet. Se lăsă pe spate cu un ușor zîmbet pe buze și-și recapitulă în gînd tot ce realizase.

Pierre Caron de Beaumarchais își petrecuse ultima vreme la Londra, ca agent secret al guvernului francez. Treburile pentru care fusese utilizat domnul acesta expeditiv și dibaci erau neclare, cam murdare, nu foarte importante. Îi luaseră numai o mică parte din timp și-i lăsaseră răgaz să elaboreze un proiect mai de seamă.

De cînd izbucnise marea dispută dintre regele George al treilea al Angliei și coloniile sale americane, Pierre Caron

de Beaumarchais luase cu patimă partea americanilor, a răsculaților. Ca și mulți alți intelectuali de la Paris și chiar de la Londra, salutase în „oamenii de la Boston", în „insurgenți", pe oamenii care luptau pentru înfăptuirea marilor idei ale filozofilor francezi și englezi. Acești oameni erau hotărîți să ducă o viață simplă, apropiată de natură, și nu o existență schilodită de convenții, prejudecăți și bun plac despotic, ca aceea de la Paris și Londra. Oamenii Lumii Noi voiau să-și întemeieze statul pe libertate, rațiune și natură. Și pe acești oameni regele Angliei voia să-i silească, prin foc și sabie, să renunțe la nobila lor intenție.

Pierre nu le lua parte americanilor numai cu inima și cu vorba, ci sprijinea cauza lor și cu fapta. Bine văzut în toate cercurile societății londoneze, prieten cu conducători de-ai conservatorilor și liberalilor, avea ocazie să afle o mulțime de amănunte despre conflictul cu coloniile. Adună un material bogat, îl ordonă, trase concluzii și, fără să-l fi însărcinat cineva cu aceasta, trimitea lui Ludovic al șaisprezecelea și miniștrilor săi rapoarte care se remarcau prin competență, claritate, perspectivă. Revăzînd azi în gînd rapoartele și memoriile sale, Pierre putea fi satisfăcut: el, agentul secret fără însărcinare oficială, pricepuse de la început mai bine esența conflictului anglo-american decît ambasadorul acreditat al regelui. Previziunile sale fuseseră confirmate de evenimente.

Concluzia, însă, pe care o trăsese la finele fiecăruia din rapoartele sale către cabinetul de la Versailles era îndemnul insistent ca insurgenții să fie sprijiniți în vederea slăbirii Angliei. Conflictul englezilor cu coloniile oferea Franței o ocazie unică de a se reabilita de pe urma păcii ticăloase pe care Anglia i-o impusese cu doisprezece ani în urmă [1].

Pierre știa, bineînțeles, că guvernul francez nu putea lua pe față atitudine în favoarea rebelilor: ar fi însemnat război cu Anglia. Flota și armata, însă, nu erau încă destul de puternice pentru război, nemaivorbind de starea jalnică a finanțelor. Dar Pierre găsise o ieșire din această dificultate.

Zîmbea mulțumit. Alcătuise rapoartele și dase sfaturile cu intenția sinceră de a le ajuta americanilor și de a sprijini

[1] Este vorba de „Tratatul de la Paris" semnat la 10 februarie 1763, prin care Anglia a impus atunci distrugerea imperiului colonial francez, smulgînd Franței în primul rînd coloniile din America de Nord.

cauza libertății și a rațiunii. Dar se întîmplă cîteodată ca străduințe idealiste să aducă și cîștiguri materiale. Cei care socot că este dezonorant să cîștigi bani buni luptînd pentru o cauză bună, sînt neghiobi. El, Pierre, nu era neghiob. Cu flerul omului de afaceri încercat și al agentului politic obișnuit cu intrigile, mirosise de la început că o aținare dibace a focului luptei de eliberare nu va aduce numai satisfacții morale, ci și satisfacții materiale.

Ținînd așadar seama de faptul că Franța încă nu-și putea permite să provoace un conflict armat cu Anglia, Pierre sugerase ca guvernul francez să-i sprijine pe americani deocamdată pe ascuns, fără a se compromite. Oameni de afaceri aveau să livreze insurgenților arme și alte furnituri, aparent pe cont și pe risc propriu, subvenționați însă și sprijiniți, în taină, în toate felurile, de guvernul francez.

După multe tergiversări, cînd Pierre credea că n-o să mai reușească să-l convingă pe ministrul de Externe, contele Vergennes, de valabilitatea planului său, lucrurile se aranjaseră totuși, pînă în cele din urmă, întocmai cum le calculase. Astăzi ministrul se hotărîse și-l însărcinase să organizeze o întreprindere cum o propusese el, Pierre. De astăzi, cînd va oferi insurgenților arme sau alte materiale, se va putea prezenta ca împuternicitul secret al regelui Franței.

Era mulțumit de sine. Felul cum purtase dificila convorbire cu ministrul încununase în mod demn ingenioasele sale pregătiri.

Insurgenții aveau nevoie de multe. Echipamentul lor era într-o stare de plîns, capacitatea de producție a puținelor lor fabrici era minimă. Le trebuia întregul necesar pentru treizeci de mii de oameni. Ministrul îl întrebase dacă el și prietenii lui de afaceri ar fi într-adevăr în stare să procure cantități atît de mari de material și să le transporte peste ocean. „Da, da, da", răspunse Pierre pe loc, cu îndrăzneală, pentru a continua apoi: „Bineînțeles, numai dacă arsenalele regelui ne vor pune la dispoziție arme în condiții favorabile și nu vom fi ținuți prea din scurt din punct de vedere financiar". Contele Vergennes declarase că se va pune în contact cu ministrul de Război, iar apoi, ajungînd la punctul cel mai delicat, îl întrebase pe Pierre cam cît își închipuie să fie subvenția pe care o aștepta de la guvern.

Pierre era hotărît să rişte afacerea dacă va primi de la guvern o subvenţie de cel puţin un milion de livre. Dar acum, cînd ministrul voia în mod serios să-i încredinţeze uriaşa furnitură, îşi dădu seama că pînă aci se jucase, doar, cu tot planul acesta. O dată cu încîntarea stîrnită de însărcinarea formidabilă şi de cinstea ce i se acordase, îl cuprinse teama că finanţele sale şi creditul de care dispunea nu vor fi pe măsura uriaşei operaţii. Un milion de livre constituia o bază ridicolă pentru livrarea necesarului celor treizeci de mii de oameni. Să ceară mai mult? Cerînd prea mult, putea strica totul.

În timp ce, aparent calm, examina faţa zîmbitoare a ministrului ce aştepta răspunsul, socoti din nou, într-o grabă nebună, ce sumă să pretindă. „Cred că trei milioane vor fi de ajuns." Urmase o pauză foarte scurtă, în care cei doi bărbaţi se măsuraseră din ochi. „Acum se hotărăşte soarta Americii şi a mea", gîndea Pierre. „Vă putem promite două milioane, spusese în cele din urmă ministrul. Un milion dăm noi, al doilea vi-l obţinem de la spanioli."

În frumoasa după-amiază de mai, Pierre se întorcea acum la Paris, aproape ameţit de un atît de mare succes. Caleaşca în care străbătea lunca verde şi prietenoasă era ceva prea fastuoasă; în faţă şedea vizitiul, într-o livrea bogată, şi micul servitor negru, iar în spate holba ochii, cu fudulă prostie, un lacheu cu o livrea şi mai bogată. Pierre însuşi avea o înfăţişare puţin prea fastuoasă, cu costumul său ultramodern şi cu briliantul uriaş în deget.

Ar fi avut tot dreptul să fie ostenit. Aceste ultime zile fuseseră obositoare: lichidarea afacerilor lui de la Londra, călătoria rapidă, convorbirea cu ministrul. Dar Pierre nu era omul să se piardă. Deşi avea patruzeci şi patru de ani şi începuse să se îngraşe, părea tînăr, puteai să-i dai treizeci şi cinci. Faţa cărnoasă îi era juvenilă, fruntea, uşor adusă, era senină, ochii căprui priveau expresiv şi inteligent, sub nasul ascuţit şi drept zîmbea o gură cu buze pline, frumos arcuite. Bărbia, mică, cu gropiţă la mijloc, guşa mică ce ieşea din gulerul hainei scumpe, dădeau feţei şirete un aer blajin.

Ajunseseră la Issy şi, cu cît se apropiau de Paris, cu atît lucrau mai repede gîndurile în capul lui Pierre.

Firma pe care voia s-o întemeieze trebuia să fie și arătoasă. Casa numită *Hôtel de Hollande,* sediul afacerilor sale, în rue Vieille du Temple, dărăpănată încă dinainte, fusese foarte neglijată în timpul ședерii sale la Londra. O va renova și o va mobila din nou. Deodată știu și numele firmei pe care o va întemeia. Avea să fie un nume spaniol, el iubea Spania, Spania îi purtase totdeauna noroc. Firma avea să se cheme *Rodrigue Hortalez.* Zîmbi. De acum înainte era deci señor Rodrigue Hortalez. Ca conducător al firmei îl va angaja, bineînțeles, pe Paul Theveneau. Desigur, Paul era foarte tînăr și, pe lîngă aceasta, stînjenit de boala ce-l măcina. Dar Paul fusese încercat în atîtea rînduri, Paul ținea la el și-l admira, era inițiat în încurcatele sale manevre financiare și complicatele sale secrete, era deosebit de capabil, avea darul să facă ordine în ele atunci cînd el, Pierre, nu le mai descurca de fel.

Două milioane de livre suna foarte impunător. Dar era vorba de toate cele necesare echipării a treizeci de mii de oameni și de vasele care să transporte peste apă, în America, munți de mărfuri. Noroc că comerțul lui de cherestea îi asigurase cele mai bune relații cu marii armatori. Oricum, va fi nevoie să folosească la maxim creditul său. Cinci pînă la șase milioane va trebui să bage de la început în afacere. Apoi, cînd și cum vor plăti americanii ? Îl trecu, o clipă doar, un fior rece. Jocul în care se băgase era tare riscant. Dar alungă imediat această îngrijorare. Oricum ar ieși lucrurile, era mai pasionant să faci comerț cu istorie mondială decît cu cherestea.

Păcat, numai, că toate trebuiau făcute atît de tainic ! Ar fi vrut să vorbească, să strige lumii întregi ce misiune i-a fost încredințată. Dar Vergennes insistase în mod deosebit să-și țină gura. Trebuia menținută, prin toate mijloacele, aparența unei întreprinderi particulare, care făcea afaceri nevinovate cu capital propriu. Și așa avea să întîmpine destule dificultăți din partea englezilor, care-l vor potopi cu note pe ministrul de Externe. Dacă ar comite imprudențe, n-ar putea conta în nici un caz pe acoperire din partea Versailles-ului, dimpotrivă, s-ar pomeni părăsit fără scrupule ; ministrul, altminteri atît de politicos, îl avertizase în acest sens cu vorbe limpezi, seci, lipsite de orice politețe. Deci nu avea voie să

vorbească de misiunea lui de importanţă mondială decît cu cei cîţiva prieteni de afaceri şi cu funcţionarii lui superiori, cu nimeni altcineva. Va trebui să circule printre oameni ca un *monsieur* Beaumarchais oarecare, duşmănit şi ironizat de mulţi, şi nu-i va fi îngăduit să-şi descopere atuurile în faţa adversarilor şi a celor ce-l luau în rîs.

Dar aceste consideraţii neplăcute fură pe dată alungate de fericirea pe care i-o da conştiinţa uriaşului rol ce-i revenea. Toată lumea ştia că, fără ajutor din partea francezilor, americanii răsculaţi erau pierduţi. El însă, singur el, Pierre de Beaumarchais, cu zelul, focul şi elocvenţa lui, cu deosebitul lui dar de a cunoaşte oamenii, cu abilitatea lui, reuşise să-i determine, pe slabul rege Louis şi pe vanitoşii săi miniştri, să promită în principiu acest ajutor. Şi numai de abilitatea lui depindea acum dacă, şi în ce măsură, ajutorul promis va parveni americanilor. Soarta Lumii Noi de acolo, de peste ocean, progresul omenirii depindeau de inteligenţa şi de şiretenia sa.

Îşi închipuia viitorul cu febrilă fantezie. Vedea acumulîndu-se, în stive tot mai înalte, uniforme şi puşti în depozitele din porturile Franţei. Vedea pîntecoasele corăbii ale firmei *Hortalez şi Compania* ieşind în larg, încărcate cu tunuri pentru rebeli, le vedea întorcîndu-se încărcate cu indigo şi tutun pentru el, Pierre. Gustă dinainte bucuria succesului. Da, acţiunea pe care o începuse acum era sarcina aceea de seamă pe care şi-o dorise de totdeauna, o sarcină demnă de un Beaumarchais.

Va fi la înălţimea sarcinii sale. A dus el la bun sfîrşit lucruri mai puţin importante poate, dar mai complicate. Şi în timp ce fiecare învîrtitură a roţilor îl apropia de oraşul său, Paris, şi de noua, pasionanta sa activitate, i se perinda rapid dinaintea ochilor mulţimea pestriţă a fericirilor şi nefericirilor trecute.

Era o acumulare de necrezut de ghinioane, dar un şi mai mare belşug de fantastice succese. El, fecior şi ucenic de ceasornicar, venit la Curte pentru a întoarce ceasurile răposatului Louis al cincisprezecelea, fusese remarcat de rege pentru isteţimea şi purtarea sa plăcută. Fetele cam vîrstnice ale regelui îl plăcură şi-l angajară ca profesor de harpă. Atrase atenţia extravagantului financiar Duverny, om foarte

deștept, uns cu toate unsorile, care-l inițiie în secretele marii finanțe și și-l luă ca asociat. Pierre, cu dibăcia lui, cu talentul lui de a se purta în societate, cu darul lui de a urzi intrigi, făcu să înflorească afacerile firmei Duverny și ale sale proprii, își cumpără titluri și funcții la Curte, propăși de minune, dobîndi prietenia multor bărbați, dragostea multor femei și, datorită limbii sale ascuțite, obraznice, spirituale, nestăpînite, nu puține dușmănii.

Apoi urmară primele lui două piese. Le scrise printre multe amoruri și multe afaceri, cu mîna stîngă, dar, pe cînd scria, mîna lui stîngă devenise mîna dreaptă. Apoi, cele două căsnicii ale sale, amîndouă fericite: și prima, și a doua soție fuseseră frumoase și bogate, dar amîndouă muriseră curînd, și nu rămăseseră de pe urma lor decît pădurea de la Chinon, marele comerț de cherestea, în care investise o parte din banii lor, și un noian de calomnii.

Cînd muri Duverny, marele financiar, veneratul său dascăl, viața lui Pierre deveni un vîrtej și mai sălbatic. I s-au intentat procese absurde, un val de nedreptăți îl lăsă fără avere, îl zvîrli în pușcărie, îi răpi funcțiile și titlurile cumpărate cu bani grei, precum și drepturile sale cetățenești.

Dar nedreptatea i-a priit. Ea i-a dat prilejul să scrie broșuri politice strălucitoare și foarte spirituale. Iar pamfletele acestea i-au răspîndit faima pe întreg pămîntul, mai mult încă decît comedia sa despre Figaro, bărbierul din Sevilla.

Scrierile polemice i-au adus și prietenia multor domni mari, și unul din acești prieteni i-a făcut rost de un post în serviciul secret al regelui, deoarece, în urma condamnării, nu mai putea ocupa nici o funcție publică. Apoi se ridicase din nou și ajunsese, în cele din urmă, la cea mai înaltă culme, la misiunea ce-i fusese încredințată astăzi.

Da, ziua de azi constituia o cotitură și-i dădea posibilitatea să lichideze definitiv toate relele din trecut care mai stăruiau în viața lui. Acum avea să calce în picioare sentința nedreaptă și insolentă.

Căci sentința neroadă, dată împotriva lui de cea mai înaltă instanță din Paris, mai era încă în vigoare din punct de vedere juridic. El, Pierre, care se îndrepta spre Paris în somptuoasa lui caleașcă, în fastuosul lui costum, care fusese onorat cu cea mai înaltă încredere de guvernul maiestății-sale și

însărcinat cu una din cele mai grele misiuni pe care Franța, ba, mai mult, chiar istoria mondială putea să însărcineze pe cineva, da, el mai era lovit de un „blam", mai era înfierat. Acum totul va trebui să se schimbe așa cum va voi el. Va obliga cabinetul să permită procedura de recurs și să-l repună în drepturile sale. Dacă guvernul n-o face, să-și caute pe altcineva care să se ocupe de afaceri atît de delicate și de încurcate. Nu va găsi însă pe nimeni. Numai Beaumarchais poate duce pînă la capăt o treabă scornită de Beaumarchais.

Acum caleașca intra în Paris. Pierre privea oamenii și lucrurile cu ochi vioi, fericiți. Întotdeauna cînd se întorcea la Paris din călătorie, se simțea mîndru de a fi fiul celui mai mare și mai frumos oraș din lume. Dar niciodată nu mai fusese cuprins de o atît de nestăpînită bucurie. Nicicînd nu-i strălucise în față o culme atît de înaltă și de albastră ca noua lui țintă.

Iată-l că trece în caleașcă, Pierre Caron de Beaumarchais, mare politician, om de afaceri, dramaturg. Bun băiat, cîteodată mai mult decît atît, generos, curajos, dar și cabotin, de o vanitate fără margini, ridicolă. Judecă repede și sigur oamenii și situațiile, dar nu scrutează niciodată profunzimea lor. Scriitor strălucit și om de societate amuzant, patosul lui e antrenant, ironia sa rapidă și nimicitoare. Este foarte inteligent și de loc înțelept. Lacom de plăceri, suportă însă cu bărbăție nenorociri și lipsuri. Se arată accesibil tuturor ideilor mari ale vremii, chiar dacă se contrazic între ele. Mulți îl socot celebru, unii rău famat. Oriunde se află, invidia, răutatea și interesele lezate îl înconjoară și-l atacă, adesea cu arme otrăvite. Dar nenumărați bărbați și femei, și nu din cei mai răi, îi sînt prieteni, iar unii îl iubesc și ar fi gata să-și dea viața pentru el.

A trecut prin multe, are o experiență bogată, dar nu e blazat ; astăzi, la patruzeci și patru de ani, este la fel de curios și de nerăbdător să afle ce-l mai așteaptă, ca atunci cînd, la șaisprezece ani, a fugit de la tatăl său, din ucenicie, să colinde străzile Parisului. Ca și atunci, se aruncă și acum cu toată ființa lui în vîltoarea oricărei trăiri fizice și sufletești. Nu precupețește nimic, își risipește timpul, banii, talentul, viața.

Caleașca a ajuns în străzile aglomerate din centru. Pierre stă și mai drept decît pînă acum și-și aranjează cu gesturi elegante ținuta. Jumătate din Paris îl cunoaște : din zece parizieni, unul îl salută. Este conștient de faptul că nenumărați parizieni îl urmăresc din ochi și-și spun unul altuia : „Iată-l pe *monsieur* de Beaumarchais, marele financiar, marele scriitor, amestecat în toate treburile statului". Și cînd te gîndești că încă n-au habar ce misiune nouă, uriașă i-a fost încredințată acum, spre folosul lumii întregi ! Păcat, de trei ori păcat că n-are voie să le povestească nimic parizienilor săi.

Vai, și nici surorilor n-are voie să le povestească nimic, și nici tatălui său ! Familia ține la el și el o iubește. Dar ai lui sînt prea vioi, au prea mult temperament, n-ar fi în stare să păstreze taina.

Îndată o să-i vadă, îndată vor fi în jurul lui, tandri, curioși, îngrijorați, plini de speranță, plini de dragoste. Zîmbește mai larg ; fața frumoasă, inteligentă, rumenă îi radiază de bucurie cînd caleașca intră în vesela, zgomotoasa rue de Condé, unde se află casa lui.

Cina a fost veselă. Se aflase prin oraș de întoarcerea lui Pierre de la Londra și, afară de ai casei, veniseră să-l vadă rudele și prietenii intimi. Cunoscuții apropiați ai lui Pierre erau oricînd bineveniți în casa lui ; Julie, sora lui Pierre, care-i conducea gospodăria, era totdeauna pregătită pentru oaspeți.

Ședeau în sufrageria mare, luminată de o mulțime de candelabre cu nenumărate lumînări, slugile aduceau tăvi după tăvi, bucătăria și pivnița din casa de pe rue de Condé erau pline de bunătăți.

Se aflau între ei, numai între prieteni ; familia Caron era un neam zgomotos, vesel, curios și exuberanța lui Pierre, azi și mai voios decît de obicei, îi molipsise pe toți. Îl priveau cu admirație pe Pierre al lor, personalitatea despre care se vorbea cel mai mult în țară, în afară de regină. Iacă, acum cînd se întorsese de la Londra, fusese imediat primit la Versailles. Desigur că pusese la cale ceva mare de tot, epocal. Dar dacă-l întrebau, își stăpînea un zîmbet și, cel mult, răspundea : „Uite, Julie, dacă vrei să mai cumperi o trăsură sau să mai angajezi cîteva slugi, n-am nimic împotrivă".

Mai mult nu destăinui. Pălăvrăgi în schimb despre timpul petrecut la Londra. Clima era oribilă, dar le pria femeilor, le făcea pielea albă și moale ; roșcatele de acolo, minunate femei ! Și fără să-i pese de prezența lui Félicien, nepotul lui în vîrstă de cincisprezece ani, povesti tot felul de aventuri amoroase.

Julie sorbea cuvintele fratelui ei. Era o cucoană vioaie, agreabilă, de vreo patruzeci de ani, semăna cu fratele ei, avea același ten colorat, nasul drept și mare, ochii inteligenți, căprui. Își diviniza fratele. Pentru a putea trăi împreună cu el, refuzase un șir de propuneri de căsătorie. Se amesteca în toate treburile lui. Se certau adesea violent, pentru a se împăca, în aceeași zi, cu patimă. Le plăcea amîndurora și să se certe, și să se împace.

Sora mai tînără, Tonton, care era mai drăguță decît Julie, ședea lîngă soțul ei, taciturnul consilier juridic Miron, și turuia într-una. A vrut să-și comande, povestea ea, o rochie la *mademoiselle* Bertin, croitoreasa reginei. *Mademoiselle* Bertin însă îi trimisese vorbă că n-ar putea primi comenzi înainte de două luni, și prețul cel mai scăzut pe care l-ar putea lua pentru lucru unei doamne neadmise la Curte ar fi de două mii de livre.

Asta îi dădu, în sfîrșit, lui Philippe prilejul să intre în vorbă, savantului Philippe Gudin, cel mai devotat dintre prietenii lui Pierre. Lui Philippe îi plăcea să vorbească în fraze alese, complicate. Domnul acesta greoi, mare mîncău, se descinsese de curea sub haina lui amplă și lungă și-și băgase manșetele de dantelă pe mîneci ca să nu-l deranjeze la mîncare. Acum ședea rezemat de spătarul fotoliului pe care-l umplea și se deda la lungi considerații asupra nivelului de trai al diferitelor clase. Își dădu cu părerea, citînd din memorie cifre exacte, cîte s-ar putea face cu cele două mii de livre pe care *mademoiselle* Bertin le cere de lucru pentru o rochie. Fără creion și hîrtie, dar cu o precizie remarcabilă, socoti cîți ani, de exemplu, ar trebui să muncească un tăietor de lemne pentru a cîștiga această sumă și cîți tăietori de lemne ar putea trăi un an din ea : făcea 7, 9/16 tăietori. Dar Pierre, ușuratic și împăciuitor, zise : „*Mademoiselle* Bertin este prima croitoreasă a lumii, poate a tuturor timpurilor, o artistă. De ce să nu ia asemenea prețuri ? Ascultă ce-ți spun, Tonton, pune

să-ţi facă rochia pe socoteala mea." Tonton, radioasă, mulţumi furtunos.

Secretarul Maigron raportă că în cursul zilei se anunţaseră la portar peste o sută de persoane, pentru a-şi prezenta omagiile lui *monsieur* de Beaumarchais, cu prilejul întoarcerii sale. „Da, — spuse bătrînul tată Caron, cu vocea lui subţire, dar nu de moşneag, fiindcă mai avea încă toţi dinţii — oraşul a băgat de seamă că Pierre s-a întors." Pierre îşi bătu tatăl pe umeri, zîmbitor, niţeluş ironic şi foarte mulţumit. Se aflase repede că este în ascensiune ; acum se îmbulzeau. Dar nu voia să fie nedrept. Veniseră şi cînd nu avusese succes : în fericire şi în nefericire, fusese admirat de mulţi.

Nu uita o clipă admiraţia aceasta şi era conştient că ea implica şi o anumită atitudine. Deoarece îşi trăia viaţa în lumina acestei admiraţii, cea mai mică pată devenea imediat vizibilă. Nu-şi putea permite nici o slăbiciune, trebuia să fie oricînd gata de luptă, trebuia neîncetat să-i convingă din nou pe cei ce se îndoiau de el.

Dintre aceştia făcea parte, de pildă, tînărul Félicien Lépine, fiul surorii lui mai mari, Madeleine. După moartea părinţilor lui Félicien, Pierre se ocupase de educaţia băiatului şi-l dase la distinsul colegiu „Montaigu". Colegiul era sever, materiile numeroase şi, cu toate că începutul şi greoiul Félicien nu era prost de fel, trebuia să depună eforturi mari pentru a ţine pasul cu ceilalţi. Şi mai nedibaci decît la orice se dovedise a fi în însuşirea artelor de Curte, în care erau instruiţi tinerii elevi : scrima, călăria, dansul şi manierele elegante. Cu acest prilej, colegii lui nobili îi aminteau cîteodată, în mod brutal, că este fiul burghezului Lépine, ceasornicarul ; ba uneori îl chinuiau cu zădărelі răutăcioase în legătură cu unchiul Pierre şi cu ocupaţiile sale deochiate. Félicien nu se plîngea niciodată, dar suferea. La cincisprezece ani, băiatul acesta nu era de fel juvenil ; era mai greoi, mai predispus la reflecţie decît ceilalţi Caron, mai serios şi mai matur decît Pierre, cu cei patruzeci şi patru de ani ai lui. Desigur, se arăta recunoscător celebrului său unchi pentru tot binele pe care i-l făcuse, totuşi, deşi Pierre se înţelegea bine cu copiii, Félicien îi rămînea străin, nu reuşea să şi-l apropie. Félicien urmărea cu atenţie tot ce făcea Pierre, dar lui Pierre

nu-i era limpede dacă atenţia asta însemna admiraţie sau critică. Şi astăzi se simţea jenat de ochii mari, serioşi, ai băiatului, aţintiţi asupra lui.

Întoarse capul şi privi spre cealaltă parte a mesei, unde şedea Paul Theveneau. Îi zîmbi lui Paul şi acesta răspunse fericit. Ataşamentul lui Paul îi făcea bine după uşoara decepţie ce o resimţea întotdeauna la vederea lui Félicien. Era mîndru că-l cucerise pe acest om. Paul îl întîmpinase întîi ca duşman, într-o daraveră urîtă pe care Pierre o avusese cu fratele său ; dar firea lui Pierre cucerise curînd prietenia admirativă a tînărului.

Nu era foarte arătos Paul. Dimpotrivă, inspira mai curînd milă. Haina, prea largă, atîrna pe el ; cînd ducea mîncarea la gură, se vedea că are mîini mici, osoase, nervoase. Dar peste umerii încovoiaţi se ridica, frumoasă şi foarte tinerească, faţa împlinită, cu ochi mari, căprui, scînteietori. Şi era tare capabil tînărul acesta, al dracului de inteligent ! Ce păcat că, la abia douăzeci şi şase de ani, nu mai avea mult de trăit din pricina laringelui său bolnav !

Între timp, conversaţia se abătu asupra unei cărţi recent apărute despre Indiile Apusene şi atotştiutorul Philippe Gudin începu să ţină o prelegere savantă despre rolul important pe care-l joacă aceste insule în bugetul regatului. Cită din memorie date în legătură cu cantităţile de zahăr, de tutun, indigo, bumbac, cacao, piper, cafea, ce se obţineau din Indiile Apusene, tot cifre impunătoare.

„Am fi putut scoate cîştiguri mult mai mari din aceste posesiuni — interveni Pierre — dacă s-ar fi dat ascultare sfatului meu. Am elaborat mai demult un proiect care ne-ar fi asigurat extraordinare beneficii de monopol în comerţul cu sclavi negri. Dacă Versailles-ul ar fi monopolizat comerţul de sclavi al Indiilor Apusene, după cum am propus eu, ar fi fost bani destui în vistieria guvernului, regele ar fi putut înfăptui reformele progresiste ale lui Turgot, ar fi fost mai multă libertate şi dreptate în ţară." „Şi mai mulţi bani pentru America", adăugă el, în gînd. Cu glas tare, conchise : „Cînd se va încheia, în sfîrşit, noul tratat comercial cu Spania, poate că se va relua şi proiectul meu".

Toţi vorbeau acum de Spania. Lunile petrecute la Madrid fuseseră, pentru Pierre, epoca lui cea mai bună, pasionantă

și furtunoasă. Poate că, între multele scene care dădeau atîta dramatism vieții lui, cea mai grandioasă fusese aceea în care îl obligase pe seducătorul surorii sale Lisette, pe lașul și perfidul Clavigo, să-i restabilească reputația. Da, Pierre făcuse din viața sa la Madrid un spectacol minunat de complicat și de captivant, în care se întîlneau pasiune, inteligență, umor, muzică, bani, politică înaltă, versuri, teatru și femei frumoase ușor accesibile. Cu deosebitul său simț de familie, mai găsise timp, în toiul acestei îndrăcite sarabande, să le scrie pe larg, tatălui și surorilor, scrisori vesele, pasionante și atît de vii, încît putuseră participa și ei la viața pe care o ducea. Acum, că se întorsese din nou dintr-o călătorie lungă și plină de succese, citau scrisorile mai vechi, își aminteau reciproc detalii, rîdeau, erau fericiți.

Julie îl rugă să-i cînte lui Félicien cîntece spaniole, *seguedille* și *saynete,* iar ceilalți insistară și ei. Félicien se învioră, era o sărbătoare să-l audă pe unchiu-său cîntînd. I se aduse chitara.

Dar, înainte de a începe, sosi un oaspe nou, *monsieur* Lenormant d'Étioles.

Lumea se ridică în întîmpinarea lui, bucuroasă și onorată. *Monsieur* Lenormant o salută pe Julie cu o grație lentă, ceremonioasă. Era îmbrăcat îngrijit, cu lucruri scumpe, dar nebătătoare la ochi, niței de modă veche ; nu-l jena că îmbrăcămintea îi sublinia vîrsta de șaizeci de ani.

Îi fură prezentați oaspeții pe care nu-i cunoștea încă. Tonton îl privi cu deosebit interes pe omul puternic, despre care auzise atît de multe, prieten cu fratele ei, Pierre. *Monsieur* Lenormant era mai curînd gras. Ochii mici, duși în fundul capului, priveau melancolic, cute adînci brăzdau fața lui cărnoasă, de la nas spre colțurile unei guri viguros desenate. Avea fața unui om al plăcerilor, devenit bănuitor după decepții, dar care nu se gîndește să renunțe la plăceri.

Pierre îi scrisese încă de la Londra lui *monsieur* Lenormant că se va întoarce la Paris cu chestiuni foarte importante și că se bucură din inimă să-l poată vedea cît de curînd. Sperase vag că Lenormant va mai veni în seara aceea, dar nu îndrăznise să-și mărturisească această speranță ; cîteodată Lenormant îl lăsa și pe președintele Consiliului de Miniștri să aștepte zile întregi.

Sexagenarul Charles-Guillaume Lenormant d'Étioles se trăgea dintr-un vechi neam de nobili, ar fi putut obține orice funcție la Curte și orice titlu de seamă. Dar nu-i plăcea să se vorbească de el în public și, modest, se mulțumea cu titlul de „secretar al regelui" ; Pierre, pe vremea cînd mai era în posesia drepturilor sale, își cumpărase pe lîngă acest titlu și altele mai sonore. Lenormant avea în arendă impozitele a două provincii și era interesat în multe alte întreprinderi. Trecea drept neobișnuit de deștept și de prudent, norocul lui era proverbial, îi plăcea lumea afacerilor. Făcînd însă parte din vechea aristocrație, nu putea conduce direct întreprinderi comerciale și industriale, așa că folosea oameni de paie ; lucra bucuros cu Pierre.

Pierre îl cunoscuse pe acest om influent în casa prietenei sale, Désirée Mesnard. Pierre își dădea foarte bine seama că, la început, Lenormant îi căutase prietenia numai pentru că era îndrăgostit de Désirée și se temea că Pierre ar putea s-o influențeze în defavoarea lui. Treptat însă, cei doi bărbați se plăcură tot mai mult, o adevărată prietenie se înfiripă între ei, își ziceau pe nume, Charlot și Pierrot. Beaumarchais admira în Lenormant pe omul de afaceri genial, îi cerea sfatul și Lenormant se bucura să aibă un elev atît de sîrguincios. Îi fu de ajutor în vremurile sale cele mai negre ; Lenormant fusese cel care-i făcuse rost, prin relațiile sale cu președintele consiliului, de postul de agent secret la Londra, atunci cînd Pierre își pierduse, în urma marelui său proces, averea și funcțiile.

Lenormant, la rîndul său, aprecia îndemînarea lui Pierre în societate, prospețimea, umorul și perspicacitatea lui, opera sa literară și, mai ales, marea lui pricepere în ale teatrului. Lenormant organiza, pe scena lui particulară din palatul Étioles, spectacole pretențioase, pentru care sfatul și participarea lui Pierre îi erau indispensabile.

Julie îl pofti pe Lenormant să ia loc la masă ; se învîrtea agitată în jurul lui, servindu-l cu dulciuri și cu vin. În timp ce el ronțăia, politicos, un fruct glasat, se vorbi mai departe despre Spania. Philippe Gudin, crezînd că-i face plăcere lui Pierre, îi aminti promisiunea de a-i cînta lui Félicien cîntece spaniole.

Dar, de la intrarea lui Lenormant în casă, Spania nu mai exista pentru Pierre, nu se mai gîndea decît la America. Avea nevoie de cinci-şase milioane de livre şi spera în ajutorul lui Charlot, fiindcă participarea domnului Lenormant la firma *Hortalez şi Compania* ar fi atras o mulţime de alţi financiari. Pe lîngă aceasta, Pierre aştepta încordat să audă ce avea să spună Charlot despre marea acţiune în care se lansase, ardea de nerăbdare să i-o povestească. Ca om al clipei ce era, voia s-o facă deîndată, atunci, pe loc.

Îl refuză deci amabil, dar ferm, pe Philippe, promiţînd celor de faţă să le cînte altă dată cîntece spaniole, o rugă pe Julie să le permită să se ridice de la masă şi se retrase, împreună cu Lenormant, Paul Theveneau şi secretarul Maigron, în camera sa de lucru.

Lumînările fură aprinse şi treptat încăperea vastă şi fastuoasă ieşi din întuneric. În colţuri erau aşezate busturile lui Aristofan, Molière, Voltaire şi al stăpînului casei. Pe pereţi se aflau tablouri şi felurite ornamente, dar în mijlocul unuia din pereţi se vedea un loc mare gol. Locul acesta era păstrat pentru un portret al răposatului Duverny, un portret excelent, de cel mai apreciat portretist, pictorul Duplessis. Duverny i-l lăsase lui Pierre, dar în procesul acela urît, testamentul fusese atacat, iar portretul, atribuit celorlalţi moştenitori. Pierre se încăpăţînase să-şi cucerească partea lui de moştenire şi, în camera bogat împodobită, locul gol trebuia să-i fie un continuu memento.

La rugămintea lui Pierre, Charlot se aşeză la birou, o mobilă mare, ornamentată cu multă artă. Îl construise maistrul Pluvinet din soiuri scumpe de lemn, comandate anume de peste ocean, sculptura în lemn era de Dupin, şi chiar dacă nu era cel mai frumos birou din întregul regat, era, cu siguranţă, cel mai costisitor.

Nu se aflau aşadar decît patru inşi în încăpere. Charlot şedea la birou, privind în gol, cu pleoapele pe jumătate lăsate peste ochii duşi în fundul capului. Secretarul Maigron luă hîrtie şi una din acele unelte de scris moderne, pe care Lenormant nu le putea suferi, pentru că treceau drept plebeie, un creion. Maigron era de ani de zile secretarul de încredere al lui Pierre. Desigur că aştepta cu interes desfăşurarea convorbirii. Taciturn, nu-şi spunea decît arareori părerea, nu emi-

tea niciodată o judecată de valoare și nici acum fața lui nu trăda nici un fel de încordare. Paul Theveneau, în schimb, nu-și ascundea agitația ; ședea pe marginea scaunului cu ochii mari, febrili, ațintiți asupra prietenului său.

Pierre, în picioare, umblînd cîteodată prin odaie, povestea curgător, înaripat, speculînd meșteșugit efectele. Pomeni de memoriile ce le adresase regelui și miniștrilor, de convorbirea lui cu Vergennes. Explică cum ceruse, ce-i drept, trei milioane de livre, socotind însă că în orice caz un milion avea să ajungă. Încheie apoi spunînd în treacăt, cu modestie, că guvernul l-a asigurat formal că-i va da două milioane.

Chiar și impasibilul secretar Maigron ridică privirea la auzul acestei cifre. Paul Theveneau manifestă un entuziasm exuberant ; ochii mari, frumoși, îi străluceau însuflețindu-i fața tînără, îmbujorată, de tuberculos ; nu-și mai afla locul, se sculă de pe scaun, îl apucă pe Pierre de mînă și spuse emoționat : „Iată, în sfîrșit, un om care trece de la vorbe la fapte. În sfîrșit, unul care se apucă de treabă. Te admir, Pierre."

Pierre știa că, cu toată tinerețea lui, Paul Theveneau era un om de afaceri cumpănit și fu bucuros că raportul său îl emoționase în așa măsură. Dar esențialul era efectul făcut asupra lui *monsieur* Lenormant.

Acesta tăcea. Fața lui rotundă și tristă rămăsese nemișcată, sub fruntea-i bombată ochii-i voalați nu trădau nimic. Pînă la urmă, Pierre nu se mai putu stăpîni și-l întrebă direct : „Dumneata ce crezi, Charlot ?"

Toți priviră la *monsieur* Lenormant. Acesta, cu vocea lui înceată, onctuoasă, întrebă simplu, cufundat în gînduri : „Și cine plătește dacă americanii vor fi bătuți ?" „Nu vor fi bătuți, răspunse apăsat Pierre. Am dovedit-o cu argumente puternice în rapoartele mele către rege." *Monsieur* Lenormant nu se lăsă convins : „Un lucru pare sigur, răsculații n-au bani". „Dar au mărfuri — răspunse îndată Pierre — indigo, tutun, bumbac." „Cine vă spune că o să vă trimită tocmai dumneavoastră aceste mărfuri ?" „Ei luptă pentru libertate — replică aprins Pierre — sînt pătrunși de idealurile lui Montesquieu, Rousseau, asemenea oameni își plătesc datoriile."

Charlot nu mai răspunse. Privi doar la Pierre și colțurile gurii sale se coborîră și mai mult. Probabil că ceilalți nici nu

băgaseră de seamă acest zîmbet al lui Charlot, dar Pierre îl cunoştea de multă vreme, se temea de el. Zîmbetul acesta venea dinăuntru, din multe experienţe amare, devenite sentiment şi convingere; în faţa lui, credinţa şi încrederea în viitor se ofileau, se desfrunzeau. Pierre se aşteptase ca, de astă dată, ştiutul zîmbet să nu apară. Acum, că apăruse, simţi din nou, puternic şi limpede, pericolul care-l pîndea. O clipă văzu, cu cea mai mare luciditate, întreg riscul afacerii. Dar în clipa următoare îşi zise: „Nu-mi pasă! Fie ce-o fi! America! O fac."

De pe faţa lui *monsieur* Lenormant, zîmbetul abia schiţat dispăruse imediat. Dar tot mai tăcea. „Pe de altă parte — spuse el în cele din urmă — pe de altă parte, o subvenţie de două milioane de la guvern nu-i rău."

„Nu, două milioane subvenţie nu e rău", se amestecă acum în vorbă Theveneau, plin de un triumf aproape răutăcios. În alte dăţi, tînărul se stăpînea cu modestie în faţa intendentului general, dar astăzi îl entuziasma grandoarea întreprinderii. „Două milioane nu e rău de loc", repetă el, umblînd agitat de colo-colo, prin vasta încăpere. Era niţel cam grotesc cum alerga dintr-un colţ într-altul; haina, prea largă, atîrna pe el, gambele, slabe, în ciorapi bine întinşi, inspirau milă. Dar atît Pierre, cît şi Charlot, priveau cu simpatie la tînărul care-şi ieşise din fire, nici măcar secretarul Maigron nu-l dezaproba.

Încă din prima tinereţe, Paul Theveneau căutase un om pe care să-l poată admira, o cauză în care să poată crede. Îl găsise pe Pierre. Era entuziasmat de agerimea şi genialitatea gîndirii lui, îl asculta cu încîntare cînd stîrnea din nimic planuri grozave, de proporţii mondiale; avea convingerea că Pierre era menit să joace un rol istoric, dar că-i lipsise prilejul. Acum, Pierre găsise prilejul: America.

„Sperasem, Charlot — se întoarse din nou Pierre, foarte politicos, către *monsieur* Lenormant — că poate nu-ţi va fi nici dumitale neplăcut să participi la această afacere."

„Nimic nu este exclus — răspunse *monsieur* Lenormant, privind melancolic înaintea sa, cu ochii lui duşi în fundul capului — şi a fost în orice caz amabil din partea dumitale, dragă Pierrot, să mă iniţiezi primul în această chestiune im-

portantă. Fă-mi plăcerea să cinezi mîine la mine. Pînă atunci, voi mai reflecta la asta."

Pierre îl ştia pe Charlot, îi cunoştea neîncrederea. Cu toate acestea, era decepţionat că va trebui să mai aştepte încă o noapte şi o zi întreagă.

Se făcuse tîrziu, Charlot se ridică să plece. Precedat de un servitor cu sfeşnic, coborî scara cea mare şi Pierre ţinu să-l conducă pînă în stradă.

Cînd se întoarse, Julie îl aştepta sus, în capul scării. I se aruncă de gît, rîzînd şi plîngînd totodată. „Ai tras cu urechea?" întrebă Pierre. „Bineînţeles", răspunse Julie. Lîngă camera mare de lucru a lui Pierre, se afla un mic cabinet intim, în care poftea cîteodată doamnele ce veneau la el în chestiuni de afaceri. De acolo obişnuia Julie să asculte. „Este o nerușinare — spuse ea cu tandreţe — că i-ai povestit lui Charlot al tău de succesele tale, şi mie nu. Sînt foarte supărată pe tine şi atît de fericită", şi-l îmbrăţişă din nou. „Linişteşte-te", îi spuse el şi, luînd-o cu blîndeţe de umeri, o duse înapoi în micul cabinet.

În acest cabinet nu erau decît două scaune, o canapea mare şi un scrin. În scrin, Pierre păstra cele mai scumpe amintiri. Se afla acolo planul invenţiei făcute de el în anii tinereţii, acceptată acum şi de industria de ceasornice de peste hotare. Se aflau acolo manuscrisele broşurilor din marele său proces, care-i aduseseră faima mondială, şi manuscrisul dintîi al *Bărbierului din Sevilla*, se aflau acolo chitanţele sumelor plătite pentru cumpărarea titlului său nobiliar şi a funcţiilor sale la Curte, erau acolo cele mai frumoase scrisori de dragoste din cîte primise. Curînd avea să adauge acestor documente încă unul, de importanţă mondială.

În faţa acestui scrin, deci, Pierre începu să povestească. De fapt, hotărîse să nu-i spună nimic. Ar fi trebuit, înainte de a vorbi cu Charlot, să se asigure că ea nu stă să asculte şi nu era prudent să-i mai dea şi alte amănunte. Dar faţă de Charlot trebuise să se stăpînească şi să vorbească pe un ton rece, de afaceri, şi acum nu se mai putea ţine în frîu. Aprins, începu să-i expună surorii viitoarele sale isprăvi. Se priveau cu ochi strălucitori şi clădeau visuri tot mai îndrăzneţe. Apoi o conjură să nu vorbească cu nimeni de asta, nici cu tatăl

lor; bătrînețea îl face pe om vorbăreț și e important ca toată chestiunea să se desfășoare în secret.

Își urară noapte bună și se sărutară.

Émile, valetul lui Pierre, nu se culcase încă, îl aștepta ca să-i ajute la dezbrăcat. În timp ce, cu mișcări iuți și dibace, îi ajuta să iasă din complicatele veșminte, întrebă cu o respectuoasă familiaritate: „*Monsieur* a avut astăzi o zi bună?" — „O zi foarte bună, le doresc tuturor bunilor francezi asemenea zile."

Émile trase perdelele grele după care se afla, pe o estradă, patul fastuos. Pierre mai ceru un fruct glasat, gustă din băutura de seară și se culcă. Émile îl acoperi și trase la loc perdelele, astfel încît lumina lămpii de noapte abia să pătrundă în alcov. Pierre căscă zgomotos și fericit, se întoarse pe o parte, se ghemui, închise ochii.

Dar, înainte de a adormi, lumina se făcu mai puternică, desigur că perdelele fuseseră date la o parte. „Ce mai este, Émile?" întrebă Pierre, fără să deschidă ochii.

Cel care venise nu era însă Émile, ci tatăl lui Pierre. Se așeză pe patul scund și larg; așa, în halat, în papuci și scufie de noapte, bătrînul Caron arăta foarte slab și șubred. „Acum spune-mi, fiule — începu el — ce s-a întîmplat de fapt? Înțeleg că nu ai vrut să vorbești în fața fetelor, femeile sînt vorbărețe. Dar acum nu ne aude nimeni."

Pierre clipi. Picioarele bătrînului ieșeau uscate și păroase de sub halat, ochii lui însă, ațintiți, plini de duioasă emoție și de curiozitate asupra fiului, erau vioi și tineri.

Relațiile lui Pierre cu tatăl său erau contradictorii. Bătrînul Caron descindea dintr-o familie de hughenoți. Ca protestant, fusese luat cu sila la armată, se lepădase atunci de credința sa, devenise ceasornicarul Curții și foarte catolic. Între tată și fiu avuseseră loc ciocniri din pricina vieții pe care o ducea Pierre. Acesta fugise de acasă pe cînd își făcea ucenicia la tatăl său, dar, după felurite încercări neizbutite, se întorsese la belșugul casei părintești. Înainte de a-l reprimi pe pocăit, tatăl îl obligase însă să semneze un contract complicat, în care drepturile și îndatoririle fiului fuseseră exact consemnate. Cu acest prilej, și mai tîrziu încă, în mai multe rînduri, tatăl îi prorocise fiului un sfîrșit jalnic. Fiul, însă, nu numai că n-a avut un sfîrșit jalnic ci, dimpotrivă, ajunsese

să-şi poată cumpăra patenta nobiliară şi titluri răsunătoare. Pentru ca nobleţea lui să devină valabilă, trebuise să-i ceară bătrînului să renunţe la meseria sa burgheză. Bătrînul se împotrivise cu indignare să-şi lase iubita meserie şi Pierre trebuise să-i aducă aminte că şi părăsirea protestantismului îi priise atît material, cît şi moral. În cele din urmă, bătrînul se supusese, dar se ţinea mîndru.

Pierre îşi iubea tatăl. Socotea că, dacă ştia să construiască piese şi intrigi politice şi comerciale, în care sute de roţiţe se îmbucau exact în vederea unui singur scop, apoi datora aceasta învăţăturii şi experienţei dobîndite cît fusese ceasornicar, şi-i rămînea recunoscător bătrînului. Îl luase în casa lui şi-i constituise o rentă. Bătrînul acceptase renta, o refuzase, o acceptase din nou. Se mutase în casa lui Pierre, o părăsise, se întorsese iar. Cînd Pierre pierduse procesul şi, totodată, titlurile şi onorurile, bătrînul îl luase în rîs : ce a trebuit el să se lase de buna şi onorabila lui meserie ? În ultimii ani, cei doi se înţelegeau de minune, rîzîndu-şi unul de altul, şi împreună de prostia lumii. Deşi se mai întîmpla să se înţepe între ei şi să-şi spună adevăruri usturătoare, ştiau bine că se iubesc şi că se potrivesc. Cîteodată se întîmpla ca Pierre să-l scoată pe tatăl său la plimbare în parcul de la Versailles şi să-l prezinte prietenilor săi aristocraţi. „Bunul, bătrînul meu tată", spunea el cu tandreţe, iar bătrînul, foarte drept în haina sa burgheză, se înclina decent, nu prea adînc.

Acum, deci, bătrînul Caron şedea pe marginea patului fiului pe care-l adora, căruia îi prevestise că n-o să ajungă la nimic şi voia să asculte, plin de o fericită curiozitate, ce pas uriaş mai făcuse în cariera lui.

Fusese un eveniment pentru Pierre să-i vorbească lui Charlot de succesul său. L-a bucurat să poată vorbi cu Julie. Să-i povestească însă tatălui de izbînzile sale, era fericirea cea mai mare.

Pe bătrîn, ştirea îl făcu să sară în picioare ; alerga emoţionat, cu halatul fîlfîind, prin odaie, gesticula, vorbea de unul singur, se întorcea la pat să-şi mîngîie fiul. Iar acesta, uitînd de oboseală, se ridică în capul oaselor ; în faţa tatălui nu se sfia de fel, cu el se aventură în planuri şi mai îndrăzneţe decît cu sora lui. Cu ochii duşi în clarobscurul odăii, cu un zîmbet aproape tîmp de fericire pe faţă, desfăşură îna-

intea sa și a bătrînului viziunile lui. Flota casei *Hortalez și Compania,* flota sa, a micului Pierrot, flota lui *monsieur* Pierre-Augustin de Beaumarchais va ieși în larg, ducînd munți de tunuri, puști și pulbere, și aceste arme, armele sale, ale lui Pierre, vor zdrobi tirania engleză, vor răspîndi libertatea în lume. Fără a mai vorbi de bogățiile uriașe, de averile în indigo, bumbac, tutun, cu care această flotă se va întoarce pentru familia Caron de Beaumarchais.

Bătrînul Caron era cult, citise mult și era un bun francez. Mîndru de rolul uriaș jucat de Franța în activitatea de cercetare și colonizare a Lumii Noi, era indignat că englezii răpiseră țării sale partea ei și siliseră pe francezii cinstiți și buni creștini să folosească mijloace atît de odioase, ca acela de a se alia cu pieile-roșii pentru a lua scalpurile unor albi. Acum, dară, fiul său ajuta poporului rațiunii, bunilor locuitori ai Bostonului, quakerilor apropiați de natură, să le-o plătească cu vîrf și îndesat englezilor.

În adîncul sufletului, bătrînul Caron nu scăpase niciodată cu totul de teama că făptuise un păcat lepădîndu-se de credința hughenotă, păcat pentru care Domnul avea să pedepsească neam de neamul lui. Dacă-i ieșea ceva anapoda în viață, se trezea în el un simțămînt de vină pentru trădarea credinței. Acum se vădea că Domnul arăta înțelegere pentru situația unui sărman hughenot, luat cu sila la oaste. Domnul încuviința ca omul să fie mai curînd un ceasornicar de treabă, fie și catolic, decît un dragon hughenot. Domnul înțelegea, Domnul ierta. Altfel nu i-ar fi încredințat fiului său, Pierre, această misiune istorică de importanță mondială.

André-Charles Caron, pentru prima oară liber de orice simțămînt de vină, mîngîia mîna fiului său. „America — zise el pentru sine — Pierre al meu eliberează America."

Pierre obișnuia să-și aranjeze mare parte din treburi dimineața, în dormitor, imediat după sculare, pe cînd își făcea toaleta. Era moda celor mari, care convenea și înclinațiilor sale. Îl măgulea cînd se aduna lume în casa lui, în jurul lui, și i se supuneau cereri, plîngeri, oferte, în timp ce valeții îl îmbrăcau. O mulțime pestriță își făcuse obiceiul să se adune la el, un amestec încîlcit de ambiție, mizerie, lăcomie, admirație, obrăznicie, dorință de parvenire.

De data asta, pentru că se vorbea că Pierre ar fi pe cale să întemeieze o nouă întreprindere foarte importantă, veniseră şi mai mulţi ca de obicei, se înghesuiau pînă afară pe coridor.

Lui Pierre îi făcuse totdeauna plăcere să ajute oamenilor, să împartă fericire ; acum o putea face în mare. Firma *Hortalez şi Compania* avea nevoie de agenţi în toate oraşele portuare, avea nevoie de contopişti, de contabili, de băieţi de birou, de lachei înzorzonaţi. Pierre putea ferici o mulţime de oameni.

Şedea în faţa mesei de toaletă, valetul Émile şi frizerul îşi vedeau de lucru în jurul lui, el făcea semne cu mîna, saluta, schimba vorbe amabile, glumeţe, se arăta foarte binevoitor ; dacă nu acorda imediat ce i se cerea, dădea cel puţin perspective, speranţe.

Iată-l pe căpitanul de vas Adelon. Dacă Pierre ar avea de trimis vreun vas peste Oceanul Atlantic, — căpitanul făcuse călătoria asta de o sută douăzeci şi trei de ori, — avea cele mai bune recomandaţii ; n-ar fi rău ca *monsieur* Maigron să-şi noteze numele lui.

Iat-o pe *madame* Chaix. Cu ani, cu zeci de ani în urmă, Pierre avusese ceva cu ea. Acum, femeia aceasta, care tot mai era atrăgătoare, îi amintea că este căsătorită cu proprietarul unui atelier de mobile. Pierre nu se îndoi că, cu prilejul renovării sediului său comercial, *Hôtel de Hollande,* va fi bine servit de acest atelier, şi *monsieur* Maigron îşi notă adresa.

Pierre se bucura de agitaţia din jurul său, de sentimentul de a fi onorat, de a avea putere. Veneau cu toţii, prieteni de tot felul, duşmani de tot felul. Se părea că, încă din prima noapte, se zvonise prin tot oraşul, cît era de întins, că *monsieur* Beaumarchais se afla din nou în ascensiune, şi oameni care înainte nu-şi prea făcuseră drum pe aici se descopereau deodată prieteni, ba chiar rude cu el. Venise fiul unui cumnat al nevestei de a doua a tatălui său. Venise un nepot al soţului surorii sale Tonton.

Se înfiinţau unii care bănuiau că e rost de afaceri şi unii care nu voiau să şi-l facă duşman pe influentul scriitor, printre aceştia şi domni mari. Venise baronul de Trois-Tours care avea bani investiţi în cel mai de seamă şantier naval din

nord, şantierul Pelletier, venise *monsieur* Gaschet de la firma de armatori Testard şi Gaschet din Bordeaux. Lui Pierre îi crescu inima cînd se arătă şi cavalerul de Clonard, administratorul atotputernicei „Compagnie des Indes"[1].

Venise şi monsieur Clairval de la teatrul „Comédiens italiens". Între Pierre şi marele artist dăinuia o duşmănie veche şi latentă. Pierre îşi citise piesa *Bărbierul din Sevilla* întîi celor de la *Théâtre des italiens,* ei fuseseră încîntaţi, dar pînă la urmă tot n-o jucaseră. *Monsieur* Clairval, care ar fi trebuit să joace rolul bărbierului, fusese chiar el bărbier şi nu dorea să amintească publicului trecutul său. După aceea *Bărbierul* devenise marele, uriaşul succes al scenei concurente, *Théâtre Français ; monsieur* Clairval nu mai ţinea minte să fi refuzat vreodată acest rol şi nu voia cu nici un chip să piardă prilejul de a-l saluta, cu ocazia întoarcerii sale, pe scumpul său amic Pierre.

Era de faţă şi gazetarul Métra, care-l atacase în cîteva rînduri deosebit de veninos pe Pierre. „La ce preţ te vinzi actualmente, *mon cher?*" îl întrebă amabil Pierre, iar gazetarul îi răspunse : „Pentru un coleg ca dumneata, las totdeauna mai ieftin".

Dar Pierre nici nu-l mai auzea. Văzuse cu un sentiment de triumf răsărind, în spatele gazetarului, figura demnă, binecunoscută, a lui *monsieur* Régnier. Acest personaj de vază, judecător al Tribunalului Suprem, nu se sfia să vină să-l salute pe el, pe omul „blamat", pe omul „înfierat".

Şi mereu solicitanţi, solicitanţi. Pierre nu-l trecea pe nici unul cu vederea. Ştia cum să-i ia pe oameni şi, chiar dacă nu-i spunea cuiva decît puţine cuvinte, i le spunea astfel încît să plece cu sentimentul că Pierre îi acordase o atenţie deosebită.

Fericit în mijlocul acestei agitaţii, Pierre şi-ar fi continuat, desigur, încă mult audienţa matinală. Dar iată că i se anunţă că o doamnă îl aştepta în camera de lucru. *Mademoiselle* Mesnard.

Numai Désirée era în stare de aşa ceva. Ea venea la el acasă cînd voia, nu se sinchisea de convenienţe. Nu se sin-

[1] *Compania Indiilor de Est* — companie comercială franceză care a jucat un rol considerabil în politica Franţei de jaf şi cotropire colonială. Se bucura de monopolul comerţului cu India.

chisea nici de faptul că Julie, de altminteri blajină, îi arăta cu orice prilej antipatia ei.

Julie vedea în Désirée Mesnard cauza primă a tuturor relelor care-l loviseră pe Pierre. Désirée fusese pricina unei bătăi între Pierre și gelosul duce de Chaulnes, iar ducele obținuse ca nevinovatul Pierre să fie închis. Aceasta se întîmplase în zilele hotărîtoare ale marelui său proces, așa că nu-și putuse apăra cum trebuie interesele. Julie era de părere că Désirée Mesnard, ea și numai ea, purta vina că procesul fusese pierdut, aducînd, prin consecințele sale, atîtea nenorociri pe capul lui Pierre. Julie nu pricepea cum putea Pierre, după cele întîmplate, să mai rabde portretul lui Désirée în casa lui; ea declara cîteodată că nu mai poate s-o vadă în ochi și insista mereu ca Pierre să înlăture tabloul, un portret foarte frumos, semnat de Quentin de La Tour[1]. Pierre rîdea; era un tablou grozav și Désirée era o fată grozavă, iar el ținea la prietenia cu Désirée și la portret.

Își concedie musafirii matinali și trecu în camera lui de lucru. Acolo o găsi pe Désirée. Nu se așezase pe nici unul din scaunele solemne și incomode; dînd la o parte acte și bibelouri, își făcuse loc pe birou. Ședea acolo, roșcată, mărunțică, foarte zveltă, obraznică și la largul ei. Rîse cînd îl văzu pe Pierre. „A fost o idee bună că am venit, nu?" întrebă ea. El privi bucuros fața ei drăguță, cu nasul cîrn, strengăresc. „E plăcut să vezi un om rezonabil care nu vrea nimic de la tine", zise el și-i sărută mîna, gîtul, ceafa. „Ei, escroc bătrîn, se aude că pui la cale ceva mare. Parcă văd că trebuie să te scot iar de la *Fort l'Evêque !*" Asta era închisoarea.

Pierre și Désirée se cunoșteau de mult. Erau amîndoi copiii străzii pariziene, iubeau Parisul, iubeau cu patimă teatrul. Trebuiseră să treacă prin multe experiențe murdare pentru a se afirma, știau multe și luau și iubeau viața așa cum era, nu-și făceau iluzii și nu se mințeau unul pe altul. Artistă cu renume, Désirée primea în casa ei scriitori cu reputație, bărbați influenți de la Curte și din lumea afacerilor. Trăia în preajma celor puternici pentru că era util, dar numele mari ale aristocrației și finanțelor nu-i luau ochii, ea vedea

[1] *Maurice Quentin de La Tour* (1704 — 1788), pictor francez, celebru prin portretele sale pline de viață și autenticitate.

cu ce puțină înțelepciune era guvernată Franța și privea la acești domni de sus, de la înălțimea bunului ei simț. Pierre era la fel. Amîndoi se înfipseseră adînc în cercul privilegiaților. Amîndoi nutreau față de privilegiați același nemărginit dispreț, îmbinat cu un pic de invidie. Începutul furtunos al pasiunii lor trecuse de mult, rămăsese doar o trainică prietenie. Se întîmpla să nu se vadă cu săptămînile, cu lunile, chiar dacă se aflau amîndoi la Paris, dar știau că se puteau bizui unul pe altul.

Désirée sări jos de pe birou. Deschise ușa spre micul cabinet, se uită dacă Julie nu trage cu urechea. Se strîmbă strengărește. „Nu-i nimeni, dă-i drumul."

Pierre povesti acțiunea ce o întreprindea, în cuvinte simple, pentru că patosul ar fi fost ridicol față de ea. Désirée asculta atentă. Ca întregul Paris progresist, era din toată inima de partea americanilor, de partea marii încercări de a clădi un stat întemeiat pe libertate, rațiune, natură. „Îmi era teamă — spuse ea — că ai pus iar la cale vreun monopol al comerțului cu sclavi sau că vei fi vrînd să-l fericești pe regele Spaniei cu o nouă metresă care să fie spioana ta. America — încheie ea cu căldură — asta este o cauză bună."

„Și este plăcut — lămuri zîmbind Pierre — că de astă dată entuziasmul pentru cauza cea bună se arată și rentabil. Este o afacere uriașă, Désirée, ai să vezi. Compania Indiilor va fi o caracudă pe lîngă firma *Hortalez*". „Îmi pare rău că nu aud pentru prima dată astfel de vorbe." — „Dar astăzi — o asigură Pierre — n-o spun numai, astăzi așa și este." — „Vă fac cele mai bune urări, *monsieur* de Beaumarchais — îl ironiză Désirée — dar mi-a fost dat să văd adesea ca tu să vii cu ideea, iar alții să strîngă caimacul." — „De data asta îl strîng eu, stărui Pierre. De data asta n-au să ne păcălească. Nici nu mă gîndesc ; n-am mai avut niciodată asemenea perspectivă uriașă." — „În orice caz, este îmbucurător, Pierrot — spuse cu căldură Désirée — că de data asta e vorba de o cauză atît de neîndoios de bună."

Că era o cauză bună, știa Pierre și fără să i se spună ; de la ea voise să audă o vorbă optimistă asupra perspectivelor financiare. Ieri încă, înainte chiar de a fi vorbit cu Lenormant, se întrebase dacă n-ar fi fost bine să-i încredințeze lui Désirée secretul. Charlot era îndrăgostit de Désirée și Pierre

nu ezitase niciodată să se folosească de femei pentru atingerea scopurilor sale. Totuşi, în acest caz, şovăise. Prietenia dintre Charlot şi Désirée era complicată; folosind-o pe Désirée, putea eventual să-şi încurce treburile. Dar pentru că Désirée venise din proprie iniţiativă şi apucase să-i povestească atîtea, nu mai şovăi să-i vorbească şi de speranţele sale în legătură cu Lenormant.

Cînd Pierre pomeni de Lenormant, faţa mobilă a lui Désirée se încruntă, o cută verticală îi apăru între sprîncene, ochii începură să cate şaşii spre nas.

Prietenia lui Désirée cu Lenormant era un lucru încurcat, neclar în viaţa ei altminteri atît de limpede. Domnul acesta rece şi pasionat, melancolic, omul de viaţă care dispreţuia romantismul şi căruia îi era dor de romantism, era deosebit de ceilalţi bărbaţi pe care-i cunoscuse. Cîteodată avea şi pentru ea cuvinte răutăcioase, ironice; dar ea vedea cît de adînc o iubea şi cum încerca să combată acest sentiment. Charlot o atrăgea şi-i repugna, îl stima şi-l dispreţuia. Ar fi trebuit să exploateze fără scrupule faptul că era atît de slab faţă de ea. Cu oricare altul ar fi făcut-o; cu el proceda altfel. Nu ştia exact ce voia de la Charlot, ce voia cu el. Nu se zgîrcise niciodată, nu fusese niciodată econoamă cu trupul şi cu dragostea ei; nici nu se putea altfel, dacă voiai să faci carieră la Paris. De aceea se şi culca, din cînd în cînd, cu Charlot. Dar îl trata mai prost decît pe alţi bărbaţi. Îl făcea să simtă că nu-l iubeşte şi, cînd el voia mai mult, cînd îi sugera să renunţe la independenţa ei şi să devină metresa lui oficială, atunci Désirée ridica din umeri, făcea o mutră răutăcioasă, ironică, nu răspundea.

O atrăgea firea lui contradictorie. Privea interesată cum trecea pe neaşteptate de la mizantropie la tandreţe şi sentimentalism. În alte dăţi ştiuse limpede cum va evolua o prietenie. Cu Charlot era posibil orice, s-o ucidă sau s-o ia de nevastă.

Charlot era prieten bun cu Pierre. Dar ea nu se îndoia că Charlot, chiar dacă nu lăsa să se vadă, era gelos pe Pierre şi resimţea totdeauna o teamă nelămurită că Charlot îl va lovi odată cumplit. Oricum, nu era recomandabil ca Pierre să intre într-o afacere de asemenea proporţii, alături de un om cu reacţii aşa de neaşteptate. Dacă vor face împreună uriaşele

furnituri, Charlot îl va avea în curînd la mînă pe Pierre, care era mai slab, și acest gînd o neliniștea. Cu toate intrigile sale, Pierre era un băiat vesel, inofensiv, nu putea să poarte multă vreme o dușmănie, nu era răzbunător, nu cerea vieții decît bucurie. Un astfel de om nu putea lupta cu amara răutate ce răbufnea cîteodată din inima lui Charlot.

„Eu, în locul tău, m-aș gîndi de două ori — îl preveni ea — înainte de a-l lua pe Charlot în combinație." — „E prietenul meu." — „Tocmai de aceea, răspunse enigmatic Désirée — și continuă: E prea mare. Pînă la urmă înghite tot ce se apropie de el." Dar Pierre rîse nepăsător: „Nu-ți fie frică, micuțo, cine-l înghite pe acest Iona va trebui să-l scuipe repede".

După cină Lenormant îl lăsă multă vreme pe Pierre să se frămînte, înainte de a aduce vorba despre afacere.

Monsieur de Lenormant ținea în felul său la Pierre. Vedea ce vanitos și superficial era, dar îi aprecia abilitatea și grația spiritului și, dacă-l disprețuia un pic pentru goliciunea lui, îi invidia facilitatea, norocul la femei, ușurința cu care lucra.

În ciuda originii nobile și a bogăției, Charles-Guillaume de Lenormant avusese întotdeauna dificultăți cu viața. Pe vremuri — trecuseră treizeci și șapte de ani de atunci — se căsătorise cu o fetișcană foarte frumoasă, de o vie inteligență, dar fără bani și fără relații, Jeanne-Antoinette Poisson. Se hotărîse greu, ezitase mult înainte de a păși la această căsătorie; în primii ani ai căsniciei sale se bucurase însă mult de hotărîrea luată și se îndrăgostise tot mai pătimaș de Jeanne. Apoi, pe neașteptate, Jeanne îl părăsise pentru a guverna Franța ca iubita oficială a regelui, sub noul nume de *marquise* de Pompadur. Pentru Lenormant fusese o lovitură căreia crezuse că nu-i va supraviețui. Mai tîrziu, femeia îi oferise totul, un post de ambasador, chiar și să se întoarcă la el. Lenormant însă se ținuse mîndru și demn și refuzase totul, refuzase și întoarcerea ei.

Acum se smulsese de mult din adîncurile suferinței sale, dar ca un Lenormant schimbat, melancolic, amar, sarcastic, dornic de plăceri, bucuros de aventuri în care să-și poată exercita perfidia. Dacă înainte condusese cu prudență complicatele afaceri legate de impozitele pe care le luase în arendă,

acum intra, cu bucurie răutăcioasă, mereu în alte afaceri, tot mai încurcate, le conducea cu o suverană abilitate și un noroc extraordinar, acumulînd astfel, posomorît și disprețuitor, o avere uriașă. Cu toată amărăciunea lui, era veșnic în goană după plăceri. E drept că deasupra intrării principale a palatului său Étioles era scris: *Vanitas, vanitatum vanitas, omnia vanitas*[1]. Dar proprietarul palatului Étioles era întotdeauna înconjurat de femei frumoase, serbările pe care le dădea erau vestite pentru fastul și rafinamentul lor și *monsieur* Lenormant acumula fără încetare, plin de o aviditate ostenită, avere, stimă, fast, afaceri, influență politică, teatru, femei, intrigi.

De Désirée Mesnard, Lenormant se îndrăgostise văzîndu-i întîi portretul. Nu era portretul pe care-l avea Pierre, ci un pastel de Perronneau[2]. Era portretul reușit al unei fete drăguțe, vesele, naturale. Dar cînd Lenormant făcu cunoștință cu adevărata Désirée, văzu cu cît rămînea portretul în urma modelului. Trăind printre atîta artă și artificialitate, lui Lenormant îi era cîteodată dor de vigoare și simplitate. Pe scena sa particulară, punea adesea să se joace comedii bufe cu un umor popular din cel mai grosolan. Cînd descoperi cît bun simț sănătos și firesc se ascundea după amabila gingășie a lui Désirée, cîtă nepăsare față de reputație și gura lumii, cît umor parizian, obraznic și realist, fu încîntat. Găsea în ea trăsături pe care le iubise la răposata Jeanne. Jeanne fusese veselă și deșteaptă într-un fel foarte asemănător, avusese același amestec de luciditate și romantism și același dar de a nu uita, din pricina murdăriei vieții, vesela ei strălucire.

Lenormant avea cincizeci și șapte de ani cînd Désirée intrase, cu cei douăzeci și unu de ani ai ei, în viața lui. Vedea cu plăcere că felul său de a fi, amestecul de melancolie și dor de plăceri, gustul lui, priceperea lui pentru teatru, filozofia sa șăgalnică și amară o atrăgeau pe tînăra actriță, dar nu-și făcea iluzii: fără averea și numele său mare nu s-ar fi putut menține în cercul prietenilor mult mai tineri și mai amuzanți ai lui Désirée. Poate că va reuși s-o lege de el; dar dacă apoi va veni altul mai puternic, atunci această

[1] Deșertăciune, deșertăciunea deșertăciunilor, toate sînt deșertăciune.

[2] *Jean-Baptiste Perronneanu* (1715—1783), renumit portretist francez.

Désirée îl va părăsi, întocmai cum îl părăsise pe vremuri Jeanne, de dragul Regelui Soare.

Totuși, considera ca o mare fericire faptul că femeia aceasta tînără intrase în viața lui și că acum, cînd patimile începuseră să i se domolească, mai avea o dată fericirea de a fi îndrăgostit ca un tînăr. Desigur, suferea cînd vedea cu cîtă nepăsare se dădea Désirée unui bărbat sau altuia, dar se învățase minte, nu voia ca mîndria și demnitatea să-i pericliteze din nou fericirea și nu încerca să-i îngrădească libertatea.

Știa că singurul său rival serios era Pierre ; înțelegea bine relațiile dintre cei doi, socotea prietenia lor trainică, întemeiată pe o înrudire spirituală, mai periculoasă decît vreo înclinație romantică, și-l invidia din inimă pe Pierre pentru atașamentul lui Désirée. Pe el, Lenormant, pe care oamenii îl făceau atît să sufere și căruia lucrurile nu i se supuneau de fel, îl amăra că de acest Pierre oamenii și lucrurile ascultau docile, că toate îi ieșeau așa de bine, că trecea și prin neplăceri ca gîsca prin apă. Oricît ținea la Pierre, i-ar fi dorit să simtă și el o dată ce înseamnă ingratitudinea, trădarea, suferința.

Și acum, Pierre venise cu aceste furnituri pentru America. Ideea lui Pierre de a-i aproviziona pe insurgenți ca om de afaceri particular, în realitate însă ca agent al guvernului francez, era sclipitoare, era excelentă. Dacă voiai însă să faci din afacerea aceasta mai mult decît o intrigă de teatru, dacă voiai să-i echipezi pe insurgenți astfel ca să poată ține piept armatelor regulate englezești, atunci aveai nevoie de bani mai mulți decît caraghioasele trei sau patru milioane de care vorbea Pierre. Ca să duci la bun sfîrșit asemenea afacere, trebuia să dispui de un credit nelimitat, trebuia să poți aștepta plățile, trebuia să ai suflu, mult suflu.

Mîna lui era destul de puternică să încordeze acest arc, iar beneficiile se arătau grase și foarte ademenitoare. Dar era oare Pierre omul cu care să te poți apuca de o afacere atît de uriașă ? Nu va voi să conducă el afacerea într-un mod mult prea fantastic, prea romantic ? Desigur, șansele erau seducătoare, dar Lenormant jucase cărți mari la viața lui și profiturile grase nu puteau compensa pericolul de a se certa cu Pierre. În sinea sa, fără măcar să formuleze acest gînd, vedea cum Pierre se lăuda în fața lui Désirée și se făleа :

„Acum iată-mă înarmîndu-i pe americani, iată-mă făcînd istorie". Nu, el, Lenormant, nu-i va ridica lui Pierre soclul de milioane de care avea nevoie.

Cu vocea sa onctuoasă, în liniștea camerei de lucru, îi explică lui Pierre că afacerea oferă mari șanse de cîștig, riscul în schimb este enorm. Nu numai că trebuie contat pe faptul că un vas din două va fi capturat de englezi, dar și perspectiva de a obține plata era prea vagă. Oricît admiră el, Lenormant, lupta pentru libertate a insurgenților, acest lăudabil entuziasm nu constituie însă o garanție suficientă pentru capacitatea lor de plată. În cel mai bun caz, vor trebui să aștepte ani de zile pentru a vedea un ban. Era de părere că, după o evaluare sumară, trebuia un capital de bază de zece milioane ca să reziști. Cînd pomeni această sumă mare, ridică spre celălalt ochii lui somnoroși și înfundați, privindu-l îngrijorat.

Pierre, mirat, răspunse fără elan: „Credeam că șansele extraordinare de cîștig, pe care dumneata le vezi și mai bine decît mine, te vor face să dorești o participare la firma *Hortalez*". — „Tocmai am încercat, dragul meu Pierre — spuse cu o răbdare amabilă și bine simulată Lenormant — tocmai am încercat să te lămuresc că riscurile afacerii sînt și mai mari decît șansele ei. Eu mă aflu în pragul bătrîneții, afacerile mari, riscante, îmi fac tot mai puțină plăcere." — „Dar n-ai prelungit abia contractul pe baza căruia ții în arendă impozitul a două provincii?" întrebă Pierre. „Unde este aici riscul pentru un om care poate aștepta? îi întoarse Lenormant întrebarea, cu un calm enervant. Regele are jandarmi destui și la nevoie soldați pentru a-i strînge pe datornicii răi de plată. Poate firma *Hortalez* să trimită soldați contra insurgenților, dacă aceștia întîrzie plățile?"

„Crezusem — zise nu fără amărăciune Pierre — că prietenul meu Charlot va participa cu bucurie la această întreprindere. Crezusem că prietenul meu Charlot va fi primul care să-mi ajute mie și americanilor." — „Dar nu fi atît de repezit, dragă Pierrot — îl liniști amabil Lenormant — ți-a spus cineva că nu vă voi ajuta?"

Felul în care se juca Charlot cu el îl înfuria pe Pierre; pe de altă parte, însă, știa din experiență că Charlot era generos și că-i era prieten. „Doar n-am nevoie de bani decît

pentru început — zise el nesigur — dacă, în general, am nevoie de bani."

Tocmai asta voise Lenormant. Îi acorda cu plăcere un împrumut. Cum îl știa pe Pierre, avea să ajungă curînd la ananghie și avea să-l roage pentru o păsuire. În felul acesta, el, Charlot, ieșea în orice caz la socoteală. Chiar dacă pînă la urmă pierdea banii, sau numai o parte din bani, convorbirea în care Pierrot îi va cere păsuire și-l va ruga să-i acorde o amînare, făcea banii ce i-ar putea pierde.

„Vezi — răspunse el — așa ne înțelegem. Bani, mai ales pe termen scurt, pot să-ți dau ușor. Cît vrei?" — „Cred — zise Pierre, care tot se mai simțea nesigur — că cu încă un milion o scot la capăt." — „Suma îți stă la dispoziție", răspunse fără ezitare Lenormant.

Pierre se simțea ușurat și totodată uluit. Charlot îi făcea un serviciu important avansîndu-i această sumă uriașă. Dar socotea el într-adevăr riscul atît de mare, încît să nu îndrăznească să bage el însuși bani în afacere și să nu folosească această șansă unică? „Îți mulțumesc, Charlot, îți mulțumesc din suflet", zise el. Vocea lui trăda o neobișnuită tulburare. „Este o plăcere pentru mine să-ți fiu de ajutor, dragă prietene, îi replică Lenormant cu politețe. N-am să am pretenții prea mari în ceea ce privește dobînda." Făcu o scurtă pauză și-l privi prietenos pe Pierre. „Dar — zise el, și-l amenință în glumă cu degetul — gospodărește bine banii, Pierrot!" Și, oarecum, în treacăt, încheie: „Eu dau bani pe termen scurt și îmi execut datornicii, dragul meu. Îți atrag atenția asupra acestui lucru. Mă știe o lume cum îi execut."

Ăsta era genul de glume care-i plăceau lui Charlot, glume dezagreabile. Dar Pierre alungă stînjeneala care sta să-l cuprindă. Avea promisiunea lui Charlot, asta era esențialul. Nu fusese el hotărît să facă afacerea, chiar dacă n-ar fi primit cu totul decît un milion? Acum obținea două milioane de la guvern și unul de la Charlot. „Încă o dată, îți mulțumesc, Charlot — zise el pe același ton ușor și amabil, pe care vorbise Lenormant — îți mulțumesc în numele Americii, al Franței și în numele meu personal."

Trecuse o noapte, o zi și încă o noapte, și Pierre tot nu se dusese s-o vadă pe prietena sa Thérèse. Cu o dimineață îna-

inte, îi trimisese un bilet drăgăstos, în care-i scria că va trece s-o vadă spre seară, iar seara îşi amînase vizita pe a doua zi dimineaţa. Avea prea mulţi oameni în luntrea lui ; nu apuca niciodată să facă ceea ce-i plăcea.

Cel puţin cu Thérèse se putea înţelege. Ea pricepea ce greu e să-ţi împarţi timpul între eliberarea Americii şi dragostea faţă de femeia cu care vrei să te căsătoreşti.

Căci de la prima întîlnire, ştiuse că fata aceasta e ceea ce-i trebuie lui şi, de ani de zile de cînd dura legătura lor, îşi tot spunea că o va lua neîntîrziat de nevastă, chiar mîine, chiar azi. Dar mai era şi Julie. De la început fusese geloasă pe Thérèse şi, cînd Pierre făcuse într-un rînd o aluzie că ar vrea să se căsătorească şi s-o aducă în casă, a fost ceartă mare cu Julie, care ameninţase că pleacă. După aceea, desigur, îi declarase fratelui ei, cu zgomotoasă remuşcare, că Thérèse e încîntătoare, tînără şi în toate privinţele mult mai bună decît ea, şi că bineînţeles ea, Julie, se va împăca bine cu Thérèse. Lui Pierre însă îi era limpede că, dacă o va aduce pe Thérèse în casă, pătimaşa Julie se va retrage în curînd îmbufnată, iar el nu se putea lipsi de Julie. Nu numai că era o menajeră ideală pentru casa lui mare, dar mai avea nevoie de ea şi ca să aibă faţă de cine se lăuda, avea nevoie de admiraţia ei permanentă, zgomotoasă, entuziastă. Cît despre Thérèse, ştia că nu-l va părăsi niciodată, chiar dacă nu o lega de el cu forme legale ; se simţea sigur de ea.

Se duse pe jos pînă la casa ei. Era un drum scurt. Îşi aminti zîmbind cît de des şi cu cîtă plăcere făcuse acest drum. Interesele sale cuprindeau tot globul, gonise în mai multe rînduri, de dragul unei afaceri, peste vastele întinderi ale continentului ; dar adevărata lui viaţă se desfăşura în interiorul unui mic triunghi : locuinţa, sediul său comercial şi casa Thérèsei. Acest pătimaş aventurier era un om de familie ; după zile şi nopţi furtunoase, avea nevoie de cîteva ore de tihnă burgheză, în mijlocul familiei alcătuită din tată, surori, nepoţi, nepoate, unchi, veri, verişoare.

Sună la locuinţa Thérèsei. Servitoarea îi deschise. Dar iat-o şi pe Thérèse în uşa odăii ei. Era în négligé, cum şi-o dorise în sinea lui, şi pe faţa ei nu se vedea nici cel mai mic nor de reproş din pricina întîrzierii. Alergă spre ea, îi prinse capul cu amîndouă mîinile, dîndu-i-l niţel pe spate. Era înaltă,

aproape deopotrivă cu el. Privi adînc în ochii ei vioi. Îi sărută încet, apăsat fruntea, apoi urmă cu buzele lui groase linia învoltă și avîntată a sprîncenelor, pînă ce-i închise pleoapele cu gene lungi, îi sărută gura arcuită, iar mîinile îi alunecară spre bărbia plină, puternică, spre gît și piept.

Cu ochii închiși, Thérèse se destinse fericită în îmbrățișarea mult așteptată.

Din prima clipă cînd îl cunoscuse pe Pierre, simțise că bărbatul acesta era viața ei. Cînd citise cu trei ani înainte, la vîrsta de abia șaptesprezece ani, pamfletul lui, o tulburaseră profund atacurile scînteietoare, sonore, împotriva nedreptății. Cum poate fi cineva atît de îndrăzneț și totodată atît de grațios, de elegant, de înaripat? Asta o uluise, o cucerise. Deși rezonabilă, reținută de obicei, găsise un pretext să meargă la bărbatul acesta străin. Pierre fusese așa cum îl presimțise din frazele lui sonore; o încîntase cu vocea lui mlădioasă, fusese mîngîietor, obraznic, deștept și ea își dăduse seama: pe bărbatul acesta îl va iubi toată viața.

Thérèse judeca sigur și calm. În anii care au urmat, descoperise tot ce era superficialitate, vanitate și frivolitate la Pierre; dar ceea ce iubea la el era destul de puternic ca s-o facă să accepte restul. Iubea cauza pentru care luptase în pamflete, căci era și cauza tuturor acelora pe care-i nedreptățea un regim arogant și obraznic. Cînd își bătea joc de nobili, lupta pentru cauza lui, fiindcă nobilii îl jigniseră și încercaseră să-l țină în umilință. Dar îl mîna la luptă și altceva, bucuria adîncă, conștientă de a lupta împotriva tuturor prejudecăților stupide de pe lume. Cu toată lăudăroșenia și cabotinajul său, avea un sentiment al grandoarei și cînd vedea nedreptăți și abuzuri, fie că-l priveau pe el, fie că-i privea pe alții, Pierre se arunca în bătălie fără să pregete. Așa îl vedea Thérèse, de aceea îl iubea.

După o lipsă atît de îndelungată, avea să-i povestească multe. O ținea pe genunchi, o mîngîia. Povestise în mai multe rînduri despre America, lui Charlot, surorii, tatălui său, fusese același lucru și totuși de fiecare dată altfel; cu Thérèse, cele trăite și proiectate căpătară din nou altă culoare. Ei îi expuse importanța politică a acțiunii. Insurgenții aveau de toate: oameni destui, țară întinsă, cauza lor dreaptă, entuziasmul lor,

sprijinul moral al întregii lumi. Singurul lucru ce le lipsea erau armele. „Și acestea li le furnizăm noi acum", încheie el.

Ochii cenușii ai Thérèsei străluciră; din capul locului luase partea insurgenților. Îi cerea mereu alte detalii despre perspectivele americanilor; pe el îl bucura că numai aceasta o interesa, nu perspectivele afacerii sale. Femeia lui trebuia să vadă în el pe scriitor, pe luptătorul pentru libertate, pentru rațiune. Îl încălzea entuziasmul ei, lipsit de exaltarea cîteodată naivă a lui Julie. Nici atunci cînd se entuziasma, Thérèse nu pierdea simțul realității. Se completau de minune. Cînd se pierdea în nori, ea știa să-l readucă pe pămînt.

Amuți. Din nou se întreba în sinea lui dacă n-ar fi bine să se căsătorească fără întîrziere.

Thérèse băga de seamă ce se petrecea cu el. Nu era plăcut să fii doar prietena lui Pierre și nu soția lui, ar fi dorit mult să legalizeze legătura lor. Dar îl cunoștea pe Pierre, se temea că va suporta cu greu să se despartă de Julie din pricina ei și că i se va răci dragostea. Nu-i păsa de gura lumii. Era independentă, avea ceva bani. Nu insista. Și acum aștepta în tăcere.

El, în timpul acesta, își închipuia din nou ce mutră ar face Julie dacă i-ar comunica: „peste o săptămînă mă căsătoresc cu Thérèse". Nu era plăcut să se gîndească la asta. Prea des se lăsa furat de sentimentele care-l cuprindeau pe neașteptate. Ezitase atît, mai putea aștepta puțin.

Zise: „Acum, că am avut atîta noroc să intru în această nouă mare întreprindere, trebuie să-mi permiți să-ți fac o plăcere. Casa mea din Meudon, casa aceea mică, cu grădina sălbăticită, care-ți place atît de mult, dă-mi voie să ți-o dăruiesc. Bineînțeles, o s-o pun la punct, și temeinic. Am putea ieși cîteodată la Meudon, să ne bucurăm o zi, două de liniște și natură".

Săptămînile următoare, Pierre le petrecu într-o activitate febrilă. Se întîlni cu armatori, cu furnizori, cu financiari de toată mîna, avu consfătuiri cu domni de la Ministerul de Externe, de la Marină, de la Arsenal. Era vorba de procurat tunuri, puști, muniții, uniforme, rufărie, bocanci, pături, corturi. Era vorba de pregătit vasele pentru a transporta toate acestea, echipament pentru treizeci de mii de oameni, peste

ocean. Pierre se angajă față de domnii de la Versailles că va porni o mare parte din transporturi de cu toamnă, în orice caz înainte de sfîrșitul anului.

Se arunca în aceste afaceri cu o ardoare și mai mare decît de obicei, pentru că voia să-și ascundă neliniștea tot mai mare ce-l frămînta. Ca să livreze la timp, avea de făcut față imediat unor plăți importante. Propriile lui mijloace, însă, și creditul deschis de Lenormant se epuizau repede, iar milionul de livre ce-i fusese promis de Vergennes nu se arăta de loc. La aluziile discrete ce le făcea la Ministerul de Externe că ar avea mare nevoie de bani, i se dădea să înțeleagă că suma trebuia scoasă din fondurile secrete și că doar dificultăți contabilicești și inevitabila rutină birocratică întîrziau plata. Părea verosimil. Dar Pierre nu avea nimic la mînă, guvernul nu putea da în această chestiune delicată nici o promisiune scrisă, și lui îi era mereu teamă că, pînă la urmă, nu va vedea banii, iar cînd va pomeni de promisiunile făcute, cei de la minister vor face pe miraţii.

Pe lîngă aceasta, se mai arătă curînd că furnizorii și armatorii știau exact în ce măsură depindea Pierre de ei și urcau prețurile. De-ar fi obținut măcar acele stocuri de arme din arsenalele regale, de care i se vorbise la Ministerul de Externe, ar fi scăpat de o parte din griji și ar fi putut arăta furnizorilor particulari că o poate scoate la capăt și fără ei.

Arsenalului i-ar fi fost ușor să-i dea ajutor, *monsieur* de Saint-Germain, care preluase cu un an în urmă Ministerul de Război, trecuse la modificarea armamentului ; prin aceasta, numeroase modele de tunuri și puști fuseseră scoase din uz. Trebuia ca el, Pierre, să-i prezinte ministerului de Război planurile sale într-o lumină favorabilă ; dacă izbutea, avea să primească armele învechite în condiții foarte convenabile, poate chiar la preț de fier vechi. Mai trebuia doar ca ministrul de Externe să-l pună la curent, printr-o convorbire foarte clară, pe colegul său de la Arsenal. Dar cei de la Ministerul de Externe nu voiau să înțeleagă nici de data aceasta că graba se impunea, iar Vergennes tot amîna convorbirea sa confidențială cu ministrul de Război.

În sfîrșit, Pierre primi știrea că *monsieur* de Saint-Germain ar fi fost informat și că ar aștepta vizita sa. În ziua următoare

se înființă la Arsenal, unde își avea sediul ministrul de Război.

Pierre trebui să-și lase trăsura la intrarea în Arsenal și să parcurgă pe jos drumul pînă la biroul ministrului. Arsenalul era un adevărat orășel, cu fabrici pentru toate soiurile de arme, terenuri pentru stocarea armelor, clădiri cu birouri, o cazarmă. Lui Pierre, totodată romantic și om de afaceri, îi plăcea Arsenalul, armele stîrneau în el deopotrivă sentimente eroice și calcule negustorești.

Astăzi, însă, Pierre nu se interesa de lucrurile din jurul lui. Era plin de gînduri legate de convorbirea pe care trebuia s-o aibă.

Nu-l mai văzuse pe ministru de aproape un an de zile. Atunci septuagenarul îi făcuse impresia unui bărbat surprinzător de tînăr și de vioi. Cînd îl primi acum, Pierre fu izbit cît de mult îmbătrînise Saint-Germain de cînd își luase funcția în primire. Domnul acesta mărunțel, în uniformă simplă, se ținea țeapăn ca și înainte, dar se vedea efortul pe care-l făcea, iar fața lui pămîntie era brăzdată de riduri.

Ministrul avea motive de amărăciune. Parisul își manifestase anul trecut bucuria, cînd tînărul rege îl pusese să reformeze armata pe acest general sever, onest, progresist, care trecea drept un mare căpitan și un bun organizator. *Monsieur* de Saint-Germain se apucase energic de treabă. Mărise efectivul trupei, îmbunătățise calitatea armamentului și, totodată, redusese cheltuielile departamentului său. Dar, pentru a atinge acest rezultat, trebuise să desființeze multe posturi rentabile, rezervate nobilimii de la Curte și, pe lîngă aceasta, să pună ofițeri din popor la comandamente superioare. Își făcuse astfel mulți dușmani la Curte și se socotea că regele, bine intenționat, dar slab, n-o să-și poată păstra multă vreme ministrul. Pierre înțelegea bine amărăciunea bătrînului general.

El se aștepta ca Saint-Germain, după experiențele făcute, să bănuiască unele intrigi și în spatele propunerii sale și să-l întîmpine cu neîncredere. De aceea, nu-i vorbi din capul locului de tunurile și puștile pe care-și propunea să le scoată de la el, ci se străduí să-i inspire încredere. Știa cu ce patimă ținea Saint-Germain la teoriile sale militare revoluționare, că voia să le experimenteze, să le impună peste tot. Pierre

îi cîntă bătrînului în strună. „Ceea ce le trebuie în primul rînd insurgenților — declară el — este învățătură, organizare și instrucție. El, Pierre, deocamdată, așa zicînd, singurul reprezentant al americanilor în Franța, îl roagă deci pe ministru, în numele acestei țări a naturii și a rațiunii, să-l ajute cu sfatul. Nicăieri principiile lui reformatoare nu pot fi aplicate mai bine decît acolo, în America. Acolo nu era de luptat cu prejudecăți înrădăcinate. Acolo, o armată putea fi organizată strict după cele zece reguli de bază, formulate de ministru în *Manualul artei militare.*"

Saint-Germain asculta interesat. Acest *monsieur* de Beaumarchais nu părea să fie afaceristul lipsit de scrupule, drept care îi fusese descris. Începu să discute cu el. Pierre, care se informase bine și arătase că are cunoștințe de specialitate, ascultă cu răbdare și înțelegere cum Saint-Germain îi explica pe larg și amănunțit detaliile reformelor sale. Bătrînul petrecu o oră plăcută.

După aceea abia, treptat, Pierre aduse vorba de afaceri, de înarmarea insurgenților săi. „E vorba — expuse el — nu de înarmarea unei trupe regulate, ci de echiparea unei miliții. Această miliție are nevoie de arme simple, a căror mînuire nu presupune un instructaj îndelungat. Armele noi, prevăzute de ministru pentru armata franceză, nu le pot fi de mare folos americanilor, căci mînuirea eficace a acestor arme noi cere o perioadă îndelungată de instrucție." Și Pierre lăsă să i se vadă îngrijorarea.

Monsieur de Saint-Germain se învioră și expuse ca ideea sa proprie ceea ce îi sugerase Pierre. Tocmai în aceste condiții el, ministrul, poate să-i fie de folos lui *monsieur* de Beaumarchais și să le dea insurgenților un ajutor de neprețuit. Prin modificarea armamentului, cantități mari de tunuri și puști de diferite modele au ajuns inutilizabile pentru armata regelui. Pentru o miliție, însă, ca cea descrisă de *monsieur*, aceste modele vechi reprezintă un armament de-a dreptul ideal și el este cu plăcere dispus să-i predea, pentru nevoile insurgenților, stocurile reformate disponibile. În ce privește detaliile, are să se pună de acord cu primul său secretar, prințul Montbarey.

Pierre răsuflă ușurat. Simțea totdeauna o oarecare stînjeneală cînd discuta afaceri cu oameni naivi și cinstiți, cum era

ministrul ; prea erau neprevăzute reacțiile lor. Cu prințul Montbarey o va scoate mult mai ușor la capăt. Într-adevăr, prințul Montbarey, cartofor înveterat, totdeauna plin de datorii, nu avea scrupule să-și folosească postul pentru remedierea încîlcitei sale situații financiare. Utiliza în acest scop o prietenă, cîntăreață de operă, *mademoiselle* de Violaine. Ori de cîte ori se libera un post mai important în armată, *mademoiselle* de Violaine prezenta o listă de aspiranți dispuși să plătească pentru acest post și, de cele mai multe ori, prințul reușea să-l facă pe Saint-Germain, care nu bănuia nimic, să accepte candidatul său.

Datorită felului cum îl luase Pierre pe ministru, stocurile de arme îi erau de fapt asigurate. Dar, dacă se arăta răuvoitor, prințul Montbarey putea fixa prețuri foarte mari, putea complica și tărăgăna la nesfîrșit tranzacția cu casa *Hortalez și Compania*. La asta exista un singur leac : să-i dea prințului, într-o formă elegantă, un comision. În astfel de chestiuni Pierre nu era meschin.

Firma *Hortalez* — îi explică el lui *monsieur* de Montbarey — e foarte îngrijorată de problema alegerii armelor de trimis insurgenților. Comanda americanilor este făcută în termeni generali și, pînă să trimită încoace experți, ar trece prea mult timp. El însuși și ceilalți domni de la firma *Hortalez* sînt oameni de afaceri și adepți înfocați ai insurgenților, dar nu propriu-zis specialiști militari. De aceea i-ar fi foarte îndatorat dacă ar putea să-i recomande un sfătuitor priceput. Bineînțeles, firma *Hortalez* nu cere asemenea servicii gratuit, doar este o întreprindere comercială.

Cu ochi negri, vicleni, vioi, prințul Montbarey îl examina zîmbind pe Pierre, care zîmbea și el. Apoi cită cîteva nume, le respinse tot el, și în cele din urmă spuse, lovindu-se pe frunte : „ăsta e omul dumitale". Acela era însă, cum se așteptase Pierre, un domn din cercul prietenei lui Montbarey, *mademoiselle* de Violaine.

Pierre îi mulțumi călduros prințului pentru amabilul sfat și făgădui că-l va urma. Apoi se despărți de primul secretar, ca și de ministru, și părăsi liniștit Arsenalul.

De la izbucnirea conflictului dintre coroana Angliei și coloniile ei americane, existau la Paris persoane care sperau

să joace un rol de seamă ca partizani ai americanilor. Cînd aflară de tratativele lui Beaumarchais, începură să umble cu intrigi.

Se agita, îndeosebi, un oarecare doctor Barbeu Dubourg, medic, politician, om de afaceri, scriitor, filantrop și traducătorul operei doctorului Benjamin Franklin, bărbatul care, dintre toți reprezentanții insurgenților, se bucura de cea mai mare faimă în Europa. Doctorul Dubourg se lăuda că, de această parte a oceanului, el luase primul atitudine pentru cauza americanilor. Auzind de tratativele întreprinse de *monsieur* de Beaumarchais, se duse să-l vadă.

Domnul acesta, un burghez blajin și bine hrănit, îi spuse că ar fi informat de interesul pe care *monsieur* de Beaumarchais îl manifestă pentru cauza insurgenților. Desigur, nu se poate să nu fi aflat că el, doctorul Dubourg, se bucură de cinstea de a-l numi pe marele Benjamin Franklin prietenul său. De aceea a și venit, să vadă dacă cumva *monsieur* de Beaumarchais ar avea de făcut niscaiva propuneri utile, pe care el, doctorul Dubourg, să le transmită mai departe lui Franklin și americanilor.

Omul greoi, în haine burgheze, cu fața cărnoasă, cu ochii mici prietenoși și gura proeminentă, care se juca cu bastonul, trăgea tutun pe nas și plescăia mereu din limbă, îi fu antipatic lui Pierre din prima clipă. Modestia lui îngîmfată, importanța flecară, felul lui naiv-conspirativ, toate îl enervau. Își zicea că omul circula prin toate saloanele, că era influent și că ar fi trebuit să se aibă bine cu el ; Pierre era însă obișnuit să dea curs liber simpatiilor și antipatiilor sale. Deși știa că nu face bine, îi răspunse cu politețe îngîmfată lui *monsieur* Dubourg, mulțumindu-i pentru amabilele lui intenții, arătînd însă că el are oamenii săi de legătură care îi transmit propunerile pe căi sigure și repezi la Philadelphia. Doctorul Dubourg, nițel derutat, își repetă foarte pe larg oferta. Pierre repetă refuzul. Despărțirea fu rece.

Doctorul Dubourg era un om blajin, dar nu ținea minte să se mai fi întîmplat ca cineva să-i dea pașaportul, așa cum făcuse acest *monsieur* de Beaumarchais. Doctorul Dubourg se așeză și scrise o scrisoare ; scria cu plăcere scrisori. De data asta se adresă contelui Vergennes. Inventivitatea lui *monsieur* de Beaumarchais, scrise el, onestitatea lui, entu-

ziasmul lui pentru tot ce este bun și mare ar fi deasupra oricăror îndoieli. Totuși ar fi greu de găsit un om mai puțin potrivit pentru tratative comerciale. *Monsieur* de Beaumarchais iubește viața fastuoasă, se spune chiar că ar întreține femei, pe scurt, trece drept un risipitor și nici un om de afaceri serios din Franța n-ar vrea să aibă de-a face cu el. Contele Vergennes ar trebui să mai reflecteze înainte de a traduce în fapt intenția sa de a rezolva chestiunea americană prin *monsieur* de Beaumarchais.

Ministrul citi. Ce spunea doctorul Dubourg nu era nou pentru el. Dar pînă acum, doctorul Dubourg dăduse numai sfaturi neutilizabile, iar Beaumarchais se dovedise capabil în numeroase cazuri. Vergennes citi scrisoarea a doua oară, zîmbi, trimise o copie firmei *Hortalez* și-i sugeră lui *monsieur* de Beaumarchais să răspundă personal acestei scrisori.

Pierre răspunse: „Preastimate domnule doctor Dubourg, ce legătură are cu treburile americanilor faptul că eu trec drept un risipitor și un bărbat care întreține femei? De altfel, fac asta de douăzeci de ani. Întîi am întreținut cinci, patru surori și o nepoată, acum, din aceste femei întreținute, au murit din păcate două, deci nu mai întrețin decît trei, două surori și o nepoată; desigur că și asta constituie o risipă pentru un bărbat fără rang și titlu. Dar ce-ați mai spune dacă ați afla că împing nerușinarea atît de departe, încît întrețin și bărbați, un nepot tînăr și simpatic și, apoi, chiar și pe nefericitul tată ce l-a zămislit pe scandalosul desfrînat, care este respectuos subsemnatul? Și mai gravă e chestiunea cu luxul pe care-l desfășor. Postavul cel mai costisitor nu-i destul de elegant pentru mine; cîteodată, cînd e foarte cald, sînt atît de cheltuitor, încît mă port numai în mătase. Dar, pentru Dumnezeu, *monsieur*, nu comunicați asta contelui Vergennes, ar putea pierde părerea bună pe care o are despre mine."

Din ziua în care ministrul îi dovedise încrederea sa trimițîndu-i scrisoarea, afacerile lui Pierre prosperau.

Cu Ministerul de Război încheie un contract cum nu și-ar fi putut dori altul mai bun. Arsenalul îi livră două sute de tunuri la prețul metalului, adică patruzeci de *sous* livra; fonta se furniza firmei *Hortalez* cu nouăzeci de franci mia de livre, iar puștile fură facturate la prețuri îmbucurător de scăzute. Cu toată gratificația mare pentru prințul Montbarey, nu se

mai întîmplase în Franţa ca un furnizor de armament să obţină materiale la preţuri atît de reduse.

Şi după aceea, în sfîrşit, veniră şi banii pe care Pierre îi aşteptase cu atîta dor, milionul Ministerului de Externe, un milion de livre tournois [1], în aur şi poliţe.

Pierre vărsa aurul din saci pe uriaşul lui birou, care se acoperise de monede. Purtau chipurile multor suverani aceste monede de aur, feţele diferiţilor Louis, al paisprezecelea, al cincisprezecelea, al şaisprezecelea şi feţele Mariei Theresia a Austriei, a lui Friedrich al Prusiei, a lui Carlos al Spaniei. Pierre savură strălucirea şi mulţimea lor, se bucură la vederea poliţelor semnate de contele Vergennes şi contrasemnate de primul secretar al acestuia, Conrad-Alexandre de Gérard. Zîmbi din toată inima.

Partenerii de peste ocean, pentru care lucra firma *Hortalez şi Compania,* nu ştiau încă nimic de existenţa acestei firme şi de activitatea ei. Pînă acum, Pierre lucrase niţel în vînt în această privinţă. La Londra i se prezentase ca reprezentant al coloniilor un oarecare Mr. Arthur Lee, un domn tinerel, entuziasmat de cauza patriei lui şi de sine însuşi. I se şoptise lui Mr. Lee că nu ambasadorul oficial, ci monsieur de Beaumarchais ar fi adevăratul reprezentant al Versailles-ului, iar Pierre nu făcuse nimic pentru a-i schimba această părere. Mr. Lee îi făcuse multă curte, Pierre îi promisese în cuvinte misterioase întreg ajutorul Franţei, lăsase să se întrevadă perspectiva unei întrevederi cu contele Vergennes. Cînd însă Pierre, întors la Paris, îi vorbi ministrului despre Mr. Lee, prudentul diplomat, nevrînd nici să audă de aşa ceva, refuzase să primească un om cunoscut la Londra ca reprezentant al insurgenţilor. Sensibilul Mr. Lee, crezînd că Pierre nu depusese zelul necesar, fu jignit şi anunţă că nu mai vine la Paris ; firma *Hortalez* nu mai putea trata cu el.

Între timp, însă, Congresul de la Philadelphia se hotărîse să numească un plenipotenţiar extraordinar pentru Franţa şi curînd acesta sosi la Paris. Era un oarecare Silas Deane.

Încă înainte să-l fi căutat Pierre pe el, Mr. Deane îşi făcu apariţia la *Hôtel de Hollande.* Era un burghez, îmbrăcat niţel

[1] Monedă franceză, asemănătoare cu cea bătută la Tour în secolul al XIII-lea.

cam ciudat, purtînd, peste burta lui mare, o vestă de atlaz brodată cu multe floricele. Se vădi imediat că este un om cu care se putea discuta pe un ton de afaceri. De altminteri, vorbea numai englezește, n-avea idee de cum stau lucrurile la Paris, fu foarte recunoscător pentru serviciile pe care firma *Hortalez* i le oferea și, după cîteva zile, venea cu toate necazurile sale la serviabilul *monsieur* de Beaumarchais.

Doctor Dubourg încercă să se bage între ei. Dar la Versailles i se declară lui Mr. Deane, fără echivoc, că omul de încredere al guvernului francez este *monsieur* de Beaumarchais. Asta îi convenea americanului, Pierre îi plăcea mai mult decît doctorul Dubourg.

Monsieur de Beaumarchais și reprezentantul americanilor căzură fără greutate la înțelegere și curînd redactară un contract în toată regula. Firma *Hortalez și Compania,* reprezentată prin *monsieur* de Beaumarchais, se obliga să livreze Congresului Coloniilor Unite, reprezentat prin Mr. Silas Deane, echipamentul complet pentru treizeci de mii de oameni; enumerarea a ceea ce firma se obliga să livreze minimal făcea parte integrantă din contract. Congresul Coloniilor Unite, la rîndul lui, se obliga să plătească fiecare livrare în interval de cel mult opt luni de zile, și anume cel puțin patruzeci și cinci la sută în polițe, iar restul în marfă.

Cînd avu în mînă, contractul semnat și parafat, lui Pierre îi zvîcni inima de bucurie. Plecă îndată cu trăsura la *monsieur* de Lenormant. Ei, ce mai zice acum Charlot? Pierre alerga triumfător prin odaie. Cîte îi izbutiseră în această scurtă vreme! Guvernul francez își vărsase milionul, guvernul spaniol luase angajamente ferme să plătească milionul ce-i revenea. Arsenalul regelui furniza grosul materialului necesar la prețurile cele mai convenabile și acum, iată și acest splendid contract cu împuternicitul Congresului. Tot mai credea Charlot că afacerea e riscantă?

Acesta, cu ochi împăienjeniți, se uita la prietenul său cum alerga prin odaie și-și enumera mîndru succesele. Apoi, încet, cu atenție, parcurse documentul. „În cel mult opt luni... cincizeci și cinci la sută în mărfuri, patruzeci și cinci la sută în poliță." — „Un contract foarte bun", zise el. Ridică ochii. „Cine este acest Mr. Deane?" — „Reprezentantul Congresului", răspunse nițel mirat Pierre. „Știu — spuse amabil Lenormant cu

vocea lui onctuoasă — asta o și declară în contract. Dar cine este Congresul ? Cine sau ce stă în spatele Congresului ?" Și privi melancolic la Pierre. „În spatele lui — răspunse cu patimă Pierre — stă un popor de trei milioane, o țară cu bogății uriașe, neexploatate, în spatele lui stă..." „Știu, dar cui îi aparțin bogățiile ? Poți avea semnături de la rebeli și poți avea semnături de la loialiști." Examină pe gînduri semnătura. „Mr. Silas Déane", mai zise el, ridicînd din umeri.

„Ascultă, Charlot, se poate pune la îndoială valabilitatea oricărei semnături. Dar, știi perfect de bine, acest contract este întărit de voința hotărîtă de a-l respecta. În orice caz, vei recunoaște că firma *Hortalez* este mai solidă astăzi decît atunci cînd am examinat pentru prima dată șansele ei. Dumneata mi-ai pus atunci la dispoziție capital, în mod generos și cu o dobîndă rezonabilă. Mi-ar părea meschin dacă astăzi, cînd șansele au crescut atît de uriaș, nu te-aș ruga din nou : participă la afacere." Vorbea insistent, cu căldură.

Lenormant privea în gol, capul lui rotund, cu fruntea bombată, sta plecat înainte. Contractul nu era rău. Contractul era chiar foarte bun, cu condiția ca în spatele lui să stea un om puternic, care să poată la nevoie exercita, prin guvernul francez, o presiune asupra americanilor. Dacă el, Charlot, ar participa la afacerea asta, ar fi foarte mănoasă și o bună parte din beneficii, partea leului, i-ar rămîne lui. Dar inițiatorul acestei operații mari va fi tot micul Pierrot, a lui va fi în veci ideea, a lui gloria.

„Dragul meu Pierre — spuse el lent și politicos ca de obicei — lucrurile nu s-au dezvoltat nefavorabil, recunosc, și este deosebit de amabil din partea dumitale să-mi propui, în aceste condiții, o schimbare a relațiilor noastre de afaceri. Dar eu sînt, de felul meu, un pedant. Îmi place să respect contractele și iau asupra mea riscul cînd în unele cazuri se dovedesc neconvenabile. Prefer — încheie el politicos — să rămînem la vechea noastră convenție și la dobînzile și garanțiile prevăzute în ea."

Pierre fu mirat. Socotise că Charlot nu va ști cum să accepte mai repede. Crezuse că, odată contractul american încheiat, poate găsi orice asociat ar vrea ; că e mărinimie din partea lui să mai vină o dată la Charlot. Atitudinea acestuia

îi era de neînțeles. Să se fi înșelat oare, să fi subevaluat, cu toate acestea, riscul ? Charlot avea fler.

Se întoarse îngrijorat și indispus la *Hôtel de Hollande.*

Cînd intră însă în sediul firmei *Hortalez,* în sediul său, cînd străbătu frumoasele încăperi, proasta dispoziție i se risipi. Obrăzniciile pe care doctorul Dubourg le debitase în acea scrisoare către Vergennes îl îndemnaseră pe Pierre să instaleze, înadins, în mod deosebit de luxos birourile lui de la *Hôtel de Hollande.* Și astăzi, ca în atîtea dăți, se bucura de fastul cu care înzestrase casa. Avusese dreptate să facă din ea mîndra dovadă a încrederii lui în cauza dreaptă pentru care lupta și în succesul afacerilor ce se puteau face cu ea.

Mai reciti o dată contractul cu Congresul. Dădu din cap, zîmbi. Prostii, reticențele lui Charlot nu erau decît toane ciudate și pesimiste.

Îl chemă pe Maigron și radios, înaripat, îi dictă o scrisoare către Congresul Statelor Unite.

„Foarte onorabili domni — dictă el — extraordinara stimă de care sînt cuprins față de acest popor curajos, care sub conducerea domniilor-voastre apără în mod atît de măreț libertatea sa, m-a îndemnat să colaborez la nobila acțiune a domniilor-voastre. Am creat o mare întreprindere comercială, pentru a vă aproviziona cu tot ce vă poate fi util în războiul drept pe care-l duceți. Am încheiat acorduri în toată regula cu împuternicitul domniilor-voastre de la Paris și vă voi expedia încă anul acesta următoarele furnituri."

Umblase dictînd prin odaie, în timp ce secretarul Maigron stenografia cu unul din creioanele sale moderne. Acum se opri și, încet, pentru ca secretarul să-l poată urma, citi de pe listă :

„216 tunuri
290.000 rații pulbere
30.000 puști
200 țevi de tun
27 mortiere
13.000 obuze
8 vase de transport

apoi : echipamentul complet pentru 30.000 de soldaţi compus din :

30.000 pături
20.000 perechi încălţăminte
30.000 perechi catarame de încălţăminte şi jartiere
60.000 perechi ciorapi de lînă
30.000 batiste
120.000 nasturi

apoi :

95.000 coţi postav pentru uniforme
42.000 coţi căptuşeală
180.000 coţi pînză de cămăşi soldăţeşti
15.000 livre aţă
1.000 livre mătase
100.000 ace de cusut groase."

Era o listă tare lungă, Pierre o savură toată. Apoi o lăsă din mînă şi zise : „Ce părere ai, Maigron ? N-aş fi crezut niciodată că o s-o scoatem la capăt."

Apoi reluă dictarea. „Reprezentanţii domniilor-voastre, foarte onorabilii mei domni — dictă el grandilocvent — vor găsi în mine un prieten de încredere, în casa mea un cămin, în lăzile mele bani, precum şi orice fel de ajutor pentru activitatea lor, fie aceasta publică sau secretă. Voi înlătura, după posibilităţi, toate obstacolele ce v-ar putea sta în cale în cabinetele Europei. Voi avea un agent în fiecare port al Franţei şi al Spaniei, care, la sosirea vaselor domniilor-voastre, se va pune la dispoziţia căpitanului şi-i va fi de ajutor în toate felurile. Regele Franţei şi miniştrii săi vor fi siliţi să ia oficial atitudine împotriva acestor încălcări a acordurilor comerciale cu străinătatea. Dar puteţi fi încredinţaţi, domnii mei, că zelul meu neobosit va înlătura toate dificultăţile. Voi avea grijă ca interdicţiile să fie ocolite sau desfiinţate cu totul. Voi face ca toate operaţiile necesare afacerilor noastre să fie posibile.

Vă rog, deci, să consideraţi de acum înainte, foarte onorabilii mei domni, casa mea ca centrul întregii activităţi duse în favoarea domniilor-voastre în Europa, şi pe mine însumi ca pe unul din cei mai înfocaţi aderenţi ai cauzei domniilor-

voastre, ca pe un om căruia nimic nu-i stă mai mult la inimă decît succesul domniilor-voastre şi care este plin de respectul şi stima cu care am cinstea să semnez,

al domniilor-voastre devotat,
Rodrigue Hortalez şi Compania."

„Ei, Maigron — încheie el — nu este asta o scrisoare extraordinară ?" — „Cert este că domnii din Philadelphia n-au mai primit asemenea scrisoare de afaceri", replică sec Maigron.

Pierre, însă, după plecarea lui Maigron, reciti din nou convenţia sa cu Mr. Silas Deane, reprezentantul Congresului Coloniilor Unite. Apoi, satisfăcut, puse documentul în scrin, lîngă desenul invenţiei sale, lîngă manuscrisul original al *Bărbierului,* lîngă scrisorile sale de dragoste.

Entuziasmul îi era însă mereu tulburat de îndoielile lui Lenormant şi nu putea scăpa de nevoia să discute cu un om rezonabil. Paul Theveneau nu era omul potrivit, era pătimaş ca şi Pierre. Merse s-o vadă pe Désirée.

„Pici tocmai bine, îl primi Désirée. Peste două zile începem repetiţiile." *Théâtre Français* hotărîse să reprezinte, într-o nouă montare, piesa *George Dandin,* comedia despre netotul bogat care o ia de nevastă pe Angélique cea săracă, de dragul originii ei nobile ; ea îl înşală pe unde poate, el află, o surprinde, are dovezi concludente, dar este un neajutorat, Angélique îi este de zece ori superioară, îl scoate vinovat şi, în înţelegere cu prea nobilii ei părinţi, îl obligă să-i ceară în genunchi iertare pentru tot ce are el de răbdat de la ea. Désirée trebuia să joace rolul lui Angélique, situaţie picantă, dat fiind relaţiile ei cu Charlot. Cînd îi comunică acum că va juca rolul, Pierre zîmbi ; se bucura de mutra pe care avea s-o facă Charlot. *„Tu l'as voulu, George Dandin!"* [1]

Cînd i se oferise rolul, Désirée se gîndise întîi mai mult la Charlot decît la George Dandin. Dar din clipa în care se hotărîse să-l primească, n-o mai interesa nimic altceva. Désirée îşi iubea arta ca o adevărată artistă, încetase să mai fie Désirée, era doar Angélique. Reprezentarea pieselor lui Molière se făcea la *Théâtre Français* cu stricta respectare a tradiţiei ; în ce măsură se putea ea elibera de această tradi-

[1] „Tu ai vrut-o, George Dandin", reflecţia pe care şi-o repetă eroul comediei lui Molière, subliniind propria sa vină.

ție? Se gîndise numai la asta în ultimele zile, discutase, luase unele hotărîri, le respinsese, luase altele. Și acum, iată că venise Pierre, unul din foarte puținii oameni care se pricepeau cu adevărat la teatru. Imediat îl acapară. Îi puse toate întrebările care se ridicaseră în fața ei, îi jucă o scenă, apoi alta. Ca om de teatru ce era, el se lăsă antrenat și curînd uită de ce venise. Discutară gesturi, intonații, se aprinseră, se certară și se împăcară, uitară de toate.

După trei ore — Pierre își propusese să rămînă o oră — ea declară, trăgîndu-și suflarea : „Și acum, facem o pauză".

El răspunse, susținînd încîntat : „Bine, Désirée, cinez cu tine și apoi, cu Dumnezeu înainte, continuăm repetiția".

Munca comună îi dispusese și cina fu veselă. Sporovăiră despre *Théâtre Français,* despre ce e bun în tradiția lui și ce e rău, sporovăiră despre artiști și despre posibilitatea unor reforme. Pierre iubea piesa *George Dandin,* înțelegea mai bine decît oricare altul umorul ei crud și savuros, comedia aceasta îi privea pe amîndoi, pe el și pe Désirée, nu mai puțin decît pe Charlot. Îi arătă cu pricepere lui Désirée cu ce tehnică își obține Molière efectele, ce mai este permis azi din această tehnică și ce nu. Désirée asculta captivată. Cînd Pierre vorbea despre teatru, era mai deștept și mult mai strălucitor încă decît atunci cînd se entuziasma pentru libertate.

Treptat însă gîndurile sale se întoarseră la chestiunea americană. Schimbă cu dibăcie vorba, povesti și, în cele din urmă, între două vinuri, îi citi lui Désirée scrisoarea sa către Congres. I-o jucă. Triumful cifrelor sale, patosul frazelor sale îl antrenară. Désirée, recunoscătoare și fată de treabă, îi mulțumi pentru interesul său față de Angélique printr-o vie atenție pentru afacerile lui.

Dar, ascultîndu-l cum citea, fața i se încruntă tot mai mult. „Cunoști tu oamenii din care se compune acest Congres american?" — „Nu-i cunosc, răspunse nițel cam supărat Pierre. Nu-mi sînt cunoscute decît numele lor și nimic mai mult, am unele amănunte doar despre Franklin, Washington și Thomas Paine[1]. La Londra, cunosc un oarecare Arthur Lee ; nu-i un om agreabil, dar e plin de entuziasm și cu siguranță cinstit. Cît despre Silas Deane, pe care mi l-au trimis încoace, pentru ăsta

[1] Publicist american (1737—1809), luptător pentru independența Statelor Unite ale Americii.

pun mîna în foc." Désirée şedea pe scaun, mărunţică, gînditoare, cuminte. Insistă : „Adică nu-i cunoşti pe oamenii cărora le-ai trimis această scrisoare?" — „Nu, nu-i cunosc, recunoscu Pierre iritat. Dar ştiu că, prin faptul că fac parte din Congres, ei îşi pun în joc averea, şi chiar mai mult decît averea. Asta mi-ajunge."

Désirée căzu pe gînduri. „Mă străduiesc — zise ea — să-mi închipui ce fel de oameni sînt membrii Congresului tău. Trebuie să fie mai mult oameni în etate, din cei care şi-au cucerit oarecare poziţii şi încrederea concetăţenilor, oameni de afaceri, avocaţi, cam aşa ceva." — „Ei şi — întrebă Pierre provocător — parcă oamenii de afaceri nu pot fi entuziaşti?" — „Ba e foarte posibil, recunoscu Désirée. Dar un lucru e sigur : oamenii de afaceri vor fi miraţi de o scrisoare ca asta a ta." — „Nu se poate scrie despre arme pentru libertate ca despre heringi", răspunse răstit Pierre. „Tu ai scris pentru parizieni, pentru cititorii pamfletelor tale. Mă tem că onorabilii domni din Philadelphia nu te vor lua drept un om de afaceri serios." — „Dar drept ce să mă ia, cu uniformele şi tunurile mele?" întrebă enervat Pierre.

Désirée răspunse : „Poate, de exemplu, drept unul care face numai pe omul de afaceri, pentru a transmite ajutoare oferite gratuit de guvernul francez." — „Crezi că n-au să plătească?" întrebă Pierre, de astă dată surprinzător de încet, încurcat. Se gîndea la Charlot, se gîndea la observaţia secretarului său, Maigron. Poate că ar fi fost într-adevăr mai bine să le scrie acelor bărbaţi din Philadelphia nu o scrisoare ţîşnită din inimă, ci o comunicare seacă. Poate că erau într-adevăr oameni cărora nu le făcea plăcere să scoată bani, iar o scrisoare ca a lui îi întărea în concepţia că ce le soseşte de peste ocean ar fi un cadou al regelui Franţei. Dar alungă pe dată acest gînd. „Pe dracu! Am un contract bun cu seriosul Mr. Deane. Congresul plăteşte, n-am nici cea mai mică îndoială. Am de-a face cu reprezentanţii unei naţiuni virtuoase."

„Să sperăm", zise sec Désirée. Apoi vorbi din nou de *George Dandin* şi repetară mai departe. Dar Pierre nu se mai lăsa prins de joc ca înainte şi curînd plecă.

Dacă însărcinarea guvernului de la Versailles îi aducea deocamdată lui Pierre numai pagube, voia s-o folosească

măcar pentru a scăpa de „blam", de acea „pată" care-l apăsa în urma sentinței judecătorești ce-i interzicea să mai ocupe vreo funcție în stat. Se împlineau trei ani de cînd trăia în acest echivoc grotesc, el, cel mai aplaudat autor de teatru al țării, celebru în toată Europa prin pamfletele sale, agreat la Curte, însărcinat de miniștri cu misiuni importante, răsfățat de femei, la fel de binevenit în saloanele lumii bune și în circiumile și cafenelele Parisului și, totodată, rău famat, „pătat prin sentință judecătorească".

În toți anii aceștia suportase cu calm, ba chiar cu cîte o glumă, aluziile la această situație socială echivocă. Dar calmul său era prefăcut. Nu mai voia să fie un bufon, aplaudat și totodată disprețuit.

Îi mai făcuse în cîteva rînduri aluzii contelui Vergennes că dificila lui sarcină cerea un om întreg, liber de alte preocupări, dar că gîndul la acea sentință infamantă și complicatele demersuri pentru a obține o rejudecare îl împiedică să-și concentreze toate forțele pentru îndeplinirea însărcinării primite. Ministrul nu voise să înțeleagă aluziile lui. Acum însă, cînd recompensa sunătoare a eforturilor sale se lăsa atît de mult așteptată, Pierre nu mai răbdă ca să-i mai fie tărăgănată și reabilitarea. Merse la ministru, hotărît să nu părăsească cabinetul acestuia fără să fi obținut reluarea procesului.

Dîrz și cu foc declară că, dacă guvernul regelui foarte creștin însărcina pe un bărbat ca el cu o misiune atît de importantă și onorabilă, trebuie, în cele din urmă, să-l libereze și de „blamul" cu care l-a înfierat un tribunal părtinitor. Guvernul trebuia s-o facă pentru propria sa reputație.

Contele Vergennes ridică la Pierre ochii săi rotunzi, binevoitori, îngîndurați. Ministrul era patriot, filozof și devotat cauzei progresului. Fusese încă de mult hotărît să facă să le parvină un ajutor insurgenților americani ; se temea că insurgenții s-ar putea împăca în cele din urmă cu metropola, dacă situația lor ar deveni desperată, și în cazul acesta Franța ar pierde, odată pentru totdeauna, ocazia favorabilă de a-i plăti Angliei pentru înfrîngerea din 1763. Pe de altă parte, ministrul știa, mult mai bine încă decît Pierre, că va mai dura încă destul de mult pînă ce Franța să poată risca un război. De aceea, propunerea lui Pierre de a-i ajuta în secret pe rebeli îi venise foarte la îndemînă, iar capabilul și inventivul Beau-

marchais i se păruse omul potrivit pentru treaba aceasta. Contele Vergennes avea aşadar bunăvoinţă faţă de Pierre şi un fel de recunoştinţă.

Dar el sezisa foarte bine şi slăbiciunile lui Pierre. Lui Vergennes, omul discret, ironic, înclinat spre exprimări prudente, îi era dezagreabil felul de a fi zgomotos, teatral, vanitos al lui Pierre. Nu lua foarte în serios faptul că Pierre era „pătat" ; era mai curînd ridicol decît tragic, ca un domn exagerat de elegant — dar cu haina murdară la spate.

Pe lîngă acestea, contele Vergennes era lent şi obişnuia să procedeze tacticos. Şi acum răspunse : „Eşti totdeauna atît de grăbit, dragul meu ! Ţi-am mai declarat că sînt gata să te ajut. Dar trebuie s-o fac acum, imediat ?"

„Da, da, da, imediat ! Mă tem — continuă Pierre răutăcios, obraznic şi amabil — mă tem că atîta vreme cît nu sînt liberat de acest «blam», nu voi putea lucra cu eficienţa la care vă aşteptaţi desigur din partea mea. Mă tem că americanii vor primi mai puţine tunuri şi muniţii cîtă vreme «pata» rămîne asupra mea."

Contele Vergennes nu era omul care să se lase intimidat de o ameninţare atît de grosolană. Dar, văzînd expresia hotărîtă, ba chiar sumbră de pe faţa lui Pierre, pentru prima dată omul acesta nu i se mai păru ridicol. Ministrul simţi cît de adînc îl lovise pe Pierre acea sentinţă nedreaptă, cît curaj îi trebuise pentru a trece trei ani încheiaţi cu vorba de şagă peste nedreptatea suferită.

Vergennes se juca uşor cu pana de scris ; ochii i se înnegurară, îngînduraţi. „Nu găseşti şi dumneata, *monsieur* de Beaumarchais, că le-ar bate englezilor la ochi dacă guvernul ar dispune tocmai acum reluarea procesului dumitale ? Trebuie să ne ferim cu orice preţ de a le atrage atenţia." Pierre răspunse cam răstit : „N-am ce-i face, sînt de felul meu bătător la ochi. Fiecare om talentat e bătător la ochi. Şi asta, pentru că nu există foarte mulţi oameni talentaţi." — „Mulţumesc de învăţătură", răspunse Vergennes, fără să fie jignit. Pierre însă adăugă, de data asta foarte politicos : „Iertaţi-mă, domnule conte, dacă cumva mi-am ieşit din fire. Dar toată povestea asta mă frămîntă mult mai adînc decît vă închipuiţi. De altfel — continuă el rîzînd uşuratic şi resemnat — tot va

dura luni, poate ani, pînă ce vor fi îndeplinite toate formalităţile şi va porni procesul."

Ministrul zîmbi. „În această privinţă se poate să ai dreptate", zise el. Şi apoi promise : „Bine, voi vorbi cu colegul meu de la Justiţie. Americanii trebuie să-şi capete tunurile şi puştile pe care le aşteaptă", încheie el zîmbind.

Pierre mulţumi volubil. Dar de data asta voia să meargă la sigur : „Aveţi, domnule conte, atît de multe treburi pe cap, încît aş fi lipsit de modestie dacă v-aş mai ruga să vă ocupaţi şi de chestiunea mea. Guvernul mi-a încredinţat pînă acum funcţii felurite. Aceasta m-a îndemnat să preiau o dată, pentru scurt timp, şi funcţia de secretar al domniei-voastre. Mi-am permis să pregătesc scrisoarea domniei-voastre către procurorul general." Şi cu un zîmbet îndrăzneţ şi amabil, îi întinse contelui documentul. Suna aşa : „Afaceri urgente ale regelui cer ca *monsieur* de Beaumarchais să întreprindă în viitorul cel mai apropiat cîteva călătorii mai lungi. El are însă reticenţe, nevrînd să plece înainte de a se fi hotărît reluarea procesului său. Dacă aţi vrea deci să acţionaţi în acest sens, domnule procuror general, l-aţi obliga mult pe întotdeauna devotatul dumneavoastră..." — „Nu mai trebuie decît să semnaţi, domnule conte", spuse şăgalnic Pierre.

Ministrul se întrebă dacă nu trebuia cumva să-l repeadă. Se hotărî să n-o facă. Rîse. „Eşti şi mai obraznic decît personajele comediilor dumitale", zise el şi semnă.

„Ştiam că veţi avea înţelegere pentru situaţia mea", spuse plin de o sinceră recunoştinţă Pierre, luînd scrisoarea pentru a o preda personal şi imediat.

Se bucură că va putea povesti alor săi despre noul succes. Thérèse, mai ales, care participa cu atîta patimă la lupta pentru dreptatea lui, va fi încă mai fericită decît el însuşi. Se potrivea bine că tocmai primise un bilet de la ea, în care-l ruga să vină curînd s-o vadă la Meudon.

Se întîmpla rar ca reţinuta Thérèse să-i trimită asemenea mesaje. De obicei, o făcea numai atunci cînd avea ceva de discutat cu el. Acum, lucrurile se vor schimba probabil. Ea nu mai locuia atît de aproape, se mutase în casa de la Meudon pe care i-o dăruise. Casa aceasta arăta cu totul altfel decît şi-o închipuise. Lăsase renovarea şi aranjamentul interior în grija Thérèsei care, spre marea lui mirare, introdusese pretu-

tindeni o mare simplitate. Văzînd pentru prima oară casa renovată și mobilată din nou, îi fusese greu să-și ascundă dezaprobarea și-i trecu prin minte că nu era chiar atît de rău că nu trăia împreună cu Thérèse.

Astăzi însă, cînd avea o noutate atît de mare, îi părea bine că-l invitase. Porni pe dată spre Meudon ; voios și nerăbdător, îi părea că vizitiul nu mîna destul de repede. Cînd zări casa, găsi că în fond nici nu arăta atît de rău. Nu erau acum la modă interioarele simple ? Thérèse, cu bunul ei gust, își construise un cadru potrivit.

Ea îi ieși înainte. Băgă imediat de seamă că era altfel decît de obicei ; părea bucuroasă, dar neobișnuit de stînjenită. De îndată ce intrară în casă, îi spuse : „Trebuie să-ți comunic ceva, Pierre."

Dar Thérèse, de obicei atît de calmă, de sigură, nu găsea cuvintele potrivite, zîmbea, spunea jumătăți de fraze, era stingherită și fericită.

Pierre nu pricepu imediat. Apoi, cînd pricepu, își manifestă zgomotos bucuria. Un copil, va avea un copil de la Thérèse ! Din prima lui căsnicie nu avusese copii, copiii din căsnicia a doua muriseră. Probabil că în Spania creștea un copil de al lui, a cărui mamă îl părăsise la mînie, așa că nu mai putuse niciodată afla amănunte despre el. Un copil de la Thérèse, asta era grozav.

Și vestea îmbucurătoare venea în același timp, aproape în aceeași zi în care reușise să obțină să i se aprobe rejudecarea.

Doamne sfinte, Thérèse nici nu știa încă de succesul lui. Povesti. Se entuziasma. Thérèse se lăsa antrenată de entuziasmul lui. Ea luase parte la lunga luptă și acum, prin dîrzenia lui, prin abilitatea, energia și șiretenia lui, prin răbdarea lui, biruise. Thérèse avu același sentiment de înălțare ca atunci cînd citise pentru prima dată pamfletele lui, mai mult decît atît : un sentiment de împlinire. O ușoară roșeață trecu pe fața ei mare, frumoasă, gura i se întredeschise într-un zîmbet fericit. „Azi e o zi bună, Pierre." Vorbise încet, dar glasul ei sunase plin, mai adînc decît de obicei.

Acum abia, cînd cineva participa cu tot sufletul la mîndra lui bucurie, fericirea lui Pierre era totală. Da, Thérèse îl înțelegea mai bine decît oricare alta, ea era într-adevăr femeia ce-i fusese menită. Trebuia să fie împreună. Acum mai mult

decît oricînd. „Da — îi reluă el cuvintele — asta e cu adevărat o zi mare — și continuă cu foc — și acum ne căsătorim, Thérèse, acum nu mai accept nici o obiecție." Dar nici nu terminase fraza, că începu din nou să-i displacă locuința. „De cum sînt reabilitat — încheie el — ne căsătorim."

Sub sprîncenele învolte, ochii ei mari, cenușii, se înnegurară ușor de gînduri. „Cum vrei tu, Pierre." Și tot încet, și nu atît de sigură ca de obicei, continuă : „Cît crezi că va dura pînă la reabilitarea ta" ? — „Poate merge foarte repede, două-trei luni."

Era exact. Dar, dat fiind samavolnicia tribunalelor, putea să meargă și foarte încet și el resimți o ușoară stînjenire că legase propunerea de căsătorie de un termen nesigur. Dar acum era fapt consumat și era bine că ea acceptase. Nu mai vorbiră despre asta, în schimb el îi propuse, cu atît mai entuziast și bucuros, cîteva nume pentru copil. Căzură de acord să-i zică Alexandre, de va fi băiat, iar de va fi fată, Eugénie. „Voi da deci — declară avîntat Pierre — primului meu vas care pleacă spre America numele de *Alexandre,* iar al doilea vas îl voi numi *Eugénie,* ca să fim asigurați pentru orice eventualitate."

La palatul Étioles, proprietatea lui *monsieur* Lenormant, se serba a șaizeci și una lui aniversare. Serbările lui *monsieur* Lenormant erau vestite, oricine era bucuros să fie invitat.

Frumosul parc englezesc al palatului se potrivea pentru festivități. Vremea era splendidă, o ușoară adiere făcea să nu se simtă căldura. Cele mai multe doamne veniseră în rochii multicolore, cu pălării mari, în culori deschise. Se ridicaseră corturi, pe gazon se așternuseră fețe de mese, în jurul cărora oaspeții întinși mîncau, beau, jucau jocuri naive. Pentru cei care preferau jocuri mai pasionante decît baba-oarba și crochet, se pregătiseră mese de joc, atît în aer liber cît și înăuntru. Pe timpul zăpușelii oaspeții se puteau întinde la umbra copacilor, pe terasă și în palat.

Acum, că se mai răcorise, tot parcul, cît era de mare, se umplu de oameni. Oaspeții își arătau unul altuia numeroasele doamne și domni de la Curte. Venise ducele d'Ayen, contele și contesa de Noailles, tînărul duce de la Rochefoucauld, venise și *madame* de Maurepas, soția primului-ministru. Désirée

Mesnard stîrnea mult interes. Repetiţiile pentru *George Dandin* îi lăsau puţin timp ; dar *monsieur* Lenormant, poate tocmai din pricina lui Angélique, o invitase într-un mod neobişnuit de stăruitor. Venise deci ; luminoasă, graţioasă, roşcată, foarte sigură de sine, niţeluş cam obraznică, păşea prin iarbă înconjurată de numeroşi domni.

Madame Maurepas era, ca de obicei, împreună cu cea mai intimă prietenă a ei, prinţesa Montbarey. Şedeau amîndouă pe terasă, beau limonadă de la gheaţă şi făceau observaţii spirituale şi răutăcioase despre ceilalţi musafiri. Arătînd din ochi spre Désirée, madame de Maurepas spuse cam aşa : „Ce subţirică-i omidă asta, drăguţa de ea, şi din ce frunză grasă înfulecă" !

Printre invitaţi erau mulţi foarte tineri, de-a dreptul copii. Lui *monsieur* Lenormant îi plăcea să se înconjure cu tineret. Şi principesa Montbarey îşi adusese fiica de paisprezece ani, Véronique, o fată serioasă. „Sînt vremuri proaste pentru copiii noştri, se plînse *madame* Montbarey. Pe noi, pe vremea noastră, ne-au pregătit mai bine pentru viaţă, călugăriţele noastre ne-au învăţat să ne bucurăm de ea. Dar acum ? Uită-te, dragă, la fata mea, Véronique. În ce hal mi-au acrit-o ! De cînd ni s-a luat religia, copiii noştri devin plicticoşi şi morali. Şi ce băiat e acela cu care stă de vorbă ? Nu arată şi el al dracului de acru ?"

Băiatul cu care stătea de vorbă Véronique era Félicien Lépine, nepotul lui *monsieur* Pierre de Beaumarchais. Tînărul acesta cu faţa dură, colţuroasă şi cu ochi mari, gînditori, îşi plimba cu stîngăcie haina lungă, cafenie, prin mulţimea multicoloră şi zgomotoasă. Capul cam osos al fetei de lîngă el se ridica mare deasupra umerilor ei decoltaţi, colţuroşi, iar talia răsărea înduioşător de îngustă din imensa fustă albă înflorată. Gînditori, mai maturi decît ar fi fost firesc la anii lor, cei doi copii se plimbau de parcă erau singuri prin mulţimea zgomotoasă şi veselă. Cînd îi fusese prezentat, Véronique îl privise cercetătoare şi totuşi amabilă pe Félicien, iar el, care, speriat de zădărelile camarazilor, era de obicei timid, avu imediat încredere în ea. Acum încerca, stînjenit, cu fraze stîngace, să-i vorbească despre trăirile lui interioare. Era tonul potrivit faţă de Véronique. Fata, care îl privea cu ochi

mari, emoționați, îi mărturisi că și ea se simte adesea izolată și străină între colegele ei.

Se așezară la intrarea unei grote artificiale. Ședeau în jilțuri de stîncă puțin confortabile și, în clipocitul unei fîntîni arteziene, Félicien îi mărturisi fetei, mîndru și stingherit, că el citea cîteodată cărți interzise. Citise chiar două cărți ale mult hulitului filozof Jean-Jacques Rousseau, care era urmărit de autorități. O lămuri pe Véronique că el, Félicien, devenise alt om de cînd cunoscuse aceste scrieri. De atunci existența oamenilor din jur îi pare artificială, frivolă, încîlcită și păcătoasă. Trăim, robi a tot felul de prejudecăți absurde, foarte departe de starea naturală ce ne-a fost hărăzită de Ființa Supremă care ne-a creat. Adevărații fii ai naturii, așa-zișii sălbatici, duc o viață mult mai bună decît a noastră. Oare nu este și ea de aceeași părere ? o întrebă pe Véronique, ridicîndu-și stînjenit, atent și melancolic, mînecile lungi ale hainei.

Véronique răspunse că auzise și ea de Jean-Jacques Rousseau, dar că Félicien era primul care-i dăduse o imagine clară a ideilor lui. Aceste idei îi mergeau drept la inimă. Nici ei nu-i prea plăceau serbările, și ei îi era dor de singurătate și natură.

Apoi Félicien povesti despre unchiul său, *monsieur* de Beaumarchais care, deși trăiește adînc în mijlocul zgomotoasei lumi civilizate, are înțelegere și pentru altele, este accesibil tuturor ideilor mari. Adăugă misterios că *monsieur* de Beaumarchais este probabil chiar părtaș la ridicarea acelei împărății a libertății, a rațiunii și naturii, care se clădea în Lumea Nouă. Totuși, el, Félicien, nu-și poate învinge timiditatea și să discute cu *monsieur* de Beaumarchais despre ceea ce îl frămînta mai mult. Și, încheie el, stîngaci și fericit, ea e singura cu care poate vorbi despre asta.

Paul Theveneau se apropie de ei. Era roșu la față și agitat. Cu lăcomia bolnavului care nu mai are decît puțin de trăit, îi era totdeauna dor de oameni, de prietenie, de dragoste, de senzații și se simțea înviorat de prezența atîtor femei frumoase, tinere, elegante. Simplitatea severă, nițel mîndră a lui Véronique, îi plăcu mult. Îi salută pe amîndoi, se așeză lîngă ei, încercă să înnoade o conversație. Dar, cum îi răspundeau monosilabic, înțelese că deranjează și renunțînd amărît, plecă.

Era necăjit de nedibăcia sa. Se lăsa eclipsat de un băiețaș,

de Félicien. În locul lui, *monsieur* de Beaumarchais s-ar fi purtat cu totul altfel. Desigur că l-ar fi dat la o parte pe Félicien, amabil și fără efort, și ar fi făcut ca această mică Montbarey să nu mai aibă ochi decît pentru el. Totdeauna îl admirase pe Pierre pentru facilitatea cu care-și crea prietenii și cîștiga femeile.

El, Paul, nu se putea plînge de fapt că nu ar fi avut noroc la femei. Dar cînd o femeie pe care o curta nu-i dădea atenție, devenea deodată timid, lipsit de curaj și-l cuprindea o adîncă deprimare. Poate că această timiditate îi venea din conștiința fizicului său deplorabil. Și aceasta deși știa că fața sa era pasionată, inteligentă și chiar destul de atrăgătoare pentru a face o femeie să uite de jalnicul său trup.

Văzu o fată înaltă, șezînd singură pe o bancă. Avea ochi mari, umbriți de gene lungi, sprîncene învolte, avîntate, o bărbie plină, puternică, bustul și umerii ei bruni, de o strălucire mată, se ridicau dintr-o rochie de culoarea nalbei, scumpă și de o mare simplitate. Paul se mai întîlnise deseori cu Thérèse, dar niciodată nu o văzuse așa : parcă o vedea pentru prima oară.

Pierre îi păru un răsfățat al norocului. Viața îi fusese un curent neîntrerupt de evenimente extraordinare și acest curent devenea tot mai larg, vuia tot mai tare. El în schimb, Paul, nu mai avea decît puțin de trăit — și ce-i dăduse lui viața ? Pierre probabil că nici nu băga de seamă cît era de fericit ; lua ceea ce i se oferea, ca și cum i s-ar fi cuvenit.

Thérèse îi zîmbi lui Paul. Omul acesta, vizibil îndrăgostit, zelos și naiv ca un băiețandru, îi plăcea ; știa de boala lui, îl compătimea. Pierre lăuda adesea capacitatea lui Paul și Thérèse simțea devotamentul lui Paul față de Pierre.

Îi făcu loc pe bancă, îndemnîndu-l să se așeze lîngă ea. Vorbiră de marea acțiune întreprinsă de Pierre, el îi descrise proporțiile acestei noi afaceri, tentațiile și pericolele ei. Thérèse nu era foarte interesată de detaliile comerciale, dar o încălzea gîndul că Pierre nu-i vorbise decît de importanța politică a acestei întreprinderi și-i ascunsese ceea ce risca el personal.

Se miră că Pierre nu venise încă. Și Paul era nedumerit. Toți îi simțeau lipsa, el era sufletul vestitelor serbări pe care le dădea *monsieur* Lenormant.

În sfîrșit, sosi. Îl îmbrățișă pe Charlot și se scuză de întîrziere. Tocmai cînd voia să se urce în trăsură, venise curierul cu poșta de peste ocean, și el nu putuse rezista ispitei s-o citească imediat. Și nu avusese de ce să-i pară rău, continuă el, totodată radios și misterios. Îi parvenise din America o știre de cea mai mare importanță și îl ruga pe *monsieur* Lenormant să-i acorde permisiunea să-i comunice această știre, lui și oaspeților săi.

Se urcă pe un mic tăpșan, sub un arțar bătrîn, în timp ce oaspeții se adunau, curioși. Iată-l, înconjurat de domnii și doamnele de la Paris și Versailles, eleganți și nerăbdători, și pe cînd se făcea tot mai liniște, el anunță :

„Domnilor și doamnelor ! Tocmai a sosit un document pe care Congresul Coloniilor Unite din America, sau mai bine zis Congresul Statelor Unite ale Americii, l-a adoptat și l-a proclamat în unanimitate, la începutul lunii iulie. Am în mîinile mele textul în limba engleză al acestei declarații. Permiteți-mi să vi-l traduc. Traducerea va fi, bineînțeles, superficială, nu va avea vigoarea textului original, calm și totodată înaripat." Și el citi, traducînd documentul : „Dacă desfășurarea evenimentelor umane obligă un popor să desfacă legăturile politice care l-au legat de alt popor, pentru a ocupa între puternicii lumii locul distinct și egal care-i revine, la care-i dau dreptul legile naturii, atunci respectul cuvenit față de opinia omenirii cere ca acest popor să expună motivele care îl îndeamnă la o astfel de despărțire.

Sîntem de părere că adevărurile ce urmează nu au nevoie de nici o altă demonstrație : anume că toți oamenii sînt creați egali, că sînt înzestrați de creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile, cum sînt viața, libertatea și tendința spre fericire. Sîntem convinși că guvernele sînt instaurate între oameni numai pentru a apăra aceste drepturi și că drepturile și puterile acestor guverne depind de asentimentul celor guvernați. Aceasta înseamnă că, oricînd un sistem de guvernare periclitează sau distruge aceste țeluri, este dreptul poporului de a schimba sau de a desființa acest sistem de guvernare și de a instaura un nou regim, care să se întemeieze pe astfel de principii, să aibă astfel de formă și competințe, încît să tindă spre propășirea, securitatea și fericirea poporului."

Citind, Pierre se entuziasma din nou de aceste fraze. Nu ţinea să traducă documentul cît de corect posibil, îl preocupa mult mai mult să transmită auditorilor săi emoţia pe care i-o produsese lui. Reuşi. Entuziasmat el însuşi, îi înflăcără şi pe ceilalţi. Stătea pe micul tăpşan, sub coroana largă, rămuroasă a bătrînului arţar şi mulţimea de feţe animate priveau în sus, spre el. Se apropiase unul din cîinii lui Lenormant, un dog mare, cu pete albe şi negre ; Pierre ţinea manuscrisul într-o mînă, iar cu cealaltă mîngîia capul cîinelui. Mîndria îl făcea să stea mai drept, faţa îi era radioasă, cîinele se oprise prietenos lîngă el. Cîteodată vocea i se voala de emoţie, nu se străduia să vorbească frumos ; cînd traducerea nu-i reuşea pe dată, nu se sfia să întrerupă frazele şi să le reia de la început. Tocmai prin aceasta, ceea ce spunea părea spontan, ca şi cum s-ar fi produs atunci.

„Prudenţa şi înţelepciunea — citi el — cer ca guverne care au durat multă vreme să nu fie schimbate din motive neînsemnate, trecătoare. De altfel, toată experienţa a dovedit că oamenii sînt mai curînd dispuşi să suporte relele, cîtă vreme sînt suportabile, decît să le curme prin desfiinţarea formelor de care aceste rele sînt legate. Însă, cînd un lung şir de abuzuri şi samavolnicii tinde mereu spre aceeaşi ţintă, aceea de a impune unui popor un despotism absolut, atunci este dreptul şi datoria acestui popor să răstoarne un astfel de guvern şi să creeze noi garanţii pentru securitatea sa viitoare. De acest fel a fost răbdarea plină de suferinţe a acestor colonii. Şi de acest fel este astăzi necesitatea care le obligă să schimbe fostul lor sistem de guvernare."

Ceea ce citea Pierre nu era nou pentru ascultătorii lui. Erau idei pe care le cunoşteau din cărţile lui Montesquieu, Helvétius, Voltaire şi Rousseau. Dar în timp ce pînă atunci aceste idei apăruseră doar ca jocuri ale spiritului, ale inteligenţei, acum deveneau deodată fapte, realitate politică, deoarece nu mai răsunau din paginile cărţilor sau din gurile filozofilor, ci erau proclamate ca principii conducătoare de bărbaţi ce se pregăteau să clădească un stat nou.

Domnea o linişte adîncă. Chiar şi lacheii, obişnuiţi şi instruiţi să servească fără încetare, se opriseră în loc ; stăteau la marginea pajiştii cu tăvile în mîini, ţepeni, cu capetele aplecate, să audă mai bine. Se lăsase o asemenea tăcere în

parcul plin de oameni, încît se auzea ciripitul păsărilor şi zvonul vîntului. Toţi priveau încordaţi la Pierre, cei mai mulţi cu admiraţie, unii plini de necaz, ca şi cum el însuşi ar fi fost autorul declaraţiei. Mulţi ştiau că are legături de afaceri cu insurgenţii, mulţi zîmbiseră aflînd despre afacerile acestui excesiv de agitat om de afaceri. Acum nici unul nu mai zîmbea. Acum toţi simţeau, toţi ştiau că acest Pierre Caron de Beaumarchais îndeplinea o misiune de importanţă mondială, că el reprezenta participarea Franţei la acţiunea uriaşă pe care o porniseră cei de dincolo, de peste mare.

Şi Pierre citea : „Istoria actualului rege al Marii Britanii este istoria unor mereu repetate nedreptăţi şi samavolnicii, cronica unor fapte care au toate ca singur scop promovarea unei tiranii absolute asupra statelor noastre. Pentru a dovedi aceasta, supunem lumii neprevenite următoarele fapte : El a refuzat asentimentul său unor legi foarte utile şi foarte necesare binelui public, a suspendat prin guvernatorii săi legi urgente, pînă se va obţine asentimentul său, şi şi-a neglijat cu totul datoria de a se ocupa cu proiectele de legi ce i-au fost supuse. A convocat corpuri legislative în localităţi unde nu mai ţinuseră şedinţe niciodată pînă atunci, localităţi nepotrivite, incomode, foarte depărtate de locul de depozitare a documentelor publice, cu singurul scop de a şicana aceste corpuri legislative şi de a le stînjeni."

Cu ochii lui mari, căprui şi strălucitori, Paul Theveneau îl privea fix pe stăpînul şi prietenul său. Paul stătea într-o atitudine dizgraţioasă, lipsită de vlagă, jalnică, cu umerii căzuţi, dar capul frumos, entuziast, şi-l întindea lacom să soarbă parcă ce citea Pierre : actul de acuzare formulat de Congresul Statelor Unite împotriva regelui Angliei. Paul uitase de femeile din jur, uitase de boală, în el răsuna cu putere ce se proclama aici, detronarea regelui nedemn, libertatea, America, marele război, arme pentru America, marea misiune ; prietenul său era alesul şi el însuşi era chemat.

Contesa Maurepas, soţia preşedintelui de Consiliu, asculta acum, tăcută şi încordată. Cînd Pierre începuse să vorbească, îi şoptise o glumă răutăcioasă prietenei sale, principesei Montbarey. Dar atunci păţi un lucru care nu i se mai întîmplase niciodată. Tînărul duce de la Rochefoucauld îi şoptise

aspru : „Vă rog, nu deranjați, *madame*", și, mai mult mirată decît jignită, ea se oprise în mijlocul frazei.

Pentru Thérèse, cineva așternuse o pătură pe un mic tăpșan de gazon. De acolo privea, cu fața ei mare, expresivă, în sus, la prietenul și iubitul ei. Asculta foarte atentă cuvintele care ieșeau din gura lui, le sorbea, vedea fața lui îmbujorată de o nobilă emoție, îl iubea foarte tare. El îi ascunsese riscurile comerciale legate de acțiunea întreprinsă. Cauza pentru care lupta el era nobila cauză a libertății cetățenești. Ce proclama el acum și felul în care proclama îi aminteau de acele cuvinte care o atrăseseră spre el, de acele fraze din pamfletele de pe vremea procesului lui infamant, cînd luptase nu numai pentru sine, ci pentru dreptul și dreptatea tuturor, cînd fusese în fruntea cauzei burgheziei întregii lumi împotriva aristocrației, împotriva privilegiaților.

Și Pierre citea : „Regele Angliei a dizolvat în mai multe rînduri Camera Reprezentanților pentru că se opunea cu vigoare și bărbăție atacurilor sale împotriva drepturilor poporului. A creat o mulțime de funcții noi și a trimis încoace haite de funcționari care să șicaneze poporul nostru și să ne mănînce averea. A întreținut printre noi în timp de pace armate permanente, fără permisiunea corpurilor noastre administrative."

Cu fața masivă și expresivă încremenită ca o mască, actorul Préville de la *Théâtre Français* asculta și el. Cuvintele proclamației îl emoționau, era însă totodată înciudat pe acest Caron de Beaumarchais care îți fura totdeauna partea cea mai bună a unui efect binemeritat. Nu numai că i se atribuia acestui Beaumarchais partea hotărîtoare în succesul *Bărbierului din Sevilla*, pe care în definitiv el îl compusese numai, în timp ce lor, artiștilor, și în primul rînd lui, Figaro-Préville, i se datora succesul piesei, dar acum îi mai șterpelea și un lucru relativ însemnat, ca succesul la serbarea de astăzi. Pregătești săptămîni în șir mica farsă care trebuie jucată după cină, studiezi zeci de ani în șir tehnica dicțiunii și a recitării, și apoi vine un diletant, se așază sub un copac, scarpină în cap un cîine, citește fără prea multă artă, fără pregătire, bîlbîindu-se, o hîrtie oarecare, și succesul tău s-a dus.

Fericit, radios, tata Caron își privea fiul. Bătrînul sta drept, țeapăn, mîndru de haina sa burgheză. Predicatorul pe

care-l auzise cînd asistase, pentru ultima dată, la o slujbă hughenotă, îi apăruse ca cel mai înalt simbol al unei mînii mari, drepte, răzbunătoare. Acum asista însă la manifestarea unei revolte şi mai puternice. Amintirea predicatorului se pierdea în faţa imaginii bărbatului care, stînd acolo, sub copac, îl acuza pe tiranul englez, făcea să sune clopotul libertăţii.

Şi Pierre citea în continuare despre fărădelegile regelui Angliei: „Ne-a supus unei jurisdicţii străine de constituţia noastră şi nerecunoscută de legile noastre. A încartiruit la noi o mulţime de trupe înarmate. A împiedicat comerţul nostru cu restul lumii. Ne-a pus impozite fără consimţămîntul nostru. Ne-a dus peste mare pentru a ne judeca pentru crime presupuse. A dizolvat corpurile noastre legiuitoare şi şi-a arogat singur dreptul şi puterea de a edicta legi pentru noi, după bunul său plac. A renunţat singur la guvernarea lui aici, scoţîndu-ne de sub protecţia sa şi ducînd război împotriva noastră."

Între cei care se uitau ţintă la Pierre, în timp ce dădea citire mesajului libertăţii americane, era şi un domn corpolent, cu înfăţişare burgheză, îmbrăcat cam ciudat, cu o vestă mare, înflorată, de atlaz, ce-i cuprindea burta proeminentă. Era Mr. Silas Deane, reprezentantul Coloniilor Americane Unite. Îl privea atent pe vorbitor. Vedea emoţia mulţimii, înţelegea că e vorba de America dar, necunoscînd limba franceză, nu pricepea nici un cuvînt. Dintre sutele de oameni prezenţi, numai el nu pricepuse că acum nu mai era reprezentantul Coloniilor Unite, ci reprezentantul Statelor Unite.

Departe, în fund, stătea doctorul Dubourg. Înadins nu trecuse mai în faţă. Parcă mare lucru avea să spună fanfaronul şi panglicarul de Pierre Caron?! Cînd se dovedi însă că avea de spus lucruri foarte importante, îi fu un moment ciudă că nu-i fusese dat lui, ci lui *monsieur* Caron, să comunice ştirea cea mare acestei alese societăţi. Desigur, *monsieur* Caron îşi putea permite un curier special de la Le Hâvre, pe cînd lui ştirea avea să-i parvină, probabil, a doua zi. După aceea însă, doctorul Dubourg nu se mai gîndi la duşmănia lui faţă de Pierre Caron, ci numai la conţinutul mesajului, se lăsă răpit de cuvintele nobile pe care le auzea şi cu ochii minţii îl vedea pe marele său prieten, pe doctorul Benjamin

Franklin. Așadar, Franklin îndrăznise. Așadar, izbutise. Și în sinea lui, doctorul Dubourg retraducea cuvintele colorate, avîntate ale lui Pierre Beaumarchais, în limba ponderată și egală a onoratului său amic.

Și Pierre citea : „Regele Angliei a devastat mările noastre, ne-a prădat țărmurile, ne-a ars orașele, a ucis mulți dintre noi. Chiar acum transportă de peste mare oști nenumărate de mercenari străini, pentru a duce pînă la capăt opera de moarte, jaf și tiranie, pe care a început-o cu o cruzime și violențe care abia dacă-și găsesc pereche în vremurile cele mai barbare. I-a înarmat împotriva noastră pe indienii sălbatici care nu știu ce-i cruțarea, pentru care războiul este un măcel fără considerație de vîrstă sau sex. În tot timpul cît ne-a asuprit, am solicitat în modul cel mai respectuos retragerea măsurilor samavolnice. La repetatele noastre solicitări ne-a răspuns doar cu noi jigniri. Un suveran pe care toate trăsăturile sale de caracter îl desemnează ca tiran nu este potrivit să domnească asupra unui popor liber. De aceea sîntem nevoiți să ne resemnăm la despărțirea noastră și să-i privim pe frații noștri britanici la fel cum privim restul omenirii, ca dușmani în război, ca prieteni în pace."

Désirée ședea pe un taburet, cu corpul înclinat, cu obrazul sprijinit în mînă, cu sprîncenele încruntate, cu fața drăguță și obraznică încremenită într-un efort de gîndire. Asculta lectura ca pe o scenă grandioasă a unei piese senzațional de noi. Era ciudat că aceste fraze sobre, foarte demne, care aveau desigur să mai fie auzite multă vreme și de multe ori, le auzea pentru prima dată din gura superficialului, elegantului, spiritualului Pierre. Vedea că Pierre nu folosea nici un artificiu, că nu poza, că era cu totul prins de ceea ce citea. Uitase fără îndoială că mărețul manifest avea ceva de-a face și cu întreprinderea lui. Trase cu ochiul spre Charlot. Fața lui era morocănoasă, cam inexpresivă, cum sînt adesea fețele oamenilor care ascultă muzică. Nu se putea citi nimic pe ea, deși era foarte posibil ca Charlot să facă în sinea lui legături între proclamarea drepturilor omului, Pierre și întreprinderea lui.

Cei doi copii, Félicien și Véronique, erau complet năuciți, dar peste măsură de entuziasmați. Presimțiseră ei de mult că trebuie să fie pe lume așa ceva, că puritatea, libertatea,

adevărul, idealul *trebuie* să existe, dar fusese doar o bănuială, doar un sentiment. Acum însă bănuiala era confirmată, devenea certitudine. Acum trăiau libertatea, adevărul, idealul. Sorbeau, cu fețe extaziate, cuvintele bunei-vestiri. Se apucaseră fără să-și dea seama de mînă, ochii le erau ațintiți la gura bărbatului care pronunța entuziasmantele cuvinte.

Acesta însă, stînd drept, triumfător, striga mulțimii tăcute ultimele fraze ale declarației: „Noi, reprezentanții Statelor Unite ale Americii, întruniți în Congres ordinar, invocîndu-l pe cel mai înalt judecător al lumii ca garant al onestității intențiilor noastre, declarăm prin aceasta și proclamăm în mod solemn, din însărcinarea și în numele bravului popor al acestor colonii: Coloniile Unite sînt și trebuie să fie de drept state libere și independente. Ele sînt dezlegate de orice apartenență de Coroana britanică. Orice relații politice între ele și statul Marii Britanii sînt și trebuie să fie definitiv abrogate. Și pentru ducerea la îndeplinire a acestei proclamații, cu deplină încredere în ajutorul providenței divine, punem cu toții chezășie viața, averea și cinstea noastră."

După ce Pierre termină, mai domni aproape un minut liniște deplină. După aceea însă, domnii și doamnele de la Paris și Versailles, eleganți, festivi, prețioși, ceremonioși, aplaudară, se repeziră spre Pierre, îl înconjurară, îl îmbrățișară spunîndu-i vorbe fără șir. Domnea un entuziasm nebun, parcă n-ar fi fost vorba de evenimente petrecute cu săptămîni în urmă și la multe mii de mile depărtare, ci ca și cum această declarație i-ar fi privit direct, ar fi fost opera lor, iar cel care o citise ar fi redactat-o în numele lor.

Unii simțiră totuși curînd că un asemenea entuziasm nu e foarte la locul lui și nu trebuie să dureze prea mult. *Madame* de Maurepas, de exemplu, spuse către prietena ei Montbarey:

„Cine mai știe să garnisească afacerile sale cu așa sos de entuziasm ca Toutou al nostru?!" Ea obișnuia să-l numească Toutou pe Pierre.

Nici gazda, sărbătoritul, *monsieur* Lenormant, nu împărtășea entuziasmul general. E drept că, după ce Pierre terminase de citit, de pe fața lui Lenormant pierise expresia de absență morocănoasă, iar cînd era întrebat dacă nu găsește admirabilă declarația insurgenților, încuviința politicos din

cap ; în sinea lui însă, nu era de fel de acord cu tonul proclamației. Era progresist, simpatiza cu cauza insurgenților și se bucura de orice înfrîngere a Angliei, dar era un adept convins al monarhiei franceze autoritare, socotea că despotismul luminat este cea mai bună formă de guvernămînt și se temea că o victorie prea categorică a insurgenților ar putea ațința și în regatul Franței spiritul de rebeliune și anarhie. Desigur că ceea ce se întîmplase la Philadelphia merita să fie salutat. Dar lui *monsieur* Lenormant nu-i plăcea patosul, el socotea mai just să păstreze patetismul pentru dezbaterile sale interioare, iar în fața lumii să înfrunte nedreptatea cu ironie. Bravii oameni din vest vor fi avînd calităților lor, dar gust n-aveau, asta era sigur, iar Pierre ar fi avut ceva mai bun de făcut decît să citească pe un ton atît de retoric patetica lor declarație. *Monsieur* Lenormant era nițel îndispus de faptul că această scenă patetică imprimase o notă nepotrivită sărbătoririi aniversării lui.

Se îndreptă către Pierre, care mai stătea în același loc, înconjurat de lume. Cîinele mare, prietenos, nu-l părăsise, se lipea de el ; Pierre îl scărpina din cînd în cînd în cap. Se pricepea la cîini, îi iubea ; cățeaua lui, Caprice, purta o zgardă cu inscripția : „Mă cheamă Caprice, Pierre de Beaumarchais îmi aparține, locuim în rue Condé". Acum *monsieur* Lenormant se apropie de el ; buzele-i cărnoase schițau acel început de zîmbet. Zise : „E viguroasă declarația pe care ne-ai citit-o, dragă prietene. Acum insurgenții și-au pus, deci, într-adevăr în joc totul, viața și averea. Pentru asta se cere curaj, se cere bărbăție." Îi strînse lui Pierre mîna — să fi fost felicitare ? să fi fost condoleanțe ? — și se îndepărtă.

Cei de față zîmbiră politicos și fără să priceapă nimic. Pierre era încurcat. Dar alungă repede indispoziția care-l încerca. Îl înțelegea pe Charlot ; deoarece el era azi sărbătoritul, îl necăjea că Pierre îl scosese din centrul atenției generale. Pierre își puse în gînd să-l împace.

Ocazia se ivi cînd, după o cină bogată urmată de foc de artificii, se trecu în marea sală de teatru.

În ciuda manierelor sale rafinate și alese, lui *monsieur* Lenormant îi plăcea să se joace pe scena lui particulară nu numai foarte pretențioasele tragedii moderne ci și farse, denumite „parade", de cel mai grosolan naturalism. Se vorbea

foarte pe șleau, în aceste farse, de digestie și de sex, se puteau auzi cele mai grosolane măscări, culmea a ceea ce era numit pe atunci naturalismul lui Aristophan. După viața lor suprarafinată de societate și complicatul ceremonial de fiecare zi, domnii și doamnele de la Curtea din Versailles și din saloanele Parisului savurau această hrană vulgară. „Trebuie să te pricepi — se exprimase odată președintele de Consiliu Maurepas — să fii cînd zeu, cînd porc, dar totdeauna cu grație."

Pierre scria ușor asemenea scene, era, cînd voia, un maestru al genului vulgar. Pentru seara aceasta pregătise trei mici farse ; cel mai mare succes se aștepta să-l aibă ultima. În această ultimă farsă era vorba de lupta a două doamne din hale, *mesdames* Séraphine și Héloïse, două pescărese care vor să fie despăgubite pentru marfa ce li s-a prăpădit cînd a fost răsturnată căruța cu butoiul lor. Cele două se ceartă între ele, se ceartă cu trecătorii, se ceartă cu polițiștii, se ceartă cu judecătorul, dispun de un stoc inepuizabil de expresii savuroase, plastice, foarte drastice și nu se zgîrcesc să le întrebuințeze. Totul se termină cu un dans și cu un imn de laudă la adresa lui *monsieur* Lenormant, singurul care dă ascultare și despăgubiri celor două doamne Séraphine și Héloïse.

Rolul doamnei Séraphine urma să fie interpretat de *monsieur* Préville, care-l juca la *Théâtre Français* pe Figaro, iar cel al doamnei Héloïse de *monsieur* Monvel, care-l juca pe Don Basilio la *Théâtre Français*. Pierre însă băuse un pic, era animat de succesul marii sale comunicări și, cum îi plăceau contrastele, îi veni o idee. Se hotărî să joace chiar el pe madame Héloïse. Nu ar fi fost numai o glumă grozavă, dar și un omagiu adus lui Charlot, ca să-l împace.

Nici *monsieur* Préville, nici *monsieur* Monvel nu erau foarte încîntați de această idee. Dar ei știau că nu se pot opune atotputernicului autor al *Bărbierului*. Se resemnară făcînd mutre acre, iar Pierre îmbrăcă fusta și saboții lui *madame* Héloïse. Își potrivi în grabă niște sîni enormi ; coaforul îl fardă repede, cu o grosolănie artistică. Se auzi bătînd bastonul regizoral și cei doi artiști apărură pe scenă.

Dacă Pierre voia să nu-i jignească pe veci, de moarte, pe cei doi domni de la *Théâtre Français*, trebuia să reușească ca reprezentația improvizată să fie mai bună decît cea pregătită

anterior. Își dădu toată silința. Curînd, artistul Préville văzu că are în Pierre un partener cel puțin egal cu artistul Monvel. După primele cîteva fraze se încălziseră amîndoi, dînd dovadă de o vervă tot mai îndrăcită. Certărețe, văicărindu-se și înjurînd în cel mai savuros argot, *mesdames* Séraphine și Héloïse își duseră pînă la capăt pățaniile.

Publicul, de cum recunoscu pe favoriții săi, Beaumarchais și Préville, se bucură de surpriză și gustă din plin grosolanul joc de travesti. Rîdeau, rîdeau cu hohote. Cu taliile lor de viespe, cu fețele înroșite sub fard, doamnele se îndoiau de rîs, se sufocau aproape, aplaudau frenetic. Și *monsieur* Lenormant era radios, îl îmbrățișă pe Pierre și-i iertă supărarea pricinuită.

Asupra copiilor, Félicien și Véronique, mica farsă avu un efect teribil. Priveau cu ochi înspăimîntați la bărbatul care se zbătea pe scenă, spunea vulgarități, dansa obscen, țipa dezmățat și vocifera. Oare să fie același bărbat care, cu puține ore înainte, ridicase inimile lor spre cele mai înalte culmi? Oh, de-ar fi plecat înainte de a vedea una ca asta! Se rușinau de rușinea lui, le era rușine de ei înșiși. Oare omul să fie astfel făcut încît să se prăbușească întotdeauna atît de jalnic din azur în noroi?

Pierre, înconjurat, sărbătorit, îi zări pe cei doi tineri în fundul sălii. Văzu atitudinea lor, le văzu fețele, bănui ce simțeau și o ușoară indispoziție îl înfioră. Se supără. El, cînd era de vîrsta lui Félicien, avusese deja de-a face cu fete; băiatul ăsta, la cincisprezece ani, era tot copil și în plus un moralist îngîmfat. În timp ce Pierre continua conversația zîmbind, își zicea în gînd: „Ce generație acră, fățarnică, se ridică acum! Sînt lipsiți de toleranță, lipsiți de înțelegere pentru ce-i omenesc."

Mr. Silas Deane continuă să circule, gras, demn și zelos prin Paris și să reprezinte Statele Unite. Pierre îl folosi cu dibăcie pentru afacerile lui. Mr. Deane trata cu armatorii, cu feluriții furnizori, bucuros că-i poate fi de folos.

Pierre îl puse în contact cu cîteva persoane importante, prieteni declarați ai cauzei americane, între alții cu contele de Broglie, mareșal al Franței, om de o străveche nobleță și cu o avere uriașă. Mareșalul, în vîrstă de cincizeci și opt de

ani, care-şi crease prin faptele sale de arme o reputaţie mondială, făcu o puternică impresie asupra omului de afaceri din Connecticut. Contele Broglie era dispus, dacă cumva americanii l-ar ruga, să plece acolo şi să preia conducerea supremă a armatei şi a guvernului. El trimisese în America pe omul care-i salvase viaţa în bătălia de la Rossbach, pe prietenul şi omul său de încredere, colonelul de Kalb, pentru a lua contact cu insurgenţii. Acest *monsieur* de Kalb, ostaş bun şi om deştept, adusese mult material interesant. Desigur că trebui să raporteze şi că americanii mai ezitau deocamdată să primească oferta mareşalului. Această comunicare nu diminuă însă zelul contelui de Broglie pentru cauza insurgenţilor.

Silas Deane fusese însărcinat să angajeze pentru armata americană cîţiva ofiţeri capabili, îndeosebi artilerişti şi pionieri. El povesti despre aceasta mareşalului, iar prietenul acestuia, colonelul de Kalb, se arătă dispus să accepte un asemenea angajament; *monsieur* de Kalb nu era aristocrat din naştere — pînă şi particula nobiliară „de" din numele său era îndoielnică — aşa că nu mai putea spera la avansare în armata franceză, chiar şi numirea sa în gradul de colonel se aranjase cu greu şi numai datorită influenţei mareşalului. Mr. Silas Deane era mîndru şi bucuros să angajeze, din însărcinarea Congresului, pe încercatul militar ca general-maior în armata americană. Noul general îi prezentă alţi domni dispuşi să fie angajaţi pentru armata americană, majoritatea ofiţeri mai tineri, şi Silas Deane, fericit de atîta entuziasm şi bunăvoinţă, îi angajă pe toţi, acordînd fiecăruia un grad în plus faţă de cel avut în armata franceză.

Dar cînd delegatul american trebui să-i arvunească şi să le plătească echiparea şi călătoria, se iviră dificultăţi. Congresul îi dăduse lui Mr. Deane doar o sumă mică, asigurîndu-l că va mai primi bani din vînzarea capturilor pe care căpitanii americani aveau să le aducă în porturile franţuzeşti. Dar capturile nu soseau. Fondurile lui Mr. Deane erau pe terminate şi el nu putea face faţă plăţilor scadente către armatori, furnizori, ofiţeri. Scria o scrisoare după alta către Congres, insista să se pună la dispoziţie bani şi mărfuri pentru achitarea furniturilor făcute de *monsieur* de Beaumarchais, insista să i se trimită şi lui bani. De la Congres nu venea nici un răspuns, iar ştirile ce soseau erau fără însemnătate.

Silas Deane era patriot, devotat cauzei libertății. Pentru a servi această cauză, își părăsise afacerile înfloritoare din Connecticut și era mîndru de a fi reprezentantul Statelor Unite. Era înțelegător și știa cum merg lucrurile. Știa că Congresul trebuia să facă rost de bani pentru nevoile imediate, cele mai urgente, știa că nu sînt bani, că războiul nu merge bine. Oricît îl încurca asta, înțelegea că cererile reprezentantului aflat departe, la Paris, erau neglijate.

Mr. Deane nu știa însă că Congresul fusese confirmat și întărit în atitudinea sa negativă de acel Mr. Arthur Lee, pe care Pierre îl cunoscuse la Londra. Jignit de faptul că *monsieur* de Beaumarchais nu-i aranjase audiența promisă la Versailles, Mr. Arthur Lee se mîniase de-a binelea că Congresul nu-l alesese pe el ca delegat plenipotențiar la Paris. Bănuitor de felul lui, socotea, după cîte auzise de la Beaumarchais la Londra, că firma *Hortalez* ar fi o creație fictivă, o fațadă. Mr. Lee nu se sfii să comunice această părere influenților săi frați de la Philadelphia, precum și Congresului. Ceea ce livra firma *Hortalez*, scria el, ar fi un cadou al regelui Franței către Statele Unite ; dacă Beaumarchais și Deane prezintă lucrurile altfel, înseamnă că vor să scoată profituri nepermise din această afacere. Congresul citi aceste scrisori, Congresul n-avea bani. Congresul se socoti îndreptățit să dea crezare rapoartelor reprezentantului său de la Londra, Arthur Lee, și să rămînă surd la argumentările tot mai insistente ale reprezentantului său de la Paris, Silas Deane.

Cînd fondurile acestuia se epuizaseră, încît nu-și mai putea acoperi nici măcar cheltuielile zilnice la *Hôtel d'Hambourg*, nu-i rămase decît să se adreseze serviabilului *monsier* de Beaumarchais. Gras, jenat, asudînd în vesta lui înflorată, îi povesti dificultățile prin care trece. Pierre fu uluit. Dacă domnii din Philadelphia nu-i pun la dispoziție reprezentantului lor nici măcar cele cîteva sute de dolări de care are nevoie ca să-și ducă viața, ce-o să fie cînd vor trebui să plătească milioanele pe care le datorau firmei *Hortalez ?* În gînd, Pierre văzu începutul de zîmbet al lui Charlot, auzi cuvintele sale amabile, onctuoase : „Acum insurgenții și-au pus, deci, într-adevăr în joc totul, viața și averea". Dar trăsăturile lui Pierre nu trădau nimic din această îngrijorare.

Dimpotrivă, el declară zîmbind și generos că firma *Hortalez* este bucuroasă să-i avanseze lui Mr. Deane sumele dorite.

Fața rotundă a lui Mr. Deane strălucea. Ce noroc că aici la Paris exista un om ca acest *monsieur* de Beaumarchais, care scotea din pămînt arme pentru americani, care vorbea englezește, care aștepta cu răbdare plata mărfurilor pe care le livra Congresului! Și care, pe lîngă toate, îți mai dădea bani cînd erai personal la strîmtoare.

Mr. Deane era salvat pentru două-trei săptămîni. Dar după aceea?

Următoarea poștă din America îi aduse o mîngîiere. Ce-i drept, Congresul nu trimitea bani, trimitea însă știrea că mai fusese numit un reprezentant pentru Paris, doctorul Benjamin Franklin. Dacă acest bărbat foarte vestit va prelua conducerea treburilor de aici, atunci el, Silas Deane, nu mai avea să se teamă de nimic. Desigur că vor mai trece luni de zile înainte ca doctorul Franklin să sosească la Paris, dar era liniștitor să știi că necazurile aveau să se termine.

Cu tot temperamentul, vanitatea și superficialitatea sa, Pierre era foarte muncitor și un organizator strălucit. Depozitele firmei *Hortalez* se umpleau de arme, uniforme, mărfuri de tot felul; pe șantierele din Le Hâvre, Cherbourg, Brest, Nantes, Bordeaux, Marseille, se construiau vase pentru transportarea acestor mărfuri, se tocmeau căpitani și marinari care să ducă vasele peste mare.

Firma *Hortalez* avea agenți în toate porturile franceze mai importante. Printre ei se numărau, pentru a nu pomeni decît pe cei mai de seamă, în porturile din Nord domnii Emmery, Vaillant și d'Ostalis, în cele din Sud domnii Chassefierre și Peyroux. Unii dintre ei erau capabili și devotați, alții șmecheri și nu prezentau încredere. Sosise timpul să se ocupe și de asta.

Dar activitatea firmei *Hortalez* în porturile franceze era atent urmărită de serviciul secret englez, iar secretarul de stat Gérard insista mereu pe lîngă Pierre să procedeze în cel mai mare secret. În special porturile din Nord erau pline de spioni. Pierre îl trimise deci în Nord pe Paul Theveneau, iar el însuși plecă incognito în Sud, sub numele de *monsieur*

Durand, într-o „călătorie de studii și plăcere", în care-l însoțea prietenul său Philippe Gudin.

Pierre călătorea cu plăcere, avea ochiul și inima deschise pentru tot ce era nou, se bucura de orașe noi, de oameni noi. Și bunul Gudin, amabil, înclinat spre reflecție, căruia îi plăcea viața, era un însoțitor ideal. Cu totul devotat amicului său, nu era jignit că Pierre nu-l iniția de loc în afacerile lui încurcate și cîteodată dubioase; bravul Philippe era totdeauna pe aproape cînd Pierre avea nevoie de el și sta deoparte ori de cîte ori l-ar fi putut deranja. Pe lîngă acestea, Philippe Gudin era și un comesean plăcut, a cărui poftă de mîncare și de băutură îl antrena și pe celălalt; avea haz și lua parte la toate năzbîtiile lui; și mai dispunea Philippe Gudin de un bagaj extraordinar de cunoștințe, totdeauna utile, pe care și le desfășura cu plăcere, la cerere.

Așa străbătură amîndoi, în lung și în lat, provinciile sudice ale Franței. Era toamnă tîrzie și pe meleagurile acelea bogate se revărsa belșugul. Petrecură de minune în primitoarele hanuri, se bucurară de peisaje, de vin, de femei.

Se bucurară de parfumul istoriei. Philippe Gudin era un pătimaș cercetător al trecutului, se simțea la largul lui între ziduri vechi, ruinele reluau pentru el înfățișarea lor din veacuri și se repopulau cu de mult răposații lor locuitori.

Receptiv față de astfel de amintiri, lui Pierre îi făcea plăcere să împodobească povestirile prietenului cu umorul și fantezia lui, ceea ce provoca la Philippe refrenul cunoscut: „Ce jale, Pierre, că n-ai studii! Ce om de știință ai fi ajuns! Ce geniu a pierdut în tine tragedia clasică franceză!" „Ah, lasă-mă în pace — răspundea atunci ușuratic Pierre — sînt bucuros să fiu așa cum sînt." El socotea însă că avea stofă să devină un poet tragic de talia lui Corneille sau Racine, în alte împrejurări chiar asta s-ar fi întîmplat, așa însă, nu va ajunge, în cel mai bun caz, decît la gloria unui Molière. Totuși, în fond, era recunoscător soartei că-i hărăzise cariera de mare om de afaceri. I se părea că simte cum privilegiul spiritului începe să pălească, la fel ca privilegiul nașterii, în fața noului privilegiu, al banului. Iară el, Pierre, le poseda acum pe toate trei, cele trei mari privilegii. Cu spirit fusese înzestrat; banii și noblețea și le cucerise.

Cîteodată se despărțea, din pricina afacerilor sale, cîteva ore sau chiar zile întregi de Gudin. Acesta se dedica atunci studiului său, scria, citea și emitea considerații despre faptul că el însuși cutreiera, ca o umbră, ruine și morminte, invocînd morții pentru învățătura generațiilor viitoare, în timp ce marele său amic, preocupat de binele contemporanilor, vizita rade și șantiere navale, dînd de lucru la mii de mîini vrednice și conducînd în mod creator, organizatoric, mii de minți. Și îl compara pe Pierre cu un wiking, cu un rege al mărilor, ieșit în larg să cucerească noi imperii pentru neamul său.

Cîteodată, cînd se aflau în societate și Pierre antrena, cu verva și spiritul lui, tovarăși de chef necunoscuți, Philippe Gudin nu-și mai putea stăpîni entuziasmul : da să se înțeleagă că *monsieur* Durand ar fi de fapt vestitul *monsieur* de Beaumarchais. Pierre, întrebat, nega cu vioiciune, dar în așa fel încît fiecare trebuia să-și dea seama că într-adevăr el era Beaumarchais.

În chipul acesta, Pierre se încurcă în frumosul oraș Bordeaux într-o daraveră care întîi îi făcu multă plăcere, mai tîrziu însă tot felul de neplăceri. La Bordeaux, pe șantierele domnilor Testard și Gaschet, se reconstruia în întregime pentru Pierre un vas mare și vechi. Pierre circula mereu prin birourile firmei Testard și Gaschet, dar numai *monsieur* Gaschet personal avea voie să știe cine este. La Bordeaux însă se clădise un teatru nou și mare, care urma să fie inaugurat cu *Bărbierul din Sevilla*. Piesa intrase în repetiție. Pierre trecea zilnic de mai multe ori în fața teatrului, tentația era mare să urce pe scenă și să spună actorilor care întruchipau eroii lui și repetau frazele lui : „Iată-mă, eu sînt Beaumarchais". Dar rezistă tentației și îi ceru insistent bravului, vorbărețului Gudin, să-i păstreze anonimatul ; acesta dădu din cap zelos și conspirativ : „Ai încredere în mine".

Cînd însă, seara la restaurant, cineva de la o masă vecină declară că fizionomia domnului îi pare cunoscută, Gudin nu se putu opri să nu rînjească vizibil, dîndu-l de gol. A doua zi se aflase că vestitul *monsieur* de Beaumarchais ar fi venit în oraș ca să elibereze America și să asiste la reprezentarea piesei lui. În ziua următoare, o delegație de artiști sosi la domnul Durand și-l rugă să-i ajute cu sfatul la repetițiile *Băr-*

bierului. Monsieur Durand întrebă amabil și politicos cum ar putea un *monsieur* Durand oarecare să dea sfaturi unor actori încercați și cu experiență. Artiștii zîmbiră la rîndul lor și răspunseră că dacă *monsieur* Durand ține să rămînă *monsieur* Durand, ei vor fi primii care să respecte această dorință ; dar la repetiții îl roagă să participe. *Monsieur* Durand participă, fu foarte animat, dădu indicații utile, urmate cu deferență de actori. Reprezentația avu un succes triumfal, actorii arătară spre *monsieur* Durand care ședea într-o lojă, publicul îl ovaționă pe *monsieur* Durand, iar Pierre ridică zîmbind mîna, făcînd semne de negație, și strigă : „Dar, dragii mei, eu sînt *monsieur* Durand".

Bine dispus de aceste întîmplări, se întoarse la Paris. Aici, însă, îi fu îndată dat să simtă drojdia amară rămasă pe fundul cupei.

Într-adevăr, cînd se anunță la contele Vergennes, nu-l primi ministrul, ci *monsieur* de Gérard. Pierre nu trata bucuros cu *monsieur* de Gérard. Acesta era corect, dar cu totul lipsit de amabilitatea filozofică și zîmbitoare a contelui de Vergennes. De data aceasta Gérard fu deosebit de rece.

„Desigur că ați aflat, *monsieur* — se repezi el, după primele vorbe de salut, la Pierre — că lordul Stormont a venit în mai multe rînduri personal la Ministerul de Externe pentru a atrage atenția, pe bază de documente, asupra activității suspecte, sau mai bine zis care a încetat de a mai fi suspectă, a firmei *Hortalez și Compania.* V-am atras atenția încă de la început, *monsieur,* că vom avea din pricina dumneavoastră dificultăți cu Anglia și vă rugasem insistent să vă abțineți de la orice imprudențe. În loc de aceasta, la Bordeaux, unde au loc lucrări suspecte de refacere a două vase, un oarecare *monsieur* Durand a participat la o reprezentație a *Bărbierului din Sevilla* și toată lumea a știut cine era acest *monsieur* Durand. Dar ce-ți închipui dumneata, *monsieur,* cînd îți permiți asemenea năzbîtii ? Nici nu ți-a dat prin grînd că guvernul regelui va fi acela care va avea de suportat consecințe de pe urma acestei atitudini ?"

Mușcîndu-și buza de ciudă, Pierre răspunse că dacă englezii au devenit atenți la activitatea firmei *Hortalez,* asta s-ar datora altora, unor persoane iresponsabile, unor vorbă-

reţi lipsiţi de răspundere, şi îl numi pe onestul, bineintenţionatul, guralivul fanfaron Barbeu Dubourg.

Dar secretarul de stat respinse drastic această scuză. „Vă rog, *monsieur,* nu ne luaţi drept mai proşti decît sîntem. Avem informaţii atît despre dumneavoastră cît şi despre doctorul Dubourg şi sîntem sătui de imprudenţele dumneavoastră. Trebuie să vă hotărîţi, dacă vreţi să vă mai consideraţi pe viitor însărcinatul acestui minister şi să vă purtaţi corespunzător, sau dacă vreţi să vă consideraţi un simplu particular ce-şi poate permite toate fanteziile." Pierre plecă, plin de ciudă neputincioasă.

Avea dificultăţi, nu numai la Paris, ci şi în Nord. Paul raportase că trei vase erau acolo gata de plecare, dar că englezii încercau să împiedice cu toate mijloacele ieşirea lor în larg, interveneau zilnic cu noi proteste la Ministerul Marinei, iar autorităţile franceze, deşi prevenitoare, trebuiau să simuleze anchete severe. În aceste condiţii, Paul nu îndrăznea să lase afacerile în grija domnilor Emmery şi Vaillant, ci voia să rămînă în Nord pînă la plecarea vaselor.

Tare ar fi vrut Pierre să plece el acolo ! Cu inventivitatea şi prezenţa sa de spirit, se încumeta s-o scoată la capăt, la faţa locului, cu intrigile englezilor şi să dea la timpul potrivit, cu sau fără permisiunea formală a autorităţilor portuare, ordinul de ieşire din port. Şi apoi, ardea de dorinţa să vadă cu ochii lui cum primele sale vase ies în larg. Dar se gîndi înciudat la *monsieur* Gérard ; era, din păcate, exclus să plece personal la Brest.

De altfel, Paul era tare de treabă că rămînea atîta vreme în Nord. Pierre ştia foarte bine cît de mult iubea Paul Parisul ; patima lui pentru minunatul oraş era întărită de presimţirea că anii îi sînt număraţi, aşa că voia să trăiască din plin. Pe lîngă toate se apropia iarna şi şederea pe malul Atlanticului nu-i putea prii.

Pierre îi povesti Thérèsei despre cele trei vase încărcate cu mărfuri ce stăteau să iasă din porturile Brest şi Le Hâvre. Unul se numea *Alexandre,* celălalt *Eugénie,* iar al treilea, *Victoire.* Dacă erai superstiţios, puteai face tot felul de reflecţii despre ce ar putea să însemne dacă unul sau altul din cele trei vase va ieşi primul din port. Thérèse întrebă dacă şederea îndelungată pe litoralul nordic n-ar putea dăuna sănătăţii

lui Paul. „Și eu sînt îngrijorat — răspunse Pierre — și i-am făcut aluzii în acest sens. Dar el vrea cu orice preț să rămînă acolo și scrie că treaba nu mai poate dura mult."

Într-adevăr, o săptămînă mai tîrziu Paul trimise știrea că se întoarce peste cîteva zile. *Victoire* plecase în larg și dacă între timp nu se vor ivi piedici neprevăzute, în clipa cînd Pierre va citi scrisoarea, și celelalte două vase, *Alexandre* și *Eugénie*, își vor fi început călătoria.

Pierre ședea la masa lui mare de lucru, zîmbind, cu scrisoarea în față. Privea dus pe gînduri spre pata goală de pe perete, rezervată pentru portretul lui Duverny, care-i fusese furat prin proces. Dar nu vedea pata. Vedea numai vase, vasele sale care transportau arme peste mare, spre America, armele luptei pentru libertate.

CAPITOLUL II

FRANKLIN

Bătrînul stătea pe puntea vasului, bine încotoşmănat în blană, căci era un început de decembrie foarte rece. Capul, mare şi greu, îi era şi el bine ferit de frig: purta o căciulă de sub care părul alb, lung şi rar, cădea pînă pe gulerul hainei.

Sufla un vînt puternic; chiar şi acolo, în liniştitul golf Quibéron, vasul juca pe valuri. Bătrînul care examina coasta prin ochelarii lui mari, cu rama de fier, strînse fără să vrea, cu putere, balustrada în mîini.

Traversarea oceanului spre Europa nu fusese o călătorie lungă, durase numai cinci săptămîni, dar nici plăcută nu fusese. Nu că l-ar fi stînjenit vîntul puternic care bătuse fără încetare, căci bătrînul Benjamin Franklin nu suferea niciodată de rău de mare; dar încă de la plecare se simţise obosit şi sleit în urma lungilor şedinţe ale Congresului şi a lipsei de mişcare, iar hrana nepriincioasă de pe vas îl slăbise şi mai mult. Carnea proaspătă de pasăre fiind prea tare pentru dinţii lui, trebuise să se hrănească mai ales cu carne conservată şi pesmet marinăresc, drept care şi contractase o formă uşoară de scorbut; îl chinuise o eczemă, mai ales pe capul din ce în ce mai pleşuv.

Şi mai chinuitoare însă fusese permanenta conştiinţă a pericolului. Faţă de cei doi nepoţi ai lui, faţă de William, care avea şaptesprezece ani, şi de Benjamin, care avea şase, se arătase calm ca totdeauna. Măsurase zi de zi temperatura aerului şi a apei, îşi continuase studiile despre Golfstrom, lucrase metodic cu cei doi nepoţi la perfecţionarea cunoştinţelor sale şi ale lor în ale francezei. Dar de după acest calm

simulat, pîndea mereu gîndul neplăcut: „Să sperăm că nu ne surprinde nici un vas englezesc de război". Căci, în acest caz, viaţa lui atîrna de un fir de păr.

Eh! totul se terminase cu bine, chiar foarte bine; vasul lui, *Reprisal,* putuse chiar captura, spre sfîrşitul călătoriei, două mici vase comerciale inamice, primul cu o încărcătură de cherestea şi vin, celălalt cu o încărcătură de seminţe de in şi alcool, iar acum, în preajma coastei, pericolul trecuse.

Iată-l rezemat de balustradă, cu o senzaţie de slăbiciune în picioare, îndeosebi în genunchi, iar în faţa lui se întindea Franţa, ţara pe care voia s-o cîştige pentru America, pentru cauza americană.

Căpitanul, Lambert Wickes, un bărbat vesel şi zgomotos, se apropie. „Cum vă merge astăzi, doctore?" strigă el, ca să se facă auzit în ciuda vîntului. „Mulţumesc — răspunse Franklin — foarte bine, ca totdeauna." — „Mă tem — strigă căpitanul — că nu izbutim nici astăzi." Îşi propuseseră să intre în estuarul Loirei şi să urce pînă la Nantes. Franklin examină coasta care se întindea în faţa lui. „Cum se cheamă localitatea asta?" — „Auray", răspunse căpitanul. „În cazul acesta, debarcăm aici, dacă e posibil", hotărî Franklin. „Desigur, răspunse căpitanul Wickes. Fac pregătirile necesare. Cu vîntul ăsta o să dureze cîteva ore." Şi se depărtă.

Franklin rămase pe covertă. Îi făcea bine să privească freamătul mării, să simtă bătaia puternică a vîntului. Peste puţine ceasuri va fi pe uscat, va fi în ţara unde va petrece următorii săi ani, probabil ultimii; căci era un om bătrîn, numai puţine săptămîni îi lipseau pînă a împlini şaptezeci şi unu de ani.

Totuşi nu se simţea bătrîn. Îl întinerea faptul că întreprindea acum ceva cu totul nou, se avînta în necunoscut, că avea de făcut faţă unei situaţii care cerea un om întreg. Om de stat şi cercetător de renume mondial, era în fond astăzi în aceeaşi situaţie ca atunci cînd, fugind din ucenicie, la şaptesprezece ani împliniţi, sosise la Londra fără mijloace, redus la propriile lui posibilităţi şi la puţinul cît învăţase. La fel de golaş cum sosise atunci în Anglia, intra azi în Franţa. Nevasta îi murise, singurul său fiu, trecut de partea englezilor, în tabăra inamicului, era cu drept cuvînt proscris în Statele Unite ca trădător. El, bătrînul, îşi pusese la dispoziţia Con-

gresului, cu titlu de împrumut, toți banii; era un plasament prost pentru scurtul timp pe care-l mai avea de trăit. Așa că singurul lucru ce-i rămăsese, lucrul cel mai bun, era misiunea care-l aștepta, grea, încurcată, aproape de nerezolvat. Era misiunea necesară. binecuvîntată, de a cuceri Franța pentru cauza americanilor.

Înainte, cînd se sfătuise cu căpitanul Wickes dacă să debarce acolo sau nu, chipul lui apărea, de sub căciula de blană, ca al unui bătrîn șiret care privea tăios, ba chiar neîncrezător, prin ochelarii cu rama de fier și zîmbea viclean, abia destinzîndu-și gura mare. Acum cînd, rămas singur, își scoase ochelarii și căciula de blană și se întoarse cu fața către vînt, deși nu se schimbase aproape de loc, chipul lui părea al unui alt bărbat. Ochii mari, gînditori, îi erau vioi și tineri. Fruntea lată și mare, de pe care vîntul sufla firele rare de păr, era voluntară. Fața înroșită, cu cute adînci de-a curmezișul frunții și de-a lungul nasului, cu bărbia mare, masivă, exprima tărie, experiență, hotărîre, dorință de luptă.

Privea țara viitorului său, simțea aproape material uriașa sarcină pe care o avea de rezolvat și mergea în întîmpinarea ei, pregătit, ba mai mult, dornic s-o înfrunte.

Urcară pe coverță și cei doi băieți, William Temple Franklin, de șaptesprezece ani, și Benjamin Bache Franklin, de șase ani. Veneau spre el rîzînd, ținîndu-se unul de altul, aruncați ba într-o parte, ba într-alta de mișcările vasului. Era o plăcere să-i privești. Cel mic, Benjamin Bache, fiul fiicei sale, era un copil vioi, cu fața ca piersica. Iar celălalt, William, băiatul de șaptesprezece ani, nu era oare fermecător cu cîtă îndrăzneală și gingășie adulmeca vîntul cu nasul lui mare și drept? Și cîtă curățenie, veselie și bucurie de viață exprima gura lui roșie, de deasupra bărbiei niței cam masive! Bărbia masivă o avea de la el, de la bunic. Pentru rest moștenise, din păcate, cam multe din calitățile tatălui; faptul că strengarul era frumușel și simpatic nu trebuia să-l înșele în această privință.

Amîndoi băieții erau foarte însuflețiți. Aflaseră de la marinari că nu erau perspective să ajungă în curînd la Nantes și-l zoreau cu întrebările dacă nu vor coborî aici la mal cu bărcile. Se bucurară mult cînd doctorul le răspunse afirmativ și le spuse să se apuce imediat de împachetat. „Ai avut grijă

să mi se pregătească baia?" îl întrebă el pe William. Acesta răspunse stînjenit că uitase. Uita multe; în schimb, avea un şir de alte calităţi, care-l făceau foarte simpatic. Şi acum îşi manifestă atît de zgomotos părerea de rău, încît bunicul uită pe dată de supărare.

Era un chin să faci baie pe vasul care se clătina în voia valurilor. Doctorul renunţase la multe bagaje, dar nu şi la cada pe care o construise cu grijă în vederea scopurilor sale speciale; dădea mare importanţă băilor îndelungate şi fierbinţi. Cada era construită dintr-un lemn de soi foarte tare şi avea speteaza mare, arcuită în chip de scoică, astfel încît se şedea comod în ea. Se închidea cu capac, ca să nu iasă afară decît umerii, gîtul şi capul celui dinăuntru. Astfel apa nu dădea pe dinafară, iar cei cu care bătrînul voia să stea de vorbă în timpul băilor sale prelungite puteau să se aşeze pe capac.

Astăzi rămase singur cu gîndurile sale. Nepoţii erau ocupaţi cu împachetatul. Şedea în cadă şi, în timp ce mădularele obosite i se bucurau de apa fierbinte, îşi scărpina încet şi prudent cojile din cap, lăsîndu-şi gîndurile să vagabondeze.

„Nu, prea conştiincios nu e William, băiatul. De cum îi trece prin minte altceva mai plăcut, uită de sarcinile care i s-au dat. Tatălui său, lui William, trădătorul, nu i se poate reproşa aşa ceva. Acela, oricît ar fi de ahtiat după plăceri, nu uită niciodată de carieră. E arătos William-tatăl, nu are acea încetineală, acea greutate proprie lui, bătrînului Benjamin, este mult mai elegant, are ceva seducător. William cel tînăr nu voise să-şi părăsească tatăl şi să plece cu el, cu bunicul, în Franţa. Atunci el, bătrînul Franklin, devenise energic. Nu încăpea nici o ezitare. Băiatul trebuia să-l urmeze peste mări, la Paris. Era necesar să crească într-o atmosferă sănătoasă, departe de neisprăvitul de taică-său, care se lăsase sedus de momelile şi banii guvernului de la Londra şi care făcea acum, pe bună dreptate, puşcărie la Litchfield. Dar trebuia să fie foarte atent cu William junior. Nu era interesat şi lipsit de scrupule ca tatăl său, dar avea o nestăvilită sete de viaţă. Şi ştia bine că i se trec cu vederea multe, dacă nu chiar toate, pentru că era atît de drăguţ, ştrengarul! Da, ei, Franklinii, erau setoşi de viaţă. El nu-l zămislise în patul conjugal pe William, acesta nu-l făcuse pe William al lui în patul conjugal şi nici William junior nu făcea impresia că va avea în

Franţa numai copii legitimi. Da, moşteniseră setea lui de viaţă. Multe calităţi de ale lui le moşteniseră fiul şi nepotul, dar cu toată asemănarea atît de mare, erau ciudat de deosebiţi unul de altul. Ajunge o nimica toată ca să schimbe pe de-a-ntregul firea omului."

Doctorul sună, ceru să i se mai toarne apă fierbinte.

Nici de capul părinţilor micului Benjamin nu era mare lucru. Mamă-sa, Sally, o femeie drăguţă, bine intenţionată la care el, doctorul, ţinea mult, avea bun simţ, dar atîta tot. Iar bărbatul ei, Richard Bache, era un om de ispravă, atît şi nimic mai mult. Desigur, părinţilor nu le-a convenit că l-a luat pe micul Benjamin. Dar nu încăpea îndoială că în Franţa, sub supravegherea lui, copilul avea să fie mai bine educat decît la Philadelphia de Mr. şi Mrs. Bache. Pe lîngă asta, îl despăgubise pe ginerele său, lăsîndu-l locţiitorul lui la Ministerul Poştelor. Acolo nu putea strica mare lucru, era un loc potrivit pentru bravul Richard. Duşmanii săi, ai bătrînului Benjamin, aveau să facă oricum gălăgie şi pentru măsurile pe care Richard le va socoti necesare, şi pentru cele pe care nu le va socoti necesare. Treaba lor ! El, martor îi e dumnezeu, a făcut destule sacrificii pentru America, pentru cauza americană ; să-i fie îngăduit să le dea şi alor săi o mînă de ajutor.

La Philadelphia, mulţi erau bucuroşi dacă puteau mîrîi împotriva lui. Şi cînd a venit cu propunerea de a se numi trimişi extraordinari pentru Franţa, i-au opus mereu alte obiecţii. Vechea, apăsătoarea duşmănie din timpul războiului franco-indian nu încetase. Ca şi înainte, mulţi îi socoteau pe francezi duşmani ereditari, închinători la idoli, sclavi ai unei monarhii absolute, indivizi fluşturatici în care nu te poţi încrede. Fusese greu să-i convingă pe colegii din Philadelphia. În cele din urmă înţeleseseră că, în războiul contra regelui Angliei, Franţa era aliatul firesc şi că, fără ajutorul Franţei, nu vor putea învinge. Dar nu-l trimiseseră cu multe speranţe peste ocean. Alianţa cu Franţa era aproape imposibil de realizat. Acum, la noroc, mai încercase el multe lucruri imposibile şi pînă la urmă tot îi reuşiseră. Se destinse în baie, dar rămase cu gura încleştată, aşa încît buzele îi păreau şi mai subţiri. Şi de data aceasta va izbuti.

Nici bani nu-i dăduseră. Congresul n-avea bani, îi va fi greu să-şi asigure o existenţă cît de cît decentă. Cu trei mii

de dolari, trebuia să instaleze reprezentanța Statelor Unite și s-o facă să funcționeze. Pe „Reprisal" se afla și o încărcătură de indigo ; o putea vinde și dispune de bani. Nu era prea bogat înzestrat reprezentantul Lumii Noi. Trebuia să trăiască de azi pe mîine.

Și el era un om care știa să prețuiască banul și nu-și neglija interesele. Nici ezitări în alegerea mijloacelor nu avea, cînd era vorba să-și umple sacul. Dar existau limite și le cunoștea. Astfel, de pildă, englezii îi oferiseră bani, slujbe și titluri mari ca să intervină pentru o înțelegere. La amintirea aceasta se întunecă. Existau oameni la Philadelphia care ar fi luat foarte serios în considerație astfel de propuneri. Fiul său, William, de pildă, o și făcuse. El, însă, cunoștea limitele și decît să pledeze în favoarea unei asemenea „înțelegeri", mai bine își punea streangul de gît.

Cei din Philadelphia nu aveau să-i fie prea recunoscători pentru strădaniile de la Paris. Nicăieri în lume bătrînul Benjamin Franklin nu era privit cu ochi atît de critici ca la Philadelphia. Nu-l urau numai numeroșii conservatori, loialiștii, alde Shippen, Stansbury, Kearsley și cum le mai zicea, dar și printre republicani, ba chiar și în sînul Congresului avea adversari, pe „aristocrați", cărora nu le era de loc pe plac, așa că pînă și hotărîrea de a-l trimite pe el ca ministru la Paris se luase numai după multe tîrguieli. Zîmbi, și zîmbetul lui exprima în același timp înțelepciune și ciudă, blîndețe și amărăciune. La Philadelphia erau unii care nu-l socoteau suficient de reprezentativ pentru Paris. Deși, în afară de generalul Washington, era singurul american cunoscut în lumea întreagă, pentru ei rămăsese feciorul săpunarului, nu-i putuse face să uite că într-o vreme n-a avut bani și că era numai *doctor honoris causa*, că nu avea studii universitare.

Nu, din Philadelphia aveau să-i vină puține laude și puține sfaturi bune, în schimb avea să primească nenumărate cereri insistente de a scoate mai mult de la guvernul francez și nenumărate reproșuri amare că n-a scos destul. Dar n-are să se supere. A îmbătrînit, a devenit mai înțelept, cunoaște oamenii.

La Londra i se reproșa că a împiedicat împăcarea coloniilor cu regele numai din orgoliu jignit, numai ca să se răzbune pentru întîmplările rușinoase din consiliul secret de coroană.

Cu toată seninătatea lui, cînd se gîndea la acele întîmplări, bătrînului i se urca sîngele la cap. Bine, nu fusese foarte corect că el, funcționar al regelui, publicase scrisorile guvernatorului regal, care dovedeau limpede intenția de a înăspri lucrurile și reaua voință a guvernului. Dar situația era de așa natură încît publicarea scrisorilor fusese un mijloc licit și oricare din domnii care participau la acea ședință le-ar fi publicat dacă ar fi fost în locul lui, în privința aceasta nu putea fi nici o îndoială. Cu toate acestea, acum, cînd îi puteau reproșa o incorectitudine formală, îl tratau ca pe cel din urmă ticălos. Un ceas întreg trebuise să înghită ocările nerușinate ale procurorului regal. Cum își mai zîmbiseră primul ministru și toți lorzii aceia, cum mai dăduseră din cap și șoptiseră și se holbaseră la el, ca și cum ar fi fost un monstru de viclenie criminală și de grosolănie ! Era îmbrăcat în haina lui bună, grea, din catifea albastră de Manchester ; pe atunci haina mai era nouă și, fiind așezat lîngă sobă, asudase și mai rău. Dar nu le arătase cum îl sugruma mînia ; fața i-a rămas nemișcată, n-a răspuns nici un cuvînt. Tăcerea era însă răspunsul cel mai înțelept la toate răstălmăcirile și insultele prostești și obraznice ale procurorului regal, în mijlocul acelor lorzi ostili. Cum mai tunase și fulgerase omul acela, cum mai bătuse în masă ! Ce oroare ! Prin multe încercări grele trecuse în viața lui, dar asta le întrecuse pe toate. Avea șaizeci și opt de ani pe atunci, era un savant cu renume mondial, omul de încredere al țării sale, și a trebuit să se lase ocărît ca un școlar care i-a furat lui tată-său bani din sertar.

„Mînia este o nebunie temporară", își repetase atunci fraza pe care o scrisese de atîtea ori, și rămăsese cu fața neclintită. În sinea lui fierbea însă de mînie și își amintește bine că, pe cînd ședea nemișcat lîngă sobă și asculta asudînd insultele procurorului regal, s-a produs o schimbare în el și a înțeles un adevăr profund : cu lorzii regelui Angliei nu era posibilă și nici nu avea să fie posibilă vreodată o înțelegere. De șaptesprezece ani de zile frecventa casele acestor mari seniori, se ducea la ei cînd poftea, și în conversații amabile îi arătaseră cît de mult apreciau știința lui, spiritul lui cercetător, filozofia lui ; atunci însă ședeau și ascultau rînjind cum îl calomnia și-l înjura ca pe maidan derbedeul de procuror. Atunci ieșise la iveală adevărul. Era vădită bucuria

lor că-l puteau batjocori. Îl batjocoreau pentru că nu era de-ai lor, că nu era nobil, ci un simplu burghez din clasa de mijloc, feciorul unui săpunar care îndrăznise să ia partea altor oameni mărunți și să vorbească în apărarea lor.

Ceasul acela i se întipărise adînc în minte, ca ars cu fierul. Și dacă mînia de atunci se risipise, nu se risipise și învățătura primită.

Și nu se risipise nici amărăciunea pricinuită de cele ce urmaseră acelei ședințe, amărăciune legată de atitudinea fiului său, William. Îi relatase lui William cu toată obiectivitatea cele întîmplate și îl sfătuise să demisioneze din funcția pe care o avea. „Acum știi cum am fost tratat — îi scrisese el — te las să reflectezi asupra acestui fapt și să tragi concluziile cuvenite." Băiatul reflectase și trăsese concluziile. Declarase prietenilor săi din Anglia că nu împărtășește de fel părerile politice ale tatălui său. Acum putea să reflecteze în voie asupra acestui lucru în închisoarea de la Litchfield.

Apa din cadă se răcea. Să sune și să ceară să i se toarne a doua oară apă fierbinte? Nu mai făcea. Trebuia să se pregătească în curînd de debarcare. Va mai rămîne două minute în cadă.

Nu are rost să te amărăști. Viața trebuie luată așa cum este, stupidă, grandioasă, deșteaptă, rea, trăsnită și foarte, foarte agreabilă. Slăbiciunile oamenilor trebuie să le iei ca pe niște date reale ale existenței, trebuie să ții seama de ele în calculele tale și să le folosești pentru cauza cea bună.

Așa a făcut pînă acum, așa va face și de acum încolo. Nu și-a pierdut niciodată curajul, nici în situațiile cele mai grele. Crede în țara lui, crede în rațiune, crede în progres. Știe ce calități și ce lipsuri are și crede că și astăzi încă mai poate contribui la acest progres. E bătrîn, cu toată înfățișarea sa robustă, cam șubred, stînjenit de gută și de o eczemă supărătoare, pricopsit cu un fiu dubios, un carierist reacționar. Dar cu toate acestea se mai simte destul de puternic să plece în Franța și s-o cucerească pentru America lui.

Încet, prudent, moșneagul ieși din cadă, gemînd încetișor, nu fără un sentiment de plăcere. Mare și greoi, cu părul rar lipit de craniul voluminos, sta aplecat asupra vasului cu jăratic înconjurat de un grilaj de metal și se șterse grijuliu, în timp ce apa curgea de pe el.

Apoi, gol de tot, deschise lada în care păstra documentele importante, scrisoarea sa de acreditare, instrucțiunile Congresului, alte hîrtii secrete. Scoase din ladă un document: „Propuneri pentru o pace între Anglia și Statele Unite, pe care foarte onorabilul domn Benjamin Franklin este însărcinat să le supună guvernului majestății sale regelui Angliei", și urma stipularea condițiilor. Franklin ceruse să i se dea un astfel de document pentru cazul în care el sau vasul lui ar fi încăput pe mîna englezilor. Voia să aibă la el un document care să-i dea calitatea sacră de sol al păcii și să-l ferească astfel, poate, de streang. Acum, lîngă coasta Franței, nu mai avea nevoie de acest document; dimpotrivă, în Franța putea doar să-l stînjenească. Luă documentul, îl rupse bucățele, îl aruncă pe jăratic și privi cum arde.

Barca în care se aflau Benjamin Franklin, William Temple Franklin și Benjamin Franklin Bache juca pe crestele înspumate ale valurilor cenușii-verzui și ajunse cu greu la mal. Țărani bretoni, mirați și bănuitori, îi întîmpinară pe călători. Li se făcu cu greu rost de o șaretă amărîtă. Mîrțoagele bătrîne porniră într-un trap șchiopătat, vasul *Reprisal* trase o salvă de adio și Franklin intră în țara misiunii și speranței sale.

La Nantes locui în casa negustorului Gruet, care avea relații comerciale cu Congresul. Franklin era epuizat, tînjea după cîteva zile de odihnă. Dar nu apucă să se odihnească. Congresul nu publicase numirea reprezentantului său în Franța, iar el nu pomenise nimic despre misiunea politică ce-i fusese încredințată. Dar Franklin era un cercetător cu renume mondial și mulți veniră să-i prezinte omagiile lor.

Fu asaltat cu întrebări din care văzu cît de puțin cunoșteau țara sa cei care puneau întrebările. Asculta cu calm și amabilitate, răspundea pe scurt, scuzîndu-și laconismul cu deficiența cunoștințelor sale de limbă franceză.

Gazda lui, negustorul Gruet, era vorbăreț și socotea de datoria sa să-și informeze oaspetele despre ce se întîmplase în Franța. Străinul află cu mirare că interesele americane sînt reprezentate la Paris și Versailles nu cum bănuise el, de amicul și traducătorul său, Dubourg, ci de un oarecare Rodrigue Hortalez, de fapt Caron de Beaumarchais.

Bineînțeles, auzise despre Beaumarchais. Îi trecuseră prin mîini și pamfletele pe care acesta le scrisese cu prilejul unui proces. Le găsise însă prea strălucitoare, prea pripite, prea superficiale, prea retorice și lipsite de înțelepciune. Franklin îl socotea pe *monsieur* de Beaumarchais un gazetar dornic de senzațional și nu-i plăcea că tocmai el era privit în Franța ca cel mai important și mai activ reprezentant al cauzei americane.

Negustorii bogatului oraș Nantes n-au lăsat să le scape ocazia de a da un mare bal în cinstea lui Franklin. Doctorul avea cu el o haină de gală, prețiosul costum de catifea albastră de Manchester, pe care-l purtase și la Londra la ședința aceea de pomină, dar haina zăcea, bine ambalată, în fundul unui cufăr închis cu șapte lacăte și Franklin nu voia s-o scoată de acolo înainte de a sosi la Paris. Hotărî să îmbrace o modestă haină burgheză, simplă, cafenie.

Haina cafenie le păru locuitorilor din Nantes îmbrăcămintea potrivită pentru un înțelept modest din Vestul atît de apropiat de natură. Apariția lui Franklin însemnă un mare succes. Comportarea lui liniștită, politicoasă, reținută, contrasta vădit cu zarva, scepticismul, superficialitatea, cu galanteria scînteietoare obișnuite la recepțiile locale, după exemplul saloanelor pariziene. În special femeile erau entuziasmate de amabilitatea solemnă, de modă veche, a vestitului om. Întregul oraș nu vorbea decît de el. Unde se arăta era ovaționat, iar căciula și ochelarii lui cu rama de fier deveniseră adevărate simboluri.

Între mulții vizitatori care îi prezentară doctorului omagiile lor, în timpul ședерii sale la Nantes, apăru și un tînăr, un băiețandru aproape, foarte slab, cu umerii căzuți, cu ochi mari căprui de o neobișnuită strălucire, cu fața frumoasă și rotundă, un oarecare Paul Theveneau.

Paul rămăsese pe litoral pentru a putea prezenta omagiile sale lui Franklin, îndată ce va sosi. Acum era în fața lui și-l privea radios, vizibil emoționat de sentimentul de a fi în imediata apropiere a omului venerat. Franklin, mișcat de atîta entuziasm naiv, îi zîmbea prietenos. Cînd însă tînărul îi declară că venise să-l salute în calitate de reprezentant al firmei *Hortalez* și al șefului ei, *monsieur* de Beaumarchais, zîmbetul și amabilitatea lui Franklin dispărură și Paul constată, uluit,

că fața cărnoasă și masivă a interlocutorului său nu mai era de fel fața unui înțelept prietenos. Bătrînul îl privea cu ochi mari, severi, sprîncenele parcă i se ridicaseră și mai sus, gura mare îi era încleștată, brazdele de pe fruntea înaltă i se adînciseră; deasupra umerilor puternici i se înălța capul masiv, bătrîn, amenințător. „Și-au și plecat, sînt pe mare transporturile acestea ale lui *monsieur* de Beaumarchais?" întrebă Franklin; vocea înceată suna politicos, abia dacă se simțeau repulsia, bănuiala.

Paul, care vorbise pînă atunci nu fără greutate englezește, trecu la franceză. Deoarece se simțea în defensivă, lăudă cu îndoită căldură realizările admiratului său prieten Pierre. Cele trei vase, *Victoire, Alexandre, Eugénie,* au pornit în larg, declară el, ducînd spre America patruzeci și opt tunuri, șase mii două sute puști, două mii cinci sute obuze și mari cantități de echipament și de uniforme. Afară de aceasta, în depozitele lui *monsieur* de Beaumarchais își mai așteptau rîndul să fie transportate arme și echipament pentru treizeci de mii de oameni — și enumeră din memorie diferite cantități.

Franklin asculta, fără să clipească. Ceea ce anunța tînărul acesta reprezenta un ajutor de o considerabilă importanță pentru Congres și armată. Dar nu se putea dezbăra de repulsia pe care i-o stîrnise numele lui Beaumarchais și nici de supărarea că amicul său, bravul, respectabilul Dubourg părea exclus din această acțiune. „Pot să consider că guvernul francez îl sprijină din răsputeri pe *monsieur* de Beaumarchais?" — „Da și nu, domnule doctor — răspunse Paul — desigur că Versailles-ul este interesat să se trimită material de război în America, dar în aceeași măsură se străduie să nu dea nici un prilej de reclamație ambasadorului englez. Să vă spun eu ce a fost, domnule doctor, continuă el cu căldură. Aceste arme pentru țara dumneavoastră le-a procurat singur *monsieur* de Beaumarchais, prietenul meu, luînd asupră-și mari riscuri și făcînd uz de toate mijloacele talentului său, din proprie inițiativă și învingînd greutăți uriașe." Franklin privea cu ochii săi mari, bulbucați și calmi, la agitatul Paul. „Este foarte îmbucurător — spuse el pe un ton ponderat — că au fost expediate arme pentru soldații noștri. Avem nevoie de ele. Nu sîntem mulți și cu timpul o să devină greu să ducem singuri lupta pentru cauza omenirii. Vă mulțumesc pentru comunicarea

dumneavoastră, *monsieur*", încheie el. Şi el vorbea acum franţuzeşte, o franţuzească lentă, sacadată, seacă.

Paul îşi dădu seama că era concediat. Nu ştia ce să facă. Legase mari speranţe de această întrevedere şi acum Franklin îl trata ca pe un furnizor necinstit. Nu înţelegea cum se putea ca acest om, care îşi riscase pentru cauza sa slujba, averea, viaţa, să fie atît de rece, atît de distant şi bănuitor ; dar Paul se străduia să nu tragă concluzii pripite. Se retrase modest şi hotărî să încerce să obţină o a doua întrevedere.

Ocazia se oferi cînd *monsieur* Gruet organiză, trei zile mai tîrziu, o cină pentru un restrîns cerc de prieteni.

Paul constată cu mirare şi bucurie că de data aceasta doctorul îşi schimbase purtarea. Dacă, cu prilejul primei întîlniri, fusese uluit de rezerva şi rigiditatea lui, acum înţelese de ce toată lumea era cucerită de el. Şi se lăsă bucuros fermecat de graţia solemnă a lui Franklin. Era ciudat cum micile glume şi anecdotele bătrîneşti, pe care doctorul le presăra în conversaţia lui, cum tot ce spunea, chiar dacă altminteri nu avea importanţă, părea să fie marcat de personalitatea lui, într-un fel deosebit.

În seara aceea se vorbi mult de chestiuni religioase. Concepţiile ateiste ale societăţii pariziene influenţaseră pe oaspeţii adunaţi acolo, la Nantes. Se făcu haz pe socoteala superstiţiilor, se glumi răutăcios cu privire la înrudirea dintre aceste concepţii şi cele ale bisericii catolice şi se povestiră anecdote deocheate despre clerici.

Franklin asculta, amabil şi rezervat. Lumea aştepta să-şi spună şi el părerea, dar el tăcea. În cele din urmă, cineva îl întrebă de-a dreptul ce gîndeşte despre clerici. „N-aş vrea să generalizez, răspunse în franţuzeasca sa domoală. Există printre clerici oameni serioşi, care se străduiesc să pună de acord credinţa lor cu cuceririle ştiinţei. Există şi alţii cărora le face plăcere să tune şi să fulgere împotriva ştiinţei." Şi sfătos, povesti cîte i se întîmplaseră lui cînd îşi instalase paratrăsnetul. Aşa, de pildă, un preot declarase că o astfel de activitate ar însemna să-l pună pe dumnezeu la încercare ; iar controlul asupra artileriei cereşti ar depăşi puterile muritorilor. Altul spusese într-o predică că fulgerul este unul din mijloacele de a pedepsi omenirea pentru crimele ei şi de a o preveni să nu mai făptuiască altele ; încercarea de a împiedica efectul in-

tegral al fulgerului ar însemna deci o intervenţie neîngăduită în drepturile divinităţii şi ar fi un păcat.

Dar ateii nu se dădură bătuţi. Era vizibil că voiau să scoată de la Franklin o declaraţie neechivocă, pe care s-o poată valorifica. „Ni s-a spus, doctore Franklin — zise unul — că într-un tratat «despre libertate şi necesitate, bucurie şi chin» aţi fi pus la îndoială viaţa de apoi a sufletului şi că aţi fi contestat distincţia pe care o face teologia între om şi animal." — „Să fi făcut eu una ca asta? se întrebă amabil Franklin. Da, da, am scris multe în tinereţea mea pe care mai bine nu le-aş fi scris, şi acum sînt bucuros că aceste opuscule n-au avut succes şi deci nici răspîndire." Şi-şi goli paharul de vin, un vin bun de Bourgogne, pe care gazda îl turnase oaspetelui său, priceput, de altminteri, şi la vinuri.

Paul crezu că aceşti comeseni lipsiţi de tact vor fi băgat în cele din urmă de seamă că doctorul era de părere că fiecare trebuie să rezolve pentru sine acest gen de întrebări. Dar ateii nu se lăsară intimidaţi şi purtătorul lor de cuvînt întrebă obraznic, de-a dreptul: „N-aţi vrea să ne lămuriţi, doctore Franklin, ce gîndiţi acum despre aceste lucruri?" Bătrînul îl privi calm în ochi şi tăcu atît de mult, încît ceilalţi începură să se simtă jenaţi. Apoi, însă, deschise gura şi spuse amabil:

„Astăzi nu mai gîndesc ca atunci, asta e sigur. Acum, dimpotrivă, mă întreb cîteodată: de ce oare trebuie pur şi simplu negată posibilitatea existenţei unei Fiinţe Supreme şi imortalitatea sufletului?" Ateul îşi muşcă buzele. „Totuşi, stimate doctore Franklin — insistă el — sînteţi de-ai noştri. N-aţi contribuit niciodată la consolidarea prejudecăţilor, nici un cuvînt de-al dumneavoastră n-a putut fi interpretat în sensul acesta." — „Mă tem, monsieur — răspunse zîmbind Franklin — că vă voi dezamăgi. Adevărul e că am avut totdeauna grijă să nu stînjenesc pe alţii în bucuria ce le-o fac sentimentele religioase, chiar dacă opiniile lor îmi păreau greu de suportat, sau de-a dreptul absurde. Am mers destul de departe cu această străduinţă a mea." Spuse însă asta pe un ton amabil şi fără nici o asprime, astfel încît nici măcar ateii nu se supărară.

Totuşi, ei vrură să aibă ultimul cuvînt. „Ne-aţi putea lămuri — întrebă purtătorul lor de cuvînt — de ce nu aţi mărtu-

risit niciodată în mod public credința dumneavoastră într-o Ființă Supremă?" Franklin răspunse cu un zîmbet ușor: „Nu-mi pot închipui că o Ființă Supremă ar pune vreun preț pe o astfel de mărturisire publică. Cel puțin, n-am băgat niciodată de seamă să fi făcut vreo deosebire între credincioși și necredincioși, înfierînd, de exemplu, pe necredincioși cu semne deosebite ale nemulțumirii sale."

Paul se amestecă în conversație. Întrebă respectuos: „Ați vrea să ne spuneți, doctore Franklin, dacă credința dumneavoastră în dumnezeu influențează cumva, și în ce măsură, activitatea dumneavoastră practică?" — „Eu cred — răspunse Franklin — că nu pot cinsti mai bine ființa supremă decît purtîndu-mă omenește cu celelalte ființe pe care le-a creat."

La rîndul lui, ateul, care tot nu voia să se dea bătut, insistă: „Dar, cel puțin, divinitatea lui Isus din Nazaret o puneți la îndoială? Sau nici măcar atît?" întrebă el provocator, cînd văzu că Franklin întoarce gînditor fața lui mare către el. „Această problemă n-am studiat-o și socot că este inutil să-mi mai bat acum capul cu ea. Vezi, tinere domn, eu sînt bătrîn și desigur că voi avea, într-un timp previzibil, prilejul să aflu fără prea mare strădanie adevărul."

Așadar Franklin, pe cît îl ajuta franțuzeasca lui, le răspundea ateilor indiscreți pe ocolite și cam ironic. Paul se bucură. Ce spusese bătrînul însemna totul și nu însemna nimic și Paul admira înalta înțelepciune și umorul cu care ocolise întrebările inoportune.

A doua zi, Franklin plecă la Paris. Paul ar fi vrut tare mult să călătorească împreună cu dînsul. Deși timid, era uneori obraznic, iar cînd își propunea ceva, putea fi foarte insistent. Altcuiva i-ar fi oferit să-l însoțească, dar se simțea stînjenit numai la gîndul de a face asemenea propuneri lui Franklin.

Veni totuși să asiste la plecarea lui.

Jos, în curte, sta gata de drum rădvanul mare, pîntecos, de călătorie al lui monsieur Gruet; se făceau ultimele pregătiri. Franklin mai era sus în odaie, cu cîteva persoane în jurul lui. I se aduse blana, căciula, mănușile uriașe, bastonul încrustat din lemn de măr.

În timp ce cineva îl ajuta să-și îmbrace blana, doctorul îi vorbi lui Paul, în felul lui amabil și calm: „Îți mulțumesc,

prietene — zise el — pentru importantele informații pe care mi le-ai adus." Paul roși de mîndrie că bătrînul îl numise prieten. Franklin, acum gata de drum, era masiv în blănurile sale, sub căciulă i se vedea fața mare, cu bărbia grea, proeminentă și sprîncenele groase. Paul arăta firav și foarte mic pe lîngă uriașul moșneag. „Am să am mult de furcă la Paris", zise bătrînul, răsuflînd din greu în blănurile sale și gemînd încetișor, atît de încet încît doar Paul putu să-l audă. Stăteau acum la fereastră; jos în curte, pe zăpadă, hamali puternici încărcau ultimele bagaje pe trăsură. Erau lăzi încinse cu benzi de fier, în care Franklin își ducea actele și cărțile mai importante. Unul din bărbați apucase lada, al doilea îl ajuta, dar lada nu se urnea. Un al treilea se apropie. Dar primul îi făcu semn că nu-i nevoie. „Lasă — se auzi prin fereastra închisă vocea lui gîfîitoare — lasă, c-o să meargă, *ça ira*" — și ridicînd lada, o trînti în rădvan.

„*Ça ira, mon ami, ça ira*[1]", zise bătrînul cu vocea lui liniștită și prietenoasă către Paul, și un ușor zîmbet îi juca în jurul gurii, în timp ce cobora anevoie, sprijinindu-se de Paul, spre rădvanul lîngă care îl așteptau nepoții.

Ultima haltă se făcu la Versailles. Ar fi putut continua drumul spre Paris, dar Franklin se simțea prea obosit. Trase la hanul *De la Belle Image*.

Încă înainte de cină, sosi un musafir din Paris. Un domn înalt, gras, impozant, cu burta strînsă într-o vestă de atlas, brodată cu multe flori, Silas Deane. Animat, bucuros, cu fața radioasă, nu mai voia să dea drumul mîinii lui Franklin. Se apucă să povestească precipitat, nu știa cu ce să înceapă, cu ce să termine. Tratativele complicate cu contele Vergennes, serviciul de spionaj și continuele reclamații ale ambasadorului englez, vasele care erau de fiecare dată reținute în port, ofițerii pe care-i recrutase și nu-i putuse plăti, nici transporta, Congresul care trimitea scrisori laconice, dar nici un ban. Ce ușurare pentru el că, în sfîrșit, a venit Franklin să ia asupra lui o răspundere atît de mare. Omul ăsta vorbăreț își goli tot sacul cu necazuri înaintea tăcutului Franklin. Apoi, fără tranziție, chicotind, povesti cum că ambasadorul

[1] Va merge, prietene, va merge.

englez, cînd aflase de apropiata sosire a lui Franklin, insistase ca Vergennes să-i interzică şederea la Paris. Vergennes şi consimţise, dar, după sfatul inventivului *monsieur* de Beaumarchais, curierul cu ordinul prin care se interzicea venirea domnului Franklin la Paris fusese trimis la Le Havre, unde n-avea cum să-l găsească. Iar acum, de vreme ce sosise, desigur că nu avea să-l mai expulzeze nimeni. Ei, dacă n-ar fi fost *monsieur* de Beaumarchais al nostru!

În timp ce Mr. Deane îl punea astfel la curent pe celebrul său coleg, sosi un mic curier negru, tare împopoţonat, cu o scrisoare pentru Franklin. *Monsieur* Caron de Beaumarchais îi comunica, în fraze lustruite, marelui bărbat din Vest, că s-ar socoti fericit dacă i-ar fi îngăduit să-i prezinte în ziua aceea încă omagiile sale. Franklin privi cu neplăcere biletul frumos scris şi uşor parfumat. Trimise politicos vorbă că se simte prea obosit ca să-l primească pe *monsieur* de Beaumarchais.

Călătoria şi vorbăria lui Mr. Deane îl sleiseră într-adevăr şi fu bucuros cînd vizitatorul îşi luă rămas bun. Atunci sosi însă un nou oaspe, pe care nu voi să-l refuze, doctorul Barbeu Dubourg.

Doctorul Dubourg îl îmbrăţişă pe Franklin, îl bătu pe umăr; cei doi bătrîni masivi umpleau aproape cu totul cămăruţa hanului *De la Belle Image*. Dubourg îl asigură în repetate rînduri pe Franklin că arată tînăr şi bine, iar Franklin îi spuse acelaşi lucru lui Dubourg. În sinea lor însă amîndoi erau amărîţi văzînd cît de mult îmbătrînise celălalt şi Franklin îşi zicea cu melancolie: „Uite cum mai mint, nici zece epitafuri de pe pietrele de mormînt n-ar minţi mai bine".

Dubourg avea multe de povestit, căci îl apăsau multe pe inimă; povesti încîlcit, dar cu haz, despre prieteni comuni, despre Academie, despre lucrările noi asupra principiilor fiziocraţilor, despre concedierea ministrului de finanţe Turgot, despre propriile sale traduceri din operele lui Franklin, despre trista stare a finanţelor statului, despre noul director al finanţelor, Necker, despre Vergennes, despre intrigile de la Curte. Vorbea englezeşte, şi chiar destul de bine, dar de emoţie o tot dădea pe franţuzeşte.

Repetă de nenumărate ori ce binecuvîntare este că în sfîrşit a sosit Franklin. Nimic de zis, Silas Deane era sîrguincios

și patriot, dar oricum, n-avea prestanța necesară să reprezinte America revoluționară. Așa nici nu e de mirare că un autor de comedii, dornic de senzațional, ca *monsieur* de Beaumarchais, a putut juca față de Curte și de întregul oraș rolul de unic avocat al Americii, ca și cum toată activitatea europeană pentru cele treisprezece state s-ar concentra în casa lui.

Și Franklin avusese un sentiment neplăcut cînd, cu puțin înainte, Silas Deane îi raportase cu entuziasm despre afacerile lui *monsieur* de Beaumarchais și înțelegea foarte bine mînia amicului său Dubourg care se simțea dat la o parte. Dar se gîndi și la entuziasmul cu care tînărul Paul Theveneau își lăudase șeful. „Mi s-a spus că acest Beaumarchais a și expediat peste mare transporturi importante, vreo șase mii de puști, nu țin minte exact cifrele." „Da, desigur — recunoscu Dubourg — dar cînd ai sprijinul Arsenalului regelui și al fondurilor secrete ale Ministerului de Externe, nu e nici o scofală." — „Vin toți banii de la guvern?" se interesă Franklin. „Ceva au dat, bineînțeles, și alții, recunoscu indispus doctorul Dubourg. Dar, de ori unde i-ar avea — se aprinse el — este rău că Parisul îl socoate tocmai pe acest om reprezentantul Americii. Un om atît de neserios — și repetă pe franțuzește — neserios pînă-n măduva oaselor! Ei — se consolă el — dar s-a terminat acum. Dacă a venit doctorul Franklin, bineînțeles că rolul lui Beaumarchais ăsta s-a terminat", și-l bătu pe Franklin pe umeri.

Mai tîrziu, la cină, vorbiră de chestii literare și editoriale. *Monsieur* Rouault, editorul, voia să scoată populara cărticică a lui Franklin, *Calea spre belșug*, într-o ediție mare, în traducerea lui Dubourg, sub titlul: *La science du Bonhomme Richard.* Doctorul Dubourg credea că traducerea i-a reușit deosebit de bine, tonul sfătos i se potrivea. Și în timp ce mîncau mult și cu poftă, doctorul Dubourg îi citea lui Franklin pe franțuzește din povestirile și zicalele lui.

A doua zi, însoțit de Mr. Deane și Dubourg, Franklin își continuă călătoria spre Paris. Acolo se instală la *Hôtel d'Hambourg*, unde locuise pînă atunci Mr. Deane. Erau foarte înghesuiți; William, care trebuia să despacheteze și să pună în ordine actele, nu se putea descurca din pricina lipsei de

spațiu. Curînd toate zăceau într-o dezordine cumplită la care băiatul, neajutorat, privea cu un zîmbet drăguț, inocent.

Zvonurile îl precedaseră pe Franklin de la Nantes la Paris. Abia se răspîndise știrea sosirii lui, că se și înființară admiratorii ca să-și prezinte omagiile. Printre primii, Pierre de Beaumarchais. Franklin nu-l primi singur, ci împreună cu alți doi vizitatori. Fu foarte politicos cu el, avu cuvinte de laudă pentru ce făcuse pentru America, păstră însă un ton nepersonal și trecu cu amabilitate peste sugestia lui Pierre, care spusese că speră să aibă curînd prilejul unei discuții mai temeinice cu doctorul. Pierre era uluit. Dar, cu obișnuita sa superficialitate, se consolă repede. Nu-i povestise oare și Paul că Franklin l-a tratat la început foarte rece, dar că apoi și-a schimbat atitudinea? Pierre nu se îndoia că în curînd îl va cîștiga pe american de partea sa.

Acesta primea între timp alți vizitatori. Erau mulți, de parcă n-aveau să se mai termine. Se înclinau în fața lui, îi strîngeau mîna, îl îmbrățișau, îi vorbeau cu însuflețire pe franțuzește. El ședea în jilț, masiv, amabil, venerabil, părul alb și rar îi cădea pe umeri, cîteodată figura lui mare se strîmba într-un zîmbet politicos, asculta mult, vorbea puțin.

În fața hotelului *d'Hambourg* o mare mulțime aștepta să-l vadă pe reprezentantul Americii, al filozofiei și al libertății. El se arătă, și era așa cum îl descrisese zvonul. Purta ochelarii cu rama de fier și celebra căciulă. Lumea era entuziasmată. De fapt ar fi vrut să iasă la plimbare cu trăsura care sta pregătită. Parcurse însă drumul pe jos, deși îl stînjenea alunecușul și frigul, sprijinit cu grație de tînărul și drăguțul William. Peste tot, marele bărbat fu salutat cu respect și emoție. Răspundea zîmbind voios, șăgalnic. Dacă putea face atît de ușor un serviciu țării sale, apoi va purta, de dragul parizienilor, căciula pînă-n mai.

În zilele următoare ziarele, saloanele, cafenelele, răsunară de numele lui Franklin. Lord Stormont fu indignat și se duse în audiență la Vergennes. Ministrul Poliției se gîndi să edicteze o pedeapsă pentru pomenirea în public a numelui lui Franklin, dar cum contele Vergennes se temea de ridicolul unei asemenea măsuri, renunță la ea.

Entuziasmul crescu. Ce om, acest inventator al paratrăsnetului, întemeietorul independenței Americii, autorul unor

opere strălucite de filozofie și de fizică! Unde mai există altul care să îmbine atîtea calități cu atîta modestie? Așa și numai așa, patriarhal, cu blană și ochelari, putea arăta adevăratul înțelept, filozoful naturii, *Bonhomme Richard,* care îmbina în mod organic cele mai nobile învățăminte ale antichității cu știința modernă. Parizienii răspîndiră, cu rapiditatea care-i caracterizează, faima lui *Franquelin* al lor. *Monsieur* Leonard, coaforul reginei, cel mai mare artist capilar al lumii, inventă o nouă coafură pentru doamne, un edificiu înalt și cîrlionțat care imita căciula lui Franklin, și denumi această pieptănătură *„coiffure à la Franquelin".* Portretul lui Franklin apăru deasupra șemineurilor saloanelor pariziene, pe pereții cafenelelor, pe tabacherele de prizat, pe batiste. Se vindea la toate colțurile de stradă, ilustratorii aveau de lucru.

Doctorul Dubourg îi aduse prietenului său un astfel de portret cumpărat pe stradă. Cei doi bărbați îl priviră zîmbind. Franklin, era reprezentat cu căciula, cu ochelarii cu rama de fier, cu bastonul din lemn de măr, fiecare trăsătură a figurii lui masive trădînd caracterul omului cumsecade, al unui *bonhomme.* Portretul era înconjurat de un vers scris în latinește, care-l prezenta: „A smuls cerului fulgerul, tiranului sceptrul". Portretul lui Franklin era aproape întotdeauna înconjurat de acest vers sonor, în stil antic, care fusese compus de baronul Turgot, fostul ministru de Finanțe, unul din conducătorii fiziocraților, prieten cu Franklin.

„Versul e bun", zise Franklin, pe cînd mai privea portretul. „Da — răspunse Dubourg — dacă cineva vă poartă admirație și prietenie, apoi acela este Turgot." — „Ce jale că l-au răsturnat! Dar mă temusem din capul locului că nu va fi destul de mlădios pentru Versailles. Un om de stat nu trebuie să-și piardă niciodată răbdarea, trebuie să se resemneze să facă ocoluri." — „În orice caz — bombăni Dubourg, veșnic nemulțumit — în chestia americană Turgot a arătat destulă răbdare. N-a dat nici un ban pentru America, atît timp cît a fost ministru de finanțe. I-am putut toca mult și bine, îmi răspundea mereu același lucru: cauza americanilor corespunde progresului, deci va învinge și fără banii noștri. Iar noi avem nevoie de banii noștri pentru propriile noastre reforme." — „Și, oare, n-avea dreptate din punctul

său de vedere?" întrebă Franklin. Doctorul Dubourg îl privi cu reproș.

Obiectivitatea lui Franklin îi mira întotdeauna pe prietenii lui. Doctorul Dubourg și numeroșii intelectuali parizieni care simpatizau cu America puteau, la rigoare, înțelege că, desigur Curtea rămînea rece față de zelul lor democratic, dar nu trebuia oare și Versailles-ul să vadă că războiul american le oferea șansa uriașă de a plăti englezilor înfrîngerea și tratatul de pace de la 1763? Pe acești intelectuali îi scotea din sărite tactica de tergiversare a timizilor miniștri francezi. Să recunoască în sfîrșit, dracu să-i ia, Statele Unite și să încheie cu ele un tratat comercial!

Franklin, în schimb, găsea atitudinea guvernului francez foarte rațională, ba o găsea singura posibilă. Situația finanțelor franceze era îngrijorătoare. Un război, fie și victorios, trebuia să ducă la prăbușire. Din aceste motive, chiar și un partizan atît de înfocat al ideilor americane ca Turgot se ferise din răsputeri să provoace, prin ajutorul acordat Americii, un război cu Anglia. Apoi, Franța nu putea purta război decît în înțelegere cu aliații ei, Spania și Austria. Austria absolutistă, însă, nu era interesată în victoria Americii republicane, iar Spania era îngrijorată că propriile ei colonii s-ar putea lăsa antrenate la răscoală de o asemenea victorie.

Avînd vederea de ansamblu a acestei situații, Franklin nu împărtășea nerăbdarea indignată a lui Dubourg și a altora ca el, ci se resemna să aștepte, ca să nu-i pună prin gesturi demonstrative în situații penibile pe miniștri.

Dacă guvernul francez trebuia să fie prudent, nu se putea pretinde același lucru de la popor. Nimeni nu-l putea opri pe Franklin să facă propagandă printre parizieni pentru sprijinirea cauzei sale. Învățase de tînăr, ca tipograf, ca editor, ca scriitor, ca om de stat, să cucerească opinia publică, să fie un inginer al sufletelor. Asta era meseria lui, asta-i era menirea. Dacă la Curte nu putea fi recunoscut ca ambasador al Americii, atunci va fi ambasadorul Americii pe lîngă poporul francez. Nu era puțin lucru, și-i făcea plăcere.

Din păcate, însă, Franklin nu era singurul reprezentant al Statelor Unite la Paris. Cînd îl numise, Congresul le atri-

buise aceleași drepturi și îndatoriri și lui Silas Deane și Arthur Lee, domnului aceluia ranchiunos și intrigant de la Londra.

Cu Silas Deane, Franklin nu se înțelegea rău. Desigur Deane, deși binevoitor și patriot, era un om mediocru, nepotrivit pentru politica înaltă; el nu vedea în revoluția americană decît o vastă întreprindere comercială. Dar, cel puțin, era utilizabil în chestiuni comerciale. Se limita la ce pricepea și recunoștea sincer și respectuos superioritatea lui Franklin.

Arthur Lee, în schimb, venise la Paris cu intenția de a critica și sabota tot ce făcea și spunea Franklin. El nu ajuta, ci stînjenea doar.

Arthur Lee, se trăgea dintr-o familie de vază din Virginia. Fusese un fel de copil minune și publicase, încă înainte de a împlini douăzeci de ani, scînteietoare broșuri politice. Întreaga familie Lee era progresistă, radicală, și fratele lui Arthur, Richard Henry Lee, fusese acela care formulase și supusese Congresului propunerea de a proclama independența coloniilor; Arthur Lee însuși, acum în vîrstă de treizeci și șapte de ani, lucrase ani de zile în Europa pentru cauza americană.

Fusese o mare satisfacție pentru el să fie trimis la Paris de Congres. Dar, spre dezamăgirea și amărăciunea lui, își dădu curînd seama că acolo dispărea în umbra doctorului Franklin.

Nu era prima dată că drumul său se încrucișa cu cel al lui Benjamin Franklin. La Londra activaseră împreună sau mai exact, în același timp, ca agenți ai coloniei Massachusetts. Încă de pe atunci, tînărului și fanaticului Arthur Lee, amator de cuvinte sonore și gesturi spectaculoase, i se păruse greu de suportat să fie înhămat alături de bătrînul, ponderatul doctor *honoris causa* — nici nu-i zicea vreodată altfel — și așteptase cu nerăbdare ca acesta să-i cedeze, pînă la urmă, locul. Și cînd colo, se vedea acum, la Paris, în anii în care se hotăra soarta patriei lui, din nou stînjenit și pus în umbră de flegmaticul și peste măsură de supraapreciatul moșneag.

Uscățiv, cu privirea posomorîtă, Arthur Lee circula bănuitor și arțăgos prin încăperile tixite ale hotelului *d'Ham-*

bourg, dînd sfaturi, dezaprobînd. Nu uitase cum îl jignise Beaumarchais, îl ținea de excroc și i se părea că găsește mereu noi dovezi pentru bănuiala lui, că ar sustrage banii pe care Versailles-ul îi destinase americanilor. Îi atrăsese atenția lui Silas Deane să se ferească de Beaumarchais și, cînd Deane luase apărarea acestuia, bănuiala pe care o avusese contra lui Deane deveni certitudine. Îi atrase atenția lui Franklin să se ferească de Beaumarchais și de Deane, iar cînd Franklin declară că nu și-a făcut încă o părere despre Beaumarchais, Lee fu convins că și doctorul *honoris causa* e în combinație cu Deane și cu Beaumarchais.

Ura lui Arthur Lee împotriva lui Franklin devenea tot mai crîncenă. Parcă ce era de capul lui? Făcuse cîteva invenții care poate că erau utile, asupra acestui punct el, Arthur Lee, nu-și putuse forma o părere. Dar ceea ce pricepea era că bătrînul ducea o politică deosebit de indolentă, lipsită de energie; parcă era de așteptat altceva din partea unui om care toată viața lui a fost dubios și în plus mai avea și un fiu *tory*[1]? Era un fățarnic, asta era Benjamin Franklin. Ce truc ieftin, să poarte mereu haina cafenie și căciula și să joace, perfid și nerușinat, în fața franțujilor naivi, rolul filozofului modest. Doar Arthur Lee văzuse cu proprii săi ochi cum se purtase bătrînul viclean în saloanele domnilor mari din Londra și Philadelphia la fel de elegant ca și ceilalți, și nici viața pe care o ducea acolo, cu masă îmbelșugată, vinuri vechi, femei tinere și trăsură și slugi, nu prea era o viață de Diogene.

Așadar, cei doi colegi mai mult îl stînjeneau decît îi erau de vreun ajutor lui Franklin.

Acest lucru se vădi din plin cînd cei trei emisari ai Statelor Unite fură primiți de ministrul de Externe Charles, conte de Vergennes.

Franklin se îndoise că vor fi primiți la Versailles și răsuflă ușurat cînd un secretar politicos de la Ministerul de Externe se prezentă la *Hôtel d'Hambourg* cu știrea că contele Vergennes se va simți onorat să-i vadă pe cei trei domni americani. Oricum, adăugă imediat secretarul, contele Vergennes nu știe și nici nu vrea să știe că domnii ar veni din

[1] Membru al partidului conservator.

însărcinarea Congresului din Philadelphia ; el îi va primi exclusiv ca particulari.

Arthur Lee spumega. Asta e o insultă nemaipomenită și după asemenea insultă trebuia, bineînțeles, refuzată invitația ministrului. Ceilalți doi avură multă bătaie de cap să-l convingă pe Lee să se astîmpere. Franklin însă știa că Vergennes reușise numai cu mari dificultăți să-l facă pe îndărătnicul rege să accepte ajutorarea secretă a Americii și socotea că primirea celor trei emisari este un semn al bunăvoinței și curajului său.

Îl privea pe ministru cu ochi mari, cercetători și prietenoși. Ministrul era așa cum și-l închipuise, tacticos, amabil, abil, politicos, adesea puțin ironic și totdeauna prudent ; calități pe care Franklin le aprecia.

Volubil și vizibil sincer, contele Vergennes își exprima bucuria să-l întîlnească pe marele filozof, a cărui operă o cunoștea foarte bine. Acestea nu erau complimente goale. Contele Vergennes citise operele lui Franklin fără să trebuiască să aștepte traducerile doctorului Dubourg, căci citea curent englezește.

Cu toată buna lui creștere, ministrul se adresă îndeosebi lui Franklin. Silas Deane găsea acest lucru firesc ; sta, gras și tăcut, pe scaunul lui și se bucura de efectul pe care-l făcea marele său coleg. Arthur Lee însă era înfuriat că părea să nici nu existe pentru contele Vergennes. Încerca din cînd în cînd să intervină în conversație cu cîte o frază spirituală, ministrul asculta cu politețe și se adresa imediat din nou lui Franklin.

Vergennes puse o întrebare în legătură cu anumite atribuții ale Congresului, adăugă însă, încă înainte ca Franklin să fi apucat să-i răspundă, că pune această întrebare, bineînțeles, numai ca un particular care se interesează de probleme de filozofie a statului. În calitatea sa de ministru al preacredinciosului rege creștin, nu poate lua cunoștință de existența celor treisprezece state unite ; pentru el acestea sînt, ca și pînă acum, colonii ale regelui Angliei, aflate într-un regretabil conflict cu suveranul lor. „Dacă, însă, — continuă el — ministrul Vergennes regretă profund atitudinea coloniilor, *monsieur* de Vergennes, în schimb, are deplină înțelegere pentru poziția luată de Congres. *Monsieur* de Ver-

gennes a socotit din capul locului că o rezolvare amiabilă a conflictului nu va fi posibilă. Cunosc guvernul englez, cunosc egoismul lui implacabil. Mă cuprinde mînia cînd mă gîndesc la pacea ruşinoasă pe care englezii ne-au impus-o în şaizeci şi trei. Orice francez strînge pumnii cînd se vorbeşte de Dunkerque şi de comisarul englez, care, spre ruşinea Franţei, este instalat acolo." Era ciudat cum conţinutul violent al acestor cuvinte contrasta cu atitudinea ministrului care vorbea încet, pe un ton de conversaţie, jucîndu-se cu pana lui de gîscă.

În timp ce-l auzea astfel vorbind pe contele de Vergennes, Franklin se gîndi că, fără victoriile repurtate de americani, Anglia n-ar fi fost poate în situaţia de a impune condiţii de pace atît de grele şi de a trimite un comisar la Dunkerque, ale cărui fortificaţii francezii fuseseră obligaţi să le radă de pe faţa pămîntului. El însuşi, Franklin, furnizase în acel război arme împotriva Franţei, iar generalul Washington, pe care ei îl sărbătoresc acum cu atît entuziasm la Paris, şi-a dobîndit în acel război cunoştinţele practice şi faima de care se bucura.

În cursul convorbirii, ministrul mai declară că, dacă-şi poate permite să dea domnilor un sfat, le recomandă să se abţină deocamdată de la manifestaţii mai importante. La Paris există şi aşa o mulţime de oameni dispuşi să intervină cu cuvinte arzătoare în favoarea Statelor Unite. După convingerea lui, simpla prezenţă a unui bărbat ca Franklin va avea un efect mai puternic decît cuvintele cele mai răsunătoare.

Arthur Lee turba în sinea lui. „Ce se obrăzniceşte broscarul ăsta gras, gîndea el. În loc să ne ofere recunoaşterea şi alianţa la care avem dreptul, vrea să scape de noi, dîndu-ne sfaturi perfide. Să nu ne vadă, să nu ne audă nimeni. I-ar conveni !"

Franklin însă, care şedea masiv şi amabil în jilţul lui, spuse, spre mirarea şi mînia lui Arthur Lee, în franţuzeasca sa lentă : „Desigur că nu există nimeni care să poată aprecia mai bine situaţia noastră în această ţară decît dumneavoastră, domnule conte. Aceasta ne face să preţuim cu atît mai mult sfaturile dumneavoastră."

Vergennes zîmbi. „Cred — răspunse el — că nu vă va fi neplăcut dacă din întrevederea noastră o să vă alegeţi cu mai

mult decît cu simple sfaturi. N-ar fi rău ca după terminarea convorbirii noastre să staţi de vorbă cu *monsieur* de Gérard."

Îşi luară rămas bun. Vergennes spuse că ţine foarte mult să aibă mai dese convorbiri cu doctorul Franklin. Ar propune, însă, ca asemenea convorbiri să nu aibă loc la Versailles, oficial, ci la Paris şi în particular. Dacă guvernul, contrar dorinţelor lordului Stormont, nu s-a opus prezenţei lui *monsieur* Franklin la Paris, a adoptat această atitudine deoarece, după cum i s-a comunicat lui, ministrului, doctorul Franklin se află la Paris pentru un schimb de idei cu colegii săi, în calitatea sa de membru al Academiei şi pentru a face pe nepoţii săi să profite de binefacerile educaţiei franceze.

Arthur Lee îndreptă faţa sa uscăţivă spre Franklin, privindu-l încordat cu ochii lui mari, întunecaţi şi arzători. Va mai înghiţi bătrînul şi această jignire grosolană, fără să riposteze? Va ajunge atît de departe cu josnicul lui oportunism? Privea încordat la faţa masivă, cărnoasă, a lui Franklin. Faţa aceasta nu vădea nici un fel de indignare, dimpotrivă, mai curînd un fel de amabilitate amuzată. „Vă înţeleg foarte bine, domnule conte, răspunse bătrînul. Doar e mult mai agreabil de stat de vorbă în faţa focului, într-o locuinţă particulară, decît într-o sală de recepţie oficială." Aici, însă, Arthur Lee nu se mai putu stăpîni. „Găsesc că este regretabil — spuse el cu vocea sa ascuţită şi neplăcută — ca reprezentanţii celor treisprezece state unite americane să n-aibă voie să vină la ministrul de Externe al regelui Franţei decît pe scara de serviciu."

„Dar, *monsieur, monsieur...*" zise contele Vergennes, căutînd să-şi amintească numele zelosului tînăr pe care vizibil îl uitase. Însă Franklin interveni mediator: „*Monsieur* Lee, tînărul şi onoratul meu coleg, se vede că n-a înţeles tocmai bine franţuzeasca dumneavoastră, domnule conte. El ştie tot atît de bine ca şi mine că într-o conversaţie serioasă importă conţinutul şi nu scaunele pe care şed cei care o poartă."

Se despărţiră. Cei trei domni din America trecură în camera lui *monsieur* Gérard. Acolo se vorbi de cifre şi fapte. Se arătă că secretarul de stat avea instrucţiuni să pună la dispoziţia domnilor emisari un împrumut de două milioane, deocamdată fără termen şi fără dobîndă.

„Splendid", zise Silas Deane. „Un bacşiş ruşinos", zise Arthur Lee. Benjamin Franklin nu zise nimic.

Încă de copil, Franklin învăţase din întîmplări plăcute şi amare cît de mult sînt determinate acţiunile individului şi ale colectivităţii de factorul economic. „Unui om fără bani — obişnuia el să spună — îi e greu să rămînă cinstit ; sacul gol nu stă în picioare." Îi era limpede că revoluţia americană avea în primul rînd cauze de ordin economic. Pentru el însuşi, acum, de cînd trăia într-o oarecare bunăstare, economicul nu era decît mijloc, nu devenea niciodată scop. Dacă se sporea mobilitatea proprietăţii, i se crea burgheziei posibilitatea unei mai rapide acumulări de bani şi i se dădea astfel pe mînă o armă eficace cu care să poată smulge nobilimii feudale privilegiile ce stăteau în calea progresului omenirii. Economicul îl interesa numai ca armă, pentru rest îl împingea la periferia gîndirii şi politicii sale.

Din păcate însă, în acele zile, la Paris, cea mai mare parte a timpului său era înghiţită de chestiuni ce priveau economicul. Cei trei împuterniciţi ştiau că nu puteau conta pe bani din partea Congresului. Trebuiau să întreţină o reprezentanţă arătoasă. Trebuiau să trimită mărfuri în America şi trebuiau să facă rost în Franţa de toţi banii necesari. Pentru aceasta existau două căi. Una, să cerşească fără încetare de la guvernul francez, cealaltă, să emită patente de corsari pentru armatori care, în schimbul unei participări la beneficiu, luau asupra lor riscul să înarmeze vase-corsari sub drapel american.

Vasele şi mărfurile capturate nu erau însă uşor de valorificat. De pildă, căpitanul Lambert Wickes, zgomotosul lup de mare al lui Franklin, reuşise, în afară de primele două prize, să mai captureze alte două şi, mîndru, voia acum să-şi vîndă capturile cu cea mai mare publicitate. Aici se amestecară însă autorităţile franceze ; Franţa se angajase prin acorduri solemne faţă de englezi să nu permită accesul în porturile sale nici unui vas străin, navigînd sub steagul unei puteri în război cu Anglia, necum să-i permită să-şi desfacă capturile în porturile franceze. Lupul de mare nu mai pricepea nimic. El făcea acte de eroism şi, în loc să-l sărbătorească, birocraţii francezi îi cereau să se ascundă şi să-şi vîndă prada

pe sub mînă, ca un hoţ. Înjura cumplit. Plecă la Paris şi făcu să răsune strîmtele încăperi ale hotelului *d'Hambourg* de grosolănii marinăreşti, sudalme şi blesteme.

Franklin încercă să-l îmbuneze. Îl lămuri că n-au încotro, guvernul francez e legat prin tratate cu Anglia şi ar însemna o încălcare a neutralităţii să-i permită lui Wickes să atace, plecînd din porturile ei, paşnice vase comerciale engleze. Lupul de mare nici nu vru să audă de astfel de vorbării birocratice. Îi ceru lui Franklin să-i pună la punct pe domnii de la Versailles.

Franklin interveni, dar nu prea insistent, pe lîngă autorităţile franceze ; în principiu, îi părea absurd să indispună Versailles-ul cu asemenea mărunţişuri. Dar colegii lui îl contraziseră. Lupul de mare urlase şi se văicărise şi faţă de ei. Voiau ca Franklin să vorbească mai energic cu ministrul. Arthur Lee întrebă batjocoritor ce rămîne din prietenia lui *monsieur* de Vergennes, dacă nu e în stare nici măcar să găsească mijloace de a-l apăra împotriva Angliei pe eroicul căpitan.

Nici chiar amicul şi admiratorul lui, doctorul Dubourg, nu-i împărtăşea punctul de vedere. Dimpotrivă, el însuşi era tentat să participe la o afacere de corsari. Bani şi vase se puteau obţine uşor pentru aşa ceva ; chiar şi prudentul *monsieur* Lenormant nu era ostil ideii de a investi capital într-o asemenea afacere. Iar cînd Franklin ironiză blajin romantismul pirateresc al amicului său, acesta fu jignit. De ce să disprefuieşti un mijloc atît de eficace de a procura bani pentru libertate şi pentru America ?

Şi ofiţerii recrutaţi de Silas Deane pentru serviciul în armata americană îi pricinuiau lui Franklin tot felul de necazuri. Guvernul din Versailles le interzicea ieşirea din ţară sub cuvînt că asta ar fi însemnat încălcarea neutralităţii. Temîndu-se ca nu cumva inundarea armatei americane cu ofiţeri superiori francezi să-i indispună pe militarii americani, Franklin ar fi profitat bucuros de ocazie să scape de acele contracte. Silas Deane însă, mîndru că-i cucerise pentru cauza americană pe domnii aceştia cu nume şi titluri răsunătoare, îi bătea doctorului capul să facă tot ce poate pentru a le obţine permisiunea de a ieşi din ţară.

Astfel de treburi umpleau ziua lui Franklin. El însă era convins că toată această activitate mai mult strica decît ajuta.

Fără îndoială că Vergennes era binevoitor şi va şti singur cînd va fi momentul potrivit să obţină de la colegii lui din guvern şi de la rege recunoaşterea Statelor Unite şi încheierea alianţei. N-avea nici un rost să-l împingă şi să-l zorească într-una. Prietenia franco-americană era o plantă gingaşă care nu suporta atingerea unor mîini stîngace şi prea zeloase.

Că acţiona prin simpla sa prezenţă, aşa cum îi prezisese Vergennes, de aceasta Franklin îşi putu da seama după diferite semne. Ducele de Choiseul, preşedintele Consiliului de Miniştri sub regele cel bătrîn, căzut în dizgraţie sub cel tînăr, îşi arătă bunăvoinţa faţă de Franklin, rugînd să-i fie îngăduit să-şi prezinte omagiile, apoi îl invită la el. Chiar şi ducele Louis-Philippe de Chartres, văr de-al doilea al regelui, care menţinea vie vechea ceartă de familie împotriva Curţii, încerca să-l atragă pe Franklin în cercul său şi în cel al frumoasei şi talentatei sale prietene, scriitoarea *madame* de Genlis. Doctorul fu politicos, dar rezervat; socotea că nu este de loc potrivit să intre în relaţii cu opoziţia. Arthur Lee, dimpotrivă, voia să arate regelui şi guvernului că ei sînt o putere; i se părea foarte indicat să se alieze în chip demonstrativ cu opoziţia şi să ameninţe cu gesturi violente pe rege şi miniştrii lui. Franklin avea mult de furcă să împiedice, cu blajina lui viclenie, asemenea gafe.

Şi cadrul în care se desfăşura puţin îmbucurătoarea sa activitate era neplăcut. Încăperile pe care le ocupa delegaţia americană erau foarte strîmte şi dacă registratura tînărului William era totdeauna în dezordine, el putea invoca, cu oarecare dreptate, strîmtimea locului. Franklin fusese de la început de părere că *Hôtel d'Hambourg* nu era potrivit pentru el. Pe măsură ce treceau săptămînile, se convingea că ar face mai bine să nu locuiască chiar la Paris, ci undeva prin împrejurimi. Şi acolo, vor şti să-l găsească numeroşi vizitatori inoportuni, dar nu chiar oricare.

Cînd Franklin îi povesti doctorului Dubourg de necazurile şi reflecţiile sale, acesta găsi o soluţie. Prietenul său, Ray de Chaumont, un adept înfocat al cauzei americane, avea un conac încăpător la Passy, în preajma Parisului, numit *Hôtel Valentinois. Monsieur* de Chaumont, povesti doctorul Dubourg, se simte singur şi părăsit pe acest domeniu uriaş. Una din aripile casei, aflată în mijlocul unui parc superb,

era ca și despărțită de clădirea principală. *Monsieur* de Chaumont s-ar socoti fericit dacă Franklin ar accepta să locuiască acolo.

Franklin vizită Passy. Aripa despre care fusese vorba se dovedi a fi o casă de țară încăpătoare, bine construită, bine instalată, așezată în mijlocul marii grădini în așa fel, încît îți dădea senzația că locuiești chiar în grădină. Această grădină îl cuceri pe Franklin chiar din prima clipă. Era o grădină franțuzească geometric ordonată, care se transforma pe nesimțite într-un parc natural, englezesc. Terasele ajungeau pînă jos, la Sena, de pretutindeni se vedea Parisul care se întindea măreț, departe, pe celălalt mal. Alei și o rampă de acces pentru trăsuri duceau la poarta casei ; dar Franklin, chinuit de gută, hotărî imediat s-o ia pe jos pe scările teraselor ori de cîte ori va reuși să-și înfrîngă comoditatea.

În timpul vizitării, se îndrăgosti tot mai mult de casă și de grădină. Așa și-o dorise. Aici locuia în oraș — căci Passy se afla în preajma Parisului — și totodată la țară. Aici avea loc pentru cărțile sale și pentru toate nimicurile la care ținea, aici putea să-și aranjeze un atelier în care să-și satisfacă pasiunea pentru mecanică, aici nu depindea decît de el să se izoleze de-alde Silas Deane, Arthur Lee și alți inoportuni.

Cu oarecare ezitare, îl întrebă pe *monsieur* de Chaumont de chirie. Acesta îi răspunse că va fi o cinste pentru el să pună la dispoziția marelui bărbat în mod gratuit casa, pe care oricum nu o folosea.

Franklin ezită un moment. *Monsieur* de Chaumont era interesat în furniturile pentru America și conta desigur pe contraservicii. Apoi, însă, șezînd în micul foișor, privind peisajul surîzător și pașnic, gîndindu-se la zgomotul și înghesuiala din *Hôtel d'Hambourg,* primi propunerea. Las' să raporteze Arthur Lee ce o vrea prietenilor lui din America.

De dimineață, cînd se trezi, Franklin își aminti că era ziua lui de naștere. La Philadelphia, familia făcea mult caz de ziua aceasta. Se coceau cozonaci, primea daruri, avea loc o mare masă de familie, nepoții spuneau poezii. Doctorul se întreba dacă William își va aminti de aniversarea lui.

Stătea întins în patul lat, izolat de perdelele alcovului. Lăsase fereastra întredeschisă, cu tot frigul de ianuarie —

ţinea la aer curat. Scoase un picior din pat şi avu sentimentul că frigul îi prieşte.

Şaptezeci şi unu de ani. Ar fi timpul să înceapă a se îngriji oleacă. Se întîmpla încă mult prea des să-i fie mai dragă plăcerea decît sănătatea. Ar fi trebuit să umble mai mult pe jos, să nu îngăduie să i se umple prea des paharul. Aici, în Franţa, viaţa era plină de ispite. Vădit că, în ciuda vîrstei lui, femeile îl mai plăceau. Poate că se va mai însura o dată. Franklinii sînt un neam vînjos.

Probabil că William nu-şi amintise de aniversarea lui. Se gîndea la plăcerile lui, băiatul, n-avea timp pentru alte gînduri. Bun băiat, drăguţ, vioi. Poate că pînă la urmă tot avea să-şi descopere vreun talent.

Nu-l mai răbda patul. Se sculă, greoi, gemînd încetişor. Obişnuia să se scoale mult înaintea celorlalţi şi să mai citească sau să mai lucreze un ceas înainte de micul dejun.

În halat, trecu alături, unde-şi ţinea cărţile. Era cald în odaie, dar plin de fum, francezii nu se pricepeau la încălzit. Franklin îşi făcu de lucru cu focul. Apoi lepădă halatul şi rămase gol, cum îi plăcea să stea dimineaţa.

Cărţile mult prea înghesuite în odaia aceea strîmtă, stăteau pe două rînduri, nu puteau fi cuprinse cu privirea. La Passy avea să fie altfel. Vor mai trece şase-şapte săptămîni pînă la mutarea lui. Mai iute nu putea fi aranjată casa de acolo. Îl mai aştepta o iarnă obositoare la Paris.

Împinse jilţul spre rafturile din care avea nevoie să scoată cărţi. Era un jilţ încăpător, construit să-i fie la-ndemînă, îl adusese cu el de la Philadelphia ; putea fi folosit şi ca scară de bibliotecă. Îşi scoase cărţi, le îngrămădi în jurul lui, începu să citească. Azi nu se va grăbi de fel ; poate că aşa, el şi colegii lui vor întîrzia cu un sfert de oră la *monsieur* de Gérard. Dar măcar atît să-şi permită omul la a şaptezeci şi una aniversare.

La ora opt se servi micul dejun, ca întotdeauna. William îl salută zgomotos şi cu voioşie, glumind de faptul că astăzi nu el, ci bunicul întîrziase la micul dejun. În sinea lui, Franklin îşi mărturisi că intenţionase, probabil, prin întîrzierea lui, să-i atragă băiatului atenţia asupra aniversării ; îl întrista că, cu toate acestea, William nu se gîndise la ea.

Ca să se despăgubească, ceru să i se facă clătite din făină de hrișcă, din care mînca de obicei numai duminica — făina o adusese cu el din America. Mînca pe îndelete, savurînd, și vedea cu ochii minții Philadelphia lui, Christchurch, Academia, piața și Sfatul, biserica germană, casa guvernului, casa breslei lemnarilor, marele șantier naval, Sassafras Street, Chestnut Street, Mulberry Street.

După micul dejun se apucă de lucru. Dictă. În timpul acesta umbla prin odaie, ținea să umble zilnic cel puțin trei mile, dacă nu în aer liber, cel puțin în odaie. Să parcurgă deci de șase sute de ori camera.

Corespondența pe care o avea de rezolvat era numeroasă, variată și în general puțin îmbucurătoare. Un oarecare cavaler de Neuville cerșea cîțiva galbeni care să-l salveze de la moarte prin inaniție. Doctorul Ingenhousz, medicul Mariei Theresia, cerea prietenului său Franklin relații despre anumite experiențe științifice. O *madame* Hérissant îl ruga pe doctorul Franklin să stabilească unde se află fiul ei, deoarece avea motive să bănuiască că ar fi plecat în America. Mr. Arthur Lee declara, caligrafic și meticulos că, dat fiind că Franklin nu reacționează la protestele sale verbale, el consemnează prin prezenta în scris, pentru ca plîngerea sa să fie pusă la dosar, că este continuu ignorat și jignit de domnii de la Ministerul de Externe ; dacă Franklin nu avea să intervină în cele din urmă, el, Arthur Lee își păstrează dreptul să ia personal măsurile potrivite. O semnătură neciteață explica ostil cît de greșite și neștiințifice erau anumite teorii ale lui Franklin asupra fulgerului. Un Mr. Russel din Boston, care se împotmolise din motive încurcate la Marsilia, cerea sfatul și ajutorul marelui său concetățean. Un abate Lecombe pierduse bani la cărți și-l implora pe Franklin să-l ajute ; el, la rîndul lui, se va ruga pentru victoria americanilor. Paisprezece marinari de pe *Reprisal* se plîngeau de tratamentul insuportabil la care erau supuși de lupul de mare Wickes, acesta la rîndul lui blestema cu o ortografie defectuoasă, dar în cuvinte savuroase, nesupunerea celor paisprezece marinari. Un *monsieur* Philippe Gueffier anunța că a terminat o epopee împotriva englezilor, care îi impresionase adînc pe prietenii săi și cerea o subvenție pentru a o publica.

Cu astfel de scrisori trebuia, aşadar, să se ocupe doctorul la cea de a şaptezeci şi una a sa aniversare. După acestea toate găsi totuşi, printre scrisori, şi o surpriză pentru el, un cadou. Venise poştă şi din Anglia. În ciuda serviciului secret englez, prieteni de pe insulă găsiseră căi şi mijloace să-i transmită mesaje.

Iată o scrisoare de la Georgiana Shipley, fiica unui bun amic, a episcopului Jonathan Shipley. Georgiana trebuie să aibe acum optsprezece, cel mult nouăsprezece ani. Tatăl ei, scria fata, socoate că din pricina războiului este foarte imprudent ca ea să intre în corespondenţă cu Socratele ei, dar ea nu poate lăsa să treacă aniversarea lui fără să-i spună cu cîtă duioşie se gîndeşte la el. Evenimentele n-au schimbat nici sentimentele ei, nici cele ale familiei. „Nu-mi pot stăpîni invidia faţă de nepotul dumitale — încheie ea — care poate să-ţi arate continuu dragostea şi atenţia lui." Franklin reciti de mai multe ori scrisoarea cu scrisul ei copilăresc.

Apoi veneau rapoartele oamenilor de încredere de la Londra. Ei scriau că guvernul englez este foarte îngrijorat de sosirea lui Franklin la Paris. Regele ordonase, în mod expres, să fie supravegheat fiecare pas pe care „vicleanul individ din Philadelphia" îl face la Paris. Lord Rokkingham însă, de care se ştie că dezaprobase din capul locului politica guvernului englez faţă de colonii, spunea tuturor cît de mult au sporit şansele americanilor în urma activităţii lui Franklin la Paris. Cel ce făcea comunicarea ar fi auzit cu propriile lui urechi cum lordul s-ar fi exprimat, într-o societate mai mare, cam în termenii următori : scenele dezgustătoare de atunci, din şedinţa consiliului secret de coroană, nu l-au împiedicat pe Franklin să treacă oceanul. El şi-a asumat riscul să fie făcut prizonier şi tîrît încă o dată în faţa unui tribunal asemănător. Dacă domnii care au participat la acea odioasă înscenare judiciară şi-l închipuie acum pe Franklin la Versailles, trebuie să aibă acelaşi sentiment ca Macbeth în faţa stafiei lui Banquo. Doi dintre domnii aceia ar fi fost de faţă cînd lord Rokkingham s-a exprimat în felul acesta, dar ar fi tăcut.

Franklin mai era absorbit de lectura scrisorilor sale, cînd Silas Deane şi Arthur Lee veniră să-l ia la o conferinţă cu *monsieur* de Gérard. Arthur Lee sublinie, pornit pe ceartă, că e foarte tîrziu. „Scuzaţi, vă rog, zise politicos doctorul.

Am avut de lucru, a trebuit să depun la dosar ceea ce ați vrut să fie depus la dosar." Se ridică. „Dar acum sîntem gata, caii mei și cu mine." Arthur Lee îl privi, neplăcut surprins. Franklin purta obișnuita haină cafenie și nu arăta să aibă de gînd să se schimbe. „Sînteți de părere că ar trebui să mă schimb?" întrebă el cu un ușor zîmbet în colțul gurii. „Ca să fiu sincer, da, răspunse Arthur Lee. Dar — adăugă el cu amărăciune — după cum vă cunosc, tot n-o s-o faceți." — „Ai ghicit", zise Franklin și se porniră la drum.

Plicticosul *monsieur* de Beaumarchais întreba tot a doua zi la Franklin, cînd va avea ocazia să discute cu veneratul bărbat asupra chestiunilor americane. Silas Deane declarase în mai multe rînduri că ajutorul lui *monsieur* de Beaumarchais, care a adus cauzei americane servicii mai mari decît oricine altul, va fi indispensabil și pe viitor, și-și exprimase mirarea că Franklin amînă atît de mult această întrevedere. Avea din păcate dreptate. Franklin trebuia să-și înfrîneze antipatia față de acest *monsieur*, nu se mai putea împotrivi să-l primească. Îi trimise deci vorbă că-l așteaptă a doua zi la unsprezece și jumătate.

În dimineața acelei zile, de vreme, Franklin ședea, ca de atîtea ori, gol în camera sa de lucru, citind și scriind. Dar nici cărțile, nici hîrtiile sale nu-i făceau plăcere. În dimineața aceea podagra îl chinuia mai mult decît de obicei și i se părea că și eczema îl supăra mai mult. Înfuriat, hotărî să nu mai facă cine știe ce toaletă complicată pentru acest *monsieur*, ci pur și simplu să-l primească în halat.

Cît despre Pierre, în așteptarea convorbirii cu Franklin, fusese toată dimineața încordat, plin de speranțe și de griji. În toată Europa nu mai exista nimeni care să fi adus cauzei americane servicii atît de importante ca el. Trei vase ale firmei *Hortalez* trecuseră oceanul, probabil că încărcătura lor se și afla în mîinile americanilor. Se acumulau alte rezerve uriașe, noi vase erau în construcție, noi contracte fuseseră semnate, în curînd flota pe care firma *Hortalez* o construise și o cumpărase pentru livrările americane nu va mai fi întrecută decît de escadrele regelui și ale Companiei Indiilor. Era de neînțeles de ce doctorul Franklin nu numai că nu-i arăta

bunăvoință, dar, dimpotrivă, îl și evita. Că el însuși, felul lui, atitudinea lui, activitatea lui, scrierile lui, ar putea fi de vină, așa ceva nu-și putea închipui. Probabil că activitatea lui îi fusese prezentată acestui străin într-o lumină falsă, sau poate că anumite vorbe de ale lui i-au fost răstălmăcite. Mai văzuse de-astea. Era foarte sigur că, de cum va avea ocazia să stea de vorbă față în față cu americanul, îi va risipi pe loc repulsia.

Își făcu fastuos apariția la *Hôtel d'Hambourg*, în trăsura sa de gală, îmbrăcat cu multă grijă. Fu uluit de cadrul simplu în care trăia acest american și de aspectul delăsat al casei, care îi aminti de locuințele unora dintre prietenii săi literați. Se miră mai ales de halatul lui Franklin ; nu știu dacă să interpreteze această ținută neglijentă ca un semn de desconsiderare sau de intimitate.

Iată-i șezînd față în față. Bărbatul greoi, cu fața sbîrcită, de moșneag, cu bărbia puternică și ochi mari, reci, cercetători, deși în ținută neglijentă, avea un aer impunător, de superioritate. Pierre însă, cu toată eleganța sa rafinată, cu tot felul lui de a se purta, sigur, degajat și totuși foarte controlat, arăta ca un solicitator. Franklin, poate pentru a diminua importanța întrevederii, îl oprise alături de el și pe nepotul său, pe tînărul William. Acesta cerceta cu atenție splendida îmbrăcăminte a musafirului, întru totul fidelă ultimului cuvînt al modei, și se vedea bine că se străduiește să rețină fiecare detaliu, ceea ce îl despăgubi întrucîtva pe Pierre de răceala cu care îl primise bătrînul.

În franțuzeasca lui rapidă, sonoră, Pierre începu să laude meritele lui Franklin. Folosind multe comparații, el elogie forța și viclenia cu care marele bărbat lipsise tronul tiranilor englezi de sprijinitorii săi. Doctorul asculta fără să clipească, iar Pierre se întreba dacă o fi înțelegînd franțuzeasca lui aleasă.

După scurt timp însă, Franklin răspunse încet, căutînd cuvintele : „Cînd se examinează un eveniment de o atît de mare importanță istorică cum este lupta Statelor Unite ale Americii pentru independența lor, nu e îngăduit să se supraaprecieze meritele indivizilor." O clipă Pierre se întrebă dacă acest răspuns sentențios nu e dat cumva cu gîndul la activitatea sa, a lui Pierre, dacă nu cumva bătrînul vrea să-i dea

să înțeleagă că el, Pierre, supraapreciază propria sa importanță. Dar alungă pe dată acest gînd și răspunse respectuos că o atitudine atît de filozofică se potrivește de minune cu imaginea pe care și-o face lumea despre remarcabilul savant. Conversația se ducea pe franțuzește și franțuzeasca chinuită, plină de greșeli a lui Franklin, contrasta în mod ciudat cu limba spirituală și spumoasă pe care o vorbea Pierre; totuși, puținele cuvinte pe care le spuse bătrînul sunau mai semnificativ decît multele cuvinte sprintene și originale ale tînărului.

Înainte de începerea convorbirii, doctorul chibzuise ce avea să-i spună acestui domn, care va trebui să mai aștepte mult și bine pînă să primească vreo lețcaie pentru furniturile lui. Doctorul Franklin își cunoștea oamenii; îl cunoștea pe Mr. Arthur Lee, și cunoștea Congresul. Era deci dispus să-i spună domnului acesta cîteva vorbe frumoase; nu costau bani și el vedea ce însetat era celălalt de laude. Dar ciudata aversiune pe care o resimțise încă de cînd auzise prima dată numele lui Beaumarchais creștea acum cînd îl vedea pe Pierre șezînd în fața lui, îmbrăcat cu prea multă eleganță, excesiv de parfumat, vizibil plin de sentimentul propriei sale importanțe. Doctorul nu-și putu învinge antipatia și se mulțumi să declare pe un ton sec: „Este îmbucurător, *monsieur*, că și de partea aceasta a oceanului atîția bărbați bravi sprijină cauza noastră. Este o plăcere pentru mine să fac din nou cunoștința unuia din acești bărbați."

Lui Pierre nu-i fu pe plac că bătrînul îl trata drept unul dintre mulți. Răspunse oarecum tăios: „Străduințele mele de a procura armatei americane echipamentul și armele, fără de care nu se poate duce nici o luptă, au fost pentru mine o deosebită cinste. Îmi pot permite să spun că față de măreața cauză, chiar și pericolele pe care le implică activitatea mea mi-au părut doar ca ceața în fața soarelui.

„Pericole? întrebă doctorul ezitînd, nu știa dacă înțelesese bine cuvîntul franțuzesc. Vreți să spuneți riscul?" întrebă el apoi ceva mai interesat ca înainte. „Puteți spune și riscul — concedă Pierre politicos, vorbind acum și el englezește — nu pot cîntări exact nuanțele cuvîntului. Dar cred că cei mai mulți dintre compatrioții dumneavoastră și ai mei vor califica drept pericol serios faptul de a avea un ad-

versar cunoscut în general ca pornit pe încăierare, răzbunător și lipsit de scrupule." „Un duel, *monsieur* de Beaumarchais? întrebă excitat tînărul William. V-ați bătut în duel pentru cauza noastră?" „În mai multe rînduri. Ultima dată cu marchizul de Saint-Brisson, un bădăran închipuit, care s-a obrăznicit cînd am lăudat libertatea americană față de multiplele neajunsuri provocate de îngîmfarea aristocrației noastre."

Îl necăjea pe doctor că acest burghez și scriitor, Pierre Caron, se molipsise așa de prostește de năravurile aristocrației. „Și l-ați convins — întrebă el cu o blajină politețe — l-ați convins pe marchizul de Saint-Brisson? L-a putut convinge floreta dumneavoastră de justețea principiilor noastre? Crede acum marchizul în cauza noastră?" Și, de vreme ce Pierre, nițeluș mirat, tăcea, doctorul continuă: „Oamenii de vîrsta mea, *monsieur*, nu mai cred în eficacitatea duelurilor", apoi începu tacticos să spună una din acele povestioare care îi plăceau. „Odată, într-o cafenea, un *monsieur* i-a cerut altui *monsieur* de la masa de alături să se dea mai încolo. «Dar de ce, *monsieur?*» — «Pentru că puțiți, *monsieur.*» — «Asta este o ofensă, *monsieur*, și pentru asta trebuie să-mi dați satisfacție cu spada.» — «Dacă insistați, *monsieur*, atunci vă voi da satisfacție cu spada. Dar nu văd la ce bun. Căci dacă mă ucideți, *monsieur*, voi puți și eu, iar dacă vă ucid eu pe dumneavoastră, veți puți și mai rău, dacă din capul locului se poate închipui așa ceva»."

Pierre găsi nepotrivit felul cum bătrînul încerca să-l dăscălească cu această poveste naivă și răsuflată. În Franța, declară el dezaprobator, lupta împotriva privilegiilor unei nobilimi îngîmfate trebuie dusă, se vede treaba, în alt chip decît la Philadelphia. Și apoi, brusc, fără nici o tranziție, povesti cît de greu este să procuri și să transporți arme pentru America. Vorbi deschis de riscul uriaș pe care-l constituie această afacere pentru cel care o întreprinde și se plînse de laconismul Congresului, care ori nu răspunde la scrisori, ori încearcă să scape de el și de Silas Deane cu răspunsuri în doi peri.

Franklin aminti că contractele lui *monsieur* de Beaumarchais fuseseră încheiate înainte de sosirea lui în Franța. El crede că n-ar putea fi agreabil pentru Versailles dacă s-ar

vorbi şi s-ar coresponda mult despre aceste contracte. Personal, ar socoti potrivit ca *monsieur* să trateze mai departe aceste chestiuni, ca şi pînă acum, cu Mr. Deane, un excelent om de afaceri şi emerit patriot. Cu aceasta încheie capitolul în discuţie, închise semnificativ gura şi-l privi pe Pierre drept în ochi, politicos şi inexpresiv.

Pierre înţelese. Vădit lucru, Franklin socotea că, din consideraţie faţă de Vergennes, se impune cea mai mare prudenţă, iar aceasta, şi nu dezaprobarea persoanei sale, ar explica ţinuta rezervată a bătrînului. Asta era liniştitor. Pierre nu mai vorbi deci de afaceri, ci conversă în continuare despre libertate, ca la început. Chiar dacă, îşi dădu el părerea, formele luptei sînt deosebite în America şi în Franţa, în fond este aceeaşi luptă. „Oricît de deosebite ar fi domeniile pe care mi-am dus activitatea — zise el — cred, domnule doctor, că în fiecare m-am dovedit un bun soldat al libertăţii. Sper că mai tîrziu, chiar şi o acţiune fără aparentă legătură cu toate acestea, cum ar fi, de pildă, comedia mea *Bărbierul de Sevilla,* va fi considerată ca o bătălie victorioasă în această luptă."

Franklin îl privea pe vorbăreţ cu aceeaşi expresie politicoasă, cercetătoare. „Din păcate, nu cunosc comedia dumneavoastră", răspunse el.

Pierre icni uluit. Încă nu întîlnise un om care să nu cunoască această comedie, cea mai celebră comedie a epocii. Zîmbi niţel încurcat şi spuse că va fi o cinste pentru el să pună la dispoziţia lui Franklin bilete pentru proxima reprezentare a piesei la *Théâtre Français.* Fără ajutorul lui ar fi greu să obţină vreun bilet, deoarece pentru bilete la *Bărbierul* se face coadă de cu noapte. Franklin mulţumi cu politeţe, spunînd că se teme că sănătatea nu-i va îngădui în aceste luni de iarnă să plece seara de acasă, afară doar de necesităţi imperioase. Tînărul William, în schimb, declară entuziasmat că dacă *monsieur* de Beaumarchais i-ar procura lui biletul, i-ar fi deosebit de recunoscător.

Conversaţia mai continuă un timp pe teme indiferente. După aceea doctorul se ridică, vizibil ca să pună capăt audienţei, şi declară formal că America ştie să aprecieze serviciile aduse de prietenii francezi ai libertăţii. Vorbele

acestea amabile sunau însă foarte rece, iar Beaumarchais, deşi nu o arăta, nu plecă prea mulţumit.

Pe urmă îi păru rău lui Franklin că se purtase aşa. Omul era antipatic, desigur, dar dacă era nevoie de el! Ar fi trebuit să se stăpînească şi să răspundă cu complimente la complimentele pe care i le făcuse *monsieur* de Beaumarchais.

Acum, dacă greşise, voia cel puţină să tragă un folos din greşeala sa. Îi explică sincer nepotului său William că ar fi trebuit să se lipsească de plăcerea de a-i arăta lui *monsieur* de Beaumarchais ce credea despre el. Trebuie să fii politicos în orice situaţie, politeţea înţeleaptă rentează, — şi povesti nepotului povestea cu grapa.

„Doi argaţi au fost trimişi să aducă o grapă grea. Unul din ei, un şmecher care voia să scape de povară, zise: «Ce şi-a închipuit stăpînul nostru cînd ne-a trimis numai pe noi să cărăm grapa asta? Nu-i cu putinţă s-o care doar doi oameni.» — «Fleacuri, zise celălalt — foarte mîndru de puterea lui. Cum să nu fie cu putinţă?! Eu o pot căra şi singur. Ajută-mi s-o ridic şi ai să vezi!» Şmecherul, însă, după ce-l ajută pe celălalt să ia grapa în cîrcă, continuă: «Extraordinar ce putere ai, parcă ai fi Samson. Altul ca tine nu se mai află în America. Dar acum ajunge, lasă să car şi eu la ea.» Pe celălalt însă, lauda aceasta îl înălţa mai mult decît îl apăsa povara. «Lasă, lasă — zise el — o duc eu singur, o duc singur pînă acasă.» Şi aşa făcu."

„Sper — încheie Franklin — că *monsieur* de Beaumarchais o să ne care şi de acu' în colo grapa. Dacă o s-o facă, nu va fi meritul meu. Ar fi trebuit să mint, se căi el. Ar fi trebuit să spun domnului că fără furniturile sale şi fără vorbele lui frumoase ar fi trebuit să ne predăm de mult. Ar fi trebuit să fiu politicos. Fii tu mai înţelept, băiete, şi nu te lua după bunicul tău."

Zilele de iarnă Franklin şi le petrecu rezolvînd tot felul de chestiuni plicticoase. Silas Deane îi trimitea furnizori şi armatori care-şi ofereau serviciile şi insista să ţină o legătură mai strînsă cu Beaumarchais. Doctorul Dubourg îi trimitea furnizori şi armatori care-i ofereau serviciile şi insista să nu mai apeleze la serviciile lui Beaumarchais. Amîndoi îi trimiteau oameni care voiau recomandaţii pentru America.

Arthur Lee se lega de orice cuvînt pe care îl spunea sau îl scria. Franklin îl asculta pe doctorul Dubourg, pe Silas Deane și pe Arthur Lee, răspundea cu vorbe politicoase care nu-l angajau cu nimic și lăsa lucrurile să meargă în voia lor.

Contele Vergennes îi sugerase ca, pentru marele public, să urmărească scopuri științifice, nu politice, și asta îi făcea plăcere. Vizita numeroasele biblioteci, cea regală, cea de la *Sainte Géneviève,* biblioteca Mazarin, fiind primit peste tot cu cea mai mare cinste.

Apoi se duse la Academie. Era membru al acestei instituții închise, ceea ce toți savanții lumii considerau că este cea mai mare cinste. Numai șapte membri ai Academiei erau străini, printre care un singur american, Franklin.

Franklin mai fusese și în trecut la Academie, cu prilejul unei vizite la Paris. Acum, după ce-și tradusese filozofia în fapte, prezența sa stîrni și mai mult interes. Fu introdus de doctorii Leroy și Le Veillard. Treizeci și unu din cei patruzeci de membri erau prezenți ; toți cerură să-i fie prezentați și-l salutară, plini de emoție și respect.

Apoi se trecu la ordinea de zi. Întîi, d'Alembert[1] ținu o prelegere despre dezvoltarea moravurilor, pomenidu-l în mai multe rînduri la loc de cinste pe Franklin. Acesta însă nu înțelegea încă bine franțuzește și reușea numai cu greu să urmărească detaliile prelegerii. Oricum, de această dată nu păți ca rîndul trecut cînd fusese la Paris. Atunci nu se străduise să urmărească prelegerile, se luase după ceilalți, rîsese cînd se rîdea, aplaudase cînd se aplauda și astfel i se întîmplase ca, la un moment dat, cînd oratorul îl lăuda, să aplaude la fel de puternic și de convins ca și ceilalți. De altfel, prelegerile nici nu-l prea interesau. Sedaine vorbea despre Fénélon, La Harpe recita din epopeea sa *Pharsalia,* Marmontel vorbea despre migrațiunile celților. Franklin îi asculta pe toți cu atenție și demnitate, deși nu-i era de fel ușor să țină continuu ochii mari deschiși și cîteodată simțea nevoia imperioasă să se scarpine. Străduința lui fu recompensată de faptul că fiecare dintre vorbitori se străduia să pună persoana și opera lui Franklin în legătură cu tema pre-

[1] *Jean Le Rond D'Alembert* (1717—1783), vestit filozof și matematician francez, unul dintre fruntașii iluminismului din veacul al XVIII-lea. Colaborator apropiat al lui Diderot, în special la redactarea *Enciclopediei.*

legerii, ceea ce impunea numeroase şi neaşteptate digresiuni, de care Franklin se bucura, măgulit. Apoi, la sfîrşitul şedinţei, vicepreşedintele, *monsieur* Turgot, marele economist, propuse ca prezenţa lui Franklin să fie consemnată în procesul-verbal al şedinţei, ceea ce fu aprobat de adunare.

Toate aceste treburi ale lui Franklin, în majoritatea lor dezagreabile, se desfăşurau în iarna pariziană rece şi umedă, iar îngustimea şi lipsa de confort de la *Hôtel d'Hambourg* continua să-i facă viaţa amară. Se simţea epuizat, dorea să se mute la Passy, pe care îl şi numea Passy-ul „său". Dar instalarea şi amenajarea hotelului *Valentinois* părea că nu aveau să se termine niciodată.

Măcar ştirile care veneau de peste ocean erau îmbucurătoare. Generalul Washington luase ofensiva, trecuse fluviul Delaware şi înfrînsese prin surprindere, la Trenton, puternice trupe inamice. Cîteva zile mai tîrziu îl bătea pe generalul englez Mawhood la Princetown şi-l obliga să se retragă la New York.

Franklin, propagandist dibaci, ştiu să valorifice din plin aceste ştiri bune. Toate ziarele publicară articole, inspirate de el, care sărbătoreau victoria americanilor, făcînd cu prilejul acesta previziuni îndrăzneţe.

Entuziasmul era general şi doctorul simţi în curînd consecinţele îmbucurătoare ale victoriei. Arthur Lee, care se simţea stînjenit în fel şi chip de Franklin, socoti că, după această victorie, a sosit momentul să plece în Spania, să acţioneze acolo, independent de alţii, pentru cauza Statelor Unite. Franklin se grăbi să-i procure colegului său documentele şi recomandările necesare ; apoi îi strînse cu putere mîna, îi ură călătorie bună, o activitate îndelungată şi plină de succese la Madrid şi răsuflă uşurat, privind în urma trăsurii ce se îndepărta.

Ştirea despre victorie îmbunătăţise şi relaţiile dintre Franklin şi contele de Maurepas, preşedintele Consiliului de Miniştri. *Madame* de Maurepas nu uitase că Franklin îi vizitase, pe ea şi pe soţul ei, cu zece ani în urmă, cînd fusese pentru prima dată la Paris. În vremea aceea, Maurepas nu era încă atotputernicul om de stat, ci trăia în palatul său de la Pontchartrain, trimis acolo de regele cel bătrîn într-un exil confortabil, din pricina unei epigrame răutăcioase împotriva

doamnei de Pompadour. Franklin îl vizitase totuşi în exilul său pe contele în dizgraţie, simţindu-se legat de el prin ideile sale liberale.

Maurepas nu făcea nici un secret din stima şi prietenia ce i-o purta lui Franklin. Dar politica pe care o ducea în chestiunea americană era şi rămînea nedecisă.

Aceasta pentru motive binecuvîntate. Cauza primă a numirii sale fusese o neînţelegere. Tatăl lui Louis al şaisprezecelea, *dauphin*-ul bigot, văzuse în preşedintele de Consiliu liber-cugetător Choiseul un duşman, tînărul Louis, abia ajuns la putere, îl concedie pe Choiseul şi-l înlocui cu cel mai înverşunat adversar al lui, cu Maurepas. Tînărul Louis era bigot ca şi tatăl său, convins de legătura nemijlocită a regalităţii cu dumnezeu şi cu Biserica. Bătrînul Maurepas însă, era, în sinea lui, la fel de liber cugetător ca şi Choiseul, tolerant în chestiuni religioase şi accesibil ideilor liberale.

Dar Maurepas avea şaptezeci şi şase de ani şi, cu vîrsta, devenise tot mai cinic. Acum nu mai avea decît o singură ambiţie : de a rămîne pînă la moarte prim-ministru. De aceea ţinea cu grijă seama de fondul bigot al tînărului său monarh ; pe de altă parte însă, căuta să-şi păstreze reputaţia de bărbat progresist şi, ori de cîte ori se putea, ţinea seama şi de părerea saloanelor progresiste din Paris. În chestiunea americană era foarte greu de împăcat ambele puncte de vedere, deoarece părerile parizienilor şi ale regelui erau în contradicţie.

Părerea lui Maurepas însuşi în chestiunea americană era schimbătoare. De-ar fi fost particular, s-ar fi declarat, cu o bunăvoinţă niţeluş ironică, adept al cauzei insurgenţilor. Construirea unei societăţi întemeiate pe principiile raţiunii şi ale religiei naturale constituia o încercare deosebit de interesantă, mai ales dacă experienţa se făcea peste ocean, astfel încît o imitaţie a ei dincoace nu era de temut, în cel mai rău caz, decît mulţi ani după propria-i moarte. Atitudinea omului de stat Maurepas nu era la fel de univocă. Bineînţeles, orice acţiune care slăbea Anglia trebuia sprijinită, pe de altă parte victoria unor rebeli, oricare ar fi fost ei, nu putea fi pe placul monarhiei absolute franceze. Versailles-ul nu-şi terminase încă pregătirile de înarmare. Ţelul Versailles-ului trebuia să fie întreţinerea conflictului dintre Ame-

rica și Anglia pînă cînd se va simți destul de puternic să reia vechea luptă cu Anglia. Așadar, în războiul dintre Anglia și coloniile americane, Versailles-ul era contra Angliei, dar nu de partea rebelilor. În acest sens îl sfătuia bătrînul ministru pe tînărul rege. Recomanda să le dea ajutor rebelilor, dar numai în limite foarte restrînse; înțelegea prea bine profunda aversiune pe care o resimțea Louis față de insurgenți și îngrijorarea lui că o victorie a rebelilor în Apus ar putea atîța spiritul rebeliunii în propria-i țară.

Maurepas avusese, în consecință, grijă să rămînă neutru față de rebel. Într-o dimineață însă, cam pe neașteptate, contesa îi propuse să organizeze o recepție în cinstea lui Franklin. Maurepas reflectă un moment. Era o îndrăzneală să primești în casa președintelui de Consiliu pe emisarul american, pe care Versailles-ul nici nu-l recunoscuse oficial. Pe de altă parte, doctorul Franklin trăia la Paris ca particular, era un om de știință de renume mondial și o veche și bună cunoștință, față de care se cădea să fii politicos. De vreme ce președintele Consiliului de miniștri Maurepas nu-l putea primi pe american din motive de înaltă politică, era de bănuit că opinia publică va aprecia mult dacă particularul Maurepas va repara această omisiune, mai cu seamă acum, după succesele militare ale insurgenților.

În fond deci, propunerea făcută de *madame* de Maurepas îi veni foarte la îndemînă ministrului. Ședeau amîndoi la micul dejun, în palatul de la Versailles, în una din încăperile mici, dar foarte confortabile, pe care tînărul rege le pusese la dispoziția mentorului său, în apropierea propriilor sale apartamente. Ministrul, altminteri foarte protocolar, îi ceruse contesei permisiunea de a apare în halat; în această zi friguroasă de iarnă, bătrînul sfrijit pusese valetul să-l înfofolească în numeroase șaluri și basmale. Cu ochi surprinzători de iuți și de vii se uită la contesă. Cu peste douăzeci și cinci de ani mai tînără decît el, bine făcută, cu ochii ei negri în continuă mișcare, cu fața ovală, mai era foarte atrăgătoare. „O recepție pentru Franklin al nostru, spuse el, ciocănind cu linguriță oul. O idee simpatică... nu lipsită de riscuri, dar simpatică... Cum vezi dumneata detaliile?"

„Iată cum, răspunse *madame* de Maurepas: invitațiile vor fi lansate de mine, nu de dumneata: «*de la part de ma-*

dame de Maurepas» [1]. Doctorul Franklin este un vechi prieten al meu ; o mică recepție este minimul ce pot face pentru el. Bineînțeles că îmi voi invita musafirii în rue de Grenelle." În rue de Grenelle se afla locuința de la Paris a familiei Maurepas, marele, învechitul și puțin folositul *Hôtel Phélypeau.* „Bună idee, repetă bătrînul ministru. *Hôtel Phélypeau* este desigur un cadru deosebit de antipatic pentru o serbare și se încălzește foarte prost. Dar, în definitiv, Franklin este reprezentantul unui popor primitiv și n-o să facă reumatism pentru atîta lucru și poate — suspină el — vor fi scutiți și alții de așa ceva." — „Dacă te înțeleg bine, Jean-Frédéric, o să-ți faci și dumneata apariția ?" întrebă ea.

Maurepas depuse cu grijă linguriță pe farfurioară, îi luă mîna și i-o sărută. „Va fi o plăcere pentru mine, *madame,* să-l salut pe prietenul nostru Franklin."

Așa fu hotărîtă recepția în cinstea lui Franklin. *Madame* de Maurepas alcătui cu grijă lista invitațiilor ; figurau pe listă toți membrii marii nobilimi care treceau drept liberali. Saloanele de la Versailles și Paris găsiră deosebit de savuroasă ideea contesei de a-l invita pe reprezentantul libertății republicane în haină cafenie în mijlocul celei mai trufașe aristocrații.

Doctorul își dădu seama de la început de caracterul acestei recepții ; știa că trebuie să fie prezentat ca un urs dresat. Dar mai știa că asta nu se făcea cu intenție neprietenoasă. Parisul mai era sub impresia succeselor de la Trenton și Princetown, iar fierul trebuia bătut cît mai era cald. Ar fi preferat să apară în haine la modă, ca toată lumea, dar ar fi fost prea nepoliticos să-i decepționeze pe toți cei care se așteptau să-l vadă sosind în haina sa cafenie de quaker.

Madame Maurepas invitase în cinstea sa lume aleasă. Niciodată în cursul precedentelor luni, doctorul nu văzuse în jurul său atîția purtători de vechi nume ilustre. Venise tînărul duce de la Rochefoucauld, care luase de la început cu ardoare partea americanilor. Veniseră contesele Polignac și principesa Rohan de la curtea reginei și cu ele marchizul de Vaudreuil ; Marie Antoinette era foarte rezervată față de rebelii americani, dar unii dintre domnii și doamnele din cer-

[1] Din partea doamnei Maurepas.

cul prietenilor ei apropiaţi nu se sfiau să împărtăşească entuziasmul la modă pentru cauza insurgenţilor. Veniseră mai mulţi membri ai familiei Noailles ; o fată din această familie era căsătorită cu un marchiz de La Fayette, un domn foarte tînăr, care trata cu Silas Deane angajarea sa în armata americană. Venise mareşalul de Broglie, care nu-i purta supărare lui Franklin că americanii tot mai ezitau să-l cheme ca să-l facă guvernator al noii republici.

Cînd Franklin apăru, însoţit de nepotul său, William Temple, toată lumea îl felicită pentru victoriile generalului Washington. El mulţumi cu demnitate şi declară că entuziasmul cu care Parisul a reacţionat la ştirea victoriilor americane va constitui o preţioasă încurajare pentru Congres şi armată.

Lumea care îl înconjurase pe Franklin cu cîtva timp în urmă, la recepţia dată în cinstea lui la Nantes, fusese burgheză şi serioasă, cea de aici, din salonul contesei Maurepas, era înalta aristocraţie suprarafinată. La Nantes coafurile doamnelor erau de cinci-şapte ori mai înalte decît capul doamnei respective ; aici, după cum băgă curînd de seamă tînărul William, interesat în astfel de lucruri, nu erau decît o dată şi jumătate mai înalte decît capul. Dar purtătoarele acestor coafuri formau în jurul lui Franklin un cerc la fel de entuziast şi de interesat ca cel al doamnelor din Nantes şi îi puneau deopotrivă răbdarea la încercare cu întrebările lor. Aristocratele de la *Hôtel Phélypeau* erau la fel de entuziasmate de amabilitatea de modă veche, ceremonioasă, a doctorului. „Nu este încîntător — spuneau ele — filozoful nostru din vestul sălbatic ? Ajunge să-l priveşti şi-ţi evocă singurătatea pădurilor seculare."

Un domn mai în vîrstă i se adresă lui Franklin. Îmbrăcat foarte îngrijit, dar cam demodat, avea o faţă cărnoasă şi o gură plină, voluptoasă, cu colţurile lăsate în jos, exprimînd neîncredere ; ochii înfundaţi, cam somnoroşi, priveau în ochii căprui şi proeminenţi ai lui Franklin. *Monsieur* Lenormant îi fusese prezentat mai de mult şi doctorul îşi dăduse imediat seama că faţă de acest domn se recomandă prudenţă.

Monsieur Lenormant lipsea rareori de la recepţiile date la *Hôtel Phélypeau.* Făcea parte din intimii casei. Nu că preşedintele de Consiliu ar fi avut relaţii de afaceri cu el ; contele Maurepas, deşi interesat în chestiuni băneşti, nu-şi folosea

slujba ca să obţină avantaje materiale, întreg Parisul mirîndu-se de naivitatea acestui om, altminteri atît de deştept. La Charlot ţinea pentru că-i plăcea ; aveau aceleaşi înclinaţii, gusturi, sete de plăceri şi erau deopotrivă amatori atît de teatru suprarafinat, cît şi de teatru foarte grosolan.

Charlot se mirase aflînd că rebelul american fusese invitat la *Hôtel Phélypeau.* Desigur, moda cerea să-ţi arăţi simpatia faţă de insurgenţi şi făcea să-l cunoşti pe bărbatul care a aţîţat incendiul din Vest. Dar Jean-Frédéric de Maurepas nu era doar un particular oarecare şi chiar la el, la *Hôtel Phélypeau,* rămînea primul ministru al regelui foarte creştin şi în această calitate ar fi trebuit să se abţină să participe din simplu snobism la semănarea dubiosului vînt de vest. Desigur, Jean-Frédéric era bătrîn şi socotea, bineînţeles, că abia urmaşii lui vor culege furtuna.

În orice caz, *monsieur* Lenormant voi să profite de ocazie, să-l descoase niţel pe reprezentantul american. Întrebă cu prefăcută naivitate cum vede acum, după victorie, o persoană atît de competentă ca doctorul Franklin, situaţia militară a insurgenţilor. Lenormant se aştepta ca Franklin să explodeze, cum ar fi făcut nouă diplomaţi din zece, într-un optimism zgomotos. Franklin, însă, îl privi lung şi declară vag că de aici urmările bătăliilor nu pot fi toate deduse ; dar faţă de extraordinarele talente militare ale onorabilului său amic, generalul Washington, nimeni nu poate fi îngrijorat în ce priveşte rezultatul final al războiului.

În sinea sa, Charlot îşi mărturisi că o astfel de rezervă este foarte înţeleaptă. Răzvrătiţii trimiseseră peste mare omul potrivit, o vulpe şireată, un apostol prefăcut, care voia şi putea să tragă pe sfoară atît Curtea cît şi lumea afacerilor din Paris. Era îmbrăcat niţel cam caraghios reprezentantul rebelilor. El, Charlot, nu s-ar fi dat în spectacol nici pentru un regat, ca acest moşneag neruşinat, cu ochelarii cu rama de fier şi cu părul rar, neascuns de perucă. Dar incontestabil că tot cabotinajul ăsta era eficace. Iar savantului-şarlatan părea să nici nu-i pese că se prostitua în aşa hal. Avea un temperament fericit, demn de invidiat. Un om de afaceri trebuie să fie prudent ca un bătrîn atît de echilibrat.

În sfîrşit, sosi şi Maurepas care întîrziase intenţionat ; voia să arate că nu ia foarte în serios această recepţie. Îl îmbră-

ţişă pe Franklin ; francezul uscăţiv, mijlociu de stat, îmbrăcat cu grijă, dichisit, şi americanul masiv şi voluminos se bătură reciproc pe umeri. Apoi Maurepas povesti cui voia să-l asculte ce plăcere este să n-ai obligaţii de gazdă, el fiind aici doar un invitat al soţiei sale. Ascultă imnurile de laudă pe care ceilalţi le ridicau în cinstea lui Franklin şi le spuse : „Da, este Seneca şi Brutus [1] întruniţi într-o singură persoană ; să sperăm că va avea mai mult noroc decît acei doi politicieni". Către doamne, însă, spuse : „Îl iubesc şi eu pe bravul nostru Franklin ; dar într-adevăr, *madame la marquise*, dacă continuaţi să fiţi atît de entuziasmată, o să devin gelos".

Mai tîrziu declară că ar vrea să stea de vorbă o clipă numai cu prietenul său Franklin. Însoţit de secretarul lui, *monsieur* Sallé, îl duse pe doctor în apartamentele sale particulare. Ministrul considera de fapt ca locuinţa sa încăperile care-i fuseseră puse la dispoziţie la palatul de la Versailles, de aceea în vechiul palat de la Paris, plin de unghere întunecoase şi degradat în timpul lungului său exil, nu amenajase cu grijă decît încăperile în care primea şi dormea.

„Doar trebuie să vă arăt — zise el — încăperea mea preferată din această casă", şi-l duse pe Franklin într-un cabinet nu prea mare, cu mobile graţioase, ai cărui pereţi erau acoperiţi cu perdele grele de mătase. „Vă rog luaţi loc", îl invită el pe Franklin, apoi, zîmbind, trase perdelele la o parte.

Pe pereţi se aflau tablouri pictate cu gingăşie, care reprezentau femei goale sau aproape goale, tablouri de maeştri contemporani. Iat-o pe Venus ieşind din unde cu braţele ridicate, goală, şi fiecare parizian ştia cine era această Venus ; iat-o pe una din prietenele bătrînului rege, *miss* O'Murphy, goală pe pat, cu spatele către spectator. „Cînd noi, tînărul rege şi cu mine — povesti contele Maurepas musafirului său — am intrat prima dată în micul apartament, închis pînă atunci, al bătrînului rege, am dat de aceste tablouri. Tînărul

[1] *Lucius Anaeus Seneca* (2—66), filozof stoic roman care, punîndu-se în slujba lui Neron şi încercînd să-i justifice crimele, a cîştigat protecţia împăratului izbutind să adune o mare avere. *Lucius Junius Brutus*, personaj din istoria veche a Romei, principalul conducător al loviturii de stat care a alungat de pe tron pe Tarquinius Superbus, ultimul rege roman. După alungarea regelui, fiii lui Brutus au uneltit împotriva republicii. Atunci Brutus, în calitate de consul, şi-a condamnat la moarte propriii fii şi a supravegheat executarea lor.

rege nu e un amator de artă foarte pasionat, dintre toate desenele și ilustrațiile îi plac cel mai mult hărțile geografice ; i-a fost teamă că prezența acestor tablouri l-ar putea stînjeni în muncă. M-a rugat să dau ordin să le scoată de acolo. De aceea le-am adăpostit, deocamdată, aici la mine, cu titlu de împrumut, și nu le arăt decît acelor prieteni pe care-i știu cunoscători." Ochii bătrînului amator de artă, Maurepas, stăruiau cu o tandrețe emoționată pe prețioasele pînze.

Bătrînul Franklin era om de știință, pentru artă nu avea prea multă înțelegere. Teoriile acusticii îl interesau mai mult decît disputa dacă muzica lui Piccini e mai bună decît a lui Gluck, iar teoria newtoniană a spectrului era mai importantă pentru el decît legile picturii aplicate de Tizian sau de Rembrandt. Îi făcea plăcere să privească și, desigur, să și sărute o femeie sănătoasă, frumușică și, preferabil, plinuță ; viciul subtil, sensualitatea suprarafinată a acestor tablouri îl depășeau. Dar vedea ce mîndru și îndrăgostit privește Maurepas tablourile și zise cu politețe : „Extraordinar. Ce lumină, ce bine e redată carnația. Mă simt onorat că mă socotiți demn de a-mi arăta comorile dumneavoastră." Primul ministru constată cu regret cît de lipsit de înțelegere pentru artă este bărbatul din Philadelphia, dar își ascunse decepția.

Trecu jovial la chestiunea pe care voia s-o discute cu Franklin. „Nu-mi prea place să iau un ton oficial și, mai cu seamă aici, în aceste încăperi, lepăd orice caracter oficial. Aici nu sînt decît om." Și continuă pe un ton confidențial : „Îmi dai voie să te întreb, dragă doctore, așa ca particular, cum te împaci cu prietenul și colegul meu Vergennes ?" — „Excelent, răspunse fără ezitare Franklin. Contele Vergennes este foarte sincer față de mine și știu să apreciez acest lucru." — „Este o mare bucurie pentru mine că găsim la dumneata înțelegere. Vergennes și cu mine sîntem întru totul de acord în ce privește politica noastră în chestiunea americană."

Ochii mari, bulbucați ai lui Franklin priveau îngîndurați și absenți tablourile obscene, pe Venus, pe *miss* O'Murphy. Dacă Maurepas îl dusese să-i arate aceste tablouri, o făcuse fără îndoială numai pentru a crea prilejul unei discuții politice confidențiale. El, Franklin, nu trebuia să se limiteze la o politețe fără conținut, trebuia să atace. „Sincer vorbind — se plînse el — așteptarea inactivă la care mă condamnă Ver-

sailles-ul nu e de loc ușoară. Reprezentantului unui popor care, provocat fiind, luptă pentru existența sa, îi este foarte greu să rămînă pasiv. În patrie rezerva mea va fi fără îndoială răstălmăcită, lăsînd deoparte faptul că colegii mei nu sînt cîtuși de puțin de acord cu o astfel de politică." Maurepas zîmbi. „Da, da, noi bătrînii avem adesea greutăți cu cei mai tineri. E nevoie de decenii pînă înveți că politica trebuie făcută cu mintea, nu cu inima", și cu un mic oftat trase din nou perdelele de mătase peste tablouri.

Franklin fu bucuros că nu mai trebuia să privească imaginile stînjenitoare și tulburătoare, care de altfel îi păreau că nici nu sînt cu totul corecte din punct de vedere anatomic. Tăcu, așteptînd să vadă ce va mai spune Maurepas. Acesta, după o scurtă pauză, întrebă de-a dreptul :

„Găsiți că sacrificiul pe care-l faceți prin atitudinea dumneavoastră rezervată nu este suficient plătit cu cele două milioane pe care vi le dăm?" Franklin, care era într-adevăr de această părere, răspunse : „Situația e aceea pe care v-am arătat-o. Politica de tergiversare a guvernului ne pune într-o poziție cam ridicolă aici." — „Un doctor Franklin — răspunse cu politețe Maurepas — nu devine niciodată ridicol. Încă niciodată Parisul nu s-a înclinat atît de adînc în fața unui înțelept străin, ca în fața dumitale." — „Sîntem recunoscători — răspunse Franklin — pentru dragostea și entuziasmul cu care cauza noastră este întîmpinată de parizieni, dar sperasem că vădita noastră comunitate de interese va duce la relații mai intime și între Versailles și reprezentanții celor treisprezece state."

Buzele uscate ale lui Maurepas se strîmbară a zîmbet. Bărbatul din Vest era cunoscut pentru lipsa lui de rafinament ; dar cînd voia, putea fi și altfel și nu se cădea ca nivelul unei convorbiri cu el, cu Maurepas, să fie scoborît prin astfel de banalități. Îl privi clipind pe americanul cu care stătea de vorbă. Acesta ședea în fotoliul lui, masiv, plin de sinceritate calculată, de viclenie țărănească, reprezentant al unei cauze care se putea să fie de folos lumii sau ba, dar care în orice caz periclita monarhia franceză. Maurepas trebuia să arate acestui fals om de treabă că-i ghicește gîndurile și-i pricepe politica.

„Îmbătrînesc — zise el — și socot că a sosit timpul să-mi fixez experiențele în scris spre folosul tuturor. Îmi scriu memoriile. Adică — se corectă el, arătîndu-și secretarul — bunul, credinciosul și tăcutul Sallé scrie memoriile mele. Sallé se străduiește să exprime adevăratele mele păreri. Față de bătrînul meu prieten Franklin nu am secrete, spune, dragă Sallé, ce scriem noi în memoriile noastre despre relațiile dintre Versailles și coloniile răsculate?"

Franklin auzise ceva despre aceste memorii. La șaptezeci și șase de ani, Maurepas nu-și ascundea intenția de a lăsa memorii veridice, care să fie publicate imediat după moartea lui. Dacă voia să intimideze pe vreun prieten sau dușman, îl amenința pe un ton șăgalnic: „Ai grijă, scumpule, ai putea să faci figură proastă în memoriile mele", și observa cu plăcere rîsul cam galben al celui vizat.

Franklin se întrebase de la început, pentru ce își luase ministrul secretarul cu el. Acum îl examina prin ochelarii săi cu rama de fier pe omul acesta, care pînă atunci asistase la conversație incolor, tăcut, ca și cum nici n-ar fi fost de față. Amîndoi, ministrul care făcea din alt om o umbră a lui și omul care se lăsa astfel despersonalizat, constituiau un exemplu educativ a ce poate face din oameni despotismul. *Monsieur* Sallé începu să vorbească și, după cum bănuise Franklin, glasul lui era stins și rece. „Sîntem bătrîni — zise această voce pe tonul unui scrib care dă citire unor acte — și am văzut multe. Am văzut oameni întorcîndu-se și schimbîndu-se cu o repeziciune atît de nerușinată, încît n-am fi crezut în realitatea unor astfel de schimbări și oscilări, dacă nu le-am fi trăit noi înșine, dacă noi înșine nu ne-am fi schimbat și n-am fi oscilat cîteodată. De pildă, nu de mult, coloniștii englezi din America au dus împotriva noastră un război sîngeros. Au invadat în mod barbar teritorii pe care noi le colonizasem. Și încă mai de curînd, cînd Anglia a fost silită să recunoască unei părți a Canadei dreptul de a fi franceză, acești coloniști anglo-americani au insultat cumplit regimul francez, obiceiurile franceze, biserica catolică. Și acum, aceiași coloniști anglo-americani vin la noi și întreabă zîmbind naiv: «Oare nu sîntem prieteni? Oare n-avem aceleași interese?»"

Bătrînul Benjamin Franklin zîmbi cu toată gura și zise: „Oare nu sîntem prieteni? Oare nu avem aceleași interese?"

şi accentuă uşor cuvintele „sîntem" şi „avem". Apoi continuă amabil: „Dar nu pot primi fără rezerve lauda că noi am fi fost primii care ne-am dat seama de aceasta. Dacă nu mă înşeală memoria, încă înainte de a ne fi pus în legătură cu Parisul, a venit la noi un trimis al contelui Vergennes, un anume *monsieur* Achard de Bonvouloir, şi ne-a declarat că putem conta pe orice sprijin din partea Franţei, dacă ne despărţim de Anglia."

„Avea ceva în scris, *monsieur* de Bonvouloir ăsta al dumitale?" întrebă ministrul. Şi deoarece Franklin tăcea, continuă didactic şi prietenos: „Vedeţi, deci, că nici nu există. Şi n-o să reapară decît dacă avem nevoie de el. Avem nevoie de el?" îl întrebă pe secretar.

Glasul lui *monsieur* Sallé se auzi incolor: „Regatul francez şi coloniile engleze ale Americii au două interese comune: să slăbească Anglia şi să facă între ele comerţ. Dincolo de aceasta, nu vedem decît contradicţii. Monarhia absolută franceză nu este interesată să ofere supuşilor ei spectacolul unei rebeliuni victorioase."

Acum, în sfîrşit, înţelese Franklin în ce scop voise bătrînul diplomat să-i vorbească fără martori. Voia să-l lămurească, în felul său complicat, că el şi cu Vergennes îl sprijineau dintr-o bunăvoinţă cu totul personală, voia să-i arate că dînsul, Franklin, este un om care n-are nimic de oferit şi cere foarte mult. Dar nici aşa de simplă nu era situaţia. Dacă Franţa lăsa lucrurile să meargă astfel încît America să fie nevoită să se supună Angliei, atunci nu mai era decît o chestiune de timp ca Anglia şi America să invadeze împreună posesiunile franceze din Indiile Apusene, bogatele insule producătoare de zahăr. Nu era un argument puternic, dar bine prezentat putea servi.

Maurepas, însă, socotea că-i arătase destul celuilalt că nu se lasă prostit. Încă înainte ca Franklin să-i poată răspunde, contele spuse: „Dar v-am răpit prea mult musafirilor contesei", şi trecură din nou în sala în care avea loc recepţia.

Acolo, cît timp lipsise Franklin, atenţia generală se îndreptase asupra tînărului chipeş pe care-l adusese bătrînul cu el, nepotul lui. Acesta băgase iute de seamă că în prezenţa bunicului îl prinde cel mai bine să joace rolul nepotului tandru, grijuliu şi respectuos. De cum scăpa însă de bătrîn, Wil-

liam devenea activ. Era îmbrăcat cu grijă după ultima modă, învățase să facă complimente doamnelor și băgase de seamă că franțuzeasca lui defectuoasă dădea acestor complimente un farmec deosebit. Petrecea de minune.

Mai sosise între timp și un alt domn care-i interesa pe musafirii doamnei de Maurepas : *monsieur* de Beaumarchais. Era de mirare să-l găsești pe el, om de reputație dubioasă și cu titluri de noblețe cumpărate, în mijlocul acestei societăți alese. Dar contesa își zisese că numele lui Toutou al ei este atît de legat de cauza americană, încît l-ar fi jignit grav dacă l-ar fi exclus de la recepția de azi.

Invitația îl măgulise pe Pierre. Cu toate acestea, ezitase să vină. Nu era o greșeală, față de politicoasa lipsă de atenție care i-o arăta Franklin, să dea acum impresia că ar alerga el după bătrîn ? Pe lîngă toate, Pierre se putea cu greu libera în acea seară. Nu numai că-l năpădeau treburile, dar avea nevoie de timp și pentru ai lui. Se îngrijea mult prea puțin de Thérèse, mama viitorului său copil. Și starea bătrînului său tată îl îngrijora ; ce-i drept, papa Caron continua să se arate vioi și vesel, dar vioiciunea aceasta îl costa eforturi, se vedea cum decade.

Totuși, pînă la urmă, Pierre se hotărîse să vină ; sarcina de a înfrînge rezistența lui Franklin îl atrăgea tocmai pentru că era atît de grea. Era meșter în arta de a cuceri oamenii, ar fi fost ridicol să renunțe atît de repede la lupta pentru cucerirea lui Franklin.

De altfel, nici Pierre nu venise singur, era în societatea tînărului său nepot, Félicien Lépine. Cînd aflase că Franklin va fi la recepție, băiatul, de obicei foarte timid, își învinsese timiditatea și, spre mirarea unchiului său, îl rugase să obțină și pentru el o invitație la această recepție. Era dornic să-l vadă de aproape pe omul admirat.

Poate mai sperase că o să fie acolo și prințesa Montbarey cu fiica ei Véronique. Socotise bine. Și, deoarece deocamdată Franklin nu era vizibil, se apropie timid de fată. Véronique îl salută cu seriozitate și rămaseră laolaltă. Îl așteptau pe Franklin, iar faptul că-l așteptau împreună le făcea bucurie.

Și Pierre aștepta. Era încrezător, se simțea în formă și un cerc larg în jurul lui asculta ce vorbea. Povestea despre vic-

toriile de la Trenton şi Princetown şi emitea judecăţi competente asupra situaţiei militare. Vorbea cu căldură.

Între cei care-l ascultau era şi Charlot. Secreta rivalitate, care dintre ei doi va avea dreptate în chestiunea americană, disputa surdă, subterană, dintre ei se înteţise şi da relaţiilor lor de afaceri şi particulare un iz deosebit. Victoriile militare ale americanilor sporeau şansele comerciale ale lui Pierre, iar faptul că Charlot se afla acum între auditorii lui dădea şi mai multă vervă şi strălucire cuvintelor sale. Charlot ascultă un timp tăcut şi politicos, cum era felul lui, dar simţise uşoara provocare din cuvintele lui Pierre. „Optimismul dumitale este îmbucurător, dragă Pierrot — zise el în cele din urmă. Am avut adineaori prilejul să vorbesc cu doctorul Franklin. El nu este chiar aşa de optimist."

Pe buzele lui Charlot juca iar acel zîmbet insidios şi Pierre simţi un fior rece. Dar acesta trecu repede. Pierre vorbi cu îndoită convingere, auditoriul îl asculta cu atenţie. Véronique şi Félicien erau din nou vrăjiţi de farmecul lui. Ştiau că acest bărbat nu aşteptase nici sosirea lui Franklin şi nici moda saloanelor pentru a deveni un apărător al cauzei americane. Îi sorbeau cu evlavie cuvintele şi începeau să se întrebe dacă nu cumva nu-l nedreptăţiseră în acea seară de la Étioles.

Între timp, Franklin şi Maurepas se întorseseră.

Doctorul nu se aşteptase să-l vadă aici pe *monsieur* de Beaumarchais. Prietenul său Dubourg, de pildă, cu greu ar fi fost primit la această recepţie exclusivă a înaltei aristocraţii. Se stăpîni însă şi-l salută pe Pierre deosebit de călduros. Acesta fu mirat şi se bucură că bătrînul capricios regreta acum vizibil atitudinea de neînţeles de la trecuta lor întîlnire. Îl felicită pentru victoriile de la Trenton şi Princetown cu o astfel de căldură, de parcă ar fi fost victoriile personale ale lui Franklin. Se porni o convorbire, ceilalţi se adunară în jurul lor. Pierre era foarte satisfăcut că constituia împreună cu Franklin centrul atenţiei generale.

Din nou, tocmai pentru a-l învăţa minte pe Charlot, începu să discute şansele militare ale americanilor. El studiase această chestiune, referise asupra ei pe larg în memoriile adresate regelui şi miniştrilor. Americanii, explică el, sînt de neînvins datorită întinderii spaţiului lor. Trupele bine instruite ale englezilor pot, ce-i drept, cuceri oraşele ; detaşa-

mentele lui Washington, în schimb, pot să se retragă tot mai mult în nemărginitele întinderi, în codrii inaccesibili și neumblați, pentru a duce de acolo, prin atacuri continue, un război de uzură împotriva generalilor englezi.

Franklin asculta politicos și atent, după cum îi era obiceiul. Își propusese să privească cu răbdare și înțelegere pe acest *monsieur*, îi aprecia talentul retoric, verva, facilitatea, eleganța cu care trecea de la o temă la alta. De altfel, afirmațiile și argumentele lui nu erau cu totul inexacte. Erau, bineînțeles, colorate cu acel romantism cu care — n-ai ce-i face — erau privite aici problemele americane, dar era într-adevăr posibil să se ivească în cele din urmă necesitatea unei retrageri tragice în imensele întinderi lipsite de așezări omenești. Dar, deși doctorul își spunea toate acestea, îi venea greu să suporte ca un *monsieur* parfumat și dichisit să vorbească cu ușurință în franțuzeasca lui agilă despre asemenea eventualități grave la care nu se putea gîndi fără strîngere de inimă. Cu toate că-și propusese să fie răbdător, vechea sa enervare se ivi din nou.

„Ar fi trist, *monsieur* — zise el — dacă am ajunge să fim siliți să adoptăm o astfel de strategie. Ar fi o metodă prea costisitoare. O mare parte a populației noastre locuiește în orașe. Sînt orașe ca Boston, Baltimore, New York, Philadelphia, acesta din urmă este, după Londra, cel mai mare oraș de limbă engleză. Imaginați-vă cum v-ați simți dacă ar trebui să părăsiți Parisul și să trăiți în păduri."

Pierre era decepționat, necăjit. Își exprimase sentimentele, dar socotea că și rațiunea îi confirma spusele. Și iată, Franklin îl rușinase față de Charlot. Nu putea privi la Charlot ; îi venea greu să-și ascundă supărarea.

În acel moment, Franklin îl privi drept în față cu un surîs prietenos și zise :

„De altfel, aveți dreptate, *monsieur*. Anglia are de trei ori mai mulți oameni decît noi, are armate instruite, o flotă mare și mulți mercenari, dar nu are nici o șansă, nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere militar. Anglia va trebui să recunoască independența noastră, va trebui să admită că la sfîrșitul acestui conflict vom fi mai puternici decît la începutul lui." Și povesti una din istorioarele lui : „Un vultur zări o dată un iepure de casă. Se repezi jos la el, îl

apucă și se ridică cu el în tărie. Dar iepurele de casă se nimerise a fi o pisică și i se prinsese cu ghiarele de piept. Vulturul îi dădu drumul pisicii, vrînd s-o lase să cadă. Dar pisica se temu de prăbușirea în gol, se prinse mai tare cu ghiarele de vultur și zise: «Dacă vrei să scapi de mine, vulture, fă bine și du-mă la loc, acolo de unde m-ai luat».“

Fabula era cam prozaică pentru lumea aceea care copilărise și crescuse cu fabulele și poveștile frivole ale lui La Fontaine. Dar o înțelegeau, zîmbeau aprobator, pe gînduri. Simțeau că cuvintele simple, bătrînești, pe care le auziseră erau sprijinite de o convingere puternică și că, numai să fi vrut, bătrînul ar fi putut să se exprime și într-un fel mai spiritual, mai corespunzător felului lor de a fi.

Pierre ar fi trebuit de fapt să fie mulțumit că Franklin îi dăduse totuși dreptate. Zîmbi aprobator, ba începu chiar să aplaude. Dar, pe cînd continua să converseze pe un ton spiritual și superior cu vecinul său, îl cuprinse deodată un sentiment al neputinței. Îl durea mai ales că acest bătrîn îl depășea atît de mult încît el, Pierre, nici nu exista în fața lui.

O clipă avu senzația unei căderi, a unei prăbușiri, ca niciodată pînă acum. Toată viața lui fusese convins că nu contează ce ești, ci ce pari a fi. *Pas être, paraître*[1]. Pe această convingere își clădise existența sa sufletească și cea materială. Nu gîndurile unui om contau, ci ceea ce exprima. Nu banii pe care-i avea contau, ci ceea ce risipea în prezența altora. Nu idealurile pe care le purta în piept contau, ci acelea pe care le afirma în fața lumii. Acesta fusese crezul lui Pierre. Și iată că stătea în fața lui un bărbat care nu făcea nici un efort ca să pară, nu era spiritual, vorbea puțin, iar ceea ce vorbea era prozaic în conținut și îmbrăcat într-o franțuzească nedibace. Și totuși acest bărbat, numai prin felul său de a fi, simplu, prietenos, inspirînd respect, obținea efecte mai trainice decît reușea să obțină el prin cele mai scînteietoare artificii ale spiritului. La ce bun se străduise oare el, Pierre, să joace o viață întreagă rolul său obositor, rolul omului care zîmbește superior în cele mai penibile situații și care reacționează cu o glumă la orice pericol?

[1] Nu a fi, ci a părea.

Dar disperarea acestui moment de luciditate nu dură decît o clipă, aproape că nici nu se cristaliză în cuvinte, iar faţa lui Pierre rămase neschimbată, politicoasă şi zîmbitoare, în timp ce-l cuprinsese sentimentul propriei sale goliciuni interioare. Probabil că nu auzise, cu tot aerul său atent, tot ce-i spunea tînărul cavaler du Buysson cu care stătea de vorbă, dar sezisase principalul, anume că acest ofiţer făcea parte dintr-un grup de tineri aristocraţi care voiau să treacă oceanul pentru a participa în mod activ la războiul american de eliberare. Pierre izgoni cu totul sentimentul de spaimă pe care i-l dase la un moment dat prezenţa lui Franklin, îl felicită volubil pe cavaler şi declară cu patos că-l va ajuta cu plăcere să treacă oceanul.

Franklin şedea în fotoliul lui, masiv, prietenos, calm, tînărul William se sprijinea cu graţie de speteaza fotoliului; Pierre, cavalerul du Buysson şi alţi musafiri stăteau în picioare sau şedeau prin preajma lui. Cavalerul du Buysson vorbise destul de tare ca Franklin să-l audă, probabil de altfel că vorbele lui se adresau mai curînd lui Franklin decît lui Beaumarchais. „Şi eu — zise acum doctorul — găsesc intenţia dumneavoastră foarte lăudabilă, cavalere, totuşi înainte de a lua o hotărîre definitivă, vă rog să ţineţi seama şi de părerea unui om bătrîn, care cunoaşte bine situaţia de acolo. *Monsieur* de Beaumarchais a avut dreptate înainte, cînd a explicat că acest război se duce altfel decît războaiele europene. Mi s-a povestit că înaintea unei bătălii din ultima campanie, comandantul armatei dumneavoastră s-a adresat comandantului englez: «Trageţi dumneavoastră primii, domnule». Despre asemenea politeţuri nu poate fi vorba în războiul nostru. Războiul nostru nu este o succesiune de strălucite şi pitoreşti bătălii eroice ci, dimpotrivă, este, şi desigur va fi şi de acum încolo, o succesiune fără sfîrşit de marşuri epuizante şi lipsite de eroism, de dificultăţi şi neplăceri mărunte, odioase, care-l macină pe om. Reflectaţi la aceasta, cavalere, înainte de a trece oceanul. Bătălia în care voiţi să vă angajaţi este grea, amară, searbădă şi de lungă durată."

În jur, lumea tăcuse. Bătrînul vorbise fără să ridice glasul, dar cuvintele lui fuseseră atît de impresionante, încît parcă dispăruse şi sala împodobită şi asistenţa strălucitoare; în locul lor toţi vedeau pustiirea, părăsirea, murdăria, foamea,

boala, moartea mizerabilă. Bătrînul își dădu seama că mersese prea departe. Se îndreptă niţel din umeri, dădu capul pe spate, de-i atinseră haina şuviţele subţirele de păr, apoi spuse cu un glas ceva mai tare: „Şi, totuşi, o să meargă, o să meargă. *Ça ira.*"

Félicien şi Véronique, cu mult mai tineri decît ceilalţi oaspeţi, erau numai ochi şi urechi. Văzuseră portrete de ale lui Franklin şi cunoşteau dictonul: „A smuls cerului fulgerul şi tiranului sceptrul". Era întru totul ca în portrete şi totuşi cu desăvîrşire altfel; prezenţa lui materială, vie, te entuziasma şi te strivea. Teama le strînsese inima în timp ce el vorbea de monotonia jalnică şi periculoasă a războiului şi de moartea searbădă, neeroică, şi răsuflară uşuraţi cînd tot el alungă starea de spirit pesimistă. Făcuseră rost de tot ce se putea citi despre America, îi cercetaseră pe toţi care le puteau povesti ceva de pe acolo. Dar acum America se întruchipase pentru prima oară înaintea lor. Acum simţeau prima dată: această lume nouă, liberă, există. Ea se ridică, forţele vechi luptă toate, unite, împotriva ei, dar ea nu va mai putea fi înfrîntă. Şi încrederea calmă, care se vedea pe faţa mare a bătrînului, trecu asupra celor doi tineri.

CAPITOLUL III

LOUIS ŞI TOINETTE

Cortegiul trecea solemn, voios şi multicolor, prin galeria oglinzilor. În frunte ofiţerii gărzii, apoi Louis şi Toinette, apoi domnii şi doamnele de serviciu ; roiul multicolor înainta prin tre două rînduri de curteni prosternaţi, iar oglinzile însuteau strălucirea spectacolului. Nu era simplu să participi la cortegiu. Parchetul era alunecos, trebuia să te mişti cu grijă, fără să ridici picioarele ; pe lîngă aceasta, domnii erau stînjeniţi de săbiile lor, doamnele de rochiile peste măsură de înfoiate. Dar celor care făceau parte din acest cortegiu nu le venea greu, erau învăţaţi şi totul avea un aer facil, festiv, regal, numai regele înainta clătinîndu-se, greoi şi nedibaci. Tînărul Louis parcursese acest drum de nenumărate ori, la slujba religioasă şi înapoi, totuşi deplasarea aceasta solemnă îi mai făcea, vădit lucru, dificultăţi. Pe faţa lui grasă, lipsită de virilitate, stăruia un zîmbet stînjenit iar picioarele butucănoase şi le mişca atît de stîngaci, încît curtenii înşiraţi pe marginea cortegiului se temeau ca regele să nu cadă răsturnîndu-i şi pe cei din jur.

Alături de el, Toinette părea cu atît mai uşoară şi mai graţioasă. Mulţi dintre spectatori vor fi vorbit adesea cu ironie şi răutate despre fiinţa aceasta îngîmfată, superficială, destrăbălată, despre străina venită din Viena ei spre nenorocirea dulcei Franţe. Dar cînd îşi făcea apariţia, ironia şi răutatea amuţeau, toţi nu mai erau decît ochi, urmărind figura suavă, feciorelnică, a acestei femei zvelte, înalte, strălucitoare de tinereţe şi totodată foarte demnă. De o mare noblеţe a liniei, gîtul, umerii, braţele, bustul, răsăreau orbitor de albe din dan-

telele rochiei. Era înaltă şi totuşi gingaşă ; în faţa ei prelungă, ovală, ochii foarte albaştri scînteiau de sub sprîncenele blond închis, puternic arcuite, deasupra frunţii foarte înalte strălucea adunată podoaba splendidului ei păr blond-cenuşiu ; nasul uşor coroiat şi buza inferioară mai cărnoasă, răsfrîntă puţin, nu stricau ansamblul, dimpotrivă, fereau faţa ei de o armonie plicticoasă. Aşa trecea Toinette, păşind cu mişcări minunat de line — nici nu păşea măcar, plutea — înaltă ca un lujer, copilăresc de amabilă şi totuşi foarte mîndră, în totul fiica Mariei Theresia, sora împăratului Josef, soţia regelui Franţei.

Înclina zîmbind capul, cînd spre o parte, cînd spre alta, trecea graţioasă şi mîndră prin mulţimea curtenilor, ea, regina frumoasă, radioasă, tînără.

Dar gîndurile care se frămîntau sub fruntea ei senină nu erau de fel plăcute. Dormise puţin. Participase la o serată a principesei Rohan, jucase, jucase mult şi pierduse mult. Desigur că contele Mercy şi abatele Vermond, consilierii cu care mama ei o fericise, au şi aflat. O să-i facă reproşuri, probabil că vor raporta şi mamei ei, la Viena. Apoi, după pierderea asta, desigur că va sta prost cu banii şi o să trebuie să-i ceară din nou lui Louis.

A fost multă lume la principesa Rohan, prea multă, şi unii care nici nu aveau ce căuta acolo, în această privinţă contele Mercy şi abatele chiar aveau dreptate. Erau multe ciurucuri printre cei cu care şezuse şi jucase la o masă. Marchizii de Dreneux şi de la Vaupalière care ţinuseră cu schimbul banca, probabil că-şi atribuiseră singuri titlurile, iar Mr. Smith din Manchester era un parvenit de pe urma afacerilor cu India, un personaj foarte dubios ; are dreptate, fără îndoială, ducele de Fronsac cînd afirmă că la aceşti domni dibăcia ţine adesea locul norocului.

Ar fi trebuit să termine la miezul nopţii. Asta şi voise, se şi sculase de la masa de joc. Dar pe urmă tot se lăsase convinsă de principele Charles, cumnatul ei, să se aşeze la loc şi să-şi recupereze pierderea. Abia atunci, după miezul nopţii, pierduse mult de tot. Dar fusese foarte pasionant ; de e să fie sinceră de tot, a fost minunat şi dacă cel mai frumos lucru de pe lume este să cîştigi sume foarte mari la joc, apoi să pierzi sume foarte mari este aproape tot atît de frumos.

Dar nu mai trebuie să continue așa, n-ar fi cuminte, are acum douăzeci și unu de ani, nu mai poate fi atît de nechibzuită. Și-a și propus foarte serios să nu joace astă-seară. Va apărea în cercul prietenilor, că și-ar rîde de ea dacă nu s-ar duce, dar oricît se va strădui cumnatul Charles s-o convingă să-și ia revanșa, oricît o va ironiza, ea va rămîne tare, nici o putere de pe lume n-are s-o poată aduce la masa de joc.

Ajuns în fața apartamentelor reginei, cortegiul se destrămă. Toinette se lăsă dezbrăcată. Apoi, singură, foarte tînără, răsuflă adînc ușurată, se întinse, căscă zgomotos.

Avea acum trei ore pînă cînd va trebui să se lase din nou îmbrăcată pentru cină. În acest răstimp era programată o consfătuire cu arhitectul Mique, cu care voia să discute temeinic noul aranjament al grădinilor din *Trianon*-ul ei. Se mai anunțase și abatele Vermond ; acesta venea desigur din însărcinarea mamei ei să-i facă morală. Abia de-i mai rămînea un ceas pentru odihnă. Nu, nu-l va primi pe abate, nici pe arhitect. O să doarmă, o să doarmă trei ore întregi, pentru a fi proaspătă seara, ca să poată rezista tentației mesei de joc.

Era în dormitorul vast și somptuos în care, după perdelegrele și prețioase, se vedea, imens, patul de gală. Ședea dezbrăcată, o femeie la douăzeci și unu de ani, foarte sănătoasă, cu inima ușoară, cu un cap foarte frumos, de asemenea ușor, plină de dor de viață și acum, foarte obosită. Privea cu aversiune la imensul pat de gală. Se gîndea la ceremoniile care se desfășurau dimineața și seara în jurul acestui pat, cînd se scula și cînd se culca, la doamnele aflate în serviciul ei, care îi ofereau pe rînd, după o etichetă riguroasă, cămașa, ciorapii, ligheanul de spălat, fiecare altceva, și pentru fiecare trebuia să aibă o privire amabilă și o vorbă amabilă, în timp ce o sută de ochi îi urmăreau fiecare mișcare.

În papuci, călcînd în vîrful degetelor, Toinette părăsi, cu un zîmbet șăgalnic, somptuosul ei dormitor. Alergă printr-unul din ganguriile întunecate și întortocheate de lîngă dormitor, trecu în fugă prin altul, se descurca bine prin labirintul uriașei clădiri, alergă în una din numeroasele camere de serviciu ; era o cameră nefolosită, acolo urma să doarmă o doamnă din serviciul ei, dacă Toinette va fi cumva însărcinată. Puțini doar știau de existența acestei camere, n-o putea bănui pe ea acolo. Toinette intră în fugă, trînti ușa, trase

zăvorul. Scoase cămaşa, se culcă, complet goală, pe patul strîmt, care nu avea nimic somptuos. Se întinse, căscă cumplit, se întoarse pe partea cealaltă, strînse genunchii lîngă trup. O cuprinse un somn adînc, minunat, fără vise, în timp ce în anticamera dormitorului ei o aşteptau arhitectul şi abatele.

Cînd Toinette apăru în apartamentele principesei Rohan, fu salutată ca întotdeauna de schelălăitul căţeilor şi de strigătele papagalului. Principesa nu se despărţea niciodată de căţeii ei, Chéri, Aimée şi Joujou şi suporta cu plăcere croncănitul papagalului ei, pe nume Monsieur. *Les amants arrivent,* sosesc amanţii, obişnuia să strige papagalul, asta era tot ce învăţase ; era teribil de bătrîn, se spunea că apucase vremea regentului şi că, în acele timpuri, fusese crescut într-un vestit local rău famat al înaltei nobilimi, unde învăţase singurele cuvinte pe care le ştia.

Era tîrziu, musafirii erau toţi adunaţi la masa de joc, partida de faraon era în toi. Jocul nu se întrerupse. În cercul prietenilor ei, în clica mov, Toinette interzisese orice fel de ceremonie.

Principesa Rohan şi Gabrielle Polignac, cele mai apropiate prietene ale Toinettei, îi ieşiră înainte. Gabrielle, cu vocea ei blîndă, caldă, obosită spuse : „Iată-te, Toinette". Principesa Rohan însă îi făcu volubil reproşuri că nu venise mai curînd ; nici nu ştie ce a pierdut. Ochii ei spălăciţi aveau o expresie şi mai isterică decît de obicei. Povesti că a avut din nou o vedenie. Anunţat de urletele jalnice şi lătratul căţelului ei, Aimée, i se arătase unul din marii ei morţi. De data aceasta fusese cardinalul Richelieu şi ea vorbise cu el. Toţi sezisaseră prezenţa răposatului cardinal, pentru cei mai puţin sensibili purtarea celor trei cîini ai ei, teama cu care îl ocoliseră pe mort, cum se ghemuiseră şi-şi strînseseră coada, fusese un semn sigur. Şi papagalul amuţise, cu penele zbîrlite. Ceru mărturia oaspeţilor ei. „Cardinalul părea să fie într-adevăr printre noi, nu-i aşa, domnii mei ?" întrebă ea. Era agreabil şi lugubru, strigă de la masa de joc, cu glasul lui puternic, contele Jules Polignac, soţul Gabriellei. Iar marchizul de Vaudreuil confirmă : „E cert că principesa a vorbit cu cardinalul... Dar — continuă el, ascunzîndu-şi ironia sub o îngîn-

durare bine jucată — eminența moartă nu era nici pe departe atît de interesantă ca cea vie."

Ca și restul clicii mov, Toinette zîmbea cu indulgență de ciudățeniile principesei Rohan, de menajeria și de viziunile ei. Totuși, toată această aristocrație pretins liber-cugetătoare se simțea în mod ciudat atrasă de viziunile principesei, se ocupa de ele, discuta spusele morților, iar în toate ironiile lor era un sîmbure de credință.

Principesa Rohan avea o față frumoasă, cam slabă, frămîntată, cu ochi mari și pierduți ; în cuvintele și gesturile ei era ceva arzător, fanatic. Soțul, pe care-l iubea cu patimă, o neglija în mod grosolan, iar ea se refugiase pe lîngă morți. Bogată și înconjurată de cîinii și pisicile ei, dădea mari recepții. Era în stare să spună lucruri uluitor de deștepte, își risipea banii și timpul pentru prieteni, chiar și societatea răutăcioasă de la Versailles și Paris accepta ciudățeniile ei cu o ironie binevoitoare.

Principele Charles o salută pe Toinette : „Ai făcut bine, cumnată, că mi-ai urmat sfatul. Hai să-i dăm drumul, să ne luăm revanșa." Principele Charles, cel mai tînăr frate al regelui, abia împlinise douăzeci de ani. În timp ce frații mai mari, Louis și principele Xavier, erau excesiv de grași, Charles, zvelt și frumușel, era un adevărat strengar, vesel, gata de orice poznă, participant binevenit la toate distracțiile lui Toinette, ba cîteodată și organizatorul lor.

Toinette aruncă o privire spre masa de joc, auzi clinchetul aurului, zgomotul surd al cărților aruncate pe masă, dar se stăpîni. „Nu, astăzi nu joc. Am venit numai să privesc. Am avut o zi grea, slujba, recepția ambasadorului... Dar tot am venit", și privi radioasă în jurul ei.

Nu putu însă suporta mult seducția mesei de joc. O luă pe după umăr pe prietena ei Gabrielle și merse cu ea în micul cabinet alăturat.

Marchizul de Vaudreuil, cel mai de seamă dintre domnii clicii mov, ședea la oarecare distanță de ceilalți, pe o canapea, cu Diane de Polignac, sora contelui Jules, cumnata Gabriellei. Vaudreuil se gîndi un moment să arunce o glumă amical-ironică celor două doamne care treceau încet, grațios înlănțuite, prin marele salon ; dar ar fi fost o lipsă de gust. Renunță deci și se mulțumi să le urmărească lacom din ochi,

cu un mic zîmbet în colțul gurii. În timp ce-și continua cu vervă conversația cu Diane Polignac, compară din nou, cu ochi de cunoscător, pe Toinette cu Gabrielle. Toinette era tînără, vioaie, veselă, pe față i se oglindeau — ca la copii — toate frămîntările; Vaudreuil constata, atras și totodată aproape înfuriat, ca și în alte rînduri, ce efect ciudat făceau pe fața aceasta copilăroasă trăsăturile caracteristic habsburgice, buza de jos grea, nasul vulturesc. Gabrielle avea fruntea la fel de înaltă ca Toinette, dar ochii ei, foarte depărtați, păreau mult mai albaștri sub sprîncenele negre; nasul cîrn îi dădea un farmec deosebit, fața tinerei femei de douăzeci și opt de ani, cu ochii totdeauna parcă voalați de somn, strălucea albă sub cununa părului foarte negru. Nenumărații admiratori ai Gabriellei vorbeau de „divina puritate" a acestei fețe și Vaudreuil zîmbea, gîndind la cîte ascundea înfățișarea ei angelică.

Toinette se așează cu Gabrielle în cabinetul mic. Perdeaua care despărțea cabinetul de sala principală era dată deoparte, așa încît ce se petrecea în cabinet putea fi văzut de afară. Toinette își păstră deci o figură calmă, zîmbind amabil. Dar gura zîmbitoare pronunța cuvinte de nestăpînită amărăciune. Bine, dacă i se cerea, reușea să aibă destulă înțelepciune să se abțină de la joc. Dar nu era rușinos, ca ea, regina, să n-aibă nici un fel de libertate? Stînjenită la fiecare pas de o etichetă idioată, nu-i era îngăduit să facă ce-i place nici măcar în puținele ei ore libere; nu dobîndea decît reproșuri în schimbul tuturor eforturilor, al tuturor privațiunilor pe care și le impunea. Într-adevăr, orice pescăreasă din hale o ducea mai bine decît regina Franței.

Gabrielle Polignac mîngîia cu duioșie brațul frumos și mîna lungă, frumoasă, foarte albă, a Toinettei.

„Ai vrea să schimbi cu o pescăreasă?" întrebă ea cu vocea-i lenevă, gravă.

Toinette rîse tinerește, copilărește. „Ce idei îți mai vin, Gabrielle!"

De unde ședeau, îl vedeau pe Vaudreuil. Tot mai stătea de vorbă cu Diane Polignac. Cumnata Gabriellei avea o față slabă, smeadă, cu nas ascuțit, era mai curînd urîtă, dar cu mult cea mai deșteaptă, nu numai în neamul Polignac, ci în toată clica mov. „Oare de ce s-o fi ocupînd atît de ea?" în-

trebă Toinette. Gabrielle nu-i răspunse, ochii ei mari treceau încet de la Vaudreuil la Diane. Toinette știa, toată lumea știa că Vaudreuil era amantul Gabriellei, dar aproape niciodată cele două femei nu vorbeau de asta. Astăzi, pe neașteptate, Toinette întrebă : „Și tu nu ești niciodată geloasă, Gabrielle ?" Gabrielle, mereu cu ochii la Vaudreuil și Diane, mîngîia încet și mai apăsat brațul Toinettei. „Nu țin la nimeni decît la tine, Toinette."

„Dar, într-adevăr, de ce vorbește numai cu Diane ?" mai întrebă o dată Toinette. După o scurtă tăcere, Gabrielle răspunse : „Cred că are necazuri. Față de noi se ascunde, e prea mîndru ; cu Diane poate vorbi de ele, pentru că ea nu e frumoasă."

Toinette știa care erau necazurile la care făcea aluzie Gabrielle. François Vaudreuil era bogat, dar banii i se topeau între degete. Diane Polignac sugerase ca Toinette să reînvie o veche funcție de curte, funcția de „intendent al spectacolelor și distracțiilor reginei". Toinette avea nevoie de un astfel de intendent, iar marchizul de Vaudreuil era indicat ca nimeni altul pentru asemenea slujbă, care de altfel reprezenta și o leafă importantă.

Antoinette rămase pe gînduri. Numirea lui Vaudreuil ar încărca bugetul ei cu alte șaizeci de mii de livre anual. Louis și ministrul de Finanțe Necker vor face mutre acre ; și consilierii ei austriaci, ambasadorul Mercy și abatele Vermond, îi vor face noi reproșuri, cît de nespus de costisitoare este prietenia ei cu Gabrielle. Ciudățenia era că Gabrielle nu-i cerea niciodată nimic pentru sine ; ea nu avea nevoi. Cînd Toinette o descoperise, și fusese imediat cucerită de extraordinara gingășie a acestei fețe blînde, Gabrielle era săracă, atît de săracă încît cea mai mare parte a anului și-o petrecea în jalnicul, mizerul ei conac dintr-un fund de provincie și nu putea să-și permită să vină decît de două-trei ori pe an la Versailles, să se arate la Curte. Dar Gabriellei nu-i păsa de această sărăcie și Toinettei i-a trebuit multă străduință și șiretenie ca s-o convingă să primească banii care să-i permită să trăiască cu ai ei la Versailles. Nu-i vorbă, era o familie numeroasă și flămîndă familia de Polignac și, pe cît de modestă era Gabrielle în ceea ce o privea pe dînsa, nu putea refuza cînd soțul ei, contele Jules, și sora lui, Diane, insistau

ca ea să vorbească prietenei despre nevoile familiei. Atunci mergea în cele din urmă la Toinette, cu faţa blîndă, indolentă, niţel îmbujorată, cu ochii somnoroşi tulburători, mai mari şi mai feciorelnici decît de obicei, şi dădea a înţelege că ai ei sînt iarăşi la strîmtoare. Pentru Toinette era însă de nesuportat ideea că undeva, în preajma Gabriellei, s-ar putea ivi necazuri băneşti, şi era pentru ea un sentiment deosebit, o plăcere extraordinară să-şi poată consola prietena, ajutîndu-i rudele. Deunăzi Mercy făcuse socoteala că în felul ăsta revărsase asupra neamului Polignac rente de peste o jumătate de milion de livre anual. Asta era uşurinţă şi risipă. Dar putea ea răbda ca cifre searbăde să-i tulbure singura fericire a vieţii ei, prietenia cu Gabrielle?

„Ai dreptate, trebuie să facem ceva pentru prietenul nostru François, dar nu va accepta dacă îl voi ruga să devină intendentul meu. E teribil de orgolios." — „Dacă oricine altul i-ar propune aşa ceva, ar refuza cu dispreţ. Numai dumneata poţi vorbi cu el, Toinette."

Între timp, Vaudreuil se despărţise de Diane şi străbătea acum sala de-a curmezişul, venind spre cabinet. Nimeni altul n-ar fi îndrăznit să tulbure conversaţia intimă a reginei cu prietena ei, dar el o făcu cu o dezinvoltură neglijentă. Se aşeză lîngă doamne şi spuse că o admiră pe Toinette că se poate abţine atît de mult şi de consecvent de la joc.

În fond, el, François Vaudreuil, era cel care conducea clica mov. În saloanele de la Versailles şi de la Paris, principele Charles trecea drept sufletul acestui cerc; Vaudreuil însă îl îndruma pe principe. O făcea cu înţelepciune, principele nici nu băga de seamă şi nimeni altul, el rămînea în umbră. Dar, cu sau fără voia lui, Vaudreuil atrăgea atenţia asupra sa. Faţa masivă, puternică a acestui bărbat de treizeci de ani, cu gura voluptoasă şi obraznică, cu ochii căprui, întunecaţi, sub sprîncenele negre şi foarte stufoase, fruntea îndrăzneaţă, frumos boltită, dădeau o puternică impresie de virilitate. Vaudreuil era interesat de chestiuni culturale, se împrietenise cu aproape toţi scriitorii de seamă din Paris; la reprezentaţiile de amatori ale înaltei aristocraţii, el era artistul cel mai bun şi cel mai căutat. Nenumărate zvonuri erau legate de numele lui. Pînă departe de Paris se spunea că, dintre băr-

baţii Franţei, cel mai mult aprind închipuirea femeilor artistul Lekain, scriitorul Beaumarchais şi marchizul de Vaudreuil.

„Ai dreptate, François — zise Toinette — este de mirare că nu joc. Distracţiile noastre sînt atît de monotone, încît nu-ţi rămîne altceva decît jocul. Serbările şi reprezentaţiile mele îmi par şi mai puţin reuşite decît cele pe care le-am văzut de copilă la Schönbrunn. Buna *madame* de Campan nu prea are idei, şi *madame* de Lamballe nici atît. Tocmai vorbeam despre aceasta cu Gabrielle. Vreau să creez din nou funcţia de intendent..." încheie ea curajos, pe un ton indiferent.

Vaudreuil şedea lîngă ele, indolent, elegant, dar sprîncenele sale stufoase parcă se încruntaseră. Privea pe rînd la cele două doamne şi era de mirare cîtă brutalitate se arăta deodată pe faţa lui. Ochii căprui se întunecaseră înspăimîntător, sprîncenele stufoase ameninţau violent ; Vaudreuil era temut din pricina neaşteptatelor şi violentelor sale explozii de mînie.

Gabrielle se sculă grăbită : „Cred că ar trebui să mă mai duc dincolo, pe la ceilalţi", şi se depărtă.

„Într-adevăr, François — zise Toinette, cînd rămaseră singuri — am nevoie de un intendent, asta o s-o recunoşti. Şi nu există altul decît dumneata pentru această funcţie."

Cine ar fi aruncat din sala principală o privire în micul cabinet, l-ar fi zărit pe Vaudreuil şezînd într-o poziţie impecabilă în faţa reginei, cufundat într-o conversaţie respectuos-galantă. Toinette însă vedea ce furtuni de patimi răscoleau faţa marchizului, deşi el se străduia să zîmbească. Îl cunoştea bine pe François. Relaţiile lor erau complicate şi pasionante. Louis era bărbat numai cu numele ; un defect fizic îl împiedicase să consume căsătoria. Defectul ar fi putut fi înlăturat printr-o operaţie simplă, un fel de circumcizie ; dar tînărul Louis, greoi şi inhibat, refuza să se supună acestei operaţii. Toinette era măritată de şase ani cu el. Sub privirile interesate ale întregei Europe, cu ceremonii solemne, împărăteasa Maria Theresia şi bătrînul rege Louis i-l aduseseră pe Dauphin la pat, dar asta fusese totul. În aceşti şase ani nu se mai întîmplase nimic. Poporul francez, plin de un profund respect faţă de regele uns de dumnezeu, dădea vina pe Toinette, care rămăsese datoare ţării cu un moştenitor al tronului. Doam-

nele din hală, pescăresele, cîntau versuri grosolane, porcoase, de batjocură, literaţii răspîndeau epigrame elegante şi obscene. La Curte însă, şi îndeosebi în cercul clicii mov, lumea era lămurită. Galanteriile domnilor deveneau mai insistente, mai semnificative, iar răsfăţatul Vaudreuil îşi propusese ţinta ambiţioasă să se culce cu regina Franţei, cu fiica cezarilor. Toinette, netrezită încă, accepta cu plăcere omagiile bărbaţilor, flirtă cu zel şi complimentele pricepute şi obraznice ale lui Vaudreuil îi stîrneau curiozitatea faţă de un bărbat care se deosebea atît de mult şi de favorabil de Louis. Tolera mîinile sale mîngîioase, tandreţea sa rafinată, îi permitea multe, dar nu se culca cu el. La rugăminţile şi pretenţiile lui, cînd blînde, cînd violente, dădea un singur răspuns : e ferm hotărîtă să nască regelui Franţei un *dauphin* legitim, nu se expune pericolului să aibă un copil de la altul.

Între prietenii lui Vaudreuil, nu era unul care să fi refuzat să devină intendentul reginei. Pentru el propunerea asta venea ca o lovitură. Ochii lui frumoşi, întunecaţi, periculoşi, o măsurau de sus pînă jos pe Toinette. Ea vedea ce efort îl costă să-şi păstreze zîmbetul politicos şi trebui să-şi aducă aminte cum într-un rînd, fiind supărat, i-a sărutat mîna în public, strîngîndu-i-o totodată atît de brutal la încheietură, încît rămăsese mai multe zile cu o dungă roşie-vînătă.

„Dumneata vrei să scapi de mine cu o rentă ? întrebă în surdină, cu vocea lui profundă şi modulată. Cu o pomană ? Asta-i blestematul dumitale orgoliu habsburgic. Dar aşa nu-mi scapi. Nu vreau postul dumitale de intendent, Toinette, eu vreau cu totul altceva." Ce spunea el suna amar, batjocoritor, ameninţător, suna excitant. „Fii rezonabil, François — îl rugă ea. Care-i folosul dacă într-o zi nenorociţii tăi de creditori te vor obliga să te declari în încetare de plăţi ? Singurul rezultat va fi că dumneata nu vei mai fi primit la Versailles şi eu nu te voi mai putea vedea." „Atunci o să trebuie să mă vizitezi la Gennevilliers, tot o să-mi lase vreo moşioară." — „Dar asta-i nebunie ! se supără Toinette. Îţi spun că sînt ferm hotărîtă să numesc un intendent. Dacă nu accepţi dumneata slujba, o va accepta Besenval, sau d'Adhémar, sau mai ştiu eu cine. Şi sînt toţi nişte cîrpaci." — „Ascultă, Toinette, îţi regizez cu plăcere o reprezentaţie sau dacă vrei o serbare. Dar renunţă la ideea cu slujba." — „Eşti îngrozitor de închi-

puit, François. Dumneata, marchizul de Vaudreuil, nu accepți nici un dar de la regina Franței, regina, în schimb, să accepte ceva de la dumneata. Te rog — continuă ea insistent și, fără să țină seama de cei care ar putea-o vedea de afară, se așeză ceva mai aproape de el — acceptă slujba, ajută-mă."

În chestiile bănești, Vaudreuil era de o grandioasă nepăsare. Totdeauna avea bani de undeva, un François Vaudreuil fără bani nici nu era de închipuit. Într-adevăr, nu ținea să aibă slujba pe care Toinette voia să i-o impună. Dar era tare frumoasă cum se străduia să-l convingă, o dorea. „Bine, Toinette. O să mă mai gîndesc. Poate devin intendentul spectacolelor și distracțiilor dumitale. Dar îți spun de pe acum: dacă preiau slujba, trebuie să-mi dai mînă liberă. Dacă voi propune pe unul din literații mei, Chamfort ori Marmontel, ori Beaumarchais, să nu-mi spui: «Nu pot să-i pretind lui Louis să accepte așa ceva». Îți atrag atenția, cînd voi fi intendentul dumitale, spectacolele și serbările vor arăta altfel decît acuma. Și grăsunul o să mîrîie." — „Nu-ți permit — zise Toinette — să-l numești pe rege «grăsunul»", dar zîmbea.

O conduse înapoi în sala principală. *Les amants arrivent,* cîrîi papagalul Monsieur. Dar nimeni nu-i dădu atenție, lumea era obișnuită cu cîrîitul lui.

Principele Charles strigă de la masa de joc: „Ți-ai arătat destul statornicia, cumnată. Nu mai fi atît de înfiorător de virtuoasă." Și, deoarece ea șovăia, continuă să insiste: „Tot trebuie să mă duc după bani la Louis cel sever. Dacă ai ghinã, o să-i cer bani și pentru tine." De la masa de joc se auzeau clinchetul dulce și discret al aurului și glasurile în surdină ale jucătorilor. Toinette se apropie încet. Pe dată, principele Charles și Jules Polignac săriră să-i facă loc. Toinette tot mai șovăia, dar lupta ce se dădea în ea i se oglindea pe față. „Luați locul meu, *madame* — o îndemnă contele Jules — mi-a adus noroc." — „Eu mizez acum pentru dumneata — strigă principele Charles — pentru început douăzeci de ludovici." — „Ia mai încetează cu glumele dumitale, Charles", răspunse Toinette. Dar se apropie și mai mult de masă, așteptînd încordată rezultatul. Charles cîștigă, erau acum o sută de ludovici. „Sînt banii dumitale, cumnată", zise el ușuratic. „Nu, nu", răspunse Toinette. Apoi, ezitînd, spuse: „Dar poți să-mi

împrumuți cincizeci de ludovici. Eu nu am luat nimic cu mine, ca să nu cad în ispită." Se așează la masă și începu să joace.

După ce jucară o bucată de timp, principesa Rohan strigă deodată: „Cîinii, uitați-vă la cîini!" De fapt, cu cîinii nu părea să se întîmple nimic deosebit. Schelălăiau nițel, dar asta o făceau des. Principesa Rohan, în schimb, avea privirea fixă, toată fața crispată, pierdută. „Nu vedeți nimic?" întrebă ea cu o voce strangulată, ca de frica morții. „Zece de pică", zise Toinette. „Dar mai lăsați odată jocul vostru!" strigă Diane, iar Gabrielle o întrebă încet și amabil: „Cine-i de data asta?" „Dar n-o vedeți? șopti cu violență principesa Rohan. Nu vedeți că este Adrienne?"

Adrienne fusese o mare artistă a epocii ce abia trecuse, cea mai mare artistă a vremii ei. Deși blîndă și liniștită, avusese o existență agitată, fiind în cele din urmă ucisă de o rivală din aristocrație, iar arhiepiscopul de Paris nu îngăduise să i se facă moartei o înmormîntare onorabilă. Nenumărate pamflete apăruseră în vremea aceea, dintre care unul deosebit de vestit, care răscolise toată Franța și Europa, scris de Voltaire.

Era limpede că despre această Adrienne vorbea principesa și deși cei mai mulți dintre cei care se aflau în sală luau cele sfinte în rîs și nu credeau în dumnezeu, crezură totuși puțin în prezența răposatei Adrienne. Îi trecu un fior. Ducele de Fronsac întrebă în șoaptă: „Și ce spune răposata?" Iar o doamnă, nițel cam speriată, întrebă: „E foarte îndîrjită împotriva noastră?" — „Nu este nici îndîrjită — îi informă principesa Rohan — nici răzbunătoare, este mai curînd tristă." — „Dar ce spune?" insistă Gabrielle. „E tristă pentru noi, răspunse principesa Rohan. Spune că ce a început prost n-o să se termine bine."

Se făcu o scurtă tăcere. Apoi se auzi glasul principelui Charles: „Cred, doamnelor și domnilor, că acum putem continua jocul". „Zece de pică", zise Toinette, și jocul continuă.

În ziua următoare, la *lever*[1]. Toinette concedie și mai iute ca de obicei pe doamnele de serviciu. Ele se depărtară respectuos, cu mutre acre și șoapte indignate. Patruzeci și două de

[1] Atît trezirea și îmbrăcatul *(le lever)* cît și culcarea regelui sau reginei pentru somnul de noapte *(le coucher)* se desfășurau cu solemnitate și fast deosebit.

doamne o ajutaseră pe Toinette la *lever*, alte o sută şi unsprezece îi prezentaseră omagiile lor ; pentru ele toate, deşi făceau parte din floarea aristocraţiei, Toinette nu acordase decît exact nouăsprezece minute. Pentru croitoreasă — şi nimeni nu se îndoia că Toinette se pregătea acum de o conferinţă cu croitoreasa — pentru croitoreasă o să aibă din nou disponibil două-trei ore. Şi Rose Bertin nici nu avea acces oficial la apartamentele regale şi trebuise să se sucească în fel şi chip ceremonialul ca să i se poată permite accesul în una din „camerele de serviciu".

Cînd doamnele se gîndeau la aceste „camere de serviciu" se îndîrjeau şi mai rău. Cine ştie cîte astfel de „camere de serviciu" îşi aranjase Toinette în labirintul uriaş şi incontrolabil al palatului de la Versailles şi cine ştie ce se întîmpla în aceste „camere de serviciu" ? Circula o poveste cu colonelul gărzii elveţiene, bătrînul, bravul Besenval, care făcea doar şi el parte din clica mov şi nu era chiar uşă de biserică. Fusese vorba de împiedicarea unui duel între doi tineri domni focoşi din clica mov, şi Toinette îl invitase pe colonel la ea. Fusese condus printr-un coridor pe o scară în sus, prin alt coridor pe o scară în jos şi în tot Parisul nu se putea găsi o cameră atît de izolată şi de ascunsă cum era „camera de serviciu" în care Toinette îl primise în cele din urmă.

Toinette plecase într-adevăr răsuflînd uşurată de la *lever* şi trecuse într-una din „camerele de serviciu". Acum stătea de vorbă cu Gabrielle şi cu croitoreasa Bertin. Era într-o dispoziţie strălucită. În noaptea aceea cîştigase la joc. Cînd pierdea, era din vitregia sorţii, cînd cîştiga era meritul ei personal şi o confirmare din partea destinului. De aceea era azi mai vioaie şi mai bine dispusă decît de obicei. Constată cu plăcere în oglindă că lipsa de somn nu dăunase frumuseţii ei. Fu foarte binevoitoare cu Rose Bertin.

Rose Bertin arătă celor două doamne toate comorile pe care le adusese. Un val de dantele, pălării, panglici, pene, mănuşi, evantaiuri, stofe, zorzoane şi bijuterii de tot felul se revărsă în mica încăpere şi fu multiplicat de zeci de ori de numeroasele oglinzi. Toinette şi Gabrielle, animate şi vesele, răscoleau prin costisitoarele nimicuri, iar Bertin, mică, grăsuţă, cu o faţă deşteaptă, rotundă şi cîrnă, de ţărăncuţă, care

contrasta amuzant cu gustul ei monden și suprarafinat, le sfătuia cu pricepere. Petrecură două ore plăcute.

În anticameră așteptau între timp abatele Vermond și arhitectul Mique. De fapt, Antoinette trebuia să-l primească întîi pe abate. Dar convorbirea cu arhitectul o atrăgea mai curînd și nu voia să-și strice buna dispoziție prin convorbirea, cu siguranță dezagreabilă, pe care trebuia s-o aibă cu trimisul mamei ei.

Arhitectul Mique intră și de îndată se adînciră în planuri și devize.

Toinette pusese toată inima în reconstrucția palatului ei *Petit Trianon* și a grădinilor sale. Din clipa cînd văzuse pentru prima dată clădirea aceasta de o grație severă, hotărîse — avea atunci cincisprezece ani — ca acest palat alb, simplu, minunat, să-i aparțină ei. Pretutindeni în altă parte ea trebuie să se supună etichetei ; această casă va trebui să se supună voinței ei. Aici, în *Petit Trianon,* voia să nu mai fie regina Franței, ci Toinette, o femeie tînără care trăiește cum îi place.

De aceea, imediat după ce Louis devenise rege, îi ceruse să-i dăruiască acest palat și începuse să-l reconstruiască și să-l instaleze pe gustul ei. Prin tot felul ei de a fi, era întru totul de acord cu tendința nouă, care respingea fastul generației trecute și prefera linia simplă, imitată după antichitate. Era o simplitate elegantă, rafinată și era costisitor de a da soliditate lucrurilor aparent fragile. Toinette însă ținea foarte mult să reconstruiască *Trianon*-ul ei după aceste principii iar arhitecții, pictorii, grădinarii băgară îndată de seamă că au de-a face cu o femeie care știa foarte bine ce voia. Toinette avea idei, controla totul, nu accepta nici o abatere de la planurile pe care și le făcuse, își impunea părerile față de artiști, iar majoritatea sfaturilor ei erau bune.

Casa propriu-zisă era gata. Venise acum rîndul grădinilor. Toinette detesta fastul rigid al parcurilor trase cu compasul, ce înconjurau palatul de la Versailles ; aici voia natură, o grădină engleză model. Într-un spațiu foarte restrîns, grădina trebuia să cuprindă tot ce cuprindea „natura", un rîu, insule, păduri, copaci, flori, o vale, un deal și, bineînțeles, un cătun cu țărani adevărați și vite adevărate, cu o moară, un grajd de vaci și o piață pentru serbările satului.

Acum Toinette se cufundă în amănuntele planului. „Păcat — se întrerupse ea brusc — că nu este încă gata modelul pe care mi l-aţi promis." *Monsieur* Mique se scuză că nu e vina lui, dar că banii pentru model încă n-au fost aprobaţi. Toate lucrările pregătitoare ar putea fi mult mai avansate dacă nu s-ar ivi mereu noi dificultăţi cu aprobarea fondurilor.

Toinette se indignă, puse imediat să fie chemat *monsieur* d'Angivillers, intendentul construcţiilor regale. În timp ce-l aşteptau, continuă, amabilă şi interesată, convorbirea cu arhitectul. Dar, de cum sosi intendentul, deveni pe loc suverana mîniată. I-ar fi deosebit de recunoscătoare, declară ea cu o amabilitate ironică, dacă ar vrea s-o lămurească pentru care motiv nu sînt executate ordinele ei. În faţa politeţii ei reci, intendentul păli. „Mi-am permis în mai multe rînduri să atrag atenţia, cu tot respectul şi devotamentul, că bugetul meu este epuizat. Am dispoziţii severe să nu plătesc noi sume decît cu aprobarea expresă a domnului ministru de Finanţe. *Monsieur* Necker n-a dat deocamdată această aprobare." — „În chestia asta hotărăşte numai *monsieur* Necker — se interesă Toinette — sau poate şi regele?" Şi apoi se răsti la intendent, fără să ridice glasul, dar pe un ton care nu admitea contrazicere: „Pregătiţi imediat sumele cerute". *Monsieur* d'Angivillers se înclină şi plecă. „Vedeţi, *monsieur* — zise Toinette şi zîmbi bucuroasă — totul e foarte simplu. Trebuie doar vorbit limpede, franţuzeşte."

Acum, însă, nu mai avea încotro, acum trebuia să înghită şi convorbirea cu abatele Vermond. Îl concedie cu regret pe arhitect şi porunci să fie introdus abatele.

Vermond era necăjit că Toinette nu-l primise de fel ieri şi că astăzi îl lăsase să aştepte atît de mult şi, deşi îşi da silinţă, nu reuşea să-şi ascundă supărarea. Abatele Vermond provenea dintr-o familie modestă; printr-o întîmplare norocoasă, superiorii lui îl recomandaseră tocmai pe el împărătesei Maria Theresia ca educator al fiicei sale. La Viena, Vermond dobîndise nu numai aprecierea bătrînei împărătese, dar şi încrederea, amestecată ce-i drept cu aversiune, a tinerei sale eleve. Rămăsese şi la Versailles consilierul Toinettei, iar mama ei ţinea ca regina să nu întreprindă nimic de seamă fără să se fi sfătuit în prealabil cu abatele.

Funcţia acestuia nu era uşoară. Toinette nesocotea glumind dojenile lui prudente. „Vine ea vremea — cam aşa răspundea ea — cînd o să mă fac înţeleaptă, domnule abate, dar pînă atunci lasă-mi distracţiile mele." În fond, trebuia să se mulţumească să corecteze franceza ei defectuoasă şi să raporteze fidel la Viena, împărătesei, de toate isprăvile pe care le făcea acest copil drag şi, din păcate, atît de uşuratic.

Dar funcţia lui îi aducea şi oarecare satisfacţii. Ştiuse să răspîndească cu modestie şi abilitate zvonul că de fapt Toinette ar fi adevărata regentă a Franţei şi că el o conduce pe Toinette. Mulţi îl credeau, în jurul lui se adunase o micuţă curte şi adesea se bucura constatînd că el, feciorul negustorului Vermond din Sens, vedea la *lever*-ul lui o mulţime de demnitari care-i supuneau respectuos tot felul de doleanţe.

Bineînţeles că poziţia abatelui Vermond avea şi părţile ei slabe. Tînărul rege Louis, altminteri atît de binevoitor, nu-l putuse suferi din clipa cînd îl văzuse. Abatele fusese recomandat Curţii de la Viena de preşedintele de Consiliu Choiseul, făcea parte din partidul acestui politician şi, fără să vorbească vreodată de aceasta, Louis nu se putea dezbăra de bănuiala că tatăl său, *dauphin*-ul, fusese înlăturat de oamenii lui Choiseul. *Dauphin*-ul murise în împrejurări ciudate, se vorbea că fusese otrăvit şi Louis socotea ca foarte posibil ca abatele Vermond să fi participat la complot. În orice caz, abia ajuns la putere, îl concediase pe Choiseul şi-l înlocuise cu Maurepas, iar abatelui Toinettei îi arăta cu orice prilej antipatia lui. Nu-i vorbea niciodată şi dacă abatele n-ar fi avut în Maria Theresia un protector puternic, desigur că Louis l-ar fi îndepărtat de mult.

Abatele, foarte urît, cu o gură imensă, cu dinţi galbeni, neregulaţi, venise astăzi cu geanta cu acte. Toinette o vedea cu neplăcere ; de obicei nu ieşeau de acolo lucruri plăcute. Deocamdată Vermond nu deschisese geanta, ci făcea conversaţie. Se aplecă asupra planurilor *Trianon*-ului care mai rămăseseră pe masă, se arătă interesat, lăudă inventivitatea Toinettei şi gustul ei.

Ea ştia însă că e ranchiunos, totdeauna jignit şi că desigur nu-i iertase că-l lăsase să aştepte. Într-adevăr, curînd o întrebă îngrijorat dacă nu cumva aceste noi lucrări nu sînt foarte costisitoare, iar cînd Toinette îi răspunse doar cu o

ridicare din umeri mîndră şi uşuratică, el îi atrase atenţia asupra faptului că la Paris se vorbeşte foarte mult despre risipa ei. Ea îi răspunse nevinovată : „Scumpe abate, arată-mi pe cineva pe socoteală căruia nu se vorbeşte", şi-i zîmbi provocator ; poate că se gîndea la clevetirile despre otrăvirea socrului ei, răposat întru Domnul, *dauphin*-ul.

Dar astăzi Vermond, simţindu-se tare, căci avea într-adevăr în geantă un document de natură să dea greutate cuvintelor sale, îndrăzni să facă un pas mai departe. Dacă n-ar fi decît regina Franţei, îi arătă el, ar avea într-adevăr dreptul să dispreţuiască bîrfelile. Dumnezeu însă i-a impus sarcina grea şi binecuvîntată de a fi legătura dintre cele două mari case domnitoare catolice ale lumii, dintre Habsburg şi Bourbon. Chiar şi la cele mai nevinovate acţiuni ale ei trebuie să ia în consideraţie consecinţele pe care acestea le pot avea asupra politicii preasfintei maiestăţi, mama ei, împărăteasa. Parisul vorbeşte tot mai ostil de „străină", teancul pamfletelor ce apar împotriva „austriacei" creşte fără încetare. Cu o mirare încîntător jucată, Toinette arătă că nu se gîndise chiar niciodată la faptul că, mutînd din loc cîţiva copaci la *Trianon,* ar putea stîrni Parisul şi jena politica habsburgică. Dar, iată, ea nu se pricepe la politică. Şi întrebă dacă cumva abatele o sfătuieşte să renunţe acum definitiv la *Petit Trianon.*

De fapt, Vermond ar fi vrut să fie sever, dar nu îndrăznea. În două rînduri, cu prilejuri asemănătoare, ameninţase cu demisia. A doua oară, puţin a lipsit să-l lase să plece. Şi a fost penibil cît a trebuit să se sucească şi să se învîrtească pînă a aranjat lucrurile. Nu avea o viaţă uşoară, dumnezeu îl pusese la grea încercare. Blestematul ăsta de rege tînăr nu se pricepea să-i aprecieze meritele şi căuta doar un pretext să-l dea afară. Iar regina, tînără, drăguţă, pe care i-ar fi făcut atîta plăcere s-o ducă pe drumul cel drept, era din nefericire roaba nesocotinţei şi viciată de mediul ei cinic. Cînd era vorba de plăcerile ei, putea fi deosebit de încăpăţînată, ceea ce se întîmpla şi acum. Nu-i rămînea decît să bată în retragere. Din gura lui imensă şi rea, cu dinţii neregulaţi, ieşiră cuvinte împăciuitoare. Declară că nu voise să-i dea decît sfaturi generale, în spiritul indicaţiilor mamei ei ; de altfel îi doreşte din toată inima ca micul ei palat să-i reuşească atît de frumos cum şi-l visa.

Apoi scoase într-adevăr, nu fără o bucurie răutăcioasă, din temuta geantă, un document. „Am onoarea — declară el foarte oficial — să vă predau iarăşi o scrisoare a maiestăţii-sale, mama dumneavoastră", şi îi predete plicul sigilat.

Toinette se temea de asemenea scrisori. Ştia că mama ei o înconjurase cu un serviciu de spionaj şi că orice făcea se raporta pe cea mai scurtă cale împărătesei. Viena îi cunoştea escapadele, toaletele, coafurile, balurile, flirturile, pierderile la joc, tot ce o amuza, şi o năpădea cu o ploaie continuă de sfaturi şi reproşuri amabile sau severe.

Toinette îi purta un adînc respect mamei sale ; printre toţi oamenii în viaţă, Maria Theresia îi părea nu numai cea mai mare în rang, dar şi cea mai de seamă. Ce-i scria era înţelept, just şi venea din inimă. Toinette se temea de mama ei, o preţuia, o iubea. De multe ori se simţea părăsită la Versailles, vîndută şi trădată, înconjurată de ostilitatea străinilor şi a etichetei. Era convinsă că singurul om în care putea să aibă încredere absolută era mamă-sa. Luă, plină de sentimente contradictorii, scrisoarea din mîna lui Vermond, rupse sigiliul şi, înainte de a o citi, parcurse cu privirea scrisoarea. Prima parte era de mîna secretarului, în a doua însă recunoscu scrisul mamei ei. Această scrisoare avea să-i comunice desigur ceva de seamă.

Citi. Întîi încet. Apoi nu se putu stăpîni şi parcurse sfîrşitul scrisorii. Fu surprinsă. Citi încă o dată conştiincios toată scrisoarea. Lăsă foaia din mînă, privi pierdută înaintea ei, cu faţa tulburată, dusă pe gînduri.

Conţinutul scrisorii o speria şi o bucura totodată. Anunţa sosirea fratelui ei, Josef, împăratul roman. Josef, suveranul talentat, omul cu idei înaintate, deocamdată coregent al Mariei Theresia, dar a cărui înscăunare o aştepta cu speranţă şi cu teamă toată Europa. Josef, de a cărui frumuseţe bărbătească şi inteligenţă povestise de nenumărate ori prietenilor ei. Josef, veşnicul dascăl, care o certa şi o ironiza încă de pe cînd era copilă, pentru prostia ei şi care îi trimitea acum, la cîteva luni odată, scrisori nemulţumite, pline de reproşuri sarcastice. Josef, Seppl, la care Toinette privea plină de dragoste, respect, sentiment de vinovăţie şi ciudă.

În orice caz, venirea strălucitului ei frate va consolida poziţia ei la Versailles. Cînd se va vorbi după aceea la Paris de

Habsburgi, se vor gîndi mai mult la Josef, intelectualul cu idei avansate, de o modestie burgheză, decît la Toinette, femeia risipitoare și ahtiată după plăceri. Pe de altă parte, o să aibă explicații penibile cu el. În scrisorile lui o tratează ca pe o fetiță care nu și-a învățat lecțiile ; de fapt, are adesea dreptate, este nesuferit de deștept și în fond se gîndește doar la interesele ei. E extraordinar și insuportabil și ea știe dinainte că felul lui tăios și batjocoritor o va irita cumplit.

Ridică ochii spre abate, care o observă cu un rînjet amabil. „Cunoașteți conținutul scrisorii, domnule abate?" — „Da, *madame*." — „Oare regele cunoaște știrea?" continuă ea să întrebe. „Cred că încă nu, răspunse abatele. Cred că va fi înștiințat abia mai tîrziu. Slăvitul dumneavoastră frate, *madame*, vine incognito. Socot că nu vine în misiune oficială." Și abatele rînji și mai amabil.

Pe Toinette o trecură deodată fiorii. Dacă Josef nu venea în misiune oficială, ce rost putea să aibă vizita lui la Versailles ? E clar că unul singur. E clar că o privea în modul cel mai direct. Sigur că era așa. Josef îl va convinge pe Louis să accepte în sfîrșit să i se facă acea mică operație, în urma căreia va putea să-și îndeplinească îndatoririle conjugale în interesul caselor de Habsburg și Bourbon. Asta nu era o misiune oficială, asta era o misiune particulară, era cea mai importantă, cea mai sfîntă misiune din cîte există.

Josef reușea de obicei în ce-și propunea ; chiar mamei, celui mai puternic om din lume, Josef știuse să-i impună anumite lucruri. Desigur că Josef va reuși să-l convingă pe Louis, șovăielnic și nesigur cum era, să accepte să fie înlăturată piedica. Și apoi, apoi ea va naște țării moștenitorul pe care i-l pretindea. Atunci va fi făcut tot ce pot cere de la ea Habsburgii, Bourbonii și dumnezeu. Atunci va fi cu adevărat regina. Atunci va fi liberă și va putea trăi după voia ei.

Un val de imagini amețitoare o năpădi pe Toinette. Se reculese. „Vă mulțumesc, domnule abate, spuse ea foarte demnă. Veți înțelege, desigur, că după primirea unei astfel de știri doresc să rămîn singură." Iar abatele se retrase, foarte respectuos, stăpînindu-și rînjetul.

Louis ședea în fața unei mese mici, în biblioteca sa. Era locul lui preferat din tot palatul. Șezînd aici, vedea pe fe-

reastră, clipind din ochii lui miopi, curțile și intrările de acces — fereastra permitea vederea în mai multe direcții — și se străduia să recunoască pe cei ce veneau și plecau.

Astăzi însă nu-i stătea capul la astfel de joc. Ședea la măsuță, cu fața tînără, grasă, rezemată în mîini, cufundat în gînduri. Era îmbrăcat în verde, voise să meargă la vînătoare. Îi plăcea să meargă la vînătoare, călăria și vînătoarea erau dintre puținele ocupații care-i făceau plăcere ; de altfel și medicii îl îndemnau să meargă cît de des la vînătoare, deoarece fără mișcare excesiva îngrășare i-ar periclita sănătatea. Tocmai azi ar fi avut nevoie de mișcare. Mîncase prea mult, ceea ce i se întîmpla destul de des ; cînd era preocupat, înfuleca fără măsură.

Totuși, renunțase la vînătoare. *Monsieur* Sallé, secretarul primului ministru, rugase să i se acorde acestuia o audiență imediată. Și dacă bătrînul Maurepas, mentorul lui, dorea să-l vadă, deși era foarte răcit, negreșit că era vorba de ceva important, iar el, Louis, trebuia să renunțe la ce-i făcea plăcere și să stea să-l asculte.

Maurepas o să vrea desigur ceva neplăcut. Toată lumea vrea de la el numai lucruri neplăcute. Hotărîrile pe care i se cere să le ia sînt aproape întotdeauna hotărîri împotriva cărora instinctul său se revoltă. Dar este atît de supărător să fii totdeauna în defensivă, să spui veșnic nu. Și ceilalți au totdeauna argumente la îndemînă. Sînt argumente greșite, dar nu le poți combate fără trudă. Pînă la urmă preferă să cedeze și semnează.

Tînărul greoi și stîngaci se sculă și începu să umble de colo pînă colo prin încăpătoarea bibliotecă. Louis citea cu plăcere, îndeosebi scrieri geografice, istorice, politice. Încăperea fusese reconstruită pe gustul lui și o umpluse cu obiecte care-i plăceau : globuri, hărți, ceasuri, opere de artă de tot felul. Mai ales porțelanuri ; la Sèvres, în fabrica lui de porțelanuri, pusese să i se facă statuete ale marilor scriitori răposați, a lui La Fontaine, Boileau, Racine, La Bruyère. Mai umpluse biblioteca cu tot felul de bronzuri și obiecte de fier forjat. La astea se pricepea ; făcea personal lucrări în metal și își instalase un atelier în podul palatului.

Se opri în fața șemineului. Mîngîie grilajul artistic, era ciudat cu cîtă delicatețe puteau atinge mîinile sale grase și

butucănoase fierul lucrat. Ochii alunecau, fără să vadă, peste marmura șemineului. Cît ar fi preferat el să se ocupe de cărțile sale, decît de lucrurile pe care i le va spune mentorul lui! Obositoare sarcină, dezagreabilă și fără sfîrșit, sarcina asta de a domni! De ce nu i-a fost dat să se nască și el, de pildă, simplu nobil de țară! Ce bine ar fi să poată merge cînd vrea la vînătoare, să poată sta să scrie, să citească, să traducă niței din engleză, să se ocupe de geografie și istorie. Să cerceteze ziarele, în special cele interzise, englezești. În loc de asta, trebuie să domnească, să ia hotărîri, să se apere de hulpavi și vanitoși, trebuie să acționeze totdeauna după înțelepciunea măruntă împotriva celei adevărate, împotriva convingerii sale intime și a instinctului său.

Meditația i-a fost întreruptă de sosirea principelui Charles. Relațiile cu fratele său aveau un dublu caracter. Bun din fire, Louis se simțea, după moartea tatălui său, șeful familiei și obligat să fie un sprijin fraților săi. Amîndoi, însă, îi îngreuiau mult această sarcină. Încă din copilărie își băteau joc de nedibăcia fratelui mai mare, principele Xavier pe ascuns, iar foarte nerespectuosul Charles deschis și de față cu lumea.

„Îl aștept pe Maurepas, zise acuma Louis, văzîndu-l pe Charles. N-am mult timp. Spune, te rog, pe scurt ce ai de spus. Ce dorești?" — „Bani", zise Charles.

Pe lîngă apanajul său, principele Charles scosese de la Louis, în cei numai trei ani de cînd acesta domnea, un palat cu o moșie mare, aducătoare de venituri și îl mai făcuse să-i plătească în cîteva rînduri importante datorii, ultima dată cu abia patru luni în urmă. Avuseseră explicații furtunoase, Charles îi recomandase lui Louis să-și zică de acum încolo nu *roi de France et de Navarre*, ci *roi de France et l'avare* [1]. În cele din urmă, Louis plătise sumele cerute, dar Charles trebuise să-i promită solemn că pe viitor va fi mai chibzuit.

Încruntat și nenorocit, Louis își privi fratele. „Doar mi-ai promis...", dar nu încheie fraza, în glasul lui răsuna amărăciune, compătimire, mînia în fața unei situații fără ieșire. „Se vede treaba că am mințit, răspunse cu simplitate principele Charles. Asta este o chestiune pentru care o să mă judece dumnezeu din ceruri. Ci, dă-mi o dată banii, continuă el.

1 Joc de cuvinte. *Roi de France et de Navarre* (titulatura regilor Franței) — rege al Franței și al Navarrei; *roi de France et l'avare* — rege al Franței și avar.

Parcă ce-ţi rămîne de făcut? Dă drumu' la gologani. Nu face pe Louis cel sever, că nu te prinde."

Cînd avea treisprezece ani, Louis declarase odată că ambiţia lui va fi să intre în istorie ca Louis cel sever, iar Charles avea o deosebită plăcere să-i amintească asta.

Louis se înfurie. „N-o să-ţi dau banii, declară el cu o voce piţigăiată. O să-ţi numesc un consiliu de tutelă din miniştrii mei." — „Excelentă idee, rînji batjocoritor Charles. Tot Parisul o să întrebe atunci, cînd o să numeşti un consiliu de tutelă şi pentru Toinette."

Louis era convins că Charles era cel care o împingea pe Toinette la poznele şi petrecerile ei, precum şi la datoriile contractate cu uşurinţă. Cît va trăi nu va uita Louis pariul obraznic făcut de Charles anul trecut. Atunci, cu prilejul lungilor lucrări de reconstrucţie de la *Trianon*, Charles pariase cu Toinette pe o sută de mii de livre că în termen de şapte săptămîni va dărîma şi reconstrui din nou micul său palat *Bagatelle*. Şi într-adevăr, în termenul fixat, palatul a fost dărîmat şi reconstruit din temelii. Nouă sute de oameni munciseră zi şi noapte şi, cînd fu lipsă de materiale de construcţie, Charles porunci regimentului său de gărzi elveţiene să oprească toate căruţele cu materiale de construcţie ce circulau prin Paris şi împrejurimi şi să le ducă la *Bagatelle*. Stîrnise indignare în toată ţara. Principele Charles se lăudase că a cîştigat o sută de mii de livre, pe care nu va trebui să le ceară fratelui său iar el, Louis, trebui să-i dea lui Toinette o sută de mii de livre pentru Charles. Şi acelaşi Charles îndrăznea acum să ceară ca el, Louis, să acopere noi cheltuieli nebuneşti, şi îşi mai şi bătea joc de el.

„Îţi interzic — se indignă el — s-o numeşti pe regină Toinette." „Bine — se supuse Charles, zîmbind obraznic — atunci tot Parisul o să întrebe cînd vei numi un consiliu de tutelă pentru regină. Sau poate o să spună: pentru «austriaca»", adăugă el răutăcios.

Pe Louis îl obosise cearta aceasta fără rost. „De cîţi bani ai nevoie?" întrebă el. „De cinci sute optzeci şi şapte de mii şi cîteva sute, dar mă mulţumesc cu cinci sute de mii." Louis răspunse amărît şi moale: „Ţi-l trimit pe de Laborde să se înţeleagă cu creditorii tăi." De Laborde era intendentul său. „Te caracterizează această neîncredere meschină." „Şi după

ce îmi va fi raportat situația, mă voi consulta cu Necker ce-i de făcut." — „Dar nu te consulta prea mult, te rog frumos", zise Charles. Amîndoi știau că Louis va acorda suma.

Louis, rămas singur, suspină, fornăi, se simțea nenorocit. Își descheie haina și-și dete niței drumul la pantaloni, să se simtă mai la largul său. Arăta totdeauna neglijent, adesea murdar, oricît se străduiau cameristul și frizerul.

Ziua asta era stricată, nenorocită. Și acum îl mai aștepta audiența lui Maurepas. Probabil că va fi din nou vorba de America. Nu-i dau pace cu blestemații ăia de rebeli. N-ar fi trebuit să-l lase pe doctorul Franklin să vină la Paris. Existau și așa destui progresiști și atei în oraș; nu mai era nevoie să importe alții de peste ocean. Și el, Louis, să le mai dea și bani răsculaților. Nu era just, sigur că nu era just. Dar dacă spunea asta miniștrilor săi, ei îl năpădeau cu argumente, cu argumente.

Trase oftînd aer pe nările groase ale nasului său coroiat și-l dete afară cu zgomot. Toți voiau bani de la el. Charles, Toinette, americanii. Ședea indispus, așteptînd, un munte de carne tînără, la imensul său birou.

În sfîrșit, sosi Maurepas. Louis îi ieși înainte, grăbit, politicos, surprinzător de repede, cu mersul lui legănat. Cu toate că tare răcit, bătrînul *monsieur* era foarte dichisit. Contesa îl sfătuise cu insistență să se menajeze, să-l roage pe Louis să vină la el, sau măcar să facă scurtul drum pînă la Louis în halat. Dar președintele de consiliu nu înțelegea să nu respecte ceremonialul. Cînd era vorba de convorbiri oficiale, ținea să vină el la monarh în haine de ceremonie, cum o cerea uzul Curții.

Ședeau amîndoi la masa mare, statuetele de porțelan ale scriitorilor stăteau printre hîrtii și cele necesare scrisului. Tînărul Louis, îmbrăcat neglijent, cu o ținută proastă, arăta, din pricina obezității, mult mai în vîrstă, nu de douăzeci și doi de ani cît avea; Maurepas, dichisit, slab, mult prea juvenil față de vîrsta lui de șaptezeci și șase de ani, se străduia să se țină drept. Avea un dosar cu acte. Louis, cu ochii săi căprui, depărtați, căta miop la dosar.

Maurepas își începu expunerea arătînd că a primit o scrisoare de la colegul său austriac, în care Kaunitz face o prezentare amănunțită și foarte limpede a punctului de vedere

habsburgic în toate chestiunile pendinte. Dacă n-ar fi însă decît atîta, atunci el, Maurepas, nu l-ar fi deranjat pe rege. Bătrînul își corectă grațios ținuta și zîmbi către Louis, ca și cum i-ar fi anunțat o surpriză plăcută. „Încep cu sfîrșitul, sire. Slăvitul dumneavoastră cumnat, împăratul roman, este în drum spre Versailles." Ochii regelui, care în timpul convorbirilor treceau de obicei de la un obiect la altul, se opriră brusc asupra lui Maurepas. Rămăsese cu gura întredeschisă, tîmp de surprindere. După fruntea sa obtuză se depănau gînduri, încet, dar nu fără logică. Știa el că Maurepas o să-i spună lucruri neplăcute. Dacă vine Josef, atunci el, Louis, va trebui să discute cu dînsul o grămadă de chestiuni dezagreabile. În primul rînd, treaba aceea scîrboasă cu succesiunea bavareză. Principele elector de Bavaria era bătrîn, problema va deveni în curînd actuală ; ce-i drept, Maria Theresia declarase că nu ridică nici un fel de pretenție, în schimb declarațiile cumnatului Josef erau cu atît mai amenințătoare. Consilierii săi insistaseră de luni de zile pe lîngă Louis să-l lămurească fără echivoc pe Josef că, în această afacere, Austria nu poate conta cu nici un chip pe sprijinul Franței. Dacă Josef vine acum, el, Louis, va fi obligat să i-o spună în față. Miniștrii săi, Maurepas și Vergennes, vor vrea ca el să meargă și mai departe, să-l dojenească pe Josef pentru vorbele lui imprudente. El, mai tînăr, și vorbind greu, să-i spună de la obraz vorbe aspre și energice cumnatului său, mult mai în vîrstă, vestit pentru felul lui vioi, scînteietor, bătăios și sarcastic de a se exprima. Umerii aduși ai regelui se încovoiară și mai mult.

Maurepas continua să-l privească amabil, ca și cum i-ar fi făcut cine știe ce comunicare agreabilă. Louis simțea cum îi zvîcnesc obrajii grași, mîinile își făceau nervos de lucru cu mînecile, se descheie la haină, dar tăcea și aștepta, nu se auzea decît tic-tacul ceasornicelor. Maurepas ghici ce se petrecea în el. Își drese ceremonios glasul, își scoase batista să-și sufle nasul, vai, cît îl stînjenea răceala. „Cred, sire, că această vizită va fi o adevărată bucurie, netulburată de discuții politice. Împăratul ne vizitează incognito, călătorește sub numele de conte Falkenstein și a rugat să ne abținem de la orice ceremonial. Este deci exclusiv o chestiune de familie. Presupun că de data aceasta maiestatea-sa romană călătorește

chiar cu permisiunea și binecuvîntarea luminatei sale mame. Cumnatul Josef îl vizitează pe cumnatul Louis și vine să dea bună ziua surorii sale Toinette."

Louis nu-l mai privea pe Maurepas. Mîngîia mecanic figurinele de porțelan de pe birou. Apoi, rămase dus pe gînduri, cu capul lăsat pe brațe. Lucrînd greoi, dar bine, mintea lui încerca să ghicească motivul pentru care cumnatul venea incognito. Louis nu voia însă să creadă în concluzia care i se impunea, încerca să i se sustragă. În cele din urmă, îl întrebă cu un efort pe bătrîn : „De ce vine Josef ? Ce vrea ?" și deoarece ministrul nu răspunse decît zîmbind ușor, Louis strigă deodată, neașteptat de strident : „Ce vrea ?"

Maurepas nu se sperie de această bruscă izbucnire. Îl cunoștea pe Louis și putea să-și închipuie ce se petrecea în el. Tînărul acesta timid, stînjenit, nu discutase cu nimeni decît cu el și cu doctorul despre dificultățile care stăteau în calea consumării căsătoriei sale. Nu era lipsă de curaj la Louis cînd refuza operația, ci un amestec de sentimente religioase sau, cum le numea liber-cugetătorul Maurepas în sinea lui, de superstiții, cu o pudoare copilărească. Și aceste chestiuni să le discute acum cu brutalul, raționalistul Josef ! Cinicului bătrîn îi era aproape milă de elevul său. În cuvinte prudente, politicoase, îl lămuri pe Louis că Josef întreprinde după toate probabilitățile această călătorie pentru a-și convinge cumnatul să se supună acelei mici operații de care vorbise doctorul Lassone. Probabil că Maria Theresia așteaptă de la această operație urmări binecuvîntate pentru Franța și Austria.

„Dar știu toți... ?" întrebă amărît Louis. Arăta foarte nenorocit cum ședea acolo, ghemuit pe scaun. În el se învălmășeau, întunecate, mulțimea de idei și de sentimente pe care incapacitatea sa fizică i le stîrnise toată vremea.

Louis fusese căsătorit cînd avea cincisprezece ani, de bunicul său, bătrînul Louis al cincisprezecelea, pentru ca să se creeze prin căsătoria aceasta o alianță între Franța și Austria, un „pact de familie". Căsătoria aceasta se făcuse după sfatul miniștrilor care fuseseră dușmanii tatălui său, *dauphin*-ul. Louis iubise și respectase pe tatăl său mort de timpuriu, și de vreme ce căsnicia fusese pusă la cale de bărbații care l-au urît pe tatăl său, și probabil l-au și ucis, era din capul locului neîncrezător și ostil față de tot ce privea această căsnicie.

Fiind foarte credincios, convins de existența unei providențe divine, îl apăsa teama că această căsnicie, pusă la cale de adversarii tatălui său, ar putea să nu aibă binecuvîntarea cerească. Poate că tocmai de aceea dumnezeu l-a creat cu această incapacitate. Dacă era așa, oare avea el, Louis, dreptul să intervină? Oare nu constituia operația o încercare de a corecta acțiunea providenței?

Pe de altă parte, căsătoria fiind încheiată, nu mai era vorba de el singur. Oare nu comitea o nedreptate față de Toinette, sustrăgîndu-se cuțitului chirurgului? Se simțea foarte intimidat față de ea. Fusese smulsă din patria ei, adusă aici din depărtări pentru a fi fecundată de el, pentru a naște un *dauphin* din sîngele Habsburgilor și Bourbonilor. El nu-i putea da ceea ce i se cuvenea, și dacă Josef lua mînios apărarea surorii sale, dacă acuza casa de Bourbon de a fi înșelat casa de Habsburg, toate acestea nu erau decît juste, iar el, Louis, nu avea ce replica.

Iarăși, însă, trebuie să fi avut un sens că dumnezeu, care-l miluise și-l unsese, îl înzestrase cu un astfel de trup. Se ciocneau felurite datorii și, deoarece lua greu hotărîri, lăsa lucrurile să-și urmeze cursul. A persista era mai bine decît a schimba, a nu face nimic mai bine decît a face ceva.

Posomorît și lipsit de energie, frămîntat de aceste sentimente și raționamente, ședea în fața mesei masive, își aranja mecanic mînecile, tăcea. În cele din urmă, Maurepas întrebă dacă-i permite să facă o prea supusă propunere. Louis, nerăbdător, zise: „Da, vorbește, mentorul meu." — „S-ar putea, poate, găsi — își dădu părerea Maurepas — un mijloc pentru a spori prestigiul Versailles-ului cu prilejul acestei călătorii a lui Josef." Și deoarece Louis ridică ochii interesat, Maurepas continuă, cu zîmbetul lui discret și viclean, că ar fi bine ca Louis să se înțeleagă cu doctorul Lassone și să se supună operației încă înainte de sosirea contelui Falkenstein. Atunci nu-i mai rămîne maiestății romane decît să-l felicite, să se întoarcă la Viena și să raporteze împărătesei mame că deplasarea n-ar fi fost necesară.

Louis recunoscu că sfatul este excelent. Dar un rege, declară el roșind, nu trebuie să asculte întotdeauna de rațiunea sa, ci trebuie să țină seama de anumite sentimente mai adînci din sinea lui. Ministrul știa că astea nu erau vorbe goale, ci

exprimau convingerea lui intimă. Louis se credea unsul Domnului și socotea că pornirile și emoțiile lui sînt semne cerești, cărora nu este iertat să te opui. Cînd voia, Louis era accesibil unor sfaturi rezonabile; cînd se referea însă la faptul că e unsul Domnului, nu era indicat să mai insiști. Abia de curînd, Maurepas îi dăduse prilej tînărului său monarh să facă întristat constatarea că el, primul-ministru, n-ar fi foarte credincios. Socoti mai înțelept să fie azi mai moderat.

De altfel, se și simțea epuizat. Se gîndi la sfatul contesei să nu se surmeneze și ar fi preferat să se retragă. Din păcate, nu era posibil. Căci mai era ceva. De cum primise știrea plănuitei călătorii a lui Josef, Maurepas își făcuse socoteala ce urmări ar putea să aibă această vizită pentru el. Toinette nu-l iubea, Mercy și Vermond afirmau mereu că el n-ar fi amicul unei legături prea strînse cu Austria, clica mov se străduia să-l răstoarne. Dacă acum Josef și-ar atinge scopul, dacă după efectuarea operației legătura între Louis și Toinette devenea mai strînsă, dacă mai venea și un copil, șansele lui Mercy și Vermond creșteau, iar el era amenințat. E adevărat că Louis se străduia să ferească politica sa de mîinile frumoase și albe ale Toinettei; dar era slab de înger, iar Maurepas, hotărît să moară în slujbă, nu voia să se expună nici unui risc. Își propusese deci să întreprindă un atac împotriva Toinettei în aceeași audiență în care-i anunța regelui vizita lui Josef.

Ministrul își învinse așadar slăbiciunea, își șterse delicat fața cu prețioasa lui batistă, tuși, își drese glasul, se redresă; ședea în fotoliu, slab, țeapăn, elegant; de cealaltă parte a mesei Louis sta în fotoliu ghemuit, moale și țărănos.

De vreme ce are astăzi cinstea, declară el, să fie primit de rege la raport, și-ar permite să atingă o a doua chestiune. Monsieur d'Angivillers i-a remis ministrului de Finanțe o nouă cerere de fonduri pentru reconstruirea *Trianon*-ului. Regele a dispus, în înțelegere cu regina, ca serviciile Curții să nu depășească în nici un caz bugetele ce le-au fost desemnate. În consecință, *monsieur* Necker n-ar vrea să deschidă creditul fără un ordin expres al regelui.

Louis fornăia indispus pe nas. El însuși era econom. Știa că risipa Toinettei face multora sînge rău, la Paris, și acum aproape că nu era săptămînă în care să nu fie silit să-i poruncească politicosului, zelosului și dezaprobatorului Necker,

pe care nu-l putea suferi, să deschidă reginei credite extraordinare. Pe de altă parte, înțelegea că Toinette avea multe scuze dacă risipea banii cu nemiluita, înțelegea că goana nebună după plăceri nu era la ea decît o compensație pentru plăcerile și drepturile patului conjugal pe care, spre rușinea sa, nu i le putea oferi. Avînd sentimentul propriei sale vinovății, îi arăta o extremă indulgență și, în timp ce pentru el economisea franc cu franc, îi făcea aproape plăcere cînd putea s-o despăgubească pe Toinette cu bani pentru ceea ce era nevoit să-i refuze.

„Cît e de data asta?" — „Trei sute de mii de livre", răspunse Maurepas.

„Trei sute de mii de livre", zise Louis către sine. Luă o pană de gîscă și scrise caligrafic pe una din numeroasele coli de hîrtie care se aflau pe birou: 300.000. Apoi făcu tot felul de arabescuri în jur și mai scrise: 60.000 × 5; 50.000 × 6; 25.000 × 12. Se gîndea la ieșirile obraznice pe care fratele lui, Charles, le avusese împotriva Toinettei, se întreba dacă Charles va fi știut de această nouă cerere. E sigur că știuse; intimitatea fratelui său cu Toinette îl amăra pe Louis. „Trei sute de mii de livre", repetă el. Din nou trei sute de mii de livre pentru *Trianon*. Era un scandal și va da loc la multă vorbărie.

Maurepas, bucurîndu-se de efectul cuvintelor sale, înfipse mai adînc ghimpele. Dacă i-ar fi îngăduit să dea un sfat, spuse el pe un ton foarte prudent și politicos, ar sugera ca Louis să aprobe suma pentru *Trianon*, dar să o roage pe regină să-și restrîngă cumva cheltuielile. „Trei sute de mii de livre", mormăi Louis pentru sine, de douăsprezece ori douăzeci și cinci de mii. „Trei sute șaptesprezece mii șase sute treizeci și patru livre, sire, dacă cumva vreți să cunoașteți cifra exactă. În sine suma nu este excesiv de mare. Dar standardul de viață, îndeosebi la țară, scade și este lesne de înțeles că unii compară cheltuielile clicii mov cu cheltuielile pe care nu le pot face ei. Literați obraznici numesc tot ce face regina, chiar și în problemele ei particulare, politică austriacă. Ne străduim tocmai să împiedicăm apariția unui pamflet care scrie că numai uriașele cheltuieli ale reginei împiedică guvernul să dispună de sumele necesare ajutorării Americii. Fapt este că, în ciuda artificiilor lui Necker, situația financiară rămîne

încordată. Colegul meu Vergennes, sire, nu îndrăznește să vă ceară aprobarea pentru celelalte două milioane pe care americanii ne-au rugat să li le dăm."

Louis fu bucuros că Maurepas adusese vorba de americani, ca să-și poată descărca mînia. „Americanii voștri! zise furios, ridicînd vocea, și bărbia lui grasă tremură. Totdeauna americanii voștri. Totdeauna rebelii voștri. Și cine să dea banii pentru rebeliunea lor? Eu."

Președintele de Consiliu discutase în multe rînduri chestiunea americană cu Louis, se simțea la capătul puterilor, nu era dispus să înceapă o discuție inutilă. Se limită deci să rezume principiile politicii americane, principii pe care Louis le acceptase, la insistențele sale. „Sper, sire — zise el pe un ton ceva mai apăsat decît de obicei — că am înțeles bine părerea dumneavoastră în chestiunea americană. Dumneavoastră, sire, și consilierii dumneavoastră, ați căzut de acord că este în interesul nostru să menținem cît de mult timp deschis conflictul dintre Anglia și coloniile sale americane, pentru a slăbi atît pe rebeli, cît și, îndeosebi, Anglia. Ați prescris miniștrilor dumneavoastră o politică corespunzătoare. Ați dat dispoziții consilierilor dumneavoastră, sire, în sensul de a sprijini pe rebeli cu subvenții modeste, care să le ajute să-și tragă zilele, pînă ce vom fi noi înșine în stare să reluăm vechea dispută cu Anglia."

Louis trebui să recunoască că aceasta era exact. Maurepas și Vergennes îl pisaseră atîta cu motivările lor, cu „argumentele lor plauzibile", încît pînă la urmă consimțise. Dar în sinea lui știa că toate astea sînt sofisticării, că el avea dreptate, că aversiunea regală împotriva rebelilor era justificată și această acțiune de ajutorare a americanilor nu se va termina bine. Dar ce putea face? Ședea amărît, lăsînd pleoapele în jos, așa încît ochii aproape că dispăreau în cărnurile feței. „Și cîți bani vreți iar pentru americanii voștri?" întrebă el înciudat. „Vergennes propune două milioane, răspunse fără să-și piardă răbdarea, Maurepas. Vrea să ia suma din fondurile lui secrete." — „Un milion, zise Louis supărat. Un milion, nu două, mai mult de un milion nu le dau rebelilor. Ar fi să-mi calc pe conștiință." — „Bine, atunci un milion", încheie împăciuitor Maurepas. „Și să dea banii în trei rate! porunci țîfnos Louis. Prea e obraznic Franklin al vostru, nu e nici-

odată mulțumit, totdeauna mai cere cîte ceva." — „Cum porunciți, sire", răspunse ministrul. Își adună actele. „Și acum permiteți-mi, vă rog, să mă retrag. Și veți binevoi, sire — mai întrebă el, ca să fie sigur — să vorbiți cu regina pentru limitarea pe viitor a cheltuielilor?" „Da", răspunse Louis îmbufnat.

Vedea ce efort îl costă pe Maurepas să se țină drept. „Ar trebui să vă mulțumesc, mentorul meu — spuse el plin de remușcare — dar nici dumneavoastră nu-mi faceți viața ușoară." — „Știu, știu, îl consolă bătrînul. Dar acum ați scăpat de mine, sire, și vă doresc o vînătoare plăcută." Își luă rămas bun, crispat, juvenil și foarte ceremonios.

În anticameră se prăbuși aproape. Secretarul Sallé și cameristul îl luară în primire, îl cărară pînă dincolo în apartamentul lui. *Madame* de Maurepas sosi în grabă, făcînd reproșuri blînde și îngrijorate bătrînului, care nu mai putea de tuse și sufocații. Fu băgat în pat, i se puseră sticle cu apă caldă la picioare, i se dădu supă caldă.

Și Louis se simțea ostenit de convorbirea avută. Îi pierise cheful de vînătoare. Sta din nou ghemuit în colțul lui de lîngă fereastră și privea afară la aleile de acces ale palatului, dar nu vedea nimic. „Trei sute de mii pentru austriacă" socoti el, „un milion pentru răsculat, cinci sute de mii pentru golan", și medita laborios la grelele sarcini pe care i le impunea soarta.

În dimineața următoare, imediat după ce se trezi, își aminti că îl aștepta o sarcină deosebit de grea și de neplăcută. Gîndurile i se descîlceau încet; deodată știu că e vorba de convorbirea cu Toinette, de acele observații pe care făgăduise mentorului său că i le va face.

Mai rămase un timp culcat, moțăind, fornăind pe nas. Apoi trase de sfoara legată de brațul lacheului, astfel încît acesta să poată fi chemat oricînd. Lacheul sosi în grabă și Louis trecu greoi din patul în care dormise în patul de gală, în care se trezea ceremonios pentru *lever*. Se lăsă îmbrăcat în prezența a o sută de membri ai înaltei aristocrații. Schimbă cu ei automat obișnuitele cuvinte goale. Dejună copios, cu gîndul aiurea, preocupat de convorbirea pe care trebuia s-o aibă.

Pentru dimineața aceasta era prevăzută audiența ministrului de Război Saint-Germain. Louis ținea la Saint-Germain și era convins că reformele propuse de acesta erau merituoase. Dar în ultima vreme îl îndemnau din toate părțile să-l dea afară pe bătrîn. Louis, însă, tot mai avea remușcări cînd își amintea cum, la vremea sa, îl concediase în mod rușinos pe extraordinarul său ministru de Finanțe Turgot, la insistențele Toinettei și ale clicii mov, și era hotărît să-l păstreze pe Saint-Germain. În sinea lui însă nu era sigur de tot că va reuși. Agreabilă nu va fi în nici un caz convorbirea cu Saint-Germain. Moșneagul o să vină cu tot felul de văicăreli și reclamații, o să-l privească cu ochii lui de cîine credincios și o să se aștepte ca el, Louis, să-i promită ajutor împotriva adversarilor săi. Nu, azi nu avea nevoie de așa ceva. Nu voia să fie obosit pentru complicata convorbire care-l aștepta cu Toinette. Nu-l va primi pe Saint-Germain. Dar îl va despăgubi și va vizita în sfîrșit *Hôtel des invalides*. Asta era o veche dorință a ministrului; era mîndru de felul cum renovase clădirea și cum făcuse ordine acolo. Da, va vizita *Hôtel des invalides* și o va ruga pe Toinette să vină cu el.

Satisfăcut de soluție, hotărî să-și petreacă timpul astfel cîștigat în biblioteca sa. Îi plăcea să-și îmbîcsească excelenta memorie cu fapte și detalii. Cărțile îl linișteau și-i făceau bine.

Cei doi bibliotecari, domnii de Campan și de Sept-Chênes, îl salutară; erau oameni liniștiți, șterși, la îndemînă cînd era nevoie de ei, absenți cînd nu trebuiau să deranjeze.

Louis ceru întîi să i se dea ultimele gazete. Cîteva din ele publicau o anecdotă despre istoricul Edward Gibbon, care îl interesă mult pe Louis. Acest Mr. Gibbon publicase cu un an în urmă prima parte a unei mari opere istorice: *Decăderea și prăbușirea imperiului roman*. Louis studiase cu plăcere opera și începuse s-o traducă în franțuzește. Actualmente, Mr. Gibbon se afla la Paris și, după cum povesteau gazetele franțuzești, se întîmplase ca el și Benjamin Franklin să se nimerească la aceeași oră în binecunoscuta cîrciumă *La Caterina cea năzuroasă*. Franklin pusese să întrebe la masa lui Gibbon, dacă acesta nu vrea să vină la masa lui. Gibbon însă, după cum scria în ziare, ar fi răspuns că nu vrea să se așeze la aceeași masă cu un instigator împotriva regelui său. La care Franklin i-ar fi trimis vorbă lui Mr. Gibbon că dacă va

mai voi să scrie o nouă operă despre căderea şi prăbuşirea unui mare imperiu, el, Franklin, i-ar putea pune la dispoziţie un bogat material. Louis găsea cam nesărată această replică a lui *monsieur* Franklin; era ridicol să crezi că Anglia s-ar putea prăbuşi în urma răscoalei coloniilor sale.

Indispus, lăsă gazetele deoparte. „Jurnale englezeşti v-au venit?" Obişnuia să parcurgă regulat presa englezească interzisă. Sept-Chênes le aduse în grabă. „Nu cumva te-ai uitat prin ele, Sept-Chênes?" întrebă Louis, şăgalnic şi-l ameninţă pe bibliotecar cu degetul, rîzînd zgomotos. Avea un rîs grosolan, răsunător, „de căruţaş" cum se spunea în clica mov. *Monsieur* de Sept-Chênes făcu cu politeţe haz de această glumă răsuflată.

Louis se cufundă în citirea ziarelor engleze. Erau pline de ştiri despre conflictul cu coloniile americane. Şi în ele se scria mult de doctorul Franklin. Ziarele îşi exprimau mirarea că conducătorul rebelilor a găsit azil la Paris. Louis suspină: aveau dreptate. Citi cu plăcere calificativele răuvoitoare cu care unii dintre jurnaliştii englezi îl gratificau pe bătrînul rebel. Îl numeau „cameleon de şaptezeci de ani, utopist lacom de cîştig, şarlatan". Louis se bătu zgomotos pe pulpe, îi chemă pe cei doi bibliotecari, le arătă pasajul, îl citi cu glas tare pe englezeşte. Nu pronunţa foarte corect cuvîntul „cameleon"; *monsieur* de Sept-Chênes îl corectă respectuos; Louis, zelos la învăţătură, repetă de mai multe ori pronunţarea corectă.

Ceru să i se aducă unele cărţi, îi plăcea să-şi facă de lucru concomitent cu mai multe volume. În jurul lui se îngrămădeau lucrări istorice engleze, studiul lui Horace Walpole: *Pot istoricii acorda credit relatărilor cunoscute despre viaţa şi domnia lui Richard al treilea?*, relatările lui James Anderson despre procesul Mariei Stuart, voluminoasele tomuri din *Istoria Angliei* de David Hume.

Cei doi bibliotecari băgaseră de seamă că deşi Louis cerea de fiecare dată toate cele şase volume ale operei lui Hume, nu citea decît unul singur. Vădit, regele ţinea să nu se bage de seamă că-l interesează tocmai acel volum. Volumul însă, faţă de care manifesta un asemenea interes, era cel care conţinea istoria lui Carol întîi.

Cam de un an de zile era Louis atît de interesat de opera istorică a lui David Hume, pentru a fi mai precis, de la concedierea ministrului de Finanțe Turgot, din luna mai a anului trecut. Interesul manifestat de Louis era legat de o scrisoare pe care acest Turgot i-o scrisese în ajunul dizgrației și concedierii sale. Neruşinatul îl prevenise că el, Louis, este înconjurat de consilieri dubioși, că la vîrsta de douăzeci și doi de ani nici nu poate avea experiență, nici nu poate cunoaște oamenii, că este în pericol, că stă la marginea unei prăpăstii. „Nu uitați, sire — scria în scrisoare — că ceea ce l-a adus pe Carol întîi la eșafod a fost slăbiciunea. Lumea vă socoate slab, sire." Louis nu arătase nimănui scrisoarea, o sigilase și o închisese în sipetul în care păstra documentele sale cele mai secrete. Dar încă în aceeași zi pusese să i se dea opera lui Hume și de atunci citea cu neschimbată mînie și mirare cum criminalii englezi s-au răsculat împotriva regelui lor, i-au făcut proces, l-au executat. Se bucura de cuvintele calme, științifice și totuși atît de calde cu care marele învățat Hume îl aprecia pe martirul Carol. Și astăzi Louis studia cu zel detaliile și încărca paginile cu o mulțime de noi însemnări, semne de întrebare, semne de exclamații.

Nu, nu. Oricîte argumente valabile i-ar aduce Vergennes și Maurepas, nu e just ca regele Franței să-l sprijine pe cameleonul de șaptezeci de ani și pe rebelii săi, așa ceva nu se poate termina cu bine.

Louis închise cărțile, se întinse de îi trosniră încheieturile, își desfăcu haina. Simțea că iarăși mîncase prea mult. Ce jale, azi era a doua zi în care nu putuse ieși la vînătoare. Dar mișcare trebuia totuși să facă. Mai avea un sfert de ceas pînă să meargă la Toinette. Urcă la mansardă în atelierul său mecanic.

Se nimerise bine că-l găsi aici nu numai pe bravul, zdravănul François Gamain, ci și pe *monsieur* Laudry, care supraveghea complicatele lucrări de mecanică fină de la Versailles. Louis, nemulțumit cu încuietoarea sipetului său cu documente, lucrase, împreună cu Gamain, la o nouă broască secretă. Dar nu ieșise exact cum și-o închipuise el, Gamain nu era suficient de inventiv. Excelentul meșter Laudry, însă, descoperi imediat unde era greșeala. Louis fu entuziasmat,

toți trei se apucară pe loc de lucru și o scoaseră la capăt: broasca fu terminată.

Dar sfertul de ceas trecuse de mult, se făcuse aproape prea tîrziu. Grăbit, Louis băgă voluminoasa broască în buzunarul hainei, își șterse la repezeală mîinile unsuroase de ulei și porni spre Toinette.

Străbătea sălile cu pași tîrșiți și șovăitori prin săli și coridoare; broasca grea din buzunarul hainei îi bătea pulpele. Prin coridoare circulau lachei, gărzi, curteni în uniforme strălucitoare. Toți se opreau respectuoși cînd trecea Louis și se înclinau adînc. Pe fețele unora, nu e vorbă, se putea de-a dreptul citi disprețul ce-l aveau pentru regele lor, lipsit de prestanță regală. Louis știa precis că atunci cînd trec prin sala tronului, acești domni fac cu mai multă convingere reverența adîncă în fața tronului gol, decît îl salută pe regele viu. Și din nou se întrebă amărît de ce oare providența divină i-a dat un trup atît de nedemn de sacra lui misiune.

Așa naviga greoi pe parchetul sălilor și coridoarelor, străbătu legănîndu-se încăperea cu fereastra rotundă, *L'oeil de boeuf*, și ajunse în apartamentele reginei. Aici, lîngă marele tablou ce-l înfățișa pe Jupiter împreună cu Justiția și cu Pacea, un băiețaș de vreo opt ani țîșni deodată dintr-un coridor lateral. Era îmbrăcat cu grijă și mișcările lui iuți, strengărești, erau în contradicție cu îmbrăcămintea demnă și somptuoasă. Louis știa cine era băiețașul; era Pierre, fiul ajutorului de grădinar Machard pe care, dintr-un capriciu, Toinette îl adoptase cu un an în urmă. Zărindu-l pe rege, băiatul se opri din alergat, se lipi de perete ca să-l lase să treacă și se înclină adînc, cum fusese învățat. Louis trecu pe lîngă el zîmbindu-i prietenos; broasca din buzunar continua să-i bată șezutul și pulpa.

Deodată Louis auzi în urma sa un hohot de rîs; vădit că micul Pierre nu se mai putuse stăpîni.

Louis era un tînăr de treabă, care se purta în general ca orice muritor de rînd. Dar era totodată strănepotul lui Louis al paisprezecelea, nepotul lui Louis al cincisprezecelea, rege al Franței și al Navarrei. Își amintea că preafericitul său bunic știa pași atît de regești încît, văzîndu-l, îi trecea oricui pofta de a mai șușoti despre destrăbălările lui, și se gîndea cum simpla apariție a Toinettei era atît de regală încît

făcea să amuțească batjocura chiar și a celor mai obraznici, făcea să se uite pentru moment de patima ei pentru joc, de petrecerile și balurile ei de la operă, de clica mov. Și deodată îl apucă o furie năprasnică. Se întoarse, îl prinse pe micul Pierre în mîinile sale zdravene, îl scutură pe băiețașul alb ca varul și strigă cu o voce stridentă, pițigăiată: „Gardă"! Lacheii și soldații din gărzile elveține sosiră în goană. În fața lui Jupiter, a Justiției și a Păcii, Louis le predete pe micul Pierre și porunci să fie ținut la arest pînă la noi ordine.

Apoi, mult mai calm și mai hotărît, intră la Toinette.

Cînd, două ore mai tîrziu, o părăsi pe Toinette, avea aerul unui om care a scăpat de o povară grea. Pe fața lui grasă se citea o deosebită satisfacție.

Ajuns în încăperile sale, se apucă pe dată să pună noua încuietoare la sipetul de documente. Scosul broaștei vechi și înlocuirea ei cu cea nouă era o muncă destul de complicată. Dar pînă la urmă noua broască secretă fu bine fixată la capacul frumosului sipet. Louis o descuie, o încuie la loc, se șterse de sudoare, bucurîndu-se de opera mîinilor sale.

Descuie din nou, ridică iar capacul sipetului. Privi cu duioșie lucrurile ce se aflau înăuntru, în general obiecte foarte personale, însemnări zilnice, scrisori, amintiri de tot felul. Acum toate acestea erau în siguranță. Răscoli prin sipet, cu un zîmbet nițel cam tont pe față, cu plăcerea colecționarului. Dădu de scrisoarea sigilată a fostului ministru de Finanțe, Turgot. Răscolind, o împinse fără să vrea sub alte documente, tot mai adînc, pînă ce ajunse pe fundul sipetului. Răscoli mai departe.

Iată cărțulia asta. El o scrisese cînd avea triesprezece ani și tot el o tipărise; încă de copil îi făcea plăcere să scrie și să facă munci manuale. Iar cărțulia purta titlul: *Despre o monarhie moderată. Maxime morale și politice, întemeiate pe Télémaque, alcătuite de dauphinul Louis Auguste.* Răsfoi îngîndurat cartea; el nu-și făcuse niciodată viața ușoară. Citi: „Suveranul nu este nici el decît un om. Ca atare, are comun cu ceilalți oameni îndatoririle creștine. Dar, deoarece mîna creatorului l-a înălțat deasupra celorlalți oameni, are datoria să fie un model de virtute și de religiozitate, un exemplu de credință și de zel". Ochii lui bulbucați erau aținși

ţi asupra paginilor, dar fără să le mai vadă. Îşi amintea cum el, băiat de treisprezece ani, alergase mîndru la bunicul lui şi-i arătase cartea. Fusese o decepţie. Bătrînul, preafericitul Louis al cincisprezecelea — probabil tocmai venea de la Dubarry — citise în carte un minut sau două. Apoi îl bătuse prietenos pe obraji pe nepotul sîrguincios şi spusese: „Toate bune, *monsieur le dauphin,* toate bune, dar prea mult zel strică. Aruncaţi cărţulia asta pe foc."

Clătinînd capu-i greoi la amintirea naivităţii sale de pe vremuri, bucurîndu-se că nu l-a ascultat pe bunic, Louis puse cărţulia la loc. Răscoli mai departe. Scoase o scrisoare a soacrei sale, Maria Theresia. Ea îi scrisese cu şapte ani în urmă, atunci cînd o trimisese pe Toinette la Versailles. Cu seriozitate, încet, Louis parcuse cu ochii lui miopi scrisoarea: „Soţia dumitale, scumpul meu *dauphin,* şi-a luat tocmai rămas bun de la mine. A fost bucuria mea şi sper că va fi fericirea dumitale. În acest scop am crescut-o, căci de multă vreme îmi dădeam seama că va fi consoarta dumitale. I-am inspirat dragoste pentru îndatoririle ei faţă de dumneata, o înclinaţie tandră precum şi capacitatea de a cunoaşte şi folosi mijloacele necesare pentru a vă place. Fiica mea vă va iubi, sînt sigură de asta, pentru că o cunosc. Rămîi cu bine, scumpul meu *dauphin,* fii fericit, fă-o fericită. Mi-e faţa scăldată în lacrimi. A dumitale iubitoare mamă, Maria Theresia."

Louis ţinea scrisoarea în mînă. Era o scrisoare frumoasă. Pe atunci nu ştiuse ce să răpundă; nu era de fel simplu pentru un băiat de cincisprezece ani. În cele din urmă alcătuise, împreună cu educatorul, un răspuns banal, pe nemţeşte, cu cîteva greşeli, ca să sune mai autentic. De altfel, nici maiestatea austriacă nu scria bine franţuzeşte. Louis murmură; în scrisoarea asta scurtă erau patru greşeli de gramatică şi nouă de ortografie.

„Fii fericit, fă-o fericită." Luminăţia-sa, mama soacră, vorbea uşor, acolo la Viena. Şi acum mi-l mai trimite pe Josef. „Fă-o fericită."

E o scrisoare frumoasă. Împărăteasa nu este numai înţeleaptă, are şi inimă. „Fiica mea vă va iubi, sînt sigură de asta, pentru că o cunosc."

Toinette a fost foarte drăguţă cu el, acum, în timpul convorbirii. Deşi nici unul dintre ei nu pomenise de scopul pe

care l-ar fi putut urmări Josef cu vizita lui, convorbirea fusese altfel decît altădată. Simţise o legătură sufletească în tonul discuţiei, ca niciodată pînă atunci.

De altminteri, planurile făcute după inspiraţia Toinettei pentru *Trianon*, sînt într-adevăr grozave. Gust are, are şi idei. Şi e tare frumoasă. Că-i place lui, încă nu înseamnă mare lucru, el nu se pricepe la frumuseţea femeilor. Dar Walpole acela, autorul excelentei cărţi despre Richard al treilea, a spus de ea că e cea mai frumoasă femeie din Europa şi el, ca scriitor de seamă, doar trebuie să se priceapă. Numai de n-ar fi atît de ironică şi de pornită pe rîs ; se teme totdeauna niţel de rîsul ei.

Oricum, cele trei sute de mii de livre pentru *Trianon* nu sînt bani aruncaţi. Mai exact, trei sute şaptezeci de mii şase sute treizeci şi patru de livre, pe memoria lui poate conta. A rotunjit la patru sute de mii, nu cu inimă uşoară, dar lucrările începute trebuie terminate în acelaşi spirit, aici are ea dreptate, ar fi risipă să facă lucrurile pe jumătate. În schimb, Toinette i-a promis că la anul nu va mai depăşi bugetul prevăzut pentru *Trianon*. Aşa are măcar un argument pentru Necker cînd va trebui să-i dea ordinul de plată.

În chestiunea cu Saint-Germain, desigur, a avut mai puţin succes. Toinette a refuzat net şi categoric să participe la vizita propusă la *Hôtel des invalides*. Mai mult decît atît : insistase din nou ca el să-l concedieze pe bătrîn. Nu-l suferea şi pace. Louis putea fi bucuros că scăpase deocamdată cu promisiunea că nu se va duce nici el în vizită la *Hôtel des invalides*.

Altfel, Toinette s-a arătat cu adevărat înţeleaptă, înţelegătoare şi docilă. Şi-a propus în mod serios să nu-şi mai depăşească bugetul. Într-un punct, ce-i drept, n-a fost chip de vorbit cu ea. Vrea să aibă propriul ei intendent pentru spectacole şi distracţii. După ce consimţise ca *Trianon*-ul să fie exclusiv al ei, Toinette dădea dovadă de oarecare consecvenţă cînd voia să aibă pentru acolo propriul ei intendent. Oricît îi era de neplăcut să dea dispoziţia respectivă ministrului de Finanţe, în acest punct a trebuit să-i cedeze lui Toinette.

„I-am inspirat dragoste pentru îndatoririle ei faţă de dumneata... Rămîi cu bine, scumpul meu *dauphin*, fii fericit, fă-o fericită." Cu un gest neaşteptat de gingaş, mîna lui grea nete-

zește mîngîios scrisoarea; o împăturește din nou și o pune cu atenție la loc în sipet.

Scoate de acolo însemnările sale zilnice. Se așează cu ele la masă. Se gîndește ce merită să fie reținut în scris din evenimentele zilei de azi. În cele din urmă, scrie: „Amînat primirea ministrului de Război din pricina unor discuții personale complicate. Convorbirea cu Toinette s-a desfășurat satisfăcător. Am făcut o broască secretă. Foarte bună. N-am fost la vînătoare." Pune însemnările la loc în sipet. Broasca funcționa bine, privi sipetul zîmbind satisfăcut.

Deodată zîmbetul i se stinse, își amintise ceva, sună enervat, îl chemă pe ofițerul de serviciu al gărzii. „A fost reținut un băiat, pe nume Pierre Machard, protejat al reginei. Trebuie eliberat imediat, și dă-i de doi franci dulciuri. Nu, de cinci franci", se corectă el.

CAPITOLUL IV

JOSEF

Cîteva săptămîni mai tîrziu, împăratul Josef era în drum spre Paris.

Josef al doilea era numai după titlu suveranul Imperiului roman de naţiune germană. Mama sa îl făcuse coregent, dar în realitate domnea ea, bătrîna împărăteasă, plină de vitalitate şi foarte categorică în păreri. Fiul şi coregentul ei socotea că aceste păreri erau adesea prejudecăţi. Profund religioasă, Maria Theresia se simţea bine numai în sînul bisericii. Josef, receptiv pentru toate curentele timpului său, era plin de neîncredere faţă de biserică, pe care o vedea cum cultivă şi protejează cele mai întunecate superstiţii; se arăta foarte interesat de noua ierarhizare a valorilor la care proceda acel secol luminat.

Nu avea viaţa uşoară tînărul împărat, care nici nu mai era atît de tînăr — împlinise treizeci şi şase de ani. Ardea de dorinţa să-şi traducă concepţiile în fapte şi să schimbe lumea. El anunţa aceasta lumii, iar lumea asculta interesată, îndeosebi tineretul. Era bucuria şi speranţa tineretului din întreg Imperiul roman de naţiune germană. Dar putere avea numai cu numele. El, coregentul, putea doar vorbi; acţiunea, domnia, trebuia să le lase pe seama mamei sale. De aceea, cu trecerea anilor, devenea tot mai acru.

Neputînd deocamdată schimba lumea, folosea inactivitatea lui forţată ca s-o cunoască mai temeinic. Călătorea. Călătorea mai mult decît oricare alt suveran. Îi făcea plăcere să călătorească incognito, convins fiind că aceasta este cea mai bună modalitate de a obţine o imagine nedeformată a stărilor

din țară. Ținea mult să nu fie tratat ca suveran, locuia în hoteluri de rînd și lua cu el la drum patul soldățesc pe care-l folosise în campaniile sale. Dar, vanitos fiind, dorea ca aceste străduințe ale sale de a se informa asupra situației reale să fie cunoscute. Zîmbea satisfăcut cînd lumea îl recunoștea pe împărat în cel care călătorea sub numele de contele Falkenstein și îi plăcea cînd ziarele scriau despre aceste călătorii.

Se luaseră măsuri complicate pentru a păstra incognito-ul împăratului în călătoria sa spre Paris și în timpul vizitei sale acolo. Se atrăsese atenția suveranilor ale căror țări urma să le străbată contele Falkenstein, că acesta nu dorește nici un fel de ceremonial și vrea să fie tratat ca un turist de rînd. Dar unii dintre suverani nu puteau suporta asemenea gînd. Ducele de Wűrttemberg, de pildă, nu putuse accepta să-l lase pe împăratul roman să doarmă într-un hotel de rînd. Poliția sa scoase toate firmele hanurilor și hotelurilor. Locuitorii orașului Stuttgart primiră porunca să nu știe unde e vreun han, așadar contelui Falkenstein nu-i rămase decît să accepte găzduirea la palatul ducal.

În schimb, îi fu dat împăratului să-și facă intrarea în Paris într-o simplă trăsură de piață. Trase la modestul *Hôtel de Tréville*, unde i se instală patul de campanie. *Monsieur* Grandjean, proprietarul hotelului, nu-l trată mai servil decît pe alți turiști. În timp ce Josef făcu apoi prima recunoaștere temeinică a orașului, monsieur Grandjean arăta, cu adînc respect și contra unui important bacșiș, cui voia să-l vadă, patul de campanie al împăratului roman, care trăiește la fel de simplu ca soldații săi.

A doua zi, Josef sosi la Versailles. Toinette îl aștepta, cum se cuvenea, înconjurată de curtea sa. Dar nu-și putea stăpîni nerăbdarea și alerga mereu la fereastră, iar cînd Josef urcă scările, ea îi alergă în întîmpinare, îl îmbrățișă și-l sărută în fața gărzii care prezenta armele.

Cei doi frați semănau, Josef avea, ca și Toinette, o față deschisă, expresivă, o frunte înaltă, ochii vii albaștri, o gură mică cu buza de jos mai groasă, un nas nițel coroiat. Era zvelt și înalt, cu mișcări frumoase și stăpînite. Totuși, cînd îl privi mai atent, Toinette fu decepționată. Și-l amintea așa cum îl văzuse cu șapte ani în urmă la Schönbrunn, ca pe fratele mai mare a cărui seriozitate și ton de dascăl îi inspirase întot-

deauna teamă, pe care îl admira pentru știința și strălucirea lui ; se lăudase de sute de ori față de prieteni, aici la Versailles, cu fratele ei, care numai prin apariția lui cucerea toată lumea. Și acum venise un domn îmbrăcat modest, neînsemnat, cu o înfățișare aproape bătrînicioasă datorită începutului său de chelie, într-un cuvînt, o decepție în toate privințele.

Cu toate acestea, prima întîlnire a fraților fu plăcută. Josef își propusese să nu-și intimideze de la început sora cu mustrări. Se abținu de la diverse observații pedagogice pe care ar fi vrut să i le facă ; o lăudă pe Toinette ce bine arată, povesti despre ceilalți frați și mai ales despre mamă-sa. Vorbeau franțuzește, dar reveneau mereu la limba germană. Lui Toinette îi lipsea adesea cuvîntul potrivit pe nemțește. Josef trebuia s-o ajute. Surîzînd, dar fără reproș, îi spuse că acum nu vorbește corect nici nemțește, nici franțuzește. El era mîndru că vorbește curgător germana, franceza, italiana și că poate conversa în propria lor limbă cu supușii mai tuturor neamurilor aflate sub stăpînirea lui.

O ținea pe Toinette de mînă. Spuse : „Ei, Toni, nu-i așa că-i plăcut să fim iar împreună ?" Sunetul vocii, blînda strălucire a ochilor săi o încălziră.

Și față de cumnatul Louis, Josef își stăpîni dorința de a ține prelegeri cu scop educativ. Louis se străduí să-și învingă timiditatea și toate se petrecură mai bine decît se așteptaseră amîndoi. Louis îi arătă cumnatului cărțile sale și cîteva din lucrările de lăcătușerie pe care le făcuse, încercă să vorbească nițel nemțește, rîse cu umor de greșelile pe care le făcea și corectă la rîndul său de cîteva ori franțuzeasca cumnatului. Acesta, cam indispus, insistă că pronunția sa ar fi cea corectă. Meticulosul Louis nu cedă, apelă la autoritatea bibliotecarului său, Sept-Chênes, și voi chiar să ceară o consultație Academiei. Josef nu putu decît să aprecieze interesul filologic al cumnatului său, înțelegerea lui clară, pozitivă. Ambasadorul Mercy făcuse în mai multe rînduri, respectuos, dar foarte limpede, aluzie la faptul că regele foarte creștin ar fi cam mărginit.

Josef folosi săptămîna următoare ca să viziteze Versailles și Paris. În fond, firea franțuzească îi repugna ; dar era conștiincios și nu voia să reprobe Franța fără s-o fi studiat amănunțit. Alerga foarte ocupat, pe jos și cu trăsura, prin Paris,

interesîndu-se deopotrivă de chestiunile mari şi de mărunţişuri. „Nu vă pierdeţi în bagatele", îl sfătuise bătrînul Friedrich, regele Prusiei, admiratul său adversar. Cuvintele acestea i se întipăriseră adînc în minte, atît sensul lor, cît şi tonul dur, sacadat, de comandă, cu care fuseseră spuse, dar nu-şi putea stăpîni nevoia de activitate. Tocmai mărunţişurile îl atrăgeau. Turistul imperial îşi vîrî habsburgicul nas în toate colţurile oraşului Paris. Vizită spitaluri, gustă supa cantinelor pentru săraci, asistă la dezbaterile tribunalelor, vizită tot felul de fabrici,, intră în conversaţie cu numeroşi negustori ambulanţi, îşi notă expresii din argoul volubil al pescăreselor, vizită meşteşugari în atelierele lor, se interesă de procedeele pe care le întrebuinţau. Totul incognito şi fiind recunoscut peste tot. Ziarele scriau articole entuziaste despre discretele studii ale contelui Falkenstein, purtarea lui democratică făcea senzaţie, ajunse la mare modă şi mulţi agăţară lîngă portretul înţeleptului cetăţean Franklin, portretul simpaticului şi popularului împărat Josef.

Josef se străduí înainte de toate să se întîlnească cu intelectualii de vază ai Franţei. Faţă de aceşti savanţi, scriitori, filozofi, lua o atitudine de intelectual, de coleg şi regreta că ocupaţiile sale de suveran îi lasă atît de puţin timp pentru activitatea ştiinţifică. Vizită bibliotecile, asistă şi la o şedinţă a Academiei şi avu o lungă convorbire cu vicepreşedintele ei, ministrul dizgraţiat, Turgot. Se întîlni în mai multe rînduri cu academicienii Condorcet şi Leroy, iar grasul Mr. Gibbon, marele istoric, care refuzase să cineze la aceeaşi masă cu rebelul Franklin, se adresa mereu contelui Falkenstein cu „maiestate", deşi acesta îl rugase să-i zică *monsieur*. Josef vizită cu un deosebit zel saloanele doamnelor intelectuale. Se arătă chiar şi în salonul doamnei Necker, deşi ministrul de Finanţe Necker era eretic, burghez şi elveţian. Clica mov înregistră cu schime ironice ştirea despre aceste vizite ale împăratului la „cabana elveţiană".

Josef cercetă foarte amănunţit Versailles-ul, atît imensul palat cît şi instituţiile Curţii. Scotocea prin coridoarele şi ungherele uriaşului labirint ; nu-i scăpa nimic, nici „camerele de serviciu" ale Toinettei, nici atelierul de fierărie al lui Louis. Sosea neanunţat în anticamerele miniştrilor Maurepas şi Vergennes şi aştepta acolo ca un petiţionar de rînd. Asista

la procesiunea solemnă în care Louis mergea la slujba religioasă şi la masa pe care regele o lua în prezenţa unui numeros public de aristocraţi.

Asistă de asemenea, ascuns în mulţimea curtenilor, la *lever* şi la *coucher*, fără ca Louis să bănuiască prezenţa lui. Dînd din cap dezaprobator, împăratul roman asistă incognito cum Louis se lăsa, fără ruşine, dezbrăcat şi îmbrăcat de cămaşă şi pantaloni, în prezenţa a foarte mulţi oameni, gras, greoi, vizibil plictisit şi solemn ; partea dreaptă şi partea stîngă a regelui erau de fiecare dată deservite de alţi nobili.

Josef observă odată, la un *coucher*, cum Louis parcurse de cîteva ori, cu pantalonii lăsaţi în vine, cercul curtenilor, cum se opri în faţa unui camerier, tînărul conte Gramont, cum se apropie atît de mult de el, încît Gramont se dete înapoi pînă la perete şi cum Louis continuă să se apropie de el, pînă ce atinse cu burta lui grasă pe zveltul camerier apoi, izbucnind într-un hohot de rîs, îi întoarse spatele cameristului speriat.

Louis trebuia, seară de seară, să se dea în spectacol cu dezbrăcatul său, timp de cel puţin douăzeci de minute. Cînd, în cele din urmă, îi părea că ajunge, făcea un semn pajilor care-i scoteau cizmele şi le trînteau cu zgomot de podea. Aceasta făcea parte din ritual, era semnul că roiul de aristocraţi trebuia să se retragă ; abia atunci Louis se putea culca. Josef îşi zicea cu mîndrie că uzanţele simple de la Curtea sa constituiau un mare progres în comparaţie cu acest ceremonial nerod.

De altfel, Josef se străduia să aprecieze la justa valoare tot ce era bun la Paris şi la Versailles. Avea înţelegere pentru măreţia palatului şi a parcurilor de la Versailles, aprecia mîndrele, impunătoarele clădiri ale oraşului Paris şi frumuseţea podurilor şi pieţelor sale. Dar vedea cu o privire şi mai pătrunzătoare păienjenişurile în colţurile somptuoaselor încăperi de la Versailles, ramele sparte ale unor tablouri, mobilele nereparate, vedea negustori ambulanţi care-şi ofereau marfa cu strigăte asurzitoare pe marile, nobilele scări şi rampe. Mai mult încă îi reţineau atenţia murdăria, zgomotul şi dezordinea oraşului Paris. Dezordinea şi murdăria oraşului şi a palatului îi făcură mai mare impresie decît strălucirea şi măreţia. Dezaprobă satisfăcut ceea ce vedea şi constată cu plăcere că propria sa experienţă confirma părerea ce

şi-o făcuse despre Franţa după rapoartele pe care le primea.

Întrebat dacă Paris şi Versailles îi plac, se străduia să fie diplomat şi făcea aprecieri politicoase. Cîteodată, însă, nu-şi putea stăpîni înclinarea spre ironie şi-i scăpau cuvinte muşcătoare, cu un iz de superioritate. Dezaproba organizarea învechită a armatei, dezordinea din circulaţia pariziană sau descompunerea ascunsă pe care i se părea că o descoperă peste tot. Asemenea ieşiri erau bineînţeles imediat colportate.

Fiecare pas al său era controlat, atît de agenţii poliţiei pariziene cît şi de spionii ambasadorului austriac Mercy şi ai abatelui Vermond. Maria Theresia la Schönbrunn, Louis la Versailles, căpătau continuu rapoarte amănunţite asupra neobositelor străduinţe ale contelui Falkenstein de a-şi spori cunoştinţele despre lume şi oameni şi de a le împărtăşi altora.

Josef avea înclinaţii literare ; îi plăcea să-şi fixeze impresiile în fraze bine formulate. Se ştia de acord în toate cu fratele său Leopold, mare duce de Toscana. „În acest oraş, Paris — scria el — totul se face numai de dragul aparenţelor, clădirile sînt măreţe şi impunătoare, dar să nu le priveşti mai de aproape, sînt pe dinafară arătoase, pe dinăuntru păduchioase. Totul este falsă măreţie. În acest Babilon nu se cunosc nici legile naturii, nici cele ale unei ordini sociale raţionale. Peste toate se aşterne o spoială de politeţe şi de ceremonial." Scrisoarea era lungă ; Josef îi comunica fratelui, în cuvinte necruţătoare, toate impresiile imposibil de formulat în convorbirile cu francezii pe care-i cunoscuse.

Înmînă scrisoarea ambasadorului său, Mercy, ca acesta s-o trimită prin curier special fratelui, în capitala sa, Ferrara. Scrisoarea căzu în mîinile serviciului secret francez ; *monsieur* Lenoir, şeful poliţiei pariziene, o copie înainte de a-i da drumul mai departe la Ferrara şi o comunică regelui.

Louis zăbovi multă vreme cu citirea scrisorii, reflectînd la părerile aspre, exagerat de nedrepte ale cumnatului său. Iată urmările frecventelor vizite pe care le face Josef filozofilor răzvrătiţi, nelegiuiţi ; chiar şi cu Turgot acela a stat mult de vorbă, cu Turgot a cărui obrăznicie s-ar putea numi aproape rebeliune. Dacă Josef privea de sus, plin de milă şi dispreţ, la toată agitaţia scîrboasă şi slugarnică din jurul pîntecosului său cumnat, acesta la rîndul său îl compătimea în sinea lui

pe împăratul roman, care intrase în rîndurile hulitorilor şi-şi periclita astfel fericirea de apoi.

Împăratul Josef avea patima să dreagă lumea. Se credea născut pentru a pune la punct tot ce nu era în ordine, lumea în întregul ei, ca şi felul de viaţă al surorii sale şi capacitatea de a procrea a cumnatului. Încă cu ani în urmă, cînd contele Mercy începuse să trimită rapoarte la Viena despre purtarea cam uşuratică a Toinettei, Josef declarase : „Plec eu acolo şi fac ordine", iar cînd devotatul şi conştiinciosul ambasador raportă, plin de respectuoasă îngrijorare, despre deficienţa fizică a tînărului rege, Josef declară pe loc : „Las' că plec eu acolo, aranjez eu şi asta, aveţi încredere în mine, mamă".

De vreme ce vorbise cu atîta siguranţă, trebuia neapărat să izbutească. Nu putea lăsa nimic la voia întîmplării. Trebuia, înainte de toate, pînă a începe marea convorbire între bărbaţi despre operaţie, să cerceteze amănunţit firea cumnatului său. Pînă acum nu reuşise încă să se dumirească ce-i cu Louis. Acesta făcea cîteodată observaţii de o surprinzătoare agerime, apoi era din nou de o stupiditate care atingea cretinismul. Ca să-i încerce capacităţile, Josef îl atrase, deci, într-o largă discuţie politică.

Întîi totul decurse în armonie, căci Josef începu cu expunerea ideilor sale despre conflictul anglo-american. Declară foarte hotărît că socoate greşit să se arate fie şi cea mai mică simpatie Americii. În sinea sa, Louis îşi zicea că cumnatul are motive serioase să ia asemenea atitudine. Ca Habsburg avea nevoie de Anglia pentru o alianţă împotriva forţei crescînde a Rusiei, ca Habsburg nu putea deci sub nici un motiv indispune Anglia. Dar, oricare ar fi fost motivele cumnatului, Louis îi împărtăşea în totul părerea. Cu fraze avîntate, Josef îşi afirma convingerea că adevărata libertate nu e posibilă decît într-o monarhie luminată, ironizînd convins şi cu cuvinte alese pe amatorii de libertate din Philadelphia, a căror activitate dubioasă nu putea duce decît la anarhie. Louis asculta încîntat, capul său gras se înclina din cînd în cînd aprobator, scotea vagi sunete în semn că e de acord şi îşi nota în sinea lui unele formulări reuşite de ale lui Josef pentru a le servi, cînd s-ar ivi prilejul, lui Maurepas şi Vergennes.

După aceea însă, Josef începu să vorbească despre succesiunea la tronul Bavariei. Expuse volubil şi cu căldură

posibilitățile ce le deschidea Habsburgilor apropiatul deces al principelui elector al Bavariei. Nu era oare sfînta datorie a casei de Habsburg să folosească prilejul și să se asigure, prin ocuparea unor regiuni importante din punct de vedere strategic, împotriva amenințării crescînde din partea Prusiei? Louis fu apucat de o furie surdă. Oare cumnatul ignora cu totul îndreptățitele pretenții ale casei de Zweibrücken? Oare acest suveran foarte moral, luminat, filozof, zvîrlea pur și simplu orice morală la gunoi? Maurepas și Vergennes aveau dreptate: Habsburgii urmăreau planuri de război absolut nebune și nici un pact de familie nu putea justifica aruncarea Franței într-o astfel de aventură. Dintr-o dată cumnatul acesta, care făcea atîta caz de rațiune și morală, se dovedea romantic, aventurier, un cuceritor lipsit de scrupule, dornic să făurească prin victorii militare dominația mondială a casei de Habsburg. Pînă aici! El, Louis, regele foarte creștin, nu se băga la așa ceva. Nu pentru asta era el unsul Domnului.

Asudînd, tot mai uluit, asculta cuvintele îngîmfate, nelegiuite ale cumnatului. Nu trebuia oare să-i răspundă? Dar cum putea el, mai tînăr și lipsit de experiență, să-i predice morală impunătorului împărat roman? Acesta o să-i închidă desigur gura cu nenumărate argumente. Nu. Trebuia să procedeze așa cum își propusese, să se sustragă, să refuze discuția.

Tăcea și asculta. Luă o foaie de hîrtie și începu să mîzgălească. Apoi, cînd Josef termină, îi întinse foaia cu mîzgăliturа lui și-i zise: „Priviți, sire, linia aceasta este granița dintre dumneavoastră și Bavaria, nu-i așa că am memorat-o bine?" Josef nu știu dacă tînărul gras care-l privea zîmbind cu naivă mîndrie e tîmpit sau zeflemist. Privi foaia, o puse la loc pe masă și spuse pe un ton stăpînit: „Ce ziceți, sire? Împărtășiți punctul nostru de vedere? Putem conta pe sprijinul dumneavoastră cînd ne vom susține pretențiile?" — „Stați să văd — răspunse îngîndurat Louis — dacă reușesc să enumăr din memorie toate localitățile cu peste două mii de locuitori care sînt supuse principelui elector al Bavarei", și începu să le recite.

Josef renunță să mai discute serios cu acest om, vorbi de lucruri indiferente și plecă curînd.

În felul său metodic, Josef reflectă la consecințele ce rezultau pentru el din această convorbire. Faptul că cumna-

tul putuse doar să se sustragă şi nu apucase să-l refuze direct, îl umplea de speranţe. Pe de altă parte, îşi dădea seama că va fi nevoie de multă elasticitate şi energie pentru a învinge această rezistenţă molîie, tenace şi surdă.

Îi scrise Mariei Theresia: „Ginerele dumitale, Louis, scumpă mamă, este prost crescut şi foarte neplăcut la vedere. Dar are o fire cinstită. Cu memoria lui surprinzătoare a înmagazinat multe cunoştinţe. Astfel, de pildă, poate enumera din memorie, în ordinea alfabetică, toate localităţile din Bavaria cu peste două mii de locuitori. Nu-mi dau, firește, seama ce avantaj direct sau indirect ar putea trage un suveran din asemenea exhibiţii. Pentru rest, Louis al nostru suferă de o îngrijorătoare incapacitate de a lua hotărîri. Este slab faţă de cei care ştiu să-l intimideze. Cred, scumpă mamă, că scopul călătoriei mele va fi atins."

Şi această scrisoare ajunse în mîinile şefului poliţiei pariziene. *Monsieur* Lenoir nu o comunică direct regelui, ci preferă să predea copia preşedintelui Consiliului de Miniştri.

Bătrînul Maurepas citi textul şi dădu gînditor din cap. Apoi arătă scrisoarea secretarului Sallé şi întrebă: „Ce zici, dragă Sallé?" Secretarul răspunse cu vocea lui inexpresivă: „Pentru un împărat roman, se pricepe destul de bine la oameni".

Maurepas hotărî să păstreze deocamdată documentul şi să-l folosească doar cînd s-ar ivi prilejul.

În casa şi grădina liniştită de la Passy, doctorul Benjamin Franklin află multe despre felul de a fi şi activitatea „progresistului" împărat roman. Prietenii săi care îl întîlniseră — şi nu erau puţini — lăudau simplitatea monarhului, răspunsurile lui prompte, obiective, tăioase şi totodată amabile. Aceşti academicieni şi poeţi se simţeau măguliţi că împăratul discuta cu ei de parcă ar fi fost egali şi găseau că este un simptom îmbucurător că pînă şi un împărat socoate potrivit să se declare intelectual şi progresist.

Franklin ar fi fost foarte bucuros să aibă şi el prilejul de a se întreţine cu Josef. Spera să-l poată convinge că problema americană este în fond o chestiune pur anglo-saxonă şi că celor treisprezece state nici nu le trece prin gînd să îndemne popoarele europene la rebeliune. Socotea că ar fi în stare să risipească teama Mariei Theresia şi a fiului ei că

exemplul Americii ar putea îndemna și țări europene la rebeliune.

De aceea îi fu foarte la îndemînă cînd unul dintre amicii săi, academicianul Condorcet, îl anunță că a vorbit despre el cu Josef și că împăratului nu i-ar fi neplăcut să-l cunoască.

Abatele Niccoli, reprezentantul Marelui Ducat de Toscana, în care domnea fratele lui Josef, Leopold, luă asupra sa să aranjeze o întîlnire neformală. Puse să se întrebe la contele Falkenștein și la doctorul Franklin dacă n-ar fi dispuși să ia o ceașcă de ciocolată la dînsul. Prin Condorcet comunică fiecăruia dintre cei doi domni pe cine va mai întîlni la el.

Cînd Josef primi invitația avu, pentru o fracțiune de secundă, sentimentul că ar fi făcut poate mai bine să nu exprime dorința de a-l întîlni pe Franklin. Înainte de a părăsi Viena, mama lui îl rugase, dacă tot trebuie să plece în acest oraș al perdiției, la Paris, să evite cel puțin să se întîlnească cu anumiți indivizi cu reputație proastă. Josef nu-și mai amintea exact de toți pe cîți îi înșirase maică-sa. Desigur că Voltaire și Rousseau fuseseră printre ei, dar parcă-și amintea, nesigur, că l-ar fi pomenit și pe Franklin. Oricum ar fi, împăratul roman nu putea, totuși, admite ca mămica să-i prescrie cu cine are voie să vorbească și cu cine nu. Rebel sau nu, Benjamin Franklin era unul dintre cei mai de seamă oameni de știință ai epocii, un filozof cu renume, conversația lui trecea drept deosebit de interesantă. Ce putea fi rău ca Josef să profite de ocazie pentru a avea o convorbire cu un asemenea om? Îl bucura pur și simplu gîndul că va demonstra politicos și obiectiv acestui șef de răsculați că masa nu are încă, prin natura ei, capacitatea de a aprecia ce este bine pentru ea și că, deci, despotismul luminat constituie cea mai rațională formă de guvernămînt.

Josef mai avusese în cîteva rînduri întrevederi care stîrniseră mirarea lumii, de pildă întrevederea cu marele dușman al casei sale, cu Friedrich al Prusiei. Că el, împăratul roman, voia să stea de vorbă de la om la om cu conducătorul rebelilor americani, îi păru o acțiune și mai originală și mai îndrăzneață decît întîlnirile sale de pînă acum și, mîndru de concepția sa democratică, vorbi cu toată lumea despre această intenție a sa.

În ziua fixată, Franklin sosi, conform înțelegerii, dimineața la nouă, însoțit de nepotul său William Temple, la abatele Niccoli. Cîteva minute mai tîrziu veni și Condorcet. Băură ciocolată, stătură de vorbă. Franklin mai luă o ceașcă de ciocolată precum și cîteva din delicioasele brioșe îndulcite. Așteptau și stăteau de vorbă. Se făcu ora zece, se făcu unsprezece. Abatele puse să se servească vin de porto. Franklin bău și din delicioșul vin. Nu puteau ști ce-l împiedicase pe Josef să respecte ora fixată. Franklin hotărî să mai aștepte un ceas. Se făcu amiază. Nu se cădea să zăbovească mai mult. Plecară deci ; Franklin se întoarse cu trăsura la Passy.

Tînărul William era foarte supărat și mare parte a drumului îi înjură pe catolici și pe aristocrați. Se bucurase mult de această întîlnire, prea i-ar fi plăcut să le poată spune așa, în treacăt, prietenelor lui : „Împăratul Josef îmi spunea, zilele trecute..." Cît despre Franklin, păstra față de eșecul întrevederii o atitudine filozofică. Probabil că nu ar fi fost rău pentru cauza americană să fi putut vorbi cu Josef. Dacă nu s-a putut, va aștepta altă ocazie.

În anturajul lui Josef, însă, se întîmplaseră următoarele : contele Mercy primise încă mai de mult de la împărăteasa Maria Theresia, care vedea în bătrînul diplomat pe unul dintre cei mai devotați prieteni ai ei, o scrisoare confidențială, plină de temeri legate de călătoria dificilului ei fiu în Babilonul de pe Sena. Prevăzătoarea împărătească anexase scrisorii ei o listă de elemente dubioase, de democrați și filozofi, de derbedei, de golani, pe care ea voia ca împăratul roman să-i ocolească în orice caz. În fruntea listei se aflau numele lui Voltaire și Franklin.

Mercy fu deci foarte speriat cînd află de planul nechibzuit al tînărului său monarh de a se întîlni cu rebelul. Îi scrisese Mariei Theresia și o sfătuise să-l roage ea însăși pe fiul ei să renunțe la intenția sa. Un curier rapid al lui Mercy galopă spre Viena, un alt curier rapid se întoarse în goană și, în dimineața zilei în care trebuia să aibă loc întrevederea cu Franklin, Josef primi scrisoarea mamei sale. Era scrisă în germană, de mîna ei, era o scrisoare bună, emoționantă. Vădea înțelegere pentru curiozitatea lui de a cunoaște ticăloși de teapa nelegiuitului Voltaire și a rebelului Franklin, dar îl ruga să se gîndească la răspunderea pe care o poartă înain-

tea istoriei și cîteva cuvinte ale scrisorii, care nu era prea lungă, erau pătate de lacrimi.

Ochii lui Josef parcurseră încet scrisul copilăresc, literele așternute cu trudă. Se învățase să nu scape din vedere detaliile, nici stilul unei scrisori, nici gramatica, nici ortografia ei. Dar de data aceasta nu reușea. Gîndurile și sentimentele sale stăruiau asupra conținutului scrisorii, asupra cuvintelor acestora germane, severe, materne, inspirate de sentimentul datoriei.

Continua tutelă îl îndîrji pe împăratul roman. Hotărîse să se întîlnească cu acest doctor Franklin. Știa el de ce. Nu era oare datoria unui suveran să cunoască orice fel de oameni și să examineze concepțiile lor, așa cum le formulează ei ? Îngrijorările mamei nu erau întemeiate. Își însușea el oare părerile tuturor oamenilor pe care îi întîlnea ? Dar abstracție făcînd de argumente și contraargumente, oare nu știa acum toată lumea că el voia să-l întîlnească pe Franklin și n-ar fi fost nedemn de un suveran și dăunător pentru reputația sa să revină asupra hotărîrii luate ?

Josef mai parcurse o dată scrisoarea. Lăsase la Viena o grămadă de probleme nerezolvate : veșnica problemă a protestanților din Boemia, reforma școlară, succesiunea la tronul Bavariei, problema ruso-turcă. Dacă voia să obțină, măcar în una din aceste chestiuni, o concesie din partea mamei sale, trebuia să se ferească s-o indispună. Ce era mai important, reforma școlară austriacă sau întîlnirea sa cu bătrînul doctor ? Oftă. Prin această scrisoare a Mariei Theresia, din dorința particulară a contelui Falkenstein de a-l vedea pe Franklin, se iscase o chestiune de stat a monarhiei habsburgice.

Cam morocănos, îi ceru sfatul contelui Mercy. Spuse că trebuie să recunoască, spre regretul lui, că bătrîna împărătească s-ar teme de o eventuală interpretare greșită a convorbirii dintre el și Franklin. El s-a hotărît deci, în principiu, să sacrifice curiozitatea sa științifică, particulară, scrupulelor politice ale mamei sale. Pe de altă parte, voia să evite să pară nepoliticos față de doctorul Franklin. Oare el, Mercy, nu-i poate da vreun sfat ? Mercy răsuflă ușurat și-i putu da un sfat. El socotea că dacă, în urma unui impediment ușor de creat, maiestatea-sa n-ar putea respecta ora exactă a micului dejun la abatele Niccoli, nimeni nu i-ar putea-o lua în nume

de rău. Să nu revoce deci întrevederea, dar să-l lase pe abatele Niccoli să aştepte un pic. Două ore, trei, patru. Excelenţii agenţi ai lui Mercy îl vor înştiinţa pe Josef la timp de momentul cînd va putea face abatelui Niccoli vizita fixată, fără a o indispune pe bătrîna împărăteasă de la Viena.

Aşa se făcu că Josef, cînd sosi la abatele Niccoli, la orele douăsprezece şi douăzeci de minute, nu-l mai găsi acolo, spre marele său regret, pe doctorul Franklin.

Principesa Rohan primea în după-masa aceea la ceai, obicei care începuse să se introducă în saloane, după moda engleză. Trebuiau să vină cei mai de seamă membri ai clicii mov ; Josef acceptase şi el invitaţia.

Josef avusese însă, în mai multe rînduri, faţă de Toinette, ieşiri foarte dispreţuitoare împotriva prietenilor ei. „Frumoasă menajerie ţi-ai adunat tu aici", spusese el într-un rînd. Indolenţa Gabriellei o socotise nesimţire, iar pe *„tous ces messieurs"* [1] îi făcuse „Schlawiner" ; sub „Schlawiner" se înţelegea la Viena un individ dubios, cu două feţe, uşuratic, cu înclinaţie spre escrocherie. Chiar şi doamnelor, Josef le spusese de la obraz tot felul de lucruri răutăcioase şi usturătoare.

Pentru a evita asemenea ieşiri din partea fratelui ei, sau măcar pentru a le atenua, Toinette sosi foarte devreme la principesa Rohan, unde nu găsi decît pe François Vaudreuil şi pe Diane de Polignac.

În ultimele săptămîni, avuseseră loc discuţii aprinse între François şi Toinette. Prezenţa lui Josef la Paris îl făcea iritabil şi nervos pe Vaudreuil, altminteri atît de calm. El vedea în Franţa nu numai cea mai puternică ţară de pe lume, dar şi ţara cu cea mai înaltă civilizaţie, şi îl supăra atitudinea acestui Habsburg care, recunoscînd condescendent una sau alta, lăsa totuşi să se vadă limpede că ţara, oraşul, Curtea îi repugnau, ca destrăbălate şi superficiale. Însuşirile celor doi fraţi se amestecau în imaginaţia lui François. Josef avea aceeaşi îngîmfare naivă care-l înfuria atît de des, cînd o simţea la Toinette. Fără ca Toinette să-i fi vorbit vreodată de aceasta, cunoştea pricina mîndriei ei. Ea fusese crescută în concepţia suveranului prin graţia lui dumnezeu, pentru ea o ţară se

[1] Toţi aceşti domni.

întruchipa în regele ei și dispreţul amestecat cu milă pe care i-l provoca nătîngul și impotentul Louis, ea îl trecea și asupra ţării. Dispreţuia Franţa, a cărei regină era, ea, nepoata cezarilor, a împăraţilor romani. Această mîndrie, înnăscută, enormă, îl irita pe trufașul, răsfăţatul, nestăpînitul Vaudreuil, acum cînd o vedea și la Josef. Mai des decît înainte, se gîndea cu mînie și voluptate la clipa cînd o va trînti pe Toinette în patul lui și o va umili.

Scopul vizitei lui Josef contribuia de asemenea să-l tulbure pe François. Îl îndîrjea că regele Franţei avea nevoie de ajutorul Habsburgului ca să-și dezvirgineze soţia.

De aceea, ori de cîte ori era singur cu ea, acest bărbat violent o jignea pe Toinette cum nici el și nici nimeni altul nu mai îndrăznise pînă atunci s-o jignească. Acum amîndoi nu căutau decît să lovească unul într-altul.

Azi, în așteptarea lui Josef, era faţă de ea de o ceremonioasă politeţe, care o supăra mai mult decît orice zeflemea. „Ce ai, Vaudreuil — întrebă ea — de ce te porţi azi ca un ambasador la prima audienţă?" — „Am pus la inimă observaţia contelui Falkenstein. Maiestatea-sa romană ne reproșează că politeţea noastră ar fi doar o spoială sub care nu există decît barbarie și dezordine. Mă străduiesc să îngroș stratul de spoială."

Între timp, majoritatea oaspeţilor sosiseră. „Să sperăm — zise Vaudreuil — că contele Falkenstein nu ne va lăsa și pe noi să așteptăm tot atît de mult ca pe abatele Niccoli." Iar Diane de Polignac întrebă: „Dar ce motiv ar avea contele Falkenstein să ne lase *pe noi* să așteptăm?"

Toinette deveni atentă. Cînd aflase că întrevederea aceea pusă la cale între fratele ei și rebelul Franklin tot nu avusese loc pînă în cele din urmă, nu dăduse faptului vreo importanţă. Acum băgă de seamă, după zîmbetele prietenilor ei, că întîrzierea lui Josef era socotită intenţionată, că atitudinea lui era calificată lașitate. Tot acum constată, cu oarecare surprindere, că Gabrielle și Diane purtau în înaltele lor coafuri statuiete reprezentînd pe Franklin. De fapt, deoarece Louis și Toinette manifestaseră faţă de șeful rebelilor o neutralitate ostilă, societatea de la Curte se arăta, de asemenea, în ciuda modei, reţinută faţă de doctorul Franklin. Dar amîndouă doamnele Polignac revendicaseră întotdeauna pentru ele pri-

vilegiul de a manifesta orice părere politică ar pofti, îndeosebi Gabrielle nu pierdea nici un prilej să-şi sublinieze, pe un ton neglijent şi ca de la sine înţeles, independenţa. Aşadar, n-ar fi fost deosebit de bătător la ochi ca doamnele Polignac să-şi manifeste simpatia pentru Franklin ; de altfel, era uzul să se poarte în coafură tot felul de embleme legate de evenimente actuale. Dar faptul că amîndouă doamnele şi-l puseseră tocmai astăzi pe Franklin în păr, şi că pe lîngă toate François mai făcuse aluzia aceea, îi creară lui Toinette o stare neplăcută de tensiune. Nici n-ar fi mirat-o ca domnii şi doamnele din clica mov să fi căutat vreun prilej să-i plătească lui Josef brutalele lui ieşiri teutonice cu care îi jignise. Se temea ca fratele ei să nu se fi făcut de rîs în povestea cu americanul şi se întreba încordată ce vor fi avînd de gînd prietenii ei.

Pe contele Jules, care nu era foarte abil, evident că nu-l iniţiaseră în complotul lor „Nu găsiţi, *madame* — se adresă el pe un ton cam stîngaci lui Toinette —, că cucoanele mele se cam întrec cu liberalismul ?" — Arătă statuietele pe care le aveau în coafură şi apoi li se adresă lor : „Cu entuziasmul vostru o să mai faceţi ca Franklin să ne aprindă Versailles-ul în cap."

De obicei, contele Jules se mulţumea să şadă la masa de joc sau să-şi plimbe printre cucoane faţa frumoasă, brutală şi lipsită de expresie ; părerile sale politice nu prea erau luate în serios. „Bravul nostru Jules !" fu singurul răspuns cu care-l învrednici Diane şi pe faţa ei, inteligentă şi urîtă, se arătă un zîmbet compătimitor. Gabrielle, însă, zise tărăgănat dar ferm : „Despre America nu ştiu mare lucru, dar pe doctorul Franklin îl găsesc delicios. L-am întîlnit de două ori, o dată la madame de Maurepas, altă dată la madame de Genlis şi, drept să spun, m-a încîntat. Cînd îţi face un compliment, simţi că eşti cineva. Cauza americanilor nu poate fi cu totul lipsită de moralitate."

Tulburarea Toinettei creştea. Pînă acum nu găsise încă timp să reflecteze asupra conflictului american. Mercy şi Vermond îi sugeraseră să evite manifestări care ar putea constitui un gest de simpatie faţă de rebeli. Respectase această indicaţie şi nu-i venise greu. Poate că tot ar fi trebuit să se ocupe mai mult de americanul acela ? Să fie chiar aşa la

modă ? Constata cu mirare şi niţel cam îngrijorată cu cîtă căldură îi luau partea prietenii ei.

Cîrîitul papagalului : *„Les amants arrivent"* îi întrerupse şirul gîndurilor, iar uşierul anunţă „Contele Falkenstein". Sosise Josef.

Se servea ceai în ceşti moderne, subţiri, şi lumea îşi dădea părerea asupra acestei băuturi neobişnuite. Se discută pe larg ciudata preferinţă pe care o aveau englezii pentru ceai, apoi veni vorba de taxe vamale, de monopoluri şi cineva îşi exprimă mirarea că această băutură apoasă şi inofensivă provocase, la vremea sa, rebeliunea coloniilor americane.

Principele Charles, simulînd că n-ar fi la curent, îl întrebă pe Josef ce impresie i-a făcut, pînă la urmă, celebrul apostol al libertăţii, cu blana şi ochelarii lui. Josef răspunse, prefăcîndu-se amuzat, că impetuosul bătrîn nu avusese răbdare să-l aştepte. În jur, lumea se mira ; doctorul era cunoscut pentru ponderea şi calmul său. „Veţi mai face o a doua încercare, sire, să vă întîlniţi cu el ?" întrebă nevinovată Gabrielle de Polignac. „În primul rînd, *madame*, vă rog să nu-mi ziceţi sire, iar în al doilea rînd, n-am de gînd s-o fac, răspunse Josef şi continuă cu un rîs sarcastic : La urma urmei, *mister* Franklin nu poate pretinde că alerg eu după el." Suna ca o încheiere a discuţiei.

Dar Gabrielle, liniştită şi blîndă, insista : „Se pare, conte Falkenstein, că nu împărtăşiţi admiraţia noastră pentru acest bătrîn înţelept." — „V-aţi aşteptat la altceva, *madame* ? întoarse Josef sec întrebarea. În definitiv, sînt de meserie regalist."

„Vă pare într-adevăr impetuozitate, conte Falkenstein — se amestecă acum, foarte politicos, în conversaţie, marchizul de Vaudreuil — faptul că doctorul Franklin a plecat după oarecare aşteptare ? El ţine la demnitatea sa ; reprezintă o ţară căreia îi repugnă artificioasele noastre ceremonii, dar care ţine totuşi la demnitatea ei."

Josef ridică sprîncenele şi-l privi lung pe Vaudreuil. Să vrea omul ăsta să-i dea o lecţie ? Vaudreuil, la rîndul său, îl privi pe Josef calm, cu o naivitate bine jucată. „Am aflat — zise Josef dur, agresiv şi autoritar — că parizienii îl răsfaţă peste măsură pe doctorul Franklin. Dar, fie că are sau nu demnitate personală, ideile pe care le reprezintă sînt absurde şi

nedemne. De aceea consider regretabil — şi ochii săi albaştri se pironiră cu o severitate profesorală pe pieptănăturile doamnelor Polignac — dacă exaltarea lipsită de judecată pentru acest om molipseşte cercul reginei. Cu tot liberalismul, eu nu l-aş lăsa pe acest Benjamin Franklin să intre în Viena mea şi n-aş admite cu nici un chip ca membri ai Curţii mele, lipsiţi de judecată, să-i înalţe osanale."

Josef îi mai repezise în cîteva rînduri pe nobilii membri ai clicii mov, dar niciodată încă atît de dur ca astăzi. Se lăsă o tăcere apăsătoare, pe care o întrerupse stăpîna casei, principesa Rohan. „Cînd a răsărit Franklin ăsta aici, m-am străduit să leg o convorbire cu spiritul lui Oliver Cromwell. Dar n-a apărut."

Nimeni nu o băgă în seamă. Toinette, dezagreabil surprinsă de violenţa lui Josef, roşise uşor, Gabrielle zîmbea ironic, simulînd lipsă de interes, Diane mîngîia unul din cîinii principesei Rohan, principele Charles luase un aer satisfăcut de sine şi se străduia, inutil, să găsească o replică obraznică. Toţi aşteptau încordaţi să vadă dacă Vaudreuil va accepta asprele cuvinte ale maiestăţii-sale romane, sau dacă va avea obrăznicia să răspundă.

Avu obrăznicia. Îi convenea că Habsburgul îi vorbise de sus şi iritat; asta şi urmărise. Faţa dîrză, bărbătească a lui Vaudreuil, exprima o mare superioritate cînd se apucă să-l înveţe minte pe împăratul austriac. „Vedeţi, conte Falkenstein, dumneavoastră la Viena duceţi o viaţă simplă, conflictele dumneavoastră sînt simple şi lesne de priceput. Noi, în schimb, aici la Versailles, în cursul lungii noastre civilizaţii în continuă rafinare, am ajuns suprarafinaţi şi atît de artificializaţi, încît ne este dor de tot ce este natură. În acest bătrîn şi venerabil bărbat, Benjamin Franklin, vedem încorporate acele principii naturale la care se gîndesc filozofii noştri. De Jean-Jacques Rousseau al nostru probabil că aţi auzit şi dumneavoastră. Că bărbatul acesta bătrîn şi simplu întruchipează toate aceste principii naturale, aceasta ne emoţionează, ne mişcă, ne face să aplaudăm."

Se opri o clipă aşteptînd răspunsul. Josef însă nu răspunse nimic. Toinette, jenată, se băgă prosteşte în vorbă. „Natura — strigă ea cu falsă vioiciune — în *Trianon*-ul meu o să vă aran-

jez atîta natură, că o să vă piară cheful de Franklin al vostru." Şi rîse.

Dar, în afară de ea, nu rîse nimeni.

Toţi priveau nestrămutat la Josef şi Vaudreuil. Şi deoarece Josef continua să tacă, Vaudreuil urmă : „S-ar putea să aveţi dreptate, conte Falkenstein. Poate că loveşte în interesele noastre evidente, în interesele regelui şi în interesele noastre, dacă-i arătăm lui Franklin o înţelegere atît de nelimitată şi ne străduim din răsputeri să-i ajutăm lui şi rebelilor săi. Dar poate să fie totuşi în atitudinea aceasta a noastră o înţelepciune mai profundă decît dacă am înjura şi am bate. Deoarece nu ne putem opune spiritului vremii, îl sprijinim. Tăiem craca pe care şedem, pentru că ştim : îi este dat să cadă."

Marchizul de Vaudreuil spusese cuvintele acestea nu pe tonul didactic pe care l-ar fi folosit maiestatea-sa romană, ci uşor, cu o graţie obraznică, i le spusese lui Josef în faţă, iar cei din clica mov se bucurau că reuşise să exprime atît de elegant ceea ce simţeau cu toţii. Totodată însă li se tăia suflarea de atîta aroganţă. Ce va răspunde Josef ? Ce putea răspunde ?

În sinea lui, Josef era plin de o mînie oarbă. El, împăratul roman, maiestatea apostolică, a propagat şi a realizat, într-o nobilă autolimitare, idei progresiste şi mulţi lăudau ceea ce spusese şi făcuse, socotindu-le cele mai mari îndrăzneli din istoria omenirii. Şi acu' se iveşte un amărît, un curtean nenorocit, o creatură jalnică a surorii sale, proasta de ea, şi-l dăscăleşte şi-i explică lui ce semnificaţie are că el, măruntul, superficialul măscărici francez, se declară de partea lui Franklin şi, cu curajul adevărului, îşi taie craca de sub picioare. Iar ceilalţi cască gura şi ascultă, şi-l poartă, îndărătnici, pe Franklin în păr, iar el stă caraghios în faţa lor, el, împăratul roman, care n-a îndrăznit să-l privească în ochi pe rebel. Dar asta a meritat-o. Ar fi trebuit să se ducă atunci la abatele Niccoli. Nu trebuia să se sustragă, nu trebuia să fie laş. Într-o convorbire de o importanţă istorică, el, monarhul luminat, ar fi trebuit să se explice cu anarhistul din Vestul sălbatic şi să arate de ce parte se află adevărata răspundere şi virtute.

Dar nu mai putea sta aşa, fără să scoată o vorbă. Îşi stăpîni cu greu mînia şi spuse demn : „Aceasta este o concepţie, domnule marchiz, pe care n-aş admite-o la Curtea mea." —

„Nici nu m-am îndoit, sire, de aceasta", răspunse Vaudreuil zîmbind amabil, iar o astfel de amabilitate îl făcu pe Josef să-şi piardă stăpînirea de sine. „Dacă dumneavoastră, *monsieur* — spuse el pe un ton tăios — vreţi să opuneţi cu aceste cuvinte «adevăratul» dumneavoastră liberalism liberalismului meu «fals», înseamnă că dumneavoastră nu m-aţi înţeles niciodată. Liberalism nu înseamnă a fi moale şi a te lăsa dus de soartă. Liberalism înseamnă a fi activ, a acţiona. Un spirit cu adevărat liber îşi propune ca ţel nu rebeliunea şi anarhia, ci ordinea şi autoritatea, întemeiate pe raţiune." — „Pe scurt: despotism luminat", completă cu un calm amuzat Diane, iar împăratul răspunse tăios: „Da, *madame,* despotism luminat".

Vaudreuil, însă, continuă cu aceeaşi amabilitate cuceritoare: „Dumneavoastră nu vă daţi seama, sire, dar cu despotismul dumneavoastră luminat tăiaţi la fel ca şi noi craca de care am vorbit. Şi dumneavoastră renunţaţi la drepturi, faceţi concesii spiritului vremii. Numai că dumneavoastră o faceţi cu o seriozitate înverşunată, în timp ce noi facem haz de necaz." Josef izbucni furios: „Sînteţi cinici, neserioşi, superficiali. N-aveţi nici sentimentul demnităţii, nici conştiinţa datoriei" şi, deoarece ridicase glasul, cîinii se neliniştiră, începînd să latre, iar papagalul se porni să cîrîie. Josef, însă, acoperind aceste zgomote cu vocea lui, încheie: „Sînteţi un răzvrătit mai periculos, *monsieur,* decît Franklin".

Toinette era convinsă că dumnezeu îi face pe suverani şi că asta este spre fericirea lumii. Dacă entuziasmul pentru Franklin mai putea fi considerat un capriciu monden inofensiv, cam aşa ca relaţiile principesei Rohan cu spiritele, un capriciu care mîine se poate schimba în contrariul său, apoi ceea ce sporovăise acum François era lipsit de orice sens, era curată nebunie. Mai curînd se prăbuşeşte lumea decît să se prăbuşească monarhia. Cu toate acestea fu foarte satisfăcută că cineva îndrăznea să-l contrazică pe atotştiutorul ei frate mai mare şi asista cu o plăcere aproape senzuală, savura din plin, felul cum Josef, deşi avea cu siguranţă dreptate, se războia neputincios cu elegantul şi îndrăzneţul ei François. Acum, în sfîrşit, o văzuse şi pe asta: Josef, veşnicul dascăl, fusese la rîndul lui dăscălit.

Oricum, ajungea, şi se întreba dacă n-ar trebui să intervină, să spună vreo glumă care să domolească spiritele.

Dar, pînă să spună ceva, i-o luă înainte principesa Rohan. „Ci mai încetați odată, domnilor, doar nu sîntem aici în clubul de dezbateri al doamnei Necker. Aici se bea ceai și se discută lucruri serioase."

Rîzînd, cei de față renunțară la dezbatere.

Toinette îl invitase pe Josef la o masă intimă. Nu mai fuseseră poftiți decît cei mai apropiați membri ai familiei, amîndoi frații regelui cu soțiile lor.

Era o societate foarte tinerească. Louis avea douăzeci și trei de ani. Fratele său Xavier, conte de Provence, douăzeci și doi, fratele Charles, conte d'Artois, douăzeci. Între femei, Toinette, care avea douăzeci și unu de ani, era cea mai vîrstnică. Josef, cu cei treizeci și șase de ani ai lui, se simțea bătrîn în acest cerc.

Avînd un pronunțat simț al răspunderii, Louis ținea să păstreze o foarte strînsă viață familială. Le atribuise fraților săi cele mai frumoase apartamente din Versailles și erau toți trei mult împreună. Dar această viață comună era bogată în discordanțe, deoarece relațiile dintre Louis și Xavier nu erau mai puțin echivoce decît cele dintre Louis și Charles. E drept că Xavier nu irosea sume atît de mari ca Charles și nici nu stîrnea dezaprobarea publică. Dar, încă băiețaș fiind, suportase greu gîndul că prostul de Louis era menit să fie rege și nu el, Xavier, care învăța ușor și știa să se poarte cu demnitatea unui suveran. Apoi se vădise, spre marea lui satisfacție, că Louis nu era în stare să facă copii. Louis devenind rege, Xavier devenise moștenitor prezumptiv al tronului, i se acordase titlul de *Monsieur* și era tratat de atunci cu toate onorurile cuvenite unui principe moștenitor. Dar avea de așteptat probabil mult de tot și își alunga urîtul scriind epigrame răutăcioase la adresa regelui. Faptul că știa toate acestea, nu-l împiedica totuși pe Louis să întrețină relații frățești cu Xavier. Ba mai mult, față de alții îl apăra pe Xavier cu toată autoritatea sa regală. Odată, cînd fuseseră puse în circulație versuri deosebit de perfide împotriva „feciorelnicei regine", șeful poliției, Lenoir, adusese dovezi concludente că autorul lor ar fi principele Xavier. Dar Louis răspunse sec: „Vă înșelați, *monsieur*". Între ei, frații își spuneau adesea lucruri care sunau a glume, însă erau pline de venin;

cîteodată se întîmpla să nu ştie nici ei dacă convorbirea lor era ceartă sau discuţie prietenească. Într-un rînd, cînd principele Xavier îl juca pe Tartuffe la o reprezentaţie de amatori, Louis îl asigurase foarte serios: „Minunat, Xavier, rolul acesta ţi se potriveşte mai bine decît oricare altul".

Principele Charles, mai puţin perfid decît Xavier, îşi bătea deschis joc de Louis. Tată a doi copii, îl trata cu un vădit dispreţ pe fratele său mai mare, impotent. Cu Toinette avea relaţii amicale, ca între oameni tineri şi nimic mai mult; dar, ca să-l supere pe Louis, se purta în aşa fel ca toată lumea din Paris să creadă că el înlocuieşte pe neisprăvitul său frate în patul drăguţei cumnate.

Acum, de la venirea lui Josef, relaţiile dintre fraţi se încordaseră. Charles făcea glume cinice, iar principele Xavier, căruia i se înecau toate corăbiile, turba şi scria versuri veninoase.

Acestea erau relaţiile dintre cei trei tineri care luau parte, împreună cu Josef, la masa de familie.

Se vorbi de peregrinările lui Josef prin Paris. „Ştii dumneata, Louis — îl întrebă Josef pe cumnat — că posezi cea mai frumoasă clădire din Europa?" — „Şi asta ar fi?..." îi întoarse Louis întrebarea. „*Hôtel des invalides*", răspunse Josef. „Da — confirmă Louis politicos — mi-au mai spus şi alţii că ar fi o clădire frumoasă." — „Cum — izbucni Josef îngrozit — n-ai fost niciodată s-o vezi?" „Nu ţi-am propus dumitale deunăzi, Toinette — zise Louis blajin — să-i facem odată pe plac lui Saint-Germain şi să vizităm clădirea asta a lui? Tare se mîndreşte cu ea."

Toinette se supără. Iar era scoasă ea vinovată că nu se făcuse ce trebuia. Şi iar era vorba de Saint-Germain. Prietenii ei îi băteau de mult capul să i se facă odată vînt bătrînului imbecil. Jignise pe mai mulţi dintre ei. Îşi aduse aminte ce haz fusese atunci cînd l-au răsturnat pe ministrul Turgot. Nu, nu va mai răbda să-i fie mereu vîrît sub nas Saint-Germain. Şi pe cînd îmbuca, stînd de vorbă, din friptura ei, luă hotărîrea fermă şi înverşunată să-l alunge pe Saint-Germain.

Josef povesti despre călătoriile sale de explorare prin Paris şi Versailles. Nu-i fusese lene, cercetase palatul din pod pînă-n pivniţă. „*Du hast du ja einen mächtigen Kasten,*

Toni[1]", zise el către Toinette pe nemţeşte. „Da — răspunse Toinette — şi grozav de inconfortabil." Louis întrebă: „Ce înseamnă «*Kasten*»?" — „*Kasten* — răspunse Josef — înseamnă *Versailles*. Dar ce am vrut să spun, cumnate, e că dumneata ai în *Versailles*-ul ăsta o grămadă de obiecte splendide, care nu sînt suficient puse în valoare. Am găsit în magazii şi cămări tablouri minunate, prăfuite, întoarse la perete. Ar fi bine să se ocupe cineva să le trieze şi să facă ordine." — „Da — răspunse Louis, nu foarte interesat — s-au adunat multe din vremea lui Louis cel Mare. De altminteri, şi destul de multe imorale. I-am mai dat odată dispoziţie lui Maurepas să fie luate de aici."

Principele Charles interveni în felul său obraznic: „Niciodată nu s-a prea interesat Louis al nostru de tablouri". Şi, mai vioi, adresîndu-se celorlalţi doi fraţi: „Vă amintiţi cum a trebuit noi, cînd eram copii, să descriem tabloul cu lacul şi lebedele? Louis l-a descris minunat; numai că, din păcate, nu a băgat de seamă că era lacul pe lîngă care treceam o dată la două zile." Louis rîse blajin. „Nu e chiar aşa", zise el, continuînd să mănînce. Mînca foarte mult, îi plăcea, îşi umplea din nou farfuria. Ceilalţi terminaseră, valeţii aşteptau să strîngă. Toţi priveau la Louis cum mînca, de unul singur, în tihnă, preocupat exclusiv de mîncare şi cu totul lipsit de maniere. „Louis!" interveni în cele din urmă Toinette. „Da, draga mea, ce este?" răspunse Louis, apoi privi în jurul său, permise să i se ia farfuria şi-şi şterse mîinile. Se lăsă pe spate în jilţ. „Vă mai amintiţi — întrebă el, şi în voce i se distingea un amestec curios de ciudă şi satisfacţie — cum o dată, în timpul orei de geografie a ducelui de Vauguyon, ducele a căzut pe parchet? Ne asculta tocmai despre fluviile Peninsulei Iberice, numai eu ştiam, voi amîndoi nu învăţaserăţi. Apoi am fost pedepsiţi toţi trei, pentru că el a căzut." Louis făcu o scurtă pauză. „Tu i-ai pus piedică, Charles", încheie el. „Dar de unde — replică Charles, zîmbind strengăreşte — imbecilul de bătrîn a alunecat." — „Tu i-ai pus piedică — repetă Louis — dar noi nu te-am dat de gol."

Şi deodată se treziră în Louis sute de amintiri din copilărie. Pe vremea aceea era şi mai neajutorat decît azi. Foarte des ştia exact ce trebuia spus sau făcut, dar timiditatea îl

[1] „Ai o adevărată hardughie, Toni".

oprea să vorbească sau să acționeze. Xavier și Charles însă, care învățau mai prost, erau iuți și vioi ; ei erau socotiți dotați, el nedotat. Și toată lumea își rîdea de el, în frunte cu Xavier și Charles. Într-un rînd — pe vremea aceea mai purta titlul de duce de Berry — erau cîteșitrei în vizită la mătușa Adelaide. Xavier și Charles făceau tot felul de nebunii, iar el stătea timid într-un colț. Mătușa îl îndemnase la un moment dat : „Nu sta așa de lemn. Mișcă-te, Berry, spune ceva, Berry... Fă măcar zgomot !" Iar în vocea ei auzise atîta milă și dispreț, încît n-o va uita niciodată. Și mai tîrziu, cînd tatăl său murise de moartea aceea subită, rea, misterioasă, a venit cotitura. Cînd trecea prin coridoare, santinelele prezentau armele și strigau : „Trăiască *dauphin*-ul". El însă se întorcea tîmp, ca și cum salutul lor s-ar fi adresat altuia, și doar știa că i se adresa lui. Sentimentul dulce și amar că tatăl său murise, tatăl temut și iubit, și că astăzi el era stăpînul și cel chemat, îi strivise aproape inima. De atunci, de cînd era la putere, amîndoi frații lui, cel gras și cel zvelt, îl urau și mai mult. Xavier măcar se mulțumea să facă versuri clandestine, dar obraznicul, libidinosul, risipitorul Charles, care venea din două în două săptămîni să-i stoarcă bani, umbla și povestea peste tot că el, Charles, îi pune coarne.

„Îți spun, Charles — stărui el, rău, aproape amenințător — că tu i-ai pus piedică lui Vauguyon." — „Termină odată !" se amestecă Xavier, și Charles spuse autoritar : „Lasă prostiile astea." Dar Louis insistă : „Doar spun adevărul. Ce, tăgăduiești ?" și, pe neașteptate, sări la Charles, apucîndu-l de braț.

Charles se apără rîzînd, dar mînios. Însă mîinile butucănoase ale lui Louis erau puternice. Charles nu reușea să scape. „Ci lasă-l în pace !" zise Xavier. Louis strînse și mai tare ! „*Messieurs, messieurs*", interveni Josef. Nevestele celor doi principi începură și ele să țipe.

Louis îi dete drumul fratelui său.

„Putere am", zise el, mai mult către sine decît către ceilalți, cu un zîmbet prostesc, jenat. Apoi se așeză și continuă să mănînce.

Pentru a-și dovedi sieși, precum și parizienilor, că nu prejudecățile îl făcuseră să evite întîlnirea cu Franklin, Jo-

sef căuta să se întîlnească acum îndeosebi cu personalități care nu erau bine văzute la Curtea de la *Versailles*. Petrecea ore îndelungate cu Turgot, fostul ministru de Finanțe căzut în dizgrație, și-și făcea și mai des ca înainte apariția în salonul doamnei Necker, în „cabana elvețiană". Ba trăsura îl duse și la Luviciennes, pentru a vizita femeia pe care, dintre toate femeile, Toinette o detesta cel mai mult, pe contesa Dubarry, „curva", „lepădătura". Cît mai trăise regele cel bătrîn, Dubarry obținuse de la el s-o silească pe Toinette, prin intermediul Mariei Theresia, să-i adreseze cuvîntul. Toinette nu-i iertase asta niciodată și, imediat după înscăunarea soțului ei, obținuse ca femeia aceea, de douăzeci și opt de ani, de o strălucitoare frumusețe, să fie exilată în sihăstria de la Luviciennes. Acolo se duse acum Josef s-o vadă. Iubita regelui bătrîn îi arătă vestitul ei parc, frumoasele sere și alei, luară masa împreună și, întors la Paris, Josef lăudă tuturor grația fostei favorite persecutate de sora lui.

Josef mai vizită și altă personalitate care nu era populară la Versailles și a cărei purtare era mult discutată la Paris, pe scriitoarea *madame* de Genlis. Era doamnă de onoare a ducesei de Chârtres, iubita ducelui de Chârtres, educatoarea și mama copiilor acestei perechi și autoarea unor cărți progresiste pentru copii.

În salonul doamnei de Genlis, lucrurile se petrecură fără multe forme. Trei seri pe săptămînă prietenii ei se adunau acolo, fără să mai aștepte vreo altă invitație. Josef, care se voia tratat ca toți ceilalți, sosi neanunțat și-l găsi acolo pe scriitorul Caron de Beaumarchais.

Pierre, însă, își rîsese în repetate rînduri de Josef. „Împăratul roman — obișnuia el să spună — are o viață ușoară: el nu este decît gura monarhiei, iar pumnul monarhiei e împărăteasa cea bătrînă. Ea domnește despotic, iar tînărul domn o acompaniază cu muzica liberală."

Nu era de așteptat de la Pierre să aibă o poziție cu totul obișnuită față de Habsburgi. Cu ani în urmă, cînd Toinette mai era *dauphine*, Pierre alergase la Viena să-i spună împărătesei Maria Theresia un pamflet îndreptat împotriva fiicei ei. Pierre povestise cu foc la curtea vieneză cum nu reușise decît cu mari dificultăți și cu prețul unor primejdioase aventuri să-i smulgă autorului acest pamflet. Îl citi împărătesei

și se oferi să-l reducă pe calomniator la tăcere ; bineînțeles că excrocul cere bani. Atunci însă, se amestecă, geloasă, poliția vieneză. Ea ar fi stabilit că periculoasele aventuri erau simulate, că rănile din lupta pentru manuscris, *monsieur* Caron și le făcuse singur cu briciul și nici nu era de mirare că citise cu atîta patos pamfletul, căci el îl compusese. Împărăteasa dădu ordin ca Pierre să fie arestat. După aceea, însă, se răzgîndi și preferă să-l trateze cu blîndețe. Îi puse la dispoziție o sumă importantă de bani și-i trimise și un inel prețios. Pe acesta îl mai purta și azi, spunînd cîteodată în treacăt : „O amintire de la împărăteasa Maria Theresia".

Totuși, de cîte ori era vorba de Habsburgi, își amintea de jignirea suferită la Viena. Întîmplarea făcuse ca pînă atunci să nu se întîlnească niciodată cu împăratul Josef. Dar își imaginase adesea cum îl va umili cu fraze fulgerătoare pe afectatul Habsburg. Și acum Josef sosise, iar Pierre pîndea ocazia mult așteptată.

Josef își amintea vag de isprăvile de la Viena ale lui *monsieur* de Beaumarchais și ezita să vorbească cu acest domn dubios. Dar citise pamfletele sale și văzuse abia deunăzi comedia *Bărbierul din Sevilla* la *Théâtre Français*. Ambele, fără voia lui, îi plăcuseră. Pe lîngă aceasta, mai aflase că *monsieur* de Beaumarchais trece drept unul din corifeii amicilor din Franța ai insurgenților americani și nu voia să se expună a doua oară bănuielilor că n-ar îndrăzni să intre în vorbă cu acești domni.

Îi adresă lui *monsieur* de Beaumarchais cîteva cuvinte amabile despre *Bărbierul*. Asta îi dădu și mai multă îndrăzneală încrezutului și îndrăznețului Pierre. Toată îngîmfarea sa burgheză se trezi în fața capului încoronat ; vorbi cu Josef ca de la egal la egal. Ca un intelectual a cărui creație a și fost recunoscută cu un intelectual care trebuie abia să arate ce poate. Cu obrăznicie amabilă aminti ajutorul pe care un destin binevoitor îi permisese să-l dea cîndva împărătesei bătrîne. Vorbi amănunțit de acel pamflet ; excelenta lui memorie îi permise să-i citeze împăratului cîteva pasaje și observă obiectiv că, în ce privește forma, autorul dovedise mult umor. Îi dădu a înțelege lui Josef într-un mod elegant, dar sfidător, că el, Pierre, o păcălise atunci pe imperiala sa mamă.

Josef ascultă fără să-şi piardă cumpătul. De la proiectul ratat de întîlnire cu Franklin şi de la convorbirea cu Vaudreuil devenise prudent. Cu obiectivitatea pe care o avea cîteodată, recunoscu că există un grăunte de adevăr în pamfletul din care îi cita acest *monsieur* de Beaumarchais ; şi el observase la sora sa cîteva din însuşirile pentru care pamfletul o lua în rîs.

Pierre, încurajat de rezerva lui Josef, savurînd situaţia, merse mai departe. El explică că asta este o slăbiciune a scumpilor săi parizieni, că de dragul unei glume sînt în stare să spună pe contul cuiva, chiar fără dovezi suficiente, cele mai grave lucruri. Are şi el experienţă proprie în materie. Iar o doamnă care stă, ca regina, în centrul interesului mondial, devine în mod inevitabil ţinta unor glume răutăcioase. Glumele acestea, desigur, pot fi felurite, unele grosolane şi proaste, altele subtile şi cu atît mai perfide. Cel mai nevinovat lucru poate deveni un argument veninos. Astfel, de exemplu, pieptănătura aceea foarte înaltă, pe care regina, marea creatoare a modei, a introdus-o peste tot în Europa şi pe care, lucru măgulitor pentru el, a numit-o, după o expresie pe care a folosit-o în unul din pamfletele sale, *Quès-a co.* Această pieptănătură, afirmă calomniatorii, aranjează, ce-i drept, foarte bine fruntea înaltă şi faţa prelungă a reginei, dar dezavantajează faţa rotundă, mai mult clasică a doamnelor pariziene. Numai din gelozie, spun ei, din antipatie faţă de tot ce e franţuzesc, numai pentru a sluţi pariziencele a introdus austriaca pieptănătura asta. Şi Pierre se arătă dezolat de bîrfeala răuvoitoare a lumii.

Josef se necăji de obrăznicia acestui om. Ar fi trebuit să evite convorbirea, făcea multe greşeli în ultima vreme. Întîi o greşise cu Franklin şi acum din nou cu acest Beaumarchais. Avea o mînă nefericită în chestiunea americană. Se simţea neajutat, se simţea orb şi împins din urmă de o mînă nevăzută pe un drum periculos. Era cinstit, bine intenţionat, voia să facă ce era just, util, mare, se simţea chemat pentru asta şi nu se putea descurca în chestiunile simple, curente.

Şi deodată, foarte simplu, dădu grai faţă de acest Beaumarchais sentimentelor ce-l însufleţeau. „Vedeţi, *monsieur* — zise el — este uşor să ai conştiinţă cînd trebuie numai să vorbeşti sau să scrii despre ea. Cel care trebuie însă să acţioneze

se vede totdeauna în necesitate de a face nedreptate unuia, cînd vrea să facă altuia dreptate." Asta nu suna a frază spirituală, ci venea dinăuntrul omului. Pierre își dădu seama și nu știa ce să răspundă.

Acum însă, după încă o săptămînă, Josef era suficient de pregătit pentru a-l atrage pe cumnatul său într-o convorbire hotărîtoare și a-i smulge consimțămîntul pentru operație.

Ședeau în biblioteca lui Louis, în jurul lor cărți, globuri, busturi de porțelan ale marilor scriitori. Contele Falkenstein, îmbrăcat corect, după moda burgheză, sta foarte drept; Louis, în schimb, ședea gheboșat, era, ca de obicei, dezordonat, cam murdar, lucrase tocmai lăcătușerie cu Gamin, iar Josef îl luase prin surprindere și manevrase în așa fel încît să-l oblige la această convorbire.

Cînd socotea că este potrivit, Josef știa să fie deosebit de cordial. Astăzi socotea că este foarte potrivit. Vorbea ca un frate mai mare. Se interesase amănunțit la specialistul vienez, doctor Ingenhousz, și la medicul Toinettei, doctor Lassone. Explică cu precizie științifică cumnatului că operația este lipsită de primejdie și succesul ei asigurat.

Louis asculta cu plăcere oamenii care vorbeau despre lucruri pe care le cunoșteau bine; competența științifică a lui Josef îi impunea. Din clipa în care auzise de intenția lui Josef să vină la Versailles, îi fusese limpede că nu putea continua să se eschiveze, că va trebui să cedeze insistențelor lui. Pe de altă parte, în sinea lui simțea nevoia să lase lucrurile așa cum erau; *quieta non movere*, cele ce nu se mișcă nu trebuie urnite, acest adagiu exprima cea mai adîncă convingere a lui. Era greoi și posomorît, profund amărît, închis. Nu-l privea pe celălalt, se răsucea neajutorat pe scaun, își făcea de lucru cu mînecile.

Cînd Josef termină, Louis tăcu multă vreme. Josef nu-l grăbi. În cele din urmă, Louis își făcu curaj, începu să vorbească, invocă acele argumente vechi pe care i le mai opusese și lui Maurepas. Față de Maurepas însă, oricîtă încredere avea în el, se jena și se simțea stînjenit cînd era vorba de discutarea chestiunilor celor mai intime, mai delicate. Josef însă, suveran prin grația lui dumnezeu ca și el, trebuia să înțeleagă aceste sentimente gingașe și sfinte, cu el putea vorbi. Expri-

mîndu-se încet, greoi, Louis se elibera şi ceea ce invoca devenea treptat, dintr-un simplu pretext, revelaţia sentimentelor sale celor mai intime.

Trupul unui rege este sfinţit. Dacă dumnezeu îl crease pe el, Louis, aşa cum se află, cu această deficienţă, atunci desigur că a fost cu intenţie. Şi oare nu păcătuia cel care intervenea cu cuţitul împotriva voinţei Domnului ? Poate că dumnezeu îl sortise celibatului, aşa cum le cerea abstinenţă preoţilor lui.

Josef îşi dădu bine seamă ce cinstit şi din inimă vorbea celălalt. Argumente care aveau rădăcini atît de adînci erau greu de răsturnat. Dar Josef venise pregătit. Vicleanul Mercy îl descususe pe Maurepas şi, prin Mercy, Josef aflase de reticenţele cumnatului său. Era pregătit să-i risipească îndoielile.

Lui Josef, spirit luminat, realist, îi repugnau absurdităţile teologice ale cumnatului său. Împăratul detesta tot ce era popesc şi, dacă altcineva i-ar fi invocat vreodată asemenea scrupule superstiţioase, Josef l-ar fi întîmpinat cu batjocură. Dar era hotărît să se poarte diplomatic. Luase consultaţii teologice de la abatele Vermond. Era hotărît să răstoarne idioatele reticenţe iezuitice ale cumnatului cu contraargumente la fel de iezuitice şi de idioate. Şi dacă înainte Josef făcuse dovadă de cunoştinţe surprinzătoare în domeniul medicinei, se arătă acum cel puţin la fel de bine pregătit în ale teologiei.

Tăierea împrejur, îi explică el cumnatului, n-ar putea în nici un caz, după cum a fost informat, să fie socotită ca un act contrariu voinţei Domnului. Nu numai că dumnezeu a impus-o poporului său ales, dar însuşi fiul Domnului a fost tăiat împrejur, cum scrie în evanghelia lui Luca, capitolul II, 21, şi prepuţul său se mai află şi astăzi în păstrarea unei mănăstiri italieneşti. El, Josef, adăugă furios, socoate bineînţeles această relicvă ca un fals, ca o şarlatanie popească, şi va veni ea vremea cînd va interzice expunerea ei. Dar se domoli pe dată şi zise pe un ton prietenos : „Fă-ţi operaţia, Louis. Numai astfel poţi şi dumneata să ajungi să respecţi porunca biblică : «Creşteţi şi vă înmulţiţi !» Desigur — continuă el şăgalnic — dacă dumneata ţi-ai face operaţia aceasta de dragul voluptăţii, dacă i-ai semăna răposatului dumitale bunic, în asemenea caz poate că îndoielile dumitale ar fi justificate. Dar aşa, cum eşti făcut, sire, cumpătat, calm, neaducînd nicidecum a tăuraş, poţi conta cu siguranţă că şi

după operație vei putea rezista cu succes ispitelor voluptății." Josef zîmbea.

Louis nu zîmbea de fel. Își închipuia cum va trebui să apară în fața Toinettei, după reușita operației. Cum s-o facă să înțeleagă? Și, în general, cum să se poarte? Numai la gîndurile acestea simțea cum îl paraliza timiditatea. Ședea gheboșat, fornăind și tăcea posac.

Josef se sculă și, vrînd-nevrînd, trebui și Louis să se ridice. După ce învinsese îndoielile teologice ale cumnatului, Josef se pregătea să invoce argumentul său principal, politic. De data asta era sigur că politica sa îi va merge drept la inimă, căci băgase de seamă că Louis era stăpînit de sentimente amestecate față de frații săi. Îl apucă deci pe greoiul său cumnat de umăr și, cărîndu-l cu oarecare greutate după el, parcurse biblioteca în lung și în lat și îi vorbi de urmările pe care ar putea să le aibă decesul lui fără moștenitori. Coroana ar reveni în acest caz principelui Xavier. El, Josef, nu poate ascunde că acest principe nu i-a prea plăcut și parcă ar avea impresia că nici cumnatului său nu i-ar fi agreabil gîndul de a-l ști pe tron. El, Josef, e convins că pactul de familie, relațiile politice și de rudenie dintre suveranii Franței, Austriei și Spaniei stau nu numai la temelia acestor țări, ci a întregii lumi. Se poate ca Louis să nu fie chiar atît de entuziasmat de alianță ca el, dar fără această alianță nici nu se mai poate închipui politica celor trei țări. Cu înscăunarea principelui Xavier însă, pactul de familie s-ar descompune, alianța celor trei mari puteri catolice ar fi periclitată, consecințele ar fi incalculabile. Este deci obligat, de dragul păcii în lume, să se dea pe mîna doctorului Lassone și să se supună micii intervenții. „Învingeți reticențele, spuse cu căldură Josef și-i întinse mîna. Permite-mi să comunic mamei mele, mamei noastre, că Toinette a găsit în sfîrșit fericirea pe care eram îndreptățiți s-o așteptăm pentru ea."

Louis, pus astfel înaintea răspunderilor sale, în fața mîinii întinse a împăratului, nu mai putea evita hotărîrea. „Bine", spuse el fără elan și puse moale mîna sa butucănoasă, cam murdară, în mîna îngustă și puternică a lui Josef. „Așadar — rezumă Josef pe loc convorbirea avută — am promisiunea dumitale fermă, neechivocă, de a face operația în cursul ur-

mătoarelor patrusprezece zile", şi continuă să ţină mîna cumnatului în mîna sa.

„Da, *monsieur*", zise cu sfială Louis. Retrase mîna. „Dar — adăugă el repede — să nu precipităm nimic. O s-o fac, să zicem, pînă în şase săptămîni."

Josef era bine intenţionat, se străduia într-adevăr să facă bine aproapelui şi să fie un suveran model pentru popoarele sale. Dar viaţa îl învăţase că majoritatea celor pe care voia să-i fericească erau stupizi şi răuvoitori, bolnavi ce loveau mîna care le întindea leacul. Nu-i de mirare că devenise încrezut şi acru. Ajunsese să se simtă cel mai bine cînd putea să facă pe dascălul aspru şi intolerant.

Îi fusese foarte greu să joace atîta vreme faţă de Louis rolul fratelui mare, bun şi înţelegător. În schimb, o să-şi verse năduful pe Toinette. O s-o frece, ca să-i fie limpede că de fapt nici nu merită toată bătaia de cap pe care şi-a impus-o de dragul ei.

Înainte de a-i comunica surorii rezultatul îmbucurător al convorbirii sale cu Louis, îi reproşă deci, cu vorbe aspre, toate cîte-i displăceau în felul ei de viaţă. Şi nu erau puţine. Obiceiul ei nerușinat de a participa mascată la baluri publice şi de a se lăsa antrenată în convorbiri nepotrivite, adesea frivole, cu oameni cu totul străini. Toaletele ei care provocau ironia şi critica întregei Europe. Risipa ei care împingea pe miniştri la disperare. Patima ei pentru jocul de cărţi, care stîrnea indignarea întregei Franţe. „Mi-e teamă de ora cînd va trebui să-i raportez mamei noastre."

Toinette cunoştea felul lui aspru de a fi. Dar nu-şi putuse închipui că va fi atît de aspru cu ea. Se indignă. „Acum faci pe grozavul, zise, şi faţa ei frumoasă arăta şi mai mîndră şi mai mînioasă decît a lui. Sigur, mă ocărăşti. Iei atitudinea marelui, vestitului monarh, care-şi ceartă surioara pentru că-l face de ruşine cu uşurinţa ei. Dar poate că nici dumneata nu eşti atît de fără cusur cum îţi închipui. Am mai aflat şi eu cîte ceva. Dumneata ironizezi instituţiile noastre. Faci glume pe socoteala armatei şi flotei noastre. Crezi oare că asta sporeşte popularitatea Habsburgilor în Franţa? Crezi cumva că i-ar fi foarte plăcut mamei noastre să afle de expresiile inadmisibile la care te-a împins nestăpînita dumitale manie de

a critica totul ? Eu provoc ironia şi critica ? Dar dumneata ? Cine a dat recent un jalnic exemplu de şovăială şi nehotărîre, dumneata sau eu ?" Şi, văzîndu-l pe Josef cum ridică uluit ochii la ea, încheie triumfătoare : „Cine a anunţat întîi lăudăros întregii lumi că vrea să-l întîlnească pe american şi după aceea i-a pierit piuitul şi a rămas cuminte acasă ?"

Nimeni, nici Josef însuşi, n-ar fi putut spune ce era mai mare, mirarea sau mînia sa. Venise şi-i smulsese neputinciosului de Louis promisiunea să se culce cu ea şi să-i facă odată *dauphin*-ul de care şi ea şi Austria aveau aşa mare nevoie. Şi, drept mulţumire, ea se răzvrătea împotriva lui ! Împotriva lui, a împăratului apostolic, împotriva fratelui mai mare ! Şi cine purta vina acestei atitudini nemaipomenite ? Mediul ei, prietenii, în primul rînd peştele ăla obraznic, Vaudreuil. Că Toinette avea dreptate, că şi acest Vaudreuil avea dreptate într-un anumit sens, îl întărîta şi mai mult. Îi dădea mîna să vorbească, lui *monsieur* Vaudreuil. El îşi putea permite să-i tămîieze pe insurgenţii americani şi să-şi înfigă idolul în coafura curvelor sale. Nimeni nu se sinchisea de asta. Dar dacă el, împăratul roman, l-ar bate pe umăr pe răzvrătit, apoi aceasta ar schimba faţa lumii. El purta răspunderi mari. El n-avea voie să uite, de dragul unui obiectiv foarte îndepărtat, obiectivele sale imediate, reforma şcolară, protestanţii din Boemia.

„Eşti o gîscă, spuse el simplu şi cu dispreţ. Vorbeşti de lucruri de care habar n-ai. Repeţi pur şi simplu ce te învaţă dubioşii tăi prieteni. Prietenii ăia în care ai toată încrederea. Dar unde ţi-s ochii ? Oare nu vezi ce bandă cinică şi irresponsabilă este clica ta mov ? N-ai băgat de seamă că vor numai să te exploateze ? Că eşti doar osul pe care se bat cîinii ăia ? Un os cu încă destul de multă carne şi grăsime", spuse el batjocoritor şi începu să-i enumere cu o răutăcioasă exactitate toate sinecurile cu care ghiftuise familia Polignac, prietenii şi rudele lor. Pe contele Jules îl făcuse prim-mareşal al Curţii ei, obţinuse să i se dea ministerul Poştelor şi Administraţiei Vămilor, trecuse pe numele lui moşia Fénestranges cu un venit de şaizeci de mii de livre anual şi în plus i se mai vărsaseră patru sute de mii de livre de la tezaur pentru acoperirea datoriilor celor mai presante. Tatăl contelui Jules fusese numit ambasador în Elveţia. Ducele de Guiche, văr cu

Polignac, primise inspectoratul gărzii palatului, alt văr primise funcţia de mareşal al Curţii principelui Charles, al treilea văr, o funcţie de prim-distribuitor al pomenilor la propria ei Curte. Şi lista nu se mai sfîrşea. Peste o jumătate de milion de livre însuma acum renta anuală pe care familia Polignac o primea de la casieriile regale, fără să facă pentru asta nimic altceva decît să-i ţină de urît lui Toinette. Şi asta încă nu era totul. Acum Toinette mai storsese de la bietul Louis încă o rentă anuală, încă şaizeci de mii de livre pentru fantele ăla dichisit, care-i băgase în cap toate prostiile în legătură cu doctorul Franklin, încă şaizeci de mii de livre pentru Vaudreuil al ei.

Cînd Josef pomeni de Vaudreuil, Toinette se îndîrji. „Asta este ! strigă ea. Acum ştiu de ce mă insulţi atît de grosolan. Nu-i poţi ierta că ai stat ca un caraghios în faţa lui. Măcar de ai fi avut curajul să te fi dus la americanul ăla ! Dacă ai fi făcut-o, nu trebuia acum să te grozăveşti faţă de mine şi să vii cu calomnii ordinare împotriva unor bărbaţi care au cu siguranţă mai multă bunăcuviinţă decît toţi linguşitorii şi lingăii din jurul tău. François Vaudreuil este omul cel mai deştept, cel mai spiritual din Paris. Literaţii şi filozofii pe care i-ai vizitat se dau în vînt după el. Sînt mîndră că acest bărbat mi-e prieten. Cînd va fi intendentul meu, o să am un teatru în adevăratul sens al cuvîntului. Dar, din păcate, lucrurile nu s-au aranjat încă. El n-a acceptat decît cu jumătate gură. Nici nu-i pasă de banii pe care Louis mi i-a oferit pentru el. Îmi baţi mereu capul să cultiv literatura şi artele frumoase şi, cînd o fac, vii şi le răstălmăceşti pe toate şi mă copleşeşti cu suspiciuni josnice. Mi-e scîrbă ! Eşti cu totul altfel decît te ţineam minte."

Josef era uluit de această izbucnire. Cel mai grav era că sporovăielile ei porneau probabil din convingere. „Nu neg — recunoscu el — că *monsieur* Vaudreuil e inteligent, dar inteligenţa asta este numai spoiala unui individ desfrînat, gol de conţinut, lipsit de orice crez. Tu, care pariezi cu atîta plăcere, vrei să pariem că pînă la urmă va consimţi să pună mîna pe cele şaizeci de mii de livre ? Dar tu eşti oarbă, pentru tine nu mai există leac ! Cînd vorbeşte omul cu tine, parcă vorbeşte la pereţi. Dar nu e vorba numai de Vaudreuil. Toţi din jurul tău nu sînt decît nişte lichele. Salonul prietenei tale

Rohan nu e altceva decît un tripou şi un bordel. Nu te-am socotit niciodată prea deşteaptă, mama şi cu mine, dar măcar atîta trebuie să pricepi, că o arhiducesă de Austria, regină a Franţei, nu poate să se dea în spectacol ca o fetişcană din mahalalele Vienei, care a cîştigat lozul cel mare."

„Lozul cel mare! zise Toinette ironică. Lozul cel mare!" repetă ea cu amărăciune. Şi deodată toată mîndria ei se prăbuşi şi o podidiră lacrimile pe care le reţinea de mult. „De ce m-aţi trimis încoace? se jeli ea. Ce sînt aici? Ce caut aici? Toţi mă urăsc. Tot ce fac e greşit. De ce mi-aţi dat bărbatul acesta? Bărbatul acesta de lemn — explică ea plină de mînie şi dispreţ. M-am bucurat că vii — recunoscu ea — acum o să fie în sfîrşit cineva aici, credeam eu, cu care să pot vorbi. Am crezut că o să mă ajuţi. Şi ai venit şi mă calci şi tu în picioare."

Josef îşi iubea în felul lui sora. Înţelegea purtarea ei şi cauzele acestei purtări. Venise acolo în vîrstă de cincisprezece ani, linguşită, duşmănită, răsfăţată, pîndită cu răutate, cumplit decepţionată de Louis. Era de înţeles să caute o ieşire, o compensaţie şi să se arunce fără judecată în distracţii prosteşti.

O luă de mînă. „Toni — zise el neobişnuit de cald — n-am venit aici să te insult, ci să te ajut. Cred că te-am şi ajutat."

Ea înălţă capul, o uşoară roşeaţă îi cuprinse faţa frumoasă, prelungă şi albă. „Ai vorbit cu Louis?" — „Da, totul se aranjează, poţi să ai încredere. Pînă în cel mult şase săptămîni", adăugă el zîmbind.

Faţa ei se aprinse şi mai mult. I se schimbă culoarea ochilor, respira agitat, cu gura întredeschisă. Sentimente contradictorii o cuprinseseră, se învălmăşeau în ea. Acu', în sfîrşit, Louis va veni în patul ei. Îşi aminti cum odată, la un *lever*, rămăsese cu bustul gol, aşteptînd să i se dea cămaşa; în dormitor îi intrau rînd pe rînd doamne de rang din ce în ce mai mare, cămaşa trebuia să treacă pe rînd şi ceremonios dintr-o mînă nobilă în alta şi mai nobilă, iar ea trebuia s-o aştepte ruşinată şi cuprinsă de frig. Un sentiment asemănător o cuprindea acum, cînd se gîndea cum va veni Louis în patul ei. Îi era ruşine. Şi totuşi se simţea mîndră. Dacă ţi-a fost sortit să fii regina Franţei, trebuia să le înduri odată şi pe astea. Şi mai mult încă decît ruşine şi mîndrie simţea o curiozitate,

o excitare, o nevoie de a pufni în rîs ca o fetiță. În următoarea fracțiune de secundă, numeroși alți bărbați luaseră în închipuirea ei locul lui Louis. Domni din clica mov, străini care îi vorbiseră la baluri și o apucaseră de braț, care-și plecaseră fața foarte aproape de a ei. Își închipui acești bărbați, și-o închipui și pe Gabrielle, apoi din nou pe Louis care va veni în patul ei, și toate imaginile astea se învolburau în mintea ei. Din confuzia aceasta, însă, crescu, acoperind-o cu lumina ei, o bucurie uriașă, o așteptare intensă. Cînd toate vor fi trecut, cînd va avea un copil, atunci bîrfeala obraznică din jurul ei, odioasa trăncăneală și clevetire vor amuți, atunci pescăresele o să-și țină gura obraznică, scribii n-o să mai scrie pamflete, atunci va fi cu adevărat regină. Să fii regină și să poți face ce te taie capul! Să fii regină și să poți petrece! În sfîrșit, se deschidea viața în fața ei, în curînd va trăi viața adevărată! Va fi al ei tot ce se află pe lume! Va fi tînără și regină, și frumoasă, și o femeie pe care o vor iubi nenumărați bărbați, și va putea alege pe cine să iubească.

Încet de tot se apropie de Josef, cu fața serioasă, emoționată. „De ce nu mi-ai spus asta imediat? întrebă ea și-i puse mîinile pe umeri. De ce ne-am spus vorbe atît de rele?" Îl îmbrățișă, îl sărutâ. „Sepp", zise către el, așa îi zicea cînd era copilă, apoi repetă foarte fericită: „Sepp, cînd mi-a fost mai greu, mi-ai venit totdeauna în ajutor".

Josef o bătu pe umeri și-i zise, jumătate serios, jumătate în glumă: „Da, Toni, acum tot restul depinde de tine." — „Acum, dacă vrei, poți să mă mai și ocărești niței, dacă-ți face plăcere", zise ea.

Lui îi părea aproape rău că trebuie să-i tulbure fericirea și că mai avea de discutat cu ea lucruri serioase. Dar trebuia să folosească dispoziția ei favorabilă, pentru a o face să înțeleagă care îi era în definitiv rostul. Regele se dovedise moale și influențabil, dar totodată viclean. Adevărat, nu refuza niciodată de-a dreptul, dar evita, opunea o rezistență moliie, tenace și surdă, a cărei înfrîngere cerea energie și bătaie de cap. El, Josef, n-a avut timpul să stoarcă de la Louis anumite concesii politice de care casa de Habsburg avea nevoie. Acum trebuia s-o facă Toinette. Pe viitor va avea de rezolvat un șir întreg de asemenea chestiuni. Va trebui să-și dedice o mare parte a vieții acestor chestiuni. În definitiv, de aceea și fusese

trimisă aici. Iar dacă el, Josef, şi-a bătut capul o lună de zile ca grăsanul să-i poată face un moştenitor, atunci să facă şi ea bine să renunţe la cîteva din amuzamentele ei prosteşti şi să găsească timp să adapteze politica lui Louis al ei politicii Habsburgilor.

Se aşează ţeapăn în scaun, cum îi era obiceiul cînd îşi lua avînt pentru o expunere mai lungă. „Ascultă Toinette — zise el, şi acum vorbea din nou franţuzeşte — trebuie să mai discut ceva foarte serios cu dumneata. Într-adevăr acum, că vei deveni realmente regina Franţei, stă pe umerii dumitale o răspundere şi mai mare, enormă. Dumneata eşti zălogul şi nodul alianţei dintre casa de Habsburg şi casa de Bourbon şi pe funcţionarea acestei alianţe se întemeiază bunul mers al Europei. Regele este înconjurat de sfetnici care nu văd cu ochi buni Austria. Este sarcina dumitale, *madame*, să anihilezi aceste influenţe."

Aproape jignită, Toinette răspunse: „Dar dumneata nu trebuie să-mi explici asta atît de amănunţit. Parcă pînă acum am procedat altfel?" — „Recunosc — spuse Josef pe un ton profesoral, dar prietenos — că dumneata ai urmat, pe cît ai putut, sfaturile pe care ţi le-au comunicat Mercy şi Vermond în numele nostru. Dar asta nu ajunge. Trebuie să-ţi dai şi dumneata silinţa să afli despre ce este vorba, trebuie să încerci să înţelegi ce este în joc. Trebuie să citeşti, trebuie să stai de vorbă cu bărbaţi serioşi, chiar dacă nu sînt atît de plăcuţi la vedere ca prietenii dumitale. Trebuie să te străduieşti să înţelegi sfaturile pe care ţi le trimitem prin Mercy şi prin abate. Poate că regele şi miniştrii săi or să-ţi răspundă din cînd în cînd că ceea ce cerem noi la Viena ar fi în interesul nostru, dar nu în interesul Franţei. În anumite cazuri chiar aşa va fi. Dar dumneata n-ai voie să recunoşti asta cu nici un chip şi trebuie să ai la îndemînă argumente pentru a respinge argumentele lor. Dumneata trebuie să fii întotdeauna conştientă, Toinette, că bunul mers al lumii depinde în primul rînd de casa de Habsburg şi abia în al doilea rînd de casa de Bourbon." — „Da, bineînţeles", răspunse Toinette. Arăta ca o şcolăriţă atentă, cuminte, dar asculta numai cu jumătate ureche. O mai stăpîneau încă imaginile ciudate, odioase şi atrăgătoare, pe care le întrezărise înainte.

„Tare aș vrea să te văd, Toinete, că nu aplici mecanic ceea ce ți se spune, ci din convingere lăuntrică și cu patimă." — „Dar, parcă n-o fac ? se supără Toinette. Eu am mai curînd caracteristicile familiei de Habsburg decît dumneata. Privește-mi buza, privește-mi nasul." — „Încetează cu copilăriile", răspunse Josef, care-și pierduse răbdarea.

Apoi începu prelegerea, pentru care se așezase atît de țeapăn în scaun. Încercă să-i explice dificultățile problemei ruso-turce și șansele ce se iveau pentru Austria după moartea apropiată a principelui elector bavarez. Toinette asculta cuminte. Dar Josef vedea că ce spunea el îi era, în fond, indiferent. Încercă să-i stîrnească interesul. Nu era politica un joc mai pasionant decît stos-ul în jurul meselor principesei Rohan ? Nu voia ea să profite de ocazie și să participe la acest joc ? „Dar desigur, răspunse ea cu elan. De altfel, am totdeauna grijă ca în toate posturile importante să fie numiți numai prieteni de-ai mei." Josef o privi, își dădu seama că e convinsă de ceea ce spune, înțelese că nu mai e nici o speranță și renunță.

Dar Toinette nu-l lăsă să plece. Dacă-i vorbise el atîta despre problemele lui, despre Bavaria și Rusia, voia să-i povestească și ea de ale ei, despre *Trianon*. Lui, singurului om cu care putea vorbi cu totul nestînjenită. Îi prezentă modelul care fusese în sfîrșit terminat ; arăta deosebit de frumos. Îi explică cu căldură cum vor fi toate. Nu se va planta nici o tufă, nu se va bate nici un cui fără voia ei. Josef văzu că știe exact ce voia, că totul era unitar, pe măsura ei și de cel mai bun gust. Își stăpîni un oftat, dîndu-și seama cu cît talent și entuziasm putea să se devoteze ea unei cauze. Păcat că nu-i stăpînea inima nici Austria, nici Franța, ci numai *Trianon*-ul.

Ea îi povestea între timp cu entuziasm că acolo, la *Trianon*, era adevăratul ei regat, în care voia să domnească fără nici un fel de constrîngeri și etichetă. La *Trianon* ea va da tonul ; valeții nu vor purta livreaua regelui, ci livreaua ei, roșu și argint, pe invitații va fi scris : „Din partea reginei" și cînd va da reprezentații pe scena ei de la *Trianon*, nu va invita decît oameni care-i vor fi simpatici.

Era drăguță cum sporovăia despre planurile ei, superficială, totodată copilă și femeie. Îi plăcea lui Josef, și *Trianon*-ul ei îi plăcea, dar se gîndea și la noile dificultăți pe care

i le va face acest *Trianon*. Cei care nu vor fi primiți acolo vor bîrfi, Toinette își va face noi dușmani. Iar bietul Louis, cu *monsieur* Necker al său, vor trebui să-și bată mult capul cum să plătească costisitoarea simplitate a *Trianon*-ului.

În seara aceleași zile, îi scria fratelui său Leopold, la Ferrara: „Sora noastră Toni este deosebit de drăguță și de atrăgătoare, dar nu se gîndește la nimic în afară de distracțiile ei. S-a lăsat contaminată de patima risipei care domnește la această Curte coruptă. Nu-l iubește de fel pe bietul Louis și n-are nici o idee de îndatoririle unei soții, nici de cele ale unei regine. Prietenii ei, o bandă de secături și de curve împopoțonate, lacomi de bani și titluri, îi ațință patima plăcerilor de care e stăpînită.

Am făcut ce am putut s-o aduc pe drumul cel drept, dar mă tem că nu mi-a reușit, căci căpșorul ei frumos e gol și dacă lucrurile vor continua în felul acesta, prevăd că sora noastră va fi cumplit de brutal trezită din visurile ei."

•

Două zile mai tîrziu, Josef plecă, spre marea ușurare a cumnatului său, spre regretul și totodată bucuria Toinettei. Ultima seară Josef o petrecuse cu Louis și Toinette la Versailles.

Ședeau la masă. Louis era foarte stînjenit, mînca mult și pentru a contribui cumva la buna dispoziție — „fă zgomot, Berry!" — încerca să vorbească nemțește și rîdea în hohote de greșelile sale. Imediat după cină se retrase; roșind, bîlbîindu-se, îi mulțumi lui Josef pentru sfaturile sale. Acesta îi răspunse pe un ton ușor: „Să sperăm că totul o să meargă bine."

Apoi Josef mai rămase un timp singur cu Toinette. Frații, care altminteri vorbeau cu ușurință, erau tăcuți, și în acest ultim ceas pe care-l aveau de petrecut împreună nu schimbară decît cîteva cuvinte pe nemțește. Camera Toinettei, de o costisitoare modestie, era prietenoasă și veselă la lumina lumînărilor, dar Josef și Toinette erau amărîți.

Josef mîngîie neașteptat de blînd mîna surorii sale și, în contradicție cu optimismul violent pe care-l arăta de obicei, zise: „N-avem o viață ușoară, Toni. Nici tu, nici eu. Dar o scoatem noi la capăt." O îmbrățișă puternic, din inimă, o sărută pe frunte, pe obraji. Ea plînse. Apoi el se despărți pe

un ton forţat jovial: „Servus, Toni." — Plecă. Simţindu-se din nou singură de tot, Toinette fu cumplit de nenorocită.

În acest ceas al despărţirii, Josef nu plasase nici una din maximele sale, nici una din glumele sale muşcătoare, îşi stăpînise înclinaţiile pedagogice. În dimineaţa următoare, însă, ambasadorul, contele Mercy, avea cinstea să predea Toinettei un caiet din partea împăratului roman. Pe copertă, Josef scrisese titlul: „Vade-mecum pentru sora mea, principesa de Lorena, mare ducesă de Austria, regină a Franţei". Documentul conţinea reguli de purtare şi începea cu indicaţia ca Toinette să consulte cît de des posibil acest caiet.

Toinette fu mişcată de truda pe care şi-o impusese Josef de dragul ei. Îşi aminti ce apropiaţi se simţiseră în ajun şi începu pe dată să citească. Dar caietul era foarte gros. Frunzări primele pagini, apoi ultimele, se întoarse din nou la început, se sili să citească atent. Dar, fără voia ei, prin minte îi treceau în acelaşi timp gînduri despre anumite pălării şi şaluri de care îi vorbise *madame* Bertin. Se gîndi şi la viitoarele curse de cai, spunîndu-şi că de data asta, desigur, nu va juca pe calul pe care va paria principele Charles. Apoi se gîndi la marea slujbă solemnă la care va fi nevoită să ia parte a doua zi. Se mai gîndi şi la faptul că, după ce se va fi operat Louis, o să-l poată privi altfel pe elegantul şi obraznicul Vaudreuil.

Ochii ei continuau să parcurgă rîndurile îngrijit scrise ale caietului. Dar nu mai pătrundea sensul cuvintelor. Se uită la urmă, să vadă cît mai are de citit. Încă treizeci şi două de pagini! Pagini mari. Căscă. Mai citi o pagină. Apoi închise cu zgomot caietul şi-l încuie în sertarul ei.

PARTEA A DOUA

ALIANȚA

CAPITOLUL I

LUNGA AȘTEPTARE

Franklin ședea obosit în grădina casei sale din Passy, pe banca de sub fagul bătrîn. Era pe la începutul primăverii. Prin frunzișul tînăr străbătea multă lumină. Franklin se bucura de soare, care arunca pete luminoase pe craniul său dezgolit și pe mîinile sale bătrîne.

Îi plăcea cum se integrau casa și parcul în prietenosul peisaj. Tot vechiul *Hôtel Valentinois*, mare și comod, și îndeosebi aripa pe care o locuia el, era cuprins de verdeață; oamenii spuneau că Franklin locuiește în grădină, îl numeau „bătrînul din grădină", *le vieux dans le jardin*.

Îndoindu-se de mijloc, își scoase ochelarii cu rama de fier și se scărpină pe chelie; o ducea mai bine cu eczema. În general, sănătatea i se îmbunătățise de cînd se putea odihni, după obositoarele zile de la Paris. Odihnă, legată poate de prea multă hrană. Stabilise exact cu *monsieur* Jacques Finck, noul bucătar pe care-l angajase, ce să pregătească pentru fiecare masă și meniurile erau copioase, greu de suportat de un om cu sănătatea lui. Și cu punga lui. Dar, oricum, cu cele unsprezece mii și cîteva sute de livre pe care i le plătea Congresul, tot nu putea face față la toate.

Doctorul ședea pe bancă, figura lui mare era destinsă; privea satisfăcut frumosul parc care cobora în terase spre Sena, fluviul și silueta cenușiu-argintie a Parisului de pe malul celălalt. Își propusese să urce și să coboare cel puțin de două ori pe zi treptele terasei. Ieri și alaltăieri își acordase însă cîte o scutire. N-ar fi trebuit să se lenevească.

Iată-l pe *monsieur* de Chaumont care trece, salutînd politicos şi încetinind pasul; aşteaptă ca Franklin să-i vorbească. *Monsieur* de Chaumont arăta cu orice prilej cîtă plăcere îi făcea să-l găzduiască, se purta deosebit de amabil şi Franklin se simţea obligat faţă de el. Totuşi, nevoind să-şi întrerupă plăcuta singurătate, răspunse cu o înclinare a capului şi-l lăsă să treacă mai departe.

Gusta liniştea de aci, o linişte minunată, binefăcătoare. Numai puţini îndrăzneau să-i tulbure izolarea de la Passy şi cel mai periculos din cei care l-ar fi putut deranja, Arthur Lee, mai era încă în Spania.

Din păcate însă, nici celălalt coleg al său, Silas Deane, nu voia să înţeleagă că alianţa poate fi obţinută numai pe ocolite, nu printr-un salt direct, şi că o activitate prea zeloasă mai mult strica decît ajuta. El, Franklin, se pregătise pentru o lungă aşteptare. Acum îşi pusese la punct, în chioşcul din grădină, o presă tipografică primitivă, dar bună, şi-i făcea plăcere să culeagă singur, cu mîinile lui mari, bătrîne, broşuri şi alte tipărituri mărunte. Wiliam îi ajuta, se arăta dibaci la asta; da, tipăritul le plăcea Franklinilor. Chiar şi micului Benjamin Bache.

O nimerise bine aci, la Passy. Şi vecinii erau oameni agreabili, cu care se putea trăi în înţelegere. Cu doctorul Leroy, membru al Academiei, şi cu doctorul Cabanis avea o mulţime de interese comune. Abatele Morellet şi abatele de la Roche erau culţi şi spirituali, iar cu *monsieur* Dussault, primarul din Passy, se puteau face mici plimbări plăcute, în cursul cărora aflai o mulţime de lucruri interesante.

De fapt, acum tot ar trebui să facă mişcare, să urce şi să coboare terasele, măcar o dată. Dar era atît de cald şi bine sub fag şi cine ştie dacă va avea mîine parte de acelaşi soare luminos. Pentru a compensa această delăsare, luă hotărîrea fermă să înoate în Sena, îndată ce apa nu va mai fi aşa de rece. Era un excelent înotător. Zîmbi, închipuindu-şi cum va povesti în treacăt doamnelor Helvetius şi Brillon că traversase înot Sena încolo şi-ncoace.

Fusese niţeluş făţarnic faţă de sine însuşi înainte cînd, enumerînd în gînd printre vecinii agreabili pe cei doi abaţi şi pe doctorul Cabanis, o trecuse cu vederea pe *madame* Helvetius, în casa căreia locuiau aceşti domni. Probabil că nu s-ar

simți nici pe jumătate atît de bine în grădina sa, dacă n-ar locui în preajmă *madame* Helvetius și *madame* Brillon. A știut întotdeauna să se bucure de societatea femeilor, dar abia acum, cînd intrase în al optulea deceniu, se părea că le aflase întregul farmec. Trecuse mult timp pînă să ajungă înțelept și, tocmai de cînd era înțelept, nu-și mai putea închipui un bărbat de seamă fără un puternic erotism.

Nu, încă nu era bătrîn și lipsit de interes pentru viață. Îl mai bucura multilateralitatea vieții, știința, femeile, succesul, natura, înotul, libertatea, virtutea, îl bucurau felurimea oamenilor, calitățile și slăbiciunile lor, îl bucurau singurătatea și societatea oamenilor.

Tînărul William se apropia pe cărare; Franklin îi ceruse să vină la această oră, să-l ia la lucru. Era frumos băiatul, așa cum pășea zvelt și tinerește printre copacii abia înfrunziți.

Se întoarseră în casă și se apucară de lucru. La rezolvarea corespondenței dădură, ca de obicei, peste o mulțime de chestiuni neplăcute.

Cea mai gravă reieșea dintr-o scrisoare trimisă de *monsieur* de Vergennes. Se referea, bineînțeles, la cazul căpitanului Conyngham. Căpitanul Conyngham era de teapa lui Lambert Wickes, „lupul de mare", dar de cu totul alt format. Conyngham capturase pur și simplu vasul poștal de la Harwich, cu toată prețioasa sa încărcătură. Lovitura aceasta îndrăzneață sau, cum spuneau englezii, obraznică, iritase cumplit guvernul de la Londra. Regele George se ocupase personal de acest caz, Vergennes n-avusese încotro și se obligase să despăgubească Anglia și să pedepsească pe vinovat. Conyngham fusese arestat, dar eliberat curînd, în urma intervențiilor lui Franklin. Acum, îndrăznețul căpitan comanda un nou vas cu paisprezece tunuri de șase pfunzi și douăzeci și două de guri de foc mai mici. Autoritățile franceze nu voiau însă să-l lase în larg, deși le dăduse asigurări solemne că e vorba numai de o călătorie comercială, iar Franklin făcuse noi demersuri la Versailles.

Și, acum, iacă, venise răspunsul. O scrisoare a lui Vergennes către delegații americani, plină de indignare și reproșuri serioase. Ministrul enumera încă o dată toate cazurile în care vase americane de corsari își aduseseră capturile în

porturi franceze, punînd prin aceasta guvernul de la Versailles în conflict cu Londra. Regele este ferm hotărît, mai sublinia încă o dată ministrul, să respecte cu credință și stricteze obligațiile pe care i le impuneau tratatele cu Anglia. „Sînteți oameni de stat prea serioși, domnilor — scria Vergennes — și prea înțelepți pentru a nu vă da seama că purtarea căpitanilor dumneavoastră periclitează demnitatea regelui și că a tolera asemenea purtare ar însemna din partea noastră o încălcare a neutralității. Vreau să sper, domnilor, că dumneavoastră veți dezaproba cei dintîi atitudinea căpitanilor dumneavoastră, căci această atitudine contravine în mod absolut datoriilor bunei-cuviințe și a recunoștinței față de o națiune care acordă ospitalitate vaselor dumneavoastră. Căpitanul Conyngham al dumneavoastră va obține permisiunea să iasă din porturile noastre numai cu condiția de a se îndrepta spre America pe drumul cel mai scurt și de a evita orice acte de agresiune împotriva vaselor englezești, în urma cărora ar fi silit să se refugieze în porturile noastre. Trebuie să vă rog, domnilor, să-mi dați garanții suficiente în acest sens. Vă atrag atenția că scriu această scrisoare din dispoziția categorică a regelui și vă recomand insistent să comunicați poziția luată de guvernul maiestății sale nu numai căpitanului Conyngham, ci tuturor marinarilor pe care ar putea să-i privească, pentru ca alte vase ale dumneavoastră să nu ne mai facă nouă și dumneavoastră neplăceri asemănătoare."

Franklin oftă; să fi fost în locul lui Vergennes, ar fi scris probabil cam la fel. Apoi se apucă să răspundă scrisorii. Cu expresii frumoase, severe, regretă cele întîmplate și asigură că va da căpitanului Conyngham dispozițiile corespunzătoare; va scrie și la Philadelphia în sensul dorit de guvern și e convins că Congresul va da de îndată ordinele necesare.

În sinea lui, Franklin știa că atît căpitanul cît și cei care-l finanțau, alde William Hodge și bancherii Grand și Morel & Fils, nu se vor sinchisi de fel de ordinele lui, că Conyngham își va continua pirateria, că bancherii își vor încasa zîmbind profiturile, că englezii vor depune noi proteste, că la Philadelphia se va zîmbi doar de isprăvile vaselor de corsari și că el, Franklin, va plăti oalele sparte.

Îi dădu dispoziție lui William să nu expedieze încă scrisoarea. Era o scrisoare importantă, voia s-o arate întîi lui

Silas Deane şi să facă colegului reproşuri serioase, deşi era convins de inutilitatea lor.

Scotoci prin restul corespondenţei. Iar erau multe scrisori care cereau recomandaţii pentru Philadelphia. Se poate ca unul din motivele care-i îndemnau pe aceşti oameni să plece să fi fost entuziasmul pentru cauza libertăţii. Dar desigur că, printre ei, nu puţini erau pur şi simplu aventurieri, răufăcători. Un şir întreg de cereri de recomandare se referea la persoane de care nu auzise niciodată. Franklin răspunse individual la o scrisoare, la a doua, la a treia. După aceea i se urî. „Îţi dictez acum un text pe care-l vom folosi pe viitor în toate cazurile asemănătoare." Şi dictă: „Aducătorul prezentei scrisori pleacă în America şi-mi cere să-i dau o recomandare. Eu însă abia ştiu cum îl cheamă. Aşadar, dacă vreţi să aflaţi cine este şi ce merite are, trebuie să-l întrebaţi chiar pe el, fiindcă va fi cu siguranţă mult mai informat decît mine. În orice caz, vă rog să-i arătaţi bunăvoinţa la care are dreptul orice străin despre care nu se ştie nimic rău. Făceţi-i, vă rog, toate serviciile de care-l veţi găsi demn, după ce-l veţi cunoaşte mai de aproape."

După redactarea acestei scrisori, Franklin socoti că lichidase suficiente sarcini neplăcute pe ziua aceea. De altfel, se anunţase şi Silas Deane. Îi dădu drumul tînărului William şi se apucă de o ocupaţie mai plăcută, de punerea în ordine a diverselor hîrtii pe care le adusese din America, manuscrise, proiecte, notiţe de tot felul, scrisori de la oameni politici, de la oameni de ştiinţă, de la prieteni şi prietene, pe care nu găsise timp să le pună în ordine, cărora nu găsise timp să le răspundă din pricina plecării sale grăbite de la Philadelphia. Nu permitea nimănui să se atingă de aceste hîrtii care conţineau şi cîteva lucruri intime, nici lui William.

Cîte se adunaseră şi ce deosebite erau! Iată o scrisoare de-a lui mai veche, pe care n-o expediase. Îşi amintea exact ceasul cînd o scrisese, îndată după ce aflase de bătălia de la Bunker Hill. Atunci îşi vărsase mînia împotriva prietenului şi editorului său William Strahan.

Ochii mari ai doctorului alunecau peste rîndurile scrise în grabă, dar foarte citeţ. Iată ce cuprindea scrisoarea: „Domnule Strahan, sînteţi membru al Parlamentului, aparţineţi acelei majorităţi care a hotărît distrugerea ţării mele. Aţi

început să incendiați orașele noastre și să măcelăriți cetățenii noștri. Priviți-vă mîinile, sînt pătate de sîngele rudelor dumneavoastră. Noi doi am fost multă vreme prieteni. Acum sînteți dușmanul meu și eu al dumneavoastră.

B. Franklin"

Pe cînd citea, ochii bătrînului se aprinseseră de mînia încercată atunci cînd scrisese scrisoarea. Dar rațiunea era mai puternică decît amărăciunea. Aprecie arabescurile elegante ale semnăturii. Băgă de seamă că scrisese întîi: „Mîinile vă sînt pătate de sîngele rudelor" — și că adăugase abia după aceea — „dumneavoastră". Schimbarea era bună, „de sîngele rudelor dumneavoastră", suna firește mai bine. Era o scrisoare excelentă, care exprima perfect mînia lui rece și disprețul față de omul care nu putea să prevadă urmările faptelor sale.

El, Franklin, putea să prevadă urmările faptelor sale. Era mulțumit de sine însuși, mulțumit că nu expediase atunci scrisoarea. William Strahan era un prieten bun. William Strahan ținea și acum legătura cu el, în ciuda războiului. Era avantajos să ai prieteni la Londra. Era bine că atunci, la Philadelphia, nu se lăsase împins de mînie și de satisfacție că-i reușise așa de bine scrisoarea, ca s-o și expedieze. Era bine că scrisoarea se afla aci, la Passy. Un început de zîmbet îi jucă pe față și Franklin puse scrisoarea în mapa care cuprindea diferite manuscrise, sub rubrica: „Personale".

Alegea scrisorile la care trebuia să mai răspundă, le punea deoparte pe acelea pe care le considera rezolvate. Sosirea lui Silas Deane îl întrerupse din activitate.

Domnul acesta gras, impozant și vesel, devenise ceva mai puțin vesel între timp; atitudinea ciudată a Congresului, care ignora în mod sistematic cererile sale de plată și ale lui Beaumarchais, îl îngrijora. Pe fața sa cărnoasă apăruseră mici sbîrcituri și vesta înflorată de atlas, altădată gata să plesnească, începuse și ea să facă cute pe burtă. Dar rămăsese întreprinzător ca totdeauna și începu pe dată să povestească entuziasmat cum tot Parisul se bucură de eroicele fapte de arme ale căpitanului Conyngham și de serviciul extraordinar pe care l-a adus cauzei americane capturarea vasului de poștă englez.

În loc de răspuns, Franklin îi întinse scrisoarea lui Vergennes. Silas Deane citi ; citea încet, tot mai avea dificultăți cu limba franceză. Cînd pricepu în cele din urmă, refuză să ia în serios scrisoarea. Asemenea avertismente, își dădu el cu părerea, erau doar formalități diplomatice ; capturarea vasului de poștă englez îl bucurase desigur pe Vergennes tot atît ca și pe el, Silas Deane. Franklin ridică din umeri. Îi arătă lui Deane proiectul de răspuns. Deane ar fi preferat să i se dea ministrului un răspuns mai puțin grav, dar deoarece era blajin din fire și plin de profundă stimă pentru doctor, se declară mulțumit. Căpitanul va primi bineînțeles autorizația de a părăsi portul, mai spuse el.

Franklin răspunse că și el era convins de aceasta, dar își exprimă temerea că Conyngham va mai pricinui multe neajunsuri emisarilor americani. Asta s-ar putea, răspunse Silas Deane ; dar gloria faptelor de vitejie ale căpitanului și efectul lor asupra întregii Europe îi vor despăgubi din plin pentru asemenea neajunsuri. Primele de asigurare engleze creșteau de pe o zi pe alta. Iar comercianții englezi abia dacă mai îndrăzneau să folosească vase engleze pentru exporturile lor.

Răbdător, Franklin încercă să-i explice încă o dată că aceste mici cîștiguri nu compensau marele neajuns politic pe care-l provoca pirateria nestăvilită. Nu era vorba de capturile de douăzeci-treizeci de mii de livre, ci de tratatul comercial și de alianța cu Versailles. Dar Deane răspunse aproape ofensat că sume de douăzeci-treizeci de mii de livre, pe care le-ar obține săptămînal, sau măcar la două săptămîni o dată, nu sînt de loc de disprețuit în actuala situație financiară a Congresului. „Iubite, stimate doctor — începu el să se roage cu volubilitatea insistentă a omului de afaceri — gîndiți-vă, vă rog, cît de uriașe sînt nevoile Congresului. Gîndiți-vă, vă rog, numai la lista ce ne-au trimis-o acum trei săptămîni."

Franklin nu se gîndea cu plăcere la lista aceea. Era lungă, era nesfîrșită. Un popor de agricultori avea desigur mare nevoie de produse industriale și Congresul voia să obțină din Franța nu numai tunuri, puști și uniforme, ci și foarfeci de tuns oile, broaște, sule de cizmărie, ace de cusut, medicamente de toate felurile, opium, aloe, pompe de clismă, țesale și pînză de cort, note muzicale și tobe mari. Toate în cantități uriașe. Dar tocmai de aceea doctorul era convins

că nu se putea face nimic doar cu expediente. Într-o situație atît de teribil de grea, trebuiau să lupte pentru a obține totul, recunoașterea, acordul comercial, alianța.

Se strădui, cu o mulțime de argumente logice, să-i explice asta și colegului său. Dar Deane răspunse cu viclenie amicală: „Dați-mi voie, stimate doctore, să-l combat pe Franklin cu Franklin. N-ați scris dumneavoastră în *Sărmanul Richard*: «Un ou azi e mai bun decît o găină mîine» ?"

Franklin renunță să-l mai convingă. Vorbi de alte neplăceri inutile pe care i le pricinuia Silas Deane. Așa, de pildă, domni care vin și cer, referindu-se la Deane, slujbe și posturi la Philadelphia. „Nu vom provoca — spuse el — decît neplăceri Congresului și decepții solicitanților, dacă-i vom trimite pe oamenii aceștia în America."

Silas Deane își examina gînditor frumoasa vestă. Nu împărtășea părerea marelui său prieten și coleg. Declară, modest, dar ferm, că i se pare greșit să fie respinși ofițerii francezi care, arzînd de entuziasm pentru libertate, sînt gata să renunțe la poziția lor din armată și din patrie. Astfel de adeziuni active stîrnesc entuziasmul pentru America în toată lumea. — „Oare, plecarea lui La Fayette — încheie el — nu ne-a permis să facem un pas uriaș înainte?"

Cu acest La Fayette lucrurile se întîmplaseră după cum urmează. Obținînd o numire de la Silas Deane, tînărul marchiz Joseph-Paul-Gilbert de La Fayette vorbise peste tot de intenția lui de a intra în armata generalului Washington. Englezii care, încă de la începutul conflictului american, declaraseră că orice activitate a ofițerilor francezi în favoarea rebelilor ar însemna o încălcare a neutralității guvernului de la Versailles, îi atrăseseră atunci atenția lui Vergennes asupra intențiilor lui *monsieur* de La Fayette și îi ceruseră ministrului să ia măsurile necesare. Și influentul socru al tînărului marchiz, ducele d'Ayen, cu toată simpatia pe care o purta americanilor, dezaprobase energic intențiile aventuroase ale ginerelui. Împreună cu Vergennes, obținuse un ordin regal care îi interzicea categoric tînărului să plece din țară. Dificultățile stimulaseră însă zelul lui La Fayette, care declarase sus și tare, cu îndărătnicia vîrstei, că-și va realiza intențiile. Toate aceste pregătiri făcuseră ca înrolarea lui La Fayette în armata lui Washington să devină o chestiune de prestigiu

pentru Franklin și colegii lui, iar saloanele din Paris și Versailles așteptaseră cu încordare să vadă dacă acțiunea tînărului ofițer va reuși. Reușise; cu ajutorul lui Beaumarchais, La Fayette echipase pe cont propriu un vas și părăsise pe ascuns Europa, plecînd dintr-un port spaniol.

Parizienii salutaseră cu entuziasm plecarea lui, iar Silas Deane avea dreptate cînd declara utilă acțiunea lui La Fayette. Și Franklin se bucurase de reușita ei. Din păcate însă, această bucurie nu rămăsese netulburată. Nu numai că trebui să se străduiască să tempereze supărarea ducelui d'Ayen, care-i bănuia pe emisarii americani că l-ar fi sprijinit pe necugetatul său ginere; se mai constatase între timp că marchizul luase cu el o mulțime de ofițeri francezi, din aceia pe care-i angajase Silas Deane, și Franklin se gîndea cu îngrijorare la mutrele pe care le vor face ostașii americani cînd vor trebui să treacă în subordinea acestor *messieurs*, în mare parte foarte tineri și foarte îngîmfați. Nu-și bătu însă mult capul să-i arate lui Silas Deane părțile negative ale acțiunii La Fayette, ci se mulțumi să-l roage pe colegul său să nu mai facă nici un fel de noi numiri de ofițeri, ceea ce Silas Deane, nițel mirat și jignit, îi și promise în cele din urmă.

În schimb, avea și el să-l roage ceva pe Franklin. Ori de cîte ori trebuiau să întreprindă o acțiune, fie că era vorba de procurarea nenumăratelor lucruri pe care le cerea Congresul, fie că era vorba de plecarea din Franța a lui La Fayette, întotdeauna, în chestiunile mari ca și în cele mărunte depindeau de ajutorul inventivului *monsieur* de Beaumarchais. În definitiv, el era singurul care expediase pînă atunci cantități mai însemnate de arme în America, iar fără ajutorul lui, La Fayette n-ar fi reușit niciodată să plece. Silas Deane avea însă impresia că Franklin nu-l tratează pe omul acesta extraordinar de serviabil cu toată amabilitatea pe care o merita. *Monsieur* de Beaumarchais are multă stimă față de Franklin și-l doare că i se dă atît de rar prilejul să-l pună la curent cu activitatea sa.

Silas Deane avea dreptate; în sinea lui, Franklin o recunoștea. Nu declarase chiar el nepotului său William că nu l-a tratat destul de cordial și de politicos pe acest *monsieur* Caron? Nu povestise oare nepotului, și în fond nu-și povestise sie însuși povestea cu grapa? Oricît de antipatic îi

era omul acesta, trebuia să se resemneze să-l vadă mai des. „Cîtă vreme locuința aceasta nu e încă pusă la punct, primesc numai prietenii intimi, pe dumneata și pe alți cîțiva. Dar mai tîrziu, îmi va face plăcere să stau din nou de vorbă cu inventivul dumitale *monsieur* de Beaumarchais, un om de afaceri, un *débrouillard*, da, e dat dracului. Eu nu subapreciez serviciile lui. Spune-i asta, te rog, cu toată căldura pe care ți-o permite franțuzeasca dumitale."

Rămase un moment pe gînduri. „Nu se împlinește, la începutul lunii iulie, un an de cînd Congresul a adoptat declarația de independență? Cred că cu prilejul acesta voi invita pe prietenii noștri la o mică serbare, la care, bineînțeles, nu va lipsi nici descurcărețul dumitale amic." Silas Deane găsi că e cam mult pînă la începutul lui iulie ; dar era bucuros și de această promisiune, îi mulțumi foarte călduros doctorului și-și luă rămas bun.

Mai tîrziu, în timpul zilei, spre bucuria lui Franklin, se înfățișă doctorul Dubourg. În ultimele luni, Franklin se legase tot mai mult de domnul acesta demn, vorbăreț, cult, important și prietenos. Franklin îl punea să-i mai cizeleze scrisorile și alte scrieri scurte în limba franceză, asculta nenumăratele lui anecdote și bîrfeli, cîteodată foarte interesante, și-l utiliza pentru tot felul de servicii. Îi era de asemenea recunoscător că-i atrăsese atenția asupra „grădinii" de la Passy. Apoi, pe americanul echilibrat îl amuza prietenul francez atît de vioi care se înfierbînta cînd vorbea, care își ieșea din fire în focul discuției și se arăta nespus de mirat cînd cineva îi lua în nume de rău lipsa de măsură.

Doctorul Dubourg povesti mîndru că pînă în două săptămîni editorul Rouault va scoate a patra ediție din cărticica lui Franklin *Bonhomme Richard*. El, Dubourg, avusese de curînd o lungă discuție cu baronul Grimm de la *Encyclopédie* asupra traducerii pe care o făcuse, o discuție, trebuie să mărturisească, foarte vie. Într-adevăr, proaspătul baron îi obiectase că în traducere revenea mereu expresia „spune sărmanul Richard". Și doar expresia aceasta nu era folosită decît de optzeci și patru de ori în optsprezece pagini. De aceea i-a și dat a înțelege nerușinatului critic că nu poate fi sarcina traducătorului să-l corecteze pe autor. O operă de

importanța celei a lui Franklin trebuie tradusă cu smerenie, veneraţie şi fidelitate, calităţi, se vede treaba, foarte străine domnului baron Grimm.

Franklin rămase pe gînduri. „Chibzuind bine — zise el după aceea — trebuie să-i dai dreptate baronului Grimm. Probabil că prin continua ei repetare, expresia „spune sărmanul Richard" e mai obositoare într-o limbă agilă şi spirituală ca cea franceză, decît în limba engleză "

Doctorul Dubourg îşi privi uluit prietenul. „Doar n-o să mă părăseşti în această luptă? se indignă el. Doar n-o să-i dai dreptate acestui baron făcut şi nu născut." — „Poate — gîndi cu glas tare Franklin — n-ar fi rău să ştergem în cîteva locuri cuvintele «spune sărmanul Richard»." Un zîmbet viclean lumină faţa lui Dubourg. „Asta înseamnă că am asentimentul dumitale, scumpe amice, se bucură el. Într-adevăr, pentru a nu da baronului Grimm prilej de răutăcioase critici tipărite, am şters în noua ediţie de douăzeci şi şase de ori această expresie, aşa că nu mai apare acum decît de cincizeci şi opt de ori. Eu nu sînt dintre aceia care se cramponează de idei preconcepute şi am supus în general, noua ediţie a traducerii mele, unei prelucrări temeinice, care a adus, după cît îmi pare, o serioasă îmbunătăţire a textului." Luă apoi manuscrisul şi-i citi lui Franklin îmbunătăţirile făcute. Acesta, de fapt, nu găsea diferenţe importante între cele două versiuni, ba nici nu le băga de seamă. Dubourg însă se străduia, prinzînd şi plescăind zgomotos, să-i demonstreze cît a cîştigat opera prin ultima cizelare, ceea ce Franklin şi recunoscu pînă la urmă, de dragul stăruitorului său amic.

După aceea, Franklin emise felurite păreri asupra dificultăţilor şi pericolelor pe care le poate întîmpina cîteodată un traducător pasionat. Povesti de cîtă sudoare şi de cît sînge a fost nevoie pentru alcătuirea admirabilei traduceri engleze a Bibliei. Aminti de traducătorul William Tyndale, care găsise multe formulări frumoase şi populare, de pildă minunata formulare a psalmului al douăzecişitreilea, dar care a fost în cele din urmă ars pe rug, pentru că voise să pună vulgara raţiune logică în locul autorităţii care nu este întotdeauna logică. „Da — încheie el pe gînduri — destinul traducătorului este cîteodată plin de riscuri."

Dubourg cătă nesigur la el şi schimbă vorba. Şi, poate că cuvîntul „riscuri" îi sugerase noua temă, vorbi despre căpitanul Conyngham şi isprăvile lui vitejeşti. La amintirea vicleniilor şi isprăvilor corsarului, vădi o şi mai mare, mai juvenilă plăcere decît Silas Deane. Povesti în felul său naiv-conspirativ despre manevrele viclene pe care le întreprind căpitanii corsari pentru a face capturi sub ochii autorităţilor engleze şi ale celor franceze, sezisate de englezi, şi pentru a vinde după aceea bunurile capturate. Într-un rînd, vasul corsarilor, care primise ordin să părăsească în douăzeci şi patru de ore portul francez de refugiu, nu l-a părăsit cu toată părerea de rău, pentru că, dragă doamne, după avizul experţilor, o spărtură în vas nu putea fi în nici un caz reparată în acest răstimp. În alt caz, în urma unor semnale primite, cumpărătorii francezi ieşeau în larg şi preluau acolo marfa capturată de piraţi. Altă dată vasele îşi schimbau peste noapte numele şi aspectul, *Clarendon* şi *Hanover Planter* deveneau *Hancock* şi *Boston*. Şi cu toată severitatea pe care o manifesta de ochii lumii guvernul de la Versailles, se putea conta pe oarecare complicitate din partea lui. Cînd Stormont i-a dovedit lui Vergennes — Dubourg o ştia dintr-o sursă foarte sigură — că francezi şi americani au colaborat la plasarea mărfurilor capturate, Vergennes ar fi ridicat ochii către cer şi s-ar fi plîns de rapacitatea anumitor negustori particulari.

De altfel, continuă Dubourg, are şi o rugăminte către marele său amic. Din păcate, căpitanul James Little intrase cu vasul său corsar într-un port spaniol, pe care-l luase drept un port francez, şi acum se afla internat de autorităţile spaniole. El, Dubourg, este interesat în această chestiune pentru că-l finanţase cu ceva bani pe căpitanul Little. Ar fi vrut ca Franklin să intervină la Madrid.

Franklin îl privi lung pe Dubourg care, nitel jenat, îşi făcea de lucru cu bastonul. La Madrid, spuse Franklin gînditor, se află acum Arthur Lee ; el, Franklin, n-ar putea interveni acolo fără să provoace grave complicaţii. Dar, după cîte ştia, exista la Paris un om care avea multe legături cu Madridul, *debrouillard*-ul nostru, amicul nostru Beaumarchais. Dubourg fornăi indispus. Ar vrea mult să dea o mînă de ajutor căpitanului Little, spuse el în cele din urmă, dar să se umilească în aşa hal... Nici nu mai termină fraza.

Apoi, înviorat, povesti cu aprindere că ar fi auzit în ajun la Ministerul Marinei că era vorba să se scoată din serviciu un vas de război, *L'orfraye* (Vulturul de mare), un vas mare, frumos, cu o chilă de cincizeci de metri lungime și cu cincizeci și două de tunuri. Intenționa să constituie acum un consorțiu care să cumpere acest vas, să asigure repararea lui și să-l trimită în expediții de corsar. Operația cerea investiții importante ; poate că Franklin ar putea să-l intereseze pe proprietarul său, *monsieur* de Chaumont, pentru această afacere. Bineînțeles că și el, Dubourg, ar putea să-i vorbească, dar dacă propunerea ar veni de la Franklin, dacă, așa zicînd, însuși geniul libertății ar da aripi acestei întreprinderi, desigur că ar fi altceva. „Corabie, corabia mea, valuri noi te vor purta spre larg", îl cită el în latinește pe Horațiu.

Franklin regretă în sinea lui setea de aventuri a prietenului său. Dacă-l mai ținea bine minte pe Horațiu, răspunse el, apoi în această odă despre corabie se vorbea mult de grijile legate de călătoriile pe mare. Și în nici un caz n-ar fi un semn de recunoștință din partea lui dacă, după ce i-a răpit serviabilului *monsieur* de Chaumont frumoasa sa casă, ar încerca acum să-l potcovească cu un vas de război dezafectat.

Dubourg se simți nițel jignit. Totuși, cînd Franklin îl invită să rămînă la cină, nu se lăsă mult rugat. Bucătarul, *monsieur* Finck, pregătise ca totdeauna o masă bună și îmbelșugată, iar Franklin mîncă cu plăcere. Constată însă cu regret că doctorul Dubourg nu mai mînca cu atîta poftă ca altă dată. Din nou trebui să constate că prietenul său îmbătrînea văzînd cu ochii. Nu fără o mică spaimă constată că avea o față hipocratică ; scumpul, bietul său amic Dubourg era însemnat, n-avea s-o mai ducă mult.

Franklin însuși voia să mai trăiască foarte multă vreme. Dar știa că totul se putea termina de la o zi la alta și se gîndea adesea la moarte. Nu era sentimental. Văzuse murind mulți oameni, prieteni și dușmani. Deoarece era scriitor pînă-n măduva oaselor, se simțise îndemnat să fixeze în cuvinte părerea lui despre prieteni și dușmani ; scrisese multe epitafuri. Cu timpul își făcuse obiceiul să compună epitafuri pentru prietenii lui, pentru dușmanii lui, pentru morți, pentru vii, pentru sine însuși. Așa și acuma, pe cînd mînca cu poftă,

căuta în gînd cuvinte de laudă, potrivite pentru epitaful amicului său Dubourg.

Acesta îi întrerupse şirul gîndurilor, spunînd pe neaşteptate, îngrijorat şi cu importanţă: „De fapt, dumneata te ţii îmbucurător de bine, stimate amic, totuşi nu pot vedea fără teamă ce mult mănînci. Un bărbat de vîrsta noastră n-ar trebui să fie ceva mai prudent? Vinul Pommard, pe care *monsieur* Finck al dumitale ni-l aduce, este excelent, totuşi, deşi aceasta este de-a dreptul o crimă, îţi propun: toarnă apă în vinul dumitale."

Franklin gîndi: „ciudat cum medicul acesta n-a băgat de seamă că are *facies hippocratica*" şi, deoarece Dubourg pusese mîna pe carafă să-i toarne apă, spuse, acoperindu-şi paharul cu mîna: „Biblia, bătrîne, n-o citezi la fel de bine ca pe clasicii dumitale. Apostolul Pavel n-a sfătuit să torni apă în vin, ci vin în apă."

Ziua următoare, era într-o marţi, Franklin plecă, însoţit de nepotul său William, să-şi petreacă seara, ca în fiecare marţi, la *madame* Helvetius. Era un drum scurt, doar de vreo două mile, şi Franklin îşi propusese să-l străbată pe jos, de dragul exerciţiului fizic. Dar, cînd intră în frumoasa proprietate a doamnei Helvetius, fu bucuros că se hotărîse totuşi, în cele din urmă, să vină cu trăsura. Era plăcut să sosească odihnit, cu respiraţia egală şi netranspirat.

Parcul se întindea multicolor şi vesel în faţa casei. Aceasta era, ca întotdeauna, plină de zgomot; cîini, pisici, canari, fetele zglobii ale doamnei Helvetius, cei doi prelaţi care locuiau acolo ca şi medicul ei, doctorul Cabanis, contribuiau fiecare la veselia zgomotoasă a casei. Sosiseră şi cîţiva prieteni, ca la orice prînz sau cină în casa doamnei Helvetius, care avea nenumăraţi prieteni oameni de stat, scriitori, artişti.

Madame Helvetius îl salută zgomotos pe doctor. Aşa îl salutase şi în ziua cînd îi călcase prima dată pragul. Voise s-o atragă şi mai mult pe această doamnă influentă şi progresistă de partea cauzei ţării sale şi fusese bucuros cînd fostul ministru de Finanţe Turgot îl introdusese în casa ei. *Madame* Helvetius se arătase foarte bucuroasă de venirea lui şi-i întinsese imediat cu căldură mîna ei frumoasă, plinuţă. „Săru-

taţi-mi mîna — strigase ea — şi pe îndelete, fără grabă!" Foarte curînd legaseră apoi o strînsă prietenie.

Şi acum a trebuit să se aşeze imediat lîngă ea, atît de aproape cît îi permitea rochia înfoiată. Amicală şi severă, ea îl întrebă dacă nu cumva şi-a călcat din nou făgăduiala şi a venit cu trăsura în loc să vină pe jos. În timp ce-i mărturisea că şi de astă dată a fost indulgent cu sine însuşi, Franklin o privea cu plăcere.

Era o doamnă cam grasă, care umplea scaunul, trecută bine de cincizeci de ani, albă şi roz, neîngrijit fardată, cu părul de un blond spălăcit, neglijent vopsit. Ştia că unele femei socoteau că arată ca ruinele Palmirei [1]. El însă era înclinat s-o vadă strălucitoare şi mult admirată, ca în trecut. Căldura şi impulsivitatea ei, inteligenţa ei vie, îl atrăgeau puternic, ca de altfel pe mulţi alţi bărbaţi, şi socotea cu totul normal ca şi astăzi încă, la aproape şaizeci de ani, să se poarte ca o femeie răsfăţată, de o cuceritoare frumuseţe.

În timp ce sporoviau bine dispuşi despre tot felul de fleacuri, îi privea de pe perete portretul lui Claude-Adrien Helvetius, care murise cu şase ani în urmă şi pe care Franklin îl cunoscuse şi ajunsese să-l preţuiască în precedenta sa şedere la Paris. Cu acest domn foarte bogat, care nu era mai puţin apreciat ca filozof decît ca arendaş de impozite, strălucitor de frumoasa Marie-Félicité trăise peste treizeci de ani de căsnicie îmbelşugată, veselă şi fericită. Acum, portrete de ale răposatului se aflau pe toţi pereţii, iar pe cămin era o reproducţie a pietrei sale funerare, o femeie jelind peste o urnă. Iubitul ei Claude-Adrien îi lăsase cu limbă de moarte povaţa să se bucure mai departe de viaţă din toate puterile trupului şi sufletului ei şi, împlinindu-i această dorinţă, larma voioasă pe care o făcea ea şi frumoasele ei fete înconjura portretele mortului şi piatra sa funerară.

După masă, în timp ce doctorul Cabanis juca şah cu abatele Morellet şi abatele de la Roche chibiţa, iar William flirta cu domnişoarele, Franklin rămase singur cu *madame* Helvetius care-l întrebă fără ocolişuri: „Ai văzut-o între timp pe *madame* Brillon?" *Madame* Brillon era o doamnă din vecini, frumoasă, gingaşă şi tînără, soţia unui consilier în etate din

[1] Ruine celebre ale unui minunat oraş antic de pe teritoriul Siriei.

Ministerul de Finanțe. „Desigur, răspunse fără ezitare Franklin și explică în franțuzeasca lui lentă: am rugat-o pe *madame* Brillon să ne vedem cît de des. Ea își dă silința să îmbunătățească cunoștințele mele de limbă franceză." — „Franțuzeasca dumitale este destul de bună, dragă prietene — declară energic *madame* Helvetius — și metodele pedagogice ale noii dumitale profesoare de franceză nu-mi plac de fel. Mi s-a povestit că ți s-a așezat pe genunchi, de față cu toată lumea." — „Și găsești că n-ar fi potrivit? întrebă nevinovat Franklin. Oare nu ți-au povestit, cei care te țin la curent, că *madame* Brillon, care era foarte atașată de tatăl ei, a hotărît să mă adopte în locul acestui tată decedat?" — „Pușlama bătrînă! zise simplu și convins *madame* Helvetius. Recunosc, continuă ea, că *madame* Brillon e drăguță. Dar n-o găsești și dumneata prea slabă?" — „Creatorul — spuse Franklin — a dat frumuseții cele mai diferite chipuri; m-aș socoti nerecunoscător dacă m-aș specializa." — „Nu-mi plac femeile, declară scurt *madame* Helvetius. Prea bîrfesc cu nerușinare. Unele trăncănesc că aș avea o gură slobodă și maniere de spălătoreasă." — „Dacă spălătoresele Parisului — răspunse Franklin cu franțuzeasca sa laborioasă — au manierele dumitale, *madame*, atunci au maniere de regină."

Mai tîrziu, așezîndu-se și mai aproape de el, *madame* Helvetius îl întrebă: „Răspunde-mi sincer, scrisoarea dumitale către abatele Morellet ai scris-o anume ca să mi-o arate mie?"

Din însărcinarea doamnei Helvetius, abatele îi scrisese lui Franklin că o întîlnire dinainte stabilită nu putea avea loc, iar Franklin îi răspunsese pe larg cît de tare regretă că nu o va întîlni pe *madame* Helvetius și de ce anume. „Noi toți — scrisese el — oameni de stat, filozofi, poeți, savanți, sîntem atrași de Nôtre Dame d'Auteuil — așa era numită *madame* Helvetius de prietenii ei — precum paiele de chihlimbar, pentru că în plăcuta ei societate găsim bunăvoință, atenție prietenească, dorința de a fi agreabili și de a socoti și pe ceilalți agreabili, plăcerea de a fi împreună, pe care incontestabil nu o avem atunci cînd ne întrunim fără *madame*." — „Abatele v-a arătat scrisoarea?" întrebă Franklin, simulînd stînjeneală. „Bineînțeles — zise ea și, rîzînd zgomotos, continuă — îți doresc doar, bătrîne domn viclean, să ai același succes,

cu încercările dumitale de corupție, pe lîngă miniștri, ca pe lîngă mine."

Asemenea convorbiri aveau adesea loc, *madame* Helvetius, zgomotoasă, vioaie, îmbrățișîndu-l și sărutîndu-l, el tăcut, cu gesturi puține, curtenitor, atent și solemn. Atît complimentele ei zgomotoase cît și cele șoptite de el conțineau o mică exagerare ironică, dar nici unul din ei nu se îndoia că sub cuvintele lor își croiește drum un sentiment adevărat. Franklin se simțea atras de înțelepciunea ei, sigură de sine, de dorința ei veșnic trează de a cunoaște oameni și lucruri, de vitalitatea ei tinerească, de naturalețea ei, de nepăsarea ei față de gura lumii, chiar și de felul vulgar și în același timp suveran cu care călca regulile gramaticii și ale ortografiei. Ea, la rîndul ei, care nu-și putea închipui o viață fără bărbați și fără omagii, găsea o deosebită satisfacție la gîndul că acest om însemnat, a cărui superioritate fusese recunoscută chiar și de răposatul Helvețius și de prietenul ei Turgot, o admira atît de fățiș, cel puțin tot atît ca pe tînăra și sfrijita *madame* Brillon ; iar acum două săptămîni, cînd el renunțase o dată la felul lui formal de a fi și i se adresase spunîndu-i, cu vocea lui plăcută și mîngîietoare, în loc de *madame,* Marie-Félicité, fusese adînc tulburată.

Între timp sosiseră și Dubourg cu Turgot.

Jacques-Robert Turgot, baron de l'Aulne, un domn înalt, de aproape șaizeci de ani, arăta mai bătrîn decît anii lui. Fața frumoasă, cu buze arcuite și nasul drept, era brăzdată de cute dure și adînci pînă la colțurile gurii. Turgot și *madame* Helvetius erau prieteni din tinerețe. El voise s-o ia de soție încă pe vremea cînd se mai numea *mademoiselle* de Ligniville, dar deoarece amîndoi erau săraci lipiți, ea îl refuzase, ascultînd de glasul rațiunii. Cînd se căsători mai tîrziu cu bogatul, talentatul, stimatul și totdeauna bine dispusul Helvetius, Turgot o dezaprobase zgomotos, îi rămăsese însă prieten și continuă s-o vadă aproape zilnic timp de treizeci de ani. După moartea lui Helvetius, amîndoi fiind bogați, liberi și cu vază, Turgot repetase cererea în căsătorie. Din nou fără succes. Dar nici acest al doilea refuz nu-l împiedica să vină des s-o vadă.

Turgot, cinstit pînă-n măduva oaselor, devotat cu patimă cauzei rațiunii, se bucura în cele mai largi cercuri de dragoste și respect. Și doctorul Dubourg ținea mult la el și-i purta

mare stimă. Dar nu se putea împiedica să-l dojenească în felul lui naiv, zgomotos și amical, că pe timpul ministeriatului său ar fi trebuit să facă sau să nu facă cutare lucru. Și astăzi repetă veșnicul său reproș că Turgot ar fi trebuit să dea atunci vreo patru-cinci milioane pentru răsculați. La început stăpînit, Turgot îi explică, pentru a zecea sau a douăsprezecea oară, că și-ar fi periclitat reformele și ar fi dat adversarilor săi prilej de justificate atacuri, dacă ar fi cheltuit un singur ban pentru altceva decît pentru aceste reforme. Dubourg nu se mulțumi cu atît, ci continuă să-l provoace. Turgot, iritabil, replică dur. *Madame* Helvetius se străduia degeaba să-i împace. În cele din urmă, Turgot declară că ministeriatul său trebuie privit ca un întreg, lucru pe care Dubourg nu vrea de loc să-l priceapă și, indignat de încăpățînarea acestuia, arătă că Dubourg uita întotdeauna întregul de dragul detaliilor; s-ar putea ca o asemenea metodă să fie de folos în filologie, dar în științele politice nu face doi bani. Dubourg cită dintr-un filozof latin că o sumă se compune din părțile ei componente. Dubourg ridicase vocea, nici Turgot, încălzit, nu și-o mai stăpînea pe a lui, cîinii începuseră și ei să latre, se stîrnise o adevărată larmă.

În cele din urmă, Turgot îi ceru lui Franklin să-i declare că a înțeles, ba chiar că a aprobat felul său de a proceda. „Aprobat ? răspunse Franklin. Asta e nițel cam mult. Dar că am înțeles atitudinea dumitale, asta sînt nevoit s-o recunosc."

Apoi — așteptase această ocazie — Franklin declară că încă de multă vreme voise să atragă atenția dragilor și combativilor săi prieteni asupra unei prea puțin cunoscute povești din Biblie și-l rugă pe abatele de la Roche : „Povestește dumneata, dragă abate, celor doi domni, povestea despre toleranță, din cartea întîia a lui Moise." După oarecare reflecție, abatele spuse că nu știe la care poveste se referă Franklin; nici abatele Morellet nu-și putea da seama la ce face Franklin aluzie. Doctorul dădu mirat din cap, spunînd că e ciudat cît de puțin cunoscută este această poveste, deși era una din cele mai înțelepte dintre numeroasele povestiri pline de învățăminte pe care le cuprinde Biblia, pe lîngă atîtea altele confuze și absurde. Cunoscînd intoleranța iubiților săi prieteni și prevăzînd că vechea lor ceartă va învia și de astă

dată, venise cu biblia lui și rugă să i se permită să le citească pasajul respectiv.

Scoase din buzunarul hainei o mică biblie. „Este capitolul treizeci și unu din cartea întîia a lui Moise, explică el", și începu să povestească cum la Avraam a venit din deșert un străin, gîrbovit de ani, rezemat în toiagul lui. „Dară Avraam ședea înaintea cortului și se sculă și se duse întru întîmpinarea străinului și grăi către el: «Rogu-te, intră și-ți spală picioarele și rămîi peste noapte. Iară mîine în zori ai să te trezești și ai să pornești mai departe». Dară omul zise: «Nu, am să mă rog Domnului meu acolo, sub pomul acela». Avraam însă nu se dădu bătut și omul făcu cale întoarsă și intră în cort și Avraam aduse pită și se porniră s-o mănînce. Iar Avraam, văzînd că omul nu rostea nici un cuvînt de mulțumire și binecuvîntare către Domnul, îi spuse: «De ce nu cinstești pe Dumnezeu cel Atotputernic, Făcătorul cerului și al pămîntului?» Iar omul răspunse cu cuvintele: «Nu vreau să-l cinstesc pe Dumnezeul tău și nici să-i spun pe nume, căci mi-am făurit un Dumnezeu care se află tot timpul în casa mea și se îngrijește de toate nevoile mele». Și Avraam se aprinse de mînie împotriva omului, se ridică și se năpusti asupra lui, îl lovi și-l goni în deșert. Atunci Dumnezeu se înfățișă lui Avraam și spuse: «Avraame, unde-ți este oaspetele?». Iar Avraam răspunse cu cuvintele: «O, Doamne, el n-a vrut să te cinstească și să rostească numele tău. Și l-am izgonit dinaintea ochilor mei, în deșert». Și Dumnezeu spuse: «Eu l-am răbdat optzeci și nouă de ani și l-am hrănit și l-am îmbrăcat, cu toate că și-a întors fața de la mine, iar tu, tu însuți, un păcătos, n-ai putut să-l rabzi nici o singură noapte?"

Franklin închise cartea. „Nu e rea povestea aceasta", zise doctorul Cabanis. „Ciudat — spuse dus pe gînduri abatele Morellet — nu-mi pot aminti de acest capitol." Nici abatele de la Roche nu și-l putea aminti. Franklin le dădu Biblia lui engleză, cei doi prelați se aplecară asupra ei și putură descifra limpede titlul tipărit cu litere demodate: Genesa, capitolul 31.

„Spune drept — îl întrebă *madame* Helvetius pe Franklin, cînd fură din nou singuri — cine a scris acest capitol, dumnezeu sau dumneata?" — „Amîndoi", răspunse Franklin.

Restul serii, Turgot se înțelese bine cu Dubourg, iar Franklin simți că-i poartă multă simpatie. Desigur că ar fi fost

de folos cauzei americane dacă, la vremea sa, Turgot le-ar fi dat bani, dar Franklin îl stima pe Turgot tocmai fiindcă nu făcea niciodată compromisuri. Bineînțeles că în felul acesta nu se putea face politică practică, dar se formulau idealuri limpezi, de neclintit, pentru viitor și pentru cărțile de citire.

Ca scriitor ce era, Franklin încercă să formuleze într-o singură frază ceea ce credea despre Turgot și în timp ce flirta însuflețit cu *madame* Helvetius, găsi următoarea formulare: „Jacques-Robert Turgot n-a fost un om de stat al veacului al optsprezecelea, ci primul al celui de al nouăsprezecelea".

Pierre ședea, neobișnuit de îngîndurat, în fața minunatului său birou. Nu era omul să se lase copleșit de grijile zilei de mîine; trăia pentru ziua de azi și pentru veșnicie, nu pentru ziua de mîine. Dar nu-și ascundea că în zilele următoare va avea serioase dificultăți. Cînd îi ceruse azi secretarului Maigron amărîta sumă de opt mii de livre din casa firmei *Hortalez*, acesta abia le adunase și cînd, în cele din urmă, îi dăduse banii, fața cenușie a omului său de încredere îi păru și mai cenușie. Și ce va fi în zilele următoare? Peste trei zile era scadentă polița lui Testard și Gaschet. În șaptesprezece trebuia să-i restituie primul sfert de milion lui *monsieur* Lenormant și dacă voia să încheie contractul pentru vasul de război, pentru *Orfraye*, trebuia să facă rost imediat de cel puțin o sută de mii de livre bani gheață.

Ar putea obține vasul *Orfraye* pe o nimica toată. Să renunțe la vas numai pentru că acum nu are la îndemînă această sumă ridicolă? Doar nu e nebun. Din prima clipă cînd aflase că *Orfraye* va fi dezafectat, fusese hotărît să-l cumpere. Se îndrăgostise de minunatul vas. O navă cu trei punți, cincizeci și două de tunuri, și cincizeci de metri lungime. Și ce linie minunată are! Îi cîntă inima cînd se gîndește cum va zbura uriașa pasăre cu cioc coroiat în fruntea vaselor sale de transport.

Dar trebuie să aibă banii în următoarele cîteva zile, mîine trebuie să-i aibă, cel puțin o sută de mii de livre, altfel pierde vasul. Ceilalți concurenți nu se lasă nici ei mai prejos, asta i-a comunicat din sursă sigură omul lui de încredere din Ministerul Marinei. Dubourg e concurentul. Dar o să se păcălească acest măgar savant și încrezut, care n-are alt argument

în favoarea sa decît că este prietenul marelui Franklin. El, Pierre, ştie precis ce are de făcut ca să prindă acest *Vultur de mare*, el ştie cine trebuie uns.

E ridicol că el, şeful firmei *Hortalez*, trebuie să-şi spargă capul de unde să facă rost de bani, de o biată sumă de o sută sau două sute de mii de livre. Dar parcă putea prevedea cineva că luptătorii pentru libertate din America vor fi aşa răi de plată? Numai Charlot, eternul pesimist, cobise aşa ceva şi era o ruşine, era caraghios că deocamdată dreptatea era de partea lui.

Cînd te gîndeşti că americanii primiseră cu ovaţii şi cu mare cinste primele sale trei vase la intrarea în portul New Hampshire. Dar la înapoiere vasele n-au adus nici bani, nici poliţe, ci doar cîteva bale de tutun, care nu acopereau nici opt la sută din contul firmei *Hortalez*. Încărcătura cu care se întorsese al doilea transport nu mai acoperea decît patru la sută. Silas Deane, care făcea tot ce-i sta în putinţă, se sucea, se învîrtea şi declara jenat că numai şi numai rapoartele calomnioase, răuvoitoare ale lui Arthur Lee, după care furniturile ar fi un cadou camuflat al guvernului francez, sînt vinovate de tărăgăneala congresului. „Americanii ăştia, americanii ăştia!" murmura Pierre, scărpinînd-o în cap pe căţeaua Caprice.

Dar cînd se văita astfel, se gîndea de fapt numai la un singur american, şi acesta nu era Arthur Lee, ale cărui atacuri ar fi rămas desigur fără efect, dacă celălalt şi-ar fi dat osteneală să deschidă măcar gura. Dar celălalt nu-şi dădea osteneala. Celălalt păstra o atitudine de indiferenţă jignitoare, de neînţeles. Celălalt declara că contractele ar fi fost încheiate mult înainte de venirea sa, că ar fi fost încheiate de Silas Deane şi că deci să se adreseze acestuia. Silas Deane însă, cu toată bunăvoinţa lui, era neputincios dacă celălalt nu-l sprijinea.

Oricît de deschis discuta Pierre, în general, problemele lui cu cei ce-i erau apropiaţi, despre relaţiile sale nesatisfăcătoare cu Franklin nu vorbea cu nimeni, nici măcar cu Paul. Acum însă, înainte de a cumpăra *Vulturul de mare*, va trebui desigur să discute deschis toată situaţia comercială cu Paul şi atunci nu va avea încotro, va trebui să vorbească şi de povestea asta idioată cu Franklin.

Cînd Pierre îi vorbi de intenţia sa de a cumpăra *Vulturul de mare,* Paul spuse : „Dumneata joci un joc riscat." — „Să las *Vulturul de mare* altora — îi replică Pierre — ca Chaumont, Dubourg şi cum le-o mai fi zicînd ?" Paul îi înţelese intenţia fără să fie nevoie ca Pierre să mai insiste. Nu era vorba doar de vas. Deocamdată, firma *Hortalez* era de neînlocuit, Pierre era singurul care dispunea de destul de multe vase şi arme pentru a-i feri pe americani de o capitulare. Dacă însă cei ce se aflau permanent în jurul lui Franklin ar fi şi ei în stare să trimită suficiente vase şi arme americanilor, atunci l-ar strivi curînd pe Pierre, iar casa *Hortalez* n-ar mai exista decît cu numele.

„Maigron este extraordinar — zise Paul — nimeni altul n-ar fi reuşit, ca el, să plătească toate poliţele scadente, dar mă întreb cum va plăti poliţa lui Testard şi Gaschet şi sfertul de milion al lui Lenormant." — „Ne putem bizui pe Silas Deane", răspunse Pierre. „Da... pe Silas Deane, zise Paul." Nu mai spuse apoi nimic, dar Pierre înţelese că Paul îşi dă seama de situaţie.

De cînd Paul se despărţise la Nantes de Franklin, nu-l mai zărise decît de două ori în societate. Deşi nu era sfios de felul lui, nu îndrăznise să se apropie de el ; felul ciudat şi jignitor în care doctorul se purtase cu prietenul şi şeful lui îl durea şi-l intimida. Faptul că prietenul său, altminteri atît de vorbăreţ, îşi închidea în sine amărăciunea, îi dovedea lui Paul cît de adînc trebuie să-l fi lovit răceala lui Franklin. Acum, cînd Pierre, chiar şi în discuţia pe care o aveau, vorbea pe ocolite de chestiunea aceasta penibilă, cauza primă a tuturor neplăcerilor, Paul hotărî să meargă la Franklin de-a dreptul, fără să-i mai spună ceva lui Pierre, şi să-l întrebe pe doctor de ce nu vrea să colaboreze cu Pierre.

Pierre, dinspre partea sa, aştepta ca Paul să înceapă să vorbească despre încăpăţînarea lui Franklin. Îl supăra că n-o făcea. În cele din urmă exclamă nerăbdător, mînios aproape : „Odată tot o să sosească banii americani !" — „Dar cu greu înainte de scadenţa ultimei rate pentru *Orfraye*", răspunse Paul. „Dumneata, dragă prietene, vezi lucrurile foarte în negru astăzi", zise Pierre. „Eu în locul dumitale — insistă Paul — n-aş conta pe încasările americane în calculele pentru cumpărarea *Vulturului de mare.*" — „Nu-mi pot închipui —

spuse încruntat Pierre — că s-ar putea ca nici următoarele cinci transporturi să nu se întoarcă cu bani." — „Speranța este un prost sfetnic", zise Paul. „Ești înțelept pentru anii dumitale," îi răspunse Pierre. Dictonul acesta ar putea să fie una din înțelepciunile de almanah al amicului din Passy, în traducerea lui Dubourg." — „Dumneata nu poți cumpăra *Vulturul de mare* — încheie scurt Paul — dacă *monsieur* Lenormant nu-ți acordă un credit nou sau dacă nu ți-l prelungește pe cel vechi."

În fond, Pierre știuse din prima clipă că, dacă vrea să cumpere vasul de război, va trebui să-l roage pe Lenormant pentru o păsuire, dar nu voia să accepte această idee. Acum, cînd Paul formulase neplăcutul adevăr în cuvinte puține și limpezi, Pierre își aminti de avertismentul lui Désirée. Paul, văzînd cît îi este de penibil prietenului să-l roage ceva pe Lenormant, se oferi el : „Să vorbesc eu cu *monsieur* Lenormant ?" Pierre fu o clipă tentat să primească propunerea. Răspunse totuși : „Nu, nu, dragă prietene, vorbesc eu cu Charlot."

Cînd Pierre se anunță la el, *monsieur* Lenormant îl invită pentru a doua zi la masă. Era o masă aleasă, cu puțini invitați, domni și doamne din aristocrație. Pierre era singurul care nu era de viță nobilă. Se arătă foarte bine dispus și se ținu de tot felul de șotii. Cei de față n-aveau ochi și urechi decît pentru el. Și Pierre auzi foarte limpede cum ducele de Montmorency îi spuse gazdei : „Pe Beaumarchais al dumitale aș sta să-l ascult și pînă dimineața". *Monsieur* Lenormant părea să fie foarte mulțumit de succesul micii sale sindrofii.

Cînd se ridicară de la masă, Pierre îl reținu. „Un moment, bătrîne — spuse el — ca în treacăt, mai ținînd paharul de coniac în mînă. Cred că în curînd ajunge la scadență una din poliţele noastre din împrumutul american, presupun că pe dumneata nu te jenează să ne prelungești polița cu cîteva luni."

Monsieur Lenormant îl privi prietenos pe Pierre, ochii lui erau, ca de obicei, învăluiți. Așteptase de mult această rugăminte ; probabil că nu-i acordase lui Pierre împrumutul decît pentru că dorise o asemenea convorbire. Acum lucrurile se întîmplau exact așa cum i le prorocise. Afacerea cu americanii se dovedise a fi o combinație în care nu se putea lansa decît un om cu mult suflu, iar omul acesta era el, Charlot, și

nicidecum Pierre. Şi iată că acum Pierre venea la el, Pierrot, foarte talentat om, care merită toată dragostea, dar căruia nu i-a fost dat să sufere şi, deci, nici să ştie cu adevărat ce e viaţa. Lucrurile îi merseseră totdeauna din plin, toate i se supuneau, găsea firesc ca oamenii să caute care mai de care să-i intre în voie. Uite cazul lui Désirée. El, Charlot, se străduia să-i fie pe plac, suferea din pricina ei şi tot ce obţinea era să se culce cu ea ; în fapt însă aparţinea celuilalt, prietenului său, lui Pierrot, pe acesta îl iubea, iar el nici nu-şi prea dădea seama de asta. Şi acum Pierrot venise să-l roage să-i împrumute în continuare sfertul de milion, probabil fără perspectivă de restituire. Vorbea fără a da importanţă chestiunii, nici nu se îndoia că el, Charlot, îi va face acest serviciu. Nu-l invidia pe Pierre că se descurca atît de uşor cu viaţa şi cu oamenii, dar nu putea decît să-i facă bine dacă se frămînta şi el nitel.

Charlot nu ştiuse toată vremea dacă, atunci cînd va veni momentul, va da curs rugăminţii lui Pierre sau ba ; n-o ştiuse nici măcar în momentul cînd Pierre formula rugămintea să-i prelungească creditul. Abia acum, în decursul celor trei secunde cît privise faţa simpatică, tinerească, mulţumită de sine a lui Pierrot, se lămurise. Buzele i se strîmbară a zîmbet, zîmbetul acela abia mijit, sardonic, care-l enerva aşa de rău pe Pierre, şi răspunse calm, cu vocea lui onctuoasă : „Ai făcut astăzi o mulţime de glume excelente. Dar gluma aceasta e cea mai bună." Înclină uşor capul şi se duse după musafirii săi.

Pierre rămăsese singur în sufrageria fastuoasă, mobilată cu gust, simţea mirosul mucurilor de lumînare şi al resturilor de vin de pe fundurile paharelor ; lacheii începeau să strîngă de la masă. Luă distrat un fruct zaharisit dintr-o cupă şi-l ronţăi, dus pe gînduri, mecanic.

Fusese sigur că Charlot îi va acorda prelungirea. Nu pricepea ce i se întîmplase. Nu pricepea de ce îi făcea Charlot una ca asta. El, Pierre, nu ştia să se bucure de necazul altuia. E adevărat că Charlot era un mare senior şi ăstora li se întîmplă să aibă accese de aroganţă obraznică, infantilă. Şi poate că era şi gelos.

Lacheii care strîngeau masa priveau lung, miraţi, pe domnul acesta foarte elegant care, vădit zdruncinat, dus pe gînduri, ronţăia un fruct zaharisit. Dar nu rîdeau. Caron de

Beaumarchais, autorul *Bărbierului*, era iubit de cei mărunți. Ei nu luau în nume de rău fastul lui, îi erau recunoscători că le ținea parte împotriva privilegiaților, și îndeosebi lacheii, chelnerii, bărbierii vedeau în creatorul lui *Figaro* pe poetul și patronul lor.

Își adună gîndurile și plecă acasă. Ședea drept în trăsură, elegant, răspundea la saluturi. Dar cu gîndul era în altă parte. Charlot voia să-l strîngă de gît. Charlot voia să-i arate lui Désirée și lumii că el, Pierre Beaumarchais, e un lăudăros și un ratat. Îi va dovedi că s-a înșelat. Acum abia va cumpăra *Vulturul de mare* și-i va arunca lui Charlot la picioare păcătosul lui sfert de milion.

O să le arate el, acestor blestemați de aristocrați orgolioși. Și lui Vergennes ; căci și el era făcut din același aluat. De cînd venise Franklin, nici nu-l mai lua în seamă. Desigur că contele ăsta își închipuia că-l poate arunca acum, ca pe o mănușă veche. Nu era de fel de aruncat. Oare credeau cu adevărat domnii aceștia că tărtăcuță de Chaumont și măgarul de Dubourg o să le poată aranja toate afacerile? În chestia prostului acela de căpitan Little, care ajunsese în Spania pentru că nu știa să deosebească coasta spaniolă de cea franceză, Dubourg fusese nevoit să vină fuga la el. Dacă nici măcar pe ăla nu-l putuseră scoate din încurcătură, cum își închipuiau că o să poată face rost de arme și vase pentru America? Și în asemenea oameni se încredea Vergennes. Întîi îl împingea pe el în această întreprindere periculoasă și apoi îl părăsea de dragul unor Chaumont și Dubourg. Credea că-l poate călca în picioare, pentru că nu era nici aristocrat, nici prieten al marelui Franklin. Dar o să-i dovedească contelui de Vergennes că și-a greșit socoteala.

Înverșunat, Pierre se duse la Ministerul de Externe. Nu la sediul din Paris al ministerului, Quai des Théatins, ci la Versailles, unde sosi în caleașca lui de gală, cu lachei în livrea, cu pajul său negru, și ceru să vorbească cu contele Vergennes. Îl primi însă numai *monsieur* de Gérard, declarîndu-i politicos și corect că ministrul este foarte ocupat. Totodată întrebă dacă *monsieur* de Beaumarchais nu-i poate face lui comunicările pe care vrea să le facă. „Nu, răspunse apăsat Pierre, asta nu se poate. Nu e numai o chestie de viață sau de

moarte pentru el, sînt în joc şi interese vitale ale coroanei." După cîteva tîrguieli fu, în cele din urmă, primit.

Dacă Pierre crezuse cumva că ministrul se simte vinovat faţă de el, se înşelase. Contele Vergennes era un sceptic zîmbitor. Credea că *monsieur* Caron se ocupă de chestiunea americană şi de dragul acestei cauze nobile, dar desigur că, înainte de toate, o face de dragul cîştigului. Deoarece guvernului îi convenea această activitate a domnului Caron, i se acordase o subvenţie importantă. Din capul locului însă se socotise că *monsieur* Caron va trebui să ia şi asupra sa un oarecare risc, în schimbul uriaşelor şanse de cîştig ale afacerii. Dacă americanii întîrziau cu plăţile, *monsieur* Caron n-avea decît să iasă cu forţe proprii din această încurcătură temporară. Contele Vergennes aprecia meritele lui *monsieur* Caron, ţinea la omul acesta deştept şi spiritual, dar nu uita nici defectele sale : vanitatea şi lăudăroşenia lui pricinuiseră destule neplăceri guvernului. Noroc că acum afacerile americane fuseseră preluate de doctorul Franklin. *Monsieur* Caron era un individ fluşturatic, dar agreabil, doctorul Franklin, dimpotrivă, era un om de stat şi un savant de seamă, de un calm imperturbabil.

Cînd intră Pierre, Vergennes îl privi cu ochii lui rotunzi şi inteligenţi, aşteptînd politicos ce avea să-i spună. Pierre nu voi să înceapă direct cu chestiuni băneşti şi vorbi întîi despre lupta pentru reabilitarea sa. Binecunoscuta neglijenţă birocratică, spuse el, amînă fără sfîrşit reluarea procesului ; ar fi foarte recunoscător ministrului dacă acesta ar pune o vorbă să se accelereze lucrurile. Vergennes răspunse că, prin scrisoarea sa către procurorul general, crede că a dat suficient ajutor domnului de Beaumarchais dar, dacă-l va întîlni pe colegul său de la Justiţie, o să-i amintească de scrisoare. Pierre distinse în cuvintele ministrului acea uşoară jenă pe care o resimţea şi el ori de cîte ori se descotorosea de un solicitator nepoftit.

Cu atît mai mult se înverşună să-l scoată pe Vergennes din calmul şi superioritatea sa. Dacă contele îşi permitea faţă de el acest gest, apoi atunci măcar să plătească. O să scoată el banii de care avea nevoie de la omul ăsta, care l-a primit atît de îngîmfat şi de distant.

Începu să vorbească de dificultățile sale financiare, de faptul de neînțeles că Congresul întîrzie să-i răspundă la scrisori și să-i achite conturile. Descrise în termeni dramatici cum reușise în cel mai scurt timp să strîngă, cu dificultăți imense, mari cantități de materiale militare și cum, înfruntînd primejdii pe care domnul ministru le cunoaște, le trimisese, peste ocean, răsculaților și cum nu primise din partea Congresului nimic, în afară de o foarte laconică confirmare. El, Pierre, a ajuns acum la capătul puterilor. În furniturile făcute la cererea guvernului, el investise tot, avere, onoare, talent și acum se vedea lipsit de rodul eforturilor sale nobile, supraomenești.

Ministrul se juca cu pana lui de gîscă și-l privi pe Pierre cu o compătimire neputincioasă. „De ce nu vă adresați direct americanilor? răspunse el, în cele din urmă. Acum doar au reprezentanții lor aici." Felul acesta de a termina cu un solicitator, dîndu-i un sfat lipsit de convingere, îi era cunoscut lui Pierre, i se întîmplase și lui să vorbească astfel. Dar niciodată față de un om căruia să-i fie atît de îndatorat cum îi era Vergennes lui. Nu era un asemenea sfat curată batjocură? Franklin îi spune: „Țineți-vă de Deane". Deane spune: „Duceți-vă la Franklin". Și acum Vergennes îi spune: „Mergeți la americani".

Ministrul continua să se joace cu pana de gîscă și această mișcare inofensivă îl enerva pe Pierre mai mult încă decît cuvintele lui. Ezitase toată vremea dacă să folosească mijlocul său cel mai eficace; nu era un mijloc distins. Dar ei, aristocrații, prin mîrșăvia lor, îl sileau să-l folosească. Și apoi, ce importanță avea dacă nu era un mijloc distins?! Dragă doamne, el doar nu e aristocrat.

Declară că, în interesul patriei, nu investise în firma *Hortalez* și compania numai banii lui; dimpotrivă, pentru a putea asigura uriașele furnituri, contractase și credite foarte importante. O parte din aceste credite ajunseseră acum la scadență. Nu mai știa ce să facă, era în pragul ruinei, amenințat de faliment și de scandal și cu greu se va putea salva fără anumite indiscreții involuntare și senzaționale.

Ministrul ridică capul; o clipă o scînteie rea se aprinse în ochii lui rotunzi. Dar pe dată privirea lor fu din nou indiferentă, continuă să se joace cu pana de gîscă și zise: „Veți fi

salvat, *monsieur.*" Aceste cuvinte fură însă spuse pe un ton pe care Pierre poate să-l mai fi auzit cîndva, dar pe care sigur că nu-l folosise niciodată. Tonul acesta era de o politeţe perfectă, dar plină de dispreţ, care aducea a scîrbă, era un orgoliu cumplit care ridica un zid între cel care vorbea şi celălalt, sila de a fi atins de celălalt. „Veţi fi salvat, *monsieur,* spuse deci Vergennes pe acest ton politicos şi plin de dispreţ. Cît cereţi ?"

Pierre se simţi de parcă omul acesta l-ar fi lovit peste obraz cu mîna lui îngrijită. Înghiţi în sec. Venise cu intenţia să ceară trei sute cincizeci de mii de lire, două sute cincizeci de mii pentru Lenormant şi o sută de mii pentru *Vulturul de mare* şi se aştepta ca ministrul să reducă din sumă. „Cinci sute de mii de livre", zise el acum, convins că se va încinge o ţîrguială crîncenă între el şi ministru. Dar nu se întîmplă aşa. Dimpotrivă, ministrul spuse pe acelaşi ton inimitabil de orgolios, care părea să ridice un zid de netrecut : „Bine." Nu spusese nici măcar „bine, *monsieur*", ci spusese simplu, politicos şi scîrbit : „bine" şi după o clipă : „Mai e ceva ?"

Nu, nu mai era nimic. „Mulţumesc, domnule conte", zise Pierre ; ar fi vrut să folosească un ton rece de afaceri, dar nu putu împiedica cuvintele lui să sune umil şi să se audă cît de uşurat se simţea. Îndată după aceea înjură, în sinea lui, cumplit de murdar. Vai cît îl detesta pe ministru şi cît îl indivia pentru tonul lui !

Plecă. Făcu cale întoarsă cu caleaşca sa cu lachei în livrea, cu pajul negru şi cu promisiunea că va primi jumătate de milion. Şi era cuprins de o mînie fără margini.

Obţinuse ce voise. Ba mai mult decît atît. Probabil că şi procedura judiciară, în chestiunea sa, va fi accelerată şi era sigur că-i va putea plăti lui Lenormant şi-i mai rămîneau şi bani să pună mîna pe *Vulturul de mare.* Dar succesele dobîndite nu-i făceau plăcere. „Sîntem foarte prost dispuşi astăzi, draga mea", spuse el către căţeaua Caprice.

Cuvîntul franţuzesc *bagatelle* însemna şi mai înseamnă şi azi felurite lucruri. Înseamnă fleac, lucru mărunt, neînsemnat şi mai înseamnă şi lucru secundar. Giumbuşlucurile cu care saltimbancii îşi deschid reprezentaţiile şi pe care le fac în

pauze se numesc *les bagatelles de la porte*[1] şi *Ce sont les bagatelles de la porte* înseamnă : Asta încă nu-i nimic, ce urmează e şi mai frumos. Apoi *bagatelles* mai înseamnă : manie, amatorism şi, mai ales, flecăreală, dragoste, flirt. *Ne songer qu'à la bagatelle* înseamnă a se gîndi numai la ale dragostei.

Erau două expresii franţuzeşti pe care doctorul Franklin le folosea cu deosebită plăcere. Una era : *„Ça ira !"*, cealaltă : *„Vive la bagatelle !"*

În acest început de vară a anului şaptezeci şi şapte, cînd şedea la Passy şi nu putea face nimic altceva decît să aştepte, îşi petrecea timpul cu bagatele. Erau bagatele cu rost, unele care strîngeau legăturile lui cu prietenii şi prietenele sale, altele care erau de folos marii sale cauze.

De la victoriile de la Trenton şi Princetown, nu se mai auzise decît prea puţin despre situaţia militară, iar Franklin avea motive să bănuiască că situaţia nu era din cele mai bune. Englezii transportaseră multe trupe proaspete peste ocean, corăbii întregi cu germani din Hessen, vînduţi de principele lor ca mercenari. Asta îi dăduse lui Franklin ideea uneia din bagatelele sale.

Şedea dimineaţa devreme, gol, la masa de scris, înconjurat de cărţile sale şi scria. Lucră la o scrisoare, la o scrisoare în limba franceză, din partea unui expeditor imaginar către un adresant, de asemenea imaginar.

Reciti ce scrisese pînă acum. „Contele de Schaumberg către baronul Hohendorf, comandantul trupelor din Hessen, în America. Roma, 18 februarie 1777." Da, era bine, Schaumberg[2] era un nume potrivit pentru unul din acei suverani mărunţi germani. Data era de asemenea bine aleasă. Ştirea bătăliei de la Trenton nici nu i-ar fi putut parveni acestui conte Schaumberg înainte de mijlocul lunii februarie şi era de crezut că domnul acesta, care-şi vindea supuşii, cheltuia banii luaţi pe vînzarea lor nu în aspra iarnă germană, ci sub blîndul cer italian.

Franklin continuă să citească : „Dragă baroane, la întoarcerea mea de la Neapole, am primit aici, la Roma, scrisoarea

[1] Bagatelele de la intrare.

[2] *Schaumberg* — literal : munte de spumă.

dumitale din 27 decembrie al anului trecut. Am aflat cu mare satisfacție de curajul pe care l-au dovedit trupele noastre la Trenton și nici nu-ți poți închipui cît de bucuros am fost cînd am mai aflat că din cei una mie nouă sute cincizeci de hesani care au luat parte la bătălie au scăpat numai trei sute patruzeci și cinci. Au fost deci uciși exact una mie șase sute și cinci oameni și te rog cît se poate de insistent să trimiți ministrului meu la Londra o listă exactă a morților. Această măsură este cu atît mai necesară cu cît raportul oficial către guvernul englez indică un număr de numai una mie patru sute cincizeci și cinci. Asta ar reprezenta patru sute optzeci și trei de mii patru sute cincizeci de guldeni în loc de șase sute cincizeci și patru mii cinci sute, cît mi s-ar cuveni de fapt conform convenției. Vei înțelege, dragă baroane, ce lovitură ar aduce această eroare veniturilor mele și nu mă îndoiesc că-ți vei da toată silința să dovedești primului ministru englez că lista sa e greșită și că a noastră corespunde realității."

Citind, Franklin zîmbi cu înțeles, bucuros și mînios totodată, și gura lui mare se lungi parcă și mai mult. „Guvernul de la Londra — scrise el mai departe — invocă faptul că vreo sută de oameni ar fi doar răniți și deci nu pot fi trecuți pe lista morților, nici nu pot fi luați în socoteală la plată. Contez însă pe faptul că ai urmat instrucțiunile pe care ți le-am dat înainte de plecarea dumitale de la Kassel și că nu te-ai lăsat mînat de un fals umanitarism, ca să menții în viață niște nenorociți ale căror zile nu pot fi prelungite decît tăindu-li-se un braț sau un picior. Așa ceva i-ar condamna la o vegetare lamentabilă și sînt convins că acești oameni ar prefera mai curînd să moară decît să trăiască într-o stare în care să nu poată fi apți pentru serviciu. Asta nu înseamnă, dragă baroane, că dumneata trebuie să-i omori ; trebuie să fim umani. Dar poți să le dai a înțelege medicilor, cu suficientă insistență, că un soldat invalid este o rușine pentru toată breasla soldățească și că dacă un războinic nu mai e bun de luptă, cel mai cuminte lucru e să-l lași să moară.

Îți trimit recruți proaspeți. Nu fi prea econom cu ei. Gîndește-te că gloria este bunul suprem pe lumea aceasta. Gloria este adevărata bogăție și nimic nu-l înjosește în așa măsură pe soldat ca lăcomia de bani. Războinicul n-are voie să se gîndească decît la onoare și glorie, iar gloria n-o poate do-

bîndi decît în mijlocul primejdiilor. O bătălie cîştigată fără mari vărsări de sînge este o victorie fără glorie, în timp ce înşişi învinşii se pot acoperi de glorie, dacă pier cu armele în mîini. Aminteşte-ţi de cei trei sute de spartani care au apărat Termopile. Nici unul nu s-a întors. Aş fi mîndru să pot spune acelaşi lucru despre bravii mei hesani."

Bătrînul continuă să scrie pe acest ton. Întocmi repede scrisoarea, frazele se năşteau una dintr-alta, logice şi veninoase, şi cînd nu găsea imediat cuvîntul potrivit în franceză, scria în loc cuvîntul englezesc.

Văzu că ce scrisese era bun şi zîmbi bucuros şi cu răutate. Muncitor conştiincios şi în lucrurile mărunte, transcrise totul din nou, de astă dată într-o franţuzească mai îngrijită. Apoi încuie manuscrisul şi se duse să se îmbăieze. Rămase multă vreme în apa caldă, puse să i se toarne de două ori apă fierbinte, se scărpină şi se simţea bine.

După masă trecu pe la el abatele Morellet. Franklin îi arătă, cu rugămintea să fie discret, scrisoarea despre „hesani" şi-l rugă să-i mai corecteze puţin franceza. Se apucară de lucru ; era o plăcere ce bine prinsese abatele tonul acestei şotii şi Franklin fu foarte mulţumit de versiunea definitivă a scrisorii. Cu mîna lui, fără ajutorul nepoţilor, culese în taină lucrarea şi o tipări în cîteva exemplare la mica presă pe care o instalase în magazia din grădină.

După ce tipări *Scrisoarea contelui Schaumberg*, îi păru că pamfletul a ieşit totuşi prea veninos. Scrisoarea trebuia astfel concepută încît cititorul neprevenit să se întrebe, măcar un moment, dacă e autentică sau nu. Se temea acum că pentru un asemenea scop devenise prea răutăcioasă.

Cînd veni doctorul Dubourg seara, vru să discute chestiunea cu el. Îi dădu unul din exemplare, el îşi luă altul. Adulmecă cu plăcere mirosul hîrtiei şi al cernelei proaspete de tipografie şi, pe cînd parcurgea din nou mica sa operă, urmărea expresia feţei amicului său.

Doctorul Dubourg citea încet, atent, buzele sale frumos arcuite formau cuvintele pe care le citea în gînd, pe toată faţa lui cărnoasă se vădea efortul de a înţelege. „Ei — întrebă Franklin cînd îl văzu că terminase — ce zici dumneata de asta ?" Bătrînul Dubourg clătină de mai multe ori din capul său mare şi greu. „Am ştiut doar — răspunse el — toată

lumea a știut că acești suverani germani sînt niște ticăloși, dar așa de ticăloși nu mi-i închipuiam !"

Franklin, auzindu-l, se bucură de propria sa dibăcie literară. Dar îi păru rău de prietenul său Dubourg. Altă dată nu s-ar fi lăsat păcălit atît de ușor. Îmbătrînise, îmbătrînise mult bietul Dubourg.

Dubourg îi adusese și el ceva lui Franklin, o carte mică, frumos prezentată, o reeditare abia apărută a fabulelor lui La Fontaine ; îl auzise de mai multe ori pe Franklin lăudîndu-l pe La Fontaine. Franklin se bucură sincer de darul primit ; lăudă frumusețea tiparului, lăudă grațioasa înțelepciune a autorului.

Dubourg spuse că Franklin, care are multe puncte comune cu La Fontaine, nu va putea, din păcate, aprecia toate meritele fabulistului ; îndeosebi finețea anumitor nuanțe ale limbii scapă fără îndoială unui străin, chiar dacă are un simț al limbii atît de dezvoltat ca Franklin. „Ce mlădiere — se extazia el — ce eleganță", și începu să citească versurile cu glas tare.

Citi una din fabule, bucurîndu-se de ascuțimea, eleganța și ușurința versului. Mai citi una. Dete de fabula a noua a cărții a șaptea, fabula despre muscă și chervan. Grasul Dubourg citea, gîfîind, entuziasmat, urmărind cu mîna cărnoasă cadența versurilor demodate și pline de miez, pe care gura sa proeminentă le pronunța cu grație.

În fabulă se povestește cum șase cai voinici trag din răsputeri un chervan pe creasta nisipoasă și abruptă a unui deal încins de soare. Călătorii au coborît cu toții și, cine poate, pune umărul. Dar în jurul cailor o muscă se rotește bîzîind, se așază cînd pe unul, cînd pe altul de-i pișcă, se mută de pe oiște pe nasul vizitiului și-ndată ce chervanul se mai urnește oleacă, întreaga glorie o pune pe seama ei. Se tînguie că numai ea muncește și nimeni alt nu-i ajută pe cai să se urnească. Și așa, cucoana muscă zboară neastîmpărată și bîzîie într-una făcînd mii de prostii. Chervanul, în fine, ajunge cu chiu cu vai pe culme și musca strigă îndată : „Uf ! bogdaproste ! Am scos-o la capăt !"

În timp ce doctorul Dubourg citea, expresiv și cu plăcere, micuța fabulă, un zîmbet tot mai larg se întipărea pe chipul lui Franklin. Dubourg lăsă în jos mîna în care ținea cartea și recită pe dinafară morala cu care La Fontaine încheia fabula :

„Ainsi certaines gens, faisant les empressés /S'introduisent dans les affaires. / Ils font partout les nécessaires, / Et, partout importuns, devraient être chassés" [1].

Oricît de lent era spiritul de observaţie al lui Dubourg şi oricît era de prins de fabula pe care o citea, băgă totuşi de seamă că încîntarea lui Franklin nu se datora numai fabulei şi felului său de a recita, ci că mai trebuie să fie ceva dincolo de fabulă, care să-l înveselească în aşa măsură pe prietenul său. Încet, se lumină şi el la faţă şi izbucni : „Cum de nu m-am gîndit încă la asta ! Într-adevăr, La Fontaine l-a presimţit pe domnul ăsta care îşi dă atîta importanţă, pe *monsieur* Caron al nostru". Şi cei doi bătrîni se bucurară copios.

În ziua următoare, se ivi un musafir neaşteptat, Paul Theveneau.

Franklin obişnuia să nu-i primească pe cei ce veneau neanunţaţi. Pe Paul Theveneau îl primi imediat. Nu numai că ţinea la tînărul acesta cinstit, serviabil, entuziasmat de cauza americană, dar era totodată bucuros să-şi poată răscumpăra măcar în parte atitudinea nepăsătoare faţă de *monsieur* Caron, prin amabilitatea faţă de un funcţionar al firmei *Hortalez.*

Îi păru că băiatul mai slăbise încă de cînd îl văzuse ultima dată ; făcea o impresie jalnică în haina care devenise şi mai largă pe el, ochii străluceau parcă şi mai mari pe faţa lui de o roşeaţă nesănătoasă. Cît despre Paul, era vizibil emoţionat de prezenţa lui Franklin şi nu vorbea decît cu greu.

Din nou, ca şi în alte dăţi, doctorul fu plăcut surprins cît de clar şi de sănătos judeca Paul. Acest *monsieur* Theveneau înţelesese mult mai limpede decît domnii Arthur Lee şi Silas Deane că Statele Unite nu puteau dobîndi victoria finală fără sprijinul deplin al Versailles-ului şi al armatei franceze. Deşi se ocupa mai ales de furnituri, tînărul văzuse limpede

---

[1] *Ca muştele, se-amestecă în toate*
şi printre noi atîţia nechemaţi
ce, fără doar şi poate,
ar trebui să fie alungaţi.

LA FONTAINE — „FABULE"

(traducere de Aurel Tita E.S.P.L.A — 1958 pag. 289.)

că marele obiectiv politic nu putea fi atins, nici libertatea nu putea fi consolidată, prin furniturile unor firme răzleţe, ci doar prin alianţa cu Franţa.

Doctorul se simţea emoţionat că stă de vorbă cu un tînăr curajos care lupta cu mintea sa ageră şi din tot sufletul pentru cauza Americii şi totuşi avea şi mai puţine perspective decît el, moşneagul, să-şi vadă marele vis împlinit.

Cu tot felul lui deschis şi prietenos, Benjamin Franklin obişnuia să-şi păstreze pentru el gîndurile şi sentimentele mai intime. Nu se îndoia de sfîrşitul victorios al marei lupte, dar îl îngrijora gîndul că dobîndirea victoriei ar putea costa mulţi ani şi multe vieţi. Lumii îi arăta numai încrederea sa, lumea nu vedea decît un domn corpolent, bătrîn şi înţelept, foarte sigur de izbînda cauzei sale. Lumea nu vedea îngrijorarea şi amărăciunea ce se ascundeau sub acest calm senin ; Franklin nu vorbea aproape niciodată de îndoielile sale, nici nu arăta cît de mult îl sleia mizeria veşnicei aşteptări.

Cu acest tînăr soldat al libertăţii ale cărui zile erau numărate, putea sta de vorbă. Îi vorbi ca un frate mai mare despre necazuri comune. Vorbi de superioritatea militară a trupelor engleze, de luptele politice intestine din Statele Unite, de numeroşi americani care, fie din lăcomie de bani, fie din prostie, erau de partea englezilor, de lipsa de bani a Congresului. Vorbi de calea lungă şi grea pe care o mai aveau de parcurs luptătorii pentru libertate. Vorbi cu groază despre război. Vorbi pe îndelete şi cu resemnare de străduinţele sale de a-l evita. Vorbi cu amărăciune de încăpăţînarea celor de la Londra, care prelungeau la nesfîrşit această monstruoasă vărsare de sînge.

Paul sorbea cu lăcomie cuvintele lui Franklin. Era emoţionat de faptul că marele bărbat îi vorbea atît de deschis.

Dar cum mai putea el, oare, după aceste destăinuiri cutremurătoare, să aducă vorba de problemele financiare ale firmei *Hortalez ?* Nu erau ele ridicole faţă de uriaşele sarcini pe care le avea de dus în spate acest venerabil bătrîn ? N-ar fi fost o nemaipomenită nerușinare să-l mai încarce cu necazurile sale personale ? Cu toate acestea, ca prieten devotat ce era, Paul încerca să aducă vorba despre dificultăţile prin care trecea Pierre. Dar nu izbutea să lege cuvintele.

Cîntărind în minte toate acestea, nu mai asculta atent la ce vorbea Franklin. Își adună gîndurile, alungă preocupările legate de necazurile personale și asculta din nou cu mai multă atenție. Și-l auzi pe Franklin spunînd : „Cît de deosebit se văd lucrurile de pe o coastă a oceanului și de pe cealaltă."

Aceste cuvinte i se înfipseră adînc în minte. Și deodată îi veni o idee. *Ideea*. El personal trebuia să plece în America.

Asta era. Altfel nu puteau fi înlăturate dificultățile firmei *Hortalez*. Fără să fi trebuit să-i pună vreo întrebare, Franklin îi dăduse sfat și îndrumare. El, Paul, trebuia să treacă personal oceanul, pentru a combate la fața locului, la Philadelphia, acuzațiile neroade ale acestui *mister* Arthur Lee. Pesemne că bărbații aceia din America vedeau lucrurile altfel decît erau văzute aici. Pentru a-i lămuri, trebuia să vină cineva care cunoștea lucrurile și-i era devotat lui Pierre. Asta era misiunea lui. Și cum putea folosi mai bine zilele care-i rămăseseră, decît văzînd cu proprii săi ochi ce se petrece dincolo, decît asistînd la grelele lupte ale construirii lumii noi, ale unei orînduiri noi și raționale ?

Luînd repede hotărîri se și angaja imediat. Răspunse că speră să ia și el în curînd parte la acțiunile mari și grele de care vorbește Franklin. Va pleca în America pentru afacerile firmei *Hortalez*. Nu vorbi de această călătorie ca de un proiect vag ; dimpotrivă, declară răspicat că va însoți următorul transport expediat de firma *Hortalez* în America.

Ochii mari ai lui Franklin îl cîntăreau cercetători pe firavul tînăr. Va putea el, oare, face față dificultăților călătoriei și ale îndeplinirii dificilei sarcini pe care și-o lua, într-o țară care era în fond — Franklin o știa — ostilă francezilor ? Băiatul nu se gîndise la asta, băiatul nu va rezista acestor eforturi. Franklin îl sfătui cu prudență să renunțe.

Paul băgă de seamă că atitudinea bătrînului era dictată de grija pentru viața lui. Dar se cramponă de ideea care-i venise. Nu putea folosi timpul de care mai dispunea în chip mai nobil și mai frumos, decît luptînd pentru libertate și pentru prietenul său. Nu voia să moară fără să fi văzut cu ochii libertatea pe care o dorise toată viața. Răspunse modest, dar ferm, că totul e hotărît, că va pleca.

Franklin renunță să-l mai convingă, vorbi de altele. Îi veni o idee. „Citește și dumneata, *monsieur*", spuse el, și-i dădu mica tipăritură *Scrisoarea contelui de Schaumberg*. Paul citi și așa cum urmărise în ajun fizionomia doctorului Dubourg, Franklin urmărea acum fața lui Paul Theveneau.

De la a doua frază începu să-i joace în jurul gurii un zîmbet rău, crîncen, triumfal. „Așa — gîndi Franklin — trebuie să fi arătat și eu pe cînd scriam scrisoarea."

„Grandios! strigă Paul cînd termină de citit. I-ați prins minunat, domnule doctor." „Cine-ți spune că eu am scris asta?" zîmbi Franklin. „Nimeni altul în afară de dumneavoastră nu putea scrie așa ceva, răspunse Paul entuziasmat. Numai cineva care-și iubește patria, ca dumneavoastră, și-i urăște, și-i disprețuiește pe indivizii aceștia ca dumneavoastră, poate scrie așa." — „Îmi pare bine că bagatela mea îți place." — „Bagatelă! se indignă Paul și strigă entuziasmat. Această scrisoare scoate din luptă la fel de mulți hesani ca bătălia de la Trenton. Datorită acestei scrisori, nici nu vor mai fi trimiși hesani în America." „Dumneata supraapreciezi, din păcate, efectele literaturii", spuse Franklin.

Unui necunoscător ar fi putut să-i pară că *lever*-ul domnului de Beaumarchais era și acum la fel de grandios și de fastuos ca în zilele întemeierii firmei *Hortalez*. La fel de mulți prieteni și solicitanți simțeau nevoia să-i comunice încă de dimineață cît îl iubeau și îl stimau, artiști și cîntăreți își arătau priceperea în arta lor și-i cereau protecție, negustori veneau să-i ofere mărfurile cele mai alese. Secretarul Maigron, care trebuia la acel ceas să-i raporteze șefului său, abia putea spune două fraze fără să fie întrerupt de vreun nepoftit. Pierre însă băga de seamă că *lever*-ul nu mai avea impunătoarea strălucire de acum cîteva săptămîni. Nu mai veneau nici baronul de Trois-Tours, nici *monsieur* Regnier de la Tribunalul Suprem, nici cavalerul Clonard de la *Compagnie des Indes*. Din nou îl făceau să simtă că este „pătat".

Pierre știa, bineînțeles, că aceasta era în legătură cu situația financiară a firmei *Hortalez* și nu avea decît mîndrie și dispreț față de asemenea atitudini. Dar valetul său, Emile, care-și iubea stăpînul și știa mai bine ca oricare altul să-i citească gîndurile pe față și în gesturi, Emile băgă de seamă că

pe *monsieur* îl roade un necaz ascuns, şi-l servea şi mai atent, prevenind cu şi mai multă delicateţe orice dorinţă pe care i-o bănuia.

Cu o promptitudine insultătoare, sosiră banii pe care-i promisese cîinele acela îngîmfat de Vergennes. Pe Pierre nu-l mai încercă aceeaşi bucurie fierbinte ca la prima plată, totuşi fu mulţumit că el, descurcăreţul, reuşise şi de astă dată s-o scoată la capăt.

Deşi mai erau două zile pînă la scadenţă, îi trimise pe loc lui Charlot păcătosul lui de sfert de milion. „A fost mirat Charlot al nostru ?" întrebă el, dornic de răzbunare, pe un ton triumfător, cînd Maigron îi aduse chitanţa. „Dacă cumva a fost, n-a arătat-o", răspunse sec secretarul.

Apoi Pierre vizită anumite birouri, unse anumiţi binevoitori şi dobîndi certitudinea că mîndrul *Vultur de mare* va zbura în fruntea transporturilor sale şi nu în fruntea transporturilor unui Chaumont sau Dubourg.

După aceea răsuflă uşurat. Acum abia se putea bucura în voie de mînia sa împotriva seniorilor care-l disprețuiseră iarăşi cînd avuseseră impresia că soarta-i este din nou potrivnică. Împotriva unor Charlot, Vergennes, Trois-Tours, Regnier, şi Clonard.

Pierre, în floarea vieţii, se simţea mai vioi decît oricînd, se bucura de tot ce-i ieşea în cale, se entuziasma de forţa şi de norocul său. Sentimentele oamenilor ce-l înconjurau, admiraţia, dragostea şi prietenia lor, invidia, mînia şi ura lor, cumplita încîlceală a afacerilor sale, măreţia cauzei pe care o slujea, importanţa cîştigului pe care-l aştepta totuşi la capătul tuturor pătăraniilor, tot acest vîrtej îl făcea să trăiască într-o continuă stare de surescitare.

La patruzeci şi cinci de ani nu mai era Figaro din *Bărbierul*. Desigur, banii şi intriga continuau să-i placă ca şi înainte, de dragul banilor şi al intrigii, dar era pătruns în şi mai mare măsură decît înainte de propria sa importanţă. Încetase de a mai fi un simplu bufon, şi cînd era lovit şi i se mai şi cerea să joace, ştia, ce-i drept, să rîdă de soartă, de el însuşi şi de grotescul situaţiei, dar rîdea cu o veselie şi mai crîncenă de trufia neroadă, criminală a celor ce-l loveau.

Acum, că scăpase de grijile apăsătoare ale zilei de mîine, sentimentele care-l stăpîneau se cereau exprimate. Crezînd

că se păcălise în afacerea americană, domnii Lenormant şi Vergennes nu numai că nu-i dăduseră o mînă de ajutor, dar îşi mai şi rîseseră de el. Bine, domnii mei, poate că în cele din urmă tot eu am să fiu cel tras pe sfoară în afacerile americane. Dar dacă asta este prilej de rîs, apoi atitudinea voastră este un prilej şi mai bun. Iar dacă, distanţi şi răi, aveţi neruşinarea să zîmbiţi de sus pe socoteala mea, apoi am să vă arăt eu că ştiu să-mi rîd de voi de mult mai sus încă, mai bine şi mai muşcător.

De multă vreme îi umbla prin cap planul unei comedii, o continuare la *Bărbierul* său. Acum proiectul prindea chip şi formă. Beaumarchais alerga încoace şi încolo prin camera sa de lucru, mare şi somptuoasă, dădea ocol biroului şi căţeaua lui, Caprice, îl urmărea cu ochii umezi. Vorbea singur, fluiera, fredona, se oprea în faţa locului gol de pe perete, locul portretului care lipsea. Îl vedea pe Figaro, a mai îmbătrînit de atunci, are mai multă experienţă, strălucirea lui e mai puţin superficială, umorul său mai amar. Pe acest Figaro, nou şi vechi totodată, trebuia să-l prindă. Şi Pierre se aşează să scrie şi îl prinse pe hîrtie pe acest Figaro, vechi şi nou totodată.

Scrise discursul lui Figaro către marii seniori în slujba cărora se afla, pentru care făcea codoşlîcuri şi o sută de alte treburi dubioase şi cărora simţea că le este de o sută de ori superior. Scrise povestea lui Figaro, tot vîrtejul propriei sale vieţi, al vieţii sale de viclenie şi strălucire, blestemată şi binecuvîntată, hărţuită în fel şi chip, bătăliile lui triste şi glumeţe cu justiţia şi cenzura, totul în fraze vesele, scînteietoare, săltăreţe, elegante, niţeluş veninoase.

„Mi s-a spus — scria el — că acum ar exista libertatea presei la Madrid, că aş putea scrie orice vreau, cu condiţia să supun ce am scris aprobării a doi sau trei cenzori şi să nu fie vorba de guvern, sau de religie, sau de politică, sau de morală, sau de funcţionari superiori, sau de mari seniori." Scria : „Prietenii mi-au făcut rost de un post la minister, era nevoie de un om cu idei. Din păcate aveam idei. Peste o săptămînă m-au înlocuit cu un maestru de balet." Scria : „Pentru că sînteţi un mare senior, domnule conte, vă închipuiţi că sînteţi un geniu. Nobleţea, bogăţia, titlurile, slujbele vi se urcă la cap. Mă rog, ce aţi făcut dumneavoastră în schimbul acestor avantaje? V-aţi dat osteneală să vă naşteţi. Dar eu,

eu, care provin din mulțimea fără nume, eu, dracu' să mă ia, numai ca să-mi tîrăsc existența, a trebuit să cheltuiesc mai multă viclenie și știință decît s-a folosit timp de o sută de ani pentru a guverna Spania, cu coloniile ei cu tot."

Scrise tot discursul dintr-o suflare. Busturile lui Aristofan, Molière, Voltaire și propriul său bust îl priveau pe cînd scria, îl privea căţeaua sa Caprice, îl privea locul gol destinat portretului lui Duverny, îl privea propriul său portret în haine spaniole.

Reciti ce scrisese. Da, era bine, nimerise la țintă. Furat de gînduri, o mîngîia pe Caprice. Zîmbi fericit, entuziasmat de opera lui. Trebuia s-o arate imediat cuiva.

Cu foaia pe care abia se uscase cerneala, alergă la tatăl său în cameră. Bătrînul era culcat în pat, foarte tras și sfrijit, dar ochii îi străluceau vii în fața slabă de sub scufie și, văzîndu-l pe Pierre, zîmbetul îi dezgoli dinții albi și puternici.

„Am scris ceva, tată — spuse Pierre — ce-o să-ți placă. Scriu continuarea la *Bărbierul*, și o să fie și mai bună încă. Acum ascultă și apoi spune și dumneata: nu e grozav?"

Începu să citească. Bătrînul îi sorbea nesățios cuvintele. Frazele obraznice, batjocoritoare și ah! atît de adevărate, îl pasionau. Își aminti de trecutul său, de vremurile cînd fusese un burghez mîndru, hughenot, se așeză mai bine în pat, fără voie mîna lui stafidită dădu scufia pe ceafă ca să audă mai bine. „Eu, care provin din mulțimea fără nume, eu, numai ca să-mi tîrăsc existența, a trebuit să cheltuiesc mai multă viclenie și știință decît s-a folosit timp de o sută de ani pentru a guverna Spania, cu coloniile ei cu tot." Bătrînul sorbea cuvintele lui Pierre, unul cîte unul, îl încînta felul cum știuse fiul său să dea glas propriilor sale sentimente. O bucurie furioasă, turbată creștea în el, o veselie puternică, sălbatică, grosolană, batjocoritoare, îi trecu din pîntec în inimă, îi cuprinse trupul sfrijit pînă-n vîrful degetelor, ajunse la gură și izbucni într-un rîs zgomotos, hohotitor, care-l sălta și-l trîntea la loc în perne și nu mai contenea. Pierre îl privea radios pe bătrîn. Se porni și el să rîdă, cu hohote; rîsul celor doi umplea încăperea cu un vuiet de furtună. Nu se mai domolea.

Se termină totuși pe neașteptate. Întîi rîsul bătrînului se transformă într-un horcăit, în gemete. Apoi amuți cu totul și bătrînul, prăvălit în perne, nu se mai mișcă.

Pierre scăpă din mînă foaia pe care scrisese cuvintele lui Figaro. Îl privi pe tatăl său. Un picior slab și păros ieșea, țeapăn, de sub plapumă, scufia, dată mult pe spate, descoperea creștetul pleșuv.

Îl privi încremenit. Apoi se apropie șovăind și se plecă spre bătrîn. Acesta nu mai mișca, nu mai răsufla.

Pierre era uluit, nu-i venea a crede. Dar pînă la urmă se convinse : rîsul lui Figaro îl dăduse gata pe tata Caron.

În aceeași săptămînă, Thérèse îi născu lui Pierre un copil, ce-i drept, nu un Alexandre, ci o Eugénie.

Thérèse se simțea bine și de a doua zi el insistă să se căsătorească, să nu mai trăiască despărțiți, să se mute la un loc. Vorbea cu foc.

Ea îl cerceta cu ochii limpezi, cenușii. În timpul durerilor vădise o gingășie pe care nimeni n-ar fi bănuit-o la bărbatul acesta pătimaș. Acum, Pierre privea cu o mîndrie și o emoție mereu nouă puiul de om pe care ea îl născuse. Thérèse știa că o iubește, știa că este legat de ea, că voia într-adevăr să trăiască la un loc cu ea și cu micuța Eugénie, că nu spunea vorbe goale. Dar își amintea și de clipa în care el amînase căsătoria, nu era jignită, ba da, era nițel jignită și nu voia în nici un caz să-i dea ocazie să-și spună mai tîrziu că s-a cam grăbit.

Îi răspunse că vrea să aștepte pînă la reabilitarea lui, așa cum propusese el. De altfel, împreună cu mica ei Eugénie se va simți și mai bine acolo, afară, la Meudon, mai puțin singură decît înainte. Puțin cam înciudat, Pierre continuă un timp cu insistențele, dar în fața hotărîrii ei, cedă.

Nu se putea spune despre Pierre că era superstițios. Dimpotrivă. Dar sfîrșitul ciudat al tatălui său și coincidența acestei morți cu nașterea copilului îl tulburaseră. Deși era atît de vorbăreț de felul lui, se ferise să povestească prietenilor cum murise tata Caron. Nici monologul lui Figaro nu-l arătase nimănui, deși, altminteri, era un autor atît de vanitos. Moartea tatălui îi pricinuise o adevărată durere, nașterea copilului o adevărată fericire. Era aproape bucuros că diversele treburi legate de înmormîntarea bătrînului și grijile pe care le avea cu Thérèse îl împiedicau să se dedea la visări metafizice.

Lăsă treburile firmei *Hortalez* în voia lor. Nici cu Paul nu discuta decît generalităţi, declarîndu-i că acum nu e dispus să se ocupe de mărunţişuri.

Lui Paul îi convenea. Nu-i povestise nimic prietenului despre vizita la Franklin şi nici despre hotărîrea de a pleca în America. Încă nu se dumirise ce se întîmplase la Passy. Era ciudat că un om cu vederi aşa de largi, cu atîta experienţă şi înţelepciune ca Franklin, nu vrea cu nici un chip să ierte slăbiciunile lui Pierre, dar asta era realitatea, toată fiinţa lui Franklin se crispa cînd era vorba de Pierre. Faptul trebuia acceptat ca atare, orice încercare de mediaţie ar fi fost fără rost. Paul însuşi îl privea acum cu ochi mai critici pe Pierre, dar nu-l admira mai puţin. Îl încîntase vioiciunea şi mobilitatea sa, receptivitatea sa pentru ideile mari, felul său zgomotos şi lăudăros, faptul că-i plăceau fastul şi femeile. Paul ştia să preţuiască deopotrivă prietenia expansivă, zgomotoasă a lui Pierre şi atitudinea reţinută, amical-şăgalnică, a lui Franklin.

Între timp se pregătise un nou transport pentru America şi se aştepta doar o ştire de la Philadelphia spre a-i da drumul. Dacă Paul voia să plece cu acest transport, precum îl anunţase atît de mîndru pe doctor, trebuia să-şi facă pregătirile necesare. Înainte de toate, trebuia să vorbească cu Pierre.

Îl consultă pe medicul care-l îngrijea de ani de zile, pe doctorul Lafargue. Acesta îl certase aspru, la întoarcerea din porturile nordice, pentru nechibzuinţa sa ; acum voia să-l trimită pentru toată vara într-o localitate din Alpi. Paul vorbi cu el despre faptul că afacerile îi impuneau o călătorie peste ocean. Doctorul Lafargue declară categoric că, faţă de starea lui Paul, nici nu poate fi vorba de o asemenea călătorie. Paul zîmbi stînjenit, niţeluş cam stupid, şi-l rugă pe medic să nu vorbească despre starea sa cu prietenii lui, îndeosebi cu Pierre.

Cutreiera străzile zgomotoase ale Parisului, sorbind cu ochii aprinşi de febră rochiile primăvăratice, luminoase, ale femeilor, auzea strigătele negustorilor ambulanţi, înjurăturile surugiilor, vedea bogăţia multicoloră a alimentelor din îmbelşugatele hale, vedea şi auzea strălucirea şi zgomotul şi belşugul celui mai mare, mai luminos oraş al lumii, al ora-

şului său de baştină, Parisul. Erau clipe cînd nu pricepea de fel cum de putuse declara că pleacă în America. Să părăsească toate acestea, Parisul lui, el, atît de tînăr, care se bucurase atît de puţin de viaţă, care mai voia atîtea de la viaţă, care avea pricepere şi gust să se bucure de ea ca puţini alţii, cum de-i putuse da aşa ceva prin gînd ? Dacă pleca în America, nu avea să se mai întoarcă, doctorul Lafargue, cu toate menajamentele, i-o spusese destul de lămurit.

Îi făcu o vizită Thérèsei. Se uită la copilul ei, Eugénie. Vorbiră de Pierre. Privirii sale, mai agere acum, nu-i scăpă că şi Thérèse îl priveşte pe Pierre cu ochi critic. Dar cunoaşterea slăbiciunilor lui n-o împiedica să-l iubească fără rezerve. Îl duru că ea, care-l înţelegea atît de bine pe Pierre, nici nu bănuia măcar propriile lui sentimente, nici nu bănuia ce voia el să facă — nu ce voia, ce trebuia să facă el pentru Pierre.

Între timp, sosise din America, pe cale ocolită, prin Olanda, o ştire foarte ciudată. O scrisoare laconică a băncii *Grand* din Amsterdam făcea cunoscut că această bancă a primit o dispoziţie din partea Congresului să plătească firmei *Hortalez* patru mii treizeci şi şase de livre şi şapte *sous* pentru batiste, nasturi şi aţă pe care această firmă le-a livrat Congresului. Era o curată batjocură. Casa *Hortalez* livrase Congresului tunuri, obuziere, muniţii, corturi şi uniforme, Congresul îi datora peste două milioane ; îi plăteau patru mii de livre, şi asta încă prin banca concurenţilor.

Acum, după insulta acestei scrisori, avu de îndată loc convorbirea pe care, printr-un acord tacit, Pierre şi Paul o amînaseră atîta timp. Contrar obiceiului său, Pierre nu începu cu lungi lamentări şi blesteme, ci îl consultă, concret şi mînios, pe amicul şi ajutorul său : „Ce-i de făcut ? Dumneata ce propui ?"

Scrisoarea băncii *Grand* şi întrebarea lui Pierre fură ultimul imbold de care Paul mai avea nevoie. Dacă nu vorbea acum de intenţia lui de a pleca personal în America pentru a pune acolo lucrurile la punct, atunci nu va mai vorbi niciodată de asta, nu va mai trece niciodată oceanul şi va rămîne pentru totdeauna, pe veci, în ochii lui Franklin, un lăudăros, un om de nimic.

„Vreau să-ţi spun ceva, Pierre. Există un singur mijloc de a scoate banii dumitale de la americani. Trebuie să plece cineva la Philadelphia şi să vorbească de la obraz la obraz cu domnii aceia. E necesar ca cineva să combată la faţa locului, cu argumente valabile, minciunile lui Arthur Lee. Trebuie ca cineva să preia acolo încărcătura vaselor noastre şi s-o ţină în păstrare, sub cheie, pînă ce ni se vor da în schimb alte mărfuri sau bani.

„Şi cine să facă asta?"

„Eu", răspunse Paul.

Pierre înţelesese din prima clipă încotro bate Paul. Şi el, Pierre, avusese de cîteva ori intenţia să treacă oceanul. Ideea de a-şi apăra prin viu grai cauza înaintea Congresului îl ispitea. Dar cu toate că era din tot sufletul alături de concepţia şi de marea acţiune a americanilor, după experienţa cu Franklin, oamenii aceştia îi inspirau teamă. Se simţise cît se poate de sigur în faţa primului-ministru al regelui Angliei şi în faţa împărătesei Maria Theresia: faţă de oamenii Lumii Noi se simţea stînjenit. Îi era teamă că, dacă ar trece oceanul, mai mult ar dăuna cauzei sale decît i-ar folosi.

Avusese şi el ideea de a trimite în locul său un reprezentant capabil. Însă Paul ar fi fost singurul potrivit, şi să-şi trimită prietenul bolnav peste ocean, la o moarte sigură, fusese un gînd pe care Pierre îl respinsese încă înainte de a-l fi gîndit pînă la capăt. Acum Paul însuşi îi făcea această propunere şi Pierre se simţea mişcat că prietenul se oferea să facă acest sacrificiu pentru el. Fără a sta pe gînduri, plin de un frumos elan, declară că niciodată nu va permite ca Paul să plece în America; avea prea mare nevoie de el în Franţa. Paul răspunse încăpăţînat că hotărîrea lui era nestrămutată şi că avea să plece cu următorul transport, cu Amélie. De altfel, comunicase şi altora hotărîrea sa.

„Ai şi vorbit cu alţii?" întrebă Pierre mirat. „Da — răspunse Paul — voiam să fiu angajat. Voiam să mă forţez pe mine şi pe dumneata." — „Dar cu cine ai vorbit?" întrebă Pierre şi socotea că celălalt va răspunde: „Cu Maigron — sau — cu Gudin". Paul răspunse: „Cu doctorul Franklin."

Pierre icni. Pe tînărul acesta, americanul îl primea, îl încuraja într-atît, încît Paul îi cerea sfatul pînă şi în lucrurile cele mai intime. „Trebuie să înţelegi, Pierre — spunea între

timp Paul — că acum nici nu pot da înapoi, trebuie să plec în America. N-aș vrea să mă fac de rîs față de Franklin."

Această frază simplă îl amărî și mai mult pe Pierre. El, Pierre, era ridicol în ochii lui Franklin, din motive pe care nu le putea descoperi, și tînărul acesta prefera să meargă la o moarte sigură decît să se facă ridicol față de Franklin. „Niciodată n-am să te las să pleci în America — strigă Pierre cu înverșunare — niciodată!" — „Am să plec, declară la fel de îndîrjit Paul. Cum vrei să-ți plătești *Vulturul de mare*, cum vrei să-ți păstrezi firma dacă nu pleacă nimeni într-acolo să încaseze banii?" — „Lasă asta în seama mea", răspunse grosolan Pierre. Vorbea însă atît de grosolan pentru că ar fi fost minunat să aibă un reprezentant ca Paul la Philadelphia și pentru că era imposibil. Niciodată, chiar dacă s-ar prăbuși casa *Hortalez*, n-ar permite ca Paul să meargă la o moarte sigură.

Îi explică în cuvinte tari cît de mult avea nevoie de el în Franța. Paul asculta cu fața împietrită.

Amélie ridică ancora, marfa plecă fără Paul.

Din Aix en Provence i se comunică lui Pierre că fusese fixat termenul apelului său, pentru care se luptase atît de aprig ani de-a rîndul. Vergennes se ținuse totuși de cuvînt. O bucurie furtunoasă îl cuprinse pe Pierre.

În timpul procesului, prezența sa era necesară la Aix. Pe de altă parte, afacerile încîlcite ale firmei *Hortalez* impuneau aproape zilnic hotărîri noi, ce trebuiau luate la Paris, iar renovarea *Vulturului de mare*, a cărui cumpărare se perfectase între timp, impunea numeroase călătorii la Bordeaux; firma Testard și Gaschet care executa renovarea se lăsa greu, pretindea avansuri mari și, pentru ca frumosul vas să intre cît mai curînd în acțiune, se cerea ca un reprezentant de încredere al firmei *Hortalez*, capabil și energic, să rămînă permanent în contact cu docurile. Se hotărî ca în lipsa lui Pierre, Maigron să conducă afacerile din Paris, iar Paul să plece la Bordeaux. „Acum vezi și dumneata ce bine-i că ai rămas în Franța!" îi spuse Pierre.

Apoi Pierre plecă la Aix; și în această călătorie îl luă cu el pe bunul Philippe Gudin, minunatul tovarăș de drum. Lăsa

afacerile lui încurcate ; la o milă de Paris le şi uitase, era cît se poate de bine dispus.

Procesul lui Pierre era simplu în sine, dar fusese încîlcit în mod intenţionat. Provenea din două procese diferite. Primul se referea la moştenirea prietenului şi binefăcătorului său Duverny. Pierre prezentase un document, un fel de ultimă decontare dintre el şi Duverny. Autenticitatea acestui document fusese contestată de nepotul şi moştenitorul lui Duverny, contele de la Blache. Tribunalul dăduse cîştig de cauză contelui. Nu se declarase de-a dreptul că documentul ar fi falsificat, totuşi fusese considerat nevalabil şi, astfel, nu numai că i se răpise lui Pierre cea mai mare parte din avere, dar, totodată, fusese declarat, în mod indirect, falsificator.

În timpul instruirii procesului, Pierre dăduse, după cum era obiceiul, mită. Îi făcuse cadouri soţiei judecătorului care avea de întocmit referatul asupra cazului lui, ca să-i mijlocească o vizită la soţul ei ; şi trebuise să facă asta din închisoare, unde se afla în urma bătăii neghioabe ce o avusese cu ducele de Chaulnes, gelos pe Désirée. Dar toate strădaniile, mituirile, vizitele, îi ajutaseră tot atît de puţin ca şi dreptatea, care era de partea lui.

După darea sentinţei, cînd nu mai avea nimic de pierdut, Pierre apelase la opinia publică. În pamflete scînteietoare, arătase cîtă trudă şi muncă trebuie să cheltuiască un cetăţean francez cînd luptă pentru dreptul său şi cum nu-l poate obţine. În aceste pamflete Pierre nu acuza pe nimeni, ci îşi povestea doar procesul, dar atît de elocvent, de spiritual, cu un haz atît de nimicitor, încît corupţia justiţiei franceze sărea fiecăruia în ochi. Pamfletele stîrniseră întreaga ţară, întreaga Europă şi duseseră în cele din urmă la o reformă a justiţiei franceze. În schimb, autorului lor îi pricinuiră doar alte necazuri. Curtea Supremă din Paris intrase în acţiune, îi intentase un proces de ultraj faţă de justiţie şi-i aplicase un „blam", îl „înfierase" şi-i ridicase drepturile civice.

Era clar că fusese înfierat pe nedrept, că era un act de răzbunare plin de patimă al judecătorilor care se simţiseră vizaţi de pamfletele lui. Totuşi, judecătorii putuseră să se refere la faptul că autorul condamnat al pamfletelor mai fusese înfierat ca falsificator printr-o sentinţă legală şi că, deci, era un om căruia cu greu i se putea da crezare. De aceea, Pierre

lupta în primul rînd pentru anularea primei sentinţe şi, în procesul care se deschidea acum la Aix, voia să dovedească cu mărturii şi concluzii noi că documentul pe care îl prezentase pe timpuri, acel ultim testament al lui Duverny, acea ultimă decontare, era autentic. Dacă documentul era recunoscut ca autentic, putea fi sigur că va obţine şi anularea „blamului", a „înfierării".

Abia ajuns la Aix, Pierre făcu vizitele de rigoare la preşedintele şi la alţi membri ai Curţii de Apel. Nu, de data aceasta nobilii săi prieteni nu-l uitaseră. Judecătorii din Aix, nu încăpea îndoială, primiseră indicaţii de la Versailles şi erau hotărîţi să-l ajute să învingă.

Fiind sigur de judecători, Pierre invită la Aix pe toţi cei dragi, Thérèse, Julie, Paul, ca să asiste la victorie. Thérèse însă refuză ; nu voia să călătorească fără micuţa Eugénie şi nu îndrăznea să expună copilul la oboselile unei călătorii lungi pe zăduf. Paul scrise şi el că nu putea lăsa nesupravegheate afacerile din Bordeaux. Numai Julie îşi anunţase pe curînd sosirea.

Chiar dacă prietenii cei mai apropiaţi ai lui Pierre nu veneau, interesul ţării faţă de proces mai era şi acum la fel de viu. Din toate ungherele Franţei soseau jurişti să urmărească de aproape procesul şi toate ziarele scriau despre el.

Pierre socotise că procesul va dura două sau trei săptămîni. Dar tocmai pentru că soluţia era dinainte hotărîtă, pentru a-şi dovedi obiectivitatea, judecătorii simţeau nevoia să mai sucească o dată chestiunea pe toate feţele. Se ţineau şedinţe după şedinţe, lunile treceau şi, în tot timpul acesta, cei doi adversari se combăteau în faţa curţii cu declaraţii scrise, iar în public cu pamflete.

Monsieur de la Blache adusese cu sine o liotă de avocaţi şi experţi financiari, Pierre era singur cu prietenul Gudin şi un avocat. Într-unul din pamfletele sale scria : „Pe cînd adversarul meu mă loveşte pe la spate cu o armată întreagă de mercenari venali, eu mă asemăn scitului sălbatic care iese la luptă în cîmp deschis, bizuindu-se doar pe propriile sale forţe. Dacă săgeata mea, zvîrlită cu putere, vîjîie prin văzduh şi loveşte adversarul, atunci se ştie cine a tras. Căci, asemenea scitului, scriu numele arcaşului pe vîrful săgeţii. El se numeşte Caron de Beaumarchais." Şi mai departe : „Sînt un om paşnic. Por-

nesc la luptă numai atunci cînd sînt atacat. Sînt o tobă care răsună numai atunci cînd cineva o loveşte, dar atunci cu toată puterea."

Se făcu un nou schimb de declaraţii scrise, se mai ţinură şedinţe, se audiară martori noi, deliberările fură tărăgănate. Şase ani aşteptase Pierre ; în comparaţie cu aceşti şase ani, timpul pe care-l avea de aşteptat era scurt. Lui i se părea fără sfîrşit.

Oraşul Aix, centrul Franţei juridice, era învăluit în praful jurisprudenţei. Străvechea aşezare îşi întindea întunecată ruinele palatelor şi băilor romane : cetatea conţilor de Provence decăzuse, mănăstirea cea mare în care îşi ţinea şedinţele Tribunalul era dărăpănată. Mediul înconjurător, posomorît, melancolic, îi făcea lui Pierre şi mai grea aşteptarea. Ori de cîte ori avea una sau două zile libere, pleca cu Gudin în împrejurimi. Trăsura îi ducea printre munţii şi dealurile luminoasei Provence, prin păduri şi desişuri de măslini şi stejari, prin vii nesfîrşite. Admirau apeductele uriaşe pe care romanii le clădiseră la Nîmes şi giganticul palat al papei de la Avignon, care semăna mai curînd a fortăreaţă.

Între timp, sosise Julie. În schimb, Paul scrise din nou că nu se putea gîndi să plece din Bordeaux. Trebuia să se lupte cu juriştii biroçraţi ai firmei Gaschet, care mergeau acum atît de departe, încît îi puneau la îndoială împuternicirea. De aceea era nevoit să-l roage pe Pierre să semneze procura generală alăturată, care desigur avea să-l acopere în toate situaţiile.

Paul era înregistrat ca prim-procurist al firmei *Hortalez*, fapt cunoscut de firma Gaschet ; Pierre clătină mirat din cap, că acum, deodată, era nevoie de asemenea formalităţi birocratice. Gîndi o clipă că plecarea din Bordeaux a vaselor sale *Le Flammand* şi *L'Heureux* era prevăzută pentru zilele următoare. Poate că docurile Gaschet se împotriveau plecării pentru a stoarce plăţi ce nu li se cuveneau. Îşi puse întrebarea dacă n-ar trebui, în loc să trimită procura, să-l roage încă o dată insistent pe Paul să vină la el. Atunci le-ar putea discuta pe toate, de altfel i-ar fi plăcut să-l aibă pe prieten alături la citirea sentinţei. Dar Paul era atît de îngrozitor de conştiincios, încît n-ar fi plecat din Bordeaux. Pierre semnă împuternicirea şi i-o trimise.

Uită de chestia asta. Căci acum sosise momentul. În sfîrșit, după cincizeci și nouă de ședințe, judecătorii fixaseră termenul cînd ambii adversari aveau să-și spună ultimul cuvînt.

Contele de la Blache vorbi cinci ore încheiate, Pierre o oră mai mult. Apoi judecătorii se retraseră pentru o ultimă deliberare, pentru darea sentinței. Această deliberare ținu restul zilei și toată ziua următoare.

Venise multă lume pentru a asista la citirea sentinței. Mănăstirea dărăpănată, în care se întrunea curtea, era plină de curioși. Tot orașul aștepta cu încordare verdictul.

Contele de la Blache se arăta sigur de sine. Închiriase pentru timpul șederii sale la Aix unul din vechile palate. În seara zilei în care curtea delibera asupra sentinței, se ospăta cu avocații și cu restul consilierilor săi; toate ferestrele măreței clădiri erau luminate. Pierre își petrecu seara modest, cu Gudin și Julie, la locuința avocatului său dintr-o stradă dosnică.

Se făcuse tîrziu noaptea cînd, în sfîrșit, se anunță sentința.

Din sala tribunalului răsună pînă în străzile întortocheate ale orașului Aix: „Beaumarchais a învins!" Luminile din palatul lui de la Blache se stinseră. Dar străduța dosnică și strîmtă în care locuia Pierre era luminată de făclii. „Beaumarchais a învins!" chiuiau purtătorii de torțe.

Pierre cîștigase multe victorii în viață, dar nici una nu-l bucurase ca aceasta. Abia acum, cuprinsă într-o singură clipă, simțea toată nedreptatea ce i se făcuse. Era nevinovat, toți o știau, pamfletele sale îi convinseseră. Cu toate acestea, i se dăduse voie adversarului său, marelui aristocrat, să-l urmărească cu fel de fel de vicleșuguri, să-l învinuiască de toate porcăriile și infamiile imaginabile, de înșelăciune, falsuri, otrăvire și nimeni nu intervenise pentru el. Prietenii de neam, care ar fi putut să-i dea o mînă de ajutor, se mulțumiseră să-i spună cît de sclipitoare erau scrierile lui prin care se apăra și-l bătuseră amuzați pe umăr. Dar rușinea, defăimarea, o lăsaseră să apese asupra lui; căci, născut burghez, n-o putea simți prea mult. Dar o simțise în toți anii aceștia, îl apăsase, îl usturase. Acum se scuturase de „înfierare", acum spulberase „blamul". Luptase pentru dreptate nu numai pentru el, ci pentru toți acei de jos care se născuseră fără privilegii.

Fusese o luptă norocoasă, o victorie prielnică, alta mai prielnică nici că se putea cîştiga.

Toate acestea le simţea în timp ce-i răsuna în urechi: „Beaumarchais a învins!" Nici nu se aşteptase la altceva. În toţi anii aceştia fusese convins că aşa va fi. Dar acum, cînd izbînda lui se înfăptuia cu adevărat, n-o putea duce. Prisosul de fericire îi strivea pieptul; se prăbuşi leşinat.

Îl frecară cu esenţe, îl aduseră din nou la viaţă, bău un pahar de vin. Din nou sosiră grupuri de muzicanţi în faţa casei, cu flaute, viori, tamburine. Din nou torţe. O delegaţie a meşteşugarilor îl felicită în versuri provençale improvizate. Gudin se ghemuise fericit pe un scaun şi-şi privea admirativ prietenul. Julie era mai nebună decît toţi.

„A fost o călătorie frumoasă", spuse Pierre, cînd trăsura se opri în faţa casei sale din rue de Condé.

Şi mai multă strălucire se revărsă asupra lui Pierre cînd, în urma procesului din Aix, avu loc dezbaterea în faţa Înaltei Curţi din Paris care trebuia să hotărască dacă acel „blam" nu trebuia acum anulat.

Prietenii lui Pierre de la Versailles îi dăduseră a înţelege că guvernul ar dori ca, de data aceasta, să tacă. Drept care se mărginise să declare într-un pamflet că „îşi va înghiţi limba şi va lăsa faptele să grăiască". Aşa şi făcu. Se prezentă în sala arhiplină, îmbrăcat simplu, doar cu briliantul Mariei Theresia la deget, se aşeză modest pe locul său şi nu scoase o vorbă.

Totul se desfăşură repede, mult prea repede pentru Pierre. Procurorul general ceru, în trei fraze, să se anuleze vechea sentinţă. După o dezbatere de cinci minute, curtea anunţă hotărîrea: Pierre Caron de Beaumarchais trebuia repus în aceleaşi drepturi ca înainte de vechea sentinţă, „blamul" era anulat, el era absolvit de orice „înfierare", trebuia să-şi reprimească vechile funcţiuni şi titluri. Urale asurzitoare izbucniră în timp ce Pierre se înclina în faţa judecătorilor săi. Admiratorii îl purtară pe umeri pînă la trăsură. „Martirul Beaumarchais" se bucură de un triumf cum nu avusese pînă atunci nici măcar în teatru.

A doua zi, la *lever*-ul lui erau din nou prezenţi toţi dispăruţii. Baronul de Trois-Tours, *monsieur* Regnier de la

Curtea Supremă, cavalerul Clonard de la *Compagnie des Indes*.

După o săptămînă, i se comunică textul integral al sentinței tribunalului din Aix. Era și mai favorabil decît se așteptase. Ce-i drept, preciza că pamfletul lui despre scitul cu săgeată și cu toba răsunătoare trebuia distrus, pentru că aducea insulte neîntemeiate adversarului. În schimb, îi acorda toate sumele pe care le ceruse, precum și dobînzi foarte mari. În afară de aceasta, i se acordau treizeci de mii de livre despăgubiri pentru pierderile pe care le suferise în urma proastei administrări a moștenirii rămase de la răposatul Duverny. Toate laolaltă făcură să se reverse pe neașteptate o sumă importantă în casa sa, care era goală.

Apoi i se aduse și portretul care, de asemenea, îi fusese redat de tribunal. Portretul lui Duverny de mîna pictorului Duplessis. Se bătură cuie în perete și spațiul gol dispăru. Tabloul era simbolul a ceea ce putea realiza optimismul său îndărătnic, energic, și Pierre ședea în fața lui, fericit.

În tot vîrtejul, strălucirea și îmbătarea acestor zile, Pierre nici nu băgase de seamă că de mai multă vreme nu sosise nici o veste de la Paul. Îi păruse rău că Paul nu asistase nici la dezbaterile din Paris. Ciudat era că ultimele rapoarte din Bordeaux nu erau semnate de Paul, ci de *monsieur* Peyroux, agentul permanent al firmei *Hortalez*. Acum sosi o adresă urgentă din partea lui *monsieur* Peyroux, pe care Paul ar fi putut-o rezolva fără nici o greutate la fața locului. Neliniștit, Pierre ceru să i se comunice cît mai repede ce se întîmplase cu Paul. Uimit, *monsieur* Peyroux răspunse, cu același curier, că *monsieur* Theveneau plecase doar cu ultimul transport, în America.

O presimțire, de care nu voise să țină seamă, îl făcuse pe Pierre să știe aceasta încă de cînd nu mai sosise nici o veste de la Paul. Acum se frămînta, certîndu-se și dezvinovățindu-se. Cu ce explicații viclene îi ceruse Paul procura generală! Totuși, n-ar fi trebuit să se lase prostit. Și nici nu s-ar fi lăsat dus de nas, dacă n-ar fi fost atît de preocupat de proces, iar Paul contase pe asta. Oare nu era el, Pierre, nevinovat, dacă Paul, prefăcutul de Paul, folosise asemenea mijloace? Nu făcuse el tot ce putuse spre a-l împiedica pe prieten să plece? Nu-i interzisese cu cuvinte aspre plecarea?

Oare Paul nu acceptase ? Adevărul adevărat era că nu voise ca Paul să traverseze oceanul. Acum era furios pe sine însuşi, pe Paul şi mai ales pe reaua-voinţă a americanilor.

Imediat după triumful din sala tribunalului, se dusese la Thérèse şi-i spusese strălucind de fericire că acum, cînd fusese reabilitat, nimic nu mai stătea în calea căsătoriei lor ; spunea asta de parcă ea ar fi fost aceea care amînase căsătoria. Se înţeleseseră să mai aştepte întoarcerea lui Paul de la Bordeaux ; nu voiau ca el să lipsească de la nuntă. Acum, neliniştit, emoţionat, trebuia să-i povestească lui Thérèse despre fapta pe cît de nobilă, pe atît de ciudată a prietenului.

Ea păli, roşi, ochii mari, limpezi şi cenuşii, i se întunecară, sprîncenele ei îndrăzneţe părură şi mai arcuite. „N-ar fi trebuit să permiţi nici în ruptul capului una ca asta, Pierre — spuse ea, apoi adăugă, după un timp — a fost o ticăloşie." Vorbise mai liniştit decît se aşteptase el, dar încheiase mai aspru.

În cursul vieţii sale multicolore, felurite insulte se revărsaseră valuri-valuri asupra lui Pierre ; drepte sau nedrepte, se scurseseră de pe el, ieşise de fiecare dată din vîltoare. Ceea ce-i azvîrlea acum în obraz această femeie, de care se simţea mai legat decît de toţi ceilalţi oameni, era cel puţin foarte exagerat. Sub presiunea procesului din Aix nu acordase poate destulă atenţie unei scrisori oarecum ciudate a lui Paul ; asta era totul. Şi acum, Thérèse se purta de parcă el l-ar fi trimis pe băiat direct la moarte. Dădu să răspundă cu aprindere. Dar văzu faţa ei mare exprimînd numai mînie şi dispreţ ; nu mai scoase nici un cuvînt. Înainte să-şi poată reveni, ea părăsise camera.

Pierre şedea închircit în faţa mesei pe care se mai aflau resturi de mîncare. Se simţi deodată îngrozitor de singur, ca lovit în moalele capului. Înfrîngerea i se părea cu mult mai mare ca victoriile de la Aix şi Paris, căci era neaşteptată şi venea de la Thérèse. El, descurcăreţul, şedea acum pierdut, neştiind ce să facă. Dădu pe gît un pahar de vin. Se ridică şi se duse după ea.

O găsi în dormitor. Se aşeză lîngă ea, dar nu scoase o vorbă despre nenorocita întîmplare, ştia că orice dezvinovăţire era fără rost. În schimb îi vorbi, prudent, de viitoarea căsătorie, de lucruri mărunte, practice. Thérèse scutură din

cap. El o luă cu multă blîndeţe de mînă, ea îşi trase mîna înapoi.

Tăcu o clipă. Apoi, în ciuda a tot ce se întîmplase, deşi ştia că era o greşeală, începu să arate cu cîtă tărie îi interzisese lui Paul călătoria. Atunci ea îşi întoarse faţa de la el şi spuse, nu tare, dar în aşa fel încît nici o împotrivire nu mai era posibilă : „Te rog, pleacă".

Plecă, mai lovit ca niciodată în viaţă.

Arthur Lee, care se întorsese de la Madrid fără nici un rezultat, judeca cu vorbe amare şi ironice viaţa domoală, comodă, pe care „doctorul *honoris causa*" o ducea la Passy.

În realitate, toată primăvara şi începutul verii Franklin dusese o viaţă senină, înconjurat de mulţi prieteni, fără să se prea sinchisească de afaceri, convins că orice încercare de a grăbi tratativele cu Versailles-ul în ce priveşte recunoaşterea, convenţia comercială şi alianţa, n-ar putea decît să strice. Nu era nimic de făcut, trebuia să aştepte.

Din Philadelphia soseau puţine ştiri ; era vădit că englezii reuşeau să intercepteze mai multe vase decît soseau nevătămate pe ţărmurile europene. Fără îndoială că, situaţia nu era dintre cele mai bune. La un moment dat, Philadelphia fusese chiar evacuată şi Congresul îşi ţinuse şedinţele la Baltimore. Între timp, bineînţeles, Congresul se întorsese la Philadelphia, înaintarea duşmană fusese, se vede, oprită, dar situaţia continua să pară ameninţătoare. Dacă Arthur Lee credea că din cauza aceasta trebuia să se insiste la Versailles cu îndoită îndîrjire, desigur că se înşela. Tocmai pentru că nu se mai puteau înfăţişa cu victorii ca cele de la Trenton şi Princetown, trebuiau să aştepte pînă ce situaţia militară avea să se îmbunătăţească.

Franklin nu era războinic. Purta în el sila adîncă a omului înţelept, uman, împotriva unei acţiuni atît de inutile, cu totul absurde, atavice, ca războiul. În tot îndelungatul conflict cu Londra, făcuse nenumărate sforţări pentru a evita războiul şi, dacă nu reuşise, desigur că nu el era vinovat. Printre multele jocuri prosteşti ale oamenilor, războiul i se părea cel mai nebunesc şi cel mai costisitor ; socotea o ruşine şi o batjocură că situaţia îl forţa acum să dorească un al doilea Trenton

sau Princetown, cu toată moartea și suferința de care asemenea victorii sînt legate.

Domnii din Congres nu păreau să-și dea seama că, așa cum stăteau lucrurile acum, alianța era de nerealizat. Se exprimau în scris așa cum se exprima în vorbe Arthur Lee. La sfîrșitul scrisorilor lor se găsea totdeauna îndemnul insistent ca trimișii să grăbească cu orice preț încheierea convenției comerciale și a alianței, ele fiind așteptate ca ploaia pe timp de secetă.

Maurepas avusese într-adevăr dreptate atunci cînd glumise în felul său cinic pe socoteala grabei obraznice cu care lucrurile erau date uitării la Philadelphia. Anumiți membri ai Congresului, care acum insistau deosebit de aprig pentru încheierea unei înțelegeri cu francezii, ținuseră încă acum foarte scurtă vreme cuvîntări tunătoare despre dușmănia tradițională împotriva francezilor, păgînii, idolatrii, sclavii tiranilor. Acum astea toate erau date uitării la Philadelphia. Dar nu și la Versailles.

El însuși, Franklin, nu uitase cîtuși de puțin acel război pe care americanii îl numeau franco-indian, iar europenii războiul de șapte ani. Ca bun cunoscător de oameni ce era, înțelegea că dincolo, la Philadelphia, victoria și pacea erau în primul rînd considerate ca rezultatul succeselor militare anglo-americane. Dar totodată înțelegea că la Paris se credea că numai o întîmplare deosebit de nenorocită răpise Franței o victorie sigură. Dacă atunci, așa se spunea la Paris, dacă atunci cînd Frédéric al Prusiei pierduse aproape totul n-ar fi murit împărăteasa Rusiei și nu s-ar fi urcat pe tron fiul ei cel zgîrcit, Prusia ar fi fost înfrîntă și Franța ar fi dictat pacea pe continent, iar cele două puteri catolice n-ar fi renunțat niciodată la posesiunile lor din America.

De multe ori Franklin se gîndea la ciudățenia ultimelor rezultate ale acelei victorii engleze din 1763 și cum această victorie se întorcea acum împotriva Angliei însăși. Dacă victoria n-ar fi fost cucerită, coloniile catolice ale Franței și Spaniei s-ar mai întinde și acum ca un brîu înăbușitor în jurul Americii engleze, iar aceasta ar fi avut nevoie și pe mai departe de scutul militar al patriei mume pentru a se apăra împotriva Franței și a Spaniei. Într-o astfel de situație, n-ar fi putut niciodată să se gîndească să-și proclame independența.

Doctorul cugeta amuzat și totodată posomorît. Dacă desfășurarea evenimentelor era privită de la o înălțime mare, așa cum o putea face el la începutul celui de al optulea deceniu al vieții sale, atunci se vedea că oamenii totuși progresau, deveneau mai deștepți sau, măcar, mai puțin proști. Istoria pășea pe căi ocolite, foarte stranii, care nu totdeauna se putea vedea încotro duc. Dar un scop părea să existe și părea să fie un scop înțelept. Trebuia doar răbdare.

Franklin ședea meditînd la masa sa de scris și înțeleapta sa acceptare a încetinelii progresului istoric nu făcea să-i fie mai puțin silă de corespondența neplăcută pe care o lăsase iar să se acumuleze în mod neîngăduit. Privi suspinînd teancul de hîrtii. Apoi îl împinse cu hotărîre la o parte. Va da din nou prilej lui Mr. Arthur Lee să-l dezaprobe și va amîna o ultimă dată rezolvarea unei corespondențe împovărătoare. Mai întîi avea să-și facă plăcerea de a scrie o epistolă doamnei Brillon.

Doamna Brillon era plecată într-o călătorie în Sud. Doctorul se gîndea cu plăcere la ea. Acum, cînd se pregătea să-i scrie, o vedea limpede înaintea ochilor șezînd pe genunchii lui, lipindu-se ușor de el, cu fața ei frumoasă atît de aproape de a sa. Avea o înfățișare meridională, palid-smeadă, cu părul negru, ochii mari, duioși, contrastînd ciudat cu puful de deasupra buzei arcuite, îmbietor, cald, dulce, abia simțit. Franklin n-ar fi putut spune pe cine preferă, pe madame Helvetius sau pe madame Brillon, amîndouă îl numeau uneori, cu aceeași duioșie, bătrîn strengar. Își împărțea timpul în mod egal între ele, amîndurora le vorbea cu aceeași gravitate galant-frivolă și n-ar fi vrut să se lipsească de nici una din ele.

„Trec de multe ori prin fața casei dumneavoastră, scumpa mea *madame* Brillon — scria el — și mi se pare pustie. Înainte mi se întîmpla adesea ca, în apropierea casei dumneavoastră, să încalc porunca : «să nu rîvnești la femeia aproapelui tău». Acum n-o fac. Dar trebuie să recunosc că întotdeauna porunca aceasta mi s-a părut tare apăsătoare, contrarie naturii omenești și-mi pare rău că există. Dacă cumva în timpul călătoriei dumneavoastră îl întîlniți pe sfîntul părinte, ce ar fi să-i cereți să renunțe la ea ?" Mai scrise un timp în stilul acesta, se lăsă antrenat ; scria cu plăcere asemenea scrisori.

Dar după aceea nu mai avu nici măcar față de sine însuși vreun pretext, trebuia să se apuce de corespondența oficială. Deodată începu să-l doară din nou piciorul, care pînă atunci îl lăsase în pace. Își scoase pantoful și ciorapul, își fricționă puțin, gemînd ușor, locurile atinse de gută.

Păcat că William nu-i prea era de folos. Abia dacă-i putea încredința cîte una din scrisorile mai importante. Tînărul înțelegea de fapt ușor, dar nu lua destul de în serios treburile, avea altele în cap. Era un tînăr fermecător, tinerețea lui veselă, luminoasă, plăcea tuturor și tocmai aceasta era ispita și primejdia. Era risipitor, cartofor, avea încurcături cu femei. Apoi, cînd venea la el pentru bani, o făcea într-un fel atît de fermecător, încît nu se îndura să-l refuze. Abia dacă putea să-l dojenească puțin mai serios ; căci dacă maximele și povestioarele sale aveau vreo influență asupra altora, apoi asupra acestui domnișor elegant, împăcat cu sine și cu lumea, nu aveau.

Păcat că pentru treburile lui nu se bucura de ajutorul cuiva de felul lui *monsieur* Theveneau. Acela se jertfea pentru flușturaticul lui șef, pleca pentru el în America ; el, Franklin, nu avea nici un singur ajutor serios.

Dar nici chiar atît de nesiguri nu erau oamenii lui, după cum afirma Arthur Lee. Acesta, de cînd se întorsese din Spania, avea un nou *spleen*[1] ! : vedea în oricine un spion. Pe toți cei care veneau la Passy îi privea cu neîncredere, fie că era Bancroft, pe care el, Franklin, îl folosea uneori pentru lucrări grele de secretariat, fie că era tînărul preot John Vardill. Și Silas Deane se plîngea că Arthur Lee îi considera pe cei doi secretari ai săi, Joseph Hynson și Jacobus van Zandt, agenți de poliție, cînd de fapt el, Silas Deane, nu-l socotea mai puțin suspect pe secretarul de încredere al lui Arthur Lee, un anume Mr. Thornton. Ba, între cei doi domni se iscase o ceartă serioasă și Franklin își amintea înveselit cum trebuise să mijlocească împăcarea celor doi colegi.

Nu știa că amîndoi aveau dreptate. Ajutorii și secretarii pe care îi acuzaseră de spionaj erau într-adevăr cu toții în slujba fie a serviciului secret englez, fie a celui francez.

---

[1] Dorință capricioasă, obsedantă.

Înviorat de imaginea celor doi colegi ai săi care se bănuiau reciproc, Franklin căută din teancul de scrisori una care-i fusese adusă în ajun într-un chip misterios de un necunoscut. În scrisoarea aceasta, un enigmatic baron Weissenstein făcea promisiuni ademenitoare conducătorilor americani pentru cazul că ar susține încheierea unei păci de compromis cu Anglia. Se promiteau sume mari de bani, funcții și titluri, în special lui Franklin și generalului Washington. Franklin presupunea că propunerile erau serioase și fuseseră făcute cu știrea regelui George ; i se păru că recunoaște chiar și stilul pedant al regelui. Spera că regele însuși va citi răspunsul și începu să-l întocmească atît de tăios și de batjocoritor, încît maiestatea-sa, citindu-l, să se învinețească de supărare.

Apoi citi încă o dată îndrumările conspirative, cum să trimită răspunsul misteriosului baron. Lunea următoare, spuneau instrucțiunile, un bărbat avea să apară în pronaosul bisericii Nôtre-Dame ; pentru a fi cunoscut, va purta un trandafir la butonieră. Trimisul nu era informat ; i se spusese că este vorba de o legătură de dragoste. I se putea înmîna răspunsul cu toată încrederea.

Franklin însărcină cu transmiterea plicului pe un băiat pe care-l bănuia că se află în serviciul poliției franceze. Nu strica să afle monsieur de Vergennes că emisarii americani nu refuzau din capul locului tratativele cu intermediari secreți englezi. Poate că aceasta i-ar face pe domnii de la Versailles să se mai grăbească puțin.

Deci, în ziua stabilită, la ora stabilită, trimisul lui Franklin apăru în pronaosul bisericii Nôtre-Dame. Apărură și agenții secreți englezi și francezi. Și fiecare avea ceva de făcut, și fiecare avea ceva de raportat, și fiecare se credea mai presus de ceilalți.

Parizienii continuau să-l admire pe Franklin. Înțeleptul și omul de stat care aștepta filozofic în grădina sa de țară, la marginea orașului și a evenimentelor, devenise pentru ei un simbol. Dar, din cauza situației militare neprielnice a americanilor, el se temea că această încîntare nu va mai dura mult ; entuziasmul pentru o cauză care pierde partida se topește repede. I se și părea că nu mai are o expresie chiar atît de plăcută pe portretele care i se făceau într-una. Acum, de pe

aceste tablouri îl privea adesea un țăran șiret, dur, calculat, lipsit de măreție și bunătate.

Așa fiind, îi păru bine cînd proprietarul său, *monsieur* de Chaumont, îi ceru voie să comande un portret al lui la pictorul Duplessis ; *monsieur* Duplessis, cel mai prețuit și cel mai bine plătit portretist al Franței, obișnuia să dea modelelor sale o înfățișare impresionantă, măreață.

Monsieur Duplessis era un om stîngaci, cam la cincizeci și cinci de ani. În dialectul său provençal, pe care Franklin îl înțelegea cu greu, îi explică cu sfială că lucrează încet și greoi și că avea nevoie de multe ședințe. Lucru neplăcut pentru doctorul Franklin, care nu răbda să șadă multă vreme nemișcat, dar un portret de mîna lui Duplessis merita atîta osteneală.

Curios din fire, Franklin vru să vadă încă de la prima ședință cum progresa lucrarea, lui Duplessis însă nu-i plăcea să i se privească tablourile înainte de a fi terminate.

De altfel, Duplessis era vizibil impresionat de Franklin și el, care și așa scotea cu greu o vorbă, se arăta foarte tăcut. Cînd însă Franklin îi dădu să înțeleagă că-i este simpatic, se arătă ceva mai deschis. Povesti de încercările lui de a îmbunătăți anumite vopsele, în primul rînd roșul și ultramarinul. În afară de aceasta, descoperise o metodă nouă de a fabrica manechinele de care era nevoie în atelierele de pictură, le făcea din cauciuc. Deoarece doctorul era vizibil interesat de această invenție și punea întrebări inteligente, pictorul îi povesti și despre celelalte griji ale sale.

Nu era lucru simplu să-i pictezi pe mai-marii acestei lumi. Dura mult pînă cînd se hotărau pentru o ședință, apoi schimbau ora, de cinci ori, de zece ori, și adesea nu veneau nici atunci, cîteodată chiar fără să mai anunțe. Ce mai agitație fusese cînd o pictase pe regină — pe atunci mai era *dauphine* — pentru doamna mamă, maiestatea austriacă. În cele din urmă, Toinette îi acordase două ședințe și jumătate. Totuși cunoscătorii găseau că portretul reușise. Dar maiestatea din Viena era nemulțumită, declarase că portretul nu era destul de asemănător, prezentarea prea puțin avantajoasă și în general, după părerea ei, adevărata Toinette era mai frumoasă decît cea pictată. Duplessis suspină, zîmbi. Apoi, pe jumătate amuzat, pe jumătate îndîrjit, povesti despre experiențele sale

cu regele. Îl pictase de trei ori. *Monsieur* d'Angivillers ceruse ca portretele să fie foarte maiestoase, urmînd să fie dăruite altor capete încoronate. Pe vremuri, cînd maiestatea-sa încă nu pusese atîta grăsime pe ea, fusese mai uşor să dea portretului o înfăţişare regească ; coroana, sceptrul, mantia de hermelină şi decoraţiile îşi făceau efectul. Dar să-l facă pe rege să pozeze fusese, aproape întotdeauna, imposibil. Duplessis trebuise să plece după el la încoronare şi, cu şase zile înainte de deschiderea salonului, Louis nu-i acordase încă cele două şedinţe promise. Mai tîrziu trebuise să facă un portret al lui Louis deosebit de „grandios" ; era darul pe care *Compagnie des Indes* îl trimitea radjah-ului din Carnatic. Regele trebuia prezentat fără coroană, dar cu toate celelalte insigne ale puterii, şi încă foarte repede, pentru că vasul stătea să plece spre India. Autorităţile însă, care aveau în păstrare insignele puterii, acţionau încet şi puneau piedici birocratice. În cele din urmă pictorul, de obicei atît de liniştit, povestea, încă acum plin de furie, cum *monsieur* d'Angivillers îi dăduse ordin să picteze capul lui Louis al şaisprezecelea pe tabloul lui Louis al cincisprezecelea pe care îl pictase Van Loo ; desigur că radjah-ul nu se pricepea destul ca să observe trucul.

Franklin răspunse la povestirile pictorului cu cîteva din povestioarele lui sfătoase. Dar şedinţele nu erau puţine la număr, amîndoi doreau ca lucrarea să reuşească ; frazele deveniră mai lente, mai rare, şi treptat nu mai avură ce să-şi spună. Atunci Franklin atrase la şedinţe pe unul sau pe altul dintre prietenii lui, pentru a sta de vorbă cu el, sau pentru a-l pune să citească. Duplessis era bucuros de fiecare mijloc care putea să-l împiedice pe american să-şi piardă răbdarea.

Într-o zi, veni pe neanunţate Maurepas. Aflase, spunea el, că doctorul Franklin se supune acestei cazne şi socotise de datoria lui să-şi distreze vechiul prieten.

Franklin şedea pe estradă, comod, dar plin de demnitate, cu haina largă şi cutată ; părul cădea peste gulerul de blană al hainei. Era conştient că arăta bine. Maurepas şedea elegant în faţa lui, mai jos decît el. Era tare dichisit ; bătrînul de şaptezeci şi şase de ani, îmbrăcat după ultima modă, mirosind a felurite parfumuri, contrasta izbitor cu bătrînul de şaptezeci şi unu de ani, simplu şi demn.

Doctorul spuse tacticos că în ultima vreme îi ajunsese de multe ori la urechi că ar fi viclean și prefăcut ; după părerea lui însă, ar avea și alte calități, care speră că vor apărea în pictura onoratului Duplessis, de pildă răbdarea. Maurepas zîmbi. „Dumneata viclean și prefăcut, dragul meu doctor ? — spuse el și continuă pe englezește pentru ca Duplessis să nu-l înțeleagă — nu, cu adevărat nu sînteți viclean și prefăcut, sînt nevoit s-o spun cu tot respectul pe care-l datorez înțelepciunii dumneavoastră. De pildă, manevra dumneavoastră cu acel baron Weissenstein, cu așa ceva nu ne puteți prinde pe noi, cei din Paris." Franklin zîmbi în sinea lui. Va să zică de aceasta venise Maurepas. Doctorul se întreba de mult ce se spune la Versailles despre corespondența lui cu enigmaticul baron.

„Și oricît de mult v-ați strădui — continuă ministrul — noi tot nu vom crede că ați fi un vulpoi și un Machiavelli. M-am întrebat chiar dacă face măcar să citesc scrisoarea dumneavoastră către acest Weissenstein. Știam dinainte că nu veți încheia pacea decît pe baza recunoașterii independenței dumneavoastră."

Franklin se bucură. Ministrul vorbea întocmai cum și-o dorise și cum era de așteptat.

„Continuați-vă deci liniștit tratativele cu englezul dumneavoastră, zise Maurepas. Și dacă pe viitor vreți să înaintați neobservat mesajele dumneavoastră, atunci permiteți poliției noastre să vă recomande căi și mijloace mai puțin diletante. De pildă, omul de încredere al lui Weissenstein ăsta ar putea să se așeze în chip de cerșetor pe Pont-Neuf și o dată cu un bănuț, lăsați să cadă în pălăria lui și mesajul dumneavoastră."

„Vă deranjez dacă zîmbesc, *monsieur* Duplessis ?" întrebă Franklin. „Cîtuși de puțin, stimate doctore", răspunse prevenitor pictorul, și Franklin zîmbi cu toată gura. „Trebuie să recunoașteți — spuse el apoi către Maurepas — că politica dumneavoastră ne silește de-a dreptul să ducem tratative cu Londra. Prea mult ne lăsați să bîțiim." „Un Franklin nu bîțîie, spuse amabil Maurepas. Așteptarea nu vă strică ; se aude că știți să vă petreceți timpul în mod plăcut și onorabil. Și, desigur, înțelegeți că situația dumneavoastră militară nu permite prietenilor ce-i aveți la Versailles să grăbească încheierea

alianței." Franklin ținea capul aplecat spre dreapta, după indicațiile lui Duplessis, dar nu se putu împiedica să nu ia o înfățișare mai serioasă, mai întunecată decît și-o dorea pictorul. „Dar n-am venit — continuă Maurepas, încă înainte ca doctorul să-i poată răspunde — să vă amărăsc ședințele. Dați-mi voie să vă asigur: în fond, situația dumneavoastră aci este prea puțin influențată de veștile proaste din America. Noi nu ne vom grăbi să încheiem o alianță cu dumneavoastră, dar nici nu ne putem permite să vă părăsim. Un lucru este sigur — încheie el politicos — neatinsă de soarta schimbătoare a războiului rămîne cartea cea mai tare a Americii: popularitatea dumneavoastră, doctore Franklin."

„Ar fi regretabil — răspunse Franklin de pe estradă, cu vocea sa joasă, dar totuși răsunătoare — dacă o cauză atît de mare ca făurirea republicii americane ar depinde de popularitatea unui singur om." „Sîntem amîndoi destul de vîrstnici, stimabile — răspunse Maurepas — pentru a ști ce rol imens joacă în istoria lumii o întîmplare fericită ca aceea că înfățișarea unui om place unui popor. Sau poate credeți că istoria cunoaște alte legi mai adînci decît cele ale unor asemenea întîmplări? Eu nu cred. Cu cît trăiesc mai mult — puteți să ascultați, dragul meu Duplessis, se întrerupse el, vorbind acum franțuzește — afirmațiile mele nu pot decît să vă fie de folos, cu cît trăiesc mai mult, cu atît îmi dau mai bine seama: istoria lumii nu are un sens. Se rostogolește și tălăzuiește în toate direcțiile, iar noi ne zbatem și sîntem tîrîți de val." Încăperea prietenoasă părea că devine pustie, că se închircește în timp ce răsunau cuvintele acestea; ele păreau cu atît mai mohorîte cu cît erau rostite pe un ton de conversație, nespus de prietenos, de natural. Chiar *monsieur* Duplessis se opri din lucru și privi neliniștit la zîmbitorul, amabilul Maurepas.

Franklin, care ședea pe estradă, nu se mișcă. „Eu cred — — spuse el — că noi încercăm să dăm un sens istoriei." Nu suna de loc ca o punere la punct, suna modest; dar totodată suna atît de sigur, de convins, încît cuvintele celuilalt și toată întunecimea lor se risipi.

Maurepas replică politicos: „Dumneavoastră încercați, *monsieur*".

Se ridică, își drese glasul și, foarte sprinten pentru vîrsta lui, se apropie de tablou înainte ca Duplessis să-l poată împiedica. Se dădu puțin înapoi, veni mai aproape, se dădu iar înapoi, privi. Se învioră. Compară de cîteva ori omul de pe estradă cu cel de pe pînză.

„Dar e splendid, dragul meu Duplessis ! izbucni el. E chiar mai bun decît portretul pe care l-ai făcut lui Gluck. Acum se vede abia — se adresă el lui Franklin — ce fel de om sînteți. Sau cel puțin eu o înțeleg abia acum. Ce frunte lată, puternică — se extazie el, de parcă Franklin nici n-ar fi fost de față — se vede perfect cum după ea clocotesc gîndurile. Și cutele acestea, sînt adînci și puternice, dar nici una nu vădește efort sau sudoare. Și ce calm în privire ! O să ne mai dați mult de lucru, dragul meu doctor. Abia acum îmi dau seama cît de mult."

Și se adînci din nou în contemplarea tabloului.

„Ce păcat — spuse el ca pentru sine — că nu l-am adus cu mine pe Sallé și că viitorimea nu va avea parte de prima mea impresie." Dar măcar pictorului îi ținu o cuvîntare. „Omul pe care l-ai înfățișat pe această pînză nu cunoaște greutăți. Pentru el toate sînt ușoare. Pentru el, chiar în declinul anilor săi, făurirea unei republici nu este o muncă, ci un joc. Totul pentru el este joc — știința, oamenii, afacerile. *Par mon âme, s'il en fût en moi* — cită el versul său favorit — pe sufletul meu, dacă cumva îl am : nici nu știi, dragul meu Duplessis, ce capodoperă ai creat."

„Scuzați-mă, doctore Franklin, dacă m-am aprins — se adresă acestuia — dar noi, francezii, cînd sîntem încîntați de ceva, spunem deschis tot ce avem pe inimă, repede și fără reticențe. Știți ce sînteți dumneavoastră, stimate doctore Franklin — se entuziasmă el mai departe — așa cum stați aci, și așa cum arătați în acest portret ? Sînteți un bărbat. *Voilà un homme,* spuse el. *Behold the man,* încercă să traducă în englezește. Dar hotărî : Asta nu se poate spune decît pe latinește : *Ecce vir.*"

Franklin se ridică, se întinse. „Acum pot să mă mișc puțin încoace și încolo ? îl întrebă el pe pictor care, ametit de cuvintele de laudă ale ministrului, era stînjenit și roșise ca para focului. Franklin coborî de pe estradă, se plimbă prin odaie, se scărpină. „Domnul conte trece drept cel mai bun

cunoscător din ţara aceasta, spuse el către pictor. Se vede că aţi realizat într-adevăr o capodoperă. Îmi permiteţi s-o privesc ?"

De pe pînză îl privea un Benjamin Franklin pe care-l cunoştea şi care totuşi i se părea străin. Pungile de sub ochi erau la locul lor, bărbia dublă, de asemenea, şi cutele. Fruntea era mare, falca puternică şi energică, ochii severi, cercetători, profund cinstiţi, gura mare, închisă, neînvăţată să se plîngă sau să cedeze. Era un om bătrîn şi totuşi un bătrîn, apropiat şi totuşi necunoscut.

Duplessis îl privea pe Franklin cu puţină teamă. Acesta luase, fără voie, expresia aspră, cercetătoare, a portretului. „Aţi făcut un lucru bun, *monsieur* Duplessis, spuse el în sfîrşit." Şi pictorul se simţi mai mîndru de aceste cuvinte, decît de lauda exagerată a ministrului.

„Trebuie să pictezi şi pentru mine un portret al lui Franklin al nostru", spuse Maurepas. „Nu mai pozez o dată", spuse repede Franklin. „Nu e nevoie, îl linişti Duplessis ; dacă repet portretul cu mici schimbări, a doua sau a treia versiune iese şi mai bine." „Aşadar ne-am înţeles" spuse, Maurepas. „Dar vă rog să nu mă agăţaţi între doamnele dumneavoastră goale", îi atrase atenţia Franklin. Ministrul se gîndi. „Unde o să vă agăţ — spuse el — rămîne o problemă. Cred că pentru moment ar fi mai bine să nu cădeţi sub ochii majestăţilor-lor prea creştine. Cred că deocamdată cel mai bine este să vă agăţ la Paris, la *Hôtel Phélypeau,* nu la Versailles. Dar, cînd va sosi momentul, vă duc la Versailles, înrămat cu aur din cel mai fin. Tînărul meu monarh are prea puţină înţelegere pentru frumuseţea feminină, dar îi place demnitatea şi măreţia. *Un homme* — repetă el — *ecce vir",* şi se bucura de semnificaţia cuvîntului pe care-l găsise pentru bătrînul din tablou.

Pierre nu putea uita cuvintele Thérèsei : „Asta a fost o ticăloşie", nici faţa ei mare înfuriată, dispreţuitoare.

Plecă la ea, la Meudon. Jupîneasa făcu o reverenţă şi spuse : „*Madame* nu primeşte". Îi scrise dar nu primi nici un răspuns.

N-o înţelegea, şi totuşi în adîncurile sufletului o înţelegea şi o iubea pentru că era aşa. Se cercetă încă o dată pe sine însuşi şi ajunse la concluzia că nu avea nici un pic de vină.

Nu-l învinuia nici pe prietenul său Paul. Unul singur era vinovat: Franklin. Toanele sale răuvoitoare, senile, îi risipiseră nu numai cîştigul binemeritat al muncii lui, dar şi iubita şi prietenul.

Crezuse multă vreme că fusese calomniat în ochii doctorului, că vreo neînţelegere era cauza purtării ciudate a lui Franklin. Acum nu se mai lăsa iluzionat. Trebuia să recunoască faţă de sine însuşi: nu era pe placul bătrînului; spre deosebire de Paul, nu se bucura de simpatia lui. Era un lucru de neînţeles, nu i se mai întîmplase niciodată aşa ceva. Nu se putea obişnui cu un asemenea gînd. Dar cu toată limbuţia sa, nu se hotărî să vorbească şi ca alţii despre asta; ar fi fost prea înjositor.

Aceasta era situaţia cînd primi din nou veşti proaste din America. Un al treilea transport al firmei *Hortalez* se întorsese, de astă dată cu totul fără mărfuri şi fără bani. Congresul găsise un nou pretext să scape de plată. Pe baza argumentului lui Arthur Lee că asigurarea nu fusese încheiată de Pierre cu o terţă persoană ci cu sine însuşi, refuza să accepte introducerea în cont a sumelor de asigurare. Congresul declara că atît timp cît nu se ajungea la o înţelegere în această chestiune, nu se puteau face plăţile.

Pierre era furios. În comerţul maritim francez era obiceiul ca marile firme să-şi asigure singure transporturile, adică să pună la socoteală cote mari de acoperire a riscului. Pe de altă parte, nu se pretindea plata transporturilor care nu ajungeau la destinaţie şi Pierre nu pusese în socoteala Congresului livrările capturate de englezi. Franklin cunoştea toate astea; ar fi fost de datoria lui să pună la punct minciunile josnice ale lui Arthur Lee. Dimpotrivă însă, tăcerea perfidă a capriciosului moşneag încuraja pe cei din Philadelphia în atitudinea lor faţă de firma *Hortalez*.

Toată furia lui Pierre se revărsa asupra bătrînului de la Passy. Nu-şi mai putea stăpîni mînia, îl copleşea. Îşi dădu drumul mai întîi în faţa lui Julie. Iată, izbucni el, un păianjen uriaş, trîndav, şade într-o grădină şi-i suge pe toţi, suge toată gloria. Şi cine este victima? Cine plăteşte? El, Pierre cel bun, idealistul veşnic păcălit. Pierre avea obiceiul să încheie astfel de izbucniri năpraznice de mînie cu o vorbă de duh, cu un „ei şi!" nepăsător. De data aceasta, spre mirarea

lui Julie, stărui în supărarea sa. Se vede că doctorul Franklin îi căşunase mult rău. Julie se alătură blestemelor fratelui ei, îl admiră îndelung, declară furtunos că e convinsă că va învinge şi această nouă nenorocire, că-l va învăţa el minte pe moşneagul cel rău.

Faţă de Gudin, Pierre fu mai prudent. Ştia că bunul său prieten nu scăpa nici una din afirmaţiile lui, ba chiar şi le nota. Pe lîngă *Istoria Franţei,* Gudin mai lucra în secret şi la o *Istorie a lui Pierre Beaumarchais.* Faţă de el deci, Pierre nu-şi manifestă furia, ci numai o resemnare demnă şi ironică. Ridică cu amărăciune dar şi cu tîlc din umăr cînd vorbea despre apărătorii libertăţii care, de dragul măreţei lor cauze, uitau să-şi plătească datoriile şi duceau astfel la sapă de lemn pe cel mai bun sprijinitor al lor. Gudin se cutremură. Îşi dădea seama că în dosul renunţării mîndre a prietenului său se ascundea o adîncă nemulţumire, o „sfîntă indignare". Cită pe *Hercules furiosul* al lui Euripide: „Urăsc pe toţi cei a căror recunoştinţă se stinge"; mai cită şi din alţi autori latini şi greci, asemuindu-l pe Franklin cu acel Marcellinus al lui Plutarh, căruia îi este dat să audă de la Pompei: „Nu ţi-e ruşine să mă ataci în felul acesta? Erai mut şi ţi-am dat glas; erai flămînd şi ţi-am dat atît de mult să mănînci, încît acum poţi să şi scuipi." Iar pe prietenul său, care suferea pentru libertate, îl asemui, plin de întristare şi mînie, cu acele jertfe zidite de vii la temeliile noilor temple.

Erudiţia lui Gudin îl mîngîia tot atît de puţin pe Pierre, ca blestemele lui Julie împotriva americanului. Ah, cum îi mai lipsea prietena sa Thérèse! Ah, cum îi mai lipsea prietenul său Paul!

În una din zilele următoare, Maigron îi comunică, la *lever,* cu chipul său veşnic cenuşiu, că disponibilităţile firmei *Hortalez* se compuneau pentru moment din trei sute şaptezeci de franci şi doi *sous.* Timp de o fracţiune de secundă, faţa lui Pierre se schimonosi de furie, dezorientare şi uimire. Dar îşi păstrase capacitatea ca, după scurte izbucniri de mînie, să facă haz de necaz. Aşa era viaţa lui, măreaţă şi caraghioasă. În timp ce întreţinea birouri şi antrepozite în toate porturile Spaniei şi Franţei, în timp ce dădea de lucru la mii de mîini, în timp ce procurase şi transportase nouăzeci la sută din necesarul armatei americane, în timp ce

paisprezece vase ale sale străbăteau oceanul şi alte nouă se pregăteau să pornească în larg, nu avea de unde plăti simbria valetului. Accepta şi asta, nu se răzvrătea împotriva soartei.

Dar se săturase de afaceri, cel puţin pentru un timp. Avea să le lase baltă, pur şi simplu, să nici nu-i pese de ele. Esenţialul se înfăptuise pentru America şi pentru libertate. America n-avea decît să se descurce cîteva zile şi fără el. O ajutase să se salte în şa, acum putea călări singură.

Cu îndrăzneala necugetată de care dădea dovadă în asemenea situaţii, spuse lui Maigron: „Aveţi o ocazie minunată să vă arătaţi util. Eu, personal, nu mă voi putea ocupa de afaceri în perioada care vine. Am o lucrare literară urgentă."

Într-adevăr, nu se mai duse la *Hôtel de Hollande* şi nici nu ceru să i se aducă la cunoştinţă ce se petrecea acolo. În schimb, se apucă din nou de planul comediei sale. Scoase la iveală manuscrisul acela, monologul lui Figaro, pe care îl citise pe vremuri, în focul primului entuziasm, tatălui său şi pe care dintr-un fel de timiditate nu-l mai arătase de atunci nimănui. Se simţi din nou cuprins de acea bucurie cu care îl scrisese atunci şi, în jurul monologului, compuse comedia pe care o purta în minte, continuarea *Bărbierului.* Povestea omului care iese dibaci şi cu zîmbetul pe buze din toate încurcăturile, a marelui *debrouillard,* povestea lui Figaro, povestea omului care se ridică împotriva tuturor prostiilor şi prejudecăţilor lumii şi le combate în felul său.

Puse pe hîrtie mînia ce-i ţîşnea din suflet împotriva lumii care netezea într-atît calea proştilor cu privilegii şi ridica atîtea piedici în calea celor deştepţi, dar lipsiţi de ele. Simţea limpede că aci cuvintele mari nu erau la locul lor, îşi spuse părerea în faţă contemporanilor, în felul său. Mînia ce-i clocotea în sînge se transformă în cuplete, şansonete ironice, uşoare, populare. Lucrase totdeauna fără greutate, dar niciodată atît de uşor ca acum. Frazele îi veneau de la sine, găsea replici fără să le fi căutat. Era reînvierea vremii lui de glorie, a timpului petrecut în Spania. Bucuria lui uşuratică de viaţă, ironia sa mînioasă se aşterneau pe hîrtie uşor, plăcut, cîntau, trăiau.

Citi piesa surorii sale, Julie. Mai trebuia mult ca să fie gata, dar esențialul exista. De pe acum se putea vedea : era reușită, impertinentă și adevărată, amuzantă și plină de tîlc. Julie se arătă foarte interesată și admiră opera fără rezerve.

Cu aceeași admirație și cu mai multă înțelegere o ascultă Philippe Gudin. Aprecie ironia și strălucirea ei cu priceperea criticului experimentat, își asemui prietenul cu Aristofan și Menandru, cu Plautus și Terențiu, afirmă cu convingere că Pierre dezvoltase mult comedia franceză de la Molière încoace și demonstră cum anume.

Bucuria pe care o resimțea Pierre de pe urma laudei serioase a prietenului său Gudin era întunecată de dorul Thérèsei. Tînjea din tot sufletul să vadă cuvintele sale oglindindu-se pe fața ei mare. Thérèse însă nu voia să-l vadă și nu voia să-l audă.

Munca cea plăcută luase sfîrșit și nu avusese satisfacția la care se așteptase.

Dar iată că primi o comunicare neașteptată. De la Passy, de la *Hôtel Valentinois,* sosise o invitație tipărită, ceremonioasă, prin care *monsieur* de Beaumarchais era invitat să ia parte la o mică festivitate pe care *monsieur* Benjamin Franklin intenționa s-o dea pentru un cerc restrîns de prieteni la 4 iulie, cu ocazia aniversării declarației de independență a celor treisprezece state unite.

Pierre se simți cuprins de un mare val de fericire. Cum se aranjau acum iar toate. Mai întîi reușise această piesă minunată, *Nunta lui Figaro, O zi de pomină,* și acum ajunsese și bătrînul de la Passy la concluzia că nu se putea concepe o Americă fără ajutorul lui Beaumarchais. Pierre citi și reciti invitația, supărarea sa împotriva lui Franklin se topise.

Începu treptat să-și pună întrebări. Ce însemna o astfel de invitație ? Era oare mai mult decît o simplă formalitate ? Nu cumva trebuia să se mulțumească cu atît în schimbul vaselor, armelor, milioanelor pe care le furnizase Americii ? Poate că invitația nu era decît o vicleană încercare a bătrînului să-l împace, să-l îmblînzească. Ținea nehotărît invitația în mînă.

Acum avea nevoie de un sfat. Dar nu erau decît doi cei de la care ar fi dorit un sfat. Unul dintre ei se afla în America.

Trebuia s-o vadă pe Thérèse. Ea nu putea refuza să-l ajute într-o chestiune atît de importantă pentru el.

I se destăinui lui Gudin. Îi spuse că o mică neînțelegere se iscase între el și Thérèse. Gudin trebuia să plece la Meudon și să-i dea de înțeles lui Thérèse că Pierre avea nevoie de părerea ei într-o chestiune importantă. Gudin zîmbi șiret. Pierre se pricepea să zăpăcească femeile, afurisitul. „Să-i spui, poate — continuă Pierre — că este vorba de relațiile mele cu Franklin, sau spune-i ce dorești. De altfel, moșneagul m-a invitat să viu la el, în grădina lui din Passy. Se pare că au ajuns la concluzia că fără bătrînul Pierre n-o pot scoate la capăt." — „Și ai să te duci, desigur ! se indignă Gudin. Dumneata, în generozitatea dumitale nesăbuită, uiți și ierți totul." Pierre zîmbi doar. „Pleacă, dragul meu, la Meudon — îl rugă el — și să nu mi te întorci fără rezultat. Mă bizui pe dibăcia dumitale." Măgulit și fericit, Gudin o porni la drum.

Ceea ce Thérèse numise, în sinea ei, trădarea lui Pierre față de Paul, nu i se mai păru atît de neașteptată cînd se gîndi în liniște la ea. Îl cunoștea pe Pierre pînă-n străfundurile lui, cu ce avea bun și ce avea rău în el. Nu regretă nici o clipă asprimea cu care-l respinsese și nici refuzul de a-i primi vizitele sau scrisorile. Dar știa că nu va putea menține multă vreme această atitudine. Cu toate slăbiciunile sale, Pierre merita să fie iubit, iar ea nu voia să renunțe la el, la sensul vieții ei.

Aceasta era starea de spirit în care o găsi Gudin. Ea și Gudin erau prieteni buni ; omul acesta cinstit, vorbăreț, binevoitor, savant, îi era simpatic și ea știa ce mult ține la Pierre. Convins că este foarte abil, Gudin începu să spună că Pierre făcuse unele aluzii la o mică neînțelegere dintre el și Thérèse, iar el, Gudin, care era prietenul amîndurora, plecase imediat la drum fără știrea lui Pierre. O astfel de neînțelegere nu trebuia să dureze. Thérèse ghici de la primele cuvinte că omul acesta, scăldat de sudoare, mințea. Povestea cu lux de amănunte că Pierre se afla într-o situație grea și avea nevoie de sfaturile prietenei sale. Plină de neîncredere, Thérèse întrebă în ce constau greutățile lui Pierre. Era vorba, răspunse Gudin, de relațiile dintre Pierre și Franklin. Acestea nu erau dintre cele mai bune. Dar Pierre și Franklin erau reprezentanții pro-

gresului pe continent şi te cuprindea mai mare jalea că între ei nu domnea o încredere prietenească.

Şi în trecut i se păruse Thérèsei că Pierre suferea din cauza indiferenţei cu care îl trata Franklin. Acum, cînd Gudin îi confirmă faptul, îi veni în gînd că răceala lui Franklin ar fi un fel de pedeapsă pentru purtarea ticăloasă a lui Pierre faţă de Paul. Dar îşi zise de îndată că asta era o prostie ; Paul plecase în America tocmai pentru că Franklin îl părăsise pe Pierre la nevoie şi nu s-ar fi putut ca Fiinţa Supremă să-l pedepsească pentru o faptă înainte de săvîrşirea ei. Totuşi, nu se putu descotorosi de impresia că exista o legătură între trădarea lui Pierre faţă de Paul şi atitudinea de rezervă a lui Franklin.

Faptul că Pierre o ruga acum, prin Gudin, să-i dea sfaturi, i se părea un prilej nimerit să revină asupra atitudinii ei. Declară că era gata să-l primească. Strălucind de fericire, Gudin îşi anunţă prietenul că misiunea, atît de abil îndeplinită, reuşise.

Cînd Pierre se află în faţa Thérèsei, se purtă pe cît putu mai simplu. Nu aminti prin nimic cearta cu privire la Paul. Vorbi în mod concret de diferitele lui încercări de a stabili o colaborare cît de cît normală cu Franklin, despre felul rece, jignitor în care îl trata Franklin, despre refuzul încăpăţînat al bătrînului de a-i susţine pretenţiile în faţa Congresului. Apoi vorbi de invitaţia la Passy şi de îndoielile lui asupra sensului ei ; dacă era o propunere de pace sau o manevră ca să-l dezorienteze şi să-l împiedice să treacă la acţiuni energice. Thérèse răspunse că invitaţia nu era decît un gest de politeţe şi nimic mai mult. Nu-şi putea închipui că în dosul ei s-ar ascunde planuri perfide. De asemenea, nu credea ca Franklin să nutrească sentimente de ură împotriva lui Pierre. „Probabil că nici măcar nu se ocupă atît de mult de tine, cum îţi închipui tu, spuse ea. Poate că nu i-ai făcut o impresie atît de puternică ca altora, asta e tot."

Pierre nu se avîntă mai departe în discuţie. O întrebă dacă să accepte sau nu invitaţia. Ea răspunse că, în locul lui, s-ar duce negreşit. A lipsi, i se părea nepoliticos, un fel copilăros de a se certa pe faţă cu Franklin, Pierre, însă, nu era omul să ducă război împotriva lui Franklin.

O înghiţi şi pe asta. Îşi dădea seama că sfatul ei era înţelept. De altfel, se şi simţea atras să meargă la americani, să

strălucească în fața lor. Răspunse sec că ea avea dreptate și că-i va urma sfatul.

După atîtea discuții obiective, nu se mai putu stăpîni. Izbucni în plîngeri aprige împotriva lui Franklin. Desigur că el, Pierre, nu pornise marea acțiune de dragul cîștigului și al recunoștinței, ci de dragul cauzei. Dar era o rușine că doctorul îl părăsea într-un mod atît de perfid, din pură invidie. Thérèse îl privi cu ochi mari, Pierre se simți stînjenit, tăcu.

După un timp, vorbi despre altele. Povesti despre munca lui, despre Figaro și convingerea lui că reușise să facă ceva bun. Întrebă dacă voia să-i citească lucrarea, cît mai era caldă.

Thérèse își propusese ca la început să se limiteze la o singură întrevedere cu Pierre ; nu trebuia să-i facă viața prea ușoară acestui om flușturatic, lipsit de conștiință. Dar ceea ce o cucerise pe Thérèse pe vremuri, încă înainte de a fi schimbat o vorbă cu Pierre, fusese opera sa literară, pamfletele în care își ducea minunata luptă pentru dreptate și se simțea fericită că Pierre își regăsise vechiul climat, activitatea sa de scriitor. Ori de cîte ori îi citise din operele sale, o impresionase, o făcuse să se simtă înălțată. Pierea atunci tot ce era mărunt în el ; nu rămînea decît focul, geniul. Cînd citea, parcă își crea opera din nou, vedeai și simțeai cum lucrurile se nasc din el. Thérèse ardea de nerăbdare să cunoască comedia pe care o scria Pierre. Făcu o sforțare ca să răspundă liniștit și rezervat. „Bine, vino la sfîrșitul săptămînii."

Apoi, la sfîrșitul săptămînii, cînd el veni cu manuscrisul, se simți cuprinsă de bucurie, dar se străduí să n-o arate. În timp ce el citea, o reținu pe micuța Eugénie în cameră și o lăsă să gungurească printre fraze. Pe Pierre nu-l deranja ; citi și interpretă cele scrise cu o însuflețire atît de fierbinte, încît curînd deslușí pe fața ei mare și frumoasă că fiecare vorbă trezea reacția dorită. Thérèse rîdea din suflet, fericită, copilul gungurea, Pierre rîdea fericit de glumele și maximele sale ; le aprecia el însuși, le apreciau amîndoi. Era înțelepciunea poporului, erau glumele parizienilor, nu erau vorbe goale, erau glume care mergeau la țintă, adevăruri tăioase.

Cînd termină, Thérèse îi întinse mîna și spuse fără șovăială : „Într-adevăr, Pierre, ai făcut o treabă bună". El gîndi

mîndru: „Ia să încerce bătrînul Franklin să mă imite cu povestioarele lui simpliste!" Dar n-o spuse. În loc de asta, folosind cu îndrăzneală momentul, exclamă: „Acum nu mai există amînări, acum ne căsătorim".

Thérèse acceptă şi Pierre era mîndru că rezistenţa acestei femei rezervate, dificile, fusese înfrîntă de comedia sa, de opera sa literară.

Ea refuză însă cu toată hotărîrea să se mute sub acelaşi acoperiş cu Julie.

Pierre găsi o soluţie.

Cînd se ducea în cartierul mărginaş Saint-Antoine, care nu se găsea departe de locuinţa sa, trecea pe lîngă un teren înconjurat de un zid, care-i trezea de fiecare dată interesul. Locul se găsea de fapt la marginea adevăratului Paris, acolo unde strada Saint-Antoine se revărsa în piaţa Bastiliei. Era o grădină mare, părăginită, şi în mijlocul ei se afla o casă veche care abia se zărea din stradă, singuratică, pe jumătate dărîmată, ascunsă pe după pomi şi zidul înalt. Pierre vizitase proprietatea de două ori. Casa şi grădina erau altfel decît toate celelalte din Paris. O privire de ansamblu de la etajul de sus al vechii clădiri dădea impresia unei insule în mijlocul oraşului clocotitor. Într-o parte se găseau case vechi înconjurate de grădini, una din ele fusese a lui Ninon de Lenclos[1], alta aparţinea cunoscutului vrăjitor Cagliostro[2]; de cealaltă parte se afla piaţa mare şi la marginea ei, întunecată şi puternică, Bastilia.

Pierre se interesase printr-un mijlocitor de preţul casei. Proprietarul, ştiind prea bine că terenul avea valoare numai în ochii unui amator, ceruse o sumă fantastică, treizeci sau patruzeci de mii de livre peste valoarea reală, aşa încît chiar şi uşuraticul Pierre renunţase speriat. Acum, în ajunul căsătoriei, se hotărî să obţină casa şi s-o transforme pentru nevoile sale. Nu voia să se lipsească de un lux pe care şi-l permiteau

[1] Femeie celebră prin frumuseţea şi înţelepciunea de care a dat dovadă în tot cursul vieţii (1620—1705). În salonul ei s-au întîlnit o seamă dintre spiritele cele mai avansate ale epocii.

[2] *Joseph Balsamo*, supranumit contele de Cagliostro (1743—1795) personaj foarte dubios care a jucat un rol de seamă în intrigile de la curtea lui Ludovic al XVI-lea, mai ales în vestita „afacere a colierului".

mulți seniori, întreținerea a două case. Într-una din ele avea să locuiască cu Julie, iar în cealaltă cu Thérèse și fiica ei.

Cumpără proprietatea din rue Saint-Antoine și dădu arhitectului le Moyne sarcina să schițeze planul unei case care să fie și mai mîndră, și mai arătoasă decît cea din rue de Condé.

Strălucind de bucurie, îi povesti Thérèsei despre tîrgul încheiat. „Desigur — adăugă el — n-o să așteptăm cu nunta pînă o să fie casa gata. Asta poate să mai dureze ani de zile. Nunta o facem săptămîna viitoare, dacă vrei."

Și așa se și făcu.

CAPITOLUL II

ÎNTÎLNIREA

Invitaţii care se adunară la 4 iulie, în răcoarea înserării, în pavilionul lui Franklin, erau în număr aproape egal americani şi francezi. Silas Deane ceruse voie să aducă doi dintre lupii săi de mare, căpitani ai unor corăbii de corsari, domnii Johnson şi Smythe, oameni încercaţi, care să distreze societatea cu povestirea aventurilor lor. Arthur Lee îşi făcu apariţia însoţit de domnul Reeds din Londra, un domn încruntat, care voia să-şi manifeste deschis respectul faţă de drepturile omului şi dispreţul faţă de regimul din Saint-James ; în sinea lui, Franklin îl socotea spion, tocmai din pricina atitudinii ostentative de rebel, dar nu găsea nimic de obiectat împotriva prezenţei sale. El însuşi, Franklin, avea alături de el nu numai pe tînărul William Temple, ci îl adusese de la internat şi pe micul Benjamin Bache. Doctorul, temîndu-se să nu-şi răsfeţe prea mult nepotul, luase hotărîrea să-l trimită la Geneva, într-un institut considerat deosebit de progresist. Înainte însă, voia să-l aibă cît mai mult lîngă el. Astfel, băiatul în vîrstă de şapte ani se plimba astăzi cu ochi strălucitori printre numeroşi adulţi, intrînd nestînjenit în vorbă cu fiecare. Bătrînul doctor se bucura că băiatul avea de pe acum o pronunţie franceză mai bună decît a sa şi privea cu îngăduinţă cum se lăcomea la dulciuri şi mai şi bea cîte o înghiţitură. El, bătrînul, se simţea foarte bine printre musafirii care se înghesuiau în pavilionul său, înfierbîntaţi, zgomotoşi şi veseli, conversînd în franceză şi engleză, fără să se prea înţeleagă şi ridicînd adesea vocea în străduinţa lor de a se face înţeleşi.

Era o societate aleasă dar de fel protocolară. Pe lîngă domnii de Chaumont şi Dubourg, editorul Rouault, academicianul Leroy, mai erau prezenţi baronul Turgot, tînărul duce de la Rochefoucauld şi marchizul de Condorcet, şi el un domn foarte tînăr, pe care Franklin îl preţuia mult ca filozof, fără a mai vorbi de *monsieur* de Beaumarchais.

Madame Helvetius acceptase să preia rolul de gazdă. Dar pusese condiţia să nu mai fie invitate alte femei. „Nu-mi plac femeile", spusese ea. Franklin presupunea că pusese această condiţie gîndindu-se îndeosebi la *madame* Brillon; *madame* Helvetius pretindea a fi auzit că *madame* Brillon o poreclise „o furtună veşnică". Doctorul socotise înţelept să-i respecte dorinţa, aşa că ea trona acum, albă şi trandafirie, zgomotoasă, mulţumită şi neglijent fardată, singura femeie în această adunare.

„Nu fi aşa de acru, Jacques-Robert, spuse ea vechiului ei prieten Turgot. Cînd ai mai putea renunţa la mutra asta de înmormîntare, dacă nu astăzi?"

Dar *monsieur* Turgot rămase tăcut. Era convins că în desfăşurarea evenimentelor mondiale, binele şi utilul vor birui şi deci era sigur de triumful final al cauzei rebelilor de peste ocean. Dar simţise prea dureros pe propria-i piele cît de lungi sînt ocolurile pe care le face istoria, cîtă amărăciune şi decepţii aduce cu sine lupta pentru progres. Dacă omul de stat, căruia îi este dat să aleagă, nimereşte momentul potrivit, asta n-o hotărăşte numai raţiunea, ci şi norocul lui. Cînd îi este dat să întîrzie sau să grăbească un conflict năprasnic, de neocolit, el depinde în egală măsură de Fortuna[1] ca şi de Minerva.[2] Poate că el, Turgot, să fi fost într-adevăr prea avîntat, poate că ar fi putut fi mai de folos cauzei drepte dacă n-ar fi încercat să-şi realizeze reformele într-un timp atît de scurt. Îl invidia pe Franklin pentru liniştea lui, pentru admirabila lui capacitate de a aştepta.

Căpitanul Johnson, pe care doctorul Dubourg îl îndemna să bea şi să povestească, descria felul în care capturase nişte războaie de ţesut de pe un vas comercial englez. Abia le putuse încărca pe vasul lui şi nici gînd ca francezii, care voiau

[1] Divinitate alegorică la vechii greci şi la romani, personificare a hazardului, a neprevăzutului şi a jocului întîmplării.

[2] Zeiţa înţelepciunii în mitologia latină.

să le cumpere, să le poată prelua în larg. Pînă la urmă reuşise, după multe aventuri, să-şi conducă vasul, împreună cu marfa capturată, într-un port francez. „N-am să spun cum se numeşte, începe cu Le H.", făcu el pe spiritualul. Aci reuşise să descarce şi să vîndă războaiele sub ochii funcţionarilor francezi şi ai spionilor englezi. „Nu este oare un gînd înălţător — încheie el — că americanii, prin lupta lor de eliberare, au înzestrat pe francezi, în dauna englezilor, cu războaie de ţesut şi articole de îmbrăcăminte ieftine?" Un zîmbet lumina faţa sa bronzată.

Mr. Smythe, celălalt căpitan, capturase doi cai de curse. Nu fusese greu să-i transporte pe uscat, dar cumpărătorii se codeau, caii erau prea uşor de recunoscut. Deocamdată erau machiaţi şi primiseră bineînţeles şi alte nume; pe unul îl chema *Libertate,* iar pe celălalt *Independenţa.* La viitoarele curse aveau să alerge pentru prinţul Charles.

Silas Deane rîdea cu atîta poftă, încît burta i se cutremura sub vesta înflorată de atlas. Doctorul Dubourg, care considera tot ce era legat de piraterie ca o chestiune personală, se bucura şi el; Silas Deane nu i se mai păru atît de antipatic ca de obicei.

Între timp, Beaumarchais îl lămurea cu lux de amănunte pe tînărul William asupra pericolelor propriei sale activităţi. Acesta se străduia să asculte atent, dar era mult mai atent la gesturile elegante decît la cuvintele sclipitorului domn. Se gîndea cît de mult regretase bunicul lui că nu-l primise pe *monsieur* de Beaumarchais cu respectul cuvenit; el, William, încerca acum să repare această greşeală.

Celor doi li se alăturară alţii, printre aceştia Benjamin Bache. Copilul rămase cu ochii căscaţi la haina strălucitoare a lui Pierre, la briliantele lui, la gura lui neastîmpărată. Pierre se adresă lui Benjamin, îl întrebă despre şcoală. Avea talentul să se împrietenească repede cu copiii şi, spre distracţia celor din jur, bărbatul de patruzeci şi cinci de ani şi băiatul de şapte se înţeleseră de minune.

Apoi însufleţit de interesul ce-l stîrnise, Pierre se apropie de ceilalţi. Observă că cei mai mulţi, chiar dintre cei care nu vorbeau decît engleza, înţelegeau franţuzeşte. Revenea mereu la limba sa maternă şi curînd se purtă de parcă s-ar fi găsit într-un salon francez. Povesti bîrfe răutăcioase, lansă

aforisme despre femei și despre literatură. Poate că ceilalți nu înțelegeau totul, poate că multe din cele la care făcea aluzie le erau necunoscute, dar Pierre nu încetă să strălucească. Socotea că dacă le va revărsa la picioare o sută de perle, tot vor putea să recunoască cinci sau șase din ele, și nu se simți de fel stînjenit cînd cei doi lupi de mare, care între timp băuseră din belșug, izbucniră într-un rîs de care nu se putea ști în ce măsură se datora glumelor lui și în ce măsură lui însuși.

Pierre fusese neliniștit la venire, nu știa ce impresie va produce asupra acestor americani. Dar, fiindu-le pe plac, își pierdu neîncrederea și se socoti în stare să îndeplinească misiunea pe care și-o stabilise : să-i arate doctorului Franklin nedreptatea ce i se făcea. Se apropie de el.

Franklin hotărîse să țină cont de povestea cu grapa și să își ascundă antipatia față de *monsieur* Caron. Îi ieși liniștit și prietenos în întîmpinare, fără acea politețe disprețuitoare care îl jignise atît de adînc pe Pierre. Acestuia îi căzu o piatră de pe inimă cînd văzu că de data aceasta Franklin nu se închidea în sine față de el ; ascultă cu deosebită luare-aminte cînd bătrînul spuse una din povestioarele sale simpliste, rîse cu poftă și îl privi strălucind de fericire. După aceea se avîntă în considerații despre diferența dintre umor și spirit, făcînd discret aluzie la Franklin. Cită ca exemple pe Socrate și Aristofan — cunoștințele acestea le datora savantului Gudin — și se simți fericit cînd Franklin, care la început nu prea înțelesese, ceru să i se repete cele spuse și încuviință zîmbind.

Apoi doctorul deveni grav și-l întrebă plin de interes pe Pierre de tînărul său colaborator, *monsieur* Theveneau care, după cît auzise, se îmbarcase pentru America. Pierre răspunse că nu avea încă știri despre transportul cu care plecase Paul și deocamdată nici n-ar fi putut încă să le aibă. Amîndoi tăcură pentru o clipă, privind în gol.

Monsieur de la Rochefoucauld tradusese cu grijă *Declarația Independenței* și editorul Rouault o tipărise cu ocazia acestui 4 iulie, însoțită de o introducere amănunțită și frumoasă. La Rochefoucauld îi înmînă acum un exemplar lui Franklin. În timp ce ochii tînărului senior care făcuse traducerea îl sorbeau lacomi și plini de admirație, doctorul frunzări cărticica îngrijit

prezentată. Lăudă traducerea cu cuvinte calde ; în sinea lui, găsea că frazele înaripate sunau cam sec în franceză. Apoi se întoarse către Pierre, spunînd că auzise ce impresie adîncă făcuse pe vremuri cînd dăduse citire *Declarației Independenței* în parcul Palatului Étioles. Pierre se îmbujoră de fericire, lucru ce i se întîmpla rar, și se simți dispus să-i ierte lui Franklin tot răul pe care i-l făcuse. Răspunse că socotea ca o favoare a destinului și ca un bun ce nu-i mai poate fi niciodată răpit, faptul că fusese pe atunci primul, în această parte a lumii, care luase cunoștință de evenimentul cel mai de seamă al istoriei contemporane și că se bucurase de privilegiul de a prezenta celor mai buni fii ai țării sale textul nobilului document.

Doctorul Dubourg se gîndea cu necaz la întîmplarea aceea de la Étioles. Îl rodea faptul că Franklin îl onora astfel pe afaceristul de Caron ; nu-i ierta acestuia nici că-și însușise, prin uneltiri și vicleșuguri, nava de război *Orfraye*, în timp ce el, Dubourg, era nevoit să ducă lupta pentru cauza cea dreaptă cu corăbii de corsari slab înarmate. Își aduse însă aminte cu cîtă poftă rîsese Franklin despre fabula cu musca și chervanul și nu i-o mai luă în nume de rău prietenului că se distra ospătînd musca și cu ceva zahar.

Marchizul de Condorcet spuse : „Ce simțăminte trebuie să vă încerce, o, prea ilustre bărbat, recitind această lucrare a dumneavoastră care a schimbat fața lumii !" Franklin răspunse cu răbdare : „Îmi pare rău că aci s-a răspîndit impresia că declarația ar fi fost redactată de mine. Nu este a mea, și am mai spus asta de cîteva ori. Vă rog, *messieurs*, credeți-mă și luați cunoștință de aceasta : propunerea pentru declarația de independență a fost prezentată Congresului de Mr. Richard Henry Lee, fratele lui Mr. Arthur Lee al nostru, și redactarea declarației aparține unui tînăr coleg al meu, Mr. Thomas Jefferson. Eu am adus doar modificări neînsemnate textului."

Fața uscățivă a lui Arthur Lee se întunecă. Modestia orgolioasă a lui Franklin îl înfuria. Pierre spuse însă cu avînt : „O modificare făcută de dumneavoastră nu este niciodată neînsemnată. Și mai departe : Indiferent cine a făcut propunerea, eliberarea Americii rămîne opera dumneavoastră. Cinste lui Mr. Jeffersonne al dumneavoastră, dar pentru că ați colaborat la *Declarație*, este *Declarația* dumneavoastră.

Stilul lui Benjamin Franklin nu se dezminte, el se simte şi în traducerea franceză."

Franklin renunţă. Niciodată nu va reuşi să-i lămurească pe aceşti parizieni că, într-adevăr, Thomas Jefferson fusese autorul *Declaraţiei,* precum nici nu va reuşi vreodată să-i facă să-l numească pe tînărul deputat „Jefferson" şi nu „Jeffersonne".

Cugetă cît de diferit ar fi sunat *Declaraţia* dacă el ar fi fost autorul ei. Şi concepţiile lui politice se bazau pe ideile lui John Locke [1], Montesquieu [2], Vattel, şi în această chestiune era întru totul de acord cu Jefferson, om cult şi oricînd gata să se înflăcăreze pentru tot ce era drept. Totuşi el, Franklin, ar fi redat partea generală precum şi acuzaţiile concrete aduse regelui pe un ton mai calm, mai logic. Pe de altă parte, desigur că documente destinate lumii întregi nu trebuie să fie prea seci. Atunci fusese nevoie de elan, de retorică înaltă, *Declaraţia* era bună, mai bine adaptată situaţiei decît orice ar fi putut aşterne el însuşi pe hîrtie, şi era un noroc pentru cauza americană că la momentul potrivit se găsise omul potrivit care să întocmească *Declaraţia.*

Îşi aminti, cu un zîmbet lăuntric, dezbaterile furtunoase ce avuseseră loc la Congres cu ocazia formulării *Declaraţiei.* Fusese o vară îngrozitor de caldă vara de acum un an, la Philadelphia ; după-amiezile erau nesuferit de calde în sala casei municipale şi pe deasupra îi mai şi înţepau, mai ales la picioare, muştele grajdurilor de cai învecinate. Chiar şi acum zîmbea înveselit cînd îşi amintea cum suferiseră de căldură eleganţii domni Hancock şi Adams, deosebit de greu îmbrăcaţi şi coafaţi, mai ales Samuel Adams, acela înalt şi slab.

El, Franklin, şezuse lîngă Jefferson, un prost orator, care n-avea vocea destul de sonoră şi trebuise să lase apărarea textului său pe seama colegului Adams, a celuilalt Adams, John Adams, cel mărunt. Avînd o fire înflăcărată, mărunţelul îşi făcuse din plin datoria ; sărise de repetate ori în apărarea textului şi zvîrlise jigniri fără să-i pese, cu zarvă mare, în toate direcţiile.

---

[1] Filozof materialist englez (1632—1704).

[2] *Charles Louis Montesquieu* (1689—1755), scriitor şi sociolog francez, a adus o foarte însemnată contribuţie la pregătirea ideologică a revoluţiei burgheze din secolul al XVIII-lea.

Dar se mai găsiseră şi alţii care voiau să-şi spună cuvîntul şi nu totdeauna cu pricepere. Dacă n-ar fi fost atît de cald, dezbaterile ar mai fi durat fără îndoială două-trei zile şi n-ar mai fi rămas nimic din textul original.

Tînărul Jefferson suferise de pe urma obiecţiunilor, nu totdeauna inteligente, aduse formulărilor sale. Expresia chinuită pe care o avea acest om, înalt, uscăţiv, roşcovan, în timp ce i se ciopîrţea textul într-un fel atît de crud şi lipsit de înţelegere, nu i se va şterge niciodată din minte. Pricepea prea bine ce simţea talentatul tînăr cînd i se smulgeau una cîte una perlele din coroană. Bietul autor îşi ascunsese furia şi păstrase o înfăţişare liniştită, aşa cum se cuvenea, dar se frămînta pe locul lui, strîngea pumnii, transpira ca un salahor, deşi era atît de uscăţiv.

El, Franklin, încercase, aşa după cum îi era obiceiul, să-l consoleze pe sărmanul om cu o povestioară. Era o întîmplare interesantă, plină de învăţăminte, şi nu se putu reţine să n-o povestească în această societate franţuzească.

„De altfel, la consfătuire, o serie întreagă de membri ai Congresului au propus modificări şi autorul, Mr. Jefferson, de care tocmai am vorbit, nu s-a prea bucurat de ele. Şedeam lîngă el şi încercam să-l liniştesc. „Mi-am făcut o lege — îl consolam eu — să nu redactez declaraţii care să fie discutate de vreo adunare. Am învăţat asta de la un pălărier pe care îl cunosc. El voia să-şi facă o firmă potrivită pentru prăvălie. Şi-a ticluit-o astfel: «John Thompson, pălărier, confecţionează şi vinde pălării contra cost», şi deasupra era pictată o pălărie. Arătă textul prietenilor. Primul găsi inutil cuvîntul «pălărier» pentru că era cuprins în expresia «confecţionează pălării». Mr. Thompson tăie cuvîntul. Al doilea găsi că se poate şterge şi cuvîntul «confecţionează». Clientului îi este indiferent cine confecţionează pălăriile; dacă sînt bune o să le cumpere. Mr. Thompson şterse cuvîntul. Al treilea fu de părere că nu era nevoie de cuvintele «contra cost», căci la noi nu se vinde niciodată într-alt fel. Mr. Thompson şterse cuvîntul şi acum textul suna: «John Thompson vinde pălării» — «Vinde?!» întrebă următorul. «Doar nu-şi închipuie nimeni că ai să le dăruieşti». Şterse deci şi cuvîntul «vinde». Iar apoi şterse şi «pălării» căci era o pălărie

pictată pe firmă. Deci nu rămase nimic decît numele «John Thompson» şi deasupra desenul pălăriei."

„Ar fi păcat — spuse marchizul de Condorcet, după ce se rîse pe-ndelete — de fiecare cuvînt ce s-ar şterge din *Declaraţie*. Aşa cum se află, este un manifest înălţător, formularea simplă şi măreaţă a drepturilor omului, atît de sfinte şi atît de desconsiderate."

Franklin spuse: „Este o cinste pentru mine să pot accentua în cercul acesta, cît de mult datorăm filozofilor ţării dumneavoastră pentru rolul pe care l-au avut în formarea concepţiei noastre despre lume. Această *Declaraţie* nici n-ar fi putut fi concepută fără operele lui Montesquieu, Rousseau, Voltaire."

Arthur Lee scrîşni încet din dinţi. Va să zică şi această ocazie o folosea neruşinatul moşneag pentru a-i măguli pe francezi, care nu aduseseră în sprijinul marii cauze decît vorbe goale.

Marchizul de Condorcet luă din nou cuvîntul. „Este adevărat — zise el — că drepturile omului se găseau înscrise încă mai demult în cărţile filozofilor şi desigur şi în inimile bărbaţilor cinstiţi. Dar la ce bun? Acum sînt formulate aici, în *Declaraţia* aceasta, în cuvinte pe care le înţeleg şi cei neştiutori şi slabi, şi au dus la fapte pe care filozofia nu le-a putut provoca." Vorbea simplu, dar cu mult entuziasm şi privea la Franklin. Toţi priveau la Franklin, iar Arthur Lee se simţea cuprins de mînie că doctorul *honoris causa* culegea glorie nu numai de pe urma cărţilor lui Locke, Hobbes şi David Hume, ci şi de pe urma faptelor lui Richard Lee şi ale lui George Washington.

Dar Franklin ridică uşor braţul şi spuse: „Încă nu terminasem, *monsieur* de Condorcet. Încă nu numisem pe un alt mare fiu al ţării dumneavoastră, fără de care revoluţia noastră nu ar fi fost posibilă: Claude-Adrien Helvetius. Filozofia lui nu a rămas fără efect, asta nu vă e îngăduit să spuneţi, domnule. Cartea *De l'esprit* îşi găseşte răsunetul în *Declaraţia* colegului meu Jefferson. Noi, în America, traducem în fapte ideile răposatului meu prieten Helvetius." Toţi o înconjurară pe *madame* Helvetius care zise fericită, fără pic de sfială: „Asta aţi spus-o bine, doctore Franklin, aşa este", şi-i întinse mîna să i-o sărute.

Franklin continuă: „Răposatul Helvetius, mai mult decît orice alt filozof, nu numai că şi-a creat şi şi-a scris propria sa filozofie, dar a şi trăit-o. El a dat pe faţă secretul nostru al tuturor, că de fapt cu toţii tindem spre fericire şi şi-a orînduit întreaga viaţă după acest principiu. Dintre toţi oamenii pe care-i cunosc, el a fost cel mai fericit, a cucerit cea mai frumoasă şi cea mai deşteaptă dintre femei şi a făcut să crească înţelepciunea şi fericirea semenilor săi." — „Da — răspunse *madame* Helvetius — păcat că nu a apucat ziua de azi. Pe amîndoi aş fi dorit să vă am aci, pe el şi pe dumneavoastră."

Turgot găsea toate astea niţeluş cam exagerate şi lipsite de gust. Nu apreciase niciodată prea mult operele lui Helvetius. Regretase că, prin arderea cărţilor lui, omul acesta neînsemnat fusese ridicat la rangul de martir. Împărtăşea părerea lui Voltaire că operele lui erau pline de platitudini şi că ce era original în ele era greşit sau problematic. Spuse pe un ton cam dur şi didactic că nădăjduia ca acţiunea americană să îndemne întreaga lume civilizată să gîndească şi să-i urmeze exemplul. „Ar merita să se aleagă praf şi scrum din lume, dacă exemplul american n-ar influenţa-o", spuse cu foc Condorcet.

Monsieur Finck anunţă că masa era servită. *Madame* Helvetius pregătise un ospăţ ales; erau lucruri scumpe şi *madame* Helvetius se tocmise aprig cu *monsieur* Finck pentru fiecare ban. Ulterior, *monsieur* Finck se plînsese lui Franklin. Declarase apăsat că el este un om cinstit. Franklin mai adăugă, atunci cînd i-o povesti lui *madame* Helvetius: „*Monsieur* Finck spune asta mereu, dar mă tem că se înşală."

Un lucru era sigur, bucatele fuseseră rînduite cu dragoste şi gust, iar oaspeţii se pricepură să le cinstească; se mîncă, se bău şi se discută cu aprindere.

Se vorbi mult despre marchizul de La Fayette. Nu veniseră încă ştiri de la el. Se spera că va serba această zi la Philadelphia, apoi se bău în cinstea lui.

Monsieur de la Rochefoucauld, un bun prieten al lui La Fayette, povesti despre mărinimia lui şi despre uşurinţa de care dădea dovadă în chestiunile băneşti. Pierre povesti că el mijlocise cumpărarea vasului care-l purtase pe La Fayette spre America. Obţinuse să nu se ceară marchizului un preţ

prea ridicat. De la Rochefoucauld spuse că nădăjduia ca risipitorul său prieten să găsească şi dincolo oameni care să-l apere de cămătari. Era din cale-afară de nechibzuit, iar cămătari se găsesc pretutindeni.

Către sfîrşitul mesei, se ţinură toasturi pentru America, pentru libertate. Mr. Reed, prietenul englez al lui Arthur Lee, strigă fanatic, cu faţa întunecată, schimonosită de emoţie:

„Trăiască libertatea şi independenţa Americii, pînă ce soarele se va răci şi pămîntul se va scufunda din nou în haos!"

Franklin, uimit de atîta exaltare, îl privi cu neîncredere.

„Hotărîrea luată de cei de la Philadelphia acum un an — spuse Condorcet — este o minunată exemplificare a cuvintelor poetului grec: «Nimic pe lume nu este mai puternic decît omul.» De cît curaj a fost nevoie pentru a declara independenţa! Am auzit că mulţi dintre bărbaţii aceştia sînt oameni cu stare, că ar fi fost mai potrivit pentru interesele lor personale să trăiască în pace cu metropola. Dar ei şi-au pus în joc averea, chiar şi viaţa, de dragul sufletelor lor, de dragul libertăţii. Şi cînd te gîndeşti că această declaraţie a fost votată în unanimitate, că nimeni nu s-a abţinut!"

Franklin şedea nemişcat, cu o expresie prietenească şi gînditoare. Ceea ce spusese tînărul său prieten era adevărat şi titlul documentului: *Declaraţia unanimă a celor treisprezece state unite* nu era o minciună. Dar cîte greutăţi n-au trebuit învinse şi cîtă iscusinţă fusese necesară pentru crearea acestei unanimităţi. Delegatul Caesar Rodney fusese adus cu curierul de la o depărtare de aproape o sută de mile, prin vînt şi furtună, pentru a se asigura votul provinciei Delaware, delegaţii New Yorkului se abţinuseră de la vot, proprii săi colegi Dikinson şi Robert Morris, conservatori, rămăseseră discret acasă. În cele trei zile cît se moşmonise la proiectul lui Jefferson, jucaseră un rol nu numai măreţia şi demnitatea spiritului omenesc, ci şi căldura, transpiraţia, muştele, critica ieftină, multă meschinărie. Totuşi, rămînea un fapt demn de admiraţie şi dătător de speranţă că, în cele din urmă, se găsiseră atîţia bărbaţi gata să semneze măreţul şi periculosul document. „Pe cînd se semna — povesti el — am spus colegilor mei: «Acum, domnilor, soarta ne este pecetluită. Ori rămînem strînşi uniţi, ori ni se va strînge fiecăruia ştreangul de gît.»"

Închinară încă o dată cu mult zgomot, avînt şi încredere în viitorul Americii. *Madame* Helvetius îl îmbrăţişă pe Franklin. „Prin dumneavoastră sărut toate cele paisprezece state!" exclamă ea, strîngîndu-l în braţe şi sărutîndu-l pe amîndoi obrajii. „Treisprezece — corectă el, moale — treisprezece, draga mea."

Plecară înainte ca buna dispoziţie să se fi risipit.

Americanii rămaseră însă cu toţii şi după plecarea celorlalţi invitaţi, de parcă s-ar fi vorbit.

Tînărul Condorcet spusese mai înainte că La Fayette avea desigur să serbeze ziua de astăzi la Philadelphia. La auzul acestor cuvinte, toţi americanii se simţiseră cu gîndul la Philadelphia, dar nu erau prea siguri că Congresul se mai găsea acum acolo. Şi chiar dacă oraşul nu fusese evacuat a doua oară, chiar dacă aniversarea *Declaraţiei* fusese sărbătorită cu dangăt de clopot, paradă şi focuri de artificii, desigur că locuitorii se lămuriseră între timp că libertatea nu era încă asigurată, că va mai cere multă sudoare şi sînge.

Printr-o înţelegere tacită, americanii nu-şi destăinuiseră grijile faţă de francezi. Dar simţiseră cu toţii nevoia de a mai rămîne împreună, între ei, fără străini, nestingheriţi de sunetele unui grai străin.

Acum şedeau obosiţi de serbare, de mîncare şi băutură, ciudat de stînjeniţi, de parcă s-ar fi ruşinat de propria lor emoţie. Chiar şi cei doi lupi de mare amuţiseră şi probabil că şi isprăvile lor li se păreau mai puţin istorice.

Erau cu toţii conştienţi, chiar fără să vorbească despre asta, că luptătorii treceau prin vremuri grele şi că altele şi mai grele îi aşteptau. Erau bucuroşi că nu trebuiau să petreacă această seară fiecare de unul singur, simţeau nevoia să fie împreună, era bine că puteau sta laolaltă. Fumară, băură şi spuseră lucruri mărunte, neînsemnate, şi nici măcar Arthur Lee nu simţi ostilitate împotriva celorlalţi.

Fu o uşurare cînd Franklin exprimă ceea ce simţeau cu toţii. O spuse în felul lui, ocolit, şi doar cu două cuvinte, care pe deasupra mai erau şi franţuzeşti. *„Ça ira!"* exclamă el.

Numai cei direct interesaţi ştiau, şi trebuiau să ştie, de hotărîrea lui Louis de a-şi face operaţia recomandată de Josef. Totuşi, întreg Versailles-ul era la curent cu ceea ce se pre-

gătea, iar la Viena, Madrid şi Londra se aştepta cu încordare ziua stabilită.

Prinţul Xavier nu voia să recunoască faţă de sine însuşi faptul că era ameninţat să piardă moştenirea tronului; declara că niciodată Louis nu va avea curajul să se opereze. Era atît de sigur, încît parie pe douăzeci de mii de livre că operaţia nu va avea loc nici peste un an. Prinţul Charles acceptă pariul. Socotea că dacă Louis avea într-adevăr să se culce cu Toinette, lui îi va rămîne măcar consolarea celor douăzeci de mii de livre.

În aşteptare, Toinette îşi ducea mai departe viaţa ei obişnuită. Dansa, juca cărţi, dădea serbări, participa la serbări, alerga şi mai sălbatic ca înainte, de la Versailles la Paris, de la Paris la Versailles, în goană după distracţii. Dacă intimii ei, Gabrielle, Vaudreuil, îndrăzneau să facă vreo aluzie la planurile lui Louis, le tăia mînioasă vorba.

Şi apoi sosi noaptea, noaptea de după o miercure fierbinte de august, o noapte menită să fie trecută cu literă mare în cronica Versailles-ului. În noaptea aceea, către ceasul al unsprezecelea, Louis, rege al Franţei, părăsi camera sa de culcare şi se îndreptă spre camera Mariei-Antonia de Austria.

Străbătu, îmbrăcat în halat, coridoarele uriaşului castel pe care îl clădise strămoşul său, coridoarele celei mai mari clădiri din lume. Sub halat purta o cămaşă scumpă de noapte, iar picioarele-i dolofane erau vîrîte în nişte papuci comozi. În faţa lui păşea ţeapăn, indiferent şi solemn, aşa cum învăţase să se poarte în cei patruzeci de ani de serviciu, un lacheu bătrîn de tot, în livrea roşie-alb-albastră, purtînd în faţa regelui un candelabru cu şase lumînări. Astfel străbătu regele coridoarele Versailles-ului, emoţionat, transpirat, străduindu-se să treacă neobservat şi totodată neînchipuit de bătător la ochi. Coridoarele erau pline de lachei, gărzi elveţiene şi demnitari care foiau în toate direcţiile. Louis, stînjenit de privirile lor, hotărî să poruncească clădirea unui coridor care să lege direct şi secret camera sa de cea a lui Toinette. Pentru a-şi abate atenţia de la ceea ce avea să urmeze, se gîndi la detaliile tehnice ale unui astfel de coridor; lucruri de acestea îl interesau totdeauna. Culoarul trebuia să treacă pe sub pămînt, cel mai bine pe sub *Salle de l'oeil de boeuf*. Cu chipul absent, judecînd problema în toate amănuntele,

trecea prin fața gărzilor care dădeau onorul, a curtenilor și a lacheilor care înlemneau în poziții de drepți, tîrîndu-și trupul greoi spre apartamentul lui Toinette.

Cînd apăru, doamnele din anticameră făcură plecăciuni adînci. Roșind de stînjeneală și mîndrie, Louis spuse: „Bună seara, doamnelor". Se scotoci prin buzunarele halatului, dădu lacheului un ludovic de aur și-i spuse bătrînului: „Ia, fiule". Să bată la ușa camerei de dormit a lui Toinette ar fi fost necuviincios; luă pieptenul, zgîrie cu el în ușă, dispăru în dormitor.

Cinci minute mai tîrziu, zvonul străbătu palatul: „Grăsunul s-a culcat cu ea". Șoaptele se răspîndiră mai departe, prin culoare, prin încăperi, dincolo de poartă. După zece minute o știa trimisul Austriei, contele Mercy, după cincisprezece minute spaniolul Aranda, iar după alte zece minute lordul Stormont, împuternicitul maiestății-sale britanice. Secretarii fură treziți în miez de noapte. Mercy, Aranda, Stormont, toți începură să dicteze. Caii curierilor fură înșeuați, scrisorile recitite în pripă, sigilate. Apoi curierii porniră în goană spre răsărit, sud, apus, schimbînd caii la fiecare popas.

A doua zi scriseră și cei interesați. Louis îi scrise lui Josef în germană ca să-i arate adînca sa recunoștință. „Dumneavoastră, sire, vă datorez fericirea mea". Toinette scrise împărătesei: „Ziua aceasta, scumpă mamă, este cea mai fericită zi din viața mea. Acum s-a împlinit căsnicia mea și încercarea n-a dat greș. Nu sînt încă gravidă, dar sper să fiu din clipă în clipă", și făcu o pată.

De obicei, lui Toinette nu-i plăcea să rămînă singură cu gîndurile ei. De data aceasta însă rămase singură, chiar și după ce încheie anevoioasa scrisoare către împărăteasa mamă, și nu lăsă pe nimeni să intre. Ședea tolănită, copleșită de gînduri și simțăminte nelămurite, judecînd cele întîmplate. Lucrurile se petrecuseră în bezna nopții, la adăpostul perdelelor grele care-i înconjurau patul, din afară pătrundea slab lumina lămpii; de altfel, Toinette ținuse aproape tot timpul ochii închiși. Senzații puternice îi înecaseră gîndurile, dar atunci cînd gîndise, îi trecuse prin minte ce bine ar fi fost dacă în locul lui Louis s-ar fi aflat un altul. Făcuse multe experiențe, pe cea din urmă însă nu; acum găsea că era de fapt mai puțin decît se așteptase și rămase dezamăgită. Totuși,

nu avea nimic împotriva celor întîmplate și era plină de mulțumire. Acum își îndeplinise misiunea, era într-adevăr regină, propria sa stăpînă, complet liberă. Acum aveau să înceteze glumele grosolane despre „regina fecioară", femeile din hale nu-și vor mai osteni cloanțele murdare. Și ce vor spune prietenii ei, Gabrielle, François ? Se temea puțin, dar totodată îi aștepta cu o ușoară curiozitate.

Peste tot, în palatul Versailles, lumea se întreba cu răutate cine va fi vinovatul dacă cumva Toinette ar rămîne grea, Louis sau unul din numeroșii amorezi din „camerele de serviciu" ? Deosebit de răuvoitoare erau glumele ce se făceau în apartamentele prințului Xavier, deși prințul era convins că mult temutul eveniment avusese loc în mod legitim ; ba, plătise chiar prințului Charles, cîștigătorul pariului, cele douăzeci de mii de livre.

Tînărul rege, năuc de fericire, arăta fiecăruia cît de împăcat era cu sine însuși și cu lumea. Făcea și mai multe glume fără perdea ca înainte. Își înghiontea și mai des cavalerii în burtă sau îi lovea cu putere peste umăr. Odată, observînd cum un lacheu se aplecă pînă jos pentru a ridica ceva, nu se putu împiedica să nu-i tragă, în hohotele generale de rîs, o palmă răsunătoare peste fund, dîndu-i după aceea pe dată un ludovic de aur.

Față de Toinette arăta o recunoștință plină de supunere. Își procură în ascuns o situație a conturilor ei, se sperie, dar plăti datoriile fără să crîcnească. După unele șovăieli, mări încă o dată bugetul *Trianon*-ului. Toinette accepta cu indiferență dovezile neajutorate ale dragostei și admirației lui și se purta blajin cu el, cum te porți cu un cîine mare și bleg. Ascundea cît de mult o supăra slăbiciunea lui, purtarea lui neregească, lipsa lui de siguranță de sine.

Pînă acum, Louis fusese indiferent față de prietenii Toinettei, dacă nu chiar ostil. Acum deveni indulgent, înțelegător. Își făcea apariția în apartamentele prinsetei Rohan, rîdea de țipetele papagalului *Monsieur*, îl hrănea și îl lăsa să-l muște de deget ; apoi se interesa amabil de scumpii morți ai prințesei. Stînjenea îngrozitor toată lumea și se bucurau cu toții cînd pleca.

Altă dată o necăji binevoitor pe Diane Polignac. Declară cu vocea lui grosolană, amenințînd-o strengărește cu degetul,

că ar fi auzit că este în amor cu bătrînul rebel din Passy. Ea răspunse rece. El însă comandă manufacturii sale de la Sèvres o oală de noapte, de preţ, cu portretul lui Franklin şi i-l trimise Dianei în dar de ziua naşterii.

Nici marchizul Vaudreuil nu se putu feri de amabilităţile obositoare ale regelui. Louis îl prinse de haină şi, holbîndu-i-se în obraz cu ochii săi miopi, îi vorbi pe larg şi cu bunăvoinţă despre propunerea lui Toinette de a-l numi intendentul distracţiilor ei. Pentru moment, stăteau cam prost cu fondurile pentru întreţinerea casei regale, îi spusese el blajin, dar pentru că în ultimele săptămîni avea motive să fie bine dispus, îi acordase Toinettei acest post. Vaudreuil răspunse, cu o politeţe de gheaţă, că era fericit că Louis aprobase alegerea maiestăţii-sale regina. Nu ştia însă dacă el era omul potrivit pentru cinstea ce i se hărăzea şi din cauza aceasta o rugase pe regină să-i acorde un scurt timp de gîndire. Louis îl prinse amical de un nasture al hainei. „Nu aşa, dragă marchize, nu face mofturi. Dă-i drumul. O să meargă. Fiecare trebuie să aibă încredere în faptele sale."

Toată clica mov trăia săptămîni apăsătoare. Numai contele Jules Polignac rămase nepăsător şi obrazul lui frumos, dar puţin brutal, exprima aceeaşi obişnuită mulţumire de sine. Ceilalţi, afişînd o indiferenţă ironică, erau, în fond, îngrijoraţi. După ce Louis se culcase cu Toinette, nu era oare de temut că cei doi se vor apropia şi sufleteşte mai mult unul de altul? Şi, în acest caz, clica îşi va putea oare menţine influenţa?

Cei mai deştepţi dintre membrii clicii, Diane Polignac şi Vaudreuil, se sfătuiră. Vaudreuil, nerăbdător, voia să ajungă de îndată la o încercare a puterii şi s-o împingă pe Toinette la o acţiune politică de natură să provoace nemulţumirea lui Louis. Dacă dînsa se împotrivea, membrii clicii aveau să pună capăt prieteniei cu ea. Diane era împotriva măsurilor violente. Părerea ei era că trebuia să i se dea de înţeles, pe nesimţite, prin observaţii ocazionale, că tocmai acum nu trebuia să se poarte doar ca soţia regelui, ci şi ca regină. Vaudreuil recunoscu înciudat că aceasta era calea cea mai înţeleaptă.

În consecinţă, domnii şi doamnele din clica mov se purtară mai rezervat faţă de Toinette; se purtară astfel încît ea să simtă că ridicase o barieră între ea şi prietenii ei.

Autoritarului, răsfățatului Vaudreuil, îi venea greu să manifeste doar puțină înstrăinare față de Toinette, în loc să-și dea în vileag toată mînia și disprețul. Dar se stăpîni și nu-și schimbă purtarea. În schimb, își revărsă mînia asupra Gabriellei. Față de ea era atît de posomorît și disprețuitor încît Gabrielle, totdeauna senină, izbucni pînă la urmă în plîns ; totuși, îl înțelegea bine pe François al ei și știa că purtarea lui morocănoasă i se datora Toinettei și nu ei. O iubea pe Toinette în felul lui. Se simțea jignit că prostănacul de Louis se bucura de ceea ce i se cuvenea lui. Pe lîngă asta, se frămînta mai mult decît ceilalți la gîndul că s-ar putea ca grupul lor să-și piardă influența. Orgoliul lui Vaudreuil avea continuu nevoie de noi satisfacții ; dacă clica și-ar pierde influența asupra Toinettei, și prin urmare asupra întregii Franțe, el, regele neîncoronat al clicii, ar fi rănit pînă în adîncul sufletului.

Planul Dianei Polignac începu să dea roade. Toinette simțea schimbarea de atitudine a intimilor ei și-și pierdu cumpătul. Nu voia să renunțe la prieteni, la scumpa ei clică mov. Încercă să provoace o explicație cu Gabrielle, cu Vaudreuil. Amîndoi se feriră. Toinettei îi fu tot mai dor de intimitatea din trecut.

Din felul în care se lipea Toinette de ea, din felul cum o îmbrățișa, Gabrielle își dădu seama că prietenia ei rămăsese aceeași. Gabrielle era mai puțin interesată în avantajele exterioare ale acestei prietenii, era legată de Toinette cu trup și suflet. Ea fu prima care lepădă masca incomodă și se purtă cu Toinette ca și înainte.

Vaudreuil însă nu. Cu toată nerăbdarea sa, se stăpîni și cînd în sfîrșit catadicsi să stea de vorbă, îngreuia pe cît putu situația Toinettei.

Discuția avu loc într-una din „camerele de serviciu". Camera aceasta, care cunoscuse multe scene furtunoase de acceptare și refuz, i se păru Toinettei locul potrivit.

Desigur că-și atinsese scopul mult visat, începu el, căci asta i se putea vedea pe față. Toată ființa ei strălucea de o nerușinată fericire mic-burgheză. Toinette nu se supără ; mînia lui îi dovedea doar cît de mult ținea la ea. „Acum am scăpat, în sfîrșit — răspunse ea — de piedica neroadă care mă oprea să fiu cu adevărat regină. Înțeleg întristarea dumi-

tale, François, dar, ca un prieten credincios, ar trebui totuşi să te bucuri împreună cu mine."

„Judecaţi situaţia cu mult sînge rece, *madame,* răspunse sarcastic Vaudreuil. Vă rog să priviţi cu aceeaşi obiectivitate şi situaţia mea. Veţi ajunge la aceeaşi părere ca şi mine că nu mai am ce căuta aici. Acum, chiar dumneavoastră aţi spus-o adineauri, sînteţi într-adevăr regină şi deci vă aflaţi mult deasupra marchizului de Vaudreuil. Acesta priveşte cu profund respect la norul din înalturi şi se îndepărtează. Am onoarea, *madame,* să vă cer încuviinţarea. Mă retrag pe proprietatea mea de la Gennevilliers."

Toinette se aşteptase să-i facă o scenă, poate chiar să treacă la violenţe şi s-o apuce din nou de mînă, ca atunci; ba, în adîncul sufletului, îi şi era dor de asta. Dar vorbele lui reci şi ironice, fermitatea hotărîrii lui, o umplură de panică. Ceea ce spunea nu erau vorbe goale, voia într-adevăr să plece. Voia s-o părăsească. Îşi aduse aminte de curtea uneori brutală, furtunoasă ce i-o făcuse chiar în camera aceasta, îşi aminti de siguranţa orgolioasă cu care îl înjosise pe fratele ei mai mare, Josef, făcînd din el o figură ridicolă. Nu trebuia să plece, îl iubea, nu voia să se lipsească de el, nu trebuia să plece.

„Dar e o nebunie François — spuse ea tulburată — asta n-o crezi nici dumneata, doar nu ne poţi părăsi. N-o s-o permitem. Sîntem doar una, noi, dumneata, eu şi clica mov." — „Vă înşelaţi, *madame,* răspunse politicos Vaudreuil. Mi-e dor de liniştea propice cugetării, de societatea propriei mele persoane. Cîte le-am trăit aici la Curte în ultimul timp, nu-mi sînt pe plac. Să nu vă faceţi iluzii, *madame.* Apariţia mea în această cameră nu este o scenă dintr-un joc galant, ci o vizită de adio. Îmi permite regina să-i mai sărut o dată mîna?"

„Dar isprăveşte odată cu glumele dumitale răutăcioase, îl rugă Toinette, de data aceasta cu adevărat speriată. Este prima dată, după nu ştiu cît timp, cînd putem din nou sta singuri de vorbă şi dumneata mă chinuieşti." — „Dumneavoastră m-aţi chinuit mult mai rău, îi răspunse Vaudreuil. De altfel, Gennevilliers nu este departe. Mă voi ocupa acolo de literatură, voi face teatru. Poate că odată, cînd voi pune să se joace o piesă deosebit de virtuoasă, voi avea cinstea să primesc vizita dumneavoastră, *madame,* şi a regelui."

Lui Toinette îi dădură lacrimile: „François, fii mai cu socoteală — spuse ea din nou — nu te lăsa mînat de toanele dumitale sălbatice, răutăcioase. Cele întîmplate sînt doar și în interesul dumitale. Ți-am spus-o de atîtea ori: din clipa în care nasc *dauphin*-ul, sînt liberă. Am să mă țin de cuvînt." Vaudreuil o măsură de sus pînă jos. „*Madame* — spuse el — simțămintele unui bărbat nu sînt niște scrumbii marinate. Nici un bărbat nu poate spune dinainte dacă pasiunea lui va dura pînă ce se îndeplinesc anumite condiții. Pasiunile nu pot fi legate de condiții", încheie el și, oricît de încet ar fi vorbit, vocea sa pătimașă răsună atît de violent, încît umplu toată camera, părea gata să-i năruie zidurile, iar chipul îi era întunecat de sălbăticia pe care Toinette o cunoștea.

Se dădu speriată înapoi, dar era o spaimă dulce. Așa îl dorea, așa îl simțea mult mai aproape de ea. Se așeză și izbucni în plîns. „Acum mai și bocește", spuse el disprețuitor. „Credeam — răspunse ea smiorcăindu-se — că am aranjat lucrurile atît de bine pentru mine și dumneata. Mă simțeam atît de liberă și fericită și acum ai stricat totul."

Fără a se sinchisi de ea, Vaudreuil străbătu de cîteva ori camera. Apoi se opri la oarecare distanță de ea și o privi. „Cînd s-a întîmplat — întrebă el — v-ați gîndit la mine, spuneți-mi?" Ea nu răspunse, îl privi de jos timidă, cu un zîmbet umil, abia mijit. Vaudreuil izbucni furios: „Asta mai lipsea! Vă interzic s-o mai faceți pe viitor! Datoria mea de supus nu merge pînă acolo. Nu este rolul meu să vă excit simțurile cînd doriți să aveți un *dauphin*."

Acum însă nu-i mai era frică de el. De cînd văzuse expresia sălbatică a feței lui, nu mai credea că va pleca. „Nu te mai gîndi totdeauna numai la tine, îl rugă ea. Gîndește-te și la mine sau mai bine la noi doi. Am așteptat amîndoi atît. Eu am așteptat atît. Mult a fost, puțin a rămas. Mai rabdă această ultimă perioadă." Se ridică de pe scaun, se apropie, se lipi de el. Îl rugă: „François, rămîi aici, François. Trebuie să fii mai atent cu mine decît pînă acum. Primește postul de intendent. Trebuie să-l primești, François." Se gîndi cu dulce amărăciune ce greu îi fusese să obțină de la Louis postul, cele șaizeci de mii de livre, iar acum François se lăsa atît de mult rugat.

„Îmi ceri mult, Toinette", spuse el şi ea răsuflă uşurată că-i spunea din nou Toinette. „Îmi dau seama, replică ea blînd. Dar ai spus că mă iubeşti. Primeşte postul, François", insistă ea.

„Nu spun nu, dar nici da", răspunse el şi, cuprinzînd-o, o sărută supărat şi îngăduitor.

Pierre şedea la masa lui de scris, avea în faţă portretul lui Duverny cîştigat în lupte grele şi macheta în miniatură a galerei *Orfraye*, pe care o obţinuse cu atîta vicleşug, curaj şi umilinţe. Acum, de cînd cu serbarea de 4 iulie, era convins că-l cîştigase şi pe Franklin de partea sa. Cum de se îndoise că doi oameni ca el şi doctorul nu vor ajunge, în cele din urmă, la o înţelegere ?! O scărpină pe căţeaua Caprice şi-i povesti : „Stăpînul tău a fost un măgar, Caprice ; chiar şi omul cel mai deştept este cîteodată un măgar."

Pe cînd îl ajuta să se dezbrace, valetul Émile îi spuse : „Un timp, *monsieur* n-a arătat prea bine", şi Pierre recunoscu : „Se poate. Eram puţin surmenat. Apoi întrebă cu mîndrie : Dar acum sînt din nou cel vechi, nu-i aşa ?" Şi Émile răspunse satisfăcut : „Da, *monsieur* arată iar ca de treizeci de ani", şi-i întinse stăpînului gol cămaşa de noapte.

Planurile sale pentru casa din rue Saint-Antoine deveneau tot mai măreţe şi cînd arhitectul Le Moyne amintea cît de scump va reveni realizarea unor asemenea proiecte, îi respingea obiecţiile cu o mişcare a mîinii.

Între timp, situaţia firmei *Hortalez* nu se îmbunătăţise cîtuşi de puţin. De la Paul nu sosise încă nici o veste. Două vase ale firmei se înapoiaseră, după o călătorie anevoioasă, cu o încărcătură caraghios de mică de mărfuri americane. Dar lui Pierre nici nu-i păsa. Era convins că într-un viitor nu prea îndepărtat va obţine plata şi-l jena prea puţin că circulau din nou zvonuri răuvoitoare despre mijloacele sale financiare. Chiar şi atunci cînd i se aduse un articol josnic, scris de jurnalistul Metra, despre situaţia casei *Hortalez*, ridică doar din umeri.

Apoi însă i se năzări că anumite amănunte la care făcea aluzie articolul nu puteau avea la bază decît informaţii date de prietenii şi asociaţii de afaceri cei mai apropiaţi şi căzu pe gînduri, cugetă cine se putea ascunde în dosul articolu-

lui, ghici realitatea, o ştiuse dinainte. Charlot era înfuriat că el avusese posibilitatea să-i arunce la picioare nenorocitul acela de sfert de milion încă înainte de termen. Charlot era înfuriat din cauza bunelor relaţii dintre el şi Franklin, Charlot era înfuriat pentru că Désirée...

Pierre se pocni peste frunte. Nu o văzuse pe Désirée de cîteva săptămîni. În vîltoarea afacerilor, uitase pur şi simplu de prietena sa cea mai bună, cea mai deşteaptă. Nu putu pricepe cum de nu-i citise încă pe *Figaro*. Toate gîndurile despre Lenormant se risipiră, nu mai rămăsese decît dorinţa de a o vedea pe Désirée, de a-i vorbi despre piesa sa. Era un rol pentru ea în piesă, jupîneasa Suzanne, un rol bun, împlinit. Suzanne încă nu exista, dar el ştia că va fi, că va reuşi.

Se duse la Désirée.

Aceasta îl primi de parcă s-ar fi despărţit ieri. Stătea în faţa lui, blond-roşcată, foarte zveltă, nu prea înaltă, cu faţa ei drăguţă, neregulată, inteligentă, cu nasul puţin cîrn şi nu-şi ascundea bucuria pricinuită de venirea lui.

Pierre îi povesti despre serbarea de la doctorul Franklin şi că acum era sigur că treburile firmei *Hortalez* nu aveau numai o însemnătate politică, ci vor fi şi rentabile. Ea îl ascultă cu atenţie, nu prea convinsă, cu o cută verticală deasupra nasului.

Îl crezu însă pe cuvînt cînd îi povesti despre piesă. Nu exista, după părerea lui, un al doilea om care să se priceapă atît de bine ca ea în teatru. Vorbi simplu, explică planul iniţial, rolurile, tehnica, îi arătă avantajele şi dezavantajele anumitor părţi din acţiune, ale trăsăturilor caracteristice ale personajelor.

Apoi citi. Faţă de ea, ajungea doar să schiţeze intenţia. Désirée îl întrerupea des, punea întrebări, îi atrăgea atenţia asupra vreunei contradicţii, vreunei slăbiciuni. Abia acum, în prezenţa lui Désirée şi în discuţia cu ea, îşi dădea seama cum trebuia să arate subreta Suzanne: deşteaptă, impertinentă, glumeaţă, exact perechea lui *Figaro*. Ea înţelese de îndată spre ce tindea, completă, îl ajută. Îşi aruncau unul altuia idei, fraze, replici.

Lucrară mult timp astfel. Se înțelegeau cu jumătăți de cuvinte, se priveau cu ochi rîzători, încîntați unul de născocirile celuilalt.

Cînd ea spuse, în sfîrșit: „Ei acum ajunge", nu stătu mult să-i mulțumească, ci întinse brațele, ea i se aruncă la piept, rîseră, fură fericiți.

După aceea, abia pe urmă îi trecu prin minte că în contele de Almaviva îl reprezentase nu numai pe ministrul Vergennes și pe alții din bunii lui cunoscuți de la Versailles, ci în primul rînd pe scumpul său prieten Charles Lenormant d'Etioles.

Spuse deodată: „I-am dat înapoi banii lui Charlot înainte de termen." Désirée răspunse, după o tăcere scurtă:

„N-a fost prea înțelept din partea ta", și rămase o clipă încruntată.

Prietenia ei cu Charlot devenise și mai complexă. Legătura aceasta era importantă pentru ea nu numai pentru că o ajuta în carieră, ci și pentru că în felul ei era legată de Charlot; ținea la acest om dificil care o făcea să sufere, atît cît putea ea în general suferi. Dacă ar fi fost prost, brutal, lipsit de conținut ca atîția din prietenii ei din înalta aristocrație, s-ar fi culcat cu el fără să se sinchisească. Așa însă o atrăgea și-i repugna totodată înțelepciunea și dușmănia față de oameni a acestui posomorît om de viață. Fără îndoială o iubea, dar în loc să se bucure de asta, făcea mici observații cinice și melancolice, iar cînd o îmbrățișa, suspina că din nou căzuse pradă slăbiciunii cărnii. Uneori Désirée trebuia să se stăpînească să nu-i azvîrle în față, cu cuvinte murdare, tot disprețul ei pentru firea lui aristocrată, complicată, descompusă. Dar știa că puterea ei asupra lui avea limite și că bărbatul care nu o iertase pe o Pompadour plină de remușcări, nu i-ar ierta nici ei depășirea acestor limite.

Faptul că necugetatul de Pierre rănise mîndria susceptibilă a lui Charlot, o neliniștea. Dar îl înțelegea pe Pierre. Nu jucase ea rolul Angélique-ei?

Nu mai vorbiră despre Charlot, ci reveniră la piesa lui Pierre, la vîrtejul măreț și pestriț de dragoste, bani și intrigă. Cînd ea vorbi în cuvinte pricepute despre calitățile intrigii, Pierre își aminti din nou de tatăl lui. Spuse zîmbind, că nu-

mai cine a fost ceasornicar putea îmbina atît de bine toate rotiţele.

Ea, cu simţul ei practic, începu să se gîndească dacă, unde şi cum putea fi reprezentată piesa. Ajunsese repede la o concluzie: „Te felicit, Pierre, spuse ea. Ai scris piesa cea mai frumoasă şi cea mai impertinentă din lume. Ce păcat că nu va putea fi niciodată jucată!"

Pierre ştia şi singur că va fi greu să obţină reprezentarea piesei. Dar acum, cînd Désirée o spunea direct, nu voia s-o recunoască: „Mi s-a mai spus de o mie de ori: imposibil! şi, pînă la urmă, cei care strigau au rămas cu buzele umflate."

Désirée şedea cocoţată pe masă, mică, obraznică, foarte nostimă, pe chip i se citea şmecheria şi el înţelese prea bine ce se petrecea în capul ei. Îl socotea un lăudăros pentru că el, măruntul Pierre, se fălea că-şi va reprezenta piesa în ciuda Versailles-ului.

În clipa aceasta, în faţa expresiei neîncrezătoare a lui Désirée, Pierre hotărî: „Figaro îşi va declama monologul pe scenă. Am să impun reprezentarea lui *Figaro*. Am să lupt pentru asta, aşa cum am luptat pentru reabilitare, pentru proiectul american, pentru *Oriraye*, pentru cucerirea bătrînului din Passy; Figaro o să fie jucat".

Hotărîrea sa era atît de puternică, încît nici nu o exprimă în cuvinte. Tot ce spuse, fu: „Vom trăi şi vom vedea".

Începu însă de îndată să-şi facă planuri cum să înfrîngă rezistenţa aristocraţiei. Exista o singură cale. Trebuia să-i silească să devină partizani înfocaţi ai piesei. „Ai să vezi — spuse el triumfător — tocmai aristocraţii noştri vor fi aceia care mă vor ajuta să-l joc pe *Figaro*. Oare, nu se găsesc printre ei oameni atît de trufaşi şi afectaţi, încît să guste din punct de vedere estetic fiecare batjocură? Li se pare că se află atît de sus, încît batjocura venită de jos se risipeşte ca o spumă înainte de a-i atinge."

„Aforismul e nostim, răspunse Désirée. Dar se poate clădi pe aşa ceva o campanie serioasă?" — „Se poate", răspunse Pierre atît de sigur, încît Désirée aproape îi crezu.

Rămase o clipă pe gînduri. Apoi întrebă: „La cine te-ai gîndit?" El se gîndi, căută, tăcu. „La Vaudreuil?" interveni ea. Ceva în tonul ei îl făcu să ciulească urechile. Se încurcase cumva într-o aventură cu Vaudreuil? Avea însă dreptate.

Vaudreuil era omul potrivit pentru planurile sale. Vaudreuil era destul de cinic și de rafinat ca să se intereseze de o piesă tocmai pentru că-l ataca, dacă piesa era spirituală și cu haz.

„Îți mulțumesc, Désirée, pentru toate", spuse Pierre. „Îmi placi, răspunse ea. Dumneata și piesa dumitale aveți idealuri atrăgătoare: bani, comedie, intrigă, libertate." — „Nu uita dragostea, Désirée", răspunse Pierre.

După discuția avută cu Toinette în „camera de serviciu", François Vaudreuil rămase zile întregi, chiar săptămîni, de o veselie agresivă. Obținuse ceea ce voise: legătura sa cu Toinette devenise mai strînsă, influența clicii mov mai puternică.

Găsi cu cale să apară rareori la Versailles, și-și petrecea timpul mai mult la Paris, în societatea filozofilor și a scriitorilor pe care îi proteja. Iubea literatura. El însuși scria. Dar avea obiceiul să distrugă de îndată ceea ce scria. Căuta doar plăcerea de a scrie, a avea efect i se părea vulgar. Voia să fie singurul care să se bucure de propriul său spirit. Poate că se și temea puțin ca alții să nu prețuiască operele sale mai prejos decît se cuvenea.

Lumea, știindu-l la Paris, se înghesuia la *lever*-ul lui. Odată, la o asemenea ocazie, se înfățișă și Pierre de Beaumarchais.

Vaudreuil se bucură cînd îl văzu. După părerea sa, spiritul lui Pierre semăna cu al său. Dar, ca băiatul ceasornicarului să nu își ia nasul la purtare, trebuiau păstrate distanțele. Astăzi, Vaudreuil avea chef să-i arate lui Pierre că prietenia ce i-o purta era favoare, un dar ce putea fi retras în orice clipă. Nu-i adresă cuvîntul, ci se mulțumi doar să-i facă cu mîna un semn alene și vorbi cu alții despre lucruri neinteresante, despre un cal de curse pe care-l cumpărase de la fratele regelui Angliei. În sfîrșit, dînd din coate, Pierre izbuti să-și facă loc în preajma lui. Spuse că ar dori să-i prezinte o propunere cu privire la participare într-o afacere al cărei profit ar permite achiziționarea întregului grajd de curse al prințului englez. Vaudreuil răspunse disprețuitor: „Nu sînt negustor", și-și continuă discuția despre cal, fără a-i mai da atenție lui Pierre.

Pierre înghiți umilirea. Știa că Désirée avea dreptate. Printre cei mari, tot Vaudreuil era acela care avea mai multă înțelegere pentru opera lui, pentru proza sa, pentru replicile și spiritul lui săltăreț. Planul de a-l înhăma pe cel mai autentic reprezentant al înaltei aristocrații din Versailles la carul revoluționarei sale piese putea izbuti numai dacă accepta această umilință. Se făcu deci că nu bagă de seamă intenția jignitoare și veni din nou în dimineața următoare.

În timpul nopții, i se năzărise marchizului o glumă pe care o găsea deosebit de bună și se înfrînase într-atît, încît n-o spusese nimănui. Era deci bine dispus și mulțumit. Cînd Pierre îi povesti că scrisese cea mai mare parte dintr-o comedie nouă și că ar fi pentru el cea mai mare cinste să i-o poată citi lui primul și să-i fie îngăduit să-i ceară sfatul, Vaudreuil acceptă propunerea cu plăcere. Își aminti cît de mult îi plăcuseră în trecut asemenea lecturi ale acestui bufon al său. Îi plăceau trufandalele și acum, în calitate de intendent al Toinettei, avea un dublu interes să cunoască primul noua piesă a popularului autor. Permise deci lui Pierre să trimită imediat după manuscris, îl reținu la masa de prînz și după masă, întins alene pe canapea, în halat, porunci: „Acum e bine, *monsieur*, poți începe."

Plăcerea de a-i spune de la obraz acestui aristocrat mîndru, încrezut, adevărurile cele mai nerușinate pe care le va auzi vreodată, îl înflăcăra pe Pierre. Era un excelent interpret și acum se simțea în deplinătatea puterii sale; i se părea că, citind, crea opera. Vocea lui, în stare să redea orice nuanță, unduia, se încorda, reda mînia, disprețul, amărăciunea, dragostea; el nu citea, ci își juca personajele. Comedia devenea mai clară, mai colorată decît ar fi putut deveni pe scenă.

Desigur, Vaudreuil însuși își bătuse uneori joc de propria lui clasă. Dar putea răbda una ca asta de la acest individ, de la băiatul ceasornicarului? N-ar trebui să-i smulgă din mînă manuscrisul și să-i astupe cu el gura obraznică? Dar, înainte de a-și da seama ce se petrece cu el, fu cotropit de puterea torentului. Încă nu întîlnise niciodată o asemenea învolburare a spiritului și a cuvintelor, trebuia să privească, să asculte, să simtă, n-avea ce-i face, prea era obraznică piesa și prea amuzantă.

Pierre era conştient că în clipele cînd citea se hotăra soarta operei sale. Totul depindea de felul în care bărbatul din faţa sa, bărbatul acesta în halat, va primi comedia. Dacă Vaudreuil o voia într-adevăr, Parisul avea să-l vadă pe *Figaro*. Dacă nu, lui Pierre nu-i rămînea altceva de făcut decît să pună piesa la păstrare, în nădejdea posterităţii.

Citind, Pierre vedea lîngă manuscris, ceva mai jos, faţa mare a bărbatului de pe sofa, o faţă inteligentă, trufaşă, de cunoscător, mai mult trufaşă decît inteligentă. Treptat, faţa îşi pierdu din trufie. Vaudreuil avea pricepere şi gust pentru piese de teatru bune. Curînd şovăielile i se risipiră şi se hotărî să se bucure de piesă fără reticenţe. Se aşeză pe sofa, sări în picioare, alergă prin cameră. Rîse. Interpretă şi el rolurile. „Bis ! Bis !" strigă el, aplaudînd ca la teatru. Din ce în ce mai des ceru să-i repete cîte o frază, îl ruga pe Pierre să reia un pasaj, dădea singur replicile. Cei doi jucau o nemaipomenită scenă de carnaval, rîdeau ca nebunii, nici unul nu mai ştia care este bufonul celuilalt.

„Ai nimerit-o grozav, Pierrot, spuse Vaudreuil cu răsuflarea încă tăiată de atîta rîs. Asta te dă gata, o să dea gata Parisul, Curtea. Este cea mai bună piesă pe care a scris-o un francez, de la Molière încoace." — „Şi credeţi că va fi jucată ?" întrebă Pierre.

„Grăsunul nu mă poate suferi — cugetă Vaudreuil — nu se pricepe de loc la teatru şi nu gustă umorul. O să fie treabă grea. Dar tocmai de aceea." — „Las' pe mine, Pierre. Ai încredere în mine."

Philippe Gudin purta un adînc respect oamenilor de seamă, recitea cu multă plăcere operele lui Plutarh şi suferise mult că oameni ca Franklin şi Pierre, care luptau pentru aceeaşi cauză, nu erau prieteni. Cînd Pierre îi povestise despre serbarea de la Passy şi despre împăcarea lui cu Franklin, i se luase o piatră de pe inimă.

În taverna *La Catrina cea mofturoasă*, întîlni la o masă de filozofi şi scriitori pe doctorul Dubourg. Dubourg era unul din puţinii oameni care nu erau pe placul bunului Gudin. Nu numai că nu luase parte la o serată la care Gudin citise din lucrarea sa *Istoria Franţei*, dar îşi atribuia şi merite ce nu-i aparţineau lui, ci lui Pierre Beaumarchais. Dacă Franklin

rămăsese atîta timp rece față de Pierre, sigur că de vină erau și insinuările lui Dubourg.

Gudin se bucură de prilejul ce i se ivea să-i arate colegului Dubourg că vorbele sale perfide rămăseseră în cele din urmă fără efect. Povesti cu vorbe umflate cît de entuziasmat descrisese Pierre serbarea de la Passy. Fusese, fără îndoială, o priveliște înălțătoare pentru Dubourg să-i vadă pe cei doi mari soldați ai libertății, Franklin și Pierre, atît de uniți.

Dubourg își aminti cu necaz că, într-adevăr, în seara aceea Franklin fusese de o amabilitate nemeritată față de *monsieur* Caron. Dubourg prevăzuse de îndată că domnul acesta și prietenii săi vor interpreta greșit amabilitatea lui Franklin. Și acum, iată. Pe viitor aveau să fie și mai sîcîiți de zumzăitul și bîzîitul acestei muște, a acestei *Mouche au coche.*

Cunoștea cîteva zicători usturătoare cu care ar fi putut pune la punct pe prostănacul de Gudin. Hotărî însă să nu se lase antrenat în discuții necugetate, n-ar fi fost pe placul lui Franklin. „Da — răspunse el sec — îmi amintesc că la acea mică serbare l-am zărit și pe *monsieur* Beaumarchais. Prezența sa, ca și a altora, a contribuit să scoată în relief măreția lui Franklin și a cauzei sale."

Gudin își spusese că observațiile acre ale acestui încurcălume nu dovedeau decît invidia ce o purta lui Pierre pentru prietenia lui strînsă cu Franklin. Ședea comod la masa solidă a tavernei înțesate de lume și zgomot, își descheie pe sub vestă pantalonii, luă o înghițitură din celebrul vin de Anjou ce se vindea la taverna *La Catrina cea mofturoasă* și spuse că, într-adevăr, cei doi oameni se întregeau unul pe altul, liniștitul, înțeleptul Franklin și inventivul, veșnic activul Beaumarchais. Franklin susținea cauza Americii prin observațiile sale filozofice, Beaumarchais prin fapte îndrăznețe. Franklin era un Solon [1] sau, și mai bine, un Arhimede [2] al secolului, în timp ce posteritatea va recunoaște în Beaumarchais pe Brutus-ul timpurilor noastre. Desigur că *monsieur* de Beaumarchais poseda, în afară de ardoarea democratică

[1] Legislator în Atena antică, unul dintre cei șapte înțelepți ai Greciei (640—558 î.e.n.).
[2] Ilustru geometru din antichitate (287—212 î.e.n.).

a lui Brutus, şi ironia limpede, ucigătoare a lui Aristofan[1]. Domnul cel greoi îşi formula părerea în cuvinte ceremonioase, calm şi totodată combativ, cum se cuvine să fie un cărturar.

Doctorul Dubourg se săturase însă de această vorbărie goală şi sforăitoare, îşi pierdu răbdarea. Ochii stinşi i se înviorară în obrazul ofilit. Îşi drese glasul, trase aer pe nas, luă şi el o înghiţitură de vin şi spuse sentenţios : „Se întîmplă uneori ca un istoric să interpreteze just întîmplări ale trecutului, în timp ce faţă de întîmplările actualităţii să dea greş în mod cu totul neaşteptat. Se pare că aşa stau lucrurile şi cu dumneavoastră, domnule doctor Gudin. Sînt ultimul care ar dori să micşoreze meritele lui *monsieur* de Beaumarchais. Nu numai că scrie farse reuşite, pline de intenţii bune, ci a încheiat şi afaceri riscante cu cei de dincolo de ocean, iar cele treisprezece state unite pot trage unele foloase din ambele activităţi. Dar oricîtă cinste i-ar face asta lui *monsieur* de Beaumarchais, nu mi se pare de loc potrivit ca, atunci cînd se apreciază evenimentele din America, numele lui să fie pomenit alături de cel al lui Franklin, om de stat şi filozof. Cînd se fac asemenea exagerări, este de înţeles să se găsească oameni care la pomenirea numelui lui Beaumarchais să se simtă ispitiţi să-şi amintească de fabula lui La Fontaine cu musca şi chervanul."

Gudin crezu că din cauza zgomotului din tavernă nu înţelesese bine. Dar Dubourg privea la el cu ochii săi mici şi răi, buzele sale răsfrînte plescăiau triumfătoare. Gudin simţi că i se urcă sîngele la cap. Respiră greu, îşi descheie şi mai mult vesta şi pantalonii: „Se găsesc asemenea oameni, *monsieur?* întrebă el. Se găsesc oameni care îndrăznesc să-l compare pe poetul şi omul de stat Pierre Beaumarchais cu musca aceea?" — „La o întrebare directă — zise Dubourg — se cuvine un răspuns direct: Da, *monsieur.*"

Cei doi domni corpolenţi şedeau faţă în faţă, răsuflînd anevoie, fiecare apărîndu-şi prietenul admirat. Ceilalţi comeseni ciuliseră urechile, dar din cauza zgomotului nu înţelegeau ce se petrece. „Vreţi cumva să spuneţi, domnule doctor

---

1 Cel mai celebru dintre poeţii comici greci, a trăit cam între anii 450—386 î.e.n. A satirizat moravurile politice ale epocii.

Dubourg — continuă înverşunat, dar cu vocea scăzută, Gudin — că şi cei din Passy îşi amintesc de fabulă cînd se vorbeşte de Beaumarchais?" Dubourg şovăi o clipă, chiar două, apoi îşi aminti de *Vulturul de mare* pe care-l pierduse, îşi aminti de scrisoarea aceea în care *monsieur* Caron îşi bătuse joc de el şi răspunse: „Da, *monsieur*. Desigur, *monsieur*".

Spinarea lui Gudin se încovoie şi mai mult. Nu-i venea să creadă vorbele lui Dubourg, dar îl privi: erau adevărate. Gudin se mîndrea că cunoaşte sufletul omenesc, citise numeroase pasaje tari în operele lui Seneca, Cicero, Marc Aureliu, în caracterele lui Theofrast despre nerecunoştinţă, invidie, gelozie şi ponegrirea adevăratei virtuţi. Cînd Pierre îi povestise prima dată de atitudinea ciudată a lui Franklin, el însuşi amintise despre larga răspîndire a acestui viciu respingător. Dar felul în care vedea acum, în faţa sa, expresia duşmănos triumfătoare a lui Dubourg, cum îi era dat să audă cu propriile sale urechi că într-adevăr Franklin îi făcuse o asemenea nedreptate lui Pierre al său, îl cutremură pînă în adîncul sufletului. Doctorul Franklin, onorat pe ambele ţărmuri ale oceanului ca întruchiparea cinstei şi a sincerităţii, filozoful virtuţii şi al înţelepciunii era în stare pe faţă să-şi laude marele rival şi pe la spate să-l ponegrească cu comparaţii veninoase! Gudin şedea în mijlocul voioşiei zgomotoase a tavernei, cu faţa blîndă şi grasă răvăşită, cu umerii căzuţi. Bău, dar vinul uşor acidulat nu-i mai plăcea, şi spuse: „Dacă filozoful din grădina de la Passy, dacă acest Socrate al Apusului a permis într-adevăr ca scriitorul şi luptătorul pentru libertate Beaumarchais să fie într-atît de ponegrit, atunci trebuie să spun, cu toată admiraţia ce i-o port, că s-a purtat prea puţin socratic."

Dubourg regretă pe dată că-l jignise într-atît pe celălalt. „Îmi pare rău — spuse el — dacă aţi rămas cu impresia că prietenul dumneavoastră nu este onorat aşa cum se cuvine. Dar m-aţi întrebat, şi pentru că aţi insistat, a trebuit să răspund. Nu ştiu să mint. *Amicus Plato, magis amica veritas.*" [1]

Era o victorie absolută pentru doctorul Dubourg.

Dar nu se bucură de ea. Zilele următoare fu tot timpul urmărit de imaginea lui Gudin înfrînt. Dubourg era un om

[1] Plato mi-e prieten, dar mai bun prieten mi-e adevărul.

de știință preocupat de obiectivitate și nu putea nega : în cîte i le afirmase despre Franklin și Beaumarchais mărginitul dar bine-intenționatul istoric Gudin, se găsea un sîmbure de adevăr. Marele său prieten făurise bazele independenței Americii dar, de cînd se afla la Passy, manifesta o letargie de neînțeles, nu se ocupa nici măcar de vasele corsarilor. Nu era de mirare că o asemenea activitate fusese greșit interpretată. Probabil că și alții, în afară de *monsieur* Gudin, făceau o comparație defavorabilă între activitatea febrilă a lui Beaumarchais și indolența filozofică a doctorului Franklin.

Cînd doctorul Dubourg se apuca de o problemă, o gîndea pînă la capăt. Singur, avînd în față o sticlă de Corton și un volum din Montaigne, ședea și medita asupra discuției din taverna *La Catrina cea mofturoasă*. Faptul că acest Gudin limitat, cu mintea înecată în grăsime, îndrăznise să micșoreze importanța lui Franklin, avea și o latură bună. Astfel ieșise la iveală o împrejurare pe care el, medicul Dubourg, o observase, dar de care nu voise să țină seama : anume că eficacitatea lui Franklin începuse să scadă din cauza vîrstei.

Trebuia întreprins ceva. El, Dubourg, deși numai puțin mai tînăr decît Franklin, rămăsese din fericire în deplina posesie a energiei sale. Avea, așadar, datoria să-l îmboldească pe marele său prieten ; aceasta era misiunea lui istorică. Franklin avea un renume nemaipomenit, popularitate ; el, Dubourg, modest, din umbră, trebuia să-și determine prietenul să-și folosească popularitatea pentru o acțiune importantă.

Căută în gînd o asemenea acțiune, vreun plan măreț pe care să-l poată înfățișa lui Franklin. Îi trecură prin minte ba una, ba alta, dar erau toate proiecte slabe, nu ceea ce trebuia. Bea și citea, cugeta, și iar bea, și iar citea. Apoi merse la culcare fără să fi găsit ceva esențial.

A doua zi se trezi și iată, găsise ceva într-adevăr esențial. În timpul somnului Ființa Supremă îl ajutase să găsească planul cel mare. Ce noroc. Acum, înainte de a coborî în mormînt, putea să aducă lui Franklin și libertății un serviciu care să nu fie uitat.

Dădu ordin să se înhame caii și plecă la Passy.

La vremea asta, Franklin ședea în camera sa de lucru, aplecat asupra unei scrisori adresate prietenului său, docto-

rul Ingerhousz, din Viena. Îi descria pe larg întîlnirea pe care o avusese cu chimistul Lavoisier. Broşura lui Lavoisier despre oxidări deschidea perspective noi, iar ceea ce îi mai comunicase tînărul savant în completare merita toată atenţia. Franklin avea o pasiune deosebită pentru formularea scrisă, clară a problemelor ştiinţifice. El însuşi avea disciplina muncii, era obişnuit să se concentreze. Acum însă gîndurile îi fugeau, puse pana jos şi se lăsă purtat de gînduri care nu aveau nici o legătură cu interacţiunea anumitor părţi ale aerului cu anumite substanţe metalice.

Starea sănătăţii lui Franklin nu mai fusese de multă vreme atît de bună. Vremea era minunată, înota în Sena şi-şi făcea exerciţiile fizice urcînd şi coborînd treptele teraselor. Iar serile pe care le petrecea cu *madame* Helvetius şi cu *madame* Brillon erau desigur plăcute. Totuşi, îi lipsea liniştea obişnuită.

Sosise poşta din America şi putea, în sfîrşit, să-şi facă o imagine clară asupra situaţiei. Era o imagine foarte neplăcută. Comunicările oficiale ale Congresului vădeau îngrijorare, iar scrisorile confidenţiale ale prietenilor săi erau mult mai sumbre încă. Armata lui Washington ducea lipsă de oameni. Diferitele state nu furnizau nici oameni, nici materiale şi nici bani în cantităţile la care se angajaseră. În schimb, multe mii de cetăţeni se apucaseră de piraterie pe cont propriu sau se angajau pe vase de piraţi. Greutăţile administrative şi economice se adunau. Banii pe care îi emitea Congresul nu mai erau acceptaţi la plăţi decît cu valoarea redusă sau chiar deloc. Certurile dintre diferitele state nu conteneau, încrederea în victoria finală scădea, totul se prăbuşea. Prietenii scriau că, dacă Franklin nu va reuşi să obţină în curînd încheierea alianţei, ajutorul va sosi prea tîrziu.

În curier se găsea şi o scrisoare a fiicei sale, Sally. Cînd Congresul se refugiase la Baltimore, o pornise şi ea la drum cu soţul ei, Richard Bache, evacuînd şi biblioteca tatălui ei. O dată cu Congresul se întorsese şi ea şi adusese înapoi, la Philadelphia, în casa de pe Market-Street, cărţile, tablourile, precum şi restul lucrurilor la care ţinea tatăl ei. Acum, scria ea, oraşul se află din nou în pericol. Alde Shippen, Kearsley, Stansbury, toţi aceşti *tory* ridicau din nou capul, o mulţime de republicani îşi vindeau casele mult sub valoare, unii se

pregăteau iar de fugă sau chiar fugiseră. De data aceasta însă, nu avea să se lase cuprinsă de panică. De data aceasta rămînea pe loc, păstra şi lucrurile tatălui în casă, avea încredere că totul va merge bine.

Franklin o văzu limpede înaintea ochilor pe fiica sa Sally, blondă, zdravănă, cum trebăluia cu mîinile ei mari, puternice, dibace. Fiica sa avea aceeaşi înţelegere sănătoasă a oamenilor ca şi el şi amîndoi, şi ea şi soţul ei Richard Bache, erau curajoşi, aveau curajul oamenilor lipsiţi de fantezie. Tocmai de aceea, hotărîrea lor de a rămîne pe loc nu dovedea nimic în ce privea securitatea Philadelphiei.

Sally scria că mulţi dintre prietenii lui îşi risipeau avutul şi se pregăteau de fugă. Tristeţea îi cuprinse sufletul. Vedea în închipuire scumpul său oraş. Era cel mai mare oraş din America, dar nu era mare, Parisul era cel puţin de douăzeci de ori mai mare. Oraşul său Philadelphia avea o înfăţişare rustică, cu puţine străzi pietruite, iar spaţiile verzi, grădinile erau mai numeroase decît clădirile. Era însă un oraş frumos, colorat, perfect sănătos, majoritatea populaţiei era cu stare, mulţumită, şi asta se vedea. Aci, în Paris, cei ce umblau în mătase şi brocart erau mai numeroşi, dar nu trebuia să-i priveşti cu prea multă atenţie, căci majoritatea purtau haine de căpătat, haine pe care le lepădase aristocraţia. Asemenea sărăcie sulemenită nu întîlneai la Philadelphia. Aveau şi mai puţine trăsuri ; cine era leneş, ca el, folosea un scaun cu purtători. În schimb era mai puţină murdărie şi mizerie la Philadelphia, şi nici strîmtoarea, duhoarea şi aglomeraţia sărăciei pe care fusese silit să le vadă în anumite cartiere ale Parisului nu le puteai întîlni acasă. Acolo şi cel sărac trăia printre grădini, ca el la Passy. Le venea greu prietenilor săi să-şi părăsească frumosul oraş. Lui însuşi îi venea greu să-şi închipuie că acum, pe cînd şedea aci, ofiţeri englezi ar putea să se plimbe făloşi pe Market-Street şi poate că în cafeneaua lui James, în City-Tavern şi în localul hotelului *La regina indiană,* se lăfăiau soldaţii englezi cu mundire roşii şi prostănaci din Hessen. Necazul îi cuprinse inima bătrînă şi nici gîndul la sacii cu făină de hrişcă şi mălai pe care i-i trimisese Sally pentru prepararea felului de mîncare ce-i plăcea cel mai mult nu putu să-i aline supărarea.

Desigur că și Arthur Lee și Silas Deane au primit rapoartele lor personale. Fără îndoială că vor sosi chiar astăzi, grăbiți, indignați, îngrijorați, aferați. Vor face propuneri absurde, vor cere să se întreprindă ceva. Era de înțeles că-și pierdeau răbdarea, chiar și lui îi venea greu să șadă aici fără nici o treabă. Dar nu era nimic de făcut. Se învîrteau într-un cerc vicios. Deoarece războiul mergea atît de prost, era neapărat nevoie de alianța franceză, iar Versailles-ul nu putea fi convins să încheie o alianță atîta timp cît războiul mergea atît de prost.

Franklin își închipuise că a devenit mai înțelept, cu vîrsta, și că se obișnuise cu încetineala progresului istoric. Dar răbdarea nu-i pătrunsese sufletul pînă-n adîncuri, lunga așteptare era un chin. Viața i se scurgea, iar cauza căreia îi închinase restul vieții sale nu progresa. I se părea că seamănă cu sfîntul Gheorghe din icoană care călărește, călărește și nu se urnește din loc. Desigur, era convins de victoria finală. Neatîrnarea Americii era asigurată de mersul istoriei și îi fusese îngăduit să-și dea și el contribuția. Zărise țara făgăduinței, dar se temea că va trebui să moară fără să-i fi călcat piciorul pe acel tărîm.

Acestea erau gîndurile și necazurile lui Franklin, cînd doctorul Dubourg intră înfierbîntat, gata să-și expună ideea.

Spuse că pînă-n prezent, cel mai bun capital de care dispuneau fusese cu totul neglijat. „Ce fel de capital?" se interesă Franklin. „Popularitatea dumnevoastră!" răspunse triumfător Dubourg și arătă insistent cu bastonul spre Franklin. Fără să-i pese de zîmbetul sceptic al acestuia, continuă să explice că alianța cu Statele Unite nu se realizase încă, precum știa toată lumea, din cauza opoziției regelui. Pînă acum se preocupaseră numai de miniștri. Aceștia însă, cu toată bunăvoința lor, nu puteau învinge rezistența regelui. Asta n-o putea face decît o singură persoană, austriaca, Marie Antoinette. Franklin trebuia să încerce s-o cîștige pentru cauza Americii, să încerce col puțin s-o întîlnească.

Franklin îl privi lung și întrebător pe doctorul Dubourg, apoi răspunse prietenos: „Bătrîne dragă, ocupă-te de corăbiile tale de corsari".

Dubourg însă, fără a se simți jignit, explică cît de bine era întocmit planul său. Cu toată admirația ce o purta prie-

tenului, îi era superior într-o privință : trăise toată viața la Paris și înțelegea mai bine decît Franklin mentalitatea de la Versailles. Știa cît de adorată este moda la Curte și îndeosebi de către clica mov, care era cercul austriacei. „Sînteți la modă, doctore Franklin, afirmă el cu emfază. Încercați să vă întîlniți cu regina. O să vedeți, merită", încheie el victorios.

„Iată într-adevăr pe romanticul meu Dubourg, replică Franklin agale. Poate vă amintiți că nu s-a putut înfăptui nici măcar o întîlnire cu Josef, împăratul cel liberal." — „Toinette este femeie — se aprinse Dubourg — ea nu crede în politică, ci în modă." — „A vedea pe regină ! Ușor de spus ! Franklin clătină din cap. Chiar dacă delegația americană este simpatizată la Paris, la Curte lumea strîmbă din nas. Dacă vreau să văd pe *monsieur* de Vergennes, sau numai pe *monsieur* de Gérard, trebuie să mă strecor pe scara din dos." Fața bătrînească a lui Dubourg, cu pielea zbîrcită, surîdea viclean. „Ce-ar fi dacă ați face reginei o vizită pe scara din dos ? întrebă el. După cîte știu, Louis și-a înfăptuit căsătoria abia recent, Marie Antoinette a devenit femeie de puțină vreme. În această fază — lămuri el, ca un adevărat cunoscător, cu ademeniri în glas — femeile sînt emotive și gata să facă cele mai năstrușnice năzbîtii. La Curtea din Versailles multe se pot întîmpla. Ascultați-mi sfatul măcar o dată, îl rugă el. Credeți-mă, lucrul cel mai deștept este să apucați vaca de coarne."

Intrigi mărunte, încîlcite, ca cele propuse acum de Dubourg, îi erau cu totul străine lui Franklin. Credea într-o rațiune superioară, imanentă a istoriei. I se părea caraghios să încerce să rezolve o situație istorică prin astfel de manevre copilăroase, ticluite de fantezia bogată a unui Dubourg, căzut, din cauza vîrstei, în mintea copiilor. Pe de altă parte, știa din cercetările făcute în domeniul științelor naturii, că uneori un fapt mărunt, întîmplător, ducea la descoperiri revoluționare. „Proiectul" lui Dubourg era fără doar și poate o născocire searbădă, nerealizabilă, și chiar realizată nu ducea la nimic. Dar Franklin era obișnuit întîi să încerce și apoi să respingă. Ce putea strica încercarea de a se întîlni cu Habsburga ? În nici un caz n-ar putea s-o cîștige „pentru cauza americană", așa cum își închipuia naivul său prieten. Dar un șir întreg de personalități influente, care simpatizau cu Ame-

rica, nu-şi manifestau simpatia numai din cauza poziţiei duşmănos-neutre a perechii regale. Dacă s-ar întîlni cu regina şi ar sta de vorbă cu ea, poate că acest simplu fapt ar ajunge pentru ca oamenii aceia să prindă mai mult curaj. Oare nu-i făcuse Maurepas aluzii că nu preţuieşte îndeajuns valoarea practică a popularităţii sale? De ce să nu-şi exploateze posibilităţile? Ceilalţi, Lee şi Silas Deane, îl îmboldeau să facă ceva. Dacă ar încerca s-o întîlnească pe austriacă, le-ar dovedi buna sa voinţă şi măcar ar scăpa cîtva timp de gura lor. De altfel, situaţia Statelor Unite era din păcate de aşa natură, încît nu se putea renunţa dinainte la nici un proiect, oricît de aventuros ar fi fost. Trebuiau să se agaţe de orice, chiar şi de coada dracului.

„Dragă prietene, avînd în vedere că-ţi pui atîtea speranţe în asta, am să mă gîndesc la propunerea dumitale. În orice caz, îţi mulţumesc", spuse Franklin. Faţa lui Dubourg care, după cum observă Franklin cu părere de rău, devenea din ce în ce mai hipocratică, strălucea toată de bucurie.

Într-adevăr, Franklin vorbi despre ideea lui Dubourg, în prezenţa acestuia, domnilor Lee şi Silas Deane.

Arthur Lee se opuse de îndată, cu înflăcărare. Emisarul unui popor liber, spuse el sever, nu trebuia să se înjosească într-atît, încît să linguşească o despotă. Silas Deane însă era încîntat. După părerea lui, era de neînţeles că nu se încercase mai de mult să se cîştige pe calea aceasta o influenţă asupra Versailles-ului şi, cu toate că de obicei nu putea să-l sufere pe doctorul Dubourg, duşmanul şi calomniatorul lui Beaumarchais, declară că ideea lui era un fel de ou al lui Columb.

Arthur Lee spuse dispreţuitor că, din fericire, nedemnul proiect cădea de la sine. După experienţa cu faraonul de la Viena, nu vedea nici o posibilitate de a se realiza o întrevedere cu despota de la Paris. Dubourg interveni spunînd că o regină care vine în contact, incognito, cu oameni de tot felul, trebuie să fie accesibilă şi unui Franklin. Silas Deane spuse însă cu un zîmbet şiret: „Dacă cineva este în stare să pună la cale o asemenea întîlnire, atunci e numai acela care de atîtea ori ne-a ajutat la nevoie: prietenul nostru Beaumarchais".

Dubourg fornăi supărat pe nas. Nu-şi închipuise astfel lucrurile. El, Dubourg, arătase calea pe care să fie scos chervanul din mocirlă şi acum se ivea din nou musca. „Totdeauna Beaumarchais al dumitale!" zise el nemulţumit.

„Dar nu există altul", răspunse Silas Deane, ridicînd din umeri. Arthur Lee spuse: „Ei, acum vedeţi, domnii mei, unde se ajunge, cînd asemenea fapte înjositoare sînt măcar luate în considerare? Pentru a o linguşi pe despotă, aveţi nevoie de ajutorul afaceristului." Franklin spuse însă împăciuitor: „Cine vrea să strunjească un nasture bun din os, nu trebuie să se teamă de puţină duhoare".

Îl luă pe Silas Deane de o parte şi-i ceru să intre în legătură cu Beaumarchais. „Dar nu cumva să-i dai de bănuit că propunerea vine de la mine. Ar fi neplăcut dacă, după întîlnirea nereuşită cu Josef, nu s-ar alege nimic nici din treaba asta şi discreţia nu prea este o calitate cu care să se laude *monsieur* de Beaumarchais. Ar trebui să fie un serviciu pe care să ţi-l facă dumitale. Prezintă proiectul ca o idee a dumitale", îl rugă el. „Dar nu vreau să mă împopoţonez cu penele doctorului Dubourg", răspunse Silas Deane şovăind. „Doctorul Dubourg are modestia cărturarului, îl linişti Franklin; iau totul asupra mea." — „Bine, acceptă Silas Deane. Îmi pare bine — nu se putu el împiedica să adauge — că şi dumneavoastră aţi ajuns să-l preţuiţi pe *debrouillard*-ul nostru."

Cînd Silas Deane îi vorbi a doua zi lui Pierre, acesta ghici de îndată cine îl trimisese.

„Spune, stimabile — întrebă el confidenţial şi direct — vii din însărcinarea marelui nostru prieten de la Passy?" Silas Deane roşi tot, îşi şterse sudoarea şi-l asigură: „Nicidecum, ideea este a mea". „Atunci ai avut o idee îndrăzneaţă", îl lăudă Pierre. „Îţi mulţumesc", răspunse Silas Deane măgulit.

Pierre simţea o adîncă satisfacţie. Acum se confirma în chip strălucit ceea ce serbarea din 4 iulie lăsase să se întrevadă. Franklin înţelesese că independenţa Americii nu putea fi realizată fără sprijinul lui Pierre Beaumarchais.

Sarcina îl ispitea. Regina Franţei trebuia atrasă, împotriva voinţei sale, la o întrevedere cu conducătorul rebelilor. Aci era nevoie de o intrigă cum urzise el multe în comediile sale. Calea o şi întrezărea. Şi de data aceasta, ca şi în multe

alte dăţi asemănătoare, alergă cu proiectul pe jumătate copt la prietena sa Désirée.

Cei doi copii vicleni şi neînfricaţi ai străzilor Parisului cugetau împreună cum să-i tragă pe sfoară pe îngîmfaţii lor protectori de la Versailles. Era clar că drumul cel mai drept trecea prin Vaudreuil. Désirée ţinea la prietenul ei François, era generos şi desigur că, orice conflict ar avea cu *Théâtre Français,* i-ar ţine parte cu tărie. Dar uneori o făcea să simtă toată aroganţa sa, şi ei găseau că are haz să-l folosească drept unealtă inconştientă într-o intrigă mare, îndreptată împotriva clasei sale.

Erau amîndoi convinşi că Vaudreuil, ca favorit oficial al reginei, putea, dacă voia într-adevăr, s-o facă pe aceasta să accepte întîlnirea cu Franklin. Désirée socotea momentul deosebit de potrivit ca ideea lor să fie pe placul marchizului. Acesta părea dispus să accepte intendenţa ce i se oferea şi mai căuta doar ceva senzaţional prin care să poată arăta Curţii şi oraşului că rămîne totuşi vechiul Vaudreuil, independent, care nu se pleacă în faţa gusturilor şi politicii lui Louis.

Încurajat deci de Désirée, Pierre se duse la marchiz şi-i povesti că, de cînd lucra la *Figaro,* era din nou stăpînit de pasiunea teatrului, nimic altceva nu-l mai interesa ; şi judeca tot ce i se ivea în cale din punct de vedere al scenei. Chiar şi despre bătrînul Franklin încercase să compună o piesă. Bărbatul cu haină de blană cafenie, cu ochelarii cu rame de oţel, era o figură potrivită pentru o comedie, un tată onorabil, nobil, înţelept, emoţionant şi puţin caraghios. Îi era însă al dracului de greu să brodeze în jurul lui intriga unei piese. El, care de obicei se pricepea la asemnea lucruri, nu găsea o posibilitate verosimilă să pună faţă în faţă eroul şi adversarii săi, în aşa fel încît să-şi dea replici spirituale şi bătăioase. De o parte se afla bătrînul din Philadelphia, de cealaltă parte Versailles, Curtea şi chiar dacă se aflau doar la cîteva mile unii de alţii, totuşi distanţa dintre ei era atît de mare, de parcă s-ar fi aflat de o parte şi de alta a oceanului. Nu puteau fi cuprinşi în cadrul aceloraşi scene. Era păcat, căci astfel bătrînul Franklin rămînea o figură de monolog în jurul căreia nu se mai putea construi nici o comedie.

Şedeau la masă. Vaudreuil mînca alene şi asculta cu indiferenţă. Dar Pierre, bun cunoscător al simţămintelor omeneşti, observă că această indiferenţă era jucată. Nu-l interesa că marchizul nu lua parte la discuţie. Ştia că omul reacţiona aşa cum şi-o dorise.

Era atît de sigur de succes, încît ajuns acasă, dădu frîu liber imaginaţiei sale. Îl vedea în închipuire pe Franklin venind în casa din rue de Condé, în frumoasa sa cameră de lucru şi mulţumindu-i pe un ton grav, cu un pic de ironie, căci altfel nici n-ar fi putut bătrînul. Şi apoi se expedia de la Passy o scrisoare către Congres, în care erau preaslăvite meritele firmei *Hortalez* şi în care se cerea achitarea imediată a drepturilor de mult scadente ale firmei. Scrisoarea era compusă de el, de Pierre, dar era semnată de Benjamin Franklin. Iar din America sosea flota casei *Hortalez* & C-ie, vas după vas, şi fiecare aducea poliţe, şi fiecare aducea mărfuri, un belşug nespus, răsplata binemeritată a idealismului şi a vicleniei sale.

Vaudreuil, de asemenea, era foarte mulţumit. Fiul ceasornicarului, bufonul său, îi dăduse fără să ştie ideea pe care o căuta de atîta vreme. Să provoace o ciocnire între Versailles şi american era ceva nostim, era senzaţia de care avea nevoie. Pentru un *monsieur* Caron, aşa ceva era desigur irealizabil. Chiar dacă încerca doar să-şi închipuie una ca asta, era îngrădit de pretutindeni. Dar el, Vaudreuil, avea aripi cu care să treacă peste oprelişti. Să-l facă pe conducătorul rebelilor să se întîlnească cu o personalitate influentă de la Curte? Nimic mai uşor. Trebuia doar să ai îndrăzneala şi fantezia unui adevărat aristocrat, ca să pui la cale întîlnirea nu cu vreo *personalitate* oarecare, ci cu *Personalitatea,* cu figura principală.

Obraznic, vesel şi bine dispus, Vaudreuil îşi făuri un plan. Avea să fie o comedie aristofanică, demnă de un Vaudreuil, o glumă care îl va supăra pe grăsun şi va da de bînfit Curţii săptămîni de-a rîndul.

Un lucru era clar, întîlnirea trebuia să aibă loc în cadrul unei serbări, la proprietatea lui din Gennevilliers, la un fel de bal mascat, aşa încît Toinette să poată apare incognito şi să stea de vorbă cu rebelul. Nu mai trebuia decît să găsească pretextul nimerit ca să-l invite pe bătrîn. Trebuia să fie un

spectacol, o piesă care să aibă vreo legătură oarecare cu revolta quakerilor.

Enumeră în gînd piesele de teatru pe care le cunoştea. Căută, găsi, se răzgîndi, găsi alta.

Exista un dramaturg mai vîrstnic, respectat, Antoine-Marin Lemierre. Scria piese nobile în versuri, puţin cam plictisitoare, dar minunate prin tiradele lor îndreptate împotriva preoţilor neînţelegători şi a domnitorilor despotici. De obicei, acţiunea se desfăşura în epoci şi ţinuturi îndepărtate, în antica Persie, Indie, şi după unele şovăieli, cenzura le lăsase să treacă. Acum însă Lemierre scrisese un *Wilhelm Tell*, iar cenzorul declarase că nu putea admite pe scenă răscoale decît dacă se desfăşoară cu cel puţin o mie de ani înainte şi la o distanţă de cel puţin două mii de mile. Interdicţia stîrnise vîlvă, autorul apelase la rege. Louis confirmase hotărîrea cenzorului. Prezentarea acestei piese la castelul său, în faţa unui cerc restrîns, ales, nu de către artişti profesionişti, ci de amatori aristocraţi, i se păru lui Vaudreuil un lucru îndrăznet şi picant, ironic şi revoluţionar, şi totodată un bun pretext pentru a-l invita atît pe american, cît şi pe Toinette.

Îşi puse prietenii la curent cu planul, pe prinţul Charles, pe Polignac şi Rohan. Le explică în cel fel îşi închipuia lucrurile, nu ca o manifestare politică, ci ca un eveniment esteticomonden. Nu trebuiau luaţi în serios — asta se înţelegea de la sine — nici bunul Lemierre cu neînfricaţii lui elveţieni, nici onorabilul patriarh din ţara quakerilor. Rebelii puteau fi bătuţi pe umăr, înţeleşi, întîmpinaţi cu un zîmbet. Astfel tratată chestiunea, delicat, uşor, devenea o farsă demnă de clica lor.

Ceilalţi se înflăcărară pentru proiect şi în curînd fură la fel de entuziasmaţi ca şi Vaudreuil. Hotărîră să transforme serbarea într-un bal mascat la care reprezentarea lui *Wilhelm Tell* nu avea să fie decît una din numeroasele atracţii, la fel ca şi baletul sau jocul de artificii. Pregătirile fură ţinute secrete, pentru ca efectul surprizei să fie şi mai picant. La început, prinţul Charles voise să-l joace atît pe Tell care împuşcă, cît şi pe guvernatorul habsburgic care este împuşcat. În cele din urmă, i se dădu rolul lui Tell; cel al întunecatului austriac fu dat frumosului, brutalului conte Jules, căruia i se potrivea foarte bine. Gabrielle Polignac se bucura că va

arăta bine în rolul unei elveţiene simple, plină de noblețe, dornică de libertate, şi începu de îndată să se sfătuiască cu *mademoiselle* Bertin. Singurul rol amuzant din piesă, fiul lui Tell, de pe capul căruia se doboară mărul, Vaudreuil îl dădu actriţei profesioniste Désirée Mesnard.

Diane Polignac îşi luă sarcina să-i stîrnească lui Toinette curiozitatea, ca să fie mai siguri că va primi invitaţia. Îi povesti confidenţial că Vaudreuil voia să prezinte la Gennevilliers mult discutatul *Wilhelm Tell* şi se întreba dacă s-o invite pe Toinette. Aceasta înţelese că François voia să dovedească ce intendent original intenţiona să fie. Ea însăşi avea chef să-l necăjească puţin pe bunul Louis şi se simţea jignită că-i puneau curajul la îndoială.

La prima ocazie cînd rămase singură cu Vaudreuil, îl întrebă în glumă: „Ce zici, François? Am să fiu invitată la balul dumitale mascat?" — „Prezenţa dumneavoastră, *madame* — răspunse Vaudreuil politicos — ar fi o cinste pe care nu îndrăznesc s-o pretind. N-aş voi să vă îndemn la lucruri necugetate." — „Nu-mi amintesc — răspunse Toinette — să-ţi fi dat prilejul să te îndoieşti de curajul meu." — „Am să prezint o piesă — spuse brusc Vaudreuil — care l-a înfuriat grozav pe grăsun. *Wilhelm Tell.* Luînd în considerare natura relaţiilor pe care le aveţi acum cu regele, nu ştiu dacă prezenţa dumneavoastră ar fi recomandabilă." — „Îţi sînt recunoscătoare — spuse Toinette — că te îngrijeşti deodată cu atîta atenţie delicată de relaţiile mele cu regele. Nu văd nici un motiv pentru care să nu asist la *Wilhelm Tell*-ul dumitale. Elveţia mă interesează. Îţi este desigur cunoscut că în sătucul meu de la *Trianon* instalez o fermă elveţiană. Eroul naţional al elveţienilor mă interesează îndeaproape." — „Autorul piesei va asista la spectacol", spuse Vaudreuil. „Ei şi?" răspunse Toinette. „O să fie de faţă şi alţi musafiri interesanţi — continuă Vaudreuil — de pildă doctorul Franklin".

Sprîncenele arcuite ale lui Toinette se înălţară şi mai mult, o roşeaţă uşoară îi năpădi faţa albă.

„Vedeţi — zîmbi Vaudreuil — acum sînteţi într-adevăr sora împăratului Josef."

Toinette se simţea nespus de încurcată. Lucrurile păreau mult mai periculoase decît îşi închipuise. Ea, Maria-Antonia

de Habsburg, regina Franței și a Navarrei, să-l întîlnească pe bătrînul tipograf și rebel : nu, oricît de curajos ar disprețui orice fel de protocol, asta nu se putea. Nu numai că ar pricinui neplăceri lui Louis, dar și Josef i-ar face reproșuri binemeritate, prin gura lui Mercy și a abatelui ; chiar dacă Josef jucase față de François un rol ingrat, avea perfectă dreptate în tot ce gîndea și spunea despre rebel.

Dar, pe de altă parte, nu se gîndise însuși Josef să-l întîlnească pe Franklin ? Și nu-i era asta mai curînd permis ei, ca femeie, decît lui ? Și apoi era vorba doar de un bal mascat ! Dacă conversa cu americanul, era asta mai rău decît ce făcea atît de des, cînd intra în vorbă cu necunoscuții la balul Operei ?

Vaudreuil stătea în spatele ei. Se aplecă peste speteaza scaunului și o privi de sus. Ochii săi căprui, cu sprîncenele dese, negre ca pana corbului, toată fața lui bărbătească, batjocoritoare, exprimau mai limpede decît cuvintele ceea ce gîndea : spunea vorbe mari, dar dădea înapoi de îndată ce o amenințau neplăceri din partea soțului sau a fratelui.

Nu, nu voia să pară lipsită de curaj. Dintr-o dată se trezi în ea toată nemulțumirea împotriva lui Josef, care o certase și o umilise de atîtea ori, împotriva veșnicului dascăl care voia să-i rînduiască viața cu caietul lui de precepte didactice.

Fără să-și schimbe poziția, Vaudreuil deschise gura cărnoasă și obraznică și spuse încet, foarte prietenos, cu vocea lui adîncă : „Înțelegeți, Toinette, că aș dori să vă feresc de o astfel de încercare ? Dacă voi fi întrebat despre dumneavoastră la serbare, voi putea răspunde conform adevărului : «Doamna n-a fost invitată»." Acum Toinette era într-adevăr jignită. „Ești foarte obraznic, François — răspunse ea — ai foarte puțină încredere în mine. Mă jignești."

Atît așteptase Vaudreuil. „Cum doriți, *madame*." Trecu în fața ei, se aplecă adînc și spuse cu voce respectuoasă și ochii batjocoritori : „Vă rog, *madame*, să-mi faceți cinstea să participați la mica mea serbare de la Gennevilliers".

Toinette își mușcă buzele, răsuflă adînc. Vaudreuil se dăduse înapoi, stătea rezemat de cămin și o privea drept în față, politicos, impertinent, amabil, arogant.

Era clar că trebuia să spună nu. Nu-i era îngăduit să-i creeze greutăți lui Louis și sie-însăși și poate chiar să dăuneze

Franței și Habsburgilor, numai pentru a-i face acum în ciudă lui François. Pentru François era simplu, era doar un supus. Ea era regina, avea răspunderi. Trebuia să spună nu. Va spune nu.

Vaudreuil o privea neîncetat, fața lui plină ironică energică, o sfida: „Sora împăratului Josef".

„Am să vin", spuse ea.

„Dragul meu Pierre — se destăinui Vaudreuil, două zile mai tîrziu, prietenului și bufonului său — voi fi în curînd în stare să-ți prezint o piesă care nu e mai prejos de *Figaro* al dumitale. O să-i zică: O *zi nesăbuită* sau *Wilhelm Tell și regina.*" Pierre se simți cuprins de un val de mulțumire, dar îl privi pe Vaudreuil cu ochii mari și răspunse: „Nu înțeleg, o, *Mecena!*" [1]

Vaudreuil îi povesti cu o indiferență bine jucată cum găsise soluția pe care Pierre o căuta. Se va putea vedea cum el, Vaudreuil, va cuprinde în același cadru pe bătrînul erou al lui Pierre și pe atotputernica și grațioasa sa protagonistă. „Transmite-i doar — îi ceru el lui Pierre — prietenului dumitale de afaceri din Passy unele indicații de prudență, ca să se încadreze cum se cuvine în piesă. Atrage-i atenția bătrînului că este de dorit să nu recunoască pe înalta doamnă pe care o va întîlni la serbare. Lămurește pe domnul din Apus că este vorba de o serată mondenă, distractivă, și nu de o întrunire politică. Dumneata însuți, dragul meu — încheie el binevoitor — ești de altfel invitat să asiști la reprezentație."

Pierre își exprimă admirația și recunoștința în cuvinte alese și-și oferi îndatoritor serviciile. Purta în suflet o bucurie mare, crîncenă. Dacă domnul marchiz avea chef să joace, apoi, fără îndoială, „prietenul de afaceri" din Apus îi va cînta un cîntec discret, dar totuși răsunător.

Deși știa că nimic din cele puse la cale nu trebuiau să se afle, Pierre povesti în mare taină lui Thérèse, Julie, Gudin despre evenimentul în perspectivă și despre marele serviciu pe care reușise să-l facă lui Franklin.

---

[1] *Mecena* — nobil roman din timpul împăratului August, protector al scriitorilor Horațiu, Virgiliu, Properțiu și al artiștilor vremii. Numele lui a devenit sinonim cu *protector al artelor.*

Julie nu mai putu de bucurie, Thérèse rămase indiferentă, Philippe în sinea lui turba de furie. Americanii îl exploatau în mod josnic pe nobilul, încrezătorul său prieten, pentru ca apoi să-şi rîdă de el pe la spate. Pierre le furniza arme pentru cîmpul de luptă şi pentru cabinetele miniştrilor, el îi ajuta să-şi tragă carul, şi drept răsplată ei îl numeau „musca chervanului". Dar, dacă ar vorbi, ar pricinui numai rele lui Pierre şi lumii întregi. Se stăpîni, tăcu.

Cu atît mai mult amplifică evenimentele la masa sa de scris. Asemenea lui Procop din Cezarèa care-şi scrisese în taină opera istorică, acea *Historia Arcana* ce trebuia să înfăţişeze lumii chipul adevărat, respingător, al prea lăudatului Justinian, aşa scria el, Philippe Gudin, adevărata istorie a celor treisprezece state şi a doctorului Benjamin Franklin. Zugrăvi în culori tari, vii, pe prietenul său Pierre şi măreţele sale fapte; cu atît mai neagră apărea nerecunoştinţa Americii şi a egoistului patriarh de la Passy. Gudin alese citate din toţi clasicii pentru a da glas indignării sale faţă de o asemenea ingratitudine. Cită din Sofocle: „Cît de repede se risipeşte gratitudinea omului şi se preface în ingratitudine"; cită pe Seneca şi pe Cicero. Şi cu toate că Pierre nu ştia nimic despre vorbele de ocară răspîndite pe seama lui, îl lăudă că se poartă ca Alexandru cel Mare al lui Plutarh: „Regească faptă este să laşi oamenii pe care i-ai miluit să te vorbească de rău".

Astfel de maxime şi cugetări aşternu istoricul Philippe Gudin, ca să-şi uşureze inima, în studiul său despre faptele lui Beaumarchais şi nemerniciile lui Franklin.

În timp ce Franklin şedea în baie, intră în cameră William. I se citea pe faţă emoţia şi mulţumirea: „Ia te uită, bunicule — spuse el — ce a sosit." Se aşeză lîngă el, pe capacul de lemn al cadei, şi-i arătă o invitaţie frumos tipărită.

În timp ce Franklin îşi ştergea cu grijă mîinile ca să nu păteze nimic, tînărul povesti mai departe: „A adus-o un lacheu în livrea verde ca migdalul. Crezi, bunicule, că am să pot merge şi eu?"

Era o invitaţie din partea marchizului de Vaudreuil pentru un bal mascat la moşia lui din Gennevilliers. Aveau să

aibă loc focuri de artificii, balet şi prezentarea unei piese de teatru. Deviza serii era: O seară în munţii Elveţiei.

Franklin era convins că invitaţia era în legătură cu aventurosul proiect al bunului său Dubourg. Încă în aceeaşi dimineaţă se ivi şi Silas Deane şi vorbi cu faţa zîmbitoare, vicleană, despre înalta personalitate pe care prea onoratul său coleg avea s-o întîlnească, dar era rugat să n-o recunoască, la serbarea marchizului de Vaudreuil. Vorbi despre eroica răscoală a simplului popor elveţian condus de Washington-ul lor, pe care îl chemase Wilhelm Tell, şi vorbi emoţionat despre prietenul său, *monsieur* de Beaumarchais, marele *débrouillard*. Franklin încuviinţă din cap, se scărpină şi spuse gînditor: „Da, iar a trecut cămila prin urechile acului".

Îl vizită pe doctorul Dubourg, care era acum nevoit să stea mult în casă, şi-l puse la curent. Emoţionat, Dubourg se bucură că-i mai fusese dat să aducă un asemenea serviciu lui Franklin şi Americii. Alergă singur în pivniţă şi scoase la iveală o sticlă prăfuită de Corton 1761. Nu mai poseda din această nobilă recoltă decît două sticle şi, cu toate că nu avea voie să bea, goli împreună cu Franklin sticla aceasta şi apoi şi ultima.

În sinea lui, doctorul zîmbea mişcat de emoţia prietenului. El însuşi aştepta evenimentele cu o uşoară încordare. Trăise în permanent contact cu mai marii acestei lumi, fusese primit de regele Angliei şi luase parte la o masă oficială a lui Ludovic al cincisprezecelea, la Versailles. Glumise de multe ori în felul său, delicat-ironic, pe seama ceremonialului de la Curte. Totuşi acum, cînd trebuia să se întîlnească cu o Habsburgă, simţea o uşoară nelinişte. Avea un singur fel de a se purta cu femeile şi nu era sigur dacă galanteria sa ceremonioasă, uşor ironică, se potrivea pentru o regină.

Oricum, trecuse prin multe situaţii ciudate şi cunoscuse mulţi oameni; învăţase să se adapteze şi să ia totdeauna de la oameni şi din evenimente ce era mai bun. Avusese de-a face cu topitori de seu şi cu diplomaţi, cu tipografi, savanţi şi negustori de sclavi, cu scriitori, generali, ţărani, indieni şi o scosese la capăt cu toţii. Nu era omul care să se lase înşelat de aparenţe, de haină şi desigur că va găsi calea potrivită şi cu regina aceasta.

De multe ori se distrase mutînd în minte cadrul evenimentelor şi îmbrăcămintea oamenilor dintr-o epocă în alta. Făcu şi acum lucrul acesta. Luă Biblia, deschise la cartea lui Iov şi citi: 6. „Dar într-o zi, fiii lui Dumnezeu veniră şi stătură în faţa Domnului, şi Satana veni şi el printre ei. 7. Ci Domnul grăi către Satana: «De unde vii?» Iar Satana răspunse Domnului şi zise: «Am cutreierat pămîntul». 8. Atunci Domnul grăi către Satana: «Ai luat tu seama la robul meu Iov? Că nimeni nu este ca el, pe pămînt, bărbat fără prihană şi drept, temîndu-se de Dumnezeu şi ferindu-se de ce e rău!» Satana răspunse Domnului şi zise: «Oare aşa degeaba teme-se Iov de Dumnezeu?. 10. Oare n-ai tras tu gard în jurul lui şi în jurul casei lui şi în jurul averii lui? Lucrul mîinilor lui l-ai binecuvîntat şi turmele lui au năpădit pămîntul. 11. Dar ia întinde mîna şi atinge-te de toate cîte le are, să vezi dacă n-o să-ţi stea împotrivă!»"

Şi Franklin tălmăci versurile în felul lui: „6. Deoarece în ceruri era *lever*, întreaga nobilime veni la Curte să i se înfăţişeze Domnului. Printre curteni veni şi Satana, ca fiind de-ai casei. 7. Dumnezeu spuse către Satana: «Nu te-am văzut în ultimul timp. Unde ai fost?» Iar Satana răspunse: «Am fost la castelul meu şi la alte cîteva conace să-mi vizitez prietenii!» 8. Şi Dumnezeu spuse: «Să auzim ce părere ai despre contele Iov? Găsesc că este cel mai bun prieten al meu, un om profund cumsecade, plin de respect pentru mine şi care ocoleşte tot ce m-ar putea supăra!» 9. Iar Satana răspunse: «Credeţi într-adevăr, maiestate, că această bună purtare se bizuie pe simpatie şi dragoste personală? 10. Nu l-aţi miluit cu tot felul de favoruri, pînă ce a adunat o avere uriaşă? 11. Puneţi-l la încercare. N-aveţi decît să-i retrageţi protecţia dumneavoastră şi să-i luaţi veniturile şi funcţiile. Atunci veţi vedea de îndată, cum se va alătura opoziţiei»."

Franklin compară versiunea sa cu cea curentă, veche. Se simţea liniştit, va şti să găsească tonul potrivit şi pentru această regină.

În ziua hotărîtă, o zi de vară caldă, dar nu apăsătoare, plecă la Gennevilliers însoţit de William, nepotul său. William, îmbrăcat într-un costum de ciobănaş *à la mode*, arăta frumos şi era plin de bucurie neastîmpărată. Franklin purta

haina sa cafenie, rămăsese filozoful din Apus, quakerul pe care ţara aceasta dorea să-l vadă în el.

Vaudreuil înzestrase palatul său din Paris şi căsuţa din Versailles cu mobilier nou, elegant, dar păstrase reşedinţa familiei aşa cum o moştenise. Parcul de la Gennevilliers păstrase stilul ceremonios, măsurat, pe care i-l dăduse străbunicul lui Vaudreuil pe timpul lui Ludovic al paisprezecelea. Musafirii lui Vaudreuil se plimbau pe aleile însorite şi pline de praf ale parcului, printre tufişuri perfect egale şi pomi tunşi neplăcut de exact.

De îndată ce gazda îl zări pe Franklin, îi ieşi în întîmpinare şi-i mulţumi pentru venire, cu o politeţă călduroasă. Apariţia doctorului pricinui aceeaşi senzaţie ca pretutindeni. Totuşi, Franklin cunoştea aici mai puţină lume decît la Paris şi se simţea mai puţin la largul lui. Se plimba grav şi înstrăinat printre elveţieni şi elveţience, ciobani şi ciobăniţe, domni în domino şi doamne cu măşti ; se simţea stingherit.

Se aşeză puţin obosit pe o bancă la umbră şi i-ar fi plăcut să se scarpine. *Monsieur* Lenormant, costumat într-un domino, se grăbi spre el şi-i dădu lămuriri despre unul sau altul dintre musafiri. De altfel, *monsieur* Lenormant nu avea chef de vorbă şi desigur nici nu era bine dispus. Nu-i plăcuse din capul locului că Désirée primise un rol în drama revoluţionară a lui *monsieur* Lemierre ; iar acum, cînd apăruse şi americanul la Gennevilliers, bănuia că ar putea fi la mijloc vreuna din sumbrele intrigi ale lui Pierre.

Astfel şedeau pe banca lor, Franklin şi Lenormant, tăcuţi şi gînditori, în umbra prin care pătrundeau pe alocuri razele soarelui. Trecu prin faţa lor o doamnă a cărei faţă frumoasă, puţin prea slabă, chinuită, cu ochi mari neliniştiţi, contrasta ciudat cu costumul de munteancă din Elveţia pe care-l purta. Era însoţită de doi cavaleri şi de o altă doamnă, iar în jurul grupului se învîrteau doi căţei, lătrînd fără încetare. *Monsieur* Lenormant se ridică şi salută în felul său grav, respectuos. Franklin salută de asemenea, căci doamna i se părea cunoscută. Ea răspunse la salutul lui, apăsat şi chiar ostentativ. „Principesa Rohan", îl lămuri *monsieur* Lenormant, după ce grupul trecu. Doamna mai merse cîţiva paşi. Apoi se opri deodată, se întoarse, cu faţa împietrită într-o expresie inspirată şi totodată înspăimîntată şi, în timp ce ceilalţi amuţiră,

șopti cu o voce stranie, grăbită: „Îl vedeți? Îl vedeți?" — „Cine este?" o întrebară ceilalți. „Contele de Frontenac, răspunse ea. Nu spune nimic, dar este trist și ne privește cu ochi plini de mustrare. Poate că am făcut ceva ce nu trebuia." Vaudreuil veni spre ei. O liniști pe prințesă și o conduse mai departe.

Franklin mai observase de două-trei ori asemenea accese, nu fără un oarecare interes științific, dar și cu antipatia pe care o simțea pentru tot ce era întunecat, înnegurat, haotic. Își aduse aminte că această prințesă îi vorbise cu înflăcărare de cauza americană — nu cumva în salonul lui *madame* de Genlis? Dacă își închipuia acum că contele de Frontenac, omul care făurise Canada, Franța nouă, era mîniat pe ea și societatea ei, nu dovedea aceasta că entuziasmul prințesei și al curtenilor din jurul ei era simulat și că în adîncul sufletului se temeau de America engleză? Nu, ura franceză împotriva Americii de limbă engleză nu murise, iar el, Franklin, avea o sarcină grea.

Majordomul lui Vaudreuil și alte slugi ale casei poftiră oaspeții în sala de teatru. Începu spectacolul.

Drama lui Lemierre i se păru lui Franklin o poveste plină de intenții bune, patetică, străină de realitate. Țăranii elvețieni de pe scenă, bărbații în costume țipător de bogate, cîntau libertatea în versuri sumbre și înflăcărate și se dedau la acuzații cumplite împotriva tiranilor. Lui Franklin, acuzațiile acestea i se părură prea puțin întemeiate; cu argumente atît de abstracte nu s-ar fi putut ademeni în America nici un cîine de după sobă și, cu atît mai puțin, un țăran de la coarnele plugului sau un meseriaș de la uneltele lui. Și, în timp ce țăranii de pe scenă continuau să filozofeze și să blesteme, doctorul hotărî să recitească lista birurilor și taxelor pe care adevărații elvețieni trebuiseră să le plătească în vremurile acelea împăratului și guvernatorului său. Căci asta-i cauza cauzelor, domnule autor de piese, gîndi el. O variație plăcută în ropotul monoton al versurilor tragice o prilejui *mademoiselle* Désirée Mesnard, pe care Franklin o mai văzuse cu plăcere la *Théâtre Français*. În rolul fiului lui Tell, era nu numai plăcută la vedere, ci își recita și versurile naiv și vioi, subliniind totodată faptul că acest băiat era o femeie. Se desprindea din plictiseala didactică a piesei ca ceva

viu, fermecător și cînd, spre sfîrșit, proclamă în alexandrini meșteșugiți, cu aluzie directă la Franklin, că exemplul federaților va dezlănțui desigur și în alte părți furtuni împotriva tiranilor, obținu aplauze entuziaste, la care era cît pe-aci să se lase antrenat și Franklin.

După reprezentație, actorii, îmbrăcați încă în costumele lor, se amestecară printre oaspeți. În jurul lui Franklin se formă un grup mai mare, i se puseră, ca de obicei, cîteva întrebări inteligente și multe altele prostești. Trebui să dea un autograf ici pe un evantail, colo pe un carnet de bal, erau cu toții entuziasmați și lipsiți de înțelegere.

Curînd apăru în cercul lui Franklin și fiul lui Tell. Franklin îi făcu lui Désirée, în franceza lui greoaie, complimente galante și ceremonioase. Lenormant spuse cu o înfățișare posacă ce mult îl îngrijorase violența și nepriceperea cu care prințul Charles mînuise arcul și săgeata și că se bucura că totul s-a sfîrșit cu bine. Désirée răspunse că era fericită că nu-l dezamăgise pe doctor apoi, cu un zîmbet strengăresc, adăugă că speră ca și restul serii să-i împlinească așteptările. Franklin rămase uimit că și ea făcea parte din complot. Lenormant găsi în cuvintele ei pline de tîlc o confirmare a bănuielilor lui că era vorba de o cabală a lui Pierre și se posomorî și mai mult.

Acum și Pierre se alătură grupului. Lăudă piesa cu cuvinte alese, dar numai pentru a încheia cu înflăcărare : „Dar cînd Franklin este de față, chiar și o piesă bună ca cea a colegului Lemierre pălește în fața realității. Căci poate oare o piesă de teatru să concureze cu mărețul spectacol pe care America îl oferă lumii ?" Franklin, cu o amărăciune prietenească în glas, răspunse scurt : „Din păcate, spectatorii nu plătesc".

Pierre însă reluă fraza și zise : „Asta într-adevăr, așa este". Franklin acceptă gluma cu un zîmbet plin de înțelegere.

Între timp, se instalaseră mesele de joc. Printre jucătorii unei mese, doctorul zări o doamnă în costum albastru de păstoriță și cu mască albastră. Înțelese pe dată : era regina. Deși partea de sus a feței era acoperită de mască, nasul semeț, buza de jos cărnoasă, mică, ușor răsfrîntă, nu puteau fi confundate.

Jocul de la masa doamnei se desfășura zgomotos, atitudinile erau neforțate, cei doi căței ai prințesei Rohan lătrau printre picioarele musafirilor, Franklin observă că doamna cu masca albastră nu era cîtuși de puțin tratată cu vreo atenție deosebită ; dimpotrivă, cei din jurul ei se străduiau vădit să n-o recunoască.

Se ridică și se apropie de masa de joc, însoțit de William. I se oferi politicos un scaun, el preferă să rămînă în picioare. Pe cînd se apropiase de masă, doamna cu masca albastră ridicase fugar ochii, apoi trăncăni și jucă mai departe, la fel de liniștită ca și înainte. Franklin văzu cu plăcere ce piele fragedă și albă avea, ce brațe și mîini frumoase.

I se explică jocul : „Hai, bătrîne domn, strigă cu vocea unui precupeț tînărul și impertinentul prinț Charles care ședea la masă, îmbrăcat încă în costumul lui Wilhelm Tell ; platoșa o rezemase lîngă el. Încercați-vă norocul, strigă el. Jucați." Franklin observă că doamna cu masca îl privește. Ceru bani de la William și mizâ, îndatoritor, o piesă mare de argint, un *écu*. „Permiteți-mi, domnule doctor — spuse Diane Polignac — să măresc miza dumneavoastră ; dacă iese un cîștig, vă rog, folosiți-l pentru marea dumneavoastră cauză", și adăugă la *écu*-ul lui, cinci ludovici de aur. *Écu*-ul și cei cinci ludovici fură pierduți. Franklin îi spuse lui William : „*Écu*-ul îl trecem în socoteala Congresului".

Părăsi masa de joc și se întoarse la scaunul său comod. Lumea vorbea despre mărul ce servise drept țintă și se făceau observații glumețe despre rolul pe care îl jucaseră merele în istorie ; mărul Evei, mărul imperial al împăraților romani, mărul lui Newton, merele otrăvite ale familiei Borgia.

Aceasta îi aminti lui Franklin una din istorioarele lui și o povesti. Un prieten al său, un misionar englez, se dusese la indienii Susquehanna, le ținuse predici și povestise cîteva din întîmplările Bibliei, printre altele povestea lui Adam, care a mîncat mărul și astfel a pierdut paradisul pentru el și pentru urmașii săi. Indienii se gîndiră mult. Apoi căpetenia lor se ridică și-i spuse misionarului : „Îți sîntem nespus de îndatorați, frate, că nu te-ai temut să treci apa cea mare ca să vestești cele ce ai aflat de la mamele tale. Sînt lucruri drepte și bune. Este într-adevăr rău să mănînci mere. Este mai bine să se facă cidru din ele."

În timp ce povestea pe îndelete, privea la doamna cu masca albastră. În faţa ei stătea acum Vaudreuil, iar lîngă ea, Gabrielle Polignac, într-un costum de ţărancă elveţiană. Doamna cu masca albastră vorbea şi juca ; totuşi, lui Franklin i se păru că gîndurile nu-i stăteau nici la joc, nici la conversaţie.

Observaţia era justă, Toinette era nervoasă. Dăduse dovadă de un curaj pe care François i-l negase într-un fel atît de provocător. Venise, asistase la piesa interzisă, respira acelaşi aer cu rebelul din Apus. Dar François se afla în faţa ei, juca fără să fie atent şi o privea neîncetat, impertinent, nicidecum umilit, hotărît să nu recunoască vitejia. Fără să fie nevoie ca el să-i mai spună ceva, înţelese că ceea ce făcuse nu era îndeajuns. Era clar că François se aştepta la mai mult, se aştepta ca ea să i se adreseze rebelului. Dacă n-ar face-o, François şi-ar rîde a doua zi de ea la fel de crunt ca şi înainte, iar vizita aceasta la Gennevilliers, la care se hotărîse atît de greu, devenea inutilă.

Atinse uşor braţul Gabriellei : „Nu-mi place jocul astăzi — spuse ea — nu cîştig şi nici nu pierd nimic. Să mergem la doctorul acesta al tău, aş vrea să-l văd mai de aproape." O spuse uşor, Toinette era mulţumită de sine. Gabrielle zîmbi în felul ei, fu de acord. Cele două doamne se ridicară fără grabă, se îndreptară încet spre Franklin.

Se aduseră scaune, grupul din jurul lui Franklin se mărise mult. Pierre monopolizase din nou cuvîntul. Prinţul Charles, cu tot talentul său evident, nu fusese — după părerea sa — destul de convingător în rolul de ţăran revoluţionar, în timp ce contele de Polignac fusese extraordinar de convingător în rolul său de tiran sîngeros. „Dacă *Wilhelm Tell*-ul nostru nu a fost întru totul verosimil — spuse *monsieur* Lenormant — asta se datorează poetului care nu l-a înzestrat cu argumente convingătoare. Auzim mereu de tiranie şi asuprire. Şi totuşi, se pare că Tell şi cu colegii săi o duc destul de bine ; în orice caz, au timp îndeajuns ca să ţină întruniri politice şi să pună la cale asasinate şi răscoale." Pierre, în loc să răspundă, se întoarse către Franklin : „Vă rog, doctore Franklin, să nu vă închipuiţi că prietenul meu Charlot este negustoros şi cusurgiu cum vrea să pară. Limba lui este ascuţită

şi-i place s-o folosească, dar inima sa este alături de orice cauză măreaţă."

Cei din jur se străduiau să se poarte de parcă i-ar fi interesat doar Franklin şi Beaumarchais, de parcă nici n-ar fi băgat-o în seamă pe doamna în albastru. Dar Toinette ştia că aşteptau cu toţii să vadă dacă ea va sta de vorbă cu Franklin şi ce-i va spune. Era obişnuită să simtă toate privirile îndreptate asupra ei, învăţase să fie sigură de sine. Dar astăzi era intimidată cum nu mai fusese decît odată în viaţă, cînd trebuise să i se adreseze lui Dubarry. Atunci, cînd trebuise să i se adreseze „curvei", se descurcase destul de bine. „Ce multă lume este astăzi la Versailles, nu-i aşa, *madame?*" se exprimase ea, iar Dubarry răspunsese : „Da, *madame*". Acum, cînd trebuia să vorbească rebelului, cel mai bun lucru era să spună, de asemenea, ceva cît se poate de neînsemnat, convenţional. Franklin îi veni în ajutor prin aceea că nici n-o privea. Astfel, cînd încetă un moment conversaţia, ea spuse pe un ton şăgalnic : „Vă pare rău, doctore Franklin, de *écu*-ul pe care l-aţi pierdut?" Se rîse. Franklin întoarse spre ea faţa sa mare şi o privi binevoitor. „Un om bătrîn ar trebui să se mulţumească doar cu păcatele vechi, să nu-şi caute altele noi. Dar, privind la jocul dumneavoastră, frumoasă doamnă, m-am lăsat ispitit. Era plăcut şi atrăgător să priveşti ce se petrece în dumneavoastră în timpul jocului."

Stîngăcia Toinettei se risipise. Simţea privirea cercetătoare, de cunoscător, niţel lacomă, a lui Franklin. Îşi aduse măgulită aminte de baluri mascate, de dansurile la care simţise trupurile unor bărbaţi străini atît de aproape de al ei. Simţi deodată, foarte puternic : „Domnul rebel care mă priveşte astfel nu este periculos, cu ăsta pot face ce vreau".

„Dar ce se petrece în mine?" întrebă ea.

Prin deschizăturile măştii, Franklin simţi privirea ei cochetă îndreptată asupra sa. Va să zică alesese tactica potrivită : şi regina aceasta era o femeie, ca multe alte sute de femei pe care le întîlnise în Franţa. Era puţin prostuţă, ceea ce spunea erau nimicuri, dar le rostea cu graţie. În orice caz, va continua să joace şi faţă de această regină rolul domnului în vîrstă care face curte unei femei frumoase, pe jumătate părinteşte, pe jumătate frivol, plin de respect şi uşor ironic.

„Nu e semn rău — continuă el — dacă o femeie își permite cîteodată să joace puțin. Cine este îngăduitor față de sine, este desigur tolerant și față de alții."

„Mă socotiți tolerantă?" întrebă Toinette.

Franklin o privi cercetător, prietenos. „Este tot atît de greu să cunoști oamenii după înfățișare ca și pepenii — spuse el — mai ales cînd nu vezi decît jumătate de față. Femeile sînt de obicei mai tolerante decît bărbații, pentru că sînt mai aproape de natură. În privința aceasta, seamănă cu așa-zișii sălbatici. Trebuie să vă mai povestesc încă o întîmplare a misionarului meu suedez, se adresă el tacticos întregii societăți. Acesta ținu indienilor predici multe și temeinice, după felul misionarilor. Vorbi despre adevărurile creștinești și despre întîmplările din Biblie. Indienii îl ascultară cu atenție, prietenește și cu răbdare. Apoi, ca oameni bine crescuți, îi povestiră în semn de mulțumire cîteva din legendele lor. Povestirile lor nu durau atît cît ale lui, dar nici scurte nu erau. În cele din urmă, prietenul meu își pierdu răbdarea. «Dar încetați odată — se aprinse el — ce vă spun eu sînt adevăruri sfinte, ce pălăvrăgiți voi nu sînt decît basme și născociri.» Indienii fură jigniți. «Dragă frate — răspunseră ei — se pare că onorata ta mamă nu și-a dat destulă osteneală să te crească și nu te-a învățat îndeajuns regulile politeții și ale răbdării. Ai văzut că noi am dat crezare poveștilor tale; de ce nu le crezi și tu pe ale noastre?"

„Minunat, spuse prințul Charles, și deoarece căutase în zadar pînă atunci o ocazie de a fi spiritual, adăugă: Și de partea cui era adevărul, doctore Franklin, de partea prietenului dumneavoastră, misionarul, sau a indienilor?" — „Dețineau fiecare temeinice jumătăți de adevăruri", răspunse Franklin.

Toinette simți că se adresa ei. Era măgulită de felul cum se purta rebelul cu ea, dar nu era pe deplin mulțumită. El lăsa într-adevăr să se vadă că o socotea o femeie frumoasă, care putea plăce; dar o și lua puțin peste picior, lucru pe care ea nu-l putea răbda. Nu permitea să fie tratată ca o fetiță. Îi va arăta ea că se putea măsura cu el. „Dar dumneavoastră, doctore Franklin — întrebă ea strengărește și cu un aer de superioritate — considerați adevărul dumneavoastră deplin valabil?"

Bătrînul o privi bătrînește, blînd; era mulțumit cu ceea ce obținuse. Dar poate că reușea să obțină și mai mult din această întrevedere. Poate că reușea s-o facă pe această femeie, atît de dornică să-și arate înțelepciunea pe care n-o avea, să facă afirmații folositoare cauzei cele drepte. Era însă atît de drăguță, încît îi părea aproape rău să-i pricinuiască neajunsuri. „Era un timp — răspunse el împăciuitor — cînd socoteam convingerile mele ca singurele valabile. Dar cu cît îmbătrînesc, cu atît îmi schimb părerea și acum sînt foarte departe de punctul de vedere al acelei doamne care mi se plîngea odată: «Nu știu cum se face, dar n-am întîlnit încă niciodată pe nimeni care să aibă totdeauna dreptate, în afară de mine însămi»."

Cei din jur ascultau încordați. Vaudreuil și Diane Polignac, Pierre și Désirée socoteau fiecare că el era acela care prilejuise acest joc interesant și plin de emoții. Vaudreuil urmărea cu o plăcere de cunoscător fiecare meandru al frivolei conversații dintre bătrînul rebel prietenos și tînăra, războinica regină. Gabrielle Polignac simțea cu neliniște că Toinette nu putea ține piept acestui bărbat bătrîn, mare, prietenos și greoi; „blînd ca porumbeii, înțelept ca șerpii", îi trecu prin minte. În schimb Dianei, care se știa urîtă, nu-i displăcea felul cum frumoasa și încrezuta regină, căreia toți îi făceau viața ușoară, își crea singură dificultăți. Și prințul Charles era încîntat; n-avea nimic împotrivă ca Toinette să-i pricinuiască încurcături lui Louis.

Pierre urmărea cu interesul unui cunoscător cît de sigur o îndruma Franklin pe Toinette către ceea ce voia el. Cum se juca binevoitor cu ea, asemenea unui cîine bernhardin care se joacă cu un copil și cum totuși jocul acesta nu era chiar atît de inofensiv și cum ea nici nu bănuia nimic, ci credea că ea îl mînă pe el. Pierre simțea o satisfacție adîncă. El era acela care înscenase totul și care trăgea sforile, fără ca ei s-o știe măcar.

Și mai aprigă era bucuria cu care urmărea Désirée desfășurarea jocului, născocit de ea și de scumpul ei prieten Pierre. Pentru că actori nu erau numai Franklin și regina, pentru că Toinette întruchipa întreaga societate înfumurată, nobilă a privilegiaților, iar Franklin pe toți ceilalți, pe cei de jos, pe neprivilegiați. Ea și cu Pierre se strecuraseră în cercurile

nobilimii pentru a duce o viaţă care să merite trăită. Pentru a-şi păstra locurile, trebuiau să facă mereu noi sforţări, să rabde mereu noi umilinţe. Şi totuşi, îi dispreţuiau pe aceşti seniori a căror favoare se străduiau s-o cîştige. Ce proşti şi orbi erau domnii aştia mari, în trufia lor. Se adunaseră aci, ademeniţi de Pierre şi de ea, zîmbind în lăcomia lor de senzaţii noi şi se întreceau care de care să-l înarmeze pe duşmanul ce apoi îi va strivi. Tînără, obraznică, frumoasă şi neastîmpărată şedea, în costumul ei de băiat, la marginea semicercului ce se alcătuise în jurul Toinettei şi al lui Franklin. Aprecia spiritul şi eleganţa frazelor bătrînului doctor şi se bucura că această regină mîndră, nepregătită pentru viaţă, juca un rol atît de prostănac.

Toinette însăşi avea sentimentul că deocamdată Franklin obţinuse un avantaj asupra ei. Căuta un răspuns îndrăzneţ, uimitor, cu care să-l învingă. „Deoarece consideraţi adevărurile dumneavoastră doar jumătăţi de adevăruri — întrebă ea zîmbind provocător — vă consideraţi şi pe dumneavoastră doar pe jumătate rebel?" Amabil, mirat, binevoitor, înveselit, Franklin se întoarse spre ea şi spuse: „Un rebel? Eu? Arăt eu ca un rebel? Cine v-a spus una ca asta? şi fără tranziţie continuă: Ce minunat vă stă coafura. Subliniază limpezimea frunţii dumneavoastră. Vă rog, lămuriţi pe un străin neştiutor: cum se numeşte această pieptănătură?"

Toţi răsuflară uşuraţi că bătrînul înmăbuşise focul, că nu-l lăsase să se întindă şi se bucurau de tactul lui. Încă înainte ca Toinette să poată răspunde, interveni Gabrielle. „Coafura aceasta se cheamă *Coiffure Quès-a-co*", doctore Franklin. Toinette purta într-adevăr acea pieptănătură pe care i-o reproşaseră pamfletiştii. Iar Désirée explică: „*Quès-a-co* înseamnă: ce e asta, ce să fie? şi este o expresie cu care *monsieur* de Beaumarchais şi-a rîs într-unul din pamfletele sale de dialectul provensal al unui adversar nepriceput." — „Mulţumesc, *mademoiselle,* răspunse Franklin şi cu o plecăciune către Pierre adăugă: Văd că literatura se află la loc de cinste în Franţa."

Dar Toinette gîndi: „Aşa de ieftin nu scapă el de mine" şi, ameninţîndu-l strengăreşte, întrebă cu voce dulce, şoptită: „Dar puţin tot v-aţi răsculat împotriva regelui dumneavoastră. Sau să fi fost greşit informată?" Franklin răspunse uşor

și foarte politicos: „Cred că nu sînteți prea bine informată, *madame Quès-a-co*. Foarte multă lume socoate că regele Angliei s-a răsculat împotriva noastră și nu noi împotriva lui."

Acum treaba se încurca serios. Vaudreuil se pregătea să intervină. Dar înainte de a o putea face, Gabrielle interveni: „Ați spus lucruri atît de drăguțe despre coafura lui *madame Quès-a-co*, doctore Franklin. Vă rog, spuneți-ne și nouă, celorlalte, ce gîndiți despre costumele și pălăriile noastre."

Dar nici asta nu ajută la nimic. Toinette, orbită, nu mai voia să știe de nimic. Nu se mai gîndea nici un moment că era regina și că bătrînul era rebelul. Nu mai era decît o femeie frumoasă care observase că celălalt îi admira boiul, fața, mîinile, dar nu îndeajuns inteligența. „Sînteți un om înțelept, doctore Franklin — spuse ea tot atît de încet — și puteți desigur combate orice teză doriți, adevărată sau mincinoasă, mai bine decît o femeie neînvățată. Dar în adîncul sufletului nu recunoașteți că, la urma urmei, regele Angliei are dreptul divin de a da ordine coloniilor sale?" Văzură cu toții că vorbea dintr-o convingere adîncă.

Franklin nu căutase o asemenea întorsătură a discuției. Nu voise s-o determine pe doamna cu masca albastră să facă declarații care s-o compromită. Ar fi fost nerecunoscător din partea lui și, poate, nici foarte inteligent. Poate că n-ar fi reușit decît să întărîte pe doamna și pe soțul ei împotriva cauzei Americii. Ocolind încă o dată răspunsul, zise: „*Madame*, socotiți într-adevăr că un om care arată ca mine este un rebel?"

Dar Toinette: „Mița blîndă zgîrie rău! De ce vă feriți de răspuns?"

Amîndoi, doctorul și doamna cu masca, vorbeau ușor, pe ton de conversație. Totuși, în jurul lor se făcuse o tăcere adîncă. Tînărul prinț Charles rîse prostește și spuse: „Acum chiar sînt curios", și se aplecă înainte, iar arbaleta lui căzu cu zgomot la pămînt.

„*Madame* — răspunse Franklin în liniștea ce se lăsă după ce se stinse zgomotul făcut de arbaletă — într-o seară atît de plăcută, în fața unei femei atît de frumoase, n-aș vrea să devin didactic și politic. Dar pentru că pretindeți un răspuns, dați-mi voie să vă spun: noi, americanii, nu sîntem principial împotriva monarhiei. Există, desigur, exagerări ale princi-

piului, cu care nu sîntem de acord. De pildă, un profesor german a scris prinţului său : «Dacă dumnezeu n-ar exista, prea înalta voastră luminăţie ar trebui să-i ţie locul.» Vedeţi, *madame*, noi, cei de pe cealaltă parte a oceanului, considerăm asta exagerat. Noi socotim că între rege şi popor există un fel de contract. Am învăţat asta de la filozofii dumneavoastră, *madame*. Noi considerăm că regele Angliei a rupt acest contract cu noi. Putem arăta că ne-a jefuit mările, ne-a pustiit coastele, ne-a ars oraşele şi pe mulţi dintre noi i-a omorît. Fapte, după părerea noastră, potrivnice contractului." În timp ce vorbea, faţa lui puternică, bătrînească, radia o convingere atotputernică şi cuvintele acelei „declaraţii" îi ţîşneau de pe buze uşor şi fără amărăciune. Şi tocmai de aceea răsunau în toată măreţia lor.

Contele Jules Polignac, impozant, îmbrăcat încă în costumul guvernatorului Gessler ucis în piesă, spuse cu vocea sa puternică, nepăsătoare, în mijlocul tăcerii care se lăsase : „Dacă asta se cheamă filozofie, atunci filozofia este curată răzvrătire." — „Din partea răposatului guvernator Gessler nici nu ne puteam aştepta la o altă părere", replică Pierre politicos.

În timp ce Franklin vorbea, Toinette nu-i văzuse decît faţa, ochii mari cu sprîncenele arcuite, fruntea neasemuit de mare. Ascultase mai curînd sunetul vorbelor decît înţelesul lor, fusese mai atentă la felul ceremonios, grav şi totuşi fermecător în care le articulase. Avea înţelegere pentru tot ce era frumos şi de aceea şi pentru puterea neobişnuită, unică, îmbinată cu graţie, a doctorului. „Nu este chiar atît de simplu, dragul meu Jules, spuse ea. Desigur că ce ne-a povestit doctorul Franklin nu este lipsit de pericol şi de fapt nici n-ar trebui să-l ascultăm. Dar dacă îl priveşti şi ţii seamă cîtă muzică este în frazele lui, atunci, oricum, e greu să-ţi închipui că un astfel de om este un rebel pînă-n adîncul sufletului."

Prinţul Charles şi bătrînul Lenormant o priveau miraţi. Era ciudat să auzi astfel de cuvinte rostite de regina Franţei, fiica Mariei Theresia.

Franklin avea o expresie prietenească şi nu-şi ascundea marea sa mulţumire. Sforţările pe care le făcuse, stîngace şi pline de zel, felul cum cugeta acuma la cele ce spusese, o făceau pe Toinette într-adevăr frumoasă şi simpatică. „Este

o cinste pentru mine, *madame* — spuse el — că nu mă credeți în stare de ceva rău și că aveți înțelegere pentru muzicalitatea frazelor noastre americane."

Noaptea, pe drumul de întoarcere, se gîndi la cele realizate. Regina spusese că *Declarația pentru independență* are muzicalitate și că stimează pe conducătorii americani. Asta nu era puțin. Mulți șovăielnici își vor manifesta acum simpatia pentru cauza americană. Un lucru era sigur: sfîntul Gheorghe ieșise din ramă, calul și călărețul începuseră să se miște.

Își privi nepotul care se rezemase în perne și adormise. Și el petrecuse o seară plăcută. Franklin se gîndi la liniștitul Passy, la a doua zi, cînd nu va fi obligat să vadă pe nimeni, la ziua următoare, cînd va lua masa de seară cu *madame* Brillon. Se lăsă pe spate, închise și el ochii, ațipi.

CAPITOLUL III

O BĂTĂLIE CÎŞTIGATĂ

Louis cerceta desenele modelelor pe care manufactura de porţelanuri de la Sèvres trebuia să le producă pentru sezonul de iarnă. Se afla în bibliotecă, în faţa lui şedeau directorul artistic al manufacturii, *monsieur* Pourrat şi intendentul economic, *monsieur* de Laborde. Louis se interesa îndeaproape de manufactura sa, se bucura că aducea beneficii. Produsele de la Sèvres, din an în an mai numeroase şi mai artistice, erau cumpărate cu plăcere, mai ales ca daruri de Anul Nou. Louis organiza, de obicei în zilele de crăciun, o mare expoziţie de porţelanuri, în propriile sale apartamente de la Versailles şi o încheia cu o licitaţie. Anul trecut expoziţia produsese două sute şaizeci de mii de livre. „Două sute şaizeci şi una de mii cinci sute treizeci şi patru de livre", constată el cu satisfacţie, mîndru de cifră ca şi de buna sa memorie ; nu era prima dată cînd pomenea cifra în faţa acestor domni. „Anul acesta — continuă el — rezultatul va fi cu siguranţă şi mai bun. Banii n-o să ne strice, domnii mei, încheie el cu un zîmbet larg."

Privi cu plăcere grupurile graţioase create de *monsieur* Pourrat ; erau scene de vînătoare, o păstoriţă, un pădurar, un literat care citea altuia ceva. Louis propuse să se producă mai multe în genul acesta, de pildă un om adîncit într-o carte mare, sau poate un fierar făurind o potcoavă, pe scurt, scene din viaţă ; cu asemenea lucruri nu se putea să nu aibă succes.

Discuţiile aprinse fură întrerupte de *monsieur* de Campan. Bibliotecarul comunică în şoaptă regelui că contele de Maure-

pas se afla în anticameră şi cerea o întrevedere imediată. Louis se posomorî. Cînd avea şi el odată parte de o oră plăcută, îl deranjau. Suspinînd, le spuse domnilor să plece.

Ca de obicei, Maurepas era în ţinută de gală. Aflase dimineaţa devreme de pozna nemaipomenit de prostească a Toinettei. Întîi se gîndise să aştepte pînă ce *monsieur* Lenoir, şeful poliţiei, îl va informa pe rege. Apoi însă socotise mai inteligent să nu lase nimic pe seama întîmplării, ci să folosească personal şi de îndată ocazia cea mare ca să pornească la atac împotriva austriacei. Cu toată oboseala şi durerile deosebite pe care i le pricinuia în dimineaţa aceasta guta, se înfăţişă regelui cu o expresie nu tristă, dar totuşi gravă.

„Sînt chiar atît de importante comunicările pe care aveţi a mi le face? " întrebă Louis nemulţumit. „Din păcate da, sire", răspunse Maurepas. Apoi însă mai acordă o mică amînare regelui şi vorbi despre lucruri neînsemnate. Nici Louis nu întrebă nimic, ci povesti pe larg despre Sèvres şi că expoziţia din decembrie promitea să fie deosebit de variată şi de bogată. Arătă mentorului său schiţele lui *monsieur* Pourrat, şi Maurepas se prefăcu a fi interesat.

Apoi însă, regretînd că este nevoit să mai scurteze încă din scurtul timp de recreare de care dispunea monarhul său copleşit de griji, Maurepas începu să vorbească despre scopul vizitei sale şi raportă despre întrevederea reginei cu conducătorul rebelilor. Nu ascunse de loc circumstanţele atenuante, dar le folosi pentru a scoate şi mai mult în evidenţă, cu tot respectul, neasemuita nebunie a lui *madame*. Desigur, nu regina vorbise cu doctorul Franklin, ci o doamnă cu mască albastră; din păcate, doamna asistase mai întîi la reprezentaţia unei piese interzise, aşa încît răuvoitorii puteau interpreta întreaga întîmplare ca ceva intenţionat. Desigur că şi afirmaţiile făcute de doamnă erau inofensive; totuşi, puteau fi interpretate politic şi fără îndoială că aşa vor fi interpretate.

Louis nu se străduí să-şi ascundă enervarea. De mai multe ori în timp ce vorbea ministrul, fornăi zgomotos pe nas. Toată faţa buhăită i se schimonosea de parcă ar fi vrut să plîngă şi, după ce Maurepas termină, şezu multă vreme tăcut şi copleşit. Apoi, pe neaşteptate, izbucni cu o voce ascuţită, sugrumată: „V-am spus-o de la început, dumitale şi lui Vergennes, că acest vulpoi bătrîn nu trebuia lăsat să intre în

Franța. Acum, iacă. Acum cel mai periculos dintre dușmanii noștri se află în țară. M-ați sfătuit prost. Toți îmi dau sfaturi proaste. Dar spune ceva!" se răsti el la bătrînul care ședea demn în fața lui.

Maurepas răspunse cu un calm accentuat. „Sire, motivele care au determinat, la timpul lor, primirea doctorului Franklin și pe care contele Vergennes și cu mine am avut cinstea să vi le expunem, sînt la fel de valabile astăzi ca și atunci. A refuza intrarea în țară a marelui savant, membrului Academiei noastre, ar fi însemnat o luare de poziție în conflictul dintre Anglia și America. Ar fi fost considerat la Philadelphia ca un gest dușmănos. Ar fi provocat sînge rău la Paris și în întreaga lume. De altfel, doctorul Franklin urmează strict indicațiile noastre. Trăiește liniștit și patriarhal la Passy și se ferește cu grijă să nu ne pricinuiască greutăți. Nu el poartă vina pentru neplăcuta întîmplare de aseară."

Louis cugeta îmbufnat. În cele din urmă, rosti: „Chiar dacă e un savant, un înțelept, oricum vrei, dar rămîne un rebel și am comis un păcat că m-am încurcat cu el". Sufletul îi era plin de închipuiri vagi, triste. Acum rebelul îi ispitea și soția. Era un mare păcat că Toinette intrase în vorbă cu nelegiuitul și acum sigur că nu va mai fi binecuvîntată și nu va rămîne gravidă.

Între timp, Maurepas spuse: „Cu toată respectabilitatea lui, este un ticălos, asta o recunosc. Și, deoarece îi plăcuse formula, o repetă: Da, este un ticălos respectabil. Dar aveți încredere, sire, continuă el. Sînt mai puțin respectabil, dar pot să-i țin piept."

Louis ședea ghemuit în fotoliu, mai copleșit decît se așteptase Maurepas. Începu să-l consoleze. Explică în ce fel intenționa să facă față încercărilor de a se folosi întîmplarea din punct de vedere politic. Cită afirmațiile Toinettei — ușuraticele cuvinte sunau ciudat de sec în gura lui de moșneag — și începu să le analizeze. E adevărat că *madame* declarase că doctorul Franklin nu este un rebel, dar din fericire limitase în mod inteligent afirmația la faptul că n-ar fi un rebel în adîncul sufletului. Deci *madame* nu se pronunțase asupra faptelor doctorului Franklin, ci numai asupra sufletului său. Era o apreciere evident și intenționat nesemnificativă, căci în sufletul omului nu poate pătrunde nimeni, nici politicienii,

nici jurnaliştii, numai dumnezeu. După aceea, *madame* găsise că principiile de bază ale americanilor au muzicalitate. Asta la început dă de gîndit ; dar dacă se analizează mai atent cuvintele rostite, atunci devin inofensive. Ele se refereau desigur numai la forma în care erau exprimate principiile şi deci afirmaţia lui *madame* constituia o apreciere estetică şi nu una politică.

Louis asculta distrat expunerea mentorului său. Putea el acum să sucească şi să răsucească cuvintele Toinettei oricît voia, ca să-l consoleze. De cînd le auzise pentru prima dată, ştia : erau cuvinte nesocotite. În sinea lui, îşi căina soarta. Oare el să fi fost singurul la Versailles care avea ochi să vadă? Oare nu erau toţi ceilalţi nişte nerușinaţi şi nişte orbi? Nu-şi dădeau seama încotro aveau să ducă vorbele şi faptele lor nesocotite? Trăiau de pe urma monarhiei, monarhia era pentru ei pămîntul pe care stăteau, aerul care-l respirau, şi ei făceau totul s-o distrugă.

Era copleşit, guşa mică îi tremura şi, deodată, cu o voce stridentă, spuse : „Apele revoluţiei cresc şi o să şteargă mirul de pe capul celui uns".

Maurepas se cutremură. „Dar, sire — spuse el — sire, la ce vă gîndiţi? Nimic n-o să fie şters. Totul e foarte simplu. O să vă duceţi la *madame*. Veţi avea bunătatea să-i cereţi ca pe viitor să se intereseze mai întîi cine ia parte la adunările pe care le onorează cu prezenţa ei. Asta-i tot." Vorbea cu o limpezime şi o hotărîre neobişnuită.

Louis răspunse cu o ironie spăşită : „Asta-i tot. Nu e atît de simplu cum îţi închipui dumneata."

Ştia că convorbirea pe care i-o pretindea bătrînul era necesară. De cînd înţelesese sensul raportului lui Maurepas, ştia că-i va cere o asemenea convorbire. De la început, convorbirea aceasta îi stătuse în faţă, grea ca un munte, complicată.

Maurepas îl încurajă : „Reproşurile dumneavoastră nu vor fi singurele, sire. Desigur că şi de la Viena i se va arăta lui *madame*, cu toată tăria, că ceea ce a făcut contravine intereselor familiale. Şi ce o să-i fie dat să audă din partea Vienei va fi mult mai aspru decît orice i-aţi putea spune dumneavoastră. De la Viena o să-i vină un frecuş formidabil." Imaginea îl înviora şi, pentru că astăzi era obosit şi bolnav

și nu atît de stăpîn pe sine ca de obicei, îi scăpă un : „Pe sufletul meu, dacă-l am".

Se sperie. Dar se părea că Louis nu auzise nimic. Luase în mînă desenele lui *monsieur* Pourrat, le frunzărea mecanic, fără să le privească, unul după altul, apoi le așeză la loc și nu ridică privirea la exclamația nelegiuită a mentorului său.

Maurepas se liniști. Socotea că arătase destul de limpede lui Louis ușurința criminală a austriacei. Ceru voie să se retragă. Plecă. Își trată guta.

Dar Louis auzise foarte bine exclamația supărătoare a mentorului său. Știa de mult că nu stă bine cu religia. Ar trebui să-l îndepărteze. Dar nu cunoștea pe altul mai bun. Rămăsese cu ochii triști, pierduți în gol.

Apoi, din nou îl cuprinse o furie nebună împotriva Toinettei. Se ridică în picioare. Voia s-o tragă la răspundere acum, imediat, cîtă vreme mai dura furia lui cea mare.

Dar încă înainte de a ajunge la ușă, și-o închipui pe Toinette stînd în fața sa, așa cum avea să-l asculte, furioasă, fără să înțeleagă de fapt ce voia de la ea. Un lucru era sigur : ea nu va ceda. Avea o voință dîrză, acea încăpățînare habsburgică pe care n-o putea suferi, dar pe care o admira.

N-avea sens să se ducă imediat la ea, nepregătit. Trebuia mai întîi să chibzuiască bine ce argumente ar putea avea efect asupra ei și în ce ordine trebuia să le prezinte. Era mai bine să lase discuția pe mîine. Astăzi va merge la vînătoare, așa cum își propusese, iar mai tîrziu va citi puțin și va chibzui.

Tot atît de insistent cum ceruse Maurepas audiență la Louis, cerură și contele Mercy și abatele Vermond o audiență imediată la Toinette. Se întîmpla rareori ca cei doi reprezentanți ai habsburgilor să se înfățișeze împreună la Toinette. Ea știa desigur pentru ce veneau, îi aștepta, era pregătită pentru această discuție.

În primele clipe după întîlnirea cu Franklin simțise o ușoară neliniște. Dar laudele clicii mov, care-i preamărea cu entuziasm curajul, i-o risipiseră repede. Simțea acum nu numai că avusese dreptate ci, mai mult decît atît, că săvîrșise o faptă mare.

Cei doi domni sosiră cu fețe posomorîte. Nu-i venea greu abatelui, cu dinții săi mari, galbeni și neregulați, să pară încruntat. Dar alta era situația cu veșnic amabilul Mercy ; pe Toinette o amuză să vadă cît trebuia să se străduiască acesta ca să-și păstreze aerul încruntat.

De altfel, în ciuda expresiei sale grave, Mercy vorbi mai întîi despre lucruri plăcute. În ultimul timp, Toinette se ocupa cu mult zel de reconstruirea *Trianon*-ului și-i spusese lui Mercy ce mult i-ar place să aibă în dormitor cîteva tablouri de la *Schönbrunn*[1], de care-și amintea, tablouri reprezentînd scene din copilăria ei. Mercy înțelesese aluzia și scrisese la Viena. Acum putea să-i predea o scrisoare din partea Mariei Theresia și totodată s-o anunțe că anumite tablouri, sau mai precis două tablouri aveau să sosească în cel mai scurt timp. Toinette se bucură sincer, mulțumi din tot sufletul.

Apoi diplomatul începu însă să vorbească despre serbarea de la Gennevilliers. Se petrecuse acolo, spuse el, un fapt neplăcut, despre care circulau multe zvonuri, probabil exagerate. Fața Toinettei căpătă de îndată o expresie distantă, neobișnuit de arogantă. Dar încă înainte de a putea spune ceva, abatele deschise gura lui uriașă, urîtă și spuse : „Într-adevăr, *madame,* nici nu știm cum să raportăm acest eveniment de necrezut majestății-sale de la Viena". Indignată de o asemenea mustrare lipsită de menajamente, Toinette îl privi furioasă. Dar Mercy interveni repede : „Vă rugăm, *madame,* aveți extrema bunăvoință de a ne spune părerea dumneavoastră despre cazul petrecut".

Toinette se enervă. Pantofiorul care se zărea de sub fusta largă începu să bată tactul în aer, obicei pe care și-l însușise în ultima vreme. „Cazul petrecut? răspunse ea. Care caz? Mă întreb, *messieurs,* despre ce vorbiți. Vă referiți la mica serbare ce a avut loc la intendentul meu, Vaudreuil ?" Și cum nici unul nu răspundea, iar fața abatelui devenea și mai severă, mai întunecată, spuse mai departe tot cu o voce dulce, puțin batjocoritoare : „Vorbiți, domnii mei, despre faptul că fiind incognito, cu o mască albastră, am făcut puțină conversație cu doctorul Franklin? Mă îndoiesc că el știe astăzi

[1] Palatul Habsburgilor la Viena.

cu cine a vorbit. Ieri, sigur că n-a ştiut." Şi deoarece domnii continuau să se privească în tăcere, continuă: „După cîte ştiu, *messieurs*, însuşi fratele meu, împăratul roman, a avut de gînd să se întîlnească cu doctorul. Fără mască, *messieurs*. Stabilise o întîlnire cu el, dar din păcate a întîrziat, că nici el nu poate fi întotdeauna punctual. Aşa încît trebuie să-mi fie permis să stau de vorbă cu acest domn bătrîn şi simpatic la un bal mascat. De altfel, am scos-o foarte uşor la capăt cu el. Dacă n-aş fi ştiut cine este, nu mi-aş fi închipuit niciodată că în acest sfătos povestitor de anecdote zace un rebel. Nici nu este de crezut. Nici dumneavoastră n-aţi fi crezut-o — spuse ea către Mercy — şi nici dumneavoastră", se adresă apoi ea ceva mai aspru încruntatului abate.

Mercy găsea că astăzi Toinette arăta deosebit de drăguţă şi de atrăgătoare şi gîndea că, în fond, nu există decît un singur mijloc de a o aduce pe femeia aceasta, pe cît de frumoasă pe atît de proastă, pe calea cea dreaptă: trebuia să i se găsească un amant inteligent, care la rîndul lui să se lase condus. Abatele în schimb gîndea, cu supărare şi tristeţe, că toată silinţa şi stăpînirea de sine de care dăduse dovadă ani de-a rîndul fuseseră inutile. Nu realizase nimic. El va fi învinuit că această femeie făcea greutăţi casei de Habsburg, din cauza vanităţii şi a uşurinţei ei, în loc să-i aducă avantaje. Apoi socoti că lipsa ei de judecată şi de ruşine îi dădeau un temei serios să-i spună, cel puţin, cîteva cuvinte tari. Fără a ţine seamă de prostiile afirmate de ea, îi aminti sever: „Mi-aţi promis, *madame*, că veţi fi rezonabilă, cu condiţia să nu mă amestec în distracţiile dumneavoastră. Trebuie să recunoaşteţi că am privit la amuzamentele dumneavoastră cu întristare, dar fără a vă face reproşuri, şi au fost destule asemenea amuzamente, prea destule", şuieră el furios, printre dinţii săi inegali.

Cei doi domni se înţeleseseră că, dacă cumva abatele ar deveni prea violent, să intervină Mercy. Ceea ce şi făcu. Spuse repede şi împăciuitor: „Abatele n-are de gînd să vă facă reproşuri, *madame*. El se gîndeşte doar, ca şi mine, la grijile şi nemulţumirea pe care le va stîrni la *Schönbrunn* comunicarea acestui incident". Şi cum ea şedea mai departe indiferentă, cu o expresie arogantă, o lămuri: „Tocmai pentru că împăratul a evitat o întîlnire cu rebelul, cuvintele dum-

neavoastră binevoitoare față de principiile lui Franklin vor fi considerate ca o schimbare a politicii Habsburgilor și Burbonilor." — „Cuvintele binevoitoare pentru principiile sale ? Eu ? se revoltă Toinette. Cine îndrăznește să afirme așa ceva ?" — „Toată lumea", spuse grosolan abatele. „Și dumneavoastră o credeți? se înfurie Toinette. Credeți într-adevăr că am trădat casa de Habsburg în favoarea răsculaților ?" — „Binevoiți, *madame,* să reveniți la subiect, o puse la punct abatele. Ați făcut afirmații pe care rebelii le pot interpreta în spiritul lor. Asta este ceea ce ne întristează pe noi, pe conte și pe mine." Mercy completă : „Știm că bătrîna maiestate, doamna mamă, are multe griji. Ne vine greu s-o necăjim și mai mult, dar asta se va întîmpla, oricît de îndulcit ar fi raportul pe care-l vom trimite la Viena. Vă rugăm, *madame,* cu tot respectul, să luați aceasta în considerare."

Fața Toinettei devenise gînditoare ; se păru o clipă că ar voi să plîngă. „Știu, *messieurs,* că sînteți devotați casei de Habsburg." Dar se regăsi îndată. „Nu-mi pot închipui — spuse ea — ca vorbele mele să poată avea urmări proaste. Și atît timp cît nu-mi puteți arăta asemenea urmări, dați-mi voie să mă simt nevinovată, cu totul nevinovată."

Domnii nu mai știură ce să spună și plecară. Mercy nici nu se așteptase la altceva, dar abatele era dezamăgit.

Rămasă singură, Toinette privi un timp în gol. Se gîndea la reproșurile grosolane pe care i le va face Josef și era nemulțumită.

Apoi luă scrisoarea mamei sale și o deschise. Maria Theresia scria : „Mercy mi-a raportat despre dorința ta de a avea tablouri din copilărie, ca să-ți poți aminti anii petrecuți la Schönbrunn, și mi-a comunicat ce mărime să aibă, unde vor fi atîrnate și la ce fel de lumină. Mă bucur mult, draga mea, să-ți pot face o plăcere și voi avea grijă să nu dureze șapte ani, așa cum mă lași tu să tînjesc și acum după portretul tău. Nu sînt răzbunătoare și de îndată ce voi avea în față scumpa ta imagine, voi uita cei șapte ani de așteptare."

O tristețe nelămurită o cuprindea pe Toinette cînd se gîndea la bătrîna ei mamă. Duplessis fusese însărcinat pe vremuri s-o picteze pentru Maria Theresia și toți afirmau că portretul era bun și veridic dar, după ce nu-i plăcuse mamei, nu mai avusese chef să pozeze încă o dată. Avea atît de

puțin timp, așa că neglijase chestiunea asta, cu toate aluziile lui Mercy. Dar dacă mama ținea la tablou, va mai poza o dată. În orice caz, era mișcător faptul că mama îi trimitea de îndată tablourile. Copil fiind, stătuse de multe ori în fața acestor tablouri care o înfățișau la vîrsta de 10 ani, dansînd și jucîndu-se cu surorile ei. Mai tîrziu, cînd crescuse, făcea mereu comparații atente între sine și Maria Antonia cea din tablouri. Era curioasă să știe ce tablouri o fi ales mama și nerăbdătoare să vadă dacă și acum o vor impresiona la fel de mult ca atunci. Gîndurile acestea o preocupară și le risipiră pe cele neplăcute.

Povesti intimilor despre reproșurile austriecilor. Vaudreuil, Polignac, rîseră. Desigur, reprezentanții lui Josef erau furioși că Toinette discutase cu omul cu care Josef nu avusese curajul să se întîlnească.

Toinette zîmbi. Își închipuia cum va veni în curînd și Louis și ce răspunsuri potrivite, ascuțite îi va da.

Totuși se gîndi că ar fi mai bine să schimbe puțin programul zilei de 23 august, căci de ziua aceasta, ziua de naștere a lui Louis, trebuia să aibă loc, printre alte festivități, inaugurarea noului teatru al *Trianon*-ului — și anume cu reprezentarea piesei *Bărbierul din Sevilla* a lui *monsieur* de Beaumarchais. Faptul că Louis, care nu iubea nici autorul, nici piesa, s-ar putea supăra puțin, ar fi dat numai ceva mai mult haz serbării. Dar acum, după întîlnirea cu Franklin, Toinette începuse să șovăie. Întrebă: „Rămîne stabilit că, pe ziua de douăzeci și trei, se joacă *Bărbierul?*"

Pusese întrebarea în glumă, nu ca o problemă. Dar Vaudreuil se încruntă peste măsură. Propusese *Bărbierul* din motive bine întemeiate. Nu numai că nu voia ca activitatea sa de intendent, pe care trebuia s-o preia în mod oficial la 23 august, să înceapă cu ceva banal, dar socotea că dacă *Bărbierul* va fi reprezentat în fața regelui la o asemenea ocazie, va fi mult mai ușor de realizat montarea lui *Figaro*. Răspunse deci aspru că actorii știau de reprezentarea *Bărbierului* și, dacă se răzgîndeau acum deodată, se făceau de rîs, atît Toinette cît și el. Toinette dădu grabnic înapoi.

Vaudreuil însă nu se mulțumi cu atît. Tocmai acum, afirmă el, era important ca Toinette să nu cedeze nici un pas. Dimpotrivă, trebuia să treacă la atac. Dacă n-o făcea,

atunci atitudinea ei curajoasă faţă de doctorul Franklin devenea doar o glumă, un gest gratuit. În schimb, dacă mai adaugă repede la prima ei faptă curajoasă o a doua, atunci întîlnirea cu Franklin capătă semnificaţia unui început conştient de politică independentă.

Asta îi surîse Toinettei. Prinsese gust de politică. Josef avea dreptate : jocul politic era mai palpitant decît orice joc de cărţi. Acceptă cu entuziasm şi-l asigură că de acum înainte va duce o politică consecventă.

„Politică consecventă ? Noi ? rînji batjocoritor şi grosolan Jules Polignac. Ceilalţi fac politică, vulpoii, adversarii, Maurepas, Vergennes, Necker. Ăştia se mişcă. Ăştia ne taie nouă posibilităţile. Dar noi ?" Şi cum ceilalţi se priveau între ei zîmbind de această izbucnire neaşteptată, continuă : „Cît am tunat şi am fulgerat împotriva lui Saint-Germain ! Dar noi am vorbit şi el a acţionat. Acum ceilalţi primesc uniformele, prostimea, derbedeii, broscarii. Ăştia devin colonei, generali şi noi stăm aci goi, despuiaţi şi fără soldă."

Erau cu toţii uimiţi ; Jules Polignac nu se mai exprimase de mult în fraze atît de legate.

„Ce timpuri bune erau — îşi aminti visătoare Gabrielle — cînd l-am izgonit pe Turgot."

Toinette rămăsese pe gînduri, impresionată. Numele lui Saint-Germain fusese pomenit în momentul potrivit. Se gîndea la tot răul pe care-l făcuse omul acesta prietenilor ei. Îşi aduse aminte de hotărîrea pe care o luase atunci, la masa de familie dată în cinstea lui Josef, de a-l face inofensiv pe acest bătrîn respingător, răzvrătit.

Un zîmbet drăgălaş, răutăcios şi hotărît îi flutură pe gura mică şi cu buza de jos răsfrîntă. Găsise un cîmp potrivit de activitate. Să poftească acum Louis şi să se plîngă că a spus cîteva cuvinte prietenoase simpaticului doctor Franklin. Îi va dovedi că nu era decît primul pas pe un drum lung.

În dimineaţa următoare, Toinette examina în mica sală de recepţie" modelul definitiv al noului *Trianon*. Trebuiseră să scoată o parte din mobila sălii pentru a face loc machetei.

În jurul Toinettei se aflau domnii care răspundeau de reconstruirea palatului şi refacerea grădinii. Erau arhitecţii Mique şi Antoine Richard. Era pictorul Hubert Robert, care

dădea anumitor părți din clădirile *Trianon-ului,* cu ajutorul unor mici deteriorări artificiale, aspectul de natural, de lucru folosit. Erau artiștii grădinari Bonnefoy du Plan și Morel. Și bineînțeles că era prezent marchizul de Caraman, un diletant care sădise pe proprietatea sa din rue Saint-Dominique cea mai frumoasă grădină a Parisului. Acea grădină care-i sugerase lui Toinette ideea parcului de la *Trianon.*

Toinette stătea în fața machetei, era a optsprezecea, dar acum ajunsese definitivă. Fusese executată cu o nemaiîntîlnită grijă și dibăcie. Lacul și pîrîul erau executate din oglinzi, cîmpiile și pomii din mușchi vopsit, iar clădirile din lemn și ghips. Îți puteai face o idee exactă de fiecare amănunt.

Cu numeroase planuri, desene, schițe în culori în jurul ei, Toinette cerceta cu înfrigurare macheta. Acum realizase ceea ce voia ; totul era așa cum visase, simplitatea cea mai perfectă și cea mai desăvîrșită artă. Fața ei frumoasă, albă, strălucea de o bucurie copilăroasă. De multe ori își blestemaseră domnii slujba, de multe, de nenumărate ori ; cînd Toinette tot nu era mulțumită și cerea să se schimbe ba una, ba alta sau totul, fuseseră adesea pe punctul de a renunța la posturile lor bine plătite. Acum însă, în fața machetei definitive, își dădeau seama : strădania și necazurile lor nu fuseseră zadarnice. Toinette avusese o imagine clară, precisă a ceea ce voia, lucrarea era bună. „Ați făcut ceva minunat, *messieurs,* spuse Toinette. *Trianon*-ul nostru va fi mîndria Franței. Vă mulțumesc. Vă felicit pe dumneavoastră și pe mine." Îi privi pe rînd, pe toți, radioasă, fericită.

„Și pot conta că totul va fi gata în douăzeci și trei?" spuse ea în treacăt. Domnii se priviră între ei, o priviră pe Toinette, îl priviră pe arhitectul Mique, șeful lucrării. „La douăzeci și trei — spuse în sfîrșit arhitectul — casa va putea fi locuită și musafirii dumneavoastră se vor putea plimba prin parc, *madame.* Dar *Trianon*-ul nu va fi încă așa cum am dori să vi-l prezentăm dumneavoastră și musafirilor dumneavoastră." Toinette ridică din sprîncene. „Dar mi-ați promis", se indignă ea. „*Madame* — răspunse arhitectul — dumneavoastră sînteți pentru noi nu numai regina Franței, ci și colega noastră mult iubită și admirată. Ceea ce este omenește posibil s-a făcut și se va face. Dar terminarea *Trianon*-ului nu

este numai o problemă a muncii și priceperii noastre ci, din păcate, și o chestiune de bani."

Arhitectul peisagist Morel întregi : „Am socotit cu multă zgîrcenie, *madame,* și a fost greu să-l convingem pe *monsieur* d'Angivillers să aprobe sumele necesare. Mai mult n-o să ne acorde în nici un caz."

Louis achitase noile și destul de serioasele datorii ale Toinettei, fără să se lase rugat ; ea se îndoia însă dacă, după incidentul cu Franklin, se va mai purta la fel și pe viitor. Dar era mîndră de *Trianon*-ul ei, se bucura că va putea arăta alor ei ce realizase și un prilej mai bun decît acest 23 august nici că se putea. Spuse fără șovăire și foarte arogant : „Am hotărît să serbez ziua de naștere a regului la *Trianon.* Nu am de gînd să ne stric, mie și regelui, serbarea pentru ca intendentul clădirilor regale să poată economisi cîteva livre. Am să vorbesc cu *monsieur* d'Angivillers. Dar am pierdut destul timp cu fleacurile — se întrerupse — să ne întoarcem la treabă", și vorbi fiecărui dintre domni despre detaliile care-l priveau, cu pricepere și amabilitate.

Deodată ușa se deschise. Louis își făcu apariția cu fața tînără, buhăită, îndîrjită și mînioasă.

Reușise să se înfurie și în această a doua zi. În timp ce trecea prin coridorul subteran ce ducea la apartamentele ei, își mai enumerase o dată toate motivele care-l îndreptățeau să fie furios. Nu ar fi fost îndreptățit să spere că, după ce începuse să-și îndeplinească îndatoririle conjugale, Toinette avea să fie mai puțin copilăroasă, mai conștientă de îndatoririle ei ? N-ar fi trebuit ea, după ce îi iertase atîtea extravaganțe, să evite cel puțin gafe ca aceasta din urmă care era aproape o crimă ? Venise mînios, pe doamna care voise să-l anunțe o împinsese supărat la o parte și dăduse de-a dreptul peste conferința Toinettei, hotărît s-o ia pe vinovată prin surprindere.

Prezența lui stîrni surprindere. Într-adevăr, Toinette nu-l așteptase tocmai acum. Gîndurile îi erau toate concentrate asupra *Trianon*-ului și a serbării aniversării lui. Totuși : „Cu atît mai bine" își zise ea și gîndul că Louis picase într-un moment atît de nepotrivit, chiar în timpul discutării unei serbări ce avea să fie dată în cinstea lui, îi dădu și mai multă superioritate.

Îi spuse zîmbind şi puţin mirată că se bucură oricînd să-l vadă. Dar îl ruga să-i arate dacă ceea ce avea să-i comunice era urgent. Tocmai acum era ocupată; o ocupaţie care-i va pricinui, după cum spera o surpriză plăcută.

Domnii îl salutaseră pe Louis cu o plecăciune adîncă; acum se retrăseseră plini de respect pînă la pereţii sălii şi zîmbeau în sinea lor. Louis răspunse, rigid şi sumbru: „Sigur, *madame*. Socot că ce am a spune este important."

Toinette privi în jur, privi spre Louis, privi macheta şi iar spre Louis. Spuse: „Pregătirile, sire, pentru surpriza pe care aceşti domni şi cu mine o punem la cale pentru dumneavoastră, necesită tot timpul nostru şi o atenţie încordată. Dacă comunicarea dumneavoastră nu este foarte importantă..." — sublinie pe „foarte", nu termină fraza şi-l privi amabil, drept în ochi. El, ţeapăn, spuse morocănos: „Este foarte importantă, *madame*". Toinette ridică din umeri, domnii începură să se retragă. „Vă rog, *messieurs* — spuse Toinette şi ridică uşor mîna — nu plecaţi, aşteptaţi, sper că nu va dura mult."

Domnii făcură o plecăciune, ieşiră.

Louis o privi cu ochii lui căprui, îndepărtaţi, respiră adînc şi spuse: „Aşadar, asta este".

„Ce anume? Ce «asta este»", întrebă Toinette zvîcnind din picior. „Ce aţi făcut..." reuşi el să articuleze în cele din urmă, furios. „Cum, ce am făcut? repetă ea ironic, maimuţărindu-l. Am avut o discuţie cu un mare savant, am schimbat cîteva vorbe cu el despre lucruri inofensive, cum am făcut-o cu atîţia alţii." Louis, iritat de atîta încăpăţînare fătarnică, se înfurie din nou. „Respectaţi adevărul! ţipă el stridend. Să nu credeţi că mă puteţi înşela. Am informaţii exacte. Aţi vorbit cu el despre politică. Aţi aprobat politica lui." — „Nu vă enervaţi — răspunse cu aroganţă Toinette — ceea ce vi s-a comunicat este o prostie. Am vorbit cu doctorul Franklin despre muzică. I-am spus că vorbele lui au muzicalitate. Şi chiar aşa era."

Louis se simţi dezarmat în faţa unei asemenea lipse de logică. Simţea cum furia i se topeşte. Se aşează; o masă informă de carne ghemuită pe scaunul aurit, delicat. „N-o să înţelegeţi niciodată, *madame*, că nu mai sînteţi un copil? Nu vă puteţi permite orice capricii, sînteţi..." — „Ştiu — ironiză

Toinette — sînt regina." Aproape că-i era milă de bărbatul acesta care se ghemuise amărît pe scaun, socotind că ea i-a făcut un rău. Se apropie de el, îi puse mîna pe umăr și spuse prietenește : „Fiți rezonabil, Louis. Veniți să vă uitați la *Trianon*-ul meu", și-l conduse spre machetă.

Privea acum macheta și, cum el avea înclinație pentru tehnică, nu se putu împiedica să nu se intereseze de arta și grija cu care fusese întocmită delicata, complicata jucărie. „Nu-i așa că este minunată ?" întrebă Toinette. „Desigur, *madame* — răspunse Louis — este neobișnuit de frumoasă", și cu degetele sale groase, însă pricepute, pipăi diferitele detalii.

Dar nu voia s-o lase să schimbe vorba. „Cel puțin promiteți-mi — reveni el la discuție — că pe viitor vă veți feri de asemenea fapte necugetate." Ea ridică semnificativ din umeri, se îndepărtă de el, se așeză pe canapea, îmbufnată, zvîcnind ușor din picior. „Dar înțelegeți, *madame* — căută Louis s-o lămurească — oamenii aceștia sînt dușmanii de moarte ai monarhiei. Un savant inofensiv, spuneți dumneavoastră. Cuvintele lui au muzicalitate, ziceți. Cu atît mai rău." Se înfuriase din nou. „Omul acesta — strigă el cu voce pițigăiată — nu este aci decît un linge-blide. Ni s-a vîrît pe sub piele, nu există parazit mai ticălos. Este dușmanul nostru cel mai periculos, al dumitale și al meu. Nu regele Angliei : ci el, el. Cu vărul nostru din Saint-James ne putem înțelege, dar cu rebelul ăsta niciodată."

Toinette îl măsura de sus pînă jos, cum se zbătea într-un acces de furie neputincioasă. Mila ei pierise, nu mai simțea decît dispreț. Scrisoarea pe care o scrisese mamei, vestind-o că acum era într-adevăr regină și va naște un moștenitor care să unească pentru totdeauna pe Habsburgi cu Burbonii fusese o lăudăroșenie pripită : nici acum, după operație, Louis nu era în stare să-i facă *dauphin*-ul la care ea avea dreptul. Într-adevăr, era timpul să se apuce de politică.

„Găsesc poziția dumneavoastră în problema americană principial greșită", îl lămuri ea. Făcu apel la tot ceea ce își amintea din discuțiile clicii mov. „Desigur că, deocamdată, rămînem neutri — spuse ea pe un ton savant — nici n-avem încotro. Evident că n-o să ne manifestăm deschis simpatia

pentru rebeli. Dar, la urma urmei, principalul nostru interes rămîne tot să slăbim Anglia. Mă revoltă neîncetat faptul că englezii se mai află încă la Dunkerque. N-aveţi sînge în vine, sire? Nu pot să adorm cînd îmi aduc aminte de asta. Ar trebui să ascultaţi mai mult de mine."

Louis rămase uluit. Să răspundă la atîta lipsă de logică, era greu. „Ştiţi măcar unde se află Dunkerque?" întrebă el. Şi înainte ca ea să poată răspunde, continuă: „Pînă acum nu era obiceiul ca regina Franţei să se amestece în treburile de stat." Era indignat, se apăra cu convingere. „Credeţi-mă — spuse el — eu ştiu ce fac. Judec lucrurile sub toate aspectele, mă sfătuiesc cu miniştrii mei, cu cărţile mele, cu mine însumi şi cu dumnezeu."

Toinette nu se lăsă amăgită. „Chiar dacă politica noastră oficială trebuie să rămînă neutră — continuă ea să-l dăscălească — ar trebui să le dovedim americanilor cel puţin bunăvoinţă omenească, aşa cum am făcut-o eu."

Louis încercă şi mai departe să-i explice politica sa. Nici el, nici regele George nu voiau război. Dar popoarele erau aţîţate de provocatori lipsiţi de conştiinţă. Erau în joc probleme de prestigiu şi, dacă nu se acţiona cu prudenţă, se putea isca peste noapte un conflict din care să nu se mai poată găsi ieşire. Anglia — îi explică el — nu are nevoie de război, are destul de furcă azi cu coloniile răsculate. Dar nici nouă nu ne trebuie. Finanţele noastre n-o permit. Înarmarea noastră neterminată n-o permite.

Din explicaţiile lui răbdătoare, logice, ea prinsese cuvîntul care-i convenea. „Dacă nu sîntem pregătiţi — interveni ea — a cui este vina? Cine este vinovat dacă nu ministrul dumneavoastră de Război? De atîta timp îmi lăudaţi reformele acestui măgar bătrîn şi încăpăţînat. Reformele lui au pricinuit cele mai mari neajunsuri prietenilor mei. Eu însămi m-am îmbolnăvit de supărare şi acum veniţi dumneavoastră, sire, şi-mi spuneţi: «Nu sîntem pregătiţi». Cu toate reformele pentru care a pretins atîtea sacrificii de la ţară şi de la noi, nici măcar n-a reuşit să ne aducă în situaţia de a putea privi cu calm eventualitatea unui război. Nu credeţi, sire, că de aci trebuie trasă o singură concluzie? Omul trebuie îndepărtat, izgonit."

Louis se îndreptase din spate pe scaunul lui mic. Obrazul puhav era încordat și atît de încruntat, încît ea înțelese că prea se întrecuse cu măsura. Adăugă în pripă :

„Cel puțin așa cred, dar poate că nu m-am ocupat destul de amănunțit de această problemă."

Louis spuse tot cu furie reținută, îndîrjită : „A pregăti armata pentru un război cu Anglia nu este un joc de copii, *madame*. Este cu totul altceva decît a clădi castelul *Bagatelle* sau chiar *Trianon*." Văzu cu bucurie că o impresionase. „Pe armata americanilor nu se poate pune multă bază, continuă el. Este o miliție nedisciplinată și, în afară de asta, prost echipată. Dacă intrăm în război cu Anglia, va trebui de fapt să ducem singuri războiul. Și va fi un război care se va desfășura numai în parte aici în Europa, va trebui dus în țări îndepărtate. Englezii au în America armate și depozite și au o flotă gata să transporte corpuri mari de armată. Noi — și aceasta să vă fie clar, *madame* — noi trebuie să transportăm totul, soldații și materialele de război, peste un ocean periculos, controlat de un dușman puternic. Să mă las antrenat în mod ușuratic într-un astfel de război ? Asta n-am s-o fac, *madame*. Niciodată. Și nu permit nimănui, nici dumneavoastră, să mă împingeți pe acest drum."

Nevoită să amîne pînă la o ocazie mai prielnică planul ei de a-l izgoni pe Saint-Germain, Toinette hotărî să-i smulgă lui Louis o altă concesie. „Mă tratați ca pe un copil mic — se bozumflă ea — pe care-l poți face să creadă orice. Dar sînt mai bine informată decît credeți. Nu este adevărat că armata americanilor nu reprezintă nimic. Rebelii sînt curajoși și au obținut victorii. Am uitat numele bătăliilor, dar o știu precis." — „Da, într-o oarecare măsură — recunoscu obiectiv Louis — la Trenton și la Princetown. Dar astea n-au fost bătălii — preciză el — au fost ciocniri, încăierări. De altfel, aceste evenimente s-au petrecut acum cîtva timp și am primit informații sigure că, de atunci, armata generalului Washington n-o duce bine. Dacă n-am trimite în ascuns ajutor americanilor, s-ar prăbuși peste noapte."

Acum Toinette îl adusese pe Louis unde voia. Acum avea să obțină de la el o concesie, o concesie mare, acum va putea să se laude în fața prietenilor cu o victorie mult mai mare decît ar fi fost îndepărtarea lui Saint-Germain. Apropiin-

du-se precaut de ţel, întrebă : „Deci refuzaţi să profitaţi de slăbiciunea Angliei, mai ales pentru că situaţia militară a rebelilor este atît de proastă?" „Da — recunoscu Louis cu şovăială — acesta este unul din motivele de bază."

Acum Toinette se pregăti pentru marea ei lovitură. „Am să vă propun ceva, Louis. Promit să manifest faţă de coloniile răzvrătite tot atîta neutralitate ca dumneavoastră şi Josef împreună. În schimb, promiteţi-mi : dacă situaţia se schimbă, dacă americanii obţin un succes militar, veţi încheia tratatul de alianţă cu ei, veţi porni împotriva Angliei?"

Louis transpira, se simţea stînjenit. „Trebuie să mă gîndesc, răspunse el. M-aţi luat prea repede." Dar Toinette victorioasă, înfuriată, nu cedă. „Abia acum aţi spus — îi dădu ea ghes — că nu puteţi da oficial ajutor americanilor mai ales din cauza proastei lor situaţii militare. Şi acum din nou nu vreţi să recunoaşteţi." — „Dar nu-i vorba de asta — spuse Louis nefericit — de ce nu vreţi să înţelegeţi, Toinette?" — „Înţeleg atît, că nu sînteţi om de cuvînt", răspunse Toinette. „Dacă americanii — preciză Louis şovăind — obţin un succes militar, vreau să spun : un adevărat succes militar, atunci multe s-ar schimba." — „Înseamnă aceasta — interveni Toinette — că aţi încheia o alianţă?" — „Ei, da... — bolborosi Louis — dacă o să fie aşa..." — „Deci e stabilit, sire, întări Toinette. Şi acum, după ce am lămurit chestiunile politice, să ne uităm în linişte la machetă."

Douăzeci şi trei august se nimeri a fi o zi caldă şi musafirii, puţini la număr, care serbau la *Trianon* ziua de naştere a lui Louis, oftară cînd Toinette îi pofti să facă o plimbare prin parc.

Curînd însă uitară de oboseala plimbării pe aleile însorite, atît de frumos era parcul. Nimic nu amintea aci de splendoarea rigidă a grădinii de la Versailles, care le părea tot mai demodată ; aci era reprodusă, cu gust şi simplitate artistică, acea natură pe care domnii şi doamnele învăţaseră s-o iubească din citirea lui Rousseau. Acum o admirau entuziasmaţi.

Într-o rochie simplă, albă, de olandă, Toinette îşi conducea musafirii. Cu mersul ei minunat de uşor, alerga, plutea pe alei, neîntrecutul ei păr blond cenuşiu se revărsa de sub

pălăria florentină, de pai, umerii, brațele răsăreau orbitor de albe și nobile din dantela delicată. Însoțită de grupul arhitecților și artiștilor, își prezenta, plină de încîntare, opera. Cu o bucurie copilărească, sinceră, atrăgea atenția musafirilor asupra a ceea ce i se părea mai frumos și cerea specialiștilor să explice importanța fiecărui amănunt. Parcul cuprindea opt sute de soiuri de pomi și tufișuri, adunate din toate colțurile lumii. Se aflau aci fagi din Germania, chiparoși din Creta, zadă din Armenia, lauri din Pirinei și din China, taxodium din Louisiania, robinia din Virginia, care nu mai fuseseră niciodată plantați în Franța. Două sute treizeci și nouă de pomi și tufișuri felurite, lămuri botanistul Morel, furnizase numai America de Nord. Toinette mîngîia cu degetele ei lungi, delicate, cedrul de Liban și atrase cu mîndrie atenția prințului Charles cu cît erau mai frumoase tuberozele ei decît ale lui de la *Bagatelle*.

Doamnele și domnii ironici, sarcastici, se molipsiră de bucuria strălucitoare, naivă a Toinettei. Neobrăzatul prinț Charles își uită obrăznicia, burduhănosului, înăcritului prinț Xavier îi pieri răutatea, iar lui Vaudreuil aroganța autoritară. Cel mai adînc satisfăcut era Louis. Acest *Trianon* reușise de minune. Ce reprezentau celelalte grădini celebre, parcul lui Horace Walpole, cel al prințului de Ligne, al ducelui de Orléans în comparație cu capodopera creată aici de frumoasa lui soție? Se bucura că, după cît se vedea, și ceilalți gîndeau la fel. În definitiv, era puțin și succesul lui; căci cine plătea?

Toinette era deosebit de mîndră de noua ei orangerie. Socoti cu mîndrie cîți bani va cîștiga de pe urma ei. Numai din vînzarea florilor de portocal se vor realiza trei sute pînă la patru sute de livre, în anii buni pînă la o mie. Louis rămase pe gînduri. „Adevărat, Toinette?" întrebă el cu neîncredere. „Desigur, răspunse Toinette. Așa-i prevăzut în proiect. Nu-i așa *monsieur?*" se adresă ea lui Angivillers. Acesta spuse respectuos: „Nu chiar, *madame*; se sfătui în șoaptă cu un funcționar și declară: contăm pe un venit de cincisprezece livre, care în anii buni se va ridica poate la patruzeci." — „Tot e ceva", comentă Louis binevoitor și hotărî să realizeze cel puțin trei sute cincizeci de mii la expoziția și licitația porțelanurilor sale de Sèvres.

Multă admirație stîrni cursul atît de natural al pîrîului întortocheat și drăgălaș. Apa fusese adusă de la mari depărtări cu ajutorul unor țevi lungi. Pîrîul șopotea dulce și se revărsa în lacul artificial în mijlocul căruia se înălța o insulă artificială; lebede își ridicau gîturile și le înfundau în apă. Pe malul celălalt se zărea un munte, stînci artificiale și mușchi artificial. „Totul arată — recunoscu prințul Xavier — de parcă s-ar afla aci de pe timpul lui Faraon al patrulea." Iar Louis adăugă: „Într-adevăr, mă simt aci în mijlocul naturii, cum mă simt doar la vînătoare".

Era uimitor cîte se putuseră aduna într-un spațiu atît de mic, poduri, temple, pavilioane, grote, ca să nu mai vorbim de ruinele romane pe care le ridicase cu mult gust pictorul Hubert Robert. „Pe viitor o să vi se spună Robert-Ruină", îl lăudă Vaudreuil și pictorul Robert se înclină măgulit.

Ajunseră la pavilionul chinezesc. Și aci totul fusese reînnoit din temelii. Mișcat de un mecanism nevăzut, un carusel începu să se învîrtească. Sculptorul Bocciardi desenase figurile, dragoni și păuni. Toinette se avîntă spre unul din monștrii de lemn și, drăgălașă, se așeză strengărește pe dragon. Ceilalți o imitară și începură cu toții să călărească în sunetele unei muzici subțiri, argintii. Însuși Louis se instală mulțumit și transpirat pe un păun, care se rupse sub el. Louis rîse cu poftă, bine dispus.

Vaudreuil stătea în picioare lîngă Toinette, într-o poziție îndrăzneață, periculoasă, ținîndu-se cu un picior și cu o mînă de frînghie. Era obișnuit cu toate felurile de sport; la *jeu de paume,* un fel de tenis, nu-l întrecea nimeni din Paris. Continuînd să se învîrte în felul acesta periculos cu dragonul Toinettei, o îndemnă în șoaptă: „Azi e ziua potrivită. Totul e atît de reușit. Sînteți mai frumoasă și mai atrăgătoare ca oricînd, Toinette. El e bine dispus. Azi trebuie să-l convingeți." — „Ce anume?" întrebă Toinette, cu un zîmbet fericit pe buze. „Să-l îndepărteze, în sfîrșit, pe bătrînul Saint-Germain", răspunse încet, dar violent, Vaudreuil.

Mai erau multe de văzut, prea multe, lumea obosise. Dar una trebuia să le-o mai arate Toinette, înainte de a se întoarce în casă: „satul", minunatul, drăgălașul, autenticul ei sat. Cînd și-l închipuise, avusese în față imaginea peisajului pastoral în care se refugiase regina Golcondei, eroina din

Aline, romanul cavalerului de Boufflers. Şi cînd cititul prinţ Xavier recunoscu: „Doamne sfinte, dar ăsta este peisajul din *Aline*", Toinette roşi de bucurie.

Fiecare din cele opt case avea o grădiniţă, o grădină de zarzavaturi şi o livadă. Se mai vedeau hambare, bănci de lemn, arii, o ogradă pentru găini, o moară, o casă pentru poliţaiul satului. Mai era o piaţă mică, ţarcuri de oi şi grajduri de vaci.

Vacile fură prezentate, vaci deosebit de curate şi îngrijite. Trăiau într-un grajd strălucitor de curăţenie, podeaua era din plăci de marmură albă, dar pereţii aveau unele crăpături naturale, realizate după desenele pictorului Hubert Robert. Toinette se apucă să-şi mulgă vaca preferată, vaca Brunette; căldarea era din cel mai fin porţelan, fabricată la Sèvres, după schiţele maestrului Pourrat. Toţi priveau ce repede şi dibaci alergau degetele ei pe ugerul vacii. „Delicios, ce delicios", spuse prinţul Charles şi învăţatul prinţ Xavier cită un vers din *Eglogele* lui Virgil. Louis avu o idee fericită. Propuse să se liciteze laptele. Ofertele fură mari şi, în sfîrşit, Louis achiziţionă el însuşi laptele pentru douăzeci şi cinci de ludovici de aur; rîse. „Trăiască regina!" strigă el, se înclină greoi în faţa Toinettei, bău.

Între timp *monsieur* d'Angivillers povestea celor interesaţi despre cheltuielile pricinuite de „sat". Nu atît de clădiri, cît de locuitorii lor. *Madame*, cu cunoscuta ei bunătate, voise să instaleze în satul ei oameni săraci, de la ţară. Dar era greu să găseşti ţărani corespunzători. Dacă găseau pe unul a cărui înfăţişare să placă pictorului Robert, atunci arhitectul Mique găsea că nu avea mîini potrivite şi ţăranul trebuia despăgubit şi trimis înapoi; la următorii ţărani se găseau alte defecte şi cînd, în sfîrşit, artiştii se declarau mulţumiţi, nu era *madame* de acord.

Toinette îşi prezentă ţăranii. Era deosebit de mîndră de ţăranul Valy, din casa a treia, primarul, iar Vercy, poliţaiul satului, nu părea oare absolut veritabil? Mai încolo avu mult succes învăţătorul Lepain, care fusese adus în sat pentru că semăna uimitor cu *Învăţătorul din sat* al lui Greuze, o pictură care stîrnise multă vîlvă la Salon. Interes trezi şi micul protejat al Toinettei, Pierre Machard. Fusese despuiat de hainele sale bogate de Curte şi vîrît în haine ţărăneşti; se vedea

că nu-i venea ușor să se obișnuiască cu haina lungă, grea și saboții butucănoși. Toinette povesti că pe scumpul ei micuț îl recomandase în mod deosebit învățătorului. Acum avea să fie educat după ultima modă, aproape de natură, după principiile descrise în *Emile* al lui Rousseau. Louis îl ridică în brațe, din care cauză băiatul își pierdu unul din saboți și era foarte nenorocit. Louis îi dădu cîteva dulciuri.

„Dar unde este bunul nostru Ulrich Schätzli?" întrebă Toinette și toți ciuliră urechea. Povestea acestui Ulrich Schätzli trezise interesul întregii țări. Ulrich Schätzli din Uznach făcuse parte din garda elvețiană, fusese un soldat destoinic și respectase disciplina. Dar elvețienii țin mai mult decît alții la patria lor — *Enciclopedia* definea pur și simplu *patriotismul* ca boală națională elvețiană — și într-o seară, cînd era învoit, după ce se îmbătase grozav în taverna *La Catrina cea mofturoasă*, Ulrich Schätzli, din garda națională, se proțăpise în piața Louis le Grand și cîntase, spre hazul trecătorilor, cîteva din cîntecele patriei sale, iar la sfîrșit chiar și cîntecul cel trist: *La Strassbourg pe parapet.* Dar gărzilor elvețiene ale maiestății-sale prea-creștine le era interzis cu strășnicie să cînte cîntecele patriei lor și mai ales acest ultim cîntec, care la Paris se numea: *Ranz des vaches* [1]. Motivul era ca nu cumva aceste cîntece să stîrnească dorul de casă al elvețienilor și să nu-i îndemne la dezertare; ba, după o lege veche, încă neabrogată, faptul de a cînta *Ranz des vaches* era pedepsit cu moartea.

Desigur că Louis nu se gîndise să-l trimită pe elvețianul Ulrich Schätzli la execuție. Dar nici ce să facă cu el nu știuse, cu atît mai mult cu cît ministrul său de Război, Saint-Germain, pretindea cu tărie ca încălcările disciplinei să fie sever sancționate. Așa fiind, Louis, dezorientat, aproape că se bucurase cînd Toinette îi ceruse să i-l predea pentru satul ei. Ulrich Schätzli fu dat afară din garda regală cu rușine și ocară și fu primit cu cinste la *Trianon*, ca „elvețian".

Astăzi, de ziua regelui său, se rușinase să se arate în public. Nici un argument al primarului nu-l înduplecase. Acum însă fu adus fără milă. Veni copleșit de rușinea că încălcase atît de grav disciplina. Purta un costum elvețian, o

[1] Dansul vacilor.

haină de postav lungă, cenușie, un pantalon foarte scurt; pictorul Hubert Robert schițase costumul după descrierile din romanele alpine ale marelui autor de romane Claris de Florian. Astfel înțolit, foarte înalt, Ulrich Schätzli stătea în poziție de drepți, nemișcat în fața doamnelor și domnilor și și ei îl priveau. Prințul Charles îl examina, dîndu-i ocol jur împrejur. Louis îl privi clipind des din ochii săi miopi, ridică privirea spre fața sa împietrită, ca de lemn, și spuse: „Va să zică... așadar... problema asta a fost rezolvată". Puse accentul pe „asta". Multă vreme după plecarea oaspeților, elvețianul Ulrich Schätzli rămase în poziția de drepți.

Musafirii Toinettei începură să viziteze interiorul casei. Cei mai buni pictori și sculptori ai Franței își uniseră puterile ca să împodobească vestibulul, scara, anticamera, sufrageria, micul și marele salon, biblioteca minusculă și spațioasa cameră de toaletă, budoarul și dormitorul.

Interes stîrni în primul rînd dormitorul. Nu mobila aleasă, îmbrăcată în mătase albastră, nu căminul cu un ceas minunat, nu tablourile de Pater și Watteau atraseră atenția musafirilor, ci cele trei tablouri trimise Toinettei de la Schönbrunn. Căci nu sosiseră numai tablourile promise de Maria Theresia fiicei sale; nici Josef nu se lăsase mai prejos și-i trimisese și el un tablou Toinettei.

Cele două tablouri dăruite de Maria Theresia erau mai frumoase decît ținuse minte Toinette. Erau de pictorul Wertmüller și o reprezentau pe ea cînd era încă foarte tînără. Împlinise atunci zece ani și micuțele arhiducese jucaseră o operă și un balet în cinstea căsătoriei fratelui Josef. Pe una din pînze, Toinette dansa cu frații ei, Ferdinand și Maximilian. Avea un aer nespus de copilăros, cu laibărașul roșu și fusta albă de satin înflorat. Mult mai aparte și atrăgătoare era pe cealaltă pictură; dansa serios și atent, cu unul din frații ei și cu o soră, un balet mitologic în mijlocul unui peisaj delicat, pe jumătate clasic, pe jumătate englezesc. Toinette însăși se plăcea foarte mult în tabloul acesta, sever și totuși gingaș, și era evident că și ceilalți o plăceau.

Dar cel mai remarcabil era tabloul al treilea. Reprezenta pe unchiul Karl, pe unchiul Maximilian și pe bătrînul arhiduce Josef Maria, toți în veșminte de călugări, săpîndu-și mormintele. Toinette nu-și amintea să fi văzut vreodată acest

tablou la Viena. Desigur că fratele Josef îl trimisese într-un acces de umor sumbru şi în timp ce celelalte două tablouri îi fuseseră înmînate de Mercy, pe acesta i-l predase abatele Vermond. La început, Toinette se supărase pe gluma macabră, apoi însă rîsese şi chiar Vaudreuil se amuzase pe seama ciudatului tablou. Se hotărîse, în cele din urmă, să-l pună şi pe acesta în dormitorul ei, împotriva sfatului pictorilor care găseau că lucrarea nu era destul de artistică. Acum musafirii ei, eleganţi şi veseli, îl priveau puţin neliniştiţi, interesaţi, amuzaţi.

Cina, servită devreme, se desfăşură cu mult antren. Masa cobora şi se ridica, încărcată cu mîncăruri, restul serviciului era completat de servitori muţi. Se descurcară fără lachei. Toinette lămuri că voise să facă economii şi de aceea păstrase acest aranjament al răposatului bunic, preafericitul Ludovic al cincisprezecelea. De altfel, tot din motive de economie, folosise cît mai multe piese din vechiul mobilier; chiar şi patul ei mai fusese folosit de o predecesoare. Povesti în şoaptă Gabriellei că fusese patul „curvei", al lui Dubarry. Cînd şoapta asta trecu din gură în gură, *monsieur* d'Angivillers nu se putu stăpîni să nu şoptească, la rîndul său, că patul acesta, păstrat din motive de economie, era desigur patul cel mai scump din ţară, numai coloanele noi, pe care le comandase *madame,* costau două mii de livre. De altfel nu era patul „curvei", ci al răposatului bunic Louis, ceea ce desigur nu excludea posibilitatea ca *madame* Dubarry să fi dormit uneori în el.

Louis mînca grăbit cu o poftă grozavă, îndemnîndu-i mereu şi pe ceilalţi să se servească. „Aci nu sîntem nobili, domnilor şi doamnelor — spunea el — aci sîntem pur şi simplu oameni, da, ţărani, aşa că hai să mîncăm."

Vaudreuil avu o idee. Folosind buna dispoziţie a lui Louis, propuse să se dea drumul muzicanţilor de la Operă, care cîntau în timpul mesei, şi să-l cheme pe elveţian, pe Ulrich Schätzli. „Ca intendent al lui *madame* — spuse el — sînt dator să dau sărbătoririi aniversării maiestăţii-sale un caracter deosebit." Louis, mai întîi uluit de atîta îndrăzneală, acceptă apoi calm. „Fie şi aşa", spuse el.

Fu adus elveţianul. „Omule, acum nu mai eşti în serviciul gărzii, spuse Vaudreuil. Ce ar fi dacă ne-ai cînta celebrul tău

cîntec?" Ulrich Schätzli stătea țeapăn, în poziție de drepți, și nu pricepea.

„Ce spune domnul? întrebă el. Ce ordonați?" — „Eu ordon să cînți acel *Ronz des vaches,* celebrul tău dans al vacilor." — „Dar este interzis", răspunse Ulrich Schätzli. „Prostii, dragul meu", spuse Vaudreuil. Scoase o monedă. „Uită-te la capul acesta — și, arătînd spre Louis — vezi-l pe acela. Acesta este omul care interzice și permite. Întreabă-l pe el!" Elvețianul transpira și continua să stea în poziție de drepți. „Nu este interzis, sire, domnule general?" îl întrebă el pe Louis. „A fost interzis, dar nu mai este", răspunse Louis în felul său concret. Era și el dornic să audă celebrul cîntec și mai voia să vadă dacă înțelege textul german. „Hai, cîntă odată, fiule", spuse el lunganului.

Ulrich Schätzli stătea în fața lor cu haina de postav cenușiu, cu trese roșii și cu pantalonul foarte scurt. Stătea în poziția strict regulamentară, cu picioarele crăcănate, țeapăn, deșirat, foarte drept, cu brațul care ținea pălăria întins ca o bucată de lemn. Era însă vizibil emoționat, răsufla zgomotos, toată fața sa aspră era frămîntată. Deodată spuse scurt și foarte tare: „La ordin, sire, domnule general".

Apoi începu să cînte țărănește, cu o voce necultivată, puternică și cu sunete guturale: „La Strassburg pe parapet / A început năcazul meu, / Din munți cornul răsună, / Spre patrie vreau să înot, / Căci altfel nu mai pot." Și cîntă tot cîntecul acela simplu și trist, cum l-au prins pe cînd trecea fluviul înot, cum l-au judecat în fața regimentului și l-au condamnat la moarte. „Voi fraților, toți frații mei, / — cînta el — Azi mă veți vedea ultima dată; / Ciobănașul poartă vina, / Cornul m-a ispitit la rău, / Asta v-o spun eu. / Voi fraților trei, / Un lucru doar vă rog: / să mă-mpușcați pe loc. / Milă de mine să n-aveți, / Țintiți bine, sîngele să mi se scurgă tot. / Ăst lucru doar vă cer. / O sfînt părinte, / Primește sufletul meu / În ceruri sus la tine, / Acolo în veci să stea / Și pe mine nu mă uita."

Ulrich Schätzli reuși să-și păstreze poziția militară în timpul cîntecului, dar lacrimile îi curgeau pe obraji. Louis era, de asemenea, foarte mișcat. Nu înțelesese chiar totul, dar destul de mult și acum îl puse pe elvețian să-i repete cîte ceva și-l întrebă ce înseamnă. Apoi povesti subiectul celor-

lalți. „Eu am spus totdeauna — declară mulțumită și cu subînțeles Toinette — că republicanii aceștia nici nu sînt atît de răi ; sînt oameni melancolici, cu înclinație pentru muzică." Apoi îl întrebă pe Ulrich Schätzli : „Dar acum îți merge bine, dragul meu ? Nu te simți ca acasă, în satul meu ? Nu este tocmai ca în Elveția ?"

Ulrich Schätzli nu pricepu și privi încurcat în jur. „Ordonați", spuse el apoi repede. Louis îi oferi plin de bunăvoință un pahar de vin. „Bea, fiule — spuse el — și întremează-te. Te-ai descurcat bine", și-i dădu un ludovic de aur.

Actorii de la *Théâtre Français* care trebuiau să joace *Bărbierul* luau masa în același timp. Fusese o masă pregătită cu grijă, *monsieur* d'Angivillers le comunicase, din însărcinarea Toinettei, că regina întocmise personal meniul, lista de bucate fusese tipărită pe un carton deosebit de frumos ; dar, deoarece era foarte puțin loc în palat și nu se cădea ca actorii să mănînce la aceeași masă cu invitații regelui, luară masa împreună cu lacheii.

Asta nu era jignitor și nici nu putea supăra pe nimeni. Nu fuseseră invitați decît aristocrații de viță veche, din acei care puteau dovedi că nu numărau nici un om de rînd între strămoșii lor, pînă hăt în secolul al paisprezecelea și care se țineau, așa după cum era obiceiul, strict izolați de oamenii de rînd. Cu toate acestea și deși nu spuseseră nimic, domnii și doamnele de la *Théâtre Français* socotiră jignitor faptul că fuseseră puși laolaltă cu lacheii.

Altminteri lacheii aceștia erau băieți deștepți, obraznici și șmecheri. Cînd stăpînii lor nu știau cum să se descurce, se adresau lor ; ei, lacheii, se bucurau de toată încrederea stăpînilor și le mijloceau multe afaceri secrete, politice, financiare, amoroase. Cunoșteau exact politica cea înaltă și cea măruntă, problemele de finanțe, ei înșiși făceau speculații, dădeau bani cu împrumut stăpînilor lor și aveau venituri frumoase. Se strigau între ei pe numele stăpînilor, Vaudreuil, Provence și Artois. Nu-i prostea nimeni, aveau vioiciunea parizianului, mintea ascuțită. Era desigur mai amuzant să stai la masă cu ei, decît cu musafirii Toinettei. Totuși, o dată cu mîncărurile scumpe, actorii înghițiră și un strop de venin.

La masa actorilor şi a lacheilor şedea şi Pierre Beaumarchais. Îi era recunoscător lui Vaudreuil că pusese să se joace *Bărbierul*; această reprezentaţie era un prim pas spre reprezentarea lui *Figaro*. Totodată, socotea şi el că era jignitor să ia masa cu lacheii şi era supărat pe Vaudreuil.

Deoarece nu mai era nici un pericol să se întîlnească cu nobilii de viţă, d'Angivillers pofti doamnele şi domnii să viziteze palatul şi grădina, înainte de a se pregăti de spectacol. Astfel actorii se plimbară acum şi ei prin parc, ascultară murmurul pîrîului, vîsliră pe lac, călăriră pe animalele de basm ale caruselului chinezesc. Şi lor le plăcu „natura" şi mai cu seamă Désirée înţelegea ce voise şi ce realizase Toinette. Dar asta nu-i împiedica să facă glume răutăcioase, iar Pierre scorni o expresie despre care ştia că se va răspîndi în tot regatul: porecli *Trianon*-ul *Petit Schönbrunn*, micul *Schönbrunn*.

Dar şi el şi actorii trebuiră să recunoască că niciodată nu jucaseră într-un teatru mai frumos ca cel de la *Trianon*. Clădirea era micuţă, în stilul unui templu cu coloane ionice, toată în alb şi aur, lojile şi scaunele erau tapisate cu catifea albastră, coloanele cu cap de leu susţineau balconul; totul făcut cu dragoste şi gust. Scena era şi ea înzestrată cu toate maşinăriile şi instalaţiile pe care actorii şi le-ar fi putut dori.

În timpul spectacolului, ei simţiră lipsa aplauzelor furtunoase care, la *Théâtre Français*, le întrerupeau de obicei jocul la anumite pasaje. E adevărat că rîsul zgomotos al lui Louis înlocuia hohotele de rîs ale unei săli întregi; dar nu avea o minte ageră şi uneori rîdea cu întîrziere, sau nu rîdea de loc. De altfel, acum, văzînd piesa jucată, n-o găsea chiar atît de păcătoasă ca atunci cînd o citise. Îi spuse asta şi lui Pierre. „Bine, *monsieur*. M-am amuzat, am rîs, după cum aţi auzit desigur. Continuaţi tot aşa, *monsieur*." — „Aşa voi face, sire", răspunse Pierre şi se înclină adînc. După aceea, el şi actorii trebuiră să se retragă.

Toinette şi musafirii ei dansară în piaţa satului. Ţăranii fuseseră chemaţi şi, dacă în timpul mesei distinşii muzicanţi ai regelui fuseseră îndepărtaţi ca să facă loc elveţianului şi acelui *Ranz des vaches* al său, în schimb avură acum prilejul să cînte jocuri ţărăneşti. Toinette dansa cu primarul Valy, Gabrielle cu poliţaiul Vercy, Louis însuşi dansă, năduşit şi

rîzînd, cu fiica poliţaiului, o fată zdravănă şi lipsită de graţie, ce chicotea ruşinoasă.

Fusese vorba ca Toinette să petreacă această primă noapte în *Trianon*-ul ei, singură, iar Louis să se întoarcă împreună cu ceilalţi la Versailles. Dar cîntecul elveţianului şi dansul cu ţăranca îl stîrniseră şi, cînd ceilalţi plecară, el rămase. Bîlbîi stînjenit ceva greu de înţeles, dar Toinette îl pricepu de îndată. I-ar fi plăcut să rămînă singură prima noapte în *Trianon*-ul ei, dar nu voia să scape momentul prielnic să obţină căderea lui Saint-Germain.

Îl rugă deci pe Louis să aştepte şi trecu în dormitor.

El se bălăbăni prin camerele elegante, delicate, horcăind, transpirat, greoi. După timpul cuvenit, zgîrie la uşa dormitorului. „Intraţi!" strigă ea înăbuşit.

În lumina lumînărilor, dormitorul albastru părea şi mai frumos şi atrăgător decît la lumina zilei; larg şi de o simplitate costisitoare, îi aştepta patul în care dormise răposatul Louis al cincisprezecelea şi uneori şi *madame* Dubarry. Pe pereţi atîrnau tablourile; ţeapănă şi foarte gingaşă, Toni cea mică dansa cu surorile ei în mijlocul peisajului clasic.

„Să nu stingem lumînările?" propuse Toinette. „Să le stingem? şovăi Louis. Ei bine, ei fie..." cedă el şi începu să le sufle pe rînd şi să le cureţe mucurile cu degetele. „Mai lăsaţi-le, spuse Toinette", căci dura prea mult. Cîteva lumînări rămaseră aprinse şi aruncau lumini jucăuşe asupra nobilelor rude care în straie de împrumut se distrau săpîndu-şi singure groapa. Louis începu să se dezbrace tacticos şi se culcă încă înainte de a se fi dezbrăcat cu totul. Toinette trase perdelele patului.

După aceea, în patul închis cu perdele, Toinette îi povesti că acum, după terminarea *Trianon*-ului, va avea nevoie de un buget mult mai redus. Nu uitase, spunea ea, că el îi plătise de cîteva ori datoriile fără a-i face reproşuri. Ştia să preţuiască asta şi-i mulţumea. Dar de acum înainte nu va mai fi nevoie de aşa ceva. O dată cu terminarea *Trianon*-ului, toate dorinţele ei erau împlinite. De acum înainte nu va mai juca nici cărţi şi, în general, se va feri de cheltuieli inutile. Puse capul pe pieptul lui şi se lipi de el. El mormăi ceva prietenos şi privi mulţumit cum jucau umbrele slabe ale lumînărilor pe perdelele patului.

Ea tăcu un timp. Apoi prinse din nou să vorbească. „De vreme ce mă arăt atît de înțelegătoare în această privință sper, sire, că și dumneavoastră îmi veți îndeplini o dorință." El fornăi neliniștit, bombăni ceva nelămurit. Acum ea pretinse de-a dreptul : „Alungați-l, în sfîrșit, pe omul acela dăunător, pe imbecilul de Saint-Germain. Cine a fost vinovat de ultima noastră ceartă ? El și numai el. El este totdeauna pricina neînțelegerilor noastre."

Louis se răsuci nemulțumit. Mereu se întîmpla așa, ea strica totdeauna sfîrșitul. Totdeauna cerea ceva după aceea. Îi trecu vag prin cap că în patul acesta dormise Dubarry și că ceea ce făcea Toinette și cum o făcea nu era regesc. Mormăi, rosti cuvinte neînțelese. Se gîndea la multe, la reforma armatei, la disciplină, la ministrul de Finanțe Turgot și că mîine va reciti în Plutarh pasajul despre Antoniu și Cleopatra.

„De ce nu răspundeți ? întrebă Toinette. E chiar atît de grav cînd cer și eu odată ceva ?" El mocnea mai departe pe tăcute. Întunericul adînc al alcovului îl apăsa, dădu perdelele la o parte. Dormitorul avea o înfățișare pașnică, fermecătoare. „A fost deosebit de drăguț din partea mamei dumneavoastră — spuse el — că v-a trimis aceste tablouri. E încîntător cum dansați acolo. Mă bucur că avem aici aceste amintiri atît de frumoase." „Singur ați recunoscut — spuse Toinette — că Saint-Germain nu este la înălțimea sarcinilor sale. N-a putut realiza reformele de dragul cărora m-a jignit pe mine și întreaga nobilime." — „Nu găsiți că și eu ar trebui să mulțumesc mamei ?" Toinette se ridicase pe jumătate ; blondă, albă, drăgălașă, îl obligă să-și îndrepte privirea asupra ei. „Vă rog nu vă eschivați, sire, spuse ea. Dați-mi un răspuns clar. O să-l îndepărtați pe Saint-Germain ?"

„Ei bine, poate..." mormăi Louis. „Vă rog, spuneți un da răspicat, sire", insistă Toinette. „Ei da", spuse Louis morocănos.

Se sculă, se îmbrăcă, neglijent, furat de gînduri, uită cîte ceva din complicata sa îmbrăcăminte. Apoi părăsi casa.

Grădina era învăluită într-o liniște desăvîrșită, luna răsărise, pîrîul și fîntîna șopoteau. Întorcîndu-se încet spre Versailles, Louis respira cu plăcere aerul nopții. Îi părea bine că era singur. „La Strassburg pe parapet a început năcazul meu", fredona el prin parcul liniștit și : „Cornul m-a ispitit

la rău". Apoi se gîndi la Saint-Germain, ce drept se ținea totdeauna domnul cel mărunțel, se gîndi la fața pămîntie, aspră, adînc brăzdată a bătrînului și, în timp ce mai fredona de cîteva ori „Cornul m-a ispitit la rău", se gîndi cîți oameni necinstiți se aflau la Curtea sa și că Saint-Germain era unul din puținii cinstiți.

Astfel ajunse la Versailles. Bătu în poartă, dar elvețianul de serviciu se uită prin ferestruică și, văzînd curteanul îmbrăcat neglijent, spuse brutal: „Nu-i voie, vezi-ți de drum". Louis își aminti că dăduse el însuși ordin să nu se permită nimănui intrarea după miezul nopții și începu să hohotească cu rîsul său de căruțaș. Atunci soldatul recunoscu pe rege și se sperie. „Ești un bun soldat, fiule", spuse Louis.

În dormitor constată cu plăcere că mai avea destul timp pînă la *lever*-ul oficial. Se culcă, dar nu în patul de gală, ci pe culcușul lui simplu și comod. Se întinse mulțumit, se culcă pe partea stîngă, se răsuci pe dreapta, adormi.

Visă. Avea o sculă nouă, bună și practică, dar era prea grea, luă cleștele cel vechi, dar nici cu ăsta nu ieși la socoteală, lacătul era gata, dar nu funcționa, îl cercetase împreună cu *monsieur* Laudry și Gamain, dar nu funcționa, și cînd voi să vîre cheia în el, nu se potrivea, nimic nu funcționa. Socoteala se afla în fața lui, era mult prea ridicată, cifrele se încurcară. Era un bun calculator, dar n-o putea scoate la capăt cu socoteala, îi chemă pe d'Angivillers și pe de Laborde, totalul era de fiecare dată altul. Transpira, nu se potrivea nici o socoteală și lacătul nu funcționa.

Cînd bătrînul camerist îl trezi și-i aminti respectuos: „Sire, e timpul să vă culcați în pat", se bucură că putea să-și părăsească așternutul fără pretenții, în care de obicei se simțea așa de bine și să se culce în patul de gală, pe care-l ura.

După *lever*, pe care-l ținu într-o dispoziție deosebit de proastă, trecu alături, în apartamentele mentorului său. Deoarece luase asupra sa problema privitoare la Saint-Germain, cel mai bun lucru era s-o rezolve imediat.

De îndată ce Maurepas îl zări, înțelese pentru ce venea. Toinette nu-l invitase la serbarea de la *Trianon* și deci bănuise de îndată că voia să obțină cu această ocazie anumite promisiuni și avantaje de la Louis. Clica nu-și ascunsese

niciodată intenţia de a-l doborî pe Saint-Germain. După felul amărît în care îşi făcuse Louis intrarea, lui Maurepas îi fu clar că Toinette îşi atinsese scopul.

El nu vedea cu ochi buni îndepărtarea vechiului său prieten, Saint-Germain. Dacă întreaga nobilime de la Curte nu i-ar fi pus tot mereu bețe în roate acestui om capabil, ţara ar fi avut acum o armată corespunzătoare şi s-ar fi putut lua cu totul altă poziţie faţă de Anglia. Dar Maurepas simţise cu luni în urmă că nu-l va putea menţine pe Saint-Germain. Nu numai austriaca şi clica mov voiau să scape de el, ci în primul rînd propria lui soţie. Într-adevăr, contesa Maurepas promisese scumpei prietene şi verişoare Montbarey că-i va da soţului ei Ministerul de Război. Maurepas nu-l socotea potrivit pe prinţul Montbarey, dar promisese soţiei sale că, după retragerea lui Saint-Germain, va atribui postul protejatului ei. Toinette era o duşmancă făţişă a lui Montbarey şi Maurepas se bucura că, cel puţin, avea să i-l vîre pe acesta pe gît în locul lui Saint-Germain.

Maurepas nu se simţea prea bine în dimineaţa asta şi era mulţumit că Louis nu-l poftise la el, ci venise personal. Aşa nu era nevoit să se îmbrace protocolar, putea rămîne în halat şi în papuci.

Louis găsi că acum, cînd trebuia să spună cuvintele hotărîtoare, sarcina era mai grea decît îşi închipuise. Îl chinuia amintirea îndepărtării lui Turgot şi a situaţiei neplăcute create de izgonirea omului acela, într-adevăr neruşinat, dar profund cinstit, curajos şi extrem de capabil. Şi Saint-Germain era profund cinstit şi capabil, iar Louis îi făcuse promisiuni solemne.

Louis vorbi de altele, se informă de sănătatea mentorului său, regretă naiv că nu fusese la *Trianon,* povesti despre *Ronz des vaches* şi de dansul său cu ţăranca. Apoi, în sfîrşit, povesti şovăind că avusese o noapte proastă şi că, în timpul insomniei, îi trecuseră prin cap numeroasele plîngeri ce se ridicaseră împotriva lui Saint-Germain. Ştia prea bine că majoritatea învinuirilor nu aveau o bază concretă. Dar omul care are ghinionul de a-şi face duşmani ori încotro se duce nu este totuşi potrivit pentru un asemenea post şi, cu buna sa memorie, enumeră tot ceea ce i se reproşa ministrului de Război. Decretul care deschidea burghezilor calea spre postu-

rile de ofiţeri superiori, ordinele „teutonice" ale bătrînului, în primul rînd introducerea pedepsei cu bătaia, povestea cu invalizii şi afacerea cu iezuiţii. Era o listă lungă.

Bătrîn şi cinic, Maurepas se distra cu felul în care Louis încerca să se justifice faţă de el şi faţă de sine însuşi. Toate ordinele pe care Louis i le reproşa acum ministrului său de Război le aprobase la timpul lor în mod expres şi-i promisese de repetate ori că-l va menţine în ciuda tuturor. Dar, răutăcios şi batjocoritor, Maurepas se bucură mai ales că Louis pomeni de povestea cu invalizii şi de afacerea cu iezuiţii.

Chestiunea cu invalizii se întîmplase aşa : *Hôtel des invalides* fusese destinat să fie un cămin al veteranilor, mai ales al acelora răniţi în războaiele Franţei. Dar, treptat, destinaţia aceasta fusese nesocotită şi se primiseră şi indivizi ca lachei şi bucătari ; dacă vreun mare senior avea un grad în armată, se şi simţea îndreptăţit să-şi căpătuiască slugile la *Hôtel des invalides*. Aşa se întîmplă că în frumoasa clădire se aciuiră vlăjgani zdraveni, la vreo patruzeci de ani, care se îngrăşau acolo, jucau cărţi, popice şi se fandoseau făcînd pe eroii. Scrupulosul Saint-Germain voise să pună capăt acestui abuz. Verificase „invalizii" şi izgonise din plăcutul lor cămin vreo mie de indivizi. Dar în felul acesta îşi ridicase în cap pe marii seniori, patronii acestor invalizi. Transformaseră izgonirea invalizilor într-un spectacol public, cu mare montare. Mai multe căruţe cu invalizi se opriseră în *Place de victoire*, invalizii se aruncaseră cu lacrimi în ochi la picioarele statuii lui Louis cel Mare şi imploraseră pe răposatul lor „tată" să-i apere de măsurile barbare ale lui Saint-Germain. Louis ştia precis care era povestea cu invalizii şi se exprimase pe atunci cu cuvinte foarte tari despre nerușinarea marilor aristocraţi care puseseră asta la cale.

Şi chestiunea cu iezuiţii o cunoştea prea bine. Saint-Germain, care nu glumea cu religia, voise să înlocuiască pe nepriceputii popi de ţară, care erau de obicei angajaţi preoţi militari, prin alţii mai pregătiţi, şi în scopul acesta crease o şcoală superioară pentru clerul militar. De data aceasta îl atacaseră liber-cugetătorii, filozofii şi domnii de la *Encyclopédie*. Insinuaseră, ba afirmaseră şi în gura mare, că Saint-Germain ar intenţiona să dea armata pe mîna iezuiţilor. Maurepas era omul care să guste tot hazul faptului că evla-

viosul Louis venea acum să i se plîngă lui, liber-cugetătorului, împotriva evlaviosului Saint-Germain.

Ascultă cu un aer foarte interesat. Apoi începu să-l apere pe prietenul său Saint-Germain. Ştiindu-l sacrificat, îl apăra însă cu două înţelesuri. Acum, cînd puteau oricînd să fie tîrîţi într-un război cu Anglia datorită conflictului american, îndepărtarea unui organizator şi soldat atît de bun ca Saint-Germain nu era o măsură prea indicată, spuse el. Pe de altă parte, felul lui rigid, de neîmpăcat, ridicase toată lumea împotriva lui. Sărmanul, dovedise un talent neobişnuit în a coaliza toate grupurile care de altfel se duşmăneau între ele : prinţii de sînge regal, Curtea, mica nobilime, soldaţii de rînd, doamnele din saloane, filozofii se ridicaseră ca un singur om împotriva lui. El însuşi, Maurepas, trebuia să recunoască deschis că era de-a dreptul penibil pentru ceilalţi miniştri să lucreze cu Saint-Germain. Înţelegea foarte bine că Louis obosise în cele din urmă să tot ia apărarea unui om de care regina avea atît a se plînge. Totuşi, în faţa pericolului foarte real de război, hotărîrea de a renunţa la serviciile unui organizator atît de capabil nu era simplă.

Louis tăcu, bombăni. În sinea lui răsuna : „Cornul m-a ispitit la rău". Spuse : „Este un slujitor credincios şi are multe merite". — „Fără îndoială, răspunse Maurepas. Pe de altă parte, sire, cel puţin n-o să fie prea greu să găsiţi un urmaş. Secretarul de stat Montbarey este bine pregătit."

Louis înălţă capul. Cunoştea dedesubturile. Ştia că în spatele propunerii lui Maurepas se afla *madame* de Maurepas şi se bucură puţin că şi descurcăreţul Maurepas era deci silit să facă concesii soţiei sale. În nici un caz, continuă Maurepas, postul acesta de răspundere nu putea fi lăsat neocupat măcar o zi pe aşa timpuri nesigure. Treburile trebuiau imediat predate altuia ; cel mai potrivit părea să fie Montbarey. Deşi nu-l putea suferi pe Montbarey, Louis găsi că soluţia nu e proastă. Dacă acţiona repede, împiedica pe Toinette şi clica mov să prezinte un candidat de-al lor. Spuse deci : „Ei, da".

Maurepas precizează : „Va să zică, sire, veţi comunica lui *monsieur* Saint-Germain eliberarea din funcţie şi veţi numi încă astăzi pe urmaşul lui ?" — „N-ai putea să i-o comunici dumneata, scumpul meu prieten ?" întrebă Louis. Maurepas răspunse : „Cred că la îndepărtarea lui Saint-Germain, co-

roana ar trebui să fie prezentă". — „Crezi într-adevăr că eu însumi trebuie... ?" întrebă Louis nefericit. „Dacă ordonați, am să fiu de față, sire", îl ajută Maurepas. „Îți mulțumesc, mentore", îngînă Louis. „Îl convoc deci pe Saint-Germain, spuse Maurepas. Ora trei ar fi potrivită ?" — „Să zicem ora patru", hotărî Louis. „Ordinele dumneavoastră vor fi executate — răspunse Maurepas — și documentul pentru numirea lui Montbarey vi-l prezint la semnat înainte de sosirea lui Saint-Germain."

După plecarea lui Louis, Maurepas se apucă să șlefuiască poanta unei epigrame care-l preocupase în tot timpul celei de a doua părți a discuției. Bătrînul domn găsea mare plăcere în compunerea și șlefuirea unor epigrame. Exilul lui de pe vremuri se datorase unei epigrame, epigrama contra doamnei de Pompadour. Un exil de un sfert de veac, dar fusese o epigramă bună și el își afirmase sieși și față de prietenii săi că meritase un exil de un sfert de veac. Acum devenise mai prudent, era ferm hotărît să moară în funcție și se ferea să-și pericliteze a doua oară poziția printr-o epigramă, oricît de reușită.

Epigrama pe care o compunea acum era bună. Se referea la acea parte a corpului lui Louis de a cărei funcționare se îngrijise Josef, atunci cînd venise de la Viena. Era o epigramă ascuțită, care nimerea la țintă, pereche potrivită versurilor despre Pompadour. Epigrama era atît de răutăcioasă, încît nu avea să îndrăznească s-o arate nici secretarului său, nici soției și nici s-o treacă în memoriile sale. Ce păcat. Dar cel puțin îi făcea lui însuși plăcere s-o compună. Scrise cu mîna tremurătoare, ținu foaia departe de ochii săi prezbiți, citi, zîmbi, rîse, șterse, corectă, chicoti, corectă din nou. Mai schimbă cîte ceva, chicoti, șlefui atît la epigramă încît uită aproape să ordone întocmirea documentului pentru numirea lui Montbarey.

Către ora patru, Louis ședea în bibliotecă. Ceruse într-adevăr să i se aducă Plutarh și citea biografia lui Marc-Antoniu ; dar nu-i stătea capul la lectură.

Gîndul la bătrînul Saint-Germain, care avea în curînd să-l privească cu ochii lui de cîine credincios, nu-i dădea pace. Pe vremuri, bătrînul nu voise să preia postul. Spusese tuturor, chiar și lui, cîtă rezistență vor provoca reformele sale, dar el, Louis, fusese hotărît să realizeze aceste reforme și-i făcuse în

repetate rînduri promisiuni că-l va menţine în ciuda oricărei împotriviri. „Sînt alături de dumneata — îl asigurase el de repetate ori — să nu te temi de nimic, te apăr de oricine."

De ce tocmai lui îi venea totdeauna atît de greu să-şi îndeplinească îndatoririle? Dacă voia ca Toinette să-şi păstreze bunavoinţă faţă de el, dacă voia să-i facă un *dauphin,* trebuia să plătească asta cu alte noi concesii neplăcute — acum, de pildă, trebuia să izgonească pe bunul, bătrînul, curajosul Saint-Germain. Erau corelaţii ciudate, dar aşa era.

Încercă să se concentreze asupra lui Plutarh, asupra poveştii lui Antoniu şi Cleopatra. Nu reuşi. În loc să-l poată urmări pe Plutarh, îi răsărea în minte scrisoarea pe care i-o scrisese ministrul Turgot, înainte de concedierea sa. Pusese scrisoarea la loc sigur şi n-o mai citise de mult. Totuşi, o vedea limpede în faţa ochilor, fiecare bară de pe *t,* şi fiecare punct de pe *i,* şi fiecare virgulă. „Sînteţi considerat un om slab, sire." Prostii. Era, desigur, neplăcut că trebuia să-l îndepărteze pe Saint-Germain şi să-şi calce cuvîntul. Dar nu stă regele mai presus de legile oamenilor de rînd? Problemele lui sînt de un fel deosebit, mai grele. La urma urmei, este mai important ca Franţa să aibă un *dauphin,* decît să fie mulţumit un oarecare *monsieur* Saint-Germain, şi Louis avea senzaţia nelămurită că, dacă Toinette va fi supărată pe el, dacă nu se va simţi mulţumită, nu va rămîne grea.

Renunţă definitiv la lectură, lăsă cartea deoparte, deschisă, aşa cum era şi se ridică. Se plimbă greoi de colo-colo, fornăi, se aşeză la fereastră, privi spre zări, dincolo de curţile şi aleile de intrare, să vadă dacă nu putea cumva să-l zărească pe Saint-Germain.

Dar înainte de Saint-Germain sosi Maurepas. Era în costum de gală, uscăţiv, ţeapăn, elegant. Scoase ceremonios un document din mapă. Era numirea pe baza căreia Alexandre-Maria-Léonor de Saint-Maurice, conte de Montbarey, prinţ al sfîntului imperiu roman, general-locotenent, comandant al gărzii elveţiene a lui *Monsieur* [1], secretar de stat în Ministerul de Război, devenea ministru de Război plin şi membru al consiliului de coroană al maiestăţii-sale prea creştine. Louis citi

[1] Titulatura celui mai vîrstnic frate al regelui.

edictul cu ochii săi miopi, îl împinse de o parte, spuse: „Ei, bine, ei da".

Maurepas aminti blînd: „Ar fi mai ușor pentru coroană dacă ați semna acum". Coroana suspină, șovăi, Maurepas îi întinse pana, coroana, cu pana în mînă, îl privi, Maurepas dădu încurajator din cap, coroana mai suspină o dată, clătină din cap, semnă.

Veni Saint-Germain. Domnul acesta destul de scund era astăzi în formă cum nu mai fusese de multă vreme și plin de speranțe; nădăjduia că Louis va discuta cu el cele două memorii pe care i le prezentase săptămîna precedentă.

Louis ezita. Saint-Germain vorbi mai întîi de o chestiune mai puțin importantă. Rugă pe maiestatea-sa să-i dea un sfat în chestiunea colonelului Esterhazy. Colonelul nu era soldat prost, dar nu știa să se supună. Fusese pînă acum nevoit de două ori să ordone să fie pedepsit, dar de ambele dăți maiestatea-sa regina intervenise în favoarea lui și obținuse anularea pedepsei. De data aceasta, însă, colonelul săvîrșise ceva ce nu putea în nici un caz rămîne nepedepsit. Afirmase în public că el, Saint-Germain, voia să predea armata iezuiților. Cum ar putea el menține disciplina, dacă ofițerii înșiși îi subminau autoritatea cu asemenea minciuni? Îl ruga deci pe rege să-i promită că-l va sprijini dacă, așa cum era de temut, maiestatea-sa regina va interveni din nou în favoarea colonelului.

Louis nu-l privea pe bătrîn. Mai mult, ochii îi fugeau pe paginile lui Plutarh, rămas deschis în fața lui. „Antoniu se întoarse — citi el — în oraș și strigă că Cleopatra îl trădase celor cu care ducea războiul de dragul ei." Citea însă mecanic, nu reținea nimic din ce citea, se gîndea doar cum ar putea să se înfurie împotriva omului ce stătea în fața lui.

„Și cu așa ceva veniți la mine, domnule conte? spuse el încet, cu o voce neobișnuit de tărăgănată. Cu asemenea fleacuri îmi irosiți timpul?" Reuși să se înfurie. „Ce să mă fac eu cu un ministru de Război care nici măcar pe proprii săi ofițeri nu-i în stare să-i pună la punct? Să admitem că Anglia ne va ataca din nou. Cum veți putea s-o scoateți la capăt cu armata engleză, dacă nu sînteți în stare s-o scoateți la capăt cu colonelul Esterhazy al dumneavoastră?" Acum ajunsese la punctul dorit. Își îndreptă ochii miopi asupra bătrînului, gușa îi tremura, vorbea tare, pițigăiat.

Fața aspră, pămîntie, a lui Saint-Germain, își pierduse toată tăria. „Nu înțeleg, sire, spuse el cu obrajii tremurători. Mi-ați dat atîtea dovezi de încredere. Mi-ați spus..." Nu repetă ce-i spusese Louis. „Dacă sînteți nemulțumit de mine..." Nici această propoziție n-o duse pînă la capăt.

Louis apucă una din micile figurine de porțelan de pe masa sa, o apucă în neștire, neobișnuit de sălbatic, de parcă ar fi vrut s-o strivească sau s-o distrugă și o puse apoi din nou la loc, neașteptat de blînd. „Desigur că nu sînt mulțumit, spuse el foarte liniștit, tot fără să-l privească pe bătrîn. Din toate părțile vin plîngeri. S-ar putea să fie plîngeri neîndreptățite, dar eu pretind domnilor mei să se înțeleagă între ei. Dumneavoastră nu vă înțelegeți cu nimeni, *monsieur*; nici cu nobilimea, nici cu soldații, cu nimeni. Regina este cît se poate de nemulțumită. Cum să procedez cu un om care și-a făcut dușmani din toți?" Ridică din umeri și repetă: „Sigur că nu sînt mulțumit".

Saint-Germain răspunse și el ciudat de încet, răgușit: „Înseamnă că mă concediați, sire?" Louis continuă să se uite în altă parte. Aștepta ca Saint-Germain să vorbească mai departe, spera că o să mai spună ceva care să-i dea posibilitatea să facă legătura. Dar Saint-Germain nu mai spuse nimic și, prin tăcerea lui, îl sili pe Louis să-și întoarcă spre el capul bolovănos. Și Louis văzu ce se temuse să vadă, obrazul tremurător al ministrului, ochii lui căprui de cîine și înțelese ce se petrecea după fruntea acestui om.

Între timp, bătrînul se gîndea cum visase o viață întreagă să introducă anumite reforme, decalogul său, și cum publicase aceste *Zece porunci ale instrucției militare* și cum, la sfîrșitul vieții sale, fusese îndemnat de Louis să-și realizeze teoriile. Și cum, oricît îl fericea această posibilitate, nu voise să accepte postul, căci, fiind soldat și nu curtean, se temuse că n-o va putea soate la capăt cu intrigile Versailles-ului. Își amintea cum tînărul rege, foarte entuziast, îi promisese tot ajutorul. Și cum el, Saint-Germain, se străduise să îndeplinească dorințele nerușinate și prostești ale blestematei austriace. Și cum Louis își reînnoise de nenumărate ori promisiunile. Iar acum, iată, Louis, acest om tînăr, regele francezilor, îl privea cu ochi piezișă și nu avea nici măcar curajul

să spună acel *da* la care se hotărîse, acel : da, *monsieur*, sînteţi concediat.

Louis simţea tot ce se petrecea în sufletul bătrînului şi era cuprins de o milă aproape de neîndurat faţă de el, şi de o nemulţumire tot atît de mare faţă de sine însuşi. Nu era în stare să-şi smulgă din gură acel da, dar nici un nu. Şi era supărat pe Maurepas care nu-l ajuta.

Se mînia însă pe nedrept. Pe Maurepas se putea bizui, îi veni în ajutor. Se întoarse către colegul său Saint-Germain şi spuse uşor amabil : „Mă tem, bătrîne, că ai înţeles prea bine cuvintele maiestăţii-sale. Nu-i aşa, sire ?"

Iar Louis, morocănos, spuse : „Ei bine, ei da, atunci... Dacă toţi o vor, ce să facem ?"

Saint-Germain se înclină adînc şi spuse : „Permiteţi-mi să mă retrag, sire", şi se retrase de-a-ndărătelea spre uşă, aşa cum cerea eticheta. Louis sta cu capul în jos. Cînd înălţă ochii, Saint-Germain nu mai era.

Maurepas spuse : „Permiteţi-mi şi mie să mă retrag, sire". Dar Louis îl rugă repede şi cu teamă :

„Nu, nu mă lăsa singur". Apoi tăcu multă vreme, cufundat în sinea lui.

Dacă n-ar fi fost silit să aibă această convorbire cu Saint-Germain, ar fi fost acum în pădurea de la Fontainebleau, la vînătoare. Îi plăcea să vîneze. Fiarele erau gonite spre el şi el trăgea, iar seara îşi nota în jurnalul său cîte doborîse, adesea cifre impozante. Dar oricîte animale ar fi omorît, tot îl atrăgea să privească cum se încorda de fugă fiara rănită şi cum se prăbuşea apoi. În acelaşi timp, îi era milă de animale. Era o legătură stranie ce se stabilea între el şi fiara urmărită, el se simţea şi vînător şi vînat.

Cînd îşi reveni din visare, Maurepas se afla în faţa lui, scofîlcit, ţeapăn, respectuos, cu un zîmbet abia mijit pe buzele subţiri. „Tot aici mai eşti ?" întrebă Louis mirat.

Dar cînd Maurepas, simţindu-se atins, voi să plece, îl reţinu. „Nu, iartă-mă", şi-l apucă de haină. Îşi apropie faţa mult de cea a primului-ministru. Întrebă : „Nu-i aşa că a fost groaznic cum a plecat bătrînul ? Cred că avea lacrimi în ochi. Un ministru atît de bun şi un soldat atît de viteaz. Noi i-am făcut o nedreptate, mentore. N-ar fi trebuit să-i spunem cuvinte atît de aspre."

Cu tot cinismul său, Maurepas era indignat că elevul şi regele său dădea acum vina pe el. Păstră însă un aer politicos, amabil, ba chiar consolator, hotărît să moară în postul lui.

Louis, între timp, continuă cu înfrigurare : „Trebuie s-o reparăm. Desigur că îşi va păstra locuinţa de la Arsenal. Şi îi menţinem întreg salariul sub formă de pensie. O să-i dăm şi o indemnizaţie." — „Admir generozitatea dumneavoastră, sire — răspunse Maurepas — am să discut totul cu *monsieur* Necker."

Louis se şi consolase pe jumătate. Spuse repede : „Neapărat, dragul meu. Nu vreau să fim zgîrciţi cu Saint-Germain al meu. Să-i spui asta lui *monsieur* Necker al dumitale, acestui zgîrie-brînză elveţian. Iar eu am să-i scriu personal lui Saint-Germain — hotărî el — ca să-i mulţumesc pentru marile servicii pe care mi le-a adus mie şi Franţei."

Lui Franklin i-ar fi plăcut să rezolve cea mai mare parte a corespondenţei sosite ieri din America, înainte de venirea lui Arthur Lee şi a lui Silas Deane. Dar fluşturaticul William întîrzia din nou mult peste ora stabilită.

În schimb, cînd sosi, avu cu ce să-şi scuze întîrzierea. Adusese de la Paris vestea unui eveniment important despre care voise să afle cît mai mult. Într-adevăr, locotenentul Dubois şi maiorul de Mauroy, doi din ofiţerii care plecaseră împreună cu La Fayette în America pe baza angajării făcute de Silas Deane, se întorseseră la Paris. Domnii fuseseră foarte rău primiţi de Congres şi în cele din urmă trimişi înapoi cu ocară şi ruşine. Se pare că însuşi marchizului de La Fayette i se făcuse o primire mai mult decît rece la Philadelphia. Acum, cei doi ofiţeri se plimbau prin Paris şi înjurau pe îndelete nerecunoştinţa americanilor, lipsa lor de maniere, zgîrcenia şi îngîmfarea lor. William aflase chestiunea aceasta mai întîi de la tînărul duce de la Rochefoucauld ; apoi de la Condorcet. Tot oraşul vuia.

Franklin ascultă fără să se clintească. Dar era înciudat, mai mult decît atît, amărît. Congresul nu-i uşura munca. Bănuise el că ofiţerii nu aveau să fie bineveniţi la Philadelphia, dar nu se aşteptase să fie atît de rău primiţi. La urma urmei, aveau angajamente valabil semnate de reprezentantul Congresului.

El însuşi lucrase bine şi cu spor aci şi obţinuse în ultima vreme unele rezultate. Întîlnirea cu Toinette părea să fie promiţătoare. Şi tocmai acum trebuiau cei de dincolo să-şi dea pe faţă vechea duşmănie faţă de Franţa şi să jignească într-un fel atît de nedibaci Curtea şi oraşul, din simplă necugetare şi proastă dispoziţie.

William mai adusese şi alte ştiri. Auzise că Maurepas şi Vergennes vor asista la deschiderea Salonului. Toată lumea vorbea de portretul lui Franklin, opera lui Duplessis, care urma să fie expus, şi de felul cum avea să lase în umbră celelalte lucrări, unele dintre ele foarte reuşite, chiar şi numai datorită subiectului său.

Franklin se bucura să poată vedea tabloul şi să simtă cum parizienii îl compară pe el cu portretul. S-ar putea să fi fost vanitate, dar nu era vanitatea una din calităţile cele mai plăcute pe care Fiinţa Supremă le hărăzise omului ? Şi cu siguranţă că succesul portretului nu putea să aducă decît foloase cauzei Americii.

Îl privi cu drag pe William. Era puţin uşuratic tînărul, desigur, dar era şi îndemînatic şi prindea repede esenţialul. De pildă, putea foarte bine aprecia importanţa boacănei pe care o făcuse iar Congresul.

În timp ce Franklin îi aştepta pe ceilalţi doi, hotărî să pună în aplicare intenţia lui de a-l angaja pe William. Cînd tînărul va avea un serviciu şi un onorar, va căpăta şi mai mult simţ de răspundere. Încă astăzi va discuta chestiunea cu cei doi colegi. Arthur Lee n-are decît să se opună şi să trăncănească despre nepotism, Franklin socotea că făcuse destul pentru ţara sa ca să aibă dreptul să se îngrijească şi de ai săi. Corvezile vieţii sociale ale Parisului le luase asupra sa, era bătrîn şi desigur că va muri aci, în ţară străină, fără să se mai întoarcă acasă. Voia să aibă alături de sine pe cineva care să-i poată închide ochii şi nu voia ca acest cineva să-şi petreacă timpul în trîndăvie, fără un rost al său.

Sosi Silas Deane. Omul acesta corpolent nu mai arăta aşa de bine ca înainte, obrajii îi erau mai puţin umflaţi, nasul mai ascuţit. Veninosul Arthur Lee îi făcea neîndoios viaţa amară impozantului domn. Arthur Lee fusese între timp în misiune diplomatică la Berlin şi avusese acelaşi insucces ca şi la Madrid ; asta îl făcuse şi mai acru, dorinţa sa de a se eviden-

ția devenise mai bolnăvicioasă. Suspecta tot ce se făcea și, mai ales, era pornit împotriva lui Silas Deane.

Abia sosi Arthur Lee, că Silas Deane și începu să vorbească despre primirea făcută de către Congres ofițerilor francezi. Locotenentul Dubois și maiorul Mauroy îl vizitaseră și i se plînseseră. Din păcate, povestea lor era concretă și precisă. La Fayette și cei cincisprezece însoțitori ai săi, ofițerii, sosiseră la Philadelphia după călătoria lor periculoasă și după multe greutăți, și se înfățișaseră Congresului. După toate pericolele și greutățile, se așteptaseră la o primire caldă. Fură întîmpinați de Mr. Moose, probabil Robert Morris, comentă Silas Deane. Mr. Moose le luă hîrtiile să le cerceteze și îi rugă să vină ziua următoare la poarta clădirii Congresului și să-l aștepte. Acolo, îi predase, în ziua următoare, unui alt membru al Congresului, un domn care vorbea franceza și al cărui nume începea cu L ; trebuie să fi fost James Lowell, își dădu Silas Deane părerea. Și acesta discută cu el la intrare, în stradă. Este adevărat, le spuse domnul, că Mr. Deane fusese împuternicit să le trimită ofițeri de geniu. Trimisese chiar cîțiva care pretindeau a fi genișți și în realitate nu erau, la fel cîțiva ofițeri de artilerie, care nu fuseseră probabil încă niciodată în armată. Se pare, declarase domnul cu L, că ofițerii francezi vin cu plăcere nepoftiți în America și, astea fiind zise, îi lăsă în stradă. Ofițerii se priviseră între ei, așa cum stăteau în fața clădirii roșii de cărămidă a Congresului, în bătaia soarelui. La Fayette, cînd păși pe coasta Americii, sărutase pămîntul și jurase că va învinge sau va pieri pentru cauza americană. Dar, în stradă, în fața intrării Congresului, nici el nu știuse să spună altceva decît : „A naibii treabă !".

Astea toate le povesti Silas Deane colegilor săi. Era enervat. El întocmise angajamentele ofițerilor. Considera cele întîmplate ca o ofensă personală.

Franklin ședea cu fața împietrită și se scărpina ; pe buzele subțiri ale lui Arthur Lee flutura un mic zîmbet. Deoarece amîndoi tăceau, Silas Deane nu se putu opri să nu adauge cu amărăciune și reproș în glas : „Nu s-ar putea spune că francezii ne-au poftit să venim aci. Dar, după cîte știu, nu a declarat încă nimeni doctorului nostru că a venit nepoftit. Dimpotrivă, tot Parisul vorbește de cinstea care i se pregă-

teşte la deschiderea Salonului." — „Da — spuse Arthur Lee — aci ne oferă cuvinte dulci şi pînză."

Franklin încercă să scuze atitudinea Congresului. După cum se vede, ceilalţi francezi rămăseseră totuşi la Philadelphia. Acum, recomandarea pe care o trimisese el pentru tînărul marchiz trebuie să fi sosit de mult şi cu siguranţă că, între timp, generalul Washington reparase stîngăciile domnilor Morris şi Lowell.

„Congresul ne-a dezavuat pe toţi, se înfurie Silas Deane. Nu a recunoscut contractul de angajare pe care noi l-am întocmit în numele lui." — „Pe care dumneavoastră l-aţi întocmit", îl corectă Arthur Lee. „Şi eu aveam împuternicirea să trimit ofiţeri de artilerie", spuse Franklin.

Arthur Lee stătea rezemat de cămin, cu braţele încrucişate ţeapăn, cu bărbia înfiptă în piept, astfel încît fruntea îi ieşea în afară. Spuse, încruntat şi provocator, că din poziţia Congresului trebuia trasă învăţătura că nu se realiza nimic prin trimiterea cîtorva puşti sau a cîtorva franţuzi fluşturatici cu nume răsunătoare. Trebuiau să lupte cu mult mai multă energie pentru realizarea adevăratului scop, alianţa. Trebuiau să vorbească mult mai tare cu miniştrii, să-i ameninţe. Nu se mai putea acţiona ca pînă atunci. Silas Deane spuse: „Dacă nu mă înşel, onorate Mr. Lee, aţi folosit metodele dumneavoastră la Berlin şi la Madrid. N-am constatat să fi obţinut cu ele succese prea mari. Aci însă s-a realizat cîte ceva tocmai în ultima vreme. Gîndiţi-vă la întîlnirea doctorului cu regina, gîndiţi-vă la portretul lui de la Salon." — „Să nu ne pierdem în generalităţi, domnii mei, interveni Franklin. Să ne gîndim mai bine ce am putea face pentru ca astfel de greşeli să nu se mai repete la Philadelphia. Propun să trimitem o scrisoare comună comitetului extern al Congresului. Să le explicăm domnilor că aci, în Franţa, se consideră că un *nu* trebuie să fie cel puţin îndulcit." „Eu sînt american — spuse Arthur Lee — şi nu gîndesc să-mi reneg ţara."

Franklin suspină şi renunţă la scrisoare. Puse în discuţie problema prusacului acela, a domnului von Steuben.

Situaţia cu baronul von Steuben era următoarea. Fusese adjutantul regelui Prusiei, Friedrich, şi se evidenţiase în războiul de şapte ani. Cum în Europa domnea acum pacea, iar el tînjea după activitate, îşi oferise serviciile americanilor.

Talentul său organizatoric fusese mult lăudat de prieteni de încredere ai lui Franklin, omul însuşi îi făcuse o impresie bună. Se înfăţişa fără pretenţii şi salariul pe care-l pretindea era modest. Un astfel de om i-ar fi fost de folos lui Washington ca să introducă în armată disciplina care îi lipsea.

Franklin voise să-l angajeze pe domnul von Steuben, dar acum proasta primire ce li se făcuse ofiţerilor francezi îl pusese pe gînduri. Silas Deane susţinu în continuare angajarea domnului von Steuben. În schimb, Arthur Lee declară colţos că ar fi timpul să se ia aminte ca ofiţerii americani de valoare să nu mai fie jigniţi prin înrolarea unor grade superioare din străinătate. „Înainte, Mr. Lee, vă împotriveaţi numai angajării francezilor, îi reproşă înfuriat Silas Deane. De cînd aţi fost la Berlin, vă ridicaţi şi împotriva angajării nemţilor. Dacă o să mai călătoriţi mult, o să încercaţi să împiedicaţi angajarea tuturor celor ce n-au crescut în imediata vecinătate a familiei Lee." — „Recunosc deschis, domnule — răspunse arţăgos Arthur Lee — că aş prefera să văd aci membri ai familiei Lee, în locul anumitor alte persoane." — „Eu n-aş dori să citesc, domnule — răspunse Silas Deane — ceea ce raportaţi dumneavoastră la Philadelphia despre mine." „Îmi închipui eu că vă temeţi de asemenea rapoarte", replică Arthur Lee. „Vă rog, încetaţi, domnilor, interveni Franklin. Prea v-aţi aprins. Ar trebui să vă odihniţi. Dacă aţi asculta de un om bătrîn, aţi consulta un medic." — „Nu văd nimic bolnăvicios în aceea că mă opun principial înrolării ofiţerilor străini", mîrîi Arthur Lee.

Franklin reveni la cazul Steuben. După cele întîmplate, nu i se putea promite generalului nici o soldă, fie cît de modestă, spuse el. I se putea cel mult da un titlu de împroprietărire pentru circa două mii de acri, valabil după victorie. „Mă tem că asta nu-l va încînta prea tare pe general", observă Silas Deane. „Dacă domnul nu este mînat decît de profit — îşi manifestă Arthur Lee disprețul — atunci putem într-adevăr renunţa la el."

Silas Deane adăugă că dacă nu se ajunge în scurtă vreme la o înţelegere cu generalul, atunci acesta avea să se întoarcă în Germania. „Mi-ar părea rău să-l pierdem", spuse Franklin. Silas Deane propuse să se adreseze lui *monsieur* Beaumarchais ca să-i ceară sfatul. Franklin suspină în gînd:

dacă nu voiau să renunțe la von Steuben, altceva nu le rămînea de făcut.

Fiind rezolvată și chestiunea asta, Franklin reveni asupra proiectului său de a-l angaja pe William Temple ca secretar. Povara treburilor se mărea neîncetat, declară el, arătînd spre masa de scris încărcată cu hîrtii. Dacă trebuia într-adevăr angajat cineva, protestă Arthur Lee, atunci să fie angajat un funcționar experimentat, calificat, nu un domnișor de șaptesprezece ani. Dar la asta Franklin avea ce răspunde. Ori de cîte ori angajaseră pînă acum secretari pricepuți, colegul Lee pusese la îndoială cinstea lor politică. Despre William nu va putea afirma desigur nici Mr. Lee că ar fi spion. Arthur Lee înghiți în sec. Apoi spuse cu dușmănie că situația lor financiară nu permitea introducerea de posturi noi în statul de plată. „Mă gîndisem la un salariu de o sută douăzeci de livre, lămuri Franklin. Aș pune în socoteala Congresului optzeci, iar patruzeci aș suporta eu, din buzunarul meu." — „Găsesc angajarea tînărului Mr. Franklin o idee excelentă — zise Silas Deane — și desigur că nici nu poate fi vorba ca doctorul să dea ceva din fondurile proprii." — „Deci s-a făcut", încheie Franklin. „Vă rog să se consemneze că angajarea s-a făcut împotriva voinței mele", spuse Arthur Lee.

Franklin reveni la primirea ce i se făcuse lui La Fayette și ofițerilor săi la Philadelphia. „Sînteți un om cu un orizont larg — se adresă el prietenos lui Arthur Lee — și puteți aprecia urmările pe care le au evenimentele politice. Știți că atitudinea domnilor Morris și Lowell prejudiciază cauza noastră aci. Nu vreți să dați mai multă greutate argumentelor adresate de noi Congresului prin participarea și semnătura dumneavoastră?" — „Ceea ce au făcut cei din Philadelphia este lipsit de răspundere, se indignă Silas Deane. Și acești ofițeri trebuiau să sosească tocmai acum, cînd se pregătea sărbătorirea doctorului nostru la Salon. Acum fiecare francez va vedea, în spatele imaginii măreție a lui Franklin, pe tînărul La Fayette și pe ofițerii săi cum stau în soare în fața porții ferecate a Congresului."

Fața lui Arthur Lee era ca împietrită. Peste tot se auzea: „Franklin, Franklin", și niciodată „America", doctorul *honoris causa* își folosea poziția numai pentru a-și mări propria

lui celebritate măruntă. Şi mîine, poimîine va merge la Louvre, la Salon şi se va instala în faţa portretului său idealizat şi va culege gloria care se cuvenea lui Richard Henry Lee, şi generalului Washington, şi miilor de luptători care au murit pentru libertate.

Înţeleptul Franklin intuia ce se petrece în omul acesta cătrănit. Îi zîmbi prietenește. Aşa va zîmbi, gîndi Arthur Lee, cînd va sta în faţa propriului său portret. Dar Franklin spuse: „După umilirea pe care au suferit-o tinerii noştri prieteni francezi la Philadelphia, nu mi se pare potrivit să întărîtăm pe parizieni prin contrastul existent. E mai înţelept să lipsesc de la deschiderea Salonului." Silas Deane holbă prosteşte ochii săi mici. „Vreţi într-adevăr să renunţaţi la această cinste?" întrebă el. „Cei de la Versailles ne-au recomandat să nu ne afişăm", spuse Franklin.

Arthur Lee răsuflă zgomotos. „Dacă veţi scrie Congresului — spuse el în cele din urmă încruntat — sînt gata să semnez şi eu." — „Ştiam că un Arthur Lee îşi va călca pe inimă, cînd este în joc cauza noastră", spuse Franklin şi Arthur Lee, crispat, puse mîna sa în mîna întinsă a bătrînului.

Şi de astă dată, după îndepărtarea lui Saint-Germain, contele Mercy şi abatele Vermond se înfăţişară împreună la Toinette. Domnii ştiau precis că ea provocase îndepărtarea ministrului. Se prefăcură însă a nu şti nimic şi se mărginiră doar să-şi arate regretul că nu putuseră împiedica destituirea talentatului Saint-Germain, atît de mult preţuit la Viena, precum nu putuseră împiedica nici numirea lui Montbarey, un incapabil, cunoscut pentru lăcomia sa de bani. Toinette le răspunse doar cu o arogantă ridicare din umeri. Dar nici bucuria ei de pe urma plecării lui Saint-Germain nu fusese de lungă durată. Îi era neplăcut să se gîndească că pe viitor, cînd va dori vreun post de ofiţer pentru prietenii ei, va trebui să intre în concurenţă cu *mademoiselle* de Violaine de la Operă, prin care Montbarey îşi trafica posturile. În cele din urmă fu limpede pentru ea că victoria obţinută în clipele acelea, în alcovul de la *Trianon*, era foarte îndoielnică.

Contele Mercy şi abatele trecură apoi la o altă chestiune delicată. Arătară respectuos că, din nefericire, se adeveriseră tristele lor prevestiri referitoare la urmările pe care avea să

le aibă conversaţia cu rebelul asupra popularităţii maiestăţii-sale în rîndurile parizienilor. Anumiţi prieteni ai lui *mădame* au presupus poate că popularitatea reginei va creşte de pe urma bunăvoinţei pe care o arătase americanului. Din păcate, se întîmplase tocmai contrariul. În tavernele şi cafenelele Parisului se afirma că risipa făcută de Toinette secătuise visteria statului în aşa măsură, încît acum nu se puteau alătura americanilor într-un război împotriva duşmanului ereditar al Franţei. Politica greşită, şovăielnică a Franţei era determinată de cheltuielile nemăsurate ale Toinettei. Şi cînd faţa ei deveni din ce în ce mai neîncrezătoare, mai distantă, contele Mercy scoase la iveală un pamflet, unul din multele apărute în ultimele săptămîni. Ţinea broşura cu vîrful degetelor şi citi din ea. Erau citate sume fantastice care fuseseră prădate din visteria statului, pentru a fi risipite pe *Trianon,* pe acel *Petit Schönbrunn,* iar influenţa dăunătoare a austriacei asupra soartei scumpei Franţe era descrisă în culori întunecate.

Toinette respinse batjocoritoare şi aceste afirmaţii. Dar ştia că nu erau fără temei. Curajul de care dăduse dovadă prin întîlnirea cu rebelul fusese uitat sau prea puţin apreciat; ea însăşi îşi dădea acum seama, cînd trecea pe străzile Parisului, că poporul, care înainte o salutase cu urale, păstra o tăcere ostilă.

Dar preocuparea pentru un nou proiect izgoni gîndurile neplăcute.

I se păruse că în minunatul ei teatru de la *Trianon,* comedia lui *monsieur* de Beaumarchais avusese de zece ori mai mult haz şi delicateţă decît la *Théâtre Français.* De mai multe ori în timpul spectacolului îi venise chef să joace ea însăşi în locul lui *mademoiselle* Mesnard sau a lui *mademoiselle* Dumesnils şi i se păruse că ar fi putut rosti o replică sau alta mai nostim, mai spiritual, mai drăgălaş decît aceste actriţe vestite. Spectacolele de amatori erau la modă printre domnii şi doamnele de vază. Oare n-ar fi păcat dacă nu şi-ar face şi ea apariţia pe scena ei, scena cea mai frumoasă din toată ţara?

Vaudreuil se interesă mult de planul ei. Era el însuşi un actor talentat şi un regizor pasionat; numai la organizarea unui spectacol de amatori îi putea face pe ceilalţi să simtă superioritatea sa în chestiuni de cultură şi gust şi să dea frîu

liber înclinației sale spre despotism. Îi declară Toinettei că, în calitate de intendent, nu-i va permite să apară pe scenă decît atunci cînd va depăși pe oricare altă actriță, tocmai pentru că avea talent. Franceza ei mai avea o urmă de pronunțare străină, în special felul ei de a pronunța pe *r* mai lăsa de dorit; asta era plăcut în conversație, dar nu pe scenă. Trebuia să învețe, să învețe serios. Toinette acceptă cu entuziasm. Hotărîră că va lua lecții de dramaturgie cu domnii Michu și Caillot de la *Théâtre Français*.

De altfel, Toinette se menținea la hotărîrea ei de a da țării un *dauphin* legitim și-l lăsa pe Vaudreuil să aștepte. O dată cu nerăbdarea lui creștea și dorința de a o domina. Vaudreuil încerca deci continuu să o împingă la conflicte cu Louis.

Într-o zi, o întrebă plin de reproș de ce nu vizita de fapt Salonul în anul acela. „I-am promis lui Louis — recunoscu ea deschis — să mă arăt cît mai rezervată față de rebel." — „Cunosc pe cineva — răspunse Vaudreuil — care s-a plîns amarnic că o regină a Franței are mai puțină libertate decît o vînzătoare de pește din hală. Nu văd de ce n-ați avea voie să vă duceți să vizitați Salonul." — „Se va socoti că e o nouă provocare", insistă Toinette. Vaudreuil zîmbi obraznic, nu răspunse.

Peste cîteva zile, Toinette vizită Salonul. Artiștii care expuseseră erau aproape toți de față; așteptau cîte un cuvînt de încurajare din gura reginei.

Toinette se opri fără prea mult interes în fața nobilelor busturi ale lui Voltaire, Molière și Rousseau, create de Houdon. Examină gingașele peisaje ale pictorului ei Hubert Robert și ruinele lui. Se interesă de învălmășeala pestriță din *O piață asiatică* a lui Leprince și de tabloul mare, furtunos al pictorului Vincent, care-l înfățișa pe președintele Molé în mijlocul mulțimii răsculate. Apoi se opri multă vreme în fața tabloului uriaș pe care pictorul Robin îl executase la comanda orașului Paris. Reprezenta pe tînărul Louis făcîndu-și intrarea în orașul Paris pentru a-i recunoaște privilegiile. Louis era foarte idealizat — dacă nu i s-ar fi spus cine este, nu l-ar fi recunoscut — și era înconjurat de cîteva virtuți: dreptatea, caritatea, armonia și adevărul; toate virtuțile foarte decent îmbrăcate.

Ajunseseră acum în sala în care erau atîrnate portretele pictorului Duplessis. Toinette zări de îndată portretul americanului, dar se stăpîni, nu privi într-acolo și se lăsă mai întîi condusă spre celelalte portrete. Duplessis era de față, se îmbrăcase, în mod ridicol, în haine de gală. Fața sa blajină, de țăran, contrasta sfioasă cu haina bogată. La plecăciunea lui, ea mulțumi condescendent.

Privi mai întîi portretul doctorului Lassone, medicul ei, omul care-i făcuse operația lui Louis. Doctorul Lassone obișnuia să-și dea instrucțiunile cu hotărîre, nu admitea nici o contrazicere. Cu toate că Toinettei și clicii mov îi plăcea să se amuze pe seama înfumurării lui, a intrigilor lui amoroase, a lăcomiei lui de arginți, se simțea totdeauna cuprinsă de o teamă de-a dreptul superstițioasă în fața ochilor reci, sfredelitori ai marelui medic și a mîinilor sale experimentate, dibace. Duplessis îi lăsase doctorului obrajii ușor buhăiți, dar gura era aspră, privirea tăioasă și tiranică, iar mîna dreaptă mare și osoasă, care se odihnea pe cărți cu degetul cel mic întins, era amenințătoare. Acest doctor Lassone, care o privea aci, de pe pînză, îi inspira mai multă teamă decît adevăratul Lassone, a cărui examinare o aștepta cu nerăbdare și frică.

Se smulse din loc, merse spre tabloul următor, portretul ducesei de Penthièvre. Să fi fost cu adevărat ducesa de Penthièvre? Toinette o văzuse destul de des, niciodată nu i se păruse drăguță. În portret părea foarte atrăgătoare. Și totuși, Duplessis nici măcar n-o flatase prea mult. Evident, era avantajos să pozezi astfel, șezînd în iarbă, cu picioarele goale în sandale. Nu trebuia să uite acest lucru. „Drăguț, foarte drăguț, încîntător", îi spuse ea lui Duplessis.

În sfîrșit, ajunse în fața portretului doctorului Franklin. Sala era arhiplină, curioșii se îmbulzeau pînă afară, în curte, dar cînd ea se opri în fața tabloului, se făcu o liniște desăvîrșită.

Cel ce o privea din ramă era omul pe care-l văzuse și totuși un altul. Gura mare, autoritară, era închisă și nu părea de loc făcută să rostească vorbe galante. De sub fruntea puternică, ochii priveau cu o căutătură severă, cercetătoare, foarte dreaptă. Te priveau? Priveau dincolo de tine? Te străpungeau cu privirea? Toinette se minună că se avîntase

în luptă cu un asemenea om, ba se şi temu un pic ; dar totodată se simţea din nou atrasă şi era mîndră că se întîlnise cu el.

Pictorul Duplessis stătea în spatele ei, într-o parte, străduindu-se să ghicească impresia pe care lucrarea sa o producea asupra reginei. Văzu deodată, pentru prima oară, faţa ei aşa cum era, frumoasă, lipsită de inteligenţă, dar nu de expresie, foarte vie, foarte arogantă, foarte regească. Dacă va mai avea vreodată ocazia s-o picteze, va fi o lucrare bună. Dar pe mai marii lumii nu-i puteai niciodată convinge să acorde cele cîteva şedinţe necesare. Cu americanul fusese o muncă plăcută şi portretul era reuşit. Cel ce se afla aci era într-adevăr un om mare şi, oricît de măreţ îl făcuse, nu exagerase. Lucrase mult la ochi şi era mulţumit. Aşa privea Franklin cel în carne şi oase, aşa se uita la cei din jur, privind dincolo de ei.

Toinette tot mai stătea tăcută în faţa tabloului, i se părea că de o veşnicie ; trecuseră două minute. Era linişte, o linişte apăsătoare şi ea înţelese că trebuia din nou să spună ceva, dar cu grija ca nici cea mai rea intenţie să nu poată răstălmăci spusele ei. „Minunat, articulă ea în cele din urmă în mijlocul tăcerii depline, întorcîndu-se cu o mişcare graţioasă către pictorul Duplessis. Într-adevăr, un portret minunat, demn de Duplessis al nostru", şi se bucură că nu spusese „demn de Franklin al nostru".

Se îndepărtă de tablou. „Ce mai este de văzut, *messieurs?*" se adresă ea artiştilor care o conduceau şi se opriră cu toţii în faţa frumosului portret al bătrînului, celebrului botanist Charles Linné, pe care-l pictase anul trecut Alexandre Roslin în călătoria lui prin Suedia. „Ştiţi, domnilor — declară Toinette — că mă interesez de tot ce are legătură cu botanica."

Seara se duse la Operă, unde se reprezenta *Iphigénie* de Gluck. Făcu scurtul drum pe jos şi fu salutată cu strigăte de simpatie pe tot parcursul. Ultimele dăţi cînd se arătase la teatru, publicul se ridicase tăcut în picioare ; în seara aceasta fu îndelung ovaţionată. Iar cînd, în actul al doilea, se începu aria : „Lăudaţi şi preamăriţi pe regina voastră", Achille ieşi la rampă şi cîntă aria întors către loja ei. Publicul se sculă în picioare şi bisă aria şi a doua şi a treia dată.

Toinettei i se întîmplase de multe ori în scurta ei viață să mulțumească unei mulțimi ce o ovaționa. Dar niciodată n-o făcuse cu atîta bucurie ca în seara aceasta. O ușoară roșeață îi acoperi fața prelungă, ovală, în timp ce înclina capul cu minunatul ei păr blond cenușiu coafat în sus, îl înclină de trei ori spre stînga, spre dreapta, spre mijloc, așa cum prevedea ceremonialul. Era fericită ca un copil. Acum să-mi mai spună abatele că parizienii nu mă iubesc, gîndi ea. Melodia nobilă, simplă a lui Gluck îi răsuna în urechi și regreta că nu purta în coafură un portret al lui Benjamin Franklin.

Cînd Louis află că Toinette se dusese să vadă tabloul lui Franklin, îl năpădi o furie cumplită. Nu-i promisese ea că se va abține de la orice manifestare de simpatie în favoarea Americii? Iar faptul că parizienii o ovaționaseră după aceea, nu dovedea decît că vizita la Salon era în general considerată ca un semn de bunăvoință față de rebel, ca o solidarizare cu răscoala. Ovația ce i se făcuse Toinettei la Operă se datora spiritului răscoalei și era exasperant că el, Louis, trebuia să asiste neputincios la toate astea.

Căci nu putea face alta nimic decît să tacă și să se necăjească, asta o știa bine. Dacă s-ar duce și i-ar reproșa că a cochetat cu răsculații, ea nu l-ar întîmpina decît cu o ironie lipsită de înțelegere. Căci ce făcuse ea? Se dusese să vadă tablourile pictorului curții, Duplessis. N-ar fi trebuit s-o facă? Vedea în gînd privirea ei batjocoritoare, nevinovată. Oare nu dorise el, Louis, ca ea să se lase pictată de Duplessis? Nu-l pictase și pe el însuși?

Veni prințul Xavier. Vorbi despre Salon: „Este și un tablou al dumneavoastră acolo — spuse el — spanacul acela uriaș al lui Robin. Mi s-a spus că v-a idealizat foarte mult, dragul meu Louis; așa se și cuvine pentru un rege. Ar fi fost amuzant să mergem împreună să vedem spanacul. Dar nu se poate, mai ales că și rebelul este expus acolo. Există desigur oameni care nu au asemenea scrupule. O chestiune de gust."

Louis turbă în sinea lui, dar nu răspunse nimic.

După cîteva zile i se aduse o gravură care reprezenta portretul lui Franklin de Duplessis. Louis cercetă cu dușmănie trăsăturile omului. Desigur, Duplessis lăsase deoparte tot ce

era josnic în expresia rebelului. Şi pe acest Duplessis îl numise el „Pictorul regelui". Era un pictor bun, o dovedise cu portretul său. Păcat că arta şi virtutea se înfăţişau atît de rar.

Louis citi inscripţia ce fusese adăugată portretului gravat. Erau versuri. „Iată faima şi puterea Lumii Noi. Valurile oceanului amuţesc la vocea lui. Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac. Cel ce smulge armele din mîna zeilor, de regi are a se teme?" Louis citi versurile de două ori. Pînă aici au ajuns. Îndrăzneau să publice aşa ceva în capitala sa. Era mai mult decît les-maiestate, era o insultă adusă Domnului, o blasfemie. „Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac". Un sunet furibund, neplăcut, răzbi din gîtlejul lui Louis. Sună, porunci să i se înfăţişeze urgent, imediat, şeful poliţiei.

Cînd apăru *monsieur* Lenoir, Louis îi vîrî gravura sub nas. „Aţi văzut asta?" întrebă el. „Este portretul lui Franklin făcut de *monsieur* Duplessis, răspunse şeful poliţiei. Critica e favorabilă, elogioasă. Gravura se vinde ca stridiile proaspete." — „Aţi citit versurile? întrebă apoi Louis şi deodată strigă: Citiţi!" — „Versuri proaste", spuse *monsieur* Lenoir. „Şi dumneavoastră permiteţi să se vîndă aşa ceva? ţipă Louis. Aşa ceva se vinde ca stridiile proaspete, la toate colţurile Parisului. Unde vă sînt ochii, *monsieur?* Versuri proaste. Asta este les-maiestate, blasfemie. «Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac». Aţi înnebunit cu toţii?" *Monsieur* Lenoir era palid. Dar se stăpîni şi spuse liniştit: „După cum văd, gravura a fost tipărită la *monsieur* Rouault. Am să-i dau imediat dispoziţie să scoată versurile." — „Să se dea la topit blasfemia — ţipă Louis — individul să fie închis!" — „Rog pe maiestatea-voastră să judece cu calm", replică şeful poliţiei. „Am judecat, îl întrerupse Louis. Voi ar fi trebuit să judecaţi înainte. «Conduce tunetul şi-l domoleşte după plac.» Plecaţi! ţipă el. Executaţi ordinele mele."

Monsieur Lenoir plecă, dar trecu mai întîi pe la Maurepas şi Vergennes. Apoi comunică editorului Rouault că avea ordin să-l aresteze şi, abia după ce *monsieur* Rouault se afla în siguranţă, îi trimise agenţii.

Între timp, Maurepas îi explică lui Louis că acum, după ce portretul lui Franklin trezise un interes atît de viu, arestarea editorului ar fi considerată ca un gest duşmănos nu nu-

mai la adresa Americii, ci și a populației Parisului. După oarecare șovăială, Louis retrase bombănind ordinul de arestare. „Dar versurile ticăloase să dispară, să fie distruse", adăugă el furios și hotărît.

Ca urmare, gravura cu portretul lui Franklin se vîndu fără versuri, dar cu mult spațiu în josul foii, iar parizienii își scriau de mînă versurile cu pricina.

Louis nu-i spuse Toinettei nici o vorbă despre vizita făcută la Salon, nici de evenimentele ce au urmat acestei vizite. Toinette se bucura de cele întîmplate și se bucura de tăcerea lui Louis.

Dar bucuria nu putea îndulci dezamăgirea care o rodea în adîncul sufletului. Era neliniștită, mînată de gînduri amare, umilitoare. Trecuseră săptămînile, trecuseră luni de zile și nimic nu se schimbase. Louis nu era în stare să-i facă *dauphin*-ul. Din toate scrisorile mamei, din reproșurile ei pentru întîlnirea cu Franklin, pentru cheltuielile nebunești de la *Trianon*, Toinette simțea durerea și îngrijorarea bătrînei în fața speranțelor înșelate.

Pentru a uita amărăciunea asta permanentă și umilitoare, se apucă cu îndîrjire de studiile ei actoricești. Lucra fără încetare la îmbunătățirea lui *r* și nu se temu să-și strice celebrul umblet plutitor, învățînd să păsească la fel cu doamnele de la *Théâtre Français*. Domnii Michu și Caillot constatară cu uimire că lucra de parcă ar fi vrut să devină actriță de meserie ; o sîcîiau respectuos și cu plăcere, iar Toinette îi ruga : „Continuați, continuați, domnilor".

Dar nici asta nu-i ajuta prea mult. Certurile cu Vaudreuil se înmulțeau. El o întrebă batjocoritor cît mai avea de gînd să aștepte ceva de la grăsun. Ea îi ordonă furioasă să plece și două zile nu-l primi ; dar în sinea ei își mărturisi că felul cum îl purta cu vorba pe François era prostesc și caraghios.

Acesta, poate doar ca s-o facă geloasă pe Toinette, se legă mai strîns de Gabrielle. Toinette îi înțelese jocul, dar degeaba, situația aceasta o făcu tot mai nervoasă. Deoarece vorbele și reproșurile amare nu aveau efect asupra lui Vaudreuil, începu s-o chinuiască pe molatica, blînda Gabrielle.

În vremea aceasta, Jules Polignac promisese unei mătușe care-și pierduse averea, o baroană d'Andlau, s-o ajute. Îi ceru

lui Gabrielle, în felul său autoritar, să obţină de la Toinette o rentă pentru baroană. „Un fleac — adăugă el — să zicem şase mii de livre." Gabrielle acceptă fără să discute şi, la prima întrevedere cu Toinette, îi expuse cererea alene, printre altele, sigură de succes.

Toinette dormise prost şi, cînd Gabrielle veni cu cererea ei, îşi aminti că la Paris se făcea o legătură între cheltuielile sale şi politica şovăielnică a Versailles-ului în problema americană. Văzu, de asemenea, în închipuire pe fratele ei, Josef, cum îi înşira, amar şi răutăcios, toată lista de sinecuri pe care le acordase familiei Polignac. „Nu-mi amintesc de mătuşa voastră Andlau, spuse ea. Şi cît ar fi?" — „Cinci sute de livre pe lună", răspunse Gabrielle, în gura ei suma părea ridicol de mică. „Cred — răspunse Toinette gînditoare — că n-am să-i dau renta." — „E vorba de cinci sute de livre, spuse Gabrielle mirată şi adăugă puţin dezorientată: Dacă nu mă înşel, Jules i-a şi promis banii". Apoi, pentru că Toinette tăcea, încheie ridicînd leneş din umeri: „Bine, atunci mătuşa Andlau va trebui să mai aştepte, pînă cînd Jules sau eu vom cîştiga la joc".

Toinette era nemulţumită că refuzul ei n-o enerva mai rău pe Gabrielle. „De altfel — declară ea — am să comunic cît de curînd că la serile mele de joc nu se admit mize mai mari de zece ludovici. Am promis-o regelui." — „Atunci cînd ai să ai chef să joci mai mare — spuse senină şi inconştientă Gabrielle — ai să vii la mine." — „Nu ştiu, răspunse tărăgănat şi răutăcios Toinette. De cînd m-am mutat la *Trianon* nu mă mai interesează musafirii ăia ai tăi, marchizul de Dreneux şi Mr. Smith din Manchester." Gabrielle clătină din cap. „Cînd am rugat pe oamenii ăştia să ţină banca — replică ea, mai curînd mirată decît jignită — ţi-au fost foarte pe plac. Ai noştri erau toţi secătuiţi." Toinette răspunse deodată, cu o furie rece: „Doar n-ai să-i spui reginei Franţei, *madame*, că ea te-a îndemnat să inviţi asemenea indivizi." — „Dar ce aveţi, Toinette?, întrebă uluită Gabrielle. Ce s-a întîmplat?" — „Toţi mă supără — izbucni Toinette — toţi mă jignesc. Pentru că sînt bună cu fiecare, cred că pot să mă calce în picioare." — „Dar cine te calcă în picioare, Toinette?" încercă Gabrielle s-o liniştească. Asta făcu însă ca întreaga furie ne-

putincioasă a Toinettei să izbucnească. „Toți vreți să mă exploatați, se înfierbîntă ea. N-ai cerut chiar acum șase mii de livre pentru mătușa ta?"

Gabrielle înțelegea că Toinette se răzbună, pentru că ironiile și accesele ei de furie rămîneau fără efect asupra lui Vaudreuil. Era bună, răbdătoare și ținea mult la Toinette. Dar tocmai ei nu-i prea păsa de avantajele materiale pe care le avea de pe urma prieteniei cu Toinette și nedreptatea acesteia o jignea. „Înțeleg nervozitatea ta, spuse ea. Dar nu permit nimănui, nici chiar ție, să-mi dicteze cine are dreptul să intre în casa mea." Toinette nu răspunse, fața ei avea o expresie de aroganță glacială. Se despărțiră fără să se împace.

Două ore dură mulțumirea Toinettei că, în sfîrșit, îi spusese Gabriellei adevărul în față. Dar apoi îi păru rău. Chiar în dimineața următoare îi simți lipsa și, cînd prietena nu se înfățișă nici în următoarea zi, ci lipsi de la îndatoririle ei de Curte pe un motiv cît se poate de neînsemnat, ar fi dorit să se ducă la ea și să-i ceară iertare. Dar era prea mîndră ca să facă așa ceva.

O trase de limbă pe Diane și află că Gabrielle va lua parte la o mare serată de joc la prințesa Rohan. Era o umilire pentru Toinette dacă, după toate cîte i le spusese Gabriellei, se ducea la serată. Se duse totuși.

La prințesa Rohan era, ca de obicei, multă lume, un aer greu, cîini, un papagal, monezi zornăind pe mesele de joc, exclamațiile înăbușite ale jucătorilor. Gabrielle era la joc. Cînd o văzu pe Toinette venind, zîmbi veselă, fără mîndrie, împăciuitor. Toinette se așeză lîngă ea. Trăncăniră despre rochii, bîrfiră, de parcă nici nu se certaseră vreodată.

Toinette începu să joace, mizînd o sumă nu prea mare. „Dacă cîștig — spuse ea în treacăt — am să acord pensia mătușei Andlau. Și chiar dacă pierd." — „Mulțumesc, Toinette", zise Gabrielle.

Jucară mai departe. Toinette mări miza, pierdu.

Deodată ușile se dădură în lături. „Regele", strigă lacheul de la intrare. Louis intră fornăind.

În ultimele săptămîni, Louis n-o văzuse aproape de loc pe Toinette, afară de unele ocazii oficiale. Gravura cu portretul lui Franklin, versurile, interdicția lor și incidentele ce au ur-

mat îi întăriseră nemulțumirea față de regină. Dar, conștient de neputința sa, tăcuse. Tăcuse chiar și atunci cînd auzise că Toinette, în ciuda promisiunii ei, reîncepuse goana sălbatică, costisitoare după distracții. Luase o singură măsură. La timpul său, după noaptea de la *Trianon*, restabilise, în bună înțelegere cu Toinette, vechiul ordin conform căruia în interiorul palatului de la Versailles nu se admiteau mize mai mari de un ludovic de aur. Acum, după ce Toinette se dovedise din nou nesigură și nesupusă, ordonase șefului poliției să-l informeze prin agenții săi secreți de îndată ce se desfășura în palat o partidă care să contravină ordinului său.

Află că o astfel de partidă avea loc și încă în prezența reginei, tocmai pe cînd citea un volum din *Istoria generală a călătoriilor interesante* a abatelui Prévost; din însărcinarea lui, *monsieur* de Laharpe de la Academie întocmise o nouă ediție a acestei culegeri foarte ample și Louis se interesa îndeaproape de desfășurarea lucrării. Prin urmare, se adîncise în volumul al optsprezecelea al *Călătoriilor interesante*, în care se vorbea de Kamciatka și Groenlanda, cînd i se aduse vestea despre seara de joc la prințesa Rohan. Lîngă el se afla o tavă de argint cu o bucată de friptură de iepure rece și o sosieră scumpă cu jeleu de coacăze. Citea cu ochii săi miopi, înmuia între timp mecanic carnea în jeleu, mușca, rupea, înghițea, citea.

Pe agentul de poliție care îi raporta în poziție de drepți, îl ascultă privind fix la gura lui; mai ținea halca de carne în mînă. „Bine", spuse el. Și apoi, pe cînd celălalt se mai retrăgea de-a-ndăratelea spre ușă, aruncă bucata de carne înapoi în tavă și închise brusc cartea.

Fu cuprins de o mulțumire sălbatică. Se ridică și fără a spune cuiva ceva, fără însoțitori, porni spre apartamentele prințesei Rohan. Pe drum își șterse de cîteva ori mîinile de pulpanele hainei și, cu toate că drumul era lung, mînia nu i se topi.

Chiar și acum, în fața mesei de joc a Toinettei, se simțea cuprins de o furie binevenită. Domnii săriseră în picioare și se aplecaseră adînc. Louis nici nu-i lua în seamă. Văzu doar ce se afla pe masă, cărți de joc, grămezi de bani, hîrtii scrise, pahare și cupe cu băuturi, farfurii mici cu dulciuri.

„Bună seara, sire", spuse Toinette. „Bună seara, *madame*, răspunse Louis cu o voce ascuțită, iritată. Voiam să petrec o oră de discuții liniștite cu dumneavoastră și cu doamnele dumneavoastră." Respiră greu, nu putu încheia fraza. „O idee bună, sire", replică politicoasă prințesa Rohan. Dar Louis, cu vocea sugrumată, țipă. „Și iată ce mi-a fost dat să văd." — „Dar ce ați văzut, sire ?" întrebă Toinette ; sub masă, nevăzut de nimeni, piciorul ei zvîcnea. Louis se apropie tare de masă, înșfăcă cu mîna sa groasă o grămăjoară de monezi de aur și i le împinse prințesei Rohan sub nas. „Ce este asta, *madame?* întrebă el și, deoarece Rohan tăcea, țipă : „Sînt astea livre ? Sînt astea mărunțiș ? Știa sînt ludovici, *madame !* Nu un ludovic de aur, ci zece, unsprezece, treisprezece ludovici de aur." Aruncă aurul înapoi pe masă. „Pe masa asta este bugetul unei provincii." — „Exagerați, sire, replică cu respect, dar și cu hotărîre, Diane Polignac. Cu un buget atît de sărăcăcios n-ar scoate-o la capăt nici cea mai sărmană dintre provinciile dumneavoastră." „Tăceți, *madame,* țipă Louis cu vocea pițigăiată. Nu este momentul să faceți glume. Ceea ce se află aci pe masă — ordonă el — aparține săracilor din Paris." Și fără a se adresa cuiva în special, porunci : „Să mi se întocmească o listă cine a fost prezent aci și o a doua listă cu suma găsită. Vreau sumele exacte, cu înșiruirea diferitelor feluri de monezi. Lista să se găsească mîine dimineață la ora opt pe masa mea. Bună seara, *madame.* Bună seara, domnilor și doamnelor." Și se retrase cu pași greoi, fornăind mulțumit.

În dimineața următoare, Toinette veni să-l viziteze în bibliotecă. El crezu că voia să se scuze și era gata să se arate mărinimos.

„A fost drăguț, sire — spuse ea — că v-ați dat din nou osteneala să mă vizitați în cercul meu. Dar m-a jignit violența cu care ne-ați amintit, mie și doamnelor mele, despre datoria caritații. Cred că în privința aceasta rareori mi-am neglijat datoria. Vă amintesc de sărmanii țărani cărora le dau casă și masă în satul meu de la *Trianon.* Nu era nevoie de morala dumneavoastră — ca să spunem lucrurilor pe nume — de-a dreptul grosolană."

Louis se uită la cartea pe care o citise, tot volumul al optsprezecelea din *Călătoriile interesante.* Era deschis la pagina

optzeci și nouă. „Dialectul locuitorilor din insulele Kurile" și, una lîngă alta, pe două rînduri, stăteau cuvintele franceze și kurile :

Oreilles [1]	*Ksar*
Nez	*Etou*
Lèvres	*Tchaatoi*
Bouche	*Tchar*
Parties naturelles de l'homme	*Tchi*
Idem de femme	*Tchit*

Privea mecanic la cuvinte, era dezorientat de atîta nevinovăție, sau să fie neobrăzare ?

„Nu știu — bîlbîi el — ei bine..." — „Dar ați fi trebuit să știți, sire, spuse Toinette. Toată seara a trebuit să-mi consolez doamnele." — „Nu dați Curții și nici orașului un exemplu bun — își reveni Louis — cînd într-o singură seară pierdeți suma care ar ajunge..." — „Bugetul unei provincii — își bătu joc Toinette — asta ați spus-o ieri, sire. Fiți drept, Louis, îl rugă ea. Trebuie să recunoașteți că în ultimul timp am făcut economii. Duc o viață simplă, rustică, în *Trianon*-ul meu. Nu port decît rochii de olandă alsaciană. Am auzit că fabricanții de mătase de la Lyon se plîng că exemplul pe care-l dau dăunează vînzării stofelor lor. Am făcut ce am putut, ca să vă fiu pe plac. Am fost chiar la Salon, deși nu mă interesez prea mult de tablouri ; dar de dragul dumneavoastră n-am vrut să jignesc artiștii. Am observat de asemenea că parizienii apreciază purtarea mea. Vi s-a povestit ce călduros și original am fost salutată la Operă ?"

Louis privea tăcut la vocabularul său kuril : renunțase să mai asculte vorbăria ei. „Fiindcă veni vorba de pictori și picturi — continuă ea — trebuie în sfîrșit să pictez tavanul teatrului meu. Lagrenée a și făcut o schiță. Apolon și cîteva grații, ceva foarte simplu. Dar pictorii pretind acum prețuri considerabile. Încă n-am dat comanda. Știu, v-am promis să fac economii. Dacă doriți, va să zică, o să rămînă teatrul neîmpodobit."

[1] Urechi, nas, buze, gură, părțile naturale ale bărbatului, idem ale femeii.

Cînd plecă, Louis îi acordase încă o sută de mii de livre pentru *Trianon.*

Cei doi ofiţeri trimişi înapoi din America, maiorul de Mauroy şi locotenentul Dubois, se duseseră de îndată la Pierre ca să-l informeze despre experienţa proastă pe care o făcuseră. El se supără. Îl necăjea nu numai faptul că domnii aceştia, de a căror trimitere se simţea şi el răspunzător, fuseseră atît de prost primiţi la Philadelphia, dar felul în care fuseseră primiţi îi întări teama că firma *Hortalez* va trebui să învingă încă multe greutăţi pînă să obţină achitarea drepturilor sale.

Două ore mai tîrziu, sosi poşta din America în care se găseau comunicări precise, concrete despre primirea făcută lui La Fayette şi ofiţerilor săi, căci curierul adusese în sfîrşit mult dorita scrisoare de la Paul.

Pierre citi scrisoarea detaliată a lui Paul, în camera de lucru, cu uşile închise, singur cu căţeaua Caprice.

„Deşi o reflectare mai adîncă asupra lucrurilor ar fi trebuit să mă ferească de asta — scria Paul — totuşi la Paris îmi închipuisem Congresul Statelor Unite aşa cum înfăţişau scriitorii antici Senatul roman în timpurile sale de glorie : o adunare de regi. Realitatea din Philadelphia nu corespunde de loc cu aşa ceva. Ca să v-o spun deschis, mult stimate prieten, Congresul continental al Statelor Unite nu se poate compara, ca demnitate exterioară şi interioară, nici măcar cu sesiunea vreunei adunări provinciale franceze. Cei de aci se ceartă veşnic în mod ruşinos pentru drepturi şi datorii mărunte, cele treisprezece state se ciorovăiesc între ele, reprezentanţii acestora au totdeauna în vedere numai interesele statului lor şi mai sînt pe deasupra fracţionaţi şi între ei, în conservatori şi progresişti. Traficul şi corupţia înfloresc ca pe timpul despotismului, dar într-o formă mai greoaie. Partizanii regelui Angliei sînt mult mai puternici ca număr şi influenţă decît se presupune la Paris, iar prejudecăţi adînc înrădăcinate transformă chiar pe americanii progresişti în duşmani fanatici ai francezilor."

În legătură cu aceasta Paul relata pe larg primirea ruşinoasă făcută lui La Fayette şi ofiţerilor săi. Mai adăugă că, după cum se auzea, generalul Washington primise între timp

o scrisoare de recomandare pentru La Fayette din partea lui Franklin și se străduia să repare atitudinea necuviincioasă a Congresului.

Apoi Paul analiza pe larg perspectivele firmei *Hortalez* de a obține plăți din partea Congresului. Mr. Arthur Lee declarase în cîteva rînduri și cu toată hotărîrea că „împrumutul" fusese acordat de rege nu lui Pierre, ci Congresului. Mr. Lee adusese printre altele ca dovadă faptul că *monsieur* de Gérard amintise ocazional delegaților americani că primiseră pînă în prezent patru milioane. Dar, deoarece în fapt nu primiseră decît trei milioane, cel de al patrulea reprezenta desigur tocmai milionul pe care-l primise Pierre. Paul încerca prin toate mijloacele să demonstreze cît de false și absurde erau afirmațiile lui Mr. Lee. Dar domnii din Congres nici nu voiau să audă, neînțelegerea lor era intenționată și sistematică.

Paul scria mai departe că se străduia să obțină cel puțin drepturile indiscutabile. Dar și în privința aceasta, domnii foloseau tot felul de manevre, care cu greu puteau fi considerate cinstite. Printre pretextele lor, cusute cu ață albă, cel mai transparent era acela că, atît timp cît nu era lămurită exactitatea fiecărui post în parte, simțul lor de răspundere nu le permitea să plătească nimic. Astfel de tertipuri erau desigur nedemne de un popor mare, iubitor de libertate, dar ele deveneau explicabile în lumina uriașelor greutăți financiare pe care le întîmpina Congresul. Pentru a nu periclita întreaga cauză, se sustrăgeau de la plata obligațiilor pe care le aveau față de indivizi izolați.

Pierre citi pasajul acesta de două ori. Simțea un respect plin de ciudă pentru obiectivitatea tînărului său prieten. „Explicațiile — gîndi el cu amărăciune — tertipurile americanilor sînt de înțeles. Adevărat. Dar eu sînt cel strivit."

Pentru a fi drept și a da o imagine obiectivă a situației, încheia Paul, trebuia spus că, alături de unii cămătari mărginiți, se aflau în Congres și oameni cu vederi largi și cu mult simț al dreptății. Obținuse de altfel ca, o dată cu scrisoarea lui, să fie expediat și un transport de tutun și indigo, în valoare de douăzeci și șapte de mii două sute cincizeci de livre, ca un fel de plată simbolică și spera că, pînă în cele din urmă, va reuși să obțină recunoașterea tuturor creanțelor firmei

Hortalez. Şi că, în general, încrederea sa în victoria nobilei cauze nu fusese cîtuşi de puţin clătinată de noile încercări prin care trecuse şi care îi puseseră la grea încercare răbdarea şi rezistenţa nervoasă.

Pierre îşi îngropă faţa în mîini şi o clipă rămase descurajat. „Frumos ne-am mai lăsat traşi pe sfoară — îi zise el căţelei Caprice — rău ne-am mai păcălit." Apoi îl cuprinse furia. „Va să zică ăsta era rezultatul ; tutun şi indigo în valoare de douăzeci şi şapte de mii două sute cincizeci de livre. Pentru asta plecase Paul peste ocean, îşi pusese în joc viaţa. Ticăloşi oameni fără de cuvînt, nişte nenorociţi, aşa arătau eroii libertăţii cînd îi priveai mai de aproape. Pentru astfel de oameni îşi sacrificase el, Pierre, banii, nervii, viaţa. Pentru astfel de oameni străbătuse oceanul tînărul, entuziastul La Fayette. Pentru nişte escroci. Dacă un singur post nu corespunde întocmai, nu plătim absolut nimic. Şi un post greşit găsim noi în orice caz. Ptiu, drace !"

Faţa tinerească, plină a lui Pierre, cu fruntea netedă, niţel teşită şi cu gura cărnoasă, frumos desenată, se strîmbă cu dezgust. Nu-i era ruşine de credulitatea sa, îi era ruşine pentru oamenii în numele cărora lucra.

Apoi mai reciti o dată foarte atent scrisoarea lui Paul. Supărarea i se topise, acum alegea din scrisoare ceea ce îi putea da nădejdi. Se gîndi că între timp la Paris se schimbaseră multe şi că acum el şi cu Franklin erau prieteni. Se gîndi ce să-i răspundă lui Paul. O să-i povestească tot ce realizase aci, cum aranjase întîlnirea lui Franklin cu persoana sus-pusă, şi-i va da instrucţiuni să se întoarcă cît mai degrabă. Pierre era un pasionat scriitor de epistole, gîndul la scrisoarea pe care avea s-o scrie îl însufleţea.

Nu, micimea unora dintre membrii Congresului nu va reuşi să-l scîrbească de marea cauză a revoluţiei americane.

Curînd avu chiar ocazia s-o dovedească : atunci cînd Silas Deane îi vorbi despre chestiunea cu generalul Steuben. Acesta se înapoiase, aşa cum hotărîse, în Germania, iar America pierduse ocazia de a-şi asigura sprijinul valorosului soldat şi organizator.

Definitiv ? Nu. Oare nu exista şi el, Pierre de Beaumarchais ? Îi adresă de îndată baronului o scrisoare înfocată, implorîndu-l să se întoarcă la Paris. Toate mijloacele sale, ale

lui Beaumarchais, îi stăteau generalului la dispoziție, și un vas pentru transportul lui se afla gata de plecare la Marsilia. Trebuia, oare, într-adevăr America și măreața cauză a libertății să fie silite să renunțe la serviciile unui om eminent, numai datorită unei întîmplări prostești, datorită faptului că în timpul șederii sale la Paris nu-l întîlnise pe el, Pierre ? Nu. Pierre de Beaumarchais nu putea admite o astfel de întîmplare.

Scrisoarea fu atît de convingătoare, încît Steuben se întoarse într-adevăr la Paris.

Și, în curs de douăzeci și patru de ore, Pierre obținu ca generalul să se declare gata să servească în armata lui Washington, chiar și fără vreun contract. Pierre se îngriji de echiparea și transportul lui. Îl trimise la Marsilia cu propria sa caleașcă de călătorie și, pe lîngă o sumă serioasă, îi înmînă două scrisori, una către Paul, alta către Congres. Pierre nu se dădu în lături de la nici o osteneală pentru ca, tocmai după nefericita întîmplare cu La Fayette, să-i asigure domnului von Steuben o primire onorabilă la Philadelphia. „Te rog, fă tot posibilul — îi scria el lui Paul — pentru acest valoros general, pe care sînt mîndru să-l numesc prietenul meu. Dacă va avea nevoie de bani, dă-i din belșug. Sînt bani bine plasați. Dacă vor rămîne pierduți, nu-mi pasă, numai să văd acest om mare pus la locul de cinste ce i se cuvine în lupta de eliberare a Americii. Nu-mi pot dori un beneficiu mai frumos de pe urma banilor mei, decît înseși faptele sale. Ajută-i, dragul meu Paul." În scrisoarea către Congres însă, Pierre se exprimă didactic : „Arta de a dobîndi victoria în războaie este o îmbinare de curaj, prudență, cunoștințe teoretice și experiență practică. Pe toate acestea le posedă marele soldat pe care am cinstea să vi-l trimit. A fost tovarăș de arme al lui Friedrich de Prusia, douăzeci și doi de ani i-a stat alături în posturi de răspundere. Desigur că și dumneavoastră veți considera potrivit ca un astfel de om să-l ajute pe *monsieur* Washington."

Înarmat deci cu aceste două scrisori, domnul von Steuben navigă spre America. Pentru a cîștiga de partea cauzei americane serviciile acestui ofițer, Pierre cheltuise douăsprezece mii de livre, aproape jumătate din tot ceea ce putuse Paul să-i trimită din America.

Faptul că în urma scrisorii lui Paul, Pierre pierduse orice speranță întemeiată de a mai obține într-un viitor apropiat vreo plată din partea Congresului, nu-l împiedica să învestească tot mai mulți bani în casa pe care o clădea. Arhitectul Le Moyne îi atrase în repetate rînduri atenția lui Pierre că, datorită cerințelor sale din ce în ce mai exagerate, nu va putea respecta devizul inițial. Pierre răspundea cu emfază: „Atunci vom fi nevoiți să-l depășim". Și se bucura cînd *monsieur* Le Moyne declara, mîndru și îngrijorat, că de ani de zile nici un particular din Paris nu se încumetase să ridice o construcție atît de pretențioasă.

Thérèse, pentru care Pierre clădea casa, manifesta jignitor de puțin interes pentru lucrare. Avea o singură dorință: camerele în care urma să locuiască ea și micuța Eugénie să fie cît mai simple posibil, ca cele din Meudon. După puțină tocmeală, Pierre acceptă.

În schimb, Julie lua parte din tot sufletul la construirea și mobilarea casei. Deși era ofensată că Pierre se hotărîse să petreacă în viitor o parte din viață fără ea, se amesteca plină de înfrigurare în tot ce făcea arhitectul și cînd Pierre îi dădu să înțeleagă că voia ca unele lucruri din rue de Condé, la care ținea, mobilă și tablouri, să fie aduse în casa cea nouă, se indignă grozav. Ceea ce voia să ia în primul rînd era masa de scris din camera sa de lucru, apoi cele cîteva mobile modeste din cabinetul alăturat, lada și canapeaua cea lată, martore ale atîtor bucurii și, în sfîrșit, portretele lui Duverny și Désirée, precum și macheta corabiei l'*Orfraye*. Lipsa acestor lucruri nici nu s-ar fi observat în casa cea veche și mare, dar Julie țipă ca din gură de șarpe pentru fiecare din ele; se zbîrli chiar și pentru scoaterea portretului lui Désirée, care îi fusese totdeauna nesuferit. Îi reproșa lui Pierre că nu are simțul familiei; dacă tata Caron ar vedea cum o părăsea la bătrînețe, s-ar răsuci în groapă. Pînă la urmă, fastuosul birou al meșterului Pluvinet rămase în vechea locuință; pentru casa cea nouă Pierre comandă altul, și mai costisitor, la meșterul Lalonde, cu desene de Salembier. De asemenea îi lăsă Juliei și macheta *Vulturului de mare*. Dar celelalte lucruri le transportă, cu toate țipetele ei, în casa nouă.

Julie se tocmi foarte aprig și cînd fu vorba să se hotărască cine din personalul de serviciu al lui Pierre avea să rămînă

în casa veche și cine să se mute în cea nouă. Nu găsi de loc firesc că Pierre voia să-l ia pe valetul Emile în casa cea nouă. „Împărțirea asta îmi rupe inima!" exclama ea.

Cu și mai multă violență duse lupta pentru nepotul Félicien. Se întîmplase tocmai ca Félicien Lépine să depășească vîrsta pentru *Collège Montaigu*; deși nu era cel mai vîrstnic dintre elevi, băiatul acesta de șaisprezece ani părea cel mai matur dintre ei și nu mai putea fi lăsat la *Collège*, unde de altfel nu se simțea de loc bine. Pierre socotea ca pe un lucru de la sine înțeles ca băiatul să vină la el, deși, ce-i drept, nu se prea înțelegeau. Dar unde, la el? În rue de Condé sau în rue Saint-Antoine? Aci se amestecă Thérèse, voia să-l aibă pe tînăr în casă, și Pierre hotărî după voia ei. Juliei îi cumpără în schimb de la bijutierii Boehmer și Bassenge o brățară care i se păruse prea scumpă prințesei Rohan.

La Paris se vorbea mult despre costisitorul palat pe care și-l clădea nesigurul *monsieur* de Beaumarchais. Se spunea că firma *Hortalez* se cutremura și se clătina ca o barcă pe furtună și mulți afirmau că ceea ce se meșterea în spatele uriașului gard de scînduri din rue Saint-Antoine era mai curînd un decor de teatru decît o adevărată casă de piatră. Jurnalistul Métra menționă în „Știrile confidențiale" că circulau multe zvonuri nimicitoare despre fastul noului palat clădit de *Bărbierul din Sevilla*, printre altele că pe vîrful casei s-ar pregăti un cuib de aur pentru barza tradițională. Lui Pierre nici că-i păsa; cînd casa va fi gata, o să vadă domnii cu ochii lor.

Primii care văzură palatul fură prietenii valetului Emile. Devotatul flăcău îndurase multe înțepături de la colegi și-l întrebă pe stăpîn dacă nu i-ar îngădui să arate casa unuia sau altuia dintre cunoscuții săi. Pierre, conștient de influența pe care o avea la Curte și în oraș părerea valeților, acceptă fără discuție. Emile se urcă de îndată cu trei dintre prietenii săi, valetul ducelui de Richelieu, al marchizului de Vaudreuil și al prințului Montbarey, în caleașca stăpînului său și porni spre rue Saint-Antoine.

Poarta tăiată în gardul de scînduri se deschise dinăuntru și străbătură măreața alee, largă și cotită, traversînd parcul. Pierre mai cumpărase cîteva parcele învecinate și clădise te-

rase, văi și delușoare artificiale, care dădeau o perspectivă mai largă.

Coborîră din trăsură și Emile îșî conduse prietenii, mîndru și modest, prin toată proprietatea. „Astea sînt cascadele noastre — explică el — și asta puntea chinezească. Întîi am vrut să clădim un pod elvețian așa cum e la voi, Richelieu, dar după aia ni s-a părut că nu-i destul de modern. Arhitectul nostru spune că acum sînt din nou moderne numai lucrurile chinezești, ca acum cincisprezece ani." Peste tot se întrezăreau lucirile albe ale statuilor și busturilor, unele ale zeilor antici, altele ale rudelor și prietenilor lui Beaumarchais. Vîsliră pe micul lac, se așezară sub umbrarele delicate, destinate îndrăgostiților ; de altfel și ele erau împodobite cu busturile tatălui și ale surorilor lui Beaumarchais. Al lui Montbarey se avînta în considerații despre cît de bine se va distra Emile în umbrarele acestea, sub privirile familiei stăpînului său.

Dar podoaba cea mai de seamă a parcului era un templu mic așezat pe o movilă. Urcară treptele ce duceau spre el. „Acesta este templul închinat lui Voltaire", explică Emile. În interior se înălța marmorean, inteligent și cumplit de urît, bustul filozofului. Pe cupolă strălucea, mare și auriu, globul pămîntesc, iar prin polul lui trecea o enormă pană de scris. „Foarte drăguț, Beaumarchais, — recunoscu al lui Vaudreuil — foarte semnificativ, aici ați avut într-adevăr o idee bună." Emile lămuri că simbolul avea un sens mult mai larg încă ; astăzi, însă, cînd nu era nici un pic de vînt, din păcate nu se putea vedea, dar pana, emblema lui Voltaire și a lui Beaumarchais, se mișca în bătaia vîntului și punea globul în mișcare. „Grozav !" mărturisi al lui Richelieu. Citiră inscripția : „A smuls vălul înșelăciunii de pe ochii lumii". — „Asta a scris-o al tău ?" se informă al lui Vaudreuil. „Nu — îl lămuri Emile — asta a scris-o celălalt."

De la templu, ca și din toate celelalte puncte care aveau perspectivă, se zărea, de cealaltă parte a pieții, Bastilia, puternică și sumbră. „Asta îmi place mai puțin", spuse al lui Montbarey. „Nu înțelegeți", îl dăscăli Emile. „Tocmai asta este simbolic. Tocmai de aceea ne-am mutat aci. Am socotit că priveliștea asta și casa asta reprezintă o metaforă." „Aha", îngînă al lui Vaudreuil.

Trecură apoi, printr-un grilaj aurit, spre curtea principală, care se întindea în semicerc la picioarele faţadei rotunjite a casei. Faţada era împodobită cu coloane şi arcade. În mijlocul curţii se înălţa, pe un soclu impozant, un gladiator în poziţie de luptă, cu o faţă puternică, neobişnuită. „Seamănă grozav cu al dumitale" îşi dădu cu părerea al lui Montbarey, iar Emile rînji plin de înţeles.

Arătă prietenilor casa, bucătăriile de la subsol, pivniţele enorme, misteriosul laborator gastronomic, unde proprietarul intenţiona să bucătărisească şi să prepare băuturile cu prieteni pricepuţi. Apoi, trecînd prin sala mare, Emile îşi conduse prietenii sus, pe scara îndrăzneţ şi elegant arcuită, şi le arătă cele cincisprezece camere, sufrageria, sala de biliard, mai ales, salonul cel mare, rotund, cu o cupolă uriaşă. Era împodobit cu picturi de Hubert Robert şi Vernet, iar şemineul era susţinut de cariatide din marmură de Carrara. „Numai pe astea am dat patruzeci de mii de livre", comunică Emile.

„A nu admira nimic" era un principiu respectat de valeţi şi de stăpînii lor. Dar strălucirea şi bogăţia casei îi impresionă totuşi şi ei îi duseră vestea.

Cînd Pierre se trezi prima dată în noua locuinţă, erau prezenţi la *lever* cei pe care şi-i dorise, baronul de Trois-Tours, cavalerul de Clonard, *monsieur* Regnier de la Tribunalul Suprem, toţi. Prietenii de afaceri şi creditorii lui Pierre declarară că nu se lasă păcăliţi, casa era clădită pe credit, cu banii lor. Totuşi clădirea le impunea, aşa încărcată şi aurită cum arăta, şi erau gata să-i împrumute şi alţi bani. Se făcură glume răutăcioase despre fastul acesta nemăsurat, barbar, dar îl invidiau pe bărbatul isteţ care, falit de la naştere, reuşea totuşi să-şi clădească astfel de casă.

Cu faţa nemişcată, secretarul Maigron străbătea, tăcut şi rece, somptuoasele încăperi. În felul său discret, prudent, îl prevenise pe Pierre, mai mult prin atitudinea sa decît prin cuvinte, să nu se încarce cu o nouă povară şi privea cu duşmănie toate fleacurile acestea inutile. Ştia pînă la ultimul gologan cît costase fiecare obiect şi se gîndea nemulţumit că, cu banii cheltuiţi, de pildă, pentru statuia Ariadnei, s-ar fi putut plăti zahărul livrat de firma Roche. Dar calculatul *monsieur* Maigron se simţea cu atît mai strîns legat de firma *Hortalez* şi de şeful ei, cu cît situaţia lor devenea mai şubredă.

Blestema capriciile lui Pierre, care dădeau peste cap laborioasele sale socoteli, dar fără aceste veşnice emoţii nu i-ar fi plăcut să trăiască. Anumiţi oameni de afaceri îi dăduseră a înţelege că o firmă foarte respectabilă şi solvabilă caută un om cu talente ca ale lui, şi *monsieur* Maigron avea motive să creadă că în dosul ofertei se afla *monsieur* Lenormant. Ar fi fost ispititor să ocupe un post influent în întreprinderile uriaşe ale lui *monsieur* Lenormant, dar nici nu se gîndea la una ca asta cîtă vreme era colaboratorul de încredere al lui *monsieur* Beaumarchais.

Monsieur Lenormant însuşi fu printre primii care-l vizitară pe Pierre în noua sa casă. Ochii mici, înfundaţi ai corpolentului domn priveau melancolic la luxul supraîncărcat. Era uimitor felul în care individul ăsta, Pierre, ştia să se bucure de bogăţia lui, luată cu împrumut, fără să se lase ros de griji şi remuşcări neplăcute ; cel mai mult i-ar fi plăcut lui Pierrot să poarte toată casa la deget, alături de briliantul său exagerat de mare. Sigur că, printre comorile adunate de Pierre, erau şi unele într-adevăr de invidiat, şi *monsieur* Lenormant i le invidia. De pildă, şemineul cu cariatidele s-ar fi potrivit bine în sala de muzică a palatului său din Paris, iar portretul lui Désirée, de Quentin de Latour, în camera sa de toaletă de la Étioles. Cu vocea lui surdă, vibrantă, îl felicită pe Pierre că, după cum se vede, afacerile sale merg mai bine decît îşi închipuise el vreodată că ar putea merge. Dar o clipă, în timp ce privea Bastilia, îi flutură pe buze zîmbetul acela vag, fatal.

Femeia pentru care fusese pregătită toată splendoarea aceasta, Thérèse, nu părea prea impresionată. Propriile ei camere, simple, aşa cum şi le dorise, erau ca o insulă în mijlocul unui torent lucitor. Ea însăşi crea o notă discordantă cînd lua masa cu Pierre şi prietenii lui. Dar Pierre observa cu bucurie că toţi admirau tocmai această simplitate şi frumuseţea ei calmă.

Cînd vizită cu Pierre casa terminată, Julie izbucni mai întîi în glume amare. Apoi, entuziasmată de fastul şi bogăţia clădirii, se aruncă de gîtul fratelui ei şi exclamă, rîzînd şi plîngînd totodată : „Pierrot, eşti cel mai mare, cel mai bun. Sigur că a trebuit să construieşti o casă atît de splendidă. O meriţi. Şi cu siguranţă că Thérèse se potriveşte mai bine ca mine în casa asta." Deveni nemăsurat de generoasă, voi cu orice chip

să-i dăruiască Thérèsei brățara pe care o primise de la Pierre: „Dacă ar mai fi apucat tata casa aceasta!" se tîngui ea de cîteva ori, cu admirație.

Pierre umbla radios prin casă și simțea nevoia imperioasă să împărtășească și altora din bucuria lui. Rugă pe soră-sa, frumoasa, vesela Tonton, să-și comande o rochie nouă la *mademoiselle* Bertin. Și credinciosului său Philippe Gudin îi dărui nu numai o masă de scris, din lemn prețios din insule, cu o scobitură largă pentru burta sa, ci și un minunat capot chinezesc. În afară de aceasta, îi trimise un maldăr întreg de ample lucrări științifice, între altele și numeroasele volume ale *Istoriei generale a călătoriilor interesante* de Prévost-Laharpe. Mișcat de atîta devotament prietenesc, înfășurat în capot, aproape înconjurat de masa de lucru, Gudin lucră cu zel îndoit la *Istoria lui Pierre Beaumarchais*. Pe măsură ce creștea lucrarea, și titlul ei devenea din ce în ce mai amplu. Acum se numea *Însemnări fidele despre viața și părerile scriitorului și omului politic Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais*.

Pierre sperase în sinea lui că Maurepas și Vergennes vor veni și ei să viziteze casa din rue Saint-Antoine. Nu veniră. Veni însă contesa Maurepas, împreună cu soții Montbarey, iar Véronique îi însoțea. Ceruse s-o ia și pe ea, lucru ce se întîmpla rar. *Madame* Maurepas privi cu oarecare bunăvoință și multă ironie toate minunățiile ce i se arătară și fu jignită că Toutou al ei nu pusese și bustul ei în parc. Iar ministrul de Război Montbarey se gîndi în sinea lui, la vederea fastului desfășurat, că trebuie s-o pună pe prietena sa, *mademoiselle* de Violaine, să-i ceară pe viitor lui Pierre comisioane mai mari.

Contrar obiceiului său, și Félicien își făcu apariția cu ocazia vizitei contesei Maurepas. Își învinse timiditatea și ceru voie s-o conducă pe Véronique să viziteze parcul. Tinerii se așezară pe treptele templului închinat lui Voltaire. Se avîntară în considerații asupra faptului că Voltaire era cel mai inteligent dintre oameni, dar Jean-Jacques Rousseau era mult mai mare încă, deoarece îmbina înțelepciunea cu o profundă sensibilitate. Se întrebară cînd va fi smuls vălul înșelăciunii de pe ochii lumii. Visară la epoca libertății și a înțelepciunii care începuse o dată cu eliberarea Americii. Ce fericit era Fé-

licien că va mai apuca înflorirea acestei epoci, ce fericit că o va apuca împreună cu Véronique. Şedeau, visau, tăceau şi se ţineau de mînă, pînă cînd lacheii anunţară că prinţesa se pregătea de plecare.

Désirée fu dintre ultimii prieteni ai lui Pierre care veniră să admire noua lui realizare. Voise să viziteze casa împreună cu colegii ei. Pierre renunţase la ideea lui iniţială de a da o serbare pentru întreg Parisul cu ocazia mutării în noua casă. Îndemnat de Gudin, găsise ceva mai demn. Voise să inaugureze casa citind actorilor de la *Théâtre Français* pe *Figaro*.

Veniră deci cu toţii, aceşti artişti, cei mai mîndri artişti ai lumii, ca să asculte noua piesă a autorului lor preferat. Mai întîi făcură o plimbare prin întreaga locuinţă. Părerile erau foarte împărţite, unii se lăsaseră impresionaţi de fast, dar majoritatea aveau gust şi pricepere şi nu se jenară să-şi spună părerea.

Seara ameninţa să devină glacială şi Pierre se gîndea să renunţe la lectură. Dar apoi hotărî : „Dacă-i pe aşa, abia le citesc piesa!" La început nu găsi tonul potrivit, dar apoi îşi luă avînt şi actorii uşor influenţabili, care înainte zîmbiseră dispreţuitor, se lăsară cu plăcere antrenaţi de arta lui. Fu un succes. Domnii şi doamnele de la *Théâtre Français* nu-şi mai găseau locul, săreau în picioare, i se uitau peste umăr în manuscris, exclamau : „Încă o dată, Pierre, încă o dată fraza asta!". Erau emoţionaţi — fu o seară de pomină.

Erau însă cu toţii de acord că va fi imposibil ca această comedie să fie jucată. „O să fie", declară liniştit Pierre. „N-o să fie jucată", spuse actorul Préville. „Mai curînd citeşte arhiepiscopul memoriile lui Casanova din amvonul de la Nôtre-Dame." „*Nunta lui Figaro* o să fie jucată, *monsieur* — replică Pierre — şi dumneavoastră veţi interpreta pe Figaro. Cum sînt de sigur că Versailles-ul va recunoaşte independenţa Americii, aşa sînt de sigur şi că va fi jucată *Nunta lui Figaro*. Asta v-o spun eu, Pierre de Beaumarchais." „Bravo!" strigă convins credinciosul Gudin.

„Pariem, *monsieur?*" propuse, cu uşurinţa inimitabilă pentru care era vestit, actorul Préville. „Cu plăcere, *monsieur* — răspunse Pierre — pe ce?" Actorul se gîndi. „Să zicem pe un bust de Houdon", spuse el ; era însă ştiut că sculptorul Jean-Antoine Houdon nu primea comenzi sub douăzeci şi cinci de

mii de livre. Actorul continuă. „Uite ce propun : Dacă se va juca Figaro, atunci îi comand lui Houdon bustul dumneavoastră. Dar dacă piesa nu se joacă, atunci comandați dumneavoastră bustul meu." — „S-a făcut", replică Pierre. Și, întorcîndu-se către ceilalți : „Doamnelor și domnilor, ați auzit că Préville s-a angajat să-mi comande bustul. Dăruiesc bustul pentru a fi plasat în vestibulul *Teatrului Francez.*" „Bravo !" strigă entuziasmat Philippe Gudin.

Apoi se mîncă și se bău. Pierre se ocupase două săptămîni de organizarea și prepararea acestei mese. Se prelungi pînă tîrziu în noapte și printre multele vinuri își spuseră multe adevăruri.

Apoi, către dimineață, cînd obosiră, Pierre dădu la o parte perdelele uriașelor ferestre. În fața lor se desprindea, încet și amenințătoare, din pîclă, Bastilia. Mai întîi fură uimiți și făcură cîteva glume stîngace. Apoi chiar și actorii amuțiră ; din încăperea stăpînită de mirosul acru al resturilor de vin, de lumina pîlpîitoare a lumînărilor gata să se stingă, priveau spre clădirea cenușie, întunecată, ale cărei contururi deveneau tot mai limpezi în lumina zorilor.

„Asta ajută la scris", le spuse Pierre.

Doctorul Franklin plecă la Paris, la *Hôtel d'Hambourg,* pentru a se duce împreună cu colegii săi, Silas Deane și Arthur Lee, la Ministerul de Externe, *Hôtel Lautrec* pe Quai des Théatins, la *monsieur* Vergennes. Congresul însărcinase delegații de la Paris să ceară guvernului francez un nou împrumut, cît se poate de mare, și momentul părea potrivit. Ultimele știri din America erau mai curînd mulțumitoare. Generalul Washington trecuse triumfător cu armata prin Philadelphia, soldații fuseseră împodobiți cu flori, iar populația îi primise cu urale. La defilare luaseră parte și ofițerii francezi, mai ales La Fayette, așa încît problema cu francezii părea lămurită și totul avea un aspect mai favorabil.

Dar, din păcate, lucrurile se schimbaseră în cele două zile care trecuseră de cînd fusese fixată întrevederea cu Vergennes și, îndreptîndu-se spre oraș în caleașca sa comodă, Franklin se gîndea cu îngrijorare la comunicările sosite alaltăieri din Amsterdam și ieri de la Londra. Se vestea că generalul Washington suferise o înfrîngere în apropiere de Philadelphia,

circulau zvonuri că Philadelphia căzuse. Pe deasupra, generalul englez Burgoyne pătrunsese din Canada pînă adînc în teritoriul Statelor Unite și amenința să izoleze Noua Anglie de celelalte colonii.

Cînd Franklin sosi la *Hôtel d'Hambourg*, văzu imediat, după fețele celorlalți, că zvonurile proaste căpătaseră noi confirmări. Așa și era. *Monsieur* de Gérard comunicase tocmai domnilor că contele Vergennes socotea mai potrivit să amîne întrevederea. Sosiseră noi știri din America și ministrul voia mai întîi să examineze voluminosul curier. Dacă știrile ar fi fost bune, Vergennes n-ar fi propus amînarea întrevederii.

Ședeau întristați laolaltă. Era îndoielnic dacă, în asemenea condițiuni, audiența mai avea vreun rost. Franklin era de părere să amîne pe un timp întrevederea. Arthur Lee găsea că tocmai acum trebuia cerut un împrumut. Silas Deane propuse să se întîlnească cu ministrul dar, în loc de cinci milioane, cum proiectaseră, să ceară numai trei. Arthur Lee se opuse cu violență. Dacă vor face acum pe modeștii, ar da impresia că socoteau pierdută cauza americană. Dimpotrivă, acum trebuiau să se arate de două ori mai mîndri și să nu ceară trei sau cinci milioane, ci toate cele paisprezece pe care Congresul dorea să le obțină, fie sub formă de împrumut, fie în dar, de la regele Franței. Silas Deane răspunse iritat că dacă se înfățișau înaintea unui om realist ca Vergennes cu asemenea utopii, se vor face de rîs. Arthur Lee replică, la fel de aprig, că dacă cereau domnilor din Versailles asemenea mărunțișuri, ca trei sau cinci milioane, aceștia îi vor considera cerșetori și vor deveni obraznici. La urma urmei, nu domnii Franklin, Deane și Lee duceau tratative cu contele Vergennes, ci o mare putere, America, cu o altă mare putere, Franța. „Astea sînt vorbe goale, se aprinse Silas Deane. Dacă cerem acum trei milioane, o să primim poate un milion. Dacă cerem cele paisprezece ale dumitale, nu primim nimic și ne facem și de rîs." — „Ar fi trebuit să mă gîndesc de la început — replică Arthur Lee cu amărăciune — că este suficient să propun eu ceva ca să fie sigur respins." Se înfuria pe măsură ce vorbea. „Am să mă îmbolnăvesc din pricina felului în care sînt tratat aci. Se trimit rapoarte la Congres, fără ca eu să le văd. Sînt îndemnat să confirm deconturi pe care nu am posibilitatea să le verific. Nu se intervine cînd sînt prost tratat la Versailles. Dar, de

data aceasta, nu mă las. Insist să cerem toate cele paisprezece milioane." — „Consider asta ca lipsit de perspective, domnule coleg, spuse Franklin foarte liniştit. Dar, dacă insistaţi, am să merg cu dumneavoastră la Vergennes."

Audienţa se desfăşură în mod neplăcut, aşa cum se temuse Franklin. Amabilul, plăcutul ministru nu era de loc amabil astăzi, era supărat şi agresiv. „Nu este nevoie să-mi prezentaţi cererea dumneavoastră domnilor, spuse el. O cunosc dinainte, cunosc toate amănuntele. Şi anume de la reprezentantul Angliei." Şi deoarece delegaţii se arătară uimiţi, continuă, pe un ton mai aspru decît îl auziseră vreodată de la el : „Trebuie să vă spun deschis, domnilor, că sînt mirat de neglijenţa dumneavoastră. V-am atras atenţia în repetate rînduri să nu permiteţi oricui să se amestece în treburile dumneavoastră. Dar continuaţi, se pare, să rezolvaţi atît de neatent treburile care în interesul dumneavoastră şi al nostru ar cere să fie secrete, încît oricine le poate cunoaşte cu de-amănuntul. Maiestatea-sa este profund indignată. Trebuie s-o spun deschis, domnilor : nu înţeleg cum de ne puteţi pune mereu, atît pe noi cît şi pe dumneavoastră, în situaţii atît de penibile. Secretele dumneavoastră le daţi direct pe mîna englezilor. Despre planul cu vasul *Robert Morris* de la Rotterdam am şi auzit, tot de la englezi." Franklin privi mirat, spre ministru, apoi spre colegii săi. „Despre ce plan este vorba?" întrebă el. „Ei poftim, se indignă Vergennes şi se întoarse către Deane şi Lee. Englezii află mai repede despre intenţiile dumneavoastră decît doctorul Franklin. Domnii — explică el doctorului cu un dispreţ în care se amesteca şi milă — vor să dăruiască regelui Franţei goeleta americană *Robert Morris,* pentru ca vasul să poată ieşi nevătămat sub un alt nume din Rotterdam." — „Nu-i o idee rea," recunoscu Franklin. „Dar aşa ceva nu se trîmbiţează dinainte pe străzi", replică Vergennes indignat.

„Recunoaştem, domnule ministru, că am fost neglijenţi — spuse Arthur Lee încruntat — recunoaştem că sîntem vinovaţi. Dar gîndiţi-vă, pe de altă parte : noi sîntem oameni cinstiţi, nu sîntem obişnuiţi să conspirăm şi să ne purtăm ca hoţii, aşa cum se consideră aci că ar trebui să facem." Franklin interveni repede : „Vă asigurăm, excelenţă, că pe viitor ne vom strădui să fim prudenţi". — „V-am fi foarte recunoscători", zise ministrul tăios.

Franklin începu să vorbească despre scopul vizitei. „Deoarece aveți cunoștință de cererile noastre, excelență, începu el cu un mic zîmbet — nu mai este nevoie să le explicăm pe larg." Totuși, Arthur Lee începuse să argumenteze: „Congresul are nevoie de ajutorul Franței, acum mai mult ca oricînd. Situația nu este de așa natură încît să nu putem rezista fără sprijin străin. Dar, în războiul nostru cu Anglia, nu se va găsi un moment în care să avem mai mare nevoie de ajutor. Dacă obținem ajutorul acum, salvăm zeci de mii de vieți, ferim orașele noastre de foc și distrugere, economisim țării multe milioane de pfunzi." Deoarece îi promisese ajutorul său, Franklin interveni și spuse în felul lui concret: „Un tun pe care ni-l trimite Franța acum, valorează cît cinci trimise peste un an".

Vergennes se juca cu pana sa. „M-aș bucura, domnilor — răspunse el — să vă pot ajuta în mod generos, cu toată situația încordată a vistieriei noastre. Acum însă, prin nesocotința dumneavoastră, l-ați nemulțumit la culme pe rege. Nici nu mă pot gîndi să-i solicit bani pentru dumneavoastră. Ajutați-mă, domnilor, prin rezerva și prudența dumneavoastră, să-l împăcăm pe rege. Poate că astfel vă vom putea acorda, după un timp, nu cele paisprezece milioane, ci un milion. Condiția rămîne însă să păstrați cea mai deplină discreție."

Pe drumul de întoarcere, Arthur Lee izbucni în tirade violente împotriva francezilor, a mîncătorilor de broaște. „Situația încordată a vistieriei! se indignă el. Dar de unde provine această situație încordată a vistieriei? Despota, despota dumneavoastră, doctore Franklin, de la care ați sperat atît, irosește banii noștri pe toalete, palate și distracții deșănțate, și apoi nu mai sînt bani pentru America și libertate." — „V-am prevenit, Mr. Lee — declară Silas Deane — că este o nebunie ca, într-o asemenea situație, să ceri atîția bani." — „Nu puteam să prevăd — replică veninos Arthur Lee — că spionii dumneavoastră vor vinde de îndată planul meu Angliei." „Spionii mei? se încinse Silas Deane. Cine a discutat fiecare punct în legătură cu cele paisprezece milioane cu bancherul Grand? Dumneavoastră sau eu? Dumneavoastră purtați vina, aci nu există nici o îndoială. Iarăși ați pricinuit Americii nespus de mult rău cu nefericitul dumneavoastră zel." — „În *monsieur* Grand se poate avea încredere, răspunse încruntat Arthur

Lee. Dar nu se poate avea încredere în *monsieur* Caron al dumneavoastră, în acest palavragiu și gură spartă." — „Încetați, domnilor, îi rugă Franklin. După veștile proaste de la Londra, Vergennes nu ne-ar fi dat bani, chiar dacă n-ar fi aflat nici cît negru sub unghie de cerințele noastre. Era doar un pretext." Și-și încheiară scurta călătorie într-o tăcere îmbufnată.

În ziua următoare, o dată cu poșta venită din America, Franklin primi și știrile oficiale despre cele petrecute. Armata Congresului fusese înfrîntă pe malurile fluviului Brandywine. Philadelphia căzuse, Congresul se refugiase la Yorktown. Deși Franklin era pregătit, vestea îl lovi greu.

Orașul său fusese ocupat de inamic. Va să zică, în locuința lui frumoasă de pe Market Street ședeau acum englezii. Ce păcat că Sally adusese înapoi cărțile și tablourile care se aflaseră în siguranță. Acum, un ticălos de ofițer englez în haine stacojii se lăfăia printre cărțile și mobila sa, iar numeroasele invenții ingenioase prin care mărise confortul casei erau la cheremul acestor oameni. Se gîndi apoi și la portretul său, pictat de Benjamin Wilson, poate că nu era o operă de mare valoare, dar ținea la el și suferea că acum un ofițer englez îl privea rînjind.

Franklin se simțea obosit și foarte singur. Dacă cel puțin l-ar fi avut alături pe Dubourg. Dar acesta se stingea încet, nu mai putea veni, — bunul, credinciosul amic nu mai putea ieși din casă.

Franklin simțea o dorință puternică să-l vadă. Dădu ordin să se înhame caii la caleașcă și plecă la Paris.

Dubourg zăcea în pat, cu scufia pe cap, proptit de multe perne. Cînd intră Franklin, ochii mici, prietenoși, se luminară în obrazul supt. „Săptămîna viitoare am să pot din nou veni la Passy", afirmă el. Franklin, îndatoritor, îi spuse ce mult îi ducea lipsa, nu numai ca prieten, dar și în muncă. „Ei da, ei da — răspunse Dubourg — doar nu sînt un trîntor, chiar dacă trebuie să stau puțin în pat. Respect preceptul vrednicului Richard : «De vreme ce nu ești sigur de clipa prezentă, nu nesocoti ora». Ce părere aveți de ideea mea de a dărui pe *Robert Morris* regelui ?" — „De la dumneata vine ideea ? întrebă Franklin. Ar fi trebuit să-mi închipui." — „Da, se bucură Dubourg. Dar dumitale nu ți-am spus nimic, dragă doctore. Ești

un om mare, dar micile șmecherii nu-ți plac. N-a fost de loc ușor să-mi realizez proiectul. A trebuit s-o iau tare pe ocolite ; doar știi că n-am chiar cele mai bune relații cu domnii Lee și Deane." Acum Franklin știu cum de planul lor fusese atît de repede trădat englezilor.

Vorbi despre propriile sale necazuri, despre situația grea a țării, despre pierderea casei sale și cît de mult ținuse la cărți și la celelalte numeroase obiecte personale. Erau dureri pe care Dubourg le înțelegea și luă atît de mult parte la ele, încît, în cele din urmă, Franklin trebui să-l consoleze. „Oricum, înfrîngerea nu poate periclita în mod serios poziția noastră aci, la Versailles ; mulțumită ideii dumitale, o avem doar ca prietenă pe regină." — „Da, faptul că ideea aceea mi-a venit la momentul oportun îmi este o mare consolare pe patul de suferință."

Franklin îi povesti și despre spionajul ce se făcea în jurul lor.

„Știți cine este vinovat de toate astea ? se indignă Dubourg, ridicînd acuzator o mînă mare, palidă, ofilită. Tot el, tot acel Beaumarchais." — „S-ar putea", zise Franklin.

Lui Dubourg îi era milă de marele, încrezătorul său prieten Franklin, iar lui Franklin îi era milă de bunul, curajosul, înflăcăratul Dubourg.

În timp ce, de partea aceasta a oceanului, toți cei care puseseră la inimă cauza Americii erau îngrijorați în urma căderii Philadelphiei și a înfrîngerilor de la Germantown și de pe Brandywine, soldații americani obținuseră de mult o victorie care ștergea înfrîngerea și apleca balanța în mod decisiv în favoarea Statelor Unite. Victoria aceasta se datora în parte generalului Gates și în mai mare măsură încă generalului Benedict Arnold, dar cel mai mult contribuiseră la ea, cu incapacitatea lor, cei cinci conducători englezi : regele George, ministrul de Război lord Germain și generalii Howe, Clinton și Burgoyne.

Planul campaniei engleze din America pentru anul 1777, născocit de regele George, fusese terminat la 13 decembrie 1776, mai precis, conform însemnărilor sale, după-amiază la orele cinci și trei minute. Generalul Burgoyne urma să-și croiască drum din Canada spre sud, iar generalul Howe să por-

nească de la New York și să-i iasă înainte; cele două armate trebuiau să se unească și să izoleze astfel Noua Anglie de restul coloniilor. Dar ministrul de Război lord Germain, voind să plece la vînătoare, pusese deoparte instrucțiunile pentru generalul Howe și apoi uitase să le expedieze. Drept care, generalul Howe nu se îndreptă către generalul Burgoyne, iar acesta, după ce avansase cu armata sa mult spre sud, în urma unor marșuri și bătălii nespus de grele, se văzu singur în fața grosului forțelor americane.

John Burgoyne, militar pasionat, dramaturg și cartofor, mare amator de femei frumoase, se evidențiase prin meritele sale militare în Portugalia, răpise fiica lordului Derby și se căsătorise cu ea, scrisese o comedie care se bucurase de succes: *Fata de la Oldworth Oaks*, pierduse și cîștigase averi la masa de joc. Acum năvălise din Canada cu partea cea mai închegată a trupelor engleze și germane, o armată perfect instruită, care mai era sprijinită și de un mare număr de marinari canadieni, un însemnat contingent de geniști și de importante grupe auxiliare de indieni. Ocupase Ticonderoga și fortul Edward și înaintase, prin regiuni extrem de anevoioase, mult spre sud, unde se aștepta să întîlnească a doua armată engleză.

În locul ei, întîlni o armată americană mult mai puternică și se văzu într-o situație periculoasă. Pierduse legătura cu Canada, cererile de ajutor adresate generalilor Howe și Clinton rămăseseră fără răspuns, mai avea provizii pe cel mult paisprezece zile.

Încercă o străpungere, dar fu respins cu pierderi grele de armata generalului Arnold. Se întări pe înălțimile de la Saratoga și ținu un consiliu de război. Înfățișă ofițerilor săi în cuvinte alese situația fără ieșire în care se aflau și-i întrebă dacă cunoșteau vreun caz în istoria războaielor în care o armată pusă într-o situație asemănătoare să nu fi capitulat. În momentul acesta, o ghiulea de tun trecu șuierînd deasupra consiliului, iar generalul Burgoyne își diviză întrebarea în două subîntrebări. Primo, dacă le mai rămăsese altceva de făcut decît să capituleze. Nu, spuseseră domnii. Secundo, dacă o asemenea capitulare era compatibilă cu legile onoarei militare. Domnii spuseră: Da.

În consecință, Burgoyne scrise generalului american Gates următoarele : „După ce generalul Burgoyne s-a măsurat cu dumneavoastră în două bătălii, a rămas cîteva zile pe actualele sale poziții, hotărît să nu se dea în lături nici de la o a treia ciocnire. El este conștient că dumneavoastră aveți forțe mai mari și că trupele dumneavoastră au posibilitatea să-i zădărnicească aprovizionarea și să transforme retragerea sa într-un măcel sîngeros pentru ambele părți. În situația aceasta, se simte îndemnat de considerații umanitare să propună salvarea vieților unor oameni curajoși, în caz că i se vor oferi condiții onorabile ; el socoate această propunere justificată de principiile sacre ale moralei și ale istoriei. Dacă generalul-maior Gates are înțelegere pentru ideile generalului-locotenent Burgoyne, atunci este rugat să comunice condițiile sale."

Solul englez, maior Kingston, se întîlni cu căpitanul american Wilkinson într-un punct dinainte stabilit. Cei doi domni călăriră spre cartierul generalului Gates ; pe drum discutară despre priveliștile din Hudson, care în toamna aceea frumoasă erau deosebit de fermecătoare.

Gates citi scrisoarea adversarului său și-și formulă condițiile în șapte paragrafe, dintre care două i se părură cavalerescului general Burgoyne cu totul necavalerești. Primul paragraf necavaleresc suna : „Armata generalului Burgoyne a fost decimată de repetate înfrîngeri, dezertări și boli, munițiile sale sînt pe sfîrșite, proviziile și bagajele ei au fost capturate sau distruse, retragerea i-a fost tăiată. În asemenea condiții, nu se poate accepta predarea soldaților generalului Burgoyne decît ca prizonieri de război." La aceasta, Burgoyne observă : „Atîta timp cît mai are armele în mînă, oricît de slăbită ar fi armata general-locotenentului Burgoyne, nu va recunoaște niciodată că retragerea i-a fost tăiată". Celălalt paragraf necavaleresc suna : „Trupele excelenței sale generalul Burgoyne sînt obligate a preda armele înainte de a-și părăsi tabăra". Burgoyne comentă : „Articolul acesta este cu totul inacceptabil. Mai bine decît să capituleze predînd armele, armata generalului Burgoyne se va năpusti asupra dușmanului, hotărîtă să lupte fără cruțare."

Capitularea — Burgoyne insistă să i se spună „convenție" — cuprinse pînă în cele din urmă treisprezece articole, toate foarte onorabile. Fu semnată. La 17 octombrie, orele zece di-

mineaţa, trupele engleze îşi părăsiră întăriturile, cu armele, conform convenţiei, în sunetul tobelor şi trîmbiţelor. Burgoyne, într-o uniformă somptuoasă, cu pălăria împodobită de pene şi Gates, într-o haină albastră simplă, se întîlniră la intrarea în tabăra lui Gates. Căpitanul Wilkinson, adjutantul lui Gates, făcu prezentările. Burgoyne salută cu frumoasa lui pălărie şi spuse: „Hazardul m-a făcut să devin prizonierul dumneavoastră". Gates răspunse: „Sînt oricînd gata să confirm că vina nu este a excelenţei voastre".

În aceeaşi zi, Gates scrise soţiei sale: „Vocea faimei îţi va fi adus la cunoştinţă, încă înainte de a primi scrisoarea asta, ce norocos am fost. General-maiorul Phillips, care mi-a scris anul trecut o scrisoare obraznică, este acum prizonierul meu, de asemenea lord Petersham, maiorul Acland şi soţia sa, fiica lordului Ilchester. Dacă vechea Anglie nu se cumineţeşte după o astfel de lecţie, atunci curva asta bătrînă şi idioată este sortită pieirii." Iar în post-scriptum îşi exprima speranţa că Doamna Gates şi-a găsit acum volănaşe pentru şorţ.

Faţă de prizonierul său Burgoyne, se purta mărinimos. Cu toate dificultăţile, comandantul învingător organiză pentru învins şi statul său major o masă. Li se servi şuncă, o gîscă, friptură de vacă şi berbec, totul însoţit de rom şi cidru. Pahare, firește, nu erau decît două, unul pentru generalul învingător şi altul pentru generalul învins. Gates bău în sănătatea maiestăţii-sale britanice, iar cavalerul Burgoyne în cea a generalului Washington. După aceea, conform obiceiului, se ţinu un toast necuviincios care fu aprobat zgomotos de toţi cei prezenţi.

Şi în rest, Gates se purtă cu multă consideraţie faţă de armata engleză capturată. Nici unui soldat american nu-i fu îngăduit să asiste la predarea armelor de către trupele engleze.

Ulterior, generalul Burgoyne şi statul său major fură încartiruiţi în frumoasa locuinţă a generalului Schuyler din Albany. Doamna Schuyler le dădu cea mai bună cameră şi le servi o cină excelentă, pe care o prezidă cu multă graţie. Din nefericire, generalul Burgoyne trebuise să incendieze cu luni în urmă conacul generalului Schuyler. De aceea, faţă de o astfel de generozitate, i se umplură ochii de lacrimi şi zise suspinînd adînc: „Într-adevăr, doamnă, vă străduiţi prea mult pentru un om care v-a pustiit ţara şi v-a ars casa." În dimi-

neața următoare, fiul de șapte ani al generalului Schuyler alergă prin camera sa, emoționat de prezența neobișnuiților musafiri, băgă capul pe ușă în camera cea mare, în care dormea generalul Burgoyne și domnii săi, rîse, se bucură și strigă cu o mîndrie copilărească : „Sînteți toți prizonierii mei". Ceea ce îl făcu pe generalul Burgoyne să plîngă și mai mult decît în ajun.

Toți anglofilii erau triști. Cea mai bună armată engleză încetase să mai existe, o pradă de război nemaipomenită căzuse în mîinile americanilor. În toate cele treisprezece state, populația era convinsă, și pe drept cuvînt, că de acum încolo nimic nu mai putea sta în calea victoriei marii cauze.

Dar, timp de șapte săptămîni, nimic din toate astea nu se află de cealaltă parte a oceanului. Ultimele știri sosite erau că generalul Washington suferise o grea înfrîngere la Germantown și pe Brandywine și că Philadelphia căzuse. Așadar, principalele două orașe ale Americii, New York și Philadelphia, se aflau în mîinile englezilor și o iarnă deznădăjduită învăluise țara. Americanii de la Paris și prietenii lor erau deprimați și plini de griji.

Și Pierre primise un raport precis și amănunțit despre înfrîngerea de la Brandywine și evacuarea Philadelphiei, și anume de la Paul. O mare parte din vină, scria Paul, se atribuia rivalității dintre generalul american Sullivan și generalul francez de Borre. În ceasul cel mai greu, fiecare dintre ei pretinsese comanda aripei drepte și, în timp ce ei se certau, fuseseră surprinși de dușmani. Chiar dacă bătrînul de Borre jucase un rol ingrat, în schimb, alți francezi se evidențiaseră în luptele de la Brandywine. Vestit pentru vitejia sa ajunsese baronul Saint-Ouary, care fusese grav rănit și abia scăpase cu viață. De asemenea, căpitanul Louis de Fleury — o rudă a lui Pierre — dăduse dovadă de atîta curaj, încît Congresul, cunoscut pentru lipsa lui de generozitate, hotărîse să-i dea un alt cal în schimbul celui omorît în luptă. În mod deosebit se distinsese marchizul de La Fayette. Înfruntînd toate pericolele, făcuse, împreună cu adjutantul său Gimat, tot posibilul pentru a stăvili fuga trupelor cuprinse de panică ale generalului Sullivan. Deși rănit, La Fayette nu putuse fi îndepărtat de pe cîmpul de luptă pînă cînd generalul Washington nu-i dăduse

un ordin sever să se prezinte la punctul sanitar. Generalul spusese medicilor: „Îngrijiți-l ca pe propriul meu fiu".

În general, scria Paul în continuare, acum americanii se străduiau pretutindeni să îndrepte proasta primire ce li se făcuse ofițerilor francezi. El fusese pe cale de a obține plăți mai serioase pentru firma *Hortalez*. Din păcate, înfrîngerea dădea din nou un pretext Congresului să le amîne. Acum era în joc existența Statelor Unite, declarau ei, și un fleac ca drepturile firmei *Hortalez* putea să mai aștepte. Cu toate astea, încrederea lui Paul în victoria finală a cauzei americane, ca și în rezolvarea favorabilă a drepturilor datorate firmei *Hortalez*, era de neclintit.

După cele comunicate de Paul, înfrîngerea nu părea atît de gravă precum fusese de așteptat după comunicatul de la Londra. Totuși, raportul îi dădu de gîndit lui Pierre. El și cu Maigron vor trebui să mai născocească încă multe vicleșuguri ca să evite în următoarele luni falimentul casei *Hortalez*.

Dacă nu obținea bani, Pierre voia cel puțin să se bucure de o despăgubire morală, voia să-și manifeste simpatia și să culeagă simpatie. Scrisoarea lui Paul îi oferea un bun pretext pentru a-l vizita pe doctorul Franklin, ca să poată face o comparație între veștile primite de el și cele ale emisarilor. Plecă la Passy.

Înfrîngerea americanilor răcise entuziasmul parizienilor și mai mult încă entuziasmul celor de la Versailles. Peste noapte, eroii libertății deveniseră din nou niște rebeli. Cine își manifestase încă ieri în mod zgomotos simpatia, se ținea acum într-o rezervă plină de teamă. În asemenea condiții, doctorul fu bucuros de vizita lui Pierre.

Ca și cînd s-ar fi înțeles, cei doi nu-și comunicară decît știrile bune, liniștitoare din corespondența lor. Pierre descrise cum se evidențiaseră francezii pe Brandywine. Franklin, la rîndul său, povesti, cu o mulțumire ușor ironică, că la Philadelphia mai avuseseră timp să aresteze anumiți partizani ai englezilor și să-i transporte la Yorktown; în felul acesta dispuneau de ostatici care puteau fi dați în schimbul propriilor prizonieri, căzuți în mîinile englezilor.

Pierre se așteptase să-l găsească pe Franklin deprimat, dornic de consolare. Franklin avea, după cum se știa, o casă și alte proprietăți imobile la Philadelphia, căderea orașului tre-

buie să-i fi pricinuit pagube personale, desigur nu atît de grele ca ale lui, dar el, Pierre, în locul doctorului, tot ar fi amintit de ele. Liniștea doctorului îl impresionă și trezi în el gînduri înalte. „De obicei — spuse el — oamenii stau în fața evenimentelor istorice ca niște copii care văd pentru prima dată un ceas. Se zgîiesc fascinați la mișcările secundarului, dar nu sezisează mișcările minutarului sau ale acului care arată orele. Noi însă, doctore Franklin, dumneavoastră și cu mine, sîntem altfel. Faptul că un eveniment ne lovește personal nu ne poate determina să-l considerăm rupt de legăturile sale. Noi ne dăm cu un pas înapoi, luăm distanța necesară și privim scena în ansamblul ei. Noi știm că o astfel de înfrîngere izolată, ca cea de pe fluviul Brandouin, nu hotărăște soarta războiului."

Franklin găsi destul de reușită comparația cu secundarul, îl amuza și pronunțarea numelui fluviului. Răspunse că se bucura că Pierre îi împărtășea încrederea. Dacă Franța, care investise în America mulți bani, spirit și suflet, va învesti și mai mult în viitor, va acționa nu numai generos, ci și inteligent ; căci ea își va recupera nu numai capitalul, dar va încasa și procente bune.

Pierre înțelese din cuvintele acestea că, pe viitor, Franklin îl va sprijini în rezolvarea cererilor sale. „Da, — răspunse el cu entuziasm, — Franța și America trebuie să meargă mînă în mînă." Franța era spiritul libertății, iar America pumnul ei.

Comparația aceasta îi plăcu mai puțin lui Franklin. Dar nu voia să nemulțumească un om pe care se putea bizui în această situație grea și, cînd Pierre își luă rămas bun, îl pofti la masă pentru duminică la prînz.

Duminica aceea, în 4 decembrie, era cețoasă și foarte rece. Camerele lui Franklin de la Passy, însă, erau calde și plăcute.

Invitase numai prieteni adevărați ai Americii. Nu erau mulți francezi, dar oameni de valoare și cu renume, Turgot, academicianul Leroy, *monsieur* de Chaumont, Condorcet, de la Rochefoucauld, abatele Morellet. Pierre era mîndru că Franklin îl invitase într-o asemenea societate. Nici prezența lui Arthur Lee nu putu să-i întunece prea mult bucuria.

Da, pînă și Arthur Lee venise. Omul acesta iritabil, mînios, era ros de griji și nu putea răbda să șadă singur la *Hôtel d'Hambourg*, înconjurat de francezi, cărora înfrîngerea țării sale și a libertății le era doar prilej de bucurie. Știa că la

Passy va găsi oameni ce e drept uşuratici şi accesibili ispitelor, dar care totuşi puneau la inimă înfrîngerea.

Aşteptările sale nu fură înşelate. Franklin simţea că cei de faţă sperau să audă de la el cuvinte de îmbărbătare şi le expuse felul cum vedea situaţia. Cine a asistat la începuturile acestei revoluţii, explică el, nu poate înţelege cum de a fost omeneşte posibil să fie învinse greutăţile nemaipomenite care le-au avut de întîmpinat. Totul fusese creat din nimic: legi, guverne pentru fiecare dintre statele federate, o armată, o flotă, arsenale. Şi între timp nu avuseseră de furcă numai cu puternica armată engleză, care se afla în inima ţării, ci şi cu nenumăraţii adversari declaraţi sau nedeclaraţi din interior, cu neutrii şi fricoşii, cu prietenii îndoielnici. A fost o minune că revoluţia nu s-a înecat atunci în haos şi anarhie. Dar dacă armata americană improvizată a rezistat în asemenea condiţii şi a ieşit victorioasă din prima iarnă, nu există nici o îndoială că acum Statele Unite, organizate şi puternice, vor fi în stare să suporte o înfrîngere izolată, fără urmări prea grave.

Franklin nu ţinu o cuvîntare, ci povesti lucruri trăite; dintre toţi de faţă, el era singurul care luase parte la începuturile revoluţiei. Tonul şi cuvintele lui erau simple şi le împărtăşi celorlalţi convingerea lui că ceea ce mai rămăsese de făcut era neînsemnat în comparaţie cu cele realizate. Chiar şi Arthur Lee era emoţionat.

Nu se mai vorbi de America, se mîncă şi se bău, se vorbi de mîncăruri şi băuturi, despre literatura şi teatrul francez, Pierre povesti tot felul de anecdote vesele şi răutăcioase, iar Franklin cîte una din povestioarele sale. Totuşi, atmosfera veselă, nepăsătoare, nu dură mult. Vechile griji îşi făcură din nou loc, nimeni nu le pomenea, dar tot mai des se lăsa tăcerea şi lucrurile nespuse răsunau mai puternic decît cele spuse. Curînd, oaspeţii resimţiră reuniunea lor ca o convoadă şi lumea se pregăti să plece mai devreme decît de obicei.

Atunci intră pe poartă un musafir întîrziat, într-o trăsură de piaţă. S-ar fi spus că *monsieur* Finck, bucătarul, se certa cu cel întîrziat. Acesta urcă grăbit scările, *monsieur* Finck abia mai avu timp să anunţe: „*Monsieur* Austin" şi în cameră intră un necunoscut, îmbrăcat încă în haine de călătorie.

Privirea lui cercetă pe cei de faţă. Se adresă lui Franklin şi spuse: „Numele meu este John Loring Austin, vin de la

Nantes, sau mai exact de la Boston, am traversat oceanul cu brigantina *Perch*, aduc veşti de la Congres." Repezit, cum nu-i era obiceiul, Franklin întrebă: „E adevărat, domnule, că Philadelphia a căzut?" — „Da, răspunse Mr. Austin. Dar aduc veşti mai însemnate, adăugă el grăbit şi anunţă: Generalul Burgoyne a capitulat." Şi, în neîncrederea pricinuită, spuse precipitat „Saratoga", şi apoi: „Generalul Gates şi generalul Arnold." Mai zise: „Din partea englezilor au căzut generalul Fraser şi locotenent-colonelul german Breymann. În afară de generalul Burgoyne au mai fost luaţi prizonieri generalii Hamilton şi Phillips, precum şi generalul Riedesel din Braunschweig. Mai sînt prizonieri lord Petersham, Earl de Balcarras şi vreo şase membri ai Parlamentului. Şi cinci mii opt sute de ofiţeri şi soldaţi englezi, şi două mii patru sute de hesani. Au fost luate ca pradă două sute patruzeci de tunuri şi cinci mii de muschete, o cantitate uriaşă de materiale de război şi muniţie."

Îi sorbeau cu toţii vorbele, şi americanii care înţelegeau, şi francezii care nu înţelegeau. Arthur Lee se apropie de el, îl apucă de braţ şi spuse răguşit: „Cé spui? Cine eşti dumneata? Ai spus: cinci mii opt sute de prizonieri? Generalul Burgoyne a fost luat prizonier, spui?"

Dar Franklin interveni: „Linişte, vă rog. Mai povestiţi o dată, Mr. Austin, dar încet. Nu aveţi nimic în scris?" Mr. Austin, care tot timpul se adresase numai lui Franklin, spuse: „Aici e împuternicirea mea, doctore Franklin. Şi aci o scrisoare din partea Congresului. Dar e foarte scurtă, nu voiau să întîrzie plecarea brigantinei, vremea era bună. Dar pot să vă relatez mult verbal, am vorbit personal cu căpitanul Wilkinson, care a adus comunicatul generalului Gates la Congres."

Franklin citi scrisoarea Congresului. Acum pricepură toţi, printre francezi primul pricepuse Pierre. Jubila. Povestea fiecăruia în parte. „Am învins! Saratoga, ce nume frumos! Armele mele, armele noastre au învins. Ce noroc că nici o situaţie, oricît de vitregă, nu m-a putut împiedica să expediez vasele şi armele. Acum armele astea au învins, armele noastre, armele libertăţii, Saratoga!" Se bucura de cuvîntul acesta străin, sonor, îl pronunţa accentuînd ultima silabă.

Silas Deane şi tînărul William, fericiţi şi emoţionaţi, îl

descoseau pe Mr. Austin şi se constată că într-adevăr mai ştia o mulţime de amănunte, o mulţime de amănunte plăcute.

Doctorul Franklin nu se aşezase, stătea în picioare, mare şi calm. Cu o mînă se sprijinea de speteaza scaunului, în cealaltă ţinea scrisoarea cu comunicarea laconică a Congresului şi o citea prin ochelarii cu rama de fier. Apoi o lăsă în jos, se clătină uşor, dar nu se aşeză. Între timp, ceilalţi îl înconjuraseră pe Mr. Austin şi-l asaltau toţi deodată cu întrebări, iar tînărul William le traducea francezilor ; domnea o gălăgie şi o tulburare plăcută. Dar Mr. Austin, cu tot zgomotul şi întrebările celorlalţi, se adresa numai lui Franklin.

Acesta asculta numai cu o ureche. Se gîndea că iar muriseră mii de oameni, americani, englezi, germani ; muriseră fără rost, din încăpăţînarea regelui George şi a cîtorva lorzi. Imaginea cu răniţii şi cu muribunzii pieri însă în fanfare : victorie, victorie ! Vorbise cu multă convingere, mai înainte, cînd dovedise că America trebuie să învingă, dar încrederea izvorîtă din raţiune acoperea doar grijile şi îndoielile sufletului său. Acum toate aceste îndoieli se risipiseră şi bătrînul, care ura din toată inima războiul şi luptele, nu mai gîndea decît : victorie, victorie, triumf, victorie ! Şi inima lui ar fi tresărit de bucurie dacă ar fi murit şi mai mulţi germani, mai mulţi englezi. Mai departe, se gîndi la discuţia galantă, plină de subînţelesuri, pe care o avusese cu o anumită doamnă cu mască albastră şi că, după cum îi povestise *monsieur* Gérard, acea doamnă obţinuse, după discuţie, o promisiune de la soţul ei. Cînd *monsieur* de Gérard îi povestise confidenţial despre această promisiune, existase un mare semn de întrebare, fusese o promisiune vagă, neconcretă, tocmai fiindcă era legată de o condiţie. Acum, deodată, această condiţie se realizase şi bătălia de la Saratoga era deci mai mult decît o victorie pe cîmpul de luptă. Bătălia aceasta asigura alianţa şi victoria finală. America şi libertatea se transformaseră dintr-o idee în realitate. O realitate măreaţă, imensă ; faţa bătrînească, destinsă a lui Franklin strălucea de o bucurie mîndră, izvorîtă din adînc.

Arthur Lee stătea puţin mai la o parte de ceilalţi, lîngă şemineu, cu braţele încrucişate, ţeapăn, cu bărbia lăsată în piept. Nu spunea nimic, nu întreba nimic. Dar trebuia să se ţină atît de ţeapăn, pentru a nu începe să ţopăie şi să se

zbenguie într-un fel tineresc și cu totul nedemn. Raportul lui Mr. Austin îi luase o povară neînchipuită de pe suflet. Se simțea tînăr, ușor și fericit, cum nu mai fusese niciodată în viață. Îl privi pe Franklin. În străfundurile sufletului său zăcea o ușoară supărare că doctorul *honoris-causa* nu-l băga de loc în seamă, i-o lua și lui Mr. Austin în nume de rău că, deși trimis desigur pentru toți trei reprezentanții, se adresa numai lui Franklin. Dar gîndurile astea se topiră repede în bucuria cea mare. Privi fața calmă, strălucitoare a lui Franklin și nu simți nici invidie, nici gelozie. „Franklin ăsta — gîndi el — a scos-o acum la capăt, Franklin ăsta a scos-o la capăt pentru noi toți."

Franklin se așeză din nou în scaunul cel mare și comod în care prezidase prînzul ; pe masă se mai aflau deserturi și cafea. „Azi este o zi bună, dragi prieteni, spuse el pe englezește și apoi în franceză. O zi bună, nu-i așa, dragi prieteni ?" și își strînseră cu toții mîinile, se îmbrățișară și spuseră multe nimicuri vesele. Acum, cînd cauza cea dreaptă se părea că va învinge totuși, Jacques-Robert Turgot se apropie de Franklin și-l îmbrățișă, stîngaci și timid, cu lacrimi în ochi.

Apoi Franklin se întoarse spre curier. „Și acum, luați loc, Mr. Austin — spuse el — beți ceva și odihniți-vă. De la Boston direct la Passy este o cale lungă și nu prea plăcută iarna." Și îl trimise pe *monsieur* Finck în pivniță să aducă șampania cea mai bună ; se turnă în pahare și Franklin ciocni cu fiecare.

Unul însă, Pierre, nu mai era de față. Plecase cît putuse mai repede înapoi spre Paris. „Ai și început să lucreze *débrouillard*-ul nostru", spuse Silas Deane. Arthur Lee însă gîndi : „O să încerce să folosească știrea pentru speculațiile sale".

Domnii francezi se gîndiră că cei trei emisari vor voi desigur să se apuce imediat de treabă, să folosească vestea, și-și luară rămas bun. Dar Franklin îl reținu pe tînărul marchiz de Condorcet, la care ținea deosebit de mult. „Așteptați încă puțin, dragă prietene. Aș vrea să vă dau un mesaj pentru Paris", spuse el. Și, înainte de a se apuca de treabă cu colegii săi, se așeză și scrise cu propria sa mînă prietenului Dubourg, anunțîndu-i fericita veste, sigilă și-l rugă pe Condorcet să predea mesajul de îndată.

CAPITOLUL IV

SEMNAT ŞI PARAFAT

În dimineaţa de după duminica aceea, adică pe ziua de 5 decembrie, Louis şedea în biblioteca sa şi se simţea bine dispus. Ieşise în zori cu trăsura la vînătoare, iar la întoarcere nici nu se ostenise să-şi schimbe hainele şi lucra acum la traducerea unui capitol din *Istoria Angliei* a lui Hume. Traducea conştiincios, cuvînt cu cuvînt, frază cu frază, compara, se mai gîndea o dată, corecta, recitea şi se simţea mulţumit. Mîncase din belşug după vînătoare şi în timp ce şedea şi scria, maţele îi chiorăiau plăcut.

De mult nu mai fusese atît de bine dispus. Vînătoarea îi făcuse plăcere, gîndul la marea expoziţie care avea să se deschidă peste cîteva zile aci, la palat, cu obiecte de artă din manufactura sa de porţelan, îi făcea plăcere ; traducerea cărţii lui Hume îi făcea de asemenea plăcere. Păcat doar că nu se putea ocupa prea mult de ea, îl aştepta pe Vergennes în audienţă.

Acesta nu veni singur. Era însoţit de Maurepas şi, cu toate că amîndoi luaseră o înfăţişare veselă, buna dispoziţie a lui Louis se topi de îndată ce-i văzu. Ştia că venirea lor în doi nu prevestea nimic bun.

„Ce veşti îmi aduceţi, *messieurs ?*" întrebă el. „Victorie, sire, victorie", anunţă Maurepas cu un gest larg şi Vergennes repetă : „Victorie, victorie". Măreţ, neînchipuit de patetic, răsuna cuvîntul acesta din gura bătrînă, uscată a cinicului Maurepas şi din cea rotundă, cărnoasă a omului de lume, Vergennes. Povestiră despre Saratoga, despre miile de prizonieri şi despre nobilii seniori englezi care se predaseră.

Vorbeau pe întrecute, cînd unul cînd altul. „Victoria a fost cîştigată cu arme franceze, completară ei. Le-a furnizat Beaumarchais acela pe care vi l-am recomandat, sire, banii pe care i-am învestit în individul acesta şi-au scos dobînda. Aici sînt rapoartele agentului nostru din America, *chevalier d'Annémours,* şi aci raportul amănunţit al trimisului dumneavoastră la Londra, marchizul de Noailles. Vedeţi, sire, în Anglia ştirea a căzut ca un trăznet. Domnii din Londra nu pot pricepe cum de a putut armata lor şi viteazul lor general Burgoyne să capituleze atît de ruşinos. Cei de la Saint-James sînt ca loviţi în cap."

Şi Louis era ca lovit în cap. Victoria aceasta îi provoca o tulburare adîncă şi digestia, atît de plăcută mai înainte, începu să-l supere. Desigur, duşmanul ereditar suferise o înfrîngere simţitoare, asta era bine. Dar din prima clipă se gîndi la urmările neplăcute pe care victoria avea să le aducă după sine. Acum nu va mai putea scăpa de alianţa aceea nesuferită. Şi se hotărî de îndată, cu viclenie şi răutate, să facă tot posibilul ca să împiedice încheierea tratatului cu rebelii sau cel puţin s-o amîne cît de mult va putea.

Spuse că ar fi posibil ca veştile să fie exagerate, aşa cum se întîmplă adesea. Rebelii se pricepeau la propagandă. Nu-şi putea închipui că adunătura aceea de răsculaţi să fie în stare să obţină o victorie adevărată împotriva unei armate engleze instruite. „De necrezut, *messieurs,* de necrezut", spuse el. Sună să vină bibliotecarii, *monsieur* Campan şi *monsieur* de Sept-Chênes, le ceru să-i aducă lucrări geografice, hărţi ale coloniilor engleze din America, puse el însuşi mîna, cără atlasele. Şi pe cînd miniştrii continuau să-i citească din rapoarte, căută pe hartă denumirile Saratoga, Bemis Height — dacă şi astea mai erau nume — şi bineînţeles, nici nu se aflau măcar pe hărţi. Probabil că era vorba de nişte ciocniri mărunte, pe care rebelii încercau să le transforme în evenimente istorice pentru a şterge amintirea înfrîngerilor de la Germantown şi a căderii Philadelphiei.

„Depeşele, sire — răspunse Vergennes — dovedesc mai presus de orice îndoială că nu este vorba de zvonuri, ci de un fapt indiscutabil, capitularea comandantului de oşti englez cu toată armata sa." Vorbi apoi despre necesitatea încheierii cît mai grabnice a pactului cu americanii. Enumeră încă o

dată motivele care erau în favoarea alianței, motive puternice și numeroase dintre care fiecare în parte ar fi fost de ajuns. Acum sosise momentul realizării visului care-l obseda pe Louis de cînd preluase domnia, visul instaurării unei epoci de dreptate, libertate și de demnitate omenească sub protectorat francez. Acum era momentul restabilirii prestigiului francez, care suferise atît de mult de pe urma păcii din șaizeci și trei. Interveni Maurepas. Și finanțele Franței ar putea fi restabilite datorită alianței. Desigur că se vor putea cuceri piețe noi și, dacă aveau puțin noroc, puteau spera chiar să recucerească Canada. Luă din nou cuvîntul Vergennes. Dacă se neglija însă asemenea ocazie, dacă pactul nu avea să se încheie în viitorul cel mai apropiat, exista pericolul ca, istovite de război, coloniile să încheie pacea cu metropola și atunci s-ar fi putut chiar întîmpla ca Franța să piardă și Indiile Occidentale franceze.

Domnii își treceau argumentele unul altuia. Iarăși veneau cu argumente. Louis se așteptase la asta. Argumente bune, greu de combătut, dar intuiția lui, vocea lui interioară, vocea Domnului ce sălășluia în el, îi șoptea: „Nu-i asculta, Louis, nu-i asculta, rege al Franței".

Ședea apatic, morocănos. Apoi deodată izbucni: „Nu v-ați ținut de cuvînt, domnilor, m-ați tras pe sfoară. Mi-ați promis că veți sprijini pe americani astfel încît să poată rezista, dar nu să obțină o victorie. Acum am pățit-o. Rebelii pun mîna pe un general englez și pe întreaga sa armată. Unde o să ajungem? Ce o să gîndească poporul meu?" „Poporul dumneavoastră, sire, — răspunse neașteptat de îndrăzneț Vergennes — se bucură că Anglia a suferit o asemenea înfrîngere nemaipomenită." Bătrînul Maurepas dădea aprobator din cap, iar Vergennes continuă: „Poporul dumneavoastră, sire, n-ar înțelege dacă s-ar mai tergiversa acum încheierea pactului".

În sinea sa, Louis trebui să recunoască că aveau dreptate. Toți vor gîndi ca domnii aceștia. Ca Toinette.

Toinette. O să vină îndată, probabil chiar în dimineața aceasta, să-i amintească de promisiunea lui. „Dacă rebelii vor avea un succes militar" îi făgăduise el. Un succes militar era o noțiune largă. Ciocnirea de la Saratoga nu era o

victorie, nu era îngăduit să fie o victorie, în orice caz, trebuiau să aştepte veşti mai precise.

Se aplecă din nou asupra hărţii. „Toţi se bucură — gîndi el — chiar şi mentorul meu. Sînt nebuni, orbi ca noaptea, nu înţeleg despre ce este vorba!" Constată, definitiv şi plin de ciudă, că nu există nici un Saratoga pe hartă. „Dumneavoastră sînteţi vinovaţi de nenorocirea asta, *messieurs,* îi certă el. Revoluţia este o boală morală molipsitoare. N-ar fi trebuit să primim pe leprosul acesta, pe Franklin, în ţară. Eu am avut îndoieli, am şovăit, dar dumneavoastră m-aţi convins. Cu toate că ar fi trebuit să fiţi mult mai conştienţi decît mine de pericol, *messieurs,* sînteţi doar mai în vîrstă."

Miniştrii nu se înfricoşară de mînia regală. Louis aprobase politica lor americană, fapt consemnat în protocoale. „Trebuie să acţionăm, sire", insistă Vergennes. „Nu-mi veţi forţa mîna, *messieurs,* se apără Louis. Vorbiţi de parcă situaţia Franţei şi a lumii s-ar fi schimbat peste noapte." „S-a schimbat", răspunse Maurepas. Louis se aprinse:

„Oare, nu mai există motivele care pledau înainte împotriva alianţei? Este armata mea mai bine înzestrată astăzi decît ieri? Este vistieria mea mai puţin goală?" — „Armata dumneavoastră, sire — replică Vergennes — nu este astăzi mai tare ca ieri, dar cea a Angliei este mai slabă şi creditul Angliei este mai mic." — „Nu mă lansez în aventuri — rezista Louis — în halul acesta nu pornesc la război." — „Nici un om de stat conştient — încuviinţă Maurepas — nu va recomanda măsuri care să ducă la izbucnirea unor ostilităţi imediate." — „Ceea ce propunem noi, sire, — completă Vergennes — sînt următoarele: îi trimitem lui Franklin felicitări pentru victorie şi-i sugerăm reluarea discuţiilor asupra pactului de amiciţie propus de el în trecut. De aci pînă la încheierea pactului şi izbucnirea războiului or să mai treacă săptămîni întregi şi vom avea timpul să ne înarmăm cît putem."

Dar din tot ce propusese ministrul, Louis reţinuse un singur cuvînt. „Să-i sugerăm?" îi întoarse el vorba, înfuriat: „Eu să-i *sugerez* rebelului?" Veni pînă aproape de tot de Vergennes şi-l privi drept în faţă, clipind furios din ochii săi bulbucaţi. „Vreţi într-adevăr să propuneţi regelui dumneavoastră — ţipă el cu glas piţigăiat — să alerge după docto-

rul Franklin al dumneavoastră? Nici nu mă gîndesc." Vergennes roşi şi tăcu. Tăcu şi Maurepas, iar Louis regretă îndată că-şi jignise credincioşii săi sfetnici. „Felicitări, fie, reluă el. Dar nimic mai mult. Orice alt pas ar ştirbi demnitatea noastră."

Domnii se priviră şi se înţeleseră pe tăcute din ochi. Socoteau cu cale să se mulţumească şi cu ce obţinuseră. I se putea doar da, în mod confidenţial, doctorului Franklin să înţeleagă că acum sosise momentul potrivit să reînnoiască propunerile din trecut. Doctorul era un om cu care se putea sta de vorbă. Domnii cerură voie să se retragă, plecară.

Încă nu-i trecuse regelui supărarea după cearta cu miniştrii, că şi sosi Toinette.

Strălucea de bucurie. Victoria aceasta era o confirmare cerească. Dovedea cît de deşteaptă fusese atunci, cînd printr-o convorbire prietenească cu conducătorul rebelilor, îl cîştigase de partea Franţei. Acum se dovedea că bătrînul acela era un aliat de seamă, cu ajutorul căruia vor putea să-l distrugă pe duşmanul ereditar. Intuiţia ei, vocea ei interioară, habsburgică, o sfătuise bine.

„Vă felicit, sire, exclamă ea. Nu este acesta evenimentul cel mai fericit de la urcarea noastră pe tron?" — „Sigur că este un fapt îmbucurător — spuse Louis fără convingere — că englezii au fost umiliţi. Dar nu trebuie să uităm că o astfel de victorie va stîrni spiritele răsculate şi în ţara mea. Peste tot, în toată Europa, nemulţumiţii o să ridice capul. Dacă într-adevăr este o victorie, continuă el gata de ceartă. Căci asta nu este încă de loc sigur, *madame*."

Toinette înţelese imediat ce însemnau cuvintele acestea. Louis nu voia să admită că se îndepliniseră condiţiile pentru promisiunea sa. „În orice caz — spuse ea — cred că este momentul să vă amintesc, sire, o anumită promisiune." — „N-am obiceiul să-mi calc cuvîntul. Dar este de datoria mea să cercetez dacă condiţiile sînt îndeplinite." Vorbea cu mai multă hotărîre decît se aşteptase ea; trebui să se declare mulţumită.

Dar, abia rămas singur, Louis se prăbuşi. Ştia că putea să mai tărăgănească, dar scăpare nu avea. *Principiis obsta*, ar fi trebuit să reziste de la început. Dar se lăsase ademenit pe calea cea rea, un pas şi încă unul, iar acum era vinovat

din cap pînă-n picioare și grația divină îl părăsise. La Reims, cu prilejul ungerii sale ca rege, atinsese cu mîna trei sute de bolnavi și mai mult de jumătate din ei se însănătoșiseră. Acum, desigur că nu s-ar mai bucura de asemenea har. Umbra lui Franklin se lăsase peste țara lui și peste el însuși și întuneca totul.

Și nu avea pe nimeni căruia să-și deschidă sufletul întru totul. Numai pe mentorul său. Era un om inteligent și bine intenționat. Dar, din păcate, nu avea suflet! „Pe sufletul meu, dacă cumva îl am!" Louis se cutremura cînd se gîndea la asta. Dar, dacă era să fie sincer, el însuși purta grosul vinii. Împotriva conștiinței sale, se lăsase mereu împins spre rele. Îi mai făcuse și Toinettei promisiunea aceea absurdă, păcătoasă. Și nici măcar nu i-o putea lua în nume de rău că i-o ceruse. Atît se pricepea ea. Era oarbă. Toți erau orbi și trăgeau de el, de el care vedea, și erau atît de mulți, și erau mai puternici decît el, și-l trăgeau spre prăpastie.

Începuse de mult să compileze tot ce găsea la marii scriitori ca apologie a ordinii și autorității. Dar nu avea nevoie să facă apel la înțelepciunea unor înaintași ca să-și dea seama cît de anormală era legătura pe care voiau să i-o impună. Americanii înșiși își afirmaseră doar deschis principiile, cu toată puterea și obrăznicia celui rău. În *Declarația* lor de independență se ridicaseră împotriva unui singur rege, împotriva vărului său din Anglia; dar intenția lor era alta, voiau să izgonească orice autoritate divină de pe pămînt. Și se găsise unul care s-o spună și-l primiseră cu toții în urale, îi studiaseră veninoasa carte cu mai mult respect decît cercetau cuvîntul Domnului. Louis îl sună pe *monsieur* de Sept-Chênes și-i ordonă să-i caute cartea lui Thomas Paine, intitulată *Common Sense*[1], care era păstrată în dulapul cu otrăvuri.

Cu fața întunecată, frunzări în silă cartea de căpătîi a poporului cu care trebuia să se alieze. „Puterea regească — citi el — a fost cea mai dibace născocire a diavolului pentru încurajarea slujirii idolilor. Noi am întărit și mai mult relele monarhiei, prin aceea că am făcut-o ereditară, iar dacă prin monarhie ne înjosim numai pe noi înșine, prin ereditatea

[1] *Bunul simț*, celebru pamflet al lui Tom Paine (vezi nota de la pag. 53).

ei păcătuim față de urmașii noștri. Căci, de cîte ori nu dăruiește natura omenirii în locul leului un măgar? Ce altceva are regele de făcut decît să ducă războaie și să distribuie funcții? Și pentru asta primește anual opt sute de mii de livre sterline și mai e și divinizat pe deasupra. Nu valorează un om cinstit mai mult pentru societate decît toți ticăloșii încoronați laolaltă?" Nu, nu i se putea cere regelui preacreștin să încheie o alianță pe viață și pe moarte cu un popor care-și însușise asemenea principii. Sublinie frazele. Sună pe *monsieur* de Sept-Chênes. „Puneți cartea la loc — spuse el posomorît — și încuiați-o bine. Cartea asta este o esență a răului." Controlă personal dacă dulapul era bine încuiat.

Lacătul rezistă, îl fabricase el însuși. Se opri în fața dulapului, tare îngrijorat. Pe Paine îl putea încuia; dar cînd se vor întoarce soldații săi din America, nu vor aduce oare cu ei ticăloasa carte și nu vor răspîndi principiile ei otrăvite?

Îi veni o idee; i-o sugerase cartea aceea răufăcătoare, diabolică. Se va alia, nu cu rebelii, ci cu vărul său din Anglia, împotriva rebelilor. Îi vor distruge împreună și apoi Anglia îi va da drept răsplată Canada. Va crea o alianță sfîntă; el și cu ceilalți doi domnitori încă neinfectați de ideile moderne, George și Maria Theresia, vor încheia o alianță pe care să-n-o poată înfrînge nici o revoluție. Coloniile engleze din America vor fi silite să se întoarcă pe calea cea dreaptă. Dacă se vor uni, lucrul nu va fi greu. Și ar fi un exemplu plin de învățăminte pentru răsculații de mai tîrziu.

Se îndreptă de spate. Se vedea pe sine însuși așa cum îl pictase Duplessis. Planul său era măreț, demn de regele Franței, demn de strămunii săi.

Dar era el, Louis, bărbatul care să-l poată duce la îndeplinire? Era el, în sufletul său, așa cum îl pictase Duplessis? Se temu că pictorul l-a idealizat. Se temu că sufletul lui era cu totul altfel. Și poate că și strămunii săi erau cu totul altfel decît îi vedea în tablouri, poate că și ei fuseseră idealizați de pictorii lor.

Prostii. Ludovic cel Mare îndrăznise să fie așa cum era înfățișat în tablouri. Avusese curajul să anuleze edictul de la Nantes și să izgonească pe eretici. În schimb el, Louis cel de astăzi, la îndemnul lui Turgot, eliminase din jurămîntul în-

coronării angajamentul de a-i distruge pe eretici prin foc și sabie.

Fusese slab chiar de la început. Nu avea energia necesară să încheie alianța celor trei împotriva rebelilor. Își închipui ce s-ar întîmpla dacă i-ar povesti lui Maurepas de mărețul proiect. Îl văzu pe bătrîn rînjind și-l auzi spunînd amabil și împăciuitor : „Astea sînt visuri nobile, sire, visuri de Alexandru cel Mare".

Tot în lunea aceea se întruniră și delegații americani și se sfătuiră ce s-ar putea face pentru a obține la Versailles avantaje de pe urma victoriei de la Saratoga.

Arthur Lee propuse să i se declare răspicat lui Vergennes că acum erau în situația să obțină din partea Angliei satisfacerea tuturor revendicărilor și că, dacă Versailles-ul nu încheia de îndată alianța, va rămîne cu buzele umflate. Franklin nu fu de acord. Nu voia să folosească astfel de amenințări decît în cazuri extreme. După părerea lui, era mai inteligent să-i lase pe miniștrii francezi să vină singuri cu propuneri decît să-i încolțească. Cu cît se vor arăta mai puțin grăbiți, cu atît vor obține condiții mai bune.

Lee îl contrazise. Pierduseră multe din indolență, nu trebuia să le scape și această mare ocazie.

Franklin nu răspunse nimic, îl privi pe Silas Deane care tăcuse pînă atunci ; omul acela voinic, impozant, arăta prost, cenușiu, prăbușit. Vasul care-l adusese în Franța pe tînărul Austin și vestea cea bună adusese pentru el o știre proastă. Era demis, rechemat în America. După toate intrigile lui Arthur Lee, ar fi trebuit să se aștepte la această lovitură, totuși era profund tulburat. Fusese primul american care reprezentase în Europa interesele țării sale, le reprezentase bine, realizase o legătură fericită cu *monsieur* de Beaumarchais și asigurase astfel Americii o aprovizionare neîncetată cu arme și materiale de război. În loc de mulțumire, sosise o scrisoare răuvoitoare prin care era rechemat și care nici nu se ostenise măcar să mascheze neîncrederea și nemulțumirea Congresului.

Acum deci, la invitația mută a lui Franklin, luă cuvîntul și-și spuse părerea în problema discutată : dacă miniștrii ar trebui îmboldiți sau ar trebui să se mai aștepte. Dar, pe cînd

de obicei avea un profund respect pentru părerile lui Franklin și nu-l contrazicea aproape niciodată, acum îi cîntă în strună lui Arthur Lee. Și el era de părere să se dea ghes cabinetului din Versailles, atrăgîndu-i-se atenția asupra faptului că Congresul va analiza acum cu toată seriozitatea condițiile de pace atît de favorabile ale Angliei. Silas Deane se grăbea. Nu voia să se întoarcă în America fără să-și vadă semnătura și sigiliul pe convenția mult dorită. Nu se putea înfrîna, nu putea să mai aștepte. Nu avea timp.

Franklin aflase din poșta ce o primise de rechemarea lui Silas Deane. Îi părea rău de el și-i înțelegea graba și insistența. Dar îi era clar că deocamdată amenințările mascate nu-și aveau rostul. Delegații comunicaseră oficial știrea despre victorie primului ministru și contelui Vergennes. Franklin îi rugă pe colegii săi să aștepte cel puțin pînă vor primi răspunsul celor doi. Lee și Deane acceptară în cele din urmă, numai pe jumătate convinși.

Calmul lui Franklin izvora din adîncurile sufletului său. Abia mai putea pricepe cum în trecut, înainte de sosirea știrii despre victorie, se lăsase molipsit de neliniștea celorlalți. După plecarea lui Lee și a lui Deane, rămase în fotoliul său comod, cu ochii pe jumătate închiși, cu fața destinsă, obosit și mulțumit, fără gînduri, gata să aștepte săptămîni întregi, chiar luni de zile.

William întrebă dacă se vor apuca de treabă; sosise multă poștă care se cerea rezolvată. Dar doctorul clătină din cap. „Astăzi nu, băiete", spuse el și William se retrase.

Rămas singur, Franklin se bucură de propria sa lenevie. Scotoci prin teancul de scrisori, dădu deoparte tot ce era legat de muncă și le alese numai pe acelea care-i făceau plăcere. *Vive la bagatelle,* gîndi el.

I se trimiseseră, de pildă, numeroasele apeluri pe care generalul Burgoyne, actualmente prizonier, le lansase încă de la începutul campaniei. Franklin studie cu multă satisfacție un lung manifest adresat populației Americii. Generalul oferea acelora ce voiau să se întoarcă la regele lor îndurare și ajutor, iar pe cei care aveau să-și continue rezistența nebunească, lipsită de perspectivă, îi amenința cu distrugerea. Avea să trimită împotriva lor pe indienii săi, care se numărau cu mile, și avea să se simtă îndreptățit în fața oamenilor și a

Domnului să prăvale toată mînia statului asupra unor nelegiuiți încăpățînați care singuri s-au pus în afara umanității. Mai găsi printre scrisori și un apel al lui Burgoyne adresat indienilor. În acesta, generalul declara: „În conformitate cu obiceiurile voastre, care consideră asemenea trofee ca un lucru de cinste, vi se permite să scalpați[1] pe inamicii căzuți". Iar în răspunsul căpeteniilor triburilor indiene se spunea: „Noi iubim pe tatăl nostru de pe malul celălalt al apei celei mari și această dragoste și credință a noastră ne-a ascuțit securile de luptă".

În liniștea de la Passy, Franklin citea atent compozițiile literare ale generalului Burgoyne și ale indienilor. Apoi se așeză și el și scrise. Zîmbea amar și scria. Redacta un reportaj de ziar.

În reportaj spunea cum un căpitan, Gerrish, din miliția americană, capturase o pradă bogată cu prilejul unui atac împotriva unui detașament englez. Printre lucrurile capturate, se găseau și opt lăzi mari, cuprinzînd scalpuri de americani. Scalpurile se aflau pe drum spre guvernatorul Canadei engleze, pentru ca acesta să le trimită mai departe la Londra. Scrisoarea ofițerului englez care însoțea transportul era redată de Franklin, cuvînt cu cuvînt. El scrise:

„La cererea căpeteniilor indienilor Senneka, vă trimit, excelență, opt lăzi cu scalpuri bine afumate, uscate, montate pe cercuri și însemnate cu culorile victoriei. Lista și lămuririle sînt anexate. Lada nr. 1 cuprinde 43 de scalpuri ale unor soldați ai Congresului, uciși în diferite ciocniri. Sînt montate pe cercuri negre, interiorul este vopsit în roșu cu o pată neagră, ca semn că au fost uciși de gloanțe. De asemenea, 62 de scalpuri de țărani uciși în casele lor, cercuri roșii, interiorul vopsit în cafeniu și cu un topor pictat cu un cerc negru în jur, dovedind că au fost surprinși noaptea. Lada nr. 4 cuprinde scalpuri de țărani, printre care 18 marcate cu o mică flacără galbenă, ca să arate că au fost arși de vii ca prizonieri. În total se găseau numai 67 de scalpuri cărunte, cei mai mulți dintre țărani fuseseră, după culoarea părului, oameni mai tineri, ceea ce dă și mai multă valoare faptelor de arme. Lada

[1] Scalp — pielea capului împreună cu părul, pe care pieile roșii obișnuiau să le detașeze, ca trofeu, de pe craniile cadavrelor celor învinși.

nr. 5 cuprinde 88 scalpuri de femei, păr lung, cerc albastru, pielea fond galben marcate cu cuțit sau topor negru pentru a arăta că au fost ucise cu instrumentul respectiv. Lada nr. 7 cuprinde 211 scalpuri de fete, cercuri mici, galbene, fond alb, topor, măciucă, cuțit de scalp.

O dată cu lăzile, căpeteniile trimit excelenței sale următoarea solie: «Tată, îți trimitem aceste multe scalpuri ca să vezi că sîntem prieteni adevărați și te rugăm să le trimiți peste apa cea mare, la marele rege, să le vadă, să se bucure și să se convingă că darurile lui n-au încăput pe mîini nerecunoscătoare»."

Franklin reciti articolul, găsi că era bun și-l tipări cu mîna lui, ca fiind extras din *Boston Independent Chronicle*. Apoi trimise articolul la ziarul *Affaires de l'Angleterre et de l'Amérique*, la *Courrier de l'Europe*, la *Gazette de Leyde*, la *Gazette Française d'Amsterdam* și la *Courrier du Bas-Rhin*.

De altfel, presupunerea lui că Versailles-ul se va prezenta și neîmboldit se dovedi justă. Chiar la două zile după ce se aflase de victorie, *monsieur* Gérard se prezentă la Passy, transmițînd în mod solemn felicitările conților Maurepas și Vergennes pentru marea victorie. Apoi declară că prin asta își încheie misiunea oficială. Mai adăugă că după părerea sa personală, n-ar fi o idee rea dacă delegații și-ar reînnoi acum propunerile în vederea pactului. Astfel de propuneri ar fi întîmpinate în prezent cu toată bunăvoința.

Franklin mulțumi lui *monsieur* Gérard pentru sfat și întocmi de îndată materialul cerut. Aminti că Statele Unite mai propuseseră o dată un pact de prietenie regelui Franței, că ei, delegații, erau împuterniciții Congresului și s-ar bucura dacă Curtea de la Versailles ar duce cu ei tratative privitoare la un asemenea pact.

Cînd ceilalți delegați sosiră în după-amiaza aceea la Passy, Franklin le comunică zîmbind că acum venise Versailles la Passy și nu Passy la Versailles. Apoi le arătă conceptul scrisorii sale. Arthur Lee strîmbă din nas, găsea textul prea servil. Franklin promise să refacă scrisoarea conform dorințelor lui. Arthur Lee insistă să vadă scrisoarea în ultima ei formă și ceru să nu fie expediată fără semnătura sa și a lui Silas Deane. Din cauza aceasta, scrisoarea mai întîrzie două zile.

După care însă, William Temple o putu duce la Versailles.

Pierre fusese primul dintre musafirii lui Franklin de la Passy care se întorsese la Paris, după ce aflase vestea despre victoria americană. Porunci birjarului să se grăbească. Fusese primul care anunţase francezilor independenţa Americii şi acum voia să fie primul care să trîmbiţeze victoria cea mare de la Saratoga. În afară de aceasta, era conştient că evenimentul va avea consecinţe asupra burselor din Paris, Londra şi Amsterdam şi cu cît exploata mai repede informaţia despre victorie în scopuri comerciale, cu atît mai mare avea să-i fie cîştigul. Îl îndemna pe birjar să mîne din ce în ce mai repede.

În anul acela, iarna sosise de timpuriu, era seară şi unele părţi ale străzii se acoperiseră de polei. Vizitiul se scuză că trebuie să mîne cu grijă. „La dracu' cu grija ta, ţipă Pierre. Eu am de făurit istorie, n-am timp să am grijă." Birjarul, speriat, strînse din dinţi şi dădu bici cailor. Curînd trăsura se răsturnă şi Pierre fu zvîrlit cît colo. Căzuse rău, nu-şi putea mişca braţul, faţa îi era plină de sînge. Următoarea trăsură care trecu pe acolo îl duse acasă.

Îl aşezară în pat. Thérèse trimise după doctori. Se dovedi că-şi fracturase braţul şi mai suferise şi alte contuziuni lipsite de primejdie, dar dureroase. Îl bandajară. Încă pe cînd îl îngrijeau doctorii, ceru vehement să vină Maigron, Gudin. Ars de febră, nemişcat din cauza bandajelor, dădea indicaţii, dicta scrisori. Uneori faţa i se strîmba într-un zîmbet fericit, dar apoi gemea de durere din cauza rănilor şi contuziunilor.

Contelui Vergennes îi scrise de pe patul de suferinţă, aducîndu-i la cunoştinţă că a îndeplinit nobila sarcină pe care i-o încredinţase guvernul majestăţii-sale în aşa fel, încît americanii obţinuseră acum o victorie care va rămîne pentru totdeauna alături de marile victorii din istoria lumii. „Copiii şi nepoţii noştri — încheie el — vor ţine minte numele de Saratoga."

Julie veni emoţionată din rue de Condé şi se văicări că bolnavul nu trebuie să se surmeneze. Dar Pierre o repezi: „Taci, draga mea, azi este o zi istorică; pentru aşa ceva m-aş scula şi din groapă", şi dictă mai departe.

Thérèse se îngrijea de bolnav în felul ei tăcut, cu pricepere. Era fericită că Pierre al ei contribuise la obţinerea victoriei. Dar lui Julie i se păru că îngrijirea Thérèsei nu era

destul de atentă și se mută în rue de Saint-Antoine, să poată fi zi și noapte la căpătîiul fratelui ei. Thérèse nu se împotrivi.

Pierre era un bolnav dificil. Se certa cu medicii pentru că nu voiau să-i dea voie să meargă pînă-n rue Vieille du Temple, să vadă cu ochii cum îi merg afacerile. Nici nu-l putură împiedica să primească vizite.

Printre primii sosi *monsieur* Lenormant. Pierre fu mărinimos și nu aminti decît în treacăt că teama lui Charlot că americanii nu vor putea rezista fusese deci neîntemeiată. O clipă, cunoscutul zîmbet fatal flutură pe buzele lui Charlot; se mai întîmplase, aminti el, ca tocmai învingătorii, siguri de puterea lor, să se dovedească răi platnici.

Pierre rîse doar. Totuși, în mijlocul fericirii sale încolțea o grijă ascunsă. Se străduise din răsputeri să realizeze alianța, dar acum, cînd se va realiza, *monsieur* Vergennes nu va mai avea nevoie de agenți secreți, arsenalele regelui vor putea livra arme Americii în văzul tuturor, iar amatorii de posturi, cei dornici să preia furnituri de război, se vor îmbulzi cu sutele și vor face concurență firmei *Hortalez*.

Deocamdată însă avea în față zile senine, iar teama ușoară pe care i-o trezise observația răuvoitoare a lui Charlot se topi repede în aprecierea generală de care se bucura.

Căci veniră cu toții să-l compătimească pentru accident și să-l felicite; parcă el personal ar fi obținut capitularea generalului Burgoyne. Era o cinste, își dădu cu părerea *madame* de Maurepas, că Toutou al ei, deși la o distanță de trei mii de mile, se alesese cu răni în urma bătăliei victorioase.

Și timidul Félicien veni în camera unchiului și-l privi cu admirație pe omul căruia îi fusese dat să aducă un asemenea serviciu libertății. Admirația tînărului îl bucură pe Pierre.

Apoi sosi chiar un vizitator pe care Pierre nu-l aștepta: François Vaudreuil. Da, îngîmfatul domn binevoia să-l viziteze pe băiatul ceasornicarului. În fraze elegante își exprimă părerea de rău în legătură cu accidentul și, cu toată ironia ușoară cu care vorbea despre victoria americanilor, lui Pierre i se păru că simte în cuvintele lui o admirație sinceră pentru acțiunea sa. Evident, vizita lui Vaudreuil era mai mult decît o politețe. Rămase mult, se avîntă într-o discuție lungă despre situația politică și Pierre se bucură de atenția cu care marele senior asculta părerile lui.

Într-adevăr, victoria de la Saratoga îi dăduse un mare imbold lui Vaudreuil. Nu numai că socotea victoria americanilor ca un triumf personal — nu intervenise el în favoarea lui Franklin și nu aranjase el întîlnirea cu Toinette ? Saratoga îi era binevenită și din alte motive. Jocul cu Toinette se prelungea prea mult, începuse să nu-i mai placă, monotonia aurită a Versailles-ului îl plictisea, tînjea după senzații noi. Victoria de la Saratoga îi amintise că neamul Vaudreuil-ilor era de totdeauna un neam de soldați ; se evidențiaseră în războaiele maritime ale regatului, bunicul său își cîștigase faima în calitate de guvernator al Canadei, un alt Vaudreuil, un unchi al lui François, era considerat ca unul din eroii armatei franceze. Acum, în urma victoriei de la Saratoga, François Vaudreuil se simțea chemat să continue tradiția familiei și să ocupe un post de conducere în războiul împotriva Angliei.

În primul rînd, grăsunul trebuia împins atît de departe, încît războiul să devină o realitate. Louis era tîmp, încăpățînat și hotărît să nu treacă la acțiune ; dar Vaudreuil era și mai hotărît să-l oblige prin Toinette să acționeze.

Vaudreuil asculta cu plăcere argumentele înflăcărate și bine cumpănite cu care Pierre susținea că încheierea alianței era o necesitate politică de prima urgență. Și le memora cu atenție și le servi mai departe Toinettei. Nu o părăsi nici o clipă în zilele acestea și o stîrni neîncetat să-i pretindă lui Louis îndeplinirea promisiunii sale.

Toinette, întărîtată de el, se lăsa tot mai mult antrenată în problema americană. Ba se alie cu Maurepas și Vergennes, iar cînd miniștrii, după primirea scrisorii în care delegații americani își reînnoiau propunerile de încheiere a pactului, îi cerură lui Louis, șovăielnicului Louis, o audiență, ea își impuse prezența.

Miniștrii îi arătară regelui că obiecția sa căzuse acum, nu mai era vorba să facă el primul pas, de vreme ce Franklin ceruse reluarea tratativelor ; dacă îi lăsau pe americani să aștepte, exista riscul serios ca ei să se înțeleagă cu englezii. Vergennes raportă că avea informații sigure, și arătă spre un teanc de documente, că Anglia îl asalta pe Franklin cu propuneri de pace. Louis privi îngrijorat la documente, dar nu le citi. Toinette declară energic : „Dacă mai tărăgă-

năm mult, sire, înseamnă să-i împingem pe americani în brațele englezilor."

Dar Louis găsise o nouă obiecție. „*Madame* — și dumneavoastră domnilor — răspunse el demn — uitați că nu sîntem liberi să acționăm cum vrem. Înainte de a întreprinde ceva care ar putea provoca războiul, trebuie să avem aprobarea aliaților noștri. Să încalc tratatul cu Spania? întrebă el supărat. Nu mă las antrenat în aventuri. Nu închei nici un pact cu rebelii pînă nu am negru pe alb, lămurită, categorica aprobare a vărului meu din Madrid. Eu nu-mi calc cuvîntul. Asta n-o să obțineți niciodată, *messieurs,* și nici dumneavoastră, *madame.*"

Toinette zvîcni din picior, deschise gura gata să răspundă, dar se răzgîndi. Maurepas spuse că nimeni nu concepea ca un pact atît de important să fie semnat fără aprobarea Spaniei. Ceru voie regelui să trimită de îndată un curier la Madrid. „Ei, da", mormăi Louis.

Dar Toinette insista: „Nu-l putem în nici un caz lăsa pe doctorul Franklin să aștepte pînă vine răspunsul de la Madrid." — „Mi-am dat cuvîntul Spaniei, răspunse Louis încruntat. Doctorul Franklin al dumneavoastră va trebui să aibă răbdare." — „Dacă mi-ar fi îngăduit să propun ceva, sire? — interveni abil Vergennes. N-am putea vorbi deschis cu americanii? Nu le-am putea spune adevărul, că guvernul s-a hotărît să semneze tratatul de alianță cu condiția ca Spania să nu ridice vreo obiecție?" Și cum Louis se ghemuise îmbufnat și nehotărît, Toinette spuse tare: „Așa trebuie să se procedeze, chiar așa". Maurepas întări cele spuse: „Nu văd altă cale de a împiedica America să încheie pace cu Anglia".

Louis tăcea greoi și morocănos. „Vă mulțumesc *messieurs,* spuse el pe neașteptate. Părerile dumneavoastră îmi sînt clare acum". Nu le mai rămăsese nimic de făcut domnilor, decît să se retragă fără nici o rezolvare. O privire pe Toinette, cerîndu-i ajutor. „Să nu ne despărțim astfel, sire, spuse ea pe dată cu înțeles. Dați-le ordin domnilor să comunice americanilor răspunsul pe care-l datorăm. Vă rog, pronunțați-vă, sire", spuse ea amabilă, dar cu hotărîre.

„Ei da, ei bine", spuse Louis.

Dar abia reușiseră să-i smulgă această aprobare, că adăugă grăbit și supărat. „Dar să-i lămuriți bine că această comunicare a noastră trebuie să rămînă strict secretă față de englezi. În caz că se va afla ceva din vina rebelilor, întrerup tratativele și declar la Londra că totul este o minciună sfruntată. Luați la cunoștință, *messieurs*, și comunicați-o rebelilor. În cazul acesta întrerup discuțiile, nu mă mai consider angajat". Reușise să se înfurie cumplit. „Așa — strigă el cu vocea pițigăiată — și de acum înainte nu mă mai ocup de problema aceasta sub nici un motiv, pînă nu primim un răspuns din Spania. Interzic oricui — dar nu o privea pe Toinette — să mai pomenească măcar de americani în prezența mea. Vreau să fiu lăsat în pace. Vreau să-mi organizez în liniște expoziția de porțelanuri".

Miniștrii se îndepărtară în grabă și mulțumiți. Toinette rămase. „Îmi pare rău, Louis — spuse ea, nu fără ironie — că ați trebuit să vă obosiți atît vocea." — „Voi nu știți ce faceți, răspunse el obosit. Domnii aștia n-o știu, iar tu nici atît." Deoarece ea ridică doar din umeri expresiv și batjocoritor, el o întrebă: „V-ați lămurit cel puțin, *madame*, care va fi prima consecință pentru mine și pentru dumneavoastră, cînd pactul va intra în vigoare?" Ea nu-și dădea seama unde voia să ajungă. „Prima consecință va fi — continuă el răzbunător — că noi, dumneavoastră și cu mine, va trebui să ne restrîngem. Pactul înseamnă război. Război înseamnă biruri mai mari. Iar dacă cerem poporului biruri mai mari, noi trebuie să dăm primii exemplu. De aceea, spre regretul meu, va trebui să vă rog să reduceți din bugetul dumneavoastră."

Toinette era uimită. Își închipuise că acum, cînd intervenise atît de energic pentru America, fiecare trebuia să vadă dragostea ei pentru cauza poporului și că și-ar putea permite deci o creștere a cheltuielilor. Dar își dădu seamă că, în momentul acela, un asemenea raționament nu se potrivea și răspunse, cu o hotărîre demnă de admirație, că era, bineînțeles, gata să facă bucuroasă orice sacrificiu în interesul Franței și pentru slăbirea inamicului.

Louis spuse că, în definitiv, încă nu se hotărîse nimic. Vor mai trece săptămîni pînă să sosească răspunsul din Spania. Atunci cînd îi făcuse promisiunea aceea, continuă el,

nu se gîndise în ce situaţie proastă va ajunge. Căci acum se obligase prin cuvîntul dat nu numai faţă de ea, ci şi faţă de regele Spaniei. Discutase problema pe toate laturile cu confesorul său. Un cuvînt dat unui întreg regat cîntăreşte mai greu decît cel dat unei singure persoane. Iar dacă Spania nu răspunde cu un „da" necondiţionat, clar, atunci se afla într-un grav conflict de datorie şi va trebui să se lămurească cu sine însuşi şi cu dumnezeu pe ce cale s-o apuce.

Acum Toinette înţelese şi mai bine ce joc palpitant era politica înaltă, că un *da* putea să nu însemne chiar da şi hotărîrea ei de a-l obliga pe acest bărbat tîmp şi rău să recunoască Statele Unite şi să declare război Angliei se întări şi mai mult.

Încă în aceeaşi zi, Vergennes îl invită pe Franklin la o conferinţă. Deoarece însă nu voia să dea nici un motiv şovăielnicului Louis să-şi retragă consimţămîntul, discuţiile avură loc în cea mai mare taină. Vergennes pofti pe emisari nu în birourile sale de la Versailles sau de la Paris, ci îi rugă să vină într-un anumit loc la Versailles, la o anumită oră. De acolo fură luaţi de un trimis al lui *monsieur* Gérard cu o trăsură de piaţă şi duşi cam la o milă de Versailles, într-o casă în care-i aşteptau contele Vergennes şi *monsieur* Gérard.

Ministrul se opri mai întîi asupra unui şir de amănunte. Sublinie că Franţa nu se gîndeşte la un război de cuceriri; tînărul său rege nu doreşte ca americanii să cucerească Canada nici pentru ei, nici pentru Franţa, nici nu doreşte să-şi mărească posesiunile din Indiile Occidentale. Recunoştea Statele Unite şi intra în război doar din motive pur idealiste.

Franklin se chinui să-şi ticluiască răspunsul la aceste fraze pompoase. Dacă Congresul n-ar fi fost convins de umanitarismul regelui, nu i-ar fi trimis pe ei, emisarii săi, la Paris.

Vergennes se înclină. Apoi comunică oficial delegaţilor că consiliul de coroană s-a hotărît să recunoască Statele Unite ale Americii şi să înceapă tratativele cu ele. Dar regele era nevoit, din consideraţie pentru pactul cu Spania, să amîne semnarea tratatului pînă va primi răspuns din Madrid că Spania nu avea nimic de obiectat împotriva unui asemenea pact.

Se făcu o clipă liniște deplină. Apoi Franklin spuse calm: „Vă mulțumim, domnule conte, pentru această plăcută comunicare". Și toți se înclinară.

„Dar trebuie încă o dată să vă atrag atenția, *messieurs*, — spuse Vergennes — că atît timp cît nu s-a înțeles cu Spania, Franța nu este în situația de-a face vreun pas hotărîtor. De aceea vă rog insistent să considerați alianța ca fiind încă în stadiu embrionar și să păstrați o discreție totală." — „Asta o promitem", spuse Franklin.

După ce delegații rămaseră singuri, Arthur Lee se arătă nemulțumit că francezii îmbinau într-un mod atît de nedemn consimțămîntul lor principial cu condiția păstrării secretului. „Sîntem mereu tratați aci ca niște hoți și conspiratori", se plînse el. Dar ceilalți doi nu-și stricară bucuria din cauza observațiilor lui acre.

Comunicarea contelui Vergennes avusese loc într-o sîmbătă, în ziua de 17 decembrie, adică nici măcar la două săptămîni după ce se primise vestea despre victorie.

Franklin voia, pe cît îi era posibil, să angajeze conducerea de la Versailles. Scrise lui Maurepas că luase cu bucurie la cunoștință hotărîrea maiestății-sale de a recunoaște independența Statelor Unite și de a încheia cu ele un tratat de alianță pentru timp de pace și război. Îl ruga pe primministru să-i mulțumească regelui, din partea delegației, pentru bunăvoința sa.

Citind scrisoarea lui Franklin, Maurepas clătină din cap. Fără îndoială, scrisoarea își împlinea scopul, angaja într-o oarecare măsură pe rege și guvernul. Dar ce rece, ce sec, ce lucid era redactată! Oamenii ăștia din vest nu aveau maniere, nu știau ce înseamnă politețe și grație. Și cînd te gîndești că scrisoarea aceasta a conducătorului rebelilor, adresată maiestății-sale preacreștine, ar fi putut deveni un document istoric, un model și totodată un exemplu.

Rămase pe gînduri, închipuindu-și cum ar fi întocmit-o el în locul americanului. Ba chiar se așeză și compuse scrisoarea, așa cum ar fi trebuit să fie. „Extraordinara înțelepciune cu care maiestatea-voastră știe să îmbine interesele țării sale cu principiile de înaltă umanitate asigură persoanei maiestății-voastre nu numai un loc în casa fiecărui american, ci și în inimile locuitorilor emisferei occidentale. Fă-

cînd abstracție de marile succese materiale pe care desigur că providența nu le va refuza alianței dintre cele două țări mai progresiste din lume, chiar numai veșnica iubire a tuturor partizanilor libertății este o răsplată, cum alta mai nobilă nici nu și-o poate dori vreun monarh. Deși dumneavoastră, o, mare rege, sînteți despărțit de locuitorii emisferei noastre prin multe mii de mile, totuși le sînteți mai apropiat decît oricine. Înțeleptul Solomon s-a înșelat: nu totul este deșertăciune. Dragostea și recunoștința Americii pentru maiestatea-voastră nu sînt vorbe deșarte." Așa ar fi trebuit să scrie bătrînul de la Passy. Și cînd colo, ce a scris? „Vă rog, domnule prim-ministru, să transmiteți regelui mulțumirile delegaților pentru bunăvoința sa." Un barbar.

Maurepas nu reușea să scape de uimirea pe care i-o pricinuise simplitatea necioplită a bătrînului. Vergennes, tot temîndu-se ca nu cumva șovăielile prelungite ale regelui să nu-l facă pe Franklin să accepte ofertele Angliei, propuse colegului său să se întîlnească cu Franklin și să-l poarte politicos cu vorba. Maurepas acceptă cu bucurie.

Întrevederea fu organizată cu același ceremonial complicat și conspirativ ca și întîlnirea americanilor cu Vergennes.

Ministrul era însoțit de secretarul său Sallée. Mai întîi îl felicită pe Franklin pentru succesul ce repurtase; căci dacă alianța se va realiza, și așa se va întîmpla, va fi exclusiv meritul lui, al doctorului Franklin. „Popularitatea dumneavoastră ne-a dat posibilitatea să-l convingem pe rege de necesitatea alianței, explică el. Fără lovitura dumneavoastră de maestru de a cuceri inima iubitei noastre regine, n-am fi reușit niciodată să încheiem pactul acesta." — „Mulțumesc", spuse Franklin.

„Ceea ce admir în primul rînd la dumneavoastră — continuă neobositul orator — este forma subtilă pe care ați dat-o orgoliului dumneavoastră. Ce am scris noi despre asta în memoriile mele, dragul meu Sallée?" se adresă el secretarului. „Doctorul Franklin — cită acesta rece și incolor — nu este orgolios în înțelesul obișnuit al cuvîntului. Noi, Maurepas, de pildă, n-am fi reușit să ne abținem de a vedea sărbătoritul tablou de la Salon. Vanitatea lui Franklin este de un fel superior. El are ambiția, să-i zicem sportivă, de a duce la bun sfîrșit cele mai grele experiențe. Acum, în ultimul timp, de

pildă, pe cea mai grea dintre toate, aceea de a întemeia în secolul nostru o republică trainică."

Franklin răspunse cu răbdare: „Dumneavoastră numiți asta ambiție sportivă, alții îi zic convingere". — „Numiți-o cum doriți — răspunse împăciuitor Maurepas — tot va rămîne un tur de forță deosebit de îndrăzneț, foarte personal și scînteietor. Doar n-ați lucrat cu o mică Elveție sau cu o mică Olandă. A face o republică dintr-un întreg continent, asta e ceva. Toată stima", și schiță aplauze cu mîinile sale zbîrcite.

„Sigur că republica dumneavoastră nu va rezista, continuă el, vorbind pe un ton didactic, ca despre un lucru de la sine înțeles. Un stat fără rege este ca un pantalon fără curea, cade la pămînt. Noi doi n-o s-o mai apucăm, dar sînt convins că n-o să dureze mult și America dumneavoastră va duce dorul oalelor cu carne ale Egiptului și va implora fie pe faraonul dumneavoastră, fie pe al nostru, s-o primească sub aripa ocrotitoare a uneia din animalele sale heraldice." — „Ați face mai bine să nu vorbiți despre așa ceva, domnule conte." Franklin adoptă tonul glumeț al ministrului. „Faraonul nostru nu-și dorește acum nimic mai mult decît să poată încheia pace cu noi." — „Știu — spuse Maurepas zîmbind — acum e dispus să facă compromisuri. Poate că n-ar fi rău să încheiați pacea cu el și nu cu noi. Poate că nici noi n-am face rău să ne înțelegem cu regele George. E într-o situație proastă și poate fi ușor forțat la concesii. N-ar fi imposibil — continuă el visător — să ne restituie Canada."

„Dacă țineți atît de mult la Canada, domnule prim-ministru — răspunse politicos Franklin — de ce n-ați încheiat alianța cu noi mai de mult, anul trecut, cînd aveam atîta nevoie de ajutorul dumneavoastră? Poate că atunci am fi acceptat să discutăm chiar și despre Canada." — „Poate că atunci ați fi acceptat discuția, rînji Maurepas. Dar Canada nu ne-ați fi dat-o niciodată. Nu ne-ați fi răbdat niciodată la granițele dumneavoastră. Oare, ce povestea în public un anume doctor Franklin despre noi francezii?" se adresă el lui Sallé. Secretarul cită: „Cred că acestei națiuni perfide nu i-ar fi de loc neplăcut să se amestece în treburile noastre și să ațițe focul dintre Anglia și coloniile sale". — „Ia te uită — spuse Franklin pe gînduri — așa ceva să fi spus eu? E mult de atunci?" — „Nu prea mult", răspunse Maurepas,

iar secretarul precizează: „Domnul doctor Franklin s-a exprimat astfel la 14 august 1767, adică acum zece ani și trei luni". — „Între timp am cunoscut mai bine Franța mea, spuse foarte liniștit Franklin. Spun *Franța mea*, căci numele meu dovedește că sînt de origine franceză. Între timp am învățat să fiu mîndru de această origine. De altfel, nu țin prea mult să-mi formulez părerile mele totdeauna în același fel. Cînd eram tînăr, am făcut printre altele negoț cu sclavi; mai tîrziu am fost primul pe continentul meu care a tipărit cărți împotriva sclaviei." Maurepas recunoscu politicos: „Cine nu moare de tînăr, este cîteodată nevoit să se contrazică".

„Ați spus Canada, reveni Franklin la subiect. Contele Vergennes mă asigurase că maiestatea-sa respinge orice gînd de cuceriri". — „Regele are multe virtuți, constată Maurepas. Dar dacă cerul ar hotărî ca teritoriul Canadei să ne cadă din nou în brațe, cred că Vergennes și cu mine am reuși să-l convingem pe rege să-l accepte."

Franklin, cu un zîmbet abia mijit, întrebă curios: „Spuneți-mi, excelență, mai aveți speranță să cuceriți Canada?" — „Dragul meu doctor — răspunse Maurepas — omul cît trăiește speră, speră și pentru după moarte. Sînteți liber-cugetător, eu de asemenea. Totuși, probabil că nu ne vom împotrivi, și dumneavoastră tot așa de puțin ca și mine, că pe mormintele noastre să se pună cîte o cruce, simbolul speranței în viața de apoi. Atunci de ce să nu-mi fac speranțe în legătură cu Canada?"

Și doctorului Franklin îi plăceau uneori afirmațiile cinice. Dar credea în providență, credea că omenirea înainta pe un drum care avea un sens, o țintă. De ministrul acesta francez, atît de bătrîn, și gol, și lipsit de convingeri — un mormînt sulemenit — i se făcea silă. Cu vocea sa înceată răspunse: „Sînt convins, domnule prim-ministru, că alianța cu noi va corespunde intereselor Franței chiar și fără Canada. Cu timpul, America va deveni un asociat mai serios decît Anglia, căci este mai harnică, mai simplă, mai econoamă, mai capabilă." Maurepas găsi că și frazele acestea sînt banale și nu constituie un răspuns demn la cele spuse de el. Totuși, vorbele lui Franklin îl impresionară. Căci Franklin care le

rostea era cel din tablou, cel cu ochii severi, cercetători, cu gura dîrză, bărbia puternică, era „un bărbat".

Dar încă de pe cînd vorbea, Franklin își dădu seama că gravitatea sa nu era potrivită față de Maurepas și-și încheie spusele cu o glumă: „Aș dori să zac un veac într-un butoi de Madeira, apoi să mă scol din morți și să văd ce s-a întîmplat cu țările noastre". — „N-aș vrea de loc așa ceva, spuse Maurepas categoric. Nu țin de loc să știu ce se va întîmpla după mine. După noi potopul, a spus o doamnă căreia i-am compus o epigramă foarte reușită și care m-a costat scump. Formularea asta drăguță, bineînțeles, nu-i a ei, am întîlnit-o și la Cicero, de asemenea la Seneca, și amîndoi au luat-o de la un autor grec. Dar oricum, în latină, greacă sau franceză, este justă." Și cită în latină: „După moartea mea, pămîntul poate să fie și mistuit de flăcări".

„Cu un om realist ca dumneavoastră — răspunse Franklin — se pot duce tratative și mă bucur că avem de-a face cu dumneavoastră. Dar dacă nu credeți de loc că activitatea oamenilor de stat este utilă, de ce nu vă retrageți? De ce nu vă mulțumiți să urmăriți evenimentele judecîndu-le și comentîndu-le?" — „Ce vreți, dragă prietene! răspunse Maurepas. Noi, bătrînii, trebuie să murim în ham. Cum ieșim din muncă și nu mai avem ce face, ne curățăm."

După plecarea lui Maurepas, Franklin rămase cuprins de întristare. Gîndul că el și celălalt bătrîn șezuseră laolaltă, vorbind pe ocolite despre extinderea ticălosului război pe care amîndoi se străduiau s-o provoace, îl sîcîia și-l chinuia. Ura din toată inima nebunia războiului. Scrisese de curînd o fabulă în care un înger tînăr, plin de distincție, era trimis pentru prima oară pe pămînt, avînd drept călăuză un duh vîrstnic, rutinat. Ajunși pe cîmpul de luptă de la Quebec, în mijlocul măcelului, al gemetelor, al șiroaielor de sînge și al mizeriei umane, îngerul cel distins spuse călăuzei sale: „Ce ai făcut, neghiobule? Trebuia să mă duci pe pămînt, printre oameni și, uite, m-ai dus în iad." — „Nicidecum, *monsieur*, răspunse călăuza. Acesta e pămîntul și aceștia sînt oamenii. Dracii nu se poartă atît de sălbatic între ei." Și cu toate că știa și simțea toate astea, șezuse laolaltă cu celălalt, doi bătrîni în pragul morții, punînd la cale extinderea războiului. El, Franklin, n-o făcea cu atîta lipsă de răspun-

dere ca celălalt, pentru el politica nu era un joc. Dar vorba celuilalt: „Dacă nu facem nimic, ne curățăm", îi pătrunsese în suflet și-l rodea.

În anul acela iarna era foarte grea. Drumurile înghețate împiedicau circulația; carnea, pîinea și laptele se scumpiseră și se împuținaseră la Paris, de asemenea lemnele. Frigul și foametea cuprinseseră cartierele mizere. Regele și cîțiva mari seniori dăduseră voie să se culeagă uscături din pădurile lor. Se luau lemne și fără învoire. Străzile lunecoase erau pline de omenire care-și căra lemnele cu cărucioare, cu roabe sau în spinare.

Pentru Curte și înalta societate, iarna era prilej de noi distracții. Patinau pe lacurile și rîurile înghețate, săniile fură scoase din șoproane și se organizau excursii vesele.

Toinette, mînată de neliniștea ei, se bucura din toată inima de plimbările cu sania. Îi plăcea să gonească lunecînd fără zgomot prin frigul aspru, voios. Toată clica mov participa la excursii. Se întreceau care mai de care în frumusețea săniei, a podoabelor cailor. Toinette însăși cerea sănii din ce în ce mai împodobite. Trecea în goană, într-o strălucire aurie, interiorul săniei era pictat de Boucher, bancheta era capitonată cu piele roșie, pături bogat brodate se legănau pe spinările cailor, pene de struț le împodobeau crestetele.

Locuitorii Parisului, care strîngeau înghețați și flămînzi uscături sub controlul bănuitor al pădurarilor, priveau cu ochi plini de teamă și ură în urma alaiului strălucitor. Așa risipea austriaca averea Franței. Pierise popularitatea cîștigată prin simpatia ce-o arătase față de Franklin. Apărură din nou pamflete. Plimbările cu sania sînt un viciu al societății habsburgice degenerate, afirmau ele, și de dragul *Trianonului* ei, al acestui mic Schönbrunn, austriaca lăsa să piară o întreagă Americă.

Mizeria și nemulțumirea, întemeiată și neîntemeiată, crescură. Cei flămînzi se răsculau, cereau pîine, jefuiau brutăriile. Se făcu apel la poliție, la trupe, pentru a izgoni cu forța pe demonstranți.

Un oarecare chevalier d'Avelan, un tînăr locotenent, primise ordin să risipească mulțimea demonstranților, la nevoie cu armele. Își așeză oamenii în front, ieși în prima linie și

fluturîndu-şi într-o mînă pălăria şi în cealaltă ordinul, strigă : *„Messieurs et mesdames, am ordin să trag în canaille*[1]. Rog oamenii de bine să se retragă." Lumea rîse, precupeţele, pescăresele din hală îi strigară tînărului locotenent vorbe de dragoste, mulţimea se retrase.

Toinettei, precupeţele nu-i mai strigau vorbe de dragoste. Cînd se arătă iarăşi în Paris, îi opriră trăsura şi se folosiră de vechiul lor privilegiu de a putea spune reginei Franţei părerea lor. Cu vorbe grosolane îi cerură Toinettei să-şi facă în sfîrşit datoria şi să fete un fecior, aşa cum se cădea unei femei cinstite şi mai ales unei regine.

Toinette încercă să facă faţă situaţiei şi răspunse cu cîteva glume trase de păr. În sinea ei clocotea de mînie. Înţelegea că lumea aştepta un *dauphin* de la ea. Dar ura pe care i-o purtau femeile în afară de aceasta, ura cu care o încolţeau privirile mulţimii, care izbucnea din pamflete, n-o mai înţelegea. Ce voiau de la ea ? Oare nu vorbise, de dragul poporului, cu americanul ? Oare nu de dragul poporului se dusese să viziteze Salonul ? Oare nu cumpărase toate păpuşile din prăvăliile Parisului pentru a le dărui copiilor oamenilor sărmani ?

Poporul îi era străin ; în fond dispreţuia, fără să-şi dea seama, cele douăzeci şi cinci de milioane de oameni a căror regină era. Dar avea nevoie de ovaţiile, de dragostea lor. Cînd îşi făcuse intrarea solemnă în Paris, în bubuitul loviturilor de tun, printre flori, steaguri, arcuri de triumf, era încă copilă şi sute de mii de locuitori umpluseră străzile salutînd-o cu urale. Nu va uita niciodată cum stătuse atunci pe balconul de la Tuilleries, emoţionată de entuziasmul mulţimii. „Cîtă fericire hărăzeşte poziţia noastră — scrisese atunci mamei sale — căci ne dă posibilitatea să cîştigăm atît de uşor prietenie şi dragoste. Ce lucru preţios. Am simţit-o, am înţeles-o şi n-am s-o uit niciodată."

Acum, se pare, pierduse iarăşi dragostea supuşilor săi. Dorea din toată inima să simtă din nou emoţia aceea minunată ce o înflăcărase în trecut, cînd îl privise în ochi pe Franklin sau cînd fusese ovaţionată de mulţime la Operă. Doamnele din hală sînt nişte proaste, toţi parizienii sînt ne-

[1] *„La canaille"* : expresie de dispreţ folosită de aristocraţia franceză pentru poporul de rînd. În traducerea literală ar însemna „ticăloşii".

rozi, dar te simți părăsit cînd nu te ovaționează. O să-l oblige pe grăsun să-și țină promisiunea. O să-i impună alianța și războiul și atunci parizienii ăștia bădărani se vor uita din nou altfel la ea și vor fi încîntați.

Tot mai trebuia să aștepte. Precupețele aveau dreptate, era caraghios grăsunul, o făcea de rîs. Și față de Vaudreuil. Îl amînase de atîtea ori pe François, supărarea lui era de înțeles. Hotărî să pună capăt așteptării. Dacă pînă-n două luni nu rămînea însărcinată, perioada de așteptare și suferință a lui François va lua sfîrșit.

Louis porunci să i se raporteze zilnic despre situația alimentelor și a lemnelor de la Paris. Îl copleșiseră gîndurile. Vremurile lui Louis al șaisprezecelea nu vor fi pomenite ca vremuri bune în analele Franței. Istoricii secolului următor îl vor înfățișa ca pe un domnitor lipsit de pricepere și de har. Nenorocirile se țineau lanț. Începuseră încă din ziua nunții sale, cînd în piața Louis Quinze se iscase panică și pieriseră atîția oameni, striviți și înăbușiți. La începutul domniei sale fuseseră ani de zile neliniști din cauza lipsei de pîine și acum foametea se înstăpînise din nou în Franța cea bogată. Necazurile sale durau cu săptămînile și cu lunile, liniștea și mulțumirea, în schimb, le găsea doar în puținele ceasuri în care putea să șadă printre cărțile lui, să vîneze prin pădurile lui sau să-și facă de lucru în fierărie.

Se străduia să-i ajute pe nevoiași. Trimitea bani, lemne. Cînd văzu cum se chinuiau oamenii cărînd lemne cu coșurile și legăturile lor neîncăpătoare, cum alunecau, șchiopătau și se tîrau, le puse la dispoziție săniile sale. Era o priveliște ciudată să vezi cum cerșetorii și zdrențăroșii erau duși cu lemne cu tot spre locuințele lor mizerabile, cocoțați în săniile regelui mînate de vizitii în livrea. Dar cînd locuitorii Parisului își rîdeau de el, o făceau cu bunăvoință și spuneau: „Bunul nostru grăsun", iar ura era îndreptată tot împotriva austriacei.

Louis citea pamfletele împotriva Toinettei, știa cît de detestată era și se întrista. El era de vină; din cauza lui trebuia ea să mai aștepte *dauphin*-ul. Cu toată bunăvoința, el cădea totdeauna în păcat; rămăsese dator țării un *dauphin* și legase cauza monarhiei de cea a rebelilor.

Dar, în mijlocul tuturor necazurilor, avu și o mare mîngîiere. Începuse expoziția de porțelanuri.

Mama lui Louis, prințesa de Saxa, adusese la Versailles o mulțime de produse ale manufacturii de porțelan din Meissen. Louis admirase încă de copil gingașele lucrușoare și se ambiționa ca Sèvres al său să întreacă Meissen-ul. Încă de la începutul domniei sale, organizase totdeauna către sfîrșitul anului, în apartamentele proprii, o expoziție de porțelanuri de Sèvres pe care le vindea în scop de binefacere.

Paisprezece zile apartamentele regelui erau întoarse pe dos. Toate încăperile particulare erau folosite pentru expoziție. Ceremoniile, micul dejun și masa oficială, *le coucher* și *le lever* se desfășurau în alte săli; numai biblioteca și fierăria rămîneau neatinse de învălmășeala generală.

Regele însuși avea obiceiul să cumpere mult și aștepta ca și ceilalți membri ai familiei regale, precum și curtenii, să contribuie la expoziție.

Privea fericit cum se despachetau obiectele delicate, cu atîta grijă ambalate. Cu o gingășie și delicatețe neașteptată lua porțelanurile în mîinile sale grase, le pipăia, le mîngîia; formele porțelanului, desenul, culorile frumoase, acel bleu-regal închis, galbenul strălucitor, trandafiriul cald îi făceau o plăcere deosebită. Pentru fiecare grup, pentru fiecare figurină căuta locul cel mai potrivit, se oprea la fiece piesă socotind prețul ce s-ar putea cere.

Apoi, cînd veneau cumpărătorii, pîndea printre perdele și trăgea cu urechea la cele ce se spuneau. Era nefericit cînd una sau alta dintre piese nu plăcea. Dar cîteodată se bucura de piesele rămase, căci astfel avea mărfuri pentru marea licitație cu care se încheia expoziția.

Printre cei ce veniră și cumpărară se afla și *monsieur* de Beaumarchais. Era frumos îmbrăcat, potrivit cu împrejurarea. Louis nu se putu împiedica să nu observe că acest *monsieur* de Beaumarchais obraznic, răzvrătit, pe care nu-l putea suferi, trecea atît de grațios printre figurinele de porțelan, de parcă el însuși ar fi fost una dintre ele.

Cumpără multe, numele Beaumarchais era în capul listei. Louis se necăji puțin, dar pe de altă parte se bucură de cele patru mii două sute și cincizeci de livre.

În altă zi, se plimbă printre figurine *monsieur* Lenormant d'Étioles, trist și priceput. Iubea porțelanurile. Jeanne a lui, la Pompadour, fusese nebună după ele. La Bellevue își aranjase o seră cu flori de porțelan, pentru care cheltuise un milion. I-ar fi făcut plăcere să vadă cît progresase tehnica porțelanului. N-apucase să îmbătrînească Jeanne a lui. Deși, cu moartea ei, îi căzuse o povară de pe umeri, căci pieriseră o mulțime de posibilități de conflicte din viața lui, tot îi păruse rău după ea, desigur mai rău decît acelui Louis care i-o luase. Nici măcar la înmormîntare nu luase parte bătrînul libidinos, ticălosul acela de rege. Privise convoiul doar de la fereastră, probabil foarte bucuros că scăpase; căci oricît avea nevoie de ea, personalitatea ei puternică îl apăsase.

Și deodată Charlot își dădu seama că odaia în care se plimba printre porțelanurile expuse era dormitorul răposatei maiestăți, al ticălosului Louis al cincisprezecelea. Da, aici, în camera asta pierise de vărsatul pe care-l luase de la o fetișcană cu care se culcase. Canalia, regele preacreștin putrezise de viu, îngrozitor de umflat, plin de bube, răspîndind o duhoare infectă prin tot palatul. În ciuda mirosului, ultima lui iubită, Dubarry, rămăsese neclintită alături de el, trebuiseră s-o scoată cu forța. Dacă el, Charlot, ar muri în felul acesta, sigur că nici una din femeile cărora le șoptise cuvinte galante și cu care gustase plăcerile trupului n-ar rămîne alături de el, și desigur că nici Désirée. Acestea erau gîndurile ce-i treceau prin cap pe cînd privea figurinele de porțelan; căuta ceva, un dar pentru Désirée. În sfîrșit, alese un ceas purtat de un zeu chinezesc; era fără îndoială un zeu al fericirii și al bogăției, un bărbat gol, nespus de gras, sătul și trist, o înțeleaptă întruchipare a fericirii.

În cele din urmă sosi și ziua licitației.

La această festivitate fuseseră invitați numai membrii familiei regale și prietenii lor cei mai apropiați.

Mai întîi se mîncă din belșug. Bucătăria Versailles-ului era cea mai vestită din lume și pentru seara aceea bucătarii lui Louis executară la cererea sa adevărate capodopere. Chiar și *madame* Joséphine, soția prințului Xavier, era impresionată. *Madame* Joséphine era urîtă, vulgară și se înfățișa rareori la Curte. Dar pentru că știa foarte bine să gătească și anumite feluri italienești se găseau numai la masa

ei, iar cei doi fraţi, Louis şi Xavier, erau amîndoi foarte lacomi, mîncau uneori la ea, ca să se ospăteze din mîncărurile acelea. Astăzi Louis era bine dispus şi-şi asigură cumnata că dineului îi lipsea farmecul deplin pe care bucătarul său nu reuşea să-l dea *pasticciei*[1]. *Madame* Joséphine rîse greoi şi măgulită. „Reţetele nu vi le dau, sire — spuse ea — nici măcar pentru un regat."

Prinţul Xavier se încruntă, se aprinse de supărare. Toată lumea ştia că speră să moştenească tronul pe care l-ar fi ocupat cu mult mai multă pricepere decît fratele său Louis. Acum, cînd operaţia, după cît se pare, nu dăduse rezultate, speranţele sale erau cît se poate de îndreptăţite. Tocmai de aceea vorbele gîştei ăsteia, ale nevestii sale, erau şi mai nepotrivite. Soarta îi hărăzise Franţa şi fără ca ea să dăruiască tîmpita ei de reţetă. „Nu-i nevoie de secretul *pasticciei* dumneavoastră, *madame,* spuse el mulţumit. Bucătăria lui Louis este perfectă. În privinţa asta ne este egal, nimeni nu poate s-o nege", şi accentuă pe „asta". Dar Louis nu-şi strică buna dispoziţie din cauza împunsăturilor lui. „Taci, mănîncă şi bucură-te de viaţă", zise el binevoitor.

Curînd după masă începu licitaţia. Mai întîi conduse licitaţia *monsieur* d'Angivillers. Onorabilul curtean se străduia să-i fie pe plac lui Louis şi să însoţească ofertele cu tot felul de glume. Nu prea reuşi, dar atmosfera rămase veselă, toţi îl ajutau cu bunăvoinţă. Louis însuşi făcea glume grosolane şi era recunoscător pentru fiecare observaţie glumeaţă.

Pentru că îi plăcuseră îndeosebi cîteva observaţii de ale lui Vaudreuil, îl rugă să preia în continuare licitaţia.

François Vaudreuil visa cu tot mai multă nerăbdare la războiul ce se apropia. Se visa în fruntea unei escadre, a unei armate care să invadeze Anglia prin Harwich sau Portsmouth şi găsea absurd şi jignitor faptul că momentul acţiunii şi punerea în aplicare a planurilor sale depindea de hotărîrile acestui Louis, gras, greoi, infantil, flegmatic şi vulgar. Dar Vaudreuil era inteligent şi ştia ce voia; dacă grăsunul se nimerise să fie rege, căută să-i fie pe plac. Era un actor talentat şi reuşi să se prefacă, în timp ce prezenta porţelanurile, într-un precupeţ de iarmaroc, rămînînd totodată marele senior

[1] Pasticcio : un fel de prăjitură.

ce era. Mai ales doamnele ştiură să preţuiască aceasta : Gabrielle, Diane, Toinette.

Se distrară din plin la licitaţie şi se purtară ca nişte tineri copilăroşi ce erau. Louis avea douăzeci şi patru de ani, Xavier douăzeci şi trei, prinţul Charles douăzeci şi unu, iar soţiile lor erau şi mai tinere. Îşi dădură drumul şi se întreceau, care mai de care, în glume prosteşti. Louis comandase grupe de porţelan umoristice ; umorul lor vulgar, erotic sau scatologic, ieşea cu atît mai în evidenţă cu cît contrasta mai mult cu materialul gingaş şi delicat din care erau executate. Grupele acestea Louis le expusese după o perdea, iar doamnele dispăreau neîncetat pe după ea şi se întorceau chicotind excitate. Se rîdea de toate şi de nimic.

O singură dată se ivi o notă discordantă. Aceasta se întîmplă cînd se puse în licitaţie un grup cu care prinţul Xavier voise să-i facă o surpriză lui Louis. Era însă un grup neobişnuit : pe un animal ciudat, un fel de unicorn, călărea Pantalone [1]. Louis privi bănuitor grupul ; ce intenţie avea fratele său ? Pantalone, soţul înşelat şi unicornul erau vreo aluzie, vreo nerușinare ? „Există oare animale ca ăsta pe care l-aţi comandat, Xavier ?" întrebă el. Xavier se înfurie de îndată. Prostul de Louis nici nu părea să observe că el însuşi era Pantalone, soţul înşelat. Şi un asemenea bărbat trebuia să hotărască asupra recunoaşterii Statelor Unite şi a războiului cu Anglia. El, Xavier, avusese inspiraţia unui animal care, deşi imaginar, putea fi închipuit şi crezut ; desigur nu trebuia privit cu prea multă pedanterie. Dar acum, cînd Louis se îndoia de veracitatea şi realitatea unicornului, răspunse mîndru că discutase cu Buffon, marele naturalist, şi primise de la el, ca şi de la alte somităţi, asigurarea că existenţa animalului era posibilă, ba chiar probabilă. Louis rînji batjocoritor. „Asta-i invenţia ta — spuse el — şi ai născocit-o chiar acum, în clipa asta." Faptul că era adevărat îl înfurie şi mai mult pe prinţul Xavier şi negă cu înverşunare. Fraţii stăteau faţă în faţă gata de harţă, asemenea unor sugari uriaşi, foarte asemănători cu chipurile lor buhăite, care erau un amestec straniu de trăsături burbonice puternice şi trăsături copilăroase, nevîrstnice.

---

[1] Personaj din *Commedia dell'arte*, teatru popular italian din secolele XVI—XVIII.

Prințul Charles se bucură de ceartă și-i aţîţa. Xavier ţipa cu vocea piţigăiată, la fel și Louis. Pînă cînd Xavier, cu faţa mare schimonosită de furie, apucă unicornul și pe Pantalone și-i trînti pe pămînt făcîndu-i ţăndări. „Dacă darurile mele nu vă convin, sire, — spuse el alb la faţă, politicos și provocator — nu-mi rămîne decît să mă supun." Se făcu o tăcere grea. „Sărmanul Pantalone", spuse Vaudreuil și trecu abil peste incident. Începu să liciteze un grup care purta titlul: *Buen retiro*[1] și înfăţișa un flăcău dormind cu capul în poala unei păstoriţe.

Licitaţia dură și se desfășură cu mult succes. După încheierea ei, Louis îi ordonă lui *monsieur* d'Angivillers să facă socoteala încasărilor. „Trebuie să fie un rezultat grozav", spuse el fericit și pentru că calcularea sumei finale se prelungea, încercară să socotească în gînd. „Licitaţia trebuie să fi produs vreo 140.000 de livre", declară el.

Se realizaseră 138.226 de livre. „Ce am spus eu?" se bucură el. „La calculul mintal te pricepi", recunoscu prinţul Xavier. „Expoziţia împreună cu licitaţia a produs 382.749 de livre — constată Louis — cu 121.215 livre mai mult ca anul trecut." — „382.700, spuse prinţul Xavier. Dacă-i pe așa, putem porni fără grijă la război."

Pierre avusese dreptate. Victoria de la Saratoga mărise mult prestigiul său personal, dar nu și pe cel al firmei *Hortalez*. Ce-i drept, cîștigurile imediate pe care le încasa acum, după Saratoga, din speculaţii, îl ajutau să facă faţă nevoilor celor mai urgente, dar era vădit că oamenii de afaceri socoteau și ei că, o dată cu intrarea Franţei în război, principala funcţie a firmei *Hortalez* lua sfîrșit; nu mai era nevoie de un agent secret pentru a livra furnituri Americii. Victoria dobîndită cu ajutorul armelor furnizate de firma *Hortalez* avu deci ca urmare cererea creditorilor firmei de a li se achita cît mai grabnic drepturile. Într-o zi, Maigron se înfăţișă la Pierre, care tot nu putea încă să iasă, și-i declară din nou, în felul său rece, că nu mai știa cum să achite poliţele scadente în săptămîna următoare.

---

1 Odihnă plăcută.

Pierre rîse amuzat și furios. Față de Désirée — căci nimeni nu-l înțelegea mai bine decît ea — se plînse de aspectul tragicomic al situației sale. Furnizase americanilor arme care să le permită să-și smulgă statele din tirania metropolei. Și cum îl răsplătiseră? Acum, la 20 decembrie, Congresul îi datora peste șase milioane de livre și el obținuse în cursul unui an și jumătate mărfuri în valoare de abia o sută cincizeci de mii de livre. Acum, cînd cauza americană învinsese, datorită în bună parte și intervenției sale, grijile mărunte pricinuite de lipsa de bani lichizi îl dureau mai tare.

„Vechea poveste", spuse Désirée. Îl mîngîia prietenește pe mînă, plină de înțelegere, dar fără să pară prea impresionată. Era totuși impresionată, revoltată. Revoltată mai ales împotriva unuia, împotriva prietenului lui Pierre, Charlot.

Stătea culcată pe o canapea din budoarul ei, cu genunchii aduși pînă sub bărbie și se legăna pe spate. O cută adîncă verticală i se întipărise între sprîncene, ochii îi priveau șașiu, gînditori, spre vîrful nasului, fața neregulată, strengărească, părea neobișnuit de serioasă. Înaintea ei, pe o consolă, ticăia ceasul pe care i-l trimisese Lenormant. Zeul cel gras și gol care-l ducea în spate o privea sătul și trist și, după cum i se părea ei, batjocoritor.

Mademoiselle Désirée Mesnard era una din marile actrițe de la *Théâtre Français,* ceea ce nu puteai deveni fără ca viața să te fi înțelepțit prin multe și felurite întîmplări. Désirée era realistă, veselă și inteligentă. Nu se mira că America răsplătea faptele lui Pierre cu nerecunoștință; ar fi fost de mirare dacă i-ar fi mulțumit. Dar era nespus de mîniată pe acel zeu al bogăției, pe acel mamon chinezesc, pe prietenul ei Charlot.

Plecă la Étioles. În trăsură cugetă. Pentru un om ca Charlot, care putea aștepta multă vreme, nu era nici un risc să-i acorde un credit lui Pierre pe o durată de ani de zile. Dacă n-o făcea, era pur și simplu o josnicie, pricinuită fără îndoială de gelozie. Ea, una, se săturase de toanele sucite, mizantropice ale lui Charlot. O să-i dea să înțeleagă că aștepta de la el ajutor pentru Pierre. Dacă Charlot nu-l va ajuta pe Pierre, ea va rupe cu el.

Îi pomeni în treacăt că Pierre se afla la strîmtoare și avea nevoie de un ajutor prietenesc. „Cînd n-a avut nevoie?" replică Lenormant. Désirée descrise în cîteva fraze cum

Pierre, un al doilea Tantalus [1], murea de sete în mijlocul bogăţiilor. „Pierre moare de sete?" întrebă Charlot. „Da — răspunse Désirée — înconjurat de bogăţii." Actriţă experimentată, accentuase ultimele cuvinte abia simţit, dar în aşa fel încît Lenormant trebuia să înţeleagă ; vorbele ei erau un ultimatum.

Lenormant, om de afaceri clarvăzător, se aşteptase ca firma *Hortalez* să întîmpine greutăţi tocmai din cauza victoriei americane. Făcuse tot ce-i stătuse în putinţă ca să le accentueze şi mai mult. Dacă lui Pierre i se refuzau de pretutindeni creditele, aceasta se datora în mare măsură lui *monsieur* Lenormant.

Acum, cînd Désirée îi destăinui că se ajunsese atît de departe încît Pierrot se afla din nou în pragul falimentului, se gîndi cum să poată îndeplini dorinţa lui Désirée de a fi generos, să facă o afacere uriaşă şi să-l strivească pentru totdeauna pe Pierrot.

Se duse la Pierre, care încă nu putea ieşi din casă, şi-i expuse părerea lui despre situaţia firmei *Hortalez*. Firma avea obligaţii mari pe termen scurt. Sumele de bani datorate de americani nu puteau fi obţinute, în cazul cel mai bun, decît după încheierea războiului care era abia pe cale de a izbucni. Acum, cînd era de aşteptat ca orice investiţie să aducă beneficii mari şi rapide, firma *Hortalez* nu putea obţine credite. Deci falimentul nu era decît o chestiune de timp.

Pierre întrebă ce ar face Charlot în locul lui.

Lenormant răspunse fără grabă şi cu voce scăzută că se gîndise la o soluţie cu ajutorul căreia Pierre neapărat va ieşi la socoteală, iar el, dacă va avea puţin noroc, nu va pierde prea mult. Creanţele firmei nu aveau valoare decît pentru cine putea să aştepte, avea influenţă şi era gata să-şi asume riscurile. Astfel de oameni dacă se găseau în toată Franţa cinci-şase, iar faţă de perspectivele de cîştig atît de ispititoare ale viitorului război, cu greu îşi va alege un astfel de om tocmai firma *Hortalez* pentru investiţiile sale. „Şi iată-mă pe mine — continuă Charlot cu vocea lui mieroasă, abia şoptită — care mă simt dator faţă de talentele şi idealurile prie-

[1] Personaj din mitologia elină osîndit de zei să se zbată de-a pururi în chinurile foamei şi setei.

tenului meu Pierrot să-i fac următoarea propunere: preiau firma *Hortalez* așa cum se află, cu creanțe și datorii, și-i plătesc lui *monsieur* Pierre Caron de Beaumarchais un milion de livre, bani lichizi."

Pierre tăcea, aproape amețit de această ofertă.

Lenormant continuă după o scurtă pauză: „Nu-i nevoie să spun unui om cu inteligența dumitale ce afaceri se pot face cu un milion în ajunul izbucnirii unui nou război. Un milion de livre în acest decembrie '77 valorează cît trei milioane în aprilie '78. Dar în ochii mei prietenia dumitale prețuiește mai mult decît milionul acesta, respectiv milioanele acestea. În schimb, ca dovadă a prieteniei dumitale, aș dori să primesc cîteva obiecte ce-ți aparțin, de pildă gladiatorul din curte, șemineul acesta și, dacă ai să vrei să fii mărinimos, ai să-mi cedezi și portretul prietenei noastre Désirée."

Pierre pălise de atîta impertinență și generozitate. Ceea ce afirmase Charlot despre situația firmei *Hortalez* era crud, dar adevărat. Și să fii scăpat de datorii și să ai la dispoziție un milion de livre în timpurile acestea, cînd o livră, cu condiția s-o ai, se transformă cît ai clipi în cinci, era o mare ispită.

Lenormant se ridică brusc în picioare și cățeaua Caprice sări la el mîrîind, ceea ce se întîmpla rareori. Pierre spuse: *„Couche, Caprice!"*

„Gîndește-te la propunerea mea, Pierrot, spuse prietenos Lenormant și-l privi liniștit cu ochii săi împăienjeniți. Știi doar că nimeni n-o să-ți ofere acest preț. Îți mai atrag atenția că dacă dumneata nu accepți acum, să nu mi-o iei în nume de rău dacă peste două sau peste patru săptămîni ai să vii la mine și ai să-mi oferi firma *Hortalez* pentru o sută de mii de livre, sau pentru cincizeci de mii, sau chiar pentru o măsliță, și eu n-am să ți-o iau nici pentru atît. Gesturi prietenești cu asemenea consecințe nu se fac în fiecare zi." Pierre gîndea: vrea gladiatorul și portretul lui Désirée, și vedea în gînd căminul despuiat de marmura de Carrara. O furie turbată îl cuprinse, ardea să-l dea afară pe Charlot cu o frază grosolană, disprețuitoare. Dar totodată, în sinea lui cugetă: „A scăpa de toate datoriile face mult mai mult de un milion și pe deasupra îmi mai dă un milion bani gheață". Nu, cînd atîtea erau în joc, nici măcar Beaumarchais nu-și putea per-

mite un acces de furie sau vreun răspuns tăios, oricît de spiritual ar fi fost.

Răspunse cu fața liniștită, dar puțin palidă: „Propunerea dumneavoastră este atît de neașteptată, încît vă rog să-mi permiteți să fac ce am învățat de la dumneavoastră: să las să treacă o noapte". — „Chiar așa să faci, dragul meu", spuse Lenormant și plecă.

Rămas singur, Pierre căzu pe gînduri. „O problemă — o lămuri el pe căteaua Caprice — o dilemă." Dacă acceptă, o să fie un triumf pentru Charlot. Pretinsese chiar trofee concrete, gladiatorul, portretul lui Désirée. Pe de altă parte el, Pierre, atinsese scopul ideal, recunoașterea Statelor Unite, cucerirea independenței lor. Își îndeplinise misiunea, meritele sale pe plan istoric erau bine stabilite, putea să renunțe la firma *Hortalez*. Contemporanii se arătaseră doar nerecunoscători față de el și apoi, dintr-un milion de livre bani lichizi se puteau ușor face cinci în vremurile acelea. „O problemă, Caprice — spuse el — o mare ispită", și se simți deodată grozav de obosit. Ce frumos ar fi să se limiteze la un comerț solid de lemne, la politică, la cîteva afaceri sigure cu furnituri de război și la literatură. Ar putea de asemenea să călătorească puțin cu bunul său Philippe. Ce bine se simțise cînd mai avea timp să admire natura, de pildă în vremea călătoriilor sale de afaceri în Touraine. Ce vesel și fericit fusese cînd cutreierase codrii, pe vremea deplasărilor la Chinon unde supraveghea tăierile din pădurile sale. Într-adevăr, avea tot dreptul să lase America să se descurce singură și el să trăiască după placul inimii.

În schimb Désirée, cînd Pierre îi împărtăși propunerea lui Lenormant, nu văzu în ea decît batjocură, răutate și dispreț. Nu așa își închipuise ajutorul lui Charlot. Față de furia ei, Pierre uită cît de serios luase el în considerație propunerea și se lăsă cuprins de mînie.

Désirée plecă cu sania la Étioles. Era o mare actriță, risipa făcea parte din meseria ei, sania ei se putea măsura cu a Toinettei. Astfel se îndreptă spre Étioles, plină de revoltă, în clinchetul auriu al clopoțeilor.

Erau cu toții cinici, nu încăpea îndoială. Dar disprețul de oameni al lui Lenormant, ura lui era mai mult decît putea răbda. Lucrul cel mai josnic era că-și îmbina răzbunarea și

gelozia cu interesele și căuta să stoarcă profituri din ele. Nu, mai bine să se prăbușească Pierre cu măreție, decît să-și vîndă realizările într-un fel atît de rușinos lui Charlot. Pierrot contribuise mai mult ca oricare altul pe continentul acesta la victoria Statelor Unite; Saratoga era de neînchipuit fără Pierre. Iar faptul că Charlot voia să-i răpească nu numai beneficiul material, ci și cel ideal al bărbăției și al străduinței sale, era prea de tot. Dacă Charlot ar pune mîna pe firma *Hortalez*, ar reuși să se contopească într-atît cu ea, încît în cele din urmă i s-ar atribui lui trimiterea armelor, și Saratoga, și tot meritul istoric.

Sania luneca mai departe, clopoțeii zornăiau, podoabele de pe capetele cailor se legănau, Désirée ședea înfășurată în blană, micuță, delicată, hotărîtă și supărată. Trăise cu Charlot, îi răbdase toanele ciudate, contradictorii, răutăcioase. Era capabil, periculos, interesant, îi plăcuse de multe ori. Era o prostie s-o rupă cu el. Totuși o va face. Nu-i putea trece cu vederea faptul că voia să-l jefuiască și să-l ruineze pe Pierre, din ură și capriciu, pentru că era gelos pe el.

Trecu pe sub portalul cu inscripția *Vanitas, vanitatum vanitas*. Ajunse în fața lui Charlot. El îi scoase blana. „V-ați purtat față de prietenul dumneavoastră Pierre ca un ticălos, *monsieur*", spuse ea. Lenormant păli, dar zîmbi. „Nu știu cîtuși de puțin la ce vă referiți, dragă prietenă. Am propus prietenului nostru Pierre să-l scap de faliment și să-i dăruiesc un milion." — „Știți prea bine ce vreau să spun", spuse Désirée, cu vocea ei modulată, hotărîtă. Ochii rotunzi, triști, căzuți în fundul capului ai lui Lenormant se împăienjeniră și mai mult. „Văd că sînt rău înțeles — și adăugă abia șoptit: Mi s-a mai întîmplat asta, de mai multe ori, în clipele hotărîtoare."

Cuvintele și felul în care le rostea Charlot o impresionară, o mișcară pe Désirée. Dar tocmai pentru că simțea că era sincer, că amintirea lui Jeanne nu-l slăbea și că ei i se datora felul lui de a fi contradictoriu, spuse: „Dacă țineți la mine — și cred într-adevăr că nu vă displac — aveți într-adevăr motive să comparați situația prezentă cu o anumită altă situație. Căci acum mă vedeți pentru ultima oară."

Monsieur Lenormant nu se îndoia că Désirée vorbea serios. Iat-o, obraznică, tînără, sigură de sine, îl avea la cheremul ei

și o știa. Era stăpînit de furie și dorință de răzbunare, ardea să strivească această șerpoaică mică, frumoasă, nerușinată. Totodată îl rodea durerea cea veche, amintirea clipei aceleia cumplite, sfîșietoare, cînd aflase că Jeanne îl părăsise și se mutase la Versailles. Această Désirée încă nu-l părăsise, se mai afla alături de el, dar îl amenința că-l va părăsi și o va face. Jeanne plecase cel puțin la Versailles, la rege, la un rege ticălos, care însă era măreț, arătos și gata să-i dea ceea ce-și dorea, putere, strălucire, bogăție. Pe cînd Désirée se ducea la Pierrot, înfumuratul, caraghiosul Pierrot care se încumeta să înceapă lucruri ce depășeau cu mult puterile sale, la acel coate-goale, acel lăudăros. Se biruise pe sine, o împărtise cu pîrlitul de Pierrot care acum nu se mai îndura să-i lase nici ceea ce avusese, iar Désirée pleca acum cu totul și pentru totdeauna la acel coate-goale. Așa ceva nu trebuia să se întîmple. Cînd Jeanne voise să se întoarcă la el, o respinsese din mîndrie. Nu voia să facă a doua oară greșeala cea mare, neasemuită, de a jertfi din mîndrie ceea ce era mai de preț în viața lui. Ce era mîndria? O nălucă, un gunoi. Această Désirée nu era Jeanne, dar și ea era ceva minunat de vioi, de luminos. Un vers îi răsună în gînd, un vers latinesc: *Ver vide. Ut tota floret, ut olet, ut nitida nitet.* Ea e primăvara. Cum înflorește toată, cît parfum răspîndește, ce luminos lucește.

„Rămîi la mine, Désirée", o rugă răgușit. Ea întrebă concret: „Vreți să-l ajutați?" Charlot nu șovăi nici o clipă. „Nu, niciodată", izbucni el. Iar apoi, fără ca măcar să fi trecut două secunde, spuse: „Dar vreau să mă însor cu dumneata".

S-ar fi așteptat mai curînd ca el să se năpustească asupra ei, s-o lovească cu primul obiect tare pe care va pune mîna. „Vreau să mă însor cu dumneata", îi propunea el cu vorbele cele mai simple. Însemna triumful, însemna să se instaleze în palatul Étioles, ca madame Lenormant d'Étioles, să aibă curtea ei, să-i angajeze pe colegi să joace pe propria sa scenă, spre desfătarea ei și a musafirilor, să fie egală în drepturi cu François Vaudreuil. Charlot nu era un om tînăr, n-ar trebui să trăiască multă vreme alături de el. Mai ales că, după ce se va însura cu ea, se va mistui în plăceri, furie și desperare. Ceea ce se înfățișa înaintea ochilor ei era o țară a făgăduinței.

Voi să spună :

„Am să mă gîndesc". Dar se văzu pe sine însăşi, abia cu cîteva ore în urmă, cum socotise normal ca prietenul ei Pierre să renunţe la bogăţie şi linişte, pentru că ar fi trebuit să le plătească cu o mare umilinţă. Domnia ei la palatul Étioles ar trebui s-o plătească cu o mică trădare faţă de Pierre.

Dar Étioles însemna gloria şi ce importa pe lîngă asta o mică trădare ? Era gata să spună : „Am să mă gîndesc" şi în faţa ei apăru chipul tineresc, şiret, naiv, inteligent al prietenului ei Pierre, şi spuse : „Nu, Charlot ! Mulţumesc, Charlot !" şi plecă.

Cînd Pierre se plînse lui Silas Deane de decepţia suferită şi greutăţile pe care i le pricinuia indiferenţa răuvoitoare a Congresului, acesta îi mărturisi pentru prima oară deschis şi plin de durere că nu-l putea ajuta, că era neputincios în faţa intrigilor lui Arthur Lee. Se înfierbîntă vorbind de nerecunoştinţa Congresului, de pe urma căreia avea şi el de suferit. Îşi deschise inima faţă de Pierre. Dorea din tot sufletul să-şi treacă numele în josul pactului pentru a cărui încheiere depusese atîta străduinţe şi pasiune. Acum se temea ca de pe o zi pe alta să nu sosească un nou emisar al Congresului care să-l înlocuiască şi să piardă şi cinstea aceasta.

Atît de amarnic se plînse sărmanul, încît pînă-n cele din urmă Pierre trebui să-l consoleze. Spuse că amîndoi atinseseră punctul culminant, o presimţea cu toată claritatea. Ziua cea mare a semnării pactului nu era departe. Era sigur că documentul istoric va purta semnătura lui Silas Deane. Şi atunci îi va fi uşor acestuia să demaşte în faţa Congresului învinuirile nemerniculuí său adversar, să le înfăţişeze în adevărata lor lumină, drept nişte calomnii veninoase. Păcat numai că şi Arthur Lee va semna probabil tratatul de alianţă şi astfel va pîngări nobilul document.

Pierre se opri brusc în mijlocul avîntatei sale expuneri. Îi venise o idee. Dacă nu putea obţine bani de la Congres, zise el, avea cel puţin dreptul să fie de faţă în momentul solemn al semnării, contribuise doar şi el într-o oarecare măsură la realizarea acestei alianţe. „Cetăţeanul Beaumarchais — încheie el cu avînt — doreşte să fie martor cînd

cetățeanul Franklin va semna pactul dintre Franța și America."

Silas Deane, ușurat de consolările lui Pierre, răspunse că ceea ce își dorea Pierre era întru totul justificat și posibil și promise să vorbească la timpul oportun cu Franklin de sugestia lui Beaumarchais.

De altfel, se părea că afacerile lui Pierre se îndreptau. Chiar în ziua următoare convorbirii cu Deane, primi din America vești neașteptat de bune. Paul scria că perspectivele firmei de a obține plăți se îmbunătățiseră mult după victoria de la Saratoga. Va putea să-i trimită chiar cu primul vas mărfuri în valoare de 180.000 pînă la 200.000 livre. Dar, înainte de toate, obținuse recunoașterea completă din partea Congresului a meritelor lui Beaumarchais și prin asta, în principiu, și a conturilor sale; știrea îi va fi confirmată printr-o adresă oficială care îi va fi expediată probabil tot cu același vas.

În ziua următoare, primi într-adevăr o scrisoare semnată de John Jay, președintele Congresului. Se spunea în scrisoare: „Mult stimate domn, Congresul Statelor Unite ale Americii recunoaște serviciile excepționale pe care i le-ați adus, vă mulțumește și vă exprimă înalta sa considerație. Congresul regretă neajunsurile și neplăcerile pe care le-ați îndurat fiindcă ați sprijinit Statele Unite. Condiții neprielnice au împiedicat pînă acum Congresul să-și îndeplinească obligațiile față de dumneavoastră, dar acum va lua măsurile cele mai grabnice pentru a-și achita datoriile. Sentimentele nobile și concepțiile generoase care singure pot determina o atitudine ca a dumneavoastră vă fac multă cinste. Prin talentele dumneavoastră deosebite ați cucerit admirația acestei republici în formare și recunoștința Lumii Noi."

Inima lui Pierre zvîcni cu putere. Îl cuprinse un puternic sentiment de triumf că nu se lăsase strivit de Charlot.

Apoi, deoarece nu avea nici un ban în casă, se porni să valorifice scrisoarea președintelui John Jay în favoarea finanțelor sale.

Se duse la Vergennes pentru a-i cere pe baza scrisorii un ultim biet milion.

Vergennes îl primi amabil. În discuțiile cu ajutorul cărora încercase să-l convingă pe Louis să încheie alianța, folosise

argumente provenite din memorandumurile lui Pierre asupra chestiunii americane și-i era recunoscător acestui om inventiv și talentat. Prin urmare, cînd Pierre ceru din nou un împrumut, ministrul răspunse că, desigur, nu-și va părăsi vechiul prieten la nevoie. Pierre îi întinse scrisoarea lui John Jay ca să-i dovedească că foarte curînd nu va mai fi nevoie să ceară bani din casa regelui. Vergennes citea și Pierre contempla mîndru și încordat fața lui amabilă, puțin ironică.

Dar observă cu uimire și spaimă cum fața lui Vergennes se întuneca pe măsură ce citea. Nu rămăsese nimic din amabilitatea și ironia dinainte, ci doar un refuz glacial, distant.

Uluit, Pierre înțelese ce greșeală de neiertat făcuse. Desigur, Vergennes se așteptase ca el, ministrul, să primească o asemenea scrisoare de la Congres și nu agentul său, omul său de paie, unealta lui. Cum putuse el, Pierre, cunoscător al firii omenești, să săvîrșească o asemenea dobitocie, să arate omului de care depindea că Lumea Nouă îl considera pe el ca cel mai de seamă sprijin în Europa și nu pe ministrul de Externe al regelui preacreștin.

Vergennes îi înapoie scrisoarea. „Da, desigur, vă felicit, *monsieur*, spuse el. În cazul acesta nu mai este nevoie să facem eforturi să vă ajutăm", iar cuvintele lui, atitudinea lui vădeau acea politețe arogantă pe care Pierre o ura și o admira atît de mult la aristocrați.

Căută în toate ungherele minții sale cum să repare greșeala. În cele din urmă spuse că are o mare rugăminte pe care de mult voise s-o înfățișeze ministrului, să i se permită să boteze următorul vas ce avea să iasă din docuri cu numele de „Contele Vergennes". Ministrul răspunse: „Cred că lumea cu care aveți de-a face ar ști mai bine să prețuiască gestul dumneavoastră, dacă ați boteza vasul cu numele dumneavoastră sau cu al vreunui tovarăș de afaceri de al dumneavoastră."

Nu-i rămăsese altceva de făcut lui Pierre, decît să plece. Cînd se ridică în picioare, mai aminti o dată de scopul vizitei sale. După cum îl înțelesese pe conte, spuse el, se putea bizui pe sprijin din partea guvernului maiestății-sale pentru perioada de trecere, pînă la sosirea plăților făgăduite de Congres. „La cît v-ați gîndit?" întrebă Vergennes rece.

Pierre intenționase să ceară unul sau două milioane. „Patru sute de mii de livre", spuse el. „Glumiți, *monsieur*, răspunse Vergennes. Am să spun să vi se verse o sută de mii de livre. Dar socot că pe viitor nu vă veți mai adresa fondurilor secrete ale maiestății-sale."

Cu frumoasa, elogioasa scrisoare a lui John Jay în buzunar, cu furie clocotitoare împotriva marilor seniori în inimă, Pierre făcu cale întoarsă.

La jumătatea drumului se răzgîndi și porni spre Passy.

Franklin, cînd citi scrisoarea, încuviință cu capul său cel mare: „Ei, ia te uită — spuse el — asta trebuie să fi fost o mare bucurie pentru dumneavoastră". În sinea lui gîndea că dacă Congresul îl trata cu asemenea cuvinte frumoase, însemna că socotea aceasta ca un fel de plată. Perspectivele lui *monsieur* Caron de a primi bani lichizi în următoarele luni îi părură îndoielnice.

Pierre aduse vorba despre necazurile sale. Livrarea armelor pentru Saratoga aproape îl ruinase și, pînă la venirea sumelor pomenite în scrisoarea Congresului, avea nevoie de credit. N-ar putea Franklin să-i avanseze o sumă în contul mărfurilor și a ordinelor de plată promise de Congres? Își descrise necazurile mai mult în glumă. Presupunea că în felul acesta va putea cel mai bine să-l influențeze pe bătrînul umorist și povestitor de anecdote. Încheie cu un gest de cerșetor bine jucat: *Date obolum Belisarrio* [1].

Franklin își spuse că *monsieur* Caron nu greșea cu totul cînd cita „Făceți-vă pomană cu Belizariu", deoarece sărăcise într-o oarecare măsură ca și Belizariu, datorită serviciilor pe care le adusese statului. Dar teatrul pe care-l juca acest om îmbrăcat bine, aproape excentric, care-și cerea banii într-un fel atît de nedemn, îi inspiră silă. S-ar fi putut justifica în fața Congresului dacă i-ar fi avansat lui Pierre o sumă nu prea mare, dar oare nu se zbătea el însuși permanent în greutăți? Și la urma urmei, nu era sarcina lui să-l ajute să-și încaseze banii.

„Înțeleg situația dumneavoastră, stimate prietene, spuse el. Dar vedeți, noi, emisarii Statelor Unite, nu sîntem ban-

[1] „Faceți-vă pomană cu Belizariu". După o legendă, generalul bizantin Belizariu, care a adus mari servicii imperiului, după ce a căzut în disgrația lui Justinian și-a pierdut vederea și a fost silit să cerșească.

cheri. Am încălca instrucțiunile noastre dacă am lua asupra noastră asemenea funcții. Și, după plăcuta scrisoare a Congresului, aveți și fără asta speranțe întemeiate că în curînd veți fi răsplătit pentru toată strădania dumneavoastră." Franklin vorbea prietenește și cu simpatie, dar vorbele lui nu permiteau continuarea discuției. Pierre își luă rămas bun.

Ședea în casa sa uriașă, în minunata sa cameră de lucru, cu scrisoarea de laude în față. „Vorbe, vorbe, Caprice", spuse el cățelei și încuie scrisoarea în sipet, laolaltă cu manuscrisele, chitanțele, documentele, scrisorile de dragoste.

Răspunsul Curții de la Madrid sosi mai repede și mai precis decît și-ar fi dorit Louis. Carlos trimitea vorbă că deocamdată Spania nu va lua parte la o alianță cu coloniile engleze din America, dar un pact între Franța și americani nu numai că nu-i displăcea, ci îi era chiar binevenit.

Acum principala obiecție a lui Louis se năruise și Toinette îi ceru insistent să-și țină în sfîrșit făgăduiala. Trebui din nou să convoace o conferință și să dea voie Toinettei să fie de față.

Maurepas declară că exista marea primejdie ca americanii, dacă erau prea mult amînați, să accepte totuși propunerile engleze. „Ar trebui să cerem imediat doctorului Franklin asigurarea că va refuza orice propunere a Angliei, care ar prevedea reunirea coloniilor cu metropola", propuse Vergennes. „De ce ne-ar da *monsieur* Franklin o asemenea asigurare?" întrebă Toinette, dînd disprețuitoare din umeri. „S-ar găsi o cale", adăugă Maurepas. Și Vergennes întregi: „Dacă ne-ar fi îngăduit să comunicăm americanilor că regele se angajează să încheie alianța, sigur că și doctorul Franklin ar fi dispus să ne dea asigurările cuvenite".

Vorbise adresîndu-se Toinettei. Aceasta îl privi pe Louis. Tăcură cu toții. „Se poate avea încredere în cuvîntul unui rebel?" întrebă în sfîrșit Louis nemulțumit. „Nu prețuiește cît un cuvînt regesc — spuse Maurepas — dar doctorul Franklin este considerat de lumea întreagă ca un om de cuvînt." — „De fapt, nu există altă cale", repetă Vergennes. „Ați auzit, sire, spuse Toinette, apoi îl îndemnă: Vă rog, pronunțați-vă!"

Louis se frămînta pe scaun, trase zgomotos aer în piept. Mormăi: „Ei bine, ei da!" Ceilalți răsuflară ușurați.

Dar el, observînd aceasta, adăugă în grabă: „Dar nu mă angajez cu nici un termen, auziți, *messieurs*. Este o promisiune generală, neconcretizată, și să fiți prudenți în tratativele cu rebelii. Nu trebuie forțat nimic. Să nu uitați asta, *messieurs*. Fiecare paragraf trebuie cîntărit cu grijă." — „Aveți încredere în noi, sire, îl liniști Maurepas. Miniștrii dumneavoastră nu sînt oameni pripiți."

Dar, chiar în aceeași zi, Maurepas și Vergennes se porniră pe treabă.

Monsieur Gérard se întîlni din nou conspirativ, pe după uși zăvorîte, cu cei trei emisari. Amintindu-și de insistența răuvoitoare cu care Louis le poruncise ca tratativele să rămînă secrete, Gérard ceru domnilor să-și dea cuvîntul de onoare că vor păstra tăcerea cea mai adîncă asupra celor ce avea să le comunice. Arthur Lee răspunse că în America nu era obiceiul ca cineva să-și dea cuvîntul de onoare, cuvîntul singur era suficient. Dar doctorul Franklin spuse: „Dacă doriți, vă dau cuvîntul meu de onoare".

Apoi *monsieur* Gérard declară că avea să le pună trei întrebări. Prima: Cum trebuie să procedeze Curtea de la Versailles pentru a dovedi emisarilor sincerul său respect față de cauza americană și a-i împiedica să dea ascultare propunerilor Marii Britanii? A doua: Ce ar trebui să se facă pentru a convinge Congresul și poporul Statelor Unite de acest respect și a-l împiedica să primească propunerile Marii Britanii? A treia: Ce ajutor practic așteaptă Statele Unite de la guvernul francez?

Franklin zîmbi amabil și se pregăti să răspundă. Dar Arthur Lee declară, pripit și sever, că răspunsul la niște întrebări atît de importante cere timp de gîndire. *Monsieur* Gérard răspunse că de fapt domnii avuseseră un an de zile timp să judece problemele. „Totuși, trebuie să cerem în orice caz încă o oră", declară neînduplecat Arthur Lee. *Monsieur* Gérard declară că-și va permite să vină să ia răspunsul peste o oră și plecă.

Doctorul Franklin se așeză și începu să scrie răspunsurile la cele trei întrebări; între timp, Silas Deane și Arthur Lee ajunseră la un schimb violent de cuvinte. Franklin îi rugă: „Vă rog mai încet, domnilor", și scrise mai departe.

Monsieur Gérard se înapoie și Franklin îi citi răspunsurile. La prima: Delegații propuseseră mai de mult un pact de prietenie și de schimburi comerciale. Încheierea grabnică a unui asemenea pact ar pune capăt nesiguranței delegaților, le-ar da destulă încredere în prietenia Franței și le-ar permite să respingă orice propuneri de pace ale Angliei, care n-ar avea la bază recunoașterea libertății și a independenței totale a Americii. La a doua: Un împrumut mai important ar fi în ochii Congresului și ai poporului o dovadă destul de grăitoare a prieteniei Curții de la Versailles. La a treia: Trimiterea imediată a opt vase de război ar da Statelor Unite posibilitatea să-și apere coastele și comerțul și să nu dea ascultare propunerilor de pace ale Angliei.

Mr. Lee mai voia să adauge cîte ceva. Dar Franklin se întoarse cu fața spre el și-i făcu semn cu mîna, politicos, dar în așa fel încît Lee amuți.

Monsieur Gérard se declară mulțumit cu răspunsurile. Apoi, fără pauză, continuă: „Am onoarea, domnilor, să vă comunic că guvernul meu este dispus să încheie cu dumneavoastră pactul dorit". Se ridică în picioare, dar și cele ce urmau le rosti ușor, de parcă ar fi vorbit despre vreme. „Sînt împuternicit, *messieurs,* să vă dau cuvîntul maiestății-sale că vom încheia tratatele, cel de amiciție și cel comercial, precum și pactul ofensiv și defensiv care să garanteze neatîrnarea dumneavoastră, cu condiția ca și dumneavoastră să vă obligați să nu încheiați o pace separată cu Anglia și să nu renunțați singuri la independența dumneavoastră."

Franklin reuși să-și stăpînească emoția. Ceilalți doi însă săriseră în picioare. Arthur Lee voi din nou să vorbească, dar și de data aceasta Franklin îl potoli cu o singură mișcare a capului.

Apoi, fără grabă, Franklin se ridică în picioare și spuse liniștit, cu vocea domoală: „*Monsieur,* vă dăm această asigurare".

„Vă mulțumesc, doctore Franklin, spuse *monsieur* Gérard. Nu-mi mai rămîne decît să vă felicit pe dumneavoastră și pe colegii dumneavoastră că această chestiune s-a terminat cu bine. Sper că legătura dintre țările noastre va fi trainică și folositoare pentru ambele părți." Se înclină adînc în fața lui Franklin, mai puțin adînc în fața celorlalți doi și plecă.

Abia acum Franklin răsuflă uşurat şi fericit. Strînse neobişnuit de cald mîna lui Silas Deane şi apoi, cu puţină şovăială, şi pe a lui Arthur Lee. Acesta voi să vorbească. Dar Franklin spuse părinteşte : „Tăceţi", de parcă ar fi vorbit cu un copil necuviincios.

Toate acestea se petrecură la 8 ianuarie, la treizeci şi cinci de zile după sosirea ştirii despre Saratoga.

Acum, cînd ajunseseră atît de departe, Silas Deane îşi aminti de *monsieur* Beaumarchais şi de dorinţa lui de a fi de faţă la semnarea pactului. Pînă astăzi se temuse să-l informeze pe Franklin despre aceasta. Dar acum, cînd ziua încheierii tratatului se apropiase atît de mult, trebuia să amintească de dorinţa lui *monsieur* de Beaumarchais.

Franklin se întunecă la faţă. Una din condiţiile principale ale pactului, spuse el, era păstrarea secretului. Dacă s-ar admite prezenţa lui *monsieur* Caron, s-ar putea tot atît de bine anunţa încheierea alianţei prin crainici. Intimidat, Silas Deane nu mai îndrăzni să insiste asupra cererii lui Pierre.

Dar pretenţia neobrăzată a lui Pierre îi dădu o idee doctorului. Dacă printre prietenii săi francezi se găsea vreunul care într-adevăr să-şi fi adus aportul la făurirea tratatului, acela era prietenul său Dubourg. El fusese cel care iniţiase întîlnirea cu regina. Dacă ar fi vorba să invite vreun francez la semnarea documentului, atunci numai pe Dubourg l-ar invita.

Franklin obţinu o aprobare în doi peri de la Gérard şi se duse la Dubourg. Nu-şi văzuse prietenul de o săptămînă. Îl găsi în pat, aşezat printre perne multe, tras la faţă, răsuflînd din greu, transpirat, cu boneta pe cap. Era îngrijit de un servitor bătrîn şi de un infirmier. Se vedea bine că venirea lui Franklin îi făcea o bucurie nespusă, îl aştepta de mult. Nerăbdător, cu mîna lui ofilită făcu semn slujitorilor să-l lase singur cu prietenul.

Văzîndu-l astfel culcat, Franklin îşi dădu de îndată seama că nu se înşelase cînd i se păruse a vedea la el trăsături hipocratice. Acum oricine putea observa că Dubourg nu mai avea mult de trăit.

„Totul merge de minune, dragul meu, îl informă el. Excelenta dumitale idee a dat roade. Nu degeaba m-am întîlnit cu

regina. Acum e mai mult ca sigur că tratatul va fi semnat." Dubourg, foarte bucuros, răsuflă și mai zgomotos, apoi bolborosi un citat latin, un vers de Horațiu : *Hoc erat in votis*, așa mi-am dorit-o.

Dar Franklin îi pregătise o surpriză. Textul oficial al convenției franco-americane trebuia să fie, ca și toate documentele de stat, redactat în limba franceză. Emisarii cercetaseră atent fiecare cuvînt și fiecare nuanță a lui, doctorul Franklin, în ce-l privea, ceruse oamenilor săi de încredere, lui *madame* Brillon și abatelui Morellet, sensul exact al anumitor expresii. Dar știa ce traducător pasionat era prietenul său Dubourg și de aceea scoase la iveală proiectul tratatului, declarînd că se vedea din nou silit să-i ceară un serviciu și anume sfatul său competent asupra redactării diferitelor paragrafe din proiectul de tratat.

Dubourg reacționă așa cum și-o dorise Franklin: prinse viață. Franklin începu să citească. Dubourg încercă, desigur fără rezultat, să șadă și mai drept, horcăi mai puțin și ascultă cu încordare. La un moment dat făcu un violent semn cu mîna ca să-l întrerupă pe Franklin și rosti cu greu. *De quelque nature qu'ils puissent être, et quelque nom qu'ils puissent avoir,* oricare ar fi natura lor și oricare ar fi numele lor, iar Franklin notă fraza sîrguincios și cu bunăvoință, deși o socotea de prisos. *Les états du roi,* statele regelui, îl întrerupse din nou Dubourg și mai nerăbdător, iar Franklin înțelese că voia să treacă cuvintele acestea în locul celor *les dits États,* statele menționate, pe care nu le găsea destul de clare. Mai făcu cîteva propuneri de felul acesta și Franklin le însemnă pe toate, mulțumi pentru toate și gîndi în sinea lui despre toate că erau neesențiale și că nu va ține cont de nici una din ele.

Apoi își făcu cu glas tare reproșuri că-și obosise atît de mult prietenul bolnav. Dar cum Dubourg avea impresia că se întrema văzînd cu ochii, spera și el că sforțarea făcută nu avea să-i strice. În orice caz, Dubourg trebuia să se îngrijească ; ziua semnării tratatului era aproape și Dubourg trebuia neapărat să fie de față la realizarea alianței pe care el o plănuise.

Franklin se așteptase ca știrea aceasta să provoace ori moartea subită de fericire, ori o îmbunătățire simțitoare a stării lui Dubourg. Cea de a doua ipoteză se adeveri. Dubourg

încetă să mai horcăie, reuși să se proptească mai drept în perne, își dădu cu mîna tremurîndă scufia pe ceafă. „Vorbiți serios? întrebă el. Eu, bătrîn botanist, să fiu de față cînd dumneavoastră și regele Franței... ?" — „Probabil că el n-o să vină în persoană — observă Franklin — dar prezența lui nu mi se pare atît de importantă ca a dumitale." Dubourg apucă mîna lui Franklin, o strînse, o strînse cu toată puterea, dar strînsoarea era slabă.

Cîteva zile mai tîrziu, cînd Franklin veni la dejun, găsi masa pusă ca de sărbătoare. Era a șaptezeci și doua sa aniversare. William era totuși un băiat bun și plin de atenții față de bunic. Îi pregătise și cîteva cadouri, daruri mărunte, pline de atenție, hîrtie de scrisori, pene, creioane, așa cum îi plăceau lui Franklin și cum se găseau cu greu în Franța.

De altfel și în acest an William ar fi uitat de aniversare dacă nu i-ar fi adus aminte Silas Deane. Admirația lui Silas Deane pentru cel mai mare dintre compatrioții săi crescuse și mai mult de cînd Franklin obținuse promisiunea Curții din Versailles că tratatul va fi încheiat. În afară de aceasta, avea nevoie de sprijinul lui Franklin din cauza situației pe care i-o creaseră intrigile lui Arthur Lee față de Congres. Îi părea bine că înainte de a se întoarce în America mai avea o dată prilejul să-și dovedească admirația față de doctor amintind tuturor, cu un zel plin de bune intenții, aniversarea marelui om.

Cînd, după dejun, se serviră gogoși din făină de hrișcă, pe care Franklin le mînca cu plăcere și fără de măsură — Silas Deane se prezentă în persoană, demn și glumeț, declarînd că în anul acesta, după ce marele lor coleg obținuse un succes diplomatic atît de extraordinar, emisarii țineau neapărat să-i înmîneze un dar. Cîțiva oameni voinici aduseră două lăzi mari, le desfăcură și scoaseră la iveală volume impunătoare legate în piele maron: cinci, zece, douăzeci de volume, din ce în ce mai multe; era *l'Encyclopédie*, acel *Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*[1], toate cele douăzeci și opt de volume, plus cele trei volume suplimentare și cele trei volume de gravuri.

[1] Dicționar comentat al științelor, artelor și meșteșugurilor.

Fața lată a lui Franklin se lumină. „Asta este într-adevăr o surpriză și o bucurie, spuse el și strînse mîna lui Silas Deane. De mult îmi doresc l'*Encyclopédie*, dar nici în vis n-aș fi îndrăznit să mi-o cumpăr." L'*Encyclopédie* era o operă foarte scumpă; deși tolerată, oficial era interzisă, și pentru cumpărarea ei pe sub mînă trebuia să se plătească o mie două sute pînă la două mii de livre.

După ce plecă lumea, Franklin cercetă cu ochi duioși volumele grele, masive. Le mîngîia gînditor, aproape drăgăstos. Unii dintre prietenii săi posedau marea operă, o consultase de multe ori, era obișnuit cu ea. Oameni care-i erau apropiați se numărau printre colaboratorii ei, Helvetius, Turgot, Marmontel, Raynal, Necker, apoi alții pe care-i cunoștea numai după numele lor răsunătoare, Voltaire, Rousseau, Buffon. Spiritul Franței, al Europei, mai tot ceea ce fusese gîndit și creat de cînd exista o istorie a gîndirii se găsea cuprins între aceste scoarțe de culoare închisă. Redactorii acestei importante opere, d'Alembert și Diderot, învinseseră greutăți neînchipuite. Oricine își amintea cum, la timpul său, avocatul general al Parlamentului Parisului îi declarase atei, rebeli și corupători ai tineretului pe toți cei ce participaseră, ca autori sau colaboratori, la această operă și-i amenințase cu pedepsele cele mai aspre, cum d'Alembert dăduse atunci prudent înapoi și cum Diderot lucrase mai departe cu încăpățînare, obținînd în cele din urmă ca opera să fie tolerată pe tăcute de guvern, să fie tipărită și răspîndită.

Franklin își aminti zîmbind ușor de întîlnirea cu Diderot pe care o avusese cu cîțiva ani în urmă. Îi făcuse o vizită. Marele scriitor, căsătorit cu o femeie gălăgioasă și vulgară, trăia într-o dezordine de nedescris. Îl primise cu căldură și-l reținuse ore întregi, povestindu-i cu pasiune despre munca lui. Din cînd în cînd, femeia își vîra capul pe ușă, strigîndu-i să termine odată și să vină la masă. Dar mai întîi să facă bine să-și expedieze musafirul. Țipetele zgripțoroaicei nu-l împiedicaseră pe Diderot să-i citească manuscrisul la care tocmai lucra, un studiu despre filozofia lui Seneca. Citise și povestise timp de aproape patru ore, Franklin aproape că nici nu vorbise și cînd femeia, furioasă și amenințătoare, îl mai chemă o dată la masă, Diderot își luă rămas bun cu cuvintele : „Mi-a făcut plăcere, doctore Franklin, să cunosc părerile dumneavoastră".

Încă de pe atunci își dăduse seama, și mai tîrziu pricepuse mai bine, că Diderot era posedat de munca lui. Dar nici nu se putea închipui o muncă mai utilă și mai pasionantă. În tot timpul activității sale pentru l'*Encyclopédie*, Diderot fusese cu un picior în Bastilia, își pusese în joc liniștea, siguranța, viața. Își apărase opera împotriva bisericii, a autorităților, a Sorbonnei, împotriva atacului unit al tuturor obscurantiștilor și iată, în fața lui Franklin se afla acum l'*Encyclopédie*, terminată, gîndire materializată, cartea de căpătîi a epocii, biblia ei, suma cunoștințelor ei. O fortăreață a tuturor ideilor revoluționare, progresiste, un arsenal uriaș din care rațiunea putea oricînd extrage arme noi împotriva superstiției și prejudecăților. Volumele acestea erau tunuri cu care rațiunea trăgea asupra puternicei cetăți a prostiei privilegiate, a ideilor moarte și a instituțiilor depășite ale trecutului. Avusese dreptate acel procuror general care, în fața Parlamentului din Paris, denunțase pe colaboratorii operei ca pe niște conspiratori porniți să întroneze materialismul, să distrugă religia și să dezlănțuie pretutindeni în lume spiritul independenței. Independența Americii n-ar fi putut fi cucerită fără armele ideologice care se găseau strînse și bine orînduite în această *Encyclopédie*.

Ochii lui Franklin lunecau mecanic peste paginile frumos tipărite. Nu se gîndea la ce citea ; era emoționat de atotputernicia rațiunii. Scriitorul Benjamin Franklin era mîndru de nemaipomenita realizare scriitoricească aflată în fața lui și care intervenise activ în istoria globului pămîntesc și intervenea zi de zi tot mai mult. Benjamin Franklin era un om cu sînge rece ; dar acum sufletul lui cînta : rațiunea, rațiunea, rațiunea. Ceea ce avea în față era un monument al rațiunii, mai trainic decît bronzul.

Ochii călăuzeau spre creier cuvinte franțuzești, dar gîndurile sale erau engleze. Se gîndi, oarecum înveselit, că principiile de bază ale marii opere erau englezești. Că știința însemna putere spuseseră pentru prima dată compatrioții săi, englezii, englezul Francis Bacon. Ideea utilității științei se născuse și crescuse sub cerul Angliei.

Dar ceea ce făcuseră francezii din ideile engleze era de admirat. Logica ascuțită, consecventă, emanciparea față de autoritățile trecutului, combativitatea strălucitoare a gîndirii lor, astea le aparțineau în întregime francezilor. „Un Voltaire

n-o să creăm noi așa curînd — gîndi el — va trebui să ne mulțumim cu un Franklin. În schimb sîntem primii care nu numai că am gîndit aceste idei, ci le-am și pus în practică. Noi știm să așteptăm și să alegem momentul potrivit!"

Se simțea înrudit cu toți cei ce creaseră opera aceasta, indiferent dacă erau englezi sau francezi, teoreticieni sau oameni de acțiune. Răspîndiți prin toate națiunile, ei formau republica savanților și el era mîndru și umil totodată, un cetățean al acestei republici.

Rațiunea, rațiunea, rațiunea.

Se mai simțea îndatorat față de oamenii aceștia pentru bucuria dumnezeiască ce i-o pricinuiau metodele lor spășite, viclene. Căci multă răbdare și viclenie folosiseră Diderot și ai săi ca să adoarmă pe cenzori într-atît, încît să închidă totuși un ochi, ca să lase să apară l'*Encyclopédie*, în ciuda atacurilor turbate ale clerului și a interdicției procurorului. Concesii, bineînțeles, au trebuit să facă. Franklin răsfoi articolele în care desigur că cenzorii căutaseră cu cea mai mare atenție lucruri nepermise. Articole ca „Creștinism", „Suflet", „Libertate de voință" erau toate prezentate în așa fel, încît nici cel mai ortodox teolog nu se putea supăra. În schimb, în alte locuri, sub titluri nevinovate, erau demonstrate, cu argumente invincibile, adevăruri nepermise. Cine ar fi căutat argumente științifice împotriva imaculatei concepții la cuvîntul „Juno"? Iar la cuvîntul „glugă" argumente împotriva călugărilor și a mănăstirilor? Și cine ar fi căutat argumente împotriva religiilor revelate la cuvîntul „vultur"?

Undeva, în numeroasele volume, trebuiau desigur să se găsească instrucțiuni despre felul cum se puteau trage cele mai mari foloase din lectura lor. Franklin caută în bogata sa memorie. Desigur că modul de întrebuințare nu se găsea nici în cuvîntul introductiv al lui Diderot și nici în prefața lui d'Alembert. Deodată îi veni în minte, îl putea găsi la cuvîntul *Encyclopédie*.

Franklin căută cuvîntul. „Desigur că în toate articolele principale trebuie respectate cu grijă prejudecățile politice și religioase. În schimb, se pot face referiri la alte articole care ies mai puțin în evidență și în ele se pot aduce argumente hotărîtoare ale rațiunii împotriva prejudecăților. Astfel se ivește posibilitatea de a nărui clădirea de lut și a risipi

praful şi vechiturile. Metoda aceasta de a lumina oamenii asupra rătăcirilor lor nu stîrneşte supărare şi îşi face totodată în mod inevitabil efectul asupra celor înţelegători, influenţînd şi pe ceilalţi în ascuns şi pe nesimţite. Dacă această metodă este folosită cu dibăcie şi cu socoteală, ea dă unei enciclopedii puterea să transforme modul de gîndire al epocii."

Franklin era cu totul de acord cu această strategie. Raţiunea trebuia să pătrundă încet în minţile unora şi, de la aceştia, să se răspîndească treptat mai departe. A încerca distrugerea superstiţiilor religioase ale maselor de pe o zi pe alta era stupid ; se puteau cel mult zdruncina temeliile societăţii. El însuşi folosise aceleaşi argumente ca şi *monsieur* Diderot cînd încercase să-l împiedice pe neînfricatul acela care voia să mătură de pe faţa pămîntului orice credinţă religioasă cu cartea sa agresivă despre raţiune.

Franklin zîmbi. Ce vicleni erau francezii, Voltaire şi Diderot. Dar el, bătrînul Benjamin, era mai viclean. Nu fusese lucru uşor să încheie alianţa. Regele nevîrstnic şi mărginit observase de la început că pentru monarhia lui era periculos să încheie un pact cu oamenii care-şi clădiseră statul pe principiile Enciclopediei. De-alde Maurepas şi Vergennes nu vedeau decît avantajele pe care alianţa le-ar putea aduce pentru ziua de azi şi în anul în curs ; cu toată abilitatea lor, nici nu bănuiau în ce afacere periculoasă se angajaseră. Şi bătrînul doctor simţea o adîncă mulţumire sufletească că-i păcălise, că reuşise cu atîta răbdare şi vicleşug să-l facă pe tînărul rege să încheie alianţa. Acum ieşea la lumină tot ceea ce stătuse ascuns între filele acestor volume periculoase. Acum se transformau în viaţă, în politică şi istorie.

Raţiunea, raţiunea, raţiunea.

Îşi luă volumele cu planşe. Contemplă cu pricepere şi plăcere cele nouăsprezece gravuri în cupru, care reprezentau uneltele şi operaţiile artei tipografice. Arta lui. Periculoasă artă. Ilustraţiile erau bune. Totul era reprezentat clar şi conştiincios.

Apoi aşeză volumele enciclopediei printre celelalte cărţi ale sale. Alese locul încet şi cu atenţie, cît mai la îndemînă. Ca să facă loc, scoase alte cărţi, le mută, se căţără, coborî, se aplecă, făcu ordine. Astfel, l'*Encyclopédie* îi prilejui şi un bun exerciţiu fizic.

Apoi se așeză puțin obosit, cu ochii închiși, în fotoliul lui comod. Uneori clipea spre volumele de-abia așezate în rafturi. Era o aniversare plăcută. Alianța era asigurată și aproape încheiată, în rafturile sale de cărți se înșirau frumoase, demne și utile, volumele din l'*Encyclopédie* și pe el îl aștepta o masă de aniversare la scumpa lui prietenă Marie-Félicité Helvetius.

Știind că era o speranță nesăbuită, Louis spera totuși, în adîncul inimii, că în ultima clipă se va întîmpla vreun eveniment care să-l salveze de la semnarea nesuferitei alianțe. De aceea încerca să amîne pe cît putea încheierea oficială a alianței și se încăpățîna să caute nod în papură. Găsea în proiectele tratatului mereu alte formulări la care avea ceva de obiectat și rea-voința sa îl făcea să vadă în dosul unor cuvinte nevinovate intenții periculoase ale celeilalte părți semnatare.

Fără ca s-o știe, manevrele sale de amînare erau sprijinite de unul din delegații americani. Căci dacă Louis era cîrtitor și bănuitor, Arthur Lee în schimb era și mai pedant și neîncrezător. Amîndoi despicau în patru fiecare cuvînt din tratat.

Se introduseseră în tratat o serie de precizări care determinau ajutoarele pe care guvernul francez trebuia să le acorde americanilor, atît timp cît aveau să ducă singuri războiul. Deoarece însă, de îndată ce Anglia avea să afle de ratificare, ostilitățile aveau să izbucnească neîntîrziat, clauzele acestea erau, în fond, inutile. Dar ele dădeau, atît lui Louis cît și lui Arthur Lee, prilejul să-și exercite subtilitatea.

Arthur Lee sosea zilnic cu trăsura la Passy. O dată la două zile se supăra că Franklin nu-l primea imediat. Într-un rînd, găsi o copie a tratatului lăsată la voia întîmplării, într-o cameră în care un vizitator francez îl aștepta pe Franklin. Se plînse indignat de nemaipomenita lipsă de grijă a tînărului secretar William Temple. Franklin rămase o clipă dezorientat, apoi își apără nepotul. Dar după aceea, cînd rămase singur cu William, îi vorbi pe șleau, îi spuse că este lipsit de conștiință, un pierde-vară și că merită să fie dat afară în mod rușinos. William încercă să se apere în felul lui obișnuit, amabil. Dar Franklin spuse : „Taci" și-l privi atît de aspru, încît William păli și se opri în mijlocul frazei.

Cicălelile răuvoitoare fără de sfîrşit ale lui Arthur Lee îl exasperau pe Silas Deane. Dorea din tot sufletul măcar să-şi treacă numele pe tratatul de alianţă şi era din ce în ce mai chinuit de teama, aproape bolnăvicioasă, că înlocuitorul lui va sosi înainte de semnarea tratatului şi documentul va purta iscălitura noului venit. Asculta cu furie cum uscatul şi înăcritul Arthur Lee aducea mereu alte obiecţii lipsite de sens.

Şi Franklin ar fi dorit ca tratatul să fie încheiat cît mai curînd. Răsunetul victoriei de la Saratoga începuse să scadă, încheierea grabnică a tratatului era o necesitate politică. În America se aştepta cu încordare şi nesaţ ca mijloacele militare şi economice ale marii naţiuni franceze să fie puse la dispoziţia americanilor. Franklin îi vorbea politicos lui Arthur Lee şi-l ruga să nu facă atîtea *punctilios*[1]. Folosea însă cuvîntul arhaic „punctilio" pentru că i se părea mai blînd, mai politicos. Dar tocmai asta îl îndîrjea şi mai mult pe Arthur Lee. „Cine face punctilios? replică el. Tratatul ar fi de mult gata dacă dumneavoastră n-aţi contrazice din principiu orice cuvînt pe care-l rostesc."

Odată însă îşi pierdu şi liniştitul Franklin răbdarea. Introdusese o clauză prin care Franţa renunţa în mod clar la întreg continentul american, precum şi la toate insulele din sfera continentului pe care aliaţii le-ar cuceri eventual în cursul luptelor cu Marea Britanie. Erau pomenite insulele Newfoundland, Cape Breton, Saint John, Anticosti şi Bermudele, excepţie făceau insulele Indiilor Occidentale. În ziua următoare, Arthur Lee găsise că formularea nu era destul de clară şi ceruse să se întocmească o listă exactă a tuturor insulelor în cauză. Şi pe asta o acceptase *monsieur* Gérard fără discuţii, dar întrebase, cu o umbră de supărare în glas, dacă în sfîrşit articolul IX era considerat definitiv, iar Franklin se grăbise să răspundă „Da". În ziua următoare însă, Arthur Lee declară că redactarea articolului IX tot nu era satisfăcătoare. Se folosea cuvîntul „a cuceri" ceea ce era incompatibil cu demnitatea şi virtuţile Statelor Unite. Nu era vorba de cuceriri, insulele ce urmau a fi ocupate trebuiau mai curînd considerate, încă de pe acum, ca viitoare părţi componente ale Statelor

[1] Obiecţii mărunte.

Unite. Propuse în consecință o formulare nouă, foarte complicată a articolului IX.

Silas Deane izbucni mînios : „Asta e prea mult". Acum îi veni în ajutor și doctorul. Se ridică în picioare, uriaș și vînjos, în fața pipernicitului Arthur Lee și spuse : „Ce-ți închipui, tinere ? Alaltăieri *monsieur* Gérard ne-a făcut o concesie importantă, pe care guvernul său nu era de loc nevoit s-o facă în urma discuțiilor preliminare. Ieri am cerut lărgirea acestei concesii și ne-a fost acordată, iar noi ne-am declarat satisfăcuți în cuvinte neîndoielnice. Iar astăzi vii cu noi *punctilios*. Vrei să ne faci de rîs în fața Franței cu nehotărîrea și pedanteria dumitale ?" — „Am știut dinainte — răspunse Arthur Lee — că dumneavoastră o să vă uniți din nou amîndoi împotriva mea. *Punctilios* ! Și dacă o să ne pierdem insulele din cauza lipsei dumneavoastră de grijă ? Ceilalți doi tăceau încruntați. Bine, mă supun, spuse în sfîrșit Arthur Lee. Dar răspunderea cade toată asupra dumneavoastră." „Să cadă", spuse Franklin.

Între timp, Vergennes ținuse cont, cu multă stăpînire de sine, de toate obiecțiile lui Louis și, după ce îi prezentă proiectul tratatului pentru a șaptea oară, din nou cu numeroase schimbări, spera ca Louis să fie mulțumit cu toate mărunțișurile. Dar, cînd îi prezentă tratatul în această ultimă redactare, Louis declară senin : „Așa, acum am să mă apuc să cercetez trei zile totul în liniște". Iar cînd ministrul, îngrozit, se prezentă peste trei zile, Louis mai însemnase cu multă grijă alte douăzeci și trei de puncte a căror modificare o dorea.

Toinette, îmboldită de Maurepas și Vergennes, asaltată de Vaudreuil, îl încolți. Ceru cu tărie să nu mai amîne semnarea tratatelor, să se țină în sfîrșit de cuvînt. Louis o privi, iar fața sa tînără, grasă, oglindi supărare, viclenie și tristețe. „Pactul în care mă avînt, *madame* — spuse el — este un pact cu diavolul. V-am promis și mă țin de cuvînt. Dar un asemenea legămînt nu e un fleac, vreau ca fiecare amănunt să fie bine socotit din punct de vedere politic, juridic și moral." „Vă gîndiți de săptămîni de zile, sire, se înfierbîntă Toinette. Căutați scuze. Faceți caz din fiecare nimic. Veniți mereu cu noi fleacuri, mărunțișuri, nimicuri", îi azvîrli ea în față toate cuvintele franceze pe care le cunoștea ca să-i reproșeze meschinăria.

El se simți ofensat. „Dumneavoastră nu înțelegeți, *madame*, îi replică pe cît putu de sever, și se străduí să arate măreț ca în tabloul lui Duplessis. Acest doctor Franklin al dumneavoastră este un avocat și sforar de mîna întîi. El încearcă să mă tragă pe sfoară prin toate mijloacele. Dacă n-ar fi vorba decît de mine, aș fi cedat de mult, sătul de chițibușăriile lui. Dar e în joc poporul meu. Americanii au uitat să menționeze una din insulele mele din Indiile de vest, deși se află pe toate hărțile. În schimb, au trecut printre insulele pe care vor să le ia regelui Angliei una pe care n-o pot găsi pe nici o hartă. Considerați asta un nimic? Spuneți, considerați asta un nimic? Pot să semnez așa ceva? În afară de asta, în tratatul de alianță se pomenește de două ori de întreg cursul fluviului Mississippi. Cursul lui trebuie să formeze hotarul dintre rebeli și Spania. Și izvorul acestui Mississippi nici n-a fost descoperit. Dacă aș lăsa să treacă așa ceva, poate că dintr-o trăsătură ușuratică de condei aș răpi vărului nostru de la Madrid teritorii care sînt la fel de mari ca întreaga Austrie. Mărunțișuri, fleacuri. Dumneavoastră nu știți ce vorbiți, *madame*. Nu, așa ceva nu semnez. Nu pot. În fața conștiinței mele și a lui dumnezeu, nu pot să răspund pentru una ca asta." Îi tremura gușa.

Sosi o veste care răsturnă din temelii situația politică. Murise prințul elector de Bavaria. Problema urmașului său frămînta Europa.

Trimisul austriac, contele Mercy, se prezentă la Vergennes. Împăratul Josef poseda drepturi asupra celei mai mari părți a Bavariei. Dar ele fuseseră obținute într-un mod îndoielnic, existau numai pe hîrtie și oricine știa că regele Friedrich al Prusiei nu va sta cu mîinile în sîn dacă Habsburgii vor pune mîna pe Bavaria. În discuțiile avute în trecut cu Vergennes, Mercy accentuase că suveranul său conta pe sprijinul Franței pentru valorificarea drepturilor sale. Pînă acum el se referise însă numai la legăturile de familie dintre Schönbrunn și Versailles și la tratatul de alianță. Acum, cînd chestia devenea serioasă, realistul Josef oferea regelui Louis, prin Mercy, compensații foarte concrete în schimbul ajutorului său: Țările de Jos, care aparțineau Austriei.

Alipirea provinciilor flamande, udate cu sînge francez, era un vechi vis al regilor Franței și Vergennes trebui să recunoască, în sinea lui, că oferta Habsburgilor era dibace și mărinimoasă. Dar Josef cerea în schimb un aport uriaș : riscul unui război cît se poate de nepopular împotriva Prusiei. Drept care Vergennes se hotărî încă de la început să refuze oferta lui Josef. De vreme ce nu se putea duce un război pe două fronturi, acceptarea ofertei lui Josef însemna menținerea neintervenției Angliei prin concesii mari și renunțarea la tot ce clădiseră cu atîta trudă. Însemna să renunțe la slăbirea Angliei și la sprijinirea Americii, însemna să accepte realipirea coloniilor americanilor la metropolă și să se afle față-n față cu o Mare Britanie întărită. Vergennes nu se gîndea să-și asume răspunderea pentru astfel de jertfe și pericole și nu se lăsă ispitit de o nouă ofertă a lui Mercy.

Dar ce avea să facă Louis? Pînă acum sprijinise din toată inima politica austriacă dusă de miniștrii săi. Dar, oare, acum nu se va zăpăci? Va putea rezista ispitei flamande și îndemnurilor Toinettei, care va încerca să-l înduplece zi și noapte, mai ales noaptea?

Maurepas împărtășea îndoielile colegului său Vergennes. Amîndoi miniștrii se temeau însă mai presus de toate ca Louis să nu folosească chestiunea bavareză drept pretext pentru a amîna semnarea pactului american într-un viitor cît mai îndepărtat. Va încerca să se eschiveze de la o hotărîre clară în chestiunea intervenției habsburgice și va declara că atît timp cît nu a ajuns la o decizie în privința asta, nu putea încheia alianța cu americanii. Domnii trebuiau deci să obțină de la Louis un „nu" rapid și hotărît în chestiunea austriacă; astfel era silit să spună „da" la pactul american.

Maurepas era în general optimist. Știa să-l ghicească pe Louis. Pactul cu rebelii era un păcat, dar sprijinirea lui Josef cel fără dumnezeu, într-un război ticălos dus împotriva lui Friedrich, tot păcat era. Iar Friedrich ședea departe, în palatul de la Potsdam, și-i lăsa în pace, Anglia însă se afla periculos de aproape, îi amenința în India sau în insule și comisarul ei se lăfăia obraznic la Dunkerque. Dacă e să fie păcat, atunci mai bine un război împotriva Angliei decît împotriva Prusiei. Și, în afară de asta, Maurepas mai pregătise pentru Louis,

după cum îl încredința zîmbind misterios pe colegul său, un mic mijloc de presiune pe al cărui efect se putea bizui.

Miniștrii îl găsiră pe Louis prost dispus. El începu de îndată să vorbească de obligațiile ce-i reveneau de pe urma tratatului cu Habsburgii și era clar că nu voia să spună un „nu" deslușit lui Josef, ci să amîne răspunsul.

Vergennes argumentă că nu era cazul de coaliție prevăzut, deoarece nu era vorba de un război de apărare. Dacă Josef voia să-și impună cu forța drepturile sale foarte artificiale asupra Bavariei, atunci era vorba de un război de cucerire, de un război criminal. Maurepas explică de asemenea că un război împotriva Prusiei era condamnabil nu numai din punct de vedere moral, ci și din cel al utilității. Cu Flandra sau fără Flandra, riscul era prea mare și pe deasupra un astfel de război ar fi extrem de nepopular.

Louis răspunse că, în linii generale, le dădea dreptate domnilor și că nimic nu-i era mai străin decît să se lase atras într-un război împotriva Prusiei. Pe de altă parte, nu voia să-i spună cumnatului său Josef care, după cum se vedea, dorea din toată inima să cucerească Bavaria, un „nu" grosolan și nefrățesc. În sfîrșit, mai trebuia ținut cont de angajamentele pactului habsburgic și-i era silă să se tocmească cu Josef dacă era sau nu un război de apărare. Deci trebuia să ridice obiecții contelui Mercy, obiecții și iar obiecții, amînînd mereu hotărîrea.

Cei doi miniștri nu găsiră asta recomandabil. Declarară că dacă nu i se refuză lui Josef de la început și cu toată hotărîrea orice sprijin, acest prinț atît de energic va ocupa de îndată Bavaria, războiul va bate la ușă iar Josef va afirma, cu bună dreptate, că tocmai promisiunile în doi peri ale Franței l-au determinat să pătrundă în Bavaria. „Sire, spuneți un *nu* răspicat, îl rugă Vergennes. Permiteți-ne să respingem politicos și hotărît propunerile lui Mercy."

Louis răsuflă zgomotos și dădu din colț în colț. Maurepas îi făcu colegului său un semn cu ochiul și recurse la acea mică presiune. Declară că politica șovăielnică pe care voia s-o adopte Louis era tocmai ceea ce aștepta ilustrul său cumnat. Cel ce șovăie poate fi atras. El, Maurepas, avea motiv să creadă că toată politica lui Josef izvora din convingerea că Louis nu era decît o unealtă în mîna lui. Iar cînd acesta ri-

dică ochii, încruntîndu-se mirat, ministrul scoase din mapă copia unei scrisori și i-o înmînă cu un zîmbet pe jumătate biruitor, pe jumătate îndurerat că lumea este atît de rea.

Era copia acelei scrisori în care împăratul Josef împărtășise pe vremuri mamei sale impresiile despre firea lui Louis și care fusese capturată de poliția pariziană. Da, fusese o idee bună că Maurepas nu folosise scrisoarea atunci pe loc, ci o păstrase pentru o ocazie mai prielnică. Astfel Louis află abia acum, în clipa potrivită, ce credea despre el cumnatul său Josef.

„Louis este rău crescut și cît se poate de nearătos — citi el. Nu-mi pot da seama ce foloase îi aduce știința moartă pe care a acumulat-o. Suferă de o serioasă incapacitate de a lua hotărîri și este slab față de cei ce știu să-l intimideze."

Louis citi de cîteva ori, zîmbi amar și dureros, totuși se strădui să rămînă obiectiv.

„Poate că cumnatul meu Josef are dreptate — zise el — nu sînt prea deștept. Dar știu foarte bine că nu trebuie să mă las antrenat în războiul lui de cuceriri. Și dacă sînt incapabil să iau hotărîri, va vedea că de data asta nici el și nici vreun altul, pe care l-ar pune la cale, nu va putea să mă intimideze. Fiți pe pace, domnilor."

Vergennes întrebă repede dacă putea deci respinge propunerile lui Mercy. Louis șovăi o clipă, răsuflă zgomotos, răspunse : „Ei da, ei bine".

Între timp austriecii nu stătuseră cu mîinile în sîn. Contele Mercy și abatele Vermont se prezentară împreună la Toinette. În deceniile, ba chiar în secolele viitoare, nu se va mai ivi o ocazie atît de prielnică de a întări puterea țărilor catolice. Acum sunase ceasul cel mult așteptat, cînd căsătoria Toinettei cu un Bourbon trebuia să dea roade. Acum Toinette trebuie să intervină în mod hotărîtor în istoria Europei, spre mai marea cinste a Domnului, a Habsburgilor și a Bourbonilor. Și îi vorbiră despre oferta generoasă a lui Josef de a-i ceda lui Louis provinciile flamande.

În timp ce domnii căutau s-o convingă, Toinette își aminti de convorbirea aceea ultimă, dulce-amară, cu fratele său, cînd acesta îi vorbise de îndatoririle ce-i reveneau prin naștere. Atunci nu-l înțelesese prea bine ; între timp crescuse și prinsese gust pentru jocul amețitor al înaltei politici. Acum

o să-i arate trufaşului domn frate cine este ea. A izbutit cu America şi acum o să-i dea lui Josef Bavaria.

Ceru celor doi domni să-i expună toate argumentele potrivite ca să-l convingă pe Louis şi porni entuziasmată la treabă.

Îi expuse lui Louis că Friedrich al Prusiei va împiedica Austria să facă uz de dreptul său legal de a-şi rotunji posesiunile dacă Franţa nu va interveni. Friedrich se va afirma ca dictator al întregii Germanii. De şaptesprezece ani era, prin despotismul şi firea lui autoritară, nenorocirea Europei. A-l ţine în frîu era sarcina lui Louis tot atît ca şi a lui Josef.

Louis se enervă chiar din prima clipă în care Toinette începu să vorbească. În chestiunea americană reuşise să-l ia prin surprindere; dar în chestiunea austriacă era bine pregătit, n-o să-i mai meargă.

Răspunse scurt că Friedrich va opune o rezistenţă şi mai mare dacă Franţa va sprijini pretenţiile lui Josef. „Dimpotrivă, sire — se înflăcără Toinette — singurul mijloc de a-l speria pe Friedrich şi de a împiedica războiul este să vă declaraţi acum de partea fratelui meu. Dar dacă o să staţi cu mîinile în sîn, o să ne atace pe noi pe la spate." — „Pe noi, spuse Louis amar. Pe noi, pe noi, repetă el. Vorbiţi despre despotismul lui Friedrich, *madame*, de caracterul său autoritar. Pe noi, pe noi. Dar cum stau lucrurile cu voi, vienezii? Întîi familia dumneavoastră a atacat Polonia şi acum fratele dumneavoastră vrea să violeze Bavaria. Am ştiut întotdeauna, *madame*, şi v-o spun deschis: fratele nostru Josef are lăcomia unui despot şi a unui cuceritor. Dar niciodată nu mi-aş fi închipuit că planurile sale de cotropire ar putea găsi o apărătoare în regina Franţei." Îl cuprinse mînia. „Tăceţi, *madame* — strigă el deodată — să nu mă contraziceţi. De data asta n-o să mă faceţi să cedez. De data asta nu", ţipă el cu glas piţigăiat, de mai multe ori, furios, desperat. Toinettei nu-i rămase altceva de făcut decît să plece fără nici un rezultat.

În acea primă consfătuire asupra sprijinirii pretenţiilor austriace, Maurepas şi Vergennes nu amintiră dinadins nimic de alianţa americană. Acum, după ce Louis respinsese propunerile lui Josef, domnii sperau că tocmai prin aluzii la

complicațiile austriaco-bavareze vor reuși să-l facă pe rege să semneze pactul american.

Se înfățișară din nou împreună în audiență. Vergennes expuse : faptul că Louis amîna mereu semnarea pactului american avea să-l facă pe doctor să-și închipuie că Louis se gîndea serios la o intervenție în favoarea Habsburgilor și că dorea deci să renunțe la conflictul armat cu Anglia. Dar o astfel de presupunere îl va forța de-a dreptul pe Franklin să încheie pace cu Anglia, atîta timp cît i se mai ofereau condiții favorabile.

Louis nu-i privi și nu răspunse nimic. Mîngîia mecanic statuietele de porțelan ale marilor scriitori ce se aflau pe birou, între el și miniștrii săi.

Luă cuvîntul Maurepas. Respingerea propunerilor habsburgice, spuse el, iar vocea lui răsună mai insistentă ca de obicei, era doar hotărîtă. Louis n-ar trebui să mai prelungească șovăielile sale periculoase, ci să semneze pactul cu americanii.

Ceea ce îi înfățișau acum domnii săi, o gîndise Louis singur de mult. Dar, acum cînd trebuia în sfîrșit să spună un „da" hotărîtor la pactul cu rebelii, inima și limba îi erau ca împietrite. Se ridică în picioare, miniștrii, respectuoși, se ridicară de îndată și ei. „Ședeți, domnilor", îi îndemnă Louis. El însă umbla de colo-colo. Se opri în sfîrșit în fața șemineului, mîngîie cu o mișcare uimitor de gingașă a mîinii sale grase și butucănoase grilajul artistic al șemineului. „Mai aveți ceva de spus, domnilor?" îi întrebă el pe cei ce ședeau în spatele lui.

Cei doi miniștri înșirau pentru a suta oară motivele care făceau necesară semnarea grabnică a convenției. Îi lăsă să vorbească și ascultă numai cu jumătate de ureche. Apoi se întoarse la masă, se așeză, își drese glasul. Acum voia să vorbească, să-și exprime în cuvinte gîndurile, temerile și ezitările. Dacă aventura americană se sfîrșea prost — și era convins că pînă la urmă avea să iasă prost — cel puțin voia să poată spune, față de dumnezeu și față de sine însuși, că vorbise și prevenise din timp.

Începu să vorbească, mai întîi șovăielnic, apoi din ce în ce mai curgător. Ca un bun gospodar, aminti mai întîi de cheltuielile uriașe pe care avea să le pricinuiască un război cu Anglia. Îl însărcinase pe *monsieur* Necker să-i prezinte

un calcul al acestor cheltuieli şi-l avea aci, era vorba de aproape un miliard. „Un miliard", spuse el cu greu. Se ridică din nou în picioare şi le făcu aproape violent semn domnilor să şadă. Se apropie de glob ; vorbele i se rostogoleau încet de pe buzele groase. „Închipuiţi-vă, domnilor : un miliard. Ce torent de aur. Am încercat să calculez ce lungime ar avea o linie formată din bănuţii unui miliard. Ar înconjura ecuatorul de douăsprezece ori şi jumătate. Imaginaţi-vă una ca asta, domnilor. Şi toţi banii aceştia să-i storc din ţara mea, pentru rebeli. Închipuiţi-vă cîtă foame şi mizerie înseamnă asta pentru supuşii mei, pentru fiii mei. Şi dacă o să mîrîie, dacă o să mă blesteme, ce le pot răspunde ? Un miliard pentru doctorul Franklin".

Domnii trecură împăciuitori peste aceste cuvinte prevestitoare de rău. Spuseră că *monsieur* Necker era un domn exagerat de prudent, ceea ce se şi potrivea la slujba lui. Dar suma era probabil exagerată, durata războiului fără doar şi poate supraapreciată şi, apoi, totul va fi plătit de Anglia. Franţa nu numai că nu va ieşi economiceşte slăbită din acest război, dar chiar va înflori de pe urma veniturilor noilor pieţe pe care şi le va crea.

Louis nu se lăsa antrenat. Reveni spre masă, se aşeză greoi pe scaun şi, făcînd o sforţare, începu să vorbească despre temerile sale interioare. Fără să-i privească, înroşindu-se, vorbi despre teama sa permanentă, ascunsă, ca legătura cu rebelii să nu provoace rebeliune şi în Franţa. Cînd ofiţerii şi soldaţii vor fi luptat pentru aşa-zisa libertate, ar putea să se întoarcă cu inimile otrăvite şi să răspîndească fermentul răscoalei şi în Franţa. Îi venea greu să dea glas unor gînduri atît de lipsite de curaj. Se simţea de parcă s-ar fi despuiat în faţa acestor domni, ziua în amiaza mare.

După ce termină, domnii tăcură jenaţi. În cele din urmă, luă cuvîntul Vergennes şi lămuri, cu belşug de argumente juridice, că recunoaşterea Statelor Unite nu însemna de loc recunoaşterea principiilor expuse în *Declaraţia de Independenţă*. Maurepas merse atît de departe, încît să asigure cu cuvinte meşteşugite că războiul cu Anglia nu numai că nu va atîţa spiritul revoluţionar din Franţa, ci că un asemenea război popular era mijlocul cel mai bun de a sustrage poporul de la idei subversive.

Louis ședea posomorît. Se spusese tot ce se putea spune în favoarea alianței, se spusese, se repetase, se rumegase, erau argumente valabile. Dar el știa că nu erau bune, că această cîrdășie era blestemată și se străduise acum să le spună în față domnilor miniștri, de ce. Dar domnii nu voiau să asculte, trăgeau de el și-l tîrau, „așa cum e tîrît vițelul la tăiere", îi veni în minte, îl tîrau și trăgeau de el, iar el trebuia să cedeze. Totodată știa că n-avea voie să cedeze, că încă de la început n-ar fi trebuit să-l lase pe acest Franklin să-i intre în țară. Dumnezeu îi trimitea semne și pedepse pentru că era atît de slab. Din cauza slăbiciunii sale, care era păcat, Toinette nu rămînea gravidă și probabil că din cauza păcatului său era sortit să fie ultimul Bourbon. Dar dacă se oțărea acum și spunea „nu", apărea de partea cealaltă habsburgul și-l atrăgea în războiul lui criminal. Josef scria, Toinette vorbea și-l atrăgeau în război. Și pentru că nu există nici o ieșire, și pentru că era osîndit să pună el însuși umărul la prăbușirea Bourbonilor, pentru că domnii aceștia ședeau aci în fața sa și așteptau cu lăcomie un „da", va ceda acum și va aproba pactul cu rebelii, cu toate că el știe mai bine ce consecințe va avea. Deocamdată mai șovăia și nu reușea să scoată un „da" din piept. Ședea încruntat și se lăsă o tăcere lungă, apăsătoare.

„Este aproape o lună, sire — spuse rugător și încurajator Maurepas — de cînd ați dat doctorului Franklin cuvîntul dumneavoastră că o să semnați convenția."

„Cred că prea ne pripim, răspunse Louis. Dar pentru că dumneavoastră amîndoi, și regina, și Parisul meu, pretindeți asemenea grabă, renunț la modificarea celor cincisprezece puncte care încă nu sînt așa cum ar trebui." — „Pot așadar, sire, să comunic delegaților americani — precizează Vergennes — că convențiile vor fi semnate în forma în care se găsesc acum ?"

„Ei da, ei bine", spuse Louis.

Dar adăugă pe dată : „Însă, înainte de a le semna, vreau să văd documentele originale. Mai cu seamă — hotărî el — să nu semnați dumneavoastră, conte Vergennes, ci *monsieur* Gérard. Nu vreau să dăm prea mare importanță chestiunii. Și băgați-le în cap domnilor americani : Nu trebuie să se afle nimic despre alianță, nici o vorbă pînă ce convențiile nu vor

fi ratificate și trimise înapoi de așa-zisul Congres al rebelilor."

„La ordinul dumneavoastră, sire", spuse Vergennes.

Chiar în aceeași zi, *monsieur* Gérard comunică emisarilor, în numele maiestății sale, că tratatele puteau fi semnate în forma lor prezentă. Predase textul lui *monsieur* Paillasson, caligraful maiestății-sale, pentru ca să transcrie ambele documente în cîte două exemplare. Contele Vergennes avea să le prezinte o ultimă dată regelui și apoi — spera ca poimîine — se putea trece la semnarea lor. „Minunat", spuse Franklin, iar Silas Deane suspină ușurat.

Interveni însă de îndată Arthur Lee. Era desigur o neînțelegere, declară el încruntat. Nu-și amintea ca delegații să fi aprobat ultima formă. El, cel puțin, nu-și dăduse consimțămîntul. *Monsieur* Gérard răspunse, neplăcut surprins, că după cum înțelesese de la doctorul Franklin, domnii se declaraseră de acord cu ultima formă de redactare. În cazul acesta, probabil că doctorul Franklin pricepuse greșit, replică Arthur Lee. Silas Deane era indignat. „Asta este regretabil", observă *monsieur* Gérard și nu-și ascunse nemulțumirea. Nu fusese lucru ușor să facă pe maiestatea-sa să accepte tratatele în forma prezentă. Se temea că dacă vor prezenta regelui în ultima clipă noi propuneri de modificare, asta însemna periclitarea întregului pact. „Nu e vina mea", spuse Arthur Lee, în mijlocul unei tăceri apăsătoare. „Vă rog să vă formulați noile dumneavoastră dorințe și obiecții, domnule coleg", spuse sec doctorul Franklin.

Pe cînd cei trei ascultau consternați, Arthur Lee expuse într-o lungă cuvîntare că studiase mai îndeaproape articolele XII și XIII din tratatul comercial și constatase că nu corespundeau principiilor de bază ale reciprocității absolute, pe baza cărora trebuiau, conform înțelegerii inițiale, să fie încheiate tratatele. Articolele obligau Statele Unite să nu perceapă taxe de export pe produsele ce plecau din porturile lor spre Indiile Occidentale. În schimb, Franța se obliga doar să nu pretindă taxa de export la melasă, adică la produsul acela dulce, vîscos, care apare în procesul de producție al zahărului. „Atunci cum rămîne cu reciprocitatea?" întrebă Arthur Lee. „Noi înșine am propus această formulare a am-

belor articole, declară Franklin. N-aș vedea vreun alt produs de export pe care Indiile Occidentale l-ar putea livra Americii. „Asta poate acum — răspunse Arthur Lee — dar nimeni nu poate garanta că așa va rămîne în vecii-vecilor. Și eu cred că tratatul trebuie să dureze."

Gérard cel calm, de o atît de diplomatică politețe, se înfurie. „Vă mai atrag încă o dată atenția, *monsieur*, că propunerile de modificări pe care le faceți abia în ultima clipă periclitează tratatul. Nu e de loc exclus ca maiestatea-sa să se plictisească de întreaga chestiune, dacă cereți acum deodată alte completări la clauza cu melasa, și vă spun cinstit că și conții Vergennes și Maurepas s-au săturat pînă-n gît de toată această tocmeală." Arthur Lee stătea în picioare cu brațele încrucișate, cu bărbia în piept, cu fruntea repezită înainte. „Nu e vorba de adăugiri noi la clauza cu melasa — spuse el — este vorba de principiul reciprocității, de suveranitatea Statelor Unite." — „Scuzați, *monsieur* — replică Gérard — cred că regele Franței a făcut destul prin aceea că s-a declarat gata să apere suveranitatea Statelor Unite cu flota și armata sa. Pot să vă asigur că regele n-a avut intenția să pună în discuție suveranitatea Americii prin clauza privitoare la reciprocitate în exportul de melasă."

Franklin, cu o extraordinară stăpînire de sine, spuse: „Este vina mea, *monsieur* Gérard. Ar fi trebuit să-i dau ocazie lui *monsieur* Lee să-și expună obiecția mai întîi față de noi. Cred că astfel n-ar fi expus-o acum." — „Vă înșelați, doctor Franklin, protestă Mr. Lee. Dar oricum ar fi — continuă el — niciodată nu voi semna tratatele în forma aceasta. Așa cum este redactată acum clauza melasei — și vorbesc în numele Congresului Statelor Unite — este inacceptabilă."

Monsieur Gérard îl privi pe Franklin plin de compătimire și de respect. În nici un caz nu voia să lase să se prăbușească pactul pentru care se cheltuise atîta îngăduință, răbdare și viclesug, din cauza lipsei de înțelegere a istericului cu care un Congres, după cîte se vedea nu prea priceput în ale guvernării, îl asociase pe venerabilul doctor Franklin. „Am găsit o soluție, anunță el. Vă temeți — se adresă el lui Arthur Lee — ca nu cumva Congresul să se formalizeze de clauza cu melasa?" — „Desigur, *monsieur*", răspunse agresiv

Mr. Lee. „V-ar fi de ajuns — întrebă *monsieur* Gérard — dacă v-aș comunica în numele contelui Vergennes, printr-o scrisoare anexă, că pentru cazul cînd Congresul n-ar ratifica clauza cu melasa, celelalte clauze vor rămîne totuși în vigoare?" — „Ați fi dispuși — întrebă Arthur Lee — să încheiați un tratat separat în privința melasei?" — „Am fi", răspunse *monsieur* Gérard. „Vă luați răspunderea?" întrebă insistent Arthur Lee. „Îmi iau răspunderea", replică Gérard. „Și veți declara în scrisoare că ea face parte integrantă din tratate?" — „Am s-o declar", afirmă Gérard. „Oare am înțeles bine, *monsieur?* — rezumă Arthur Lee — chiar dacă Congresul va refuza, precum mă tem, să renunțe la taxele de export pentru toate produsele noastre în schimbul abrogării din partea dumneavoastră a taxei de export la melasă, restul clauzelor din tratatul comercial vor rămîne neatinse, fără a mai vorbi de tratatul de alianță ofensiv-defensiv, care va rămîne valabil așa cum este, cu toată respingerea articolelor XII și XIII, respectiv a clauzei melasei din tratatul comercial? Asta ați vrut să spuneți." — „Întocmai, *monsieur* — răspunse Gérard și adăugă cu o ușoară nerăbdare — aprobat, acceptat, de acord." — „Asta îmi ajunge", afirmă Arthur Lee și lăsă în jos brațele. „Va să zică a fost lichidat și acest *punctilio*", încheie Franklin.

Monsieur Gérard le mai promise o dată că-i va înștiința imediat ce documentele vor fi gata de semnare și-i rugă să fie pregătiți pentru poimîine. Apoi își luă rămas bun.

„Vedeți, domnilor — spuse Arthur Lee după ce rămaseră singuri — chiar și greutățile cele mai mari pot fi învinse cu puțină răbdare și rezistență."

Două zile mai tîrziu, la 5 februarie, Franklin scoase la lumină haina sa grea albastră din catifea de Manchester, pe care o purtase pe vremuri, cu mulți ani în urmă, în fața consiliului secret de coroană, cînd procurorul coroanei, Wedderborn, îl ocărîse atît de nemilos și nici unul din cei treizeci și cinci de domni din consiliul de coroană nu-i luaseră apărarea.

Îmbrăcat cu haina aceasta porni spre Paris, însoțit de William. Se opri mai întîi la Dubourg. Îl trimisese ieri pe William să se intereseze dacă bolnavul putea să se scoale

și să se deplaseze la minister. Doctorul își manifestase îngrijorarea, dar Dubourg declarase autoritar că nu-și schimbă intențiile. Îl găsise într-adevăr înconjurat de medic, infirmier și valet, îngrozitor de prăpădit, dar cu trupul șubred îmbrăcat în haina de gală.

Aspectul solemn al lui Franklin în haina lui albastră îl emoționă, puse întrebări și Franklin răspunse: „Oricine trebuie să se străduiască — povesti el în felul său domol — să aleagă haina potrivită pentru ocazia și locul potrivit. Asta am învățat-o de la Carol cel Mare. Cînd s-a dus la Roma, la încoronare, s-a transformat dintr-un simplu franc într-un patrician roman." Apoi povesti istoria hainei sale albastre și, mîngîind drăgăstos catifeaua bogat brodată, spuse: „Vezi, prietene dragă, îi datorăm hainei o compensație". Dubourg zîmbi, dădu din cap cu convingere și avu un acces de tuse care-l slăbi mult.

Doctorul preveni încă o dată pe Dubourg să nu iasă pe o zi de iarnă atît de urîtă. Dar Dubourg dădu supărat din mînă și se pregăti să plece.

Sosi însă, cu sufletul la gură, un curier din partea lui *monsieur* Gérard. Fusese pînă la Passy, apoi venise în goană de acolo încoace. *Monsieur* Gérard comunica lui Franklin că semnarea trebuia amînată pentru a doua zi, din motive pe care doctorul le va găsi în scrisoarea alăturată. Îl dezbrăcară pe decepționatul Dubourg și-l puseră în pat. Franklin promise să vină să-l ia în ziua următoare. Dar le era tuturor clar că, după sforțările făcute, îi va fi imposibil să se scoale în ziua următoare și să-l însoțească pe Franklin.

Cauza pentru care trebuia să se amîne semnarea era următoarea: *monsieur* Paillasson întocmise cele două documente în cîte două exemplare. Folosise prețiosul pergament pe care se scriau de obicei documentele de stat și le întocmise cu toată grija pentru care era atît de prețuit. Cînd însă Louis reciti atent documentele, găsi că în tratatul comercial și de prietenie, la pagina 3, rîndul 17, un punct era astfel făcut încît putea fi luat drept o virgulă. Louis ceru ca pagina să fie scrisă din nou și apoi să i se prezinte încă o dată documentele. În felul acesta mai cîștiga o zi și spera că în cursul acestei zile se va întîmpla ceva care să împiedice totuși semnarea definitivă.

Nu se întîmplă nimic. Din contra, *monsieur* Paillason își scrise încă o dată pagina cu răbdare, în așa fel încît chiar și ochiul cel mai critic să fie obligat să considere punctul de la rîndul 17 ca punct și nimic altceva. *Monsieur* Vergennes se prezentă din nou, plin de răbdare, în fața lui Louis cu ambele documente și cu împuternicirile ce trebuiau semnate. Acesta suspină și spuse: „Ei da, ei bine", și semnă. Vergennes înmînă de îndată toate documentele lui *monsieur* Gérard, împreună cu o împuternicire din partea lui, și deci și a regelui, de a semna și parafa tratatele de stat 1778/32 și 1778/33.

La 6 februarie, exact la ora cinci după masă, cei trei emisari însoțiți de William Temple se întruniră la *Hotel Lautrec,* în camera de lucru a lui *monsieur* Gérard. Doctorul Franklin purta tot haina sa albastră; doctorul Dubourg însă nu-l mai putuse însoți.

Tratatele erau pregătite pe masă, lîngă ele se afla sigiliul regelui. La o altă masă mai mică aștepta secretarul lui *monsieur* Gérard. „Da, doctore Franklin — spuse *monsieur* Gérard, și părea foarte bine dispus — a sosit momentul. Dacă sînteți de acord, trecem imediat la semnare."

Dar Arthur Lee îl reținu cu o mișcare energică a mîinii. Îl privi pe Franklin și, cum acesta tăcea, spuse: „Cred că ar trebui mai întîi să facem un schimb de împuterniciri și legitimații de acreditare". — „Avem acreditările?" întrebă cu jumătate glas Franklin și William începu să le caute. *Monsieur* Gérard, foarte rece, spuse secretarului: „Pêcheur, arătați domnilor împuternicirea mea". Arthur Lee o citi cu atenție. Apoi îi întinse numirea sa. „Mulțumesc", spuse *monsieur* Gérard fără s-o privească. Dar Arthur Lee declară cu severitate: „Îmi permit, domnule secretar de stat, să vă atrag atenția că posed două împuterniciri. Mă aflu aci atît în calitate de trimis plenipotențiar al Congresului pe lîngă Curtea din Versailles, cît și în calitate de trimis plenipotențiar pe lîngă Curtea din Madrid. Considerați mai just, *monsieur,* să-mi pun semnătura alături de clauza secretă privitoare la eventualitatea intrării în pact a Spaniei, după ce voi fi semnat tratatele în întregul lor, sau să mă mulțumesc să semnez tratatele și să adaug la semnătura de pe tratatul de prietenie caracterul dublu al funcției mele?" „Adăugați

caracterul dublu al funcției", îl sfătui prietenos Franklin. „Da, faceți așa", opinie Gérard. „Deci am rezolvat și asta, spuse Arthur Lee. Acum se pune însă întrebarea, cum traduc cel mai bine în franceză titlul meu «Consilier juridic cu drepturi depline». Cred că un simplu «*Conseiller des droits*» ar fi cel mai apropiat de sensul englez." — „Permiteți-mi, *monsieur*, să vă încredințez că maiestatea sa preacreștină nu va contesta tratatul, indiferent cum l-ați semna", răspunse Gérard. „Mulțumesc, zise Arthur Lee. Atunci n-ar mai rămîne decît un ultim preliminariu de îndeplinit. Vă rog să prezentați acea scrisoare care, conform înțelegerii noastre, completează ca parte integrantă tratatele, vreau să spun scrisoare cu privire la reciprocitatea valabilă în toate cazurile în reglementarea taxelor vamale la exportul de melasă și a celorlalte." — „Pécheur, vă rog prezentați scrisoarea", spuse *monsieur* Gérard.

În timp ce Arthur Lee studia scrisoarea, *monsieur* Gérard spuse către ceilalți doi domni: „Am datoria să vă cer încă o dată cu insistență din partea contelui Vergennes să nu se afle nimic despre încheierea pactului, înainte de a fi ratificat de Congres. Prin aceasta amînăm războiul cu cîteva săptămîni, care ne sînt absolut necesare pentru completarea înarmării noastre. Trebuie să repet că asigurarea tăcerii dumneavoastră a fost și este condiția preliminară a tratatului. Contele Vergennes nu cere nimic în scris. El se mulțumește cu cuvîntul dumneavoastră, doctore Franklin." Franklin plecă ușor capul. Arthur Lee nu spuse nimic, ci se retrase lîngă cămin, încrucișîndu-și brațele.

„Dacă sînteți dispuși, *messieurs* — spuse *monsieur* Gérard — putem semna." Documentele se aflau pe o masă nu prea mare. *Monsieur* Gérard se așeză pe un scaun de partea mai îngustă a mesei, doctorul Franklin stătea de cealaltă parte, cu ambele mîini sprijinite de masă, Arthur Lee lîngă cămin, iar Silas Deane alături de el. William Temple stătea modest lîngă secretarul Pêcheur. Acesta încălzi ceara de parafat și o picură pe primul document. *Monsieur* Gérard puse sigiliul și semnă primul exemplar.

Franklin privi la pendula din perete. Era ora 5 și 22 de minute.

Stătea de partea îngustă a mesei, cu mîinile mari roșii ușor rezemate de ea, părul rar cădea pe haina albastră costisitoare și privea mîna lui *monsieur* Gérard, o mînă albă, îngrijită, cum sigila și semna de patru ori. Îi creștea inima de bucurie. Aceasta, tocmai clipa aceasta o așteptase atît de mult, 6 februarie, ora 5 și 22 de minute. Afară era lapoviță, în casă ardea un foc bun, lumînările răspîndeau o lumină plăcută, secretarul Pêcheur încălzea ceara de sigilat, iar *monsieur* Gérard semna și sigila. De dragul acestei clipe pornise el, Franklin, într-o călătorie atît de anevoioasă peste ocean, de dragul acestei clipe jucase timp de paisprezece luni de zile comedia filozofului rustic din Vestul sălbatic, cu blană și haină cafenie, răspunsese cu răbdare la mii de întrebări neghioabe, avusese la Gennevillers o convorbire vicleană și nesăbuită cu femeia aceea frumoasă și nesăbuită, cu mască albastră. Și acum, în sfîrșit, omul acesta semna, apoi va semna și el, iar după aceea multe vase franceze vor porni în larg, cu multe tunuri și mulți oameni, mulți francezi vor muri pentru ca Anglia să recunoască independența Americii. Regele, în numele căruia acest domn elegant semna tratatele, nu era prea deștept, dar înțelesese că era periculos să semneze un pact cu tînăra republică, dușmana oricărei autorități despotice. Tînărul Louis, grăsunul, se apărase cu mîinile și picioarele să nu semneze convenția, nu voise să recunoască independența celor treisprezece state, locuitorii lor erau în ochii lui niște rebeli ; spusese nu și iar nu. Era un rege absolut, rege al Franței, nu răspundea față de nici un parlament, putea face ce voia. Dar, după cum se vedea, totuși nu putea face ce voia, ci trebuia să facă ceea ce nu voia. Ceea ce era denumit în mod curent istorie mondială era mai puternic decît el și-l dirija. Istoria avea deci o rațiune care obliga oamenii, de voie sau de nevoie, să se miște într-o anumită direcție. Bătrînul doctor privea cum mîna lui *monsieur* Gérard semna și sigila, semna și sigila, și se simțea grozav de fericit și totuși știa, în mijlocul fericirii sale, că era o nebunie dacă cineva își închipuia că făurește singur istorie, și mai știa că rolul fiecăruia este supus legilor mersului înainte al omenirii. Că la urma urmei un om mare era silit să facă același lucru ca și unul mic, doar poate mai repede sau mai încet, și cel

ce o făcea fără voie realiza tot atît cît cel ce o făcea de voia lui.

Monsieur Gérard era pe sfîrșite cu îndeletnicirea lui. Spuse politicos: „Vă rog, doctore Franklin", și-i indică fotoliul de pe partea mai largă a mesei. Dar Franklin se așeză pe scaunul mic pe care șezuse *monsieur* Gérard. *Monsieur* Pêcheur încălzi ceara de sigilat și se pregătea s-o picure pe document. Dar atunci se înghesui plin de zel William Temple. Voia să ajute la semnare, doar pentru ce altceva venise? Iar Franklin sigilă și iscăli. Scrise cu grijă B. Franklin și de la B trecu artistic la F, își scrise numele cu multe înfloriturî și sigilă cu inelul; era un sigiliu delicat cu spice, doi lei, două păsări și un animal legendar. De cealaltă parte a mesei privea *monsieur* Gérard; domnii Deane și Arthur Lee stăteau lîngă cămin privind și ei.

Apoi semnă Silas Deane. Se apropie de masă fericit și grăbit și se așeză pe scaun. Tînărul Temple îl ajută îndatoritor, încălzi ceara, îi întinse pana. Silas Deane spuse de mai multe ori din toată inima: „Mulțumesc" și-și așternu numele gros și citeț lîngă sigiliu. Apoi privi îndrăgostit și fericit documentul și semnătura sa. Înghițise multe amărăciuni în ultimul timp, dar simțea că bucuria clipei acesteia îl răsplătea din plin. Omul cel rău de acolo, care-i urmărea atît de încruntat mișcările, care îl hăituise ca zece draci și-l calomniase cu o pană otrăvită, nu-l putuse totuși împiedica să se afle acum aici în calitate de participant la convenția cu maiestatea-sa preacreștină și să-și pună semnătura și sigiliul pe tratatul cel mai de seamă al țării sale și al secolului. Semnă și sigilă; acum era scris negru pe alb și fiecare putea citi: Silas Deane.

Apoi se apropie cu pași măsurați de masă Arthur Lee. Cu fața aspră, hotărîtă, se așeză țeapăn, crispat. William Temple vru să-i ajute, dar Lee spuse sever: „Mulțumesc, domnule Franklin, pot s-o fac și singur". Trecu destul de mult timp pînă puse pe cele patru documente sigiliul, numele său, titlul, dubla sa calitate. Proceda cu grijă, francezii erau parteneri nesiguri, nu avea nici cea mai mică încredere în ei și cel puțin el voia să fi făcut totul ca să le taie posibilitatea de a încălca tratatul. Ceilalți, colegii săi, în loc să urmărească actul semnării, așa cum ar fi fost de datoria lor, trăncăneau

cu francezii și singurul care părea să se intereseze de gesturile sale era pușlamaua îngîmfată de William. Nu numai că nu-l priveau, dar îl mai și deranjau în timpul semnăturii cu convorbirea lor frivolă, dusă cu jumătate de glas.

Trase fără să vrea cu urechea. „Ați parcurs un drum lung, doctore Franklin — spuse *monsieur* Gérard — un drum greu, dumneavoastră și americanii dumneavoastră, iar eu mă bucur că v-ați atins scopul și că documentul acesta a fost semnat și parafat." Dar Franklin răspunse: „Nu eu am dus la realizarea acestui document, *monsieur*, ci victoria de la Saratoga". Arthur Lee, în timp ce scria *Conseiller des droits*, își mușca buzele plin de dispreț pentru atîta falsă modestie. Între timp, *monsieur* Gérard declară: „Nu, nu, doctore Franklin, fără atitudinea dumneavoastră inteligentă de espectativă și fără extraordinara dibăcie tactică cu care ați dus conversația cu regina, n-am fi reușit niciodată să-l convingem pe regele nostru să-și dea consimțămîntul". Arthur Lee apăsă mai tare și mai aprig linia lui T. Francezii aceștia confundau totdeauna America cu Franklin. De parcă acest bătrîn desfrînat ar fi reprezentat tînăra, virtuoasa republică. Dacă era vorba ca vreun american să reprezinte întreaga țară, care altul era mai nimerit decît Richard Henry, fratele său, Richard Henry Lee, care prezentase proiectul pentru declarația de independență? Iată cum îngîmfarea doctorului *honoris causa* și judecata strîmbă a francezului îi înveninău chiar și clipa aceasta cînd semna, în numele țării sale, minunatul tratat.

Terminară. Priviră cu toții în tăcere cum *monsieur* Pêcheur aplică ceremonios și atent pe documente sigiliul cel mare al regelui.

Gérard puse în mîna lui Franklin cele două copii destinate Congresului. Franklin le trecu mai departe lui William Temple, fără a le acorda atenție. Arthur Lee ar fi preferat să preia el însuși paza acestor documente atît de prețioase, dar trebui să le lase pe mîna flușturaticului tînăr. „Scrisoarea", aminti el cu vocea răgușită. Deoarece ceilalți îl priveau fără să înțeleagă, lămuri: „Scrisoarea despre articolele XII și XIII". Probabil că fără observația lui s-ar fi uitat de importanta scrisoare.

Apoi își luară rămas bun de la *monsieur* Gérard.

Pe culoarele hotelului *Lautrec* circulau multe persoane, totuși, de îndată ce părăsiră camera lui *monsieur* Gérard, Silas Deane, fără a ține seama de atenția pe care o stîrnea, apucă mîna lui Franklin și o scutură îndelung: „O zi mare, o zi istorică, spuse el, și: Vă mulțumesc, doctore Franklin, toată America vă este nespus de recunoscătoare." Era vizibil emoționat, avea lacrimi în ochi. Arthur Lee, scîrbit de sentimentalismul deplasat al individului, nu putu suporta să mai rămînă cu ceilalți doi. Refuzînd să se urce în trăsura lui Franklin, plecă pe jos.

Franklin îl duse mai întîi pe Silas Deane acasă, apoi nu plecă la Passy, ci la doctorul Dubourg. Ceru lui William să-i dea tratatele și-l lăsă să aștepte.

Dubourg se schimbase îngrozitor de pe o zi pe alta. Se părea că sforțările și emoțiile epuizaseră ultimele sale puteri. Abia mai putea vorbi, trebui să facă o sforțare ca să-și întoarcă capul, cu privirea stinsă, către prietenul său.

Franklin se apropie încet de pat. „Am reușit, bătrîne", spuse el și-i întinse documentele. Dubourg întinse o mînă ca de ceară, păroasă, dar nu putu ține documentele, îi căzură pe cuvertură. Franklin luă tratatul de prietenie și i-l ținu dinaintea ochilor. Dubourg întinse mîna, nu mai putea citi, dar pipăi sigiliul cel mare al regelui.

Franklin trebui să vorbească aproape numai el. Îl lăudă pe prieten; această alianță binecuvîntată era, în cea mai mare măsură, opera lui. Vorbi cît se poate de clar, cu vocea scăzută, aproape de urechea lui Dubourg și pentru ca acesta să înțeleagă mai bine, vorbi în franceză. „Vorbește englezește", ordonă însă cu greutate Dubourg.

Atunci Franklin, dîndu-și seama că vizita lui măcina și ultimele puteri ale lui Dubourg, luă tratatele să le strîngă, să plece și să-și lase prietenul să se stingă în liniște. Dar Dubourg îl reținu cu gesturi nerăbdătoare. Mai pipăi o dată tratatele și spuse cu un efort teribil: *Quod felix fastumque sit,* — care să aducă noroc și fericire.

Tot nu-l lăsă pe Franklin să plece. Se părea că mai avea ceva să-i spună. *Eulogium Linnaei,* bolborosi el. Franklin înțelese. Dubourg, a cărui ocupație preferată fusese totdeauna botanica, îi povestise că lucra la un studiu despre Linné, cel mai mare botanist al epocii, care murise de curînd. „Să iau

lucrarea cu mine? S-o traduc?" întrebă Franklin. Dubourg schiță parcă un da din cap. „Am s-o fac cu plăcere", spuse Franklin. Prietenul tradusese cu entuziasm multe din lucrările lui și Franklin se bucura să poată să se revanșeze. „De îndată ce o să-ți fie mai bine — spuse el — îmi dai lucrarea. Atunci o discutăm cuvînt cu cuvînt și o traducem." Era convins că n-o să mai apuce, dar își promise să publice în orice caz studiul în limba engleză.

Totuși doctorul Dubourg, în sinea lui, știa că-l vedea pentru ultima oară pe Franklin și voia să fie sigur. Îl reținu din nou și acesta trebui, împreună cu servitorul și cu infirmierul, să se apuce să caute manuscrisul. Dubourg se liniști abia cînd văzu *Eulogium*-ul în mîna prietenului său.

Franklin frunzări manuscrisul. „E scris foarte citeț, îl asigură el și promise : Am să tipăresc eu însumi acest *Eulogium* în engleză și franceză." Fața galbenă, scofîlcită, pe care Franklin știa că n-avea s-o mai vadă, se lumină.

Franklin se înapoie la Passy cu ambele tratate și necrologul lui Linné în buzunarul hainei sale albastre brodate.

Partea a treia

PREȚUL

CAPITOLUL I

VOLTAIRE

În aceeași zi în care s-a semnat tratatul, un domn foarte bătrîn, scund, neînchipuit de urît, părăsi localitatea Ferney, așezată la hotarul cu Elveția, și porni într-o lungă călătorie. În jurul rădvanului de modă veche, spațios, se adunaseră slugile. Bătrînul se urcă cu greu în trăsură, sprijinit și din dreapta și din stînga. Cei din jur păreau tulburați. Prin geamul trăsurii, domnul îi îndemnă să nu se piardă cu firea. Se purtau de parcă și-ar fi luat pentru totdeauna rămas bun de la el. Călătoria nu avea să dureze mult, în nici un caz mai mult de șase săptămîni; își lăsase lucrările nestrînse pe masă, întrerupte la jumătatea cuvîntului, pentru că foarte curînd avea să se apuce din nou de ele. Apoi trăsura porni.

Dar fu oprită încă în piața satului. Aproape toată populația se adunase în pripă să-și ia rămas bun de la călător. Cînd bătrînul se instalase la Ferney și clădise palatul, localitatea nu era decît un cătun mic și murdar. Apoi, la îndemnul bătrînului, se refugiaseră acolo tot mai mulți cetățeni ai orașului învecinat, Geneva, sătui de severitatea puritană și de persecuțiile pastorilor calviniști; bătrînul le dăduse adăpost și posibilitatea de a munci; crease o industrie înfloritoare de ceasuri, dantele și alte diferite textile, iar Ferney ajunsese un sat mare, înfloritor, unul din cele mai înstărite din Franța.

Bătrînul — pe care-l chema François Arouet, dar era cunoscut în lumea întreagă sub numele de Voltaire — pleca la Paris. *Théâtre Français* pregătea reprezentarea ultimei sale piese, tragedia *Irène* și el voia să conducă repetițiile.

Nu-şi mai văzuse de mult oraşul natal, de douăzeci şi şapte de ani. Nu i se interzisese formal să vină la Paris ; dar răposatul rege, Louis al cincisprezecelea, declarase că nu dorea să-l mai vadă în capitala sa. Acum însă domnea un rege nou, Louis al şaisprezecelea, iar Toinette şi toată clica mov îl admirau pe bătrîn.

Totuşi, şovăise mult înainte de a porni la drum. Credinciosul său prieten şi secretar, Wagnière, care îl însoţea acum, se străduise să-l reţină. La optzeci şi trei de ani trăia şi lucra minunat la Ferney : ce să caute la Paris ? Orice şi-ar fi putut dori din Paris, i se aducea oricum la Ferney. Ori pe cine ar fi dorit să vadă, venea la el. I se comunicau toate întîmplările de la Paris, verbal şi în scris, laolaltă cu toate dedesubturile lor secrete. De la Ferney el urmărea mai bine evenimentele franceze şi mondiale decît miniştrii regelui de la Versailles. Ce rost avea să schimbe viaţa tihnită de pe proprietatea lui cu cea agitată, istovitoare de la Paris ?

Voltaire recunoscu că prietenul avea dreptate. Şi medicii se temeau. Dar *madame* Denis, nepoata sa, îl convinsese că îi era totuşi dor de Paris, că de mult îşi dorea să mai monteze odată el însuşi una din piesele sale pe o scenă mare şi că n-ar trebui să scape această minunată ocazie. Soţul fiicei adoptive a lui Voltaire, marchizul de Villette, care locuia şi el la Ferney, îi împuia urechile cu argumente asemănătoare. Voltaire se lăsase convins. Dar nu trecea cu vederea nici argumentele lui Wagnière. Astfel şovăia neîncetat, cînd se hotăra, în tăcerea nopţii, să nu facă prostii şi să rămînă în frumosul său Ferney, cînd îşi spunea, dimineaţa, că nu trebuie să lase tragedia *Irène*, la care ţinea atît de mult, pe seama unor actori care voiau să se pună mai mult ei în evidenţă decît piesa.

Credinciosului său Wagnière, bătrînul îi spuse că pleca la Paris în primul rînd ca să obţină o împăcare cu Versailles-ul şi astfel să contribuie la răspîndirea operelor sale. Îi vorbi, în cuvinte înduioşătoare, de dorul lui nestins pentru Paris. Petrecuse mai bine de un sfert de veac în singurătate. Fusese o singurătate vie, recunoştea asta, dar totuşi singurătate şi, înainte de a muri, voia să mai simtă o dată în jurul său forfota şi zgomotul oraşului natal. Cunoştea Parisul, avea memorie şi fantezie şi ştia că Parisul închipuirii sale era mai frumos,

mai colorat, mai viu decît cel adevărat. Totuşi, simţea o irezistibilă atracţie să vadă, să audă, să miroasă, să simtă în jurul lui Parisul cel adevărat.

Wagnière însă îşi cunoştea stăpînul, măreţia şi slăbiciunile lui şi ştia că motivul real al acestei călătorii nebuneşti nu era dorul lui Voltaire, ci vanitatea lui.

Bătrînul dispreţuia vanitatea. Era sătul de glorie. Ferney era centrul spiritual al lumii ; din reşedinţa sa de la ţară, Voltaire domnea asupra republicii spiritelor mai absolut ca oricare din regii absoluţi. Oricine avea în Europa pretenţii la valoare spirituală îl vizita, îi scria, îi cerea sfaturi şi păreri. La fel procedau şi două mari capete încoronate, Friedrich de Prusia şi Katerina a Rusiei ; amîndoi îl considerau pe Voltaire ca o mare putere, egală în drepturi cu ei. Bătrînul îşi rîdea de această glorie, de toată această tămîiere. Ştia, şi lumea i-o repeta neîncetat, că îşi ridicase un monument mai trainic decît bronzul, că de multă vreme valoarea operei sale nu mai depindea de aprobarea sau dezaprobarea contemporanilor, că ea nu se mai supunea decît judecăţii urmaşilor, a istoriei. Totuşi, omul acesta atît de bătrîn simţea nevoia să culeagă laurii zilei. Voia să-şi simtă gloria, s-o soarbă, voia să fie învăluit de larma succesului său. Îi era dor de admiraţia oraşului care îl izgonise. Voia să mai audă o dată confirmarea răspicată, răsunătoare a operei sale, în oraşul în care văzuse lumina zilei.

De aceea pleca deci vestitul moşneag, în ciuda sfatului prietenilor săi celor mai credincioşi, a doctorilor şi a propriei sale înţelepciuni, de aceea părăsea viaţa plăcută, tihnită de pe proprietatea sa, străbătînd în timpul iernii Franţa spre zgomotosul, obositorul Paris.

Avea multe titluri şi demnităţi, se numea conte de Tournay, *seigneur* de Ferney, şambelan al regelui, dar mai întîi de toate se numea Voltaire. În călătoria asta nu folosea însă nici unul din numele sale, voia ca pe drum şi în timpul primelor zile la Paris să rămînă incognito.

Nu se gîndise că îi era chipul tot atît de cunoscut ca şi cel al regelui de pe monezi. Oriunde apărea era primit cu onoruri. Căpitanii de poştă, de obicei atît de înfumuraţi, se străduiau să-i procure neîntîrziat cei mai buni cai. Dacă trebuia să se oprească undeva, vestea prezenţei sale străbătea localitatea

ca vîntul și oamenii se adunau ca să-l zărească măcar o clipă. Nu putea lua nicăieri cea mai mică gustare, fără ca sala să nu se umple de lume. La Dijon, la *Hôtel Croix d'or,* unde petrecu o după-masă și o noapte, îl izbi stîngăcia cu care fu servit ; se dovedi că cei care îl slujeau erau tineri fii ai burghezilor înstăriți, care făcuseră pe chelnerii ca să-l poată vedea de aproape.

În apropiere de Paris, la Moret, fu întîmpinat de marchizul de Villette. Acest tînăr domn, care trecuse ani de-a rîndul drept unul din cei mai desfrînați cheflii ai Parisului, venise la timpul său la Ferney să-și exprime, așa cum o cerea moda, admirația față de cel mai mare scriitor al epocii. Înainte de această vizită, se exprimase de cîteva ori față de prietenii săi că Voltaire se avusese foarte bine cu mama lui și că, dacă se simțea atît de atras de bătrîn, poate că era din motive foarte naturale. Voltaire îl primise bine și tînărul marchiz rămăsese la Ferney ; de altfel, avea motive să nu se arate un timp la Paris. Fusese pălmuit acolo, în public, de o dansatoare.

Pe atunci se afla printre locuitorii castelului din Ferney o domnișoară, Reine de Varicourt, o fată drăguță și foarte blîndă. Voltaire o salvase de mănăstire, o numea doar „frumoasa și buna" și se purta cu ea de parcă i-ar fi fost fiică. Lui Voltaire i se păru că reușise să convertească definitiv pe tînărul om de lume la viața spirituală, era vădit că fetei îi plăcea marchizul. Pe Voltaire îl amuza să pună la cale măritișuri și îi căsători. Astfel, omul care era poate tatăl marchizului devenise oficial un fel de socru al lui.

Tînărul domn făcuse tot ce-i sta în putință ca să-l convingă pe Voltaire să vină la Paris ; Ferney începuse să i se pară monoton. Plecase înainte la Paris cu „frumoasa și buna" și cu nepoata lui Voltaire, *madame* Denis, își aranjase măreț casa pentru primirea bătrînului iar acum îi ieșise în întîmpinare, dornic să etaleze în fața prietenilor legătura sa cu omul cel mai de seamă al epocii.

La bariera orașului, Voltaire fu întrebat dacă avea asupra lui materiale interzise. Rînji și răspunse : „Cel mult pe mine însumi". Slujbașul îl privi, apoi exclamă : „Doamne, dar ăsta e domnul Voltaire". Lumea se strînse cît ai clipi. Marchizul de Villette se simțea un om important și se bucura.

Casa marchizului se afla într-un cartier elegant, în colțul dintre Quai des Théatins și rue de Beaune. Voltaire fu întîmpinat cu un potop de cuvinte de burduhănoasa *madame* Denis. „Frumoasa și buna" îl duse în camerele lui. Erau întunecoase și nu atît de plăcute ca cele de la Ferney, iar casa era demodată.

Cu ajutorul valetului, Voltaire se dezbrăcă, se înfășură în halatul său obișnuit, își puse papucii și mult iubita scufie de noapte. Îi făgăduise „frumoasei și bunei" că se va odihni puțin. Nu reuși. Îi veniseră idei noi de îmbunătățire a piesei *Irène*. Începu să dicteze lui Wagnière.

Nu dictă mult. Cu toate că se înțeleseseră ca primele două zile Voltaire să fie lăsat să se odihnească, Villette povestise, în mare taină, la cîteva zeci de prieteni, cine va sosi la el vinerea aceea, în 10 februarie. Musafirii se iviră de îndată. Printre primii sosi ducele de Richelieu, un foarte bătrîn om de lume, care cu șaizeci și opt de ani în urmă îl introdusese pe Voltaire în lumea plăcerilor Parisului. Cei doi nu se văzuseră de mult. Găsiră că nu se schimbaseră, că arătau întocmai ca acum treizeci de ani.

Soseau neîncetat musafiri, un val de vechi cunoscuți. Asta își dorise Voltaire, lume și iar lume. Primea în halat, papuci și scufie. Avea o memorie uimitoare, își amintea de fiecare în parte, chiar dacă nu-l văzuse de zeci de ani și pentru fiecare avea o vorbă bună, spirituală, personală.

Printre vizitatori se afla și *monsieur* de Beaumarchais.

Vestea sosirii lui Voltaire îl emoționase. Cît era el, Pierre, de lipsit de respect, pentru omul acesta bătrîn nutrea stimă și admirație. Voltaire trăise cei optzeci și trei de ani așa cum își dorea el să-și trăiască viața. Toate zilele lui fuseseră pline de pasiune, literatură înaltă, intrigi mărunte, glorie, succese, teatru, bani, lupte și izbînzi pentru libertate și rațiune. Acum trăia ca un senior înconjurat de supușii săi, o împărătească și un mare rege îl tratau de la egal la egal, numele lui răsuna peste mări și țări. Succesele sale în lupta împotriva nedreptății și a prostiei privilegiate intraseră în istorie. Moșneagul acesta putea să-și spună : dacă acum, cînd se pregătea s-o părăsească, lumea se făcuse puțin mai inteligentă și mai dreaptă decît pe vremea cînd îi pășise pragul, aceasta era în mare parte meritul lui.

Înălțător lucru era că, de ani de zile, omul acesta îl prețuia și îl considera pe Pierre ca egal în valoare cu sine însuși. Voltaire pusese în scenă *Bărbierul* la teatrul său particular de la Ferney și scrisese în memoriile sale lucruri extrem de măgulitoare despre Pierre.

Și de data aceasta, bătrînul îl cinsti mai mult ca pe alții. Se apropie de el, străbătînd mulțimea de musafiri care îi făcea respectuos loc, și îl salută cu „Scumpul meu prieten și coleg", iar apoi îl îmbrățișă. Pierre îl conduse atent și respectuos înapoi la locul lui. „Știi, dragul meu — îi povesti Voltaire — că fără dumneata n-aș fi scris *Irène?* Succesul *Bărbierului* dumitale m-a îndemnat să mai încerc o dată bătrîna mea mînă. Desigur că lucrarea dumitale excepțională mi-a pricinuit și puțină supărare. Ai să găsești în piesa mea un preot cu numele Léonce. Omul acesta se numea la început Basile. Dar de cînd a apărut pe scenă Basile al dumitale, numele stîrnește asociații care nu se potrivesc cu caracterul întunecat al bătrînului meu preot. Numele de Basile îți aparține, dragă prietene, pentru veacurile ce urmează." Pierre, de obicei atît de priceput la vorbă, nu știa ce să răspundă. Prezența bătrînului îl intimida. Era un bătrîn neînchipuit de slab, într-un halat mult prea larg, cu fața urîtă, încadrată grotesc de scufie, dar cu ochi inteligenți, binevoitori și nemaipomenit de vii, o grămăjoară de oase și piele tăbăcită în care sălășluia cel mai viguros spirit al vremii.

Sosi o delegație a Academiei să-l salute pe Voltaire. Veniră membrii Teatrului Francez. Și chiar actorii, domni și doamne trecuți prin multe, erau emoționați că îl vedeau în mijlocul lor pe poetul care devenise aproape o legendă pentru ei. Piesa pe care trebuiau să o joace acum, bătrînul o începuse la optzeci și doi de ani, iar cînd munca îl obosise, o pusese deoparte și începuse o piesă nouă, *Agathokles*, apoi reluase tragedia *Irène*, și o terminase. Era însuflețită de aceeași ură nestăvilită împotriva prejudecăților ca și piesele sale mai timpurii. Cînd studiară piesa cu de-amănuntul, actorii înțeleseră: vigoarea bătrînului nu slăbise. Omul gîrbovit, fără dinți, era acum, ca și cu zeci de ani în urmă, un izvor de energie, o flacără măreață, nemiloasă, îndreptată împotriva răului.

Voltaire discută aprins cu ei, ascultă părerea lor despre tragedie, acceptă unele propuneri, respinse altele. Stabili că se vor face repetiţiile la el acasă, pentru că nu avea destulă putere să meargă la teatru. În primul rînd, voia să le citească a doua zi întreaga piesă. Chiar şi acum le recită pasaje izolate şi, cu toate că era în halat şi scufă, versurile produceau o impresie adîncă, aşa cum ieşeau din gura lui ştirbă.

Sosiră alţi musafiri. Spuseră că toată rue de Beaune şi Quai de Théatins erau înţesate de curioşi. Iar cei ce se adunaseră afară nu erau numai literaţi sau amatori de teatru ci, în majoritatea lor, oameni din ateliere, magazine, cafenele şi taverne, era populaţia Parisului. Lumea nu spunea: vrem să vedem pe omul care a scris *Henriada* sau *Candide, Mérope* şi *Zaïre*; spunea: vrem să vedem pe omul care a luptat pentru familia nevinovată a lui Calas [1] şi pentru Sirven [2] şi ai lui, pentru *madame* de Bombelles, pentru bietul Martin cu toţi ai săi, pentru Montbailli, condamnat pe nedrept, pentru soţia şi copilul lui care încă nu se născuse, pe omul care s-a împotrivit pîngăririi cadavrului artistei Adrienne Lecouvreur şi care a anulat birurile ticăloase pe pămînturile lui şi în satul lui şi i-a făcut pe toţi cei ce locuiesc şi muncesc la Ferney mai deştepţi, mai bogaţi şi mai fericiţi.

Pierre nu se putea desprinde de acolo, îl impresiona scena: Voltaire înconjurat de curtea lui. Contrar obiceiului său, era modest, nu se amesteca în discuţia dintre Voltaire şi actori, cu toate că ar fi putut să-şi dea părerea, şi nici în conversaţia musafirilor. Stătea tăcut şi respectuos la marginea cercului care-l înconjura pe Voltaire, privea şi asculta. Ceea ce exprima micuţul templu din grădina sa, în mod simbolic, era strict adevărat: pana îi procurase acestui moşneag atîta faimă şi putere cum niciodată coroana nu hărăzise vreunui rege. Pierre se simţea fericit că soarta şi înrudirea spirituală îl legase de el.

---

[1] Negustor din Toulouse, condamnat şi executat în 1762 în urma unei campanii antiprotestante organizate de clerul catolic, pentru vina imaginară de a-şi fi ucis propriul fiu spre a-l împiedica să se lepede de protestantism. Voltaire a dus o susţinută campanie pentru reabilitarea acestui nevinovat, demascînd uneltirile criminale ale clerului catolic. Calas a fost reabilitat în 1765.

[2] Cetăţean din Toulouse condamnat la moarte, din aceleaşi pricini ca şi Calas, pentru vina imaginară de a-şi fi împiedicat fiica să treacă la catolicism. În urma campaniei duse de Voltaire, a fost reabilitat la cinci ani după executare, în 1769.

În ziua următoare, Voltaire primi trei sute de persoane și o zi după aceea alte patru sute. Veniră Necker și *madame* Dubarry, Condorcet și Turgot. Veni cavalerul von Gluck, marele compozitor. Era un om foarte mîndru, dar își amînase plecarea la Viena ca să aibă cinstea și fericirea să-l vadă pe Voltaire. Cîteva ceasuri mai tîrziu veni marele adversar și rival al lui Gluck, Piccini. Veniră marchizul de Vaudreuil, Gabrielle Polignac și Diane Polignac. Veniră poeții și scriitorii Parisului, „întreg Parnasul, de la străfundurile pînă la culmile sale", cum se exprimă unul din domni. Veni sculptorul Pigalle; avea ordin din partea lui *monsieur* d'Angivillers să cioplească dintr-un porfir deosebit de prețios statuia celui mai mare soldat al secolului, mareșalul de Saxa, și a celui mai mare gînditor și poet, *monsieur* de Voltaire.

Veni și doctorul Franklin.

Veni plin de curiozitate și admirație. De zeci de ani era în corespondență cu Voltaire, care îl prețuise totdeauna pe el și cauza lui. În *Dicționarul filozofic,* Voltaire îl lăudase sus și tare pentru că învinsese fulgerul, descoperise legile lui, contribuind astfel în mare măsură la lupta împotriva superstițiilor legate din cele mai străvechi timpuri de fulgere și furtuni. Dar, mai presus de toate, Voltaire contribuise mai mult ca oricare la răspîndirea ideilor pe baza cărora fusese clădită eliberarea Americii. De aceea Franklin, pe care-l însoțea William, sosi la marele său coleg într-o stare de spirit aproape solemnă.

În camera lui Voltaire se găseau vreo douăzeci de persoane. Voltaire se odihnea pe pat, avea puțină febră și ochii căzuți în fundul capului îi străluceau și mai viu ca de obicei, deasupra nasului mare, ascuțit, pe fața lui descarnată. Voi să se ridice, dar Franklin, care se apropiase imediat de pat, nu-l lăsă și-l reținu cu un gest blînd, dar energic.

Voltaire spuse că îi părea bine că-l poate felicita personal pe Franklin pentru victoriile obținute de trupele sale. Vorbea englezește. Franklin răspunse că oricine se ocupa de literatură în America vedea în Voltaire pe tatăl republicii americane. „Dacă aș fi la fel de tînăr ca dumneata, prea stimate domn, răspunse Voltaire, aș traversa oceanul ca să vizitez fericita dumitale țară." Cită din memorie versuri din *Oda pentru libertate* a lui Thomson care fusese la modă cu patru-

zeci de ani în urmă şi de care Franklin abia îşi mai aducea aminte. Nepoata lui Voltaire se plînse în numele celorlalţi vizitatori că discuţia se purta în englezeşte şi că nimeni nu-l înţelegea. „Vă rog să mă scuzaţi, spuse Voltaire, m-am lăsat furat de plăcerea copilărească de a vorbi aceeaşi limbă ca doctorul Franklin."

William Temple se retrăsese, dintr-o lăudabilă modestie, printre ceilalţi. Franklin îl chemă şi-l prezentă lui Voltaire. Băiatul se înclină adînc. Voltaire îl privi lung, cu ochii săi sfredelitori. Apoi spuse în franceză: „Eşti fericit, dragă tinere, căci ţi-a fost dat să trăieşti într-o ţară mare, în vremuri fericite. Apleacă-te mai mult", îl rugă el şi, punîndu-i mîna bătrînească pe creştet, spuse în engleză: „Dumnezeu şi libertate". Apoi o repetă şi în franceză. Toţi erau emoţionaţi.

O oră mai tîrziu, Voltaire îl primi pe trimisul Angliei, lord Stormont.

Lumea venea fără încetare, iar Voltaire vorbea, conducea repetiţiile piesei, lucra cu înfrigurare la îmbunătăţirea ei, citea scrisori, dicta răspunsuri lungi, făurea planuri.

Credinciosul Wagnière se simţea din zi în zi mai prost în mijlocul acestei agitaţii. Îl chinuia nu numai teama pentru sănătatea stăpînului, care se topea văzînd cu ochii, îl apăsa parcă şi mai mult o altă grijă. Wagnière era un partizan pasionat şi sever al raţiunii, un partizan incoruptibil. Voltaire însă avea prea puţină înţelegere pentru demnitate. Unul din principiile sale era că nu este nevoie să devii martir, deoarece adevărul poate fi propovăduit şi cu mijloace îndoielnice. Îşi renega fără nici un fel de scrupule operele, ba chiar le ataca în mod nerușinat, ori de cîte ori recunoaşterea lor ar fi putut să-i pricinuiască neplăceri. Acum Wagnière se temea că la Paris stăpînul lui s-ar putea lăsa ademenit să-şi renege nu numai anumite lucrări izolate, ci întreaga operă şi toate principiile.

Oricît de nepăsător se pretindea Voltaire şi oricît de eliberat de prejudecăţi, ideea că trupul lui ar putea fi zvîrlit în groapa de gunoi, ca fiind al unui eretic, aşa cum se întîmplase pe vremuri cu rămăşiţele pămînteşti ale actriţei Adrienne Lecouvreur, îl chinuia. La Ferney s-ar fi găsit mijloace pentru a împiedica una ca asta. Dar dacă avea să se stingă la Paris, în starea de necredinţă în care se afla, Biserica i-ar fi

refuzat o înmormîntare normală și Wagnière nu se îndoia că Voltaire era hotărît să facă sacrificii mari, chiar să-și renege toate principiile, doar ca să-și apere trupul de pîngărire.

Temerile i se întăriră cînd sutanele începură să roiască în jurul marelui eretic, mînate de ambiția de a-l converti. Veni, ceremonios și demn, canonicul de la Saint-Sulpice, *monsieur* de Tersac. Îl prelucra pe Voltaire cu blîndețe, dar fără încetare, nepotul lui, abatele Mignot. Veni, recomandat de cineva, un abate Gaultier. Voltaire discută cu el îndelung și cu din ce în ce mai multă plăcere. Apoi spuse către Wagnière: „Ăsta este un om cumsecade, prietenos și simplu, ăsta o să-mi ușureze spovedania și retractarea cînd îmi va sosi ceasul. Pe ăsta să-l ținem minte."

„*Ecrasez l'infâme,* striviți ticăloșia", fusese în ultimele decenii parola lui Voltaire și prin „infâme", „ticăloșie", înțelegea fanatismul prejudecăților, intoleranța, Biserica. În lupta împotriva prejudecăților pe care stăpînul lui o purtase cu atîta patimă, uitare de sine și măreție, Wagnière vedea meritul său cel mai de preț. Din cauza aceasta suferea cînd auzea cuvintele pe care le rostea acum bătrînul apostol al adevărului, fie chiar și în glumă, și se temea ca intenția să nu fie serioasă, ca Voltaire să nu se lase antrenat în ultimele sale zile să nege concepțiile de bază ale unei vieți întregi.

Îl imploră pe Voltaire să scrie o declarație care să încînte cu vorbe alese Biserica, dar care totodată să nu trădeze principiile filozofiei. Dacă nu făcea asta la timp, atunci desigur că în ceasul de apoi, cînd poate nu va mai fi în deplina posesie a minunatei sale minți, Biserica îl va ataca, folosindu-se de slăbiciunea lui și îl va îndupleca să dea declarații care să depășească mult intențiile sale. Voltaire rînji: „Pot să-ți dau declarația pe loc, dragul meu". Se așeză și, cu scrisul lui ordonat, citeț, așternu: „Mor cu credința în Dumnezeu, iubindu-mi prietenii, fără ură împotriva dușmanilor, cu scîrbă față de superstiții". Wagnière împături cu bucurie declarația.

Cîteva zile mai tîrziu, două săptămîni după sosirea sa la Paris, Voltaire fu într-adevăr năpădit, în timp ce dicta, de un violent acces de tuse și scuipă sînge. „Acum i-a venit timpul bunului nostru abate Gaultier", gemu, horcăi, rînji el și sîngele îi țîșni șiroaie pe nas și pe gură. Curînd sosi și abatele. Wagnière trebui să-i arate declarația și Voltaire îl întrebă

dacă era suficientă pentru a-i asigura o înmormîntare onorabilă. Privea cu teamă fața abatelui, să vadă dacă acesta era destul de prost. „Din păcate nu, spuse abatele. Trebuie să ne încheiem micile noastre socoteli ceva mai temeinic."

La cererea lui Gaultier, Voltaire se spovedi. Apoi, în prezența nepotului său, abatele Mignot, a încă unui preot și a secretarului Wagnière, întocmi o declarație precum că se spovedise abatelui Gaultier și că murea în sînul Bisericii catolice în care se născuse.

Abatele Gaultier reciti hîrtia. „Cred că ajunge", observă Voltaire cu șiretenie și teamă. Dar abatele clătină din cap și spuse : „Din păcate nu, stimate domn". „Dar ce să mai scriu ? întrebă Voltaire. Blînd, dar energic, abatele porunci : „Scrieți: «Dacă am supărat vreodată Biserica, o rog pe ea și pe Dumnezeu să mă ierte»". Wagnière scrîșni din dinți. „Chiar așa trebuie ?" întrebă Voltaire. „Scrieți fără teamă, dragă maestre, îl îndemnă preotul. Un mic document ca acesta nu doare pe nimeni."

Voltaire scrise. Wagnière privea mîna slabă care scria — îi venea greu lui Voltaire să scrie asemenea cuvinte. „Și acum, domnilor, se adresă abatele celorlalți, confirmați prin semnătura dumneavoastră că *monsieur* Voltaire a semnat această declarație cu mîna lui, din proprie voință și în deplina posesie a facultăților sale mintale." Cei doi preoți semnară, credinciosul Wagnière refuză încruntat.

Cînd Voltaire rămase singur cu credinciosul secretar, încercă să se dezvinovățească. „Trebuie să înțelegi, explică el, este neplăcut să-ți închipui că ai să fii zvîrlit în groapa cu gunoi. Sigur, știu că este o prejudecată de care însă nu m-am dezbărat și din pricina ei popii mă au într-o oarecare măsură la mînă. Dar pînă în cele din urmă tot eu am să-mi rîd de ei, respectiv hoitul meu. Afacerea pe care o fac cu Biserica este destul de bună. Am scris cincizeci de mii de pagini și, pentru fiecare din ele în parte, popii m-ar arunca la groapa de gunoi, iar cu trei rîndulețe îi oblig să mă înmormînteze cum se cuvine." Dar cum socoteala asta nu-l impresiona pe Wagnière, Voltaire continuă : „Cînd ai să fii tot atît de bătrîn ca și mine, dragul meu, ai să înțelegi că Henric cel Mare avea dreptate

și că Parisul merită o liturghie"[1]. Totuși Wagnière rămase întristat.

Între timp, abatele Gaultier se duse în grabă cu prețiosul său document la superiorul său, canonicul de la Saint-Sulpice. Acesta, invidios că nu el, ci micul abate reușise să-l convertească pe eretic, găsi declarația prea generală și prea apoasă ca să poată fi acceptată ca retractare a atîtor erezii fățișe și ofense grave. O asemenea declarație nu era suficientă pentru a-i înlesni lui Voltaire reprimirea în sînul Bisericii. Abatele, înfuriat și îndîrjit, fugi înapoi la casa bolnavului să-i stoarcă o declarație mai amplă.

Acesta însă se simțea mai bine și nu-l primi. Iar cînd neobositul abate se prezentă din nou în ziua următoare, Voltaire se simțea și mai bine, iar abatele trebui să plece tot cu mîna goală. În ziua a treia, bolnavul se simți chiar atît de bine, încît trimise vorbă celui ce se ruga să fie primit că avea să fie ocupat toată luna și n-avea timp de el.

Voltaire se restabili uimitor de repede. În curînd, începu din nou să primească tot mai multă lume, scria, dicta, repeta cu actorii ca și înainte, lucra pînă la epuizare.

Apoi, peste cîteva zile, se ridică din pat și porni să întoarcă vizitele ce i se făcuseră.

Îmbrăcat după moda veche, cu dichis, cu trupul șubred înfășurat în ștofe și blănuri, se lăsă purtat pe o litieră prin orașul său, Paris. Era o zi friguroasă, însorită. Totuși puse să se dea la o parte perdelele litierei ; voia să vadă străzile, oamenii, Parisul. Pretutindeni era recunoscut, lumea se oprea, îl saluta pînă la pămînt, îl aclama. Cînd intra în vreo casă, pîlcuri dese de curioși se adunau și așteptau să se arate din nou. Vestea se răspîndi ca un fulger ; Voltaire putea fi văzut, lumea se aduna în stradă ca la marile ceremonii ale Curții.

Cînd se întoarse, ambele poduri ale senei, Quai de Théatins și rue de Beaune erau atît de ticsite de lume, că nu era chip să treacă. Polițiștii trebuiră să-i croiască drum litierei, mai cu rugăminți, mai cu forța. Astfel fu purtat Voltaire spre

[1] Ca să poată cuceri Parisul și deveni rege al Franței, Henric al IV-lea (1553—1610) s-a lepădat de protestantism, trecînd la catolicism în cadrul unei slujbe solemne. Cu acest prilej a pronunțat cuvintele devenite istorice : *Paris vaut bien une messe !* (Parisul merită o liturghie).

casă, printre ziduri de admiratori, iar obrajii îi erau îmbujorați de frig și bucurie.

Toinette, care de la întîlnirea ei cu Franklin se credea menită să protejeze tot ce era progresist, ar fi pus la cale cu plăcere o întîlnire senzațională cu Voltaire. Toată clica mov împărtășea entuziasmul la modă pentru marele scriitor, iar acesta se străduia de ani de zile să stabilească relații amicale cu Toinette. Scrisese o mică piesă pentru ea și în operele lui îi spusese, sub formă de aluzii transparente, lucruri măgulitoare. Toinette nu rămăsese indiferentă la atenția ce i-o acorda. Dar își dădea seama că întreaga Europă ar considera primirea oficială a lui Voltaire la Versailles ca o demonstrație politică.

Diane Polignac cea deșteaptă găsi o soluție. „Nu s-ar putea, propuse ea, să i se pună la dispoziție lui Voltaire loja șambelanului de serviciu? Deoarece loja se afla lîngă cea a Toinettei, s-ar putea astfel aranja fără greutate o convorbire degajată, simplă."

În schimb, Louis se înfurie cînd Toinette îi vorbi de acest proiect. „*Madame*, vă interzic, țipă el, auziți, vă interzic să intrați cumva în legătură cu marele eretic. O convorbire cu el ar fi o pîngărire." Toinette răspunse: „*Monsieur* de Voltaire este cel mai mare scriitor al țării dumneavoastră, sire, și probabil al lumii." „Și fără îndoială, cuvintele lui au muzicalitate, ironiză Louis. Dar vă interzic să ascultați această muzică."

După ce se liniști puțin, își expuse motivele. „Fratele nostru Josef este, desigur, un liber-cugetător. Dar chiar și el s-a ferit de a intra în legătură cu acest gunoi sclipitor." Plin de o mulțumire răutăcioasă, povesti ceea ce Toinette cunoștea de mult: „Bătrînul a crezut că împăratul îl va vizita cînd va trece prin Ferney. Și-a împodobit de sărbătoare satul și castelul și a ridicat arcuri de triumf. Dar s-a înșelat. Josef al nostru a dat ascultare sfatului înțelept al augustei doamne, regina mamă, și a trecut mîndru pe lîngă eretic și tot dichisul lui. Iar acum vreți să stați de vorbă cu ateul la teatru, în văzul întregii lumi? Niciodată. Vă interzic. Niciodată."

În aceeași zi, Maurepas îl întrebă: „Aveți cunoștință, sire, că *monsieur* de Voltaire se află în capitala dumneavoastră?"

„Credeam, răspunse rece Louis, că domnul e surghiunit." — „N-a fost chiar un surghiun, zise Maurepas. Fusese o dorinţă a răposatului rege, care, fără îndoială, a pierit o dată cu răposatul." — „Dorinţa aceasta o am şi eu", răspunse sec Louis. „Dar nici dumneavoastră, sire — observă ministrul — nu veţi socoti potrivit ca bătrînul domn să fie îndepărtat cu forţa din oraşul său natal." — „Asta, din păcate, nu e posibil", recunoscu Louis întristat. „Mă întrebam chiar, continuă Maurepas, dacă n-ar fi potrivit să i se acorde omului care, în orice caz, este scriitorul cel mai respectat din Europa şi este şi foarte în vîrstă, o mică cinstire şi în patria sa." — „Nu, răspunse brusc Louis. Este de datoria mea să apăr credinţa şi morala. De fapt, ar trebui să izgonesc cu ruşine din capitala mea pe acest babalîc necredincios. Mi se pare că dacă nu iau în seamă prezenţa lui, am dovedit destulă bunăvoinţă şi respect pentru literatură."

Furia lui Louis era mai mare decît o arătau cuvintele sale. După plecarea lui Maurepas, contemplă cărţile şi broşurile lui Voltaire pe care le ţinea în dulapul cu otrăvuri. Erau multe. Erau tipărite la Amsterdam şi Leyden, la Hamburg şi la Londra, dar pătrundeau în Franţa. Graniţele nu fereau ţara de ele mai mult decît o fereau de vînt. Era un avertisment, o pedeapsă a Domnului, că autorul acestor scrieri sosise la Paris îndată după încheierea tratatului cu rebelii. Acum amîndoi moşnegii cei răi, Franklin şi Voltaire, îi stăteau pe cap. Obraznici şi fără ruşine, se cuibăriseră în mijlocul oraşului său, Baal şi Beelzebub, şi însăşi soţia sa şi miniştrii săi îi cinsteau.

Prezenţa lui Voltaire îl făcu pe Louis şi mai puţin maleabil în chestiunea americană. Franklin îi sfătuise pe domnii francezi: „Purtaţi-vă cu duşmanii dumneavoastră aşa cum s-au purtat şi ei cu dumneavoastră în anul cincizeci şi cinci. Daţi ordin ca vasele lor să fie atacate fără vreo comunicare diplomatică. Trimiteţi o flotă peste ocean şi izolaţi flota amiralului Howe care s-a aventurat în estuarul fluviului Delaware. Apoi o să mai aveţi timp destul să declaraţi război." Chiar şi mulţi dintre generalii şi miniştrii francezi socoteau că, odată tratatul semnat, adversarul trebuia luat prin surprindere şi atacat. Vaudreuil cel nerăbdător, toţi membrii clicii mov îndemnau la acţiune. Dar cînd Vergennes îi vorbi regelui de propunerea lui Franklin, Louis protestă indignat:

„Să mă ferească dumnezeu de o asemenea perfidie". Tot mai spera să poată evita războiul. Se crampona cu încăpățînare de ficțiunea că tratatul nu era valabil atît timp cît nu sosise încă ratificarea lui de către Congres și insista să se mențină relații amicale cu Anglia.

Cu timpul însă, duplicitatea poziției sale începu să-l apese. I se părea necinstit ca el, om de cuvînt, să stea prietenește de vorbă cu trimisul englez, după ce semnase tratate împotriva țării lui. Se hotărî să comunice oficial regelui Angliei că Franța a recunoscut independența Statelor Unite și însărcină pe Vergennes să motiveze măsura luată printr-o notă oficială.

Vergennes își aminti că, pe la sfîrșitul lui octombrie, Beaumarchais prezentase un memoriu la care anexase conceptul unei declarații pe care el, Beaumarchais, ar face-o dacă ar fi regele Franței. Vergennes puse să se caute memoriul și găsi comunicarea redactată de Beaumarchais foarte potrivită. Era plină de elan și totodată concretă. Ministrul nu se dădu în lături să folosească în declarația pe care o prezentă regelui o mare parte din frazele lui Pierre. Louis citi, suspină, semnă. Documentul fu expediat la Londra și contele de Noailles, trimisul francez la Curtea de la Saint-James, înmînă prim-ministrului britanic nota lui *monsieur* de Beaumarchais.

Ca urmare, Londra își rechemă reprezentantul. Versailles-ul procedă la fel. Acestea se petrecură la 13 martie.

În aceeași zi, Vergennes comunică doctorului Franklin că, de acum înainte, Curtea de la Versailles îi considera pe trimișii Congresului ca reprezentanții plenipotențiari ai celor treisprezece State Unite ale Americii și cerea să i se acorde onoarea să-i prezinte în această calitate maiestății-sale preacreștine.

Invitația îi bucură pe delegați, dar le pricinui griji noi. Îmbrăcămintea cu care trebuiau să se prezinte la Curte era fastuoasă, complicată, și nu aveau decît o săptămînă la dispoziție pentru confecționarea ei. Pe de altă parte, Franklin voia să apară în haina sa cafenie, la care lumea se aștepta desigur și cu ocazia aceasta. Totuși se lăsă înduplecat să-și comande o perucă. Dar toate perucile pe care i le încercară se dovediră prea mici. „Nu peruca este prea mică, *monsieur*, strigă în cele din urmă frizerul exasperat. Capul dumneavoastră este prea mare." Tot Parisul rîse încîntat : „Are capul prea mare".

Iar Franklin nu se mai sinchisi de indicaţiile şambelanilor şi maeştrilor de ceremonii, ci hotărî să se îmbrace simplu, demn şi fără zorzoane de Curte. Poate că era o impertinenţă, dar poate că tocmai o astfel de simplitate avea să impresioneze.

Prin urmare, la 20 martie, Benjamin Franklin, săpunar, tipograf, librar, profesor de înot, telal, editor, fizician, comerciant, *doctor honoris causa,* inventator, desenator de bancnote, scriitor, filozof, delegatul Statelor Unite ale Americii, se duse la Louis de Bourbon, regele Franţei.

Străzile de acces şi imensa curte exterioară a Versailles-ului erau pline de curioşi. Erau dornici să ştie dacă Franklin va îndrăzni să se prezinte cu hainele sale obişnuite ; ar fi fost dezamăgiţi dacă n-ar fi făcut-o. Dar cînd se ivi într-adevăr, fără perucă şi fără sabie, cu haina cafenie şi pantalonii cafenii, purtînd pe nas ochelarii cu ramă de oţel, cu părul îngrijit pieptănat *„à la quaker"*, rămaseră totuşi fascinaţi de atîta îndrăzneală şi demnitate. Era prima dată cînd cineva mergea la Curte în haine simple de burghez ; desigur şi prima dată cînd un reprezentant al rebelilor era primit de un rege preacreştin.

Vergennes se puse în fruntea convoiului. Urcă scara mare de onoare împreună cu delegaţii. Tobele răsunară, santinelele prezentară armele, uşile către camerele regelui se deschiseră şi colonelul celor o sută de gărzi elveţiene anunţă : „Domnii reprezentanţi ai celor treisprezece State Unite ale Americii". Curteni, episcopi, diplomaţi, înalţi magistraţi umpleau anticamera interioară. Făcură loc lui Franklin şi însoţitorilor săi şi se înclinară. Chiar şi doamnele se ridicară de pe locurile lor şi făcură reverenţe adînci în timp ce Franklin trecea.

Delegaţii fură conduşi în dormitorul regelui. Louis, căruia audienţa aceasta îi era nesuferită, şedea la masa de toaletă cu un capot aruncat peste cămaşa deschisă, intenţionat neglijent. Frizerul se ocupa de el. Erau prezenţi cei şase domni ai serviciului intern, unul îi întindea ceremonios pantalonul, un altul ciorapii.

Vergennes prezentă regelui delegaţii. Louis le aruncă o privire fugară. Va să zică ăsta mare, solid, era conducătorul rebelilor. Franklin ăsta afurisit nu lăsa să se vadă cît de diabolic era, dar ce obraznică şi răzvrătit-burgheză era îmbrăcămintea lui ! Cît de nestînjenit se ţinea, de parcă ar fi fost ceva

firesc pentru el, de parcă i s-ar fi cuvenit să asiste la toaleta regelui preacreştin.

Louis fornăi puţin pe nas, apoi spuse fără să-i privească pe reprezentanţi: „Ei da, ei bine. Va să zică aşa, *messieurs*, transmiteţi Congresului urările mele de bine. Nu sînt nemulţumit de felul în care v-aţi purtat pînă acum în ţara mea." Vorbea nelămurit, fără să ridice vocea şi totuşi înţeleseră cu toţii vorbele lui, căci se făcuse o linişte deplină în sală, nimeni nu mişca, unul din şambelani înţepenise cu pantalonii în mînă, celălalt împietrise ţinînd ciorapii.

Franklin îl privi liniştit pe domnul tînăr şi gras care era regele Franţei şi şedea într-o poziţie dizgraţioasă. Doctorul era un bun observator. Constată ce ciudat se contraziceau pe faţa acestui rege diferitele sale trăsături; tînărul domn cu nasul mare arăta ca un adevărat Bourbon, aşa cum erau înfăţişaţi pe monezi, şi totodată ca un prunc nevîrstnic. Grăsimea lui era anormală, bolnăvicioasă; probabil că circulaţia sîngelui sau vreo altă funcţie internă erau deranjate. Louis al şaisprezecelea părea greoi, nedibaci, dar nu prost. Evident, nu era mare orator şi ceea ce spunea nu suna prea amical; dar în general rostise cuvinte obişnuite în astfel de ocazii. Franklin se mulţumi cu atît. Se înclină şi spuse: „Vă mulţumesc, sire, în numele ţării mele. Contaţi pe recunoştinţa Congresului şi pe respectarea cu credinţă a obligaţiilor pe care şi le-a luat." — „Bine, *messieurs*", răspunse Louis şi cu aceasta audienţa luă sfîrşit.

Vergennes oferi delegaţilor o mare masă oficială. Toată nobilimea Franţei luă parte; acum, cînd Franklin fusese primit de rege, se grăbeau cu toţii să-l cunoască. La masă avu ca parteneră pe bătrîna şi respectata marchiză de Créquy. Aceasta studie cu uimire amănuntele îmbrăcăminţii lui. Totul pe el era cafeniu, haină, vestă, pantaloni, chiar şi mîinile, şi purta o cravată de pînză. Dar mai straniu era felul lui de a mînca: mînca sparanghelul cu mîna, iar pepenele cu cuţitul. Îşi sparse nişte ouă într-un pahar, adăugă unt, sare, piper şi muştar, apoi mîncă totul cu linguriţa. Deoarece era un filozof celebru, ea îl întrebă dacă crede într-un dumnezeu personificat şi în nemurirea sufletului. În timp ce ducea la gură ciudata mîncare, Franklin confirmă cu tărie. Mai tîrziu, mar-

chiza povesti că acest *quaker* avea maniere de sălbatic, dar concepții sănătoase despre lume.

Louis își petrecu seara la *Trianon,* cu Toinette. Își îndeplinise promisiunea pînă la capăt. Acceptase chiar umilința de a adresa personal cuvîntul rebelului în prezența întregii Curți. Acum voia măcar să primească mulțumirile de la cea care inițiase aceste necazuri și să petreacă o noapte plăcută.

„Am auzit cu regret, sire — spuse Toinette — că l-ați primit deosebit de rău pe doctorul Franklin." — „Nici măcar nu și-a pus perucă, bătrînul dumneavoastră bădăran, răspunse Louis. S-a prezentat fără rușine, cu scăfîrlia lui mare despuiată. Cum aș fi putut să mai și zîmbesc?" — „Am să fiu cu atît mai amabilă cu el mîine, n-aveți grijă", declară Toinette. „Nu pot să vă împiedic, replică Louis morocănos. Tot Versailles-ul mi-e nesuferit de cînd se plimbă rebelul acolo ca la el acasă." — „Da — spuse dulce și triumfător Toinette — acum am împrospătat puțin aerul."

Dar Louis nu era arțăgos și nu venise să se certe cu Toinette. Mîncă și bău cu poftă, frumoasa sa nevastă îi plăcea, rămase peste noapte la *Trianon,* așa cum își propusese și se distră sub privirile rudelor austriace care își săpau groapa costumate în călugări.

Între timp, se iviseră noi divergențe între delegații americani. Arthur Lee considerase de la început ca o greșeală gravă că Franklin, disprețuind ceremonialul de Curte, se prezentase în fața regelui cu țeasta despuiată. Părerea lui o întări atitudinea distantă a lui Louis, care nu fusese decît răspunsul la desconsiderarea lui Franklin. Totuși, Arthur Lee considera jignitor faptul că Louis îi expediase atît de grosolan pe delegații americani și refuză a doua zi să mai meargă la Versailles, să se prezinte reginei, după cum era uzul.

Franklin luă în locul lui Arthur Lee pe nepotul său William și se înființară toți trei la Versailles — el, William și Silas Deane.

Toinette îl primi amical, puțin cochet, regină și totodată doamna cu masca albastră, clipind din ochi ca unui complice. Lui Franklin îi plăcu agitația plină de splendoare, ceremonioasă și feminină, legată de *lever*-ul reginei și îl amuză faptul că asista acum în calitate oficială la toaleta acestei fru-

moase doamne cu care dusese o conversație cu rezultate atît de plăcute.

Conversația fu reluată acum. Cu o inocență bine jucată, ea îl întrebă ce impresie îi făcuse soțul ei, regele: „Este un monarh mărinimos, care promite mult", spuse Franklin cu convingere. Toinette, la rîndul ei, îl asigură: „V-a lăudat mult, *monsieur*, el vă prețuiește și vă iubește în mod deosebit", și-l privi drept în ochi. Apoi îi puse cîteva întrebări dinainte pregătite despre experiențele sale electrice și-l ascultă cu fața atentă și cu gîndul aiurea.

Seara, după cină, trebui să asiste la jocul ei de cărți. Ea îi ceru să stea în spatele scaunului ei și cîștigă. „Îmi aduceți noroc, ambasadorul meu electric, spuse ea. Dar jucați și dumneavoastră." Franklin se supuse și cîștigă șaptesprezece ludovici. Apoi însă Toinette începu să joace tare, îl uită, iar el folosi momentul ca să se retragă mulțumit, împreună cu Silas Deane, William și cei șaptesprezece ludovici.

Pentru Silas Deane, ceasurile acestea petrecute la Versailles erau ultimele momente plăcute. Succesorul său, John Adams, om politic cunoscut, membru activ al Congresului, sosise în Franța, iar lui Silas Deane nu-i rămînea decît să se înapoieze în America. Pleca cu inima grea. Îl durea nu numai faptul că era tratat cu atîta desconsiderare și nerecunoștință, dar aci rămîneau prietenii săi cei mai buni, oameni care știau prea bine ce servicii adusese el țării sale, iar dincolo îl așteptau numai oameni porniți împotriva lui, plini de prejudecăți și de neîncredere.

Lui Franklin îi părea rău că Silas Deane pleca. Avusese de multe ori de furcă cu el, dar omul cu vesta de atlas înflorat era bine intenționat, patriot și se lăsa, în cele din urmă, convins de argumente. Franklin îi promise să-l sprijine din toate puterile pe lîngă Congres și-l asigură că se va gîndi de multe ori la el, fie chiar și numai datorită iubitei *Enciclopedii*. Silas Deane zîmbi trist, spuse în cîteva rînduri adio și abia se hotăra să plece.

Deane nu avea de gînd să-și ia rămas bun de la Arthur Lee, dar, spre mirarea sa, Arthur Lee veni el. Veni supărat foc. Curtea de la Versailles numise ca ambasador pe lîngă Congresul american pe *monsieur* Gérard și se ceruse avizul lui Franklin și al lui Silas Deane dacă această numire avea

să fie agreată, dar nu și al lui. Bănuia că în dosul acestei ofense se ascundeau manevrele perfide ale celor doi colegi.

Chiar dacă nu putea dovedi bănuiala aceasta, avea în schimb alte motive serioase de nemulțumire : printre actele pe care i le predase Deane lipseau documente de mare însemnătate. Cu un aer încruntat și acuzator, întrebă ce se întîmplase. Silas Deane îi răspunse că erau acte pe care voia să le prezinte Congresului pentru apărarea sa ; căci avea motive să presupună că anumite persoane îl calomniaseră la Philadelphia.

„De altfel — continuă Arthur Lee fără să țină cont de răspunsul lui Silas Deane — chiar și în hîrtiile pe care ați binevoit să le predați se pot descoperi de la prima vedere puncte neclare. De pildă, printre cheltuielile delegaților figurează o mie patru sute șaptezeci de livre pentru cumpărarea unei *Encyclopédie des arts et des métiers,* dăruită doctorului Franklin. Vă rog să mă lămuriți." — „Cu plăcere, răspunse politicos Silas Deane. Noi, dumneata și cu mine, am dăruit această mare operă doctorului Franklin de ziua lui." — „V-ați permis — spuse Arthur Lee cu vocea lui inegală — să faceți un cadou atît de costisitor în numele meu, fără să mă întrebați ? Într-o vreme cînd în America trebuie să dai aproape un dolar de-al Congresului pe un penny de bronz, dumneavoastră dăruiți, în contul țării, doctorului Franklin cărți în valoare de o mie patru sute șaptezeci de livre ?" — „Nu v-am întrebat — răspunse Silas Deane — cu un calm agresiv, pentru că tot ați fi spus nu. Mă simt acoperit față de Congres deoarece *Enciclopedia* a fost cumpărată din hotărîrea majorității." — „Cum așa ?" întrebă Arthur Lee nedumerit. „De fapt nu l-am întrebat nici pe doctorul Franklin — îl lămuri Silas Deane — dar cu aceeași siguranță cu care știu că ați fi fost împotrivă, îndrăznesc să afirm că el ar fi spus da. — „Cu asemenea sofisticării franceze — declară violent Arthur Lee — ați făcut ani de zile America de rîs." — „Cu asemenea sofisticării franceze — răspunse Silas Deane — doctorul Franklin a salvat America de la pieire." Arthur Lee încrucișă brațele, împungînd aerul cu fruntea. „O să vi se arate dincolo, domnule — îl amenință el — ce gîndește America despre dumneavoastră."

Dar *monsieur* de Beaumarchais îl încurajă pe Silas Deane, cînd acesta își luă rămas bun de la el : „Să-ți spui deschis pă-

rerea în fața Congresului, în numele dumitale și al meu. Să le spui domnilor de la obraz ce meschin și nerecunoscător se poartă. Să nu te temi de nimic, onorate Mr. Deane. Franța nu părăsește pe nimeni la nevoie, dacă a promis că ajută. Bizuie-te pe rege și pe casa *Hortalez et Compagnie.*"

Arthur Lee, prea puțin satisfăcut de convorbirea avută cu Deane, trimise lui Franklin o scrisoare lungă și foarte amară. Enumeră toate neregulile pe care credea că le descoperise. Scria că se plînsese de mai multe ori, dar că Franklin obișnuia să nici nu răspundă măcar la scrisorile sale. „Dacă aș fi cel mai înrăit dușman al Americii, n-ați putea să mă tratați altfel, scrise el. Am dreptul să cunosc motivele atitudinii dumneavoastră. Dacă aveți să-mi reproșați ceva, apoi spuneți-o deschis, să mă pot apăra. Dacă nu, de ce nu vă respectați obligațiile față de țară și față de mine? Numiți aceasta ordine, bună cuviință, colaborare, dreptate?"

La rîndul lui, Franklin îi scrise: „Este adevărat că n-am răspuns la unele din scrisorile dumneavoastră. Nu răspund cu plăcere scrisorilor scrise la mînie. Sînt un om bătrîn, nu mai am mult de trăit, am mult de lucru și n-am timp de certuri. Am tăcut la permanentele dumneavoastră dojeni și la continua pisălogeală, pentru că nu voiam să primejduiesc demnitatea și succesul misiunii noastre. Iubesc pacea, am respect pentru calitățile dumneavoastră și milă pentru mintea dumneavoastră bolnavă, care se zbuciumă mereu de gelozie din pricina bănuielilor și a impresiei că alții vă vor răul și vă desconsideră. Dacă n-o să faceți curînd ceva ca să scăpați de boala asta psihică, o să ajungeți cu siguranță la nebunie. Cunosc simptomele bolii dumneavoastră din cazuri asemănătoare. Dumnezeu să vă ferească de o soartă atît de îngrozitoare și, în numele lui, vă rog să mă lăsați în pace."

Franklin reciti cele scrise, se scărpină, eczema îl supăra mai mult în ultima vreme. Găsea că scrisoarea lui era răspunsul potrivit, dar n-o expedie.

Arthur Lee însă nu încetă cu plîngerile și reproșurile. Mai primi sprijin și de la alți doi trimiși ai Congresului care sosiseră între timp la Paris, fratele său, William Lee și Mr. Ralph Izard.

Ralph Izard era un bărbat la treizeci şi cinci de ani, bogat şi răsfăţat. Studiase în Anglia şi se împrietenise acolo cu oameni de stat şi scriitori de seamă. Pe atunci, tînărul domn din colonii trebuise să fie prezentat şi regelui Angliei, dar pentru că ceremonialul prevedea îngenuncherea iar principiile lui îi interziceau să plece genunchiul în faţa vreunui muritor, refuzase să se înfăţişeze la Curte. Mai tîrziu, cînd izbucnise conflictul cu coloniile, se înapoiase în America şi se alăturase cu înflăcărare cauzei răsculaţilor. Acum fusese numit de Congres ambasador pe lîngă Curtea din Toscana. Cum însă această Curte nu recunoştea încă Statele Unite, Congresul hotărîse că va rămîne deocamdată la Paris să-i ajute pe Franklin şi pe Lee.

Celălalt ambasador proaspăt sosit, William, fratele lui Arthur, era un demn reprezentant al familiei Lee, deşirat, talentat, neîncrezător, certăreţ. Pe el, Congresul îl numise la Berlin. Dar nici Curtea aceea nu recunoştea Congresul, ca şi cea din Toscana, şi deci William Lee primise şi el ordinul să-l sprijine cu vorba şi fapta pe Franklin.

Noii veniţi se solidarizară de îndată cu Arthur Lee. Toţi trei erau tineri şi plini de temperament. Felul blînd a lui Franklin li se părea lenevie, slăbiciune, ramolisment. Acum, după încheierea tratatului, socoteau că trebuia să se ceară guvernului francez din ce în ce mai mult, bani, trupe, vase. Împotrivirea lui Franklin li se părea o uşurinţă criminală.

Tocmai în mijlocul primelor lor ciocniri neplăcute cu Franklin, sosi omul pe care Congresul îl alesese ca urmaş al lui Silas Deane, John Adams.

Franklin şi Adams lucraseră ani de zile împreună, redactaseră împreună prima formă a *Declaraţiei de Independenţă*. Îşi recunoşteau reciproc calităţile, dar nu se iubeau. John Adams avea patruzeci şi cinci de ani, era de meserie avocat şi obişnuia să-şi spună părerea în cuvinte răsunătoare, cu multe comparaţii din Biblie sau antichitate. Anii războiului împotriva francezilor şi a indienilor marcaseră adolescenţa lui, era un patriot înflăcărat. Declarase de atunci că dacă americanii ar reuşi să izgonească de pe continent pe galii certăreţi, ar întrece pînă într-un secol toate popoarele, ca număr, şi ar eclipsa vechiul continent. Europa i se părea

decadentă și visa, încă din tinerețe, un puternic imperiu american clădit pe virtute.

John Adams avea la activul său succese politice răsunătoare; *Declarația* pentru independență fusese adoptată în mare parte și datorită lui. Congresul aprecia mult pe omul acesta neobosit, activ, și cînd știrea mult dorită a alianței cu Franța întîrzia și nu se realiza, fu numit delegat în locul lui Silas Deane, ca să grăbească încheierea pactului.

Acum însă, Mr. Adams găsise pactul semnat și deci nu prea mai avea ce căuta în Europa. Dar dorința lui arzătoare de activitate nu-i dădea pace. Începu să studieze documentele delegației.

Mr. Adams era un domn scund, corpolent, plin de temperament, cu capul chel și lat, a cărui lățime era și mai mult scoasă în evidență de smocurile stufoase de păr din părți. Capul acesta se clătină de multe ori în semn de dezaprobare cînd studie actele delegației. Se apucă să facă ordine în haosul acela de nedescris. Cînd îl văzu pe Franklin zîmbind blînd și puțin amuzant, îi explică: „Puteți să numiți metodele mele birocrație; romanii îi spuneau disciplină. Un lucru e sigur: fără o asemenea *birocrație* nu se poate realiza nimic măreț. Cum să clădim un stat mare, care să le întreacă pe celelalte, dacă nu sîntem în stare să facem ordine în căsuța noastră de la Passy?"

Mr. Adams locuia la Passy, în casa lui Franklin, care era considerată sediul delegației americane. Putea deci să observe îndeaproape felul de viață a lui Franklin. Cei doi domni se purtau foarte politicos unul cu altul dar, în sinea lui, John Adams condamna tot mai mult purtarea doctorului. Cu toate că avea șaptezeci și doi de ani și era bolnav de gută, omul acesta mînca prea mult și nu se dădea în lături nici de la băutură. Deși aveau toate motivele să facă economii, întreținea o trăsură luxoasă, un mare număr de slujitori și locuiau într-o casă bogat mobilată. Cu toată vîrsta înaintată dădea tîrcoale femeilor ca un francuz sau un italian. Într-un cuvînt, era un epicurian.

Mr. Adams locuia de puține zile la Passy cînd prietena lui Franklin, *madame* Helvetius, sosi pe neașteptate în vizită. Intră în cameră de parcă ar fi fost la ea acasă. Nu mai era decît ruina unei femei frumoase. Neglijent îmbrăcată și coa-

fată, legase în jurul pălăriuței de paie o basma murdară, pe umeri purta un șal negru care îi cădea mereu pe jos. Îl sărută pe Franklin pe obraz și pe frunte în prezența lui Mr. Adams. În timpul mesei se așează între cei doi, își puse de cîteva ori brațele pe spetezele scaunelor lor și îl îmbrățișă în repetate rînduri pe doctor. Mr. Adams descrise toate acestea într-o scrisoare lungă adresată soției sale adorate, Mrs. Abigail Adams, cu care trăia într-o unită și castă căsnicie.

Mr. Adams se ferea să-l atace pe doctor cu cuvinte aspre, așa cum o făceau domnii cei tineri. El intervenea și domolea ciocnirile. Dar cînd era vorba de chestiuni mai serioase, tăcerea lui întărea opoziția familiei Lee și a lui Izard.

Tot astfel s-au petrecut lucrurile în discuția cu privire la William Temple.

Odată cu orînduirea metodică a documentelor, se dovedi că scrisoarea aceea despre melasă, pe care *monsieur* Gérard trebuise s-o scrie la cererea lui Arthur Lee ca parte integrantă, lămuritoare a tratatului de comerț și prietenie, fusese pierdută sau rătăcită. Nimeni nu se îndoia că Congresul va ratifica pactul, sau poate îl și ratificase, în forma existentă și deci documentul pierdut prezenta numai un interes academic, istoric. Totuși — și lucrul acesta îl expuseră acum cu tărie domnii Arthur și William Lee, precum și Ralph Izard în fața doctorului Franklin — totuși un om care pierdea un astfel de document nu corespundea în postul de secretar al legației. Din capul locului, un tînăr de șaptesprezece ani nu era omul potrivit pentru o asemenea slujbă. Și nu se dovedise el și în trecut delăsător și neglijent? Nu lăsase el, de pildă, proiectul tratatului de alianță la îndemîna unor ochi francezi indiscreți?

„Și trebuia neapărat numit secretar de legație Mr. William Temple Franklin? încheie Ralph Izard. Pronunță accentuat pronumele tînărului și fiecare înțelese ce voia să spună. În ultima vreme, ziarele engleze făcuseră mult zgomot în jurul guvernatorului William Franklin, tatăl tînărului Franklin, care, cu toate sîcîielile îndurate din partea răsculaților, rămăsese credincios regelui său, și își bătuseră joc de marele rebel Franklin, pentru că nu reușise să convingă de dreptatea cauzei sale nici măcar pe propriu-i fiu.

Pînă atunci Franklin ascultase cu calm reproşurile tinerilor săi colegi. Dar cînd se aduse acest ultim argument, se înfurie.

„Trebuia să-l las pe băiat în anturajul tatălui?" întrebă el. Nu era un contraargument, dar în vorbele lui răsuna atîta durere şi mînie, încît ceilalţi tăcură.

Şi acum, în sfîrşit, interveni John Adams: „Aţi mers prea departe, Mr. Izard", îl mustră el şi Ralph Izard se scuză de îndată: „Îmi pare rău dacă l-am jignit cumva pe doctorul Franklin".

Incidentul se încheie prin aceea că de acum înainte Franklin plăti leafa lui William Temple din buzunarul propriu şi angajă un alt secretar propus de domnii ceilalţi: un francez, un anume *monsieur* de la Motte. Acesta părea un om conştiincios, devotat cauzei Americii, dar Franklin se simţea mereu supravegheat de el.

De la încheierea alianţei, la Paris se auzea numai: „Franklin, Franklin", iar meritele lui Pierre fură date uitării. Asta rodea inima credinciosului Philippe Gudin. Se înfăşură în halatul dăruit de Pierre, se aşeză în scobitura preţiosului său birou şi începu să scrie. Redactă un eseu, un memoriu: *Schiţă provizorie a vieţii unui mare contemporan.* Fără a pomeni vreun nume, prezentă într-aşa fel meritele politice, comerciale şi literare pe care prietenul său le pusese în slujba Americii şi a libertăţii, încît orice iniţiat trebuia să-şi dea seama despre cine şi despre ce era vorba. Meritele „bătrînului din grădină" erau recunoscute, dar se făcea aluzie, în cuvinte ocolite, şi la anumite laturi periculoase ale acelui bătrîn. Mai tîrziu, meritele „bătrînului din grădină" erau comparate cu cele ale marelui contemporan despre care era vorba în memoriu şi „contemporanul" apărea într-o lumină mai favorabilă decît „bătrînul". Va veni ziua, încheia mica lucrare, cînd istoria universală va distribui lumina şi umbra în mod mai echitabil.

Philippe Gudin reciti ceea ce compusese şi se simţi mulţumit. Silit de împrejurări, rămăsese obscur, ca Heraclit sau Lucreţiu, şi nici nu-i fusese dat să aibă talentul demascator al acestor doi mari predecesori. Găsea totuşi că lucrarea se putea compara măcar cu pamfletele unui Rollin[1].

[1] *Charles Rollin* (1661—1741), umanist şi istoric francez de mîna a doua.

Se gîndi că Pierre n-ar vedea cu ochi buni publicarea *Schiței provizorii*, căci Pierre era bun la suflet și probabil că ar dori să-l scutească pe „bătrînul din grădină" de o demascare. Astfel Gudin își tipări broșura fără știrea prietenului său, pe contul și răspunderea sa proprie, și o trimise celor pe care i-ar fi putut interesa, inclusiv „bătrînului din grădină".

După aceea, mîndru și fericit, duse broșura celui în a cărui cinste o scrisese.

Pierre frunzări, citi. Îl ungea la inimă că în sfîrșit cineva vorbea despre meritele sale și le lăuda, chiar dacă oarecum pe ocolite, cu multă greacă și latină, dar cu prea puțin avînt; în orice caz, destul de limpede pentru cei inițiați. Îl bucurară și aluziile la supraaprecierea bătrînului din grădină. „N-aș fi crezut — spuse el și-l amenință cu degetul — că ai să faci fără știrea mea lucruri atît de periculoase." Gudin zîmbi și răspunse: „Cineva tot trebuia s-o spună pînă la urmă. Și cum nici unul din Plutarhii noștri nu și-au făcut datoria, a trebuit să se apuce de treabă un muritor de rînd."

Pierre era mișcat; dar își zise că chiar și o descriere camuflată a activității casei *Hortalez* putea avea urmări neplăcute și propuse ca deocamdată compoziția să fie pusă deoparte, într-un sertar. Dar: „Am luat măsuri, răspunse Gudin, ca modestia dumitale să nu-ți joace din nou festa. Cei interesați au și primit lucrarea", și chipul lui binevoitor strălucea de mîndrie și încîntare față de viclenia și experiența de viață de care dăduse dovadă. Pierre îi strînse mîna, ridică din umeri, se declară mulțumit.

Curînd după aceea, sosi la Lorient unul din vasele lui Pierre, *Gloire de France*. Aducea din America o încărcătură de orez și indigo, adresată domnilor Franklin, Silas Deane și Arthur Lee. Încărcătura era fără nici o îndoială destinată firmei *Hortalez*, era transportul de mult anunțat de Paul. Fusese adresat delegaților americani numai pentru ca la un eventual atac pirateresc din partea englezilor să nu fie din nou compromisă firma *Hortalez*; *Gloire de France* pornise în larg înainte ca alianța franco-americană să fie cunoscută de cealaltă parte a oceanului.

Arthur Lee însă găsi ceva suspect în asta și ceru ca, atît timp cît nu se primeau lămuriri, încărcătura să fie pusă la

dispoziția adresantului, adică a delegaților, și nu a altcuiva. Situația se complică. Dar căpitanul vasului refuză să predea încărcătura emisarilor americani. Aceștia se sfătuiră. Arthur Lee ceru cu cuvinte aprinse colegilor săi să nu mai rabde ca acest dubios *monsieur* Beaumarchais să-i ducă de nas. Probabil că și în trecut încărcături trimise de Congres pe adresa delegației cu vasele lui Beaumarchais fuseseră deturnate de Mr. Deane în folosul casei *Hortalez*. De data aceasta, documentele de însoțire ajunseseră din fericire în mîini bune. Propuse să se impună căpitanului care, după cum se vedea, era complice cu Beaumarchais, pe bază de hotărîre judecătorească, să predea marfa.

Dacă chestiunea s-ar fi discutat cu o săptămînă mai devreme, Franklin s-ar fi opus unei astfel de măsuri. Dar în zilele acestea i se trimisese o broșură: *Schiță provizorie a vieții unui mare contemporan*. Un oarecare măgar savant făcea, cu ajutorul a numeroase citate, un șir de observații răuvoitoare la adresa „bătrînului din grădină" și scria, în fraze greoaie, că principalul merit în victoria de la Saratoga și în încheierea alianței revenea binecunoscutului *monsieur* Caron. De obicei, Franklin nu prea lua în serios fițuici calomnioase. Dar autorul acesta cunoștea uimitor de multe amănunte, cunoștea date pe care le putuse obține doar de la *monsieur* Caron sau de la prietenii săi intimi. Va să zică publicarea broșurii fusese un gest dușmănos din partea lui *monsieur* Caron împotriva celorlalți. Compuse, împreună cu Lee, o adresă către Tribunalul maritim din Lorient, cerîndu-i să someze pe căpitanul de pe *Gloire de France* să livreze încărcătura destinatarilor în drept, domnilor Franklin și Lee.

Pierre se făcu alb ca varul de uimire și supărare. Obținuse ca bătrînul acesta să fie recunoscut ca reprezentant al Statelor Unite și primul lui gest oficial era să-l despoaie de bunurile sale. Niciodată josnicia nu se înfățișase în toată goliciunea ei ca acum. În comparație cu acest *Bonhomme Richard, Tartuffe* era un fleac.

De ce făcuse bătrînul una ca asta? Pentru ce? Bine, americanii nu aveau bani. Dar nici atît de lipsiți nu erau, încît să trebuie să fure această încărcătură, bunul lui. Franklin nu putea fi mînat decît de o ură personală.

Broşura era de vină, nefericita, plictisitoarea operă a lui Philippe. Cînd era vorba să i se facă lui un rău, toţi îşi dădeau mîna, prieteni şi duşmani. Furia şi decepţia şi le descărcă asupra lui Philippe Gudin.

Se aflau în fastuoasa lui cameră de lucru şi în timp ce-l copleşea pe Philippe cu reproşuri, Pierre alerga de colo-colo ca un leu în cuşcă. Philippe ascultă mai întîi cu răbdare. Apoi începu şi el să alerge în sus şi în jos, cu paşi greoi, cu răsuflarea zgomotoasă. „Astîmpără-te măcar cînd îţi vorbesc", ţipă Pierre la el. Gudin se opri. „Sînt gata să stau locului, să întind capul, să înfrunt cu pieptul toate lăncile, ca elveţianul acela. Dar mă nedreptăţiţi. Nu era nevoie de modesta mea operă pentru ca Franquelin acesta să vă fie un duşman neîmpăcat. Totdeauna v-a fost. În *Schiţa provizorie* am folosit pentru el un vers din *Antigona,* versul acela despre *omul cu gura păcătoasă,* prin care Sofocle face aluzie la tiranul Creon[1]. Dar bătrînul din grădină este mai josnic decît Creon, vă rog să mă credeţi, vă spun, el este un Thersyt[2] înnăscut. Dintre toţi calomniatorii şi bîrfitorii, el este cel mai ticălos. El a... dar nu, nu vreau să stîrnesc mai mult încă furia dumneavoastră. N-aveţi decît să credeţi că bietele mele cuvinte sînt cauza dorinţei de răzbunare a acelui moşneag răufăcător. N-aveţi decît să credeţi".

„Ce voiai să spui?" ţipă Pierre la el. Gudin tăcu, jignit, încăpăţînat.

„Dar ce a mai făcut sau ce a mai spus Franklin ăsta împotriva mea pînă acum?" se enervă Pierre. „Liniştiţi-vă, îl rugă Gudin. Nu-mi cereţi să repet cuvintele acelea ticăloase." „Ce a spus?" insistă Pierre cu vocea sugrumată. „V-a comparat cu musca din fabula lui La Fontaine, cu insecta acea mică, sîcîitoare şi încrezută", se destăinui Gudin aproape în şoaptă. „Cu musca? întrebă Pierre. Cu musca din fabula cu chervanul?" — „Aţi ghicit", răspunse Gudin.

Pierre simţi nevoia să se aşeze, i se tăiaseră picioarele şi se simţea ameţit. Jertfise ani de viaţă şi toată averea pentru America, trimisese arme pentru Saratoga, pusese la cale întîlnirea bătrînului cu regina, pusese la cale alianţa. Iar el îl

[1] Tiran al Tebei, în mitologia elină. Apare în mai multe tragedii ale lui Sofocle, devenind un fel de tip al tiraniei sîngeroase.

[2] Personaj din *Iliada.* Prototip al urîţeniei fizice şi morale.

răsplătea cu o glumă ieftină, de derbedeu. Musca și chervanul! Scutură din cap, încet, cutremurîndu-se.

Gudin nu-l văzuse niciodată pe prietenul său în așa hal; i se frîngea inima. Rămase locului, pierdut, fără să scoată o vorbă, privindu-l neîncetat pe Pierre. Acesta spuse după un timp, cu o voce straniu de liniștită: „Nu înțeleg, tot nu înțeleg. Ce i-am făcut? Doar am trimis într-adevăr arme în valoare de zece milioane în America și n-am primit nimic în schimb." Continuă să dea din cap.

Cînd îi povesti Thérèsei despre cele întîmplate, ea se posomorî. Avea un simț ascuțit al dreptății și o jignea faptul că meritele lui Pierre în slujba Americii și a dreptății erau atît de amarnic nesocotite și că tocmai Franklin cel mare și venerabil lovea astfel în el și în realizările lui.

Fără să-i spună nimic lui Pierre, plecă la Passy.

Încă în ziua următoare, Franklin regretase măsurile luate. Nu exista îndoială că hotărîrea tribunalului va fi în favoarea francezului și împotriva ambasadei. Se purtase ca un Arthur Lee și se lăsase mînat de considerente ieftine, în loc să dea ascultare rațiunii. Îi veni așadar la îndemînă să se poată dezvinovăți față de *madame* Beaumarchais.

După o scurtă introducere, Thérèse spuse că nu se amestecase încă niciodată în afacerile soțului ei, dar aci era vorba de altceva decît de afaceri. Îi părea rău că reprezentanții unei țări căreia *monsieur* de Beaumarchais îi dăduse atîtea dovezi de prietenie se purtaseră atît de neprietenește cu el. Mulți francezi se vor mira și întrista că nu s-a încercat să se ajungă la o înțelegere prietenească, înainte de a face apel la un tribunal.

Franklin o privea cu ochii săi bulbucați, liniștiți, de om bătrîn. Își închipuise soția acestui *monsieur* Caron cu totul altfel, nicidecum atît de simplă și simpatică. Ar fi dorit ca ea să semene mai mult cu imaginea pe care și-o făurise. În sinea lui îi dădea dreptate. De multe ori se necăjise din cauza felului stîngaci, preconceput în care compatrioții săi îi tratau pe străini și acum acționase el însuși din pornire și nu din rațiune.

Răspunse că situația în cauză ar fi putut fi evitată dacă *monsieur* Deane, care dusese tratativele cu *monsieur* de

Beaumarchais, n-ar fi trebuit să se întoarcă în America. Situația era încurcată, înlocuitorul lui *monsieur* Deane nu putuse încă studia documentele și în America era obiceiul ca în situații neclare să se facă apel la tribunal. Nicidecum nu fusese intenția delegaților, și nici a sa, să manifeste dușmănie sau măcar ostilitate față de *monsieur* de Beaumarchais. Nu subaprecia nicidecum serviciile pe care *monsieur* le adusese Statelor Unite și, după cîte știa, chiar și Congresul recunoscuse într-o scrisoare măgulitoare serviciile aduse. Dar afacerile sînt afaceri, cifrele și literele n-au suflet și nici politețe. De altfel, avea impresia că în problema de față lui *monsieur* i se va da cîștig de cauză și nimeni nu se va bucura mai mult ca el. Tot timpul o măsură pe Thérèse cu o curiozitate binevoitoare și-i vorbi politicos, cu respect. Dar își dădea seama că, în ciuda intenției sale, explicația dată suna prea rece.

Întorcîndu-se acasă, Thérèse era sigură că mărfurile lui Pierre vor fi în curînd deblocate, poate chiar înainte de sentința tribunalului; dar tot atît de sigură era că antipatia lui Franklin față de Pierre nu putea fi învinsă.

La rîndul lui, Franklin rămase o bucată de vreme pe gînduri. Era ciudat că acest fluturatic *monsieur* Caron, de care îi era silă, avea capacitatea să atragă oameni atît de simpatici ca femeia aceasta sau tînărul care plecase de dragul lui în America.

Își freca și-și masa piciorul bolnav de gută. Discuția cu *madame* Beaumarchais îi stricase ziua. Cu toate că avea atîția prieteni cu care purta discuții inteligente și spirituale, cu toate că *madame* Helvetius și alte femei îl înconjurau cu dragoste, cu toate că-l avea alături pe ușuraticul și arătosul William, pe care îl iubea, se simțea uneori foarte singur și Franța devenea pentru el o țară străină.

Îi lipsea mult bătrînul său Dubourg. Luă în mînă *Eulogium Linnaei* pe care i-o lăsase prietenul. Era o lucrare bună, Dubourg fusese un adevărat om de știință, care iubea știința în mod dezinteresat. De aceea Franklin se străduise să traducă bine lucrarea. Trecu alături, în tipografie, și se apucă să culeagă textul.

După plimbarea sa triumfală prin Paris, Voltaire răcise iar și era din nou imobilizat în pat. Asta nu-l împiedica să continuie repetițiile pentru *Irène*. Repetițiile îl dezamăgeau. În anii cît lipsise din Paris, idealizase scena Parisului și acum găsea că cei mai mulți actori erau bățoși și nu reușea să scoată din ei ceea ce își închipuise. Lucra cu un zel deosebit și-i îmboldea, cînd cu lauda, cînd cu batjocura. Proptit între perini, știrb, pasionat la culme, le recita de nenumărate ori versurile sale, dar cînd ei le repetau, sunau adesea nobil, dar fără viață.

După un timp, sănătatea sa șubrezită nu mai rezistă la repetiții. Trebui să-i lase pe actori să se descurce singuri. Și nici nu putea fi vorba să asiste la premieră.

Chiar și fără prezența lui, spectacolul constitui un eveniment. Toată Curtea era prezentă, cu excepția regelui. Publicul era hotărît să se lase entuziasmat. O dată cu el și Toinette, înconjurată de clica mov.

Unele versuri o impresionară într-adevăr pe Toinette. Cînd Zoe deplîngea soarta vitregă a împărătesei sale, nu i se potriveau chiar ei versurile? „Te-ai născut să fii sclavă. Sînt oare strălucirea și splendoarea ta altceva decît o veșnică suferință și constrîngere? Adevărat, ești stăpînă, dar numai cu numele, iar povara periculoasă a rangului tău te ține într-o veșnică robie. Cuvîntul poporului, obiceiurile și tradițiile lui, te leagă mai tare decît ar putea s-o facă un tiran." Auzind aceste versuri, Toinette răsuflă mai greu, simți mai tare prezența lui Vaudreuil care stătea în spatele ei. Voltaire era un mare poet, rostea de pe scenă sentimentele ei cele mai ascunse.

I se făcea o mare nedreptate poetului. Nu avea el, cel mult defăimat, înțelegere chiar și pentru demnitatea și măreția Bisericii și a clerului? Trebuia să-și fixeze în amintire versurile pe care le rostea acum călugărul Léonce: „Religia ține în frîu chiar și pe domnitori și-i îngenunche. Iar rasa mea, pe care prințul o disprețuiește, învinge purpura lui." „Țineți minte versurile astea, doamnelor, porunci ea. Notați-vă aceste versuri. Trebuie să le repet regelui."

Sigur că, imediat după aceea veneau versuri care ar fi putut trezi mînia dreptcredincioșilor. Alexis, noul împărat pe care-l amenința călugărul, dădea replici înfiorătoare. El se

mînia. „Am să distrug templul tău, unde ați îndrăznit să mă insultați. O să se aleagă praf și pulbere din altarul care neîncetat concurează cu tronul. Altarul tău nu este altceva decît un instrument al poftelor nesățioase, distrugătoare, hrănite cu aurul poporului, scăldat în sîngele lui, clădit din jaf și prădăciune!" Și tot publicul izbucni în aplauze frenetice.

În mijlocul mulțimii se afla Pierre. Ședea modest la parter. Nu venise ca să fie văzut, ci ca să vadă. Sensibil la orice spectacol măreț, se lăsă furat tot atît de mult de cele ce se petreceau în sală, ca și de cele de pe scenă. Imaginea Toinettei și a întregii Curți, care admirau geniul lui Voltaire, se îmbina cu imaginea conflictului tragic din Irène. Uită toate obiecțiile critice privitoare la acțiunea piesei, la personajele ei, la interpreți. Nu mai simțea decît versurile melodioase și aplauzele răsunătoare care le întrerupeau mereu. Puhoiul de prejudecăți care se abate asupra Irènei, lupta lui Alexis împotriva tiraniei și a setei de putere a preoților, vuietul ovațiilor spectatorilor, fericirea în fața rolului jucat de literatură, tot zgomotul, toată strălucirea îl amețeau pe Pierre.

Și amețeala aceasta îl făcu să ia o hotărîre în privința unui gînd care-i trecuse în ultimele zile prin minte. Cel mai mare editor al Franței, anume *monsieur* Pancoucke, își propusese de multă vreme să publice operele complete ale lui Voltaire. Era o acțiune costisitoare și riscantă, iar în timpul prezenței lui Voltaire la Paris devenise clar că, dată fiind ostilitatea încăpățînată a regelui, difuzarea unei asemenea ediții avea să fie încă mulți ani aproape imposibilă. De aceea, *monsieur* Pancoucke renunțase definitiv la acest proiect. Pierre se gîndi că dacă nici un editor nu avea curajul să publice *Opera omnia* a celui mai mare scriitor francez, trebuia să se găsească un altul care să aibă curajul acesta, iar acum, amețit de strălucirea spectacolului cu *Irène,* înțelese și hotărî: el era cel chemat; se cuvenea ca el, și nimeni altul să înfățișeze lumii, ca un monument național, lungul șir de volume care să cuprindă minunatele opere ale lui Voltaire.

Între timp, Voltaire zăcea în pat, transpirînd și tușind. Încercă să facă pe indiferentul, dar era emoționat ca un tînăr autor la premiera primei sale piese. Un curier după altul soseau de la teatru și anunțau cum erau primite diferitele scene. Voltaire nu-și mai putea păstra calmul, voia să știe

tot mai mult și se informa cu sete cum fusese primit cutare sau cutare pasaj. Și cînd i se spuse că versurile împotriva îngîmfării preoților: „Am să dărîm templul tău", trebuiseră să fie repetate de trei ori, chicoti fericit: „O știam, îmi cunosc eu parizienii. *Ecrasez l'infâme.*"

După sfîrșitul spectacolului, prietenii cei mai apropiați, printre care și Pierre, se grăbiră spre casa bolnavului să-i povestească și să-l felicite. Nimic nu-i putu opri și năvăliră în camera lui.

Se vedea că lui Voltaire nu-i era bine. Dar laudele entuziaste le sorbea, rînjind, cu scufia de noapte pe cap. Îl chemă pe Pierre lîngă el și-i spuse: „Ești cel mai bun cunoscător din țara asta, dragă prietene, trebuie să-mi spui: cum a fost?" și-l mîngîia pe mînă. Pierre povesti și făcu unele mici obiecții care dădeau laudei și mai mare preț. Bătrînul strălucea de fericire: „Dacă dumneata o spui, atunci sigur că este adevărat".

Pierre nu mai șovăi. Îi ceru entuziasmat voie lui Voltaire să publice *Opera omnia*. „Fiți convins — îl asigură el — că nu voi scuti nici truda, nici banii: Voi aduna, pentru munca de redactare, mințile cele mai luminate ale Franței și voi pune să se toarne pentru ediția aceasta litere cum nu s-au mai văzut în țara noastră."

Ochii vii ai lui Voltaire se aprinseră și mai tare. Cu brațele sale uscățive îl cuprinse pe Pierre. „Dragul meu! Acum pot muri liniștit. Știu că opera mea se află în mîinile cele mai delicate și mai puternice."

Pierre simțea cum îi zvîcnește inima în gît. Departe, în beznă, se stingeau jignirile pe care i le adusese „bătrînul din grădină", se topeau necazurile pe care i le făceau datornicii de rea-credință și răi de plată de peste ocean. Cel mai mare geniu al veacului îl numise fratele și urmașul lui, iar tot Parisul fusese de față și auzise.

Cum starea lui Voltaire se înrăutățea tot mai mult, bătrînul său doctor Tronchin declară că nu mai voia să asiste la această lentă sinucidere. Insistă ca Voltaire să se întoarcă de îndată la Ferney.

Théodore Tronchin se împrietenise cu Voltaire cu zeci de ani în urmă. Dintr-o familie elvețiană foarte veche și sobră,

doctorul ajunsese acum în al şaptezecelea an al vieţii sale. Era un om înalt şi voinic, care-l privise totdeauna pe scriitorul debil, pe veşnicul copilaş, cu dragoste, gingăşie, admiraţie şi dispreţ. Multe din faptele acestui om neînchipuit de răsfăţat de lume şi de soartă îi păreau doctorului Tronchin maimuţăreli aproape nebuneşti, de multe ori izbucniseră conflicte violente între doctor, calvinist şi intransigent, şi frivolul lui pacient. Totuşi, prietenia se menţinuse şi, cînd marele medic acceptă un post la Paris, Voltaire îl regretă din toată inima. Încă din prima zi a sosirii lui la Paris, Tronchin îl certase cu cuvinte aspre. Îi spusese că era neînchipuit de stupid, o nebunie ca un bătrîn atît de debil să se expună oboselii unei şederi la Paris.

Acum îl certa din nou. „În loc să trăiţi din procente, vă cheltuiţi capitalul", declară el furios. Dar credeţi că mai dispuneţi de mult capital? Pentru a suporta o viaţă ca ceea pe care o duceţi aci, ar trebui să aveţi o sănătate de fier. Plecaţi înapoi la Ferney, cît nu e prea tîrziu", porunci el. Scrise personal la Ferney să se trimită imediat la Paris trăsura şi însoţitorii de drum ai lui Voltaire, pentru călătoria de întoarcere.

Credinciosul secretar Wagnière era fericit; se bucura din tot sufletul că-l va avea din nou pe Voltaire la Ferney, ocupat cu o muncă adevărată şi ducînd o viaţă aproape raţională. Dar marchizul de Villette căuta să împiedice prin toate mijloacele plecarea. Era fericit la culme că locuinţa lui devenise centrul Parisului; bucuria i se citea atît de limpede pe faţă, încît bătrînul Maurepas se simţi ispitit să compună o epigramă. „Micule Villette, azi eşti celebru tare; ai faima piticului, ce prezintă un om mare", scrise el.

Dar cel mai mult se împotrivi plecării la Ferney *madame* Denis, nepoata cea grasă. Nu putea suferi viaţa la ţară, iubea clocotul oraşului ei, Parisul. Recunoscu că şederea la casa Villette nu oferea venerabilului unchi destulă linişte şi confort. Dar asta se putea uşor schimba. Nu era greu de găsit o casă mai potrivită. Se apucă de îndată să trateze cumpărarea unei case în rue Richelieu.

Voltaire şovăia. Îi era dor de Ferney. Ştia că Tronchin avea dreptate, Parisul scurta puţinul ce-l mai avea de trăit. Dar erau lucruri pe care nu le putea rezolva decît aici. Abia îl alesese Academia în funcţia de preşedinte; era o ocazie

minunată să realizeze un vechi plan la care ţinea mult, reînnoirea *Dicţionarului limbii franceze*. Şi nu trebuia să discute nenumăratele amănunte despre publicarea acelei *Opera omnia* cu minunatul prieten şi colaborator Beaumarchais? Şi nu trebuia să vadă, din miile de persoane care doreau să-i vorbească, cel puţin una sau două sute, cu care avea de discutat lucruri serioase? „Plecaţi — insista Tronchin — sau ăsta vă e sfîrşitul." — „Rămîneţi — îl îndemnau Villette şi *madame* Denis — este ultima dată cînd veniţi în oraşul dumneavoastră." — „Nu ne putem lipsi de dumneavoastră", insistau filozofi, poeţi, politicieni, actori.

Sosi trăsura sa de voiaj, servitorii săi credincioşi, căţeaua Idamée. Servitorii aveau lacrimi în ochi cînd îi sărutară mîna, căţeaua nu-şi găsea astîmpăr de fericire. „Se pare că le e dor de mine la Ferney", spuse Voltaire. Se hotărî să plece.

Dar iată, veni ştirea despre un nou atac îndreptat împotriva lui de conducătorul clericalilor, abatele Beauregard. După ce se ridicase întîi împotriva lui în catedrala Nôtre-Dame, acum marele predicator ceruse şi din amvonul capelei de la Versailles o cruciadă împotriva lui. „Toate operele aşazişilor filozofi — declară el în faţa regelui şi a Curţii — n-au decît un scop, să năruie tronul şi biserica. Dar produsele acestea sînt tolerate fără socotinţă şi aduc autorilor lor cinste în loc de pedeapsă. Bufniţa păginei Minerva s-a cuibărit la Paris şi domneşte fără ruşine, se bucură de tămîierea nelegiuită a adoratorilor săi. Idolul necredinţei este purtat în litieră deschisă pe străzile capitalei regelui preacreştin. Filozofii declară deschis — se îndîrji el, făcînd aluzie directă la versurile din *Irène* — că vor nărui templele Domnului. Ei ţin în mîinile lor criminale ciocane şi topoare şi aşteaptă doar clipa potrivită să nimicească tronul şi altarul. Au uitat cei în drept, au uitat că şi indulgenţa are o limită? Şi că bunătatea se transformă în slăbiciune cînd păcatul rămîne nepedepsit?"

Voltaire, auzind despre această predică, îşi schimbă hotărîrea. Popii voiau să-l izgonească din Paris? Nu, el nu se dădea înapoi în faţa insultelor lor. Îl cuprinse o mînie cumplită. *Ecrasez l'infâme*. Acum rămînea dinadins, în ciuda rugăminţilor doctorului Tronchin şi a insistenţelor neîncetate ale lui Wagnière. Semnă contractul de cumpărare a casei din

rue Richelieu. „Acum bătrînul nebun și-a semnat condamnarea la moarte", spuse doctorul Tronchin.

Deoarece la Ferney se adunaseră treburi urgente, care se cereau rezolvate, Voltaire îl trimise înapoi pe credinciosul său secretar. Nu fu o despărțire ușoară.

După plecarea lui Wagnière, nu se mai găsi nimeni care să-l țină pe bătrîn în frîu. Primea neîntrerupt musafiri, se lăsa sărbătorit, făcea vizite.

Acum îndeplini și rugămintea prietenului său Beaumarchais de a-i face o vizită. Pierre voia să semneze contractul pentru *Opera omnia* în casa lui din rue Saint-Antoine.

Vizita lui Voltaire îl emoționa adînc. Își întîmpină musafirul la intrarea în parc. Pregătise o litieră și, în timp ce bătrînul ședea comod în ea, o însoți plin de respect, prezentîndu-i toate. Voltaire observă zîmbind și impresionat simbolul de pe templul ce-i purta numele. Era vînt și globul pămîntesc se învîrtea mînat de pană. Pierre era plin de smerenie și mîndrie.

Apoi îi prezentă musafirului pe Thérèse și pe nepotul său, Félicien.

Félicien tăcea. Îl privea doar pe bătrîn cu ochii săi sfredelitori. Voltaire însă nu simți dorința să-l binecuvînteze ca pe nepotul lui Franklin. Era ceva provocător și critic în toată admirația tînărului.

Thérèse, de asemenea, vorbi puțin. Dar fața și atitudinea ei arătau adînca admirație ce o purta omului care toată viața luptase pentru dreptate, mai aprig, mai înflăcărat decît oricare altul, chiar și decît Pierre al ei. Numele celor pe care îi eliberase sau a căror amintire o reabilitase se înălțau ca niște monumente de-a lungul drumului lung al vieții sale. Thérèse se înclină cu admirație.

Apoi Beaumarchais îl rugă pe Voltaire să semneze contractul privitor la drepturile și îndatoririle editorului *Operei omnia* a lui Voltaire. Era un contract scurt, dar care arunca o povară grea pe umerii lui Pierre. Voltaire își luă *lorgnon*-ul și citi atent. „Un contract bun, clar", spuse el.

O clipă îi trecu lui Pierre prin minte că Maigron socotise că va trebui să investească peste un milion de livre în această afacere. Dar gîndi : „Fratele și urmașul lui Voltaire" și : „După ce am făcut atîtea sacrificii pentru America cea nerecunos-

cătoare și pentru Franklin al ei, să mă dau în lături și să nu investesc un biet milion în cea mai mare operă spirituală a secolului ?" Puse mîna pe pană și semnă. Apoi semnă bătrînul și numele stăteau scrise unul lîngă altul : „Beaumarchais — Voltaire".

Bastilia, în care Voltaire fusese închis de două ori și care-l amenința pe editorul operei sale, îi privea, mare și cenușie, prin fereastra largă.

Nici lipsa lui Wagnière, nici multiplele relații sociale nu-l împiedicau pe Voltaire să se ocupe și de opera sa literară. De îndată ce se putu din nou mișca, ceru să i se dea manuscrisul pe baza căruia fusese pusă în scenă *Irène* și fu cuprins de o furie sălbatică cînd văzu modificările ce se făcuseră la ultimele repetiții. Acum întocmi singur forma finală a tragediei, o transformă, o îmbunătăți. Începu din nou să repete cu actorii. Și nu conteni pînă ce nu obținu de la ei tot ce puteau da, pînă nu se făuri o unitate între opera sa și ei.

La reprezentarea acestei ultime și definitive forme a *Irènei* asistă personal.

Mic, sfrijit, îmbrăcat bătrînește și cu fast, înfășurat în samurul pe care i-l trimisese împărăteasa Katerina, porni spre *Théâtre Français* în trăsura lui albastră presărată cu stele. Pe tot parcursul fu întîmpinat cu respect și urale. Holul de intrare și coridoarele teatrului erau ticsite de lume. Cu greu i se putu croi un drum pînă la loja lui. I se sărutau mîinile, drept amintire i se smulgeau fire din blană. Cînd intră în sfîrșit în lojă, tot publicul sări în picioare, țipă, aplaudă, bătu din picioare, încît toată sala se umplu de un nor gros de praf.

Apoi începu reprezentația pentru care venise la Paris. Ea însemna mai mult decît se așteptase ; căci de la predica agresivă a abatelui Beauregard, versurile nimicitoare ale căpeteniei de oști Alexis, îndreptate împotriva tronului și altarului, căpătaseră un nou înțeles, mult mai adînc. Erau răspunsurile rațiunii la învinuirile și insultele pe care i le aduseseră Biserica și superstiția. Așa le interpretară și ascultătorii. Versurile sonore fură întîmpinate cu înflăcărare, iar la sfîrșit tot publicul rămase în sala plină de praf și aer greu, ovaționîndu-l pe reprezentantul rațiunii. Cortina se ridică din nou ; pe scenă, în mijlocul sălii imperiale a Bizanțului, stătea pe un

soclu bustul lui Voltaire și artiștii, îmbrăcați încă în costumele lor, îl încoronară. Valuri puternice de aplauze se înălțau, se domoleau, se înălțau din nou, nu mai conteneau. Așa își visase Voltaire apoteoza ; era mai mult decît visase. Rîdea și plîngea de bucurie. Dar totodată resimțea pustietate și dezamăgire. Asta era tot? Pentru asta venise? Pentru asta își scurtase viața? I se făcu dor de Ferney, de Wagnière, și-l durea că nu-i putea dicta cîteva versuri mîndre și ironice.

Și mai puternic se îmbinară în el triumful și recunoașterea ironic-resemnată a vanității succesului cîteva zile mai tîrziu, cînd se duse la Louvre ca să preia președinția Academiei.

Și de data aceasta se adunaseră mai multe mii de oameni să-l ovaționeze, strigătele lor de bucurie răsunau pînă dincolo de Sena. Membrii Academiei îi ieșiră în întîmpinare într-o procesiune solemnă, în curtea de onoare, cinstire ce nu se făcuse încă nici unui domnitor. Și astfel îl conduseră în aulă.

Doctorul Franklin era și el de față. Adusese cu sine pe colegul său John Adams, care ședea printre spectatori. D'Alembert îl lăuda pe Voltaire într-o frumoasă cuvîntare. Acesta mulțumi și se înclină în direcția lui Franklin, care participa din plin la aplauze.

Se auziră glasuri, cei doi oameni de seamă să apară împreună pe podium. Ceea ce și făcură. „Să se îmbrățișeze ! li se strigă din toate părțile. Să se îmbrățișeze și să se sărute după obiceiul francez !"

Cei doi bătrîni șovăiau. Amîndoi știau că fiecare glorie este însoțită de teatru, vorbe mari, gesturi puternice, dar Franklin era mare și corpolent, Voltaire mic și deosebit de slab, amîndoi se temeau de ridicol. Înțelegeau însă amîndoi că cerința era îndreptățită. Amîndoi aduseseră un aport însemnat la construirea drumului ce ducea spre revoluția americană. Se supuseră. Se îmbrățișară, se sărutară pe obrajii brăzdați de riduri.

„Ce actori sîntem, gîndi Voltaire. Dar este o scenă bună, plină de tîlc." Cam la fel gîndea și Franklin. Voltaire nimicise prejudecățile care se împotriviseră constituirii Statelor Unite ; formulase încă de mult principiile din care izvorîse revoluția americană, și le formulase atît de pregnant, încît toată lumea fusese impresionată de ele. Prin mintea doctorului trecu în

zbor fraza aceea obraznică a lui *monsieur* Caron: „Dacă Franța este spiritul libertății, America este pumnul ei." Voltaire și Franklin stăteau pe podium, toată sala aplauda și se striga: „Priviți-i pe cei doi laolaltă, Solon și Sofocles".

John Adams privea și asculta, și se gîndea:

„Popularitatea acestui *doctor honoris causa* este activul cel mai important pe care-l are America în Europa." Și mai gîndea: „Lumea vrea să fie înșelată. Iată *eu* mă aflu în sală și filistinii văd în acest epicurian bătrîn reprezentantul virtuților arcadiene."

Pe drumul de întoarcere, Franklin îi spuse: „Dragă Mr. Adams, să nu le iei parizienilor în nume de rău admirația lor exagerată, extravagantă. Este un popor educat cu idei monarhiste; de aceea simt nevoia ca tot ce e măreț să fie întruchipat într-o singură persoană. Ei vor ca întotdeauna să se găsească unul singur care să fi făcut totul, și nu înțeleg cît de mulți oameni curajoși au trebuit să acționeze laolaltă ca să poată crea ceva ca America noastră."

O clipă John Adams rămase uimit de modestia aceasta și se întrebă dacă în locul lui Franklin ar fi făcut asemenea reflecții.

Către seară, îi povesti lui Abigail a sa, într-o scrisoare amănunțită, despre popularitatea lui Franklin. „Gloria lui — scria el — e mai mare decît cea a lui Leibnitz, Newton, Friedrich sau Voltaire. Nu există nici un lucrător, nici un birjar, nici o spălătoreasă, nu există nici un om în oraș sau la țară care să nu-i cunoască numele. Este socotit prietenul întregii omeniri și se așteaptă de la el întemeierea epocii de aur. Chipul și numele lui sînt cunoscute ca și luna." Apoi descrise scena ce se desfășurase de dimineață la Academie. „Nu încape îndoială — scria el — doi actori bătrîni s-au îmbrățișat, s-au sărutat, s-au strîns în brațe pe marea scenă a filozofiei și a cinismului."

În fața vechii case a lui Pierre din rue Condé, se opri o trăsură. Un tînăr în haine de drum întrebă pe servitor: „*Monsieur* de Beaumarchais este acasă?" Servitorul răspunse disprețuitor că *monsieur* de Beaumarchais locuia acum în casa din rue Saint-Antoine. „Ah, da — răspunse străinul — cum de nu mi-am dat seama." Între timp se ivi curioasă Julie.

„Dumneavoastră sînteţi, *monsieur* Paul!" exclamă ea. O umbră de spaimă trecu peste chipul ei, dar o înlătură pe dată. „O să locuiţi desigur aici", hotărî ea. Am să trimit imediat după Pierre. Îl conduse pe Paul în casă, îi arătă camera ce-i era destinată, se îngriji de bagajele lui.

Paul arăta înspăimîntător. Ochii mari căprui mai străluceau încă plini de vioiciunea de altădată, dar restul corpului era lipsit de vlagă şi zdrobit. Cu toate astea, Paul era uimitor de vioi, vorbea şi povestea fără încetare. Bineînţeles că-l anunţase pe Pierre de sosirea lui, dar probabil că poşta fusese oprită de englezi.

Şi Pierre se sperie cînd văzu cît de schimbat era prietenul său şi-i veni greu să se stăpînească. Paul povesti că acum, după încheierea alianţei, nu mai avusese ce face dincolo şi crezuse că putea fi mai de folos firmei *Hortalez* aici, la Paris. Asta era absurd şi o ştiau cu toţii. Paul se întorsese pentru că nu voia să moară printre oamenii din apus, ci la Paris.

Poate că tocmai pentru a alunga gîndurile acestea vorbea şi povestea Paul atît. Descrise influenţa pe care o avea familia Lee şi partizanii ei în Congres şi în toată ţara. Paul se temea că Silas Deane nu va putea rezista intrigilor lor, chiar şi firma va mai avea de întîmpinat unele greutăţi. În orice caz, mulţi membri ai Congresului se convinseseră de meritele lui Pierre şi cu siguranţă că, pînă-n cele din urmă, pretenţiile firmei vor fi satisfăcute, dar firesc că va mai dura un timp. Apoi vorbi pe larg despre situaţia politică şi economică a Statelor Unite.

Pierre asculta. Paul părea că se interesează mai mult de politica Americii decît de interesele casei *Hortalez*. Lui Pierre îi părea rău că Paul nu întreba nimic despre cele ce se petrecuseră între timp la Paris. Inima lui era plină de lucruri pe care voia să i le împărtăşească lui Paul, voia să-i vorbească despre tot ce realizase între timp, despre punerea la cale a întîlnirii lui Franklin cu Toinette, despre terminarea noii sale case şi despre neplăcerile periculoase pe care i le pricinuise meschinăria Congresului şi mai ales josnicia şi nerecunoştinţa invidiosului Franklin. Dar Paul părea preocupat numai de propriile sale întîmplări şi păreri.

Spre supărarea Juliei, Pierre hotărî ca Paul să se mute, încă în ziua aceea, în casa din rue Saint-Antoine.

După masă, Paul se duse să-l viziteze pe vechiul său medic din Paris, doctorul Lafargue. Acesta fu de părere că starea lui Paul se înrăutățise din cauza oboselii călătoriei, lucru pe care i-l prevestise doar. Dar acum se afla din fericire în mîini bune și curînd o să-l readucă pe linia de plutire. Doctorul vorbi cu multă autoritate, iar Paul nu crezu nici un cuvînt.

Apoi, și acesta era scopul întoarcerii lui, porni să colinde singur prin Paris. Întîlni cîțiva cunoscuți, dar nu voia să vorbească cu nimeni și se ascunse în mulțime ; nici nu era nevoie s-o facă, căci cu greu l-ar fi recunoscut cineva. Un timp se opri pe Pont-Neuf și în Place Louis Quinze, unde era circulația cea mai mare, și se lăsă cu încîntare îmbrîncit și înjurat. Intră într-o cafenea plină de fum, intră în taverna cumătrului Ramponneau. Oamenii beau, rîdeau și cîntau cîntece noi și vechi, unele sentimentale și altele fără perdea. Îi asculta cu zîmbetul pe buze cum tot mai cîntau și fluierau aria cea mare din *Bărbierul*. Răcneau, fumau, unii făcură scandal și fură dați în brînci afară. Ceilalți se prinseră de mijloc și, legănîndu-se într-o parte și alta, cîntau în canon : „Frate Jacques, frate Jacques, digu, dingu, dong".

Apoi cutreierară din nou străzile și ascultă țipetele precupeților. Grădinăresele strigau : „Creson de apă, nimic mai sănătos, cicoare măruntă, cicoare măruntă sălbatică". Negustorul de brînzeturi țipa : „Livaro bun, fermentat, împuțit, camembert fermentat și bine dres". Împletitorii de scaune : „Dați-ne scaunele la reparat, cuconiță, de ce să vă pomeniți pe jos ?" Florăresele : „Violete parfumate, violete parfumate. Parfumați-vă și dumneavoastră, coniță frumoasă." Paul văzu bărbații Parisului, totdeauna grăbiți, și femeile Parisului, care totdeauna mai au timp să răspundă la ochiade. Auzea, vedea și simțea toată viața și o mică speranță nebunească se trezea în el că poate nu mințise doctorul Lafargue, căci era doar de neînțeles ca toate astea să dureze și mai departe, iar el nu.

Apoi deodată se simți fără pic de putere, luă o birjă și porni spre rue Saint-Antoine, la casa lui Pierre.

Între timp, Pierre îi povestise Thérèsei de sosirea lui Paul. Nu-i ascunsese că tînărul arată înspăimîntător și că probabil nu mai avea mult de trăit. „America asta nu i-a priit", spuse el și cuvintele lui cuprindeau tot ce era de spus : vina lui,

remuşcarea, dezvinovăţirea. Spera ca Thérèse să nu reînceapă discuţia în privinţa asta şi ea nu spuse nimic.

După primele cuvinte de bun-venit, Paul trebui să se culce. Apoi, înainte de masă, Pierre îi arătă cîte ceva din casă. Dar Paul se simţi în curînd prea obosit, nu putea fi vorba de o adevărată vizitare şi nici nu manifesta vreun interes deosebit. Nici măcar marele proiect de editare a operelor lui Voltaire nu păru să-l entuziasmeze. Avea însă un interes fierbinte, binevoitor, pentru tot ce-l lega pe Pierre de marile evenimente istorice. Se irită foarte mult cînd Piere îi povesti de neînţeleasa duşmănie a lui Franklin. Mai tîrziu însă, cînd Pierre îi vorbi mai îndeaproape de greutăţile afacerilor sale, se adînci din nou în sine însuşi. La un moment dat se însufleţi şi declară pe neaşteptate că nu-şi făcea griji pentru prietenul său, era convins că Pierre se va descurca. Fraza aceasta suna ca o concluzie la tot ce spusese Pierre şi se vedea că-i venea greu să se prefacă măcar că este atent. Deodată Pierre înţelese că tînărul acesta îşi încheiase socotelile în foarte multe privinţe, aşa încît problemele erau ca şi moarte pentru el şi el mort pentru ele, şi că printre aceste probleme se numărau, de pildă, şi afacerile firmei *Hortalez*. Pierre simţi ce însemna aceasta şi se sperie.

În ziua următoare, fără să-i spună ceva, Paul plecă la Passy. În timpul călătoriei se simţi foarte slăbit şi gîndul că era o nedelicateţe să sosească neanunţat la Franklin îl apăsa într-atît încît se simţea ispitit să facă cale întoarsă.

Totuşi, ajunse la „grădină". *Monsieur* Finck îşi făcu apariţia, îl măsură pe străin şi spuse: „Domnul doctor meditează". Paul era nehotărît. „Atunci mai bine să mă retrag," spuse el. *Monsieur* Finck îl mai privi o dată şi spuse, desigur impresionat de tonul cuvintelor lui: „Am să încerc să vă anunţ".

Franklin îl primi în aer liber, sub fag. „Vă deranjez", spuse Paul. „Aşezaţi-vă lîngă mine", răspunse Franklin cu o expresie liniştită, aproape veselă, tocmai pentru că înfăţişarea lui îl impresiona. Apoi îi spuse lui Finck: „Te rog, adu-ne nişte Madeira".

Şedeau alături, cel tînăr şi cel vîrstnic, iar la picioarele lor, pînă jos spre Sena se întindea parcul frumos. Priveau apa şi Parisul care se arăta cenuşiu-argintiu pe celălalt mal.

Prin frunzișul fraged al fagului se prelingea un soare dulce. Franklin își scosese ochelarii și se juca cu bastonul lui. Ședeau unul lîngă celălalt și-și aruncau rareori cîte o privire, dar simțeau puternic unul prezența celuilalt.

Franklin îl rugă pe Paul să-i vorbească despre impresiile din America. Paul vorbi deschis despre numeroasele decepții pe care i le pricinuiseră barbaria și brutalitatea tinerei țări. Nu numai că *torii* americani erau mai numeroși decît își închipuise, dar se aflau printre ei mulți care avuseseră ocazia să-și însușească o cultură și maniere mai rafinate. Din cauza aceasta, republicanii aveau de luptat nu numai împotriva englezilor, ci și împotriva unei puternice alianțe interne între oamenii de cultură și cei avuți. Paul vorbea într-o engleză lentă, dar clară și sigură. Acum se întrerupse. *Mais ça ira,* spuse el cu un mic zîmbet, dar va merge! Iar un locuitor al acestui continent — continuă el — greu și-ar putea imagina, atît timp cît n-a apucat să vadă, ce înseamnă să trăiești într-o parte a lumii care nu este împovărată cu tradițiile multor secole. Această Americă nu numai că nu are cetăți și palate vechi, dar chiar și înainte de revoluție avea mult mai puține privilegii și caste. Desigur că noi o știam, dar cînd am văzut-o cu ochii mei, tot mă uimea în fiece zi. Tonul cu care se adresau cetățenii dumneavoastră autorităților și soldații ofițerilor era pentru mine o minune cu care greu m-am obișnuit. Și încă ceva : abia cînd vii de aci și treci oceanul, simți cît de mare și pustie este America aceasta, cu cele trei milioane de locuitori ai săi. Europa noastră este înțesată de oameni, domnitori, popoare, privilegii. Aci am putut formula și fundamenta necesitatea unui stat clădit pe baza principiilor rațiunii. Dar a crea cu adevărat un asemenea stat, asta nu se putea decît în țara dumneavoastră. Am înțeles ce înseamnă vorbele lui Leibnitz : „Țara aceasta este o hîrtie nescrisă, pe care se poate scrie orice".

Paul vorbea încet, nu găsea totdeauna cuvîntul potrivit. Franklin asculta atent ; din cînd în cînd lua cîte o înghițitură de Madeira, desena cu bastonul pe nisip. Din cînd în cînd îl privea pe Paul cu coada ochiului și constata semnele sfîrșitului apropiat. Apoi își privea propriile mîini care erau cafenii și zbîrcite și se gîndea la decrepitudinea propriului corp și că fiecare viață este de la început o moarte treptată, că se

vorbește mult despre îmbătrînire, dar cît de puține se știu. Trebuia odată să-i scrie despre asta prietenului său Ingerhousz ; acesta îi spusese multe lucruri inteligente despre încetinirea circulației sîngelui la o vîrstă înaintată.

Între timp, Paul sfîrșise. „Ai văzut bine lucrurile, dragul meu, răspunse Franklin. *Torii* noștri sînt numeroși și se află mai ales printre oamenii culți. Dar și mai periculoși sînt acei burghezi călduți, care nu ne sînt nici prieteni, nici dușmani. Pentru noi, americanii, care n-avem doar de observat, ci și de luptat, nu există decît o singură cale : să nu ne lăsăm amăgiți de aspectele multiple ale lucrurilor. Aci, la Paris, este îngăduit să ai înțelegere pentru ramificațiile mai delicate ale fiecărei probleme ; dar cine vrea să se avînte într-o luptă ca a noastră, acela trebuie să tindă spre simplitatea gîndirii. Eu nu sînt întotdeauna — zîmbi numai din colțurile gurii sale prelungi — filozoful țăran pe care și-l închipuie cei de aci. Dar cînd vreau să mă lămuresc asupra situației generale a Americii, mă străduiesc să privesc simplu și în linii mari." Întorsese spre el capul său puternic și ochii mari, bulbucați, priveau calm, aproape sever.

Era o mare satisfacție pentru Paul că Franklin îi vorbea ca unui intim. Pe neașteptate, gîndi cu glas tare : „De ce ați lăsat să fie confiscate mărfurile lui *monsieur* de Beaumarchais ?"

Se sperie singur de propria sa îndrăzneală, iar Franklin se simți cuprins de mînie împotriva acestui tînăr care îndrăznea să-i ceară socoteală. Dar mînia i se domoli încă înainte de a-i apărea pe față. Îl încurajase pe celălalt prin propria lui sinceritate și, dacă cineva avea dreptul să pună această întrebare, atunci era numai acest muribund care-și scurtase zilele de dragul Americii și al acelui *monsieur* Caron. Tînărul nu putea înțelege cum un om, care era socotit înțelept, putea acționa atît de neînțelept. Nici el n-o înțelegea.

„Ceea ce am făcut, recunoscu el, a fost pripit. Am făcut-o dintr-o pornire."

Ceea ce spunea Franklin și felul în care o spunea încălzea inima lui Paul. Că marele om acționase dintr-o toană, pe negîndite, îl cobora de pe înălțimea sa intangibilă și făcea din el o ființă la fel cu celelalte. Dintr-o statuie pe care o admira, se preschimbase în carne și oase. Dar totodată înțelegea, du-

reros de limpede, că nici un drum nu ducea de la Pierre la Franklin. Antipatia acestuia era „negîndită", raţiunea n-avea cuvînt. Dar sentimentele şi gîndurile lui Paul fură potopite de o mare recunoştinţă. Îi era adînc recunoscător acestui bătrîn că-i dăduse voie să-şi arunce privirea în străfundurile sufletului lui şi i se simţea apropiat.

Franklin însuşi rămase cu sentimente îndoite. Era plăcut să şezi în bătaia domoală a soarelui şi să priveşti spre frumosul Paris. Cînd se gîndea că tînărul acesta, *monsieur* Theveneau, nu avea să mai apuce anul viitor, iar el însuşi, cu toată guta şi eczema sa, da, se simţea cuprins de un sentiment ciudat, plămădit din durere şi voluptate.

Izgoni gîndurile negre şi reflectă la ciudata sa antipatie faţă de *monsieur* Caron. Ştia precis tot ce făcuse acest *monsieur* Caron pentru Statele Unite şi că n-o făcuse numai de dragul profitului, că era o nedreptate dacă Congresul îi reţinea banii ce i se cuveneau şi că el, Franklin, avea motive deosebite să-i fie recunoscător. Dar argumentele nu foloseau la nimic ; acest *monsieur* Caron atît de francez, cu vioiciunea şi vorbăria lui exagerată, îi rămînea antipatic.

Încercă să-şi rîdă de sentimentul acesta şi-şi aminti o anecdotă pe care o compusese nu demult. Se întîlneşte *il marchese* de Gorgonzola cu vicontele de Roquefort. Desigur că acest Gorgonzola îşi are meritele sale — povestea după aceea *monsieur* de Roquefort — dar nu ştiu de ce răspîndeşte un miros atît de ciudat.[1]

Într-una din zilele următoare, Thérèse îl rugă pe Paul să-i povestească pe larg şi sincer despre America. Félicien era de faţă şi amîndoi tinerii se înviorară, Paul pentru că putea povesti, iar Félicien pentru că putea asculta.

Întoarcerea lui Paul şi prezenţa lui sub acelaşi acoperiş îl emoţionau pe Félicien. Nici Pierre, nici Thérèse nu-i vorbiseră despre adevăratele scopuri ale călătoriei lui Paul în America, dar pe calea raţionamentelor proprii descoperise că Paul sacrificase conştient o parte din scurta lui viaţă pentru a cunoaşte noul, pentru a cunoaşte America. Dacă cineva era gata

[1] *Gorgonzola* este o brînză italienească, *roquefort*, una franţuzească, amîndouă cu miros specific puternic.

să plătească chiar cu moartea o asemenea experiență, fără îndoială că ea trebuia să fie foarte prețioasă. Félicien umbla ca ametit pentru că avea ocazia să-l vadă pe Paul, să audă despre el.

Acum, cînd Paul povestea, Félicien îi sorbea cuvintele și s-ar fi zis că acest interes înflăcărat îl îmboldea pe Paul. Vorbea cu cuvinte simple, dar puternice. Nu ascunse nimic din dificultățile întîmpinate. Vorbi despre greutățile nesfîrșite pe care trebuiau să le biruie cei de acolo. Arătă cum numeroasele greșeli iritau și făceau neîndurători chiar și pe oamenii pașnici. În afară de aceasta, cei mai mulți de acolo nu învățaseră să-și ascundă pornirile urîte sub maniere frumoase. Egoismul nu se străduia să se mascheze, ci se înfățișa fără rușine, în toată goliciunea și hidoșenia lui. Spuse asta cu multe fraze și o exemplifică prin multe întîmplări mărunte.

Dar din numeroasele fapte izolate, adesea jalnice, continuă el, se forma în cele din urmă un tot măreț, fascinant. Oamenii sînt mici, dar vrînd-nevrînd, sînt mînați de cauza cea mare, de voința de a acționa rațional, care era tot ce avea secolul mai bun, de dorința de a instaura o ordine de stat înțeleaptă. Și oricît de jalnic s-ar purta cîte unul, poporul, în întregul său, vădea o încredere obstinată, o statornicie liniștită, demnă de admirație, în ciuda tuturor loviturilor grele.

„Mă miram întotdeauna — spunea el — cînd aveam de-a face cu un reprezentant al Congresului, certăreț, neîncrezător, sau cu un soldat grosolan al generalului Washington, cum de puteau oameni atît de mici să făurească un lucru atît de măreț, ca această republică a libertății și rațiunii, fără ca ea să se prăbușească. Dar cînd am participat la una din adunările lor, am înțeles. În Anglia sau în Franța, cînd te afli în mijlocul unei mulțimi, te simți poate bine, plăcut, dar nimic mai mult. Dar în America, într-o astfel de mulțime, există de obicei un moment în care izbucnește ceva mare. Să devii în mijlocul masei mai mare decît ești singur, să te simți înălțat, părticică a masei și să nu te rușinezi că ești o asemenea părticică, așa ceva nu se poate astăzi decît în America. Noi, francezii — încheie el — avem oameni mari, avem pe Montesquieu, Helvetius, Turgot, Voltaire și Jean-Jacques și desigur și pe prietenul meu Beaumarchais. Dar toți eroii, poeții și filozofii noștri n-au putut smulge Franța din starea jalnică în

care se află, în timp ce țăranii și burghezii aceștia simpli i-au izgonit pe exploatatorii lor englezi. "

Ultima hemoragie îl surprinse pe Paul în grădină, nu departe de templul lui Voltaire. Doctorul Lafargue declară că se va stinge încă în ziua aceea. Deși Pierre și familia sa prevăzuseră un astfel de sfîrșit, faptul îi lovi ca o noutate îngrozitoare.

Paul rămase, pînă-n ultimele momente, pe deplin conștient. Pierre, Thérèse și Félicien se aflau la căpătîiul lui. Pierre trebui să se stăpînească mult, să nu izbucnească în plîns. Paul spuse : „Cel puțin se găsesc acum în America cîțiva inși care știu că, fără ajutorul dumneavoastră, Statele Unite n-ar fi putut învinge". Mai tîrziu adăugă : „A fost bine că m-am dus în America și nimeni nu trebuie s-o regrete".

Apoi spuse : „Doctorul Franklin a regretat că v-a confiscat mărfurile". Pierre îl privi înlemnit : „Ai fost la Franklin ?" întrebă el. Paul dădu din cap și umbra unui zîmbet viclean trecu peste fața lui.

Marele, impunătorul Pierre plînse cu disperare în fața cadavrului ; niciodată nu știuse să se stăpînească. Parcă pierduse o dată cu tînărul acesta partea cea mai bună a eului său. Uită de Thérèse. Niciodată nu va mai găsi un asemenea prieten. Nu era nimeni care, cunoscîndu-i toate slăbiciunile, să-l fi aprobat cu atîta convingere. Se jelui zgomotos și fără rezervă și se învinui cu cuvinte exagerate că nu-l împiedicase să plece în America.

Félicien îl privea pe mort cu ochii neobișnuit de lacomi, de parcă ar fi vrut să-și întipărească chipul lui pe veci în minte. Așa cum stătea și-l privea, părea mult mai vîrstnic și mai matur.

După un timp, ochii înlăcrimați ai lui Pierre zăriră pe tînăr și-și dădu seama de contrastul dintre propria sa poziție și cea a tînărului. Se întrerupse deodată din plîns. Îl privi pe Félicien aproape cu teamă. Apoi, pe neașteptate, părăsi camera.

Se spălă, se așeză la masa lui de scris. Cățeaua Caprice îl privea atentă, înstrăinată, fără să înțeleagă. Pierre se gîndea. Îl preocupa faptul că ultima vizită a lui Paul fusese la Franklin. Paul o făcuse de dragul lui ; totuși îl supăra. În el

și în jurul lui era gol, frig, sărăcie cum nu le mai simțise niciodată.

Voia să organizeze o înmormîntare măreață pentru Paul. Dar Thérèse se împotrivi. Vorbele îi erau domoale, dar pe față avea o expresie care-l făcu pe Pierre să renunțe la planul lui. Comunică doar cîtorva data înmormîntării.

Totuși, știrea se răspîndise repede. Numeroase trăsuri luară parte la cortegiu, printre ele și trăsura doctorului Franklin.

Încă de pe timpul cînd îndura sîcîielile de la *Collège Montaigu*, Félicien făcuse planul să plece în America. Oamenii din Apus luptau în numele tuturor celor lipsiți de drepturi, împotriva privilegiaților, ei îl răzbunau și pe el pentru umilințele îndurate la *Collège*. Victoria de la Saratoga dădu un imbold nou proiectului său. Din dorința lui Pierre începuse să studieze dreptul, dar era ceva sec, nu-l atrăgea. Voia să plece în America, se simțea atras într-acolo, simțea că menirea lui se afla acolo. În Europa, viața era ca o apă stătută ; în Lumea Nouă se putea duce o viață conform principiilor lui Voltaire și Jean-Jacques, conform principiilor rațiunii și naturii.

Moartea lui Paul transformă proiectul lui Félicien într-o hotărîre de neclintit. Socotea de datoria lui să continue acolo ceea ce Paul nu putuse duce mai departe. Ideile Europei trecuseră dincolo de ocean și prinseseră să ardă acolo. Acum era datoria celor de bună-credință să ațîțe focul și după aceea să-l aducă înapoi, pe vechiul continent.

Atît timp cît planul său fusese o idee vagă, nu vorbise nimănui despre el. Chiar și după ce se hotărî definitiv, nu-i veni ușor să vorbească. Stătu în cumpănă cui să se destăinuiască, Thérèsei sau lui Véronique. O alese pe Véronique.

Prezența lui Véronique îl făcea să simtă toată greutatea sacrificiului său, dar hotărîrea nu-i slăbi. Începu să vorbească, mai întîi cu șovăire, apoi din ce în ce mai entuziasmat. Nu spunea : „Aș vrea să fac", ci „Am să fac".

Véronique fu cuprinsă de panică, dar pe fața ei slabă, cu ochii mari, nu se putea deslușî nimic. Știa că prietenul ei Félicien o iubea și că dacă pleca acum în America exista primejdia, era foarte posibil să-l piardă pentru totdeauna, iar gîndul acesta îi frîngea inima. Înțelegea însă că trebuia să

plece. Căci ce fel de virtute era aceea care nu trebuia plătită scump ?

Nu demult, într-un spectacol dat de elevele mănăstirii ei, jucase pe Bérénice a lui Racine. Titus fusese pus acolo în fața unei probleme morale asemănătoare cu cea de acum a lui Félicien. Ca și acesta, trebuia să facă sacrificii pentru binele statului, al omenirii. Și iubita, femeia care-l iubea, trebuia să sufere. Era convinsă că, dacă ar încerca, ar putea să-l facă pe Félicien să șovăie, să rămînă aci. Dar marele poet o învățase care era datoria ei. Învinse ispita. Își spuse că trebuia să se socoată fericită, mai mult ca altele, pentru că Ființa Supremă îi hărăzise o jertfă atît de dureroasă.

Era datoare mai mult decît alții să se jertfească pentru virtute. Înțelesese cu încetul că activitatea de stat a tatălui ei nu era nici nobilă, nici dreaptă, și prea puțin făcută să aducă foloase țării și omenirii. Acum îi era dat ei să îndrepte lucrurile în locul lui.

Privi cu o atenție concentrată fața aspră, colțuroasă, a lui Félicien, ochii lui mari, serioși. I se păru foarte bărbat și îl iubea. Ședeau în grădina casei Montbarey, se țineau de mînă și Véronique spuse : „Da, Félicien, ceea ce vrei să faci dumneata este greu și măreț". Continuă, învingîndu-se pe sine însăși : „E greu și pentru mine". Apoi porunci aspru, aproape cu violență : „S-o faci".

Cînd îi vorbi lui Pierre de intențiile sale, acesta căzu pe gînduri. Concepția de familie, într-un sens foarte larg, era pentru Pierre firească și în sensul acesta se socotea capul familiei. Era stăpîn absolut peste soră, nepot, nepoată, cumnat, veri, verișoare și se simțea răspunzător pentru ei, răspunzător și pentru Félicien. Nu avea legături strînse cu el, tînărul îi fusese întotdeauna puțin cam străin, dar era fiul răposatei sale surori, îl iubea în felul lui și, în orice caz, răspundea de el.

Că seriosul, conștiinciosul Félicien manifesta deodată o astfel de inclinație pentru aventură, îl uimea pe Pierre. Se părea că ideea libertății atrăgea într-un chip primejdios pe toți membrii familiei sale. Asta îl impresiona, îl emoționa, dar totodată îl întărîta. El însuși își pierduse averea și anii cei mai buni ai vieții în lupta pentru libertatea americană. Nepotul lui, Louis de Fleury, fusese rănit la bătălia de pe Brandy-

wine, prietenul său cel mai apropiat, Paul, murise pentru America și acum nepotul acesta, Félicien, dorea să plece în țara sacrificiilor fără răsplată.

Nu, asta n-o va permite. Făcuse într-adevăr destul pentru libertate. N-o să-l mai dea și pe tînărul acesta.

Îi spuse că hotărîrea lui era nobilă și nimeni nu-l înțelegea mai bine ca el, care a luat multe hotărîri îndrăznețe și le-a dus pînă la capăt. Dar planul era pripit și, pentru vîrsta fragedă a lui Félicien, nechibzuit. Félicien putea să-și amîne hotărîrea. Trebuia să studieze mai departe și peste un an, doi, dacă va mai insista, îl va trimite cu dragă inimă în America. „Atunci n-o să mai aibă nevoie americanii de voluntari", răspunse Félicien. „Să sperăm", răspunse vesel Pierre. Félicien tăcu și-și privi unchiul cu ochii săi neliniștitori, făcu o plecăciune stîngace, spuse : „Mulțumesc pentru discuție", plecă.

Nu se gîndea să renunțe la ideea lui. Era ordonat și metodic, dar acum se vedea silit din motive morale să pornească la aventură. Piedicile ce i se puneau în calea virtuții îl îndîrjeau și mai mult. Analiză cu Véronique tot ce era *pro* și *contra* și ajunseră la concluzia că dorința lui era justă, că izvora din rațiune și că era datoria lui să-și părăsească familia și să plece în taină.

Véronique aduse prima vorba despre o chestiune importantă. „Ai nevoie de bani, Félicien." Félicien se gîndise la asta. Găsise un fel de soluție, dar și aci se punea întrebarea dacă planul său se potrivea cu cerințele virtuții.

În gospodăria risipitoare a lui Pierre Beaumarchais, se găseau totdeauna bani, cînd erau, pentru membrii familiei. Și anume se găseau tot felul de bani, uneori chiar ludovici, în spatele unuia din pîntecoasele tomuri ale *Enciclopediei*. În luna aceasta, de pildă, banii se aflau în dosul volumului *Nature-Pompéi*. Unchiul Pierre îl îndemnase de mai multe ori pe Félicien să ia, în caz de nevoie, din rezervă. Dar se putea închipui o nevoie mai imperioasă ca aceasta ? Dar, pe de altă parte, evident că unchiul, după ce îi interzisese această călătorie, nu considera cazul ca o necesitate imperioasă și atunci nu era oare un furt dacă Félicien punea mîna pe bani ? Véronique îl contrazise. *Monsieur* de Beaumarchais nu încuviința plecarea lui Félicien în America, pentru a-l feri de pericole, nu ca să facă economii. După ce *monsieur* de Beaumarchais,

precum știe toată lumea, jertfise milioane pentru America, puțin îi păsa dacă nepotul lua din fondul comun cîțiva gologani pentru aceeași cauză nobilă. După felurite frămîntări de conștiință, Félicien se hotărî.

Dar în dosul volumului *Nature-Pompéi* se afla doar o biată livră. O lăsă să zacă mai departe acolo.

Nu povesti nimic lui Véronique de eșecul suferit. Totuși, cînd în ajunul plecării se întîlniră ultima dată, ea îl întrebă cum stătea cu banii de drum, iar Félicien, care nu voia să se despartă de ea cu o minciună, îi spuse că nu avea decît patru livre și cîțiva gologani. Dar după părerea lui, asta nu conta prea mult; va merge pe jos pînă la unul din porturile nordice. Acum, după încheierea alianței, plecau de acolo multe vase spre apus. Sigur că va găsi o posibilitate să traverseze. Véronique însă, care dădea dovadă de multă prudență în toată această acțiune, avea la ea o sumă frumușică, trei ludovici, și-l rugă să-i primească. El refuză. Ea nu insistă.

El vorbi din nou de lucrurile mărețe ce-l așteptau dincolo. Acolo se realizaseră într-o îmbinare ideală visurile lui Jean-Jacques și preceptele logice ale lui Voltaire, și-i explică lui Véronique cum înțelegea el asta. Dar ea îl asculta doar cu o ureche. De cînd Félicien pomenise de Jean-Jacques, îi stăruiau în minte acele versuri vechi, populare, pe care Jean-Jacques le pusese pe note: „Păsărele voioase, stoluri de îndrăgostiți, fie-vă milă de mine, nu cîntați, nu cîntați. Iubitul, care mă făcea fericită, a plecat în altă țară. Pentru comorile lumii noi și-a părăsit iubita, înfruntă moartea. De ce caută peste ocean fericirea pe care o are aici?"

Apoi își spuseră adio. El voi să-i sărute mîna, dar ea, sfioasă și totuși înflăcărată, îl îmbrățișă. O strînse stîngaci la piept, îi simțea trupul, se sărutară lung, tremurînd, ținîndu-se strîns.

Pe drum observă că ea, desigur, în timp ce el îi vorbea de Voltaire și Jean-Jacques, îi strecurase banii în buzunar.

Vaudreuil juca tenis cu prințul Charles; transformase, lărgise și modernizase sala de tenis de pe proprietatea sa Gennevilliers.

În ultimul timp juca mult tenis; în general, făcea mult sport în ultimele săptămîni. Cînd călărea, vîna sau alerga

după mingile de tenis, se lecuia cel mai bine de neliniștea ce-l rodea. Războiul ce trebuia să vină era războiul lui, el îl făurise, abia aștepta să înceapă odată, voia să plece, să ia parte la lupte. Louis însă făcea tot ce putea să amîne izbucnirea ostilităților.

Așteptarea toca nervii lui Vaudreuil. Se săturase de Versailles și de Curte pînă-n gît. Gîndul să se culce cu Toinette își pierduse farmecul. *Trianon*-ul și clica mov i se păreau depășite. Toată această existență prețioasă, rafinată, îl plictisea. Nici nu se mai străduia măcar să-și ascundă nemulțumirea și plictiseala sub o amabilitate arogantă, ca pe vremuri.

Prințul Charles, care-l imita în toate, prinsese și el pasiunea tenisului și se antrena cu sîrguință. Dar Vaudreuil, puternic și îndemînatic, îi era mult superior. Atît timp cît avusese nevoie de prinț, îl lăsase să cîștige adesea. În ultima vreme însă îi dovedea, cu o lipsă de politețe răuvoitoare, cît de nepriceput era.

Désirée urmărea partida de la galerie și poate că datorită prezenței ei Vaudreuil se purta astăzi deosebit de arogant cu prințul.

În ultimul timp, era din ce în ce mai tare prins de Désirée. Avea nevoie de multe femei, femei de toată mîna, căci așa era felul lui, iar la început o socotise pe Désirée una din cele multe. Dar cu cît se sătura mai mult de Versailles și de Toinette, cu atît se simțea mai atras de Désirée. Cu ea nu se plictisea. În tot ce făcea sau spunea era un sîmbure sănătos, vulgar, de naturalețe. Pe deasupra, se mai răspîndise și zvonul că refuzase cererea în căsătorie a lui Lenormant. Nu i-ar fi fost neplăcut marchizului să fie considerat amantul oficial al lui Désirée.

Prințul se mira că nu reușea astăzi să plaseze nici o minge. Glumele lui Vaudreuil le trecea cu vederea. Tînărul, chipeșul, răsfățatul domn nu-și putea închipui că cineva ar îndrăzni în mod serios să-și rîdă de el. Dar în clipa în care pierdu din nou o minge ce i se părea sigură, văzu pe Vaudreuil zîmbind cu jumătate gură și fără să vrea își aminti o mică întîmplare de pe vremea cînd abia făcuseră cunoștință. Pe atunci obișnuia, ori de cîte ori trecea pe lîngă bustul din boschet al lui Louis al cincisprezecelea, să-i facă semn cu mîna și să-i strige: „Bună dimineața, bunicule". După a cin-

cea sau a șasea oară, bustul răspunse: „Ține-ți gura, derbedeule", și i se păruse atunci că răposatul bunic vorbea cu vocea lui Vaudreuil. Amintirea această îi reveni acum. Zvîrli racheta și spuse: „Să renunțăm, sîntem amîndoi în formă proastă astăzi".

La masă, prințul Charles vorbi de pregătirile spectacolului de amatori de la *Trianon* și proasta dispoziție a lui Vaudreuil se topi. Sosise în sfîrșit timpul. Toinette voia să apară cît mai curînd pe scena teatrului ei. Spectacolele *Trianon*-ului erau, din tot ce se petrecea la Versailles, singurul lucru la care Vaudreuil mai participa cu interes. Dorea cu încăpățînare ca aceste reprezentații să aibă stil.

Se făceau repetiții pentru șase piese mici, prevăzute cîte două pentru fiecare seară. Vaudreuil încă nu se hotărîse cu care din ele să inaugureze *Teatrul seniorilor*. Alegerea pieselor precum și distribuția rolurilor trebuiau să-și aibă tîlcul lor secret, picant. Se lovea însă de greutăți și amîndoi domnii nu se fereau să le discute față de Désirée.

De pildă, Toinette avusese ideea că trebuia să joace și *madame* Joséphine, soția prințului Xavier; era atît de îngrozitor de greoaie și lipsită de talent, încît s-ar fi amuzat cu toții s-o vadă tropăind pe scenă. Dar *madame* Joséphine simțise ceva, nu voia să accepte, iar prințul Xavier o susținea, cu toate că el însuși se considera un actor bun și-i plăcea să joace.

În schimb Toinette, și în privința aceasta cei doi domni fură de acord, repeta deosebit de bine. Desigur că prințul Charles fu de părere că, din păcate, asta nu ajungea, că-i lipsea tehnica, iar cei doi actori bătrîni care încercau s-o învețe rolul nu erau potriviți. „Dumneata, Désirée, ar trebui să te ocupi puțin de cumnata mea", îi spuse el în glumă.

Désirée se mulțumi să zîmbească. Dar observația făcută în glumă de Charles o interesa. Prin Vaudreuil și prin ceilalți prieteni ai ei din clica mov, auzise multe despre pasiunea Toinettei pentru teatrul de amatori și uneori se gîndise să pătrundă pe calea *Trupei seniorilor* în cercurile reginei. Dar înțelesese că pentru asta avea nevoie de intrigi complicate și că, în primul rînd, ideea nu trebuia să pornească de la ea. Acum, cînd prințul Charles vorbise despre ideea ei, perspectiva o ispitea și mai tare.

Înfruntase multe greutăți ca să ajungă *sociétaire du Théâtre Français*[1]. Era mică de stat, genul ei contrazicea stilul clasic al ansamblului, pentru mulți era prea *modernă*. În ultimul timp, lupta în jurul ei se ascuțise. Actorul Lekain, care-i ținuse totdeauna partea, murise, iar ducele de Fronsac, intendentul, căruia îi era subordonat *Théâtre Français* și pe al cărui sprijin contase pînă atunci, se întorsese deodată împotriva ei. Bănuia ea cui se datora această schimbare. Ea însăși își crease noile neplăceri. *Monsieur* Lenormant era prieten cu ducele de Fronsac; el era cel care-l întărîta.

Dacă reușea să cîștige prietenia reginei, putea să-și rîdă de astfel de atacuri. Charlot, cu ducele de Fronsac cu tot, nu putea ține piept Toinettei. Cuvintele prințului Charles fuseseră o glumă, dar numai o jumătate de glumă. Désirée își propusese să dea lecții de artă dramatică reginei și să ajungă la țintă chiar în seara aceea.

Ținea la Vaudreuil. Avea mai mult spirit decît ceilalți aristocrați pe care îi cunoștea, ura și dragostea lui erau mai consistente, toanele lui neînfrînate aveau farmec, se pricepea să fie risipitor cu naturalețe. Dar și el, ca și ceilalți aristocrați trăia într-un nor gros de înfumurare și prejudecată. De pildă, farsa pe care i-o jucaseră Pierre și cu ea, atunci cu întîlnirea dintre Franklin și Toinette, sigur că n-o înțelesese. Nici nu-și putea măcar închipui că cineva putea să-și rîdă de el, marchizul de Vaudreuil, marele falconier[2] al regelui, intendentul reginei. Tocmai pentru asta dorea să simtă superioritatea ei burgheză, dobîndită prin forțe proprii, învingînd aroganța lui aristocratică și să-l folosească ea pe el ca pe o unealtă oarbă.

Un lucru era sigur, dacă l-ar ruga s-o ajute să ajungă la Toinette, ar refuza fără nici o discuție. Trebuia să obțină ca el să i-o propună. Pentru așa ceva avea nevoie de căi ocolite.

Din fericire, după plecarea lui Charles, cînd rămaseră singuri, el începu din nou să vorbească despre *Teatrul seniorilor*. Îi povesti că în prima seară, la care desigur va participa și Louis, voia să reprezinte piese care să cuprindă aluzii elegant răuvoitoare la adresa regelui, a căror intenție

[1] Societară a Teatrului Francez. Titlu de onoare care se acorda numai celor mai de frunte artiști ai teatrului.

[2] Nobilul care se îngrijea de organizarea vînătorilor regale.

să fie clară, fără a putea fi însă dovedită. În scopul acesta, va îmbina *Rămășagul neprevăzut* a lui Sedaine cu *Rege și țăran*. Désirée observă în treacăt că era păcat că alegerea pieselor pentru *Trianon* era atît de limitată; astfel, vrînd-nevrînd, spectacolele vor căpăta aerul obișnuit, plictisitor, de Curte. Vaudreuil, puțin jignit, răspunse că nu găsea de loc plictisitor, dimpotrivă, chiar picant, ca Louis să fie obligat să rabde să i se facă în public aluzii răutăcioase la pasiunea lui pentru lăcătușărie și să i se spună adevăruri supărătoare pentru el, progresiste.

„Sigur — răspunse Désirée — astea sînt glume politice care te fac să zîmbești. Dar nu e totuși prea sărăcăcios? Nu este doar limonadă, în comparație cu șampania ce se servește în alte părți?" — „Unde?" întrebă Vaudreuil. „Ei — răspunse Désirée — fostul meu prieten Lenormant, de pildă, servește în micuțul său teatru o licoare mult mai tare ca ale dumneavoastră."

Aluzia la Lenormant îl făcu pe Vaudreuil să-și încrunte înspăimîntător sprîncenele stufoase, negre ca pana corbului. Nici una din înaltele doamne care îi erau prietene n-ar fi îndrăznit să compare vreo acțiune de a lui cu una a vreunui fost iubit. Se gîndi să îl pună pe valetul său Baptiste s-o dea pe doamna afară. Dar în aceeași clipă își zise că Désirée nu era femeia care să facă vreodată cale întoarsă, lucru dovedit și în cazul cu Lenormant.

De altfel, ceea ce spunea nu era lipsit de un grăunte de adevăr. Interpreții lui, marii domni și doamnele lor, aveau o înclinație fatală de a cădea în convențional, el însuși, ca regizor, nu se simțea sigur de tehnica lui, pe scurt exista pericolul ca scena *Trianon*-ului, cu toate aluziile politice, să capete un ușor parfum dulceag de levănțică. Singurul om care-l putea ajuta să risipească acest miros era Désirée. Se stăpîni deci, ridică din umeri și o rugă, domolindu-și vocea adîncă, flexibilă: „Fii înțelegătoare, Désirée", și fără tranziție, continuă confidențial: „Am să îmbin *Rămășagul neprevăzut* cu *Rege și țăran* pentru că vreau să-mi permit și eu o glumă personală. Gama posibilităților mele nu este mică și găsesc amuzant să-i spun grăsunului părerea mea ca mare senior în prima piesă și ca simplu țăran nespălat în a doua." Luă poziția țăranului Richard care nu-l cunoaște pe rege.

„Știți, *monsieur* — zise el cu tonul tărăgănat al actorului care-l joacă pe țăran — am vorbit acuși despre un rege. Dar eu am văzut ceea ce un rege nu vede niciodată." — „Anume?" întrebă el cu tonul regelui și singur își dădu răspunsul, apăsat și șmecher, cu tonul țăranului: „Oameni." Mi se pare că asta n-o spun prea rău.

Désirée se gîndi o clipă și spuse: „Pentru un diletant, nu-i rău. Nici Michu, la timpul lui, n-a realizat ceva mult mai bun la noi."

Vaudreuil înghiți în sec. Studiase rolul cu Michu care-l lăudase grozav. Dar el însuși, deși sigur de efectul frazei, avea sentimentul vag că interpretării îi lipsea ceva. „Ce vi se pare diletant în replica asta?" întrebă el.

Ea încercă să-i explice. „Plasați fraza — spuse ea — ca pe vremuri bunul, bătrînul nostru Michu, apăsat, gras, așa încît chiar și șobolanii din sală să priceapă. Eu aș lăsa fraza să cadă, iar poanta cam delicată: «Oameni» aș pronunța-o simplu, nu accentuat", și recită fraza.

Vaudreuil constată că, dintr-o dată, totul era așa cum trebuia. „Sînteți minunată în rolul țăranului Richard, Désirée, recunoscu el cinstit. Ascultați — continuă el apoi — poate că ideea prietenului nostru Charles nici nu este atît de proastă. Ce-ar fi dacă ați lucra puțin cu Toinette?"

„Acum am reușit", cînta inima lui Désirée, *ça y est*[1]. Spuse însă gînditoare. „Cu dumneavoastră aș putea să lucrez, François. Aveți talent și dacă n-ați fi François Vaudreuil, ați fi probabil astăzi *sociétaire du Théâtre Français*. Dar cu austriaca?" Își strîmbă fața celebră, neregulată, inteligentă. „Nu e cumva îngrozitor de capricioasă? Și îngrozitor de arogantă? Și dacă nu reușește, n-o să mi-o ia mie în nume de rău?" Dar Vaudreuil răspunse nerăbdător: „Aș! Nu fiți atît de neîncrezătoare."

Dar Désirée, rîzînd în sinea ei, continuă să facă mofturi și spuse: „Și *madame* o va juca desigur pe marchiză. Aia tare nu-mi place și n-am s-o pot ajuta. Rolul e pur și simplu prea plictisitor, nici măcar o actriță nu poate scoate ceva din el, cu atît mai puțin o diletantă. Rolul jupînesei este de cinci ori

[1] S-a făcut!

mai mic, dar n-am invidiat-o niciodată pe Molé pentru marchiza ei."

„Dar cine v-a spus — se aprinse Vaudreuil — că Toinette va juca pe marchiză? M-am întrebat de mult dacă să nu-i dau rolul jupînesei. Ar fi mult mai picant."

Era mai mult decît se așteptase Désirée. Domnul marchiz își bătea joc de sine însuși, fără să-și dea seama, iar ea, Désirée, distribuia rolurile pentru *Teatrul seniorilor*. Dar nu lăsă să se vadă nici urmă de satisfacție.

Vaudreuil insistă. „Trebuie să primești, Désirée, o rugă el. Trebuie să lucrezi cu Toinette. Trebuie să-mi faci pe plac. Și am să-i dau să joace rolul jupînesei."

Ochii lui Désirée priveau gînditori și șașiu spre vîrful nasului, era personificarea însăși a îndoielii. „Dar trebuie să-i explicați Toinettei dumneavoastră — ceru ea — că trebuie să lucreze serios. Și trebuie să ne dați timp, ei și mie. Dacă îmi promiteți asta, am să încerc, de dragul dumneavoastră."

Relațiile dintre Toinette și Vaudreuil erau acum mai puțin amare. Deși se certau adesea, aveau un scop comun: spectacolele *Trianon*-ului trebuiau să rămînă pentru totdeauna în istoria teatrului francez.

Toinette nu era lipsită de talent și repeta serios. Discuta cu interes, vioi și nu fără pricepere, cu Vaudreuil și alți membri din *Trupa seniorilor*. Lucra zilnic ore întregi cu actorii Michu și Caillot. Se învăța treptat să-și stăpînească „r"-ul rebel, dar își dădea seama că doamnele de la *Théâtre Français* și *Comédie des Italiens* o depășeau.

Cînd Vaudreuil îi propuse să lucreze cu Désirée, o ușoară roșeață îi acoperi obrajii delicați, fața ei expresivă vădind pe rînd timiditate, dorință, aroganță. Știa, desigur, că Mesnard era una din prietenele lui Vaudreuil și propunerea lui o revolta. Nu era nici așa prea ușor s-o aibă tot mereu lîngă ea pe Gabrielle, știind că François și Gabrielle discutau despre ea în pat. Era o impertinență să-i propună acum și intimitatea acestei Mesnard. Pe de altă parte, își dădea seama că toată clica mov și-ar rîde de niște reticențe atît de mic-burgheze. Dar mai presus de toate, prețuia arta actriței Mensnard; interpretarea ei îi plăcea mult mai mult decît stilul demodat al

domnilor Michu și Caillot, prespectiva de a studia cu ea o atrăgea.

„Crezi într-adevăr că eu aș putea lucra cu *mademoiselle* Mesnard?" întrebă ea și, fără să vrea, accentuă ușor pe „eu". Vaudreuil înțelese tot ce zăcea în întrebare: „Eu, fiica Mariei Theresia, regina Franței, să respir același aer cu țiitoarea ta". Se încruntă. „În calitate de intendent, trebuie să vă fac o comunicare, *madame*. Trebuie, în sfîrșit, să hotărăsc cine să joace pe marchiză și cine pe jupînească. Rolul interesant este al jupînesei, dar totodată este și cel mai greu. *Madame* de Polignac este mai puțin pricepută ca dumneavoastră. Dar o *madame* de Polignac care repetă cu *mademoiselle* Mesnard va fi totuși o interpretă mai bună decît regina, dacă repetă cu *monsieur* Michu. Dumneavoastră trebuie să hotărîți." Și deodată izbucni: „N-am să permit ca acest spectacol dificil să fie dat peste cap din cauza unei susceptibilități".

Toinette lăsă capul în jos. În ziua următoare, intendentul spectacolelor și distracțiilor reginei îi comunică lui *mademoiselle* Mesnard că era convocată să se prezinte marți dimineața, la ora zece treizeci, în oranjeria din Versailles.

Comunicarea era aproape nepoliticoasă, mai curînd o poruncă decît o rugăminte. Se vedea că Vaudreuil nu mai voia să arate ce mult ținea la colaborarea ei și nici ce greu obținuse ca ea să fie invitată. Nu i-o luă în nume de rău. Ceea ce obținuse era o victorie deplină. Faptul că regina o chema la ea, îi întărea poziția la *Théâtre Français* și o făcea invulnerabilă față de atacurile lui Lenormant. Trebuia doar să fie inteligentă și nu exagerată ca Pierre. Indiferent dacă Toinette avea să fie mîndră sau prietenoasă, nu trebuia să se lase mînată de sentimente, trebuia să rămînă rece și calculată.

Marți dimineața, în oranjerie, Désirée avu mult de așteptat. Cînd Toinette sosi, în sfîrșit, abia se scuză și fu mai mult condescendentă decît politicoasă.

Toinette studiase cu de-amănuntul comedia lui Sedaine: *Rămășagul neprevăzut*, asistase la spectacolul dat de *Théâtre Français* și la cel dat de *Comédie des Italiens*, fusese atentă, credea că cunoaște fiecare frază, fiecare cuvînt, dar acum își dădea seama cîte îi scăpaseră. Désirée îi explică de ce fraza cutare era spusă simplu, iar alta în schimb se cerea

subliniată. Toinette înțelegea repede, era încîntată și admira copilărește arta și tehnica lui Désirée. Désirée mulțumea politicos și nu ascundea că era obișnuită cu asemenea omagii. Îi arăta cum rezolvase o dificultate sau alta. Repeta o frază de zece ori, de douăzeci de ori, cu răbdare și o punea pe Toinette să repete de douăzeci de ori, de cincizeci de ori. Cînd fraza nu ieșea bine, Toinette rîdea supărată: „La urma urmei, sîntem diletanți". — „Maiestatea-sa poruncește să fie tratată ca diletantă?" întrebă Désirée politicoasă. „Trebuie să reușesc, am să reușesc", se încăpățîna Toinette și bătea din picior.

Și în zilele următoare, Désirée rămase profesoara plină de zel, care ocolește tot ce este personal. Se întîmpla adesea ca Toinette să o lase timp îndelungat să aștepte și să o rețină mult peste ora stabilită. Odată, Désirée atrase atenția că, dacă nu pleca imediat, *madame* Molé va trebui să joace în locul ei în astă-seară. „Ai să fii despăgubită, draga mea", spuse Toinette. „Asta nu se poate, *madame*", răspunse Désirée, amabil și sec.

Cu toate acestea, Toinette continuă să-i arate actriței, mișcător de fățiș și naiv, cît de mult îi admiră arta. Dar Désirée n-o iubea pentru amabilitatea ei și nici n-o ura pentru aroganța ei.

Uneori îi făcea plăcere să-i arate reginei ce se cheamă a munci. O lăsa de pildă să repete o frază de vreo zece ori, ca să constate în cele din urmă că textul suna cu totul altfel. Toinette căuta să-și amintească cuvintele, renunța și întreba: „Dar este atît de important dacă scrie «deci» sau «va să zică»?" — „Da — răspundea Désirée cu hotărîre — textul autorului e sfînt." — „Al autorului Sedaine?" întreba Toinette. „Bineînțeles, și al autorului Sedaine", replica Désirée.

„Cum ai reușit — întreba Toinette — să-ți ascuți într-atît memoria?" Désirée răspunse: „Cînd eram elevă, trebuia să învăț zilnic pe dinafară cincizeci de versuri de Corneille, Racine sau Molière". — „Timpul dumitale, draga mea — spuse Toinette oftînd — nu era atît de încărcat cu ceremonii." — „Nu, *madame* — răspunse Désirée — eram ucenică în magazinul de dantele al doamnei Meunier. *Monsieur* Robecque îmi dădea ore pe gratis și din prietenie. Amîndoi nu prea aveam mult timp, eram adesea obosită, el enervat. Uneori

devenea foarte dezagreabil, dacă nu-mi știam bine cele cincizeci de versuri." — „Vă pedepsea?" întrebă Toinette. „Atunci — răspunse Désirée — în locul celor cincizeci de versuri, trebuia să învăț pentru ziua următoare o sută, și uneori îmi și ardea cîte una zdravănă." Désirée nu povesti că ucenicia ei pe scenă mai fusese legată și de alte neplăceri. Faptul că trebuise să se culce cu profesorul ei i se păruse de la sine înțeles; neplăcut era că *madame* Robecque, geloasă, o zgîria și o trăgea de păr. Și mama ei, o femeie morală, o bătea cînd *monsieur* Robecque își permitea intimități. „În schimb, se pare că memoria dumitale s-a dezvoltat neobișnuit de bine, recunoștea între timp Toinette, apoi: Am să-mi exersez și eu memoria, hotărî ea. Am să învăț zilnic douăzeci de versuri de Racine sau Corneille."

Bunul simț al lui Désirée îi spusese întotdeauna că o femeie, chiar încoronată, tot femeie rămîne. „Sînt părți — se spunea adesea în tavernele Franței — unde regina nu se deosebește de slugă." De cînd asistase la întîlnirea lui Franklin cu dama cu masca albastră, îi fusese perfect clar că această regină era, cu toată grația ei naturală, o femeie tare proastă și stăpînită de o înfumurare care i se părea de-a dreptul idioată. Totuși, Désirée nu se putuse elibera cu totul de sentimentul de teamă și respect care, datorită străduințelor Bisericii, autorităților și școlii, erau legate de noțiunile „Rege", „Curte", „Versailles". În schimb acum, cînd urmărea de mai multă vreme și din imediata apropiere viața clicii mov, își dădea tot mai bine seama că la Curte lucrurile se petreceau mult mai simplu, mai copilărește, mai omenește decît își închipuise.

De pildă, cearta dintre regină și *madame* Joséphine, soția prințului Xavier. Toinette tot nu renunțase la toana ei de a o face pe femeia aceasta greoaie, lipsită de talent pe scenă, de rîsul întregii familii. Reușise cu multă șiretenie s-o convingă pe cumnată să viziteze cel puțin micuțul ei teatru, acum cînd era definitiv terminat. *Madame* Joséphine veni într-adevăr. Toinette tocmai repeta pe scenă, Désirée asista dintr-una din lojile întunecoase. Toinette puse de îndată stăpînire pe cumnată și, fără să-i atragă atenția asupra prezenței actriței, îi înfățișă instalațiile pline de ingeniozitate ale micuței scene. Apoi o rugă din nou să nu le strice jocul și

să preia și ea un rol. Dar Joséphine rămase neînduplecată. Declară în franceza ei guturală, împestrițată cu cuvinte italiene, că e gata să ia parte dacă s-ar citi o piesă pe roluri, în jurul unei mese, la Versailles ; dar să urce pe scena unui teatru, în fața publicului, asta nu. „Nu se potrivește cu demnitatea mea", declară ea supărată și hotărîtă. „Dar dacă o fac eu, regina — răspunse Toinette cu vioiciune — nu e nevoie să vă faceți scrupule." Joséphine replică aspru : „Dacă nu sînt regină, sînt totuși din neam regesc". — „Sigur, răspunse dulce Toinette. Dar și dumneavoastră veți recunoaște că familia imperială a Austriei este egala familiei regale de Savoia. Sau poate că nu, draga mea ?"

Désirée se amuza că o pune pe regina Franței s-o joace pe jupîneasa, dar Toinettei îi făcea și mai multă plăcere. Era adevărat că în scurtul rol al jupînesei putea fără greutate s-o depășească pe prietena ei Gabrielle în rolul cel lung al marchizei. Dar mai era și plăcut că, prin rolul jupînesei, putea dovedi că știa nu numai să primească adorația francezilor, ci că înțelegea și felul de viață al poporului, că se simțea aproape de popor.

Se străduia să joace natural. Trebuia să servească pe scenă, trebuia să calce pantalonii valetului Lafleur. O puse pe camerista ei să-i arate de zece ori cum se calcă, cum se servește. Ideea că ea, urmașa lui Rudolf de Habsburg, regina Franței, călca și servea cu pricepere, că făcea pe jupîneasa, o umplea de bucurie. Îi arătă mîndră lui Désirée priceperea ei și fu decepționată cînd aceasta nu se arătă de loc mulțumită. Désirée o lămuri cu răbdare că pe scenă nu importă dacă se calcă cu adevărat, ci dacă se calcă în mod veridic, dacă se crează impresia călcatului. Și Toinette înțelese.

Vaudreuil urmărea cu nesaț cum lucra Désirée cu Toinette. Acum se străduia cu și mai multă ambiție să obțină nu numai efecte, ci și veracitate. În prima piesă voia să fie cu adevărat senior, în a doua un țăran deopotrivă de adevărat. Désirée îl lăuda în mod inteligent, fără vorbe multe.

Plăcerea pe care i-o pricinuia acest *Teatru al seniorilor* creștea cu fiecare repetiție. Cum mai transpirau, cum se opinteau și cît de diletanți erau. Iată-l pe François Vaudreuil de pildă ! Uita pînă și de dorința lui arzătoare de a fi amantul reginei, uita de visul lui de a conduce armata franceză în

Anglia şi se mulţumea să fie un actor mediocru care asuda din greu. Şi chiar şi în momentele sale cele mai bune, nu reuşea să obţină atît cît cel mai slab actor de la *Théâtre Français* atunci cînd juca cel mai prost. Cît de orbi erau, această regină, aceşti mari domni şi doamne.

Vaudreuil ghicea cîte ceva din cele ce se petreceau în capul lui Désirée. Simţea zîmbetul ei ascuns şi dorea să frîngă rezistenţa acestei femei, s-o cucerească cu adevărat, să-i smulgă taina.

Faptul că Désireé se limita la rolul de actriţă şi nu spunea nimic care să nu fie legat de îndatoririle ei, avu asupra Toinettei efectul dorit: îi stîrni curiozitatea. *Mademoiselle* Mesnard era ciudat de inabordabilă, nu se putea vorbi cu ea despre nimic în afară de materialul lecţiei, de fapt Toinette şi-o închipuise altfel pe prietena lui Vaudreuil. Gabrielle, cînd îi vorbi despre asta, îşi dădu cu părerea că fata era probabil atît de rezervată din timiditate faţă de regină. Toinette hotărî să frîngă această reţinere. O întrebă pe Désirée despre amănunte din viaţa colegilor ei, despre bîrfelile culiselor. Dar şi aci Désirée rămase închisă în sine. Asta o stîrni pe Toinette şi căută cu mai multă stăruinţă să-i cîştige prietenia.

Contele Mercy raportă la Schönbrunn despre noua pasiune a Toinettei. Bătrîna împărătească nu se necăji prea mult. Răspunse că Toni nu va putea pricinui prea multe nenorociri cu noua ei ocupaţie. Sigur că era mai puţin costisitor dacă juca teatru în loc de cărţi şi dacă distribuia familiei Polignac roluri de teatru în loc de posturi de ministru.

Louis însuşi se interesa de teatru şi nu se opuse noii distracţii a Toinettei. Veni chiar la repetiţii.

Înainte de repetarea anumitor scene, Vaudreuil îl ruga însă să se îndepărteze, deoarece era vorba de surprize pregătite pentru el. Era vorba de scena în care marchizul îşi uită gelozia de dragul lăcătuşeriei, scenă pe care voia să i-o arate abia în seara reprezentaţiei. Şi tot din motive asemănătoare nu voia să-l lase să ştie care erau cîntecele introduse. Louis înţelegea că voiau să-şi rezerve unele atracţii pentru seara stabilită şi cînd îl dădură afară, declară binevoitor: „Bine, mă duc înapoi la treaba mea. Dar am să-ţi pun o condiţie, dragă marchize. Dacă se introduc cîntece, trebuie neapărat

să apară și cîntecul meu preferat." Toată curtea știa că era vorba de *Cîntecul caprei.*

Lucrau, se străduiau. Toinette lupta cu „r"-ul ei, Vaudreuil cerea sfaturi lui Pierre pentru unele mici schimbări de text. Cei mai buni compozitori ai țării compuneau muzica pentru orchestra de cameră care avea să acompanieze cîntecele. Pentru lăcătul care juca un rol atît de însemnat în *Rămășagul neprevăzut,* cerură sfatul priceput al lăcătușului Gamain, ca Louis să nu le poată găsi nici un cusur.

Apoi se mai ivi o ultimă dificultate. Pe marchizul cel înșelat și neînșelat îl juca Jules Polignac și era o anumită picanterie în faptul că se afirma pe scenă că Vaudreuil nu-l încornorase. Jules juca rolul cu plăcere. Dar ceru să i se permită să poarte *Crucea ordinului Louis cel Mare.* Nu era însă permis să se poarte decorațiile franceze pe scenă. Totuși, Jules nu voia să renunțe, tocmai ca să nu fie luat drept actor. Degeaba îi spunea Vaudreuil că nici nu exista asemenea risc. Jules Polignac ținea la *Crucea ordinului Louis cel Mare.* Toinette trebui să pîndească momentul favorabil ca să obțină de la Louis un edict anulînd interdicția pentru cazul acesta special.

În sfîrșit, totul era repetat și pus la punct. Toinette revăzu o ultimă dată rolul cu Désirée. „Am învățat nesfîrșit de multe de la dumneata", recunoscu Toinette, fericită, și-i trecu brațul pe după umeri, într-un gest spontan și sincer, așa cum nu făcea decît cu prietena ei Gabrielle.

Ceea ce n-o împiedica să treacă cu vederea singura dorință formulată de Désirée, dorința să fie invitat și autorul.

Michel Sedaine, autorul celor două piese, n-o dusese ușor. E drept că acum era consacrat mare scriitor ; dar trebuise să înfrîngă greutăți cumplite, fusese ucenic zidar și timpul pentru scris și-l crease pe furate. Cu greu răzbătuse pînă la oamenii care puteau obține reprezentarea pieselor sale. Tocmai de aceea voia Désirée să-i dea posibilitatea să asiste la spectacolul celor două piese, dat de *Trupa seniorilor.* Cunoștea însă aroganța Toinettei și știa că ar fi fost imposibil să-l invite pe Sedaine în seara spectacolului. Dar cel puțin la repetiția generală a pieselor sale să i se dea voie să asiste, și Toinette îi acordase aceasta după o scurtă ezitare. Toinette uită însă, iar Désirée nu considera cazul destul de important

ca să facă din el o piatră de încercare a influenței sale. Sedaine nu fu invitat.

Erau în totul douăzeci și trei de musafiri care se întruniră în grațiosul teatru în seara spectacolului. Contele Mercy ar fi dorit să asiste, ca să-i raporteze înaltei doamne mamă, dar Toinette, nevoind să joace decît în fața unor spectatori de sînge regal, îi invitase numai pe membrii familiei regale și nu putea face o excepție.

Acum, după ce plafonul fusese pictat de Lagrenée[1] și luminatul fusese îmbunătățit, micuța sală arăta și mai frumoasă decît atunci, la inaugurarea cu *Bărbierul*. Sala albă și aurie strălucea pompos și totuși discret în bătaia nenumăratelor lumînări, lojile și fotoliile invitau, delicat și ceremonios, să se șadă comod, iar capetele de lei de pe coloanele ce susțineau balconul aminteau că aceasta era casa reginei.

Musafirii ședeau și așteptau cu încordare și puțină neîncredere în fața cortinei de catifea albastră, grea, costisitoare, țesută cu fir, care despărțea sala de scenă. Orchestra mică, compusă din cei mai buni muzicanți ai regelui, era gata; spectatorii schimbaseră de mai multe ori locurile, treceau dintr-o lojă într-alta, stăteau de vorbă pe șoptite, așteptau.

În spatele cortinei, domnea tracul. Prințul Charles bău serios și Toinette luă, contrar obiceiului ei, un pahar de șampanie. „Simți ce mînă rece am?" îl întrebă ea de cîteva ori pe Vaudreuil. Deodată declară că pustietatea sălii o enerva; în plus, sala nu avea acustică bună dacă nu era plină. „La asta ar fi trebuit să vă gîndiți înainte, *madame*", spuse Vaudreuil, care arăta și mai atrăgător și energic ca de obicei, în uniforma lui de colonel, albastră și roșie. „Doresc ca teatrul să fie umplut, spuse jupîneasa Nanine, cu un ton care nu era de loc de jupîneasă. Dați ordin ca personalul palatului și garda elvețiană să ocupe locurile goale. „Ați spus, *madame*, că în afară de familie, nu doriți alt public", replică Vaudreuil supărat. „Gărzile elvețiene și personalul de serviciu nu sînt public, ci popor", îi spulberă Toinette obiecția. „Toinette are dreptate", spuse blînd marchiza Clainville, în viața de toate

[1] *Jean Louis François Lagrenée* (1724—1605), pictor francez mai puțin important dar cu faimă pe vremea aceea.

zilele Gabrielle Polignac, iar Jules Polignac întări indignat: „Public, indivizii ăştia, *ces espèces!...*" Vaudreuil însuşi, temîndu-se pentru acustică, se supuse şi dădu ordinul cerut.

Între timp puse să se cînte uvertura. Apoi urmă din nou o pauză lungă şi musafirii invitaţi îşi pierdură răbdarea. Louis era bine dispus, i-ar fi plăcut şi lui să joace, făcea acum cel puţin pe spectatorul nerăbdător, bătea din palme, bocănea cu picioarele, ţipa zgomotos: „Începeţi, începeţi!" Ceilalţi participau la gălăgia asta veselă.

Gabrielle ieşi în faţa cortinei şi-i rugă să mai aibă răbdare cîteva minute, trebuia îmbunătăţită acustica sălii.

Dar iată că şi intrară în sală, tropăind, gărzile elveţiene sub conducerea unui ofiţer. Cînd îl văzură pe rege, luară poziţia de drepţi. „Înainte marş, aşezaţi-vă!" ordonă ofiţerul şi soldaţii, intimidaţi, străduindu-se să nu facă zgomot, se aşezară zornăind, cu dosurile lor voinice pe scaunele delicate. Printre ei se strecurau cameriste şi jupînese.

Apoi se auziră tradiţionalele bătăi, cortina se dădu în lături. Pe scenă se afla, într-un costum de cameristă elegant, stilizat, care lăsa la vedere gleznele şi jumătate din gambe, Marie-Antoinette, regina Franţei, pe braţul gol cu un pantalon ce trebuia călcat. Se adresă cumnatului ei, Charles, valetul Lafleur: „Noi slugile ne plîngem întotdeauna", dar nu putu continua, o întrerupse rîsul zgomotos al lui Louis: „Splendid, *madame*, strigă el şi bătu din palme. Arătaţi şi vorbiţi ca o adevărată cameristă. Splendid, bravo! şi se întoarse către ceilalţi: Nu găsiţi, domnilor şi doamnelor? Splendid. Încă o dată."

Cortina se lăsă, revoltată. Vaudreuil veni în faţa ei şi spuse mînios, dar stăpînit, politicos: „Domnilor şi doamnelor, începem încă o dată. Vă rog însă insistent să nu întrerupeţi spectacolul." Louis, din loja sa, răspunse bine dispus: „Bine, bine, Vaudreuil, n-a fost cu rea intenţie. Dar *madame* mi-a plăcut deosebit de mult. Acum sigur că n-am să mai întrerup, vă promit."

Cortina se ridică din nou. De data aceasta, spectacolul continuă şi totul merse aşa cum trebuia. În curînd spectatorii regali nu mai văzură în Jules şi Gabrielle Polignac, în prinţul Charles, Vaudreuil şi Toinette pe Jules, Gabrielle, Charles, Vaudreuil şi Toinette, ci pe marchizul şi marchiza de Clain-

ville, pe valetul Lafleur, pe colonelul d'Etieulette și pe camerista Nanine. Nu-i mai interesa decît mica aventură a soților Clainville. Louis, în schimb, deși dorea într-adevăr să se stăpînească, pricinui o nouă perturbare. Cînd Jules Polignac cercetă și analiză cu pricepere lacătul ușii, nu se mai putu abține și strigă: „Trebuie să mi-l arăți și mie după aceea, Jules", și marchizul de Clainville se transformă deodată iar în Jules Polignac.

Soldații, lacheii și fetele din casă care asistau la reprezentație erau atît de surprinși de neașteptata invitație, încît un timp nu putură privi și asculta cum se cuvine cele ce se petreceau pe scenă. Erau speriați și trebuiau mai întîi să se liniștească; ce se întîmpla cu ei și ceea ce se petrecea pe scenă era deopotrivă de straniu. Era ciudat că regina se străduia atît de mult să facă pe camerista; era cît se poate de necuviincios că regina și fratele regelui se purtau ca niște comedianți și niște măscărici. Treptat timiditatea lor se topi și începură să se amuze de cele văzute. Nu le venea ușor să urmărească dialogul elegant al piesei; dar atît puteau înțelege, că un autor care voia mai curînd binele poporului decît al nobilimii își rîdea de nimicurile prostești cu care-și pierdeau timpul privilegiații plictisiți. Impertinența cameristei Nanine și a cameristului Lafleur le plăcea, era propria lor impertinență, și faptul că impertinența aceasta venea din gura reginei și a prințului avea și mai mult haz. Dar tot nu îndrăzneau încă să-și manifeste mulțumirea, rîsul lor răsuna fără curaj, îl înăbușeau de îndată; cine putea ști dacă domnii cei mari nu-și schimbau dintr-o dată toana și nu se supărau cumva de atîta intimitate?

Apoi Vaudreuil se apropie de rampă și cîntă. Da, se hotărîse să cînte cîntecul cel îndrăzneț. Cînta cu vocea sa profundă, melodioasă, cîntecul marinarului, cunoscut tuturor și care acum, cînd războiul cu Anglia putea izbucni peste noapte, avea un sens politic precis. Cîntă despre fregata engleză care este zărită la 31 august de un vas francez, în timp ce navighează spre Breslau. Căpitanul francez îl întreabă de îndată pe locotenentul său: „Locotenente, te simți în stare să capturezi fregata?" iar mîndrul, îndrăznețul locotenent, răspunde: „Da, căpitane. Se pregătesc de abordare și, cu suliți, muschete, cîngi de abordare, îl pun pe englez cu botul

pe labe." — „Iar acum", cîntă obraznic și semeț marchizul de Vaudreuil, mare falconier al regelui și intendent al reginei, ultima strofă: „Iar acum să închinăm un pahar pentru căpitan, unul pentru locotenent, unul pentru toți îndrăgostiții și unul pentru regele Franței. Și ne cufurim pe regele Angliei, care ne-a declarat război."

Musafirii din loji rămaseră împietriți. Nu se aflau în stare de război cu Anglia și era ciudat că *monsieur* de Vaudreuil cîntă acest vechi și vulgar cîntec popular în teatrul reginei. Dar soldații, poporul, *ces espèces*, indivizii aceștia, nu se mai stăpîneau, băteau din palme, strigau: „Bravo" și „Bis".

Vaudreuil privi spre loja în care ședea regele. Era fericit că se hotărîse să cînte acest cîntec. Pînă în ultima clipă nu știuse dacă să se hotărască sau nu, avea un aer obraznic și mulțumit, fusese o glumă îndrăzneață, spirituală, grozavă, pe care i-o făcuse acestui Louis al șaisprezecelea, veșnic nehotărît; fusese o idee bună că adusese poporul în sală, vestea despre gluma lui se va răspîndi încă astăzi în tot Parisul și pînă la urmă el, François Vaudreuil, va fi cel care a declarat război Angliei.

Cînd obraznicul de Vaudreuil începu cîntecul marinarului, Louis simți că-i piere buna dispoziție. Încă de pe atunci, cînd fusese compus, pe vremea ultimului război, fusese o prostie. Căci din păcate capturaseră foarte puține vase engleze și nu prea aveau motive de bucurie și chef, iar compozitorul dovedea o ignoranță deosebită cînd punea vasul englez să navigheze spre Breslau. Astăzi cîntecul nu era numai o prostie, ci era cît se poate de revoltător. Era grozav de necuviincios din partea acestui Vaudreuil, cum se proțăpise pe scenă și răcnea cîntecul.

Louis se ghemuise și se foia nemulțumit pe scaunul lui albastru. Dar cînd și poporul începu să aclame și să biseze cîntecul, se întristă. Sărmanii nebuni, voiau război. Parcă îi vedea pe oamenii aceia plin de viață cum sînt îndesați în burta vaselor, cum pier în valuri sau cum putrezesc în pădurile țării rebele, în localități care nici măcar nu se găsesc pe hartă. Iar Vaudreuil mai și zîmbea batjocoritor către el și-l privea drept în față cu ochii lui obraznici. O clipă simți nevoia să strige: „Destul. Cortina. Nu permit să se joace mai departe!" Dar își spuse că dacă o făcea transforma un inci-

dent copilăros într-un scandal și hotărî: „Dimpotrivă. Nu consider cîntecul acesta stupid ca un eveniment politic, sîntem între noi, în familie, ascult muzică, nu doresc să i se dea vreo semnificație. Deoarece vasele nu pot naviga spre Breslau, nu pot fi nici atacate și totul nu este decît o prostie plină de haz." Continuă deci să zîmbească prostește, iar Vaudreuil se înclină în fața celor ce strigau bravo și mai cîntă încă o dată melodia.

Rămășagul neprevăzut se desfășură mai departe, incidentul fu dat uitării. Și Louis hotărî să-l uite și-l uită. După ce prima piesă se sfîrși în aplauze însuflețite și sincere, se duse pe scenă, își exprimă în vorbe și gesturi ample mulțumirea și-i stînjeni pe toți, căci doamnele și domnii trebuiau să se schimbe. Îl împunse în burtă pe Vaudreuil, care trebuia să se schimbe din marchiz în țăranul Richard: „Nu v-am spus, *monsieur?* Sînteți născut ca să fiți intendent. Și a trebuit să vă rog atît, pînă cînd v-ați înțeles adevărata menire." Vaudreuil mulțumi rece. Era mîniat că grăsunul acceptase calm cîntecul. Dar cel puțin în piesa următoare o să-i poată spune părerea drept în față, drept în fața lui grasă și puhavă.

Dar nici de data aceasta Louis nu îngădui să i se strice plăcerea. Totul îi plăcea în comedia *Rege și țăran,* costumele de vînătoare, muzica voioasă a cornului de vînătoare, Toinette, care interpreta cu atîta farmec și grație pe țărancă, fratele său Charles care, în calitate de pădurar prostănac, arestează tot grupul de vînători, pe rege și toată suita lui. Vaudreuil era pur și simplu grozav în rolul de țăran prost. Cînd rosti celebra sa replică: „Am văzut ceva ce regii nu văd niciodată: oameni", Louis strigă răsunător: „Foarte bine, minunat", iar Vaudreuil fu din nou dezamăgit. În schimb, poporul se bucura, dar de data aceasta oamenii nu îndrăzniră să aplaude, ci îl priviră doar cu simpatie pe bunul lor rege Louis.

Apoi veni principala surpriză pentru Louis. Se cîntă într-adevăr melodia ce și-o dorise, *Cîntecul caprei.* Îl cîntă prințul Charles, pădurarul cel prostănac, și îl cîntă cu multă pricepere. „Aveam o capră, o capră de paisprezece ani. Se năpusti la varză, varza lui Jean Bertrand. Capra noastră are minte, minte are capra noastră. Jean Bertrand a prins-o, a prins-o, a arestat-o cu optzeci de jandarmi. Capra noastră are minte, minte are capra noastră. La judecată se prezintă.

cu grijă coada-şi ridică, se aşază pe bancă. Coada-şi ridică, pe bancă se aşază şi trage un vînt în nasul preşedintelui. Are minte capra noastră, minte are. Un coş întreg de mici măsline a făcut ea pentru domnii asesori şi juraţi. Şi cu coarnele a împuns în fund pe domnii preşedinţi. Minte are capra noastră, minte are."

Asta cînta pădurarul regal. Dar, pe cînd cînta, oamenii din popor fură din nou cuprinşi de acea stînjeneală pe care o simţiseră la început. Cîntecul despre capra cea bătrînă şi mintoasă era un cîntec bun, spunea pe şleau lucruri adevărate, dar nu se potrivea pentru teatrul reginei şi era cît se poate de necuviincios să fie cîntat de un prinţ de sînge. Şi că o cînta în faţa lor, asta era de-a dreptul de neînchipuit. Şi tocmai aşa ceva se întîmplase. Oamenii şedeau şi ascultau, dar nu le venea să creadă. Nu le venea să creadă cînd îl văzură şi-l auziră pe Louis cum se bucură, cum mai întîi fredonă refrenul, iar apoi cîntă şi el din răsputeri cu glas tare.

Vaudreuil era foarte mulţumit, mai mult decît atît, entuziasmat. Găsea că în ambele roluri fusese cît se poate de veridic şi că reprezentarea celor două piese fusese foarte reuşită. Dar se prefăcu de parcă puţina sensibilitate a lui Louis l-ar fi lipsit de răsplata lui. Făcu pe supăratul şi spuse mînios către Toinette : „N-ar fi trebuit să-l lăsăm să intre. A fost un scandal cum s-a purtat. A întrerupt reprezentaţia de două ori, a rîs tot timpul cînd nu trebuia, m-am ruşinat în faţa valetului meu Baptiste."

Toinette nu înţelegea ce voia François. Era bine dispusă, găsise că totul fusese minunat, nu se ivise nici un moment mort, era foarte mulţumită de efectul pe care-l făcuse, musafirii o urmăriseră minunat. Vaudreuil se întrecuse pe sine însuşi, nu se putea să nu fi observat că fiecare din cuvintele lui găsise ecou în public. Pînă la urmă, faţă de laudele ei vădit sincere, Vaudreuil renunţă la supărarea prefăcută.

Mai tîrziu, noaptea, observă faţa adînc preocupată a valetului Baptiste, care-i ajuta la dezbrăcat. „Ce ai, Baptiste, ce s-a întîmplat ?" întrebă el. Baptiste îi întinse cămaşa încălzită şi răspunse cu entuziasm şi respect : „Iertaţi-mă, *monsieur*, dar trebuie s-o spun : Domnul a fost grozav." — „Bine, bine", îl opri Vaudreuil condescendent. Dar în întuneric, în dosul perdelelor trase ale patului, zîmbi.

Toinette era culcată în pat, doctorul Lassone o consulta. Deşi doctorul, cu toată vîrsta lui înaintată, era socotit un bărbat căruia îi plăceau femeile şi era răsfăţat de ele, Toinette se străduia să-l privească doar ca medic. Totuşi nu reuşea să scape de un sentiment neplăcut. Ochii lui reci şi iscoditori, mîinile lui dibace îi pricinuiau o stînjeneală îmbinată cu indignare, simţea nelămurit cum compara trupul ei despuiat cu cel al altor femei şi totodată aştepta cu o încordare de-a dreptul de nesuportat ce avea să spună. Încă cu cîteva zile în urmă o cuprinsese o vagă speranţă, dar nu îndrăznise atunci s-o mărturisească nici măcar doctorului.

Acum doctorul Lassone îi aşeză din nou, cu mişcări domoale, cămaşa peste trup şi se dădu înapoi. Nu-l privi şi nu-l întrebă nimic. El însă se aplecă adînc şi spuse: „Felicitările mele cele mai respectuoase, *madame*".

Toinette întoarse brusc capul spre el, îl privi şi, cu vocea sugrumată, întrebă: „Nu e nici o îndoială, doctore?" — „Nici una, *madame*, confirmă el şi repetă: Felicitările mele cele mai respectuoase." Toinette tot nu îndrăznea să creadă. „Pot să scriu la Viena? întrebă ea. S-o spun lui Louis?" Era pentru prima dată cînd îi spunea regelui „Louis" faţă de el. „Fără nici o îndoială, *madame*", repetă doctorul Lassone puţin mai tare.

După ce plecă, Toinette mai rămase multă vreme singură, culcată, cu ochii închişi, cuprinsă de toropeală şi bucurie. Scăpase de o povară nesfîrşită, tot ce era mic, meschin, dispăruse, se simţea uşoară şi înălţată, simţea o mulţumire sufletească fără margini, casa de Habsburg, Franţa, pe amîndouă le reprezenta ea, în ea era trecutul şi viitorul acestor ţări.

De felul ei era o fire deschisă, dar acum rămase multă vreme singură. Încă n-o putea spune nimănui, era prea măreţ, prea minunat. În cele din urmă sună şi încă înainte de a se lăsa îmbrăcată, trimise după Mercy.

În timp ce-l aştepta, scrise mamei ei într-un amestec de germană şi franceză. „Ce recunoscătoare vă sînt că m-aţi născut. N-aş fi crezut niciodată că este posibil să am parte de atîta fericire pe pămînt. Am vrut să vă scriu încă acum cîteva zile şi acum îmi pare rău că n-am făcut-o. Dar mă te-

meam că durerea dumneavoastră ar fi prea mare de nu s-ar fi adeverit speranţele mele."

Sosi Mercy. Se speriase adînc de convocare ; niciodată Toinette nu-l chemase atît de urgent. Dimpotrivă, de obicei se ferea de el, probabil că săvîrşise ceva îngrozitor. Dar apoi o văzu, avea faţa schimbată, moale, ciudat de destinsă şi parcă gata să izbucnească în plîns. Şi pe cînd el îi mai săruta mîna, spuse : „Trebuie să ţi-o spun mai întîi dumitale. Îmi eşti cel mai aproape, dumneata eşti Viena. Am să am un copil, Mercy — spuse ea în germană — sînt gravidă, apoi completă în franţuzeşte : Am să am un *dauphin*", şi-l îmbrăţişă pe bătrînul Mercy, care şi el, cel trecut prin atîtea, îşi stăpînea cu greu lacrimile. Totodată se şi gîndea ce curier să trimită la Viena, ca să ajungă cît mai repede. Ea, între timp, continua să vorbească. „Acum trebuie să aveţi foarte multă grijă de mine, îl ruga ea fericită. Acum soarta Franţei atîrnă de vreo mişcare greşită a mea. Spune, va trebui să renunţ la călărie, desigur ?" Dar el se gîndea la măsuri de prevedere de cu totul altă natură, măsuri împotriva perfidului prinţ Xavier, ale cărui speranţe păleau o dată cu sarcina Toinettei.

Apoi, în timp ce curierul se pregătea să gonească spre Viena cu scrisoarea ei şi cu depeşa lui Mercy, Toinette trecu în apartamentul lui Louis. Nu era acolo, se afla în atelierul lui de fierărie de la mansardă şi dăduse ordin să nu fie deranjat.

Acolo, singur cu Gamain al său, proptindu-se pe picioarele răschirate, muncea din răsputeri, muncă brută. Era prost dispus ; complicaţiile bavareze, probabilitatea ameninţătoare ca ostilităţile cu Anglia să izbucnească totuşi în zilele următoare îl mîhneau şi îl amărau pe omul acela blajin, care-şi căuta alinare în activităţi fizice. Stătea în cămaşă, cu pantalonii descheiaţi la brîu, înnegrit de fum şi rotea ciocanul cu un braţ gros, vînjos, lovind fierul. Oh, de ar fi ăsta Franklin. Oh, de ar fi ăsta Josef. Ridica ciocanul şi lovea, chipul lui molatic era încruntat şi voios că putea lovi în ceva.

Toinette auzi încă de departe zgomotul trivial. Fusese o singură dată în locul acela urîcios, cu ani în urmă, cînd Louis îi arătase pentru prima oară atelierul ; de atunci nu mai călcase pe acolo. Clica mov obişnuia să facă glume şi

versuri spirituale despre Vulcan şi Venus şi ea însăşi spusese multe lucruri de felul acesta. Dar acum nu-i treceau prin minte astfel de gînduri. Deschise uşa, o uşă grea, mică, şi în faţă îi apăru camera scundă, înfierbîntată, mirosind a muncă şi a lucru practic, cu totul altfel decît mediul în care obişnuia dînsa să-şi ducă activitatea cîmpenească. Acolo îl găsi pe Louis murdar, cu faţa, mîinile şi cămaşa înnegrite de fum, transpirat, încruntat, un adevărat muncitor.

El înălţă capul şi o văzu înaintea lui pe Toinette slab luminată de para focului, în mijlocul camerei întunecoase. Dacă ar fi venit în altă clipă, s-ar fi bucurat desigur, deşi aproape totdeauna cînd îl căuta nechemată avea să-i ceară ceva. Dar în ziua aceea se dăruise cu trup şi suflet muncii lui, bucăţii lui de fier. Gîndea încet şi-l cuprinse supărarea şi necazul că era deranjat, cu toate că poruncise să fie lăsat în pace.

„Bună ziua, Louis", spuse Toinette. „Ce s-a întîmplat, *madame?* întrebă el, şi nu se putu stăpîni să nu adauge morocănos: Vedeţi, lucrez." — „Spuneţi omului dumneavoastră să plece", ceru Toinette. „Nu se poate să termin mai întîi lucrul? întrebă el. Mai am nevoie de zece minute." — „Nu, sire — declară Toinette — nu vă mai dau nici un minut", şi Gamain trebui să se retragă.

„Dar ce s-a întîmplat, *madame?*" întrebă Louis îmbufnat. Toinette îl privi strălucind de fericire. „N-am venit singură, Louis", spuse ea. Louis o privi neîncrezător. „Pe cine aţi mai adus?" întrebă el. Toinette izbucni atunci: „Aşa cum mă vedeţi, sîntem doi, şi cum el avea o expresie greoaie, prostească, continuă: Încă tot n-aţi ghicit?" El rămase pe gînduri apoi întrebă şovăitor: „Sînteţi însărcinată, *madame?*" — „Da, da, da", exulta ea. „Sînteţi într-adevăr însărcinată?" întrebă el încă nedumerit. „Lassone spune că nu este nici o îndoială", declară ea.

Atunci, în sfîrşit, crezu şi el. Faţa i se lumină, ochii depărtaţi, căprui, prinseră să-i clipească, obrajii îi tresăreau, gura îi tremura, zvîrli cu forţă ciocanul şi se lovi zgomotos cu palmele peste coapse.

„O să avem un copil!" ţipă el şi vocea i se sugrumă, se mai lovi o dată peste coapse, o bătu pe Toinette pe spate cu mîna murdară de fum şi transpirată. „Un copil — strigă el — dumneata cu mine, un *dauphin*". Începu să rîdă cu rîsul lui

grosolan, tropăi de colo-colo, o prinse și o sărută și spuse în germana lui greoaie : „Toni, Toni". Se învîrti în jurul ei, privi cu neîncredere fusta ei largă, arătă cu degetul gras spre ea și spuse cu un zîmbet larg : „Louis al șaptesprezecelea".

Rămaseră multă vreme împreună, fericiți, iar ea nici nu observă că acum și pielea și rochia ei erau la fel de înnegrite. „Dar acum trebuie să ai grijă de dumneata, aminti el grav. Băi zilnice, nu prea calde și nu prea reci. Și să nu te culci prea tîrziu. Nici o emoție. Nimic despre război, nimic despre bugetul dumitale. Și mereu cu gîndul la copil, la *dauphin*." — „Bineînțeles, îl asigură ea. Asta nu e nevoie să mi-o spui."

Apoi îi povesti că se gîndise cînd să fi rămas grea ; poate în ziua cînd el se purtase atît de prost cu doctorul Franklin și apoi venise plin de remușcări la ea la *Trianon*. „Nu este oare asta un semn? întrebă ea. Nu este asta o dovadă nemaipomenită că tot ce am făcut a fost bine și pe placul Domnului? Căci altfel cum de mi-ar fi dăruit atîta fericire?" Louis nu răspunse nimic, ci continuă doar să mîngîie spatele ei gol, înnegrindu-l și mai rău. Iar ea adăugă : „Și cînd te gîndești că bătrînii mei unchi ne-au privit din tablou. Toate astea sînt neobișnuite și îmbucurătoare și desigur au însemnătatea lor." El nu continuă discuția, ci spuse că voia să scrie de îndată doamnei mame. „Cu mîna mea — adăugă el mîndru — și pe nemțește. Și am să donez zece mii de livre pentru săraci."

Apoi Toinette anunță evenimentul intimilor ei. Gabrielle împărtășea bucuria prietenei sale, dar rămase tăcută ; avea nevoie de timp ca să se dumirească ce speranțe și temeri erau legate de acest eveniment.

După aceea, Toinette vorbi cu Vaudreuil. Îi povesti fericită și fără jenă că avea să nască *dauphin*-ul așteptat de Franța și de lume. Era atît de plină de însemnătatea celor povestite, încît uitase cu totul de relațiile ei cu Vaudreuil și de făgăduiala ce i-o făcuse. Socotea un lucru de la sine înțeles ca toată lumea, întreaga țară în sensul strict al cuvîntului, să ia parte la bucuria ei.

Vaudreuil reuși să-i spună liniștit, cu vocea lui adîncă : „Felicitările mele cele mai sincere, *madame*". Dar era cuprins de o mînie rece și în clipa aceea pieri și ultimul rest al dorinței lui. Prostănacul de Louis reușise totuși. Iar această

Toinette se bucura de sarcina ei ca o mic-burgheză care are destui bănuți ca să-și ia o doică la copil. Era într-adevăr timpul să pornească războiul și să părăsească apoi Curtea. Trebuia s-o facă încă înainte ca Toinette să ajungă atît de groasă și de respingătoare, încît să-i fie silă și de ea și de sine.

Îi povesti lui Désirée despre hotărîrea lui și cît de mult îl plictisea Versailles-ul; agitația ce avea să fie acum în jurul sarcinii Toinettei îi făcea viața și mai nesuferită acolo.

Désirée își încruntă gînditoare obrazul strengăresc. „Atunci, desigur, *madame* va înceta să mai învețe pe dinafară cele douăzeci de versuri de Racine pe zi", observă ea batjocoritor și cu milă. Tonul folosit îl făcu pe Vaudreuil să-și amintească deodată că din cele șase piese ce fuseseră puse în repetiție pentru *Trianon,* patru încă nu fuseseră jucate și că, în fiecare din ele, îl aștepta cîte un rol foarte atrăgător. „Chiar atît de repede n-o să meargă, spuse el. Cred că vei mai avea destul timp să faci repetiții cu Toinette."

Neînchipuit de repede sosi răspunsul Mariei Theresia la vestea cea bună. Curierul ei din Viena aduse trei scrisori, una emoționată și bucuroasă pentru Toinette, una demnă și bucuroasă pentru Louis și una foarte îngrijorată pentru Mercy. Bătrînului, credinciosului ei prieten îi scria: „Trebuie să vă spun că sînt foarte îngrijorată pentru mamă și copil. Într-o țară în care libertatea de conștiință dă asemenea roade ca în Franța, oamenii nu se dau înapoi nici de la crimele cele mai negre. Mă tem de intrigile prințului Xavier și ale soției sale. Dacă n-aș ști, dragă Mercy, că vă aflați alături de fiica mea și că vă îngrijiți de ea, mi-ar fi și mai teamă. În felul acesta încerc să uit multele exemple de fapte îngrozitoare ce se găsesc în istoria Franței și mă încred în providența milostivă a Domnului. A dumitale binevoitoare, Maria Theresia."

Nu trecură nici două zile și împărăteasa îi scrise din nou Toinettei; îi dădea sfaturi de igienă, nu numai pentru timpul sarcinii, ci și pentru săptămînile de după naștere. Îi scria: „Să urmezi sfaturile doctorului în toate. Pruncii nu trebuie înfășați prea strîns și nici ținuți la căldură prea mare. Dar în primul rînd începe de pe acum să-ți cauți o doică bună, sănătoasă. Așa ceva nici n-ai să poți găsi la Paris, și chiar la țară o să fie greu, din cauza moralei franceze corupte."

Tot Versailles-ul se aştepta ca, în urma sarcinii, influenţa politică a Toinettei să crească. Ca urmare, reprezentanţii Habsburgilor, Mercy şi abatele Vermond, erau trataţi cu îndoită atenţie. Abatele Vermond vedea acum la *lever*-ul său şi mai mulţi demnitari ca înainte. Cînd veni la el marchizul d'Aubespine ca să-l roage să intervină în anumite tratative pe care le ducea cu Toscana, abatele îşi permise să-l primească în baie şi marchizul nici nu păru mirat. Abatele Vermond îşi aduse aminte de tatăl său, micul comerciant din Sens, şi-i păru rău că nu apucase să vadă asta.

Cîteva zile mai tîrziu obţinu o satisfacţie şi mai mare. Bunul Louis, în fericirea lui, renunţă la atitudinea sa distantă faţă de abate. Pentru prima dată după mulţi ani, nu trecu cu privirea peste Vermond cînd acesta se plecă adînc şi strîmb în calea lui. Făcu o sforţare şi-i adresă cuvîntul: „Ce mai faceţi, domnule abate?" îl întrebă el. Abatele răspunse radios: „Mă bucur de fericirea maiestăţii-sale." — „Mulţumesc, domnule abate", spuse Louis.

Buna dispoziţie a lui Louis se manifestă şi prin aceea că acceleră redeschiderea dezbaterilor procesului Lally.

Cu afacerea Lally lucrurile stăteau precum urmează. Thomas-Arthur conte Lally, descendentul unei familii irlandeze, se distinsese în mod deosebit ca general al armatei franceze şi, la izbucnirea războiului de şapte ani, i se încredinţase comanda supremă în India franceză. Dar guvernatorul şi amiralul flotei care opera în Orientul Îndepărtat precum şi funcţionarii superiori ai Companiei Indiilor Orientale nu se prea înţelegeau cu ofiţerul acesta foarte încăpăţînat şi grosolan; mai exista şi o veche duşmănie latentă între guvern şi Compania Indiilor Orientale. Acum, în timpul războiului, domnii se aflau sub ordinele generalului Lally, dar îl sprijineau fără multă tragere de inimă. El nu se ferea să îşi spună părerea despre ei şi, în scrisorile către rege, miniştrii şi directorii din Paris ai companiei, îi califica de laşi şi corupţi. De aceea, funcţionarii superiori ai Companiei Indiilor Orientale resimţiră, pe lîngă întristare, şi o oarecare satisfacţie cînd se dovedi că generalul Lally nu făcea faţă geniului adversarului său englez, Clive, şi contribuiră la accelerarea inevitabilei înfrîngeri. Trezorierul companiei nu plăti la timp solda trupe-

lor băştinaşe, destul de nesigure, amiralul francez lăsă să se strecoare vase engleze, i se puseră generalului Lally beţe în roate în toate acţiunile sale. În cele din urmă, pierdu Pondichéry-ul şi căzu el însuşi în mîna englezilor.

Pierderea posesiunilor indiene stîrni indignare furtunoasă la Paris. Lally nu greşise dînd cea mai mare parte a vinei pe subalternii săi. Aceştia, la rîndul lor, afirmară că Lally s-ar fi lăsat cumpărat de englezi şi că le-ar fi predat, ca un trădător, India franceză. Lally se întoarse de voia lui din Anglia, unde se afla la adăpost, în Franţa şi ceru să fie judecat. Se întruni Tribunalul Suprem ; printre membrii săi se aflau duşmani personali ai lui Lally. Domnii de la Compania Indiilor Orientale încercau să dea vina pe el ; căci dacă nu era el de vină, erau ei cei vinovaţi. Opinia publică era ostilă guvernului, iar energicul Lally trecea drept omul guvernului şi nu se bucura de simpatie. Totuşi, nu era uşor de ticluit o învinuire care să permită condamnarea la moarte a generalului. Fură nevoiţi să-l ţină aproape doi ani la Bastilia, pînă înjghebară cele o sută cincizeci şi nouă de puncte de acuzare pentru care era dat în judecată. Procesul fu de-a dreptul ruşinos. Nu i se aprobase generalului nici un apărător ; declaraţiile lui scrise fură trecute cu vederea, se procedă cu o grabă nedemnă, dezbaterile fiind astfel scurtate, încît învinuitul, stors de vlagă, să nu se poată apăra. Şi totuşi, în ajunul sentinţei, numai doi din cei cinci judecători fură pentru condamnarea la moarte şi cei doi trebuiră să-i prelucreze ore întregi pe ceilalţi trei pentru ca în cele din urmă unul din ei să treacă de partea lor cu cuvintele : „Bine, las' să piară, dar să terminăm odată". Execuţia avu loc într-un fel deosebit de înjositor. Generalul în vîrstă de şaizeci şi patru de ani, care fusese de şase ori rănit în războaiele Franţei, nu fu dus la eşafod aşa cum era obiceiul, în trăsura sa proprie, urmat de prieteni, ci într-o căruţă a ecarisajului, cu braţele legate la spate, cu un căluş în gură. Directorii Companiei Indiilor Orientale asistară la execuţie.

Execuţia avusese loc la 6 martie 1766. Voltaire îl cunoştea personal pe Lally şi urmărise procesul cu o încordare şi o indignare crescîndă. Consideră sentinţa ca un asasinat juridic. Mulţi erau de aceeaşi părere. „Partea proastă la oamenii cinstiţi este laşitatea lor ; ţipă împotriva nedreptăţii,

apoi închid gura, seara mănîncă, se culcă și uită", observă Voltaire. El însă nu uită. Îi scrise unui prieten: „Secolul nostru este socotit ridicol, dar de fapt este îngrozitor". Altuia îi scrise că vedea în vis pe Lally și alte victime din trecut ale justiției franceze. Știa însă că opinia publică era încă prea pornită împotriva guvernului ca să poată fi cucerită printr-un atac direct. Se mărgini deocamdată să introducă în *Istoria lui Louis al cincisprezecelea* la care lucra, o prezentare mînios-obiectivă a meritelor generalului Lally.

Apoi tînărul fiu al lui Lally îi trimise memorandum-urile generalului, pe care tribunalul le înlăturase, și un material bogat care dovedea nevinovăția condamnatului. Voltaire era atunci în vîrstă de optzeci de ani și foarte bolnav. Dar se apucă de îndată de lucru. Trecuse destul timp de la proces, dar Voltaire știa că și acum va trebui să facă ocoluri și nu era o treabă ușoară să scrie o carte în vederea reabilitării generalului; cartea trebuia să fie amuzantă ca să atragă maimuțele din care se compunea parte din națiune, și trebuia să fie patetică și emoționantă, ca să înmoaie inimile tigrilor care formează o altă parte. Se apucă de lucru, munci zi și noapte și creă o carte minunat de atrăgătoare, plină de descrieri pitorești ale Indiei și de observații adînci, spirituale despre istoria, concepțiile, moravurile popoarelor ei. Introduse printre descrieri și observații o expunere plină de indignare reținută a soartei jalnice și emoționante a generalului Lally și desfășurarea rușinosului proces care-l răpuse. Își numi lucrarea: *Fragmente din istoria Indiei și a generalului Lally.*

Cînd apăru cartea, generalul fusese aproape cu totul uitat. Deodată mii și zeci de mii de cititori își amintiră de el, se interesară de cele ce se întîmplaseră și se indignară de infamia procesului. Aceeași opinie publică, care contribuise atît de mult atunci la condamnarea generalului, cerea acum reabilitarea lui.

Louis însă, care de obicei voia să facă dreptate, tot amîna studierea actelor neplăcute și complicate ale cazului Lally. Nu citi nici cartea lui Voltaire. Din contra, acum cînd numele lui Lally era legat de cel al odiosului eretic, simțea o aversiune împotriva defunctului general. Nu admitea să i se spună că sentința fusese nedreaptă.

Dar, după sosirea lui Voltaire la Paris, lumea îi citea operele cu un interes şi mai viu. Un număr tot mai mare de persoane se interesau de afacerea Lally. Tot mai multe cereri de reabilitare a mortului soseau la cabinetul ministrului de Justiţie şi pe biroul lui Louis.

Acum, bine dispus de perspectiva unui moştenitor, Louis începu să citească aceste petiţii, să le citească cu inima deschisă. Dădu dispoziţii să se ia din nou în cercetare cazul generalului, iar forul suprem al regatului, „Tribunalul celor şaptezeci şi doi", deschise dezbaterile.

Voltaire lucra cu îndoită energie, poate ca să scape de remuşcările că nu se întorsese la Ferney. Îl stînjenea de fapt lipsa colaboratorului său credincios, Wagnière ; dar strîngea din buze, bea şi mai multă cafea ca de obicei, scria şi dicta.

Lucra nu numai la tragedia *Agathokles,* aşteptată de *Théâtre Français* şi căreia tot îi mai lipseau cîteva scene, dar îl preocupa şi un plan nou, mult mai măreţ.

Voltaire şi limba franceză erau una. Ea era unealta cu care lucra, era ogorul din care îşi trăgea seva, era iubita lui, singura de care nu se sătura niciodată. Propusese Academiei să revizuiască din temelii dicţionarul învechit al limbii franceze. Membrii Academiei acceptaseră cu destulă răceală propunerea lui. Ceea ce li se cerea era o muncă grea, ingrată. Dacă domnii se apucau cu atît de puţin elan de treabă, măreaţa sarcină nu avea în nici un caz să fie dusă la bun sfîrşit.

Pentru a le trezi entuziasmul, se apucă să scrie un manifest care să explice rolul important pe care-l juca un dicţionar modern în viaţa naţiunii. Arătă şi metoda după care trebuia organizată modernizarea marii opere. Mai mult decît atît, ca să dea exemple cum să arate fiecare articol în parte, începu redactarea literei „A", cea mai amplă şi cea mai grea. Scria cu pasiune. Manifestul şi articolele sale trebuiau să fie astfel întocmite, încît să-i antreneze şi pe ceilalţi, să trezească şi la cei leneşi şi mărginiţi entuziasmul pentru vigoarea şi fineţea limbii franceze.

În mijlocul tuturor acestor activităţi, tot mai găsi timp să primească şi să facă vizite. Participă la şedinţele Academiei, asistă la piesa sa *Alzire* la *Théâtre Français* şi făcu efortul de a primi ovaţiile publicului.

Făgăduise Academiei să dea citire manifestului închinat dicționarului la ședința din 11 mai. Dar la 11 mai se simți prea slab ca să iasă din casă, rămase în pat, amînă lectura cu o săptămînă.

În ziua următoare, la 12 mai, starea lui se înrăutăți. Servitorul și îngrijitorul lui, Morand, voi să-l cheme pe doctorul Tronchin ; dar bolnavul nu-i dădu voie, simțea oarecare stînjeneală față de doctorul care avusese atît de evident dreptate. Între timp, sosi prietenul lui Voltaire, foarte bătrînul duce de Richelieu. Cînd îl văzu pe Voltaire închircindu-se de durere, îi recomandă să ia un anumit calmant care lui îi folosea de obicei în cazuri asemănătoare. Voltaire, lacom ca întotdeauna, luă o doză foarte mare și durerile se întețiră. Căzu într-un fel de delir și-l strigă pe Wagnière. „Wagnière nu e la Paris, îl lămuri blînd *madame* Denis. L-ați trimis la Ferney." — „Wagnière, Wagnière — strigă Voltaire — unde ești ?"

Acum trebuiră totuși să-l cheme pe Tronchin. Acesta dădu bolnavului un antidot la calmantul luat. Voltaire, din nou conștient, spuse trist : „Ai avut dreptate, dragă prietene, ar fi trebuit să mă întorc la Ferney."

La plecare, Tronchin declară rudelor că Voltaire nu putea fi salvat, că nu-i mai rămăseseră decît cîteva săptămîni de viață.

La 17 mai, Academia se interesă dacă putea conta pentru ziua următoare pe conferința lui Voltaire despre dicționar. „Amînați referatul meu cu o săptămînă, pe ziua de douăzeci și cinci", dădu Voltaire dispoziții.

La 25 mai Tronchin anunță că era imposibil ca Voltaire să reziste mai mult de o săptămînă.

La 26 mai sosi știrea că Tribunalul Suprem declarase nulă, cu unanimitatea celor șaptezeci și două de voturi, sentința împotriva lui Lally. Voltaire se învioră. Dictă o scrisoare către tînărul Lally : „Muribundul prinde din nou viață la auzul măreței vești. Îl îmbrățișează cu dragoste pe *monsieur* Lally. El vede că totuși există dreptate pe pămînt și moare împăcat !" Iar cu propria sa mînă tremurătoare scrise pe o coală mare de hîrtie : „La 26 mai sentința criminală pronunțată împotriva lui Lally a fost anulată de Tribunalul celor șaptezeci și doi, cu șaptezeci și două de voturi pentru și nici

unul contra." Dădu ordin ca hîrtia să fie prinsă deasupra patului său, așa încît s-o aibă mereu înaintea ochilor, atît el cît și toți cei ce veneau să-l vadă.

Rudele lui Voltaire se străduiau să-i asigure acea înmormîntare demnă, de dragul căreia acceptase atîtea umilințe. Ascunseră cît de rău îi era, ca să împiedice autoritățile superioare ale Bisericii să dea dispoziții împotriva îngropării cadavrului.

Între timp, nepotul lui Voltaire, abatele Mignot, stareț titular al mănăstirii Scellières, un domn cu multă vază, ducea tratative tainice cu preotul competent, *monsieur* de Tersac, canonicul de la Saint-Sulpice. Îl rugă să acorde muribundului, care doar făcuse o profesiune de credință creștină, împărtășania. Canonicul răspunse sec că mai declarase odată că nu se putea mulțumi cu așa-zisa profesiune de credință ce-i fusese prezentată. Pe baza ei nu putea acorda muribundului nici ultima cuminecătură, nici, după moarte, o înmormîntare creștinească. Abatele Mignot răspunse că *monsieur* de Tersac dovedea o concepție foarte severă și îngustă, pe care va trebui s-o apere în fața cardinalului și Tribunalului Suprem. „Puteți fi sigur — spuse el — că mă voi adresa acestor instanțe." „Faceți cum credeți, *monsieur*", răspunse canonicul.

După această convorbire, abatele Mignot se duse la prietenul și naiv-vicleanul abate Gaultier, în speranța că acesta va izbuti el să obțină de la muribund o declarație mai cuprinzătoare, mai precisă, care să mulțumească pretențiile bisericii. Măgulit, abatele promise să facă tot posibilul.

Canonicul, însă, își amintise după discuția cu Mignot de vîlva neplăcută pe care o stîrnise, la timpul său, refuzul de a înmormînta pe actrița Lecouvreur. Se temu că, dacă ar fi să sufle un vînt neprielnic, liber-cugetător, arhiepiscopul l-ar putea dezavua și regretă curajul de care dăduse dovadă. Pofti deci pe abatele Mignot să treacă iar pe la el.

Acesta îl încunoștiință că Gaultier avea să încerce să obțină o declarație mai amănunțită de la Voltaire. Canonicul tăcu o clipă, apoi declară politicos și oficial că în urma unor instrucțiuni clare, se vedea obligat să refuze lui *monsieur* Voltaire o înmormîntare creștinească în parohia lui, dar că nu va face uz de dreptul său de a reține cadavrul. Mignot

întrebă : „Înseamnă aceasta că pot să-l înmormîntez așa cum se cuvine în altă parte ?" — „Nu e de datoria mea să hotărăsc aceasta", răspunse canonicul. „Dar îmi dați permisiunea să scot cadavrul din Paris ?" întrebă Mignot. „Da, *monsieur*", răspunse canonicul. „Ați avea bunătatea — se asigură Mignot — să mi-o confirmați în scris ?" „Dacă doriți", răspunse, puțin jignit, canonicul, și scrise.

Se gîndi totuși că abatele Gaultier avusese un oarecare succes la Voltaire și îl neliniștea gîndul că omul acela viclean și mărginit ar putea totuși reuși să obțină de la muribund o convertire mare, senzațională ; muribunzii spun multe și norocul e de partea proștilor. Fără scrupule inutile pentru demnitatea lui, canonicul se hotărî, în ciuda declarației sale anterioare, să facă el însuși o ultimă încercare de a împăca pe marele eretic cu Biserica. Scrise cu litere foarte mari : „Eu, Voltaire, cred în divinitatea lui Christos". Voia să prezinte foaia muribundului și să se declare mulțumit dacă acesta semna cu un simplu „V" în prezența unor martori. Convocă în mare pripă pe Mignot și Gaultier și cele trei fețe bisericești porniră spre casa în care Voltaire se lupta cu moartea. „Un simplu *V. messieurs* — afirmă pe drum canonicul celorlalți doi — o linie în jos și una în sus : nimeni nu poate spune că Biserica nu este tolerantă."

Voltaire era de mult dincolo de astfel de griji. Dureri groaznice îi forfecau măruntaiele, îl ardeau, îl sfîrtecau. Apoi se scufunda din nou într-o inconștiență plăcută ; dar nu-l ținea multă vreme. Doctorul Tronchin se întreba dacă să nu-i dea ceva care să-l amețească. Nu-i dorea prietenului o moarte grea, chinuitoare. Pe de altă parte, socotea că omul care în timpul vieții primise bucuros toate cîte i le scosese în cale viața, bune sau rele, n-ar accepta să i se răpească ultimele sale clipe, oricum ar fi ele. Doctorul Tronchin mai spera că acest om, care nu credea în dumnezeu și-și bătea joc de toate, va ajunge totuși în urma durerilor să se căiască pentru viața lui nebunească. Dar spre întristarea doctorului, cînd durerile scădeau, fața bătrînească, uscată a lui Voltaire nu arăta de loc pocăită și sfîșiată de suferințe morale, dimpotrivă, privea cu un fel de plăcere la inscripția de deasupra patului, care anunța că obținuse o dreptate tîrzie pentru răposatul general. Doctorul fu surprins neplăcut cînd constată,

din șoaptele și bîlbîielile muribundului, că acesta, în loc să se gîndească la păcatele sale, își folosea ultimele puteri ca să glumească cinic cu prietenii morți, să-și bată joc de dușmani care nu mai erau printre cei vii sau se ocupa de articolul său despre expresia *ad patres,* pentru dicționar; expresia se folosea pentru cel ce se întoarce la strămoșii lui, adică își dădea sufletul.

La sosirea canonicului și a celor doi abați, la căpătîiul muribundului se aflau doctorul Tronchin, valetul și îngrijitorul Morand, marchizul și marchiza Villette și *madame* Denis. Canonicul se apropie de pat și spuse: „*Monsieur* de Voltaire, a sunat ceasul. Vă pocăiți? Credeți în divinitatea lui Isus Christos?" Muribundul îl privi cu ochii limpezi, dar tăcu. Atunci canonicul se aplecă spre el și Voltaire ridică un braț neînchipuit de slab, de uscat. Canonicul începu să zîmbească fericit; credea că ereticul ridica brațul în semn de pocăință, ca să-l salute. Cu vocea lui studiată, repetă întrebarea încet, dar foarte clar: „*Monsieur* de Voltaire, credeți în Isus Christos?" Dar brațul se mișcă în așa fel, că-și dădură cu toții seama că era un refuz. Voltaire căzu înapoi în perne și îi șopti grosolan: „Lăsați-mă să mor în pace".

La plecare, canonicul spuse mînios către marchizul de Villette: „De ce s-a amestecat abatele Mignot? De ce l-ați ostenit pe prostănacul de Gaultier? Dacă m-ați fi lăsat pe mine singur, aș fi aranjat totul de minune."

Cei ai casei mai stătură două ore la căpătîiul lui Voltaire. Acesta îl mai strigă de cîteva ori pe Wagnière al său. La ora 11 și 4 minute spuse către valet: „Adio, dragă Morand, eu mor". Muri la ora 11 și 13 minute.

O dată cu el pieriră, fără să vadă lumina zilei, nenumărate drame și epopei, eseuri minunate. O dată cu el pieri o minte de o ascuțime strălucitoare, o poftă și o artă nemăsurată de a ironiza, o vanitate nestăvilită, copilăros-naivă. O dată cu el pieri un caracter peste măsură de egoist și nesincer în multe lucruri mărunte, dar neînchipuit de combativ și drept în toate cele mari. O dată cu el pieri o fire plămădită din zgîrcenia cea mai meschină și risipă nemăsurată, o fire nerușinat de hrăpăreață și totodată de o mărinimie și o generozitate fără seamăn. O dată cu el pieri o cultură imensă și o capacitate uimitoare de a clădi punți între diferite domenii

ale gîndirii. O dată cu el pieri o sete nestinsă de a răspîndi știința în toată lumea, o ură înflăcărată împotriva intoleranței, superstiției, ignoranței, nedreptății. O dată cu el pieri un spirit a cărui influență s-a întins peste mări și țări, peste veacuri. Acum, la 30 mai, la ora 11 și 13 minute, toate acestea pieriră și nu mai rămase decît un cadavru mărunțel.

Pe vremea cînd această făptură măruntă și încîrcită mai putea gîndi și scrie, așternuse pe hîrtie: „Am cunoscut un om care era ferm convins că bîzîitul unei albine piere o dată cu moartea ei. El asemuia omul cu un instrument muzical, care nu mai răsună după ce a fost sfărîmat. Afirma că, după cum se pare, omul este făcut ca și toate celelalte animale și plante, ca să fie și apoi să nu mai fie. Mai obișnuia omul acesta, cînd îmbătrîni ca Democrit, să gîndească la fel cu el și să rîdă de toate cele."

Acum omul acela nu mai gîndea și nu mai rîdea și nici nu-i mai păsa ce se întîmpla cu el.

Îi duceau însă alții grija. Canonicul de la Saint-Sulpice considerase de datoria lui să raporteze de îndată arhiepiscopului. Acesta bănui că rudele vor duce rămășițele pămîntești ale lui Voltaire la Ferney și episcopul respectiv primi ordin să interzică, chiar și la Ferney, o înmormîntare creștinească.

Dar abatele Mignot prevăzuse asta și ticluise un plan care să asigure unchiului său înmormîntarea pe care și-o dorise și să-l tragă pe sfoară pe arhiepiscop. Moartea lui Voltaire continuă să fie tăinuită. Un medic de încredere și două ajutoare îmbălsămară cadavrul, îl fardară și-i dădură o înfățișare de parcă mai era viu. Noaptea îl așezară într-un rădvan de călătorie, într-o poziție comodă. Astfel, asemenea unui adormit, în liniște și în taină, marele Voltaire părăsi Parisul în care intrase înconjurat cu zgomot și alai. Alături de el se afla un servitor care-l ținea, și abatele Mignot. Porniră de cu noapte în goană spre sud și străbătură o sută și zece mile, pînă la Romilly pe Sena, unde se afla mănăstirea Scellières, al cărui titular era abatele.

Aci abatele Mignot explică starețului mănăstirii că voise să transporte cadavrul unchiului său, conform dorințelor acestuia, la Ferney ca să-l înmormînteze acolo. Dar, după cum se pare, cadavrul nu va putea suporta călătoria cea lungă. De

aceea cerea permisiunea să-l îngroape pe mort aci în biserică. Starețul, măgulit, după ce luă cunoștință de profesiunea de credință dată în prezența abatelui Gaultier, consimți fără alte explicații și se făcură pregătirile necesare. În cursul după-amiezii, mortul fu depus în biserică și se cîntară slujbe pentru odihna sufletului. Peste noapte fu lăsat în biserică, străjuit de făclii și vegheat de admiratori. A doua zi, la 2 iunie, Voltaire fu înmormîntat cu tot alaiul bisericesc în pămînt sfințit, de față fiind numeroase fețe bisericești și oameni de vază, așa cum și-o dorise și și-o pusese la cale cu viclenie și naivitate.

Trei ore mai tîrziu, starețul de la Scellières primi o scrisoare de la superiorul său, episcopul de Troyes, care îi interzicea să înmormînteze leșul lui Voltaire.

Bineînțeles că, în ciuda străduințelor familiei răposatului, Louis aflase, încă de a doua zi, despre moartea lui Voltaire. Era întru totul de acord cu refuzul Bisericii de a-l înmormînta pe eretic. Scrierile liber-cugetătorilor și mai ales cele ale lui Voltaire erau pline de declarații fățarnice despre toleranță. Dar el era plin de ură și scîrbă față de această vorbărie dulceagă care învesmînta păcatul indiferenței în cuvinte frumoase. Era hotărît să rămînă neînduplecat în intoleranța sa; tronul nu voia să rămînă mai prejos de altar.

Declară sever lui Lenoir, șeful poliției, că dorea să nu i se aducă nici un fel de cinstire ereticului după moarte. Li se interzise ziarelor să scrie necrologuri, nu li se îngăduia măcar să pomenească despre moartea lui Voltaire. Se interzise Academiei să țină o ședință de doliu, teatrelor să reprezinte piesele lui Voltaire, școlilor să-i citească operele.

Totuși, măsurile acestea nu prea avură efect. Parisul nu îngădui să i se răpească dreptul de a cinsti cel mai de seamă geniu pe care-l dăduse Franța lumii în secolul acesta, iar încercarea de a-i insulta memoria stîrni revoltă. Sute de manifeste se răspîndiră, un val de mînie și dispreț se revărsă asupra autorităților care voiau să-l îngroape sub tăcere pe nemuritorul Voltaire. Niciodată operele sale nu fuseseră citite cu atîta interes ca acum.

La rîndul lor, preoții porniră cu atacuri sălbatice împotriva mortului: „În nebunia sa ticăloasă — scria unul — acest nelegiuit își zicea dușmanul personal al Mîntuitorului.

Se scufunda în noroi, se tăvălea în noroi, se desfăta în noroi. Fantezia lui nutrea cu focul iadului, Infernul i-a dat puterea să înfăptuiască răul pînă la ultima clipită."

Dacă celor din Paris nu li se îngădui să-l cinstească pe răposat, cu atît mai mult îl cinsti restul lumii. Cu mare durere îl jeli Katerina a Rusiei. „Acum, cînd a murit — se văita ea — lumea a rămas fără de înțelepciune și duh", și recunoscu: „Tot ceea ce gîndesc, i-o datorez lui." Regele Friedrich al Prusiei, președintele propriei sale Academii, organiză o comemorare și ținu el însuși o cuvîntare în cinstea mortului. O cuvîntare plină de dispreț față de preoții mărginiți la minte și la suflet de la Paris, care se răspîndi în toată lumea. De asemenea, regele Prusiei porunci ca în toate bisericile catolice din țara sa să se citească slujbe pentru mort.

Mai repede decît se crezuse, Versailles-ul se văzu silit să ridice interdicțiile împotriva defunctului Voltaire. *Théâtre Français* jucă ultima sa piesă *Agathokles*. Publicul veni în haine de doliu, nu aplaudă și plecă în tăcere. La fel se petrecură lucrurile la ședința comemorativă a Academiei. Mii de oameni îndoliați se strînseră în curtea *Louvre*-ului, se înghesuiră pe străzile din jurul clădirii. Stăteau tăcuți, cu capul dezvelit în ploaie, în timp ce d'Alembert ținea cuvîntarea de doliu.

CAPITOLUL II

INTERZICEREA

Cînd ştirea despre moartea lui Voltaire se răspîndi la Paris, Pierre se afla în discuţie cu Maigron; era vorba de o tranzacţie comercială importantă cu privire la un împrumut, pe care *La Société Industrielle de Chinon* urma să-l acorde firmei *Hortalez*.

Majoritatea acţiunilor firmei *Hortalez* le deţinea Pierre Beaumarchais, iar *Société Industrielle de Chinon* aparţinea în întregime lui Pierre Beaumarchais. *Société Industrielle* poseda mari întinderi de păduri şi gatere rentabile, nu era niciodată înglodată în datorii; era cea mai solidă dintre combinaţiile lui Pierre. Tranzacţia era periculoasă, pentru că ar fi dat creditorilor firmei *Hortalez* drepturi asupra unor valori care pînă acum fuseseră ferite de ei. Dar Pierre era sătul de veşnicele necazuri, voia să aibă linişte, cel puţin pentru un timp. Maigron atrase atenţia asupra riscului acestei măsuri şi încercă să-i schimbe gîndul. Pierre nu voia să audă. Maigron se încăpăţîna.

În mijlocul acestor discuţii, Pierre primi ştirea morţii lui Voltaire. Faptul că cinci zile de-a rîndul se prezentase degeaba la hotelul *Vilette*, faptul că nu reuşise să-l vadă pe marele său prieten şi coleg, îl pusese pe gînduri. Totuşi, ştirea aceasta fu o grea lovitură pentru el. Îl lăsă pe Maigron fără răspuns şi fugi acasă.

Acolo află de la Gudin cum cadavrul trebuise să fie scos pe ascuns, ca autorităţile să nu-l batjocorească. O mînie sălbatică îl cuprinse pe Pierre. Voi să alerge imediat la Maurepas, să-i ceară să dea clerului o lecţie pe care s-o ţină minte.

Cadavrul lui Voltaire trebuia readus la Paris și înmormîntat în centrul orașului, la Pont-Neuf, la picioarele statuei ecvestre a lui Henric cel Mare. Voltaire a scris epopeea acestui rege, cel mai mare scriitor al Franței și cel mai mare suveran al Franței se cuvenea să stea împreună. Pierre îl și chemă pe valetul său Emile să-l îmbrace pentru vizita la Maurepas ; abia izbuti Gudin să-l rețină.

După această primă izbucnire de energie, Pierre fu cuprins de o dispoziție patetic-sentimentală. Își amintea de ultima sa întîlnire cu moșneagul mărunțel și totodată uriaș, nu mai putu rămîne în casă, se năpusti afară, în grădină, Gudin îl urmă gîfîind. Plouase, aerul era proaspăt, pămîntul mirosea puternic și plăcut. Fără să țină seama de umezeală, Pierre se așeză pe treptele templului Voltaire, îngîndurat, cu privirea țintă la Bastilia care se profila grandioasă și udă de ploaie dincolo de piață.

Mult timp Gudin nu îndrăzni să tulbure tăcerea prietenului. Apoi spuse aproape în șoaptă : „Înțeleg că această moarte te atinge pe dumneata mai de aproape decît pe noi, căci erai mai legat de răposatul." Pierre ridică ochii. Își aminti de clipa sublimă cînd el și Voltaire iscăliseră contractul pentru *Opera omnia* avînd în față Bastilia. Era drept ce spunea Philippe ; după cum numele lor erau strîns unite pe contractul care se afla în sipetul său, tot așa el și Voltaire trebuiau să fie uniți în veci, pe același piedestal. Tocmai faptul că autoritățile refuzaseră răposatului o înmormîntare cuviincioasă îl îndemna să-și încordeze toate forțele pentru a edita *Opera omnia*. „Fii pe pace — zise el încruntat și hotărît — îi voi ridica lui Voltaire monumentul pe care Curtea și Biserica i l-au refuzat."

„Dar nu asta am vrut să spun", răspunse Gudin. Și continuă răgușit : „Autorul operei *Mérope* este mort, autorul lui *Figaro* trăiește. Acum, Pierre, dumneata ești geniul Franței."

Cuvintele acestea pline de înțeles, mari și binefăcătoare, puseră stăpînire pe Pierre. „Da — zise el neobișnuit de încet și gînditor — acum am îndatoriri noi, mai grele ; în privința asta ai dreptate, dragă Philippe. După moartea și batjocorirea lui Voltaire, cei care au puterea și voința trebuie să lupte cu mai mult curaj pentru libertate. Acuma *trebuie* să se joace *Figaro*. Chiar de s-ar fărîma globul pămîntesc în bucăți", adăugă el.

Pierre porni pe dată, cu o energie furtunoasă, să editeze *Opera omnia*. Înființă o *Société Littéraire, Typographique et Philosophique*, care iarăși nu consta decît din el. Puse să se cumpere din Anglia literele renumitei tipografii a lui John Baskerville, aduse din Olanda niște turnători de litere deosebit de pricepuți, înființă în regiunea Rinului noi fabrici de hîrtie. Nici nu putea fi vorba măcar să tipărească opera lui Voltaire pe pămînt francez. Deci *Société Typographique* luă în arendă de la markgraful de Baden vechiul orășel părăsit Kehl, așezat chiar la granița franceză, și se stabili acolo. Pierre găsea nostim să tipărească opera îndîrjitului eretic la doi pași de fortăreața franceză Strassbourg.

Atacurile începură imediat și din toate părțile. Prințul arhiepiscop de Strassbourg, cardinalul Rohan, unul dintre cei mai cunoscuți cheflii ai Franței, îl imploră pe „vărul" său, markgraful, să nu tolereze pe teritoriul său activitatea unui individ atît de suspect ca rău-famatul Beaumarchais ; el, principele-arhiepiscop, s-ar teme pentru mîntuirea sufletului supușilor săi, dacă operele otrăvitoare ale ereticului mort ar fi tipărite atît de aproape. Cam în același timp, un membru al Tribunalului Suprem din Paris tipări un pamflet : „Țipați și urlați". Îl înfățișă pe răposatul Voltaire ca pe anticristul triumfător și pe Beaumarchais ca pe cel mai de seamă apostol al său care se muncește să-i ridice un tron.

Editarea operelor complete ale lui Voltaire era și așa o întreprindere riscantă, costisitoare și complicată, dar acum și celelalte afaceri ale lui Pierre se încurcară și deveniră tot mai periculoase. Pădurile și gaterele din moștenirea răposatei sale soții îl determinaseră să creeze șantiere, pentru finanțarea șantierelor înființase o bancă de scont, această bancă de scont finanța o societate pentru fabricarea de pompe de incendiu moderne și alte societăți asemănătoare. Companiile de vapoare controlate de firma *Hortalez* preluaseră acum, după încheierea alianței, mari livrări și transporturi pentru guvern, în special către Indiile de Vest. Afacerile lui Pierre se întindeau departe, în toate direcțiile. Singurul care se mai descurca în ele era monsieur *Maigron*. Posomorît și rece, îi calculă șefului că întreprinderile sale încheiaseră numai în ultimii trei ani tranzacții în valoare de 54.044.191 livre.

Pierre își zicea că un om prin ale cărui mîini trec asemenea sume nu se cădea să fie meschin și sărea în ajutor peste tot, cu banii, cu sfatul, cu întreaga sa persoană. Acorda împrumuturi aristocraților înglodați în datorii și dădea posibilitatea inventatorilor să-și exploateze patentele. Dădea sprijin persoanelor pe care le credea urmărite pe nedrept, obținu pentru comercianții calvini de la Bordeaux și la Rochelle permisiunea de a fi primiți în camerele de comerț. Intervenea la *Théâtre Français* și la *Théâtre des Italiens* pentru artiste talentate. Sprijinea pe lîngă autoritățile eclesiastice cererea prințului de Nassau care dorea să se legalizeze căsătoria sa cu o doamnă poloneză divorțată.

Întreprinderea cea mai importantă a lui Pierre, America, nu numai că tot nu-i aducea nici un fel de cîștig ci, dimpotrivă, continua să-i aducă pagube. În schimb însă îi aducea onoruri. Un Mr. William Carmichael, fără îndoială un om de stat american cu vază, se interesă printr-o scrisoare amplă de soarta lui Paul Theveneau. Mr. Theveneau, scria el, îl convinsese că pretențiile casei *Hortalez* sînt pe deplin justificate și el va face ce-i va sta în putere ca să obțină achitarea datoriilor. Și un Mr. Thomas Jefferson — Pierre credea că a mai auzit acest nume, legat într-un fel oarecare de *Declarația de Independență* — îi arătă în scris regretul său că prin încetineala Congresului și devalorizarea monedei americane firma *Hortalez* va fi păgubită. Căci *monsieur* de Beaumarchais și-a cîștigat merite deosebite față de America ; prin străduințele sale pentru drepturile omului, prin geniul său și opera sa literară, el și-a asigurat admirația cea mai profundă a Americii.

Pierre se bucură de aceste scrisori. Îl emoționa că activitatea lui Paul mai dădea roade și după moartea lui.

Dar îl necăjea că un altul, nepotul său Félicien, refuza să-i dea de știre. Thérèsei îi scrisese că regretă că a trebuit să plece fără să-și ia rămas bun de la ea, că trăiește și nu-i merge rău. Lui însă, lui Pierre, nu-i scrisese. Cu toate că, după ce Félicien sosise în sfîrșit dincolo, el, Pierre, a dat instrucțiuni agentului său american să-l ajute cu bani și sfaturi și să-l prezinte la diferite autorități. Dar Félicien n-a luat banii și a intrat ca voluntar și simplu soldat în armata lui Washington.

Monsieur Lenormant îl vizita pe Pierre la fel de des ca și înainte. Își alesese ca succesoare a lui Désirée pe o altă actriță de la *Théâtre Français*, pe tînăra și frumoasa Sophie Olivier. Pierre întreținuse cîteva săptămîni o prietenie destul de aprinsă cu această *mademoiselle* Olivier, chiar și doctorul Lassone se ostenise mult, dar fără succes, pe lîngă ea. Încercările, atît cele nereușite ale medicului, cît și cele reușite ale lui Pierre, îl făcură pe Charlot să se mîndrească că acum el era prietenul ei oficial. Se întîmpla ca *mademoiselle* Olivier să lupte pentru roluri care îi aparțineau lui Désirée și Charlot intervenea cu naivă nerușinare în favoarea lui *mademoiselle* Olivier.

În chestiunile de afaceri, tonul între cei doi prieteni rămase cel vechi, glumeț, ușor amenințător, amical cu răbufniri de ostilitate. Lenormant se interesa adesea, și cu o ironie camaraderească, pe cînd aștepta Pierre plăți mai mari din America. Pierre răspundea totdeauna cu aceeași siguranță: „Peste o jumătate de an, cel mult." — „Lunile dumitale au multe zile", răspundea atunci Lenormant și pe obrazul lui apărea acel surîs fatal. Pierre însă zicea: „Și dumneavoastră a trebuit să recunoașteți că nimeni n-a prezis atît de clar și de precis ca mine desfășurarea evenimentelor americane. Credeți într-adevăr că un om care știe să judece atît de pătrunzător chestiuni politice este complet orb în propriile sale afaceri?" — „Asta se poate întîmpla", zîmbea Charlot cu înțeles; cuvintele lui Pierre îi întăreau convingerea că firma *Hortalez* tot îi va cădea odată în mînă.

Cînd Piere povestea prietenei sale Désirée despre astfel de convorbiri cu Lenormant, ea îl asculta liniștită. Bunul ei simț o făcea să înțeleagă că e bine ca Pierre să încerce să păstreze prietenia cu Charlot, deși ea rupsese legăturile cu el. Cea fără de minte fusese ea care refuzase, de dragul lui Pierre, propunerea lui Lenormant. În acele minute hotărîtoare fusese conștientă că nu se va mai întîlni a doua oară în viață cu o astfel de șansă și că prin refuzul ei își făcea dintr-un prieten de vază un dușman care nu iartă. Și totuși a făcut această imensă prostie, ea, Désirée Mesnard cea deșteaptă, cea trecută prin ciur și prin dîrmon, iar astăzi, astăzi ar face la fel.

Se minuna de sine însăși. Se obișnuise să tragă o linie de despărțire clară între scenă și viață și, tocmai pentru că se

spunea că nimeni nu se pricepe să spună pe scenă atît de convingător ca ea *„j'aime"* [1], i se părea copilăresc să simtă la fel în viaţă. Toată vremea nu voise să socotească legătura ei cu Pierre decît ca o bună camaraderie, dublată de o întîmplătoare atracţie a simţurilor. Şi acum trebuia să-şi mărturisească descumpănită, ruşinată şi amuzată, că era ceva mai mult.

Pe lîngă asta, Pierrot al ei mai era şi caraghios cu dragostea lui prozaică pentru Thérèse şi cu vanitatea lui fără margini. Realizase mari fapte istorice, scrisese piese care puteau fi comparate cu cele ale lui Voltaire. Dar în loc să fie mulţumit ca alţii să-i laude faptele, el însuşi sufla cel mai tare din trompetă, iar lumea găsea că e ridicol şi avea dreptate. Chiar şi bogăţia lui cu care o înconjura pe simpla, burgheza Thérèse, devenea ridicolă. Şi cel mai nostim era că atît casa cît şi tot luxul său nu erau decît un neîncetat faliment ascuns sub o pojghiţă subţire de aur.

Dar ce folos că le vedea pe toate clar. Încă din clipa în care Pierre o părăsea, ducea dorul viitoarei lor întîlniri, cînd el se va fandosi din nou în faţa ei cu toate slăbiciunile lui.

Doctorul Franklin culegea textul unei *bagatelle* în tipografia sa din Passy. Academia din Bruxelles organizase un concurs cu premii pentru o problemă complicată de geometrie, menţionînd că soluţionarea acestei probleme va lărgi limitele cunoştinţelor noastre şi deci nu va fi lipsită de folos. Această observaţie stîrnise ironia lui Franklin ; cu toate că recunoştea deschis utilitatea ca principiu moral final, considera superficială limitarea cercetărilor în numele unui utilitarism plat. Lucra deci la tipărirea unei scrisori ironice de răspuns, adresată Academiei din Bruxelles.

„După cum este îndeobşte cunoscut — se spunea în acest opuscul — digerarea hranei noastre produce în intestine o mare cantitate de gaze şi slobozirea acestora este neplăcută, atît pentru cel care le scapă cît şi pentru cei aflaţi în jur, din cauza mirosului urît pe care-l degajă. Ca să evite această neplăcere, oamenii bine crescuţi reţin cu forţa nevoia naturală de a slobozi numitele gaze. Această reţinere nu este numai dureroasă, dar uneori pricinuieşte şi boli. Dacă n-ar fi miro-

[1] Iubesc.

sul urît, persoanele manierate s-ar rușina probabil tot atît de puțin de slobozirea gazelor în societate ca de a scuipa sau de a-și sufla nasul. Problema pe care o propun pentru concurs urmează deci să stimuleze descoperirea unui leac care, amestecat în mîncarea noastră, să facă eliminarea naturală a gazelor nu numai nerespingătoare, ci și agreabilă, de parcă ar fi vorba de parfumuri. Soluționarea unei asemenea probleme ar fi cu mult mai importantă decît cele mai multe din sistemele filozofice care au adus autorilor lor glorie veșnică. Se găsesc azi în Europa măcar douăzeci de oameni care să fie mai fericiți de pe urma unei învățături luate de la Aristotel? Dar «vîrtejurile» lui Cartesius aduc ele omului vreo ușurare cînd simte vîrtejuri în mațele sale? În schimb, ce voluptate să poți slobozi gazele din mațe de șapte ori pe zi, după cum ți-e voia și să fii sigur că faci numai bucurie semenilor tăi. Nu este oare mai important pentru sănătatea omenească libertatea de a da drumul gazelor fără remușcări decît acea libertate de exprimare pentru care poporul englez a fost din totdeauna gata să meargă la luptă și moarte?"

Vive la bagatelle! gîndise Franklin cînd își lăsase scrisorile îngrămădite pe birou și trecuse în tipografie să culeagă și să tipărească gluma aceasta amuzantă și necuviincioasă. Dar gîndurile neplăcute nu-i dădură pace. Renunță la treaba din tipografie și se întoarse în bibliotecă.

Aci, secretarul de la Motte examina corespondența. Erau o mulțime de scrisori franțuzești cărora nu li se răspunsese încă și ieri mai sosise poștă americană. Erau mai ales chestiuni neplăcute, politice și particulare, atît în corespondența franceză cît și în cea americană.

Mai întîi, o puzderie de chestiuni mărunte, unele triste, altele comice, toate plicticoase. Un număr de scrisori preamăreau cauza libertății americane în versuri rimate și nerimate. Poeții se așteptau la o răsplată în valoare de două pînă la zece livre, după talentul cheltuit. Ducele de Bourgogne se plîngea într-o scrisoare politicoasă, dar destul de energică, de greutățile ce le întîmpina, de pe urma stării latente de război, ca să-și procure din Anglia anumiți cîini, fără de care vînătoarea nu-i mai făcea plăcere; spera ca Franklin, care avea desigur relații tot atît de bune în prezent ca și în trecut cu personalități engleze influente, să-l poată ajuta. Un fizician, pe

nume Jean-Paul Marat, trimisese un eseu confuz, dar, după cum se părea, nu lipsit de interes, asupra esenței focului și a electricității și-l ruga să-i acorde atenție și sprijin. Marinari americani, arestați de poliție la Marsilia pentru tot felul de isprăvi, cereau ca Franklin să depună pentru ei garanții în bani ; apoi, cînd vor fi liberi, o vor lua din loc. Un filozof olandez trimisese propuneri pentru instituirea unei păci veșnice ; un judecător elvețian se oferea să elaboreze, după constituția celor treisprezece cantoane confederate, o constituție juridic valabilă pentru cele treisprezece State Unite americane. *Monsieur* de la Guarde, colonel în rezervă, trimisese un proiect după care o mie de husari îmbrăcați ca turiști ar putea ocupa un oraș dușman. Francezii sînt prea șovăitori pentru asemenea idei îndrăznețe, dar un popor tînăr ca cel american ar putea cu siguranță să le pună în aplicare cu folos. Marchizul de Mortagne, din orașul cu același nume din guvernămîntul Perche, trimisese un butoi cu cidru din teascurile lui și-și exprima părerea că America nu va fi în stare să se lipsească mult timp de un rege. Trebuie să existe un for suprem care să ia o hotărîre finală dacă Congresul nu ajunge la o înțelegere. El era dispus să preia funcția de rege. Descindea în linie dreaptă din William Cuceritorul și era gata să se mulțumească cu titlul de rege și cu un apanaj de cincisprezece mii de livre.

Apoi *monsieur* de la Motte îi puse în față o cărțulie trimisă de un necunoscut, Mr. Ritchie, din Philadelphia. Era biografia reverendului William Smith, scrisă de fiul acestuia. Acest reverend Smith fusese un conducător al partidului marilor latifundiari, adversarii lui Franklin. Totdeauna și pretutindeni se iscaseră neînțelegeri grave între cei doi bărbați, iar răposatul doctor Smith se deda cu plăcere la atacuri personale. Așa, de pildă, susținuse fără nici un temei că Franklin ar fi furat ideile sale despre electricitate de la un anume Ebenezer Kinnersley. Franklin avusese o atitudine moderată și obiectivă în aceste certuri. Odată însă răposatul publicase o broșură debordînd de umanitarism despre binefacerile carității și ale milosteniei și Franklin nu se putuse împiedica să nu folosească la adresa acestei broșuri cîteva versuri ale poetului Whitehead : „Un spirit perfid și invidios se manifestă adesea în faptele sale și pe cînd e bunătatea întruchipată pentru toată omenirea, pe aproape-l lovește cu asprime în obraz."

Acum deci, Franklin răsfoia biografia pe care Smith-junior o scrisese despre reverendul Smith și văzu: Smith-junior se răzbuna din plin: „Doctorul Benjamin Franklin — scria în cărțulie — a povestit lumii în versuri ceea ce îl caracteriza pe tatăl meu, după părerea sa. Eu vreau să istorisesc în proză ceea ce nu-l caracteriza pe tatăl meu; nu era nici scriitor ieftin de almanahuri, nici spițer, nici săpunar, nici ateu. Și nici unul din copiii săi n-a fost nelegitim. Poate că doctorului Franklin i se va ridica un monument și tatălui meu nu. Dar în schimb copiii tatălui meu nu sînt nevoiți să audă cum părintele lor este zi de zi hulit și făcut curvar, ipocrit, om fără frică lui Dumnezeu."

În timp ce Franklin răsfoia biografia reverendului Smith, de la Motte îi citi scrisoarea de însoțire a necunoscutului Mr. Ritchie, care se dovedi a fi și el preot. Reverendul Ritchie îl făcea atent pe Franklin, cu răutate și îngrijorare, asupra faptului că afirmațiile lui Smith-junior nu erau din păcate exagerate ci că, dimpotrivă, în toată America circulau zvonuri neplăcute despre luxul traiului de la Paris al reprezentantului Statelor Unite, în timp ce concetățenii săi din Valley Forge flămînzeau și înghețau de frig. Se spune că doctorul Franklin trăiește într-un palat luxos, se desfată la masa sa deosebit de bogată, că îi mișună casa de servitori, iar el se plimbă pe străzi în trăsuri trase de patru cai. De asemenea, că ar fi înconjurat zi și noapte de femei ale căror moravuri n-ar corespunde vederilor americane despre virtute. El însuși, autorul scrisorii, ar fi convins de neadevărul acestor povești. Dar, în interesul Statelor Unite, al virtuții și al libertății, ar fi de dorit ca doctorul Franklin să dezmintă aceste zvonuri pe bază de fapte.

Cuvintele preotului sunau și mai fals și absurd, așa cum le citea de la Motte, iute, cu voce indiferentă, cu un ușor accent franțuzesc. Franklin asculta numai pe jumătate. Nu erau prima scrisoare de acest fel. Chiar și în scrisorile în care adevărații săi prieteni îi raportau despre starea de spirit, se spunea că în patrie se ridică tot mai multă ură și neîncredere împotriva lui. Numărul celor care nu-i iertau că era tatăl lui William, al trădătorului, că era vestit peste hotare, că se adapta moravurilor străinătății și că nu ținea sfînta duminică creșteau în America.

Secretarul terminase. „Ce răspundem reverendului Ritchie?" întrebă el. „Mă gîndesc, dragul meu — zise Franklin — să las asta în seama dumitale. Să-i mulţumim politicos pentru sfatul lui prietenos, dar să nu ne angajăm la nimic."

Sosi tînărul William. Fusese la Paris la sculptorul Houdon. Acesta îl rugase pe Franklin să-i pozeze, pentru că voia să-i facă bustul şi să-l dăruiască americanilor cu prilejul celei de a doua aniversări a *Declaraţiei* de independenţă. Franklin nu se pricepea mult în chestiuni de artă, dar oferta marelui sulptor însemna ceva. Un bust al lui Houdon va fi desigur un bust bun. Şi un bust al lui Houdon avea să facă impresie şi în America.

Tînărul William istorisi că Houdon îl primise cu deosebită amabilitate. Hotărîseră împreună orele şedinţelor ; Houdon socotea că nu va avea nevoie de multe şedinţe.

William mai adusese şi cîteva cărţi sosite pentru Franklin la librărie, precum şi o gravură ce se pusese în vînzare în ajun. Gravura reprezenta mormîntul lui Voltaire. De o parte a mormîntului se zărea zbuciumîndu-se obscurantismul, reprezentat printr-o femeie voinică, grasă, legată la ochi ; pe umeri purta aripi uriaşe de liliac, iar în mîna dreaptă ţinea ridicată o torţă aprinsă. De cealaltă parte a monumentului stătea însă, gata de luptă, inteligenţa celor patru continente ale lumii şi America era reprezentată prin Franklin. Franklin era destul de despuiat, dar îşi purta căciula de blană şi mai avea ceva blănuri pe el. Ţinea în mînă ceva care putea fi o nuia sau o ramură de palmier şi o ridica ameninţător împotriva puhavei reprezentante a obscurantismului. Surîzînd, oftînd, Franklin cerceta braţele şi coapsele vînjoase pe care i le dăruise artistul şi-şi freca piciorul umflat de gută.

„Trebuie să aşezăm gravura în mapă", îi zise William lui de la Motte. „Care mapă ? întrebă Franklin. Ce aţi mai pus la cale ?" De la Motte se uită. surîzînd întrebător, la William. „Da — răspunse acesta — mapa este destul de plină acum, putem să i-o arătăm bunicului."

Franklin se temuse că tinerii nu se vor împăca între ei, dar se înţelegeau de minune. El însuşi îl îndrăgise pe secretarul său francez, deşi fusese la început neîncrezător faţă de ajutorul ce i-l impuseseră colegii săi. *Monsieur* de la Motte, obişnuit probabil cu metode de lucru ca cele ale lui John

Adams și Arthur Lee, nu se ostenise să-și ascundă uimirea față de indolența și dezordinea lui Franklin ; în primele săptămîni, de la Motte fusese întruchiparea unui neîncetat și tăcut reproș : „Hai, bătrîne, nu te lenevi, la lucru !" Își dăduse însă treptat seama cîtă înțelepciune și superioritate ascundea felul liniștit, puțin neglijent de a fi, al lui Franklin și cîtă dragoste de om, calmă și surîzătoare. Renunță la neîncrederea lui și dovedi doctorului, ori de cîte ori avea prilejul, devotamentul ce i-l purta.

Acuma deci, cei doi tineri se întorseseră, mîndri, surîzători, convinși de importanța lor, cărînd o mapă mare.

Această mapă conținea nenumărate portrete ale lui Franklin, bune și rele, demne și nedemne, unul îl înfățișa ca pe un brav burghez burtos, altul ca pe un erou, celălalt ca pe un om de afaceri șiret, apoi un altul ca pe un chefliu, și iarăși altul ca pe un filozof. Dar toate aceste portrete aveau un singur scop, să-l preamărească.

Iată și portretul lui Duplessis. Uite-l și pe acela al lui *madame* Filleul și acela al lui Charles-Nicolas Cochin, cu căciula de blană, și cel al lui Greuze, și cel al lui Jean-Martin Renaud, și cel al lui Carmontelle, și cel greoi, rece, rigid, al lui de l'Hôspital, și cel schipitor, ciudat, fermecător al lui Fragonard, cu gura strîmbă și cu legenda : „Socratele american". Cele mai multe din aceste portrete erau însoțite de versuri care le încadrau sau le explicau dedesubt, de obicei versuri mult exagerate. Mai era și gravura lui Martinet, la care bravul Dubourg contribuise pe vremuri cu versuri peste măsură de elogioase, pentru care Franklin clătina și astăzi din cap : „A răpit cerului fulgerul, în țările sălbaticilor a făcut să înflorească artele. În fruntea înțelepților, America îl pune pe el. De-ar fi trăit în Elada, ar fi fost acolo socotit printre zei." Da, da, bunul Dubourg cam exagerase.

Tinerii scoteau portretele unul cîte unul din mapă ca să i le arate, iar după portrete veni rîndul reprezentărilor simbolice și alegorice. Iată o gravură în lemn : se vedea un glob și pe el era gravată America. Deasupra globului se înălța un bust al lui Franklin, peste care plutea măreț libertatea și-l încorona. Mai era o gravură pe care era înfățișat Diogene, avînd în mîna stîngă o lanternă și cu dreapta arătînd spre un portret frumos încadrat al „omului", pe care l-a căutat o

viață întreagă și pe care l-a găsit în sfîrșit, iar „omul" era Benjamin Franklin.

Prezentîndu-i portretele, William și de la Motte zîmbeau puțin stînjeniți, dar totodată încîntați de atîta glorie. Se vedea că făcuseră această colecție copilărească și mișcătoare pentru că erau îndignați de nerecunoștința prostească a patriei față de Franklin. Și-și prezentau colecția tocmai astăzi, deoarece ultimele știri sosite din America dovedeau cîtă prostie răuvoitoare îi făcea pe numeroși concetățeni ai lui Franklin să-l pizmuiască pentru că-și permitea să fie un om mare. Iar doctorului, uitîndu-se la portrete, îi creștea inima la gîndul că tineretul ține la el, tineretul Americii și al Franței.

„Dar acum ajunge — zise William — bunicul trebuie să se și odihnească puțin." Ceilalți delegați anunțaseră că vor veni după masă, să discute corespondența sosită din America.

Dar Franklin nu se simțea obosit. Și, după ce amîndoi tinerii îl lăsară singur, în loc să se întindă, scoase dintre hîrtii o scrisoare din Viena, o scrisoare a prietenului său Ingenhousz, căruia de o săptămînă voia să-i răspundă. Doctorul Ingenhousz îi comunica unele descoperiri și experiențe noi. Și sublinia contrastul dintre perspicacitatea științifică a acestor experiențe și prostia și inerția maselor. Și mai vorbea de războiul cu Prusia pe care-l socotea, spre marea sa durere, inevitabil.

Cînd reciti din nou scrisoarea, Franklin își aminti de reverendul Ritchie și de răposatul doctor Smith și de Arthur Lee, care trăia, și de fiul său William, trădătorul. Și se așeză și scrise prietenului său Ingenhousz. „Progresele rapide ale științei mă fac uneori să regret că m-am născut prea devreme. Nici nu ne putem închipui ce putere va mai cuceri omul asupra materiei. Poate că vom reuși să lipsim materia de greutate și s-o facem ușoară în scopul unui transport lesnicios. Poate că agricultura va putea să reducă neînchipuit osteneala și munca de care e astăzi așa de legată și să-și înmulțească produsele. Poate că vom fi în stare să ne ferim de bolile noastre, inclusiv bătrînețea, sau să le lecuim, cu mijloace sigure și să prelungim viața după dorință. Ar fi de dorit să fim în stare să ridicăm tot astfel și morala și conștiința, pentru ca oamenii să înceteze să se mai poarte ca lupii între ei și să-i caracte-

rizeze în sfîrşit acea însuşire pe care ei astăzi o numesc pe nedrept omenie."

Şedinţa de după-amiază cu John Adams, cu fraţii Lee şi Ralph Izard, avu loc în „biblioteca brună", încăperea care-i plăcea cel mai puţin lui Franklin. Aici erau păstrate actele delegaţilor şi acele cărţi la care Franklin nu ţinea de loc. De cîteva săptămîni, mai atîrna aci şi un tablou pe care pictorul Prunier îl trimisese în dar delegaţiei şi care-l reprezenta pe generalul Washington ; acesta se afla pe un cîmp de bătaie presărat cu mulţi morţi şi multe tunuri, în faţa unui soare sîngeriu. Deşi tabloul nu-i plăcea doctorului, lăsase să fie atîrnat în perete ; altfel, ceilalţi ar fi scris la Philadelphia că doctorul Franklin, din gelozie faţă de generalul Washington, lasă să se prăfuiască în magazie darurile omagiale ale pictorilor francezi şi jigneşte atît simţămintele patriotice ale Americii cît şi arta galică.

Delegaţii aveau feţe îngrijorate. Iarna nu se arăta din păcate atît de promiţătoare cum fusese de aşteptat după marea victorie. Raportul oficial al Congresului, deşi nu folosea decît fraze seci şi prudente, era grav, iar comunicările pe care domnii le primiseră în scrisorile lor particulare arătau şi mai clar cît de proastă era situaţia.

În multe părţi ale ţării, lumea se codea să accepte moneda de hîrtie emisă de Congres şi de unele state. În piaţă, oamenii ar fi refuzat pur şi simplu moneda Congresului, scrisese Mrs. Abigail Adam soţului ei, iar Ralph Izard aflase că tatăl său trebuise să plătească un şiling de argint şi trei dolari de hîrtie pentru o pereche de papuci.

Cel mai rău era că, în urma scumpetei, armata se descompunea. Franklin primise un raport amănunţit de la un bun cunoscut al său, de la medicul militar doctor Waldo. Furniturile pentru armată nu ajungeau la destinaţie, nici solda. Încartiruirea de iarnă din Valley Forge era mizerabilă, soldaţii flămînzeau şi îngheţau îngrozitor. Nu dormeau, căci nu aveau paturi, iar pături erau puţine. Nu aveau săpun, dar nici nu aveau ce spăla, umblau în zdrenţe. Numai cîţiva aveau ghete. Molimele se întindeau şi nu se găseau medicamente. În Valley Forge nu era decît foamete, frig, boală, moarte, răz-

vrătire și dezertare. Iar Congresul nu lua măsuri de îndreptare, Congresul nu făcea nimic.

Arthur Lee sări în apărarea Congresului. „Toată vina — se înflăcără el — e aici, Franța e de vină. Cîteva milioane ne-ar fi de mare folos. Dar națiunea aceasta, pe cît este de bogată, pe atît e de zgîrcită."

Astfel ajunseră la obiectul ședinței. Căci acesta era miezul tuturor scrisorilor din America : nevoia de bani. Dacă ar avea bani buni, franțuzești, vreo douăzeci și cinci de milioane, ar ieși din toate greutățile. Asta însă era desigur o sumă uriașă și Congresul lăsa la aprecierea delegaților cît și cînd să ceară. Dar era nevoie de bani, un împrumut era necesar. Chiar și cei mai prozaici membri ai Congresului deveneau lirici cînd descriau cît de urgent era nevoie de un împrumut. Erau setoși de el „cum e setos de ploaie cîmpul pîrjolit", strigau după el, „cum strigă cerbul după apă".

Rapoartele sosite din America dovedeau că cei de acolo nu înțelegeau prea bine, sau nu voiau să înțeleagă scopul și esența pactului francez. E adevărat că răsuflaseră ușurați cînd sosise vestea despre încheierea alianței și că o serbaseră, ba ținuseră și discursuri. Dar — aceasta reieșea clar din rapoarte — o bună parte din Congres găsea umilitor că trebuiseră să ceară ajutor Franței. Acești domni supraprețuiau pactul și în același timp îl subapreciau. Batjocoreau și insultau pe aliatul lor și totodată pretindeau de la el imposibilul.

Franklin considera că nu era nimerit să se ceară tocmai acum un împrumut. Numeroase întîmplări mărunte răciseră simțitor entuziasmul parizienilor față de America. Cavalerul de Buysson, care plecase entuziasmat să lupte în America, se înapoiase foarte dezamăgit și istorisea multe lucruri ridicole și supărătoare despre Congres, armată și cetățeni. Mai mulți francezi bogați oferiseră Universității Yale mijloacele necesare înființării unei catedre de limbă franceză și unei biblioteci. Dar președintele universității, doctor Stiles, instigat de preoții puritani influenți, șovăise să accepte oferta papistașilor, iar acum francezii erau jigniți. Mai presus de toate însă, Franklin avea informații sigure, regele însuși era îngrijorat de povara neașteptat de grea a cheltuielilor de înarmare și nu prea era dispus să acorde „rebelilor" un împrumut mai însemnat. Dar Franklin mai era convins și de faptul că co-

legii săi nu vor ține seama de asemenea argumente. Erau vădit emoționați de rapoartele americane și el se temea că sentimentele le vor îneca logica.

Frații Lee și începură să acuze Versailles-ul. Găseau că francezii făcuseră în mod jignitor pe surzii cînd li se dăduse a înțelege pe ocolite ce ajutor ar însemna tocmai acum un împrumut. Ar fi bine să li se declare pe șleau că Congresul a dat instrucțiuni să se ceară împrumutul. „În acest mod — zise triumfător Ralph Izard — vom obliga pe îndoielnicul nostru aliat să se pronunțe în sfîrșit fără înconjur." Iar Arthur Lee adăugă supărat: „Franța are datoria să ne dea împrumutul. Dar nu m-aș mira ca Versailles-ul să se eschiveze. În definitiv, tocmai prin faptul că ne-a recunoscut și a încheiat un tratat cu noi, Franța a rupt tratatele sale cu Anglia. O astfel de țară ne va înșela și pe noi, fără multe fasoane, dacă va socoti că poate să obțină un profit din asta."

Franklin lupta să-și păstreze calmul și față de o logică atît de strîmbă. Ca să-i fie mai ușor, se uita la tabloul care atîrna în fața lui și căuta, așa cum se obișnuise din tinerețe, să se lămurească asupra înțelesului lui. Ce fel de soare era cel în fața căruia stătea Washington? Se ridica sau apunea? Nu prea era clar. Ar trebui să-l întrebe odată pe *monsieur* Prunier, pictorul.

Încercă să combată cu binișorul vorbăria fără noimă a colegilor. „Dar gîndiți-vă, domnilor — îi rugă el — ce fel de parteneri sînt cei ce-au încheiat tratatul. De o parte o țară de douăzeci și cinci de milioane de locuitori, care posedă o flotă puternică și cea mai bună armată din Europa, și o diplomație vestită pentru priceperea ei extraordinară; de cealaltă parte o țară care nu are încă nici trei milioane de locuitori, pe jumătate ocupată de dușman, fără comerț și fără industrie, cu un guvern slab. Nu se poate spune că Vergennes a exploatat situația noastră nefavorabilă. Trebuie să admiteți, domnii mei, că noi am fi semnat și condiții mai grele. Găsesc că Franța ne-a tratat generos, mărinimos."

Arthur Lee se înflăcără și spuse că nu putea fi în nici un caz de acord cu una ca asta, că Franța încheiase tratatul din motive pur egoiste, și curînd discuția devie spre afirmații generale asupra felului de a fi al francezilor și al politicii lor. Ralph Izard și frații Lee bănuiau că tot ce făcea Franța nu

era în fond decît lăcomie, vorbărie goală, aparență și înșelăciune. Franklin răspunse că era convins că entuziasmul parizienilor pentru cauza Americii este sincer. „Și acest entuziasm — zise el — a contribuit în bună parte la învingerea anumitor piedici și a făcut posibilă încheierea tratatului." Arthur Lee declară energic : „Fără victoria noastră de la Saratoga, tratatul nu s-ar fi încheiat niciodată." „Să nu uităm — reaminti Franklin — că victoria de la Saratoga nu ar fi putut fi obținută dacă n-am fi primit arme franceze."

John Adams tăcuse pînă acum, dar Franklin observă că pregătea un discurs mai lung. Acum își luă avînt. Desigur că se puteau auzi multe fraze frumoase la Paris despre America și libertate. Dar vorbăria franceză este cu totul altceva decît marele, înflăcăratul entuziasm, acea *saeva indignati* [1] a americanilor. Ce se aude la Paris nu e în definitiv decît dorința de a critica, de a se răscula cu orice preț. Dar cum ar putea fi altfel? Națiunea franceză este total depravată.

„Am avut, de pildă, ocazia — explică el — să arunc o privire asupra statisticilor creșterii populației. Cifrele sînt înspăimîntătoare, domnii mei. Anul trecut, în anul șaptezeci și șapte, s-au născut la Paris 19.855 de copii. Și știți cîți din acești copii au fost părăsiți? 6.918. Mai mult de o treime. Închipuiți-vă, 6.918 copii părăsiți. 6.918 copii de pripas într-un singur oraș. Niciodată nu mă veți face să cred, doctore Franklin, că o țară în a cărei capitală sînt părăsiți atîția copii iubește cu adevărat libertatea și virtutea. Admitem că francezii au pregătit terenul pe care noi am construit, admitem că au distrus anumite prejudecăți care ne stăteau în cale; dar au distrus și multe lucruri bune. Ceea ce au făcut ei era distrugere, distrugere și atîta tot. Acest om care a murit, *monsieur* Voltaire al dumneavoastră, doctore Franklin, ce a făcut el tot timpul vieții? A distrus și iar a distrus. Noi însă am construit. El nu știa decît să nege. Trebuie, domnilor, să afirmăm adevărul cu mîndrie. Astăzi există în lume o uriașă afirmare. Se cheamă : America."

Domnii mei tineri care ascultăseră cu încîntare, erau emoționați și tăceau.

Franklin se gîndi cît de profund trebuia să disprețuiască un om cu asemenea vederi tot ceea ce îl caracteriza pe el,

[1] Cruntă indignare.

Franklin, morala și viața sa. În timp ce frazele bine ticluite ieșeau din gura frumoasă a lui Mr. Adams, Franklin cercetase atent capul lui lat, împodobit de fiecare parte cu cîte un smoc mare de păr și se întreba dacă va veni vreodată vremea cînd după forma capului se vor putea trage concluzii hotărîtoare asupra conținutului acestuia.

Apoi, după ce Adams terminase ce avea de spus, Franklin mai așteptă puțin. Se uită gînditor la imaginea generalului Washington, cu care se știa de acord, și la domnii consilieri și colegi ai săi, prezenți în carne și oase, dar cu care era așa de greu să se înțeleagă, și zise :

„Permiteți-mi, domnilor, să vă povestesc o mică istorioară. Ședea deunăzi un om pe Pont-Neuf și voia să vîndă monezi de aur. Ludovici vechi și noi, cu două livre bucata, a zecea parte din valoare. Mulți se opriră, examinară monezile, păreau bune chiar și la sunet, dar omul nu putu să vîndă nici un ludovic, nimeni nu voia să riște două livre sigure pentru un asemenea ludovic." — „Și ce înseamnă asta ?" întrebă fără interes Ralph Izard. „Ludovicii erau veritabili, zise Franklin. Era vorba de un rămășag. Acela care făcuse prinsoarea că oamenii sînt atît de neîncrezători, încît nu acceptă nici măcar aur cînd le e dat pe preț de nimic, cîștigase." — „Tot nu înțeleg", zise Ralph Izard. Însă Arthur Lee întrebă : „Dumneavoastră, doctore Franklin, considerați într-adevăr că entuziasmul francezilor pentru libertate este aur curat ?" Franklin își îndreptă fața mare, calmă către el. „Da, Mr. Lee — răspunse el — eu cred asta." — „Considerați de asemenea — întrebă provocător William Lee — că un popor cu atîția copii abandonați este sănătos, nu decăzut ?" — „Poporul francez — răspunse Franklin — este tot atît de sănătos și tot atît de decăzut ca oricare altul." Și în mijlocul dezaprobării lor mute, indignate, zise mai departe : „Nu este exclus, este chiar probabil ca în anii următori numărul copiilor găsiți să mai crească. Sînt foarte convins că există un raport direct între mărimea impozitelor și numărul copiilor găsiți. Dacă îmi citați cifre, vă răspund tot cu cifre. Domnul Necker mi-a declarat că războiul dus de francezi, întrucîtva și în interesul nostru, va costa, dacă nu se termină pînă în doi ani, cam vreun miliard. Un miliard. Fără îndoială, numărul copiilor găsiți va crește." — „Este ușor — zise Arthur Lee, fără să-l

privească pe Franklin — să faci observații economico-filozofice la Paris, pe cînd oamenii noștri flămînzesc la Valley Forge." Franklin replică ferm și calm : „Domnii mei, dumneavoastră îi considerați pe francezi egoiști și părerile lor vorbărie goală. Nu puțini dintre francezi vor socoti, din punctul lor de vedere, că noi, aici la Paris, sîntem niște paraziți și exploatăm Franța. Cerem bani, arme, vapoare, foarte mulți bani, foarte multe vapoare. Și ce dăm în schimb?"

„Congresul ne însărcinează — începu Arthur Lee pe un ton sec — să cerem un împrumut de 25 de milioane." — „Pînă la 25 de milioane", îl corectă Franklin. William Lee zise : „Deoarece războiul costă oricum un miliard, *monsieur* Necker n-ar trebui să se mai uite la un plus de 25 de milioane."

„Eu sînt de părere — zise Franklin — să amînăm cererea. Vă rog să vă amintiți ce refuz urît am întîmpinat cînd am cerut cele paisprezece milioane. Opinia publică nu e nici acuma favorabilă cererii noastre. Versailles-ul are de făcut cheltuieli enorme cu înarmarea. Abia acum trei săptămîni s-au pus impozite noi. Nici de data asta nu vom obține nimic și doar vom indispune guvernul dacă vom mai cere și un împrumut despre care oricine știe că este un dar." — „Deoarece Franța — răspunse Arthur Lee — se zgîrcește la oameni și vapoare și ne pune pe noi să ducem războiul, ar putea cel puțin să ne dea cei cîțiva saci de aur, care nu plătesc în nici un fel șiroaiele de sînge pe care trebuie să le vărsăm. Cred că asta ar putea fi spus pe înțelesul domnilor francezi. Sînt de părere să cerem împrumutul acum." — „Și eu", zise Ralph Izard. „Și eu", declară William Lee. „Și dumneavoastră, Mr. Adams?" întrebă Franklin. „Dacă doctorul Franklin pune preț pe asta — răspunse John Adams — nu am nimic împotrivă să amînăm cererea cu două săptămîni." — „Cu două săptămîni n-am făcut nimic", spuse Franklin. „Ar fi, cred, nimerit — opină scurt Arthur Lee — dacă l-am însărcina pe Mr. Adams cu obținerea împrumutului." Cei trei domni se priviră fără să scoată o vorbă ; pe buzele lui Franklin trecu un zîmbet abia mijit. „Domnii sînt de acord?" întrebă Arthur Lee. Domnii fură de acord.

După această ședință, cei doi frați Lee, John Adams și Ralph Izard scriseră scrisori lungi prietenilor lor în America și fiecare își exprima părerea că o colaborare rodnică pe mai

departe cu doctorul *honoris causa* era imposibilă. Dezbaterea asupra stării morale a Franței îi convinsese pe acești domni, în mai mare măsură încă decît dezbaterea asupra împrumutului, de imposibilitatea de a colabora cu un bărbat cu concepții atît de odios diferite de ale lor. Fiecare propunea deci acum, în felul său, ca în locul celor trei emisari să se numească un singur reprezentant plenipotențiar al Statelor Unite la Curtea din Versailles. John Adams socotea că alegerea va cădea bineînțeles asupra lui ; Arthur Lee era sigur că America știe în sfîrșit că numai el ar corespunde acestui post.

Franklin își zicea că de acum încolo se vor bate la Philadelphia pentru postul său cum se bat cîinii pentru ciolan. Dar el nu interveni. Aștepta, liniștit, gata să accepte orice ar aduce viitorul.

Louis avu un început de vară plăcut. Din cauza sarcinei sale, Toinette uită de politică, iar el îi împărtășea grija continuă pentru sănătatea ei și a viitorului *dauphin*. Observa numeroase simptome care nu însemnau nimic și-l tot întreba pe doctorul Lassone ce ar putea să însemne. Mai coresponda și cu bătrîna împărăteasă de la Viena asupra celor ce i-ar fi de folos sau i-ar putea strica Toinettei și, în afară de medicii din Versailles, trebuia să-și dea într-una părerea și doctorul Ingenhousz al Mariei Theresia.

Louis era fericit. Înlăturase, pe cît putuse, frămîntările politice, citea din cărțile sale de istorie și geografie, traducea, vizita fabrica sa de porțelanuri, mergea la vînătoare și se îngrijea de iubita lui soție.

Începutul de vară îi mai aduse și o altă bucurie. Filozoful, răzvrătitul Jean-Jacques Rousseau, murise. Louis ședea la masa din biblioteca sa în fața poeților morți, La Fontaine, Boileau, Racine, La Bruyère, ale căror statuiete le comandase la Sèvres. Aceștia erau scriitori după pofta inimii sale ; influența lor contribuise în trecut și continua să contribuie și în prezent la întărirea sentimentului de respect pentru divinitate și ordinea stabilită. Ce păcat că nu se mai găseau scriitori mari de felul acestora. Dar cel puțin, din cei trei periculoși care-i amărau viața, dintre răzvrătiții Voltaire, Rousseau și Beaumarchais, doi au murit și s-au dus.

Îndărătul bucuriilor sale se afla, în acest început de vară, se-nțelege, tot grija. Războiul cu care juca, ademenit de miniștrii săi, un joc atît de periculos, putea izbucni de pe o zi pe alta. E adevărat că toți îi spuneau, și el însuși și-o spunea, că ruperea relațiilor diplomatice fusese un fel de declarație de război; dar recurgea la cele mai întortocheate învîrteli și răsuceli ca să evite totuși adevărata izbucnire a războiului. Comunică Londrei, prin mijlocirea Spaniei, că recunoașterea Statelor Unite nu era considerat un act politic, ci numai comercial și, deși Curtea din Saint-James tăcea disprețuitor, ordonă să i se propună un larg pact de neagresiune.

Acum era bucuros că-l numise ministru de Război pe prințul Montbarey, care îl ajuta în rezistența sa pasivă și neînduplecată. Putea, de asemenea, să se refere la Montbarey cînd refuza cu încăpățînare să predea o comandă „zvăpăiatului" de Vaudreuil. În aceste timpuri grele, încredința posturile hotărîtoare de comandă numai unor bărbați cunoscuți pentru chibzuința lor.

Continuă însă să ia cu stînga ceea ce dădea cu dreapta. În urma insistențelor miniștrilor săi, admise ca o flotă puternică să pornească spre America și o armată importantă să se strîngă pe coastele Franței. În schimb, dădu ordin ca trupele sale să nu se lase provocate și să nu tragă sub nici un motiv primul foc. Se întocmiră planuri pentru o invazie în Anglia. În Normandia și în Bretagne, ofițerii visau că vor ocupa Jersey și Guernsey, că mîine vor cuceri insula Wight și portul Portsmouth, poimîine vor debarca la Harwich. Dar nici un ordin nu sosea de la Versailles. Regimentul de gardă a lui Louis urma să primească ordinul de marș, marchizul de Biron, comandantul, fu întrebat dacă ar putea avea oamenii săi gata de drum pînă în două săptămîni. El scoase ceasul.

„Acum e ora unu — zise el — la patru vor porni." Dar nu porniră la patru și Louis știu să aranjeze lucrurile în așa fel încît nu porniră nici după două săptămîni.

Apoi nenorocirea izbucni totuși.

Cînd Louis primi primul raport vag despre o ciocnire ce avusese loc între vase engleze și franceze, rămase mult timp într-o toropeală posacă. „Război! răsună în inima lui. Nimic n-a fost de folos. A izbucnit războiul. Sînt în război." Apoi sosiră rapoarte mai detaliate și se învioră. El era nevinovat,

oamenii săi erau nevinovați. Englezii au tras primul foc, au atacat nerușinat, prin surpriză, frumosul său vas *Belle-Poule*, căpitanul său s-a purtat minunat, împăciuitor, dar curajos. *Belle-Poule* a rezistat în fața unei superiorități enorme și a ajuns onorabil în portul Brest. Dumnezeu a binecuvîntat tunurile sale în această primă ciocnire. Spiritul Bourbonilor se trezi în el. „Sînt în război cu Anglia — își zise el — și am obținut o primă victorie!"

Și săptămînile următoare se dovediră a fi săptămîni bune. Puterea navelor și armatelor sale înfricoșau Anglia. Locuitorii din Devonshire și Cornwall se refugiaseră de pe coastă spre interior. Vărul său George trebui să se încarce cu datorii și mai mari ca ale sale, iar renta de stat engleză scăzu și mai repede ca a sa.

Dumnezeu era de partea regelui preacreștin. Dumnezeu, care citea în suflet, știa că el, Louis, a făcut tot ce-i sta în putință spre a zădărnici potopul curentelor rebele, atee.

Dar lumea n-o știa. Cu furie înăbușită trebui să constate că era purtat în slăvi ca protector al rebelilor. Găsi pe masa lui o gravură în lemn intitulată: „Regele Franței recunoaște libertatea Statelor Unite". Lucrarea, primitivă ca formă, îl reprezenta tînăr, eroic, îmbrăcat în armură, călcînd în picioare lanțuri sfărîmate. Cîțiva oameni stîngaci, în straie țărănești, ridicau mîinile către el, care le dădea un sul cu inscripția: „Libertate". O femeie impunătoare, purtînd o bonetă frigiană, venea din spate și voia să-l încoroneze. În afară de aceasta, se mai vedeau niște nave pavoazate, un palmier și cîțiva soldați care fugeau grăbiți și speriați, vizibil englezi.

Fruntea îngustă a lui Louis se încreți, obrajii puhavi începură să-i tremure. Nu voia să fie încoronat de femeia aceea cu bonetă, nu voia să treacă drept protector al prostimii, nu voia ca lumea să-l facă pe el răspunzător de acest război stupid, sinucigaș. Dădu ordin lui Vergennes să-l justifice și să explice că din capul locului Franța nu urmărea, prin politica sa americană decît apărarea libertății mărilor.

Vergennes și ajutoarele sale redactară un manifest. Louis fu decepționat cînd Vergennes îi expuse proiectul. Totul suna fals, nimic nu era convingător. Se așeză și presără supărat marginea lată a documentului, destul de lung, cu observații amănunțite. Scrise: „E fără sens să spunem că Franța nu are

vină în tulburările din coloniile engleze. Am face mai bine să nu atingem acest punct delicat. Noi sîntem adevărații vinovați ai neatîrnării statelor americane și fără recunoașterea noastră nu s-ar fi putut înfăptui existența națională a Americii." Mai scrise : „Lui *monsieur* de Vergennes îi plac cuvintele ca : infam, perfid, ipocrit. Un asemenea vocabular nu corespunde politeței franceze." Scrise : „A aminti asasinarea lui Charles întîi și a Mariei Stuart poate servi cel mult la atîțarea propriilor noștri nemulțumiți, a protestanților noștri, a separatiștilor noștri din Bretagne. Ștergeți apoi cuvîntul Cromwell. Englezii au dreptate cînd ne reproșează și azi că am recunoscut guvernul acestui ticălos." Reciti observațiile sale și văzu că scosese numai și că nu adăugase nimic. Se gîndea cum ar face ca Anglia să pară cît mai vinovată în ochii lumii și scrise : „Cînd văd cum supușii mei din India și chiar din Europa sînt maltratați de englezi, pedepsiți corporal, biciuiți, am datoria să pedepsesc Anglia pentru asta." Asemenea argumente trebuie să aduceți, dragul meu Vergennes, asemenea argumente fac impresie. Cînd spaniolii au tăiat odată urechile unui pescar englez, toată Europa s-a mîniat.

Cu toate îndulcirile cerute de Louis, manifestul avu efect. Lumea se lăsă bucuros convinsă.

Dar apoi Anglia ripostă. Edward Gibbon, marele istoric, luă apărarea regelui său.

Louis îl stima pe Gibbon, el însuși tradusese în franceză părți din marea sa operă istorică. Citi încet și atent *Replica*, acel *document de justificare*. Se simțea tot mai descurajat. Lucrurile de care-l învinuia autorul erau adevărate, nimereau și loveau în plin, dovedind cît de slabe erau propriile sale argumente. În fraze clare, mari, care ar fi putut fi ale unui scriitor din antichitate, istoricul Edward Gibbon arăta că cei de la Versailles au nesocotit toate asigurările și obligațiile solemne, că au dus o politică falsă, ipocrită, care nu se putea înfățișa la lumina zilei, că au încălcat drepturile popoarelor și au rupt pacea. Aducea dovezi acest Edward Gibbon, înșira transporturile secrete de arme livrate de Versailles sau pe care cel puțin le-a tolerat cu bună știință ; lista înfățișată de istoric era lungă. Îi adresa cuvinte tari, acuzatoare, la care nu avea ce răspunde, îi vorbea așa cum trebuie să-i fi vorbit

profetul Samuel lui Saul sau profetul Nathan lui David. Ce noroc avea vărul său din Anglia. Nu numai că dreptatea era de partea lui, dar mai avea și un om mare care s-o spună. Dar el, Louis, pe cine are ca diriguitor al treburilor? Un funcționar bătrîn, șiret, expert în intrigi și în cuvinte meșteșugite.

Manifestul lui Edward Gibbon, scris într-o minunată limbă franceză, nu fu interzis în Paris. Toți îl citiră.

Și Pierre îl citi. În acest manifest, *sieur* de Beaumarchais era nominal citat, se vorbea de firma sa *Hortalez & Compagnie*, de flota sa, de uriașele sale depozite de mărfuri. Pierre surîse mîndru și gînditor. Acum, în sfîrșit, lumea putea să citească, cel mai mare istoric al epocii o afirma în fraze clasice, că *sieur* de Beaumarchais a livrat rebelilor armele care singure le-au dat posibilitatea să se împotrivească regelui lor. Acum meritele sale pentru cauza Americii erau înscrise pe vecie în tablele zeiței Clio [1].

Pierre amînă toate celelalte treburi ale sale. Memoriul lui Gibbon îi crea obligația binevenită de a apăra America nu numai cu armele, ci și cu pana. Era dator s-o facă în numele lui Voltaire și al lui însuși, în numele literaturii franceze, al Lumii Noi și al libertății.

Scria nu numai cu capul, ci și cu inima. Englezii îndrăzneau să vorbească de perfidie. Un istoric cuteza să afirme că Franța a îndemnat coloniile să se despartă. De parcă nu prostia disprețuitoare a miniștrilor englezi ar fi fost o cauză care a îndemnat America să se dezică de coroana engleză. Deși plin de admirație față de marele scriitor Gibbon, Pierre dezvălui ipocrizia rafinată a manifestului său. Cu verva dramaturgului înnăscut, cu elocvența avocatului înnăscut, cu ardoarea răzvrătitului înnăscut, Pierre întocmi un istoric al relațiilor dintre Anglia și America, atît de mușcător, de clar și de spiritual, cum nu mai fusese încă niciodată scris pînă atunci. Numi mica sa operă *Observații la documentul de justificare a Curții din Londra, de Pierre-Augustine de Beaumarchais, armator și cetățean francez.*

Pamfletul avu un succes răsunător. Scrisori entuziaste îl copleșiră pe Pierre din toate părțile țării și de dincolo de gra-

[1] Muza istoriei în mitologia greacă.

niţe. Gudin, care-l comparase pînă atunci cu Plaut şi Aristofan, îl compară acum cu Tacit[1].

Louis citi cu atenţie, clătină de mai multe ori mulţumit din cap. Nimic de zis, ştia să scrie individul. Louis însuşi nu se putea împiedica să nu zîmbească de neobrăzarea şi eleganţa cu care *sieur* Caron lua asupra sa întreaga răspundere pentru livrările de arme. El declara cu strengărească nevinovăţie că, în calitate de cetăţean francez şi negustor onorabil, considerase o cinste să sprijine cauza libertăţii şi să răzbune comerţul francez împotriva piraţilor britanici.

Apoi Louis reflectă că această afirmare a lui *sieur* Caron era o minciună sfruntată, conştientă. Oare nu fusese el însuşi, Louis, nevoit să încurajeze fapta onorabilă a cetăţeanului iubitor de libertate cu o subvenţie de două milioane livre? În contrast cu frazele neserioase, avocăţeşti ale lui Caron, îi reveneau treptat în minte frazele mari, ca săpate în marmură, ale lui Edward Gibbon. O furie surdă îl cuprinse împotriva şarlatanului de Beaumarchais, care îl împinsese în toată această aventură. Căci răscoala americană s-ar fi prăbuşit încă de la început dacă nu s-ar fi amestecat acest afacerist şi nu i-ar fi ajutat pe rebeli.

Louis se bucură cînd şi alţii îl atacară pe Pierre şi-l învinuiră că minte. Pierre trebuise să-şi scrie lucrarea la repezeală şi-i scăpaseră unele inexactităţi. Cînd a înşirat condiţiile umilitoare ale ultimei păci, a afirmat că Anglia şi-a rezervat dreptul de a limita numărul vaselor de război franceze. Asta nu era adevărat, iar *monsieur* de Choiseul, care fusese prim-ministru în anul şaizeci şi trei şi răspundea de pactul acela, era furios. Se ridică împotriva calomniei, ceru ca *Observaţiile* lui Pierre să fie interzise. Vergennes căută să salveze pamfletul atît de reuşit şi eficace. Dar Louis îl întrerupse furios. Ce îngrijită şi cîntărită era fiecare frază din manifestul lui Gibbon, iar acest Caron mintea de-a dreptul, grosolan şi necugetat. Choiseul avea dreptate. Acest Caron era un şarlatan înnăscut. Nu era în stare să scrie nici un singur cuvînt adevărat. Sub pana lui, totul devenea minciună, cea mai bună cauză se preschimba în nedreptate.

---

[1] *Plaut* (250—184 î.e.n.) şi *Aristofan* (450—386 î.e.n.) au rămas în istorie ca mari autori de comedii, iar *Tacit* (55—120) ca cel mai mare istoric al antichităţii.

Observațiile armatorului și cetățeanului Beaumarchais fură interzise.

Pierre se obișnuise cu nedreptatea, o îndura de obicei cu umor. Dar acum realizase o faptă a cărei importanță patriotică o lăudase toată țara. Reușise să exprime atît de clar și de tare opinia poporului francez, cum rar se întîmpla, totuși îi astupaseră pur și simplu gura. Se aflau în război cu Anglia, francezi mureau sub gloanțele englezilor și nu se puteau tipări împotriva englezilor cuvinte ce veneau din inima tututor, pentru că o cutră bătrînă, ramolită, o mumie de ministru s-a supărat pe o frîntură de frază! Bineînțeles că cel care s-a supărat era un aristocrat și cel care jignise era un cetățean de rînd.

Pierre nu se lăsă demoralizat. Au interzis pamfletul. Pamfletul era destinat să trăiască o săptămînă sau o lună. *Figaro* însă nu va îmbătrîni, nici peste o zi și nici peste un an. Pe *Figaro* va ști el să-l apere. Acum abia va căuta să obțină reprezentarea lui.

Îndemnă pe artiștii de la *Théâtre Français* să înainteze manuscrisul șefului poliției și să ceară autorizația pentru spectacol. Încă în aceeași săptămînă primiră răspunsul că nu se putea permite reprezentarea.

Pierre se așteptase la această interzicere. Și Désirée se așteptase la ea. Aproape că se bucura. Acum era de datoria ei să obțină autorizația. Căci acum nu mai era altă cale decît prin Toinette.

Cu răbdare și viclenie, Désirée reușise să strîngă tot mai mult relațiile ei cu Toinette. O făcuse pe Toinette să-i dorească prietenia, îi devenise cu încetul indispensabilă. Toinette simțea în Désirée ceea ce era străin, disprețuitor, periculos. Și tocmai asta o atrăgea. Désirée făcea parte din „poporul" după ale cărui ovații ducea dorul, oricît de ridicole îi păreau.

Deși era însărcinată, probabil pentru a o avea pe Désirée cît mai mult pe lîngă dînsa, Toinette își continua ca și mai înainte studiile de actriță. Învăța, conștiincioasă, pe dinafară cele douăzeci de versuri din Corneille sau Racine, așa cum la timpul său trebuise să facă Désirée, deși pe ea n-o prea ajuta memoria. Acum actrița îi propusese să învețe, în locul

versurilor clasice, proză modernă ; era mai greu, dar și mai folositor. Toinette acceptă numaidecît și învață mai întîi, după sfatul lui Désirée, rolul Rosinei din *Bărbierul.* Astfel își găsi Désirée prilejul să vorbească de *Nunta lui Figaro.* Povesti că piesa are trei roluri feminine, unul mai frumos ca celălalt. Ei însăși, autorul îi destinase rolul subretei Suzanne, dar se întreabă dacă nu ar trebui să prefere pe cel al pajului Cherubin. Toinette, măgulită de neobișnuita încredere a artistei, se arată foarte interesată. „Draga mea, trebuie să-mi dai piesa s-o citesc, o rugă ea. Trebuie să mă lași să te sfătuiesc." — „Nimic nu mi-ar fi mai drag, *Madame,* răspunse Désirée, decît să primesc sfaturi de la o persoană pricepută, despre care știu că-mi vrea binele."

Toinette citi piesa, se entuziasmă pentru roluri, pentru amîndouă. *Mademoiselle* Bertin trebui să creeze costumele. Toinette nu se putea hotărî care costum o îmbracă mai bine pe Désirée, care rol i se potrivea mai bine.

Dar cu acest prilej, Désirée spuse că, din păcate, avea timp să reflecteze asupra problemei, pentru că reprezentarea întîmpina greutăți. „Greutăți ?" întrebă Toinette și ridică din sprîncene. „Da, răspunse în treacăt Désirée. După cum aud, unii birocrați au reticențe. S-au ivit greutăți la cenzură, sau așa ceva, nu știu exact."

Toinette surîse și se bucură de poziția ei. „Vei putea juca pe Suzanne sau pe Cherubin, draga mea — spuse ea amabil — oricînd vei voi. Cred că birocrații vor amuți cînd voi dori eu să văd piesa." — „Dacă veți ajuta ca piesa să fie pusă în scenă, *madame* — răspunse Désirée — veți fi făcut teatrului francez un serviciu extraordinar." — „Mă bucur, Désirée — zise Toinette, și pentru prima dată îi spuse pe numele ei mic — că pot să-ți fac un serviciu."

Istorisi lui Louis că *monsieur* de Beaumarchais a scris o piesă nouă. „Se pare că e extraordinar de bună, zise ea. La *Théâtre Français,* piesa e socotită ca cea mai bună comedie a epocii noastre, sire." Louis opină rece : „Actorii înclină spre exagerare. Domnii mei îmi spun că piesa lui *monsieur* de Beaumarchais este necuviincioasă. *Monsieur* Lenoir a interzis-o." Toinette se arată consternată. Tăcu un moment. „Ar trebui poate să punem să ni se citească comedia, sire, spuse ea pe urmă. Pare să fie o piesă extraordinară. *Monsieur* Le-

noir este uneori prea prudent." — „Am puțin timp, Toinette, răspunse indispus Louis. Războiul..." — „Aș vrea să mi se citească piesa, Louis — insistă Toinette — și n-aș vrea s-o aud singură. Fă-mi dar plăcerea asta, în starea mea. Sigur că *monsieur* de Beaumarchais va fi fericit să ne-o citească." — „Nu vreau ca acest domn să-mi citească ceva", zise Louis repede și supărat. „Dacă credeți, sire, că-i faceți cu aceasta o prea mare favoare, atunci ne-ar putea citi piesa alții, de pildă Vaudreuil și *mademoiselle* Mesnard", propuse Toinette.

Louis șovăia, nefericit, dar nu voia s-o enerveze pe mama copilului său. „Ei da, ei bine", zise el fără entuziasm.

Cînd Toinette îi comunică triumfătoare că regele dorește ca Vaudreuil și cu ea să-i citească piesa lui *monsieur* de Beaumarchais, Désirée străluci de fericire. O entuziasma gîndul că urma să ridice glasul, pentru prietenul ei și pentru lucrarea sa cea mai bună, în fața celui mai puternic om al țării. Și Vaudreuil socoti că este o întrerupere plăcută a nesuferitei sale trîndăvii, să i-l citească grăsunului de la obraz pe *Figaro*.

Désirée și Vaudreuil făcură repetiții. Important era să treacă ușor la lectură peste pasajele periculoase, rebele, ale comediei, iar în locul lor să insiste asupra împletiturii viclene a intrigii. Dar pentru ca aceasta să reușească, pentru ca impertinența răzvrătitoare a piesei să nu iasă goală și despuiată la iveală, era nevoie de mai mult conținut cu care s-o acopere.

Désirée găsi că nu era nici o pagubă dacă Pierre avea să mai lucreze puțin la *Figaro*. Căci cea care-și făcea acum repetițiile era alta decît aceea Désirée care savurase la prima lectură cu atîta încîntare inteligența lui elegantă, combativă. Descoperirea uluitoare că ea avea și inimă, o făcea acum să pretindă mai mult. Piesa trebuia să fie o capodoperă, ceva desăvîrșit. La inteligența, impertinența, la umorul lui, Pierre trebuia să mai adauge sentiment, muzică, poezie.

Reuși să-l convingă pe Pierre. El își dădu seama că era prea multă acuzare în comedie și prea puțină poezie. Se apucară de lucru.

Autorul situase oamenii și întîmplările comediei sale în Spania, dar costumele erau superficiale. Acum își aminti de timpul petrecut în Spania, o dusese bine pe atunci, și extrase din amintire culoare, muzică, lumină. Dintr-un palat ce se

putea înălța oriunde în lume, creă conacul Aguas Frescas de lîngă Sevilla. Din figuri ce se potriveau oriunde, croi figuri de spanioli. Prefăcu marele monolog al lui Figaro dintr-o tiradă, pe care orice actor o putea recita la rampa oricărui teatru, într-o scenă bine conturată. Acum un Figaro spaniol se plimba plin de nerăbdare, speranță și teamă pe o alee de castani uriași, bine îngrijiți, o alee pe care Pierre o cunoștea destul de bine; se afla într-adevăr nu departe de Sevilla și Pierre petrecuse acolo o oră încărcată de speranțe și teamă.

Și Vaudreuil, care participa la munca celor doi, era satisfăcut. La început îl supărase că nu-i era permis să-l înzestreze pe Figaro cu toată verva și impertinența camerierului răzvrătit; căci își închipuia că avea suficient talent actoricesc ca să înfățișeze chiar și plebea rebelă. Acum însă, începu să se identifice cu contele Almaviva. Chiar dacă la început Pierre nu voise să înfățișeze prin contele Almaviva decît întreaga obrăznicie îngîmfată a aristocraților, chiar dacă, creîndu-l, nu dorise decît să-și ușureze sufletul de necazul ce-l purta unor Vergennes, Lenormant și chiar Vaudreuil, acum, în fața unui Vaudreuil atît de dornic să-l ajute, îl rotunji pe contele Almaviva, îl făcu om. Adăugă, la îngîmfarea și desfrînarea sa, o notă de eleganță cuceritoare, simpatică. Îi conferi demnitate și tact chiar în fața deziluziei eșecului. Vaudreuil văzu cum contele Almaviva se transforma, portretul îl măgulea, contele îi plăcea din toată inima. *Nunta lui Figaro* devenea treptat o comedie pe care o crease el, Vaudreuil, și pe care, din mărinimie, îl lăsa pe protejatul său Beaumarchais s-o iscălească.

Cînd Désirée îi spusese Toinettei că șovăie dacă să joace pe camerista Suzanne sau pe pajul Cherubin, fusese mai mult decît o stratagemă. La început se închipuise doar în rolul rafinatei subrete Suzanne, la a cărei creare contribuise ea însăși; acum însă o atrăgea mult mai mult rolul copilandrului Cherubin. Figura aceasta era abia schițată, dar îl vedea pe paj înaintea ochilor, așa cum voia să-l joace, un băiat care se trezește la viață, mînat de porniri pe care singur nu le înțelege încă, atras de fiece femeie, lunecînd naiv de la una la alta.

Pierre rămase uluit cînd ea îi spuse ce avea de gînd. O privi cum stătea în fața lui, subțire, mică, drăguță, cu nasul obraznic, puțin cîrn, cu atitudini strengărești, și nu vedea în

ea decît pe subreta Suzanne. Dar ea începu să joace ceea ce îi propunea, şi ochii i se luminară. Ca om de teatru, înţelese toate posibilităţile rolului lui Cherubin ; era limpede că acesta nu putea fi jucat decît de o fată, şi anume numai de Désirée. Ca scriitor înţelese toată viaţa complicată pe care Désirée visa s-o insufle băiatului. Dar nici acum nu văzu nimic, nici acum nu văzu ce se petrecea în Désirée, nu vedea decît pe actriţa care urma să joace rolul pajului Cherubin.

„O, ce proşti sînt uneori oamenii deştepţi", repetă Désirée o frază din Figaro.

Plină de o amară bucurie, amestecată cu ironie, se apucă împreună cu Pierre să-l creeze din nou pe Cherubin. Şi Cherubin ieşi aşa cum şi-l închipuise ea : veselia naivă şi dezorientarea iniţială a unui sentiment tineresc, învăluite într-o frivolitate delicată, simpatică. Şi acum Pierre creă acel mic cîntec în stil popular, pe care îl căutase din totdeauna şi care nu avea noimă decît pe buzele lui Cherubin. Trebuiau să fie versuri foarte simple şi aşa şi fură. Romanţa trebuia să cucerească pe fiecare, venea din popor şi dovedea că Pierre, cu toate manierele sale de om de lume, se trăgea din popor. Désirée luă ghitara lui Pierre, zdrăngăni şi cîntă şi totul mergea ca de la sine.

Hi, căluţ, fără-ncetare,
Inima, inima tare mă doare,
În voia calului pornesc
Din loc în loc să rătăcesc.

Apoi Pierre compunea strofa următoare, Désirée găsea cuvîntul ce lipsea, iar lui îi venea în minte încă o strofă.

Dar cuvintele lui Pierre trebuiau să fie cîntate pe melodia cîntecului : *Malbrough s'en va-t-en guerre*[1] ; ea îl inspirase pe Pierre, îl ajutase să-şi compună versurile. Vechiul cîntec era din nou la modă în urma războiului din America şi Pierre se gîndi zîmbind că cel puţin astfel America îi răsplătea ceea ce făcuse pentru ea.

---

[1] „Malbrough porneşte la război", primul vers dintr-un foarte popular cîntec francez în care este ironizat, stîlcindu-i-se numele, un general englez, ducele de Marlborough (1650—1722) care a învins armatele franceze. Cîntecul are un iz batjocoritor la adresa englezilor şi e antirăzboinic.

Lectura avea loc în salonul galben al Toinettei.

Désirée şi Vaudreuil îşi dădeau seama cît de îndrăzneaţă era încercarea. Era foarte posibil ca tocmai citirea să-l întărîte pe bănuitorul Louis împotriva comediei. Totuşi, aveau speranţe. Louis era singur în faţa a trei apărători entuziaşti ai piesei şi trebuia să mai ţină seama şi de starea Toinettei.

Louis era bine dispus şi însufleţit de o veselă nerăbdare. Se hotărîse să facă iubitei sale soţii o bucurie şi, dacă piesa nu avea să fie prea necuviincioasă, să o lase să treacă, numai ca să nu pericliteze pe viitorul *dauphin* necăjind-o pe Toinette. Ca să-şi păstreze buna dispoziţie în timpul lecturii, mîncase bine înainte şi ceruse să i se mai pregătească o bucată de pateu de iepure şi ceva dulciuri.

Era o seară de vară, afară nu se întunecase, dar perdelele fuseseră trase şi se aprinseseră lumînările. Louis îi ajută Toinettei să se aşeze comod, el însuşi se instală în fotoliul său cel mare şi zise : „Şi acum începeţi, *monsieur* şi *madame*." Vaudreuil şi Désirée începură să citească. Respectînd planul ce şi-l întocmiseră, săreau peste tot ce putea pare necuviincios şi primul act, care era lung, trecu cu bine. Cînd ajunseră în actul al doilea la romanţa lui Cherubin, Louis se înveseli chiar. Fredonă şi el, iar cînd Désirée termină cîntecul şi, în rolul contesei, făcu observaţia : „E naiv şi are sentiment", confirmă cu o neobişnuită vioiciune : „Adevărat, foarte adevărat. E tare drăguţ, îmi place." Repetă refrenul : *Que mon coeur, mon coeur a de peine*[1], se adresă Toinettei şi zise convins : „Asta ar trebui s-o cînţi, Toinette."

În tot cursul actului al doilea, Vaudreuil se stăpîni, puse în valoare, după cum se vorbiseră, numai rolul contelui, mascînd avîntul lui Figaro. Désirée prindea curaj.

Dar în actul al treilea îi veni tot mai greu lui Vaudreuil să se ţină de indicaţiile lui Désirée. Cu timpul, începuse să-i pară rău că spune slab, fără viaţă şi fără intonaţie, frumoasele, spiritualele fraze ale lui Figaro ; în definitiv, aici era actor şi avea dreptul la succes. Îşi aminti de marea sa bucurie cînd Pierre îi citise prima oară piesa şi găsea că e o lipsă de gust să răpeşti comediei hazul ei, care consta tocmai în inteligenţa obraznică a lui Figaro. Nu voia să lase piesa să cadă,

[1] „Inima, inima tare mă doare"...

nu voia să-şi renege copilul. În afară de asta, Vaudreuil savura tot mai mult farmecul situaţiei. Să-i spună flegmaticului grăsun anumite adevăruri în faţă ; cu asemenea ocazie nu se mai întîlnea el a doua oară în viaţă. Tonul cu care îi citise atunci prima oară Pierre una sau alta din frazele lui Figaro i se întipărise adînc şi nu-l uitase. Această intonaţie lua tot mai mult locul celeilalte, meşteşugite, pe care o exersase cu Désirée. Prinse să accentueze frazele aşa cum le intonase Pierre, astfel încît îşi recăpătară culoarea lor originală.

Louis începu să se neliniştească. Din cînd în cînd, lua cîte o bucată din pateul de iepure, înfulecînd-o ca să-şi înece enervarea. Îşi propusese să fie indulgent. Existau pasaje frumoase în piesă şi *madame* Mesnard rămînea o artistă bună, de asta era convins. De altfel era impresionant şi felul cum îl citea Vaudreuil pe contele Almaviva. Natural că rolul era puţin exagerat. Vaudreuil însuşi o fi aşa de impertinent şi de brutal ca acest Almaviva, dar din fericire majoritatea nobililor săi erau altfel. De altminteri, şi dreptul primei nopţi fusese desfiinţat.

Treptat însă, în ciuda voinţei sale, Louis se interesă mai mult de firea şi soarta cameristului Figaro decît de cea a contelui. Desigur, nu era plăcut cînd un altul voia să ţi se urce în patul nevestei în prima noapte, înainte ca tu însuţi să te fi culcat cu ea. Dar dacă contele devenea antipatic prin poftele şi brutalitatea sa, cameristul obraznic, rebel, prefăcut, era şi mai puţin simpatic. Ce făcea şi spunea nu avea drăgălăşenia unei comedii, era curată impertinenţă. Acest individ îşi rîdea de orice autoritate. Şi în el, în spatele lui, se afla desigur însuşi *monsieur* Caron.

Désirée căută să-l domolească pe Vaudreuil cu privirea şi cu mici gesturi. Dar acesta se aprinsese şi, cînd văzu că Louis se enerva, plăcerea de a-l înfuria tot mai mult pe grăsun îl făcu să uite scopul lecturii.

Toinette urmărea scena cu îngrijorare. Totodată simţea din nou în seara aceasta, pentru prima oară după multă vreme, farmecul lui Vaudreuil. Cum vibra şi strălucea obrazul său, cît de periculos ameninţau sprîncenele groase şi ochii săi îndrăzneţi, ce inteligent era tot ce spunea felul cum o spunea. Ce mai actor şi bărbat era el, contele şi Figaro la un loc ;

după ce îl va naște pe *dauphin*, își va aminti de el și de promisiunea pe care i-o făcuse.

Désirée era indignată de nestăpînirea aristocratului care dădea peste cap tot planul. Dar prin frazele lui Vaudreuil auzea mereu glasul lui Pierre și, în toată supărarea ei, se gîndea înveselită că, prin gura primului nobil al țării, însuși Pierre al ei zvîrlea în obrazul puhav al regelui adevărurile orașului Paris și ale sale proprii.

Louis deveni tot mai furios. Ca să se liniștească, luă o bomboană, o puse neatinsă la loc pe farfurie, apoi o vîrî totuși în gură. Se ridică. Umblă în sus și în jos, mestecînd, clătină din capul său masiv și zise cu jumătate glas: „Asta-i foarte rău — apoi: nemaipomenit de exagerat — și iar: caricatură lipsită de gust." Désirée se opri din citit. Louis se așeză iar, dar de astă dată pe un mic scaun aurit, peste care șezutul său se revărsa masiv. Întrebă pe Toinette: „Te simți bine, draga mea?" Și cînd ea dădu afirmativ din cap, spuse lui Désirée politicos și hotărît: „Citiți mai departe, *madame*".

Se citi mai departe și, pe cînd vocea joasă a lui Vaudreuil și acea clară a lui Désirée îi sunau la ureche, Louis se gîndi la *monsieur* Caron cel sigur de sine și o mînie surdă îl cuprinse. Ar fi fost o nebunie să lase pe parizienii săi să vadă această piesă. Era într-adevăr de ajuns că o înlănțuire politică nenorocită îl obliga să poarte război alături de rebelii din vest; nu mai era nevoie să lase să se răspîndească în capitala sa idei subversive. Acest Caron ținea evident să devină aci la Paris și Catilina și Grachus [1], ca doctorul Franklin la Philadelphia. Cei doi se ajutau unul pe altul, voiau să dărîme Anglia și Franța. Furios, se gîndi la toate cîte i le făcuse acest om. Publicase scrieri subversive contra justiției sale. Furnizase arme rebelilor pentru blestemata lor victorie de la Saratoga. El, acest Caron, acest camerist impertinent, răzvrătit, acest Figaro era cel care-l tîrîse contra voinței sale în aventura americană. Și acum acest om îndrăznea să-și rîdă de dînsul în prezența reginei.

Actul al patrulea era pe terminate. Louis se ținea cu greu pe scaunul cel mic. Respira zgomotos. Se stăpîni.

[1] *Catilina* (109—62 î.e.n.) este considerat ca prototip al uneltitorului fără scrupule care urmărește puterea personală. Cei doi frați *Grachus* (secolul al II-lea î.e.n.) au fost mari luptători pentru drepturile democratice ale poporului.

„Nu găsesc că această piesă poate fi jucată", spuse el înfricoşător de calm. Nimeni nu vorbi. Nu se auzea decît respiraţia zgomotoasă a lui Louis. „Ascultaţi mai întîi pînă la sfîrşit", îl rugă după un timp Toinette. Louis uitase cu totul de sarcina ei. Îşi reveni. „Cum porunciţi", zise el.

Désirée începu să citească ultimul act. Acum venea la rînd Vaudreuil şi îndată urma marele monolog. Acest monolog îl scurtaseră, clipind din ochi, la cîteva fraze scurte. Dar cînd începu acum monologul, Vaudreuil gîndi că şi aşa totul era pierdut şi voi cel puţin să se distreze.

Puse cu nerușinare manuscrisul deoparte şi spuse monologul din memorie, aşa cum îl scrisese Pierre, îi dădu drumul poantă după poantă. Frazele scînteietoare se înşirau ascuţite, tăioase: „Cartea mea a fost interzisă şi pe cînd se punea lacăt la uşa editorului meu, mi se deschidea uşa Bastiliei. Şase luni am fost ţinut acolo pe casă şi masă şi această economie a fost singurul cîştig pe care mi l-a adus literatura"... „Numai oamenii mici se tem de cărţi mici..." „Pentru că sînteţi nobil, domnule conte, vă închipuiţi că sînteţi un geniu. Rang, bogăţie, titluri, funcţiuni, pentru asta vă umflaţi în pene. Dar mă rog, ce aţi înfăptuit în schimbul tuturor acestor avantaje? V-aţi dat osteneala de a vă naşte."

Louis se plimba prin cameră, greoi, enervat. Respira atît de zgomotos, încît Vaudreuil trebui să ridice glasul ca să-i acopere fornăitul. Désirée văzu, nu numai că nu s-a obţinut nimic, dar că totul s-a stricat pentru totdeauna. Totuşi şedea cu faţa liniştită şi în locul lui Vaudreuil îl vedea pe Pierre al ei şi prin glasul lui Vaudreuil auzea vocea obraznică, rîzîndă, atotbiruitoare a lui Pierre, care zvîrlea regelui în obraz tot ce credea despre el şi Curtea lui.

„Eu însă — spunea acum Pierre-Vaudreuil — care mă trag din mulţimea fără nume, a trebuit să pun în joc mai multă şiretenie şi pricepere ca să-mi pot duce pur şi simplu viaţa, decît a cheltuit Spania în ultima sută de ani pentru a..."

Nu apucă să spună fraza pînă la capăt. Louis bătu tare cu inelul său pe marmura căminului. „Mulţumesc, zise el. E destul, m-am lămurit."

Toinette şezuse tot timpul tolănită, dar cînd Vaudreuil rostise monologul cu atîta pasiune, se îndreptase din spate. „Nu vă place piesa, sire?" întrebă ea dulce. „E dezgustă-

toare — declară Louis — necuviincioasă de la primul pînă la ultimul cuvînt", şi-şi îndreptă mînios ochii bulbucaţi cînd spre Vaudreuil, cînd spre Toinette şi apoi iar spre Vaudreuil. „Dar e foarte spirituală", zise Toinette. „Da — zise Louis veninos — are muzică în ea. Dar nu doresc ca lumea să se ocupe de această muzică. Nu vreau ca cineva să dea ascultare acestei muzici. Sînt meschin şi nu-mi plac cărţile mici. Vă spun, *madame*, nu permit ca această piesă să fie jucată. Destul cu concesiile! strigă el deodată cu vocea piţigăiată. Şi cu compromisurile! Bastilia. Îndrăzneşte să-şi rîdă de Bastilia mea, acest individ. Mai curînd pun să dărîme Bastilia, decît să-mi dau consimţămîntul pentru această piesă."

Se făcuse tăcere. Vaudreuil, obraznic, închise zgomotos manuscrisul. Louis însă zise politicos şi cu o ironie care de altfel îi era străină: „Vă mulţumesc, dragul meu marchiz, aţi citit foarte bine. Iar dumneavoastră, *madame* Mesnard, sînteţi o mare actriţă."

Pierre fu mai puţin dezamăgit de eşec decît ceilalţi. Aşa era soarta lui, nimic nu-i mergea de la sine; îi era dat să lupte.

Mai întîi trebuia trezită curiozitatea lumii. Din rîndurile clicii mov se răspîndi zvonul uimitor, revoltător, că însuşi regele, din pură susceptibilitate şi proastă dispoziţie, interzisese noua piesă a lui *monsieur* de Beaumarchais, o comedie fermecătoare.

În reuniunile ce le organizau, Vaudreuil, Polignac şi alţi membri şi prieteni ai clicii mov îl rugau pe Pierre să le vorbească de piesa sa, să le citească dintr-însa. Pierre se lăsa mult rugat. Se afla că are manuscrisul în trăsură. Trimiteau să-l aducă. Se prezenta frumos, elegant, era legat în piele scumpă albastră, cu încheietoare de argint. Pierre se aşeza comod, cerea cu insistenţă amabilă ca cei care se aflau tocmai la masa de joc sau aveau ceva de discutat să nu se lase deranjaţi. Apoi, în mijlocul zgomotelor seratei, în mijlocul clinchetului monezilor şi al rîsetelor înăbuşite, citea o scenă şi apoi încă una. Se pricepea să pătrundă în sufletul ascultătorilor săi, să-i cucerească mereu cu alte mijloace. Curînd jucătorii părăseau masa verde, perechile de îndrăgostiţi se opreau din şoapta lor galantă, toţi se adunau în jurul cititо-

rului. Iar cînd plăcuta încordare ajungea la culme, Pierre zicea zîmbind: „Acum ajunge", își închidea manuscrisul, lega cu degetele sale îngrijite, îndemînatice, panglicile de mătase albastră ale mapei și nimic nu-l putea convinge să citească mai departe. „Locul unei comedii e pe scenă, domnilor și doamnelor, spunea el. N-am dreptate? Am scris această piesă ca să fie jucată, nu ca să fie citită." Și toți erau indignați că regele, dintr-o încăpățînare prostească, urîcioasă, împiedică orașul și Curtea să se desfete cu o comedie atît de frumoasă, de spirituală.

Așa citi Pierre cîteva scene din *Figaro* în salonul doamnei de Genlis, cîteva la prințesa Lamballe, cîteva la prințesa Rohan. Și de fiecare dată se oprise cînd ascultătorii dăduseră de gustul comediei și cereau mai mult, mai mult, mai mult.

O scenă însă o citise peste tot, a patra din actul al doilea, pe care o poreclise *Conversație în limba spaniolă* după frumosul tablou al lui Vanloo [1]. Era scena în care Cherubin cînta romanța. Pierre o cînta, o fredona, îi dădea viață mimînd și gesticulînd, romanța cucerea publicul.

Din saloanele nobililor domni și doamne, romanța se răspîndi în oraș și, cu ea, numele și faima noii piese. Ce e asta? se întreba lumea. „Asta este din piesa cea nouă a lui *monsieur* de Beaumarchais, din *Figaro*", ziceau valeții, iar negustorii ambulați spuneau: „Asta este din *Figaro* al lui *monsieur* de Beaumarchais, pe care regele l-a interzis", și în cîrciumi și în cafenele se spunea: „Asta este din *Figaro* pe care regele nu vrea să ne lase să-l vedem". Parizienii fredonau *„Que mon coeur, mon coeur a de peine"* și vorbeau de *Figaro* și de Beaumarchais, zicînd: „Iar ni l-au interzis!"

Cînd Pierre fu invitat de ducesa de Richelieu — a treia soție a preabătrînului duce, o femeie tînără cu care nu se însurase decît ca să-și necăjească fiul — se aflau acolo, printre numeroșii oaspeți, și cîteva înalte fețe bisericești. Ducesa îl rugă pe Pierre, în cuvinte măgulitoare, să binevoiască a citi cîteva scene ale mult-discutatei sale comedii. „Conversația în limba spaniolă — rugă ea — și scena în care pajul se ascunde. Ducele de Guines îmi spune că mai rîde și acum cînd își aduce aminte de ea." Pierre se împotrivi. Făcu aluzie la

[1] *Louis-Michel Vanloo* (1707—1771) — pictor francez, membru al Academiei Franceze; între 1736 și 1752 a funcționat ca pictor al curții regale spaniole.

arhiepiscop și la ceilalți prelați, pe care i-ar face poate să plece. Dar *monsignore* de Virieu întrebă cu o amabilă indignare dacă *monsieur* își închipuie fețele bisericești ale secolului său numai în chip de sfinți stîlpnici păroși și rufoși. Oare n-a cerut cardinalul Bibbienna lui Macchiavelli să-i citească *Mătrăguna?* Și n-a fost de față legatul papal Chigi cînd Molière a citit *Tartuffe?* Așa că Pierre citi, iar prelații ascultară cu tot atîta plăcere ca și ceilalți și rîseră și aplaudară ca și ceilalți, fredonînd *„Què mon coeur, mon coeur a de peine". Monsignore* Virieu îl amenință pe Pierre cu degetul: Ești un pișicher, dragul meu, și toți se mirau că Louis voia să împiedice frumoasa piesă să ajungă pe scenă. „E prea sever tînărul rege — zise *monsignore* de Govone — nu are înțelegere pentru slăbiciunile trupului."

Pe vremea aceea se afla la Paris moștenitorul tronului Rusiei, marele duce Pavel. El și cu soția sa, o prințesă de Württemberg, călătoreau incognito, sub numele de contele și contesa du Nord. Fuseseră primiți cu mare cinste la Versailles. Nu-i veni greu lui Vaudreuil și alor săi să trezească curiozitatea nobililor ruși pentru Beaumarchais. Văzuseră *Bărbierul* la St. Petersburg, marea ducesă citise cu plăcere pamfletele lui *monsieur* de Beaumarchais.

Se stabili o întîlnire în salonul Gabriellei Polignac. Rușii rămaseră încîntați de Pierre. Marea prințesă și prima ei doamnă și prietenă, de asemenea nemțoaică, erau entuziasmate. Scriitorii ce le fuseseră prezentați pînă acum erau majoritatea stîngaci, timizi și se lăsau greu antrenați în conversație. Acest om, care trecea drept unul dintre cei mai mari autori în viață, era amuzant și se prezenta bine, mai curtean decît cel mai isteț om de Curte, găsea la toate un răspuns plăcut, galant. Nimic nu dădea de bănuit că era în complot cu conducătorul rebelilor americani. Îl rugară cu insistență să le citească. Din păcate, nu avea manuscrisul la el. Dar era posibil să fie în trăsură. Trimiseră pe cineva să-l caute, fu găsit. Doamnele erau cucerite încă înainte ca Pierre să fi început. Ascultară cu încîntare, rîsul lor acoperea pe al celorlalți, lăcrimară de plăcere.

Prima doamnă a marii ducese, o baroneasă Oberkirch, îi istorisi lui Pierre că văzuse în Germania o piesă al cărui erou era el, *monsieur* de Beaumarchais. Artistul care-l juca era

desigur tare stîngaci în comparație cu originalul, dar piesa în întregul ei o fermecase. Subiectul cuprindea aventura prin care trecuse *monsieur* de Beaumarchais cu spaniolul Clavijo și pe care o povestise așa de viu în *Memoriile* sale. Piesa era a unui scriitor mai tînăr, care începuse să fie cunoscut în Germania, pe nume Goethe. Pierre se gîndi puțin, își aminti politicos că auzise de o astfel de lucrare dramatică, trecu însă sub tăcere că cunoștea această cîrpăceală și o disprețuia.

Marele duce Pavel avu o idee. Ce ar fi dacă piesa lui Pierre, care întîmpină greutăți la Paris, ar fi jucată la St. Petersburg? În tot cazul, el va vorbi cu intendentul, *monsieur* de Bibikov, îi va povesti despre noua comedie și-i va da dispoziții ca, în vederea spectacolului, să ia contact cu *monsieur* de Beaumarchais.

Pierre se înfoiă de mîndrie. Era bine că marele duce îi făcea această propunere în prezența colegilor Chamfort, Marmontel, Sedaine. Acum se dovedea că bravul său Gudin avea dreptate: el, Pierre, răspîndea gloria Franței pe tot globul, pînă la Polul Nord, era într-adevăr urmașul lui Voltaire.

Sosi vestea despre o luptă maritimă care avusese loc pe coasta bretonă, lîngă o insulă pe care francezii o numesc Ouessant, iar englezii Ushant. La început se spunea că ar fi o mare victorie, apoi că lupta fusese nedecisă, iar în cele din urmă reieși că era mai curînd o înfrîngere decît o victorie.

La Versailles existau două teorii asupra modului cum trebuie dus războiul. Una propunea o invazie în Anglia, cealaltă trimiterea unui corp expediționar în America. Louis era împotriva ambelor proiecte, dar se putea mai curînd învăța cu gîndul unei expediții în țara depărtată decît cu planul invaziei. Victoria îndoielnică de la Ouessant îi făcu și mai nesuferită încercarea de invazie.

Vaudreuil era un adept necondiționat al teoriei invaziei și se socotea chemat să conducă o astfel de acțiune. Greșelile și prostiile pe care le făcuseră eroii de la Ouessant îi sporiră indignarea împotriva faptului că era condamnat să-și piardă vremea fără rost. Înainte de toate era furios pe ministrul Montbarey. Incapacitatea lui de a lua hotărîri îndrăznețe era, după părerea lui, principala cauză a înfrîngerii. Niciodată un Montbarey nu va însărcina pe un om de curaj ca el, Vaudreuil, cu comanda dorită. Montbarey trebuia îndepărtat.

Pentru a-l doborî, nu era decît o singură cale : intervenţia Toinettei.

Cît timp Vaudreiul o dorise pe Toinette, nu-i fusese greu să-i ceară sprijin. Acum însă, cînd îi era indiferentă, trebuia să-şi calce pe inimă ca s-o roage ceva. Comanda marii campanii merita însă un asemenea sacrificiu.

De cînd era însărcinată, Toinette era atît de preocupată de problema sănătăţii ei şi a *dauphin*-ului, încît nu-şi putea închipui că în starea în care se afla, cineva ar putea veni la ea cu o chestiune politică. Şi acum, cînd Vaudreuil o rugă, încet şi insistent, să-i acorde o convorbire confidenţială şi anume într-una din „camerele de serviciu", crezu că este vorba de o explicaţie sentimentală. Şovăi, măgulită, se lăsă rugată, îşi spuse că într-adevăr pune răbdarea lui Vaudreuil la grea încercare, cedă.

Îl aşteptă în aceeaşi „cameră de serviciu" în care înfruntase uneori curtea sa foarte insistentă. Stătea în faţa oglinzii. Prietenii ei o asiguraseră că nu se schimbase din cauza sarcinii, că cel mult arată mai liniştită, mai fericită. Cercetă dacă e adevărat, îşi examină chipul de parcă ar fi fost un document greu de descifrat.

Prin oglindă îl văzu venind pe Vaudreuil. Faţa lui brutală, cu greu stăpînită, trezea în ea dorinţa, o afecţiune vecină cu mila şi teama. Îi zîmbi prin oglindă, văzu cum se înclină. Apoi cum o sărută atent pe umărul pudrat.

În sfîrşit, se întoarse spre el. „Ce s-a întîmplat, François?" întrebă ea cu glas nesigur. Aştepta cu nesaţ s-o copleşească cu reproşuri nerăbdătoare, desperate şi era dispusă să-i răspundă cu cuvinte prietenoase, mîngîietoare, să-i spună că acum partea mai lungă a aşteptării trecuse.

„Nu-mi vine uşor, *madame* — începu el — să vă tulbur fericita dumneavoastră neştiinţă şi să vă pun într-o stare de enervare, care poate că este dăunătoare sănătăţii dumneavoastră." Ea rămase neplăcut surprinsă ; asta nu părea să fie introducerea la o declaraţie de dragoste. „Îmi pare rău — continuă Vaudreuil — dar trebuie s-o fac. E vorba de interesele dumneavoastră, *madame,* cele mai importante". — „Nu înţeleg nici un cuvînt", replică Toinette.

„Aţi făcut spirite la adresa celor de la Ouessant, *madame* — declară Vaudreuil — şi cu drept cuvînt. Dar înfrîngerea

nu este numai ridicolă. Să nu vă înşelaţi. Batjocura şi indignarea parizienilor nu se îndreaptă numai asupra domnilor care comandă flota, ci, întîi de toate, împotriva dumneavoastră." Dar Toinette nu era dispusă să se lase enervată; clătină numai din cap, mirată, plictisită. „Tot la două zile — continuă el insistent — apar pamflete noi, răutăcioase, împotriva dumneavoastră. Slaba noastră politică de război este pusă în seama dumneavoastră. Vi se reproşează că aţi voi să reţineţi armata, ca s-o trimiteţi în ajutorul Habsburgilor."

Toinette dădu din umeri. „Nu vreau să aud de prostia asta, François — zise ea liniştită — nu sînt dispusă pentru aşa ceva", şi surîse cufundată în sine, fericită. „Trebuie să ascultaţi, *madame*, se răsti Vaudreuil cu vechiul ton, temut, iubit, ameninţător. Vă cer să lăsaţi deoparte indiferenţa dumneavoastră comodă."

În sfîrşit, Toinette se revoltă. „Dar ce vă trece prin cap? se indignă ea. Politica mea nu este nici Austria, nici America, politica mea este *dauphin*-ul şi nimic altceva. Lăsaţi-mă în pace." — „Nici nu mă gîndesc la asta, răspunse Vaudreuil. Războiul care se duce acum este războiul dumneavoastră. Este războiul nostru, al *dauphin*-ului dumneavoastră. Nu fiţi atît de laşă, se răsti el. Nu fugiţi atît de jalnic de realitatea dumneavoastră." O apucă violent de mînă.

Toinette se temea de ochii, de mîinile lui. Plînse. „Credeam — se văieta ea — că cel puţin acum mă veţi lăsa în pace. Credeam că mă veţi lăsa în pace măcar pînă voi avea copilul."

Lacrimile nu-i stăteau bine. Vaudreuil o examină critic, fără milă. Trăsăturile i se îngroşaseră, îi displăcea, nu înţelegea cum de putuse dori atîta timp şi cu atîta sete să se culce cu ea. Lucrul cel mai bun ce-l putea face femeia aceasta, ca să-l compenseze de lunga, prostească aşteptare, era să obţină pentru el comanda. „Recunoştinţa — zise el amar — nu a fost niciodată o calitate a casei dumneavoastră. Am renunţat la visul meu să plec în luptă, să plec în America, fie şi ca simplu colonel, pentru dumneavoastră, *madame*. Am sacrificat înclinaţiile mele militare pentru gloria *Trianon*-ului. Şi dumneavoastră nu-mi împliniţi nici cea mai mică rugăminte. Nu înţelegeţi că e vorba chiar de dumneavoastră, de toată Franţa? Vedeţi doar unde se ajunge, dacă în fruntea arma-

tei şi a flotei se pun oameni slabi şi idioţi. La lupta de la Ouessant. Nu mai pot să rabd una ca asta, nici ca bărbat, nici ca francez. Cer comanda supremă asupra forţelor armate din Bretagne. Dacă în dragoste mă lăsaţi să sufăr — încheie el încruntat — daţi-mi cel puţin prilejul să mă disting în război."

„Dar singur sînteţi vinovat de toate, îi reproşă Toinette. Aţi alungat pe Saint-Germain şi l-aţi pus pe acest Montbarey. Şi acum Montbarey nu vrea să vă trimită în Bretagne." — „Montbarey! răspunse dispreţuitor Vaudreuil. Cînd o asemenea plantă te înţeapă, o smulgi." Şi pentru că Toinette tăcea, adăugă: „N-am nimic de obiectat dacă în timp de pace oameni slabi ocupă funcţii înalte. Dar în timp de război ar trebui numit ministru de Război un om care să poată măcar deosebi o hartă de un model de covor."

Toinette se reculese şi hotărî. „Ascultă, François — spuse ea — te ajut bucuros. Dar în starea mea binecuvîntată trebuie să fiu prudentă. Întreabă pe Lassone, n-am voie să mă enervez. Voi vorbi cu Louis, dar numai într-o zi cînd o să am impresia că nu-mi va face rău."

Vaudreuil trebui să se mulţumească şi cu atît.

Deşi conflictul dintre Austria şi Prusia pentru succesiunea bavareză se ascuţea într-una, Viena nu făcu apel la ajutorul Toinettei. Desigur că Josef ar fi dorit să-i amintească de datoria ei printr-o scrisoare tăioasă şi ironică, aşa cum avea el obiceiul să scrie, dar bătrîna împărăteasă nu-i dădu voie. Dorea să se ţină seamă de starea Toinettei.

Regele Friedrich năvăli însă în Boemia şi atunci Maria Theresia însăşi i se adresă Toinettei cu o scrisoare îndurerată. Înţelegea, scria dînsa, că iubitul ei ginere a neglijat problema austriacă din cauza altor greutăţi. Acum însă, fusese fără voie tîrîtă într-un nou război cu duşmanul ei de moarte, supuşii ei aveau din nou de îndurat nespuse suferinţe şi ea nu putea face alta decît să-şi petreacă nopţile în lacrimi şi rugăciuni. Iubita fiică va înţelege că în această grea cumpănă se adresează ei.

Împărăteasa mai însărcină şi pe reprezentanţii ei din Paris să o îndemne pe Toinette să-l influenţeze serios şi insistent pe Louis, ca nu cumva să înrăutăţească şi mai mult situaţia

cu atitudinea sa molatică. S-o dăscălească amănunţit pe Toinette ce are de spus şi ce nu. Totuşi, într-un postscriptum, bătrîna împărătească ruga : Dar să nu fiţi prea aspru cu copila, dragul meu Mercy. Gîndiţi-vă la starea fiicei mele şi fiţi îngăduitor şi prudent cînd o veţi dojeni.

Intrarea trupelor lui Friedrich în Boemia o tulbură pe Toinette. Ca fetiţă încă, auzise plîngeri şi blesteme contra tiranului prusac, care aducea atîta nenorocire lumii şi mai ales teritoriilor habsburgice. Ar fi putut să se astîmpere după ce-i răpise bunei ei mame Silezia. Iată însă că acum, în nestăvilita lui lăcomie, o atacase iar pe bătrînă. O durea pe Toinette şi-i rănea mîndria faptul că nu putuse împiedica aceasta.

Mercy şi abatele Vermond o găsiră plîngînd. Tot ce avea pe inimă contra lui Josef se topise, se gîndea la fratele ei, la „Seppl" al ei, cu tristeţe şi milă. „Ce îngrozitor, *messieurs* — spuse ea în repetate rînduri trimişilor mamei sale — cîte nu ne face omul acesta bătrîn şi rău !"

Abatele Vermond deschise gura sa enormă. „Este de datoria dumneavoastră, *madame* — zise el — de a interveni. Este exact cazul prevăzut de clauza a IV-a a tratatului de alianţă : Austria a fost atacată. Trebuie să-i explicaţi augustului dumneavoastră soţ că este de datoria lui, în calitate de aliat şi membru al pactului de familie, să vină în ajutorul împăratului. Regele preacreştin nu poate rămîne nepăsător cînd mama şi fratele dumneavoastră sînt atacaţi de tiranul din Prusia. Războiul a fost impus familiei dumneavoastră. Regele preacreştin nu trebuie să vă părăsească pe dumneavoastră şi familia dumneavoastră." Mercy îi aminti însă lui Vermond că nu trebuie s-o enerveze pe Toinette. „Vedeţi doar, scumpul meu abate — zise el — că nu e nevoie de îndemnurile noastre." Şi părinteşte, îngrijorat, o sfătui pe Toinette : „Vă rog, nu vă antrenaţi în discuţii prea lungi cu augustul dumneavoastră soţ. Lăsaţi să influenţeze asupra regelui simpla dumneavoastră prezenţă, starea dumneavoastră. Plîngeţi şi aveţi încredere în inima bună a regelui şi în providenţă."

Toinette promise să facă tot ce va putea.

Din ce vorbeau prietenii ei, înţelesese însă că Franţa, foarte ocupată cu războiul englez, nu putea deocamdată să

se gîndească la o intervenție în conflictul austro-prusac. Era hotărîtă să facă tot ce-i sta în putință, dar se temea că va fi fără folos și, în sinea ei, se resemnase. Dar oricît de triste erau toate acestea, pînă la urmă orice nenorocire are și partea ei bună. Dacă Louis nu putea să-i ajute ei, mamei copilului său, în această chestiune vitală, atunci va trebui să-i facă alte concesii. Acum se ivise ocazia să obțină realizarea dorinței patriotice a lui François, revocarea lui Montbarey.

Însuflețită de astfel de gînduri, se duse la Louis.

Știrea intrării trupelor lui Friedrich în Boemia îi dăduse o tristă satisfacție, căci cumnatul său Josef recolta acum furtuna ce o semănase. Totuși, îi părea rău de cumnatul său ; i-ar fi ajutat bucuros, chiar numai din recunoștință pentru binecuvîntata operație pe care el îl sfătuise s-o facă, dar totodată aproape se bucura că din cauza propriului său război nu-i putea trimite trupe.

Se așteptase ca Toinette să vină să plîngă, să-l asalteze și să-l certe, și-și propusese să suporte totul în liniște. Așa și făcu. La orice spunea ea, răspundea doar : „Ce să fac, ce pot să fac ?" — „Totul, răspundea ea. Nu e nevoie decît de o semnătură și trupele dumneavoastră se urnesc." Și deoarece el nu se mișca, ci tăcea numai întristat, Toinette izbucni în plîns, așa cum o sfătuise Mercy. Louis o privea, era mama fiului său, înduioșătoare și înlăcrimată, el însuși stătea gata să plîngă. Dar rămase credincios hotărîrii luate și repeta neputincios : „Am toată vina, o știu. N-am ce să vă răspund, dar ce pot face ?" Și apoi, foarte îngrijorat, o rugă : „Nu vă mai gîndiți la acest război stupid, gîndiți-vă numai la starea dumneavoastră. Trebuie să vă liniștiți. Trimit după Lassone." Ea însă făcu un gest de nerăbdare și-i reproșă : „Vedeți. Nici de el nu țineți seama, de copilul nostru. Nu-mi dați nici cea mai mică iscălitură. Nimic nu faceți pentru mine și copilul meu. Cu toate că ar fi în interesul dumneavoastră dacă ați porni alături de Josef. Mama mea nu v-ar pretinde nimic ce ar putea să vă dăuneze." El suspină nefericit. „Dar nu pot, Toinette, răspunse blînd. Înțelegeți. Sînt doar în război cu Anglia."

Acum îi venise ei apa la moară. „Războiul dumneavoastră cu Anglia ! rîse ea. Ce fel de război e acesta ? Numai jumătăți de măsuri. Numai înfrîngeri. Nici nu poate fi altfel cu

Montbarey al dumneavoastră, acest laș, acest idiot corupt." — „Și mie mi-ar fi fost mai plăcut — îi aminti el trist și prudent — să-l mai fi avut pe Saint-Germain. Dar el a murit de inimă rea." Toinette, fără să asculte, replică violent: „Oricare, oricine e mai bun decît Montbarey al dumneavoastră."

Louis fusese îndemnat încă de la începutul ostilităților să-l concedieze pe Montbarey. Vergennes îi tot vorbea de asta, generalii se plîngeau cît de stînjeniți erau de acest ministru și *monsieur* Necker era indignat de risipa și de favoritismele pe care le practica. Louis se opusese pentru că omul putea fi folosit în tărăgănarea ostilităților. Acum, după ce războiul izbucnise totuși, nu mai avea motiv să-l apere.

„Nu spun — zise el prudent — că-l voi ține veșnic pe Montbarey. Și acum liniștiți-vă", o rugă el, văzînd că ridică însufletită capul, și o mîngîie stîngaci. „Așadar, îl veți îndepărta?" întrebă ea. „Am să discut chestiunea cu consilierii mei", răspunse el evaziv. „Vă rog faceți asta imediat, insista Toinette. Printre miniștrii dumneavoastră nu este decît unul singur care îl susține pe Montbarey. Trimiteți după Maurepas. Să auzim ce poate spune în favoarea protejatului său."

Maurepas veni. Ea îl luă de îndată în primire. „Aud că regele s-a hotărît să-l concedieze pe *monsieur* de Montbarey al dumneavoastră, dacă nu aveți motive serioase care să pledeze în favoarea lui." Maurepas reuși cu greu să-și ascundă consternarea. Se gîndise încă mai de mult că va trebui să-l lase să cadă pe Montbarey, dar la o asemenea lovitură neașteptată din partea austriacei însărcinate nu se așteptase. *Madame* de Montbarey era verișoara și prietena cea mai apropiată a contesei. Maurepas își închipui cît de neplăcute vor deveni mesele cu iubita sa soție, dacă Montbarey va trebui să plece.

„Voiți într-adevăr să-l concediați pe prinț, sire?" întrebă el. Louis replică jenat: „Ați auzit, *monsieur,* las hotărîrea la aprecierea dumneavoastră." Maurepas, văzînd că Louis mai șovăia, se hotărî să lupte pentru protejatul soției sale. „În dragostea dumneavoastră neclintită de pace — zise el — ați însărcinat pe ministrul dumneavoastră de Război să evite cît mai mult timp ostilitățile cu Anglia. Printre soldații dumneavoastră, sire, nu cunosc pe nici unul care ar fi evitat cioc-

nirea cu atîta grijă ca prinţul Montbarey." — „Da — se înflăcără Toinette — toată Europa rîde de noi pentru slaba conducere a războiului de către protejatul dumneavoastră. Vina se aruncă asupra mea. E revoltător." — „Nu te irita, Toinette — o rugă Louis — nu face." Deodată îl cuprinse furia pentru toate nesfîrşitele greutăţi, furia contra lui Josef, contra lui Franklin, contra lui *monsieur* Caron, contra lui Montbarey şi mai ales contra lui Maurepas, care nu-l apăra de toate aceste stupide mărunţişuri, cum ar fi fost de datoria lui. „Ce aveţi de răspuns reginei, *monsieur?* — zise el sever şi, cu vocea înecată, ţipă: Dumneavoastră l-aţi recomandat pe Montbarey. Da sau ba?"

Maurepas păli sub fard. Îşi spuse: „Am şaptezeci şi şapte de ani. Mult n-am s-o mai duc. Acuma vreau să rezist pînă la groapă. Cînd e furios, Louis-al meu, al şaisprezecelea, arată ca un sălbatic de treabă, care şi-a pus o mască de război ca să-l sperie pe duşman. Dar pe mine nu mă poate înşela." Comparaţia cu sălbaticul şi cu masca de război îi plăcu, se gîndi s-o treacă în memoriile sale şi asta îi ajută să-şi recîştige liniştea domoală, sceptică. Îşi dădu seama că Montbarey nu mai putea fi menţinut şi se hotărî să-l trădeze cu eleganţă.

„Prinţul Montbarey — zise el — este un ministru de Război ideal pentru timp de pace. Cînd vi l-am propus, sire, ne aflam în timp de pace. Acum, din păcate, sîntem în război." Dădu din umeri cu înţeles.

Louis regretase imediat violenţa sa. Se apropie de Maurepas şi îi şopti în ureche: „Nu mă părăsi, dragul meu mentor". Toinette nu-şi ascunse dispreţul. „Aşadar, excelenţă, nu aveţi nimic de spus în favoarea lui *monsieur* de Montbarey?" Şi deoarece el tăcea, zise foarte politicos şi foarte arogant: „Atunci, vă rog, comunicaţi prinţului Montbarey dorinţa regelui".

Maurepas îl privi întrebător pe Louis. „Ei da, bine", zise acesta. Maurepas se înclină. „Cum porunciţi, *madame*", zise el şi se retrase respectuos, îngrijorat şi jignit, pentru ca imediat să-l pună pe secretarul său Sallé să noteze cu o exactitate răutăcioasă terţetul ce-l cîntaseră acum el, Louis şi austriaca.

Contesa Maurepas avea diferite metode de a-şi manifesta nemulţumirea faţă de soţul ei. De astă dată, după concedierea lui Montbarey, guraliva doamnă deveni monosilabică. Era cel mai neplăcut lucru pe care-l putea păţi vorbăreţul Maurepas. Pentru el, lipsa conversaţiei ei tăioase se resimţea dureros, mai ales în timpul micului dejun, cea mai plăcută oră a zilei.

Trei zile de-a rîndul îl pedepsi astfel. În ziua a patra, deschise gura. Pe neaşteptate, pe cînd el îşi muia posomorît cornuleţul prăjit în ciocolată, ea spuse : „Ce ar fi, Jean-Frédéric, dacă l-aş ruga pe Toutou al nostru să-l citească la mine pe *Figaro* ?"

Maurepas fu aşa de surprins, încît lăsă cornuleţul să se moaie în ciocolată mai mult decît voise, şi cînd îl scoase, partea muiată căzu plescăind înapoi. Şterse cu grijă stropiturile, apoi scoase cu linguriţa cornuleţul din ceaşcă, ceea ce îi dădu răgaz să-şi potrivească răspunsul.

Iubita lui contesă aştepta o compensaţie pentru necazul pe care fusese nevoit să i-l facă, iar el era dispus să i-o acorde. Dar ceea ce îi cerea era grav. Dacă soţia primului ministru punea să se citească ei şi prietenilor ei, chiar de către autor, piesa detestată şi interzisă de rege, asta însemna batjocorirea hotărîrii regale. Prietenii ar putea s-o considere ca o mică glumă nevinovată ; cei rău-intenţionaţi puteau însă vedea într-asta o provocare ce se învecina cu răzvrătirea.

Înghiţi cornuleţul muiat în ciocolată. Apoi tuşi puţin. „Vrei, scumpo, ca Beaumarchais al nostru să-ţi citească mica, drăgălaşa lui piesă ? întrebă el. Nu este oarecum riscant ?" „Eu aş găsi nimerit, dragul meu Jean-Frédéric — răspunse ea, privindu-l drept în faţă cu ochii ei negri, pătrunzători — să mai presărăm ceva sare în petrecerile noastre. În ultima vreme am devenit tare plicticoşi."

Deasupra capetelor lor, drept în faţa lui Maurepas, atîrna portretul lui Franklin de Duplessis ; după încheierea alianţei îl atîrnase aici, la Versailles. Iubita lui contesă dovedise intuiţie justă în chestiunea rebelului din ţinuturile îndepărtate, probabil că va avea dreptate şi în chestiunea lui Toutou al ei. Interzicerea lui Louis era într-adevăr prea pedantă ; nu o va putea menţine. În timpuri atît de luminate, nu trebuia să se dea importanţă unei mici comedii care-şi bătea joc de o

primă noapte nereușită. El, Maurepas, era dator renumelui său față de posteritate să se dezică în această chestiune de elevul său. Louis nu va îndrăzni să i-o ia în nume de rău; după insulta ce i-o adusese în fața austriacei, se simțea cu siguranță vinovat.

Luă un alt cornuleț, dădu o bucățică pisicii Gris-Gris, care o mirosi și se îndepărtă. „Va să zică, vrei să inviți iar pe Toutou al dumitale la *Hôtel Phélipeau*", cumpăni el cu glas tare. „Dar nu la *Hôtel Phélipeau,* răspunse ea vioi. Vechiul, prăfuitul palat ar fi un cadru nepotrivit pentru o piesă de vervă și spirit. Bineînțeles că Toutou va trebui să citească aici. Chiar aici, unde șezi dumneata, dragul meu Jean-Frédéric."

„Pe sufletul meu, dacă am vreunul!" își zise Maurepas și se dădu fără să vrea puțin înapoi. Își cunoștea contesa și de la început știuse că va voi ca piesa să fie citită tocmai aici, în imediata apropiere a tînărului, pedantului monarh. „Ai întotdeauna idei atît de originale", suspină el. „Am știut că ideea mea o să-ți placă, răspunse ea. Sînt sigură că vei petrece o seară plăcută." Bătrînul se sperie. „Cum, *madame?* — întrebă el — contezi pe prezența mea? Nu va interpreta regele preacreștin aceasta ca o îndrăzneală?" — „Lumea și cu mine te apreciem tocmai pentru îndrăzneala dumitale." Îi sărută mîna. „Dacă munca îmi va permite, *madame* — zise el — îmi va face plăcere să apar pentru un sfert de oră."

Cînd Pierre primi invitația să-și citească piesa la Versailles, în cercul din imediata apropiere a regelui care a interzis-o, abia își mai putea stăpîni bucuria. Și Vaudreuil și Désirée găsiră că această lectură însemna un mare pas înainte. Pierre era sigur că va citi mai bine ca niciodată. Dorea ca Gudin, cronicarul său, să fie martor al desăvîrșitei sale interpretări și, pe cînd de obicei se ferea să introducă în marile case al căror oaspete era rude sau prieteni de-ai lui, de astă dată ceru contesei voie să vină împreună cu Philippe Gudin.

Citi într-adevăr cu avînt și știu să-și prezinte atît de clar comedia, încît o vedeau înaintea ochilor de parcă ar fi fost reprezentată pe scenă. Descrise situațiile nuanțat, făcînd și gesturi și fiecare din personajele sale își trăia viața sa proprie. Ascultătorii erau fermecați, aplaudau, îl felicitau și,

pentru fiecare cuvînt al lor, el avu un răspuns nimerit, spiritual.

Gudin înregistra totul, beat de entuziasm, şi fraze mari se năşteau într-însul pentru opul lui *Istoria scriitorului şi omului de stat Beaumarchais*. Ce creator, ce inteligenţă, ce artist! Aşa trebuie să fi fost cînd rapsodul Homer recita locuitorilor insulelor greceşti cînturile sale, aşa cînd Horaţiu recita prietenilor odele sale nemuritoare.

Maurepas îşi făcu apariţia abia după ce lectura începuse de mult. Era dichisit cu îngrijire, dar în halat de noapte şi se arătă surprins. „Voiam numai să-ţi spun noapte bună, scumpo — zise el — nu ştiam că ai musafiri." Apoi se lăsă înduplecat să rămînă, ascultă, plescăi uşor din limbă, aplaudă apăsat cu mîinile sale uscate, zise: „Foarte drăguţ, asta ai nimerit-o foarte bine, dragul meu Pierre." Era un amator pasionat de teatru, ştia să aprecieze lucrarea cizelată a lui Pierre. Se simţi transpus în tinereţea sa, în epoca regenţei, cînd lumea se pricepea să îmbine spiritul, frivolitatea şi comedia într-un mod de care prezentul, mai barbar, mai superstiţios, nu avea nici o idee. Dar existau şi excepţii; acest Pierre mai ştia cîte ceva. Ar fi meritat să trăiască în vremurile acelea bune, vechi. Şi desigur că ar fi fost mort acum, căci din vremea aceea nu mai trăiau decît el şi bătrînul Richelieu.

Cu cît Pierre citea, cu atît i se părea mai vinovată atitudinea elevului său. Acest Louis al şaisprezecelea era blînd şi ascultător, dar uneori neaşteptat de greoi şi încăpăţînat. Iată, în loc să fie bucuros că în timpul domniei sale a apărut o asemenea comedie, se încleşta într-o ură moralizatoare împotriva nostimei piese şi-l făcea pe el, Maurepas, de rîs în faţa posterităţii. Nu, această interdicţie nu trebuia să rămînă în picioare. Poate că un timp Louis va mai reuşi să ţină piesa departe de scenă, pentru că e tare încăpăţînat. Dar nu prea mult timp, căci el, Maurepas, e foarte hotărît să mai asiste la reprezentarea acestei drăguţe comedii la *Théâtre Français*.

Contesa observase cu plăcere cît de mult îl interesa pe Maurepas lectura lui Pierre. Se apropie de el, împreună cu Pierre, şi întrebă: „Nu găseşti şi dumneata, Jean-Frédéric, că locul acestei minunate comedii e pe scenă?" Maurepas se simţi îndrăzneţ şi tînăr, ca pe vremea cînd preluase — avea

pe atunci abia șaptezeci de ani — postul de prim-ministru. Cine a îndrăznit să țină piept marchizei de Pompadour va putea, la urma-urmei, să lupte și cu Louis al șaisprezecelea. „*Madame*, ai dreptate", zise el galant. Se gîndi un moment, apoi se adresă lui Pierre și zise șiret și diplomatic : „Dacă, de pildă, vreunul din prietenii dumneavoastră sus-puși s-ar hotărî să pună în scenă pentru un public ales fermecătoarea dumneavoastră piesă, cred că Coroana ar închide ochii mîniată, dar numai mîniată, așa cum n-a binevoit nici să observe prezența ereticului Voltaire în capitala ei."

„Mă sfătuiți... ?" întrebă Pierre, plin de speranță.

„Nu vă sfătuiesc nimic, *monsieur*, îi ripostă Maurepas. Ceea ce am exprimat acum erau gîndurile răzlețe ale unui particular care înțelege farmecul impertinenței. Astăzi numai noi, bătrînii, mai pricepem asta. După cum știți, dragul meu, din pricina unei epigrame am stat un sfert de veac în surghiun. Ce vremuri... Noi socoteam pe atunci că un pic de îndrăzneală e un ingredient subînțeles al oricărei activități scriitoricești. *Figaro* al dumneavoastră mi-a amintit de acele vremuri, domnule coleg."

Vaudreuil era bucuros să-l ajute pe Pierre. Era foarte bine dispus. Noul ministru de Război, contele Ségur, îi promisese pe curînd comanda în Bretagne, iar dacă înainte de asta mai reușea să se țină de cuvînt, să obțină montarea spectacolului cu *Figaro*, astfel încît să plece din Paris cu ceva senzațional, era tare bine.

Toată clica mov se puse cu zel pe lucru. Reprezentația lui *Figaro* urma să aibă loc la o serbare particulară, cu ocazia aniversării zilei de naștere a prințului Charles. Gabrielle obținu de la intendentul operei să le pună la dispoziție una din cele mai frumoase săli ale regatului, cea de la *Hôtel des Menus Plaisirs* ; că acest mic palat era proprietatea regelui dădea și mai mult haz glumei.

Pierre se însărcină să conducă nu numai repetițiile, ci să se îngrijească și de tot ce privea reprezentația. Deoarece, dintr-o vorbă aruncată de Vaudreuil, dedusese că Gabrielle Polignac, care juca rolul gazdei la serbare, iarăși nu avea bani, plăti zîmbind cheltuielile repetițiilor din propriul său buzunar, ca și cum așa ceva ar fi fost de la sine înțeles. Și

nu era puțin : cînd artiștii de la *Théâtre Français* luau în studiu piese pentru reprezentațiile particulare ale Curții, cereau de fiecare repetiție un onorar de o mie cinci sute de livre.

Pierre se îngriji chiar și de biletele de invitație. Puse să le tipărească pe un carton de lux, produs special de fabricile sale de hîrtie. Pe coperta invitației era înfățișat Figaro. Îmbrăcat spaniolește, elegant, cam șui și foarte comic, se înclina cu chitara în mînă, părul îl purta în plasă, în jurul gîtului i se încolăcea neglijent basmaua roșie de mătase, iar un citat din *Bărbierul* anunța, vesel și batjocoritor : *„Eh, parbleu, j'y suis,* — la naiba, iată-mă-s".

Invitațiile erau distribuite în taină, cu un zîmbet semnificativ, iar artiștilor li se ceru să păstreze discreție, dar agitația și șoaptele pricinuiră ceea ce trebuiau să pricinuiască : de atîta „pst, pst", tot orașul află în curînd despre eveniment.

Șeful poliției se afla în fața unei dileme. Reprezentația nu corespundea, prudent exprimat, dorințelor regelui și autorizația obligatorie nici nu fusese cerută. Pe de altă parte, rolurile fuseseră distribuite artiștilor de la *Théâtre Français* de către intendentul reginei, iar repetițiile aveau loc cu știrea și, probabil, din dorința reginei. Cine se amesteca în petrecerile clicii mov își frigea ușor degetele. *Monsieur* Lenoir era îngrijorat. Era foarte posibil ca, indiferent dacă permitea sau interzicea reprezentația, cearta perechii regale să se soldeze cu concedierea sa.

Încercă să se sfătuiască și cu Maurepas. Găsi prea puțin ajutor. „Dar nimeni n-a cerut autorizația dumneavoastră ? întrebă bătrînul cu o falsă uimire, și adăugă clătinînd din cap : Domnii își fac într-adevăr viața prea ușoară". — „S-o interzic deci ?" întrebă *monsieur* Lenoir plin de speranță. „Atunci te-ai aranjat în ochii reginei", răspunse Maurepas. „O situație delicată", reflectă necăjit *monsieur* Lenoir. „Așa așa e, dragul meu, zise compătimitor Maurepas. N-aș vrea să fiu în locul dumitale."

Între timp, la *Menus Plaisirs* se făceau repetițiile. Mulți domni și doamne, care aveau relații cu clica mov, rugară să li se permită să asiste la vreo repetiție. Se repeta mult. La ultimele repetiții multe scene se prezentau tot așa de bine ca la reprezentație, iar spectatorii care se aflau de față aplaudau.

Şi *monsieur* Lenormant asistă la o repetiţie, tăcut şi pe ascuns. Simţi în toate mădularele farmecul ce izvora din piesă şi din reprezentaţie şi tot spiritul de necuviinţă, subversiv, de răzvrătire a simţurilor şi a minţii. O văzu pe Désirée în costumul de paj, alb, brodat cu argint, capul de băiat frumos, obraznic sub pălăria cu pene, cu mantila uşoară, albastră, aruncată peste umăr. Vedea cum se transforma în faţă, asculta cum cîntă romanţa cu vocea ei puţin aspră care-l înfiora. Se simţea nărod cu noua sa prietenă Olivier. Cît era de stîngace faţă de graţioasa, îndrăzneaţa, minunat de vioaia Désirée. Cît era de ridicolă cînd se plîngea că nesăţioasa Mesnard i-a sustras rolul lui Cherubin, cît era el de ridicol cînd o asculta. Îl cuprinse o dorinţă turbată după Désirée şi o poftă sălbatică să sară pe scenă şi s-o ucidă.

În ziua următoare se duse la Maurepas.

Vorbi de politică, de război, de afaceri. Povesti de repetiţiile lui *Figaro*. „Este ciudat — spuse el — ce efect aţîţător are această comedie cînd e jucată pe scenă. Sentimente ca acelea pe care le stîrneşte *Figaro* trebuie să-i fi stăpînit pe rebelii din Boston cînd au atacat vapoarele cu ceai şi ne-au făcut să intrăm în război cu Anglia." Maurepas rînji. „Ştiu — răspunse el — cît de tare îi poate influenţa teatrul pe oamenii cu fantezie. Dar ca această comedie fermecătoare să-i facă pe cei din clica mov să prade magaziile cu ceai, nu, dragul meu, asta n-o pot crede. Pierre al nostru întrebuinţează, pentru a avea efect, toate mijloacele, chiar şi puţină picanterie politică. De ce nu ? Şi dacă blazaţii noştri din clica mov vor să se înfioare puţin, n-au decît." — „Dacă ar fi timpuri de pace — răspunse Lenormant — aş fi de acord cu dumneavoastră. Dar acum, după alianţă, în plin război pentru America, aceste scene sînt ca un îndemn la revoluţie. Vă rog, credeţi-mă, excelenţă." — „Nu — surîse Maurepas prietenos — nu pot să te cred, dragul meu. Doctorul Franklin şi Figaro, bărbierul, asocierea mi se pare prea stranie." — „Dar cei doi se potrivesc unul cu celălalt, stărui Lenormant. Istoria i-a înhămat la acelaşi car. Se potrivesc de minune." Şi pentru că Maurepas continua să rînjească politicos şi neîncrezător, îi explică : „Regele se teme ca alianţa să nu contribuie la transplantarea în ţara noastră a ideilor subver-

sive din Vest. Chiar dumneavoastră mi-ați spus-o, excelență. Acum, dacă o comedie ca *Figaro* are succes, regele va vedea în asta o dovadă a temeiniciei temerilor sale. Sînt sigur, excelență, că și pe dumneavoastră v-ar năpădi asemenea gînduri, dacă ați asista la o repetiție." Maurepas îl privi drept în obraz, surîzînd. „Dumneavoastră veți apare în memoriile mele ca un domn de o prudență deosebită", spuse el.

Dar surîsul lui dispăru îndată după plecarea lui Charlot. Vorbăria lui Lenormant îl tulburase, deși nu voia s-o recunoască. Îi era frig, cu toate cuverturile și șalurile sale. Afirmarea gălăgioasă a unor idei este vulgară. Toate la timpul și la locul potrivit. În singurătatea conacului de la Pontchartrain, fusese locul curajului, aici, la Versailles, era indicată o prudență înțeleaptă. Din cuvenita prudență l-a sacrificat pe prietenul său Turgot și pe prietenul său Saint-Germain. Comparată cu asemenea sacrificii, ce importanță mai avea amînarea pentru un timp oarecare a plăcutei datorii de a obține reprezentarea comediei ?

Pe de altă parte, nu era reacționar și nu voia să fie socotit ca atare. Ar mai fi și deplasat să se pună în calea reprezentării pe care el însuși a încurajat-o. Abstracție făcînd de supărarea ce ar pricinui prin asta contesei.

Bătrînul diplomat căută o ieșire. O găsi.

Cînd avu următoarea conferință cu Louis, îi scăpă din servieta cu acte biletul de invitație la reprezentația de la *Menus Plaisirs*. Miopul Louis trase distrat biletul, se jucă ușor cu el, mecanic, se uită în treacăt la ilustrația multicoloră, deveni atent, privi biletul mai de aproape. „La naiba iată-mă-s", anunța Figaro. Louis se posomorî. „Ce este asta ?" întrebă el pe Maurepas. „Pe cît văd — răspunse nevinovat ministrul — o invitație la serbarea pentru aniversarea zilei de naștere a prințului Charles." Louis voi să spună ceva violent, înghiți în sec și întrebă doar : „Îmi puteți împrumuta invitația ?" — „Desenul e reușit, spuse Maurepas." Era mulțumit de sine. Își făcuse datoria atît față de progres, cît și față de tînărul său monarh.

Rămas singur, Louis privi lung invitația. „Artiștii de la *Théâtre Français* — contesa Polignac — cu ocazia aniversării zilei de naștere a alteței sale regale prințului Charles — la *Hôtel des Menus Plaisirs — Eh, parbleu, j'y suis.*" Regele

Franței examină foarte minuțios figura cameristului Figaro, costumul său pestriț, comic și elegant, ghitara, plasa spaniolă pentru păr, basmaua roșie de mătase, obrazul impertinent, vesel.

Și încă la *Menus Plaisirs*, gîndi el. În propria mea casă. Ticăloșii ! Haimanaua ! În propria mea casă.

Chemă pe șeful poliției. Îi arătă indignat invitația. „*La naiba, iată-mă-s*", citi *Monsieur* Lenoir.

Afirmă că fusese și el informat de serbarea proiectată în cinstea prințului Charles. Primul său gînd fusese s-o interzică. Pe de altă parte însă, serbarea urma să aibă loc într-un cerc intim, foarte select și, vizibil, cu aprobarea majestății sale reginei și prima lui grijă trebuia să fie, bineînțeles, să țină seama de starea ei. Astfel, el, Lenoir, se aflase în fața unei probleme pe care n-o putuse rezolva. Dacă majestatea-sa nu l-ar fi chemat la raport, și-ar fi permis chiar el să roage prea supus să i se dea un sfat.

Louis tăcea. Aluzia la starea Toinettei nu-i făcea plăcere. „Permiteți deci, sire, să interzic spectacolul ?" întrebă după o tăcere mai lungă, șeful poliției. Louis șovăi cîteva clipe și, apoi, spuse răstit : „Idioată întrebare, *monsieur*. Am declarat : Niciodată. Șeful poliției mele ar trebui să știe atîta lucru, și niciodată înseamnă niciodată."

Lenoir făcu o adîncă plecăciune și dădu să se retragă. Dar Louis porunci : „Stai, *monsieur*, mai așteaptă..." ; se tot gîndea cu ură : „În propria mea casă !" În cele din urmă îi porunci, răzbunător, lui Lenoir : „Să nu interzici acum reprezentația. O vei interzice doar în ultimul moment !" — „Cu plăcere, sire", răspunse Lenoir.

După plecarea lui Lenoir, Louis mai umblă cîtva timp prin odaie, mînios, cu o înfățișare autoritară. Treptat însă, trăsăturile sale se muiară. Se așeză la birou, aruncă o privire absentă spre statuietele de porțelan ale autorilor săi preferați și le anunță : „Dar pînă la urmă tot va reuși, acest Caron".

Curioșii care se adunaseră în ziua reprezentației, în fața la *Hôtel des Menus Plaisirs*, nu se păcăliseră. În curtea palatului fusese așezat un rînd dublu de lachei, purtînd livreaua familiei Polignac, la poarta de intrare oaspeții erau întîmpinați de intendentul Gabrielei, trăsurile erau bogat

împodobite, iar cei ce coborau din ele erau purtătorii marilor, vechilor nume ale Franței.

Prin crăpătura cortinei, Désirée examina publicul. Cu excepția perechii regale, veniseră toți cei ce fac splendoarea Curții. Désirée era încîntată că obținuse reprezentația cu atîtea șiretlicuri și, pînă la urmă, din întîmplare. Era o plăcere mare, solemnă de a juca o asemenea piesă pentru această lume de domni și doamne și împotriva lor.

Désirée era mîndră că se hotărîse să fie Cherubin și nu Suzanne. Știa că astăzi în Franța nimeni nu putea juca mai bine ca dînsa înfrigurata, nebuloasa, arzătoarea dragoste a băiatului, știa cît de frumoasă și seducătoare părea în costumul ei de paj, știa că reușise să dea personajului acea doză de impertinență care-l împiedica să devină sentimental.

Într-una din loji, îl observă pe Lenormant. Venise într-adevăr, naiv și neobrăzat, împreună cu Olivier, frumoasa, proasta gîsculiță; voia să arate că o uitase pe ea, pe Désirée. Sărmanul Charlot, sărmanul, amărîtul, neputinciosul Charlot. Și ea era fericită că făcuse atunci cea mai mare prostie a vieții ei și nu se mutase în castelul Étioles, trecînd pe sub poarta cu inscripția cioplită în piatră: „*Vanitas, vanitatum vanitas*".

Trecuseră zece minute peste ora de începere fixată, publicul se impacientă. Probabil că se aștepta încă persoana în cinstea căreia se juca piesa, prințul Charles. Iată-l venind, tînăr, zîmbitor, obraznic, strengar. Fu salutat cu rîsete zgomotoase.

Acum petrecerea putea începe. Dar mai trecură trei minute, cinci minute. Unii începuseră să bată din picioare și se auzi și vocea clară, obraznică a prințului: „Dar ce s-a întîmplat, dragii mei?"

În sfîrșit, ieși în fața cortinei unul din artiști, Préville-Figaro, în costumul ce-l mai văzuseră invitații. Era și un prolog? Se aplaudă, se face liniște. Nu era un prolog. Dimpotrivă, Préville-Figaro declară cu o voce voit calmă, dar care nu-și ascundea profunda indignare: „Domnilor și doamnelor, vă rugăm să ne acordați atenție. Chiar acum mi s-a predat un ordin scris al majestății-sale regelui. Cu acest ordin ni se interzice, sub pedeapsa dizgrației majestății-sale, să reprezentăm comedia *O zi de pomină* sau

Nunta lui Figaro, în orice formă și indiferent cine ar fi organizat acest spectacol. Reprezentația noastră, deci, nu poate avea loc. Vă rugăm, domnilor și doamnelor, să ne scuzați."

Un moment se lăsă o tăcere profundă. Apoi răsună o fluierătură stridentă din partea prințului Charles și apoi o voce grosolană, puternică zise: Nemaiauzit, asta e tiranie. Era vocea lui Jules Polignac. Apoi tot publicul, toți domnii și doamnele dichisite începură să strige, să fluiere și într-una se auzea: „Domnie a bunului plac, tiranie". Pierre însă strigă în mijlocul acestui tumult: „Liniștiți-vă, domnilor și doamnelor. Cortina n-a căzut încă peste această *Zi de pomină.*"

Pe ducele de Richelieu îl costase o mare sforțare să vină la reprezentație, căci era tare bătrîn. Dar ceea ce se întîmplase acum îl învioră. Pe cînd își conducea tînăra soție spre ieșire, zise fiului său de șaizeci și trei de ani, ducele de Fronsac: „Vezi, băiete, sub Louis al patrusprezecelea am tăcut din gură, sub al cincisprezecelea am mîrîit ușor, sub al șaisprezecelea țipăm".

În fața teatrului mai staționau mulți curioși. Repetară strigătele oaspeților dezamăgiți. Într-una se auzea: Domnie a bunului plac, tiranie, și seara se auzea prin taverne și cafenele: Ni-l interzice pe Beaumarchais al nostru. Despotism, domnie a bunului plac, tiranie.

CAPITOLUL III

FIGARO

În acea primăvară timpurie, doctorul Franklin înfăptui ceea ce își dorise de cum zărise hotelul *Valentinois* și „Grădina": puse stăpînire și pe clădirea principală, ca liniștea plăcută a reședinței sale să nu mai fie tulburată de prezența străinilor.

Domnul de Chaumont nu numai că-i cedase fără chirie aripa în care locuia, dar în general se dovedise a fi un proprietar deosebit de prevenitor, ceea ce îl obligase și pe Franklin să se arate plin de considerație față de el. Acum, cînd doctorul se așeza pe banca sa preferată de sub fagul cel mare privind cu drag cursul apei și Parisul gri-argintiu, nu mai avea să se teamă că amabila lui gazdă îl va antrena într-o discuție lungă, politicoasă și fără nici un rost. Acum avea loc destul ca să se gospodărească, să-și așeze după plac cărțile și numeroasele obiecte necesare confortului său. Nu mai era obligat să intre în biblioteca zisă cafenie decît dacă lucra cu colegii săi și se putea scuti de neplăcerea de a contempla și în alte ocazii mizerabilul tablou ce-l reprezenta pe onoratul său prieten Washington pe un cîmp de luptă însîngerat.

Domnul de Chaumont cerea o chirie mică pentru întreaga casă; fusese ușor să ajungă la o înțelegere cu el. Domnul Adams însă exprimase oarecare îndoieli. Socotea că nu se cuvine ca reprezentanții tinerei și virtuoasei republici să locuiască atît de confortabil și de somptuos. Totuși, acceptase în cele din urmă pentru că, în ciuda divergențelor dintre ei, îl stima pe Franklin.

În sinea sa, domnul Adams se mira că bătrînul doctor se ostenea atît de mult să mărească și să amenajeze locuința sa din Passy. Nu bănuia oare că șederea sa în Franța nu va mai dura mult? Dar la concluzia asta bătrînul trebuia lăsat să ajungă singur. Cît timp mai erau împreună, Adams se străduia să fie un colacatar plăcut; nu se impunea și căuta societatea lui Franklin numai atunci cînd era nevoie.

Astfel, Franklin se putea bucura în liniște de plăcerile casei sale cu grădină și de frumusețea verii timpurii. Ședea sub fagul preferat și medita. Citea din cărțile preferate. Se plimba prin grădină cu doamna Helvetius și doamna Brillon. Primea scrisori lungi, interesante de la Erasmus Darwin, de la doctorul Ingenhousz, de la John Pringle, de la mulți alți prieteni și le răspundea pe larg. Găsea că era plăcut să trăiești pe acest pămînt, în ciuda colegilor, în ciuda Congresului.

Liniștea plăcută a casei spațioase trezea în Franklin dorul după nepotul său cel mai tînăr, după micul Benjamin Bache. Rectorul internatului din Geneva raporta că tînărul se dezvolta minunat și progresa la învățătură. Scrisorile pe care băiatul le scria regulat într-o franțuzească copilărească, dar curentă, erau o adevărată bucurie pentru bătrîn. Acum, după ce-și pusese la punct încăpătoarea locuință, găsea că șederea lui Benjamin la Geneva durase destul și că putea învăța mai departe aci. Zîmbind de pretextul cusut cu ață albă al dorului său, îl rugă pe rectorul din Geneva să-i trimită înapoi nepotul, însoțit de un om de încredere.

În vara aceasta, Franklin făcu mult pentru sănătatea sa. Se sili să urce și să coboare terasele grădinii și înotă în Sena. De trei ori pe săptămînă stătea cîte două ore în baia caldă.

Atunci venea tînărul William, se așeza lîngă el și stăteau de vorbă. Uneori intra domnul de la Motte cu o întrebare și se întîmpla să-l rețină și pe el. Astfel, cei doi tineri ședeau pe capacul de lemn al căzii, vorbeau pe îndelete și cu subînțelesuri despre treburile „grădinii" și ale lumii și bătrînul se bucura de apa caldă și de conversație.

Într-o seară, pe cînd William, șezînd pe capacul căzii, flecărea cu bunicul, îi dădu să înțeleagă că are ceva pe inimă. După oarecare insistențe ale bătrînului, mărturisi că întreținea legături cu o franțuzoaică foarte drăguță. „Ei, da — spuse doctorul — dorința trupului este, dintre toate instinctele, cel

mai puternic. Ar trebui stăpînit, dar este scuzabil dacă nu reuşeşti totdeauna să-l înfrînezi." Tînărul făcu o mutră nostimă, stînjenită, şi spuse şovăind că nu numai păcatul în sine îl apasă ; din nenorocire, a avut şi urmări : Blanchette este însărcinată.

Omul din baie rămase un timp pe gînduri. „Blanchette ? întrebă el, care Blanchette ? O cunosc ?" — „Cred că da — răspunse William — este vorba de Blanchette Caillot."

Franklin auzi aceasta cu o oarecare nemulţumire. *Monsieur* Caillot, tatăl lui Blanchette, era un funcţionar al concesionarului de impozite Fromentin, care se ocupa şi cu furnituri pentru America. Familia Caillot era o familie onorabilă şi se putea aştepta la neplăceri. Se cam grăbea tînărul William. El avusese douăzeci şi trei de ani cînd îl zămislise pe William al său ; iar William avusese vreo douăzeci şi opt cînd devenise tatăl acestui tînăr. Acesta nu împlinise încă nouăsprezece ani şi se şi străduia să-l facă străbunic. Evident, erau acum în Franţa.

Franklin n-ar fi văzut cu ochi buni dacă tînărul său nepot s-ar fi căsătorit cu o franţuzoaică dintr-o familie fără avere, dar hotărîse în sinea lui să cedeze dacă tînărul ar insista. „O întrebare directă, spuse el după un timp. Oare trebuie neapărat să faci copii ?" William tăcu puţin, apoi spuse : „E atît de drăguţă, bunicule". Franklin se nelinişti. Părea că băiatul voia să se însoare. „Şi ce te gîndeşti să faci mai departe ?" întrebă el. „Crezi că trebuie să o iau de nevastă ? întrebă William plouat. Nu am nici nouăsprezece ani."

În sinea lui, Franklin respiră uşurat şi aprobă înţelepciunea de care dădea dovadă nepotul său. Pe de altă parte, evitarea scandalului va costa o sumă frumuşică de bani, iar el cheltuise mult cu mărirea casei. „Şi cum îţi închipui că o să meargă lucrurile mai departe ?" repetă el întrebarea. „Ne gîndeam — spuse William — să vorbească Blanchette cu mama ei. Nu-i va fi uşor, dar altfel nu se poate. Şi apoi ne gîndeam ca să vină doamna Caillot la tine şi tu să discuţi cu ea ce este de făcut." — „Aşadar, lăsaţi tot greul pe alţii ? zise Franklin. Voi vă faceţi plăcerea, iar restul să-l aranjăm noi, doamna Caillot şi cu mine." Tînărul părea stînjenit, dar nicidecum nefericit, ba zîmbea chiar. „Ce pot face fără ajutorul tău ? întrebă el. Şi apoi, ce poate face Blanchette ?" Şi declară din nou, entuzias-

mat: „E atît de încîntătoare și a învățat chiar și englezește puțin." — „Trimite-mi-o pe madame Caillot, oftă Franklin. Dar anunț-o dinainte că sînt foarte amărît și supărat", adăugă el și zîmbi.

Cînd rămase singur, pe fața lui puternică se așternu îngîndurarea, era mînios și totodată amuzat. Cugeta cît de asemănătoare era soarta Franklinilor, a bunicului, a tatălui și a fiului. De fiecare dată fiii dăruiau taților urmași nelegitimi și de fiecare dată îi mîhneau.

Și pe William trădătorul îl mîhnise purtarea fiului său, mai mult chiar, îi zdrobise inima. Franklin simțea o satisfacție răutăcioasă la gîndul că fiul său William îndurase de la propriul său copil aceeași durere pe care i-o pricinuise el lui. Tînărului William nu-i fusese ușor să se despartă de tatăl său cînd Franklin îl luase cu el, să-l ducă în Franța ; se vărsaseră multe lacrimi atunci la Perth-Amboy, cînd se despărțiseră. Dar mai tîrziu, în ajunul plecării din America, tînărul William scrisese din proprie inițiativă tatălui său o scrisoare de desolidarizare clară și hotărîtă. Îi dăduse tatălui său lovitura pe care acesta o meritase și se lepădase de el cu aceeași hotărîre cu care trădătorul William îl părăsise pe bătrînul Franklin.

Franklinii avuseseră nepoți de la fiii lor, dar noroc nu avuseseră cu acești fii nelegitimi, chiar dacă îi adoptau. „Zeii sînt drepți ! Din veselele noastre păcate ne făuresc pedeapsa." Franklin nu avea o deosebită slăbiciune pentru Shakespeare, dar versurile acestea erau bune, pline de adînci înțelesuri.

Peste două zile, *madame* Caillot și domnișoara Blanchette făcură doctorului vizita convenită. Blanchette era într-adevăr o fată foarte drăguță. Și *madame* Caillot era plăcută la vedere, dar cam rotofeie. Franklin prețuia însă formele pline și *madame* Caillot îi plăcu. Văzu însă asemănarea dintre mamă și fiică și fu sigur că și subțirica Blanchette va fi foarte grasă, încă înainte de a împlini treizeci de ani. Se întreba dacă entuziasmul lui William pentru ea ar mai dăinui, dacă ar avea experiența sa și dacă ar trage concluziile juste de pe urma asemănării dintre mamă și fiică.

Madame Caillot istorisi că după o noapte grea, nedormită, acceptase situația ; altceva ce putea face ? Dar nu îndrăznise încă să-l pună pe domnul Caillot la curent cu groaznica întîmplare. Era înspăimîntată cînd se gîndea cît de zdruncinat

va fi domnul Caillot. Speranța cea mai dragă i se va nărui, se va înfuria și se va văicări rînd pe rînd. Obrajii doamnei Caillot tresăreau, toată grăsimea tremura pe ea, plînse din belșug. Apoi, gîndindu-se că domnul Caillot era în serviciul concesionarului de impozite Fromentin care avea mari contracte de furnituri pentru America, se grăbi să declare că, cu toată această întîmplare, domnul Caillot va continua, bineînțeles, să fie devotat cauzei americane; ea și Blanchette, însă, vor avea multe de îndurat.

Îl asigură cu un potop de cuvinte cît era de tulburată de faptul că datora onoarea acestei lungi convorbiri cu marele doctor „Franquelin" unei împrejurări atît de triste. Dar, s-ar putea ca trista întîmplare să fie aducătoare de bucurii. Socotea că o neîntîrziată căsătorie a îndrăgostiților ar fi cea mai bună soluție. S-ar bucura nespus ca tînărul domn „Franquelin", un tînăr domn atît de simpatic și cu asemenea perspective, să-i fie ginere și i-ar ierta de îndată graba. Franklin răspunse prietenos, dar hotărît, că tînărul se va înapoia probabil curînd în America, iar el, Franklin, nu i-ar putea recomanda în nici un chip drăgălașei domnișoare Caillot să se despartă pentru totdeauna de părinții ei. Doamna Caillot dădu a înțelege că poate ar învinge această durere, dar doctorul se menținu răbdător la punctul său de vedere și, după oarecare rezistență, mama renunță la acest proiect. Franklin avea impresia că doamna Caillot era o femeie rezonabilă și că durerea ei era în bună parte compensată de sentimentul că nenorocirea i-o pricinuise nepotul lui Franklin.

Blanchette vorbi puțin, privind mereu cu tandrețe și admirație la vestitul bunic al iubitului ei. Se vedea că nu regreta de loc cele întîmplate, zîmbea încîntată și puțin strengărește, ca și cum i-ar fi reușit o farsă îndrăzneață.

După multe discuții, se căzu de acord ca Blanchette să se retragă la timpul potrivit, adică peste două, trei luni, la țară. Doamna Caillot avea o soră care locuia nu departe de Le Hâvre, acolo Blanchette avea să se simtă bine. Gîndul efortului ce o va costa să se destăinuiască sorei sale o făcu bineînțeles pe doamna Caillot să geamă și să plîngă din nou. Acum, de altfel, și tăcuta Blanchette deveni vorbăreață și-l

rugă, linguşindu-se, pe doctorul Franklin, să-i permită lui William să o viziteze cît mai des în singurătatea ei.

Madame Caillot începu să vorbească de greutăţile materiale pe care i le crea situaţia. Vorbea într-o franţuzească grăbită şi cu ocolişuri, iar Franklin nu înţelegea decît o mică parte din ce spunea. Pricepu însă că era vorba de bani şi declară că va lua asupra sa latura financiară. Socotea că cheltuielile şederii celor două doamne în Normandia şi cele din primii trei ani după naşterea copilului ar putea fi acoperite cu aproximativ opt sute livre ; la nevoie, era dispus să meargă pînă la o mie livre. *Madame* Caillot regretă că trebuie să discute asemenea chestiuni materiale cu liberatorul Americii.

Apoi Franklin arătă că înţelege ca copilul să fie legitimat. N-avea nimic împotrivă ca nepotul său să-l adopte cîndva ; dar dacă cumva domnişoara Blanchette s-ar căsători mai înainte, poate că soţul ei s-ar îngriji de legitimare. O lăsa pe *madame* Caillot să hotărască ; se bucura că făcuse cunoştinţă cu o femeie atît de înţelegătoare.

Femeile stătură mai mult de o oră. La despărţire, *madame* Caillot mai trase un ropot de plîns. *Mademoiselle* Blanchette sărută duios mîna bunicului iubitului ei, făcu o reverenţă adîncă şi plină de respect, apoi spuse surîzînd în engleză că îi mulţumeşte.

O dată cu sosirea următorului vas, Franklin primi ştirea că Eliza Franklin, născută Downs, soţia fiului său William, a guvernatorului, a trădătorului, murise. Nu-şi mai văzuse bărbatul de mulţi ani, de cînd era închis. Iar William era pesemne tare amărît că Eliza murise atît de părăsită, atît de însingurată.

Pe el, ştirea îl duru. Ţinuse la nora sa Eliza. Căsătoria cu William nu fusese o afacere bună pentru ea. Se trăgea dintr-o familie cu vază din Indiile Apusene şi adusese un aport important în această căsătorie, un fizic plăcut, o minte sănătoasă, maniere alese, bani mulţi. În schimb, William o părăsise în nevoie, cînd silise Congresul, prin atitudinea lui prostesc-obraznică, să-l aresteze. Bătrînul îi trimisese atunci nurorii sale ceva bani ; şaizeci de dolari, îşi amintea exact, mai mult ar fi fost prea mult şi ar fi stîrnit comentarii rău-

voitoare. Își amintea și de răspunsul ei, o scrisoare modestă, plină de respect și de recunoștință, plină de rugăminți timide pentru bărbatul ei ; fusese o scrisoare emoționantă. Și acum ea era moartă, iar deținutul William nu mai avea pe nimeni.

William ar fi putut face în așa fel ca soția lui să nu moară despărțită de el. Congresul îl tratase destul de blînd, din considerație pentru doctorul Franklin. Dar William silise de-a dreptul Congresul, prin încăpățînare și obrăznicie, să ia măsuri mai aspre. Eliberat pe cuvînt, se îmbătase în societatea unor prieteni de idei, rostise insulte prostești împotriva celor treisprezece state și amenințase cu spînzurătoarea pe gardienii care îl îndemnau politicos la ordine. Și dacă nu fusese eliberat în ultimii doi ani în cadrul schimbului de prizonieri, singur vinovat era numai el, cu obrăznicia lui îndărătnică.

Închisoarea din Litchfield nu era un loc de ședere plăcut, gîndurile pricinuite băiatului de vestea morții soției sale fuseseră, fără îndoială, negre și amare. Dacă cu prilejul acestei morți își făcuse cumva bilanțul vieții, trebuie să-și fi zis că și-o irosise pe degeaba. Aceasta cu toate că avusese perspectivele cele mai bune cu putință, mai bune decît le avusese el, bătrînul, precum și titluri și onoruri încă din vîrsta cea mai fragedă. Nu se putea învinui decît pe sine însuși de faptul că se înfundase în mod atît de rușinos în mocirlă.

Franklin cugeta amărît, îndurerat. Căsnicia lui William rămăsese fără copii, ar putea să-i ușureze fiului multe din ceasurile grele dacă l-ar înștiința că tînărul William va deveni tată. Dar n-o să-i facă această plăcere, nu, el nu-i va ușura trădătorului viața cu nimic.

Benjamin Franklin era un om drept și se străduia să cîntărească motivele celorlalți, chiar dacă faptele lor îl supărau. Dar cînd era vorba de americani care țineau parte unui rege de nimic și miniștrilor săi tîmpiți, nu mai putea fi drept. Și dacă fiul său, băiatul său, era de partea lor, cu atît mai mult nu voia să fie drept. Nici nu mai era așa de tînăr, avea aproape cincizeci de ani, ar fi putut fi mai deștept. Ar fi trebuit să fie mai deștept încă de la început. Sîntem cu toții oameni, supuși greșelii, părerile noastre sînt de cele mai multe ori determinate de împrejurări din afara noastră. El

însuşi, Franklin, intervenise ca tînărul să fie numit guvernator regal ; era de înţeles că băiatul voise să continue să creadă în cauza celui a cărui pîine o mînca. Dar ar fi putut rămîne neutru, n-ar fi trebuit să ridice armele împotriva tatălui său.

Conflictele între părinţi şi copii nu erau rare în aceste vremuri. Fiica prietenului său Otis fugise cu un maior englez ; nici bătrînului Otis nu-i fusese uşor.

Lui Franklin îi părea rău de fiul său William, dar durerea şi compătimirea erau înecate de mînie. Îl iubea pe fiul său William, dar îl şi ura ca pe nimeni altul pe lume. Nu era felul lui Benjamin Franklin să-şi impună sfatul celor care i-l respingeau. Dar pentru băiat făcuse tot ce putuse, îşi tocise gura cu argumente obiective, sfaturi binevoitoare şi ameninţări furioase. Şi băiatul nu-l ascultase. Era curtean pînă în măduva oaselor, înfumurat şi închipuit ca oricare filfizon de la Versailles. Era de rîs, dar era şi de plîns : el se găsise să facă pe curteanul, William, William al său, fiul Barbarei, servitoarea. Lăudărosul, prostul, caraghiosul, merita să zacă la Litchfield în timp ce soţia lui murea la Perth-Amboy. Găsea că i se cuvine şi se bucura că fiul său William trebuia s-o îndure şi pe asta.

Deodată îi veni în minte figura prietenului său Dubourg care se oprise deodată pe cînd cita unul din proverbele sale latineşti şi dusese speriat mîna la gură. Proverbul însă spunea : *„Acerrima proximorum odia :* cea mai înverşunată este ura între rude".

Îl ura băiatul ? Da. Altfel nu ar fi făcut atîta zarvă cînd trecuse la duşmani. Provocase chiar amînarea propriei sale eliberări în cadrul schimbului, numai ca să-l mîhnească. Ştia fără îndoială că scrisorile îi erau interceptate şi totuşi trimisese pe ascuns din închisoare scrisori inutile, prosteşti şi provocatoare, care să asigure Londra de credinţa lui nestrămutată faţă de rege. Voia să arate tuturor : sînt altfel decît tatăl meu, nu vreau să am nimic de-a face cu el.

Meritase el, Franklin, una ca asta ? Îl adusese de mic copil în casă, îl adoptase, îl luase cu el în călătorii, îl trimisese în Anglia să primească cea mai bună creştere posibilă, mai bună decît ar fi fost cu putinţă în America. Îl înscrisese la Oxford ca să-şi obţină titlurile acolo, îi procurase funcţii şi onoruri. Încă de la început vorbise cu el nu numai ca un tată cu fiul său, ci ca un prieten.

Mulţi îi spuseseră cît de mult îi seamănă băiatul, i-o spuseseră ca să-l măgulească, fiindcă William arăta deosebit de bine, mai bine decît arătase el vreodată. William era înzestrat cu o eleganţă naturală care lui îi lipsea. De altfel, natura şi contactul continuu cu tatăl său îi dăduseră lui William mult din ceea ce îi era propriu lui Benjamin. William istorisea aceleaşi anecdote, cu aceeaşi intonaţie, poveştile acestea adesea îndrăzneţe şi fără perdea aveau un efect îndoit în gura elegantului guvernator. William îi semăna în multe, în umblet şi port, în nenumărate gesturi mărunte, în unduirea vocii, fiul său William acţionase în multe chestiuni neînsemnate aşa cum ar fi făcut-o şi el, dar în cele hotărîtoare se purtase îngrozitor, ca un trădător, prosteşte, laş, cu un egoism nerușinat. Faptul că îi semăna atît de mult şi era totuşi atît de diferit îl mînia şi mai mult împotriva fiului său. Nu-i plăceau cuvintele mari, dar în mai multe rînduri gîndi : „mi-a călcat inima în picioare" şi „aşa-i trebuie, las' să-l doară şi pe el inima".

În această seară, Franklin bău mai mult ca în alte dăţi, mai mult decît îi pria ; bău să poată dormi. Totuşi, dormi greu şi prost, iar în dimineaţa următoare îl chinui guta. „Şi de asta e vinovat William", gîndi el, dar prinse din nou să zîmbească pe cînd gîndea astfel.

Tînărul William Temple intră repede, plin de importanţă, anunţînd radios : „A sosit, îl aduc", şi Franklin pricepu : era bustul lui, opera de Houdon.

Bustul cu soclul greu de piatră fu cărat în biblioteca verde, camera preferată a lui Franklin. Stăteau toţi trei şi-l priveau : Franklin, tînărul William, de la Motte. Nici unul nu scoase o vorbă. N-ar fi avut nici un sens să spună ceva. După scurt timp, cei doi tineri se îndepărtară fără zgomot de parcă ar fi fost înţeleşi şi-l lăsară singur pe Franklin, singur cu bustul, cu gloria sa.

Bustul nu era mare şi totuşi domina odaia. Era realist. Iată craniul colţuros, zbîrciturile adînci de-a curmezişul frunţii şi de-a lungul nasului, bărbia grea, punga mare a guşii, sprîncenele groase, creţurile adînci de sub ochi. Capul nu era înfrumuseţat, dar nu avea amănunte naturaliste. Era acel Benjamin Franklin pe care Parisul îl iubea şi îl admira.

Opera nu avea nimic din acea artificialitate care, pornind de la Versailles, se împrăştiase peste toată lumea, fiecare părticică a capului era măreţie şi nobilă simplitate.

Franklin şedea în scaunul comod, fără putere, simţea în tot corpul că nu dormise noaptea precedentă. Capul alb de piatră cu ochi gînditori, dar vigilenţi şi capul viu, brun-roşietic cu ochi tulburi, se priveau unul pe altul. Care era adevăratul Franklin ? Cel de marmură, cu seninătatea şi puritatea lui ? Sau cel bătrîn, gutos, cu carnea buhăită şi în descompunere, cu eczema, cu oboseala şi tulburarea sa lăuntrică ?

Marmura nu spunea tot adevărul, marmura mintea. Bătrînul Benjamin Franklin nu era de loc senin, nicidecum plin de măreţie şi de demnitate. Era plin de pofte şi de patimi tulburi.

Crezuse că terminase odată pentru totdeauna cu gîndurile despre fiul său William, dar toată noaptea îl chinuiseră şi chiar acum, în faţa bustului, nu-i dădeau pace.

Anii de închisoare şi moartea soţiei îl vor fi cuminţit pe William. Se va purta mai puţin obraznic cîtva timp, iar la următorul schimb de prizonieri va fi eliberat şi trimis pe teritoriul englez. Atunci va lupta cu îndoită îndîrjire împotriva „rebelilor", împotriva lui, a bătrînului. Iar ziarele englezeşti vor avea din nou ce scrie, cu cîtă căldură şi vigoare apără guvernatorul Franklin cauza maiestăţii sale britanice şi cît de tragicomic era că bătrînul rebel Franklin nu reuşise să-l convingă nici măcar pe fiul său. William se va bucura cu răutate că-i poate pricinui o astfel de supărare.

Dar lui nici n-o să-i pese căci el, Benjamin Franklin, îl va smulge pe fiul său din gînd şi din inimă.

L-a şi smuls. Se străduieşte din răsputeri să alunge gîndurile despre William. Se încordează, ochiul priveşte mai dur, buzele se strîng, fără să vrea capătă expresia bustului său.

Dar asta nu ţine mult. Îl doare piciorul. Îşi scoate gheata şi ciorapul şi şi-l freacă gemînd încetişor.

N-are rost să încerce să arunce asupra lui William vina pentru toate cele întîmplate. Acum, cînd ochii de piatră ai bustului sînt aţintiţi asupra lui, îşi dă seama că se înfurie pe sine cînd se înfurie pe William. L-a tratat foarte bine pe băiat, părinteşte, prieteneşte. A fost bine intenţionat cînd n-a permis

ca băiatul să-şi cunoască vreodată mama. Dar asta fusese o greşeală, o mare greşeală.

Amintirea despre mamă, despre servitoarea Barbara, nu era o amintire plăcută. Servitoarea Barbara primea zece lire leafă pe an şi el îi mai dăduse două lire pe deasupra, poruncindu-i ca sub nici un motiv să nu-l lase pe copil să bănuiască cît de cît că ea îi era mamă. Acuma, cînd vedea înaintea ochilor imaginea servitoarei Barbara, a femeii grase, urîte şi proaste, nu înţelegea cum de se putuse culca cu ea. Împins de poftele tinereţii, se culcase pe atunci cu destul de multe femei de felul ei ; fuseseră legături rapide, sălbatice şi secrete, şi nici nu-i plăcuseră femeile acelea necioplite, servitoare şi curve. De cîte ori nu-şi spusese dimineţile că se va stăpîni ; dar seara alerga la ele. Îi era ruşine de Barbara pentru că îi era ruşine de sine însuşi. Mai avea şi motive obiective să-şi ascundă relaţiile cu ea ; de s-ar fi aplicat legea, aşa cum era pe atunci buchea cărţii, s-ar fi cuvenit să primească douăzeci şi una de lovituri de bici la stîlpul infamiei din Philadelphia. Dar şi fără o asemenea constrîngere ar fi ţinut-o pe slujnică ascunsă şi în întuneric, căci pe atunci era peste măsură de mîndru şi înfumurat.

Barbara a rămas grea în luna martie a anului 1730 ; fusese de patru ori cu ea în martie acela şi cînd îşi amintea de luna decembrie a aceluiaşi an, de săptămînile de dinainte şi după naştere, era o amintire neplăcută. Barbara nu i se ridicase împotrivă ; ar fi fost şi greu s-o facă, depindea cu totul de el. Acceptă suplimentul de două lire, dădu ascultare dorinţei, interdicţiei lui şi tăcu. Totuşi se aflase cîte ceva, fusese atacat de multe ori cu aluzii făţişe pentru felul lui de viaţă şi, în cele din urmă, moartea slujnicei Barbara fusese o uşurare. El, care de obicei compunea cu plăcere epitafe, nu scrisese nimic pentru ea, nici versuri, nici proză ; nu a pus nici o piatră pe mormîntul ei ; zăcea într-un ungher, care nu era însemnat cu nimic, îngropată şi uitată.

Voise, desigur, ca în felul acesta să-l împiedice pe fiul său să afle ceva despre mamă-sa, dar nu o putuse împiedica pe soţia lui, pe Deborah, să-i arunce băiatului, la mînie, cele mai grele vorbe de ruşine, să-i zică bastard, copil de pripas şi să strige că de la fiul unei asemenea femei, al unei stricate, al unei tîrîturi, al unei curve, nici nu se putea aştepta

la altceva. Cu timpul, totul se liniștise ; în adîncul inimii, Deborah fusese doar o femeie bună și, după ce-și îndepărtase fiul din casă, cei doi se împăcaseră destul de bine. Iar dacă băiatul avusese de suferit și îndurase vorbe de ocară, mai tîrziu Benjamin îl despăgubise cu prisosință pentru toate acestea ; obținuse ca regele și universitatea să compenseze cu titluri și onoruri insultele din trecut. Dar „bastardul" nu uitase : n-a mai vrut să înapoieze titlurile și onorurile cînd i s-au cerut ; s-a cramponat de ele cu îndîrjire.

Franklin cel de piatră îl privea pe cel viu cu indulgență, patriarhal, cu înțelepciune. Pasiunile îi sînt date omului ca să se bucure de ele pe cît posibil fără a face rău altora. Fără erotică nu se poate concepe nici un om mare, nici un om de stat, nici un cercetător. Dar cu toate că reușise să stăpînească atîtea pasiuni și să le reducă la justa lor valoare, pe acest instinct care îl chinuise din tinerețe, pe acest binecuvîntat și blestemat instinct, nu-l putuse drămui și măsura așa cum se cuvenea. Chiar și acum, la șaptezeci și doi de ani, tot nu învățase încă să-l frîneze. Capul său mare putea uneori semăna cu cel de marmură din fața lui, dar ce se petrecea în capul cel viu nu era totdeauna potrivit pentru ochii lumii.

Sigur că acum, la moartea Elizei, William își amintise de moartea mamei sale vitrege, de moartea soției bătrînului Benjamin. Și ea murise singură, el, Franklin, era de cealaltă parte a oceanului. Atunci cînd îi comunicase moartea Deborei, William scrisese :

„Aș fi dorit mult să te fi întors în toamnă ; cred că dezamăgirea că n-ai venit a întristat-o groaznic".

Se însurase cu Deborah din calcul ; nu mai voia să se lase împins de poftele supărătoare și de neînvins ale trupului spre mereu alte aventuri murdare și avea nevoie de cineva care să-i îngrijească de casă și avere. Fusese o căsnicie bună și-și iertaseră reciproc greșelile. Ea îl striga pappy, pînă la urmă toată Philadelphia nu-i spunea decît Pappy, dar el nu-i arătase niciodată cu vreun cuvînt cît de mult îl supăra aceasta. Suportase și alte greșeli ale ei. Pe de altă parte, el îi pricinuise, fără îndoială, suferințe. Desigur că îi părea rău uneori cînd o lăsa și pleca în călătorii atît de lungi. Dar nu-i propusese oare de fiecare dată să-l însoțească ? Nu era vina lui dacă ea se temea atît de mult de răul de mare. În sinea lui

însă, era, bineînțeles, mulțumit că rămînea acasă ; Deborah nu era prezentabilă și treburile lui, la Londra și la Paris, nu ar fi mers mai bine datorită prezenței ei. Dar nu lăsase să se întrezărească nimic din gîndurile sale ascunse și se străduise în fel și chip să-i arate că ține la ea.

N-a scris chiar și un cîntec pentru ea ? Cu un zîmbet fugar, își aminti din nou versurile, avea o memorie desăvîrșită : „Greșeli avem cu toții noi /Greșeli și Debsy a mea are,/ Dar ale ei mărunte-s tare //Și m-am obișnuit cu ele/ Nu-i greu să le îndur și-apoi / Nici nu le văd, ca pe-ale mele. // Chiar o prințesă de-ar veni/ Cu bani cît iarba cîmpului, /S-o iau în locul lui Debsy,/ N-aș da-o în ruptul capului."

Dar în timp ce se străduia să-și amintească versurile pentru Debsy, alte versuri îi răsunau în ureche, acelea pe care le făcuse pentru răposatul doctor Smith, dușmanul său : „Și pe cînd e bunătatea întruchipată pentru toată lumea /pe aproape-l love ște cu asprime în obraz". Prostii ! Niciodată n-a dat motiv bunei sale Debsy să se îndoiască de sinceritatea sentimentelor din versurile sale naive. Iar cînd era plecat, făcea totul ca să-i risipească îndoielile, o răsfăța cu scrisori, daruri și atenții de tot felul. Nu era posibil să fi bănuit vreodată că i-ar fi rușine cu ea.

Era ciudat că și de data aceasta, soarta fiului său William o repeta pe a sa proprie. Murise și Eliza lui William singură ca și Deborah a lui. Bătrînul scînci încet, cuprins de jale.

Iată-i pe amîndoi în biblioteca verde, Franklin cel de piatră, pe soclu, cel viu în fotoliu. Se priveau unul pe altul, iar Franklin cel viu își freca și își pipăia piciorul gol, care-l durea.

Sub bust era scris „Benjamin Franklin", nimic altceva : sculptorul Houdon nu adăugase nici unul din atributele bombastice obișnuite. Benjamin : „fiul cel mai drag, fiu al norocului" însemna aceasta după biblie. Toată lumea credea că făcuse cinste numelui său. Adevărat, cele mai multe lucruri le făcuse bine, norocul îl slujise, sufletul lui însă se bucurase arareori de harul ce se citea pe chipul de piatră.

Era bătrîn, Benjamin Franklin, și chinuit de suferințe mărunte, avusese foarte multe succese și era mai înțelept decît cei mai mulți dintre oameni și chiar mai virtuos, în înțelesul pe care îl dădea lumea virtuții, și era mai vicios

decît cei mai mulți oameni, căci era conștient cînd își camufla păcatele față de sine însuși.

Oare, chipul acesta din fața lui era adevăratul Franklin?

Desigur că Socrate nu a fost întotdeauna acel Socrate pe care ni-l prezintă Platon și Xenofon. Dacă însă a fost măcar *cîteodată* așa, tot era mult. Și *dacă* a fost cîteodată așa, atunci Socrate cel descris de Platon și Xenofon este cel adevărat și oricum ar fi fost în restul timpului, nu mai are importanță.

Nu s-a pierdut nimic din ceea ce el, Benjamin Franklin, a fost cîndva. Totul continua să trăiască în carnea lui care se ofilea, în oasele lui tot mai fragile, în pielea lui tot mai zbîrcită. Desfrînatul care se culca pe ascuns și cu conștiința încărcată cu servitoarea Barbara, lacomul de arginți care trafica sclavi, mîncăul care înfuleca a doua porție de frișcă, deși știa prea bine că-i făcea rău, toți aceștia continuau să trăiască în omul de lume ce era, în înțeleptul sărbătorit și în bătrînul domn viclean și prietenos care conversa galant cu doamna cu masca albastră, în ambasadorul simplu și demn care încheia, în numele țării sale, marele tratat cu Franța. Dar umbra nu întunecă lumina, ci lumina strălucește prin întuneric. Franklin cel viu nu trebuie să plece ochii în fața celui alb, de marmură.

Se așează în fața bustului și-și scrise singur un epitaf:

Corpul
lui
Benjamin Franklin
tipograf

Asemenea scoarței unei cărți vechi
Cartea a fost smulsă din ea

Iar inscripția de pe scoarță s-a șters, luciul aurului s-a stins —

Zace aici, pradă viermilor,
Opera însă nu va fi pierdută
Căci, după cum crede el, va apărea din nou
Într-o ediție nouă, mai frumoasă
Revăzută și corijată
De
Autor.

Alianța franco-americană era încă foarte tînără cînd fu pusă la grea încercare. Flota pe care Franța o trimisese peste ocean sosise prea tîrziu și nu putuse intercepta flota amiralului Howes. Americanii se exprimară grosolan și amar asupra defecțiunii francezilor, se iscau permanent fricțiuni, iar amiralul d'Estaing raportă înfuriat guvernului său că nu se poate lucra cu americanii.

Se nimerea prost că Mr. Adams îi plictisea tocmai acum pe miniștrii francezi cu împrumutul său. Franklin vedea cu îngrijorare expresia întunecată a colegului său și se aștepta ca acesta să-i comunice lucruri neplăcute.

Într-adevăr, curînd Mr. Adams ceru doctorului o întrevedere. „Am avut dreptate, istorisi el. Francezii aceștia sînt niște băcani cărpănoși. I-am spus-o și lui Vergennes de la obraz." Franklin se sperie, dar se stăpîni. „Și după aceea ați obținut împrumutul?" întrebă el. „Nicidecum, răspunse Adams furios și puțin stînjenit. S-a ajuns atît de departe că eu, un ministru plenipotențiar al Statelor Unite, nu mai sînt primit la Quai des Théatins[1]. Nici măcar la scrisorile mele nu se mai răspunde."

Convorbirea avea loc în întunecata bibliotecă cafenie și Franklin aruncă o privire către prietenul său Washington, care și el trebuia să se războiască cu Congresul și avea desigur înțelegere pentru necazurile sale. „E o tragedie — continuă Adams să se înfierbînte — că Statele Unite au fost silite să încheie o alianță cu acest popor și cu această Curte." Franklin nu răspunse la asta. „Cum vedeți lucrurile pe mai departe?" întrebă el. „Cel mai simplu lucru ar fi să continuați dumneavoastră tratativele. Vă pricepeți mai bine să vă purtați cu această șleahtă." — „Mă tem — răspunse Franklin — că așa cum stau astăzi lucrurile, nu prea are sens să discutăm despre un împrumut." — „Dar acești mîncători de broaște — replică Adams violent — să facă măcar bine să respecte regulile elementare de politețe față de noi, delegații. V-aș fi îndatorat, domnule coleg, dacă ați voi să interveniți pentru aceasta." — „Voi face tot ce-mi stă în putință", zise Franklin.

[1] Sediul Ministerului de Externe.

Contele Vergennes îl primi prietenos. Trimisul său de la Philadelphia, *monsieur* de Gérard, îi raportase pe larg primirea ce i-o făcuse Congresul. Despre aceasta îi istorisea acuma, zîmbind cu înțeles, lui Franklin. Aproape două săptămîni se sfătuiseră asupra ceremonialului. Membrii din Sud ai Congresului voiau să sublinieze prin mari festivități importanța faptului, că cea mai mare republică de pe planetă îl primea pe reprezentantul celui mai puternic monarh european; ca să nu se creadă că sînt servili, delegații statelor din Nord recomandau simplicitatea republicană. Se certaseră pe numărul cailor de înhămat la trăsura lui *monsieur* de Gérard, pe numărul de trepte de la fotoliul său de onoare, pe croiala jabouului pe care trebuiau să-l poarte membrii Congresului la primire.

Franklin zîmbi prietenos și adause un detaliu amuzant, cules din rapoartele primite de el. Delicatesele și vinurile servite la sărbătorirea ambasadorului francez erau un dar festiv din partea Angliei; erau darul acelei comisii engleze care, imediat după sosirea comunicatului francez despre alianță, adusese ultimele propuneri de pace ale Parlamentului englez, menite să împiedice încheierea alianței. „În orice caz, domnule — spuse Franklin — puteți constata, din primirea făcută ambasadorului dumneavoastră, că Congresul știe să aprecieze importanța alianței."

Vergennes se încruntă, își luă aerul lui de senior. „Mă tem — răspunse el — că o asemenea concluzie n-ar fi justă. *Monsieur* de Gérard nu are, din păcate, numai lucruri amuzante de comunicat. La Philadelphia domnește, ne raportează el, dezacordul și spiritul de clică în aproape toate problemele politicii americano-franceze. Mulți din domnii dumneavoastră nu sînt de loc dispuși să recunoască generozitatea monarhului meu, sînt plini de pizmă și neîncredere. Și dacă nici pînă acum nu ne-a parvenit cererea așteptată de noi de a trimite un corp expeditionar francez, aceasta se datorește numai neîncrederii arătate. Ceea ce vor domnii dumneavoastră de la noi — încheie disprețuitor și plin de amărăciune ministrul — sînt numai și numai bani."

„Domnul de Gérard — ripostă prudent Franklin — trebuie să vă fi raportat, fără îndoială, că numai o mică parte a Congresului gîndește astfel. Luați, vă rog, în considerație

enormele noastre greutăți financiare. Nu este de înțeles că aceste greutăți tulbură judecata unora dintre ai noștri?"

Vergennes tăcu un moment. „Regele crede — spuse el rece — că a făcut foarte mult pentru țara dumneavoastră. El consideră că a veni cu noi pretenții tocmai acum cînd, de dragul americanilor, a luat asupra sa noi și formidabile sarcini, este, politicos exprimat, lipsă de modestie. Și domnul Adams al dumneavoastră mi-a cerut iarăși o nouă sumă uriașă pe termen nelimitat. Și mi-a dat să înțeleg fără înconjur că sentimentele pe care concetățenii dumneavoastră le nutresc pentru noi sînt foarte departe de sentimentele de recunoștință la care aveam dreptul să ne așteptăm. Ba mai mult. M-a dăscălit pe un ton de-a dreptul amenințător, că e pur și simplu de datoria mea să dau țării dumneavoastră aceste milioane. Politețea franceză îmi interzice să calific precum se cuvine asemenea atitudine. Să spunem că a fost deplasată, *«mal à propos»*."

Franklin tăcu. Vergennes continuă pe un ton ceva mai împăciuitor: „Eu sînt, după cum vedeți, domnule Franklin, din tot sufletul un prieten al țării dumneavoastră și de aceea n-am raportat regelui decît foarte vag despre convorbirile mele neplăcute cu domnul Adams. Dar n-aș vrea să mă mai expun unor asemenea convorbiri vătămătoare sănătății mele. M-am hotărît, prin urmare, să nu-l mai primesc pe domnul Adams."

Franklin răspunse că îi mulțumește călduros contelui pentru sinceritatea sa și regretă lipsa de tact a colegului Adams. Totuși, împrumutul este de cea mai mare importanță pentru Statele Unite și speră că nu s-a spus încă ultimul cuvînt în această privință.

Vergennes se juca gînditor cu pana sa de scris. Regele găsește — zise el apoi, încet, căutînd cuvintele — regele găsește că a fost foarte mărinimos și n-ar vrea să mai dea nimic. Numai demersuri foarte insistente ar putea îndupleca pe majestatea-sa să mai acorde ceva. Desigur că el, Vergennes, n-ar putea face singur nimic în această chestiune, i-ar trebui un sprijin puternic din partea lui Maurepas; Maurepas însă, nefiind dispus să stîrnească supărarea monarhului, folosește cuvintele necugetate ale domnului Adams drept pretext binevenit pentru refuzul său. „Așa cum stau lucrurile

azi — încheie Vergennes — sînt singurul membru al cabinetului care ar dori să continue tratativele pentru împrumut. Pe mine puteți conta, stimate doctore, cu toate că sînteți asociat cu domnii Adams și Lee."

Franklin, trimis în felul acesta la Maurepas, era conștient că nu va obține nimic de la el dacă s-ar duce în calitate oficială. Trebuia să încerce să aranjeze o nevinovată întîlnire prietenească.

În acele zile, tocmai se inaugurase *Reduta chinezească* un restaurant și local de petrecere nou, de care vorbea tot Parisul. Franklin află din cercul bătrînului duce de Richelieu că Maurepas s-ar duce cu plăcere acolo, dar se teme să nu i se ia în nume de rău unui om atît de bătrîn că vizitează noul local de petreceri. Franklin își spuse că el însuși trece drept un bătrîn respectabil și, în tovărășia sa, primul ministru se va simți mai puțin jenat. Îl invită să ia masa cu dînsul seara la *Reduta chinezească*. Maurepas acceptă.

„Sper — zise de la Motte cînd Franklin se urcă în trăsură să se ducă să-l ia pe Maurepas — sper, doctore Franklin, că veți reuși astăzi să dregeți ce a stricat *monsieur* Malaprop[1]." — „Nu fi obraznic, tinere", răspunse Franklin zîmbind.

Reduta chinezească se afla pe micul deal din Saint-Laurent. În deal se săpase o grotă artificială. Cîteva galerii duceau în sus, unde se crease, pe loc puțin, o Asie Orientală uimitor de întinsă cu un caravanserai, un bazar, o cafenea, grupuri de arbori ciudați care sugerau peisaje exotice, călușei și un mic teatru. Lampioane chinezești împrăștiau o lumină dulce, difuză. Ușierii, chelnerii, servitorii erau chinezi, parte adevărați, parte costumați, dar toți cu coadă.

Cînd Maurepas, nestorul Franței, și doctorul Franklin, patriarhul lumii noi, apărură în această Chină, restauratorul și chelnerii se străduiră să nu-i recunoască pe distinșii oaspeți, iar publicul îi privea discret, dar insistent. În caravanserai gustară puțin din mîncările chinezești și mîncară cu poftă din cele franțuzești, se osteniră să mănînce cu bețigașele și întrebuințară tacîmuri obișnuite. Sorbiră puțin din vinul chi-

[1] Prescurtare de la „mal à propos : deplasat, la timp nepotrivit.

nezesc de orez și din ceaiul chinezesc și băură mult vin de Burgundia.

Toate acestea creară condițiile pentru o conversație plăcută. În cursul ei, Franklin spuse în treacăt că, desigur, după cum speră, *monsieur* de Maurepas nu i-a judecat prea aspru pe domnii Adams și Lee în memoriile sale. Maurepas, vizibil încîntat că Franklin amintea de memoriile lui, se așeză mai comod în fotoliu și se lăsă în voia slăbiciunii sale de a-și dăscăli în mod spiritual contemporanii.

„Dumneavoastră, domnilor din Vest — începu el — vă prezentați prea zgomotos și totdeauna în cete. Noi, cu douăzeci și cinci de milioane de oameni, v-am trimis un singur reprezentant; dumneavoastră, numai cu trei milioane, ne trimiteți pe cap trei plenipotențiari, și pe lîngă aceasta doi consilieri cu multe titluri. Nu e cam mult?" Franklin încercă să prindă cu bețigașele o bucățică de carne. „Pentru că noi vrem mai mult de la dumneavoastră decît dumneavoastră de la noi, răspunse el cu blîndă sinceritate." Maurepas continuă să-l lămurească: „Există multe metode de a obține ceva de la Versailles: șiretenie, înșelăciune, amenințare ușoară, șantaj, cereri umile repetate insistent, impertinență elegantă. O singură metodă dă sigur greș: behăiala amenințătoare și virtuoasă." — „Răposatul meu prieten Dubourg — întări prietenos Franklin — obișnuia să-l citeze pe Aristotel: prea multă virtute este la fel de vătămătoare unui guvern ca prea multe păcate."

„Serios vorbind, doctore Franklin — continuă Maurepas — domnii dumneavoastră devin supărători. Își închipuie probabil că o purtare gălăgioasă este atributul principal al libertății. Obiceiul domnilor acestora de a pune picioarele pe masă creează aici o impresie stranie." Franklin îl privi cu ochii săi mari, rotunzi, liniștiți, așteptînd parcă ceva, și Maurepas, sub privirea lor, trecu la confidențe. „Da, de am avea de-a face numai cu dumneavoastră, doctore Franklin, ne-am putea înțelege repede asupra multor chestiuni rămase în suspensie. O știu prea bine, căci în fiece zi cînd iau micul dejun cu iubita mea soție, am în fața ochilor portretul dumneavoastră care proclamă de fiecare dată: *Ecce vir!* Da, cu un asemenea bărbat ne putem înțelege. Colegul meu Vergennes este și el de aceeași părere." Și printre altele, îi strecură, elegant,

destăinuirea : „Dacă nu mă înșel, i-a și dat lui *monsieur* Gérard al nostru o sugestie în această direcție. Ambasadorul nostru își va da desigur silința să informeze pe domnii din Philadelphia despre părerea aceasta."

Lumina slabă din *Redoute chinoise* îl ajută pe Franklin să-și ascundă emoția. Poate că acum cei din Philadelphia vor înțelege că anumiți delegați ar fi mai la locul lor în altă parte decît la Paris. În acest caz, tratativele lui *monsieur* Malaprop vor fi avut un rezultat neașteptat, dar totuși îmbucurător. „Văd cu recunoștință, domnule conte — răspunse el — cît de bine intenționat sînteți față de țara mea."

Chelnerul îi întrebă respectuos dacă nu doresc să ia cafeaua în grotă și, urmați de un roi de chinezi zeloși, se îndreptară într-acolo, Maurepas dichisit, Franklin în vestonul maron. Cu toate instrucțiunile patronului, orchestra nu s-a putut împiedica să nu intoneze, la intrarea lor, o arie războinică și toți cei prezenți se sculară și aplaudară. Ambii domni se înclinară, dar manifestația nu le era pe plac. Mai era și răcoare în peșteră. Puțin indispuși, își băură cafeaua fierbinte și apoi șezură un timp, obosiți, monosilabici, digerînd și așteptînd efectul cafelei.

Deodată se apropie de ei, încîntat, un domn foarte bine dispus : Pierre. De fapt, avea motive să fie supărat pe ministru, căci acesta, după ce pusese la cale reprezentația la *Menus Plaisirs*, o lăsase baltă. Dar Pierre era generos și socotea că e mai cuminte să nu-i poarte pică.

Calculase bine. Tocmai după festa pe care fusese nevoit să i-o joace, ministrul dorea să-i dovedească cît era de liberal și progresist. „Luați cafeaua cu noi, *monsieur*", îl invită el, iar Pierre, foarte bucuros, luă pe dată loc.

„Spuneți și dumneavoastră, domnilor — reflectă Maurepas — sorbindu-și cu mici înghițituri a doua ceașcă de cafea, nu este Franța noastră cea mai tolerantă țară din lume ? Este o monarhie absolută, o tiranie, cum vă place dumneavoastră, filozofilor moderni, să afirmați, și iată-ne șezînd aci, un revoluționar la dreapta, unul la stînga și sluga cea mai de vază a tiranului la mijloc. Ne bem trăncănind prietenește cafeaua, serviți cu atenție de fiii Orientului îndepărtat. Și asta în timpul unui război ucigător." Franklin ar fi dorit să intervină

aci cu cîteva anecdote potrivite, dar observă că ministrului îi făcea plăcere să vorbească el şi se abţinu, lăsîndu-l să continue.

Dar Maurepas fu curînd întrerupt. Orchestra costumată chinezeşte execută *Malbrough s'en va-t-en guerre*, cu cuvintele romanţei lui Pierre. *Que mon coeur, mon coeur a de peine*. Publicul cîntă şi el în cor, iar la sfîrşit îl aplaudă pe Pierre.

Acum i se ivi lui Maurepas ocazia să se justifice şi să se arate mărinimos faţă de Pierre. Aplaudă împreună cu ceilalţi şi spuse cu nerusinare : „Ce păcat, dragul meu, că nu putem asculta drăguţa dumitale romanţă de pe scenă. Dar de asta eşti vinovat numai şi numai dumneata sau poate partizanii dumitale." Pierre, uluit de o atît de obraznică denaturare a unor fapte evidente, îl privi cu gura căscată. „Da, da, aşa e şi o ştii şi dumneata perfect de bine, zise Maurepas şi îl ameninţă glumind cu degetul. Şi pe lîngă aceasta, m-ai făcut să fiu profet mincinos la bătrîneţe." „Excelenţă — spuse încă sincer uluit Pierre — nu înţeleg nici un cuvînt." Maurepas însă îşi întocmise o versiune proprie asupra interzicerii şi acum i-o servi : „L-am făcut, într-adevăr, pe domnul de Beaumarchais să spere — se adresă el doctorului Franklin — că în cazul unei reprezentaţii private, discrete a comediei sale, forul suprem o va ignora. Aveam motive bine întemeiate pentru o asemenea presupunere. Dar ce credeţi că face tînărul nostru prieten ? Anunţă cu lovituri de tun fiecare dintre repetiţiile sale discrete. Apoi nu trebuia să audă asta chiar şi un monarh, care îşi astupă amîndouă urechile ?"

Se învioră şi se adresă iar lui Pierre. „I-am ţinut tocmai acum — zise el — stimatului nostru doctor Franklin, o mică prelegere asupra avantajelor discreţiei. Revoluţii ideologice şi politice trebuie să aibă loc, şi nici nu sînt atît de rele, cu condiţia să se desfăşoare tiptil, discret ; tiptil şi pe tăcute tot se ajunge la ţintă şi, cu cît alergătorul e mai bun, cu atît mai puţin zgomot face. La ce foloseşte larma, *messieurs ?* Ascultaţi de un om bătrîn : astăzi, pe cînd ne bem cafeaua şi ducem o discuţie bună, liniştită, între bărbaţi, s-a obţinut atît pentru Statele Unite, cît şi pentru *Figaro*, mai mult decît prin marile discursuri de la Quai des Théatins şi de la *Menus Plaisirs*."

Pierre era fericit că Maurepas pomenise într-o suflare de America şi de *Figaro*. Trebuia să recunoască: bătrînul ştia să onoreze pe cine merita. Arătase lămurit că-l socotea pe Pierre printre întemeietorii republicii americane, la fel ca şi pe doctorul Franklin. „Am învăţat din convorbirea dumneavoastră, domnii mei — spuse el — mai mult decît din multe cărţi groase de filozofie." Se ridică, se înclină, se înclină adînc şi cu graţie, şi-i lăsă pe amîndoi singuri.

Şi ei se sculară după puţin. Spre sfîrşit le fusese cam frig şi amîndoi se cam temeau de răceală.

A doua zi dimineaţă, Maurepas se examină atent, îşi drese glasul, tuşi uşor, îşi pipăi punctele reumatice ale trupului. Constată că totul e în regulă. Gîndi că seara de la *Redoute chinoise* se desfăşurase mulţumitor.

Observase cît de impresionat fusese Franklin de aluzia sa că, din însărcinarea guvernului francez, Gérard stăruia la Philadelphia pentru numirea lui ca unic plenipotenţiar. Poate că nu era chiar în spiritul lui Vergennes ca el, Maurepas, să-i comunice asta doctorului. Dar, fără consimţămîntul său, nu s-ar fi putut transmite lui Gérard această însărcinare, astfel că, după ce se dovedise în faţa istoriei a fi un om de stat progresist, avea tot dreptul s-o arate şi faţă de doctorul Franklin şi de sine însuşi. Dictă credinciosului său Sallé comentarii mai ample în această chestiune pentru memoriile sale. De altminteri, îşi spuse că acum putea aştepta cu conştiinţa împăcată rezultatele ostenelilor ambasadorului său din America, înainte de a-şi mai plictisi pe recalcitrantul elev cu o cerere americană de împrumut.

Şi Franklin se simţi bine a doua zi. Şi el era mulţumit de rezultatul serii din ajun. Cu cît se gîndea mai mult la intervenţia lui Gérard, cu atît mai adînc îl cuprindea satisfacţia. Vergennes dovedise tact, cruţîndu-l de jena de a primi comunicarea oarecum oficial. Dar Maurepas îi făcuse un serviciu şi mai mare prin confidenţa lui spontană. Acum ştia din gura celui mai de seamă om de stat: simpla prezenţă a domnilor Lee şi Adams la Paris pune în pericol relaţiile dintre Statele Unite şi Coroana franceză. Lucrul de care pînă acum se ferise, devenea acum o datorie: trebuia să intervină pentru ca preazăbavnicul Congres să-i recheme în sfîrşit pe ceilalţi doi. Ori pe el.

Scrise domnului James Lovell, care prezida comitetul Congresului pentru chestiunile externe.

Raportă mai întîi despre diferite treburi ale delegaților, apoi continuă: „Deoarece vorbesc de delegați la plural, mă întreb dacă Congresul trebuie într-adevăr să mențină trei delegați la această Curte. De fapt sîntem cinci în totul, dacă îl socotim pe domnul destinat pentru Toscana și care se află deocamdată aici, foarte supărat că nu a fost consultat cu ocazia tratativelor de încheiere a alianței, precum și pe ambasadorul pentru Viena, care nu e admis acolo și deci se află tot aici. Cheltuielile pentru a ne întreține pe toți oarecum onorabil sînt, credeți-mă, destul de importante. Speram însă că și folosul va fi la fel de mare. În realitate însă, colaborarea a cinci capete nu contribuie să ușureze treburile delegației de aici. Din contră, la o Curte unde se ascultă și se cîntărește fiece cuvînt, părerile și declarațiile delegaților scad ca valoare, dacă nu exprimă fiecare din ei aceleași păreri cu aceleași cuvinte. Și dacă fiecare trebuie consultat pentru fiecare punctuleț și este ofensat dacă cele mai mărunte chestiuni sînt rezolvate fără consimțămîntul său categoric, se nasc nemulțumiri și întîrzieri. Aceste inconveniente ar putea fi diminuate dacă toți delegații ar putea locui în aceeași casă. Dar e aproape imposibil să se găsească cinci bărbați care să aibă atîta calm și să le placă într-atîta felul de a fi și de a vorbi al celorlalți, încît să reușească a trăi în armonie. Luînd în considerație toate aceste împrejurări, aș dori ca Congresul să ne despartă."

Franklin reciti ce scrisese și găsi că e ponderat și clar. Desigur că Congresul se va hotărî acum să recheme doi delegați și era foarte posibil ca Adams sau Lee să fie lăsat ca unic împuternicit la Paris. Fiecare din ei era susținut de un partid puternic și de toată prostia încrezută din țară. Pentru el, Franklin, pleda numai activitatea și înțelepciunea sa, valori care de obicei rămîn în minoritate. Cel puțin acum intervenția ambasadorului francez îi va mai pune pe gînduri pe domnii din partea adversă. Încheie și pecetlui scrisoarea. Oricare va fi hotărîrea adoptată la Philadelphia, el, Franklin, și-a făcut datoria și putea aștepta liniștit.

Ca atare, Franklin își întîmpină oaspeții liniștit, bine dispus, la 4 iulie al anului 1778, la a doua aniversare a *Declarației Independenței.*

Situația Statelor Unite era acum alta decît în anul trecut și grijile lui Franklin erau mai mici față de grijile din timpul acela. Mai rămînea un drum lung de străbătut, dar un lucru era sigur : independența americană fusese cucerită. O Americă dependentă de Londra nu mai era de conceput. Fiul său William nu va mai fi niciodată guvernator la New-Jersey și va rămîne pînă la sfîrșitul zilelor sale „fostul guvernator".

Delegații socotiseră că era cazul să celebreze cu fast și pompă sărbătoarea națională a țării lor, acum recunoscută, și doctorul Franklin invitase în casa lui încăpătoare un mare număr de oaspeți. Totul era împodobit sărbătorește, peste tot se vedea drapelul american și boneta frigiană, mici surprize, cadouri drăguțe erau pregătite pentru fiecare invitat. Împestrițată și veselă, discutînd serios și flecărind vesel, lumea se împrăștia prin casă și grădină. Nu era nici un ceremonial ; căci și în acest an, serbarea fusese pregătită de *madame* Helvetius și oriunde domnea ea, recepțiile purtau pecetea propriei sale sociabilități. Întreaga casă căpătase de îndată un ton de veselă dezordine, de neglijență plăcută și peste tot se auzea vocea ei și vocile zgomotoase ale fetelor ei, a abatelui și lătratul cîinilor.

Desigur că, de data asta, trebuise să accepte și prezența altor doamne, printre care multe erau foarte drăguțe. Nu lipsea doamna Brillon, erau de față tînăra și frumoasa prințesă d'Enville, contesa d'Houdetot.

Contele Vergennes nu se putuse hotărî să se expună unei întîlniri cu nemanierații domni Adams și Lee și trimisese în locul său pe domnul de Rayneval, care preluase postul lui *monsieur* Gérard. Dintre aristocrați, Franklin nu-i invitase decît pe cei de încredere, pe cei care de la început se pronunțaseră pentru cauza Americii, Turgot, Condorcet, de la Rochefoucauld, Noailles, soția mareșalului de Mouchy. În schimb, îi poftise de astă dată să participe la marea serbare americană pe burghezii Franței. Chiar și din Nantes sosise un delegat, și unul din Marsilia, un anume *monsieur* Marius Leroucas, un domn vorbăreț, vioi, gălăgios, care povestea că la Marsilia se formase un club care se întrunea lunar să ser-

beze victoriile şi virtuţile americanilor. *Monsieur* Leroucas adusese multe manuscrise şi tipărituri în care marsiliezii preamăreau forma de organizare şi istoria lumii noi. Arthur Lee nu renunţase să apară şi de astă dată în tovărăşia întunecatului său M. Reed, astfel că şi Anglia liberală era reprezentată. Dar cei mai numeroşi erau filozofii, învăţaţii, artiştii. Erau de faţă Houdon, Leroy, Duplessis, aproape toţi corifeii Franţei intelectuale. „S-ar putea ţine aici o şedinţă a Academiei Franceze", glumi Turgot.

Oaspeţii aflaseră ştiri nefavorabile din America, dar erau optimişti. Putea să mai treacă o bună bucată de timp înainte ca alianţa dintre America şi ţara cea mai puternică din lume să dea roade, dar prin această alianţă victoria era sigură. Oaspeţii lui Franklin împărtăşeau încrederea gazdei *„Ça ira"*.

Turgot regreta absenţa prietenului său Dubourg, cu care avusese multe controvèrse plăcute. Acum nu-l mai învinuia nimeni că refuzase credite americanilor în timpul ministeriatului său. Nu trebuia să se mai apere pentru că nu voise să îngăduie ca puritatea cauzei americane să fie compromisă de banii coruptei monarhii. În schimb, ţinu acuma o cuvîntare adresată tinerilor francezi aflaţi de faţă. Declară că se bucură de alianţă, dar totodată regretă că prestigiul moral al Statelor Unite este vătămat prin această cîrdăşie. El nu era omul compromiselor. Ar fi preferat ca America să se fi liberat prin propriile sale puteri. Dar acum alianţa era încheiată şi nu mai rămînea decît să se spere că Statele Unite nu vor suferi de pe urma acestei pîngăriri.

Franklin nu ascultă cu plăcere acest discurs. Se temea ca asemenea declaraţii să nu înrăutăţească relaţiile dintre Statele Unite şi guvernul francez. Cu şi mai puţină plăcere ascultă discursurile ţinute de trimisul Marsiliei, domnul Leroucas, care mai şi gesticula vehement ; din fericire, domnul de Rayneval, reprezentantul guvernului, se sili să nu dea atenţie gălăgioaselor lui declaraţii. Acum marsiliezul se apucase chiar să recite unor tineri domni cu aspect fanatic adunaţi în jurul domnului Reed, o scrisoare în versuri „Către cei din Boston" ; doctorul Franklin mai fusese odată obligat s-o asculte. „Eu însumi — declama domnul Leroucas — văd cu invidie cum voi, în ciuda zarvei, puneţi la stîlpul infamiei acel cezarism care ne dă înapoi cu două mii de ani. Voi, ce sînteţi

neloiali şi rebeli, fără papă, fără regi şi regine, voi dansaţi, pe cînd lanţurile ce mai apasă omenirea zornăie. Voi distrugeţi cu voioşie tradiţiile celorlalţi şi aveţi îndrăzneala să rîdeţi în nasul întregii lumi şi să fiţi liberi."

Domnul Reed aplaudă plin de un entuziasm posac şi la fel făcură toţi ai săi. Şi Pierre aplaudă, nu fără o ironie blajină, versurile bine intenţionate, dar nu prea reuşite.

Da, Pierre şi Thérèse erau şi ei de faţă. Cînd Pierre primise invitaţia lui Franklin, îl cuprinsese o bucurie nestăvilită, pe care nici el nu şi-o putea lămuri. Doctorul adăugase pe invitaţia frumos tipărită cîteva rînduri de mînă: îl ruga pe domnul de Beaumarchais să aducă şi pe drăgălaşa sa soţie. Încă din seara de la *Redoute chinoise*, Pierre uitase de supărarea sa cu Franklin. Acum era plin de recunoştinţă. De la început ştiuse că un Franklin nu putea să-l urască multă vreme pe un Beaumarchais.

Se străduia din răsputeri să dovedească doctorului simpatia profundă şi respectuoasă ce i-o purta. Întrebă cu căldură unde se află tînărul drăguţ şi deştept cu care se întreţinuse atît de bine anul trecut: oare, nepoţelul lui Franklin nu purta şi el numele de Benjamin? Deşi bătrînul îşi zise că vorbele lui Caron nu erau altceva decît obişnuita politeţe franceză, totuşi acest Caron era primul care întrebase de nepotul său Benjamin. Se bucură deci, şi-i dădu lămuriri amănunţite.

Mai tîrziu, Franklin se ocupă atît de stăruitor de doamna Beaumarchais, încît doamna Helvetius atrase gălăgios toate privirile asupra lor. Thérèse zîmbea calm şi prietenește, nu prea impresionată de atenţiile lui Franklin, ştia ce puţină semnificaţie aveau. Dar Pierre era mîndru şi o lăsă pe Thérèse singură cu doctorul, pentru ca Franklin să nu se simtă stingherit.

Se plimbă prin casă atît de mare. Auzise multe despre *Hôtel Valentinois*, filozoful şi istoricul David Hume o socotise una din cele mai frumoase douăsprezece case ale Parisului. Pierre nu o găsea urîtă, dar învechită, neîngrijită şi în nici un caz nu se putea compara cu casa lui.

Nimeri în biblioteca verde. Văzu bustul lucrat de Houdon. Privi, şi toate gîndurile sale mărunte se topiră. Trecînd uşor de la o stare de spirit la alta, se lăsă impresionat de acest cap de piatră şi-l admiră fără rezerve. Recunoscu: în toată

viața sa nu întîlnise decît un singur om mai mare decît acesta, și acel om murise. Acum, Benjamin Franklin era cel mai mare printre cei vii. Orice îi făcuse Franklin, nu fusese o nedreptate, acest om nu putea fi nedrept.

Își reaminti deodată de rămășagul făcut cu actorul Préville. Peste cîteva zile, sculptorul Houdon voia să-și înceapă ședințele. Nu era Pierre peste măsură de semeț dacă se lăsa sculptat de creatorul acestui bust?

Alungă temerile cu o mișcare a mîinii îngrijite, cărnoase. Puteau exista bărbați mai de seamă decît el, dar autorul lui *Figaro* era dator să lase posterității bustul său făcut de cel mai mare maestru.

Se înapoie în salonul principal. Fu oprit de un cerc ce se formase în jurul lui Franklin. Acesta explica construcția unei sobe pe care o comandase pentru salon. Veni vorba și despre alte invenții și Pierre istorisi cum născocise în anii tinereții o îmbunătățire în mecanismul ceasurilor, o perfecționare tehnică ce se aplica acum pretutindeni. Ca de fiecare dată în viața sa, și atunci se iscase o adevărată bătălie. Un oarecare *monsieur* Lepaute încercase să-și însușească invenția. Avuseseră procese, polemici în gazete, expertize ale Academiei, pînă să fie recunoscut el, Pierre, ca inventator.

Franklin îl întrebă de amănunte.

Atunci cînd Pierre își realizase invenția și se încinsese prima ceartă zgomotoasă în jurul lui, i se îngăduise să o prezinte regelui și Curții. Trecuse de atunci un sfert de veac, douăzeci și unu de ani avea pe atunci, era plin de ambiție și de o frenetică poftă de viață. Se străduise din răsputeri să fie interesant și să facă impresie asupra regelui. Acum însă, cînd voia să-l cucerească pe Franklin, se încordă și mai mult. Explică clar și interesant, ca între specialiști, expuse doctorului exact despre ce era vorba în invenția sa, cum fusese „rezistența" mai înainte și ce îmbunătățise la ea; își întări expunerea demonstrînd practic la ceasul lui Franklin și la al său. Franklin era într-adevăr, interesat, punea întrebări, avea considerație și simpatie pentru acest ceasornicar Caron care își cunoștea atît de bine meseria. „Sînteți multilateral, domnule", îl lăudă el. „Se spune că dumneavoastră de asemenea", răspunse Pierre. „Se prea poate, zise doctorul. Am încercat felurite meserii, am fost om de afaceri, politi-

cian, scriitor și tipograf." „Pe toate astea le-am făcut și eu, răspunse Pierre. Și pe lîngă astea am mai fost avocat, constructor de nave și, după cum am mai spus, ceasornicar și muzicant." — „Dar săpunar ați fost? întrebă Franklin. Și profesor de înot? Și desenator de bancnote? Vedeți, pot să mă iau la întrecere cu dumneavoastră. Ce-i drept, sînteți încă tînăr."

Doctorul se apropie de un alt grup. Acolo se înfruntau Turgot, gata de harță, cu Adams, la fel de bătăios. „Nu, declara Turgot. Nu-mi plac de loc constituțiile pe care le-ați ticluit pentru fiecare din statele dumneavoastră. În Pensylvania, cine vrea să devină membru al Camerei Reprezentanților trebuie să depună un jurămînt religios. Asta numiți dumneavoastră libertate de conștiință? Într-altă parte, cred că în Jersey, candidatul trebuie să mai și jure că crede în divinitatea lui Hristos! Nu, domnule, nu așa îmi închipui libertatea de gîndire! Și apoi, nici nu aveți încredere în popor. Vă lipsește pur și simplu curajul ca să credeți în bunul simț natural, obișnuit al poporului. Altfel n-ați maimuțări atît de nerod instituțiile engleze. De ce nu dați toată puterea unei singure reprezentanțe a poporului? Am să v-o spun eu, domnule. Pentru că Anglia are un rege, o cameră a lorzilor și o cameră a comunelor, fiecare din cele treisprezece state ale dumneavoastră trebuie să aibă — copie servilă — un guvernator, un senat și o cameră a reprezentanților. Frumoasă încredere în popor." Mister Adams voia să răspundă, dar Turgot nici nu-l lăsă să scoată o vorbă. Franklin se furișă tiptil spre un alt grup.

Aici se vorbea despre *monsieur* de Sartines, de curînd decedatul ministru al Marinei. *Monsieur* de Chaumont era de părere că, fără talentul său organizatoric, nu s-ar fi creat flota care lua acum parte la război. În schimb, Condorcet și de la Rochefoucauld îl condamnau cu cuvinte grele pe răposat. Cu lipsa sa de scrupule, jefuise tezaurul; sub pretext că trebuiau cu orice preț construite vase de război, ajutase unor oameni de afaceri lacomi să golească casele de bani ale regelui. *Monsieur* de Chaumont apăra pe dispărut: „Dar lucrul cel mai important este că avem vase. Și asta a făcut-o el. Iar ceilalți, oamenii onești, nu s-au priceput să ne dea vase." „Și indiferent ce făcea *monsieur* de Sartines, — îi sări în ajutor *monsieur* de Rayneval surîzînd — oare n-o făcea cu

grație și cu manierele cele mai alese? Era un cavaler, chiar dacă fura și jefuia."

„Asta îmi amintește un epitaf — spuse doctorul Franklin — pe care mi l-a arătat odată prietenul meu Erasmus Darwin, în Anglia, în cimitirul de la Litchfield. Pe piatră era cioplit: „Aici odihnește Roger Jackson, politician și om de onoare". Îl întrebai pe doctorul Darwin: „Aveți atît de puțin loc în cimitirul acesta, încît trebuie să băgați trei morți într-o singură groapă?" — „Se pare că nu prețuiți prea mult meseria pe care o practicăm amîndoi!" spuse rîzînd *monsieur* Rayneval. „Chiar dacă sînt un politician — se apără Franklin — întrebuințez metode cu totul nepolitice." Și zîmbind îi destăinui, ca în taină: „Să nu mă trădați, *monsieur* de Rayneval. Eu spun totdeauna numai ce este adevărat. Și atunci nu mă crede nimeni."

Părăsi grupul și, pentru că se simțea obosit, iar biblioteca brună era goală, intră acolo și se tolăni într-un fotoliu. Generalul Washington îl privea de sus, de pe sîngerosul cîmp de luptă, cu fața mare, ciudat de împietrită și cu nasul prea lung, așa cum îl făcuse *monsieur* Prunier. Franklin bombăni în sinea lui că trebuia să rabde această pictură lipsită de talent în aceeași casă în care era adăpostită opera lui Houdon. „Am s-o bag în magazie, hotărî el. Cînd am să fiu singur, e primul lucru pe care am să-l fac." Închise ochii. „Sînt tare obosit, gîndi el. Ar trebui să mă ocup de oaspeții mei. N-am s-o fac. Am dreptul să fiu obosit. A fost un an de muncă grea și în acest 4 iulie nu mai trebuie să ridic moralul nici unui partizan șovăitor. *Ça ira.*"

Veni lume. Erau frații Lee și Ralph Izard. Îi atrăgea, desigur, biblioteca brună, unde petrecuseră atîtea ore de ceartă. Franklin socoti de datoria lui de gazdă să schimbe cîteva cuvinte cu ei. Îi întrebă dacă nu se bucură și ei de atîta lume adunată acolo pentru sărbătorirea Independenței Americii.

Societatea nu era mică, după părerea lui Ralph Izard. Dar dacă, în loc să-i numere, i-ar cîntări pe cei de față, s-ar putea constata cu părere de rău cîți dintre domnii mari cu nume răsunătoare preferaseră să se abțină. Aceasta ar confirma părerea sa despre atitudinea sceptic răuvoitoare a aristocrației franceze față de cauza Americii. „Interpretați fals absența acestor domni, răspunse prietenos Franklin. Lipsesc pur și

simplu pentru că nu i-am invitat. Acum, cînd alianța este încheiată, mi se pare mai important ca lumea să afle neîncetat că Turgot e alături de noi, și Condorcet, și Morellet, și Houdon, și Duplessis și — încheie el cu un zîmbet ușor — autorul lui *Figaro.*"

Arthur Lee încrucișă brațele pe piept, împinse fruntea înainte, voind să înceapă una din tăioasele sale prelegeri politice. Dar Franklin îl opri. Arătă spre portretul lui Washington și întrebă pe un ton prietenos și important: „Ce credeți, Mr. Lee? Cum vi se pare, soarele răsare sau apune în spatele generalului Washington?"

Cu greu putu domnul Lee să-și ascundă nemulțumirea față de doctorul *honoris causa.* „Scuzați — răspunse el sec — dar mi se pare că emisarii Congresului Statelor Unite au alte probleme de rezolvat."

Secretarul Maigron se lăsase destul amînat de pe o zi pe alta. Astăzi, deși *monsieur* de Beaumarchais era în toiul unei discuții cu Gudin, ceru insistent să fie ascultat. Pierre se supuse oftînd. Numai că îi ceru prietenului să rămînă. „Atunci Maigron al nostru va fi mai scurt."

Cățeaua Caprice mîrîi, nu-l putea suferi pe Maigron. „Liniște, Caprice, spuse Pierre. Ce s-a mai întîmplat?" întrebă el bătînd toba cu degetele. Secretarul îi răspunse în cuvinte seci firma *Hortalez* nu putea face rost de cele o sută douăsprezece mii de livre scadente vineri. Încasările erau angajate pe multă vreme; nu era chip de obținut nici un ban în contul sumelor ce avea de primit din America. „Asta e tot?" întrebă Pierre. „Da", zise Maigron, și cu toată figura lui lipsită de viață, stătea în fața lor ca soarta însăși. „Ce propui?" întrebă Pierre. „Eu aș lăsa în sfîrșit firma să dea faliment", răspunse Maigron.

Pierre rămase o clipă pe gînduri. „*Compagnie Industrielle de Chinon* îți va avansa cele o sută douăsprezece mii de livre", hotărî el cu măreție. „Asta nu este recomandabil, răspunse Maigron. Singurul principiu sănătos pe care l-am aplicat consecvent a fost să ținem *Compagnie Industrielle* departe de celelalte afaceri ale dumneavoastră. Nu este bine s-o amestecăm acum." Spuse toate astea cu tonul lui cenușiu, lipsit de viață.

Gudin se simți obligat să comenteze situația la un nivel înalt. „Cînd filozoful Thales din Milet a ajuns odată la sapă de lemn — istorisi el — a cumpărat, după cum scrie Aristotel, toate presele de ulei din Milet, iar apoi a impus pentru folosirea lor prețuri de monopol și s-a îmbogățit. El, însă, a făcut-o ca să dovedească că și filozofii, cînd vor, pot foarte bine să cîștige bani și că, dacă rămîn săraci, o fac de bunăvoie și numai pentru că au ceva mai bun de făcut decît să alerge după profit." — „Filozoful dumneavoastră, *monsieur* Gudin — răspunse rece Maigron — era într-o situație mai bună decît *monsieur* de Beaumarchais. Nu văd de unde ar putea el obține banii ca să aconteze măcar niște prese de ulei."

Pierre se așeză și scrise. „Iată — zise el — cele o sută douăsprezece mii de livre. O poliță asupra lui *Compagnie Industrielle*. Și acum, lasă-mă în pace." — „V-am mai spus — replică Maigron — că o astfel de soluție nu este recomandabilă", și, cu aerul său calm, rupse poliția încet și conștiincios. Căteaua Caprice mîrîi.

„Găsesc, Pierre — opină Gudin — că ați dat destule dovezi că știți să cîștigați bani. Ați putea da liniștit faliment și să vă ocupați cîtva timp numai cu scrisul și politica." — „Dar poate — se adresă Pierre cu o ironie politicoasă lui Maigron — poate îmi veți permite să vînd casa mea cea veche din rue de Condé, ca să salveze viața firmei *Hortalez?*" — „Niciodată, *monsieur* — răspunse Maigron — nu mi-am permis să mă amestec în chestiunile dumneavoastră personale. Dar aș dori să vă fac atent că această vînzare vă va pricinui nu numai pagube în bani, ci și supărări."

Pierre însuși auzea în gînd țipetele jalnice ale surorii sale Julie, dacă ar fi să părăsească casa cea veche și să împartă cu Thérèse stăpînirea celei noi. Ținea însă foarte mult la firma *Hortalez* și casa din rue de Condé fu vîndută.

După cum era de așteptat, Julie începu să țipe și să plîngă. „Dacă ar fi apucat asta tatăl nostru! gemea ea. Să mă gonești din casa în care l-am îngrijit pînă la moarte!" El căută s-o convingă că în casa cea nouă o va duce mult mai bine. Și cît de frumos ar fi să locuiască cu toții laolaltă sub același acoperiș, și încă ce acoperiș, unul mare, înalt, construit din cel mai fin material.

Julie reflectă că avea destulă energie ca s-o scoată la capăt cu Thérèse. Iar Pierre, uşuratic şi alintat cum era, avea nevoie de multă îngrijire şi atenţie. Indiferent dacă o să-i placă sau nu Thérèsei, ea, Julie, se va îngriji de Pierre al ei. Se şi vedea gospodărind şi conducînd toată casa din strada Saint-Antoine. Pierre avea dreptate, era o casă minunată şi foarte mare. Nu-i va fi prea greu să o îngrădească pe liniştita Thérèse într-un colţ. În sinea ei, Julie cedă. Continuă totuşi să mai bombăne şi să blesteme multă vreme. „Şi ce e mai rău — se indigna ea — este că iar voi avea toată ziua înaintea ochilor portretul acelei persoane, acelei Mesnard care-ţi aduce numai nenorocire."

Pe lîngă numeroşii admiratori ai lui Désirée se aciuase, în ultimele săptămîni, unul a cărui prezenţă o tolerase la început cu un zîmbet, iar apoi cu interes crescînd.

Cînd Toinette insistase să-şi continue repetiţiile pentru teatru, cu toate că era însărcinată, Louis ordonase ca doctorul Lassone să asiste la repetiţii pentru a preveni orice surmenaj. Cu această ocazie, Lassone făcu cunoştinţă cu Désirée şi uită, în societatea ei, cu totul de *mademoiselle* Oliver, pe care i-o răpise Charlot. Nu lipsea de la nici o repetiţie, căuta orice prilej să se afle pe lîngă ea şi-i dădea neobosit a înţelege, prin fraze pedante, oarecum desuete, cît de mult îl fermeca.

Doctorul vîrstnic o interesa pe Désirée mai mult decît atîţi alţi prieteni ai ei, tineri şi scînteietori. Circulau în Paris multe poveşti despre aroganţa sa, despre aventurile lui amoroase şi cumplita lui lăcomie de bani. Dar ea avea destulă minte ca să-şi dea seama că aceste însuşiri, pe care nici nu se străduia să le ascundă, erau dominate de o inteligenţă superioară. Îi făcea plăcere că acest mare raţionalist lupta zadarnic împotriva farmecului ei. Nu-i displăcea că avea ochii poruncitori, o gură aspră, mîinile mari, osoase, ameninţătoare. Îi făcea plăcere să-l supună pe omul acesta, cu toată învăţătura şi experienţa sa, încît să-l aducă să facă, vrînd-nevrînd, tot ce-i va cere.

Rece şi fără ruşine, îl interogă despre toate problemele sale, pînă cînd el i le destăinui pe rînd toate, mîrîind. Obţinuse rezultate ştiinţifice pe care numai învăţaţii le ştiau pre-

ţui, avea titluri şi demnităţi care impuneau marelui public, avea bani. Era lacom şi nu voia să-i scape nimic. Iubea luxul şi risipa şi era zgîrcit.

Désirée vedea că nu aşteaptă decît o încurajare ca să-i propună căsătoria. Fără o asemenea încurajare, nici nu ar deschide gura ; era prea neîncrezător ca să înfrunte primejdia unui refuz. Cînd Pierre fu nevoit să-şi vîndă casa, Désirée căzu pe gînduri. Dacă ar fi acum *madame* Lassone, ar putea fără îndoială cumpăra casa lui Pierre şi să i-o lase. Dacă s-ar căsători cu Lassone, ar fi ea cea care dă şi totodată ar avea mai puţine obligaţii decît dacă ar accepta cererea unui tînăr adorator aristocrat. Îşi mai zise apoi că, cu Lassone, o putea uşor scoate la capăt. Pe deasupra, mai era şi bătrîn.

Între timp, flota franceză de sub conducerea amiralului d'Estaing obţinuse, în Marea Caraibilor, şi anume lîngă La Grenade, o victorie hotărîtoare, iar lui Pierre îi revenea, fără ştirea lui, un rol de seamă în această victorie.

Într-adevăr, la începutul lunii iulie, o flotă a casei *Hortalez,* compusă din douăsprezece vase greu încărcate, sub conducerea vasului de război *l'Orfraye,* ajunsese în marea Caraibilor. Cînd mareşalul d'Estaing zări frumosul vas, îi porunci de îndată să intre în luptă alături de flota sa, lăsînd sărmanele vase comerciale în voia soartei. Şi într-adevăr, l'*Orfraye* luptă cu vitejie, optzeci de ghiulele îl ciuruiseră, catargele îi fuseseră doborîte, căpitanul Montand ucis. Mareşalul d'Estaing personal îi comunică lui Pierre cele întîmplate într-o scrisoare măgulitoare, îl felicită că adusese o atît de mare contribuţie la victoria armelor regelui şi-l asigură că va avea grijă ca interesele sale să nu aibă de suferit.

Pierre era încîntat. Privea cu drag macheta galionului *l'Orfraye.* Intuiţia lui se dovedise din nou justă ; făcuse bine cînd cheltuise ultimii bani ca să cumpere vasul. Curajul şi înţelepciunea forţează pînă în cele din urmă norocul.

Scrise regelui cît e de mîndru că vasul şi averea sa putuseră lua parte la pedepsirea încrezutei Anglii. Ministrului Marinei îi scrise că era cuprins de o bucurie cu adevărat copilărească la gîndul că englezii, care îl împroşcaseră cu atîtea calomnii, trebuiau acum să relateze în aceleaşi ziare că în-

frîngerea le fusese în mare măsură pricinuită de unul din vasele sale.

Maurepas îl felicită şi-l întrebă la ce răsplată se aşteaptă. Pierre îi răspunse că ar dori să se aprobe ca memoria primului comandant să fie cinstită printr-un recviem oficial, iar secundul să fie decorat ; spera, de asemenea, că acei dintre marinarii săi care se evidenţiaseră în mod deosebit vor fi primiţi în marina regală. „Sînteţi mai ieftin decît credeam", spuse Maurepas. „Iar din partea domnului Necker aştept, bineînţeles — continuă Pierre — ca în rezolvarea cererilor mele de despăgubire să se arate tot atît de mărinimos cum sînt eu în cazuri asemănătoare."

Victoria din Indiile Occidentale fu primită cu entuziasm de parizieni, avură loc focuri de artificii şi tot felul de petreceri. Deoarece mareşalul d'Estaing nu era de faţă, îl sărbătoriră pe Pierre Beaumarchais. Nu numai că scrisese cea mai bună comedie de la Molière încoace, nu numai că liberase America, dar iată că acum vasele sale obţinuseră o victorie hotărîtoare asupra englezilor şi cuceriseră mari bogăţii de la englezi pentru Coroana franceză. Şi din nou, chiar mai des ca înainte, toată Franţa fredona şi cînta cîntecelul duios şi războinic a lui Cherubin.

Faţa proaspătă, plină a lui Pierre, fruntea netedă, ochii veseli, inteligenţi, nasul ascuţit, drept, gura voluptoasă şi energică — totul strălucea de viaţă. Se nimerise bine că sculptorul Houdon lucra tocmai acum la bustul său. Bustul reuşi într-adevăr de minune şi Pierre găsi că aşa se şi cuvenea.

Norocul îl purta din nou, ca un val. Despăgubirea pentru *Orfraye* va susţine firma *Hortalez* pînă la sosirea plăţilor din America ; odată tot aveau să vină. Şi Curtea şi oraşul îl răsfăţau ca niciodată.

Doar ceva îi mai lipsea. Ca şi pînă acum, *Figaro* nu putea fi reprezentat şi asta îl rîcîia pe Pierre. Interdicţia nu putea dăinui. Dacă acum, sprijinit de întreg Parisul, va cere permisiunea de a reprezenta comedia, Louis nu se va mai putea împotrivi. Va anihila interdicţia regelui Franţei, aşa cum răsturnase tirania regelui Angliei, iar faima omului de stat şi a soldatului Beaumarchais va fi încununată de faima scriitorului.

Vaudreuil primise cu sentimente amestecate ştirea despre victoria de la La Grenade. Era destul de patriot ca să se bucure de victorie. Dar aştepta de mult, cu o nerăbdare arzătoare, să plece în sfîrşit în Bretagne, la armata care se formase acolo pentru invazia Angliei şi a cărei conducere îi fusese încredinţată. Iată însă că victoria aceasta din Indiile Occidentale venea în sprijinul acelor comandanţi de armate şi flote care, în locul unei invazii, recomandau trimiterea unui corp expediţionar în America. Un lucru era sigur : acum trebuia să mai rămînă multă vreme la Versailles şi să se chinuiască să stoarcă de la Louis învoirea pentru invazie.

Într-o astfel de stare de spirit se afla Vaudreuil cînd Pierre şi Désirée îi vorbiră de *Figaro*. Désirée îl rugase să invite la masă pe protejatul ei, iar Vaudreuil acceptase bucuros, îi surîdea să petreacă cîteva din orele neplăcute de aşteptare stînd de vorbă cu spiritualul autor. Cînd Désirée pomeni, pe jumătate glumind, pe jumătate necăjită, de faptul că marchizul va trebui totuşi să părăsească Versailles-ul fără să fi obţinut punerea în scenă a lui *Figaro*, Vaudreuil nu luă aceasta drept o aluzie obraznică la promisiunea neîmplinită. Din contră, îi păru bine. Nu era un mic-burghez şi deci nu era parolist. Dar declarase multora că va pune pe *Figaro* în scenă, tocmai pentru că Louis i-o interzisese ; reprezentarea piesei devenise propria sa cauză şi, deoarece era oricum silit să mai rămînă zile şi săptămîni la Versailles, nu avea altceva mai bun de făcut decît să impună spectacolul cu *Figaro*, cu *Figaro* al său. Astfel îşi va asigura, înainte de a-şi începe strălucita carieră în Bretagne, o strălucită plecare din Versailles. „Fii fără grijă, Désirée — spuse el — şi dumneata Pierre. Invazia Angliei nu m-a făcut să-l uit pe *Figaro*."

Se duse la Toinette. Se răcise cu totul de ea, semnele sarcinei, mersul greoi, obrazul ei molatic şi umflat îl scîrbeau de-a dreptul. Se bucura să plece de lîngă ea. Nu mai voia să aibă de-a face cu această femeie care se bucura de copilul ei, al ei şi al grăsunului, ca orice precupeaţă. Nu mai înţelegea cum de se înflăcărase pentru ea un timp.

Dar îşi ascunse cu grijă scîrba. Îi declară, pe un ton stăpînit, că îi venea tare greu să plece de lîngă ea, apoi adăugă, schimbînd pe nesimţite vorba, că nici măcar îndatoririle sale de intendent nu şi le dusese pînă la capăt. Urmărise s-o facă

să intre în istorie ca protectoarea scenei franceze. Dar străbătuse numai o parte a drumului. Tare ar fi dorit ca reprezentația cu *Figaro* să aibă loc sub auspiciile ei. Nu reușise. Izbutise doar să se compromită, căci din pricina ei declarase, mîndru și convins, că comedia va fi jucată.

Toinette răspunse ezitînd că el știe doar ce piedici prostești stăteau în calea reprezentării comediei. Vaudreuil se sili să pară sentimental și spuse că, oricum, ar fi fost frumos ca anii petrecuți împreună să fie încununați de o asemenea faptă comună. Nu era sentimental din fire, dar cine știe dacă se va mai întoarce. „Nu mai vorbi prostii, François" se emoționă ea, cu buzele tremurînde.

El rîse și spuse ușor: „*Figaro* trebuie jucat. Cred că s-ar putea face o ultimă încercare, nici nu ne-am putea dori un prilej mai bun pentru noul nostru asalt decît victoria lui *Orfraye*. Tot Parisul cere năvalnic ridicarea stupidei interziceri. Fiți purtătoarea de cuvînt a parizienilor și grăsunul cu greu va putea să-și mențină refuzul."

Toinette ascultă cu atenție. Nu răspunse, dar Vaudreuil era convins că ea se pătrunsese de cuvintele sale și nu mai vorbi despre *Figaro*. Deveni iar trist și drăgăstos.

Chiar în aceeași zi, Toinette se duse la Louis.

Louis citise cu mîndrie burbonică raportul despre victoria de la La Grenade. Înainte de toate îl bucura faptul că victoria aceasta slăbea argumentele acelora care sprijineau invazia în Anglia, căci acum miniștrii și generalii săi vor voi să grăbească expediția în America și deoarece nu se putea risca decît una din cele două mari acțiuni, invazia va trebui amînată pe un timp nedeterminat. Și dacă gîndul ca francezii săi să lupte în America îi era neplăcut, ura de zece ori mai mult ideea invaziei. Războaie adevărate puteau avea loc numai în Europa și atîta timp cît se putea feri de ciocniri militare serioase, încă nu era război. Primi deci știrea din La Grenade cu mîndrie și cu mulțumire lăuntrică.

Desigur că și această bucurie era cumva întunecată de un strop de amărăciune. Îl supăra faptul că galionul cu care faimosul *monsieur* Caron îl trăsese pe sfoară luase atît de strălucit parte la luptă. Citi cu supărare în raportul poliției că romanța din *Figaro* era pe cale să devină un fel de imn național, că trupele cîntau la plecarea pe front textul lui Beau-

marchais şi circula zvonul că marinarii de pe *Orfraye* ar fi murit cu acest cîntec pe buze.

Totuşi, micile neplăceri nu-i diminuau decît prea puţin mulţumirea. Cînd Toinette îşi făcu apariţia, îl găsi vesel şi bine dispus. Cercetă cu un zîmbet satisfăcut semnele sarcinii ei, îi spuse mulţumit că a şi început să se cunoască şi o mîngîie cu stîngăcie. La care ea îl asigură că nici nu se putea simţi mai bine. Desigur că era puţin întristată din pricina plecării apropiate a unuia din prietenii ei preferaţi, intendentul Vaudreuil. Louis răspunse rece că, după cîte îşi amintea, ea însăşi ceruse stăruitor comanda pentru Vaudreuil. Ea ripostă că atunci cînd era vorba de interesele Franţei, nu se arăta zgîrcită nici faţă de prietenii ei cei mai buni. De altfel, îi satisfăcuse lui Vaudreuil ultima lui cerere şi speră că Louis n-o va împiedica să-şi îndeplinească făgăduinţa. Marchizul dorea să-şi încheie activitatea sa de intendent cu reprezentarea lui *Figaro*.

Louis tăcu posomorît. „Iar se agaţă şi trag de mine — medită el — la fel ca înainte de alianţă. Şi aşa cum, inutil, m-am împotrivit atunci lui Franklin, tot aşa de fără noimă este şi rezistenţa mea faţă de Caron. Am spus *niciodată* şi, faţă de mine însumi, m-am bucurat de acest *niciodată* şi eram mîndru de el. Dar poate încă de pe atunci am ştiut, în sinea mea, că tot se va face. Sînt orbi cu toţii, îşi sapă singuri groapa şi eu nu-i pot împiedica!"

„Vaudreuil — mai adăugă între timp Toinette — nu este singurul care o doreşte. Flota domnului de Beaumarchais a cîştigat o victorie atît de glorioasă şi tot Parisul ar dori să-i vadă acum piesa." Louis fornăi mînios. „Apoi asta e, spuse el. Dacă ar fi vorba numai de o reprezentaţie la Versailles, nu mi-aş face griji; domnilor şi doamnelor mele nu are ce să le strice. Dar parizienii nu trebuie să vadă această piesă necuviincioasă. Am ştiut eu de ce am spus atunci: *Niciodată.*" Se silea să vorbească hotărît.

Toinette se îmbufnă. „Poate că aţi mai auzit — zise ea — că femeile însărcinate au toanele lor. Dacă nu li se face pe voie, poate să le strice, doctorul Lassone o să vă confirme aceasta. Nu e bine, Louis, să pui soarta *dauphin*-ului în joc. Mi-am pus în cap să fac această ultimă bucurie lui Vaudreuil."

După un timp, Louis spuse, slab şi furios: „Şi unde vrea să joace comedia, domnul intendent al dumitale? Iar la pala-

tul meu *Menus Plaisirs*? Sau poate la *Trianon?*" O privi provocator. „Nu! Nu, se grăbi ea să răspundă. În cadru foarte restrîns, numai pentru cei mai intimi. Cred că la *Gennevilliers.*"

Louis şedea cu fruntea încreţită de atîta încordare. „Dar ascultă, Toinette — spuse el apoi — n-ar fi de loc potrivit, ar fi cu totul necuviincios ca regina Franţei să asiste la această comedie, după ce eu am declarat de mai multe ori *niciodată!*" — „Dacă nu doriţi, n-am să mă duc, spuse Toinette şi apoi întrebă de-a dreptul: Atunci Vaudreuil poate să joace?" — „Ei da, ei bine", zise Louis.

Dar o îngrădi de îndată: „Cu condiţia să se şteargă din comedie toate pasajele necuviincioase, şi cu condiţia să fie jucată o singură dată şi anume la *Gennevilliers* şi numai pentru prietenii cei mai intimi ai marchizului de Vaudreuil, şi cu condiţia ca dumneavoastră, *madame*, să nu asistaţi la reprezentaţie, şi cu condiţia ca după aceea să nu mai fie vorba de acest *Figaro.*" „De acord", spuse Toinette.

Şi, dulce şi zîmbitoare, adăugă: „Ştiam, dragul meu Louis, că veţi îndeplini dorinţele mamei fiului dumneavoastră."

Ziua spectacolului fu tare călduroasă. În micul teatru din *Gennevilliers*, acelaşi în care, la timpul său, Désirée jucase în faţa lui Franklin şi a Toinettei, pe băiatul lui Tell, era o zăpuşeală înnăbuşitoare, căci sala era înţesată de lume care se îmbulzea pretutindeni, la intrări şi pe coridoare.

Pînă acum, Pierre acceptase fără împotrivire ca unii aristocraţi să-l invite fără ai săi, de astă dată ceruse însă ca Thérèse şi prietenul său Gudin să asiste la reprezentaţie. Şedeau în una din micile loje, în văzul tuturor. Cu obrazul mare vioi, cu gura arcuită şi cu sprîncenele înalte semeţe, pline de o calmă aşteptare, cu luciul mat, smead al pieptului şi umerilor ieşind la iveală din rochia simplă albastră, Thérèse stîrnea interesul în această societate, în care toţi se cunoşteau între ei, dar puţini o cunoşteau pe Thérèse. Se şoptea: „Asta e doamna de Beaumarchais" şi mulţi îşi amintiră miraţi: „Figaro e însurat".

Désirée, îmbrăcată în costumul ei de paj, cercetă din nou de după cortină publicul. În sfîrşit reuşise, în ciuda lui Charlot şi a lui Louis, o a doua oară n-au să i-l mai poată răpi pe

Cherubin, în ultima clipă, împreună cu rodul tuturor şireteniilor şi umilinţelor ei.

O văzu pe Thérèse în lojă. Pierre stătea la spatele ei şi se apleca spre ea. Era ciudat, şi întrucîtva ridicol, că Pierre al ei care, cu tot idealismul său, era atît de cinic, nu iubea în adîncul inimii decît pe această Thérèse. Ţinea la ea cu devotamentul unui cîine mare, fidel. Ea, Désirée, îl ajutase să-şi descătuşeze talentul, să poată întruchipa şi da glas sentimentelor năvalnice ale băiatului Cherubin, dar aceste sentimente nu-i erau hărăzite ei, ci tocmai femeii din lojă.

Se auzi bătaia tradiţională în podea, cortina se dădu în lături, Préville-Figaro, pe scenă, măsură şi zise: „nouăsprezece cu douăzeci şi şase".

Pierre şedea şi asculta, se simţea ca în vis şi totodată foarte treaz. Se juca *Figaro*. Se juca într-adevăr *Ziua cea de pomină* sau *Nunta lui Figaro*. Înalta aristocraţie franceză se mai întrunise odată ca să vadă piesa sa cea îndrăzneaţă, dar intervenise, furios, regele. Acum învinsese el, Pierre; Louis Bourbon se dovedise neputincios, cu toată mînia lui, iar toţi prinţii, ducii, conţii şi marchizii veniseră a doua oară. Acum Suzanne spunea prima ei replică plină de haz şi ei rîdeau, un rîs prelung şi vesel. Da, *Figaro* se juca într-adevăr. Cuvintele le erau aruncate în obraz, aşa cum visase, şi ei le ascultau şi le răbdau. Nu le-ar fi acceptat de la nimeni altul. Pe el îl rugau să le spună, îl implorau; căci trebuiau să recunoască că nimeni altul n-o putea face aşa de uşor şi de elegant, că azi în Franţa nimeni altul nu vorbea de pe scenă cu atîta haz. Iar el şedea în lojă cu frumoasa, iubita sa soţie, pe scenă vorbea şi juca prietena sa atît de admirată, atît de sclipitor de inteligentă, iar marii seniori ai Franţei cu doamnele lor ascultau.

Dacă seniorii şi doamnele lor veniseră doar cu gîndul să-l sfideze rîzînd pe rege, care voia să le interzică o glumă, îşi uitară repede gîndul şi se lăsară, fără rezerve, încîntaţi de graţia şi bogăţia piesei. Aveau gust, aveau pricepere, aveau simţ pentru teatru. Se bucurau de impertinenţa inteligentă a lui Figaro-Préville, de eleganţa nobilă, niţeluş cam morbidă, a lui Almaviva-Molés şi erau uimiţi, mişcaţi de Désirée Mesnard. N-ar fi crezut-o în stare să fie atît de naturală, fermecătoare şi înduioşătoare în rolul băieţandrului îndrăgostit.

Chiar şi romanţa pe care fiecare o auzise de o sută de ori avea ceva proaspăt, nemaiîntîlnit, aşa cum răsuna pe scenă din gura lui Désirée Mesnard.

La parter, unde nu mai erau decît locuri în picioare, stătea înghesuit doctorul Lassone şi, oricît de tînăr se simţea, nu era în nici un caz bine pentru un om de vîrsta lui să se supună unor asemenea încordări fizice şi intelectuale. O vedea pe Désirée, vedea şi simţea cum toţi bărbaţii din sală o doreau, după cum şi cele mai multe femei îl doreau pe băietanul Cherubin, şi respira greu. Îşi zicea : „Este o prostie, dar am să mă căsătoresc cu ea. Ea nu iubeşte decît pe fleacul acesta de Caron, chiar şi vanitosul de Vaudreuil are mai multă trecere decît mine. O să mă înşele în toate direcţiile rozei vînturilor, o să mă înjosească, o să-mi mănînce toţi banii. Este o prostie nemaipomenită s-o iau de nevastă, dar e ultima prostie pe care o pot face şi e o prostie care merită să fie făcută."

Vaudreuil era şi el subjugat de vraja ce o învăluia pe Désirée. Ea era a lui. Totul era al lui. Pentru Vaudreuil era o seară reuşită, care făcea legătura unui trecut strălucit cu un viitor şi mai glorios. Pe punctul de a părăsi Versailles-ul, îl vedea cu ochi prietenoşi. Tot ce fusese frumos şi viu la Curte se concentrase acum pentru el în această singură seară. Cu ajutorul protejatului său, Pierre, crease această piesă, apoi smulsese grăsunului aprobarea pentru spectacol şi acum dăruia poporului francez această comedie, după cum Ludovic al paisprezecelea dăruise francezilor comediile lui Molière. Omul care gîndise şi redactase aceste fraze scînteietoare era al lui, după cum ale lui erau şi femeia care îi cucerea acum pe toţi de pe scenă şi regina care domnea peste toate. Dar farmecul stătea în asta : nici nu-i păsa de ele, lăsa totul baltă şi pleca.

Într-una din loji se afla Maurepas. Pentru că aranjase reprezentarea comediei bufonului său de casă, sau cel puţin o aprobase, se socotea progresist şi se bucura de hazul impertinent al piesei. Dar o dată, şi anume la cuvintele : „Care este arta curteanului ? a primi, a lua, a cere" — îi trecu pe neaşteptate prin minte că toţi cei ce se adunaseră acolo şi se veseleau tăiau din nou la craca pe care şedeau şi un timp simţi ceva neplăcut în stomac. Apoi îşi zise că, atît cît mai avea el

de trăit, mai ține și craca, iar în restul serii nimic nu-i mai întunecă plăcerea încîntătorului spectacol.

Ceilalți, toată marea aristocrație a Franței, păreau neatinși de îndoielile care îl încercaseră o clipă pe Maurepas. Rîdeau și se desfătau cînd își vedeau adevărata lor întruchipare, lipsa lor de seriozitate, manierele lor alese, deșertăciunea impertinentă și goliciunea capetelor și inimilor lor. Cel mai mult impresionau frazele nepronunțate pe care Pierre le înlocuise atît de nostim prin pauze și gesturi pline de înțeles; căci mulți dintre cei de față cunoșteau cuvintele tăiate. Aplaudau și strigau: „bis, bis" și zece, douăzeci, o sută de voci pronunțau frazele tăiate. Entuziasmul creștea, ovațiile marilor domni și doamne întreceau toate așteptările: îi mulțumeau lui Figaro cu aplauze răsunătoare că le spunea în față ceea ce erau.

Cîțiva scriitori și filozofi avuseseră cinstea să asiste la reprezentație și, în pauze, își formulau părerile pe care întreg Parisul avea să le repete a doua zi. E într-adevăr o comedie enciclopedică, decretă Chamfort. Deosebit de entuziasmat se dovedi baronul Grimm. Temutul critic atacase cu răutăcioasă ironie primele piese ale lui Pierre. Dar văzu acum cît de sincer entuziasmat era publicul acesta atît de influent și hotărî să ajungă la concluzia că greșise, recunoscîndu-și greșeala în cuvinte meșteșugite. Piesa, declară el, era un tablou îndrăznet și spiritual al năravurilor și concepțiilor clasei stăpînitoare, zugrăvit de un om care știe să-și potrivească culorile și să mînuiască penelul ca nimeni altul. În piesă nu era vorba decît de lupta pentru o noapte de dragoste și totuși această piesă devenea oglinda întregii epoci; era deci, necesarmente, opera unui geniu.

Actorii se temuseră că partea a doua a lungii comedii ar putea să obosească publicul capricios. Dar, cu toată căldura din sală, spectatorii rămaseră vioi și receptivi, ca la început. Urmăreau cu încordare toate peripețiile întortocheate ale acțiunii și înțeleseră, gustară fiecare aluzie, oricît de subtilă.

Acum veni ultimul act cu monologul cel mare. În jurul acestui monolog se iscaseră multe îndoieli și discuții în timpul repetițiilor. Nu se debitase încă niciodată un monolog atît de lung pe scena franceză. Se mai putea impune unor spectatori obosiți de aproape trei ore de haz, intrigă și acțiune, un ase-

menea monolog? Îndată se va vedea, îndată se va hotărî dacă publicul acceptă lungile cugetări sau dacă îndrăzneața încercare nu duce totuși comedia la eșec.

Figaro se plimba nervos pe sub castani. Ba se așeza în față, pe o bancă și vorbea către publicul din sală, ba se ridica și alerga de colo pînă colo gesticulînd, plin de temperament, apoi iar se așeza în față și medita. Vorbea, vorbea, vorbea. Dar uite, spectatorii rămîneau încordați, nu tușeau și nu făceau zgomot, urmăreau atent salturile și întortocherile celui mai lung monolog ce fusese vreodată prezentat pe scena franceză.

Désirée stătea în culise. Purta uniforma ei de ofițer și știa cît de provocatoare și atrăgătoare era, dar uită acest lucru. Aștepta frazele minunate care aveau să încheie în curînd monologul și prin care Figaro-Pierre vorbea despre viața lui mai bine decît ar fi putut-s-o facă cei ce-l invidiau și cei care îi luau apărarea. Veni și rîndul frazelor acestea.

„Iar eu îmi urmez drumul", spuse Figaro-Préville. Îndrăznea s o spună aproape în șoaptă și totuși, după patru ore de căldură și de atenție încordată, lumea asculta cu suflarea tăiată; „Iar eu îmi urmez drumul; cînd am pășit pe acest drum, n-am știut cum îl voi părăsi și nici n-a fost din voia mea. Dar cîtă vreme merg pe acest drum, îl presar cu atîtea flori cît îmi permite umorul meu. Eu spun: umorul *meu* și nu știu măcar dacă este al meu, după cum tot nu știu ce este de fapt acest eu, cu care mă aflu înzestrat; ciudat amestec, din multe cele. Acum un sărman nerod, un mic animal ușuratic, un flăcău ahtiat după plăceri. Azi domn, mîine slugă, cum se nimerește. Îngîmfat din vanitate, harnic de nevoie, leneș cu voluptate, chiar și orator la caz de pericol, poet pentru recreație, muzicant de ocazie, amant nestatornic. Pe toate le-am gustat, pe toate le-am făcut, de toate m-am folosit, de toate m-am bucurat."

Apoi piesa luă sfîrșit. Printre strofele obraznice ale vodevilului, peste baletul final, creșteau valurile de aplauze, înecînd muzica și versurile. Actorii salutau. Se aplauda spre ei, se aplauda în sus spre loja autorului. Și el salută de mai multe ori, dar nu ca alți autori, cu o indiferență prefăcută; el își arăta bucuria nestăvilită.

Désirée era mîndră. Dobîndise prin viclenie şi artă această victorie pentru Pierre al ei. Observă însă, cu un mic surîs ironic şi amar, că Pierre, deşi o aplauda pe ea şi pe ceilalţi actori, în mijlocul entuziasmului general, se apleca într-una în jos către Thérèse, cu o duioşie pe care şi ţinea s-o sublinieze.

Mai tîrziu, în cabina lui Désirée, Vaudreuil îi spuse lui Pierre : „O făcurăm, dragul meu. Iar mîine plec în Bretagne şi învîng Anglia."

Cei aproape patru sute de americani, ţinuţi prizonieri la Londra în condiţii mizerabile, îi adresau plîngeri stăruitoare doctorului Franklin. Delegaţii hotărîră să le trimită bani şi alte ajutoare. Omul care primea această misiune destul de periculoasă trebuia să fie de încredere şi foarte dibaci. Franklin avea de propus doi candidaţi. Experienţă personală nu făcuse cu dînşii, dar în favoarea lor vorbeau recomandaţiile unor oameni onorabili şi fizionomiile lor. Arthur Lee, însă, recomandă un domn pe care îl cunoştea de ani de zile, un oarecare Mr. Digges, om de afaceri din Maryland ; cu violenţa lui obişnuită şi întunecată declară că garantează pentru cinstea şi priceperea acestui domn. Doctorul îl găsea pe Mr. Digges dezagreabil ; vorbea mult şi cam mieros, avea şi o privire piezişă.

Cînd, în timpul unei consfătuiri a celor trei delegaţi, Arthur Lee insistă pentru numirea domnului Digges, pe faţa lui Franklin se putu citi dezaprobarea. „Ce aveţi de obiectat împotriva domnului Digges ?" întrebă Mr. Adams. „Nu-mi place", răspunse simplu Franklin. „Garantez pentru el", repetă Arthur Lee. Mr. Adams era drept. Deoarece Arthur Lee garantase pentru Mr. Digges şi doctorul Franklin nu avea nimic de obiectat împotriva lui decît impresia puţin favorabilă pe care i-o făcea, votă şi el pentru Mr. Digges şi îl trimiseră la Londra.

Franklin ştia de mult că Mr. Adams nu-l simpatiza, dar mai ştia că se silea să fie obiectiv şi drept. Cu atît mai neplăcut îl surprinsese faptul acesta, cînd trebui să constate că atmosfera otrăvită a perioadei de aşteptare îl împinsese chiar şi pe un John Adams la mîrşăvii.

Pe cale ocolită, şi anume prin secretarul său de la Motte, află că Mr. Adams se exprimase deosebit de neprietenos des-

pre el față de *monsieur* Marbois, unul din secretarii lui Vergennes. Mr. Adams glumise cu amărăciune despre faptul că Parisul admira în doctorul Franklin pe marele legislator al Americii. Toată Europa credea că Franklin făurise revoluția americană cu electricitatea sa. Ce prostie! Nici măcar constituția, de altminteri mizerabilă, a patriei sale Pennsylvania n-o făcuse singur. Se vorbise și de copiii săi nelegitimi; Mr. Adams afirmase că marile sale defecte nu trebuiau trecute cu vederea de dragul meritelor sale extraordinare ca scriitor, gînditor și savant.

Oricît cunoștea Franklin slăbiciunea omenească, la un asemenea gest din partea lui John Adams nu se așteptase. Îl supăra și îl durea că un delegat al Congresului, un om onorabil, defăimase în așa fel pe un coleg, față de un înalt funcționar francez.

Dorea să scape de ceilalți. Se prevenea singur împotriva unor speranțe deșarte; dar oare, nu intervenea ambasadorul francez de dincolo în favoarea sa? Și în sinea lui spera să fie numit unicul plenipotențiar.

Dar umbra fiului întunecă speranțele sale.

În ultimele luni, William se purtase într-adevăr liniștit, fusese eliberat în cadrul unui schimb de prizonieri și transportat pe teritoriu englez. Acum ședea la New York, prezida o asociație de „americani loiali", dădea sfaturi funcționarilor și ofițerilor englezi și afirma, în cuvîntări pompoase, că majoritatea locuitorilor coloniilor nu erau corupți și păstrau neclintită credință maiestății-sale britanice. De fapt, vorbăria asta era deopotrivă de ineficace și de inutilă. Dar, din păcate, așa cum se și așteptase Franklin, ziarele engleze preamăreau flecăreala lui William în articole pompoase și opuneau fidelitatea fiului perfidiei tatălui răsculat. Desigur că aceste articole engleze erau binevenite dușmanilor săi din Philadelphia și desigur că, acum, mulți nu vor vedea în el pe omul care a ajutat să se încheie alianța cu Franța, ci numai pe tatăl trădătorului. Aveau deci și argumente noi împotriva lui, iar Congresul un nou pretext ca să-și amîne hotărîrea.

Tînărul William și de la Motte înjurau cu cuvinte tari încetineala criminală a Congresului. Franklin însă nu manifesta decît o blîndă ironie; supărarea și nerăbdarea și le ascunsese în adîncul sufletului.

Stătea întins în cadă, iar tinerii şedeau pe capacul de lemn, plini de amărăciune că nici vasul din ajun nu adusese veşti de la Congres. Iar el, bătrînul, puse să i se mai toarne apă caldă şi le istorisi povestea iepurelui şi a broaştei ţestoase.

Iepuraşul îşi rupse un picior şi îi spuse prietenei sale, broasca : „Te rog, fugi pînă la doctor şi adu-mi ceva ierburi de leac". Broasca ţestoasă primi. Iepuraşul avea dureri şi aştepta. Aşteptă mult. În sfîrşit, a doua zi către seară sosi şi broasca. „N-ai putut să te duci mai repede pînă la doctor?" se văieta iepuraşul. „Apoi, dacă mă iei aşa — răspunse broasca ţestoasă — nici nu mă mai duc."

În mijlocul tuturor aşteptărilor şi neplăcerilor, Franklin avu o mare bucurie : micul Benjamin Bach se întoarse şi — rectorul internatului din Geneva nu mintise — se dezvoltase minunat. Doctorul ascultă cu plăcere cît de frumos şi de curgător vorbea franceza ; băiatul avea o minte ageră şi o judecată sănătoasă, nu era nici obraznic, nici precoce. Îşi manifesta interesul pentru talentele de tipograf ale lui Franklin şi îşi însuşea repede ce i se arăta. Doamna Helvetius îndrăgi de îndată băiatul şi sublinia într-una, cu multă gălăgie, cît de tare semăna nepotul cu bunicul.

Micul Benjamin îi amintea lui Franklin de fiul său cel mai drag, Francis, care murise la patru ani. Trecuseră patruzeci şi doi de ani de atunci. Doctorul glumea adesea despre orbirea părinţilor faţă de copii, dar micul său Franky fusese într-adevăr un băiat deosebit de frumos, atît de deştept şi de plăcut la vedere, cu buclele sale blonde şi ochii săi mari, într-adevăr un copil cum rar se vedea.

Nu se întîmpla des ca Franklin să viseze ; de fapt, nu avea decît două vise care se repetau într-una. În unul din ele, îşi impunea să nu asude, ca ceilalţi să nu-i ghicească teama, dar era îmbrăcat în costumul său gros albastru, de Manchester, şi şedea lîngă un foc de care nu se putea îndepărta şi cu toate că se silea din răsputeri să nu asude, îl treceau sudorile din ce în ce mai tare. În celălalt vis, îl sălta pe micuţul său Franky deasupra capului, băieţelul rîdea şi ţipa şi era neobişnuit de uşor, iar el, tatăl, se bucura că era atît de uşor. Copilul devenea tot mai uşor şi deodată nu mai era, şi Franklin stătea şi privea în aer, zăpăcit şi încremenit.

În ultimele săptămîni, poate din cauza prezenței nepotului său Benjamin, visul al doilea îi revenea des și n-ar fi putut spune dacă se bucura sau se temea de el. Și peste zi se gîndea adesea la fiul său Franky.

Se gîndea adesea și la mama lui Franky, la Deborah, răposata lui soție.

O vedea lămurit înaintea ochilor. Stătea în fața lui și îl privea cu un zîmbet mîndru, dar stînjenit, pe obrazul gras, rotund, alb-trandafiriu. Îl chemase la micul dejun și deodată văzu că laptele său fumegă într-o ceașcă de porțelan, cu o lingură de argint alături. Pînă atunci mîncase cu o lingură de cositor, dintr-o ceașcă de pămînt de doi pence. Ea cumpărase lucrurile acelea scumpe fără știrea lui. Costaseră douăzeci și trei de șilingi și, deoarece el cam bombănea, ea îi spuse că nu vede de ce bărbatul ei nu ar avea o lingură de argint și o ceașcă de porțelan, ca și vecinii lor. Era voinică și puțin cam țărănoasă, desigur, dar ce femeie arătoasă și hotărîtă! Și în definitiv, cine se pricepea mai bine decît ea să-i satisfacă multele lui dorințe mărunte? Cît de mîndru fusese pe atunci, pe timpul boicotului mărfurilor englezești, cînd era îmbrăcat de sus pînă jos numai în lînă și bumbac lucrate de mîna ei. Și cît de bine mai știa ea să se tîrguiască și să se tocmească, atunci cînd cumpăra zdrențe pentru fabrica lui de hîrtie. El vorbea adesea despre economii, dar de fel lui nu era strîngător, să nu fi ținut ea strîns banii, el i-ar fi risipit mereu.

Ar fi fost bine să aibă pe lîngă el pe cineva ca Deborah. *Monsieur* Finck era un bucătar priceput, dar el, Franklin, își putea închipui o gospodărie mai bine pusă la punct. Viața fără femei nu-și avea rostul. O simțea la șaptezeci și doi de ani, tot așa cum o simțise la șaptesprezece. Instinctul acesta e sădit în om și dacă în unele clipe îl socotești înjositor, apoi clipele acelea sînt înșelătoare. Își aminti zîmbind de glumele bune, deocheate, prin care își arăta cîteodată bucuria de viață și de virilitatea sa, de pildă scrisoarea ceea fără perdea, scrisă în latină, voit sucită, a lui Thomas a Kempis. Eseul său despre motivele pentru care o amantă mai vîrstnică este mai potrivită decît una mai tînără, își avea de asemenea logica și meritele sale. El nu credea în dragostea romantică și, mai puțin încă, în cea platonică.

Un bărbat singuratic este o ființă neisprăvită ; este asemeni unei jumătăți de foarfecă. Franklin se simțea obosit și singur. Dar dacă avea să fie rechemat în patrie, într-o patrie unde trecea drept curvar, ipocrit și om fără credință, oare nu se va simți acolo și mai singur ?

În Franța era iubit și respectat. Tinerii începuseră să lucreze la o a treia mapă groasă, în care adunaseră imnurile de laudă în versuri și proză, precum și desenele panegirice. Voia să rămînă acolo și era bine să-și caute motive din timp, pentru cazul că Congresul nu l-ar mai ține.

Seara o petrecu la Auteuil, la *madame* Helvetius. Se simțea mai bine la masa ei îmbelșugată și neîngrijit pusă decît acasă la el. Aici, lumea se interesa cu drag de nevoile, slăbiciunile și dorințele sale. Pe cînd celorlalți oaspeți li se aduse friptură de vițel, lui i se servi o mîncare gustoasă din carne tocată de găină, care se potrivea cu dinții săi rari, sensibili. Iar fructele și cozonacul fură însoțite de frișcă, așa cum îi plăcea lui, groasă, dulce, vîrtoasă.

După masă, domnișoarele Helvetius cîntară cîntecele sale scoțiene preferate, abații făcură glume plăcute, el povesti cîteva anecdote și fiecare se simți împăcat cu sine însuși și cu ceilalți.

Mai tîrziu, în cursul serii, stătu de vorbă cu *madame* Helvetius lîngă gura focului, singuri, așa ca de obicei. Ea ședea într-un fotoliu care abia o încăpea, o doamnă la peste cincizeci de ani, albă și trandafirie, neîngrijit fardată, cu părul blond neglijent vopsit. Dar pentru doctor mai era încă învăluită de vestita ei splendoare din trecut. Trăncănea într-una, mulțumită și sigură de efectul ce-l făcea, glasul ei puternic, vesel, felul ei impulsiv, întreaga ei fire și purtare îi pricinuiau o mulțumire lăuntrică. Era o îmbinare minunată a ceea ce prețuise la Deborah a sa cea casnică și ceea ce îi plăcea la *madame* Brillon, rafinata pariziană.

Fără să-i pese de piciorul care îl durea, se sculă, trecu în spatele fotoliului ei și se aplecă nițel peste spetează. Se gîndi o clipă, pe jumătate înveselit, pe jumătate stînjenit, că el și *madame* Helvetius, ea cu cățelușul în poală, el aplecat asupra ei, ar putea întruchipa un grup asemănător cu cele din multele gravuri galante ce atîrnau pe pereți.

„Ce ar fi, Marie-Félicité — zise el deodată — dacă ne-am căsători puțin ?"

Ea ridică ochii, fără să-și ascundă uimirea. „Vorbiți serios ?" întrebă ea. Franklin, căutîndu-și cu greu cuvintele franțuzești, răspunse : „Dacă nu vreți, nu vorbesc serios ; dacă vreți, este serios".

Ea tăcu, mîngîind mecanic cățelușul din poală, obrazul mare, fardat, deveni deodată ciudat de visător. El cercetă brațul ei frumos, plin, mîna micuță, care tot mai părea de copil și prinse a vorbi despre situația sa, încet, obiectiv, și contrar obiceiului său, aproape rușinat. „Dacă, după cum e posibil — spuse el — voi fi în curînd rechemat din postul meu, am să fiu la grea cumpănă. Să mă întorc la Philadelphia ? Să părăsesc o țară unde am găsit atîta înțelegere, o atmosferă atît de plăcută, atîtea care îmi încălzesc sufletul ? Să părăsesc țara în care trăiești dumneata, Marie-Félicité ? Cu un singur mic da din partea dumitale, problema mea ar fi rezolvată."

Ea îndepărtă binișor cățelul din poală și se ridică. Cu o sfială care o făcea să pară mult mai tînără, zîmbind și vizibil adînc mișcată, arătă spre unul din multele portrete ale lui Claude-Adrien Helvetius al ei.

Mai vioi de cum vorbea de obicei, Franklin zise : „Soțul dumitale, amicul meu Helvetius, era un om mare. El e cel mai în măsură să înțeleagă de ce doresc să trăiesc alături de dumneata. El ar încuviința asta cu întreaga sa filozofie. Și nu mi-ai spus-o chiar dumneata, Marie-Félicité, că în ceasul din urmă te-a îndemnat să te bucuri de viață ?" Tot zîmbind, ea răspunse fără să-l privească : „Continuă, spune tot ce ai de spus, iubite și onorate mare om. Te ascult cu mare plăcere."

Atunci îi aminti în cuvinte ușoare, galante, înțelepte, că iubeau aceleași lucruri, aceiași oameni, același fel de a fi. Puțin nerăbdător, se opri și se plînse : „Acum îmi pare mai rău ca oricînd de franceza mea greoaie. Aș dori să-ți spun toate acestea cu cuvinte mult mai potrivite, mai puțin stîngace." „Franceza dumitale nu e de loc rea, răspunse ea. *Madame* Brillon a dumitale te-a învățat o franceză destul de bună", și, plină de șovăială, zîmbind mai larg, silabisind cu plăcere, îi spuse pentru prima oară pe nume : „Benjamin". Dar pînă acum nimeni nu-l numise astfel în franceză și-i veni greu să înțeleagă. În schimb, fața ei și chiar atitudinea ei

spuneau mai mult decît cuvintele. Crezu că o cucerise. Mișcat și oarecum grav, duse mîna ei la gură.

Inima femeii începu să bată mai tare, la gîndul că putuse fermeca pe omul pe care prietenii ei îl prețuiau cel mai mult dintre cei vii. „Toate astea sună minunat, dragă prietene — spuse ea — și recunosc că imi fac nespus de multă plăcere. Dar știu prea bine, stimate vulpoi bătrîn, că dumneata te pricepi, mi-ai spus-o adesea, să-ți potrivești astfel vorbele încît să le intri celorlalți în voie, fără să fii obligat să minți într-adevăr. De aceea trebuie să cîntăresc totul bine și trebuie să-mi lași timp de gîndire."

Se duse la prietenul ei Turgot și îi povesti de cererea lui Franklin: „Asta e una din glumele lui", zise Turgot de îndată, hotărît și potrivnic. „Dar nu, Jacques-Robert, zise însufleţit *madame* Helvetius. A spus-o serios de tot." Turgot își aminti cum ea îl respinsese pe el, prima dată cînd era tînăr și fără bani, a doua oară cînd ajunsese bogat și vestit. Înflăcăratul și sensibilul domn mai suferea și acum la amintirea acestor refuzuri. „Și ce i-ai răspuns?" întrebă el și chipul frumos, brăzdat de riduri adînci, i se întunecă și mai mult. „I-am cerut timp de gîndire", spuse ea. „Cum? strigă el furios. Nu i-ai dat imediat cu ceva în cap? Timp de gîndire? Ai înnebunit?" — „Devii imediat așa de grosolan, Jacques-Robert! protestă ea copilăros. O cerere în căsătorie din partea doctorului Franklin e doar un lucru de cinste și atrăgător." — „O cinste, ceva atrăgător? izbucni el. O lipsă de bun simț, o nebunie, ceva cu totul fără rost. Și dacă ar veni un altul, Brown sau Smith, care să arate ca el, cu astfel de pretenții, un domn oarecare, ai rîde pur și simplu." — „Dar el nu e un domn Brown — răspunse ea — el este doctorul Franklin."

Turgot alerga furios prin odaie. „Cînd te aud cum vorbești — zise el — nu înțeleg cum se face că uneori încerc să discut serios cu dumneata. Oare nu vezi singură cît de absurd este să-ți pierzi măcar o singură clipă cu o astfel de cerere? Dar, încheie el cu amărăciune, te lași orbită de bani și de glorie." — „Asta să n-o spui, Jacques-Robert, răspunse ea. Cu toate prejudecățile dumitale, nu poți nega că Claude-Adrien al meu nu era numai bogat și celebru, dar înainte de toate era omul cel mai încîntător din Franța."

El tăcu o clipă, apoi răspunse: „Şi totuşi, aşa este. Pentru că ai fost măritată întîi cu omul pe care l-ai socotit cel mai vestit filozof al lumii, vrei să te măriţi acum cu cel mai vestit om politic. Dar deschide ochii odată, Marie-Félicité. Lipsa dumitale de judecată şi pofta dumitale copilăroasă după zarvă şi strălucire are să-ţi strice amurgul vieţii." Şedea în faţa lui, durdulie, abătută şi încă tînără. „Tare mă temeam — recunoscu ea — că n-o să meargă. Dar aş dori atît de mult să trăiesc alături de el. Explică-mi, te rog, Jacques-Robert, de ce este o prostie?"

„Îl stimez pe Franklin, îl iubesc şi mi-e prieten, spuse el gînditor. Ce coincidenţă nenorocită; nu e prima dată cînd trebuie să spun *nu* în chestiuni care îi stau la inimă. El nu, dar mulţi alţii mi-o iau încă şi astăzi în nume de rău că n-am dat bani pentru americani. Dar nu-i puteam da... se înflăcără el, America trebuia..." — „Asta mi-ai mai spus-o de multe ori", încercă ea să-l readucă la subiect. El amuţi. Apoi, cu o răbdare forţată, îi vorbi ca unui copil: „Dacă te măriţi cu el, va trebui să-ţi schimbi întregul fel de viaţă. Te-ai gîndit la asta?" „Dar pentru ce? întrebă ea consternată. Iubeşte aceiaşi oameni ca şi mine, acelaşi fel de viaţă." — „Ambasadorul american — o lămuri el — chiar dacă pune atît de puţin preţ pe demnitate, ca Franklin, nu poate invita la el acasă multă lume la care dumneata ţii şi trebuie să primească multă lume pe care dumneata nu vrei s-o vezi. Va trebui să renunţi la mulţi şi la multe, Marie-Félicité. Va trebui să te întrebi la tot pasul, şi să-l întrebi pe el, dacă ceea ce faci se cade sau nu. Unei doamne atît de voluntare ca dumneata nu-i va veni uşor ca salonul ei să se transforme în agentură europeană a Statelor Unite." Ea rămase pe gînduri. „Poate că doctorul va fi rechemat, spuse ea plină de speranţă. Şi dacă funcţiunea sa va sta într-adevăr în calea înclinaţiilor noastre, poate să se retragă şi de bună voie." — „Ce tot trăncăneşti! o apostrofă el. Crezi că un Franklin, pus în situaţia de a alege între dumneata şi America, va şovăi o singură clipă? Cine a trecut de şaptezeci de ani nu mai este romantic. Iar Benjamin Franklin nu a fost nici în cea mai fragedă tinereţe atît de tînăr încît să-şi sacrifice viaţa pentru o femeie."

Ea tăcu îmbufnată, dar vizibil impresionată. El continuă să caute a o convinge: „Chiar și Helvetius al dumitale — spuse el — ar fi condamnat foarte sever o asemenea căsătorie din motive de logică elementară și probabil că și Franklin regretă acum ce ți-a spus aseară. Afară doar dacă nu l-ai înțeles în general greșit și totul nu a fost decît una din glumele sale afurisite."

Întoarsă la Auteuil, *madame* Helvetius se plimbă printre portretele lui Helvetius al ei, care fusese tot atît de înțelept, pe cît fusese de dornic de viață, lucru pe care trebuia să-l recunoască chiar și Jacques-Robert. Doctorul Franklin, Benjamin, semăna mult cu el ; i-ar fi plăcut să trăiască alături de el. Dar ea și Claude-Adrien fuseseră tineri și nu le fusese greu să se adapteze unul altuia. Doctorul Franklin trecea drept un om care, cu toată blîndețea lui, știa pînă la urmă să-și impună voința. Se gîndea că „ambasadorul american" o va ruga uneori ba un lucru, ba altul care să nu-i fie pe plac. Se opri în fața oglinzii. Se simțea tînără. Dar era ea destul de tînără, destul de maleabilă ca să se mai adapteze altuia? Erau mulți ani de cînd nu mai făcea decît ceea ce îi plăcea. Îl respinsese pe furtunosul Jacques-Robert, tocmai de teamă să nu-și piardă independența. Benjamin era mai puțin furtunos, dar nu mai puțin voluntar și încăpățînat. Suspină.

Se așeză la masa de scris. Scrise lui Benjamin o scrisoare serioasă pe un ton glumeț. „Dacă cineva — scrise ea — ar putea s-o facă să șovăie în hotărîrea luată de a rămîne singură în amintirea soțului iubit, atunci acesta n-ar putea fi decît Benjamin Franklin. Dar hotărîrea ei era neclintită, rezista chiar și unei asemenea ispite." Plînse puțin, împături scrisoarea, o sigilă și o trimise.

Și Franklin se gîndise între timp în fel și chip asupra avantajelor și dezavantajelor unei căsătorii cu Marie-Félicité. O vedea în fața ochilor durdulie, plăcută la vedere, cu mult mai atrăgătoare decît acele doamne cam despuiate, dar totuși severe, care obișnuiau să-i țină calea cu tot felul de ghirlande pe gravurile festive, pentru a-l încununa. Apoi se gîndi iar cît de voluntară era și cît de gălăgioasă și că va avea cu mult mai puține ore de lectură și meditație tihnită decît pînă acum. Dar își aminti din nou cum stătuse în fața lui, copilăroasă și îmbujorată, spunîndu-i pe numele lui de botez. „Ben-

jamin", gîndi el pe franţuzeşte, pronunţat „Benjamain", cum îşi şi văzuse uneori scris numele. Chiar şi amintirea atitudinii şi a vocii ei era „cît se poate de atrăgătoare". Apoi gîndi că Marie-Félicité, plină de temperament, va voi să se amestece cu mult mai multă insistenţă în treburile sale decît pe vremuri Debsy a lui. Căsătoria avea avantaje şi dezavantaje şi, oricare va fi hotărîrea lui *madame* Helvetius, o va primi ca un filozof şi se va bucura de avantajele ei.

Şi aşa şi făcu cînd primi scrisoarea. Era mulţumit că rîvnise la această căsătorie, era mulţumit că fusese ferit de ea.

Scrisoarea îi plăcu mult. Observă numeroasele greşeli de gramatică şi de ortografie şi se gîndi că şi aceasta era o trăsătură comună între *madame* Helvetius şi Deborah a sa. Era de asemenea măgulit că după cum se vedea îi venise greu să refuze. Totul se aranjase iarăşi de minune şi se bucură de viitoarea întîlnire. La urma-urmelor, era mai plăcut s-o vadă de două sau de trei ori pe săptămînă decît să o aibă şapte zile de-a rîndul lîngă el, în celelalte zile n-avea decît să se mulţumească cu onorabilele doamne alegorice de pe gravuri.

Îi răspunse tot în scris.

„Hotărîrea dumitale, scumpa mea, de a rămîne singură pentru tot restul vieţii, în amintirea iubitului dumitale soţ, m-a mişcat adînc şi m-a ţinut treaz cea mai mare parte a nopţii. Cînd, în sfîrşit, am adormit, am avut un vis. Se făcea că murisem şi că mă aflam în paradis. Întrebat dacă doresc să văd anumite personalităţi, am răspuns că mi-e dor de filozofi. «Doi locuiesc aci alături ; trăiesc în bună vecinătate şi sînt buni prieteni.» — «Cine sînt ?» — «Socrate şi Helvetius.» — «Îi admir pe amîndoi. Dar aş dori să-l văd mai întîi pe Helvetius. Franţuzeşte ştiu puţin, dar greceşte de loc.»

Helvetius mă primi foarte prietenos. Mă întrebă de o mie de lucruri, de mersul războiului, cum stă Franţa cu religia, cu libertatea şi cu guvernul. «Şi de iubita dumitale prietenă, de *madame* Helvetius — zisei eu — nu mă întrebi ? Te iubeşte peste măsură ! Am fost tocmai la dînsa.» — «Vai — spuse el — îmi aminteşti de fericirea mea trecută. Mulţi ani nu m-am putut gîndi decît la ea, dar în cele din urmă m-am consolat şi am luat altă soţie, cea care îi seamănă cel mai mult dintre cele ce le-am găsit aici. Desigur, nu e tot atît de frumoasă, dar are inteligenţă şi umor şi singura ei preocupare este să-mi

fie agreabilă. A plecat tocmai să aducă nectarul și ambrozia cea mai fină pentru deseară. Rămîi cu noi la masă și ai să vezi !» — «Fosta dumitale soție — replicai eu — este mai credincioasă decît dumneata. I s-au făcut mai multe cereri ademenitoare în căsătorie, dar le-a respins pe toate. Eu însumi, ți-o mărturisesc sincer, am fost îndrăgostit nebunește de ea !» — «Îmi pare rău de dumneata din toată inima — zise el — este o femeie bună și merită toată dragostea».

Pe cînd stăteam astfel de vorbă, sosi noua *madame* Helvetius cu nectarul și închipuiește-ți uimirea mea : era vechea mea tovarășă de viață americană, Mrs. Franklin. Protestai de îndată. Dar ea spuse rece : «Ți-am fost o prietenă bună timp de patruzeci și nouă de ani și patru luni, aproape o jumătate de veac. Asta trebuie să-ți fie de ajuns. Acum am încheiat aci o nouă legătură, pe vecie.»

Foarte supărat de acest refuz din partea Eurydicei mele, părăsii imediat umbrele nerecunoscătoare, întorcîndu-mă în lumea asta bună, pentru a te revedea pe dumneata și soarele. Iată-mă aci, doamnă, hai să ne răzbunăm."

Franklin își reciti scrisoarea, zîmbi, rîse : *„vive la bagatelle"* și fu și mai convins : era bine că o ceruse de nevastă și era foarte bine că ea îl refuzase.

Seara se duse în vizită la *madame* Brillon. Era bine dispus și ideea că, în calitate de soț al lui *madame* Helvetius, nu ar fi putut desigur veni atît de des la drăguța sa profesoară de franceză, îi întări și mai mult buna dispoziție.

Madame Brillon își comandase baia pentru ora zece, dar se aflau în toiul discuției și nu-l lăsă să plece. Mai șezu încă vreo două ore pe capacul de lemn al căzii ei, trăncănind despre toate cele.

Imediat după reprezentația lui *Figaro,* Vaudreuil plecase pe coastă pentru a prelua comanda armatei de invazie. Găsi trupele într-o stare de spirit foarte proastă, demoralizate de lunga așteptare. „Nu ne e frică de moarte, ne-ar place să ne batem, dar nu suportăm plictiseala", i se văietară ofițerii în mii de feluri.

Vaudreuil voia să smulgă regelui ordinul de atac. Uneori trimitea în aceeași zi doi curieri la Versailles. Dar nici violentului, energicului Vaudreuil nu-i merse mai bine ca înain-

tașului său, bătrînului, liniștitului Marquis de Castries. Versailles-ul găsea mii de pretexte să amîne atacul, se referea la necesitatea de a pune la punct corpul expediționar maritim, amintea de un nou proiect de a trimite o armată în Senegal. Vaudreuil înjura, amenința, implora. Fără folos. Domnii abili de la Paris și Versailles îl lăsau să se istovească. Ședea în Bretagne, n-avea decît să-și tocească degetele scriind.

Ofițerii, ca să scape de această plictiseală enervantă, ucigătoare, provocau scandaluri tot mai turbate. Jucau pe mize mai mari decît la Versailles, se organizau tot felul de orgii, tribunalele aveau de lucru. Vaudreuil participa rar la aceste petreceri. Se mutase într-o casă de țară în apropiere de Brest. Acolo lucra, cu ofițerii săi cei mai buni, la planurile de invazie și scornea mereu schimbări în regulamentul de instrucție, pentru a ocupa trupa.

Într-o amiază de vară tîrzie, primi la locuința sa de la țară vestea că, în drum spre Brest, vase franceze fuseseră surprinse de o flotă engleză și că se dăduse o mare bătălie. Vasele franceze scăpaseră de superioritatea forțelor engleze și aveau să sosească în curînd la Brest. În mod deosebit se evidențiase fregata *La Surveillante* care scufundase vasul englez de luptă *Quebec*.

Cu ajutorul valetului său Baptiste și a unei ordonanțe, Vaudreuil îmbrăcă imediat uniforma de gală și se aruncă pe cal ca să ajungă cît mai repede la Brest, să-i întîmpine pe eroii mării. Călări o jumătate de oră în goana mare dar, ajuns la Brest, putu cu greu răzbate prin străzile în pantă și întortocheate. Emoția domnea pretutindeni, se povesteau minunății despre faptele de arme ale vaselor franceze, toată lumea, trupele și populația, alergau spre port.

În sfîrșit, ajunse pe chei. Se opri acolo, dominînd de pe cal mulțimea și cercetă zarea în căutarea vaselor. Era o vreme înăbușitoare, calul și călărețul asudau grozav. Se spunea că *La Surveillante* ar fi aruncat în aer vasul englez, dar că luase de asemenea foc, iar căpitanul său, cavalerul de Couédic, ar fi grav rănit.

În depărtare se zărea acum vasul *La Surveillante*, care înainta încet, înconjurat de fum. Vase auxiliare se pregătiră să-i vină în ajutor. Cît de încet mergeau toate chiar și aici. Vaudreuil nu mai voia să aștepte, voia să întîmpine flota

victorioasă care-i dădea speranţe noi. Unul din vasele auxiliare era pe punctul de a porni. Vaudreuil se apropie călare de vas şi privi în jur să vadă cui şi-ar putea încredinţa calul. Nu-i plăcea să descalece. Îşi aminti de frumoasa statuie ecvestră a unchiului său, mareşalul Vaudreuil. Îşi aminti cum deunăzi Gabrielle îi şoptise, pe cînd se afla la vînătoare cu grăsunul: „pe cal arăţi ca Marte însuşi". Socotea că e nemilităresc să-i întîmpine pe învingători altfel decît călare şi urcă călare pe vas. Poporul strigă: „Trăiască Vaudreuil!"

Aerul era greu, înăbuşitor şi nemişcat. Vasul auxiliar se apropia încet de *La Surveillante* care, mare şi greoi în norul său de fum, nu părea să se apropie. Vaudreuil, tot călare, privea în zare. Din depărtare se auzi o detunătură grea, calul, care încă de la început fusese neliniştit, se ridică în două picioare. Vaudreuil îl forţă să se liniştească. Arăta eroic, măreţ, şi le stătea în drum tuturor. Întoarse capul şi privi spre nord-vest, spre coasta Angliei. Acum, după această victorie, grăsunul nu-i mai putea frîna marea acţiune. Va invada Anglia în fruntea armatei sale.

Se auzi bubuitura unei noi explozii, de astă dată mult mai apropiată. Cu un salt neaşteptat, calul se aruncă în mare.

Se făcură multe presupuneri după aceea despre cum s-a putut îneca Vaudreuil, care era un bun înotător. Fusese stînjenit de cizmele de călărie şi stofa grea a uniformei de gală? Îl lovise copita calului ce se zbătea în apă? Marinarii care săriseră de îndată după dînsul nu-l putură salva: pălăria şi mănuşa lui plutiră un timp deasupra apei, pe cînd *La Surveillante* se apropia încet, învăluită în flăcări.

Ştirea despre ciudatul sfîrşit al marchizului de Vaudreuil stîrni uimire la Paris şi Versailles. Cu puţin înainte, un alt ofiţer francez de seamă, generalul de Coudray, pierise într-un accident asemănător. Fusese angajat pentru America de Silas Deane şi se prezentase Congresului din Philadelphia care-i confirmase numirea; după aceea, în drum spre marele cartier, refuzase să coboare de pe cal la traversarea fluviului Schuylkill, calul sărise de pe bac şi el se înecase.

Cînd Vaudreuil înlocuise la comandă pe bătrînul general Castries, mulţi speraseră că acum Franţa se va hotărî şi va ataca în sfîrşit duşmanul ereditar; sfîrşitul ridicol al mîndrului bărbat şi al speranţelor lor îi înmărmuri.

Pierre era întristat. Printre îngîmfaţii pe care îi cunoştea, deşi Vaudreuil fusese cel mai îngîmfat, totuşi ţinuse la el. Îi făcuse plăcere să-şi rîdă de contele Almaviva, dar totodată îl înzestrase şi cu multă strălucire, şi aceasta din convingere. Îi părea sincer rău după iubitul şi nesuferitul, admiratul şi disprețuitul său prieten Vaudreuil.

Rămase uimit de indiferenţa cu care Désirée primi evenimentul. Se tulbură doar o clipă, atunci cînd îi aduse vestea. Apoi spuse : „Tot nu s-ar fi ales nimic din invazia lui, şi vorbi despre el fără emoţie : Pentru un mare aristocrat, era un om destul de drăguţ, mai puţin prost decît ceilalţi, dar şi mai închipuit. Ca amant, nu era un om agreabil ; parcă-ţi făcea o favoare. A murit la timp. Îşi îndeplinise menirea ; *Figaro* a fost jucat, iar el continuă să trăiască în Almaviva."

Clica mov se simţea orfană. Prinţul Charles, care nu punea nimic la inimă, era foarte abătut. Pierduse un prieten cum nu va mai găsi altul. François Vaudreuil fusese pentru el întruchiparea modei, a galanteriei, a adevăratului fel de viaţă aristocratic ; fusese omul al cărui sfat putea fi urmat orbeşte. De acum înainte el, prinţul Charles, va avea să întruchipeze, singur şi fără îndreptar, aristocraţia Franţei şi felul de viaţă aristocratic.

Gabrielle Polignac era distrusă. Cam moale din fire, nu se aprindea uşor. Dar acest François reuşise s-o trezească, obrazul lui frumos, sălbatic, eleganţa trupului său, mişcărilor lui, felul său de a vorbi, umorul său plin de superioritate, întreaga sa virilitate îngrijită, mirosul său, simpla sa prezenţă o fascinaseră. Cît timp era Vaudreuil pe lume, ştiuse şi ea ce este dragostea. Plînse mult, tăcut, fără sfîrşit. Soţul ei, Jules Polignac, o înţelese. „E o pierdere grea pentru noi", spuse el, şi chiar simţea asta.

Trebuia rezolvată o problemă grea. Cum să i se aducă la cunoştinţă Toinettei ştirea năprasnică, fără să-i facă vreun rău. Diane Polignac se consultă cu doctorul Lassone. Se temea ca durerea Gabriellei, atît de legată de mort, să n-o impresioneze şi mai mult pe Toinette, dacă ea i-ar aduce ştirea. Lassone se gîndi. Avu o idee. Ce ar fi dacă s-ar încredinţa lui *mademoiselle* Mesnard acest rol ? Era destul de apropiată de Toinette, fără a face totuşi parte din cercul intimilor, era mai

bine să primească vestea prin *mademoiselle* Mesnard decît printr-un străin sau printr-o întîmplare.

Doctorul Lassone personal o rugă pe Désirée, în numele prietenilor reginei să-i anunțe Toinettei cumplita veste. Misiunea o atrăgea pe Désirée; aproape că se bucura să comunice Toinettei moartea prietenului comun. O legătură ciudată se crease între Toinette, între ea, Désirée, contesa Polignac și răposatul. Se dovedea că însuși doctorul Lassone făcea parte din cercul acesta; trăgea și el consecințe foarte personale din moartea lui Vaudreuil. Presupunea că Désirée fusese tare legată de Vaudreuil și că, o dată cu el, pierise principala piedică din calea dorințelor sale. Nici nu isprăvi bine să-i mulțumească pentru serviciul ce avea să-l facă clicii mov, că îi și oferi, cu un amestec de gravitate, sfială și umor, mîna sa bătrînă.

Désirée se aștepta la acest gest, știa că el îl va face odată, dar faptul că tocmai sfîrșitul caraghios a lui Vaudreuil îi dăduse acest prilej, o făcu aproape să rîdă. Se stăpîni însă, făcu pe mirata, emoționata și ceru timp de gîndire. „Timp de gîndire? Cît timp?" întrebă Lassone. „Dacă mă zorești, dragul meu, mă obligi, din păcate, să spun nu." — „Nu te zoresc", se grăbi Lassone s-o asigure. Cînd Désirée îi comunică sfîrșitul lui Vaudreuil, Toinette păli. „Înspăimîntător — spuse ea — îngrozitor." Dar Désirée, deprinsă să ghicească sentimentele celorlalți, își dădu seama că Toinette era cu mult mai puțin impresionată decît se temuse clica mov. Ba i se păru că Toinette simțea chiar o oarecare ușurare.

Așa și era. Moartea eroică a lui François o mîhnise într-adevăr adînc pe Toinette, dar în sinea ei, fără să și-o mărturisească, mulțumea providenței divine. Fusese hotărîtă să-i cedeze lui François, după cum îi făgăduise. Își spusese că o infidelitate conjugală față de Louis, cel moale și bleg, ar fi un păcat mai mic decît o promisiune nerespectată care l-ar împinge la desperare și poate la sinucidere pe acest strălucit soldat și cavaler. Dar dumnezeu o scăpase din acest cumplit conflict al datoriilor și o ferise pe ea, mama *dauphin*-ului, să devină adulteră. Totuși, era o mare jale. Își aminti de excitarea fierbinte ce o cuprindea cînd Vaudreuil o strîngea atît de plăcut, atît de îndrăzneț în brațe și o podidiră lacrimile.

„Cît de îngrozitor, comentă ea cu glas tare. Ce sfîrşit curajos, eroic, ce mult am pierdut cu toţii, ce comandant, ce cavaler, ce artist. Nu găseşti şi dumneata, Désirée?" — „Desigur, *madame*", spuse sec Désirée. Toinette hotărî: „Trebuie să i se facă o înmormîntare oficială. Mă duc imediat la Louis."

Şi Louis văzu în moartea lui Vaudreuil manifestarea voinţei divine.

Desigur că pacea ruşinoasă din şaizeci şi trei trebuia anulată şi conflictul american era o ocazie potrivită pentru aceasta. Dar nu purta nici o ură vărului său din Saint-James şi socotea necuviincios să se năpustească asupra lui năvălind în Anglia. I se părea mai cavaleresc să continue cearta pe alte continente. Pe de altă parte, nu se cădea ca regele Franţei să spună pur şi simplu nu, cînd generalii săi îi cereau insistent să ordone o debarcare în Anglia. Acum Vaudreuil, cel mai înfocat partizan al invaziei, căzuse în mare şi o dată cu el şi planurile lui. Acum vor trimite treptat corpul expediţionar în America şi trupele adunate pe coastele de nord vor fi trimise în Africa, în Senegal şi ambele expediţii vor reduce în mod decent Imperiul Britanic la justele sale proporţii.

Şi Louis îşi făcuse griji gîndindu-se cum avea să primească Toinette vestea morţii prietenului ei; cînd o văzu venind acum, fără să arate o îndurerare exagerată, răsuflă liniştit. „Faptul că Vaudreuil îşi găsise o moarte atît de eroică în expediţia împotriva Angliei, expediţie visată din totdeauna de el, e o mîngîiere totuşi", spusese regina. Louis gîndi în sinea lui: „Cine l-a pus să se urce călare pe vas?" Dar se feri să-şi spună gîndul cu glas tare. Din contră, o mîngîie pe Toinette şi spuse: „Da, păcat de Vaudreuil al nostru".

Apoi Toinette îşi exprimă părerea că, desigur, îi va acorda răposatului ordinul *Cordon Bleu*[1] şi o înmormîntare oficială. Louis găsi că asta ar fi exagerat, ba chiar ridicol; dar nu voi s-o enerveze pe îndoliată şi răspunse: „Da, *madame*. E o propunere bună, *madame*."

Înmormîntarea avu loc cu toată pompa pe care o putea oferi Versailles-ul. Luară parte Curtea, toţi miniştrii şi ambasadorii. Multe femei plînseră nespus şi Gabrielle Polignac

[1] Cel mai înalt grad al ordinului Saint-Louis, conferit de regii Franţei.

vădi mai multă durere decît o permitea buna-cuviinţă. Prinţul Charles nu se putu stăpîni să nu aibă o înfăţişare îndurerată, iar obrazul lui Jules Polignac era scăldat în lacrimi.

Maurepas şi Franklin se salutară cuviincios şi trist, aşa cum o cerea ocazia. Maurepas făcuse însă o epigramă la adresa mortului şi Franklin un epitaf, ambele creaţii trecuseră în şoaptă din gură în gură, iar Maurepas găsea versurile sale mai bune decît proza lui Franklin. Cei doi domni îşi clipiră unul altuia într-o complicitate discretă şi aproape veselă.

Cînd *Orfraye* fusese rechiziţionat de mareşalul d'Estaing, avusese sub paza sa zece vase. După ce îşi pierduseră nava însoţitoare, toate aceste zece vase căzuseră în mîinile englezilor. Părerea unanimă era că firma *Hortalez* avea dreptul la despăgubiri din partea statului pentru pierderea suferită, dar nu domnea de loc înţelegere asupra mărimii acesteia. Cîteva corăbii descărcaseră o parte din încărcătura lor în Indiile de Vest şi nici *Orfraye* n-ar fi putut însoţi pe fiecare din ele în tot lungul drumului. Cu asemenea argumente îl purtau pe Pierre cu vorba funcţionarii Ministerului de Finanţe.

Pierre bănuia că în dosul neîncetatelor tărăgăneli se ascunde un ordin de sus. Cînd îl întrebă direct pe Maurepas, acesta răspunse zîmbind că îi mai spusese odată, cu ocazia plăcutei întîlniri de la *Redoute chinoise,* că nemulţumise Coroana prin larma nepotrivită pe care o făcuse ; nu trebuie deci să se mire dacă Coroana nu zvîrlea acum cu bani după el.

În sfîrşit, se constitui o comisie de trei perceptori generali, care să stabilească cît de mari erau pagubele şi drepturile firmei *Hortalez.* Domnii nu se grăbeau. Cereau scripte ce trebuiau aduse din Indiile Occidentale sau chiar din America, puneau noi întrebări, la care de asemenea nu se putea răspunde decît prin informaţii culese din Indiile Occidentale sau din America. Era de prevăzut că, în asemenea condiţii, comisia va avea nevoie de luni, poate de ani, ca să ajungă la o hotărîre. Pierre ceru un acont. Dar Ministerul de Finanţe al regelui Franţei se situă pe acelaşi punct de vedere cu Congresul din Philadelphia : cît timp nu era fixată valoarea totală a drepturilor sale, nu se plătea nimic. În cele din urmă, Ver-

gennes îi acordă un avans ridicol de o sută cincizeci de mii de livre.

Inamici ascunşi începuseră să informeze oraşul de toate amănuntele dificultăţilor întîmpinate de Pierre. Creditorii zoreau fără milă. Firma *Hortalez* se tîra cu greu de pe o zi pe alta. Maigron ceru urgent o întrevedere cu Pierre. Pierre se eschivă. Maigron se înfiinţă în casa din strada Saint-Antoine şi impuse să fie primit.

Îi explică pentru a douăzecea oară lui Pierre că încă de la început pompoasa firmă *Hortalez* nu se putuse menţine decît pentru că Pierre o alimentase cu sume mari luate de la celelalte afaceri ale sale. De aceea şi aceste întreprinderi, de altminteri serioase şi rentabile, lucrau acum în deficit. Firma *Hortalez* devenea tot mai mult un abces care cuprindea treptat toate întreprinderile lui Pierre. „Este un idealism nebunesc — declară Maigron cu cuvinte neobişnuit de tari — să continuaţi a livra pentru cei de peste Ocean, care nici nu se gîndesc să plătească. Fiţi mai cugetat, *monsieur*. Abandonaţi firma *Hortalez*. Permiteţi-mi să anunţ falimentul firmei *Hortalez*."

Pierre însuşi îşi fixase un termen. Voise să menţină firma *Hortalez* pînă la 1 septembrie. Dacă pînă atunci nici Congresul din Philadelphia, nici regele Franţei nu-i vărsau o sumă mai mare, se dădea bătut. 1 septembrie trecuse. Nu mai avea ce replica celor expuse de credinciosul şi devotatul lui Maigron. Făcuse o mare greşeală băgînd atîţia bani în firmă, a continua să o menţină era de-a dreptul o nebunie. „Permiteţi-mi să anunţ falimentul", insistă Maigron, calm şi stăruitor ca de obicei.

Cu o sforţare uriaşă, Pierre răspunse, privind în altă parte: „Vreau să mă gîndesc pînă mîine".

Maigron se cutremură. Crezuse că Pierre va spune ca de obicei *nu* şi îl va ocări. Pentru prima oară, în anii lungi de colaborare, şeful sclipitor, întotdeauna bine dispus, pierduse încrederea în steaua sa. Pe faţa impasibilă a lui Maigron trecu un fior, se juca nervos cu creionul. „Se vor aranja toate, *monsieur*", îngăimă el.

Dar Pierre îşi pierduse cumpătul. „Fii deştept ! îl îndemnă el cu o ironie şi o desperare care sfîşiau inima celuilalt. Nu există nimeni altul la Paris, căruia un mare om de afaceri să-i

poată încredința cu mai multă liniște afacerile sale ca dumitale. Știu că ți se fac oferte din toate părțile. Du-te la *Compagnie des Indes*. Du-te la Lenormant. Părăsește corabia mea, care nu mai are nici pînze, nici catarg. Oriunde te-ai duce, o să-ți fie mai bine. Îți mulțumesc, Maigron. Cată-ți un stăpîn mai deștept."

Maigron îl privi supărat. „Nu vorbiți prostii", zise el și plecă.

Rămas singur, Pierre șezu un timp cu capul rezemat în mîini, la minunatul său birou, cel făcut de meșterul Lalonde, cel mai frumos birou din țară. Cățeaua Caprice se gudura pe lîngă el, dar nu o luă în seamă. Se simțea obosit și vlăguit ca niciodată. Știa că din clipa în care nu mai era convins că toată lumea era a lui, era pierdut. Își văzu chipul în oglindă și, pentru prima dată, fu conștient că nu mai era tînăr. „Mă scufund — își zise el — mă scufund, m-am și înecat."

Sosi Gudin. Se sperie cînd își văzu prietenul. „Dar, pentru Dumnezeu, ce s-a întîmplat?" întrebă el. Avînd față de cine să-și verse desperarea, Pierre se învioră. „Nimic deosebit, răspunse el cu o ironie rece. Cineva a adus lumii un imens serviciu, drept care lumea îl aruncă la gunoi." — „Desigur că asta este ceva obișnuit — replică istoricul Gudin — și nu ne-ar ajunge timpul dacă am voi să înșirăm numele tuturor celor astfel nedreptățiți, de la Demostene și Pericle pînă la Voltaire și la dumneavoastră. Dar ce v-au făcut iar, Pierre?" — „Sînt falit", răspunse acesta. Gudin era dezamăgit. „Dar asta ați fost din totdeauna." — „Da, dar acum sînt cu adevărat, se înflăcără Pierre. Nu am o centimă. Scaunul pe care stau, inelul din deget nu-mi aparțin. Sînt sărac ca un șoarece de biserică."

Gudin nu înțelegea prea bine. Un om de afaceri azi poate fi sus, mîine jos, asta era caracteristica profesiunii. Motivul care-l zguduise astăzi atît de adînc pe prietenul totdeauna optimist trebuia să fie un altul, un motiv moral. Fără îndoială că acești americani josnici îi dăduseră o nouă lovitură. Fața lui Gudin exprimă compătimire.

Cu aceeași tăcută, rece amărăciune, Pierre continuă: „Am făcut cîte ceva pentru America, sau poate mă înșel? *Ferragus*, *Eugénie*, *Thérèse*, *Heureux*, *Mercure* au dus arme în America, arme și material care m-au costat șase milioane de livre, sau

poate am visat? Pentru statele Virginia, New-Hampshire, North Carolina, am mai trimis un transport în valoare de trei milioane, ori poate că mi-o închipui doar? Iar *Orfraye* a participat la lupta de la La Grenade sau şi asta este o iluzie? Şi care e răsplata mea? Mi se ia acoperişul de deasupra capului."

Cu toată compasiunea sa, Gudin era mulţumit că, martor al unei mari scene istorice, avea să adauge o nouă pagină minunată lucrării sale *Însemnări asupra vieţii şi părerilor lui Caron de Beaumarchais*. Spuse cu căldură: „Aţi făcut ca libertatea să mai existe pe pămînt. Asta nu o poate nimeni tăgădui. Asta e istorie. Aveţi în sipetul dumneavoastră valoroasa scrisoare de recunoştinţă a Congresului şi chiar invidiosul, veninosul Tacit Gibbon, a recunoscut, fără voie, meritele dumneavoastră. Aţi salvat libertatea", încheie el, grav. „Iar eu mă duc pe copcă", răspunse Pierre.

Apoi însă, cu o schimbare bruscă, faţa lui deveni din nou cea veche, vioaie, blînd-mucalită. „Să nu ne mai necăjim, dragul meu Philippe, spuse el. Cu ce se alege omul pe lumea asta? Poţi doar să rîzi sau să desperi. Hai să rîdem."

Dar după ce Gudin plecă, nu mai rîse. Scoase din sipet documentele acelea, mărturiile mîndre ale faptelor sale, sentinţa tribunalului care îl absolvise de „blam", scrisoarea de mulţumire a Congresului, manuscrisele *Memoriilor*, al *Bărbierului*, al lui *Figaro*. Dar nici vederea documentelor nu-l putea mîngîia. Avea acum patruzeci şi opt de ani şi cea mai mare parte din viaţă ostenise şi muncise mai mult în folosul altora decît în al său propriu, iar acum se afla din nou în faţa unei prăbuşiri totale. Desigur că putea dovedi în mod convingător că prăbuşirea era provocată exclusiv din vina aliaţilor, a Statelor Unite. Dar chiar dacă istoria avea să recunoască aceasta, el trăia printre contemporani şi gîndul la onorurile pe care i le va da posteritatea nu îndulcea ruşinea ce trebuia s-o îndure în prezent. Căci falimentul firmei *Hortalez* va fi legat de formalităţi umilitoare, din nou va fi nevoit să suporte un „blam". Domnii cei mari îl vor bate pe umăr şi se vor distra, la *lever*-ul său nu va mai veni nimeni, iar Charlot, cînd îi va oferi din milă o masă aleasă, va clătina din capul său mare şi îi va aminti cu zîmbetul său răutăcios: „Nu te-am prevenit?"

A doua zi dimineaţa, Maigron veni şi aduse completate formularele ce trebuiau iscălite pentru declararea falimentului. Pierre pusese mîna pe pană, cînd Maigron spuse: „Trebuie să vă mai raportez o convorbire pe care am avut-o astănoapte cu *monsieur* Brunelet, îl ştiţi, Brunelet care lucrează uneori ca om de paie al marchizului d'Aubespine." Pierre puse imediat pana deoparte. „Puteţi obţine bani de la dînsul?" întrebă el, înviorîndu-se. „Ar fi dispus — îl informă Maigron — să accepte o ipotecă pe casa din rue Saint-Antoine."

Pierre era dezamăgit. Se mai făcuseră încercări de ipotecare a casei, dar nu se obţinuseră decît oferte la preţuri mici şi riscante. „Asta nu ne va ajuta mult", spuse el. „Domnul Brunelet — raportă şovăind Maigron — ar fi dispus să dea şase sute de mii de livre." „Şase sute de mii? se bucură Pierre. S-a făcut."

„Aşteptaţi, îl potoli Maigron. Propunerea este suspectă. *Monsieur* Brunelet vrea să împrumute banii numai pe două luni. Şi tot conţinutul casei este cuprins în ipotecă, mobilierul, obiectele de artă, totul. E clar: *monsieur* Brunelet şi patronul său din umbră speră să pună mîna pe casă." — „În două luni — zise furtunos Pierre — voi avea de trei ori pe atîţia bani, din America, din drepturile de despăgubire. Două luni, şaizeci de zile, şaizeci şi una de zile, şi mai stai la îndoială? Eşti o momîie, Maigron. Devotat la culme, dar o momîie. Aş primi ipoteca de ar fi şi pe o singură lună."

Ipoteca fu primită. Din cele şase sute de mii de livre, Pierre trimise de îndată douăzeci şi cinci de mii sculptorului Houdon, ca onorar.

Louis vizită expoziţia de la Salon. Condus de artiştii Greuze şi Duplessis, se uită la tablouri şi sculpturi, în mijlocul unei mulţimi respectuoase. Nu prea era amator de artă, dar subiectul multor lucrări îi stîrni interesul. Erau scene de gen ale artiştilor săi din Sèvres, care îi făcură o reală plăcere. Pe un tablou al lui Pourrat, o femeie bătrînă cădea pe şosea din vîrful unei căruţe tare încărcate cu de-ale gospodăriei. „Biata bătrînă", se înveseli Louis, şi rîsul lui de surugiu făcu să tremure pînza tabloului. Îl interesară de asemenea anumite peisaje, şi din mulţimea cunoştinţelor sale de geografie,

instrui pe artiştii ce-l conduceau asupra numărului populaţiei din ţinuturile acelea sau asupra comerţului şi industriei ce se dezvoltau acolo.

Ajunseră într-un mic cabinet în care nu se aflau decît trei busturi. „Iar aici — lămuri *monsieur* Greuze — se găseşte ceea ce a creat în anul acesta Praxitele al nostru, *monsieur* Houdon." *Monsieur* Houdon aştepta modest, în fund.

Louis privi şi se întunecă. Aici se aflau, într-un mic semicerc, impasibil, dăltuiţi în marmură albă, cei trei pe care-i ura cel mai mult dintre toţi oamenii din lume: Voltaire, Franklin, Beaumarchais. Şi cei trei nu arătau de loc ca eretici şi răzvrătiţi, ci din contră, arătau demni şi virtuoşi, ar fi putut fi luaţi drept eroi ai antichităţii. Din ochii scînteietori ai lui Voltaire ţîşnea o bunătate şăgalnică, capul lui Franklin era plin de simplitate şi înţelepciune, obrazul lui Beaumarchais arăta umor şi o inteligenţă superioară şi binevoitoare. Louis fornăi zgomotos. Ca să-şi ascundă ciuda, se apropie mult de busturi şi le privi clipind ca un miop.

Tăcerea sa devenea jenantă. „*Monsieur* Houdon al nostru — îl lăudă *monsieur* Greuze — este primul om din lume care a reuşit să dea viaţă ochilor de piatră." Şi Duplessis, cu sfiiciunea sa ţărănească, prinse curaj şi zise: „Da, sire, acum cel mai mare dintre artiştii regatului dumneavoastră a sculptat chipul celor trei mari scriitori pe care i-a adăpostit capitala dumneavoastră".

Declaraţiile acestea îl stîrniră şi mai mult pe Louis. Dar trebuia să se stăpînească, trebuia să spună ceva. „Ştiu — se adresă el către Houdon — sînteţi un artist minunat. Şi eu am fost foarte mulţumit de bustul meu. Şi n-aţi avut nevoie de multe şedinţe. Ei da, ei bine", zise el şi se întoarse să-şi continue vizita.

În timpul drumului de întoarcere, rămase cufundat în gînduri rele. Cînd cel mai mare artist al timpului, Praxitele al său, îşi alegea drept modele capetele cele mai de seamă, le găsea pe acestea trei. „Cei trei mari artişti ai oraşului dumneavoastră, Paris". Şi pictorul său de Curte, Duplessis, îi preamărise în prezenţa sa, naiv, fără ruşine, fără a se scandaliza de concepţiile lor. Proastă situaţie pentru regimul său, dacă aceşti trei erau socotiţi reprezentanţii epocii sale. Însemna că toate strădaniile sale cinstite nu dăduseră roade.

În aceeași zi, ducele de Fronsac îi prezentă raportul asupra situației de la *Théâtre Français*. Moștenitorul tronului Rusiei nu-i făcuse atunci complimente deșarte lui Pierre. După înapoierea în Rusia, nu uitase de frumoasa comedie; poate că și doamnele, care rămăseseră încîntate de amuzantul autor, îi amintiseră de ea. În tot cazul, marele duce voia să reprezinte acum la Petersburg comedia *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro* și ambasadorul rus ceruse, din însărcinarea guvernului său, intendentului de la *Théâtre Français*, să acorde un concediu în acest scop unora dintre artiștii săi. *Monsieur* de Bibikov, intendentul teatrului imperial, nu aștepta decît aprobarea cererii ca să pornească spre Paris.

Louis era furios. Dintre cei trei rebeli ale căror capete trebuise să le vadă, fără a le putea sfărîma, cel mai nesuferit era acest Caron. Nu numai că era în viață, dar era și relativ tînăr. Și Louis simțea că omul acesta îi forțase mîna și îl trăsese pe sfoară. Prin mijlocirea reginei însărcinate, obținuse aprobarea pentru reprezentația din Gennevilliers. Louis pusese condiția clară ca, după Gennevilliers, să nu se mai vorbească de această piesă zurbagie, indecentă. Dar iată că acest flecar nerușinat urzise o nouă intrigă, pe după fustele Katerinei a Rusiei.

„Tare neplăcut, izbucni el. Ce îndrăzneală! Dar ce-și închipuie acești domni? Să închid teatrul meu, ca ei să se distreze cu o asemenea piesă porcoasă?" „Ce poruncește maiestatea-voastră să răspund marelui duce?" întrebă ducele de Fronsac. „Cei din Petersburg să mă lase în pace și să se ducă dracului, hotărî Louis supărat. Exprimați asta într-o formă politicoasă." — „Nu e ușor", suspină intendentul. „Știu, recunoscu Louis. Acest Caron ne-a pus într-o situație neplăcută." „Am putea refuza cererea rușilor, fără a apărea cît de cît lipsiți de politețe, dacă am juca noi înșine piesa, propuse *monsieur* de Fronsac. Marele duce ar înțelege că avem și noi nevoie de artiștii noștri." — „Nu doresc să recurg la mijloace atît de drastice, numai de dragul politeței, răspunse mînios Louis. Vă rog să vă reamintiți, domnule duce, că am spus *niciodată*". *Monsieur* de Fronsac se înclină.

Chiar a doua zi, *monsieur* Caron se puse din nou de-a curmezișul intențiilor regale. De astă dată, cu editarea operelor lui Voltaire. Pe cînd alte lucrări interzise erau tolerate în

mod tacit, această ediție îl supăra în mod deosebit pe Louis și, din această cauză, *Société Littéraire et Typographique*, care era a lui Pierre, se lovi de cele mai mari greutăți. Nu numai la Paris, ci peste tot în țară, poliția lua măsuri severe pentru a împiedica răspîndirea operelor lui Voltaire. Pierre însă angaja într-una noi plasatori, cărora le acorda comisioane neobișnuit de mari. De data aceasta, Louis trebui să citească în raportul poliției că numai într-o singură zi fuseseră arestați la Paris trei negustori ambulanți care umblau prin casele burghezilor avuți să strîngă subscripții la ediția interzisă a operelor lui Voltaire.

Louis începu să se ocupe personal de această problemă. Dădu ordin lui *monsieur* Lenoir să nu închidă pe învinuiți numai pe trei zile, cum se obișnuia, ci pe cinci săptămîni, cu cîte o zi de post pe săptămînă. „Am să-i fac să înțeleagă, pe *monsieur* Caron și banda lui, că ordinele de cenzură ale Coroanei nu sînt o farsă, afirma el cu îndîrjire. Nu vreau să mi se urce în cap. Sînt nemulțumit de dumneavoastră, îl mustră el pe Lenoir. Sînteți prea îngăduitor, *monsieur*." Lenoir aminti că sumele acordate nu erau suficiente pentru a urmări cum trebuie aplicarea ordinelor cenzurii. „Aprob încă o sută de mii de livre, se înfierbîntă Louis. Doresc ca această îngăduință să înceteze! M-ați înțeles, *monsieur?*" strigă el cu glas pițigăiat.

Apoi, deodată, schimbă tonul; prinse a se văicări: „Funcționarii mei sînt niște papă-lapte, n-au măduvă în oase". Posomorît, prevesti șefului poliției, care-l asculta uluit: „O să vezi, Lenoir, o să ajungem pînă acolo, încît acest Beaumarchais cu *Figaro*-ul său să fie mai tare decît interdicția dumitale".

După alte două zile, Vergennes trebui să vorbească în raportul său de nesuferitul *monsieur* Caron. Acesta ceruse, în urma situației grele a firmei *Hortalez*, să i se acorde un avans de o jumătate de milion asupra drepturilor sale de despăgubire. Ministrul explică de data aceasta că firma stătea într-adevăr foarte prost și, în cazul că va trebui să dea faliment, este de temut ca *monsieur* Caron să nu povestească Parisului și lumii întregi de legăturile firmei cu guvernul încă din timpurile dinainte de alianță; astfel de declarație ar fi însă tare binevenită englezilor, ca dovadă că Versailles-ul

încălcase neutralitatea încă cu mulți ani în urmă. De altminteri, nu se putea nega că firma *Hortalez* suferise pierderi mari în Indiile Occidentale. În concluzie, ministrul susținea cererea lui Pierre.

Dar Louis era pornit împotriva lui Pierre. „M-am săturat de veșnicele cerșetorii ale lui Caron al dumitale. Unui om de afaceri care mizează pe beneficii atît de mari i se poate cere să suporte și un risc. I-ar conveni lui Caron, el să încaseze cîștigurile și eu să plătesc pagubele. Nu sînt un prost care se lasă jefuit de orice escroc. Și dacă flecarul ne amenință, Coroana mai dispune de destule mijloace și posibilități pentru a pune la punct supuși abuzivi."

Deși *Figaro* încă nu fusese jucat, era înconjurat de atîta glorie, încît stîrni invidii și dușmănii. Apărură foi volante împotriva autorului, însuși cardinalul Parisului rosti într-o pastorală cuvinte de sfîntă mînie la adresa acestei comedii. Dar cel mai înverșunat adversar era abatele Suard, un scriitor talentat și influent, membru al Academiei. Mai întîi vorbi în fața nemuritorilor despre erotica ieftină a teatrului modern, făcînd însă des și neîndoielnic aluzii la *Figaro*. Apoi atacă comedia în importantul său *Journal de Paris*, cu două articole lungi, anonime, redactate cu grijă.

Cînd apăru un al treilea articol, semnat tot numai cu „un abate", Pierre nu se mai putu stăpîni. Răspunse anonimului, în dosul căruia îl bănuia pe abatele Suard, printr-o scrisoare deschisă pe care o publică în *Mercure*. „Cine nu se dă azi drept preot? scria el batjocoritor. Înainte vremuri, un astfel de titlu împodobea doar oamenii înțelepți, luminați. Asta trebuie să strigi fiecărui golan și prostănac: «Taci, abate, marș de aici, abate!» Ce urmăriți de fapt, domnilor anonimi, cu publicarea neroziilor voastre? Vreți să mă osîndiți să fac munca unei servitoare, care strivește micile plosnițe, pe mine care nu m-am temut să înfrunt lei și tigri, pentru a obține reprezentarea piesei mele?"

Cînd Pierre vorbea de „micile plosnițe", se gîndea la abatele Suard, care era foarte mic de stat. Dar articolul împotriva căruia se indigna el, al treilea, ultimul din serie, nu fusese scris de micul abate, ci de un domn foarte gras și voluminos, de prințul Xavier.

Prințul Xavier, care în general nu semăna de loc cu fratele său Louis, ura ca și acesta pe autorul lui *Figaro*. Prințul Xavier socotea că n-ar fi exclus ca Vaudreuil să fi fost tatăl așteptatului *dauphin*, menit să-i răpească Coroana. Vaudreuil era mort, nu-l mai putea nici pedepsi, nici persecuta, dar multe din creaturile sale trăiau. Ura prințului Xavier îl urmărea și pe autorul nerușinatei comedii, pe care răposatul, în ușurința lui prostească și criminală, o pusese în scenă. Prințul Xavier ceru de la Lenoir textul piesei și, deoarece avea ambiții literare, începu prin a scrie împotriva piesei în *Journal*-ul abatelui Suard.

Acum însă trebuia să îndure să fie poreclit în *Mercure* „o mică ploșniță". Hotărî să-l pedepsească pe obraznic.

Louis și frații săi erau aproape zilnic împreună, se înțepau unul pe altul, se disprețuiau, se împăcau și din nou se înțepau. În seara aceasta, Louis juca cu Xavier un joc de cărți, care în ultimii ani se numea *Boston*; desigur că amintirea Bostonului și a rebelilor era neplăcută pentru Louis și el continua să numească acest joc l'*hombre*. Louis și contele Gramont erau parteneri, Xavier și primul său șambelan, *monsieur* d'Arnoult, adversarii. Louis era foarte bine dispus. Jocul l'*hombre* era una din puținele ocazii la care nu trebuia să-i dea fratelui bani, ci îi lua; și chiar dacă partenerul său Gramont nu era un jucător bun, d'Arnoult al lui Xavier juca și mai prost, pe lîngă asta mai era și foarte laș, astfel că nu îndrăznea să cîștige bani de la el, Louis.

„Acum îmi datorați un *louis*, șase livre și trei *sous, messieurs*", zise Louis încîntat. „Hm — făcu Xavier — astă-seară aveți noroc, sire." — „Nu joc rău", răspunse Louis. Xavier găsea că era momentul să vorbească de nerușinatul articol zoologic al lui Caron. Din prudență, nu pomeni nimic de propriul său articol, nici nu se formaliză pentru ploșniță, în schimb își exprimă părerea că prin leu Caron îl avusese în vedere pe rege și prin tigru pe dînsul, Xavier; dar mai era cu putință ca, vorbind de tigru, Caron să se fi referit la regină.

Louis se gîndi înfuriat la afacerile cu America ale lui Caron, la ediția lui Voltaire, la busturile lui Houdon. Acum individul acesta îi mai strica și partida de l'*hombre*, care-i făcea atîta plăcere. Se stăpîni însă, jucă liniștit mai departe

notînd punctele cîştigate sau pierdute, ca şi înainte. Dar acum începu să piardă. „Nu-mi mai datoraţi decît opt livre şi patru *sous*", spuse el. Jocul continuă şi el pierdu mai mult. La sfîrşit făcură socoteala. „Ai avut noroc, Xavier, şi dumneata, *monsieur* d'Arnoult — zise el — aveţi de primit doi *louis*, trei livre, opt *sous*", şi plăti.

Era tare furios. El era cu mult superior echipei Xavier-d'Arnoult şi dacă pierduse în cele din urmă partida, se datora numai gîndurilor în legătură cu Caron. „Aţi auzit ce v-am istorisit despre articolul lui Caron?" întrebă Xavier. „Da, *monsieur*", răspunse Louis. „Şi veţi face ceva împotriva acestui domn?" întrebă Xavier. „Puteţi fi liniştit, *monsieur*", răspunse Louis privindu-l posomorît şi hotărît. Şi se gîndi că acest Caron nu-i dădea pace cu piesa lui nerușinată, ticăloasă ; chiar şi pe ruşi îi asmuţise contra lui, toate laolaltă aduceau a trădare de patrie. „Sînt curios să aflu hotărîrile dumneavoastră, sire", zise Xavier. „Nu veţi avea mult de aşteptat, *monsieur*", zise Louis.

Luă foaia cu sbcoteli a jocului l'*hombre*. Doi *louis*, trei livre, opt *sous* pierdere. „O să vă miraţi, *monsieur*", anunţă el. Şi pe dosul foii scrise : „Către domnul şef al poliţiei. Vă rog ca imediat după primirea acestei note, să daţi ordin ca *sieur* de Beaumarchais să fie adus la Bastille." Îndrăznise acest individ să se atingă de Bastille, de Bastille a sa. Nu era demn de Bastille ! Louis şterse cuvintele „la Bastille" şi scrise deasupra „la Saint-Lazare". Saint-Lazare era o casă de corecţie pentru preoţi decăzuţi şi puşlamale nevîrstnice din familii burgheze, iar una din cele mai obişnuite proceduri ale casei era nuiaua ; atît la intrare cît şi pentru orice încălcare a regulamentului era prescris un top de bătaie.

Louis arătă triumfător nota fratelui său. Apoi încheie cu formula : „Căci aceasta este voinţa noastră", iscăli, împături, picură cu grijă ceară, pecetlui cu inelul, expedie foaia.

În jurnalul său trecu : „Împuşcat 13 iepuri, 18 fazani, 32 potîrnichi. Tradus din Gibbon, vol. II, pag. 118—120. Acordat pentru armată 33.317.436 livre. Pedepsit pe supusul meu recalcitrant Caron."

Monsieur Lenoir citi cu uimire ordinul regal. Ar fi stîrnit destulă vîlvă dacă Beaumarchais ar fi fost dus la Bastille, dar să-l trimiţi la Saint-Lazare pe liberatorul Americii, pe cel mai

sărbătorit autor al țării, pe eroul luptei de la La Grenade, asta nu era înțelept din partea preacreștinului rege. Maiestatea-sa și el însuși vor mai avea mult de furcă cu treaba asta. Dar ordinul era clar și neîndoios.

Așadar, în ziua următoare, la orele nouă seara, comisarul de poliție Chenu se prezentă la casa din strada Saint-Antoine. Pierre ședea la masă cu Thérèse ; mai erau de față bătrînul duce de Richelieu, prințul de Nassau, doctorul Lassone, Désirée. Comisarul Chenu rugă pe Pierre să iasă în anticameră și îl anunță că trebuie să-l urmeze. Pierre cugetă ce poznă mai făcuse, dar nu-i veni nimic în gînd, se înapoie la comesenii săi și le declară că regretă, dar trebuie să-i părăsească, fiind urgent convocat la Versailles. Apoi reveni la comisarul de poliție și-i spuse că-i stă la dispoziție. Chenu întrebă politicos dacă *monsieur* nu-și cheamă trăsura. Pierre replică surîzînd că de data asta își clădise casa în piața Saint-Antoine, ca să nu aibă un drum prea lung pînă la Bastille. Ofițerul de poliție răspunse că, din păcate, nu era vorba de Bastille, ci de Saint-Lazare. Pierre păli și zise : „La asta nu mă așteptam."

Între timp, ieșiseră și ceilalți. Văzură tulburarea lui Pierre, își dădură seama despre ce era vorba. Bătrînul Richelieu întrebă pe ofițerul de poliție, care luase poziție de drepți, ce se întîmplase. Chenu, șovăind, dădu lămuriri. Richelieu zise, clătinînd din cap și plin de mînie : „Am optzeci și nouă de ani, dar așa ceva n-am mai pomenit". Iar Désirée, palidă și tremurînd, strigă de-a dreptul : „E o infamie". Chenu o mustră cu seriozitate și fără să ridice glasul : „Vreau să cred că n-am auzit asta, *madame*. E ordinul maiestății-sale."

Thérèse îl îmbrățișă pe Pierre, fără să plîngă. Apoi el fu dus, în cupeul său elegant, la casa de corecție Saint-Lazare.

În timpul drumului, nu se putu stăpîni. Îl cuprinse un plîns nervos. „Liniștiți-vă, *monsieur*, îl consolă comisarul. *Monsieur* Lenoir a dat dispoziții să fiți bine tratat. Veți fi scutit de ce e mai rău."

Gudin consemnă încă în aceeași noapte cum o nouă persecuție îl lovise pe marele său prieten și cît de demn suporta el acest martiriu.

Dar în ziua următoare, Gudin suferi o decepție. Se așteptase ca tot Parisul să fie indignat și să facă o demonstrație în favoarea celui mai de seamă fiu al Capitalei. Dar parizienii

găsiră nostim că Beaumarchais, în vîrstă de aproape cincizeci de ani, se află într-o casă de corecție, la un loc cu preoți decăzuți și puștamale nevîrstnice. Parizienii cei capricioși rîseră, rîseră cu poftă. Apărură nenumărate caricaturi și poezii batjocoritoare. O gravură în lemn reprezenta cum derbedeul de Caron mînca bătaie de la un călugăr.

Ipoteca asupra casei din strada Saint-Antoine ajunse la scadență. Bani nu erau. Împrumuturi asupra drepturilor față de Coroana franceză sau asupra creanțelor americane erau mai greu de obținut decît oricînd; căci în ambele cazuri firma *Hortalez* depindea de bunăvoința regelui și nimic nu putea dovedi mai bine dizgrația Coroanei, decît arestarea lui Pierre.

Deoarece la Saint-Lazare nu se admiteau vizitatori, Maigron se consultă cu Thérèse și Gudin. Îi lămuri că, dacă nu se va plăti, casa va fi sigilată peste două zile, iar peste trei săptămîni scoasă la licitație. Sechestrul va da firmei *Hortalez* o altă grea lovitură. S-ar putea evita sechestrul, dacă s-ar renunța la *Société Industrielle de Chinon*, pentru care se oferise un preț mult inferior valorii sale.

Gudin nu-și mai găsea locul; enervat, cu obrazul ca para focului, trupeșul domn alerga încolo și încoace. Poate că obligația de a-și lichida afacerile va avea partea ei bună, izbucni el apoi. Soarta îl îndemna pe Pierre să se concentreze un timp asupra artei poetice. Socrate s-a distins între altele și ca soldat, dar nu activitatea sa militară l-a făcut nemuritor. Așa și Pierre Beaumarchais, și-ar putea consolida nemurirea dacă, renunțînd pe cîțiva ani la afacerile sale, și-ar petrece timpul în frumoasa lui locuință printre cărți și obiecte de artă în tovărășia muzei sale. El, ca prieten și istoric al lui Pierre, este de părere să se sacrifice *Société Industrielle* și să se salveze casa din strada Saint-Antoine.

Thérèse ședea nemișcată, fața ei frumoasă cu sprîncenele înalte, îndrăznețe, era foarte întunecată. Noua, nemaipomenita nedreptate ce i se făcea lui Pierre, o zguduise. Nu putuse afla pentru ce fusese întemnițat Pierre, așa deodată, în închisoarea aceea înjositoare, dar era sigură că, de fapt, pricina nu era alta decît strădania lui neobosită pentru libertatea și binele omenirii. Dar cei mari greșiseră. Pierre nu era omul

care să se plece sub această nouă lovitură și să renunțe la întreprinderea sa americană. Ea nu trebuia să admită ca el să piardă firma *Hortalez* pentru că era închis și nu se putea ocupa de afaceri. „Cred — spuse ea — cu vocea ei joasă, liniștită, că nu ar fi în spiritul lui Pierre să se lichideze *Société Industrielle.*" — „Preferați deci, *madame* — se încredință practicul Maigron — să vi se ia casa?" — „Da", zise Thérèse.

Două zile mai tîrziu, se ivi *monsieur* Brunelet, posesorul ipotecii, împreună cu un comisar de poliție și doi portărei. *Monsieur* Brunelet era un om scund, nearătos. Ceru voie să-și prezinte omagiile doamnei de Beaumarchais ; scoase o listă lungă, inventarul casei, și-o rugă politicos pe Thérèse să-l ajute la verificare, deoarece, după cum aflase cu părere de rău, *monsieur* de Beaumarchais n-o putea face, fiind reținut de circumstanțe neprevăzute, Thérèse se supuse, dar trimise după Maigron. Și Gudin se înființă : voia să vadă cu proprii săi ochi fapta nerușinată, ca să-și umple sufletul cu amărăciunea de care avea nevoie pentru a o putea descrie.

Mai tîrziu se puseră sigilii pe poarta principală, sigiliul mare al regelui și cel mic al lui *monsieur* Brunelet. La vizitarea grădinii, Gudin nu se putu împiedica să nu facă observații ironice. „Nu uitați, *messieurs,* să aplicați sigiliul pe gladiator", zise el, sau : „Ce ar fi să sigilați templul lui Voltaire ? Altfel s-ar putea ca unul din milioanele de admiratori ai lui *monsieur* de Beaumarchais să bage pe furiș templul în buzunar și să-l ia de aici." *Monsieur* Brunelet dădea doar din umeri și asigura : „Îmi pare foarte rău, *madame*", sau : „Mi se rupe inima, dar sînt un om de afaceri".

Monsieur Brunelet, polițiștii săi și reprezentanții lui Pierre intrară în casă. Acolo le sări înainte Julie, țipînd și spumegînd. „Nu e destul — strigă ea — că vîriți pe cel mai nobil și mai bun bărbat al țării într-o gaură de guzgani ? Trebuie să-i mai răpiți și casa, ultimul său refugiu, cînd se va întoarce bolnav și torturat ?" — „Mă doare și pe mine foarte mult — răspunse *monsieur* Brunelet — dar *monsieur* de Beaumarchais este om de afaceri, el m-ar înțelege." — „Vă mai bateți joc de mine, se mînie Julie. Niciodată Pierre n-a lovit, n-a făcut vreun rău unei văduve sau unui orfan. Niciodată n-a scos la licitație coliba celui oropsit." Se înflăcără atît de mult, încît comisarul de poliție amenință să intervie. Gudin reuși, în sfîr-

şit, s-o ducă înapoi în camera ei, în timp ce se îneca de plîns şi ţipete.

În camera de lucru a lui Pierre, funcţionarii voiră să sigileze sipetul cu documente şi sertarele cu manuscrisele sale. „V-aş fi îndatorată dacă aţi renunţa la aceasta", zise Thérèse. Maigron protestă cu vocea sa lipsită de intonaţie: „Mă îndoiesc de legalitatea procedurii dumneavoastră. În inventar sînt trecute mobilele în care se păstrează manuscrise, dar nu şi manuscrisele." — „Vă daţi seama — îl apostrofă Gudin pe *monsieur* Brunelet — că ceea ce faceţi aici este crima cea mai mare pe care o poate înfăptui un muritor, profanarea artei?" — „Vă fac atent — continuă Maigron să protesteze — că dacă sechestraţi obiecte care nu figurează în inventar, vă voi da în judecată cerînd despăgubiri. În lipsa lui *monsieur* de Beaumarchais, sînt împuternicit să apăr interesele sale. Ceea ce nu pot face, dacă nu am acces la documente importante." Comisarul de poliţie se uită întrebător la *monsieur* Brunelet. „Aşteptaţi — zise acesta — vreau să discut chestiunea cu un prieten de afaceri." Plecă. Se înapoie cu *monsieur* Lenormant.

Charlot pregătise ziua aceasta prin numeroase şi complicate intrigi. Se bucurase să pună stăpînire pe gladiator, pe sculpturile şemineului, pe portretul lui Désirée şi să-i zică prietenește lui Pierre: „nu ţi-am spus-o dinainte, bătrîne dragă?" Poate că s-ar fi mulţumit doar cu aceste trei obiecte şi i-ar fi lăsat lui Pierre casa. Acum însă ordinul neghiob al grăsunului dăduse peste cap toate planurile sale. Lenormant îşi dorise o întîlnire cu Pierre, întîlnirea cu Pierre în biroul firmei sale falimentare sau în locuinţa sa de falit. Asta însă i se răpise, nu-i mai rămăsese acum decît preluarea casei şi îşi pusese întrebarea dacă în general să se ducă acolo să-şi desfete sufletul cu aplicarea sechestrului. Era un lucru inutil şi nu putea în fond decît să strice. De aceea, nu se înfăţişase în timpul sechestrului, dar îşi lăsase deschisă o portiţă şi dăduse ordin omului său de paie, Brunelet: „Dacă s-or ivi dificultăţi, dar numai în acest caz, să mă chemaţi". Iată însă că se iviseră dificultăţi, era un semn al soartei, nu se mai putuse împotrivi ispitei şi, iată-l, venise.

Cu o politeţă desuetă o asigură pe Thérèse că, cu toată durerea, simţea o mică satisfacţie, că îi era îngăduit să-i fie

de ajutor și să apere casa prietenului său Pierrot de încălcări grosolane. Întîmpină observațiunile seci, dispreţuitoare, practice ale lui Maigron și furioasele atacuri ale lui Gudin cu o ironie calmă, plină de superioritate. După scurtă vreme, declară că conținutul casei se afla în perfectă siguranță în mîinile lui *madame*, el însuși își asumă garanția pentru aceasta și opri să se mai pună alte sigilii.

Numai că nu simți nimic din crîncena bucurie ce și-o promisese de pe urma ceasului acesta. Désirée îl privea de sus din portretul ei, rece, ironică, veselă, și pe ramă strălucea sigiliul omului său, Brunelet. Tabloul era deci al lui. Tablou frumos, o pînză minunată a marelui pictor Quentin de Latour. Ce triumf searbăd, sărăcăcios și cît de prosteşte de scump îl plătise cu pierderea lui Désirée cea vie.

După ce Lenormant și tristul convoi de portărei și polițiști se îndepărtară, Julie veni să se alăture celorlalți. Plînsă și arătînd spre portretul lui Désirée, zise furioasă: „Sînt convinsă că și în dosul arestării și a zilei negre de astăzi se află această femeie afurisită". Maigron însă răspunse rece: „Vă înșelați, domnișoară. Astea toate le datorăm Americii."

Doctorul Franklin auzi cu neliniște că proprietarul firmei *Hortalez* se afla într-adevăr la capătul puterilor și că creditorii săi îi sechestraseră locuința. Tot Parisul vorbea că încetineala Congresului este cauza nenorocirii celui mai mare furnizor al Americii.

Franklin se consultă cu colegii săi. Mr. Adams declară rece că, fără îndoială, cauza directă a prăbușirii fusese arestarea lui Beaumarchais și chiar cel mai înrăit dușman al Americii nu putea arunca această vină asupra Congresului. „Oricum, nu se poate nega — răspunse Franklin — că *monsieur* Caron ar fi încă în posesia casei sale, dacă Congresul și-ar fi urgentat plățile. În tot cazul, ar fi un gest impresionant dacă i s-ar pune acum la dispoziție banii, ca să-și salveze casa."

În sinea sa, Arthur Lee era indignat de propunerea doctorului *honoris causa*. După părerea lui, afirmă el, atît arestarea cît și sechestrul nu erau altceva decît o nouă manevră șarlatanească a faimosului escroc, care dăduse destul de furcă Congresului și delegaților cu socotelile sale false.

Franklin răspunse blînd, că nu-şi putea închipui ca cineva să meargă la Saint-Lazare pentru a-şi procura avantaje băneşti. Lee replică încăpăţînat că nu era de loc imposibil ca un francez şi un scrib, atît de ahtiat după efecte ieftine ca *monsieur* Caron, să aştepte foloase de pe urma unor suferinţe înscenate. „Un lucru e sigur, — declară el — că acum şi guvernul francez a văzut în el un şarlatan şi l-a înfierat. Cred că aceasta ar trebui să ne fie un îndemn să controlăm şi mai bine socotelile sale, iar nu să-i azvîrlim bani."

Mr. Adams observă acru că, după cum aflase din proprie experienţă, francezii erau oameni deosebit de sensibili. Dacă tocmai acum, după arestare, i-ar da lui *monsieur* Beaumarchais bani, s-ar putea ca veşnic ofensatul Vergennes să vadă în aceasta un amestec inoportun al delegaţilor americani în treburile guvernului francez, ba chiar o provocare la adresa regelui.

Franklin suspină şi, deoarece tot n-aveau bani, lăsă să cadă problema.

În acest timp, Désirée primi o scrisoare de la Maigron. Poate că ar interesa-o, îi comunică el, că ipoteca a cărei neachitare provocase sechestrarea casei din strada Saint-Antoine se cifra la suma de şase sute de mii livre. Dacă în decurs de douăzeci de zile nu se depunea suma, casa era pierdută.

Désirée îşi bătuse toată vremea capul cum ar putea obţine eliberarea lui Pierre. În acest scop trebuia, înainte de toate, să afle ce anume i se imputa ; dar nimeni nu ştia nimic precis, nici măcar şeful poliţiei, deoarece domnii Gramont şi d'Arnoult, singurii care ar fi putut spune ceva, tăceau înfricoşaţi. Iar acum, porcul de Charlot voia să profite de arestarea lui Pierre ca să-i fure casa. Dar aici avea să dea greş.

Désirée primea bani din multe părţi, dar era risipitoare şi-i lăsa să i se scurgă printre degete. Nu avea şase sute de mii de livre şi nici nu-i era uşor să procure repede această sumă importantă. Se adresă doctorului Lassone.

Marele medic păli. Toată mîndria şi toată zgîrcenia lui se revoltară. Ce naiv-nerușinată era. Pentru că îi făcea uneori plăcere să se culce cu acest flutură-vînt de Caron, trebuia ca el, Josèphe-Marie-François Lassone, să jertfească rodul

a zece sau cincisprezece ani de muncă. Dar dacă ar refuza-o pe această curvă impertinentă, afurisită, iubită, ea va face o plecăciune politicoasă, nu va discuta refuzul, dar şi cererea lui de căsătorie va fi atunci respinsă pentru totdeauna. Iar el voia să se însoare cu ea, cu căţeaua asta. Pe de altă parte, îi venea nespus de greu să facă rost de atîta bănet. Ca să-şi pună stavilă lui însuşi, plasase în aşa fel cea mai mare parte din avere, încît era nevoie de o mulţime de demersuri ca să realizeze suma. Cele şase sute de mii de livre aveau să-l coste şase sute zece mii sau chiar şase sute douăzeci de mii de livre. Toate astea pentru asta şi ăla.

„V-am întrebat ceva domnule doctor", spuse Désirée dulce şi şăgalnic. Lassone înghiţi în sec. „Pînă cînd aveţi nevoie de bani, *madame*?" întrebă el. Désirée scoase scrisoarea lui Maigron din sîn. „Pînă în 20 de zile, îmi scrie persoana, răspunse dînsa. Dar două zile au şi trecut." — „Şase sute de mii de livre sînt mulţi bani — spuse Lassone — şi optsprezece zile un termen scurt." Désirée nu răspunse nimic, se mulţumi să zîmbească politicioasă, ironică, fermecătoare.

Doctorul Lassone luă eroic hotărîrea : „Suma va fi la dispoziţia dumneavoastră, *madame*, pînă în optsprezece zile", declară el răguşit. Désirée surîse prietenos. „Ştiam, domnule doctor, răspunse ea. Sînteţi mărinimos, în ciuda a tot ce se spune. Vă mulţumesc mult." Lassone îi sărută mîna.

Ştia că ceea ce se pregătea să facă era greşit, dar nu se putu stăpîni. Surîse niţel cam strîmb şi spuse : „Am avut onoarea, *madame*, de a vă cere mîna". — „Îmi amintesc — răspunse Désirée — şi n-am spus nu. Nici acum nu spun nu, căci v-aţi arătat mărinimos." Îşi aplecă pudic şi surîzătoare capul, ca s-o sărute pe ceafă. „Încă ceva, zise ea, ridicînd din nou ochii spre el : Căutaţi să aflaţi pentru ce l-au închis pe prietenul nostru Beaumarchais. Dacă e eliberat la timp, poate că nu mai e nevoie de cele şase sute mii de livre ale dumneavoastră."

Între timp, Pierre era închis la Saint-Lazare.

Sub blajinul Louis, se începuse o reformă a închisorilor din Paris, care însă nu se întinsese încă şi asupra casei de corecţie Saint-Lazare. Domnul Lepin, administratorul, un veteran cu picior de lemn, avea o inimă tare, aspră şi dreaptă.

Nu o ducea ușor cu derbedeii săi nevîrstnici. De trei ori încercaseră să-l omoare; odată scăpase numai fărîmînd capul unuia, cu piciorul său de lemn.

Relații cu un filozof și om de stat de rangul lui *monsieur* de Beaumarchais erau ceva neobișnuit pentru Lepin. Întrucît primise de la *monsieur* Lenoir instrucțiuni să-l trateze pe noul său arestat după regulă și totuși bine, îl scuti de corecția corporală; pentru rest, însă, îl supuse regulamentului.

Pierre dormea pe paie putrede, împreună cu cincisprezece tineri, neplăcuți la vedere, rău-mirositori, într-o încăpere strîmtă și joasă, plină de guzgani și insecte. De mîncare căpătau abia strictul necesar.

Tinerele puștamale zdrențăroase se mirară tare văzînd pe domnul acela vîrstnic, elegant și parfumat; mare șmecher trebuie să fi fost ăsta dacă a ajuns să-și facă rost de așa haine. Îl întrebară: „Ce-ai învîrtit?" Nu răspunse. Guralivul n-avea chef de vorbă, umoristul nu vedea nimic hazliu în situația sa. „Cine ești? Cum te cheamă?" Tăcea cu îndîrjire. Unuia, mai dezghețat, cu o voce foarte subțire, i se păru că mai văzuse o asemenea față pe poze. „Acuma știu — spuse el — de cine îmi amintește ăsta nou! de ziaristul Beaumarchais", și începu să fluiere romanța lui Cherubin. Ceilalți fluierară și ei. Atunci Pierre nu se mai putu abține și spuse scurt, îmbufnat: „Sînt Pierre Beaumarchais". Derbedeii se priviră, își dădură coate și începură să chicotească și în cele din urmă izbucniră în hohote de rîs. Faptul că individul li se prezenta cu gluma reușită că ar fi Beaumarchais, avea haz și promitea distracții și pentru mai tîrziu.

Pierre însă zăcu toată noaptea ceea, neagră și împuțită, în ghearele deznădejdii. Iată unde ajunsese la aproape cincizeci de ani. Se prăpădea în mijlocul acelor păduchioși, mai neajutorat ca oricînd în viață. Greșise în toate. Cine l-a pus să se preocupe de omenire? Cine l-a pus să salveze America și libertatea? Cine l-a pus să scrie pamflete și piese pline de revoltă împotriva nedreptății? Dacă ar fi compus farse erotice, obraznice, dacă ar fi pus la cale escrocherii uriașe și ar fi lăsat America și omenirea să se descurce singure, ar fi fost acum înconjurat de aur și onoruri multe. Era un prost, un mare dobitoc.

Îşi frămînta mintea gîndindu-se, cine putuse să-l denunţe şi pentru ce anume. Singurul lucru ce-l ştia era că ordinul prezentat de comisarul de poliţie venea direct din mîna regelui, era o *lettre de cachet*[1]. Se întreba cu ce putuse să-l înfurie pe Louis într-atît. Revizui tot ce făcuse în ultimele săptămîni. Nu găsi nimic. Şi nimeni de la care ar fi putut afla ceva nu era lăsat să intre la el. Îl frămînta problema cine sau ce se ascundea în dosul acestei lovituri.

Ceru să-l vadă pe administrator, *monsieur* Lepin veni de îndată şi se informă politicos : „Cu ce vă pot servi, *monsieur ?*" Pierre întrebă pentru ce anume se afla aci. „Pentru purtare proastă în general, *monsieur* — replică politicos Lepin — mai mult, din păcate, nici eu nu ştiu." — „N-aş putea vedea pe vreunul din prietenii mei — insistă Pierre — pe domnul preşedinte de Consiliu sau pe *monsieur* de Vergennes, sau cel puţin pe avocatul meu ? Sau aş putea să scriu cuiva ?" — „Regulamentul nu permite aceasta înainte de patru săptămîni", răspunse *monsieur* Lepin.

Bătrînul veteran nu prea ţinea la curăţenie. Pierre decăzu repede. Costumul cel elegant cu care luase masa de seară alături de Désirée şi de ducele de Richelieu se murdări şi se rupse, o barbă încîlcită, castanie, amestecată cu fire cărunte, îi năpădi obrajii, buzele şi bărbia, şi pentru că el însuşi mirosea urît, nu-şi mai da seama că ceilalţi puteau. Aşa îşi ducea viaţa, între cele cincisprezece haimanale, copleşit de sentimentul neputinţei sale.

În acest timp, un oarecare abate de Ponte îşi procurase *Nunta lui Figaro* în manuscris şi întocmise un libret de operă, iar un muzicant, pe nume Mozart, scrise muzica pentru libret.

Monsieur Lenoir se interesă pe lîngă administratorul de la Saint-Lazare despre sănătatea şi purtarea noului internat. Bătrînul soldat raportă că nu avea motive să se plîngă de *monsieur* de Beaumarchais ; se purta ca şi ceilalţi arestaţi, arăta ca şi ei, puţin jerpelit, puţin neîngrijit. „Hm", făcu şeful poliţiei, şi se interesă de detalii.

[1] Ordin regal de întemniţare.

Povesti cele aflate contelui Maurepas, care se strîmbă nemulțumit. „Nu cred că aceasta să fi fost intenția regelui — zise el — neras și neîngrijit, cu barbă ? Sînt sigur că nu asta era intenția regelui. Dați dispoziție ca Pierrot al nostru să fie bine tratat."

De atunci, Pierre dormi singur. Fu hrănit bine, ba chiar din belșug. *Monsieur* Lepin întrebă dacă nu dorește un bărbier. Pierre refuză.

Apoi i se acordă dreptul să cheme doi domni cu care ar putea să se consulte asupra intereselor sale. Îl chemă pe Gudin și pe Maigron.

Veniră. Se speriară cînd îl văzură. Gudin nu-și reținu lacrimile. „Să nu vorbim despre asta, dragii mei, spuse Pierre cu o veselie care îl făcu pe Gudin să se cutremure. Se fac multe glume pe seama mea la Paris ? Povestiți-mi cîteva."

Apoi Maigron raportă despre sechestrul pus pe casă și că Lenormant era, după cum se vede, adevăratul posesor al ipotecii. Gudin descrise în culori vii amănuntele punerii sub sechestru. Pierre gemu. Îl ocărî pe Maigron că nu vînduse *Société Industrielle,* ca să-l cruțe de această ultimă rușine. De un imperturbabil calm, Maigron privi la omul înfuriat și murdar și zise : „Am motive să cred că locuința va rămîne în proprietatea dumneavoastră, chiar și fără pierderea firmei *Société Industrielle.* S-a găsit o doamnă care vrea să depună la timp cele șase sute de mii de livre." Pierre îl privi uluit și Gudin rămase tare mirat. „O doamnă ? întrebă Pierre. Dar vorbește, omule, îl apostrofă el pe Maigron. Cine ți-a oferit banii ? Baroana d'Houdetot ? *Madame* de Clonard ?" Mai numi și altele din prietenele sale aristocratice. „Doamna nu dorește să se știe de ajutorul pe care îl dă", replică Maigron. „Cum a ajuns la dumneata, vorbește odată", insistă Pierre. „Eu m-am adresat doamnei", recunoscu șovăind cinstitul Maigron. „Îndrăznești să cerșești de la femei în numele meu ?" se revoltă Pierre. „Rezultatul pare să-mi dea dreptate", răspunse simplu secretarul. De fapt, Pierre era bucuros că Maigron găsise această ieșire ; femei cu suflete nobile îi săriseră totdeauna în ajutor, cînd nevoia era mai mare. Dar nu lăsă să i se vadă mulțumirea. „La naiba, cine o fi ?" tună el. „*Mademoisselle* Mesnard, mărturisi Maigron." — „Măi să fie", spuse Pierre. Se mira de sine însuși ; nici-

odată nu se gîndea la prietena sa cea mai bună. „De unde o fi avînd banii?" întrebă el. Gudin însă spuse: „Așa-s artistele noastre. Arta înduplecă inimile."

I se dădu voie lui Pierre să-și vadă membrii familiei și prietenii cei mai apropiați. „*Madame* de Beaumarchais dorește să vă viziteze, *monsieur*", îi comunică *monsieur* Lepin. Dar Pierre nu o primi. Nu voia să lepede barba sa încîlcită, castanie și încărunțită, semnul rușinii și al calvarului său. Dar nici nu voia ca Thérèse să-l vadă atît de urît și bătrîn, căci o iubea.

Dori însă să o vadă pe Désirée. Ea veni. Tînără, foarte frumos îmbrăcată, pătrunse plină de strălucire în încăperile mizerabile ale închisorii. Îl văzu pe Pierre și se sperie. Dar numai o clipă, și el nu observă, căci era prea ocupat să-și etaleze mizeria.

După ce se salutară, el îi spuse mișcat și, totuși, oarecum în treacăt: „De altminteri, îți mulțumesc, Désirée. Aud că iar te-ai purtat minunat. Cred însă că m-aș fi descurcat și fără asta; căci, din toate femeile mele, cea mai credincioasă este Fortuna."

Ședeau alături pe scîndurile patului; grațioasa Désirée, elegantă și împodobită, și omul acesta zdrențăros, iar ea zîmbea în sinea ei; dar nu de cuvintele lui, cum ar fi făcut-o desigur altădată. Era fericită că ea era cea care ședea acolo, lîngă el, și nu Thérèse, deși bănuia adevăratele motive.

„Am să mă mărit probabil cu Lassone — îi istorisi ea — ți-am spus-o vreodată?" — „Cu bătrînul Lassone? se revoltă Pierre. Dar n-ai nevoie de asta, Désirée." — „E tare comod — îi explică ea — e amorezat nebun și mă amuză." Pierre rămase pe gînduri. Se apropie mai mult de ea. Apoi întrebă, intim și măgulit: „El vrea să dea banii pentru mine?" Désirée tăcu, dar fața ei spunea da. „Am să ți-i dau înapoi, foarte curînd", se consolă Pierre pe sine și pe dînsa. „Asta n-o crezi nici tu, zise Désirée. Cu toate că de data aceasta s-ar putea să fie chiar adevărat. Pot să-ți comunic ceva deosebit, ceva îmbucurător, după părerea mea. Fără Lassone al meu n-aș fi aflat-o." Și îi povesti ce anume provocase arestarea lui. *Monsieur* d'Arnoult, partenerul prințului Xavier la acel joc de *l'hombre*, se îmbolnăvise, pacienții sînt vorbăreți, povestise totul doctorului Lassone.

Era un lucru îmbucurător. Că un motiv atît de mărunt îl făcuse pe rege să-l condamne la o pedeapsă atît de disproporționată, umplu inima veșnic agitată a lui Pierre de o speranță fără margini. Și Désirée presupunea că o asemenea învinuire fără temei ar putea fi ușor doborîtă. Ceruse audiență la Toinette, se va întîlni mîine cu ea. „Cred că am să obțin în curînd eliberarea ta", completă ea.

Dar Pierre voia mai mult. „Eliberarea? întrebă el ironic. Reabilitare. Cer reabilitare. Și am s-o obțin." Neîngrijit, cu costumul murdar, zdrențăros, alerga de colo pînă colo, tînăr, înviorat. „Nu, acum nu mai am nevoie de banii tăi, jubilă el. De cele șase sute de mii de livre fac rost jucîndu-mă."

Prin Désirée și prietenii ei, se răspîndi în tot Parisul vestea despre învinuirea absurdă pentru care regele îl internase pe autorul lui *Figaro* la Saint-Lazare. Glumele parizienilor pe socoteala lui Pierre se schimbară deodată în indignare împotriva lui Louis. Dacă cineva cu rangul și meritele unui Beaumarchais putea fi aruncat la închisoare într-un fel atît de rușinos, pentru că o afirmație nevinovată a sa fusese dușmănos și rău înțeleasă, cine mai avea siguranța că nu va fi smuls peste noapte din pat? În Paris răsună din nou strigătul: „Despotism, tiranie!"

Louis află de atmosfera încărcată, din rapoartele poliției. Avusese încă dinainte îndoieli asupra justeței ordinului său. Maurepas îi adusese articolul care-l făcuse pe Pierre să scrie scrisoarea deschisă și își dădu seama că *sieur* Caron nu făcuse comparațiile zoologice ca să-l jignească pe el sau pe regină. Iar cînd mai află pe deasupra că autorul acelui articol din *Journal de Paris* nu era abatele Suard, ci Xavier, înțelese toată situația. Era nemulțumit și îi era rușine. Iarăși se lăsase tras pe sfoară de vicleanul său frate și luase măsuri pripite. Chiar dacă, în principiu, avea dreptate, și *sieur* Caron nu era de fapt decît un derbedeu mai vîrstnic și un netrebnic, totuși, în cazul acesta îi făcuse o nedreptate.

Acum mai venea și Toinette să se plîngă și era revoltată. Désirée făcuse tot ce-i sta în putință ca să o stîrnească. Mai ales, o emoționase cu descrierea mișcătoare a halului de mizerie fizică și vestimentară în care ajunsese Pierre. Supărată și înduioșată, își dădu drumul față de Louis. Apoi își

bătu joc de motivele unei pedepse atît de grele: „Cine are simț poetic — declară ea — nu se poate formaliza cînd e comparat cu un leu sau un tigru. Pe diferitele noastre steme se găsesc o mulțime de animale de felul acesta. A trimite pe un mare poet la Saint-Lazare pentru o asemenea comparație, nu este o faptă demnă de un rege, sire."

Louis se învîrtea și se sucea conștient de vinovăția sa. „Ei da, ei bine, mormăi el. Am fost din păcate rău informat. Nu te mai enerva, Toinette. Am să aranjez totul."

Dădu ordin ca Pierre să fie imediat eliberat și să i se comunice că era reintegrat în drepturile, titlurile și funcțiunile pe care le pierduse o dată cu internarea la Saint-Lazare. „Căci aceasta este voința noastră regală" scrise el, semnă și-și puse sigiliul.

Administratorul Lepin își puse uniforma de gală de pe vremea războiului de șapte ani, precum și diferitele sale medalii și ordine și se duse plin de importanță, bocănind cu piciorul său de lemn, să comunice arestatului voința majestății-sale. Pierre, bărbos și posomorît, îl ascultă și nu răspunse nimic. „Sînteți liber, *monsieur*", spuse bătrînul soldat stînjenit și, deoarece Pierre continua să tacă, mai adause: „Să vă trimit un bărbier? Să trimit după trăsura dumneavoastră?"

Pierre clătină din cap. „Nu am de gînd să mă las trimis acasă așa, cu una, cu două. Nimeni nu și-a dat măcar osteneala să-mi spună ce anume mi se pune în sarcină. Cred că mi se cuvine o satisfacție." *Monsieur* Lepin nu știa ce să răspundă, ca să nu supere nici pe rege, nici pe acest scriitor greu de înțeles. Spuse: „V-am comunicat ceea ce aveam să vă comunic, *monsieur*. Restul vă privește." Se îndepărtă și trimise un raport șefului poliției.

Indignarea populației din Paris crescuse. Avură loc demonstrații în fața casei lui Pierre, în fața închisorii Saint-Lazare. Prelungirea ședерii lui Pierre în casa de corecție devenea un scandal public.

Monsieur Lenoir pofti pe domnii Gudin și Maigron la el și îi rugă să-l convingă pe *monsieur* de Beaumarchais să părăsească imediat Saint-Lazare. Era contrar oricărei datorii cetățenești să se opuie în felul acesta voinței regelui. Chiar dacă i se făcuse o nedreptate, *monsieur* de Beaumarchais ar

face mai bine să nu mai întărîte pe rege, ci să aibă încredere în dreptatea și bunăvoința lui.

Gudin și Maigron plecară la Saint-Lazare. „Vin la dumneata, Pierre — spuse fericit Gudin — așa cum s-au dus la Coriolan trimișii senatului, ca să te readuc umil și solemn în Capitoliu." — „N-ai vrea să te exprimi ceva mai puțin figurat?" îi ceru Pierre. „Să ieșiți de aici — zise Maigron — să veniți acasă." Iar Gudin adăugă: „Regele te roagă să părăsești această casă a rușinii, regele te roagă insistent să nu-i refuzi pe viitor sprijinul dumitale competent." — „I-ar conveni", zise Pierre. Se înflăcără gîndindu-se la rușinea cu care fusese copleșit. „Priviți-mă, prieteni. Priviți halul în care am fost adus. Au făcut din mine cel din urmă dintre oameni, m-au aruncat între ființele cele mai nenorocite și apoi vine acest rege și spune simplu: «Ei, acum poți pleca». Nu, sire, nu plec. Pierre Beaumarchais nu poate fi trimis astfel acasă."

„Ce vreți să faceți?" întrebă Maigron. „Am să scriu regelui, anunță Pierre. Am să-i spun părerea mea. Am să-i pun condiții. Cer satisfacție."

Dictă prietenilor o scrisoare către regele Franței și Navarrei. Mai întîi, expuse ce lipsită de sens era acuzația că ar fi voit să insulte pe regele preacreștin. Voise să respingă atacul jalnic al unui mic criticastru și nimic altceva. A presupune că insultase pe maiestatea-sa într-o scrisoare deschisă și asta într-un moment cînd depindea mai mult ca oricînd de bunăvoința regelui din cauza cererii sale de despăgubire, înseamnă de-a dreptul a-l socoti nebun. Deoarece însă fusese dus la Saint-Lazare și nu într-o casă de nebuni, el se vedea nevoit să ceară o judecată în toată regula, ca să-și poată restabili onoarea. „Nu pot, sire, să reiau din mîna dumneavoastră funcțiunile mele de la Curte — scria el — căci deocamdată, prin nedreptatea ce mi s-a făcut, sînt șters din listele supușilor dumneavoastră. Dacă nu mi se face dreptate, sire, rămîn pătat. Onoarea mi-a fost înfinată, poziția mea în societate zdruncinată. Atîta timp cît nu dispare norul care întunecă persoana mea față de națiune, față de Europa și America, și creditul meu este zdruncinat. Aceasta însă micșorează și periclitează nu numai averea mea, ci și pe aceea a celor cincizeci de prieteni de afaceri ai mei."

„Iar ai reușit să creezi o capodoperă, se entuziasmă Gudin. Există în literatură o singură piesă care să cuprindă o rugă demnă, comparabilă cu scrisoarea aceasta : ultimul cîntec al Iliadei, în care bătrînul Priam îl imploră pe Achile să-i înapoieze trupul pîngărit al fiului său Hector." Chiar și Maigron, în general reținut, își manifestă mulțumirea. „Cred că regele va trebui să cedeze, iar *monsieur* Necker va fi nevoit să sacrifice ceva gologani", constată el.

Felul în care acest Caron îl făcea să simtă că fusese nedreptățit, îl zgîndărea și îl chinuia pe rege. Se sfătui cu Maurepas și Vergennes. Domnii erau de părere că ar fi bine să i se dea satisfacție lui *monsieur* de Beaumarchais, om talentat, care știa multe ; fusese într-adevăr tratat cam brutal. Louis spuse posomorît : „Mă tem că aveți dreptate, *messieurs*", și promise să rezolve chestiunea a doua zi.

Amîndoi domnii rămaseră uimiți cînd aflară ce prisos de favoruri hotărîse regele să reverse asupra arestatului de la Saint-Lazare.

Domnii Gudin și Maigron fură rugați să meargă din nou la închisoare, să-i comunice lui Pierre hotărîrile regelui preacreștin. „*Sursum corda,* sus inimile", începu Gudin comunicarea sa. Apoi înșiră dovezile de mărinimie. „Regele vă acordă, drept dovadă a bunăvoinței sale, o pensie anuală de una mie două sute livre din caseta sa particulară. Regele a dat ordin autorităților de cenzură să nu mai pună greutăți în calea publicării cărții *Nunta lui Figaro.*" Dar Maigron, grozav de supărat pe filozoful care pierdea atîta timp cu asemenea mărunțișuri, îi tăia vorba : „Regele este gata să ne recunoască drepturile de despăgubiri în valoare de două milioane o sută cincizeci de mii de livre."

Pierre rămase cu gura căscată : „Ce ați spus ? întrebă el. Nu cumva ați greșit ? Ați spus un milion o sută cincizeci de mii ?" „Nu, am spus două milioane o sută cincizeci de mii. *Monsieur* Necker o să fie tare supărat, adăugă el simplu. Se vede că regele a înnebunit."

Désirée avu grijă să transforme eliberarea lui Pierre într-un mare spectacol popular. Mii de oameni se strînseseră în fața închisorii Saint-Lazare, poliția nu îndrăznea să intervină.

Poarta se deschise şi, pe dinaintea lui Lepin care saluta, Pierre ieşi însoţit de Gudin şi Maigron. Se opri locului, murdar, cu barba mare, clipind în soare şi mulţimea rămase mută. Căci era însoţit de un convoi numeros nevăzut. Îl înconjurau Figaro, Almaviva, Rosina, Cherubin şi nenumăraţii marinari de pe vasele cu armament pentru America. Tăcerea dură o jumătate de minut. Apoi mulţimea izbucni într-un vuiet sălbatic, îl purtă pe Pierre pe sus pînă la trăsură şi-l însoţi acasă.

Trăsura se opri în faţa grilajului parcului din rue Saint-Antoine. Lumea se apucă să deschidă poarta, dar Pierre coborî din trăsură. Voia să intre pe jos în grădină. Se oprise în faţa porţii şi tot nu lăsa să i se deschidă, se oprise şi se uita la sigiliile aplicate pe grilaj, cel al regelui şi cel al lui *monsieur* Brunelet. Apoi, în sfîrşit, porni spre casă, trecînd pe lîngă templul lui Voltaire, pe lîngă statuia gladiatorului. Simţea cum i se moaie genunchii, iar sprijinul dat de Maigron şi Gudin fu binevenit.

Din casă, Julie se repezi la el, i se aruncă de gît, rîzînd, ţipînd, urlînd. În uşă însă stătea Thérèse. Pierre o privi şi ea îl privi pe el şi se apropiară încet unul de altul, şi acum îi păru rău lui Pierre că nu se curăţase şi nu pusese să i se dea jos barba încîlcită. Thérèse nu spuse nimic şi nici el nu spuse nimic şi se cunoscură pînă în adîncul sufletului ; amîndoi ştiau că el e ridicol şi măreţ şi se îmbrăţişară aproape ruşinaţi, dar nu din cauză că erau şi alţii de faţă ; le umplea inima marea dragoste care-i lega unul de altul.

Deodată se repezi la el căţeaua Caprice, lătrînd şi schelălăind de bucurie, aproape să-l răstoarne, şi începu să-l lingă. Pierre înghiţi în sec, îi venea greu să nu plîngă.

Apoi făcu baie. Emile întrebă cam şovăitor dacă să nu-i radă barba. Pierre răspunse supărat : „Nu". Se aşezară la masă, mîncă cu multă poftă, dar nu vorbi mai nimic. Sosiră mulţi vizitatori, dar nu primi pe nimeni. Declară că se simte încă murdar şi acoperit de ruşine şi nu voia să fie văzut de nimeni, în afară de intimi.

În ziua următoare se aşeză şi scrise prefaţa la *Figaro*, care avea să apară în volum. Din cînd în cînd ridica ochii şi chiar se scula în picioare, plimbîndu-se în sus şi în jos.

Apoi își vedea în oglindă fața neîngrijită, sluțită și atunci scria cu mai multă înfrigurare.

În această prefață se puse mîndru în rînd cu Molière și Racine și apără dreptul său legitim de a aduce pe scenă golani, pungași și seniori de seamă. Oare, fabula nu are morală pentru că leul e sălbatic, lupul hrăpăreț, vulpea vicleană? Ce era el de vină dacă marii seniori sînt așa cum sînt? El îi făcuse așa? Nu fusese el blînd și milostiv, neînzestrînd pe conte cu nici un alt păcat decît cu prea multă galanterie? Nu era acesta păcatul pe care aristocrații Franței și-l atribuiau de preferință, aproape măguliți? „Contele Almaviva mi-e drag — scrise el — căci mi-e drag deșteptul, mlădiosul meu Figaro. Și cu cît e mai strălucitoare firea contelui, cu cît e mai impresionantă forța sa, cu atît mai răsunătoare este biruința lui Figaro și a spiritului lui. Tema mea este tema multor fabule cu animale: lupta victorioasă a vicleniei și a spiritului împotriva forței brutale." Și bărbatul bărbos, care mai purta urmele înjositoarei arestări, încheie: „Scriu aceste pagini nu pentru actualii mei cititori. Dar peste optzeci de ani, scriitorii vor compara soarta lor și a noastră, iar din descrierea mea, urmașii vor vedea ce scump costa să-i distrezi pe înaintașii lor."

După ce scrise ce-i stătea pe inimă, se simți ușurat, dar continuă să facă pe supăratul.

Apoi sosiră banii pentru achitarea drepturilor sale de despăgubire. Aur și bonuri de tezaur se revărsară într-o cantitate cum Pierre nu mai apucase să vadă: două milioane una sută cincizeci de mii de livre. Acum nu mai putea păstra masca de martir și oglinda, care văzuse mii de fețe ale lui Pierre, pe ușuratic și pe cabotin, pe inspirat și pe creator, pe desperat și pe mînios, oglindea de data aceasta un Pierre năucit. Ba, Pierre găsea atîta haz în faptul că nenorocirea lui cea mai grea se preschimbase în norocul cel mai mare, încît sentimentul acesta era mai puternic decît triumful. Printr-o schimbare subită, omul atît de tragic umilit se prefăcu deodată în măscăriciul ce era din născare. Măscăriciul căruia îi era dat să învingă neîncetat prin mii de șotii pe dracu' și pe tat-su. În jurul mesei încărcate cu aur, juca un Pierre bărbos, îmbătrînit, care scotea limba la chipul său din oglindă strigînd: „La naiba, iată-mă-s".

Acum puse să-l bărbierească și invită pentru seară la un banchet neamurile și prietenii cei mai apropiați. Veniră cu toții, Tonton, sora lui, cu bărbatul, consilierul juridic, bătrînul duce de Richelieu, prințul de Nassau, iar Désirée îl aduse pe doctorul Lassone al ei, care era mîndru că e primit și umilit că trebuia să vină. Se întinse o masă uriașă încărcată cu toate bunătățile și luminată cu o mie de lumînări. Mîncară și băură, se veseliră cu toții. Pierre avu pentru fiecare cîte o atenție, cîte o glumă și un cuvînt bun. Niciodată încă nu-l văzuseră comesenii atît de vesel pe Pierre ca în seara aceasta.

Ziua următoare, Maigron voi să-i achite lui *monsieur* Brunelet banii pentru ipotecă. Dar Pierre nu-l lăsă, căci voia s-o facă personal. Cu o poliță pe numele lui *monsieur* Brunelet în buzunar, plecă la Étioles. Dar Charlot nu-l primi. Atunci Pierre înmînă polița pentru ipotecă secretarului lui *monsieur* Lenormant și zise : „Predă, te rog, suma stăpînului dumitale, căci lui îi aparține. Și aici sînt alte o mie de livre pentru mesele pe care le-am luat la *monsieur* Lenormant, plus bacșișul."

CAPITOLUL IV

ÇA IRA

Marea fregată americană *Alliance* înălțase toate pînzele și înainta iute. Tînărul domn foarte slab, cu părul roș, nasul lung, stătea la balustradă. Se făcuse rece, tînărul domn trecuse printr-o boală grea și mari osteneli. Dar acum se afla în drum spre patrie, în depărtare se zărea pămîntul. Urmărea emoționat cum se zărea tot mai limpede stînca colțuroasă care străjuia intrarea în portul Brest. Acum recunoscu și forturile.

Traversarea nu fusese ușoară. Întîmpinase piedici chiar de la început, la Boston ; echipaseră cu greu corabia. Tînărul domn, numele lui era Josèphe-Paul-Gilbert, marquis de La Fayette, se resemnase să-și tocmească un echipaj din deținuți și dezertori din armata engleză. Apoi înfruntaseră o furtună groaznică. O noapte întreagă, nesfîrșit de lungă, neagră, se crezuseră cu toții pierduți și marchizul, slăbit de boala de care abia scăpase, blestema soarta care-l aruncase din frumosul, bogatul Palais Noailles din Paris, pe acest ocean sălbatic și-l sortise să fie hrană peștilor. Apoi, în ultima săptămînă a traversării, mai fuseseră amenințați, pe neașteptate, de un complot al vagabonzilor care formau o bună parte a echipajului. Guvernul englez încerca să ademenească spre Anglia corăbiile rebelilor și promisese că vasele ce vor fi aduse în Anglia de echipajele lor răzvrătite vor deveni proprietatea lor. Marinarii de pe *Alliance* socoteau că dacă îl vor aduce și pe faimosul La Fayette, vor fi cu atît mai bineveniți în oricare port englez și combinaseră un plan ca să pună mîna pe ofițeri. Dar, în ultima clipă, norocul și o hotă-

rîre grabnică îl salvaseră pe La Fayette şi corabia. Acum Franţa se zărea la orizont, iar răzvrătiţii zăceau încătuşaţi în fundul calei.

În timp ce coasta se profila tot mai clar, tînărul marchiz se gîndea la primirea ce i se va face. Situaţia sa nu era prea lămurită. Îşi părăsise postul din armata franceză şi ţara, încălcînd ordinul precis al regelui, era „dezertor". Dar, între timp, politica pe care o făcuse cu „dezertarea" sa devenise politica oficială a ţării, Franţa declarase război Angliei, iar el se înapoia acoperit de laude pentru actele făptuite în acest război.

Ajunseră în port, tunurile forturilor bubuiră. Salutau steagul cu stele şi dungi, pe care vasul nu avusese voie să-l arboreze la plecare. Tînărul domn compară felul cum trebuise să se strecoare atunci, pe ascuns, din portul spaniol, cu corabia sa cumpărată pe banii lui *monsieur* de Beaumarchais, şi cum se înapoia acum, întîmpinat de salutul regelui, şi inima-i săltă de bucurie.

Goni spre Paris, spre strada Saint-Honoré, la palatul Noailles. Soţia sa, în vîrstă de nouăsprezece ani, Adrienne, îl îmbrăţişă tremurînd. Apoi sosi ministrul de Război, bătrînul Ségur, care îi întinse spre sărut obrazul uscat, îl mîngîie şi-i anunţă pedeapsa. O pedeapsă blîndă : o săptămînă de arest, de petrecut în Palais Noailles.

În timpul arestului, marchizul scrise regelui o scrisoare umilă. „Departe de mine îndrăzneala — scrisese el — să vreau să-mi justific neascultarea, o regret adînc. Totuşi, natura greşelii mele mă îndreptăţeşte să sper că mi se va da posibilitatea s-o repar. Poate că bunăvoinţa maiestăţii-voastre îmi va acorda fericirea să-mi îndrept greşeala, slujind maiestăţii-voastre oriunde şi oricum va binevoi maiestatea-voastră să ordone."

Chiar a doua zi, marchizul fu chemat la Versailles ca să primească dojana regelui. Louis îl primi în bibliotecă. Tînărul, buhăitul monarh privi clipind la tînărul, uscăţivul său ofiţer, şi zise stîngaci : „De fapt, n-ar fi trebuit să faceţi una ca asta, *monsieur*". Apoi, după ce timp de o jumătate de minut La Fayette privise în gol cu o înfăţişare vinovată, Louis îl întrebă însufleţit : „Şi acum, dragul meu marchiz, spune-mi exact unde se află acest Saratoga, nu e trecut pe nici o hartă",

și în curînd cei doi domni se cufundară într-o convorbire aprinsă despre chestiuni geografice.

După ce epuiză acest subiect, La Fayette declară: „Am onoare să prezint maiestății-voastre o scrisoare din partea Congresului Statelor Unite." Louis o luă și citi. Scrisoarea începea astfel: „Către marele, fidelul și iubitul nostru aliat și prieten, Louis al șaisprezecelea, regele Franței și al Navarei" — și-l lăuda pe nobilul tînăr, purtătorul scrisorii, care se dovedise priceput la sfat, viteaz pe cîmpul de bătaie, rezistent la ostenelile războiului. După aceasta, oamenii Congresului se declarau din nou, și pentru a treia oară, drept bunii prieteni și aliați ai regelui și încheiau: „Rugăm pe dumnezeu să păstreze pe maiestatea-voastră în sfînta sa pază".

Pentru Louis, ziua era stricată. Acești negustori, țărani și avocați de provincie, îl numeau pe el, regele preacreștin, „bunul lor prieten", îi recomandau binevoitor pe un ofițer francez de cea mai veche viță. Tocmai de așa ceva se temuse el, de începutul răsturnării, de dizolvarea tuturor bunelor orînduieli. „Văd, marchize, — spuse el cam rece — că ți-ai cîștigat dragostea acestor... căută un cuvînt, acestor cetățeni. Nici nu m-am așteptat la altceva din partea unui ofițer francez, decît să se distingă printre acești... se poticni iar — cetățeni." Cu aceasta, audiența luă sfîrșit.

De altminteri, la Versailles se știa că tînărul marchiz era într-adevăr tare popular printre cei din Boston. „Toată lumea aici, în America — raportase calmul observator Gérard ministrului său — îl iubește și-l admiră pe marchiz. Au o părere excelentă despre capacitatea sa militară. Comportarea sa, pe cît de prudentă, pe atît de curajoasă și amabilă, a făcut din el un idol pentru Congres, pentru armată și pentru întreaga populație." Vergennes își aminti de proasta primire pe care același Congres i-o făcuse nu demult marchizului, surîse și găsi că nestatornicia republicilor nu era mai mică decît cea a statelor despotice.

Curtea, poporul, mai ales femeile își manifestau în fel și chip simpatia și recunoștința față de tînărul erou. Josèphe-Gilbert de La Fayette nu era un tînăr frumos, era lipsit de ținută și stîngaci. Cu părul său roșu ca focul și ochii mici, nu prea avusese noroc la femei înainte de aventură; odată, Toinette îl părăsise în mijlocul dansului pe neîndemînaticul

dansator. Acum era altfel, celui întors din America, gloria și entuziasmul îi confereau o strălucită frumusețe. Nu mai era slab, ci zvelt, ochii săi inflamați străluceau de exaltare și inteligență, mișcările lui dezordonate erau expresia unei nemaiauzite energii. Femeile îl iubeau.

Se bucură din plin de succesul său. Dar ținea mai mult la alte succese. Chiar a doua zi după ce fusese primit de rege și dezlegat de arestul de casă, îl vizită pe bătrînul din grădină.

Doctorul Franklin avusese o dimineață plină de supărări în ziua cînd veni la el La Fayette.

Acel Mr. Digges care, la recomandarea insistentă a lui Mr. Lee, fusese trimis la Londra să îngrijească de prizonierii americani, delapidase din suma încredințată aproape patru sute de lire engleze, exact trei sute optzeci și opt de lire și patru șilingi, iar în dimineața aceasta avusese loc o explicație între doctorul Franklin și Arthur Lee.

Arthur Lee pretindea că nu se puteau încă trage concluzii definitive. Aparența era într-adevăr împotriva lui Mr. Digges, dar acesta asigurase că va veni la Paris și va lămuri totul. „Faptul rămîne — răspunse Franklin — că acest om a cheltuit trei sute optzeci și opt de lire pentru care nu este în stare să prezinte acoperire." Arthur Lee ridică din umeri și insistă că trebuie să aștepte pînă ce Mr. Digges va veni la Paris. „Mă tem — replică Franklin — că va trebui să așteptați cam mult." Arthur Lee roși. „Nu sînt bogat — zise el — dar dacă într-adevăr prizonierii vor fi pierdut banii din vina lui Mr. Digges, voi contribui din buzunarul meu cu suma de cincizeci de lire ca să acopăr o parte din pierdere." Și deoarece Franklin tăcea, continuă cu violență : „Iar acum, vă rog să nu mai vorbim de această chestiune. Și, înainte de toate, vă rog să nu trageți din acest caz concluzii asupra priceperii mele în afaceri și în raporturile cu oamenii." — „Dar un singur lucru îmi veți permite — ripostă liniștit Franklin — să trag concluzii asupra caracterului lui Mr. Digges al dumneavoastră. Cine fură o guinee de la un om bogat este, asta veți admite și dumneavoastră, un simplu pungaș. Dar ce nume veți da, Mr. Lee, celui care fură unui biet prizonier ajutorul cuvenit, cei optsprezece cenți ? Și asta nu odată, ci săptămînă de săptămînă, în tot cursul unei ierni friguroase ? Și care nu face aceasta cu un

singur prizonier, ci cu șase sute ? Cum numiți un astfel de om, Mr. Lee ?" — „Ni s-a întîmplat tuturor să ne înșelăm cîteodată, răspunse arogant Arthur Lee. Aș putea întocmi o listă lungă de oameni cu care v-ați înșelat, doctore Franklin." — „Așadar, nu aveți nici un cuvînt ca să calificați pe un individ ca acest Digges, recomandat de dumneavoastră, spuse Franklin cu o mînie greu stăpînită. Nici nu veți găsi un asemenea cuvînt, limba noastră nu poate exprima o asemenea infamie. Dacă unul ca acesta nu ajunge în iad, nici nu făcea să-l inventăm pe Satana." — „Văd — răspunse Arthur Lee — că acest Mr. Digges vă cade de minune." — „Tăceți din gură, domnule", zise Franklin fără să ridice glasul, dar în așa fel încît celălalt se dădu înapoi.

Această convorbire avusese deci loc în ziua în care La Fayette îl vizită pe doctor. Deși Franklin se aștepta la vizita lui, nu-i prea convenea că se nimerise să vină tocmai atunci. Nu era el omul care să se lase orbit de vîlva ce se făcuse în jurul marchizului și mulți îi povestiseră că La Fayette nu era decît un tînăr care-și da importanță. Îl salută deci pe vizitatorul său cu politețe, dar fără mare interes.

La Fayette se dovedi totuși a fi un tînăr agreabil, inteligent, fără falsă modestie, dar și fără îngîmfare. Se adresa lui Franklin cu cel mai mare respect, dar totodată fără acea amabilitate deșartă, obișnuită, care-l supăra uneori pe bătrîn la francezi.

Spuse că auzise cu părere de rău că multă corespondență era capturată de englezi, de aceea se bucura cu atît mai mult că poate să-i predea neatinsă o scrisoare din partea Congresului și-i întinse scrisoarea. Roșind, adăugă cu un zîmbet plăcut că, dacă scrisoarea ar conține cuvinte în legătură cu el, îl roagă pe doctor să treacă iute peste ele ; îl răsfățaseră peste măsură în America și-l lăudau mai mult decît merita.

„Mă bucur că și-au dat osteneala să repare proasta primire de la Philadelphia, de care am aflat, spre regretul meu", replică Franklin și depuse scrisoarea necitită pe masă. Un surîs trecu peste obrazul osos al lui La Fayette, rîse, strălucea de fericire ; cînd rîdea astfel, nu i se mai vedea urîțenia. „Firește că m-am necăjit — spuse el — de lipsa de politețe a lui Mr. Lovell. Dar mai pe urmă am înțeles totul. Ceea ce-și dorea atunci Congresul din partea Franței era un sac mare

cu bani. În locul lui sosiseră o droaie de tineri francezi zdrenţăroşi, care toţi voiau să fie generali."

Mai încolo, La Fayette vorbi despre George Washington. Lăudă calmul său în cele mai grele împrejurări, indiferenţa sa faţă de veşnicele cabale şi intrigi ce se urzeau împotriva lui cu îngăduinţa Congresului. Cea mai mare fericire a vieţii sale, încheie el cu căldură, era că putuse cîştiga părintească prietenie a acestui om admirabil.

Tînărul îi plăcu doctorului. Desigur, vorbea cu plăcere şi nu se temea să-şi spună părerea. Dar, pentru cei douăzeci şi unu de ani ai săi, cunoştea lumea, ştia să vadă obiectiv oamenii şi evenimentele. Va fi plecat el în America mînat doar de dorinţa de a străluci şi de pasiunea de aventură, dar propria experienţă şi exemplul lui Washington, mare, tăcut şi niciodată grăbit, îl maturizaseră. Evident, La Fayette văzuse limpede cum generalul răbdător şi calm făcuse de ruşine reaua-voinţă, incapacitatea şi lăcomia unora din membrii Congresului, care refuzau armatei sale strictul necesar.

Puţin prea savant şi cu aerele unui politician versat, marchizul expuse că, din păcate, se ştia acum şi în Franţa despre disensiunile americane, ceea ce făcea Versailles-ul neîncrezător faţă de aliatul său. El, La Fayette, căuta să liniştească spiritele şi să pună chestiunea americană în lumina cea mai favorabilă. Vorbea cu aprindere. Se silea să dovedească acestui bătrîn care era, după Washington, cel mai mare cetăţean al Americii, înţelegerea şi bunăvoinţa sa activă. Franklin asculta surîzînd. Entuziasmul tînărului cavaler era folositor cauzei americane, trebuia doar înfrînat, să nu strice cumva din prea mult zel.

La Fayette spuse, în sfîrşit, că i-a răpit destul timp lui Franklin şi se ridică spre a se retrage. Abia la uşă raportă cu o timiditate pe jumătate sinceră, pe jumătate jucată, că a adus la Paris şi o a doua scrisoare pentru Franklin, din partea generalului Washington, dar că pe aceasta n-o are la dînsul. „De ce nu?" întrebă cam mirat Franklin, şi La Fayette, cu surîsul ce-i stătea aşa de bine, răspunse: „Am motiv să cred că scrisoarea vorbeşte mai ales de mine, aşa că nu era nici o grabă. Şi voiam să am un pretext pentru a mai veni o dată." — „Nu vă trebuie nici un pretext, domnule marchiz — răs-

punse amabil doctorul — vă rog să veniți oricînd poftiți, cu sau fără scrisoare."

Rămas singur, Franklin reflectă asupra lui La Fayette și a soartei sale. Aristocratul acesta se înflăcăra de exemplul lui George Washington, își pusese energia și ambiția în slujba distrugerii a ceea ce era vechi și dăunător, cu toate că întreaga lui existență se baza pe acest vechi. Binele avea o putere molipsitoare.

Gîndurile doctorului alunecaseră spre generalizare. Ceea ce era rău, erau legile *tory* ce încorsetaseră tînăra țară. Ele ajunseseră neputincioase. Dar va veni o vreme, și s-ar putea să nu fie prea depărtată, cînd tînăra republică americană va îmbătrîni și multe din cele create de ea vor deveni vechi și fără sens.

Luă în mînă scrisoarea Congresului predată de marchiz. Se aștepta ca scrisoarea să-i recomande călduros pe La Fayette. Așa și era. Marchizul, scria Mr. Lovell, președintele comitetului pentru afacerile externe, a adus Statelor Unite servicii deosebit de prețioase. Ar fi de dorit ca Franklin să-i dea o mînă de ajutor și, atît timp cît va sta la Paris, să-i ceară sfatul în toate chestiunile importante. Totodată să-i înmîneze o spadă de onoare.

Apoi scrisoarea trecu la alte chestiuni. Franklin citea, se îndreptă din spate, ochii i se înviorară. În cuvinte seci, domnul Lovell îi scria că Congresul hotărîse să-l numească pe el plenipotențiar unic al Statelor Unite la Curtea din Versailles. Scrisoarea de acreditare urma să sosească cu vasul următor. El, Lovell, profita de ocazie să-i transmită mai repede această știre prin marchiz și-i ura noroc.

Cu o mișcare înceată a mîinii veștede, Franklin puse din nou scrisoarea pe masă.

Știa că pînă la urmă așa se va întîmpla. Nici nu s-ar fi putut altcum. Totuși, ar fi fost foarte posibil să iasă altfel și se așteptase și la asta. Era o scrisoare istorică. Îi lua o sarcină grea de pe umeri și-i așeza alta în loc. Hotărî deci să rămînă în Franța, deși era foarte posibil să nu-și mai revadă niciodată patria. Străbătuse un drum lung de la întîlnirea cu regina pînă la această numire. Se încheiase alianța. Dar acum trebuia să procure banii, împrumutul, din nou avea de parcurs

un drum lung, obositor, apoi mai venea alt drum lung pînă la pace. Dar le va străbate și era foarte hotărît să rămînă în viață pînă le va străbate. *Ça ira.*

Ar fi fost tare bucuros să meargă imediat la Maurepas. I-ar fi amintit de promisiunea că, de îndată ce domnii Lee și Adams vor fi fost îndepărtați, se puteau începe tratativele împrumutului. Dar nici nu-și sfîrși bine gîndul, că și rîse de propria sa grabă. După cum își cunoștea amicul, Maurepas l-ar felicita călduros și ar declara că atît timp cît nu este oficial anunțat de noua, îmbucurătoarea schimbare, nu poate trata decît cu toată delegația. Deci, trebuia să mai aștepte.

Omul acesta, atît de calm de obicei, nu mai putea să aștepte. Trebuia să facă ceva, acum, imediat. Pentru tratativele de împrumut avea nevoie de sfatul unui om de încredere și acesta era unul singur, *monsieur* Le Grand, încercatul bancher al Statelor Unite care își avea însă sediul pe teritoriul neutru, la Amsterdam. Așa fiind, proaspăt-numitul plenipotențiar unic întreprinse prima sa acțiune oficială și scrise cu mîna proprie domnului Le Grand să vină neîntîrziat la Paris.

Abia după aceasta începu să gîndească și să simtă mai adînc ce însemna pentru dînsul această numire. Căuta să-și închipuie ce efect va avea știrea asupra colegilor săi, care nu-i mai erau colegi. *Monsieur* Malaprop desigur că va primi faptul cu un calm aparent. Dar ce figură va face dragul său Arthur Lee? Franklin rîse cu buzele sale prelungi și o frîntură de clipă nu păru de loc înțelept, ci răutăcios de-a binelea.

Apoi însă își reveni. I se părea josnic să se bucure de decepția altora. Acuma avea siguranța deplină și putea aștepta în liniște pînă ce tinerii domni vor primi de la Congres amara comunicare. Ar fi mult mai demn să păstreze știrea pentru sine și să se amuze privind cum ceilalți îl sîcîie autoritar, dîndu-i sfaturi și contrazicîndu-l în săptămînile ce le mai rămîn.

Oricum, era mai inteligent să tacă și să nu spună nimănui nimic, nici chiar celor mai apropiați, nici prietenilor. Ceva folositor tot nu se putea întreprinde cît timp nu sosise încă scrisoarea de acreditare; altfel s-ar fi iscat doar îndoieli și certuri și apoi, tăcînd, se putea bucura de purtarea celorlalți.

Şezu mult timp cu ochii închişi, împăcat, tare mulţumit.

Reuşi să se stăpînească, aşa cum îşi propusese, şi nu comunică nimic nimănui, nici lui William Temple, nici lui *madame* Helvetius.

Şedea într-o zi sub fagul lui preferat. Era spre iarnă şi-şi îmbrăcase blănurile. Dar un soare prietenos străbătea printre ramurile desfrunzite, aşa că îşi scosese căciula, expunîndu-şi capul cu părul rar căldurii plăcute. Micul Ben veni şi întrebă dacă poate să-i ţină de urît. Şedea lîngă el tăcut, copilăros şi totuşi neobişnuit de înţelegător. Desigur că aşa ar fi arătat micul său Franky, dacă i-ar fi fost dat să mai trăiască.

Şi deodată Franklin nu se mai putu stăpîni. „Ei, acum să vedem, băiete, dacă eşti în stare să păstrezi un secret? Crezi că ai să poţi?" — „Sigur că da, bunicule", spuse băiatul nerăbdător. „Îmi dai cuvîntul tău — întrebă doctorul — că n-o să mă dai de gol, dacă am să-ţi spun ceva foarte important şi foarte secret? Nimănui? Nici lui William?" — „Sigur că n-o să spun nimănui", îl asigură micul Ben.

„Îţi dai cuvîntul?" întrebă Franklin.

„Pe cuvîntul meu", zise solemn băiatul.

„Atunci ascultă — spuse Franklin — bunicul tău a devenit plenipotenţiar unic."

Micul Benjamin păru cam dezamăgit. Dar totuşi zise politicos: „Te felicit, bunicule, fii sigur că n-am s-o spun nimănui".

Franklin rîse apoi de cîtă lipsă de înţelepciune dăduse dovadă înţeleptul Franklin. Şi se gîndi că, în asemenea împrejurare, prietenul său Dubourg ar fi istorisit povestea regelui Midas. Regele Midas fusese unul dintre judecătorii întrecerii muzicale dintre Pan şi Apolo şi numai el acordase premiul lui Pan. De aceea, Apolo făcuse să-i crească lui Midas urechi de măgar. Midas le ascundea cu grijă sub boneta lui frigiană. Totuşi, bărbierul său le descoperi; deoarece ştia însă că dacă dezvăluie taina îşi periclitează viaţa, tăcu multă vreme. Dar pînă la urmă nu se mai putu stăpîni, săpă o groapă în pămînt şi şopti în ea: „Midas are urechi de măgar, Midas are urechi de măgar". Din groapă crescu însă o trestie şi trestia răspîndi în lumea întreagă: „Midas are urechi de măgar".

Cazul lui nu era chiar atît de grav. Totuşi, nu era prea înţelept că se destăinuise micului Ben. Firește, n-avea nici ce

regreta și, cînd după aceea băiatul îi făcea cu ochiul cu o veselie complice, ca între bărbați, se bucura.

La Fayette se plimba prin Paris și-și savura gloria. Eroul de douăzeci și unu de ani era sărbătorit așa cum fusese sărbătorit cu jumătate de an în urmă filozoful de optzeci și trei de ani, Voltaire. Acela semănase ideile din care crescuse și se maturizase independența Americii. La Fayette era primul francez care înfăptuise alianța. Nu era chiar așa, dar lumea o credea bucuros pentru că La Fayette era tînăr, înflăcărat, elocvent și de o cuceritoare amabilitate.

La Fayette se prezentă și la *Palais Montbarey*. Fostul ministru și soția sa se simțiră onorați și nu-i luară în nume de rău eroului celor două lumi că se retrase nepermis de mult cu Véronique în nișa unei ferestre.

La Fayette îi povesti lui Véronique despre Félicien și-i predete o scrisoare din partea lui. Félicien fusese rănit la o mînă, La Fayette se ocupase de concetățeanul său și obținuse avansarea lui la gradul de locotenent. Îl apreciase pe tînărul serios care nu se lăsa înșelat de ciudățeniile uneori respingătoare ale Lumii Noi, ci-și păstra netulburat propria părere asupra multelor mizerii mărunte întîlnite acolo și asupra lucrurilor bune, puține la număr, dar hotărîtoare. Încheie spunînd că se bucură să predea salutările prietenului său Félicien Lépine unei tinere domnișoare atît de deștepte, curajoase și amabile și o privi din cap pînă-n picioare cu o căutătură eroică și insistentă.

După plecarea lui, Véronique se retrase în parc cu scrisoarea de la Félicien, pe locul unde fuseseră ultima oară împreună. Véronique trăia o perioadă de grea așteptare și o îndura cu răbdare. Vedea un fel de încurajare în faptul că tatăl ei își pierduse funcțiunea și-i fusese luată posibilitatea de a face rău țării. Îl lăsase de bună voie pe prietenul și iubitul ei să plece la luptă pentru eliberarea omenirii, trecuse prima încercare.

Citi scrisoarea. Fusese scrisă într-o tabără așezată într-un ținut numit Valley Forge. Fără a se plînge, Félicien descria cu o înspăimîntătoare claritate greutățile și lipsurile acestei tabere. Viața militară în lumea nouă părea a fi cu totul alta decît și-o putea închipui cineva după rapoartele ziarelor și

poveştile cărţilor de război : Félicien scria cu o amărăciune sălbatică, aproape desperată. Dar mai scria : „Mă aşteptam ca lupta pentru libertate să aibă spinii ei" şi dincolo de tot ceea ce era întunecat şi amar, prin cuvintele sale răzbătea o mare încredere.

Véronique ţinu multă vreme scrisoarea în mînă şi căută să se pătrundă de spiritul ei. Era decepţionată că totul era altfel de cum visase, atît de puţin colorat şi romantic, că totul era aspru, murdar, plictisitor şi mizerabil. Se gîndea la rana lui Félicien, îşi închipuia mîna lui — din păcate marchizul nu ştiuse să-i spună dacă era mîna dreaptă sau stînga — care va purta de acum înainte o cicatrice. Nu se putu împiedica să-şi amintească versurile acelea vechi, sentimentale, puse pe note de Jean-Jacques : „Iubitul, care mă fericea, a plecat în altă ţară. Ah, de ce caută peste Ocean fericirea ce aici îl aştepta ?" Dar îşi alungă de îndată tristeţea cu o hotărîre dîrză şi se mîngîie cu gîndul mîndru că aparţine acelui tineret care-şi cucereşte prin sacrificii o lume liberă.

Şi Pierre Beaumarchais avu cinstea să fie vizitat de La Fayette. Marchizul nu uita că îi datora lui Pierre multă recunoştinţă. Plecarea sa n-ar fi fost cu putinţă fără sprijinul activ al lui Pierre şi, chiar şi în America, tot agentul lui Pierre îl ajutase cu mărinimie să iasă din nevoile băneşti. Imediat după înapoiere, marchizul îi restituise lui Pierre importanta sumă ce i-o avansase agentul din Philadelphia şi acum se înfăţişă personal în casa din *rue Saint-Antoine* ca să-i mulţumească.

Pierre se uita nu fără invidie la tînărul marchiz ale cărui merite erau atît de exagerat recunoscute. Să fi fost un burghez ca dînsul, desigur că i-ar fi mers altfel, atît de partea aceasta a oceanului cît şi de cealaltă. Desigur, şi el, Pierre, se bucurase de toată gloria ce o putea hărăzi viaţa. Dar, cu toată gloria lui, nu putuse obţine aprobarea ca rodul său desăvîrşit, opera ce era mîndria şi dragostea sa cea mare, ca *Figaro* să fie cu adevărat reprezentat. Louis tot se mai opunea reprezentării, cu toată mărginirea şi îndărătnicia sa.

Totuşi, lui Pierre îi pricinui o mare, aproape prietenească bucurie succesul celuilalt şi-şi exprimă admiraţia în cuvinte înflăcărate. La Fayette îşi exprimă respectul în fraze la fel de entuziaste.

Apoi vorbi despre lucruri ce trebuiau să-l intereseze pe Pierre. Povesti foarte colorat cît de trist şi de părăsit se simţea Deane printre membrii Congresului. Duşmanii îl atacau cu înverşunare ; acei pe care-i socotea prieteni îl ascultau cu un căscat abia ascuns. La Fayette se opri mult asupra sforăriilor familiei Lee. Asigură că el făcuse tot ce-i stătea în putere ca să pună capăt acestor minciuni şi încet, dar sigur, meritele lui Pierre îşi vor primi recunoaşterea cuvenită din partea Congresului.

Apoi mai istorisi de un succes literar pe care Pierre îl avusese fără s-o ştie în America. *Monsieur* Quesnay, tînărul filozof, fiul marelui medic al doamnei de Pompadour, plecase peste ocean ca să activeze acolo în condiţii mai liberale, pentru filozofia şi arta franceză. Trăia la Philadelphia, instruia pe doamnele din societatea de acolo în limba franceză şi reuşise ca, într-o epocă în care reprezentaţiile de teatru erau interzise ca frivole, drama lui Pierre, *Eugénie,* să fie jucată în franţuzeşte. „Să nu mă întrebaţi, fireşte — adause rîzînd marchizul — în ce fel de franceză."

Dar Pierre îşi zise că, oricum, vor fi înţeles piesa. Şi se bucură ca un copil că a cucerit inimile celor de la antipozi pentru cuvîntul şi arta franceză.

Darul Congresului pentru La Fayette, spada de onoare, era primul dar de acest fel pe care Franklin trebuia să-l comande în calitatea sa de plenipotenţiar unic. Tînăra republică trebuia reprezentată cu cinste aici, la Curtea cea mai luxoasă a Europei, darurile ei nu trebuiau să fie cu nimic mai prejos de cele ale altor naţiuni şi, din fericire, de astă dată Franklin nu era obligat să se ciorovăiască cu colegii săi pentru suma ce o putea acorda. Îi făcu plăcere să compună simboluri, ornamente, maxime care să fie şi cu tîlc şi plăcute. Îl însărcină pe bijutierul Curţii, Basenge, cu executarea spadei, iar pe *monsieur* Pourrat, cel de la manufactura de porţelan din Sèvres, cu desenarea reliefurilor şi a celorlalte elemente decorative.

Monsieur Basenge, presupunînd greşit că comanda porneşte de la delegaţie în întregul ei, ceru o lămurire de la Arthur Lee. Acesta fu indignat. Doctorul *honoris causa* făcuse o comandă atît de uriaşă fără să-i ceară consimţămîntul, risi-

pise iarăşi fără nici un simţ de răspundere banii Congresului.

Mînios, Mr. Lee porni în grabă la Passy şi ceru socoteală doctorului. „Am motive să presupun — declară liniştit Franklin — că un astfel de dar de onoare corespunde dorinţelor Congresului." „Nu ştiam — ironiză Arthur Lee — că puteţi citi gîndurile peste ocean." Un moment, Franklin se simţi tentat să-l lămurească pe tînărul domn că rolul său luase sfîrşit ; dar nu se lăsă ispitit. „Doriţi — întrebă el cu un calm care-l înfurie şi mai mult pe Arthur Lee — să retragem comanda pentru spada de onoare şi să jignim pe La Fayette şi toată Franţa ?" — „Din păcate, asta nu se poate — răspunse Arthur Lee — deşi socot că acest mult prea tînăr aristocrat francez a fost supraapreciat într-un mod excesiv. În nici un caz nu vreau să accept fără protest faptul că, deşi ţara noastră este copleşită de cele mai grozave necazuri financiare, noi cheltuim cinci mii de livre pentru un simplu gest."

Franklin îşi scoase ochelarii şi-şi îndreptă ochii mari, bulbucaţi, liniştiţi, asupra îndîrjitului domn. Sprîncenele păreau a i se arcui şi mai mult, gura prelungă se strînse şi mai disprețuitoare, ochii săi mari deveniră mai severi, era Franklin din tabloul lui Duplessis care se uita la Arthur Lee. Acesta se nelinişti. În sfîrşit, bătrînul deschise gura : „Aveţi dreptate, cinci mii de livre sînt bani mulţi şi cu ei s-ar putea cumpăra multă pîine şi chiar şi cîteva şunci pentru americanii flămînzi. Dar nu mi s-a părut demn să facem un dar meschin tînărului care a adus cauzei noastre servicii atît de excelente şi şi-a pus în numeroase rînduri viaţa în joc pentru noi. Mă gîndisem să contribui cu o sumă din mijloacele mele proprii. Dar apoi am preferat să dau şi eu cincizeci de lire pentru prizonierii din Anglia, care continuă să flămînzească din cauza înşelătoriei acelui pungaş Digges."

Arthur Lee găsi că felul de a discuta al bătrînului era necorect. Nu era corect că bătrînul evocase, numai ca să-l jignească, o chestiune care nu avea nici o legătură cu obiectul discuţiei, risipa criminală a banilor statului. „Tocmai pentru că am pierdut la Londra bani într-un fel ce nu putea fi prevăzut — declară el — ar trebui să ne ferim de orice cheltuială de prisos." Îşi încrucişă braţele şi rămase nemişcat cu fruntea repezită bătăios înainte.

Franklin voi să răspundă aspru. Apoi se gîndi: „O, băiatule, dacă ai şti". Văzu toată indignarea virtuoasă pe obrazul celuilalt şi gura i se lăţi într-un zîmbet satisfăcut. Arthur Lee nu mai ştia ce să creadă; purtarea bătrînului nici măcar jignitoare nu mai era, se vede că înnebunise. Dădu din umeri şi plecă.

Cîteva zile mai tîrziu, înţelese ce însemnase zîmbetul lui Franklin. Prin Amsterdam sosi, cu o altă corespondenţă a Congresului, comunicarea oficială că Franklin era numit plenipotenţiar unic.

Tot sîngele lui Arthur Lee se strînse la inimă, i se făcu negru înaintea ochilor, căzu leşinat.

Se trezi din nesimţire. Încet, încă zăcînd pe jos, cugetă asupra celor întîmplate. Îl cuprinse o furie neţărmurită. Îi puse stavilă. Să nu se lase pradă sentimentelor, să cugete, să judece logic, aceasta era tăria lui, într-aceasta îi era superior doctorului *honoris causa*.

Se ridică de jos cu greu, gemînd, se aşeză pe un scaun. Reciti încă o dată, atent, scrisoarea Congresului. În ea era şi instrucţiunea să i se remită lui La Fayette o spadă de onoare. Sus, în dreapta, văzu un 4, era a patra copie. Trei copii se pierduseră. Cu dinţii încleştaţi, cu buzele crispate, Arthur Lee stătea pe gînduri. Probabil că şi copiile către Franklin se pierduseră. Bătrînul trebuie totuşi să fi ştiut despre numirea sa şi despre dispoziţia cu spada de onoare. Altfel nu l-ar fi tratat cu o ironie atît de impertinentă şi de blîndă, altfel nu i-ar fi zîmbit atît de josnic, atît de arogant. Arthur Lee se simţi umilit ca niciodată în viaţă. Ce figură jalnică făcuse el în faţa lui Franklin, dojenindu-l, criticîndu-l, iar arogantul bătrîn nici nu-şi dăduse osteneala să-l lămurească, să-l zdrobească; ce perfid, ce infernal de răutăcios era Nestorul, patriarhul, perfidia şi vanitatea lui crescuseră cu anii. Ce glumă josnică făcuse cu el ascunzîndu-i ştirea, ca să se desfete de neştiinţa lui. Se gîndea la zîmbetul doctorului, la acel zîmbet profund, amuzat, nespus de insolent. Aşa se putea rîde de salturile caraghioase ale unei maimuţe care vrea să apuce un fruct de dincolo de gratii.

Era un diavol doctorul *honoris causa*. De la început căutase să-l împingă în umbră cu electricitatea sa, cu gloria sa academică, iar el, Arthur Lee, s-a lăsat. Şi totuşi el, Arthur

Lee, îi era mult superior ca om de stat bătrînului, asta trebuiau să recunoască şi cei ce-l invidiau. Dar pe bătrîn nu-l puteau împăca nici un fel de concesii. Pentru că el, Arthur Lee, credincios convingerilor sale riguros republicane, i-a reproşat doctorului corupţia şi nepotismul său, felul său de trai „liberal", adică lipsit de conştiinţă şi compromiţător pentru întreaga patrie, bătrînul voise să se scape de el. Îi era teamă de ochiul cinstit care ar fi putut supraveghea afacerile sale şi ale prietenilor săi. De aceea a căutat protecţie la idolatrii, la slugile despotului ! Congresul însă, sub povara vremurilor grele, a trebuit să cedeze în faţa duşmanului ereditar şi de acum încolo dubiosul individ va rămîne, nesupravegheat, la Passy şi-şi va putea continua manevrele dubioase în dauna Americii şi a libertăţii.

Prost mergeau treburile Statelor Unite dacă Henry Richard Lee, creatorul independenţei americane, trebuia să tolereze ca fratele său Arthur Lee să fie expus unei astfel de insulte şi nerecunoştinţe.

Şezu multă vreme stors de vlagă. Apoi se încordă, se ridică, încrucişă braţele pe piept, împinse bărbia înainte, împotriva duşmanului nevăzut, doctorul *honoris causa*. Se înşela individul dacă credea că un Arthur Lee va renunţa aşa curînd la luptă. Mai şedea încă pe drept la Paris şi nicidecum fără post ; căci din dubla sa calitate îi mai rămăsese una, mai era încă ambasadorul Americii acreditat pentru Madrid. Dispoziţia pe care Congresul o dăduse fratelui său William şi lui Ralph Izard era valabilă şi pentru el. Cît timp nu era primit la Madrid, avea datoria să rîmînă la Paris, să apere interesele patriei, să-l supravegheze pe bătrîn, să-l împiedice de la acţiuni dăunătoare.

În aceeaşi zi află şi Mr. Adams, la Passy, că nu el, ci Franklin fusese numit plenipotenţiar unic. Un moment se întunecă la faţă şi găsi că şi în binecuvîntata America majoritatea proştilor era zdrobitoare. Dar îşi birui repede decepţia. Întrucît tratatul fusese încheiat înainte de sosirea sa, şederea lui în Franţa era de la început ratată ; era bine că putea să-i pună capăt şi să se întoarcă la Abigail a sa. Şi dacă examina obiectiv situaţia, era mai bine ca aici, la Paris, unul singur să conducă treburile, chiar dacă acest unul nu era chiar aşa de potrivit.

Lui Mr. Adams îi plăceau corectitudinea și gesturile mari. Se duse la doctorul Franklin, luă mîna sa bătrînă, tăbăcită, în mîna sa caldă și cărnoasă și spuse cu căldură: „Vă felicit, doctore Franklin. Aș fi dorit să pot duce eu mai departe treburile aici, o spun sincer. Dar știu că interesele țării noastre vor fi mai bine apărate de dumneavoastră, în calitate de plenipotențiar unic, decît dacă tragem toți trei de ele. Și, pe lîngă asta, dumneavoastră trăiți cu plăcere printre francezi, pe cînd eu prefer viața în patrie. Așa încît înțelepciunea Congresului a găsit poate, totuși, soluția cea mai bună."

Soției sale, Mrs. Abigail, îi scrise: „După ce am primit comunicarea despre hotărîrea pe care soarta și lipsa de judecată a unora din membrii Congresului au pus-o la cale, am regretat pe de o parte noua încercare impusă acum patriei. Pe de altă parte, mi s-a părut cu cale să-l felicit pe doctor, care în relațiile sale particulare cu mine s-a purtat în mod impecabil, dar, firește, fără să-i ascund părerea mea. De altminteri, l-am găsit la biroul său, cu un picior gol și părul așa de zbîrlit și nepieptănat, încît m-a făcut să mă gîndesc la starea sa lăuntrică."

Cu aceeași poștă, Franklin primise de la prieteni de încredere o descriere exactă a felului cum se ajunsese la numirea lui. După ce se hotărîse să se reducă delegația pariziană la un singur om, s-a instituit un comitet de treisprezece membri care să facă propuneri. Din acești treisprezece, cinci votaseră de la început pentru numirea lui Arthur Lee, patru pentru aceea a lui Adams, doi nu s-au pronunțat și numai doi s-au declarat pentru Franklin. Prietenii lui Arthur Lee și prietenii lui Adams nu putură de loc să ajungă la o înțelegere. Apoi se ivise planul să fie rechemați toți trei delegații și să fie trimis altul nou. În toată perioada dezbaterilor însă, ambasadorul francez declarase în mod expres și de repetate ori că numai și numai Franklin se bucura de suficient prestigiu pe lîngă guvernul francez pentru a obține împrumutul. Astfel, în cele din urmă, îl propuseră cu o majoritate de un vot pe Franklin. În ședința plenară, deputații statului său Pennsylvania votaseră în bloc împotriva lui.

Franklin nu se miră prea tare de acest raport. Exista multă dușmănie împotriva lui în Statele Unite, era fecior de lumînărar, fusese în Pennsylvania sa conducătorul partidului

oamenilor de jos, împotriva partidului proprietarilor de pămînt, iar trădarea fiului său William oferea suficient material de propagandă. Cît pe ce să iasă votul împotriva lui. Dar avusese noroc, el, Benjamin, fiul cel mai drag, fiul norocului. Căci dacă voia să fie sincer cu sine însuşi, trebuia să recunoască : rechemarea ar fi fost o grea lovitură pentru el. Poate că tocmai cina de la *Redoute chinoise* să fi făcut ca el să rămînă acum aici şi nu Arthur Lee. Erau visări inutile. Evenimentele au un sens şi era voia sorţii ca reprezentantul mai bun al cauzei americane să rămînă aici.

Zîmbi. Că aşa trebuie să fie, a recunoscut-o în cele din urmă şi Congresul, desigur numai cu ajutorul ambasadorului francez.

La Passy, la Versailles, la Paris, evenimentul provocase o mare bucurie. Micul Benjamin constată cu mîndrie că bunicul îi destăinuise numai lui un fapt într-adevăr însemnat.

Madame Helvetius dădu un banchet în cinstea lui Franklin şi-şi călcă pe inimă invitînd-o şi pe *madame* Brillon. Doctorul mîncă peste măsură, mai ales frişcă, şi nu se sfii nici să bea mult vin de Madeira ; voia să arate vechii sale duşmane, doamna podagră, că nu-i era teamă de ea.

Cu acest prilej, abatele Morelet compuse un cîntec, un cîntec plin de nerozii, de admiraţie adîncă, de iubire, de veselie nevinovată şi rime proaste, vesele, sunătoare : „Las mai tîrziu istoria /să-i cînte lui Franklin gloria./ Azi serbăm pe cel /Ce ştie să rîdă atît de vesel,/ Cin, cin, cin, /Mulţi ani trăiască/ al nostru Benjamin./ Casa de fulger el fereşte, /Ţara repede clădeşte,/ Rîde vesel, trăncăneşte, /Soarbe vinul voiniceşte,/ Are viitor senin /Cel ce e cu Benjamin./ Filozof, bunic, /Bea vinul catolic,/ Solon din State Unite /Ca înţelept renumit e ! /Toate-i aparţin/ lui Benjamin." Vesela nerozie continua astfel de-a lungul a şapte strofe. Franklin se amuză copios şi acompanie cu un istrument muzical inventat de dînsul, un fel de armonică, pe fiicele doamnei Helvetius care îi cîntau cîntecul. El însuşi cîntă apoi două cîntece populare scoţiene triste, care-i plăceau în mod deosebit, o romanţă despre Maria Stuart şi un cîntec de jale : *Cînd eram noi fericiţi.*

În ziua următoare, Franklin plecă la Versailles să comunice oficial lui Vergennes şi Maurepas numirea sa. Domnii fuseseră

de mult şi bine informaţi de antecedentele acestei numiri. „Vă felicit pe dumneavoastră şi pe mine, excelenţă — îi scrisese Gérard contelui Vergennes — că am scăpat de acest îngrozitor Arthur Lee. Acest individ a ţesut o reţea absurdă de falsitate şi răutate, ce periclita pe oricine avea de-a face cu el. Mă bucur din adîncul inimii că mi-a fost dat să împiedic ca acest om periculos şi rău să fie numit în locul lui Franklin."

Vergennes nu se sfii să-i arate lui Franklin ce gîndea despre Congres. „Dumneavoastră, doctore Franklin, desigur că nu mă înţelegeţi greşit cînd vă vorbesc sincer. Ciudată adunătură aţi ales în reprezentanţa dumneavoastră populară! Dacă nu am fi intervenit noi, Congresul dumneavoastră uitat de Dumnezeu ar fi rechemat într-adevăr, în ceasul cel mai greu, pe cel mai bun om al său."

Nici Maurepas nu-şi ascunse bucuria provocată de numirea lui Franklin. Îi comunică zîmbind: „Am dat imediat maestrului Duplessis o comandă pentru un nou portret al dumneavoastră. Portretul acesta vreau să-l dăruiesc reginei, adăugă el pe un ton confidenţial. Maiestatea-sa a avut încă de mult plăcerea să facă cunoştinţă cu dumneavoastră. Dacă *madame* va atîrna acum portretul dumneavoastră în văzul tuturor, aceasta va fi oarecum legitimarea unui copil venit prea de timpuriu." Şi mai spuse în cursul convorbirii: „Îl veţi revedea acum şi pe monarh, cînd îi veţi prezenta scrisoarea de acreditare. Regele preacreştin se va obişnui treptat să vă vadă."

Nici unul dintre miniştri nu vorbi despre împrumut. Şi Franklin găsea că e mai bine ca la această primă întîlnire să nu aducă în discuţie chestiunea cea delicată.

Parisul se bucura sincer că trimisul libertăţii şi al raţiunii a fost din nou recunoscut şi confirmat. La dosarele lui William Temple şi de la Motte se adăugară multe file noi. Zile de-a rîndul soseau la Passy trăsuri cu vizitatori care voiau să-l felicite pe Franklin.

Printre cei veniţi să-l felicite era şi Pierre Beaumarchais. Ştirea că Arthur Lee, cel atît de viclean şi rău, care compromitea numele Americii, a fost doborît, umpluse inima lui Pierre cu o nestăvilită bucurie. Se adeverise încă o dată legea vieţii sale. Soarta îl smulgea totdeauna din adîncul prăpăstii-

lor şi-l zvîrlea spre culmile cele mai înalte ale norocului. Nu numai că năpasta absurdă care-l aruncase printre derbedeii din Saint-Lazare s-a schimbat pînă-n cele din urmă într-un noroc orbitor, dar acum mai primea o nouă satisfacţie, căderea ticălosului de Lee, care se împotrivise plăţii creanţelor sale şi, pe lîngă toate, evenimentul acesta îl lega iarăşi de celălalt mare deschizător de drumuri al independenţei Americii, de patriarhul din Passy.

Îl felicită cu exuberanţă pe Franklin. Doctorul se simţi uşurat. Cînd *monsieur* Caron avusese recent grave neplăceri, de care nu era străin nici Congresul rău de plată, el însuşi nu se mişcase şi nu-l ajutase ; dar *monsieur* Caron nu părea să i-o ia în nume de rău. Fericit şi naiv, spunea tocmai : „Desigur că şi dumneavoastră vă bucuraţi din plin, doctore Franklin, că am scăpat de acest muscoi Arthur Lee, căci şi dumneavoastră aţi avut mult de suferit din partea lui." Franklin se simţi din nou puţin stînjenit. Se gîndi la Dubourg şi la „Musca şi chervanul". Să fi fost o aluzie? Prudent, puţin cam rezervat, spuse : „Da, vi s-a făcut multă nedreptate, *monsieur*." — „Dumneavoastră şi mie, dumneavoastră şi mie, asigură înflăcărat Pierre. Mă simt onorat, doctore Franklin, că avem în această privinţă un destin comun. Mă simt onorat că destinele noastre sînt atît de asemănătoare. Ieşim cu bine din toate necazurile."

Franklin îşi zise că omul acesta a făcut, într-adevăr, mult pentru America, mai mult ca oricare altul din Franţa, mai mult ca sărbătoritul La Fayette şi totuşi a fost prost răsplătit pentru ajutorul dat. Dar n-avea ce-i face. *Monsieur* Caron îi era antipatic. Nu voia să aibă nimic comun cu el. Spuse pe un ton didactic : „Să nu ne bucurăm prea devreme. Mai avem o cale lungă de străbătut." Pierre nu înţelese pe loc ce raport putea avea această observaţie cu spusele sale. Dar le interpretă iute în spiritul său : „Da, şi în această privinţă vă potriviţi cu mine, confirmă el bucuros. Şi mie, fiecare succes îmi pare numai un început, ca piciorul unui munte al cărui vîrf se pierde în nori." Franklin, uluit de această interpretare, răspunse suspinînd uşor : „Dragă *monsieur*, s-ar putea să nu mai am timp să ajung pe un asemenea vîrf de munte. Cînd trec acum prin cimitirul *des Innocents*, am sentimentul că-mi

caut locuință." Dar Pierre îl consolă năvalnic: „Nu, nu, stimate doctore, nu, nu, zise el. Nu pierdeți încrederea. Cred în norocul dumneavoastră ca într-al meu. Vom mai apuca amîndoi sfîrșitul acestui război. Asta v-o spune Pierre Beaumarchais."

Între timp, sosise bancherul Le Grand din Amsterdam și Franklin lucră cu el la memorandum-ul pe care voia să-l prezinte cabinetului francez, ca să documenteze necesitatea unui împrumut. Se vădea tot mai clar: acordarea grabnică a celor 25 de milioane cerute de Congres era de o importanță vitală pentru Statele Unite.

Totuși, doctorul șovăia. Nu era timpul potrivit pentru a cere o sumă atît de mare. De cînd se încheiase alianța, se circulase mai mult între Franța și America, lumea era acuma mai bine informată asupra neînțelegerilor din sînul Congresului și asupra situației din întreaga țară; se aflaseră multe amănunte care aruncau o lumină proastă asupra noilor aliați. Ofițeri francezi se înapoiaseră nemulțumiți și povesteau lucruri neplăcute despre situația din America. Se spunea că nici măcar un sfert dintre americani nu credeau în cauza independenței. *Monsieur* Laroche, unul din ofițerii nemulțumiți, scornise gluma răutăcioasă că la Paris s-ar găsi mai mulți prieteni ai republicii americane decît în America. Un alt ofițer, *monsieur* de Portail, un căpitan rănit din flota amiralului d'Estaing, istorisea pretutindeni că nimeni nu se poate nici înțelege, nici împăca cu americanii. Leneveau, beau zi și noapte ceai cu rom, fumau și se dădeau în lături de la oboseli, cu siguranță că pînă la urmă o s-o lase mai moale. Pe lîngă aceasta, aveau o antipatie crîncenă față de francezi și ar dezerta mai curînd la englezi, decît să lupte alături de francezi. Un funcționar al Ministerului de Finanțe, *monsieur* Pellier, făcuse un voiaj în Statele Unite din însărcinarea lui *monsieur* Necker. Dușmanii Americii împrăștiau copii după raportul său. Agenții guvernului american, raporta el, iau șperțuri inimaginabil de mari de la furnizorii guvernului. Un spirit egoist, interesat, domnește peste tot în țară, nimeni nu se gîndește să condamne o asemenea mentalitate, o nemăsurată lăcomie de cîștig reprezintă trăsătura cea mai caracteristică a americanilor, mai ales în statele din Nord.

Lui Franklin nu i se păru nimerit ca, în timp ce saloanele și cafenelele Parisului răsunau de aceste istorisiri, să ceară enorma sumă pe care o reclama Congresul. Avea într-adevăr promisiunea șefului guvernului că nu se aștepta decît numirea lui ca plenipotențiar unic ca să trateze împrumutul. Dar Franklin știa din experiență cît se putea conta pe promisiunile diplomaților. Chiar și cea mai clară promisiune putea da loc la interpretări, pentru ca apoi să se topească în neant.

În ultimele săptămîni avusese mai multe convorbiri cu La Fayette. Din cuvintele marchizului reieșea clar că generalul Washington era convins că fără ajutorul unei armate franceze și a unei flote franceze nu se putea da lupta hotărîtoare și războiul nu putea fi cîștigat. Ce-i drept, un corp expediționar francez fusese organizat fără multă zarvă și era o armată foarte onorabilă. Marchizul primise ordin să plece în zilele următoare la Le Hâvre, să inspecteze trupele în calitate de adjunct al comandantului suprem. Numai că armata nu putea porni: Congresul nu voia să lase trupele franceze să intre în Statele Unite. Între americani și amiralul d'Estaing avuseseră loc fricțiuni supărătoare și se temeau de mai rău dacă o întreagă armată franceză le-ar intra în țară. „Congresul — se văieta La Fayette — nu vrea trupe, nici ofițeri încercați, nu vrea decît bani. Ajutați-mă, doctore Franklin, se rugă el călduros. Faceți ca Congresul să accepte un corp expediționar. Explicați domnilor dumneavoastră că o armată franceză aduce și bani francezi care o să intre în circulație. Vai, ce dughengii mărunți sînt domnii din Congresul dumneavoastră, suspină el. Am crezut întotdeauna că noi, francezii, sîntem un popor zgîrcit, dar în comparație cu dumneavoastră sîntem cu adevărat risipitori." Autorul *Bietului Richard,* care îndemnase cu atîta insistență pe cititorii săi la economie, fără ca el însuși să-și urmeze întocmai preceptele, zîmbea.

Dar un lucru era sigur: chiar și trimiterea corpului expediționar, fără de care războiul nu putea fi cîștigat, depindea de împrumut. Mintea lui Franklin îi ordona să aștepte, inima îi dădea ghes să treacă la fapte.

Acum mai primi și o scrisoare de la Washington. Era o scrisoare scurtă. Situația armatei și a țării era întunecată,

scria generalul, în felul său direct şi simplu. America trebuie ori să capete bani din Franţa, ori să încheie pace.

Această scrisoare a lui Washington îl hotărî pe Franklin să nu mai şovăie. Trimise contelui de Vergennes memorandum-ul pe care îl întocmise cu ajutorul lui *monsieur* Le Grand, împreună cu o scrisoare pe un ton foarte neoficial. Nu amintea de promisiunea lui Maurepas, dar scria: „Sînt bătrîn, slăbit de boală şi este puţin probabil că mă voi putea ocupa încă multă vreme de afacerile ţării mele. Mă servesc deci de acest prilej pentru a aduce la cunoştinţa excelenţei voastre că situaţia actuală este critică. Există pericolul ca Congresul să piardă autoritatea asupra poporului, dacă nu va mai putea acoperi nevoile cele mai stringente. Aceasta ar pune în joc tot noul regim. Dacă însă englezii ar fi iarăşi stăpîni în America, ocazia unei separări adevărate, ca cea actuală, nu se va mai prezenta timp de generaţii. Atunci proprietatea netulburată asupra acestei ţări roditoare şi întinse şi asupra lungilor ei coaste va da englezilor, prin rapida dezvoltare a comerţului şi prin creşterea numărului marinarilor şi soldaţilor, o bază atît de largă pentru măriri viitoare, încît ar deveni spaima Europei şi ar putea exercita nepedepsiţi despotismul arogant, care stă în firea acestei naţiuni şi care s-ar întări odată cu mărirea puterii sale."

Între timp, fusese terminată spada de onoare pentru La Fayette. Franklin cerceta cu plăcere minunata lucrare. Mînerul şi toate ornamentele erau din aur curat. Pe mîner, pe teacă, pe gardă, peste tot erau aplicate ornamente. Se vedeau armele lui La Fayette şi mîndra sa deviză: „*Cur non?* De ce nu?" O semilună reprezenta începuturile gloriei americane. Leul britanic zăcea întins sub piciorul lui La Fayette şi America preda tînărului ei erou o ramură de laur. Erau reprezentate luptele de la Gloucester şi Monmouth, precum şi retragerile de la Barren Hill şi Rhode Island. O *fama*[1] înaripată zbura înaintea fregatei cu care La Fayette se întorcea în Franţa. Într-o mînă ţinea cununa pe care America o dăruise eroului, iar în cealaltă o trompetă ca să anunţe Europei marile lui fapte. Era de mirare cîte putuseră înfăţişa pe spadă Franklin şi maestrul Pourrat.

[1] Simbolul renumelui.

La Fayette se afla la Hâvre unde, potrivit ordinului, inspecta trupele destinate Americii, așa încît doctorul nu putu să-i predea personal frumosul dar. Dar și asta își avea avantajul său. Îi dădea lui Franklin minunatul prilej de a-l trimite la Le Hâvre pe tînărul William.

Între toți cei care erau mai apropiați de doctor, tînărul William manifestase cea mai mare bucurie la numirea lui. Înclinația lui pentru Blanchette Caillot era mai adîncă decît lăsase să se vadă ; ar fi fost dureros să se despartă de ea și să se întoarcă în America. Acum avea perspectiva să mai rămînă încă ani de zile cu ea.

De mult rugase timid să i se dea voie să plece la Le Hâvre, să-și vadă prietena. Dar aveau mult de lucru și doctorul socotea nimerit să-l facă în toate felurile pe tînăr să-nțeleagă că rostul vieții sale era funcția. Voia deci să-i dea învoirea pentru Le Hâvre numai cînd călătoria putea fi legată de o misiune oficială. O misiune oficială mai frumoasă ca înmînarea spadei de onoare nici nu se putea găsi.

William era în al nouălea cer. Fericirea îi ieșise în cale. Urma să facă o călătorie, însărcinat cu o misiune din cele mai onorabile, avea să predea strălucitului și admiratului general minunatul dar și, în același timp, să vadă pe iubita sa prietenă, mama copilului său. Doctorul contempla cu bucurie chipul fericit al nepotului.

Dar pînă să plece William, doctorul redactă ciorna unei scrisori către La Fayette. „Pe spadă — scria el — sînt înfățișate unele din principalele dumneavoastră fapte de arme. Aceste scene și figurile alegorice mi se par deosebit de reușite. Cu ajutorul minunaților artiști ai țării dumneavoastră se poate reda orice. Dar recunoștința pe care țara mea și cu mine v-o purtăm nu se poate reda. Pentru aceasta imaginile sînt la fel de neputincioase ca și vorbele."

Franklin îmbunătăți franțuzeasca scrisorii cu ajutorul lui *madame* Brillon. Reciti forma definitivă și chicoti. Iată stilul franțuzesc potrivit ca să mulțumească generalului francez.

Era a treia zi de cînd *monsieur* Maurepas dejuna singur. Contesa lui era plecată la Paris, să supravegheze personal ultimele lucrări de restaurare a Palatului Phélypeau.

Prim-ministrul era bucuros că contesa făcea locuibil neprimitorul palat de la oraș. Va avea și la Paris un cămin plăcut, aranjat după gustul său. Va putea privi mai des tablourile acoperite cu perdele de mătase. Nici nu va mai fi obligat să-și primească toți musafirii sub ochii monarhului. Dar era nevoit să plătească desfătările viitoare cu suferințe prezente. Îi venea greu să se lipsească de contesă și acest mic dejun singuratic îl irita.

Muie în ciocolată delicatul biscuit, dar nu-l duse la gură, nu avea chef să mănînce. „Pe sufletul meu, dacă-l am — gîndi el — îmbătrînesc!" Își recapitula feluritele bucurii cu care obișnuia să-și umple ziua. Dar în ziua aceea nu găsea nimic ce ar fi putut să-l atragă. Era obosit. Ar fi dorit ca ziua să fie pe sfîrșite, să se poată culca, să se ghemuiască în pat și să doarmă.

El, Jean-Frédéric Maurepas, avusese tot ce-și putea dori un om: bogății, femei și onoruri. Era înzestrat cu agerime și judecată, gust și curaj. Trăise evenimente senzaționale, putuse să-și satisfacă dorința de afirmare, să-și îndeplinească toate poftele și orice vis i se împlinise. Acum îi mai rămăsese o singură țintă: să moară în slujbă.

Era nevoie de o încordare neînchipuită pentru a fi ministru progresist al unui rege reacționar. Oare, merita osteneala? Bătrînul ședea înfășurat în șalurile și pledurile sale, mic, uscățiv și posac.

Din nou îl chinuia colegul Vergennes cu acest împrumut stupid pentru Franklin și America lui. Nu-i dăduse pace pînă ce nu-i promisese că, la prima ocazie favorabilă, îl va îndupleca pe șovăielnicul Louis să semneze. Cîtă luptă o să-l coste iar. Și pentru ce se istovea el în definitiv? Ce-l privea pe el America? Supărat, invidios, se uită la portretul ce atîrna în fața lui. Ochii reci, sfredelitori ai lui Franklin, îl străpungeau, priveau dincolo de el. Ăstuia îi merge mai bine. El reprezenta o țară tînără și putea merge în pas cu tineretul, fără multă luptă și zbucium.

Pisica Gris-Gris se întinse, căscă și miorlăi ușor. Maurepas îi întinse o bucățică de biscuit, pe care-l mirosi și plecă. Nu prea ținea la el pisica Gris-Gris. Bătrînul își aminti ultima convorbire ce o avusese cu contesa din cauza pisicii. Ea șovăise tot timpul dacă să lase pisica aici sau s-o ia cu

dînsa la Paris. „Are să-mi lipsească tare mult, se plîngea ea. Nu-mi prieşte dejunul, dacă Gris-Gris nu cerşeşte cîteva fărîmături." — „Atunci ia-o cu dumneata, scumpa mea", o sfătuise el.

„Dar nu se va simţi bine la Paris, drăguţa de ea, se temu contesa. Cînd am încercat s-o iau, de două-trei ori, a fost tare nenorocită, cu atît mai mult acum, în haosul reconstrucţiei, o să-i fie tare neplăcut. Aici, la Versailles, s-a obişnuit. Are vînătoarea ei, cunoaşte fiece gaură de şoarece. Pisicile iubesc casa şi nu oamenii!" — „Atunci, draga mea — răspunse el — te va consola gîndul că Gris-Gris se simte bine aici la noi". — „Dar cîteodată cred — mai cumpăni ea — că scumpului animal tot îi e dor de mine şi nici nu sînt aşa de sigură că Gaspard îi dă întotdeauna laptele la temperatura potrivită". — „Dacă-ţi faci griji pentru asta, scumpa mea — zisese el — atunci poate că tot e mai bine s-o iei". — „Cu dumneata nu e nimic de făcut, Jean-Frédéric, se plînsese ea. Pur şi simplu nu ştii ce vrei. S-o iei, s-o laşi, de la dumneata nu se obţine niciodată un sfat clar, precis."

Amintindu-şi de această convorbire, bătrînul se mai înveseli. Gîndul cît de mult depindea el de contesă şi, totodată, cît de superior îi era, dădea căldură inimii sale reci. Dezmierdă pisica, şi după ce ea se îndepărtă neprietenoasă, aţipi.

Un zgomot uşor îl deşteptă. Se închisese uşa. Probabil că cineva intrase în cameră să strîngă masa de la dejun şi plecase, ca să nu-l deranjeze. Se uită la ceasul de pe cămin, o capodoperă a lui Falconet. Trebuie să fi moţăit mai mult de un sfert de oră. Iar s-a scurs un sfert de oră, cincisprezece minute, nouă sute de secunde. Treceau minutele, ceasurile. Pînă ce va muri în slujbă.

Sună. Îl chemă pe Sallé. Dînd glas impresiilor acestei dimineţi, dictă secretarului reflecţii cinice şi spirituale asupra nimicniciei vieţii. „Citeşte Sallé", porunci el. Sallé, cu vocea sa rece, citi. „Asta-i bine, se bucură Maurepas. Nu găseşti, Sallé, că sună bine?" şi de dragul stilului său ales, uită de nimicnicia lumii. „E aproape tot atît de reuşit ca predicile lui Solomon. Nu găseşti şi dumneata, dragă Sallé? ceru el să-i confirme. Citeşte-mi doar cîteva versuri ale predicatorului, pentru comparaţie."

Sallé luă biblia și citi: „Mai-nainte ca să vină zilele de mohorîre și să se apropie anii despre care să zici: nu mai au pentru mine nici un farmec! / Mai-nainte ca să se întunece soarele și lumina, și luna și stelele, și norii după ploaie, să vină iar / Atunci e ceasul cînd tremură paznicii casei și se-ncovoaie oamenii cei tari și stau din lucru rîșnitoarele, căci s-au rărit, și se întunecă privitoarele de la ferestre; / și se închide ușa cea cu două canaturi de la uliță, în vreme ce zgomotul morii slăbește și ajunge ca chiscuitul unei păsărele și se sting toate cîntecele vieții; / cînd migdalul înflorește și lăcusta se tîrăște și cînd piere toată plăcerea, căci omul merge spre lăcașul său de veci și bocitoarele dau tîrcoale pe uliță! / Mai-nainte ca să se rupă funia de argint și să se răstoarne vasul de aur și să se spargă ulciorul la izvor / căci pulberea trebuie să se întoarcă la pămînt, cum a fost."

„Isprăvește odată, Sallé", îl opri ministrul prost dispus. Tot era mai bun scriitor evreul ăsta bătrîn. Se exprimă prea întunecat, după gustul meu, dar vorbește fără îndoială de infirmitățile bătrîneții și asta o face plastic și convingător, deși traducerea pare să fie slabă. Ei, da, îmbătrînirea pare să fi fost acum două mii de ani același lucru ca astăzi. Nu e nimic nou sub soare. Îl concedie pe Sallé și ațipi din nou, cuprins de gînduri negre.

Louis ședea în biblioteca sa și examina o gravură. Într-adevăr, Spania declarase în sfîrșit război și gravura reprezenta cu mult sarcasm și satisfacție situația politico-economică ce rezulta din această nouă lovitură dată Angliei. Se vedea o vacă cu lapte care, evident, întruchipa comerțul Marii Britanii. Un american era pe punctul de a reteza coarnele vacii, unul și căzuse. Un olandez gras profita de ocazie și mulgea de zor vaca. Un francez căra o oală plină cu lapte și un spaniol cu o altă oală aștepta să-i vină rîndul. În fața lor, dormea dus leul britanic, un cățeluș mic, obraznic, i se juca pe spate și alături un englez, în haine de doliu, plîngea.

Dar era și îmbucurător că Spania lua acum parte la război. Îl mîngîia faptul că și vărul său Carlos din Madrid, acest prinț minunat, care menținea cu atîta strășnicie în țara sa ordinea voită de dumnezeu, nu se putuse sustrage pînă la urmă de

la alianța cu rebelii. Acum, el, Louis, nu va mai fi singurul care trebuia să trimită rebelilor bani, vase și soldați.

Desigur că domnii săi profită de plăcuta întorsătură ca să-i stoarcă și mai mulți bani pentru rebeli. Ei cer cu tot dinadinsul ca acum să se acorde uriașul împrumut, de vreme ce o parte din el poate fi aruncat pe seama Spaniei. În tot cazul, el va trebui să plătească partea cu mult cea mai mare. Orice se întîmpla, bun sau rău, el trebuia să scoată banii. Ce rușine! Noroc de *monsieur* Necker care, în calitatea sa de protestant și de elvețian, era încăpățînat: îl ajuta împotriva celorlalți și se opunea să scoată milioanele.

Ieri, cînd Maurepas și Vergennes nu conteneau cu argumentele, Necker a aruncat în discuție o cifră înspăimîntătoare. Susținuse că cheltuielile de război se și ridicau pînă-n prezent la peste cinci sute de milioane. El, Louis, sperase că era o exagerare, crezuse că Necker a rotunjit suma numai ca să se apere de pretențiile celorlalți. Dar chiar și după ce au plecat ceilalți și el l-a întrebat confidențial pe Necker, acesta i-a declarat răspicat și fără ezitare că așa este, că cheltuielile au și depășit cele cinci sute de milioane și a promis că-i va supune azi cifra exactă într-un bilanț amănunțit. Louis aștepta acest bilanț; dăduse dispoziții să-i fie prezentat de îndată ce va sosi.

Izgoni preocupările supărătoare și se gîndi la marea bucurie ce-l aștepta. Nu mai erau decît cîteva săptămîni pînă ce Toinettei îi va sosi ceasul. Se aștepta să nască pe la mijlocul lui decembrie. El scornise ceva cu care să uimească toată lumea. *Dauphin*-ul său se va numi desigur Louis-Auguste, ca și dînsul, dar îi va da celui mai mare copil al său, lui Louis al șaptesprezecelea, un nume nou, cum nu l-a avut încă nici un rege francez. Tocmai pentru că el, Louis, a fost obligat să încheie o alianță cu rebelii, își va dovedi în alegerea numelui bunăvoia, credința în dumnezeu și-l va boteza *Adeodatus, Dieudonné*[1]. Iată că a avut o inspirație bună, cucernică. Se va mira și se va necăji mentorul său, tainicul eretic. „Pe sufletul meu, dacă-l am." A auzit-o el prea bine. Dar tocmai de aceea îl va numi *Dieudonné* pe *dauphin*. Și bătrînul nu va îndrăzni să obiecteze nimic.

[1] Dăruit de dumnezeu.

Da, Louis va avea o iarnă bună, în ciuda tuturor ereticilor și rebelilor. Păcat numai de un lucru: din cauză că Toinette avea să nască în curînd, va trebui să renunțe anul acela la licitația de porțelanuri.

Monsieur de Sept-Chênes intră încet și respectuos, puse o hîrtie pe masă și plecă imediat. Aha, memoriul lui *monsieur* Necker. Umezindu-și buricele degetelor groase, miop, nerăbdător, Louis răsfoi documentul să găsească cifra finală. Iat-o. Se făcu roșu la față, gîfîi tare, se sufocă, trebui să se descingă: cinci sute treizeci și două de milioane.

Maurepas și Vergennes au rîs pur și simplu cînd Necker a prezis, cu mutra lui posomorîtă, că războiul va costa un miliard. El însuși, deși se făcea că-l crede, în realitate nu l-a crezut niciodată. A ascultat cu plăcere asigurările mîngîietoare ale celorlalți că războiul va dura scurtă vreme, că Anglia va fi repede silită să încheie pace, sau se va prăbuși. Dar Necker repeta neîncetat cu vocea sa aspră de dascăl, care-i amintea de vocea bătrînului său perceptor Vauguyon: un miliard, un miliard.

Iată gravura care reprezenta prăbușirea Angliei. Coarnele retezate. Și aici era bilanțul pe care protestantul i-l întocmise cu o precizie răutăcioasă. Cinci sute treizeci și două de milioane datorii, asta era laptele, asta era realitatea. Gravura era o fantezie, un vis pe care el și toți francezii săi îl visau, o dorință, o nălucă. Cinci sute treizeci și două de milioane. Lui însuși, Franței, i s-au retezat coarnele. Apucă gravura, o rupse, aruncă bucățile pe podea și le călcă în picioare.

Și acum mai voiau un împrumut. Încă douăzeci și cinci de milioane. Atunci cifra va sări dintr-un condei la cincisute cincizeci și șapte de milioane. Toate pentru nesățiosul acela, pentru Franklin.

Simți că se înăbușă. Furios, fără a mai sta să se schimbe, ieși legănîndu-se din bibliotecă și, călcînd apăsat, tropăind, alergă de-a lungul coridoarelor și scărilor, sus la fierărie. Trebuia să-și cheltuiască forțele, trebuia să lovească în ceva.

Ușa grea, joasă, era închisă. Purta totdeauna cheia la el. Deschise ușa. Un glas neașteptat îl întîmpină, un miorlăit slab, plîngăreț și totodată bucuros. Colo sus, pe lada de instrumente, stătea ghemuită o pisică. Laudry sau Gamain erau deci atît de neglijenți, încît un animal putuse să se

furişeze pînă şi în ultimul său locşor de refugiu, şi el doar le ceruse cu toată străşnicia să fie conştiincioşi. Aici, în fierăria lui, voia să fie singur cu sine însuşi, aici nu răbda nici om şi nici animal.

Se apucă să alunge pisica. Şedea sus de tot, pe ladă, şi el se urcă pe un scăunel. Pisica sări jos, el o urmări fără milă, ea sări pe bancul de lucru, cîteva scule căzură cu zgomot mare, Louis devenea tot mai furios, deschise uşa, fugări pisica, iar ea se furişă în colţul opus. Apucă un vătrai şi-l azvîrli după ea. Pisica începu să miaune jalnic, ieşi şchiopătînd. El încuie uşa cu o mulţumire încrîncenată. Acum era singur şi avea linişte.

Se dezbrăcă la cămaşă şi izmene, aţiţă jeraticul, îşi făcu de lucru cu fierul, ridică ciocanul. Bătu fierul ritmic, vărsîndu-şi năduful.

Veni Gamain. „Tu ai lăsat pisica să intre?" îl apostrofă Louis cu glas piţigăiat. „Ce pisică, sire?" întrebă uluit flăcăul. „Ştii prea bine", se mînie Louis. Gamain nu ştia nimic şi se apără energic: „Dacă a fost o pisică aici, trebuie să se fi furişat pe cînd ieşeam. Sau poate că a intrat neobservată pe fereastră. Am ţinut-o cîtva timp deschisă, pentru că era peste măsură de cald." — „Nu vreau pisici aici, se înfurie Louis. Să-ţi intre odată în cap, bastardule, fecior de curvă. Să faceţi bine să nu-mi ieşiţi din vorbă."

Mai continuă cîtva timp să înjure grosolan. Apoi, tot mîniat şi înjurînd, se înapoie la fierul său. Înjura, bătînd şi răsucind fierul. Se linişti. Iar cînd părăsi fierăria, era împăcat cu cheltuielile războiului.

Valetul Gaspard şi menajera Seraphine aduseră bătrînului Maurepas pisica Gris-Gris, moartă, într-o cutie de pălării, ceea ce îl impresionă pe Maurepas mai adînc decît orice eveniment politic. Nu era laş, dar se gîndea cu o teamă care-i îngheţa măduva oaselor la durerea şi indignarea contesei.

Era un om măsurat, care izbucnea arareori. Dar, de astă dată, glasul său bătrîn ţiui sălbatic, se răsti furios la cei doi servitori, care erau de zeci de ani în serviciul său, şi-i copleşi cu ocări absurde. Cînd se prăbuşi în fotoliu, gîfîind şi

abia trăgîndu-şi sufletul, Gaspard îl şterse îngrijorat de sudoare şi-l înveli cu pătura.

Apoi, prudent, descrise cum s-a prăpădit pisica; totul se lămurise din spusele lui Gamain. Preacreştinul rege a găsit-o pe Gris-Gris singură în fierăria sa. Mai tîrziu, asta o văzuseră mulţi, se tîrîse şchioapă, miorlăind jalnic, pe jumătate moartă, prin coridoarele din Versailles, pînă ce o inimă miloasă o recunoscuse şi o adusese în apartamentele stăpînilor ei. Seraphine trimisese după doctorul Lassone, dar Gaspard văzuse imediat că nu mai era nimic de făcut. Într-adevăr, pînă să sosească doctorul, pisica murise. Şi acum, iată cadavrul ei, în cutia pentru pălăria cea mare, florentină.

Maurepas şezu multă vreme tăcut şi desperat. Apoi dădu ordin ca pisica să fie îngropată chiar azi în parcul din Versailles, nu voia ca soţia lui, contesa, să mai vadă cadavrul. El însuşi asistă la înmormîntare. În ziua următoare îi trimise pe Gaspard şi pe Seraphine la Paris, s-o informeze cu grijă pe contesă.

Contesa lăsă totul baltă la palatul Phélypeau şi se înapoie cu servitorii. Ea, care de altfel în orice ocazie găsea un cuvînt sceptic, superior, îşi pierduse de astă dată cumpătul. Pisica ei, Gris-Gris a ei. Şi vinovat de toate era, ca întotdeauna, prostul de Jean-Frédéric. O voce lăuntrică a sfătuit-o să ia pisica la Paris, dar Jean-Frédéric a împiedicat-o. Şi apoi a lăsat pisica să cadă în mîinile bădăranului, ale barbarului, ale acestui rege din mînia lui dumnezeu.

Îi spuse lui Maurepas limpede, de la obraz, ce gîndeşte despre el şi tînărul său elev. „Nu mai pot să rabd una ca asta, *monsieur*, declară ea cu ochii negri, iuţi, aţintiţi asupra lui reci şi ameninţători. N-ai decît să-ţi terfeleşti amurgul vieţii cu vanitatea dumitale deşartă. Eu mă aflu încă la amiaza vieţii şi nu mă mai joc. Nu înţeleg cum un om cu mintea întreagă se poate istovi în slujba acestui barbar şi nătărău." Bătrînului i se tăia respiraţia. „Dar, te rog respectuos, scumpo, murmură el în sfîrşit, vorbeşti doar de regele Franţei şi al Navarei." — „Da, *monsieur*, tocmai de acest barbar şi nătărău vorbesc. De elevul dumitale, de Télémaque al dumitale. Frumoase rezultate a dat educaţia dumitale. Dumneata, mentorule, Aristotelule. Un imbecil sîngeros care persecută tot ce merită să fie iubit." — „Am sperat — zise şo-

văind Maurepas — că-ţi va fi o consolare faptul că pisica a murit de mîna regelui." Contesa nu-l ascultă. „Ce i-a făcut Gris-Gris lui Louis al tău? se văietă ea. Să arunce cu vătraiul încins după pisici, asta a învăţat elevul dumitale, nimic altceva. Ales fruct s-a copt aici, sub oblăduirea dumitale. Poţi fi mîndru de aptitudinile dumitale. Lui Franklin al meu i-a pus tot felul de piedici în cale, pe Toutou al meu l-a închis şi a interzis cea mai bună comedie a Franţei, pe Gris-Gris a mea a omorît-o. Ce isprăvi trebuie să mai facă elevul dumitale ca să ţi se deschidă ochii?" Îl privi drept în faţă. „Dacă ai o fărîmă de demnitate în dumneata, Jean-Frédéric — declară ea — dă-ţi demisia şi pleacă de la această Curte unde se omoară animale nevinovate. Să mergem la Paris unde nu locuim sub acelaşi acoperiş cu tiranul. Dar mai întîi, mergem la Pontchartrain. Îmi trebuie singurătate ca să pot trece peste toate acestea."

Maurepas trăise la Pontchartrain anii cei lungi ai surghiunului. Amintirea acestora îl indispuse şi mai mult. Petrecu o noapte îngrozitoare.

„Veşti mari, excelenţă, veşti mari", anunţă a doua zi dimineaţa Vergennes, radios. „Spaniolii au obţinut o victorie?" întrebă Maurepas indiferent. „Ceva mult mai important, mai favorabil, jubilă Vergennes. Austriecii cedează, şi, fluturînd o scrisoare, raportă: *Monsieur* de Breteuil, ambasadorul francez de la Viena, comunică în mod confidenţial că Maria Theresia roagă pe regele preacreştin în numele ei şi al fiului ei să mijlocească pacea cu Prusia. Habsburgii ar fi gata să renunţe la toate pretenţiile rezultînd din tratatul bavarez şi s-ar mulţumi cu cedarea unui minuscul teritoriu, a ţinutului Inn."

Asta era într-adevăr o ştire mare. Poziţia Franţei devenea mult mai puternică dacă aliatul austriac renunţa la războiul nenorocit, oricum pierdut, şi căpăta mînă liberă. Louis, căruia războiul austriac îi stătea ca o piatră pe suflet, va resimţi o uşurare enormă şi va fi dispus să facă concesii în alte chestiuni. Acum se va putea negreşit obţine de la el semnătura pentru împrumutul american.

„Trebuie să ne ducem imediat dincolo, excelenţă", îl grăbi vesel Vergennes. „Mergeţi singur, prietene, răspunse trist Maurepas. N-am astăzi dispoziţia necesară ca să mă pot în-

fățișa regelui." Vergennes fusese atît de emoționat de propriile sale știri, încît observă abia acum ce întristat era colegul său. „Dar, pentru dumnezeu, ce s-a întîmplat?" întrebă el.

Maurepas istorisi, Vergennes se liniști, totuși își manifestă compătimirea și-și formulă amplu condoleanțele.

Dar, diplomat abil, își dădu repede seama de părțile bune ale fiecărei nenorociri. Insinuă, în cuvinte meșteșugite, că tocmai acum, după supărarea ce-i pricinuise Coroana, Maurepas ar putea obține multe de la rege.

Louis se înapoia de la vînătoare roșu de ger și bine dispus, cînd Vergennes îl întîmpină cu vestea cea bună. Fața sa grasă, blajină, strălucea de mulțumire. Era într-adevăr minunat că împăratul roman, cumnatul său, devenise rezonabil. Deci se mulțumea cu ținutul Inn. Asta era cumpătat, era cuminte. Teritoriul Inn era un ținut mititel, era într-adevăr o cucerire simbolică numai, pe care Friedrich al Prusiei o va ceda negreșit cumnatului său. „Ținutul Inn — lămuri el cu importanță, mîndru de memoria sa — are o singură localitate de care merită să se vorbească. Și aceasta este cu totul neînsemnată, are cîteva sute de locuitori, sigur că sub o mie, e un orășel care se cheamă Braunau." Alergă imediat la hărțile sale și se bucură nespus cînd hărțile îl confirmară.

A mijloci pacea, asta era tocmai ce-i plăcea lui Louis al șaisprezecelea. Spre uluiala ministrului său, începu să fredoneze ca pentru sine un cîntec vechi, care fusese popular în hale cu patruzeci de ani în urmă, pe timpul încheierii păcii din 1735. „Zise regele către împărat: / Marș, ieși acum din țara mea / Bătrîne cufurit, vezi bine că e pace. / De pîrjolit, de incendiat nu se mai poate, / Este pace, maiestate, / Pupă-mă în dos, maiestate. / Diridam, diridum, diridumdum."

Louis simți o mică bucurie răutăcioasă gîndindu-se la cumnatul său, Josef, al cărui plan se năruise atît de jalnic. Dar ea se topi în sentimente mai nobile. Acum, că nu mai avea mult pînă să devină tată, simțea o adîncă recunoștință față de omul care l-a sfătuit să-și facă operația, și-l compătimea pe ambițiosul Josef, ratatul cuceritor al lumii. Dar simțea totodată o satisfacție adîncă, sinceră și pentru Josef, că scăpase de marea crimă a războiului. În definitiv, pînă la

urmă va mai căpăta și un teritoriu în plus, ținutul Inn cu acel Braunau. Dar înainte de toate, și aceasta îi încălzea sufletul, augusta doamnă mamă va scăpa de grijile războiului.

Era gata să facă tot ce-i stă în putere ca să șteargă de pe fața pămîntului conflictul dintre Habsburg și Prusia. Dar își dădea seama că Josef, care desigur că acum era de două ori mai sensibil, va trebui să fie tratat cu cea mai mare prudență. Pacea era pe-aproape, dar dacă s-ar face vreo greșeală, iute și-ar lua zborul. „Ce măsuri propuneți să luăm mai întîi, excelență?" îl întrebă pe ministrul său.

Vergennes știa precis cum trebuia să se poarte cu Mercy și cum cu ambasadorul prusac. Dar nu voia cu nici un chip să lase să treacă minunata ocazie a mijlocirii păcii, fără a obține consimțămîntul regelui pentru împrumutul american. Era precaut, voia să meargă la sigur; de astă dată Louis, care era pe-atît de greu de mînuit pe cît era de obtuz, nu trebuia să-i scape. Pentru a-l ține bine, avea nevoie de ajutorul îndureratului Maurepas. Rugă deci pe rege să-i lase ceva mai mult răgaz, ca să reflecteze asupra acestei delicate chestiuni. Dacă este permis, va prezenta mîine sau poimîine, împreună cu colegul său Maurepas, un raport despre măsurile ce trebuiesc luate.

În momentul cînd Vergennes pomeni de numele lui Maurepas, Louis fu uimit că acesta lipsește. Știri de asemenea importanță, cei doi primi sfetnici ai săi i le aduceau de obicei împreună.

„Dar unde e Maurepas? întrebă el îngrijorat. Cum de n-a venit și mentorul meu? Unde l-ai lăsat?" — „Contele e tare amărît", răspunse prudent Vergennes.

Louis clipi nedumerit. „Amărît? Dar pentru ce e amărît?" întrebă el prostește.

Vergennes răspunse cu glas scăzut, accentuînd cuvintele cu înțeles: „Din cauza pisicii, sire".

Louis nu pricepu. „Ce fel de pisică? întrebă el. Ce-au de-a face pisicile cu războiul austriac? Nu înțeleg nimic." — Vorbesc de pisica Gris-Gris, sire, îl lămuri Vergennes. Era singura bucurie a contesei. A fost rănită cu o unealtă de fierărie, cu un vătrai, dacă sînt bine informat.

Acum Louis înțelese. „Va să zică mîța care a pătruns în fierăria mea era pisica lui Maurepas? întrebă el stingherit.

Şi e rănită grav?" — „Dacă sînt bine informat, sire, pisica a murit." „Bună treabă am făcut", se văietă Louis, tare abătut. „Să vă spun sincer, sire — zise Vergennes — nu l-am mai văzut niciodată pe prietenul meu Maurepas atît de deprimat." — „E de înţeles — regretă Louis, plin de remuşcări — contesa este o doamnă cu mult temperament." Se gîndea la propriile sale sentimente cînd făcea ceva ce stîrnea nemulţumirea Toinettei. „Atunci n-are zile bune, sărmanul, continuă el. E îngrozitor că pisica a murit. Am vrut doar s-o alung, şi animalul a şi murit. Ştii ce, Vergennes — spuse el înviorîndu-se, trebuie să îndrept lucrurile. Mă duc imediat la Maurepas, la mentorul meu, ca să-mi exprim regretele."

Se duse pe loc la Maurepas.

Acesta se gîndise între timp ce ispăşire să-i impună elevului său. Nu era răzbunător din fire, dar nu voia să fie el singurul care să suporte consecinţele durerii contesei; era hotărît să arunce asupra lui Louis o parte din ele. Mai era şi politician, un om de stat abil, cu o experienţă de aproape şaizeci de ani; ar trebui să-şi vîre dracul coada ca să nu poată el scoate foloase din moartea pisicii.

Un lucru era sigur: trebuia să-l facă pe Louis să guste toată grozăvia durerii ce o produsese şi, totodată, trebuia să exploateze căinţa tînărului monarh, ca să-i obţină semnătura pentru împrumutul american.

Dar asta nu era o pedeapsă suficientă. Vergennes avea dreptate: ca să se obţină cele 25 de milioane pentru doctorul Franklin, era de ajuns să profite de încheierea favorabilă a războiului austro-prusac. Moartea pisicii cerea o ispăşire mai aspră. Cînd contesa a enumărat păcatele îndărătnicului Louis a pomenit, pe lîngă felul rău în care s-a purtat cu Franklin, şi nedreptăţile pe care monarhul le-a făcut protejatului său şi al ei, Pierre Beaumarchais. Tot era supărat omul de stat progresist Maurepas că nu putuse obţine reprezentarea publică a lui *Figaro*. Acum, Louis va trebui să-i acorde şi autorizaţia pentru această atît de drăguţă comedie.

Deci, cînd Louis intră stînjenit la el, bătrînul stabilise exact ce voia să-i ceară. Faptul că Louis venise în persoană şi atît de repede, îl îndemna cu atît mai mult să insiste pentru semnarea împrumutului cît şi pentru autorizarea reprezentării lui *Figaro*.

Se ridică așa cum era, înfășurat în cuverturile și șalurile sale. „Dar stați jos, stimată excelență", îl rugă Louis. Bătrînul rămase însă în picioare, se înclină adînc și spuse cu fața întunecată: „Vă mulțumesc, sire, că-mi dăruiți onoarea vizitei dumneavoastră. Am auzit că împăratul roman vă roagă să-i mijlociți pacea. Prea supusele mele felicitări, sire." — „Mulțumesc, mulțumesc, iubită excelență, spuse stînjenit Louis, care venise pentru altceva. Dar acum ședeți, vă rog, insistă el din nou. Aud, spre părerea mea de rău, că nu sînteți bine. Vechiul, durerosul dumneavoastră reumatism, desigur." — „Nu atît asta, sire — răspunse Maurepas încruntat — cît mîhnirea. Pierderea pisicii a tulburat mult pe iubita mea contesă." — „Îmi pare sincer rău că animalul a trebuit s-o pățească. Înțelegeți, pisica s-a ivit deodată în fierăria mea, a făcut un zgomot groaznic și a dat toate peste cap." — „Înțeleg, sire, Gris-Gris era o pisică bine crescută, dar se poate ca într-un loc străin să se fi comportat sălbatic. Oricum, o asemenea pedeapsă n-a meritat." — „Desigur că n-am vrut să-i fac nimic, răspunse Louis amărît. Mă cunoașteți și mă veți crede. Am voit să alung pisica, asta-i tot. Îmi pare grozav de rău că lucrurile au ieșit așa." — „Vă mulțumesc pentru compătimirea dumneavoastră, sire, va fi o consolare pentru contesă." — „Voi exprima eu însumi lui *madame* de Maurepas condoleanțele mele, verbal și în scris, declară Louis. Și dați ordin să se pună pisicii o mică piatră funerară pe cheltuiala mea." — „Cunosc mărinimia dumneavoastră, sire", îi mulțumi Maurepas.

Louis găsi că s-a scuzat suficient și se crezu îndreptățit să părăsească tema neplăcută. „Ce spuneți de știrea cea mare de la Viena? întrebă el. Nu e minunat că Josef s-a hotărît la o atît de lăudabilă cumpătare? Vergennes mi-a promis, scumpe conte, că va lua contact cu dumneavoastră, căci trebuie să-l vedeți doar de îndată pe Mercy și să scriți la Viena și la Potsdam." — „Voi face tot ce se va putea, răspunse cam rece Maurepas. Va trebui însă să las partea cea mai importantă a treburilor pe seama colegului Vergennes, căci mă tem că ceea ce pot să fac nu va fi prea bun. Mă simt obosit și deprimat. Nu numai supărarea contesei îmi apasă sufletul, mă deprimă și faptul că problema împrumutului american se tărăgănează atît. Tocmai acum, cînd cuvîntul nostru trebuie

să aibă greutate la Viena şi la Potsdam, aceste curţi trebuie să fie convinse că coroana procedează energic şi consecvent. Dar felul în care noi tratăm chestiunea împrumutului american nu poate trezi o asemenea convingere. Aliaţii noştri au nevoie de acest împrumut, colegul Vergennes şi cu mine le-am făcut promisiuni. Asta se ştie, şi faptul că aceste promisiuni n-au fost încă îndeplinite creează în mod necesar impresia că guvernul şovăie şi e nehotărît. O astfel de impresie va periclita însă eficacitatea tuturor demersurilor noastre. Chiar şi acţiunea de mijlocire prevăzută va suferi de pe urma acestei şovăieli. Căci Friedrich este un bun cunoscător de oameni, iar contele Mercy e viclean. Vor fi tratative grele."

Louis tăcea supărat. Bătrînul ministru continuă după puţin, încet, dar apăsat: „Nu mai sînt tînăr, sire. Nu pot trata chestiunea austriacă, nu pot face serviciul meu aşa cum aş dori, dacă mi-e capul plin de grijile americane."

Louis asculta cu o mînie neputincioasă. Simţea ameninţarea ce se ascundea pe după cuvintele meşteşugite ale lui Maurepas. Bătrînul era supărat pentru că-i pricinuise necazul cu pisica. Dacă nu aprobă împrumutul, bătrînul va demisiona.

Louis ştia că pînă la urmă va trebui să cedeze în chestiunea americană. Dar gîndul noii înfrîngeri îl revolta totuşi. Datorii de un miliard. Cifra aceasta fantastică, nemaipomenită, va fi atinsă încă în primele luni ale anului viitor. Aci, pe perete, în camera primului ministru, atîrna obraznic portretul nesuferit al rebelului. Oriunde se ducea, Louis dădea peste el. Primul său sfetnic nu s-a sfiit să-l dăruiască Toinettei şi acum trebuia să rabde revoltătorul portret în camera reginei. Iată cum îl priveşte de sus, nesăţiosul Franklin, cum se uită de rece, sever, arogant şi sigur de victorie, cu o privire pe care o simte că-l străpunge şi că trece dincolo de el.

O mare oboseală îl cuprinse deodată pe omul tînăr şi gras, o neţărmurită dorinţă de a nu mai trebui să se încordeze, de a nu se mai apăra, de a nu mai fi obligat să lupte. „Ei da, ei bine — zise el — voi vorbi iar cu Necker. Am să aprob împrumutul. Dar numai după ce va naşte regina, adăugă el repede. Şi banii nu trebuie trimişi Congresului, nu vreau să am nimic de-a face cu aceşti pungaşi şi escroci. Toate mandatele trebuie să fie emise pe numele generalului

Washington personal. Atunci, cel puțin, vor fi întrebuințate pentru nevoile războiului și nu pentru afaceri particulare necurate."

„Vă mulțumesc, sire", zise Maurepas. Și imediat adăugă: „Și deoarece vă găsesc într-o dispoziție atît de binevoitoare, lăsați-mă să vorbesc de a doua grijă ce-mi răpește somnul".

Louis nu-și ascunse supărarea. Cele 25 de milioane nu erau de ajuns pentru pisica moartă? Prea era pretențios bătrînul.

Maurepas nu se lăsă intimidat. „Starea de spirit a parizienilor nu este bună. Se socoate că realizările noastre militare nu corespund marilor impozite de război. Ar trebui să facem ceva, sire, să îmbunătățim starea de spirit. Din timpurile cele mai vechi, nu există decît două mijloace pentru aceste scopuri: pîine și jocuri. Deoarece însă nu putem da mai multă pîine, ar trebui să dăm parizienilor mai multe comedii."

Louis înțelese imediat unde voia Maurepas să ajungă. Desigur că era iar vorba de răzvrătitorul de Caron și de piesa lui indecentă. Mai întîi, bătrînul îl plictisise cu doctorul Franklin și acum îl scotea la iveală pe individul Caron. El, Louis, era singurul vinovat. După ce l-a închis pe individ în institutul de corecție pentru „zoologia" lui, ar fi trebuit să rămînă neclintit și să nu-l mai scoată de acolo. În nici un caz n-ar fi trebuit să-i permită tipărirea nerușinatei comedii.

Dar cel puțin nu îngăduise să fie jucată în public. În privința asta va rămîne neclintit, chiar dacă bătrînul său mentor se vaietă și amenință. Spusese *niciodată* și nu va admite niciodată o reprezentație publică.

„Dacă vă gîndiți la reprezentarea faimoasei piese *Figaro*, excelență — zise el țeapăn, dar gușa îi tremura — atunci trebuie să vă fac atent că la spectacolul dat de defunctul Vaudreuil au fost admiși exclusiv domni și doamne de la Curte. Lor nu mai avea ce să le strice. Și numai de aceea am permis reprezentația. Dar de la început am atras atenția că nu voi permite o reprezentație publică a piesei. Nu permit ca poporul meu să fie otrăvit cu o nesupunere obraznică și cu o desfrînare zgomotoasă. Dumnezeu a răpit pe cel mai zelos sprijinitor al piesei, pe Vaudreuil. Mă mir, excelență, că dumneavoastră aveți acum ambiția să-i luați locul."

Louis nu spusese încă niciodată cuvinte atît de tari mentorului său; se aștepta ca Maurepas să dea iute înapoi. Dar acesta socotea că dacă nu exploatează acum ocazia favorabilă de a impune piesa progresistă, nu o va mai face niciodată și se va bucura de o faimă proastă în ochii posterității. Deci, nu cedă. De fapt nu-l contrazise, dar ședea înfășurat în păturile și șalurile sale, fără putere, răpus de ani, încovoiat de durere și mîhnire și se uita cu tristețe la fața grasă, mîniată a monarhului său, de parcă ar fi fost întruchiparea vie a reprobului.

Drept care Louis își pierdu avîntul și fu cuprins de remușcări. Încercă să-și dea curaj și zise: „Excelență, vă rog să vă amintiți că am spus: *niciodată*". Dar nu mai era nici o demnitate și nici o forță în acest *niciodată* și Maurepas știa că a cîștigat. „Dar tocmai asta nu trebuia să spuneți, sire, — răspunse el cu o dojană blîndă — și deoarece ați spus-o, trebuie acuma să reveniți. Există împrejurări care sînt mai puternice chiar decît cuvîntul unui rege." Louis fornăi puțin pe nas. „Să aud una ca asta din gura dumneavoastră, excelență — zise el — mă cuprinde mirarea." Maurepas replică neobișnuit de bărbătește: „Poate că mîhnirea mi-a dat îndrăzneala aceasta".

Louis, căruia i se amintea din nou de vinovăția lui, se ghemui amărît pe scaun. „Interzicerea piesei — trase Maurepas concluzia — irită orașul. Strică starea de spirit favorabilă războiului. Retrageți interdicția, sire. Călcați-vă pe inimă. Războiul cere sacrificii de la noi toți."

Louis se ridică de pe scaun, umblă prin odaie cu pasul său tîrșit. Ce moșneag cinic. Îi spunea direct în față că, dacă a acceptat războiul, trebuie să cedeze și în privința lui *Figaro*. Și bătrînul, din păcate, avea dreptate. O dată ce a făcut primul pas, trebuia să meargă mai departe pe calea pieirii, tot mai repede. Trebuia să-l încarce cu milioane pe Franklin. Trebuia să dea frîu liber rebelului, desfrînatului Caron.

Spuse arțăgos: „Dar cer ca un cenzor de încredere să suprime toate pasajele necuviincioase". — „Bineînțeles, sire, răspunse spășit Maurepas. Credeți că *monsieur* Lenoir va lăsa să se spună un cuvînt dubios pe scena dumneavoastră?"

Louis, înseninîndu-se după o scurtă tăcere, zise confidențial: „O să vezi, dragul meu conte, că dacă se vor șterge pasajele necuviincioase, comedia va fi așa de plictisitoare, încît va cădea". Bătrînul își strîmbă într-un zîmbet subțire buzele uscate. „Poate că *Figaro* va cădea, sire, dar de o sută de ori la rînd." Louis se uită la ministru clătinînd din cap. „E ciudat cum vă vrăjește pe toți acest individ. De altminteri — mai adause el repede — voi da această aprobare, dacă o voi da, abia după ce va naște regina."

„Minunată idee, sire, recunoscu respectuos Maurepas. Nici nu puteți găsi, cu ocazia nașterii *dauphin*-ului, o mai frumoasă dovadă de bunăvoință față de capitala dumneavoastră, decît aprobarea de a pune în scenă această piesă delicioasă, și nici față de americani una mai nobilă decît împrumutul acela." Se ridică în picioare, făcu o plecăciune adîncă și spuse: „Vă mulțumesc, sire, în numele orașului Paris și al Statelor Unite. Și acum veniți, scumpul și tînărul meu rege, îl îndemnă el. Mergem la contesă, îi întindeți mîna, îi comunicați personal milostivele hotărîri și peste tot va domni împăcare și înțelegere."

Pierre pregăti reprezentația cu toată puterea sa de muncă și cu toată energia sa nestăvilită. Întîi trebuia salvat din text tot ce se putea salva.

Șeful poliției era foarte neliniștit de toată povestea aceasta. Louis dăduse dispoziția să se suprime toate pasajele necuviincioase, iar prudentul *monsieur* Lenoir numise ca cenzor pe un om de care putea fi sigur că va cerceta cu amănunțime loialitatea și conținutul moral al fiecărei fraze, pe abatele Suard, dușmanul literar cel mai îndîrjit al lui Pierre. Acesta alergă imediat la Maurepas și însărcinarea îi fu retrasă abatelui.

După multă ezitare, *monsieur* Lenoir încredință delicata sarcină unui oarecare *monsieur* Coquely, un domn tare pedant. Acesta era mai ales preocupat să suprime un număr cît mai mare posibil de cuvinte. Aduna într-una cu grijă cuvintele suprimate, se preocupa mai puțin de cuprinsul lor. Pierre și Gudin se tocmeau cu dînsul pentru anumite pasaje și Pierre îi oferea în locul unor fraze scurte, la care ținea, să taie altele mai lungi. De altminteri, Gudin era mult mai înda-

rătnic decît Pierre. „Dacă dumneavoastră — se înverşuna el — pretindeţi de la *monsieur* de Beaumarchais să şteargă această frază, îi cereţi să-şi îngroape piesa cu propriile sale mîini." Altă dată îl apostrofa pe cenzor: „Dacă *monsieur* de Beaumarchais ar permite această tăiere, ar semăna cu Medeea care-şi omoară propriii ei copii". În sfîrşit, fură scoase 2022 de cuvinte, ceea ce era foarte mult şi *monsieur* Coquely era mîndru. Dar între numeroasele cuvinte tăiate nu erau multe de care să-i pară cu adevărat rău lui Pierre şi astfel toată lumea ieşi bine la socoteală.

Monsieur Lenoir citi manuscrisul în ultima redactare, aprobată de cenzor. Fără îndoială se făcuseră ştersături neobişnuit de ample, 2022 de cuvinte, dar comedia era tot atît de dubioasă ca înainte, bătea prin ea un vînt nelegiuit. *Monsieur* Lenoir citea, şi citea, şi nu îndrăznea să permită şi nu îndrăznea să interzică. Puse să se întocmească o listă exactă a pasajelor suprimate, se înarmă cu manuscrisul şi cu lista, îşi luă inima în dinţi, se duse la Louis şi rugă respectuos pe regele preacreştin să dea el însuşi ultima hotărîre.

Louis se uită încruntat la manuscris şi la listă. Se simţea obosit. Manuscrisul era frumos legat şi lista curat scrisă. Dar nu voia să-şi murdărească mîinile şi ochii, atingînd şi citind abjectul manuscris. Nu mai voia nici să vadă, nici să audă nimic despre impertinenta comedie. Doar tot nu putea face nimic împotriva puhoiului crescînd de noroi. Era sătul pînă-n gît de Caron, de memoriile, piesele, vasele şi afacerile lui.

Dar *monsieur* Lenoir stătea în faţa lui şi aştepta, şi voia să capete o dispoziţie. „Dar cîte pasaje au fost şterse?" întrebă Louis leneş şi îmbufnat. Şeful poliţiei se uită pe listă. „Sînt cincizeci şi trei de pasaje şterse, unele scurte, altele lungi. În total s-au tăiat 2022 de cuvinte", zise el triumfător. „Hm — făcu Louis mulţumit — 2022, aşadar *monsieur* Coquely al dumneavoastră a făcut treabă serioasă." Şeful poliţiei se înclină măgulit. Dar Louis se agăţă de speranţa pe care o mai exprimase faţă de mentorul său. „Dacă au fost tăiate 2022 de cuvinte — meditä el cu glas tare — 2022 de cuvinte necuviincioase şi provocătoare, comedia devine atît de plictisitoare, încît va cădea cu siguranţă." — „Pot să înţeleg deci, sire — întrebă *monsieur* Lenoir, dornic să aibă o dezlegare — că binevoiţi a nu mai ordona alte ştersături?" — „Ei da, ei

bine, răspunse Louis. Dar n-ați uitat, *monsieur* — adăugă el repede și aspru — să se atragă atenția actorilor de la *Théâtre Français* că despre reprezentația plănuită nu este voie să se afle nimic înainte de a naște maiestatea-sa regina."

Bucuria lui Pierre nu putu fi diminuată de scurta amînare, pe Désirée însă o supără această ultimă și prostească încercare de a mai tărăgăna reprezentația. Ce naiba are de-a face faptul că Toinette va naște, cu *Figaro?* Apoi însă, tocmai această șicană îi dădu o idee. Dacă domnii doreau cu tot dinadinsul să amestece ambele chestiuni, li se putea face pe plac.

Exista obiceiul ca, la prima plimbare cu trăsura a reginei, după nașterea unui prinț sau a unei prințese, teatrele capitalei să ofere populației Parisului reprezentații gratuite. Désirée propuse lui Pierre să fixeze pentru premiera lui *Figaro,* ca reprezentație gratuită pentru cetățenii și cetățenele din Paris, tocmai ziua aceea.

Pierre, obișnuit cu proiecte îndrăznețe, fu uimit de atîta impertinență. Mintea lui ageră cuprinse de îndată foloasele și pericolele planului. Sigur că era ademenitor să faci din premiera comediei o reprezentație populară. Dar în fond, *Figaro* fusese scris pentru un public deprins să-nțeleagă repede întîmplări complicate și un dialog spiritual, iute, pretențios. Va gusta oare publicul unei reprezentații gratuite o asemenea piesă? Și, înainte de toate, nu va vedea regele în acest proiect o nouă provocare? Nu i se oferea astfel un pretext să interzică din nou reprezentația sau s-o mai tărăgăneze?

Dar tocmai faptul că riscul era atît de mare îl atrăgea pe Pierre, și după o cumpănire de nici măcar două minute, se înflăcără pentru această idee.

Nu era ușor să-i faci pe artiștii de la *Théâtre Français* să accepte proiectul. Dar Pierre se entuziasmase și le vorbi domnilor și doamnelor cu insistență, găsea într-una argumente noi, învingea toate obiecțiile. Cînd regele își poftește poporul la teatru, atunci trebuie să-i ofere ce e mai bun. Și ce putea fi mai bun decît premiera unei piese mult așteptate, jucată de artiștii celui mai bun teatru din lume? Asemenea argumente nu puteau fi combătute, nu era cu putință de găsit contraargumente.

În cele din urmă, artiștii prinseră gustul unui plan atît de îndrăzneț și se învoiră să-l ducă la îndeplinire.

La naşterea unui „copil al Franţei", Curtea trebuia să ia un şir de măsuri, în conformitate cu o etichetă complicată şi, cu prilejul apropiatei naşteri a copilului Toinettei, mulţi curieri trebuiră să bată drumurile între Paris, Madrid şi Viena, pînă ce toate amănuntele să fie dezbătute şi rezolvate satisfăcător.

Naşii urmau să fie Maria Theresia şi regele Carlos al Spaniei. Maria Theresia avea să fie reprezentată de *madame* Joséphine, soţia prinţului Xavier căci, după regină, ea era doamna cea mai mare în rang. Trebuiau pregătite daruri pentru toţi cei ce aveau de-a face cu naşterea. Împărăteasa trimise din timp ambasadorului ei, Mercy, daruri de tot felul, inele şi brăţări, ceasuri şi tabachere, pentru *madame* Joséphine, pentru prinţesa Rohan, ca guvernantă a „copiilor Franţei", pentru doctorul Lassone, pentru mulţi alţii încă, şi dădu dispoziţii precise pentru distribuirea lor. Dar în urma frămîntării şi a enervării ce-i pricinuiau tratativele de pace cu Prusia, dădu cu privire la daruri dispoziţii care apoi nu-i mai plăcură. Nu va fi oare jignită *madame* Joséphine, cea mai mare în rang, dacă prinţesa Rohan va primi, exact ca şi ea, o brăţară cu portretul împărătesei ? Nu, Mercy să nu dea brăţara lui *madame* Joséphine, ci tabachera cea mică cu portretul împărătesei, şi să explice că portretul acesta fusese lucrat de renumitul pictor Wertmüller. Astfel îl instrui pe ambasador cel de al doilea curier special sosit imediat după primul.

Acestea erau ordine care nu-i pricinuiau bătaie de cap contelui Mercy. Din păcate însă, un alt ordin al suveranei sale se dovedi nerealizabil. Maria Theresia nu voia să aştepte ştirile nici un minut mai mult decît trebuia, şi-l rugase pe Mercy să redacteze anticipat raportul său despre eveniment, aşa ca să nu aibă de intercalat decît data şi sexul copilului. Contele Vergennes protestă însă împotriva acestei proceduri. Nu ambasadorul austriac din Paris, ci cel francez de la Viena avea privilegiul de a comunica fericitul eveniment Curţii imperiale. Vergennes ceru deci ca curierul lui Mercy să plece abia cu patruzeci de ore după curierul său, iar *monsieur* Lenoir trebuia să ia măsuri speciale pentru supravegherea curierilor ce plecau din Paris ; căci Vergennes se temea ca şiretul şi invidiosul Mercy să nu-i nesocotească prerogativele.

Doica mult căutată fusese găsită între timp. Era de la țară și, după mărturia multor medici și preoți, era curată și la trup și la suflet. O chema *madame* Poitrine. Mercy raportă împărătesei că făcea o impresie neobișnuit de bună, iar Toinette scrise mamei sale că ascultă de pe acum cîntecele de leagăn ale lui *madame* Poitrine.

Autorii de pamflete se străduiau din răsputeri să pună la îndoială legitimitatea copilului ce încă nu se născuse. Foi volante, punînd întrebarea cine o fi tatăl, circulau în toate cartierele din Paris și *monsieur* Lenoir avea de lucru. Chiar și regelui i se aruncă pe fereastră un voluminaș cu poezii obscene. O anchetă fu ordonată, dar curînd se renunță la ea, urmele se opreau chiar în palat, în apartamentul prințului Xavier.

Biserica, Parisul, toată țara luau parte cu însuflețire la ultimele săptămîni ale sarcinii Toinettei. Arhiepiscopul de Paris puse să se citească rugăciuni din două în două zile. Din provinciile cele mai îndepărtate, lumea pornea la drum să ia parte la serbările ce urmau să aibă loc la Paris și Versailles cu prilejul nașterii. Sute de familii aristocratice, care altfel trăiau pe moșiile lor, se mutară la Versailles, să nu scape ziua nașterii, cînd sperau să se pricopsească cu favoruri. În orășelul Versailles nu se mai găsea nici o locuință, iar prețurile alimentelor creșteau. *Monsieur* Leboiteux, antreprenorul cursei cu diligența între Paris și Versailles, mări numărul trăsurilor.

Nașterea era așteptată pentru 16 decembrie. Începînd din ziua de 14, atît doctorul Lassone, cît și prințesa Rohan și alte două doamne ale reginei se aflau permanent în așteptare. Acum „camerele de serviciu" care dăduseră loc la atîtea bîrfeli își îndepliniră menirea : în aceste nopți fură folosite ca odăi de dormit pentru doctor și doamnele reginei.

Trecu 16 decembrie, trecu 17. Chiar și în seara de 18, Toinette se culcă fără semne de dureri.

Dar în această noapte, la ora unu și jumătate, Toinettei îi fu rău și doctorul Lassone declară că a venit momentul. Prințesa Rohan trase clopotul din anticameră. Paji și servitori alergară din toate direcțiile la Paris, la Saint-Cloud, ca să-i adune pe prinții din familia regală și pe membrii consiliului de coroană.

Aceştia, precum şi primii nobili ai regelui, primele doamne de onoare ale reginei, deţinătorii ordinului *Cordon Bleu* şi doamnele care aveau dreptul să şadă pe un taburet, se adunară în camera de joc a Toinettei. Ceilalţi nobili umplură toate apartamentele familiei regale.

Pe şoseaua principală care ducea la Paris, soseau mereu noi pîlcuri prin noaptea friguroasă. O veche datină permitea oricărui cetăţean francez să asiste cînd naşte regina. Cetăţenii aveau dreptul să se convingă cu proprii lor ochi că copilul căruia îi vor fi odată supuşi ieşea într-adevăr din pîntecele reginei şi că nu a fost înlocuit cu un altul, fals.

Administratorii castelului din Versailles luară măsuri pentru primirea acestor oaspeţi. Contau pe mii. Veniră mii, iar lacheii şi gărzile elveţiene avură o noapte grea. Lanţuri şi frînghii solide închideau căile de acces. La timpul cuvenit, medicul personal al reginei va anunţa oficial: *„La reine va accoucher,* regina e pe punctul de a naşte". Nu va trece nici un minut şi strigătul va străbate coridoarele şi va ajunge în curte. Atunci frînghiile, opreliştile vor cădea şi poporul va putea să năvălească în camera Toinettei.

În această cameră de culcare, împrejurul alcovului în care era instalat patul de ceremonie, se aflau şaptesprezece scaune pentru membrii familiei regale, nouă pentru casa Bourbon, opt pentru casa Orléans. Alte cincizeci şi opt de scaune mai mici se aflau în spatele lor, pentru ceilalţi membri ai înaltei aristocraţii şi ai consiliului de coroană. Restul spaţiului — puteau să încapă, dacă stăteau îndesate, două sute pînă la două sute cincizeci de persoane — aparţinea micii nobilimi şi poporului. Louis se temea ca, în îmbulzeala prevăzută, să nu se rupă coloanele şi marile perdele ale alcovului, iar Toinette sau copilul să fie loviţi. De aceea întărise cu propriile sale mîini stîlpii, barele şi perdelele.

Aşadar, în acest alcov albastru şi auriu, în patul de ceremonii mare şi scund, zăcea acum Toinette pe jumătate şezînd. Fusese proptită în perini multe, cu picioarele ridicate în sus. În jurul ei foiau doctorul Lassone, Gabrielle Polignac şi prinţesa Rohan.

Doctorul Lassone părea calm, sigur pe mîna şi instrumentele sale. Dar, sub siguranţa sa de gheaţă, clocotea enervarea. Toată viaţa lui depindea de orele ce aveau să vină. Dacă, cu

sau fără voia sa, mama ori copilul ar păți ceva, era un om sfîrșit pentru tot restul zilelor sale. Dacă lucrurile ieșeau bine, îl aștepta o mare recompensă. Dacă copilul era o prințesă, doctorul primea, după obicei, douăsprezece mii de livre ; dacă era un *dauphin,* pe doctor îl așteptau două mari titluri de noblețe cu privilegiile lor și o gratificație de cincizeci de mii livre. Lassone o cunoștea pe Désirée. Fusese o inspirație bună că i-a pus atunci fără șovăire la dispoziție cele șase sute de mii, pe care apoi, din fericire, nu a trebuit să le plătească. Dar era încă departe de a o fi cîștigat cu totul. Încă n-a putut s-o înduplece să fixeze data căsătoriei. Dacă ar avea acum ghinion, termenul se afla acolo unde se întîlnesc paralelele. Dacă însă femeia aceasta albă, asudată, năștea aici, în mîinile sale, un *dauphin,* atunci își va ajunge ținta încă în iarna aceasta. „Binevoiți, doamnă, să vă lăsați puțin mai pe spate — porunci el — și presați, presați !"

Toinette se încorda. Camera era caldă. Toate încheieturile ferestrelor fuseseră ghipsuite ca să nu pătrundă nici un curent, ea zăcea și transpira în odaia înăbușitoare, plină de lume. Valuri, valuri de roșeață îi treceau pe față. Suferea dureri mari, dar se stăpînea și nu striga. „Numai să nu-mi pierd ținuta acum", își porunci ea. Mama ei a trecut de treisprezece ori prin asemenea ceasuri grele și toți istoriseau cît de curajoasă fusese. „Ah, dacă mama ar fi fost aci !" Gabrielle era o bună prietenă, era liniștitor s-o știe în preajmă, să vadă fața ei îngrijorată. Dar *madame* Rohan o stînjenea, ar fi dorit s-o vadă plecînd. Lassone era necesar și desigur îi aducea ușurare și ajutor, dar o privea atît de fix, încît îi era frică de dînsul.

Deodată durerile încetară, un minut, două minute. Era tare fericită. Va avea un *dauphin,* și va fi ca mai înainte, zveltă, și nu va mai fi greoaie, și va putea juca teatru ca și înainte. Și va avea un *dauphin.*

Apoi durerile reîncepură. Gabrielle îi puse mîna pe spate, foarte delicat, plină de prietenie și de nemărginită milă. „Cît de curajoasă ești, draga mea", spuse ea. Toinette văzu ochii mari, palizi, isterici ai Rohan-ei și-ntoarse imediat capul în altă parte. „Încordați-vă, *madame,* zise Lassone. Totul merge bine, îndată se termină." Vorbea foarte autoritar și ea se silea să-l creadă, dar nu se termină repede. Dimpotrivă, durerile deveniră insuportabile.

„Dumnezeule, o, dumnezeule — se rugă ea — fă ca să nu țip." Și nu țipă. Își mușcă buza pînă la sînge și se gîndea: „Este o *corvée*[1], pentru aceste dureri nu există un cuvînt german. Este o *corvée*, este datoria mea și slujba mea grea și nu voi țipa." Și Gabrielle îi ținea mîna pe spate și doctorul Lassone spuse încet și poruncitor: „Îndată se termină".

Prinții Xavier și Charles ședeau în față de tot. Dacă copilul era un băiat, Xavier pierdea speranța de a se urca pe tronul care-i fusese atît de aproape, precum și titlul de principe moștenitor, iar prințului Charles îi pierea și cea mai slabă speranță. Frații ședeau alături pe scaunele lor și priveau ca la teatru. Prințul Xavier avea satisfacția că dura atît și că Toinette suferea. Uneori îi sufla fratelui său cîte o observație răutăcioasă. „Cel puțin tatăl n-a mai apucat să vadă durerile ei cele mari. Zace în mormînt și se încălzește cu *Cordon-ul Bleu.*" Prințul Charles își zise că este cel puțin o mică consolare, că „*Le Roi de France et l'Avare*" va trebui să scoată bani cu ocazia îmbucurătorului eveniment; el, Charles, se va îngriji de asta. O compătimea pe Toinette că avea de suferit. Cu cît era ea mai frumoasă decît nevasta sa. Grăsunul avea noroc. Din cînd în cînd, prințul mai căsca și tot timpul se gîndea la comentariile veninoase ce le-ar putea face în timpul botezului.

Ochii iuți, pătrunzători ai Dianei Polignac umblau încoace și încolo de la femeia ce năștea la prințul Charles. Slabă, smeadă, cu nasul ascuțit, nu era frumoasă, mai curînd urîtă, dar era prietena oficială a prințului Charles, cu mult cea mai deșteaptă din clica mov și prințul avea nevoie de ea. Îi plăcea să se arate spiritual și, în această privință, depindea de ea. De la moartea lui Vaudreuil, ambițioasa femeie devenise, prin influența ei mare asupra lui Charles, stăpîna clicii mov. Ce se petrecea în această cameră putea să-i fie numai de folos, căci puterea Toinettei asupra grăsunului va crește și, prin aceasta, și puterea ei.

Louis nu stătea un minut locului. Asudînd, îmbrăcat neglijent, bocănea și se fîțîia de colo-colo. Fără nici un rost își croia neîncetat drum prin mulțimea oaspeților săi. Totodată spunea, cu gîndul aiurea: „Scuză-mă, fiule", sau declara cuiva

[1] Corvadă.

pe care nu-l știa nici după nume, nici la față : „Durează grozav de mult, dar nu găsești și dumneata că e extraordinar de curajoasă ?" Apoi rîdea iar cam prostește și spunea : „Treaba bună cere timp".

La un moment dat, alergă sus la fierărie. Pregătise pentru caseta *dauphin*-ului un lacăt cu secret și voia să-l predea de îndată Toinettei. Dar ajuns din nou în odaia ei de culcare, se sperie la vederea numeroaselor fețe care priveau curioase și fără milă la iubita lui soție. Alergă în bibliotecă, în afară de fierărie era singurul loc în care nu se aflau oameni și se ghemui într-un fotoliu, singur pentru un sfert de oră. Fără glas, mișcînd doar buzele, se rugă : „Dumnezeule, fă să fie bine, și dacă am păcătuit cumva, n-o face pe ea să ispășească". Apoi se stăpîni și se înapoie în marea cameră de culcare. Cu greu putură gărzile și lacheii să-i croiască drum.

În camera de culcare, lumea stătea tot ca mai înainte și holba ochii la Toinette ; era îngrozitor de cald, înăbușitor, iar Toinette zăcea cu picioarele ridicate, se vedea că era cuprinsă de dureri. Dar nu țipa, își mușca doar din cînd în cînd buzele. Și, plin de teamă și milă, își dădu seama că buzele ei șopteau cuvinte germane : „Oh dumnezeule — zicea ea — Doamne dumnezeule".

Miile de oameni care se înghesuiau în coridoarele reci, pe scări, în anticamere și în curți, nu-și pierdură răbdarea. Așteptarea cea lungă se preschimbă într-o sărbătoare populară. Negustorii ambulanți îngrijeau într-una de mîncăruri calde, ce li se smulgeau din mîini. Cei care cunoșteau castelul mai dădeau, contra bacșișuri, sfaturi cum se poate pătrunde mai repede în camera Toinettei, de îndată ce vor fi căzut frînghiile. Alții ofereau pe ascuns pamflete răuvoitoare ; nu erau ieftine, dar amatori se găseau. Scurtau, citindu-le, timpul ce-l mai aveau de așteptat, dar erau bine dispuși și nu înjurau, ci rîdeau.

Se iviră zorile tîrzii ale unei dimineți de decembrie. În curți și pe coridoare se lumină de ziuă, dar în camera Toinettei, cu ferestrele acoperite cu perdele, era încă noapte. Lumînările ardeau, fuseseră înlocuite de două ori și aerul devenea tot mai înăbușitor, tot mai greu. Se făcu dimineață, celor ce așteptau în cameră li se servi cafea sau ciocolată și biscuiți. Sosi ora gustărilor și li se servi supă. Și se făcu

amiază. Se făcu ora douăsprezece și treizeci de minute și se făcu douăsprezece și patruzeci.

Deodată, Lassone își întoarse fața către cei ce așteptau și zise răgușit, dar stăpînit : *„La reine va accoucher"*.

Strigătul fu repetat în anticameră și se răspîndi prin coridoare, prin curți ; o larmă sălbatică izbucni, însoțită de tropăituri și alergături. Nu mai puteau interveni nici servitorii, nici gărzile. Oamenii se învălmășeau, se năpusteau asupra celor din anticamere și într-o clipă, așa cum prevăzuse Louis, camera se umplu pînă la refuz. Cei din față, de pe scaunele de onoare, se ridicară și se uitau fix la femeia care se afla în cele mai mari dureri. Cît de arogantă se arăta ea, chiar și acum, cu nasul ei impertinent și buza inferioară habsburgică. Cei din spate se urcaseră pe scaune ; unul se răsturnă cu scaun cu tot. Doi coșari savoiarzi, care cunoșteau bine locul, se cățăraseră pe cămin. „Sîc, sîc — strigau ei triumfători — noi avem locurile cele mai bune, noi vedem tot."

În sfîrșit, sosi și minutul mult așteptat. Din pîntecul Toinettei copilul se căznea să iasă. Lassone, cu mîinile sale lungi dibace, îl ajuta. El văzu primul : era o fată și el pierduse treizeci și opt de mii de livre.

Madame Poitrine, doica, luă copilul și-l duse în camera de alături, să-l scalde și să-l predea guvernantei „copiilor Franței", prințesei Rohan. Louis mergea după dînsa, plin de gînduri încîlcite, mîndru, cu fața grasă, fericit și totodată neajutorat și uluit, ceilalți se grăbeau după el. Nimeni nu se îngrijea de Toinette, numai Lassone.

Deodată, cu vocea sa aspră, poruncitoare, doctorul strigă : „Regina a leșinat. Aer. Deschideți ferestrele. Regina e în pericol." După neînchipuita încordare de a se stăpîni tot timpul, sufocată de aerul stricat, Toinette zăcea leșinată. Strigătul medicului îl trezi pe Louis din amorțeală, pe jumătate fericit și pe jumătate înfricoșat. Cu o grabă și o energie neobișnuită, își făcu loc prin mulțimea speriată, îmbrîncind pe toată lumea și sparse cu pumnul gol una din ferestrele ghipsuite, încît aerul rece, proaspăt, năvăli în cameră. Doctorul Lassone luă sînge Toinettei. După cîtva timp, ea deschise ochii. Louis răsuflă. Rîzînd, stînjenit, nițel cam nerod, se uita prostește la mîna sa tăiată, sîngerîndă.

În acest timp, lacheii, ajutați de gărzile elveține, goniră mulțimea din cameră și dădură jos de pe cămin pe coșarii ce se împotriveau.

Curierii lui Vergennes plecară spre Viena și Madrid. Marchizul de Béon, comandantul gărzii, porni să aducă evenimentul la cunoștința magistraturii orașului Paris, convocată încă de cu zori.

Ceremonialul cerea ca guvernanta „copiilor Franței", prințesa Rohan, să-i facă Toinettei comunicarea că a născut o fetiță și să-i prezinte copilul. Dar mai înainte ca Rohan să se întoarcă din camera alăturată, Gabrielle o înștiințase pe regină că are o fetiță frumoasă, mare, sănătoasă.

Toinette primi enorma decepție mult mai calm decît se așteptase prietena ei. Fericirea că scăpase de suferință și epuizarea avură darul s-o liniștească. „E bine și așa, zise ea. Iar pe *dauphin* am să-l nasc data viitoare — gîndi ea, mulțumindu-se și cu atît. Toți o vor primi rău, dar pentru mine are să fie binevenită. Spuse tare: „Dacă ar fi un băiat, ar aparține statului. Fiica mea îmi aparține mie."

Louis ședea lîngă patul ei. Își legase mîna sîngerîndă cu o cîrpă și fața sa — trecuse cu mîna peste ea — era de asemenea mînjită cu sînge. Lassone voi să-l bandajeze, dar refuză. Ținea mîna foarte albă a Toinettei în mîna sa plină de sînge, înfășurată în cîrpă și-i vorbea blînd: „Sînt așa de fericit, și tu ai fost atît de curajoasă, și tu ești Toinette a mea scumpă, curajoasă, și-ți mulțumesc și sînt atît de bucuros că a trecut." Dar în ochii săi și în inima sa sălășluia consternarea. „S-a zis cu Dieudonné — gîndea el — s-a zis cu Louis al șaptesprezecelea. Este o pedeapsă. Este o pedeapsă că m-am lăsat dus de acest Franklin. Este pedeapsa că m-am înhăitat cu rebelii."

Mercy asistase plin de grijă și compătimire la suferințele fiicei prietenei sale imperiale. Ținea mai mult ca oricare la stricta respectare a ceremonialului. Acum, totuși, se consultă cu Lassone și apoi i se adresară amîndoi lui Louis, spunînd că e absolut necesar să nu fie admiși în camera lăuzei toți cei care în baza titlului lor ar fi avut dreptul la aceasta. Altminteri, se expuneau la riscuri grave. Louis fu imediat de acord și se hotărî ca Toinette să se poată bucura în zilele următoare de liniște și singurătate completă. Aveau să aibă acces la ea

numai cei ce nu puteau fi înlăturați cu nici un chip, membrii familiei regale, doamnele serviciului interior, doctorul, abatele Vermont ; scurt : numai douăzeci și șase de persoane vor împărtăși liniștea și singurătatea ilustrei lăuze.

Decepție și satisfacție răutăcioasă cuprinseră Parisul cînd se află că mult așteptatul *dauphin* nu văzuse lumina zilei. Aparent însă, curtea și orașul erau cuprinse de bucurie. La Paris și la Versailles se cîntau tedeum-uri, pe Place d'Armes, în fața palatului, se pregătea un enorm joc de artificii. Cei doi președinți ai magistraturii orașului Paris se duseră personal la închisori și eliberară datornicii săraci.

Chiar în ziua nașterii, mica principesă fu botezată cu numele de Marie-Thérèse-Charlotte, titlul ei oficial fiind „*Madame Royale*".

Deși raportul său nu putea fi expediat, Mercy scrise împărătesei imediat după solemnitatea botezului. „Fața nepoatei dumneavoastră, *madame* — scrise el — are trăsături frumoase și foarte regulate, ochii mari și o gură neobișnuit de frumoasă. Mi-am permis să ating pielea alteței-sale regale și am impresia că alteța-sa regală este un sugar perfect sănătos."

Chiar în aceeași zi, prima din viața ei, *Madame Royale* dădu cea dintîi recepție. Toți membrii familiei regale, membrii consiliului de coroană și ambasadorii acreditați la curtea din Versailles făcură o vizită micii prințese. Și doctorul Franklin veni și se înclină în fața copilului regal.

Serbările cele mai strălucite erau rezervate pentru ziua cînd regina urma să plece la Paris, pentru slujba de mulțumire de la Nôtre Dame.

Louis, care nu voia s-o expună pe scumpa sa Toinette prea devreme la această oboseală, stabili plecarea pe ziua de 8 februarie, a cincizeci și una zi după naștere.

Se făcură pregătiri de mare amploare. O noapte, o zi și încă o noapte, Parisul urma să fie cuprins de muzică și dans. Regele ospăta gratis lumea cu cîrnați și cozonac, din fîntînile publice avea să curgă vin pentru popor, iar de-a curmezișul Senei avea să se înalțe un minunat foc de artificii.

Toate teatrele pariziene anunțară reprezentații festive. Intrarea era liberă. Regele plătea.

Théâtre Français anunță premiera comediei: *O zi de pomină* sau *Nunta lui Figaro* a lui *monsieur* de Beaumarchais. Intrarea era liberă. Regele plătea.

Anunțul provocă stupoare, rîsete, încîntare. Faptul că Beaumarchais, eliberatorul Americii, eroul războiului, primul dramaturg al lumii, oferea Parisului, în această zi de petrecere, pe socoteala regelui, un spectacol cu comedia interzisă de rege, era o lovitură de maestru. Lumea aștepta cu mult mai multă nerăbdare reprezentația lui *Figaro* la *Théâtre Français* decît procesiunea perechii regale pe străzile Parisului.

Administratorii teatrului aveau foarte mult de lucru. Poporul Parisului fusese invitat, poporul Parisului va veni, poporul Parisului era numeros. Nu se va putea da drumul decît la o mică parte din miile ce vor veni. Dar pe lîngă aceștia, mai cereau locuri alte mii, aristocrații, membrii Curții, rude de ale artiștilor, scriitori, recenzori. Se hotărî să se păstreze un sfert din locuri pentru acești privilegiați, iar celelalte opt sute de locuri să se țină la dispoziția poporului.

Nu veniră mii, ci zeci de mii. Cînd se deschiseră porțile, la ora cinci, se iscă o îmbulzeală sălbatică, bătaie, lumea se călca în picioare. Polițiștii parizieni, cu experiență, abia putură împiedica mulțimea să calce în picioare femei și copii.

În sfîrșit, cu țipete, vaiete, rîsete, locurile fură ocupate. Sosiră și oaspeții de onoare. Un vechi obicei cerea ca, la aceste reprezentații gratuite, locurile cele mai bune să fie rezervate pescăreselor din hală și cărbunarilor. Ca oaspeți de onoare, aceștia sosiră, precum se cuvenea, abia după ce restul lumii se și așezase. Gardienii le deschiseră calea și publicul îi salută cu entuziasm cînd fură conduși la locurile lor, cărbunarii în loja regelui, pescăresele în loja reginei.

Mai apucase vreodată *Théâtre Français* la o premieră un public atît de ciudat? Ședeau alături doamne de la Curte și mănușărese, concesionari generali de impozite și tîmplari, ducese și femei din hală, membrii ai Academiei și ajutori de măcelari, pe scurt: oamenii din Paris. Artiștii erau cuprinși de o frămîntare febrilă, celor mai mulți le și părea rău de propria îndrăzneală. Comedia lui Beaumarchais nu era scrisă pentru un astfel de public. Nu ne aflăm în antica Atenă, va putea oare publicul acesta să înțeleagă frazele impertinente, spirituale ale lui *Figaro*?

În sfîrșit, bastonul ciocăni și cortina se dădu în lături. Spectatorii își suflară nasul, tușiră și mai schimbară încă vreo cîteva cuvinte. Figaro-Préville începu a doua și a treia oară, pînă ce, în sfîrșit, după numeroase „pst, pst" și „vă rog, *madame*, povestiți sfîrșitul acasă", se făcu liniște. Și apoi se auziră primele aplauze, care nu erau lipsite de simpatie și cineva strigă: „Ce a spus? n-am înțeles" și mulți strigară: „Încă o dată, încă o dată", dar se simțea bunăvoința.

Și, cu încetul, oamenii înțeleseră cine erau domnii și doamnele de pe scenă, ce voiau și despre ce era vorba, că adică acest aristocrat voia să se culce cu nevasta acestui bărbat simpatic, care era unul de-ai lor. Nu era un lucru neobișnuit și nici prea emoționant. Dar aristocratul era deosebit de arogant și Figaro, care era de-ai lor, era deosebit de simpatic și de deștept și era amuzant și îmbucurător cum își rîdea de aristocrat. Curînd se dovedi că Pierre, cu instinctul său sigur pentru teatru, scrisese o piesă care putea înfrunta orice public.

Care putea înfrunta tocmai un astfel de public. Da, Désirée îi dăduse lui Pierre un sfat minunat. Curînd, spectatorii acestei reprezentații gratuite, poporul Parisului, prinseră adevăratul gust al comediei. Băgară de seamă că aceste fraze ușoare, elegante, nu erau chiar așa de nevinovate cum păreau, ci erau încărcate de ura și disprețul ce le resimțeau și ei, și că lupta pentru locul din patul cameristei Suzanne nu era de loc numai un joc amuzant. Oamenii rîdeau și erau tare mulțumiți; dar era o mulțumire sălbatică, periculoasă, cum nu mai fusese alta la *Théâtre Français*, și această reprezentație pe care regele o dădea poporului său era o ciudată serbare în cinstea unui prunc regal. Nu o știau, dar o bănuiau. O simțiră cu toții. Nobilii seniori ce se aflau de față rîseră și se bucurară împreună cu ceilalți și resimțiră mai mult decît ceilalți ciudata senzație.

Data trecută, la reprezentația din Gennevilliers, Pierre înlocuise cu pricepere pasajele interzise cu amuțiri subite și cu gesturi. Dar nu putea spera să găsească înțelegere pentru asemenea șiretlicuri la publicul de azi. Désirée credea însă că prilejul festiv permitea oarecare obrăznicie și propuse să se recite curajos unul sau altul din pasajele tăiate. Majoritatea artiștilor dădură înapoi de teamă, în fața unei asemenea

obrăznicii periculoase. Spectatorii însă se arătară a fi neobișnuit de degajați, totul părea posibil și Désirée, cea dintîi, pronunță cu curaj cîteva din cuvintele tăiate. Urmară *madame* Dugazon și, în sfîrșit, șovăitorul Préville. Comisarul de poliție care era de control se neliniști; așa ceva nu se mai întîmplase în tot trecutul de o sută douăzeci și cinci de ani al lui *Théâtre Français*. Dar era o reprezentație festivă, în cinstea lui *Madame Royale*, era o serbare pe care regele o dădea parizienilor săi, scandalul unei întreruperi putea avea consecințe incalculabile. Funcționarul nu îndrăzni să intervină. Artiștii prinseră curaj, rostiră tot mai multe pasaje oprite. Lumea înțelese, aclamă. Artiștii trebuiră să repete de trei ori și uneori de patru ori pasajele periculoase.

Pierre ședea în loja sa cu Gudin și cu prietenul și colegul Sedaine. În trecut, gustase adesea, în închipuire, succesul piesei sale; dar acum îl savura în realitate, cu toate că era un succes de cu totul altă natură. Acest public, poporul Parisului, nu înțelegea nici pe departe farmecul artistic al comediei sale, spiritul ei, așa de bine ca domnii și doamnele de la Gennevilliers. Dar adevărurile cuprinse în piesă, poporul Parisului le înțelegea mult mai bine. Se sperie cînd îi răsună în urechi prima din frazele interzise și-l trecură fiori de spaimă și fericire cînd văzu apoi cu ce bucurie sălbatică asimila publicul tocmai aceste fraze. La începutul reprezentației făcuse cîteva spirite mărunte, blazate; treptat tăcu și în cele din urmă se izolă de cei din jur și nu mai auzea și vedea decît ce se petrece pe scenă și era tot-deauna cu mult mai mult. „Am făcut eu asta? se întreba el. Am vrut eu asta?"

Era ametit. Sedaine îi spuse ceva, dar nu auzi. Vedea și simțea acum cum situațiile pe care le născocise el, cum personajele, frazele sale, cum ceea ce făurise el și se dezvoltase singur mai departe punea acum stăpînire pe poporul din Paris și-i pătrundea pînă-n adîncul sufletului.

Fusese fericit cînd scrisese această piesă, fericit cînd o pusese în scenă, bucuros că poate spune marii aristocrații a Franței adevărul în față. Dar ce simțea acum era altceva, mai profund. În această oră se concentra tot sensul vieții sale. Ceasul acesta, în care *Ziua de pomină* nu numai că a amuzat pe parizieni ca nici o altă piesă pînă acum, ci i-a răscolit, i-a îmboldit să gîndească, i-a revoltat, era cel mai bun pe care

l-a trăit vreodată, mai bun decît oricare ceas de dragoste, decît oricare ceas al succesului comercial sau politic. Cuprinsese în cuvinte tot ce mocnea în oamenii aceştia, fără s-o poată spune sau gîndi, izbindu-i cu ele în faţă, trezindu-i pentru totdeauna la realitate.

„Minerva", îi spuse deodată Gudin şi deoarece părea a nu-l fi auzit, îl înghionti şi repetă: „Minerva". Pierre se înfurie un moment împotriva pedantului care îi strică cu observaţii anoste clipa cea mai bună. Apoi însă zîmbi şi-i mulţumi cu un semn al capului. Îşi amintise. Gudin îi vorbise de cele două feluri de succese, de succesul pe care-l hărăzeşte Mercur cel şiret, zeul dătător de aur şi onoruri, şi de succesele lăuntrice pe care le hărăzeşte Minerva, marea, sublima zeiţă a înţelepciunii, născută din capul lui Zeus. Succese de ale lui Mercur gustase destule. Acum, pentru prima dată, simţea fericirea divină a succesului Minervei. Ştia că era pe o culme pe care nu se va putea menţine. Ştia că un asemenea succes îi este hărăzit omului numai o dată. Dar acum îi era dat şi se bucura din plin de el.

Desigur că şi în această seară, cele mai multe dintre pasajele suspecte rămăseseră pe dinafară. Dar Louis se înşelase, publicul nu găsi piesa plictisitoare. Dimpotrivă, cu cît înainta reprezentaţia, cu atît mai intens o trăia poporul Parisului. Fiecare situaţie, fiece cuvînt, fiece gest aveau efect. O bucurie sălbatică, răzvrătitoare cuprinsese sala.

Doctorul Lassone se găsea printre spectatori. Îl văzu pe Cherubin şi-l auzi; în mintea lui, Cherubin şi Désirée erau totuna. Ovaţiile ce i se aduceau lui Désirée îi umpleau inima de bucurie. Adesea îl chinuise gîndul că, stînd pe scenă, ea aparţinea atîtora. Odată pomenise despre asta în cuvinte prudente, dar ea rîsese pur şi simplu şi el înţelesese că nu era bine să mai repete vreodată asemenea aluzii. Acum o înţelegea. Ea avea dreptate, adevărata ei viaţă se afla pe scenă, în existenţa densă, concentrată, multiplă a actorului. El însuşi se identifica acum cu ceea ce se petrecea pe scenă.

Doctorul Lassone era departe de a fi un revoluţionar, şi totuşi fu şi el cuprins de acea sărbătoare nestăvilită, dar interzisă veselie subversivă ce izvora de pe scenă. Era o emoţie ciudată şi desigur vătămătoare. Viaţa sa era obositoare. Medicul personal al regelui Franţei trebuia să fie veşnic la post,

trebuia să se stăpînească, să respecte un ceremonial strict, pe lîngă aceasta să fie totdeauna cu capul limpede ; de altfel doctorul Lassone avea preocupări ştiinţifice serioase şi multiple, dispunea de puţin timp, nu mai era tînăr şi el, medicul, ştia că o emoţie ca aceasta pe care o resimţea acum avea să-i scurteze neapărat zilele. Dar era dispus să tragă consecinţele şi-şi savura din plin excitarea politică şi erotică. Dori, laolaltă cu ceilalţi, ca viclenia lui Figaro să învingă puterea contelui. Se bucură laolaltă cu ceilalţi cînd, cu toată iscusinţa sa, contele fu tras pe sfoară şi nu putu obţine prima noapte cu Suzanne. Dar mai presus de ceilalţi, el singur, Josèphe-Marie Lassone, gusta fericirea anticipată, copleşitoare, de a rămîne după aceea împreună cu Cherubin.

Şi Mr. John Adams se afla în sală. Se pregătise de plecare, avea să părăsească Franţa săptămîna viitoare. Dar voia să folosească şederea sa pînă în ultima zi, ca să cunoască această ţară stricată, înrobită, în toată nimicnicia ei. De aceea venise aici, să privească şi el cum servilul oraş Paris îşi aclama despotul pentru că a devenit tată. Firește că lucrurile se petrecură cu totul altfel de cum se aşteptase. Dar nu dezaprobă mai puţin publicul francez. Desigur, atmosfera sălii îl cuprindea uneori şi pe el şi se simţea emoţionat ca atunci, în anul şaizeci şi unu, cînd ascultase discursul lui James Otis [1]. Se simţise atunci de parcă ar fi fost băiatul Hannibal, căruia tatăl său Hamilcar îi cerea să depună jurămîntul crunt şi solemn împotriva Romei. Pe atunci, cînd în sala tribunalului se născuse pruncul Independenţa, fusese gata să ridice armele împotriva Angliei şi, o dată cu el, toţi ceilalţi. Cîteodată un sentiment asemănător ameninţa să-l cuprindă şi în cursul reprezentaţiei lui *Figaro*. Dar se stăpînea de fiecare dată şi-şi demonstra cu logică şi cu scîrbă deosebirea dintre situaţii. Nu, nu. Ceea ce mişca această plebe, care chicotea, şi se strîmba de rîs, şi se ţinea de şale, n-avea nimic comun cu dragostea de libertate care însufleţea Lumea Nouă, nimic cu acea independenţă pe care o anunţaseră el şi Jefferson în marea lor *Declaraţie* ; aici nu era decît desfrînare, nesupunere faţă de autorităţi, necuviinţă, lipsă de disciplină. Gloata aceasta, dacă ar fi după ea, nu s-ar da înapoi să pornească

[1] Patriot american (1725—1783), a jucat un rol important în pregătirea războiului de independenţă a Americii.

împotriva unor cetățeni respectabili și să le distrugă avutul. Dar orice-și spunea, nu-i ajuta la nimic și scîrba i se îneca iar în vîrtejul de mînie și rîs ce-i cuprindea pe toți.

Ascuns într-o lojă, ședea *monsieur* Charles Lenormant d'Étioles. Nu s-ar fi căzut să vină și se și codise multă vreme. Se temea ca sentimentele ce-l năpădiseră la repetițiile de la *Menus Plaisirs* și la reprezentația din Gennevilliers, acel amestec greu de îndurat de admirație, ură și desperare, să nu crească și mai mult acum. Dar nu putuse rezista tentației. Și se întîmplă, așa cum se temuse.

La început, interesul său arzător se concentrase asupra lui Désirée. O vedea, o iubea cu pasiune, inima lui era plină de amărăciune și renunțare mîndroasă. Își dădu seama că-și prăpădise viața, cu mîna lui, dintr-o greșeală de neiertat. Pe Jeanne probabil că n-ar fi putut-o păstra niciodată; pe această Désirée, care era și mai savuroasă și mai vioaie, care venea direct din popor, pe ea ar fi putut-o păstra. Dar procedase greșit. În clipa hotărîtoare a sacrificat cea mai mare fericire și bucurie a vieții sale de dragul tentației de a se desfăta de pe urma desperării prietenului său Pierrot.

Iar acesta nu era lipsit de apărare, ci invulnerabil.

Monsieur Lenormant păstra aparențele. Aplauda o dată cu ceilalți, pe jumătate mecanic și pentru că se temea să nu trezească atenția. Bătea din palme fără zgomot, nici n-ar fi făcut-o vreodată altfel, socotind că nu e distins. Doar sufletul îi era pierit. „*Vanitatum vanitas*". Pusese să i se sape aceste cuvinte arogante deasupra intrării casei sale anume, deoarece socotea că știuse totuși să aleagă tot ce era mai bun în viață. Dar zicala grăia adevărul.

Deși o cunoștea atît de bine, piesa îl răpi din nou, simți emoția spectatorilor, sentimentele lor se îmbinară cu ale sale și cu o dușmănie nemăsurată ce-i lua mințile, îndreptată împotriva lui Pierre. Acesta era dușmanul, eternul reproș, negarea veșnică a ceea ce reprezenta el, Charles Lenormant. Acest Pierrot se arunca în brațele a tot ce-i ieșea în cale, ale oricărei plăceri, ale oricărei mîndrii, netulburat de nici o îndoială. Își bătea joc de demnitate, făcea și spunea ce-i trăsnea prin cap, afirma orice voia, era distins sau vulgar, toate îi ieșeau bine și din toate culegea voluptate. Lenormant se mistuia de invidie și poftă. Ce plăcere trebuie să fie să le spui

celorlalți, dușmanilor, părerea, așa de la obraz, cum o făcea individul acesta. Merita, chiar dacă pe urmă te-ar ucide. Dar pe individul acesta nu-l ucideau, îl admirau, îl aplaudau.

Charlot nu mai putea îndura, voia să plece acasă. Nu putu. Trebuia să rămînă pe loc și să asculte mai departe și să-și umple mai departe sufletul și sîngele cu această otravă.

Acum veni monologul, iar Charlot, deși își dăduse seama încă de la Gennevilliers că lungimea monologului nu împiedica pe ascultători să-l guste, nutrea o vagă, absurdă speranță că, de astă dată, pînă la urmă, piesa tot va cădea.

Pierre, Préville și ceilalți șoviăiseră și ei și discutaseră mult dacă pentru această reprezentație n-ar trebui să mai taie din monolog, reducîndu-l la cîteva fraze. Căci, chiar dacă publicul rafinat din Gennevilliers a fost în stare să-l înțeleagă, vor fi oare cărbunarii și femeile din hale dispuși să mai asculte, după patru sau cinci ore, un monolog atît de lung?

Da, erau dispuși. Îi cuprinsese entuziasmul. Și pe actorul Préville îl cuprinse entuziasmul publicului, scoțîndu-l din ale sale. Își spuse, trăi minunatul său monolog cu o pasiune arzătoare.

Uimit, revoltat și totodată fermecat, Lenormant ascultă și văzu cum acest *monsieur* Préville, un om nu prea curajos, devenea tot mai îndrăzneț, mai înflăcărat. Acum venea fraza despre închisori, despre Bastilia. Are să îndrăznească Préville?

Préville nu se gîndise să spună fraza atît de periculoasă, strict interzisă, despre care se știa că tocmai ea stîrnise mînia lui Louis. Nici n-o știa prea bine pe dinafară. Dar era antrenat, începu fraza, o improviză. Imediat după primele cuvinte, se opri speriat. O clipă, publicul rămase surprins, nu înțelese. Unii însă înțeleseră, și izbucniră în rîs, și lămuriră pe ceilalți, și rîsul porni din nou, apoi cineva strigă: „Spune-ne fraza ta, Figaro. Azi e sărbătoare mare." Și alții strigară, și toată sala țipă: „Spune-ne fraza ta". Iar Préville își spuse fraza, fraza despre închisoare, și parizienii chiuiră și strigară copilărește: „La Bastille, vorbește de Bastille".

Lenormant era ametit. Dar mocnea în el o otravă turbată și mai aștepta, înfrigurat și plin de nerăbdare, să vadă dacă actorul va cuteza să spună și următoarea frază interzisă. Căci aceasta era fraza cea mai periculoasă. Încordat la culme, plin

de mînie şi de nerăbdare, Lenormant aştepta, dorea ca Préville să spună fraza şi totodată se temea de ea.

Acum era momentul. Şi iată, Préville veni la rampă. Nu voia să spună fraza în parcul cu castani, nu voia s-o lase să se piardă, nu, spectatorii trebuiau să înţeleagă fiecare cuvînt, să simtă fiece silabă. Înaintă mult spre public, ridică braţele, strînse mîinile pumn şi cu faţa înflăcărată de mînie şi dorinţă, rosti foarte încet, dar nespus de clar, în tăcerea de moarte a sălii: „Ah, de-aş avea pe unul din aceşti mari seniori în mîinile mele". Cum suspina, cum gemea cînd spunea asta. Un îndemn mai sălbatic la revoluţie nu se putea închipui. Şi publicul, într-adevăr, ţîşni în sus. Peşcăresele din loja reginei zbierau, cărbunarii aplaudau cu labele lor uriaşe.

Monsieur Charles Lenormant stătea nemişcat, într-o atitudine elegantă. Nici măcar pe obraz nu îndrăzni să-şi arate frica şi furia fără margini, ci le ferea adînc în piept. Ştia că dacă ar îndrăzni cel mai mic cuvînt de împotrivire, o întrerupere, o fluierătură, spectatorii l-ar sfîşia. Dar în dosul frunţii sale nemişcate era o panică nemăsurată. Erau mulţi de seama lui în sală. Rîdeau o dată cu ceilalţi, aplaudau şi se bucurau împreună cu ceilalţi. Nu vedeau încă nimic aceşti viţei nătîngi. Credeau că ceea ce li se prezintă aici sînt frumoase jocuri arteziene. Cum de nu vedeau că e potopul?

O deznădejde neagră, o tristeţe insuportabilă îi striveau pieptul. Simţea pieirea sa şi a tot ceea ce, în ochii lui şi a celor de o seamă cu el, dădea preţ vieţii.

Veniră apoi cupletele din final şi pe urmă, în sfîrşit şi prea devreme, căzu cortina, iar lumea aclamă pe artişti. Cîţiva strigară: Beaumarchais, Beaumarchais, şi treptat îl strigară mai mulţi, şi tot mai mulţi, şi apoi tot publicul se îmbulzi către mica lojă laterală unde se afla Pierre cu prietenii săi.

Sedaine spuse, şi emoţia îi îneca invidia: „Un astfel de succes este mai rar ca o minune". Gudin zise: „În istoria teatrului nu există decît o singură seară atît de bogată în entuziasm: cînd Parisul a aclamat pe *Irène* şi l-a încoronat pe Voltaire. Dar atunci era un sfîrşit şi astăzi e un început."

Şi lumea striga: Pierre Beaumarchais, Pierre al nostru. Trăiască Pierrot al nostru, eliberatorul Americii, învingătorul de la La Grenade. Şi strigară: Pierre, Figaro, Cherubin. Şi strigară: Pierre, America, Pierre.

Dar Pierre nici nu auzi și nici nu se mișcă. Parcă visa. Nu știuse că faptele sale erau atît de strîns legate cu scrierile sale. Nu știuse că unul și același simțămînt îl împinsese să furnizeze arme pentru America și să scrie monologul lui *Figaro*. Victoria de la Saratoga și această victorie de la Paris erau roadele aceluiași pom. Nu-și dăduse seama. Acum îl lămurise poporul.

Dar chiar fără s-o știe, născuise încă de la început, cu toată ființa, spre această seară. „Prin rîs, transform lumea", de două ori a așezat acest motto în fruntea unei lucrări. Acum se împlinea menirea lui. Acum atinsese culmea cea mai înaltă pe care o poate atinge un om; transforma lumea prin cuvîntul său. Era urmașul lui Voltaire. Publicul acesta, poporul Parisului, i-o confirma prin entuziasmul său, obținuse mai mult cu rîsul său decît chiar cu armele.

I-a fost vreodată hărăzit unui om o asemenea fericire? Se gîndea la tatăl său, hughenotul, care a trebuit să se lepede de credință pentru ca fiul său să poată deveni ceva. Acum, fiul a ajuns ceva. „Cu rîsul, transform lumea". Acum îl răzbuna pe tatăl său împotriva celor ce l-au asuprit.

Încă în aceeași seară, la *Théâtre Français*, societarii hotărîră să așeze bustul lui Pierre Beaumarchais alături de busturile scriitorilor Corneille, Racine, Molière, Voltaire...

Arthur Lee ședea în biblioteca brună și-l aștepta pe doctorul Franklin, ca să-și ia rămas bun. Voia să plece la Philadelphia să primească noi instrucțiuni; avea șanse sigure să fie numit ambasador și pentru Olanda. Odată această chestiune rezolvată, avînd deci din nou o misiune cu caracter dublu, voia să se înapoieze de îndată în Europa. Și atunci, nemaifiind stînjenit de moșneagul megaloman, va arăta el Americii și lumii întregi ce este în stare să înfăptuiască Arthur Lee.

Trecuseră aproape cinci minute de cînd aștepta. Și acum, la ultima întrevedere, îl lăsa să aștepte. Avea multe treburi înainte de plecare și era pură politețe dacă făcea o vizită de adio doctorului *honoris causa*. Dar Franklin era în plin succes și era deci și mai arogant ca înainte.

Franklin era în plin succes. Versailles-ul acordase marele împrumut; convențiile nu erau încă semnate, dar totul fusese

convenit și regele își dăduse cuvîntul. Desigur, împrumutul era acordat armatei și comandantului ei suprem, generalului Washington, nu Congresului. El, Arthur Lee, n-ar fi acceptat o asemenea umilire, dar din păcate nu mai avea dreptul să ridice obiecții.

Durase destul de mult. Probabil că doctorul a tărăgănat tratativele pentru ca împrumutul să nu fie încheiat cît timp el și Adams mai erau emisari. Franklin voia să susțină că împrumutul se datorează numai marelui său prestigiu, voia să treacă drept singurul american care obține rezultate în Europa.

Veni doctorul. Mulțumi politicos lui Arthur Lee că, deși împovărat de treburi, se mai ostenise o dată pînă la el. Mr. Lee se înclină țeapăn. „S-au ivit uneori — rezumă el — deosebiri de păreri între noi, doctore Franklin. Dar trebuie să recunoașteți că mi-am dat sincer osteneala să țin seama de punctul dumneavoastră de vedere." — „V-ați dat osteneala", zise Franklin. „Ar fi fost mai simplu — continuă Arthur Lee — să spun da la tot ce propuneați. Dar interesul țării, pe care amîndoi avem onoarea s-o reprezentăm, cerea să-mi exprim părerea clar și fără ocol." — „Ați exprimat-o clar și fără ocol", răspunse Franklin.

„Dacă voiți să-mi dați scrisori pentru America — zise Arthur Lee — le voi transmite cu plăcere." Doctorul mulțumi politicos ; în sinea lui, hotărî să-și trimită depeșele pe căi mai sigure.

Arthur Lee se ridică. „Îmi rămîne doar — zise el — să vă exprim urări de bine, dumneavoastră și țării noastre, pentru șederea dumneavoastră pe mai departe în acest oraș." — „Mulțumesc, spuse Franklin. Și dumneavoastră, drum bun și vînt prielnic." Arthur Lee se înclină : „Așadar, rămîneți cu bine", zise el. Și cu aceasta, tînărul și acrul domn dispăru pentru totdeauna, după cum spera Franklin, din biblioteca brună și din ochii lui.

În dimineața următoare, doctorul Franklin îl ascultă pe micul său nepot Ben la lecții. *Monsieur* Lefèvre, profesorul, alesese pentru băiat cîteva fraze din clasici, despre prietenie și dușmănie. Micul Ben recită încet, pe latinește și pe franțuzește, citatele culese și doctorul asculta atent.

Într-un anumit loc, Plutarh îl pune pe regele Agesilaos să spună : „Să-ți calci cuvîntul pe nedrept este o nelegiuire ; dar

să-l înşeli pe duşman, nu e numai frumos şi demn de laudă, dar totodată plăcut şi folositor." Iar după ce Xerxes a fost învins în bătălia de la Salamina, Aristide îi zice lui Temistocle: „Mi se pare greşit să-l încercuim pe regele învins şi să-l împingem prin frică la exasperare. Căci atunci nu se va mai aşeza sub un baldachin de aur, ca să privească în tihnă cum se desfăşoară lupta, ci în desperare de cauză, va lua măsurile cele mai bune şi va risca totul. Deci, în loc să-i tăiem toate punţile de retragere, să-i mai construim una, dacă se poate, ca să-l scoatem cît mai curînd din Europa."

„Da, băiete — zise Franklin — erau oameni înţelepţi printre grecii antici. Dar acum vreau să-ţi mai spun ceva." — „Iar ceva important, bunicule? întrebă nerăbdător micul Benjamin. Trebuie să păstrez secretul?" — „Nu, nu e un secret. Vreau să-ţi spun următoarele: este bine să ai un duşman care-ţi pîndeşte orice greşeală, aşa încît să trebuiască să fii totdeauna cu băgare de seamă." — „Eu am mulţi băieţi care nu mă pot suferi — îl asigură micul Ben — pentru că sînt străin." — „Ei, vezi, aici trebuie să te sileşti mai mult ca la Philadelphia, de pildă." — „Dar dacă vreunul mă pîrăşte la doctorul Lefèvre — declară micul Ben — îl bat măr."

Gîndul la Arthur Lee îl frămînta mai mult pe Franklin decît se aşteptase. „În ultima vreme — scrisese el prietenului său Joseph Reed — am avut, cred, plăcerea de a avea un singur duşman serios, pe Arthur Lee. Duşmănia sa o datorez francezilor, care pe mine mă apreciază prea mult şi pe el prea puţin. Ceea ce eu am putut suporta, el însă nu."

Apoi veni ziua în care secretarul de la Motte anunţă surîzînd: „*Monsieur* Malaprop este în biblioteca brună şi vrea să-şi ia rămas bun".

Da, Mr. Adams se plimba încolo şi încoace în biblioteca brună, la picioarele generalului Washington. Avea să se bucure cînd se va termina, în sfîrşit, şederea laolaltă şi colaborarea cu doctorul Franklin. Se purtaseră politicos unul cu altul, dar asta îl costase multă stăpînire de sine. Căci doctorul avea mari păcate care-l puteau scoate din sărite şi pe omul cel mai răbdător. Bătrînul domn crescuse doar într-o epocă de slabă moralitate şi de unde nu-i, nici dumnezeu nu cere. Pe de altă parte, nu i se puteau nega anumite merite. Chiar şi

cele douăzeci şi cinci de milioane a reuşit să le procure în cele din urmă, deşi cu întîrziere şi în condiţii umilitoare.

Mr. Adams socoti de datoria sa să atragă atenţia doctorului, în această ultimă convorbire, asupra periculoaselor însuşiri ale francezilor. Descrise elocvent efectul adînc, insuportabil, respingător al comediei lui *monsieur* Caron. Socotea că întîmplări ca acelea petrecute la reprezentaţia lui *Figaro* trebuie să pună pe gînduri pe oricare patriot american. El, Adams, a considerat alianţa cu Franţa încă de la început ca un rău, din păcate necesar. Felul în care mama Anglia s-a purtat cu fiica ei America era împotriva firii, dar era dureros că fiica a trebuit să se alieze cu duşmanul ereditar al familiei. Şi toată şederea în Franţa fusese pentru Mr. Adams o dovadă unică a faptului că repulsia sa faţă de această ţară, repulsie pe care o împărtăşea cu majoritatea americanilor, fusese perfect justificată. Această reprezentaţie a lui *Figaro* o dovedea şi mai bine. „Credeţi-mă, stimate doctore Franklin — se însufleţi el — întreagă această Franţă, Curtea şi poporul, se află în plină descompunere. Ne-am legat de un cadavru. Vă spun : *jam foetet,* a şi început să pută."

Franklin răspunse politicos : „Sînt un om bătrîn, domnule coleg, şi nu vă înţeleg pe deplin. Spuneţi că reprezentaţia unei comedii foarte progresiste a avut un efect deosebit de răscolitor asupra parizienilor şi de aici trageţi concluzia că toată ţara merge spre pieire. N-aţi dori să-mi explicaţi asta mai pe larg ?"

„Nu trebuie să mă opresc mult asupra antecedentelor reprezentaţiei — începu didactic Mr. Adams — asupra acelui *niciodată* al regelui. Toate astea vă sînt cunoscute. Deci chiar şi simplul fapt că s-a reprezentat dovedeşte cît de şubredă a ajuns autoritatea în această ţară. Dar efectul comediei o dovedeşte şi mai mult. Ar trebui să tragem de aici o învăţătură pentru politica noastră franceză. Pe de o parte, ar trebui să tragem tot folosul din această ţară ce se scufundă, iar pe de altă parte, să ne ferim de o legătură prea strînsă cu un regat al cărui rege absolut are aşa puţin de spus, a cărui clasă dominantă este atît de decadentă şi ai cărui cetăţeni sînt aşa de ahtiaţi după revoluţie." — „Iertaţi-mă — răspunse Franklin— dar tot nu înţeleg bine. Dacă poporul de aici iubeşte tot atît de mult libertatea ca şi noi, cred că asta nu ne

poate fi decît pe plac." — „Vă cer iertare, doctore Franklin — zise Mr. Adams — dar nu pot accepta să se pună pe același plan dragostea de independență și autoguvernare a Statelor Unite cu pofta de schimbări și setea de distrugere a plebei pariziene, care duce dorul tulburărilor și al revoltelor numai de dragul tulburărilor înseși, ca să poată pescui în apă tulbure. Ce am văzut la această reprezentație a lui *Figaro* nu era revolta unui popor care s-a ridicat împotriva unui tiran din interese bine motivate și din cauza încălcării unei convenții, așa cum am făcut-o noi. Plebea, pe care am avut ocazia s-o observ acolo, n-are frîu și cred că nu s-ar opri nici chiar în fața unor oameni atît de liberali ca noi."

„Dar, dacă sînt bine informat — răspunse Franklin — nici ai noștri n-au avut chiar întotdeauna multe scrupule și nici la noi lucrurile nu s-au petrecut fără brutalități nelalocul lor și fără unele nedreptăți. Mă tem, Mr. Adams — continuă el și se îndreptă din spate, avînd deodată înfățișarea de pe tabloul lui Duplessis — mă tem că libertatea și o mai bună rînduială nu se vor putea înfăptui nicăieri în lume fără nici un fel de violență și nedreptate. Probabil că aveți dreptate. Probabil că și poporul francez va lepăda odată frînele și poate că, așa cum ați prezis, această răsturnare va fi însoțită de convulsiuni neplăcute și de fenomene lăturalnice respingătoare. Dar oare, binefacerile nu vor cîntări mai mult decît pierderile? Sînt un om bătrîn și-mi permit cîteodată să visez. Visez la vremuri cînd nu numai dragostea de libertate, ci și un adînc sentiment pentru drepturile omenești va înflori la toate națiunile pămîntului. Visez la o epocă în care oamenii ca noi, oriunde ne-am îndrepta pașii pe această planetă, să poată spune: «aici sînt acasă!» Presupunînd că o asemenea epocă ar putea fi creată, credeți, Mr. Adams, că ar fi prea scump plătită cu vărsare de sînge?"

Mr. Adams ascultă politicos. Dar nu se putu împiedica să nu i se oglindească nemulțumirea pe obraz. În sinea sa gîndea: „Acest Franklin este un om al veacului al optsprezecelea și nu înțelege nimic din ce crește acum. Acest Franklin visează la o lume creată și condusă de ideile filozofilor francezi. Eu însă trăiesc în veacul al nouăsprezecelea. Văd un imperiu *american*, care se întinde și se întinde tot mai departe, ca să fericească lumea și să-i dăruiască libertatea, așa cum

noi o înțelegem!" Dar nu exprimă nimic din toate acestea. N-ar fi avut nici un sens și el venise aici ca să se despartă cu binele de Franklin. Spuse politicos: „Această problemă nu o vom rezolva noi doi astăzi, doctore Franklin".

Apoi scoase un album. „Am promis lui Mrs. Adams — zise el — să rog pe oamenii mari pe care îi întîlnesc în călătoria mea să-i scrie în acest album o maximă și numele lor. Ați voi și dumneavoastră, doctore Franklin, să aveți această amabilitate față de Mrs. Adams și de mine?" — „Cu plăcere", răspunse Franklin și luă albumul. Se gîndi o clipă. Apoi scrise: *„Dei providentia et hominum confusione Helvetia regitur"*. Mr. Adams citi și rămase uluit: „Din providența lui dumnezeu și din încîlcitele greșeli ale oamenilor, Elveția se menține și este cîrmuită?" traduse el neîncrezător. „Da — zise Franklin — este o maximă pe care o citează cu plăcere *monsieur* Necker al nostru. Se pare că expresia este tot atît de cunoscută în Elveția ca și Wilhelm Tell. Nu găsiți că e o expresie bună?" Lui Mr. Adams amintirea lui Necker nu-i era plăcută. „Da, zise el vag. Elvețienii sînt oameni sceptici." — „Dar optimiști, zise Franklin. Ei cred în providență și au creat o republică care durează de o bună bucată de vreme."

Cînd Adams ajunse lîngă ușă, Franklin arătă deodată spre tabloul reprezentînd pe Washington în fața soarelui sîngeriu. „Răsare", zise el. Mr. Adams întrebă uimit: „Cine? Cum?" Franklin replică: „Soarele. L-am întrebat pe pictor și el trebuie s-o știe." Surîse. „Răsare — zise el — în ciuda confuziei oamenilor." Mr. Adams zise: „Așadar, toate bune", și se grăbi să plece. E senil rău, se gîndi el. Ce a îndrugat el acum la urmă, trebuie să-mi notez cuvînt cu cuvînt, ca să-i povestesc lui Abigail. Răsare! E complet ramolit! Și se hotărî să intervină cu toată puterea la Philadelphia, ca afacerile franceze ale Statelor Unite să nu mai fie lăsate pe mîinile acestui bătrîn capricios și irresponsabil.

Franklin însă porunci, după plecarea lui Adams, ca tabloul lui *monsieur* Prunier să fie dus în magazie. Apoi se așeză și scrise generalului Washington, de care se simțea foarte legat. Raportă mai întîi despre împrumut, îl felicită pe general și se felicită și pe sine. Apoi propuse generalului Washington ca, după sfîrșitul războiului, care acuma desigur nu se va mai lăsa prea mult așteptat, să vină în Europa. „Aș fi fericit —

scria el — să vă-nsoţesc într-o călătorie prin Europa. Veţi putea să vă bucuraţi de această parte a oceanului de gloria ce v-aţi cîştigat-o, să vă bucuraţi de ea cu seninătate, netulburat din pricina micilor umbre cu care invidia şi gelozia concetăţenilor încearcă să acopere meritele celor vii. Aici veţi afla şi veţi gusta, în viaţă fiind, părerea posterităţii despre generalul Washington. Căci o mie de mile au aproape acelaşi efect ca şi o mie de ani. Glasul slab al patimilor de rînd nu străbate atît de departe, nici în timp şi nici în spaţiu. Acum mă bucur eu în locul dumneavoastră de această plăcere. Generalii ţării acesteia, pricepute în războaie, studiază hărţile Americii şi urmăresc pe ele toate operaţiile dumneavoastră. Aud adesea cum vorbesc cu sinceră admiraţie şi laude multe despre felul cum duceţi războiul şi recunosc cu toţii că sînteţi unul din cei mai mari conducători de oşti ai epocii."

Louis voia din nou să se apuce cu toată puterea de treburile statului, de la care îl îndepărtaseră multă vreme festivităţile prilejuite de naşterea lui *Madame Royale*. Îi plăceau bilanţurile şi ceruse de la domnii săi un raport rezumativ asupra situaţiei Franţei în acel februarie al anului şaptezeci şi nouă.

Asculta în bibliotecă prezentarea făcută de domnii Maurepas şi Vergennes. Franţa, după cum afirmau ei pe baza unei documentaţii ample, avea astăzi, la încheierea celui de al cincilea an al guvernării lui Louis, situaţia unei naţiuni prospere, fericite, cea mai mare şi cea mai puternică din Europa. Şi ei acumulau date şi cifre care să întărească această afirmaţie.

Louis asculta numai pe jumătate. Gîndul că era o pedeapsă divină naşterea unei fete în locul unui *dauphin*, în locul lui Dieudonné al său, i se înfipse adînc în suflet şi-l chinuia şi acum. Făcuse tot ce-i sta în putinţă ca să domnească spre mai marea glorie a lui dumnezeu şi spre binele supuşilor săi, dar harul nu pogorîse asupra lui. Îşi tîrîse ţara într-o alianţă afurisită cu rebelii şi îngăduise ca parizienii săi să fie ademeniţi mai departe pe drumul dezmăţului şi al revoltei cu piesa aceea impertinentă, plină de răzvrătire. Fusese hotărît să împiedice răul ; dar toţi au tras de dînsul şi el a cedat, o dată şi

încă o dată, de multe ori, și de aceea dumnezeu nu i l-a dat pe Dieudonné pe care-l dorise atît de fierbinte.

Se străduí să alunge gîndurile negre. Își spuse că e o ipohondrie prostească. Avea douăzeci și patru de ani, Toinette douăzeci și trei. Nașterea micii principese dovedise doar că sînt cu adevărat în stare să aducă pe lume copii sănătoși; speranța că mila Domnului le va hărăzi un *dauphin* era mai întemeiată ca oricînd.

Se sili să dea ascultare consilierilor săi, ale căror glasuri alternau, cel bătrîn, politicos, cinic al lui Maurepas, și cel mlădios, lingușitor al lui Vergennes. Acesta concretiza tocmai rezultatele de pînă acum ale războiului, situația era minunată. Flota engleză, temuta flotă n-a obținut nici un succes, a fost înfrîntă în toate ciocnirile. Cucerirea Gibraltarului nu era decît o chestiune de timp. Armata destinată Americii, sub conducerea lui Rochambeau, era aproape gata de pornire, o trupă de elită, cea mai bună armată din lume.

Louis spuse încet, dar nemulțumit: „Bineînțeles, apărați alianța pe care dumneavoastră ați înfăptuit-o. Dumneavoastră degeaba vorbiți. Sentimentul meu dintîi era just. Ceea ce am făcut noi, alianța cu rebelii, alianța dumneavoastră, domnilor, a fost și este o greșeală blestemată."

Se ridică în picioare, o dată cu el se ridicară și cei doi domni. „Dar stați jos", porunci el nerăbdător. El însă își tîrșî pașii în sus și în jos, apoi se opri în fața globului pe care ceruse de cîteva zile să-i fie adus în biblioteca și așa ticsită. Era un glob mare; îl lucrase George Adams, bătrînul desenator de hărți al curții regelui Angliei. Regele George i-a trimis globul, în ciuda războiului. Nu adăugase nici un cuvînt, dar era clar că darul era socotit ca o atenție cu prilejul nașterii lui *Madame Royale*. Era un dar ales cu grijă, ba chiar cu dragoste, vărul său din Anglia îi cunoștea patima pentru hărți bune. Marele glob fusese lucrat cu deosebită atenție. Erau însemnate pe el o mulțime de lucruri pe care Louis nu le găsise pe nici o altă hartă; foarte clar, de pildă, era indicată nenorocita localitate Saratoga. Acest dar îi amintea fără cuvinte, dar cu înțeles, că regii, tocmai în aceste vremuri grele, au datoria să fie solidari în fața lui dumnezeu și a oamenilor. Mai lămurit nici n-ar fi putut regele George să-l facă să simtă nedreptatea ce-o înfăptuise încheind alianța.

Înaintea acestui glob stătea deci Louis şi spuse, peste umăr, către miniştrii săi, care amuţiseră : „Nu, domnilor, nu pot împărtăşi speranţele dumneavoastră. Nu găsesc că desfăşurarea evenimentelor vă dă dreptate. Mă tem că acest război va dura mai mult decît preziceţi şi va costa mai mult decît presupuneţi dumneavoastră. *Monsieur* Necker a declarat că va costa un miliard, dacă va dura puţin. Şi nu va dura puţin. Cîştigul nostru din alianţa cu rebelii este jalnic, pagubele noastre interne şi externe sînt înspăimîntătoare. Franţa a sărăcit în cei cinci ani ai domniei mele. Şi datoria noastră creşte şi iar creşte. Peste puţine luni miliardul va fi atins şi care ţară ar putea duce o asemenea povară ?"

„Încotro vă rătăcesc gîndurile, sire ? ripostă Vergennes respectuos dar energic. Tratativele de pace între Austria şi Prusia sînt pe sfîrşite. Asta înseamnă o extraordinară întărire a prestigiului nostru. Situaţia militară e de aşa natură, încît Anglia doreşte să încheie pace cu noi, şi mai curînd azi decît mîine. Putem de pe acum spune cu toată siguranţa : ruşinea anului şaizeci şi trei a fost ştearsă. Nici unul dintre supuşii dumneavoastră, sire, nimeni în Europa, n-ar spune că aceste rezultate sînt jalnice."

Maurepas îi luă cuvîntul din gură. „Cifra pe care *monsieur* Necker a aruncat-o în dezbateri — zise el — sună mai ameninţătoare decît este. Un miliard, dădu din umeri şi suma deveni foarte mică, în felul care o rostea. Ce s-a obţinut cu aceşti bani valorează mult mai mult." Vorbi cu căldură de decăderea Angliei şi de ascensiunea Franţei, caracteristică primilor cinci ani ai binecuvîntatei domnii a tînărului monarh. Vorbi de măreţia armatei. De schimbul sporit de mărfuri, de circulaţia mai rapidă a banilor. De progresul agriculturii, al industriei. După spusele lui, recoltele creşteau an de an, preţul cerealelor scădea, simbriile şi salariile creşteau neîncetat, populaţia se înmulţea şi cită date pe baza actelor sale. „Douăsprezece mii trei sute optzeci şi şapte de mile de noi drumuri au fost construite în timpul domniei voastre, sire, se înflăcără el. Am lărgit porturile Nantes, Marseille, Bordeaux, Rouen. Oraşul Lyon a cucerit cu croitoria şi modelele noastre trei sferturi din lumea albă. Consumul regatului s-a ridicat, cifra impozitului asupra consumaţiei a crescut cu

trei milioane anual. Poporul dumneavoastră, sire, trăiește mai bine decît în decadele dinainte de domnia dumneavoastră."

Un singur moment se lumină fața lui Louis de pe urma cifrelor, apoi se înnoură iarăși. „Pe afară strălucire, pe dinăuntru împuțire", gîndi el. Ei laudă ce minunat s-au făcut toate sub domnia mea, dar *monsieur* Turgot le socoate mai puțin splendide. Văzu limpede înaintea ochilor scrisoarea aceea a lui Turgot: „Lumea vă consideră slab, sire".

Miniștrii vorbeau acum de starea înfloritoare a artelor și științelor sub Louis al șaisprezecelea. Citau nume: Lavoisier, Monge, Lagrange, Houdon, Clodion, Hubert Robert, Louis David, Marmontel, Sedaine, Beaumarchais.

Cînd îi răsună în urechi acest ultim nume nesuferit, Louis își aminti de Salon, de cabinetul cu busturile celor trei bărbați, ateii și instigatorii, care erau considerați drept mințile luminate ale epocii sale. Nu-l înșelase auzul. Consilierii săi credincioși îl numiseră într-adevăr pe Beaumarchais printre marile nume ale epocii sale și o făcuseră fără ironie; nu voiau să-și rîdă de regele lor, voiau să-l laude.

Artele și științele înfloresc. Frumoasă înflorire. I s-a raportat ce s-a petrecut la reprezentația gratuită de la *Théâtre Français*. Actorii, care rostiseră în atmosfera supraîncălzită a reprezentației festive frazele interzise fuseseră desigur aspru admonestați și, de atunci, pasajele nepermise rămăseseră pe dinafară. Dar și așa, comedia avea efect și-și răspîndea mai departe otrava; scriau ziarele că de la moartea lui Voltaire, *Théâtre Français* nu mai înregistrase asemenea succes.

I se arătase lui Louis o gravură ce se vindea peste tot pe străzile Parisului. Această gravură îl reprezenta pe Figaro în zale de cavaler și în fața lui se încolăcea un balaur. Balaurul avea obraz de om. Figaro îi pusese piciorul pe grumaz și se pregătea să-i reteze capul; pe scutul cavalerului Figaro strălucea portretul lui Beaumarchais, și gravura purta împrejur inscripția: „Figaro-Beaumarchais nimicește relele sociale". Așa arăta starea înfloritoare a artelor și a științelor, așa arăta lumea sub regimul său.

Se bucurase de moartea lui Voltaire și a lui Rousseau. Dar ereticii și rebelii morți își dădeau mîna cu cei vii. Lanțul nu se rupea, și cel mai periculos dintre criminali, acest Caron, sfîntul Gheorghe al răscoalei, trăia și prospera mai bine ca

niciodată. Apele rebeliunii creşteau şi abia cînd americanii vor fi învins cu ajutorul vaselor şi milioanelor sale, soldaţii săi se vor întoarce ca rebeli şi valurile îl vor mătura.

Miniştrii mai vorbeau încă de primii şi glorioşii ani ai domniei sale. Comerţul şi industria, armata şi flota, arta şi ştiinţa, toate erau în progres. Era o plăcere să trăieşti. Era o glorie să fii cetăţean al Franţei şi supus al lui Louis al şaisprezecelea. Tînărul monarh îşi merita al doilea pronume al său, Augustus ; dăruise într-adevăr mărire ţării.

Louis nu mai asculta la spusele miniştrilor, nici nu le mai răspundea, nu-şi avea rostul. Se oprise, cu gîndul aiurea, în nişa ferestrei şi se uita peste scări şi curţi.

Îmbulzeala şi mişcarea de pe scara cea mare îl scoase din toropeală. Clipi din ochii săi miopi, se strădui să vadă. Lumea formase un fel de spalier, cum se obişnuia a se face cînd se aştepta să sosească sau să plece un oaspete de seamă. Louis întrebă : „Domnilor, puteţi să vă daţi seama ce se petrece acolo ?"

Ambii miniştri se duseră la fereastră. Maurepas, mîndru că mai vedea aşa de bine, zise : „Este doctorul Franklin." Şi Vergennes adăugă, drept lămurire : „Vine, desigur, de la *monsieur* Necker. Dacă nu mă-nşel, semnarea tratatelor cu împrumutul era stabilită pentru astăzi." — „Ar fi trebuit să-mi amintesc singur de asta", zise Louis supărat că conştiinţa sa încărcată îl făcuse să uite de această dată.

Voia să-şi întoarcă ochii şi gîndul de la spectacolul de pe scara cea mare, dar nu putu. Dimpotrivă, acum, cînd ştia ce se-ntîmplă acolo, vedea mai clar cele petrecute. Văzu cum doctorul Franklin cobora încet printre rîndurile de domni ce salutau respectuos şi de doamne ce se înclinau adînc. Franklin era susţinut de cineva. Acesta trebuie să fie desigur acel tînăr, nepotul. Din rapoartele de poliţie, Louis ştia că acest tînăr făcuse un copil unei franţuzoaice. Rebelii îşi împrăştiau sămînţa prin regatul său.

Louis şi cei doi miniştri stăteau în nişa bibliotecii şi priveau afară, către scara cea mare. Nu se cuvenea să dea dovadă de atîta curiozitate, era copilăresc, necuviincios, atît pentru tînărul rege, cît şi pentru miniştrii cei vîrstnici. Dar nu puteau să se sustragă priveliştii.

Louis clipi mai tare. „Puteți să observați, domnilor, — întrebă el — dacă acest domn Franklin al dumneavoastră s-a îmbrăcat cel puțin cuviincios pentru a iscăli un tratat așa de important cu mine?" — „Se pare că e îmbrăcat cu blana sa și cu căciula de blană", răspunse oarecum șovăind Vergennes. „Poartă haina ce a fost îndrăgită la el", zise Maurepas. Louis mormăi: „Pentru un dar de douăzeci și cinci de milioane, ar fi putut cel puțin să se îmbrace cuviincios". Dar cuvintele lui răsunau mai curînd a tristețe și resemnare decît a mînie.

Și privi mai departe cum bătrînul Franklin cobora scara, treaptă după treaptă. Pășea încet, puțin adus de spate și umbra i se întindea uriașă peste scara cea mare acoperită de zăpadă și însorită a Versailles-ului.

Aici se termină a treia și ultima parte a romanului *Vulpile în vie,* numit și *Arme pentru America.*

POSTFAȚA AUTORULUI
1952

Autorul care își alege azi subiectul din istorie trebuie să se aștepte ca mulți cititori, chiar și bine intenționați, să nu-l înțeleagă decît parțial sau de loc.

Înainte era altfel. Literatura clasică a celor mai multe națiuni era în bună parte romanțare istorică și totuși autorii lor nu erau nevoiți să înfrunte prejudecăți înguste. Nu cred, de pildă, că Racine a fost vreodată acuzat că a vrut să facă propagandă antisemită înfățișînd pe nemiloasa regină iudaică Athalie, sau propagandă filosemită cu reprezentarea reginei Esther. Iar Schiller, scriind Fecioara din Orléans *în timp ce Napoleon stăpînea Europa, nu s-a expus bănuielii de a fi un propagandist al împăratului. Cititorii lui Goethe nu credeau că acesta ar fi vrut să preamărească Olanda în* Egmont, *după cum nici cititorii lui Schiller nu credeau că* Wilhelm Tell *a fost scris pentru a ridica în slăvi Elveția.*

Actualmente, autorul unui roman istoric trebuie să conteze pe faptul că însăși alegerea țării și a epocii în care își așază oamenii și întîmplările va face pe cititorii superficiali să alunece spre interpretări greșite. De exemplu, simplul fapt că un roman are ca subiect revoluția americană stîrnește la unele persoane bănuiala că ar fi fost scris spre mai marea laudă a Americii actuale și a conducătorilor ei.

Dar un roman istoric se expune și altor interpretări greșite, mai puțin grosolane, dar nu mai puțin periculoase. Mulți cititori se așteaptă, pur și simplu, ca un asemenea roman să le înfățișeze faptele istorice într-un fel plăcut și pasionant, să prezinte o înlănțuire de întîmplări interesante și aventu-

roase și să le destăinuie însușirile omenești ale unor personalități istorice de seamă. Dacă, pe lîngă aceasta, cartea mai măgulește și sentimentele patriotice ale unor asemenea cititori, ei sînt foarte mulțumiți și nu se gîndesc mai departe. Rămîn prizonieri ai caracterului episodic al romanului, nu caută esențialul, nu-l observă, nu înțeleg sensul istoric ce se ascunde îndărătul oamenilor și al întîmplărilor.

Autorul însă, care pornește să scrie un roman istoric serios, este călăuzit de alte motive. El știe: forțele ce mișcă popoarele sînt aceleași de cînd există istorie scrisă. Ele hotărăsc istoria prezentului, așa cum au hotărît pe aceea a trecutului. A descrie aceste legi neschimbate și imuabile în efectele lor este, desigur, cel mai înalt țel ce-l poate atinge un roman istoric. Către acest țel tinde autorul care scrie astăzi un roman istoric serios. El vrea să înfățișeze prezentul. În istorie el nu caută cenușa, caută focul. El vrea să se oblige pe sine și pe cititor să vadă mai clar prezentul, distanțîndu-se de el.

*

De decenii mă preocupa ciudatul fenomen că oameni atît de feluriți ca Beaumarchais, Benjamin Franklin, La Fayette, Voltaire, Ludovic al șaisprezecelea și Marie-Antoinette au trebuit să contribuie cu toții, fiecare din motive cu totul diferite, pentru ca revoluția americană să învingă și, o dată cu ea, și cea franceză. Cînd America lui Roosevelt a intrat în război contra fascismului și a sprijinit lupta Uniunii Sovietice împotriva lui Hitler, mi-au devenit foarte clare evenimentele Franței de la sfîrșitul secolului al optsprezecelea, iar ele mi-au lămurit evenimentele politice ale epocii noastre. Astfel încurajat, m-am încumetat să scriu romanul Vulpile în vie. Speram să pot înfățișa ce anume a îndemnat atîtea persoane și grupe diferite să lucreze, cu sau fără voie, ba chiar împotriva voinței lor, în direcția progresului.

Cred că mi-am atins cel puțin în parte ținta. Mulți cititori au citit romanul, în multe limbi, și dacă mulți l-au interpretat greșit, mulți, în schimb, l-au înțeles. Cît despre cititorii mei germani, sînt sigur că cei mai mulți îl vor înțelege.

Ei vor înțelege că eroul romanului nu este Benjamin Franklin și nici Beaumarchais, nici regele sau Voltaire, ci acel

diriguitor invizibil al istoriei care, descoperit în secolul al optsprezecelea, binecunoscut, descris și lăudat în secolul al nouăsprezecelea, a fost amarnic trădat și hulit în secolul al douăzecilea : progresul.

Aristot ne învață că imaginația poate — mai bine decît știința — face accesibilă istoria. Autorul romanului Vulpile în vie, *deși nu este un adept al lui Aristot, împărtășește această părere. Semnează cu ambele mîini teza : Clio este o muză.*

Autorul speră deci că cine îi citește romanul fără prejudecăți va dobîndi o imagine clară despre forțele ce au provocat revoluția americană și cea franceză.

Iar cine a văzut o dată cu adevărat această desfășurare, acela înțelege și mai adînc istoria prezentului nostru amar și eroic. El înțelege vorba înțeleaptă a lui Eschil : „Pe aspre căi ne călăuzește providența ce stă la cîrma lumilor".

CUPRINS

Pag.

Prefaţa

Cuvînt înainte al autorului

Partea întîi

ARME PENTRU AMERICA

Capitolul I — BEAUMARCHAIS 7

Capitolul II — FRANKLIN 81

Capitolul III — LOUIS ŞI TOINETTE 137

Capitolul IV — JOSEF 175

Partea a doua

ALIANŢA

Capitolul I — LUNGA AŞTEPTARE 215

Capitolul II — ÎNTÎLNIREA 286

Capitolul III — O BĂTĂLIE CÎŞTIGATĂ 342

Capitolul IV — SEMNAT ŞI PARAFAT 425

Partea a treia

PREŢUL

Capitolul I — VOLTAIRE 499

Capitolul II — INTERZICEREA 584

Capitolul III — FIGARO 638

Capitolul IV — ÇA IRA 725

Postfaţa

Responsabil de carte: D. Mazilu
Tehnoredactor: S. Gusti

Dat la cules 30.05.59. Bun de tipar 13.07.59. Tiraj 30.150 ex. Hîrtie semi velină satinată de 65 gr. m². Ft. 610×860/16. Coli ed. 47,42. Coli de tipar 50,75. Ediția 1. Comanda 2538. A. nr. 0577. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 83—31=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 90.684 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. Stalin".
București — R.P.R.

Lei 19